VICTOR

Sefiller

TAM METİN

HUGO

VICTOR HUGO

Sefiller

TAM METİN

Çeviren: Nurten Tunç

DÜNYA KLASİKLERİ

SEFİLLER
VICTOR HUGO
Türkçesi: NURTEN TUNÇ
ISBN 975 - 385- 334 -3 ISBN 975 - 385- 335 -1
Dizgi: Tunç Reklam (0212) 292 64 86
Baskı: Umut Matbaacılık San. ve Tie. Ltd. Şti.
1. Basım Kasım 2004
ODA YAYINLARI TURİZM SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Tünel, Kumbaracı Yokuşu 119 Beyoğlu - İSTANBUL
Tel.: (0212) 252 07 63 - 252 87 53
Fax: (0212) 249 79 62
www. oda yayinlari. com. tr.

ePub düzenleme ve kapak tasarım: : BZ
Birinci Sürüm: Ağustos 2014

Romantik akımın ilk kuramcısı ve şefi Victor Hugo'nun *Sefiller adlı* bu romanı 19. Yüzyıl'ın en çok tanınmış ve sevilmiş klasik yapıtlarının başında gelir.

Klasik tiyatronun yapay ve dar dünyasını kıyasıya eleştirerek modern dram tarzını ortaya atan, çağının sanatçılarını derinden etkileyen Hugo, yaşadığı yüzyıla damgasını vuran belli başlı sorunları, halkın özgürlük tutkusunu *Sefiller*'de değişik bir biçim ve şiirsel bir tarzla dile getirir. Bu bakımdan *Sefiller,* roman olduğu kadar trajik bir şiir, görkemli bir söz ustalığının örneğidir.

Halk bir sessizliktir.
Ben bu sessizliğin
yılmak bilmez avukatı olacağım.
Dilsizler için konuşacağım.
Halkın dili haline geleceğim.
Tıkacı çıkarılmış
kanlı bir ağız gibi konuşacağım.
Her şeyi bir bir söyleyeceğim.

İçindekiler

Tam metin "Sefiller" romanının içeriğini ayrıntılı olarak gösteren tabloya ulaşmak için aşağıdaki bağlantıyı tıklayınız:

İçindekiler

BİRİNCİ BÖLÜM -FANTİNE

BİRİNCİ KİTAP -HAKTANIR BİR ADAM

1 PİSKOPOS MYRİEL

Mösyö Charles François Bienvenu Myriel, 1815 yılında, Digne şehrinin piskoposuydu. Yetmiş beşine merdiven dayamış bu adam, 1806 yılından beri burada görevliydi.

Anlatacaklarımızın dışında olsa bile, bu Piskoposa dair, burada göreve başladığından bu yana yayılan dedikodulara değinmek istiyoruz; doğru ya da yanlış, kişinin hayatı ve alınyazsına ilişkin kulaktan kulağa yayılanların, genellikle, yaptığı işlerden daha önemli işlevler üstlendiğini söylemeliyiz.

Mösyö François Bienvenu Myriel, Aix Parlamentosuna mensup bir üyenin oğluydu. Anlatılanlara bakılacak olursa, babası da kendisinin yerine geçmesini ve aynı görevi sürdürmesini istediği için, onun hayli genç bir yaşında dünya evine girmesini sağlamıştı. Böyle vakitsizce evlendirmeler bu tür aileler arasında epey rağbet görüyordu. Daha yirmili çağlarında evlenen Myriel, bütün bunlara karşın kendisinden uzun uzun söz ettirmişti. Alımlı bir delikanlıydı, fazla uzun boylu sayılmamasına rağmen, kibar ve göz alıcıydı. Epey de nükteli konuştuğu için kadınlar katında hayli beğeni kazanmıştı. Evlenmesi onun dingin bir hayata kavuşmasını sağlamadı. Delikanlılık yıllarını çeşitli zevkler ardında koşarak harcadı. Fakat bunların yanı sıra, Fransız ihtilaliyle gelen karışık ve çetin yıllar, ailelerin mahvolup dağılışı, Myriel’in hayatında da bazı değişikliklere meydan verecekti. Charles Myriel, ihtilalin ilk haftalarında ailesiyle İtalya’ya göçmek zorunda kalmıştı. Yıllardır ince hastalığa yakalanmış olan eşi, orada hayata gözlerini kapattı. Çocuksuzlardı. Bu vefat Charles Myriel’i altüst etti ve hayatının değişmesine zemin hazırladı. Adeta alınyazısını değiştirdi. Moral bakımından yıkılmıştı. Eski Fransız sosyetesinin parçalanıp çözülmesi, kendi ailesinin yıkımı, onu hayli yıpratmıştı. Zevkperest delikanlı, önceleri tek başına olmayı istedi, her şeyden vazgeçip inzivaya çekilmek istedi. Nasıl olduğunu kimsecikler bilemedi, fakat İtalya’dan döndüğünde Myriel, dine adamıştı kendini.

Takvimler 1804’i gösterdiğinde Myriel, Brignolles’de rahipti.

Yaşı alabildiğine geçkin olduğu için, zorlu bir yalnızlık içinde geçiriyordu günlerini.

Napoleon’un taç giyme töreni için hazırlıklar hızlandırılırken, kimi işleri yüzünden ara ara Paris’e giden Rahip Myriel, Kardinal Fesh’i görmeye gidiyordu. Konakta dayısını ziyarete gelen Napoleon’la karşılaştı. Kocamış bir din adamının kendisine üsteleyerek bakmasına işkillenen Napoleon, aniden bir yaverine, yüksek sesle:

«Gözlerini benden ayırmayan şu adam kim acaba?» diye sordu.

Myriel hazırcevap biriydi; kayıtsızca karşılık verdi:

«Majesteleri! Siz herhangi bir adama bakıyorsunuz, ama ben karşımda çok önemli bir adam görüyorum. Bu fırsatı ikimiz de değerlendirebiliriz.»

O günün akşamı, İmparator, dayısına bu hazırcevap din adamının adını sordu. Hemen sonra, Myriel, Digne şehrinde boş duran Piskoposluk makamına tayin edildiğini hayretler içinde kalarak haber aldı.

Charles Myriel'in, delikanlılık yıllarına ilişkin dedikoduların gerçeğe uygunluk derecesi nedir bilmiyoruz.

İhtilalden önce onun ailesini tanıyan hayli az kişi vardı.

Sonraki yıllarda, Charles Myriel, gevezeleğin bol, zekânın sınırlı olduğu bu şehre yerleşince, oradakilerin öfkesini üzerine çekti. Ayrıca, piskopos olması da, bunda hayli rol oynamıştı. Ama yine de, hakkındaki dedikodular salt boş sözler olabilirdi. Gereksiz gürültü, anlamsız konuşmalar, maval da olabilir diyebiliriz.

İşin esası ise, tam dokuz yıl Digne'de görevine devam ettikten sonra, hakkında söylenmiş ne varsa unutulmuştu. Bunların sözünü bile etmeye kimse kalkışamazdı.

Charles Myriel, Digne'ye yerleşirken, yanına, o güne kadar evlenmemiş kız kardeşi Matmazel Baptistine'i de almıştı. Evlerindeki tek hizmetçi Madam Magloire da Matmazel Baptistine ile akran bir kadındı. Önce Papaz'ın hizmetçilik görevinde bulunan Madam Magloire şu sırada, hem Matmazel Baptistine'in hizmetini, hem de evdeki işleri görüyordu.

Ağabeyinden on yaş küçük olan Matmazel Baptistine, narin yapılı, uzunca boylu, solgun benizli bir kadındı. Hayatı boyunca güzel olmayan evde kalmış kız, geçen yıllar sonucu iyi yürekli olmanın güzelliği olarak adlandırılan bir güzelliğe ermişti. Gençliğinde sıskalık sayılan zayıflığı, kocamışlığında saydamlığa evrilmişti. Bir haleyle kuşatılmış gibiydi. Cinsiyetini geç anlaşılsa da gösteren bedeni ışıkla dolu bir kütleye benziyordu. Parıltılı gözlerinin sürekli öne eğikliği, bir ruhun dünyada kalabilmesinin gerekçesi oluyordu.

Madam Magloire ise gürbüz, pamuk tenli, yuvarlak yüzlü bir kadındı. Hep koşturduğu için, soluğunu sıklaştıran astım krizi yüzünden, sürekli nefes darlığı çekerdi.

Charles Myriel, şehre adım attığında konumuna ve onuruna yaraşan Piskoposluk Konağına yerleştirildi. Vali ile Belediye Başkanı, onun ilk ziyaretçileri oldular. Piskopos da garnizon komutanı generali ve emniyet müdürünü ziyarete gitti.

Yerleşme yeni tamamlanıyordu ki, şehir, yeni Piskoposun ne yapacağını sabırsızca beklemeye koyuldu.

2 CHARLES MYRIEL'İN «MONSENYÖR BIENVENU»(*) UNVANINI ALMASI

(*) Monsenyör: Piskoposların bir unvanı. Bienvenu: 'Hoş geldiniz' demektir.

Piskoposun konağı şehir hastanesinin yanındaydı. Doğrusu, bu bir konak da değil, krallara yaraşır bir saray gibiydi. Geçen asrın bitimine yakın, Monsenyör Henri Puget tarafından inşa edilmişti. Muhteşem bir binaydı. Piskopos daireleri, salonlar, odalar en kusursuz biçimde döşenmişti. Eski Floransa tarzına uygun kemerlerle bezeli şeref avlusu, güzelim ağaçlar ve çiçeklerle dolu epey ferah bir bahçesi vardı. 29 Temmuz 1714'te Monsenyör Henri Puget, burada, tanınmış yedi din adamına bir şölen vermişti. Bu yedi adamın portreleri hâlâ yemek salonlarını süslemenin yanı sıra, o benzersiz 29 Temmuz 1714'ü de bir masanın mermerine altın harflerle kazıyarak ölümsüzleştirmişti.

Bitişiğindeki hastane ise, ufak bir bahçesi olan tek katlı bir binaydı.

Şehre gelişinin üçüncü gününde piskopos, hastaneyi ziyaret etti. Bu ziyaretini bitirdiğinde başhekimden, konağa gelmesini rica etti. Şöylece bir konuşma geçti aralarında:

«Doktor, şu sırada kaç hastanız var?»

«Yirmi altı hastamız var, efendim.»

«Evet, benim de saydıklarım bu kadardı.»

«Yataklar iç içe geçmiş gibi, efendim...»

«Evet. Benim de böyle bir gözlemim oldu.»

«Koğuşlar fazla dar, aslında oda gibi, odaları havalandırmak öyle zor oluyor ki.»

«Bunu ben de fark ettim.»

«Biraz iyileşen hastalara güneşli günlerde hava aldırmak istiyoruz, fakat bahçe çok dar.»

«Evet, anladım, doktor.»

«Salgın bir hastalık başladığında, hasta sayısı genellikle yüzü bile geçer, ne yapacağımızı şaşırırız.»

«Sizinle aynı fikirdeyim, doktor.»

Piskopos, oturdukları salonu inceledi. Bir yandan da bazı hesaplar yapıyordu. Sonra kendi kendisiyle konuşur gibi:

«Beni dinleyin, doktor, bir hesap hatası var. Siz tam yirmi altı kişi, beş küçük odada balık istifi yaşıyorsunuz. Halbuki biz, sadece üç kişi, altmış odalı bir konağa kurulduk. Bu doğru değil, bundan eminim. Siz benim şu konağa yerleşin, ben de hastaneye yerleşeyim.»

Ertesi sabah yirmi altı çaresiz hasta, Piskopos'un konağına, Piskopos da hastaneye yerleşmişti.

Eskiden sahibi olduğu servetten Charles Myriel'e hatırı sayılır bir şey kalmamıştı. Ailesi ihtilal günlerinde borca batmıştı. Kız kardeşinin de yılda beş yüz franklık bir geliri vardı ama, bu da sadece onun kişisel harcamalarına ayrılırdı. Piskoposun ise, on beş bin franklık bir maaşı vardı. Hastane binasına yerleştikten sonra, bu maaşla kendince bir bütçe düzenledi:

Ev giderlerine ayrılan para Küçük Papaz Okuluna : 1500 frank

Papaz Örgütüne : 100 frank

Dini törenlere : 100 frank

Montdidier Misyonerlerine : 100 frank

Paris'teki yabancı misyonlara : 200 frank

Kutsal ruh toplantılarına : 150 frank

Anaokulu örgütlerine : 300 frank

Arles'deki yetimleryurduna : 50 frank

Cezaevlerini iyileştirme Derneğine : 400 frank

Tutuklulara Yardım Derneğine : 500 frank

Tutuklu aile babalarına kefalet için : 1000 frank

Zor durumdaki fakir öğretmenlere : 2000 frank

Alp dağları tahıl depolarına: 100 frank

Digne, Manosque ve Sisteron'daki fakir kızların eğitimine: 1500 frank

Yoksul ve düşkünlere : 6000 frank

Kişisel harcamalarıma : 1000 frank

Toplam : 15000.000 frank.

Digne'deki Piskoposluk yıllarında Charles Myriel, bu çizelgeyi hiç aksatmadan uygulayacaktı.

Matmazel Baptistine bu bütçe planı hoşgörüyle karşıladı. Bu kutsal ve kocamış kız için, Charles Myriel hem bir ağabey, hem de bir Piskopos'tu. Aile bağları bakımından yakın akrabası, dostu ve din bakımından kendisinin üstü olarak görüyordu onu. Ona, saygılı bir sevgi duyardı.

Kâhyaları Madam Magloire sesini biraz yükseltecek oldu. Piskoposun özel harcamalarına sadece bin frank ayırmasından hiç de hoşlanmamıştı. Bu bin franka Matmazel Baptistine'in o beş yüz frankı da eklenince bin beş yüz frank ediyordu ki, Piskopos ve iki kocamış kadın bu parayla güç bela geçiniyorlardı.

Bu arada civar kiliselerin rahipleri de kendisini ziyarete geldiklerinde, Piskopos onları ağırlamayı hiç savsaklamazdı. Şehre yerleşmesinin üç ay sonrasında, bir gün öfkelencek gibi oldu Piskopos:

«Bu kadar tutumlu davranmamıza rağmen, yine de güç bela geçiniyoruz.»

Madam Magloire bu çıkıştan hoşnuttu, hemen atıldı:

«Öyle ya, Piskopos hazretleri araba giderlerine ayrılan ödeneği istemediler ki. Oysa eskiden, piskoposların yol ve araba giderleri de karşılanırdı.»

Piskopos ihtiyar kadından yana çıktı:

«Hakkınız var, Madam Magloire.»

Biraz zaman geçince, istediği ödenek kabul edildi. Yılda üç bin frank tutan bu ödenek *Piskopos'un araba, haberleşme ve ulaşım giderleri* içindi.

Üzülerek belirtelim ki, şehrin ekabir takımı, buna öfkeyle karşı koydu. Üstelik bir senatör, *Beş Yüzler Meclisi*nin eskiden üyesi olan biri, ilahiyat Fakültesi Dekanına hışım dolu bir mektup yolladı:

«Araba giderleri için ödenek mi? Bu ne anlama geliyor? Dört bin nüfuslu ufacık bir yer

için buna ne gerek var ki? Bu azmış gibi bir de haberleşme ve yol giderleri? Bu gezilerin faydası ne olabilir? Bu dağlık diyarlarda yol da yok. Herkes her yere atla gider. Durance nehrindeki köprü bile sadece öküz arabalarını taşıyacak kadar sağlamdır. Ah şu din adamları... hepsi de birbirine benziyor, hepsi de doymak bilmez ve pinti... Bu yeni gelen önce ermiş gibi görünmeyi denedi. Fakat, onun da foyası ortaya çıktı. Piskopos Hazretleri binmek için, at arabası isterlermiş. Eski piskopos gibi, bu da rahatı seviyor... Ah efendim İmparator bizi şu tutuculardan kurtaramadı ki. Onları başınızdan atmadığınız sürece, işler düzelmez. Papaya da yuh, aslında ben hiçbirine kulak asmam ya...»

Fakat Piskopos'un bu isteğine Madam Magloire epey sevinmişti. Hemen Matmazel Baptistine'ye koşup güzel haberi verdi: «Ah Matmazel, artık efendimizin de kapalı bir arabası olacak. O da kendisini düşünme vaktinin geldiğini nihayet anladı. Şu üç bin frank epey iyi oldu, belimizi biraz düzeltebiliriz.»

Üzülerek söyleyelim ki, Madam Magloire'ın heyecanı boşunaydı, çünkü daha gün bitmeden, Piskopos hazırladığı bir mektubu kız kardeşine uzattı:

ARABA VE YOL GİDERLERİ İÇİN ÜÇ BİN FRANK

Hastalara et suyu dağıtmak : 1500 frank

Draguignan düşkünleryurduna : 250 frank

Aix Anaokuluna yardım : 250 frank

Yetimlere : 500 frank

Kimsesiz çocuklara : 500 frank

Toplam : 3000 frank.

Charles Myriel'in bütçe düzeni böyleydi.

Kilise ve dini işler için, ihtiyaç duyulan paraları, Piskopos varsıllardan alıp, yoksullara verirdi. Bir süre sonra bağışlar oluk gibi akmaya başladı.

Parası olan da, olmayan da Charles Myriel'in kapısına koşardı. Bazıları kendileri için ayrılan yardımı almaya gelir, bazıları da bağışta bulunmaya gelirdi. Aradan bir yıl geçince Piskopos iyilik ve yıkımların para kasası olmuştu. Elinden epey yüklü paralar gelip giderdi. Gelgelelim kendisi, hayat tarzını hiç değiştirmemişti. Dünyada, acılar ve yıkımlar o kadar fazlaydı ki, din adamının dağıttığı paralar, güneş gören kar gibi eriyip gidiyordu. Piskopos ne kadar bağış alırsa alsın, yine de para yetiştiremiyordu. işte o zaman, kendi giderlerinden kısıp, sadakaları vermeye çalışıyor ve bu yüzden de epey dar bir bütçeyle yaşıyordu.

O günlerde Piskoposların yazılarına, mektuplarına, dilekçelerine bütün adlarını yazmaları âdettendi. Oraların yoksulları Charles François Bienvenu adları içinde ona en yaraşanı seçtiler: Bienvenu. Artık onu sürekli «Monsenyör Bienvenu» diye çağıracaklardı.

Myriel kendisini üçüncü adıyla çağırmalarından hoşnuttu:

«Bu addan memnunum,» derdi. «En azından Monsenyör unvanının resmiyetini kaldırıyor.»

Betimlediğimiz portenin makul olmadığının farkındayız. Fakat aslına sadık kaldığını belirtebiliriz.

3 İYİ KALPLİ PİSKOPOS'UN ÇETİN GÖREVİ

Araba ödeneğini ihtiyacı olanlara veren piskopos, gezilerini buna rağmen boşlamıyordu. Yerbilimsel anlamda sarp bir bölge olan Digne'de piskoposluk epey zahmetli bir iş sayılırdı. Hiçbir düzlük yer yokmuş gibi olan bu dağlık arazinin yolları da hayli zorluydu. Ama ziyarete gitmesi gereken sayısız dinsel kuruluş bulunuyordu. Fakat Piskopos Myriel bu zorluğu da yenmeyi başardı. Uzak olmayan yerlere yürür, ovada iki tekerlekli arabayla gider ve dağlara katırla çıkardı. Zaman zaman, kız kardeşiyle, Madam Magloire'ı da yalnız bırakırdı. Kağnıyla çıkabildiği dağ köyleri de vardı.

Bir gün, eski bir dinsel merkez olan Senez'e eşekle gitti. O sırada hiç parası olmadığından, başka binit bulamamıştı.

Şehir valisi kendisini karşılamak için koştuğunda, onun eşekten inmesine parmak ısıran ya da ayıplayan bakışlarla baktı. Valinin yanında duran birkaç kentsoylu da kahkahalar attılar. Piskopos, onlara şunları söyledi:

«Vali Hazretleri ve kentsoylu beyler, bana şaşkınca baktığınızı fark ettim. Kim bilir, belki de benim gibi önemsiz ve parasız bir rahibi efendimiz İsa'yı taşıyan bir hayvanın üzerinde gördüğünüz için beni fiyaka yapıyor diye kınayabilirsiniz! Fakat emin olun, beyler, bunu fiyaka niyetiyle değil, yalnızca zorunluluktan yapıyorum.»

Böylesi gezilerinde epey uysal, cana yakın ve ilgi çekici konuşur, vaaz vermez, söyleşir gibi konuşurdu. Örneklerini hep o çevrelerden seçerdi. Oralardaki bir köyün sakinlerinin nasıl birbirlerine yardımcı olduklarını gittiği bir başka köyde anlatır, hayırsever kasaba ya da köyün kutsanmış bir yer olduğunu söylerdi. ihtiyacı olanlara yardım etmeyen bir bölgede şöyle derdi: «Briançonlu'lara bakın. Fakirlere, dul ve yetimlere ekin biçme hakkını diğerlerinden üç gün önce verdiler. Evleri oturulamaz hale geldiğinde onları, para istemeden tamir ediyorlar. Böylece, Tanrı'nın sevgisine eriştiler. Bir asırdır orada bir cinayet bile işlenmedi.»

Kârları konu olduğunda tutkulu olan köylerde ise: «Embrunlüler'e bakın. Ekin biçme vakti, bir aile reisi hasta, oğulları askerde, kızları şehirde hizmetteyse, köy rahibi vaazlarında ona yardımcı olunmasını ister; pazar günü, sabah duasından sonra, bütün köy ahalisi, kadın-erkek, yaşlı-genç, zavallı adamın tarlasına gidip ekinini dererler, samanını, tahılını ambarına taşırlar,» derdi. Para ve miras için tartışan ailelere şunu: «De- volny dağlılarına bakın, öyle vahşi bir yer ki, elli yılda tek kuş şakıması bile duyulmaz. İşte orada, bir ailede baba bu dünyadan göçünce, damat bulup evlenebilsinler diye, oğlanlar her şeyi kızlara terk edip gurbet ellere para kazanmaya giderler.» Davalara düşkün, köylülerin her şeyini mühürlü kâğıtlar yoluna heder ettiği bölgelerde: «Şu

Queyras vadisinin iyi insanlarını görmüyor musunuz?» derdi. «Üç bin nüfuslu bir yer. Hey Yüce Tanrım! Tıpkı küçük cumhuriyet gibi. Ne yargıç, ne savcı tanırlar. Muhtar her işi görür. Herkesi adil biçimde vergiye bağlar, geçimsizlikleri parasız giderir, mirasları vekâlet parası istemeden bölüştürür, ilamları para harcamadan yapar. Safların sözüne kulak verir.» Aynı zamanda, cehaletle savaşmayı hiç boşlamazdı. Öğretmensiz köylerde şunları söylerdi:

«Bakın Queyras'dakiler neler yaptılar? Sayıları fazla olmadığı için okul açamadılar, fakat bütün vadiden devşirdikleri o seyyar öğretmenler dağ tepe demeyip, her hafta bir başka köyü okutuyorlar. Bu seyyar öğretmenlerle karşılaştım. Şapkalarına iliştirdikleri kalemlerden tanıdım onları. Okuma belletenlerin sadece bir kalemi, okuma ve matematik belletenlerin iki kalemleri oluyor. Okuma, matematik ve Latince belletenler ise şapkalarına üç kalem iliştirir. Cahil olmak çok korkunç. Sizler de Queyras köylülerinin davrandıkları gibi davranabilirsiniz.»

Uğradığı her yerde, kendisini sevdirir, acıları gidermeye gayret eden sevecen ve sorumluluk sahibi bir baba gibi dolaşarak, dağlarda tepelerde taban teperdi.

4 TEORİ VE PRATİĞİN BİRLİĞİ

Konuşmaları keyifli ve sevimliydi. Herkesin düzeyine uygun davranmasını bilirdi. Evinde beraber yaşadığı kocamış kadınlarla sürekli şakalaşır, bir çocuk gibi içten kahkahalar atardı.

Akrabası olan Lo Kontesi, mirasa konacak oğullarından her zaman söz ederdi. Oğullarının en küçüğü bir teyzeden yıllık yüz bin franklık bir gelire kavuşacaktı. Ortanca oğlu, amcasının ölümünden sonra onun Dük unvanına konacaktı. En büyük oğlu ise, dedesinin unvanına, şato ve bütün mallarına konacaktı. Çoğu zaman, Piskopos bu lafazan kuzeninin sözlerini anlayışla dinlerdi. Fakat bir seferinde, Kontes, konuşurken onun kendisini dinlemediğini fark etti, kınar gibi, bağırdı:

«Ama Kuzenim neler oluyor size böyle? Nerelere daldınız? Sözlerimi dinlemiyorsunuz.»

Piskopos ona şöyle dedi:

«Aziz Saint Augustin'in özlü bir sözünü hatırladım da... Şöyleydi: 'Dünya malına bel bağlamayın'.»

Başka bir seferinde, şehir asillerinden birinin ölüm haberini bildiren mektup geldiğinde epey şaşırmıştı. Mektupta, ölenin tüm unvanlarını yazmışlardı. Aynı zamanda, taşınmazları da eklenmişti. Piskopos: «Yüce Tanrım!» diye söylendi. «Tanrı katına bu unvanlarla mı çıkacak?»

Çoğu zaman, özel bir ifade içeren, cana yakın bir alayla konuşurdu. Paskalyadan önceki o kutsal «Büyük Perhiz» haftasında, Digne'e uğrayan genç bir rahip, yoksullara yardım etme konusunda alabildiğine etkili konuşmuş ve parlak bir vaaz vermişti. Şehirde emekli olan, epey varsıl bir alsatçı olan Mösyö Geborand, kilise kapısında, bekleşen yaşlı dilenci kadınlara biraz sadaka dağıtmıştı. Bu öyle önemsiz bir miktardı ki, ayrıca, altı

dilenci kadın bunu aralarında bölüşecekti bir de, hiçbirine yeterli para kalmayacaktı. Piskopos Bienvenu kiliseden çıkarken kız kardeşine:

«Dinle kardeşim, Mösyö Geborand, cennete birkaç kuruşluk bir bilet alıyor,» dedi.

Halbuki kendisi yardım toplarken, asla yorulmak bilmez, inatla varsılların kapılarına giderdi. Şehrin epey ilginç adamlarından olan Ohamptercier Markisi kocamış ve epey elisıkı biriydi. İki yönlü kılıç gibi bir yandan Kralcı, bir yandan da Voltaire(*) hayranı olmayı yan yana getirebilmişti. Piskopos onu evinde ziyaret edip kendisine:

«Marki hazretleri, bana yoksullarıma dağıtmak için bir şeyler verebilir misiniz?» diye sorduğunda, adam hışım dolu bir sesle şu karşılığı verecekti:

«Monsenyör, benim kendi yoksullarım var.»

«O halde onları bana verin!»

(*) Voltaire: Fransız aydını (1697-1778) ve filozof, ihtilal yanlısı diğer filozoflarla ilk *Ansiklopedi* **'yi yayınlamıştı.**

Kilisede şöyle bir vaaz verdi bir gün: «Aziz kardeşlerim, iyi dostlarım! Fransa'da bir milyon üç yüz yirmi bin köylü evinde üç delik var; bir milyon sekiz yüz binde de iki delik; bir kapı, bir de pencere. En sonunda üç yüz kırk altı bin kulübenin de bir deliği var: sadece kapı. Bu da, kapı ve pencere vergisi adlı bir şey yüzünden. Bu evlere biçare aileleri, kocamış kadınları, küçük çocukları yerleştirin, sonra da salgınlara, hastalıklara bakın! Ne üzücü! Tanrı havayı insanlara bağışlar, kanun ise bunu onlara satar. Kanunu suçlamıyorum, Tanrı'ya şükrediyorum, İsére'de, Var'da her iki Alpler'de, Yukarı ve Aşağı Alpler'de, köylüler el arabalarına bile sahip olmadığından, gübreyi sırtlarında taşıyorlar; mumları olmadığından çıralar, çam sakızında bekletilmiş ipler yakıyorlar. İşte Yukarı Daupine bölgesinde durum bu. Altı aylık ekmeği aynı anda hazırlayıp, tezekte pişirirler. Kışın, bu ekmeği baltayla parçalayıp, yenir hale gelmesi için de bir gün boyunca suda bırakırlar. Kardeşlerim, merhametli, iyi yürekli olun! Bakın, etrafınızda ne çok zavallı var!»

Bienvenu Myriel, güney Fransa'nın Brovans eyaletinde doğduğu için, oranın bütün lehçelerini rahat rahat konuşurdu. Bu da yöredekilerin hayli hoşuna giderdi. Her şiveyi bilen bir din adamı, hiç zorlanmadan ruhlara da işleyebilirdi.

Aslında varsıllara da yoksullara davrandığı gibi davranırdı.

Asla önyargılı davranmazdı. Doğru bir karar alabilmek için suçu uzun uzun incelerdi, «Hataya neden olan yolu inceleyelim» derdi.

O şirin gülümseyişiyle itiraf ettiği gibi, gençliğinde kendisi de günah işlemişti. Bundan dolayı hiç de yobaz olmayan, kendince bir fikri vardı. Sürekli aynı şeyi söylerdi.

«Ademoğlu kendisine bir yük ve hem de bir ayartıcı olan bedenini, sürükler. Zaman zaman, onu alteder, zaman zaman onun arzularına yenilir. Kişi özvarlığına egemen olmalıdır. Fakat üstesinden gelemeyeceği kimi durumlarda boyun eğip düşebilir. Fakat bu düşüş dizler üzerine olup, duayla bitmeli. Bir aziz olmak, olası değildir, doğru ve haktanır olmak, yeter. Günah işleyebilirsiniz; ama kesinlikle doğru yoldan çıkmayın.

Haktanır olun, ademoğlunun yasası, alabildiğine az günah işlemektir; hiç günah işlememek meleklerin işidir. Dünyadaki her canlı, günaha boyun eğebilir, bu bir tür yerçekimidir.»

Toplum kurbanı kadınlar ve yoksullara biraz daha anlayışlı davranırdı. Sürekli şunu derdi: «Kadınların, çocukları, hizmetçilerin, zayıfların, yoksulların ve cahillerin günahları; eşlerinin, babalarınım, efendilerinin, güçlülerin, varsılların ve bilgililerin suçlarından gelir.»

Olayları herkesten farklı biçimde algılayıp, değerlendirirdi, kendi sözleriyle o «yüreğinin sesine uyardı.»

Bir gün, bir salonda bir cinayetten konuşulduğunu duydu. Sevdiği kadının ve ondan doğma çocuğu uğruna bir yoksul, kalpazanlık yapmıştı. O günlerde bu suçun cezası idamdı. Dostunun bastığı sahte paraları piyasaya sürerken kadını yakalamışlardı. Adam hakkında kesin kanıt bulunmuyordu. Fakat kadın onu ele verebilirdi. Halbuki genç kadın, bütün suçlamaları inkâr ediyordu. Derken, Krallık Savcısının aklına şeytanca bir fikir geldi. Kadın konuşsun diye onu kıskandırmayı denedi, ona âşığının başka bir kadınla ilişkisi olduğunu söyledi. Bunu düzmece mektuplarla ispat etme yoluna gitti. İşte o zaman kıskançlıktan gözü kararan kadın her şeyi itiraf etti. Adam, Aix şehrinde yargılanacaktı. Bu konu her yerde konuşuluyor ve herkes savcının zekâsına hayran kalıyordu. Kadının kıskançlığını alevlendirip onu itiraf etmeye zorlaması epey hoş karşılanmıştı. Piskopos bu öyküyü hiç yorum katmadan ilgiyle dinledi, ve sordu:

«Adamla kadının yargılanma yeri neresi?»

«Aix Ceza Mahkemesi!»

«Peki, fakat Krallık Savcısını kim yargılayacak?»

İşte Piskopos Bienvenu böyle biriydi.

Aynı Digne şehrinde, acıklı bir olay yaşanmıştı. Bir cambaz, cinayet suçlamasıyla yargılandı. Cambaz bilgili olmasa da, o kadar kara cahil de sayılmazdı. Dava, şehirde fazlasıyla şamataya meydan vermişti, infaz gününden bir akşam önce cezaevi rahibi rahatsızlandı. Rahibe haber verdiler, ama o gitmeyi istemedi: «Bu cambazın yanı bana uygun değil,» diye karşı koydu, «hem ben de rahatsızım.» Bunu duyan Piskopos, hemen kararını verdi:

«Rahibin hakkı var, bu bedbaht adama gitmek benim işim.»

Hızla cezaevine gitti. Cambazın hücresine girdi, onu adıyla çağırdı ve onunla epey dostça konuştu. Ona kardeşlik, babalık ve rahiplik etti. Avutmaya çalışarak, gerçekleri gösterdi. Bu adam ölecekti. Ölüm onun için dipsiz bir kuyuydu. Cambaz büsbütün umursamaz davranamayacak ölçüde okumuştu. Piskopos ona rehberlik yaptı, bu kuyunun dibinde kendisini bekleyen ışıktan söz etti. Ertesi sabah tutukluyu infaza götürmeye geldiklerinde, Piskopos, onunla gitti. Darağacına onun yanı sıra çıktı, bir gün önceki o mahvolmuş, o perişan adamın yüzü aydınlanmış gibiydi. Artık ruhunun selamete erdiğinden emindi ve giyotinin altına başını yerleştirdiğinde, Piskopos Myriel, ona şu sözleri söyledi: «Ademoğlunun öldürdüğünü Tanrı yaşatır. Kardeşlerince kovulan,

babasına kavuşur. Dua et, inan ve ebedi hayatı kazan. Tanrı orada seni bekliyor.»

Üzülerek belirtelim ki toplum genellikle davranışları gerçekçi ölçülerle değerlendirmekten uzaktır. Piskopos'un bu eşsiz davranışı şehirde birçok değerlendirmeye neden oldu. Yüksek sosyete mensupları, onu fiyakacılıkla suçladılar. Ama bunu şehrin sosyete salonlarında yaptılar. Şehirdekiler bu kutsal din adamının, bu asil davranışına yürekten katıldı. Piskopos'a gelince, ölümdeki şiddeti ve giyotini bu kadar yakından görmek, onda bir altüste neden oldu. Birkaç hafta, toparlanamadı. Aradan bir süre geçince eski haline döndü; ama bir daha o infaz yerinden geçmemeye dikkat etti.

Darağacı, insan ayakta, dimdik durduğunda bile karadüş gibi görünür. İnsan kendi gözleriyle giyotini görmediği sürece, ölüm cezasına karşı biraz olsun umarsız kalır, eksiksiz bir fikir edinemez, «evet» ya da «hayır» der; fakat onu gördükten sonraki altüst oluş epey şiddetli oluyor, artık karar vermeli, taraftarı veya karşıtı olmalı. Bazıları, Maistre gibi, buna bayılır; bazıları da, Beccaria gibi, bundan iğrenip korkar. Giyotin yasanın hesaplaşmasıdır; adı «intikam alma»dır, kendisi tarafsız olmadığı için, sizin de öyle olmanıza rıza göstermez. Onu gören, esrarengiz bir titreyişe kapılır. Bütün toplumsal sorunlar giyotin bıçağının etrafına soru işaretleri bırakır. Darağacı tahta bir iskele, bir makine değildir; darağacı tahtadan, demirden, ipten mamul cansız bir gereç değildir. Tanımı güç, karanlık özel girişimlere, dizgelere sahip bir tür yaratığa benzer; diyebiliriz ki, bu iskele görüyor, bu makine duyuyor, bu gereç algılıyor, bu tahta, bu demir, bu ipler bir şeyler bekliyorlar. Onun varlığının, ruhu içine gömdüğü karabasanda darağacı celladın suçortağıdır; kemirir, insan eti yiyip, kan içer. Yargıçla marangozun işbirliğiyle oluşmuş bir yaratıktır darağacı. Kendi verdiği ölümlerden yapılma bir tür korkunç hayat sahibi bir hortlağa benzer.

Müthiş etkili ve derindir. İdamın ertesi günü, dahası çok sonraları, piskopos epey bitkin görünüyordu. O lanetli andaki insanüstü huzuru kaybolmuştu; toplumsal adaletin hortlağı sürekli ardındaydı. Genellikle bütün işlerinden aydınlık bir sevinçle dönen bu adam, şimdi kendini suçlar gibiydi. Zaman zaman kendi kendine söyleniyordu, kısık sesli bir monolog sergiler gibi kekeliyordu. işte, bu konuşmalardan kız kardeşinin bir akşam duyup da bir yere yazdığı, «Bu kadar vahşice olduğunu sanmıyordum. İnsanların kanununu görmeyecek kadar, Tanrı kanununa saplanmak, hatadır. Öldürmek sadece Tanrı'ya hastır. Ne hakla insanlar bu meçhul şeye ilişebiliyorlar?»

Günün rastgele bir vaktinde, onu hastalar ve ölüler için çağırabilirlerdi. Bunu, en acil işi bilir ve asla boşlamazdı. Dul ve yetimler onu çağırma gereğini duymazlardı. Bienvenu, habersizce gelir, çocuğunu kaybeden ananın, eşini kaybeden adamın yanında, sessizce uzun uzun otururdu. O susma vaktini bildiği gibi, konuşma vaktini de bilirdi. O «acınızı kalbinize gömün» demezdi, aksine acıyı giderek koyultup, acıya bir ağırbaşlılık, bir kutsallık eklerdi. Sevdiklerini kaybedenlere, sürekli şunları söylerdi:

«Ölümü dipsiz bir uçurum, bir çürüyüş gibi görmeyin. İlgiyle bakınız, sevdiğinizin canlı ışığına, göklerde rastlayabilirsiniz.»

O, inancın insan için vazgeçilmez olduğunu bilirdi. Acılanan insanlara, gökte parlayan yıldızları gösterip ona Tanrı yolunu gösterirdi.

5 MONSENYÖR BIENVENU'NUN AYNI CÜPPEYİ YILLAR BOYUNCA KULLANMASI

Piskopos'un dış dünyası da iç dünyasından fazla farklı değildi. Onu yakından tanıyanlar için, kendisini yargıladığı bu yoksul hayat, aslında hayli yüz ağartıcı ve özlenir bir yoksulluktu.

Bilgelerin ve ihtiyarlamış insanların çoğu gibi, Bienvenu Myriel'in de, uykuya ayırdığı zaman epey sınırlıydı. Fakat bu kısacık uykusu çok derindi. Sabah uyandığında yaklaşık bir saat boş durur, düşünür, düşüncelerine bir düzen verirdi. Daha sonra, katedralde ya da evinin dua odasında bir tören yapardı. Bunun ardından, inek sütüne batırılmış bir dilim çavdar ekmeğiyle kahvaltı eder ve işe girişirdi.

Bir piskopos vakti epey sınırlı bir insandır. Piskoposluk daire yazmanıyla her gün konuşması gerekir; hemen her gün de rahipleriyle bir araya gelip görüşür. Dinsel kurumların denetlenmesi, ayrıcalıkların dağıtılması, incelenecek kocaman bir dinsel kitaplık vardır, dilekçeler yazılacak, izinler, verilecek vaazlar, rahiplerle belediye başkanlarının anlaştırılması, haberleşmeler, yönetsel yazışmalar... bir yanda Devlet, bir yanda Papalık; sayısız iş.

Bu kabarık işlerden, ayinlerden, dua okumalardan kalan vaktini önce yoksullara, hastalara ve ihtiyaç sahiplerine ayırırdı. Onlardan kurtardığı zamanı ise işe verirdi. Kimi zaman bahçesiyle uğraşır, kimi zaman okur, yazardı. Bu iki işi de tek kelimeyle ifade ederdi: Bahçede çalışmak. «İnsan zihni de bir bahçedir» derdi.

Öğlen olduğunda tekrar yemek masasına otururdu. Kahvaltısı kadar basit bir yemek yerdi.

Öğleden sonra saat iki olduğunda hava elverişliyse gezintiye giderdi. Şehirde ve kırlardaki, en fukara evlere uğrardı. Bastonuna abanıp, dalgınca yürürdü. Üzerinde kalın mor paltosu, ayağında kaba çivili ayakkabılar ve mor çorapları olurdu. Başındaki, piskoposluk şapkasıyla oralardaki herkesin saygı duyup sevdiği bir din adamıydı.

Geçtiği yerler, bir bayram şenliği yaşar gibi olurdu. Isıtır ve aydınlatır gibi görünürdü. Yaşlılar ve çocuklar, onun yoluna koşarlardı. Piskopos karşılaştığı bu çocukları kutsar ve onların hayır dualarını alırdı.

Kimi zaman durup, çocuklarla şakalaşır, genç anneleri bir gülümseyişle selamlardı. Yanında para var ise yoksulları ziyarete gider, cüzdanı boş kaldığında ise zenginleri görmeye giderdi.

Cüppelerini yıllar boyu kullandığı için, eskilikleri görünmesin diye şehirde, sürekli mor paltosunu giyerdi. Yaz sıcağında, bu durum onu epey huzursuz ederdi.

Akşam yemeği saati sekiz buçuktu. Madam Magloire ona ve kız kardeşine hizmet ederdi. Öğle yemeğindeki gibi gösterişsiz yemekler yerdi.

Fakat yemekte çevre köylerin rahiplerinden bir konuk olduğunda, Madam Magloire, fırsatı değerlendirip, Piskopos'a leziz bir balık ya da bir av eti hazırlardı. Kendi başlarına olduklarında, zeytinyağlı sebzeler ve az yağlı bir çorbayla karınlarını doyururlardı.

Yemeğin ardından, yarım saat kadar Matmazel Baptistine ve Madam Magloire ile söyleştikten sonra, odasına kapanır, tekrar yazmaya girişirdi, kâğıtları, bazen de kitapların kenarlarını yazılarla doldururdu. Bilgili bir adamdı, epey eğitimliydi de. Beş-altı tane el yazması, hayli ilginç yapıtlar bırakmıştır: Bir tanesi, Tevrat'ın «Tekvin» (Yaratılış) bölümündeki ayet hakkındaydı: «Başlangıçta, Tanrı'nın ruhu sularda yüzüyordu.» Bu ayetin, üç ayrı çevirisini birbiriyle ölçüyordu: Arapçasında:

«Tanrı'nın rüzgârları esiyordu» der. Flavius Joséphe: «Gökteki bir rüzgâr yere doğru atılıyordu» der. En sonunda Onkelos'un Gildani dilindeki bölümü de: «Tanrı'dan gelen bir rüzgâr suların yüzeyinde esiyordu» der. Piskopos Myriel, bir diğer yazısında da, bu yapıtın yazarının büyükamcası olan, Ptolémais Piskoposu Hugo'nun dinsel eserlerini incelemiş, Barleycourt takma adıyla, geçen asırda basılan çeşitli broşürlerin bu piskoposa ait olduğu kanıtlanmıştır.

Kimi zaman, okurken, okuduğu ne olursa olsun, koyu düşüncelere dalardı. Bunun sonunda da, hemen elindeki kitabın sayfalarına bastırılamaz bir hevesle birkaç satır karalardı. Yazdığı bu satırların çoğunlukla, içinde bulundukları kitapla ilgisi olmazdı. Elimizde, bir kitabın sayfalarına düşülmüş bir not var. Bu kitabın adı, *Lord Germain'in General Clinton Cornwallis ve Amerika'daki Amirallerle Yazışmaları*ydı. *Versailes'da Poinçot Kitabevi, Paris'te Des Augustins rıhtımında Pissot Kitabevi.* Düştüğü not ise şu: «Ey, sen ki varsın! Din adamı sana Tanrı diyor; Tevrat yorumcusu Yedi Macchabées Kardeş, Yaradan diyor; Efeslilere gönderilen yazı, Özgürlük diyor; Barch, ebediyet diyor; Mezamir, Bilgi ve Gerçek; Jean, Aydınlık diye adlandırıyor; Krallar, Yüce Varlık diyor; kullar, Rab diyor; fakat Hz. Süleyman, Gafur (Bağışlayıcı) adını vermiş; işte adlarınızın en güzeli.»

Saat dokuz civarında, her iki kadın da, onu alt katta tek başına bırakıp, üstteki odalarına çekilirlerdi.

6 PİSKOPOS'UN EVİNİN KORUYUCULARI

Değindiğimiz gibi, Bienvenu Myriel'in evi, zemin katla, birinci kat arasındaydı. Altta üç ve birinci katta üçer oda ve bir de çatı katı vardı.

Yarım dönümlük bir bahçe evinin arkasını çevrelerdi. Piskopos alttaki odaları kullanırdı. Sokağa açılan kapısı olan ilk odayı yemek salonu niyetine kullanırdı, ikinci odada uyurdu, üçüncü oda ise dua ve çalışma odasıydı. Bu evde koridor olmadığından, dua odasından çıkmak için yatak odasından, oraya girmek için yemek odasından geçmesi gerekirdi. Dua odasının bir köşesinde perde çekili bir girinti vardı; buradaki yatakta habersizce gelen bir konuk yatırılırdı.

Bahçedeki hastanenin ilaç konulan odasını, mutfak yerine kullanırlardı. Bahçedeki ahırda Piskopos'un beslediği iki inek vardı. Her sabah sağılan sütler hastanedeki hastalarla bölüşülürdü.

Büyük olan Piskopos'un odasını kışın ısıtmak epey zor olurdu, Digne'de odun ateş pahasıydı. O, ahırın bir köşesini bir paravanla ayırmıştı ve bu bölmede fazla soğuk olan kış günlerini geçirirdi. Buraya «Kışlık salon» diyordu.

Bu kış salonunda sayılı mobilya bulunurdu; bir masa, dört de hasır iskemle. Yemek odasında da aynı beyaz tahta masa ve hasır iskemleler vardı, pembe boyalı bir dolap dışında aralarında fark yoktu. Böylesi bir başka dolap da dua odasında «sunak» niyetine kullanılırdı. Varlıklı ve dindar kadınlar beyaz işlemeleri bir örtüyle saklı bu sunak yerine, şehrin gerçek bir sunak satın alması için para toplamışlardı. Fakat Piskopos her seferinde bu parayı yoksullara vermişti.

Sürekli aynı sözleri ederdi:

«Sunakların en güzeli, ilahi avuntuya kavuşan ve bu nedenle Tanrı'ya şükreden bir zavallının ruhudur.»

Kilisede, hasırdan iki dua iskemlesi, yatak odasında da yine kolları hasırdan bir koltuk duruyordu. Tesadüfen yedi-sekiz konuğu olursa -vali, general, karargâhtaki kurmay heyeti, rahip okulunun birkaç öğrencisi gibi- ahırdaki kışlık salonun sandalyelerini, kilisedeki dua iskemlelerini, yatak odasındaki koltuğu getiriyorlardı, böylece, konuklara yaklaşık on bir kişinin oturacağı kadar yer bulunmuş oluyordu. Her yeni gelen misafire bir oda boşaltılıyordu.

Kimi zaman on iki kişi oluyorlardı; o zaman piskopos, bunun zorluğunu göstermemek için, kışsa ocağın önünde ayakta bekliyor, yazsa bahçede gezinmeyi öneriyordu.

Kapalı yataklıkta da bir sandalye vardı fakat hem hasırları parçalanmış, hem de üç ayağı kalmış olduğundan yalnızca duvara dayanırsa iş görebiliyordu. Baptistine'in odasında, bir zamanlar yaldızlı olan çiçekli Çin canfesi kaplı irice bir koltuk vardı ama, merdiven epey kullanışsız olduğundan, onu yukarı pencereden çekerek çıkarmışlardı; bu yüzden, yedek mobilya sayılamazdı.

Matmazel Baptistine'in en çok istediği şey, sarı kadife çiçeklerle süslü maun bir salon takımıydı. Üzülerek belirtelim ki, böyle bir şey nereden baksan beş yüz franktan aşağı olamazdı. Zavallı kadın, bu düşünü hiç gerçekleştiremeyecekti. Fakat ne önemi vardı, dünyada isteğine kavuşan kim vardı ki?

Piskopos'un yatak odası, epey sade döşeliydi. Bahçeye açılan camlı bir kapının tam karşısında, yeşil şayak perdelerle örtülü demir bir somyası vardı. Tuvalet masasının üstünde, gümüş kaplı tarak ve fildişi fırçalar eski aristokrat sosyete adamının, ince beğenisini gösteriyordu. Şöminenin yanındaki kapılardan biri dua odasına, diğeri yemek odasına açılırdı. Kitaplarla yüklü, camlı bir dolap, kitaplık niyetine kullanılırdı. Mermer taklidi şöminede, çiçekli vazolar şeklinde süslü bir çift ocak ızgarası ve ayna asılması gereken duvarda bir haç duruyordu. Şöminede genellikle ateş olmazdı.

Bahçeye çıkmak için kullanılan cam kapının önünde, üstünde hokka takımı duran büyük bir masa vardı, üstü kâğıtlar ve ciltli kalın kitaplarla doluydu. Masanın hemen önünde bir hasır koltuk, yatağın yanında ise dua iskemlesi dururdu. Duvarda iki portre vardı. Bunlar ünlü din adamlarının portreleriydi. Herhalde bir zamanlar epey yüklü miktarda bağışta bulunmuş olmalıydılar ki, resimleri hâlâ odadaydı. Piskopos da onları yerinden indirmemişti.

Pencerenin tek kalın perdesi, o kadar eskimişti ki, yenisini almamak için Madam Magloire, tam ortasına yama vurmuştu. Bu yama haç şeklindeydi. Rahip bu perdenin tam da, bir din adamının evine uygun perde olduğunu söylerdi.

Evdeki odalar kirece boyanmıştı. Bu haliyle kışla veya hastane odalarını andırıyordu. Ancak son yıllarda boyalı kâğıtların altından çok hoş resimler çıkarılmıştı. Bunları temizlik yaparken Madam Magloire bulmuştu. Galiba hastane olarak kullanılmadan önce burası bir kentsoylunun evi olmalıydı. Bunun dışında bir neden olamazdı.

Odaların zemini kırmızı tuğladan yapılmıştı. Madam Magloire onları her hafta bol suyla yıkardı. Yatakların önlerine örme hasırlar konmuştu, iki kadının hayatını sürdürdüğü bu ev tertemizdi. Piskopos'un esasen tek lüksü de temizlikti. O, temizlik için:

«Temizliğin yoksullara zararı dokunmaz, onlardan bir şey götürmez» derdi.

Unutmadan söyleyelim ki Bienvenu Myriel'in, eski servetinden, altı kişilik gümüş, çatal, kaşık ve bıçak kalmıştı. Bir de büyücek gümüş bir kepçe. Madam Magloire bu takımları özenle korur, parlatır, dikkatle kullanırdı. Onların temiz beyaz örtülerinde parladıklarını görmekle gururlanır gibiydi.

Piskopos Myriel'in, gerçek portresini çizdiğimize göre, onun önemsiz ve zararsız bir düşkünlüğüne de değinmek isteriz. O, sürekli şöyle derdi:

«Çoğu şeyden vazgeçtim, ama gümüş takımlarla yemekten vazgeçemedim.»

Bu gümüş takımlar dışında, Piskopos'un teyzelerinin birinden kalma iki kocaman şamdan da vardı. Saf ve ağır gümüşten imal edilen bu şamdanlar konuk olduğu günlerde yanardı.

Piskopos'un yattığı odada, yatağının tam baş ucundaki dolaba akşamları, Madam Magloire bunları yerleştirirdi. Şunu da ekleyelim ki anahtar her zaman dolap kilidinin üstünde olurdu.

Bahçe haç gibi çizilmiş dört çizgiden ibaretti. Çizgilerin üçüne Madam Magloire sebze ekerdi; dördüncüsü Piskopos'un özel bahçesi gibiydi, orada çiçek yetiştirirdi. Birkaç kez Madam Magloire, buna karşı koyacak olmuş, çiçeklerin gereksiz olduklarını söylemiş, ama Piskopos şöyle demişti:

«Yanılıyorsunuz Madam Magloire. Güzellik en vazgeçilmez ihtiyaçtır.» Biraz düşünmüş ve şunları eklemişti:

«Bazen en vazçeçilmez ihtiyaçtır.»

Üç-dört çiçek tarhıyla dolmuş bu küçük bahçe, Piskopos'u fazlasıyla oyalardı. Gerçi bitkibilim alanında sınırlı bilgiye sahipti ama böceklere düşman değildi. O minik canlılara fazla kıyamazdı. O, bitkileri incelemez sadece çiçekleri severdi. Tohumları rastgele eker ve sürgünleri her akşam yeşil bir demir kovayla sulardı.

Evin kilitli tek kapısı bile yoktu. Değindiğimiz gibi yemek odası kilise meydanına açılırdı. Piskopos, buraya taşındığında, kapılarda cezaevi kapıları gibi sürgüler ve kilitler bulmuş, hepsini çıkarıp atmıştı. Sokak kapısı her zaman açıktı. Tokmağı döndüren

hemen içeri girebilirdi. İhtiyar hanımlar önceleri bu durumdan rahatsız oldular, fakat daha sonra, onlar da Piskopos'un güvenine ortak olup kilitsiz hayata alışmışlardı.

Piskopos Myriel, şöyle derdi:

«Doktorun kapısı asla kapalı olmamalı, fakat papazın kapısı sürekli açık olmalı. İşte aradaki küçük fark!»

Sonra şunu da eklerdi:

«Ben de doktor gibi değil miyim? O, bedenleri sağaltır, bense yürekleri ve ruhları. Benim de onlarınki gibi hastalarım var. Ben de onlara bedbahtlar derim.»

Bir kâğıda şunları yazmıştı: «Kapınızı vuranın adını sormayın; hele de adından utanan birinin, size sığınmaya ihtiyacı olduğunu kesinlikle unutmayın.»

Madam Magloire'ın üstelemeleriyle, civar köylerde papazlık eden bir adam, bir gün Piskopos'a kapısını kilitsiz bırakmakla dikkatsiz davrandığını söyleyecek olduğunda, ondan şu yanıtı duydu:

«Gerektiği zaman, bir din adamı da bir asker kadar cesur davranmalı. Fakat aradaki fark şu; bizim cesaretimiz uysal ve sessiz olmalı.»

7 CRAVATTE

Piskopos Myriel'in karakterini eksiksizce tanımlamak için, bir olayı anlatmadan geçemeyeceğiz.

Ollioules boğazlarını talan eden Gaspard Bes'in çetesi dağıldıktan sonra, haydutlardan biri, önceleri Nice'de saklanmış, sonra Piemont'a gitmişti. «Cravette» adlı bu haydut, çeteden kalan birkaç talancıyı yanına alarak, tekrar Fransa'nın güneyinde ortaya çıktı. Yine yol kesip, gelip geçeni soyuyordu. Üstelik Embrun ilçesine kadar uzanmaya bile kalkışıp, bir gece kilisedeki en değerli ayin eşyalarını aşırmıştı. Cravatte oradakilere yaka silktiriyordu. Askerleri ardına takmışlardı, fakat nafile. O, bir yılan gibi ellerinden kayıyordu. Bütün bu karışıklıkta, Piskopos onun bulunduğu yerlerde göründü. Yine bir gezideydi. Chastelar'da Vali, Piskopos'u karşılayarak, kendisinden geri dönmesini rica etti. Cravatte, Arche ilçesine dek dağı tutmuştu. Yolu sürdürmek, birkaç zavallı askerin canını tehlikeye atmak sayılırdı. Piskopos:

«Ben de bu yüzden tek başına gitmeye karar verdim ya,» dedi.

«Bunu aklınızdan geçiremezsiniz, efendim!» diye bağırdı Vali. «Şaka mı bu?»

«Hayır, öyle ciddiyim ki asker istemiyor ve bir saat sonra yola çıkıyorum.»

«Tek başınıza gideceksiniz yani?»

«Evet, tek başına gidiyorum.»

«Efendim bunu yapamazsınız!»

Piskopos o uysal sesiyle:

«Dağda, küçük bir köy var. Üç yıldır oraya uğramadım. Oradakiler, benim iyi

dostlarım. Onlar uysal, namuslu çobanlardır. Güttükleri otuz keçiden birini kendilerine alıkoyarlar. Farklı renklerde yünden, ipler, kordonlar örerler. Delikli kavallarıyla çok hoş parçalar çalarlar. Zaman zaman onlara da Tanrı'dan söz etmek gerekir. Tabansız bir Piskopos hakkında ne düşünürler? Gitmezsem beni kınayabilirler.»

«Peki ama efendim, ya haydutlarla karşılarsanız ne olur?»

«Bunu iyi söylediniz. Aklıma gelmemişti bu, iyi ki hatırlattınız. Onlarla karşılaşabilirim, onların da Tanrı'ya dair bilgileri olmalı, onlara da Tanrı'dan söz ederim.»

«Fakat onlar kan emici bir çete, çakallar gibi saldırırlar!»

«Belki onlara faydalı olabilirim. Kim bilir, belki Tanrı, onlarla karşılaşabilmem için bana bu gezi fikrini esinlendirdi!»

«Ama sizi soyacaklar?»

«Güldürmeyin beni, çalınacak neyim var ki?»

«Canınıza kast edebilirler!»

«Dualar okuyarak giden ihtiyar bir din adamını öldürmekle ne kazanırlar ki!»

«Ah Tanrım, ya onlarla karşılaşacak olursanız?..»

«Onlardan yoksullar için sadaka isterim.»

«Efendim, ne olur gitmeyin; canınızı tehlikeye atıyorsunuz.»

«Azizim, şunu unutmayın ki, ben dünyaya hayatımı korumaya değil, ruhları korumaya geldim.»

Gitmesine rıza göstermekten başka yapılacak iş yoktu. Kendisine rehber olmayı öneren genç bir çocukla yola çıktı. Ondaki bu inat, her yerde uzun uzun konuşuldu ve herkes onun adına korktu.

Kız kardeşini ve Madam Magloire'ı da yanına almayı istememişti. Katır sırtında, dağı aştı, yolda kimseyle karşılaşmadı ve kazasız belasız, dostları olan «cesur çobanlar»ın köylerine vardı. Orada on beş gün geçirdi. Vaaz verdi, dua etti, onlarla dostça konuştu. Gitmeden bir gün önce, törensel şekilde bir «Şükran Töreni» yapmak istedi. Bu fikrinden köy papazına söz etti, fakat bu ayinde kullanılan süsler o fukara topraklarda bulunmazdı.

«Sorun değil,» diye kesip attı Piskopos, «biz bu ayini yapacağımızı haber verelim, üst yanını Tanrı sağlar...»

Civar köylerin kiliselerinde bu süsler arandı, bulunamadı.

Böyle sıkıntılar yaşadıkları sabahın erken vaktinde, İki atlı kilise kapısına tahta bir sandık bırakıp gittiler. Sandığın üstünde, bunun «Monsenyör Myriel'in olduğu» yazılıydı. Sandık açıldı, altın ipliklerle işlemeli kusursuz bir tören cüppesi, elmaslarla bezeli bir tören başlığı, altın bir haç çıktı. Bunlar bir ay önce Embrun kilisesinden çalınan değerli eşyalardı. Bir pusulada şunlar yazılıydı: *Cravette'in Monsenyör Bienevenu'ye hediyesi*.

Monsenyör Bienvenu muzipçe göz kırptı ve köy papazına: «Ben size her şey düzelir dememiş miydim? Tanrı gönderdi,» dedi.

Papaz da gülümseyerek baş salladı:

«Ah efendim,» dedi, «Tanrı mı? Acaba Şeytan mı?»

Piskopos ona dik bakışlarla baktı ve çok duru bir sesle:

«Tanrı!» dedi.

Chastelar'a gelinceye dek yol boyu, herkes ona ilgili gözlerle baktı. Papaz, evine vardığında, kaygılanıp yollara düşen kız kardeşini üzüntüyle bekler buldu. Madam Magloire da hanımını tek başına bırakmak istememişti. Piskopos, kardeşine şöyle dedi:

«Eh, hakkım varmış değil mi? Fakir papaz, fakir çobanlara eli boş gitti, dolu dolu döndü. Giderken sadece Tanrı'ya duyduğum güveni götürmüştüm, gelirken, bir kilise gömüsü getirdim.»

Aynı gece yatmadan önce, kadınlara şöyle dedi:

«Siz, hırsızlardan ve katillerden korkmayın. Bunlar dışsal, önemsiz tehlikeler. Bizler kendi kendimizden korkalım, önyargılardan. İşte hırsızlık ve fenalıklar, işte katiller. En büyük tehlikeler bizim ruhumuzdaki fırtınalardır. Canımızı ve hayatımızı tehdit eden tehlikeye boş verelim. Ruhumuzu tehdit edenlerden uzak duralım.»

Piskopos'un hayatında heyecan verici olaylar aslında sık sık olmazdı. Biz de sadece birkaç olayı anlatmakla kaldık. Genel olarak onun bütün günleri birbirinin aynısıydı. Neredeyse her gün aynı saatlerde dinsel görevlerini yapardı. Bir yılının ayı, hayatının bir gününe benzerdi.

Embrun kilisesi gömüsünün sonucunu merak edenler için şunu söyleyebiliriz. Ölümünden sonra Piskopos'un evrakları içinde şöyle bir pusula bulunmuştu:

Bu gömüyü Embrun kilisesine mi teslim etmeli, hastane için mi kullanmalı? Bilemiyorum.

8 ŞARAPTAN SONRA FELSEFE

Daha önceki bölümlerde değindiğimiz Senatör, aslında namuslu biriydi. Yalansız yaşamış, görevlerini asla boşlamamıştı. Fakat her zaman kendi çıkarlarını da dikkate aldığını söylemeden edemeyiz. Bu eski savcının, ihtiyarlık günlerinde, huyu da yumuşamış, oğullarına, damatlarına ve arkadaşlarına arada iyilikler etmekten de çekinmemişti. Bu arada, hiçbir fırsatı asla kaçırmazdı. Nüktedan biriydi, kendisini Epiküros'un öğrencisi sanacak ölçüde bilgiliydi. Dinsel zırvalara yürekten, tatlı tatlı güler, bunu Myriel'in karşısında da yapardı.

Resmi bir törenin ardından Kont (Senatör, Kont idi) ve Monsenyör Myriel, Emniyet Müdürünün evindeki bir akşam şöleninde karşılaştılar. Şaraplar yeni içilmişti ki, biraz sarhoş olan Senatör, vakar ve ciddiyetle:

«Biraz söyleşelim, Monsenyör,» dedi. «Aslında bir senatörle bir piskopos iyi anlaşamaz. Fakat bir deneyelim, ne de olsa, ikimiz de bilici sayılırız. Size bir itirafım olacak. Benim kendimce bir felsefem var.»

Piskopos:

«Neden olmasın? Deneylerinizden faydalandığınız anlaşılıyor.»

Cesaretlenen Senatör sürdürdü:

«Açık olalım.»

«Siz bilirsiniz.»

Senatör:

«Diderot'dan nefret ederim. O bir ideolog ve bir ihtilalci. Aslında o, Tanrı'ya inanır ve Voltaire'den bile daha tutucu. Voltaire yok yere Needham'la eğlendi. Needham Tanrı'nın bir işe yaramadığını kanıtlamıştı. Tanrı'nın ne faydası var ki?'Monsenyör, Yehova hipotezi beni yoruyor. Bu, nafile fikirli insanlar yaratıyor sadece. Beni huzursuz eden şu koca bütün kahrolsun, yaşasın sıfır. Doğrusunu isterseniz ben aklıselim sahibi bir adamım. Sürekli özveri ve vazgeçme vaazları çeken sizin İsa'nızdan da, tek kelime anlamam. Dilencilere pinti önerisi! Ne özverisi? Niye sanki bir kurt başka bir kurt için harcansın? Doğanın kurallarından ayrılmayalım. Ben kendimi üstlerde buluyorum, fakat burnumun ucunu bile göremeyecek olduktan sonra bunun ne faydası var ki? Keyifle yaşayalım. Yaşam, hepsi bu. Kişinin öbür dünyada, bir yerlerde bir hayatı olacağına inanmıyorum. Neden, sanki her davranışımda dikkat olsun. Neden iyilik ya da kötülük, hak veya haksızlık diye düşünüp durayım? Ölümümden sonra diye mi? Güleyim buna, ölümden sonra bir şey yok ki. Ne iyilik var, ne de fenalık. Evet Monsenyör, ademoğlunun ölümsüzlüğü çocukları kandıran bir masal sadece... Ademoğlunun ölümden sonra mavi kanatlar takarak, melek olması, çok komik değil mi? Dünya zevklerini, düşsel bir cennet uğruna bırakmak, elindekini yok yere harcamaktan öteye gitmez. Ebediyetin esiri olmak. Ne ebediyeti, ben buna yokluk adını veriyorum. Buna öyle yürekten inanıyorum ki, kendime bir lakap bile buldum. 'Kont Yokluk'. Doğmadan önce neydim ki? Sadece hiç. Öldükten sonra ne olacağım, yine hiç! Bu dünyada ne arıyorum? Tercih hakkı bende. Ya acı, ya haz. Her ikisi de yokluğa götürür. Din, çocukları korkutan umacılar kadar, nafile bir söylence... Cennetten daha saçma! Ne varsa şu dünyada var, dolu dolu yaşayalım. Ne de olsa, hepimiz toprak olmayacak mıyız? Evet Monsenyör, işte benim felsefem. Din, yalınayak pılı pırtı içindeki fukaralar için bir teselli olabilir. Bunu inkâr edemem. Hiçbir şeyi olmayanın Tanrısı vardır, o da yetersizdir... Onların inançlarına da bir şey demeyeceğim fakat benim için, Tanrı yok. Tanrı halk için var olabilir. Fukara ve bedbahtlar için!»

Piskopos bu sözleri ağırbaşlıca dinledikten sonra ellerini çırptı:

«Ah, çok iyi konuştunuz, Kont. Sizin şu maddeciliğinize söz yok. Ah sizin gibiler, ne şanslı! Ne olağanüstü, ne kusursuz şey. Fakat her isteyen ona öyle rahatça erişemez. Ama bu kavramı kazanan da yaşadı. Kimse onu kandıramaz. Hiçbiri Caton gibi ahmakça sürgüne yollanmaz, Aziz Etienne gibi linç edilmez ya da Jeanne d'arc gibi inançları yoluna diri diri yakılmazdı. Maddeciler, asla vicdan azabı çekmeden sağladıklarının yasal olup olmadığını dert etmeden keyiflerine bakabilirler. Bunu sizin için söylemiyorum, Kont. Fakat sizi kutlamadan duramayacağım. Evet siz asillerin ve varsılların kendinizce bir

felsefesi var. Yaşam tutkularının tatlandırdığı bu salçayı doya doya kullanın bakalım. Fakat anlayışlı biri olduğunuzdan, Tanrı kavramını halka bırakıyorsunuz. Evet, Kont, Tanrı inancı da halkın felsefesidir. Tıpkı, varsıllar gibi mantarlı hindi yiyemeyen ve sadece kestaneli kazla kalan yoksula da bu teselliyi bırakın.»

9 KIZ KARDEŞİN AĞABEYE BAKIŞI

Monsenyör Bienvenu ile yaşayan iki kutsal kadının hayatlarına dair bir fikir edinebilmek için, Matmazel Baptistine'in bir arkadaşına yazdığı şu mektubu aşağıya alıyoruz:

Aziz dostum,

Neredeyse her gün sizden söz ediyorum, bu bizler için bir gelenek gibi diyebilirim. Madam Magloire duvarları temizleyip yıkarken, bir şey keşfetti. Kâğıt kaplı ve beyaz badanalı odalarımızın duvarlarına sizinki gibi bir şatoya uygun ölçüde kusursuz resimler buldu. Kâğıdı çekince bu hoş resimler çıktı ortaya. Burayı hastane olarak kullandıkları için, böyle bez ve kâğıtla kaplamış olmalılar. Düşünün dostum, ninelerimizin dönemlerinden kalan nefis lambriler. Mobilyasız ve çamaşır kurutmak için kullandığımız salonun, tam on beş ayak yüksekliğinde, tavana; eski çağların modası yaldızlar işlenmiş, resimler de kesinlikle güzel. Tanrıça Minerve'in Telemaque'ı(*) şövalye tayin etmesini betimleyen resimler... bir diğer odada Romalı güzel kadınları gösteren resimler. Bazı tamir işlemlerinden sonra, odam bir müze haline gelecek. Madam Magloire, çatı katında eskiçağ tarzında bir de küçük dolap bulmuş. Onları yaldızlamak için epey yüklü bir para istediler. Ben aslında o kadar beğenmemiştim, çirkin buldum, yoksullara veririz.

(*) Minerva, Telemaque: Yunan mitoloji kahramanları.

Ben alabildiğine mutlu sayılırım. Ağabeyim öyle iyi biri ki. Her şeyini yoksullara ve hastalara bağışlıyor. Aslında hatırı sayılır ölçüde geçim darlığı çekiyorum. Burada kışları çok soğuk ve zorlu geçiyor. Bu nedenle sıkıntıda olanlara yardım etmeli. Biz yine de biraz olsun ısınıyoruz, bu da eşsiz bir rahatlık.

Ağabeyimin kimseciklere benzemeyen huyları var. O bir Piskopos'un öyle olması gerektiğini öne sürüyor. Düşünebilir misiniz, kapımız asla kilitli durmaz, tokmağı çeviren evin içinde bulur kendini. Onu hiçbir şey korkutmuyor, gecenin karanlığından ürkmüyor.

Kendisini sürekli tehlikelere atmasına rağmen, kaygılanmamı istemiyor. Dahası Madam Magloire'ın bile kaygılanmasına içerliyor. Onun tehlikelerin üstüne gittiğini fark etmemizi istiyor. Onu anlamak zor iş. Sağanak yağmura çıkıp, sulara gömüle gömüle yürür. Kışları yolculuk yapar. Ne gece korkutur onu, ne haydutlar!..

Geçen yıl haydutların yurt tuttuğu dağlık bir yere gitti. Bizi yanında götürmeyi istemedi. On beş gün sonra geri döndü. Hiçbir şeyi yoktu. Oysa bizler onun için meraktan deliriyorduk. 'Bakın nasıl soyuldum,' diyerek mücevherler ve en değerli kutsal süslerle dolu bir sandığı açtı. Embrun Kilisesinden çaldıkları kutsal eşyaları haydutlar

ona vermişler.

İlk günlerde kendisini boşuna tehlikeye atmaması için ricada bulunurdum, fakat artık bunun yararsız olduğunu fark ettiğim için, tek kelime etmediğim gibi, çoğu zaman Madam Magloire'a da susması için işaret ederim. Madam Magloire'la beraber yukarı çıkıp odalarımıza çekiliriz, ben diz çökerek ağabeyim için dua ederim. Elimden bundan fazlası gelmez. Fakat içim rahat, çünkü ona bir şey olursa, ben de fazla yaşamayacağımı biliyorum. Ben de ağabeyim ve piskoposumla beraber Tanrı'ya kavuşurum. Madam Magloire, ağabeyimin böylesi dikkatsizliklerine daha zor alıştı. Beraber dua ediyor, korkuyoruz. İçimizde çok güçlü biri var. Şeytan evimize girse bile yapacağı bir şey yok, çünkü burası Tanrı'nın evi.

Bu da bana yeter. Şimdi ağabeyimin bana tek kelime etmesine gerek yok. Çünkü sözlere ihtiyaç duymadan onu anlıyorum. Kendimizi alınyazısının ellerine bırakıyoruz. Aklından yüce şeyler geçen bir adam karşısında böyle hareket etmeli.

Faux ailesi hakkındaki sorularınızı ağabeyime ilettim. Onun epey bilgi sahibi olduğunu ve belleğinin çok güçlü olduğunu bilirsiniz. Anıları da epey canlıdır. Her zamanki gibi sadık bir Kralcı'dır. Sahiden de bu aile Caen'da köklenmiş çok eski bir Normandiyalı aileymiş. Yarım asır kadar önceleri Raoul de Faux, Thomas de Faux asil aristokratlarmış. Hem bunlardan biri de Rochefort feodalleri arasında ünlenmiş. Sonuncusu Guy Etienne Alexandre ise Brötanya Süvari Birliklerinde hatırı sayılır bir ad bırakmış. Kızı Marie Louise ise, Senato üyesi Fransız Muhafızlar bölümünde Albay Louis de Gramont'un oğlu olan Adrien Charles de Gramont'la evliymiş.

Aziz dostum, kutsal akrabanız Kardinal hazretlerine, saygılarımı bildirmenizi rica edeceğim. Sevgili Sylvanie'ye gelince, yanınızda geçirdiği o bulunmaz saatleri, bana mektup yazmakla harcamadığına iyi etmiş. Onun iyi ve sağlıklı olması ve beni hatırlaması yeter de artar bile. Benim de sağlığım fena değil ama giderek zayıflıyorum. Hoşça kal, kâğıdım doldu, sizden ayrılmak zorundayım. En içten dileklerimle.

Baptistine

Ek: *Görümceniz Hanımefendi ve ailesi buradalar. Küçük yeğeniniz epey sevimli bir çocuk. Tanrı esirgesin, dün dizlikler takmış bir atın geçtiğini görünce bize şunu sordu: Niye atın dizlerini bağladılar, yoksa ağrıyor mu?*

Mektuptan anlaşılacağı üzere, İki ihtiyar kadın da Piskopos'un arzularına kadınların o ince hisleriyle boyun eğmişlerdi. Kadının ince sezgisi erkeğin en özel duygularını sezer. Kadın, sevdiği erkeği ister kardeş, ister sevgili olsun, erkekten daha doğru anlar. Piskopos uysal davranışlarına rağmen, genellikle, sahiden canını tehlikeye atardı. Bu biçare kadınlar, onun adına korkarlar, fakat kendisine engel olmaya kalkışmazlardı. Evde birer gölge gibi ona hizmet eder ve boyun eğmemek geride kalmak olduğundan, susarlardı. Onu Tanrı'ya emanet ediyorlardı.

Zaten mektupta da anlaşıldığı gibi Baptistine ağabeyinin ölümünün kendi ölümü olacağını belirtiyordu. Bayan Magloire da öyle olacağını sezmişti.

10 MEÇHUL BİR IŞIK KARŞISINDA

Bu mektubun yazılmasının birkaç gün ardından, Piskopos epey tehlikeli bir adım attı.

Digne civarındaki kırlarda yaşayan bir ihtiyar vardı. Hemen onu tanıtalım. Eski bir Konvansiyonel(*) olan bu adama G. diyeceğiz.

(*) Konvansiyonel: Fransız İhtilali'nde Kral karşıtı olup, onun ölümünü isteyenler. Konvansiyon Meclisi üyesi.

Digne'de Konvansiyonel G.'den korku ve iğrentiyle söz edilirdi. Bir Konvansiyonel, Yüce Tanrım, herkesin birbirine «yurttaş» diye seslenip «sen» diye konuştuğu o ihtilal günlerinin artığı, eski bir kurt! Bu adama bir canavar gözüyle bakılırdı. Aslında o kralın ölümüne oy vermemişti, fakat neredeyse bir kral katiliydi. Karakteri korkunçtu. Restorasyon çağında Prensler

haklı unvanlarına tekrar sahip çıktıklarında savaş divanına verilmemiş olması nasıl olurdu? Hem bu adam bir ateistti. Kralın ölümüne oy vermediği için sürgünden kurtulmuştu. İşte kazların bir atmacaya dair dedikoduları. Fakat o sahiden bir atmaca mıydı? Sürdüğü münzevi hayata bakılırsa evet. Yabani olduğu da söylenirdi.

G.'nin şehre bir saatlik yoldaki bu yamaçta oturduğu söylenirdi. Kuş uçmaz kervan geçmez bir yerde. Komşusunun olmaması bir yana, oralardan gelip giden bile olmazdı. Onun kulübesine giden keçiyolunu otlar bürümüştü. Burası «celladın evi» olarak bilinirdi.

Fakat Piskopos kimi zaman bu münzeviyi de düşünürdü. Kulübesini saklayan o ağaçlığın olduğu yere öteden baktığında sürekli aynı şeyi geçirirdi içinden: «Orada acı çeken biri yaşıyor.» Sonra şunu eklerdi: «Onu ziyarete gitmeliyim.»

Ama şunu belirtelim ki, Piskopos bile, bu düşünceye fazla yakın olmak istemiyordu. O da Konvansiyonel'e duyulan o düşmanca yorumu paylaşıyordu. Kinle dolu bir tür uzaklık duygusu vardı ona karşı.

İyi kalpli Piskopos ne edeceğini bilemiyordu. Çoğu zaman, onun kulübesinin olduğu tarafa doğru ilerler, hemen geri dönerdi.

Ama günün birinde, şehre bir dedikodu yayıldı. Münzevinin hizmetinde bulunmuş genç çoban şehre bir doktor aramaya gelmişti. Konvansiyonel ağır hastaydı. Felç geçiriyordu, Sadece birkaç saat daha yaşayacağı söyleniyordu.

Piskopos asasına davrandı, cüppesinin yıpranmışlığını göstermemek için, mor paltosuna sarındı ve yola düştü.

Hastanın kulübesine geldiğinde, güneş epeyce alçalmıştı. Bir çalılığının sakladığı mağarayı fark etti. Bu aslında tek katlı, küçük ama epey derlitoplu bir kulübeydi. Dışarıda, tekerlekli sandalyesinde, güneşe gülümseyen ağarmış başlı bir ihtiyarcık oturmuştu.

İhtiyarın yanında duran o genç çoban, adama süt dolu bir kupa uzattı.

Piskopos kendisine ilgiyle bakarken, ihtiyar sesini yükseltti:

«Teşekkür ederim, bir şey istemem,» dedi ve gözlerini güneşten alıp, çocuğa çevirdi ve ona sevgiyle baktı.

Piskopos yürüdü, ayak sesini duyarak başını çeviren ihtiyarın yüzünde, yıllarca yaşayanlarda rastlanan o derin hayret ifadesi belirdi.

«Buraya geldiğimden beri, biri ilk defa evime geliyor, kimsiniz, Mösyö?»

Piskopos:

«Adım Bienvenu Myriel.»

«Bienvenu Myriel? Bu adı duydum. Fakirlerin Monsenyör Bienvenu, dedikleri kişi misiniz?»

«Evet, benim.»

İhtiyar acılı bir gülümseyişle:

«Bu durumda, benim de Piskopos'um oluyorsunuz yani.»

«Biraz.»

«Buyrunuz, Mösyö.»

Konvansiyonel, Piskopos'a elini uzattı fakat Myriel onun elini görmemezlikten geldi, şunu söyledi:

«Beni kandırdıklarına sevindim, sizi ağır hasta bulmadım.»

ihtiyar adam: «Mösyö, iyileşeceğim,» dedi. Biraz susup ekledi: «Üç saat geçince ölmüş olacağım. Biraz tıp eğitimi almıştım. Son saatin nasıl geldiğini, bilirim. Dün sadece ayaklarım soğumuştu, bugün dizlerime kadar üşüyorum. Bu üşümenin belime doğru usulcacık çıktığını hissediyorum. Kalbe gelince ölmüş olacağım. Güneş ne güzel parlıyor değil mi? Küçük çobandan sandalyemi dışarı itmesini istedim, güneşi son defa göreyim diye. Ama konuşabiliriz; bu beni yormaz. Geldiğinize çok memnun oldum. Tek başına ölmek istemezdim. Aslında şafak sökünceye kadar yaşamak isterdim, fakat yalnızca üç saatlik ömrümün kaldığını biliyorum. Gece öleceğim. Uzatmayayım. O kadar da önemli değil. Ömrü tamamlamak sıradan bir şey. Bunun için sabaha gerek yok, yıldızlar altında öleceğim.»

ihtiyar, çocuğa döndü:

«Haydi sen git yat. Dün sabaha kadar başımda bekledin, uykusuzsundur.»

ihtiyar, küçük çobanın ardı sıra baktı, sonra sanki kendi kendine konuşurcasına:

«O uykudayken ben de ölürüm. Bu iki uyku birbirini bütünler.»

Piskopos fazla duygulanmamıştı. Ölümün eşiğinde olan bu adamın, Tanrı'ya yaklaşmadığını seziyordu. Ama şunu da belirtmeliyiz ki, o kadar kibirsiz olmasına karşın, Myriel adamın kendisine «Monsenyör» diye hitap etmesine incinmişti. Ona «Yurttaş» diye karşılık vermemek için kendisini denetledi. Bir zamanlar ne de güçlüydü bu adam.

Konvansiyonel, Myriel'e sevinçle bakıyordu. Eceli bu kadar yaklaşmış birisine uygun bir kibirsizlikle de diyebiliriz.

Oysa herkese karşı merhametli olan Myriel, bu Konvansiyonel'e o kadar da hoşgörülü yaklaşmıyordu. Neredeyse onu yasadışı biri gibi görüyordu, merhamet yasasının bile uzağında.

Dimdik oturan G. parlak gözleriyle aslında epey zinde görünüyordu. Uzmanlarda şaşkınlığa neden olan o seksenlik kocamışlardandı. G., sanki kendi arzusuyla ölüyordu, onun can çekişmesinde bile bir özgürlük, bir vakar vardı. Gövdesinin yarısı gölgelerle doluydu. Dizleri tutmuyordu, fakat başı canlıydı, üstelik pırıltılı. Şu anda Binbirgece Masalları'nın birinin kahramanı olan, belden aşağısı taş kesilen sultana benziyordu.

Piskopos adamın hemen karşısındaki bir taşa oturdu. Damdan düşer gibi konuya girdi:

«Sizi kutlamalıyım,» diye başladı, «yine de kralın ölümüne oy vermediniz.»

«Beni o kadar kutlamayın, Mösyö, ben tiranın yok olması için oy verdim.»

Piskopos'un sert çıkışını Konvansiyonel ciddi bir yanıtla karşılamıştı. Piskopos sordu:

«Ne demek bu?»

«Basit. Her insanın bir tiranı bulunur: Cehalet. Bu cehalet zorbası, bir yönetim biçimi olan monarşiye neden oldu. Oysa bilimin kökleri gerçektedir ve insanlığı sadece bilim yönetmelidir.»

«Bir de vicdan,» diye ekledi Piskopos.

«Yaklaşık olarak aynı şey değil mi? Vicdan içimize biriken bilgiden doğar.»

Monsenyör Bienvenu, kendisi için yeni sayılan bu sözleri ilgiyle dinledi.

Konvansiyonel sürdürdü:

«XVI. Louis'ye gelince, ben onun ölümüne karşı çıktım. Canlı birini öldürme hakkım yok. Ama demin değindiğim gibi, ben tiranlığın son bulması için oy verdim. Bu da kadının etini satmaktan kurtulması, erkeğin esaretten, çocuğun geceden kurtulması demektir. Cumhuriyet'e oy verirken, bunlara oy verdim. Kardeşlik adına oy verdim. Birlik için, ışık için. Önyargıların ve aldanışların yok edilmesine yardımcı oldum. Bunların yıkılması bir ışığa neden olacaktı. Evet bizler, eski dünyayı yıktık, ama yoksulluk yatağı olan bu köhne dünya, insanlığın üzerine yıkıldıktan sonra, bir mutluluk kaynağı haline geldi.

Piskopos: «Karmaşık bir sevinç,» dedi.

«Bulanık da diyebilirsiniz ve günümüzde 1814 yılında kaybolan bir sevinç. Evet Mösyö, üzülerek söyleyeyim ki, eserimiz bitmedi. Eski yönetimin temellerini yıktık, ama düşüncelerdeki izlerine dokunamadık. Yolsuzlukları ortadan kaldırmak neye yarar, töreleri yenilemen. Değirmen yıkıldı ve rüzgâr hâlâ dinmedi.»

«Evet yıktınız. Zaman zaman yıkmak faydalı olabilir, ama öfkeyle ve kinle uyuşan bir yıkım beni ilgilendirmiyor.»

«Hakkın hışmı olabilir, Mösyö Piskopos. Ve hakkın hışmı bir ilerleme sayılır. Herkes istediğini diyebilir, İsa'nın doğumundan beri, Fransız ihtilali, insanlığın attığı en büyük

adımdır. Evet belki yarım kaldı, fakat yine de yüce sayılır. Toplumdaki gizleri aydınlığa kavuşturdu, düşünceleri esnetti, yatıştırıp aydınlattı. Dünyada uygarlığın dalgalanmasına yol açtı. Yerinde oldu. Bence Fransız ihtilali insanlığın kutsanması ve hükümranlığın başlamasıdır.»

Piskopos istemese de şu sözleri söylemeden duramadı:

«Evet. Ya 1793?»

Konvansiyonel vakur bir tavırla yerinde biraz daha dikildi:

«Sizin bu tarihi anmanızı bekliyordum. Bin beş yüz seneden bu yana oluşan kesif bir bulutun patlaması. Siz gökgürültüsünü suçluyorsunuz.»

Piskopos yüreğinde bir yerlerin ezildiğini hissetti, fakat bunu sezdirmek istemedi, şöyle dedi:

«Yargıç adalet adına konuşur; rahip daha yüce bir adalet olan merhamet adına. Gökgürültüsü aldanmamalıydı...»

Konvansiyonel'in gözlerinin içine bakıp:

«XVII. Louis?»

Konvansiyonel eline yardımcı olup, Bienvenu'nün kolunu tuttu:

«XVII. Louis? Kime ağlıyorsunuz, o masum çocuk için mi? Haklı olabilirsiniz, ben de sizinle ağlıyorum bu yüzden. Fakat bir şey daha var; unutmayalım, ben Cartouche'un(*) küçük kardeşi için ağlıyorum. O sadece Cartouche'un kardeşi olmakla suçlanarak asılmıştı. Cartouche'un günahsız kardeşi olmak, XV. Louis'in torunu olma ölçüsünde acı değil mi?»

(*) Cartouche: XVIII. asrın azılı haydutlarından biri.

Piskopos:

«Mösyö, bu adların yan yana anılmasından hoşlanmıyorum.»

«Cartouche mu? XV. Louis mi? Kimi daha fazla suçlu buluyorsunuz?»

Biraz sustular. Piskopos geldiğine hayli pişman gibiydi. Ama yine de düşüncelerinde bazı değişiklikler olduğunu sezdi.

Konvansiyonel tekrar konuştu:

«Mösyö, siz gerçeklerle yüzleşmek istemiyorsunuz. Oysa İsa bir realistti. O, bir mabedin tozunu silmek için, eline süpürge aldığında, süpürgesinde şimşekler çakardı. O, suç açısından bir kral torunuyla bir haydut kardeşi arasında ayrım gözetmezdi. Günahsızlığın kendince bir tacı vardır. Günahsızın, kral çocuğu olmaya ihtiyacı yok, pılı pırtı içinde de görünebilir o.»

Piskopos alçak sesle onayladı: «Bu, doğru.»

Konvansiyonel sürdürdü:

«Üsteliyorum ama, siz bana XVII. Louis'den söz ettiniz. Bütün günahsızlar, bütün

kurbanlar ve bütün çocuklar için gözyaşı döker miyiz? Eğer öyleyse daha eski zamanlara gitmeli ve 1793 yılından epey önceleri için ağlamalıyız. Siz yoksulların çocukları için ağlarsanız, ben de sizinle beraber kral çocukları için ağlayabilirim.»

Piskopos:

«Ah, ben bütün çocuklar için ağlarım,» dedi.

G. heyecanlı bir sesle:

«O zaman terazi halkın yanında daha ağır çeksin. Çünkü fukara halk, asırlardan beri acı çekiyor!»

Yine bir sessizlik oldu. Konvansiyonel bu sessizliği de kesip coşkuyla bağırdı:

«Evet, efendim, halk asırlardır acı çekiyor. Hepsi bu da değil, siz ne hakla beni sorgulayıp kral çocuklarından söz etmeye çalışıyorsunuz? Benim sizi ilk görüşüm, Mösyö, ama bahsinizi duydum. Adınızı saygı ve sevgiyle hatırladıkları da aklımda. Fakat bu da bir şeyi göstermez. Zavallı fukara halkı aldatmak o kadar kolay ki, ha, aklıma gelmişken sorayım, arabanızın tekerlek seslerini duymadım, sanırım onu daha ötede bekletiyorsunuz. Demin bana, Piskopos olduğunuzu söylemiştiniz, fakat bu içten karakteriniz hakkında beni aydınlatmadı. Kimsiniz? Siz bir Piskopos'sunuz, yani kilise prenslerinden, büyüklerindensiniz. Evet Digne'nin Piskoposu on beş bin franklık gelir, on bin franklık çeşitli giderler ödeneği, toplam yirmi beş bin franklık biri, saray gibi bir evde oturuyor, en iyi aşçıların pişirdiği yemeği yiyor, en kaliteli şarapları içiyor, arabalarınızdan inmiyorsunuz. Oysa İsa her yere yürüyerek giderdi. Cumaları güya perhiz yapmak bahanesiyle en lezzetli balıkları yersiniz, değil mi? Bütün yüksek konumdaki din adamları gibi, hayatın olanca zevklerini alıyorsunuz. Bu sizin hakkınız, sözüm yok, fakat bütün bunlar, ahlaksal anlayışınıza dair bir fikir esinlemiyor. Kiminle konuşuyorum? Siz kimsiniz?»

Piskopos boynunu eğip Latince mırıldandı: *«Vermis sum. »(*)*

Hasta acılı bir alayla:

«Kadife örtülü arabalarda gezen bir solucan, ha, ha...» Gurur sırası Konvansiyonel'deydi. Piskopos epey uysal bir sesle:

«Peki, Mösyö, ama sizden rica ederim, ağaçların arkasında beni bekleyen arabamın, on beş bin franklık gelirimin, cumaları yediğimi iddia ettiğiniz o leziz balıkların, uşaklarımın ve içinde yaşadığım sarayın merhamet duygusuyla ne alakası var ki? Merhametin insanlık için kaçınılmaz olduğunu yineliyorum ve 1793'ün de epey zalim olduğunu, bir kez daha söyleyeceğim.» Konvansiyonel elini alnına götürdü:

«Size yanıt vermeden önce, özür dilemem gerekir Mösyö. Hatalıyım, şimdi evime gelmiş bir konuksunuz, insan, konuklarına her zaman kibar davranmalı. Siz benim fikirlerimi tartıştınız, benim de size daha uysal bir dille karşılık vermem gerekirdi. Varlıklı oluşunuz bu tartışmada benim üstün olmamı sağlar. Bundan sonra onlardan faydalanmayacağım. Beni affedin.» «Size teşekkür ederim, Mösyö.»

G. konuşmayı kaldığı yerden sürdürdü:

«Konumuza dönelim, siz bana 1793'ün zalim olduğunu söylemiştiniz, değil mi?»

«Evet, öyle oldu, giyotini alkışlayan Marat'ya(**) ne buyrulur?»

«Protestanların öldürülmelerini şükran ilahileriyle kutlayan Bossuet'ye(***) ne buyrulur?»

(*) *Vermis sum:* **Ben bir solucanım. (Piskopos, kibirsizliğini gösteriyor.)**

(**) Marat: Halkın dostu lakabını alan bir ihtilalci.

(***) XVII. asırdaki en tanınmış Katollik din adamlarından biri.

Bu acı karşılık hedefi onikiden vurmuştu, Piskopos titredi, ve buna diyecek söz bulamadı. Yine de içinden, Bossuet gibi kutsal bir Kardinalin suçlanmasına içerlemişti. Aslında en kusursuz insanların bile, zaafları olur.

Konvansiyonel'in soluğu sıklaşmaya başlamıştı, can çekişme belirtileri gösteriyordu, ama henüz bilinci yerinde olduğundan, sürdürdü:

«Birkaç şey daha var aslında, bütün ihtilaller ve bütün harplerin kanlı yönleri olduğunu inkâr etmeyeceğim. Evet, bütünlükle ele alırsak ihtilal, insanlığın bir uyanışıdır, onun dışında 1793 üzülerek belirteyim ki, bir misillemedir. Siz onu zalimce buluyorsunuz ama, Montrevel'e ne buyrulur? Fouquier -Tinville bir serseriydi, ya lamoignon- Bâville konusunda ne düşünüyorsunuz? Maillard korkunçtur, ya Saux-Tavannes nedir, rica ederim? Rahip Duch ne kadar yabanıldır, peki, rahip Letellier'yi nasıl değerlendireceğiz? Jourdan-Coupe-T de bir canavardı ama, yine de Louvois Markisi gibi değildir.

«Evet, ihtilalde kan oluk gibi aktı, bu arada masumlar da yandı. Aslında prenses doğan ve Fransız Kraliçesi olan Marie-Antoinette'ye bütün yüreğimle üzülürüm, fakat XVII. asırda, 1685'te, Büyük Louis devrinde Protestanların öldürüldükleri yıllarda, bebeğini emziren bir Protestan ana, dini ile çocuğunun hayatı arasında bir tercih yapmaya mecbur bırakılmıştı. Ben o kadına da yanarım, Mösyö. Kadının memeleri sütle, kalbi kaygı ve kederle doluyordu. Solgun yüzlü aç yavrusu bu memeyi görüyor, can çekişiyor, inleyip ağlıyordu. Cellat da, bir anadan, üstelik çocuğu emzikli bu kadına, 'dininden dön!' diyerek ya vicdanını, ya da çocuğunu öldürmesini istiyordu. Bir anaya yapılan bu Tantalus işkencesine ne dersiniz? Mösyö, şunu unutmayın ki, Fransız İhtilali'nin haklı olduğu şeyler fazladır. Öfkesi ileride bağışlanabilir. Sonucu: Yaşanılası bir dünya. En şiddetli darbelerden, insanlık adına okşamalar çıkıyor. Uzatmayacağım. Duracağım, oyunu kazandım.»

Soluklandı: «Daha uzun konuşamayacağım, Mösyö, can vermek üzereyim.»

Konvansiyonel, son söyledikleriyle Piskopos'un arkasına

saklandığı bütün barikatları devirdiğinin ayrımında değildi. Piskopos, sadece şunları söyleyebildi:

«İlerleme Tanrı'ya inançtır. İyiliğin Allahsız bir hizmetçisi olamaz, Allahsız biri insanlığı idare edemez.»

Halkın ihtiyar temsilcisi, bunu yanıtlamadı. Gözlerini gökyüzüne çevirdi, gözlerinde biriken bir damla yaş yanaklarından usulca süzülürken, kekeler gibi:

«Ey sen, sen ideal, sadece sen varsın!» dedi.

Piskopos alabildiğine heyecanlanmıştı. Kısa bir sessizliğin ardından, ihtiyar hasta, parmağını gökyüzüne uzattı ve şunları söyledi:

«Sonsuzluk orada. Sonsuzluğun ben'i vardır. Aksi halde sonsuzluk sınırlı olurdu. Ama sonsuz var. O var, onun benliği var. Onun benliği Tanrı'dır.»

Can vermek üzere olan adam, son sözlerini coşkuyla mırıldanmıştı. Gözlerinde sanki beklediği kişiyi gören birinin ışıltısı vardı. Ama göz kapakları indi, artık tükenmişti. Şu birkaç dakika içinde, birkaç saat yaşamış ve hayatının nihayetine gelmişti.

Piskopos bunu sezdi, ansızın bütün duyguları değişmişti, derin bir coşkuyla bu olağanüstü adama baktı ve eliyle onun o buz kesilmiş eline dokunup:

«Tanrı'ya gitme saati yaklaşıyor,» dedi. «Karşılaşmamızın boşuna olmadığından eminim.»

Konvansiyonel gözlerini açtı, yüzünde bir gurur ifadesi vardı. Derinden gelen bir sesle:

«Mösyö,» diye başladı. «Ömrümü, düşünce, kitaplar ve yalnızlıkla geçirdim. Ülkem beni göreve istediğinde, tam altmışındaydım. Görevimi cesurca tamamladım. Abartılarla savaştım, zorbaları yendim. Haklar ve ilkeler vardı. Onların tanıtılmaları için gayret ettim. Vatan, düşman çizmesinin tehdidindeydi, onu savundum. Varsıl değildim, yoksul oldum. Ülkenin en önde gelenlerindendim. Define mahzenleri altın ve gümüş doluydu. Ama ben birkaç kuruşla karnımı doyurdum. Ezilenlere el verdim, acı çekenleri avuttum. Belki kilise mihrabının örgülerini yırttım, ama bunu halkın yarasını sarmak için yaptım. Hep insanlığın ışığa yürümesini destekledim. 1793'te bütün gücümle görevimi yapmaya çalıştım. Buna karşın, kovuldum, sürüldüm. Benimle eğlendiler, beni karaladılar, taşladılar. Çoğu kişi beni bir vahşi gibi görüyor. Zavallı, cahil halkın gözünde lanetliyim. Ama ben kimseden nefret etmiyorum. Şu anda, tam seksen altısındayım ve birazdan öleceğim. Benden istediğiniz nedir, Mösyö?»

Piskopos saygılı bir sesle fısıldadı:

«Beni kutsamanızı, Mösyö.»

Ve Piskopos Myriel, eceli gelmiş olan Konvansiyonel'in önünde diz çöktü.

Başını kaldırdığında, adamın yüzünde ilahi bir nur gördü. Konvansiyonel son soluğunu vermişti.

Piskopos allak bullaktı. Evine düşünceli ve dalgın döndü. Dua ederek bütün gecesini geçirdi. Birkaç hevesli konuşturmak için ona G.'yi sordular. Piskopos eliyle gökleri işaret etmekle yetindi. O günden sonra daha sevecen, daha insancıl olmaya dikkat etti.

Çocuklara ve hastalara daha da iyi davrandı.

Onun bu ziyareti, şehirde epey şamata yaratmıştı, insanların pek çoğu onu kınadı.

«Öyle bir canavarın evine gitmek bir Piskopos'a yakışır mı? Bütün bu ihtilalciler birbirinden daha gaddardır. Onun gibi biri için Monsenyör'ün kendisini yorması olur iş değil. Orada, ne arıyordu? Herhalde merakını gidermiş olmak için.»

Şehrin yıllanmış aristokratlarından olan çok küstah bir ihtiyar kadın kendisine şunu sordu:

«Monsenyör, başınızda o kızıl şapkayı(*) ne zaman göreceğiz?»

Piskopos gülerek:

«O kırmızıdan hiç hoşlanmam. Fazla havalı bulurum. Ama kırmızı başlıklıları küçümseyenler, kızıl şapkalılara saygı besler.»

(*) Kızıl şapka: Kardinallerin işareti. Kendisine ne zaman kardinal olacağı soruluyor.

11 BİR AÇIKLAMA

Buraya kadar yazdıklarımızdan sonra Piskopos Myriel'in, bir filozof ya da bir vatansever papaz olduğu çıkarsamasına ulaşılması gerçeği gölgeler. Fakat Konvansiyonel'i ziyaretinin ardından, daha uysal biri olmuştu.

Aslında o, politikayla ilgilenmekten hoşlanmazdı.

Bunu pekiştirmek için, birkaç yıl geriye dönüp bir olayı anlatmamız gerekir.

Charles Myriel'in Piskopos olarak atanmasından hemen sonra, İmparator, ona Baron unvanını vermişti. O bu asalet unvanını, birkaç piskoposa daha vermişti. Bilindiği gibi 5-6 Temmuz 1809'un gecesinde Papa tutuklanmıştı. Bu yüzden Monsenyör Bienvenu Myriel de Paris'te İmparator'un toparladığı kongreye çağrıldı. Fransa ve İtalya Piskoposlarının katılımıyla ilk toplantı, Paris'te yapılmıştı. Kongre, 15 Haziran 1811'de, Nötre Dame Kaderalinde, Kardinal Fesch'in başkanlğında bir oturumla başladı. Oraya çağrılan doksan beş piskopos arasında Piskopos Myriel de vardı. Fakat o sadece bir oturuma katıldı. Kırlık yerlerde yoksulca yaşayan bu din adamı, bu toplantıya asla uymayan düşüncelerle gelmişti. Toplantının havasını bozmuş gibiydi. Digne'e döndüğünde, kendisine niye bu kadar kısa sürede döndüğünü soranlara, sürekli aynı karşılığı veriyordu: «Ben onları huzursuz ettim. Dışarının havasını onlara getirdim. Açık bir kapı izlenimi bıraktım onlarda.»

Başka bir seferdeki yorumu şuydu: «Ne yapalım, diğer piskoposlar kilise prensleri, ama ben sadece fakir bir köy papazıyım.»

Esasen, Piskopos Myriel, diğer din adamlarını öfkelendirmişti. Bir akşam bir Piskopos'u görmeye gittiğinde, ağzından şu sözler çıkmıştı:

«Ah ne hoş duvar saatleri, ne kusursuz halılar, hele uşakların üniformaları çok güzel. Ama, ne kadar nafile bütün bunlar. Ben bunlara sahip olsam kulaklarımda sürekli şu yankı olurdu: Açlar var! Üşüyenler var! Sefiller var! Fakirler var.»

Şunu da belirtelim ki, lüksten nefret etmek aslında sanattan anlamamak gibidir. Fakat din adamlarının lüks içinde yaşaması yakışıksızdır. Çok zengin bir rahibin anlamı yoktur. Rahip demek fakirlere yakın biri demektir, herkesin rahatça erişeceği, bütün düşkünlere omuz verecek biri. Bal tutan parmağını yalar denir, herhalde Monsenyör Bienvenu de bu fikirdeydi.

Bu arada o, çağın fikirlerine de katılmazdı. O, dinle ilgili tartışmalara girmez, kiliseyle hükümet arasında tercih yapmazdı. Her şeyi anlatacağımıza söz verdiğimize göre, onun, şansı kötüye giden Napoleon'a karşı çok soğuk davrandığını da ekleyebiliriz. 1813 yılından sonra, Napoleon karşıtı gösterileri alkışlamış, Elbe adasından döndüğünde onu karşılamaya gitmemiş ve kendi Piskoposluğunda Yüz Gün dualarının yapılma emrini vermekten geri durmamıştı.

Piskopos'un kız kardeşi Matmazel Baptistine dışında iki ağabeyi vardı. Biri general, diğeri emniyet müdürüydü. Çoğu zaman onlarla mektuplaşırdı. Napoleon yandaşı olan generalle bir zamanlar arası iyi değildi. Fakat emekli emniyet müdürü olan diğer kardeşini epey severdi. Bu namuslu adam emekli olduktan sonra Paris'in sıradan bir mahallesine taşınmıştı.

Bu halde, Bienvenu'nün de, herkes gibi, particilik dönemi, öfke dönemi, fırtınalı dönemleri olmuştu, ilahi işlerle ilgilenen bu huzurlu, yüce ruhu da o devrin tutku dalgaları yoklamıştı. Böyle birinin politik yönelimleri bulunması, elbette beğenilesi bir olguydu. Düşüncemiz doğru anlaşılsın, «politik yönelim» denen şeyleri, ilerlemeye giden büyük isteklerle, devrimizin bütün işlek zekâların temeli olması gereken yüce vatansever, halkçı ve insancıl inançla biz asla aynı tutmuyoruz. Bu kitabın yazdıklarını uzaktan ilgilendiren meseleleri derinleştirmeden, sadece şunu anlatıyoruz: isterdik ki sayın Bienvenu kral yanlısı olmasın, insancıl şeylerin uğultulu çırpınmalarının üstünde, epey belirgin halde parladığı görülen şu üç temiz ışığın; gerçeğin, adaletin, merhametin, huzurlu izlencesinden bakışlarını bir an bile ayırmasın.

Tanrı'nın Bienvenu'yü politik bir görev için yaratmadığını onaylamanın yanı sıra, hak ve özgürlük adına karşı koyuşunu, güçlü Napoleon'a onurlu karşı çıkışlarını, riskli, haklı direnişini epey doğru anlar, alkışlardık. Gelgelelim, yükselen kişilerde beğendiklerimizi, düşenlerde daha az beğeniyoruz. Riskli olduğu sürece mücadeleden hoşlanıyoruz. Her seferinde de ilk günlerin savaşçıları, son savaşçıların yok edicisi oluyor. Huzurlu zamanlarda coşkulu bir suçlayıcı olmayanın, yıkılış önünde susması gerek. Başarının işareti, çöküntünün tek adaletli yargıcıdır. Bizlere gelince, alınyazısı işe karışıp da darbeler vurduğunda, oralı olmuyoruz. 1812, bizi adam etmeye başladı. 1813'te acılarla yüreklenen suskun yasama meclisinin haince sessizliğinden sıyrılması, insanı yalnızca öfkelendirir, tiksindirirdi, bunu alkışlamak hataydı. 1814'te ihanet eden mareşaller karşısında, bir bataklıktan diğerine geçen o senatonun karşısında, önce göklere çıkartıp, sonra da hakaret eden, kaçan, Tanrı'nın yüzüne tüküren putperestliğin önünde başını diğer tarafa çevirmek bir borçtu. 1815, korkunç felaketler arefesindeyken, Fransa onların korku verici yaklaşımlarıyla titrerken, Napoleon'un önünde açılan Waterloo'yu belli belirsiz seçebilirken, alınyazısının hüküm giydirdiği adamı ordunun, halkın yürek yakan biçimde alkışlaması, hiç de komik bir şey değildi. Tiran üzerindeki önlemliliğin kalması

şartıyla, Digne Piskoposu gibi bir adamın, uçurumun kıyısındaki büyük bir milletin, yüce birinin saman alevi gibi tutuşmasındaki yüceliği, etkiyi değerlendirmesi gerekirdi.

Bunun dışında, her açıdan, adaletli, namuslu, merhametli, zeki, kibirsiz, onurluydu, öyle de kaldı. Hayırseverdi, sürekli iyilik düşünürdü ki, bu da bir tür hayırseverlikti. Bir rahip, bir bilge, bir insandı. Ayrıca şunu da eklemeli ki, kendisine çıkıştığımız, adeta bu yüzden neredeyse suçlayacağımız bu politik yönelimde bile, şurada konuşan bizden de anlayışlı, daha uysaldı.

Belediye sarayının kapıcısını, bu göreve imparator atamıştı. Eski muhafız alayının ihtiyar bir astsubayıydı. Austerlitz savaşında Légion d'Honneur nişanı verilmişti, şahin Bonapartistlerdendi. Bu biçarenin ağzından, damdan düşer gibi, zaman zaman o günlerdeki yasanın «nifak sokucu sözler» olarak nitelediği kelimeler kaçıyordu. Nişanından imparatorun kabartması silindiğinden bu yana, madalyasını takmaya mecbur kalmamak için, kendi sözleriyle, hiçbir zaman üniformasını giymiyordu. Napoleon'un verdiği madalyadan, imparatorun yüzünü tapınır gibi, dokunarak kendi eliyle kazımıştı. Burası bir çukur oluşturmuştu, oraya da başka bir şey koymak istemedi. «Göğsümde üç kurbağa taşımak yerine, ölmeyi tercih ederim!» derdi. Olanak buldukça, XVIII. Louis'yle dalga geçerdi. «İngiliz tozluklu bunak! Keçi sakalıyla defolup Prusya'ya gitsin!» derdi. Ölesiye nefret ettiği iki şeyi, Prusya'yla İngiltere'yi aynı ilenmede birleştirmekten derin bir sevinç duyardı. Bunu öyle sık söylerdi ki, günün birinde işinden atıldı. Çoluk çocuğuyla beş parasız halde sokakta kaldı. Piskopos onu çağırdı, biraz çıkıştı, kilisenin kapıcısı yaptı.

Şehirde yaşadığı o dokuz yıl boyunca, Monsenyör Bienvenu, insancıl tavırları, isabetli davranışlarıyla herkesin sevgi ve saygısını kazanmıştı. Digne'i sevgi ve saygıyla doldurmuştu. Napoleon'a karşı tavrını bile halk bağışlamıştı. Halk, koyun gibi bir sürüydü, imparatoruna tapardı, ama Piskoposunu da severdi.

12 PİSKOPOS'UN YALNIZLIĞI

Bir generalin etrafındaki genç subay topluluğuna benzeyen küçük bir rahipler topluluğu, neredeyse sürekli, bir piskoposun etrafını kuşatır. Bir yerde, o cana yakın Saint-François De Sales bunlara «acemi rahipler» adını verir. Her mesleğin düşkünleri vardır, bunlar işbaşına gelenlerin etrafında bir halka oluşturur. Çevresi olmayan bir iktidar olamaz; saraylıları olmayan servet bulunamaz, bakışlarını geleceğe çevirenler, göz alan şimdiki zamanın çevresinde fırdönerler. Her metropolün kendi kurmayı olur. Bir parça etkili olan bir piskoposun papaz okulu gençlerinden oluşma devriyesi bulunur. Bunlar ortalığı kolaçan eder, piskopos sarayının huzurunu sağlar, Piskopos Hazretlerinin gülümseyişi etrafında nöbet beklerler. Bir piskoposa yaranmak diyakos yamaklığına doğru bir adım çıkmak demektir. İlerlemeli, uçarı tavırlar papazlık gelirini küçümsemez.

Diğer yerlerde koca külahların olması gibi, kilisede de koca kavuklular bulunur. Bunlar, sarayda saygınlığı olan, varsıl, paralı, işlek zekâlı, herkesçe benimsenmiş, kuşkusuz dua etmeyi bilen ama, ricada bulunmayı daha iyi bilen, bütün topluluğunu kapısında bekletmekten rahatsız olmayan, dinle politika arasında birleştirme çizgisi olan,

rahipten fazla papaz olan, piskopostan çok başpapazlığa yakışan piskoposlardır. Şan olsun onlara yaklaşanlara! Saygınlık sahibi kişiler olduklarından, yanlarında yörelerinde işbilir, gözde kimselere, hoşa gitmesini bilen şu gençliğe yağlı-ruhani parçalar, piskoposluk rütbesinden önce gelir kaynakları, başdiyakosluklar, yardımcı rahiplikler, kiliselerde memuriyetler verirler. Kendileri yükseldikçe, yalakalarını da yükseltirler; sanki devinim halinde bir güneş sistemidir bu. Onların ışıltısı artlarındakini renklendirir. Onların yükselmesini yanına yöresine küçük terfiler halinde dağıtır. Ustaya daha önemli bir yönetim dairesi, çırağa da daha geniş bir mesleki alan. Sonra, ne olacak ki, Roma şurası. Başpiskopos olmayı bilen bir piskopos, kardinal olmasını bilen bir başpiskopos sizi maiyet memuru gibi götürür, rahipler kuruluna girersiniz; sonra, cüppe giyersiniz, toplantılara dinleyici olarak katılırsınız, yardımcı olursunuz, önce «Efendi» olursunuz, ardından «Efendi Hazretlerine terfi edersiniz; «Yüceliğe» bir adımlık mesafededir burası, burayla Papalık arasında ise bir oylamanın ip gibi dumanı vardır salt. Her kardinal, başlığı üç katlı bir papalık tacını düşler. Bugün rahip doğru yollardan yürüyüp hükümdar olabilen tek insandır, ne hükümdar ama! Yüce bir kral. Bu halde, papaz okulu isteklerin fidanlığıdır. Yüzü pençe pençe kızaran nice koro şarkıcısı çocuk, nice delikanlı rahip başlarında Perrette'in süt çanağını taşırlar! Belki tutku kendine hemen yetenek adını veriyor, kim bilir! içtenlikle, kendi kendini aldatıp, şan olsun ona!

Kibirsiz, fakir, kendi başına buyruk bir adam olan Piskopos Bienvenu, koca başlıklılar arasında sayılmıyordu. Etrafında genç rahiplerin birinin bile bulunmamasından anlaşılıyordu bu. Görüldü ki Paris'te «dikiş tutturamamıştı.» Tek başına bir adam olan bu ihtiyara yamanmayı hiçbir aklıevvel düşünemezdi bile. Yeni sürgün veren hiçbir tutku onun gölgesinde yeşerme çılgınlığını yapmazdı. Piskopos kurulundaki papazlar, piskopos vekilleri saf, kocamış insanlardı, onun gibi biraz halktan kimselerdi, onun gibi kardinalliğe yol çıkmayan bu göreve kaplanmışlardı; piskoposlarına benziyorlardı, ama tek farkla ki onlar bitmişler, diğeri tamamlanmıştı. Sayın Bienvenu'nün yanında yükselmenin olanaksızlığını öyle iyi anlamışlardı ki, onun yetiştirdiği gençler, papaz okulundan çıkar çıkmaz, kendilerini Aix, ya da Auch başpiskoposlarına önertip hemen uzaklaşıyorlardı. Çünkü, bir daha söylüyoruz, herkes yükselmek ister. Taşkın bir özveriyle yaşayan bir azizin yakınlığı risklidir; giderilemez bir sefalet, yükseltecek eklemlerin işlevsizleşmesini size de bulaştırabilir; özetle, istediğinizi aşan bir özveridir bu, herkes de bu kaşıntı veren erdemden uzak durur. Sayın Bienvenu'nün yalnızlığının kaynağı buydu. Karanlık bir çağdayız. Başarmak... yüksekteki anarşiden, arabozuculuktan damla damla akan öğretim budur işte.

Yeri gelmişken söyleyelim: Başarı ne kadar tiksinç bir şey! Erdemle olan riyakârca benzerliği insanı yanılgıya düşürür. Halk kalabalığı için başarının yüzü yaklaşık üstünlüğün yüzüyle birdir. Yeteneğin ikizi olan başarının bir kurbanı vardır: Tarih. Salt Juvenalis'le Tacitus buna seslerini yükseltirdi. Günümüzde, neredeyse resmi bir felsefe başarının kapısına hizmetçi olarak girmiştir, özel üniformasını kuşanmış, bekleme salonunda hizmet görür. Başarınız: Kuramsal bir olgu bu. Varsıl kimse, o yetenekli ve başarılı sayılıyor. Piyangoda kazandınız mı, zeki birisinizdir. Üstünler saygı görür. Külahlı dünyaya gelin; bütün iş burada. Talihiniz olsun, sizi büyük adam sanırlar. Bir çağın

parlaklığını oluşturan beş-altı muhteşem ayrıcalıklının dışında, çağdaş hayranlık bir görme kusurudur. Yaldız, altının yerini tutar. Herhangi biri olmak işleri karıştırmaz, yeter ki sonradangörme olsun. Bayağı kendine tapan, bunu alkışlayan ihtiyar bir kendini beğenmiştir.

İnsanlarda, Musa, Eshülos, Dante, Michelangelo, Napoléon olma becerisi bulunur; bir şeyde hedefine varan birine halk oybirliğiyle bunu konduruverir. Bir noter senatör olsun, bir yalancı Corneille *Tiridate*'ı yazsın, bir haremağasının bir haremi olsun, bir asker Prudhomme bir çağın son savaşını şans eseri kazanmayagörsün, bir eczacı Sambre-et-Meux ordusuna karton ayakkabı tabanı icat etsin, sekiz milyon doğurtsun, geveleyen bir vaiz piskopos olsun, varlıklı bir evin kâhyası işinden ayrıldığında öyle zengin olsun ki maliye bakanı atansın... insanlar buna Deha derler, tıpkı Mausqueton'un suratına Güzellik, da Claude tavırlıya Haşmetmeap demeleri gibi. Ördeklerin ayaklarıyla yumuşak çamurda oluşturdukları yıldızlarla gökteki yıldızları aynı şey sanırlar.

13 PİSKOPOS'UN İNANÇLARI

Alışılmış uygulamaları doğrulama açısından, Digne Piskoposunu eleştirmek gereksizdi. Namuslu adamın, sözü kanun gibidir, ona güvenilir. Ona sadece saygı duyulur. Adaletli bir adamın vicdanına inanmak için sözü yeterlidir. Aslında, kimi kişilikler dikkate alınırsa, bizim inancımızdan farklı bir inançla insanlık erdeminin olanca güzelliklerinin yükselme ihtimalini kabul ediyoruz.

Piskopos bu dogma veya şu mezhep sırrı hakkında bir şey düşünür müydü? Bu iç sırlar sadece ruhların çıplak girdikleri mezarda bilinir. Tartışmasız inandığımız bir şey varsa o da şu: İnançtaki zorluklar, onun fikrince sahtekârlıkla çözülmez. Elmasın çürümesi akıldan geçirilemez. Bienvenu inanırdı. *«Credo in Patrem»* (Tanrı'ya inancım var) diye sık sık bağırırdı. Vicdanı kendisine usulca, «Tanrı'yla berabersin» derdi.

inançlarının gücü az gelir gibi, Piskopos'ta taşkın bir sevecenlik dikkat çekerdi, işte bu bakımdan, *«quia multum amavit»*, «ağırbaşlı kişiler», «kafalı adamlar» -egoizmin, bilmişliğin parolasını kabullendiği içler acısı dünyamızın seçkin deyimleri- tarafından incinebilir, hassas, zayıf olarak nitelenmişti Piskopos. Bu taşkın sevgi neyle gösterilirdi? Bu, çevresindeki herkesi içine alan bir iyimserliktir. Üstelik sevgisini cansız şeylere kadar indirmişti diyebiliriz. O hiçbir şeyi küçümsemezdi. Tanrı'nın bütün varlıklarını sevgi ve saygıyla içine alırdı. Hem çok hoşgörülüydü de.

Din adamlarının birçoğunun aksine, Piskopos Myriel, hayvanlara da saygı beslerdi. «Hayvanların ruhları niye olmasın?» dediği epey sık duyulmuştu. Sevgisini en çirkin varlıklara kadar indirmişti. Kız kardeşi bir gün onun bahçede yere eğilip, kıllı ve korkunç bir örümceğe bakıp, uysal bir sesle: «Biçare yaratık, bu kendi kabahati değil ki!» diye söylendiğini duymuştu. Bir gün de bir karıncayı ezmemek için, birden sıçramış ve ayağını burkmuştu.

Evet, bu namuslu ve haktanır adam, işte böyle yaşardı. Zaman zaman bahçesinde şekerleme yapardı. Bu görülesi bir manzaraydı.

Söylentilere göre, Monsenyör Bienvenu, delikanlılığını epey debdebeli bir hayatı

süren kösnül bir adam gibi geçirmişti. Ama geçen yıllarla onu törpülenmişti. Evrensel hoşgörürlüğü doğuştan değil, yıllarla kazandığı bir erdemdi.

Takvimler 1815'i gösterdiğinde tam yetmiş beş yaşındaydı. Uzun boylu sayılmazdı. Son yıllarda epey kilo almıştı, zayıflamak için uzun yürüyüşlere çıkardı. Çevik adımlarla yürüyordu,

beli henüz kamburlaşmamıştı. Monsenyör Bienvenu'nün hoş bir yüzü vardı ve epey sevimliydi.

En büyük silahlarından olan o çocuksu sevinciyle, söze başladığında o kadar sevimli biri olurdu ki, onun yanında bulunanlar kendilerini çok mutlu ve rahat hissederdi. Yüzü renkli, iyi baktığı dişleri inci gibiydi. Onu gören, «ne babacan adam» derdi. Napoleon'a da aynı izlenimi vermişti. Kendisini ilk görenler için o «herhangi bir adamcağız» dışında bir şey değildi. Fakat onun yanında birkaç saat bulunanlar, düşünceyle parlayan o ak pak saçlarla kuşatılmış alından, ışıl ışıl gözlerinden etkilenirdi. Ona bakanlar, bir meleğin kanat çırpışını görmüş gibi saygıya kapılırlardı.

Önceden de değindiğimiz gibi dualar, törenler, sadakalar, bahçesinde çalışmak, kardeşlik, sıradan yemeklerle yetinmek, misafirperverlik, dünya nimetlerinde gözü olmamak, kardeşlik, güven ve iş onun gösterişsiz hayatını doldururdu. Evet, bu kelime çok yerinde, çünkü Piskopos'un bütün günleri gecenin geç vakitlerine dek dolu doluydu. Gecenin geç saatlerinde birkaç dakika yıldızlara bakarak, derin düşüncelere daldıktan sonra yatağa girmesi de bir tür tören gibiydi. Çoğu zaman evdeki ihtiyar kadınlar, gecenin epey geç bir saatinde onun bahçesinde yürüdüğünü duyarlardı. Tanrı'nın yüz sahibi ettiği o muhteşem varlıkları seyretmeye doyamazdı. Gece çiçeklerinin kokularını yaydıkları o tenha vakitlerde, o, yıldızlar altında dua okuyup gezinmekten derin mutluluk duyardı.

Tanrı'nın görkemini, varlığını, tuhaf bir sır olan öbür dünyayı, ondan da tuhaf olan geçmiş önceki hayatı, gözlerinin önünde her tarafa uzanan sonsuzluğu düşünürdü; anlaşılmazı anlaşılır kılmaya uğraşmadan ona bakardı. Tanrı'yı incelemiyordu. O'na hayrandı. Maddeyi şekillendiren, onları belirterek güçlerini ortaya çıkaran, birlik içinde kişilikler, alanda oranlar, sonsuzda sayısızı yaratan, ışıkla güzelliği oluşturan atomların kusursuz denk gelişlerini saygıyla izlerdi. Bunlar habire bağlanıp çözülür; böylece hayatı, ölümü oluştururlardı.

Kocamış bir asma kütüğüne dayanan tahta bir sırada otururdu, meyve ağaçlarının yamru yumru, cılız gölgelerinin arasından yıldızlara bakardı. Sıskaca bitkilerle, sayısız kulübe, avluyla dolu bu çeyrek dönümlük toprak onun için hayli değerliydi, ona yetiyordu.

Vakti bunca kıt olan yaşayışındaki serbest zamanını gündüz bahçe işleriyle, gece de düşünerek geçiren bu ihtiyar adam başka ne isterdi ki? Tavanı gökler olan bu ensiz avlu, yerine göre en hoş eserlerinden, en yüce işlerinden ötürü Tanrı'ya tapınmak için yetmez miydi? Sahiden de hepsi burada değil miydi? Başka ne istenebilirdi? Dolaşmak için küçük bir bahçe, düş kurmak için bitimsiz genişlik. Ayaklarının ucunda yetiştirilebilen, toplanabilen her şey; başının üstünde incelenebilen, düşünülebilen her şey; yerde birkaç çiçek, gökte sayısız yıldızlar.

15 DÜŞÜNCELERİ

Piskopos Charles François Myriel'in portresini genel hatlarıyla tamamlamak için son sözler...

O, kendince, kişisel bir felsefe sahibiydi... Onu aydınlatan kalbiydi. Bilgeliği, kalbinden yükselen ışıktandı.

Belli bir dizgesi yoktu, o sadece işini yapardı. Başka şeylere akıl yoracak vakti bol kişilerden değildi.

Sistemlerin hiçbirine yakın değildi, o sadece eylemlerle yetinirdi. Karmaşık düşüncelerle aklını yormazdı. Bir Havari gözüpek olabilir, fakat bir Piskopos çekimser olmalı. Bazı soruların uçurumlarına dalmak risklidir. Bu karanlıklar kapısında bir ses size oraya girmenin yasak olduğunu fısıldar.

Dâhiler, kendilerini genellikle dogmalardan daha yücelerde bulup, düşüncelerini Tanrı'ya önerirler. Böylelerinin duaları tartışmalara neden olur, ibadetleri bir soru işareti gibidir.

Halbuki insanoğlunun düşünce ufku sınırsızdır. O kendi sarhoşluğunu kendisi var eder. Hem daha ileri gider, bütün doğayı aydınlatır diyebiliriz. Bizi kuşatan bu sır dolu dünya aldığını verir. Özetle, şu dünyada dünlerin ufuklarında, mutlak'ın zirvelerini görebilirler ve böylece ebediyetin doruğunu seçebilirler. Monsenyör Bienvenu bu saydıklarımızdan değildi, o bir dâhi değildi. O «Swendenborg» ve «Pascal» gibi kusursuz dehaların deliliğe yöneldikleri bu doruklardan korkardı. Aslında bu güçlü hayal etmelerin de, bir açıdan epey faydası olur: ideale ulaşmak. Yine de Piskopos Myriel bütün bunlara karşı vaktini duayla geçirmeyi tercih ederdi.

Peygamberlik ve bilicilikle ilgisi yoktu onun. Bu sade ruh, sadece sevmekle yetinirdi, olancası bu.

insanüstü bir güçle dua eder gibiydi. Fakat sevginin fazlası olamayacağı gibi, dua etmenin de olmazdı. Eğer dualarda yazılanları aşmak bir suçsa, Sainte-Therese ve Saint-Serome de bu suçu işlemişlerdi.

O inleyen ve yakınanların üstüne eğilir, onlara yardım ederdi. Dünya ona göre sağaltılmaz bir hastalıktı. Her yerde, bunu seziyordu. O, acıları arar, acıların kaynağını aramazdı. O sadece avuntu ve rahatlatmanın çarelerini arardı. Bu iyi kalpli ve sevecen din adamı için, bütün canlılar ilgiye değerdi. En büyük gayesi rahatlatmak, mutlu etmekti.

Çoğu kişi toprağı altın bulmak için kazar, o merhameti ortaya çıkarmak için ruhları yoklardı. Evrensel sefalet onun için bir maden gibiydi. Şahsi madeni. Acı, sevmeye bir bahaneydi. «Birbirinizi sevin». O sadece bu vaazı verirdi. Felsefesi tek kelimeyle ifade edilirdi: «Sevgi». Bir gün, kendini filozof sanan şu adam, daha önce değindiğimiz şu senatör, Piskoposumuza şunları söyledi: «Azizim, dünyanın haline bakın: Herkes birbiriyle savaşıyor, en güçlü olan en haklı oluyor. Sizin 'birbirinizi sevin' sözleri palavra!»

Monsenyör Bienvenu onunla tartışmaya hiç girmeden: «Peki, o zaman» dedi, «bu bir palavraysa, istiridyedeki inci gibi, ruh da bunun içine saklanmıştır.» Demek ki oraya saklanmıştı, orada yaşıyordu. Bundan da tartışmasız, memnundu; insanı hem cezbeden, hem de korkutan olağanüstü konuların, soyut konuların ucu ele geçmez görüntüsünü, metafiziğin uçurumlarını, aynı hedefe yöneltilmiş bütün bu derinlikleri kapsayan konuları Tanrı'nın havarisine, yokluğun Tanrıtanımazına bırakıyordu: Alınyazısı, iyi ile kötü, varlığın varlığa savaşı, kişinin vicdanı, hayvanın düşünen uyurgezerliği, ölümle değişme, mezarın kapattığı hayatlar özeti, sürekli olan benliğe kesintisiz sevgilerin bilinmez aşısı, töz, madde, Nil ve Ens, ruh, tabiat, özgürlük, zorunluluk; acıtan sorunlar, insan düşüncesinin muhteşem yüce melekleri üzerine eğildiği lanetli kalınlıkları açtırır gibi duran bir gözle izledikleri dipsiz uçurumlar.

Monsenyör Bienvenu bunları fazla derinleştirmeden, tartışmadan, bunlarla düşüncesini bulandırmadan bu esrarengiz sorunları dışardan gören, yalnızca ruhunda bilinmezliğe karşı ağırbaşlıca saygısı olan biriydi..

Monsenyör Bienvenu, dünyevi işlerden uzak duran, kendisini etrafındaki yoksullara ve bedbahtlara adamış, sevgi ve insancıllıktan oluşmuş ilahi bir varlıktı.

İKİNCİ KİTAP -DÜŞÜŞ

1 YÜRÜMEKLE GEÇEN BİR GÜNÜN BİTİMİ

1815 yılı, ekimin ilk günlerinde, gün batımına bir saat kala, bir adam yürüyerek Digne'e girmişti. Pencerelerden başlarını uzatmış ya da kapı önünde, komşularıyla laflayanlar tanımadıkları bu yabancıya ürküntüyle karışık bir merak duygusuyla baktılar. Adam epey döküntü bir kılıktaydı.

Orta boylu biriydi, kırk altı ya da kırk sekizinde gösteriyordu. Gün yanığı yüzünün, üst tarafını deri şapkası kapatıyordu.

Üzerindeki kaba ketenden yapılma sarı gömleğin yakasını bir iplikle tutturmuş olduğu için, kıl dolu bağrının birazı açıkta kalıyordu. Boynuna ip gibi incelmiş bir kravat takmıştı. Yıpranmış ve yamalı beyaz pantalonun üstüne, bazı yerleri yırtılmış gri yünden bir ceket giymişti. Ceketin sol kolunda yeşil bir yama vardı. Beline yeni bir asker çantası takılıydı. Elinde, destek aldığı, düğümlü kalın bir sopa tutuyordu. Çivili kabaralarının içindeki ayakları çorapsız; başı traşlı fakat uzun sakallıydı.

Havanın bunaltıcı sıcaklığı, yürümenin verdiği yorgunluk, ter ve yolların tozu onun görüntüsüne iyice sefil bir ifade vermişti.

Kazılı saçları başında diken dikendi. Uzamaya başlayan bu saçlar, ne zamandır makas yüzü görmemişti.

Onu tanıyan yoktu. Yolu buradan geçiyor olmalıydı. Nereden geliyordu? Güneyden mi? Deniz kenarlarından mı? Çünkü şehre güney kapısından girmişti. Yedi ay önce Napoleon da Nice'den Paris'e geçtiğinde bu kapıdan girmişti şehre. Görünüşe göre, sabahtan beri yürümüştü; alabildiğine bitkin görünüyordu. Şehrin kenar mahallerinde yaşayan kadınlar, onun Gassendi Caddesindeki çeşmeden doya doya su içtiğini görmüşlerdi.

Poichevert Sokağına geldiğinde, sola sapıp valilik konağının kapısından girdi. Yaklaşık on beş dakika sonra da çıktı. Kapıdaki taş sırada, bir jandarma duruyordu. Yolcu kasketini çıkartıp onu saygıyla selamladı.

Beriki selamını alma bir yana, ona aksice baktı. Onu bakışlarıyla izledi biraz ve daha sonra o da valiliğe girdi.

O yıllarda Digne'de epey muhteşem bir han vardı. «Colbas Haçı» adlı bu hanı Jacquin Labarre adında biri çalıştırırdı.

Yabancı, şehrin en iyi hanı olan bu yapıya doğru yaklaştı. Sokağa bakan mutfak kapısından girdi. Bütün ocaklar yanıyordu, tencerelerden yükselen iştah açıcı kokular ortalığı dolduruyordu. Hanın sahibi, iyi bir aşçıydı da, keyifle tencereleri karıştırıyordu. O anda hazırladığı yemek, arabacıların yemeğiydi. Dolaşmaya çıkan herkes, arabacıların en leziz yemekleri yediklerini bilir. Ocakta kalın şişlere takılmış av etleri kızarıyor, bir diğer ocakta, tatlısu balıkları ızgarada pişiyordu.

Kapının açıldığını gören han sahibi, yeni bir müşterinin geldiğini anlamıştı, işinden başını kaldırmadan sordu:

«Ne istiyorsunuz, Mösyö?»

«Yemek ve yatak.»

«Daha kolay ne var ki?» diyen hancı onu baştan ayağa süzdü ve «Ödeyecek paranız olduktan sonra,» diye ekledi.

Yolcu, ceket cebinden dolgun bir deri kese çıkardı:

«Param var.»

«Öyleyse emrinizdeyim,» dedi hancı.

Yabancı kesesini cebine attı, büyücek çantasını kapının yanına bıraktı ve elinde sopasıyla ateşin başına kuruldu. Çünkü Digne, dağlık bir yerdir. Ekim akşamları epey serin olur.

Bu arada, hancı, yolcuyu göz hapsine almış gibiydi. Yolcu:

«Hemen yiyebilir miyim?» diye sordu.

«Birazdan.»

Hanın yeni müşterisi ocakta ellerini ısıtırken, hancı Jacquin Labarre, bir gazeteden kopardığı bir kâğıt parçasına bir şeyler karaladı ve bunu yamağı olan çocuğa uzatıp onun kulağına bir şeyler söyledi. Çocuk karakola seyirtti.

Yolcu bunları fark etmemişti. Hemen sonra bir daha sordu:

«Ne zaman yiyeceğiz?»

«Birazdan.»

Çocuk koşarak, geri döndü. Elinde bir kâğıt vardı. Hancı karşılık bekleyen birinin telaşıyla kâğıdı kaptı. İlgiyle okudu, sonra başını salladı, biraz dalgınca durdu ve düşünen müşteriye yaklaştı.

«Mösyö,» dedi, «sizi konuk edemeyeceğim.»

Adam yerinde doğruldu:

«Ama niye? Yoksa ödemeyeceğimden mi korkuyorsunuz? isterseniz peşin öderim, epey param var.»

«Sorun bu değil, belki sizin paranız var, fakat burada yerim yok.»

Yolcu sakin bir sesle:

«Ben ahırda da kalabilirim,» dedi.

«Olmaz, ahır atlarla dolu, orada da yer yok.»

«O halde çatı katında bir kenara sığışırım, altıma biraz saman verin yeter. Yemekten sonra konuşuruz bunu.»

«Ne yazık ki size verilecek yemeğim de yok.»

Adam bunu ölçülü ama hayli kararlı bir sesle söylemişti. Müşteri bunu yadırgadı, yerinden kalkıp karşı çıktı:

«Evet ama, ben kurt gibi açım. Gün doğarken yola düştüm, kilometrelerce yürüdüm. Parasını vereceğimi söyledim size, yemek istiyorum.»

«Sizin için yemeğim yok.»

Yabancı, kederle bir kahkaha attı ve ateşte pişen kazanlara bir göz atarak:

«Peki ama onlar nedir?» diye sordu.

«Bunlar arabacılara verilecek yemekler.»

«Peki onlar, kaç kişi?»

«On iki kişi.»

«Evet fakat burada hiç yoksa yirmi kişiye yetecek yemek var.»

«Onlar paralarını peşin ödediler ve bütün yemekleri kendilerine ayırttılar.»

Yolcu yerine oturdu ve sakince:

«Bu kadar saçma bir şey duymadım. Ben bir handa, bir lokantadayım, açım ve burada kalıyorum.»

O sırada hancı onun yanına yaklaştı ve ürpertici, buz gibi bir sesle mırıldandı:

«Derhal çekip gidin!»

Yolcu o sırada, ateşe eğilmişti ve sopasının demiriyle odunları itiyordu. Derken hancıya baktı, adam ona gözlerini dikti ve kısık sesle yineledi:

«Bu kadarı yeter, size kim olduğunuzu söyleyeyim mi? Adınız Jean Valjean... Sizi görür görmez hemen kuşkulandım. Karakola birini yollayıp soruşturdum, verdikleri yanıtın ne olduğunu öğrenmek ister misiniz? Okuma-yazmanız var mı?»

Hancı bu sözleri söylerken, adama demin aldığı kâğıdı uzattı. Adam kâğıda şöyle bir baktı. Hancı biraz sustuktan sonra tekrar başladı:

«Kaba davranmak istemem, fakat gidin artık!»

Yabancı başını eğdi, kapıya yöneldi ve orada bıraktığı çantasını alıp gitti.

Ana caddede ilerliyordu. Hakarete uğramış bir adam gibi evlerden uzak yürümeye dikkat ediyordu. Başını bir kez bile çevirmedi. Eğer arkasına dönmüş olsa, han kapısında hancıyla diğer müşterilerin toplanarak ona baktıklarını ve kısık sesle bir şeyler söylediklerini görürdü. Kısa süre sonra, şehre girişinin epey önemli bir olay olacağını anlardı.

Fakat o, bunların hiçbirini göremedi. Çaresizliğe kapılanlar, arkalarına dönüp bakmazlar. Kötü talihin kendilerini hiç rahat bırakmadığını iyi bilirler.

Yolcu artık o kadar bunalmıştı ki, yorgunluğunu bile duymuyordu. Sonra birden açlığını hissetti. Aslında karanlık çöküyordu, geceleyecek bir yer bulabilmek için etrafına bakındı.

Aslında o muhteşem handa kendisine yer yoktu, fakat biraz daha sade bir yerde de geceleyebilirdi. Gölgelerle kararan gökte bir ışık kendisine rehberlik eder gibiydi. Burası

bir meyhaneydi.

Yolcu durdu ve camdan, meyhanenin içini biraz izledi. Bir masanın üstüne yerleştirilen bir lambayla aydınlanan basık tavanlı geniş bir oda, ocakta yanan ateşle de bir parça aydınlanıyordu. Yabancı, bu meyhaneye ön kapıdan girmeye çekindi. Avluya daldı ve arka kapının tokmağını kaldırıp, kapıda durdu.

Meyhaneci seslendi:

«Kim o?»

«Yemek ve yatak isteyen bir müşteri.»

«Buyurun, burada yatak da var, yemek de.»

Yabancı girdi, masalardaki müşteriler başlarını çevirip ona baktılar.

Bu arada o üzerindeki yol çantasını yere bırakmıştı, meyhaneci:

«Ateşin başına gel de ısın, dostum,» dedi. «Çorba pişti pişecek.»

Yabancı, şöminenin önüne geçip, sızlayan dizlerini ocağa uzattı. Ortalığı mis gibi bir et suyu kokusu almıştı. Şapkasının altındaki yüzü ansızın aydınlanmış gibiydi.

Adamın görüntüsü keskin ve acılıydı. Hayli ilgi çekici bir yüzü vardı. Önceleri saygılı olan ifadesi giderek sertleşiyordu. Kalın kaşlarının altındaki gözleri parlıyordu.

Meyhanedeki müşteriler arasında buraya gelmeden önce, Labarre'in hanında atını ahıra bağlayan bir balıkçı da vardı. Demin handaki sahneyi görmüştü. Balıkçı, meyhaneciye kaşıyla bir işaret verdi. Meyhaneci ona yaklaştı. Yarım sesle biraz konuştular. Yolcu o derin düşüncelerine tekrar dalmıştı. Meyhaneci ona yaklaştı ve elini adamın omuzuna atıp aksi bir sesle:

«Haydi çek git!» dedi.

Yabancı ona döndü ve uysal bir sesle:

«Ya! Biliyorsunuz ha?» dedi.

«Evet.»

«Handa da istemediler beni.»

«Evet, ben de burada istemiyorum seni!»

«Peki ama, nereye gideyim?»

«istediğin yere git!»

Yolcu çantasını aldı ve başı önünde oradan da çıktı.

Birkaç adım atmıştı ki, Colbas Haçı Hanı'ndan beri arkasından gelen sokak çocukları onu taş yağmuruna tuttular. Yolcu öfkeyle geri döndü ve sopasını yukarı kaldırıp onları korkuttu. Bir serçe sürüsü gibi hemen kaçıştılar.

Birkaç dakika daha yürüdükten sonra cezaevinin önünde durdu. Kapıda zincire takılı bir çan vardı. Zinciri çekti. Kapıcı kapıyı açtı. Yolcu şapkasını çıkarıp onu saygıyla selamladı.

«Mösyö,» dedi, «bir geceliğine beni içeri almaz mıydınız?»

«Burası han değil, cezaevi. Burada kalmak istersen, içeri düş. O zaman seni konuk ederiz!» dedi.

Kapı kapandı.

Sıra sıra bahçeli bir sokağa girdi. Bahçelerden birinin önünde tek katlı bir evin penceresinde ışık vardı. Kapıyı çalacak cesareti yoktu, camdan içeri baktı, kireç badanalı temiz ve kocaman bir oda gördü.

Bir kenarda çiçekli bir örtü serili bir somya, onun yanında bir beşik, birkaç sandalye ve duvarda bir av tüfeği vardı.

Odanın orta yerine sofra kurulmuştu. Beyaz keten örtünün üstündeki lamba ışığında tertemiz tabakların olduğunu fark etti. Masada kırk yaşlarında kadar gösteren bir adam vardı. Güler yüzlü adam küçük bir çocuğu dizlerinde oynatıyordu. Hemen yanında oturan genç bir kadın, birkaç aylık bir bebeği emziriyordu. Baba gülüyor, kucağındaki bebek gülüyor ve genç güzel anne gülümsüyordu.

Yolcu uzun süre bu ferahlatıcı aile tablosuna baktı. Aklından neler geçiyordu? Bunu yalnızca kendisi bilirdi. Bu mutlu evin kendisini konuk edebileceğini düşündü. Belki mutluluk dolu bu yuvada, beklediği merhameti bulurdu.

Pencerenin camına usulca vurdu. Kimse duymadı. Yeniden vurdu. Derken, kadının eşine:

«Sanırım dışarıda biri var?» dediğini duydu.

Adam:

«Hayır, ben duymadım,» dedi.

O anda erkek kalktı, masadaki lambayı eline alıp koşarak kapıyı açtı.

Bu epey iri yapılı, yarı zanaatçı biriydi. Omuzlarına kadar yükselen deri bir önlük bağlamıştı. Önlüğün cebinde bir çekiç, kırmızı bir mendil ve bir barut kabı görünüyordu. Başını geriye atmıştı. Yakası açık gömleği, boğa boynu kadar kalın boynunu ve ensesini açıkta bırakmıştı. Kalın kara kaşlı, gür siyah saçlı ve biraz patlak mavi gözlü, havalı biriydi. Yüzünde bir gurur ifadesi oynaşıyordu.

Yolcu şapkasını çıkartıp, ev sahibine yalvardı:

«Mösyö, paranızı ödemek şartıyla bana bir tabak çorba verir misiniz? Bahçedeki şu samanlıkta gecelemek için de izninizi isteyeceğim. Epey param var.»

Ev sahibi sordu:

«Peki ama siz kimsiniz?»

Yabancı anlattı:

«Ben ta, Puy-Moisson'dan geliyorum. Gün boyu yürüdüm. Epey yorgunum, beni misafir etmenizi rica edecektim.»

Ev sahibi:

«Parasını ödeyen kendi halinde bir yolcuya bütün bunları niye vermeyeyim? Fakat bir hana niye gitmediniz?»

«Handa yer kalmamıştı.»

«Ama niye? Bugün, panayır günü değil ki? Labarre'a gittiniz mi?»

«Evet.»

«O halde?»

Yolcu kararsız:

«Bilemeyeceğim, beni kabul etmek istemedi.»

«İnanılır iş değil. Peki Chauffet Sokağındaki meyhaneye baktınız mı?»

Yolcu giderek kızarıyordu. Kekeledi:

«O da beni kabul etmedi...»

Ev sahibi güvensizliğini gösterip haykırdı:

«Yoksa siz o adam mısınız?»

Yolcuya tekrar baktıktan sonra lambayı masaya bırakıp duvardaki tüfeği aldı. Eşinin son sözleri üzerine genç kadın da, hızla yerinden fırlamış ve çocuklardan biri kucağında, diğeri elinde, erkeğin arkasına geçmişti.

Ev sahibi yabancıya bir akrebe bakar gibi iğrenerek baktıktan sonra, dişlerinin arasından tısladı:

«Haydi, defol!»

Yolcu yalvardı:

«Yalvarırım bir bardak su!»

«Su mu? Beynine bir kurşun sıkayım!»

Köylü bu gözdağından sonra kapıyı çarpıp kapattı. Hemen sonra pencerenin panjuru çekildi ve bir sürgü sesi geldi.

Karanlık iyice çökmüştü. Alp dağlarının o dondurucu rüzgârı, adamın ciğerlerine işledi. Karanlığa rağmen yolcu, bir bahçede samandan yapılmış bir kulübe gördü. Açlığı göze almıştı, ama en azından o samandan yapılmış yerde gecelerse soğuktan korunmuş olurdu. O alçak delikten başını eğip içeri kaydı. Sıcaktı, üzerindeki çantayı çıkardı, tam yerleşiyordu ki, birden kulübenin kapısında bir hırıltı duydu ve hemen ardından irice bir bekçi köpeğinin, bir buldoğun kafasını seçti. Girdiği yer bir köpek kulübesiydi ve sahipleri de onu istemiyordu.

Yolcu çam yarması bir adamdı. Sopasıyla korunup, oradan çıkmayı başardı. Bu arada, pantolonunu da iyice yırtınıştı. Köpekten korunmak için, sopasıyla onu korkutup gerileyerek bahçeden de çıktı. Çiti atlayıp kendisini yolda buldu. Başına gelen bütün bu terslikler yüzünden bir acıya boğuldu. İrice bir taşın üstüne yığıldı ve acı dolu bir sesle:

«Tanrım o köpek kadar da olamadım!» diye söylendi. Adımlarını hızlandırıp şehirden

ayrıldı. Bir süre kırlarda öylesine, rastgele yürüdü. Kendini hemen sonra tenha bir tarlada buldu.

Ufuklar koyu karanlıktı, kesif bulutlarla dolu gökler, bir kasırganın yaklaştığını haber veriyordu. Derken bulutlardan çıkan ay, her yeri aydınlattı. Demek yerler göklerden de aydınlıktı.

Aslında kendi sıkıntısından başka bir şey düşünmeyen yolcu, doğa gösterilerinden etkilenecek halde sayılmazdı. Ama yine de bu koyu karanlıklar arasında iliklerine kadar titredi.

Kırlarda da barınamayacağını sezip geri döndü ve sürüklenircesine tekrar şehre girdi.

Saat gecenin sekiz buçuğu olmalıydı. Şehri tanımayan yolcu önüne çıkan ilk sokağa girdi. Böylece karakolun önünden geçti. Tam kilisenin önüne varmıştı ki durdu ve yumruğunu sıktı. Birkaç adım ötede bir yayınevi vardı. Onun önünde taş bir sıra vardı, yolcu bu taş sıraya uzandı.

Tam o sırada kiliseden çıkan ihtiyar bir kadın, soğukta taşın üstünde yatan bu adamı gördü:

«Orada ne yapıyorsunuz, dostum?» diye sordu.

Yabancı hışımla homurdandı:

«Görmüyor musun! Yatıyorum!»

Oysa konuştuğu hanımefendi, çok iyi kalpli biri olan R... Markizi'ydi.

«Aman Tanrım! Bu taş sırada mı?» diye tekrar sordu.

Yolcu üzüntülü bir sesle konuştu:

«Tam on dokuz yıl tahtaların üstünde yattım. Bu gece taşta yatsam ne olur ki?»

«Acaba asker miydiniz?»

«Evet, kadınım, askerdim.»

«Peki niye hana gitmediniz?»

«Meteliğim yok da ondan.»

R. Markizi kederle:

«Ah, ne yazık ki, bende de fazla para yok,» dedi. «Cüzdanımda sadece dört metelik var.»

«Verin öyleyse, hiç yoktan iyidir.»

Yabancı o dört meteliği aldı. R... Markizi mırıldandı:

«Evet fakat bu para sizin handaki oda kiranızı karşılamaz. Bir deneseniz, gece de o kadar dondurucu ki, belki Tanrı aşkına sizi barındıran biri bulunur.»

«Bütün kapıları çaldım, hepsinden kovdular.»

R... Markizi, adamın koluna dokundu ve alanın diğer kıyısındaki tek katlı bir evi

işaretle sordu:

«Şurayı denediniz mi?»

«Hayır.»

«O halde deneyin bir.»

2 ÖNLEMLİLİK VE BİLGELİK

Piskopos Myriel aynı akşam, şehirdeki gezintisinin ardından, geç saatlere kadar çalışma odasına çekildi. «Görevler» başlığını atıp, uzun bir yazıya başlamıştı. «Herkese ait görevler. Kutsal görevler. Bunlar dört bölüme ayrılır. Saint Matthieu sıralaması şöyledir: Tanrı'ya olan görevlerimiz, özbenliğimize olan görevler, insanlara olan görevler, bütün canlılara olan görevler...»

Saat akşamın sekizi geçmesine karşın, o hâlâ harıl harıl yazıyordu. Kucağında kalın ciltli açık bir kitap, ufak kâğıtlara notlar alıyordu. Madam Magloire, Piskopos'un yatak odasına geçip dolaptaki gümüş takımları almak için, içeri girdi. Piskopos yemek masasının kurulduğunu anlamıştı. Kız kardeşini bekletmemek için kitabını kapattı ve yemek odasına geçti.

Daha önce de değindiğimiz gibi yemek odası, sokağa açılan ve bahçeye camlı bir kapıyla geçilen dikdörtgen biçimli büyük bir odaydı.

Madam Magloire, masayı kurarken, bir yandan da Matmazel Baptistine ile söyleşiyordu.

Masanın üstüne lamba konmuştu, ocakta iri kütükler yanıyordu. Altmışını geçen bu güngörmüş kadınların nasıl göründüklerine dair biraz bilgi verelim. Kısa boylu Madam Magloire dolgun, canlı, zinde bir kadıncağızdı. Matmazel Baptistine narin yapılıydı. Ağabeyinden biraz uzundu. Mor ipekliden on yıl öncenin modasına göre dikilmiş bir giysi vardı üzerinde. Fazla uzatmamak için şöyle özetleyebiliriz: Madam Magloire köylü kadınlara, Matmazel Baptistine ise asil bir hanımefendiye benzerlerdi. Madam Magloire aklaşmış saçlarının üstüne beyaz bir başlık takmıştı. Tombul boynunda, ucunda büyük bir haç sallanan altın bir zincir sallanıyordu. Siyah yün giysisinin kar gibi beyaz muslin bir yakası vardı. Beline kırmızılı yeşilli bir önlük takmıştı. Marsilyalı kadınlar gibi ayağında kalın sarı çoraplar ve kabaralar vardı.

Matmazel Baptistine'in giysisi 1806'lı yılların modasına uygun dikilmişti. O da ağarmış saçlarını kıvırcık bir perukla kapatıyordu. Matmazel Baptistine gençliğinde bile asla güzel olmamıştı. Biraz patlak solgun mavi gözleri, kemerli ve epey uzunca bir burnu vardı. Fakat daha önce de değindiğimiz gibi bütün varlığında bir iyilik, bir kutsallık ifadesi vardı. İnanç, merhamet ve umut. Bu erdemler onun ruhunu kuşatmış, karakterine bir tür kutsallık eklemişti. O, bir melek gibiydi. Ruhsal güzelliği geçen zamanla yüzüne yansımıştı.

Piskopos içeri girdiğinde Madam Magloire, kendisi için hayli önemli bir konuda matmazele yakınıyordu. Şu açık duran sokak kapısından...

Akşam yemeği için çarşıya ekmek almaya çıkan Madam Magloire, hayli korkunç bir haber duymuştu. Hırpani kılıklı, korkunç yüzlü bir yabancıdan konuşuluyordu. Bu yüzden, o gece sokaklarda kalmak pek akıl işi değildi. Madam Magloire, Digne'deki güvenlik örgütünün görevini hiç de gerektiği gibi yapmamasından yakınıyordu. Valiyle emniyet müdürü anlaşamadıkları için işlerini en iyi biçimde yapamıyorlardı. Artık, önlemli kişilerin kendilerini korumaları, geceleri kapılarını kilitlemeleri zorunluydu.

Madam Magloire bu kilit kelimesini vurgulamıştı. Fakat tam o sırada odasında üşüdüğü için, ateşin önünde ellerini ısıtan Piskopos, kadının sözlerini dinlememişti. Aklı başka yerlerdeydi. Madam Magloire, istediğini bir kez daha söyledi. İşte o zaman hem Madam Magloire'ın gönlünü almak isteyen, hem de ağabeyini incitmekten kaçınan Matmazel Baptistine, usul sesle sordu:

«Madam Magloire'ın ne dediğini duydunuz mu, Ağabey?»

«Birazını duydum,» dedi, ihtiyar adam, sonra ellerini dizlerine koydu ve iskemlesini kadına döndürüp sordu: «Ya, demek bu gece etrafımızda bizi tehdit eden korkunç bir tehlike var?»

İşte o zaman Madam Magloire biraz abartarak duyduklarını tekrar aktardı.

«Duyduğum kadarıyla, yalınayak bir ipsiz, bir tür Çingene, geç bir vakitte şehre inmiş ve Jacquin Labarre'in hanında gecelemek istemiş. Hancı onu kovmuş. Adamın şehrin sokaklarını arşınladığı söyleniyor. Bir katil olmalı, korkunç yüzlü biri!»

Piskopos:

«Bakın hele!» diye mırıldandı.

Bundan yüz bulan Madam Magloire, onun korktuğuna inanarak, sevinçle sürdürdü:

«Ah Monsenyör, işte duyduklarım bunlar. İnanın bana, bu gece şehirde bir bela çıkacak. Üstelik emniyet örgütü o kadar uyuşuk ki. Ah, sokaklarında fener bile bulunmayan dağlık bir yer. Evet efendim, eminim ki Matmazel de benimle aynı fikirdedir...»

Matmazel Baptistine karşı çıktı:

«Fakat ben bir şey demiyorum Madam Magloire. Ağabeyim her şeyi bizden iyi bilir. Onun her yaptığında bir hikmet saklıdır.»

Madam Magloire bu sözleri duymamış gibi sürdürdü:

«Evet Monsenyör, kapıları kilitsiz kalan bu evde tehlikedeyiz. İzin verin gidip çilingiri çağırayım, kilit taksın. En azından sadece bu gecelik, şu yabancı serseri buradan defoluncaya kadar. Tokmakla dışarıdan açılan bir kapı. Yüce Tanrım, ne korkunç!..»

Tam o sırada kapıda şiddetli bir tıkırtı duyuldu. Piskopos:

«Buyrun,» diye seslendi.

3 GÖZÜ KAPALI İTAAT

Kapı açıldı.

Kapı sanki güçlü bir elle itilircesine sonuna kadar açıldı, içeri bir adam girdi.

İçeri gireni tanıyoruz. Bu, demin kalacak yer arayan o yabancıydı.

Birkaç adım yürüdü, kapıyı açık bırakmıştı. Sırtında çanta, elinde sopa, yüzünde sert bir ifade, gözlerinde alevli bir öfke vardı. O kadar da bitkin görünüyordu ki...

Madam Magloire bağırmaya bile fırsat bulamadı. Ağzı açık, öylece kalakalmıştı.

Adamın girmesiyle yerinden doğrulan Matmazel Baptistine, önce korkarak baktı. Sonra gözlerini ağabeyine çevirdi. Yüzünde bir huzur, bir ferahlık görüldü.

Piskopos, yabancıya sakince bakıyordu. Adama ne istediğini sormak üzereydi ki, yabancı iki eliyle sopasına yaslandı. Gözlerini önce ihtiyar adamın üzerinde, sonra kocamış kadınlar üzerinde gezdirdi ve ev sahibine konuşma fırsatı vermeden konuşmaya başladı:

«Benim adım Jean Valjean. Eski bir kürek mahkûmuyum. Tam on dokuz yılım zindanda geçti. Dört gün önce salıverildim. Niyetim Pontarlier'ye gitmek. Dört gündür yürüyorum. Ta, Toulon'dan geliyorum. Bugün saatlerce yürüdüm. Bu akşam aç ve yorgun, şehre girer girmez, bir hana uğradım. Sarı kimliğim nedeniyle beni içeri almadılar. Bir meyhaneye gittim, oradan da kovdular. Kapıları çaldım, kimse beni kabul etmedi. Cezaevine başvurdum, kapıcı beni içeri almadı. Bir köpek kulübesine sığındım, köpek beni ısırdı. O bile benim kim olduğumu anlamış gibiydi! Yıldızlar altında uyumak için tarlalarda dolaştım, yıldızları göremedim. Yağmur yağacaktı. Yağmura dur diyecek bir Tanrı olmadığını da biliyordum. Bir kapı önüne büzülmek için şehre geri döndüm. Kilisenin önünde taşlara uzanmıştım ki, iyi kalpli bir kadın, bu evi gösterdi. Bu kapının bana açılacağını söyledi. Kapıyı çaldım, siz de açtınız. Burası nasıl bir yer? Bir han mı? Param var, zindanda biriktirdiğim harçlıklarımdan tam yüz dokuz frank ve on beş meteliğim var. Parasını ödeyebilirim... Çok bitkinim, çok da açım. Beni misafir etmek ister miydiniz?»

Piskopos, hizmetçi kadına döndü:

«Madam Magloire, masaya bir tabak daha getirin.»

Yabancı birkaç adım daha attı. Masanın üstündeki lambaya daha da yaklaştı:

«Şey, sanırım sözlerimi duymadınız,» dedi. «Ben bir kürek mahkûmuyum, zindandan geliyorum...» Cebinden çıkardığı sarı bir kâğıdı masanın üstüne attı: «İşte sarı kimliğim. İşte bu nedenle her yerden kovuldum. Okumak ister misiniz? Okumam var, zindanda öğrendim. Öğrenmek isteyenler için kurslar var. Bakın burada neler yazılı: 'Jean Valjean kürek mahkûmu, doğum yeri...' bu sizi ilgilendirmez... 'Jean Valjean tam on dokuz yıl tutuklu kaldı. Beş yıl soygundan, on dört yıl da dört kez kaçmaya teşebbüsten. Çok tehlikeli bir adamdır.' Evet işte, herkes beni dışarı attı. Siz beni bu gecelik misafir etmek ister miydiniz? Burası bir han mı? Bana yiyecek ve yatak verir misiniz? Ahırda da kalabilirim.»

Piskopos, kadına tekrar seslendi:

«Madam Magloire, konuk odasındaki somyaya temiz çarşaflar serin.»

Kadınların onu nasıl gözü kapalı dinlediklerine daha önceden değinmiştik.

Madam Magloire, bu emirleri uygulamak için dışarı çıktı. Piskopos adama döndü:

«Mösyö,» dedi. «Oturun, ocağın başında ısının. Birazdan akşam yemeği yiyeceğiz. Siz yerken yatağınızı hazırlayacaklar.»

O zaman adam iyice anladı. Derken, yüzünün o ana kadar koruduğu sert ifadesi yumuşadı. Derin bir şaşkınlığa ve şiddetli bir sevince dönüştü. Delirmiş gibi kesik kopuk konuşmaya başladı.

«Doğru mu bu? Beni kovmayacaksınız ha! Beni misafir ediyorsunuz? Benim gibi bir kürek mahkûmuna 'Mösyö' dediniz. Üstelik, bana 'sen' değil 'siz' diyorsunuz. Oysa ben kovulacağımı sandım. Size olanca gerçeği anlattım. Bana bu evi öneren o iyi kadını Tanrı korusun. Demek çorba içecek, karnımı doyuracağım, hem de şilteli ve çarşaflı bir yatakta uyuyacağım. On dokuz yıldan beri gerçek bir yatakta uyumadım... Gitmemi istemiyorsunuz, değil mi? Oh, ne iyi insanlarsınız. Zaten para vermeden kalacak değilim, yemek ve yatak parasını öderim. Param da var. Hancı efendim, adınız nedir sizin? Ne kadar iyi birisiniz! Siz buranın sahibisiniz, değil mi?»

«Ben burada yaşayan bir din adamıyım.»

«Bir papaz ha! Fakat çok iyi bir papazsınız ama. Üstelik benden para da istemiyorsunuz. Demek şu büyük kilisenin papazısınız. Değil mi ya, ne kadar aptalım, başınızdaki rahip takkesini fark etmemişim.»

Yolcu bir yandan konuşuyor, bir yandan da, çantasıyla sopasını duvarın önüne koyuyordu. Matmazel Baptistine ona merhamet dolu gözlerle bakıyordu. Yolcu hâlâ konuşuyordu.

«Ah Papaz efendi! Ne kadar hayırsever birisiniz. Böyle iyi kalpli bir papaza rastlamak ne talih. Para da istemiyorsunuz ha?»

Piskopos:

«Hayır, dostum,» dedi. «Paranız sizin olsun, kaç paranız var? Sanırım yüz dokuz frank demiştiniz?»

Adam ekledi:

«On beş meteliğim de var.»

«Demek yüz dokuz frank, on beş metelik. Bu parayı ne kadar zamanda kazandınız?»

«On dokuz yılda.»

«On dokuz yılda mı?»

Piskopos acıyla iç çekti.

Yabancı anlatıyordu:

«Paramın hepsini bozmadım. Şu son dört gün içinde sadece on beş metelik harcadım. Bunu da yük taşıyarak kazandım. Madem siz din adamısınız, size anlatayım. Bizim de zindanda bir papazımız vardı. Sonra bir gün bir Piskopos gördüm; ona 'Monsenyör'

diyorlardı. Marsilya'dan gelmişti. Onun, papazların öğretmeni olduğunu söylediler, hepsinin büyüğüymüş. Bunlara benim aklım pek ermez ya! İşte bu Piskopos bizim zindanda bir tören yaptı. Kafasında sivri bir başlık vardı, ışıl ışıl parlıyordu. Konuştu, bir şeyler anlattı, fakat biz kürek mahkûmları kilisenin en arkasındaydık çok iyi duyamadık. İşte o bir piskopostu.»

O konuşurken, Piskopos, açık kalan sokak kapısını kapatmıştı. Madam Magloire girdi, elinde tabak, çatal-kaşık bıçak vardı.

Piskopos ona:

«Madam Magloire misafirimizin iskemlesini ateşe yakınlaştırın,» dedi. Daha sonra yabancıya dönüp anlattı: «Bizim Alp Dağlarının rüzgârı geceleyin epey soğuk eser, üşümüş olmalısınız, Mösyö...»

Bu sözcüğü her duyduğunda yabancının yüzü parlıyordu. Bir kürek mahkûmuna böyle seslenmek, susuzluktan ölen birine soğuk su vermek gibidir.

Yıllar yıllı aşağılanan insanların saygınlığa epey ihtiyacı vardır.

Piskopos, Madam Magloire'a manidarca bakarak:

«Şu lambanın ışığı çok az,» dedi.

Kadın anlamıştı, çıktı, hemen sonra elinde o gümüş şamdanlarla döndü. Mumları yakıp şamdanları masaya koydu.

Adam:

«Ah papaz efendi,» diye başladı. «Ne kadar iyisiniz, beni evinize aldınız, beni küçümsemediniz. Hem de beni ağırlıyorsunuz, benim için mumlar yaktınız. Oysa ben size nereden geldiğimi, ne kadar bedbaht ve perişan biri olduğumu saklamadım.»

Yanı başında oturan Piskopos usulca onun eline dokundu:

«Kimliğinizi belli etmeyebilirdiniz. Aslında burası benim evim sayılmaz, burası Tanrı'nın evi. Bu kapıdan giren, adını

söylemeye mecbur değildir, sadece derdini söylemesi yeter. Siz acı çektiniz, açsınız, yorgunsunuz. Hoş geldiniz. Ne olur, bana teşekkür etmeyin. Sizi evimde misafir ettiğimi söylemeyin, burası bütün bedbahtların evi. Evet, sizin de burada benim kadar hakkınız var. Buradaki her şey sizindir. Adınızdan, bana ne? Hem siz bana söylemeden de, adınızı biliyordum.»

Adam şaşkındı, gözlerini faltaşı gibi açtı:

«Sahiden adımı biliyor muydunuz?»

«Evet,» dedi, Piskopos, «sizin adınız, 'Benim Kardeşim'.»

Konuk coşkuyla haykırdı:

«Ah, Papaz efendi, buraya geldiğimde kurt gibi açtım, fakat siz öyle iyisiniz ki, şu anda açlığımı bile duymuyorum, doymuş gibiyim.»

Piskopos, ona derin derin bakarak:

«Çok mu acı çektiniz dostum?» diye sordu.

«Ah, hem de acılar! Üzerinizde o kırmızı kazak, ayaklarımızda pranga, uyumak için bir tahta parçası. Sıcakta, dondurucu soğukta zorlu işler, yok yere kırbaçlanma. Hücreye kapatılma. Hasta yatarken bile o zincir. Köpekler, köpekler bile bizden daha şanslıdır. Tam on dokuz yıl. Bugün kırk altı yaşındayım, bütün gençliğim heder oldu. Yetmez gibi bir de şu sarı kimlik, işte...»

Piskopos:

«Evet, kardeşim,» dedi. «Siz bir acı batağından kurtuldunuz. Ama Tanrı bu çektiklerinize karşılık sizi öbür dünyada ödüllendirecektir. Eğer bu acı yatağından, içiniz türdeşlerinize karşı kin ve öfkeyle dolu geldinizse, yazık size. Fakat içinizde iyi duygular, barış ve iyi niyetler yeşerdiyse, ne mutlu size. Hepimizden daha iyi sayılırsınız.»

Bu sırada, Madam Magloire akşam yemeği hazırlıklarını bitirmişti. Zeytinyağı, ekmek ve tuzla pişirilmiş çorba, bir parça domuz yağı, koyun haşlaması, incirler, beyaz peynir ve taze çavdar ekmeği. Kadın, efendisinin alışkanlıklarını bildiği için, bu akşamın onuruna epey pahalı bir şarap olan bir şişe yıllanmış Mauves şarabı da getirmişti.

Piskopos keyifli bir gülüşle:

«Haydi, yemeğe buyrun,» dedi.

Konuğunu sağma oturttu, kız kardeşini soluna.

Şükran duasını okuyan Piskopos, konuğun tabağına çorba koydu. Adam açlıktan delirmiş gibi yemeye koyuldu.

Piskopos: «Sanırım bu masanın bir eksiği var,» dedi.

Madam Magloire herkese birer çatal ve kaşık getirmişti, oysa misafirleri olduğu zaman Piskopos altı gümüş takımının hepsini masaya serdirirdi. Onun bu çocuksu alışkanlığı, eski lüksünden kalma epey masum bir fiyakaydı.

Madam Magloire anlamıştı. Sessizce çıktı, hemen sonra kalan o üç takımı da masaya yerleştirmişti.

4 PONTARLİER'DEKİ MANDIRALARA DAİR KİMİ AYRINTILAR

O akşam Piskopos'un yemek odasında yaşananlara ilişkin, daha anlaşılır bir görüş edinmek istersek, Matmazel Baptistine'in okuldan arkadaşı olan Madam de Boischveron'a yazdığı bir mektubu aynen buraya aktarmalıyız:

Yabancı adam kimseye dikkat etmiyor, epey acıkmış biri gibi, açgözlüce önündekileri yutuyor gibiydi. Fakat çorbayı bitirdikten sonra, ağabeyime şunları söyledi: 'Papaz efendi, beni nankör bilmenizi istemem. Bütün bu sofradakiler sandığımdan daha lezzetli benim için. Fakat demin beni kovdukları o arabacıların yedikleri handaki yemekler daha lezzetliydiler. Demem o ki, arabacılar bile sizden daha fazla yiyorlar. '

Aramızda kalsın, adamın bu sözleri beni epey üzdü. Ama ağabeyim hiç oralı olmadı: 'Elbette dostum, ' dedi. 'Arabacıların işi benimkinden daha ağır. '

Yabancı ona karşı çıktı:

‘Yoo, hayır, sadece onların sizden fazla paraları var. Bunu

anladım, belki siz papaz bile değilsiniz. Sahiden öyle misiniz ki? Belki de bir zangoçsunuzdur. Fakat bu haksızlık. Hiç değilse başpapaz olmalıydınız. Öyle iyisiniz ki.

Ağabeyim gülümsedi: ‘Tanrı ne yapacağını bilir, dostum...’ Hemen sonra ona sordu: ‘Pontartier’ye gidiyordunuz, değil mi Mösyö Jean Valjean?’

Yabancı: ‘Evet, ’ dedi, ‘yarın şafak sökerken yola çıkmak zorundayım. Ama bu mevsimde yolculuk epey zorlu doğrusu, gündüzler epey sıcak, geceler dondurucu oluyor. ’

Ağabeyim anlamıştı:

‘Verimli bir bölgeye gidiyorsunuz, dostum, ihtilalde ailem iflas etmişti. Ben de bir süre Franche-Compte’e sığınıp orada bir işçi gibi çalıştım. Çalışmak istiyordum. Orada iş seçmek hiç de zor değil. Kâğıt imal yerleri, dağıtımevleri, zeytinyağı fabrikaları vardır. En hoş saatler orada yapılır. Çelik, bakır fabrikalarının yanı sıra, hiç yoksa yirmi kadar demir fabrikası da var. Bunlardan dördü Lods, Chatillon, Audincourt ve Beure’dekiler de hayli ünlüdür. ’

Hatam yok, ağabeyim bütün bu adları söylemişti. Bir süre sonra sustu ve bana dönüp sordu:

‘Sevgili kardeşim, bizim orada akrabalarımız vardı, değil mi?’

Yanıtladım: ‘Evet, vardı, krallık zamanında yüzbaşı olan kuzeniniz Mösyö de Lucenet oradaydı.'

Ağabeyim: ‘Doğru’ dedi, ‘ama ‘93’ yılından sonra, artık akraba falan sökmez oldu, kişi kendi başının çaresine bakmak zorundaydı. Sadece kollarımız vardı... Ben de çalıştım, Pontarlier’de epey eski bir iş yapılagelir, mandıracılık.’

Ağabeyim, bir yandan yabancının tabağını dolduruyor, bir yandan da ona bu mandıra işine dair bilgiler veriyordu. Bunlar ikiye ayrılırdı. Varsılların büyük samanlıklarda beslediği kırk veya elli inek, yazları yedi-sekiz tekerlek peynir yapmaya yetecek kadar süt verirlerdi. Orta halli, fazla varsıl olmayan köylülerin ortak yerleri vardı. Ürettiklerini paylaşırlardı. Peynir imalathaneleri nisan bitiminde çalışmaya başlardı. Haziran ortasında, ineklerini yaylaya çıkarırlardı.

Konuk giderek canlanıyordu, yüzü düzeliyordu. Ağabeyim ona epeyce şarap sundu. Kendisi bu Mauves şarabını pahalı bulur, fazla içmezdi. Ağabeyim, belli etmeden yabancıya yol göstermek istercesine, peynir yapımını uzun uzun anlatmıştı. Ona Pontarlier’de iyi bir iş olan, bu mandıra işlerinde çalışmayı önerir gibiydi. Bu arada, ağabeyim adamın sadece karnını doyurmakla kalmıyor, ruhunu da doyurmak istercesine, ona belli etmeden, öğütler de veriyordu. Aslında ağabeyim bu kürek mahkûmuna ne köyünün adını, ne de geldiği yeri sormuştu.

Yemeğin bitimine doğru, incirlerimizi yiyorduk ki, ansızın kapı vuruldu. Gerbaud

Ana torunuyla gelmişti. Ağabeyim çocuğu alnından öptü ve Gerbaud Ana'ya vermek için benden birkaç metelik ödünç aldı. Bu arada, konuk etrafına fazla dikkat etmiyordu. Ağabeyim sonra Şükran Duası'nı okudu ve adama dönüp: 'Sanırım uyumak istersiniz,' dedi. Madam Magloire, hemen masayı topladı. Yolcunun yatacağını anlamıştı. Fakat beş dakika sonra Madam Magloire'la yolcunun yatağına odamdaki keçi tüyü battaniyeyi gönderdi. Bu mevsimde geceler epey soğuk olur. Madam Magloire döndükten sonra, dua edip odalarımıza çekildik.

5 HUZUR

Piskopos, kız kardeşine iyi geceler diledikten sonra, masadaki gümüş şamdanların birini aldı ve diğer şamdanı adama uzatıp:

«Size odanızı göstereyim, Mösyö,» dedi.

Değindiğimiz gibi, ev koridorsuz olduğundan, yemek odasından, dua ve çalışma odasına gitmek için Piskopos'un yatak odasından geçmek gerekiyordu.

Buradan geçerlerken, Madam Magloire'ın gümüş sofra takımlarını dolaba koyduğunu gördüler. Uyumadan önce son iş olarak, kadın bunu yapardı.

Piskopos, konuğunu yatacağı odaya götürdü. Tertemiz çarşaflı bir yatak serilmişti. Adam, elindeki şamdanı masaya bıraktı. Piskopos ona iyi geceler diledi:

«İyi bir gece geçirin, yarın sabah gitmeden önce ineklerimizin taze sütünden içmeyi unutmayın.»

Adam: «Teşekkür ederim, efendim,» dedi.

Piskopos tam çıkıyordu ki, adam birden korkunç bir şey yaptı. Acaba din adamını uyarmak mı istemişti, bilinmez, fakat aniden kollarını göğsünde birleştirdi ve Piskopos'a yabanıl gözlerle bakarak, uğultulu bir sesle:

«Ya, demek, beni kendinize bunca yakın yatırmaktan korkmuyorsunuz?» diyerek garip bir gülüşle güldü. «Yeterince düşündünüz mü, benim cani olmadığımı nereden biliyorsunuz ki?»

Piskopos bakışlarını tavana çevirdi ve sakince:

«Orası sadece Tanrı'yı ilgilendirir,» dedi.

Daha sonra, sanki dua eden ya da kendi kendine konuşan biri gibi dudaklarını oynatıp, sağ elinin iki parmağını uzattı ve adamı kutsadı. Adam başını bile eğmemişti ve arkasına bakmadan odasına girdi.

Hemen sonra Piskopos bahçeye çıkmıştı, karanlık gecede dua ederek çiçekler arasında yürümeye başladı.

Yolcu ise o kadar yorgundu ki, beyaz çarşafların tadına varmayı bile düşünmedi. Mumu söndürdü, üzerindekilerle yatağa serildi ve derin bir uykuya daldı.

Kilise saati gece yarısını çalarken, Piskopos odasına giriyordu. Birkaç dakika sonra küçük evdeki herkes derin bir uykuya daldı.

6 JEAN VALJEAN

Gece yarısı, Jean Valjean biri dürtmüş gibi uyandı.

Jean Valjean, Brie eyaletinin küçük bir köyünde, epey fakir bir ailenin oğluydu. Çocukluğunda okumayı bile öğrenememişti. Bir delikanlı olduğunda, Faverolles köyünde rençberlik etmeye başladı. Annesinin adı Jeanne Mathieu idi, babasının adı ise Jean Valjean ya da Vlajean'dı.

Jean Valjean, üzüntülü olmasa da, dalgın yaradılışlıydı. Aslında sevecen sayılırdı. Epey küçük yaşta annesini ve babasını kaybetmişti. Annesi malta hummasından ölmüştü. Babası ağaç budarken, yüksek bir daldan düşüp, boynunu kırmıştı. Jean Valjean, kendisinden birkaç yaş büyük yedi çocuklu ablasıyla tek başına kalmıştı. Ablası ona yıllarca annelik etmişti fakat, son bebeği henüz bir yaşındayken dul kalmıştı genç kadın. Henüz yirmi beşine giren Jean Valjean, kimsesiz kalan ablasına ve çocuklara bakmayı kendisine ödev edinmişti. Küçük yaştan beri ekmeğini kazanmak için çalışan Jean Valjean'ın sevgilisi bile olmamıştı. Onun, buna ayıracak vakti yoktu.

Akşamları işten yorgun argın döner, çorbasını içtikten hemen sonra kendisini yatağına atardı. Ablası Jeanna, çoğu zaman onun tabağındaki lezzetli bir et veya sucuk parçasını çalıp kendi çocuklarından birine verirdi. Jean bunu görmemezlikten gelir, başı önünde, uzun saçları yüzüne dökülmüş, yemeğine devam ederdi. Valjeanlar'a yakın oturan bir çiftçi kadın vardı; Marie Claude. Çoğu zaman Jean Valjean'ın aç kalan yeğenleri, Marie Claude'un ineklerinden aşırdıkları sütleri gizlice içerlerdi, üstlerine başlarına döküp. Anneleri bunu duysa çocukları hemen cezalandırırdı. Fakat dayıları Jean Valjean, çocukların çaldıkları sütün parasını öder ve böylece ablasına belli etmezdi.

Jean, budama mevsiminde günde yirmi dört metelik kazanırdı. Yazları hasat için çalışmaya gider, çiftlik yamaklığı eder, çobanlık bile yapardı. Ablası da kendince çalışıyordu, ama yedi çocuklu bir kadın ne kadar çalışabilirdi ki?.. Güç bela geçiniyorlardı.

Bir kış, günlerce kar yağmıştı. Jean bütün iyi niyetine rağmen bir türlü iş bulamamıştı. Ekmeksizlerdi. Dile kolaydı, aç acına kalan yedi küçük çocuk...

Bir pazar akşamı kilise alanındaki fırıncı Maubert İsabeau tam uyumak üzereydi ki, ansızın dükkânın camlarında bir şangırtı duydu. Hemen koştuğunda, camda açılan bir delikten bir kolun içeri girdiğini görebildi. Kol bir ekmeği kapıp götürdü, isabeau hızla sokağa fırladı. Hırsız bütün gücüyle koşmaya başladı. İsabeau onu yakaladı. Hırsız ekmeği yolda düşürmüştü, fakat kolu hâlâ kanlar içindeydi. O hırsız Jean Valjean'dı!

Bu, 1795'te olmuştu. Jean mahkemeye verildi. Meskûn mahale saldırı ve hırsızlık suçuyla yargılanıyordu. Bir de avlanmak için bir tüfeği vardı ve arada bir kaçak ava çıkardı ki, bu da o günlerde ağır suç sayılırdı. Kaçak avcı, bir tür kaçakçı, özetle, haydudа yakın kanunsuz bir adam sayılırdı. Fakat yine de şehirlerde iş yapan hırsız ve soyguncularla, ormanda iş yapan kaçak avcılar, dağ ya da denizlerde gidip gelen kaçakçılar arasında epey fark vardır. Şehir, insanları yozlaştırır. Dağ, deniz ya da orman kişiyi yabanıllaştırır. Vahşi tarafları geliştirir, ama insanlık duygularını yok etmez.

Jean Valjean suçlu bulundu ve beş yıl kürek mahkûmiyeti cezası aldı. 1796'nın 2

Nisan gününde Direktuvar'ın Beşyüzler Meclisi'ne gönderdiği bir yazıyla Buonaparte diye adlandırılan, Fransa'nın İtalya ordusu başkomutanının kazandığı Montenotte Zaferi Paris'te kutlanıyordu. Aynı gün Bicetre'de mahkûmlar prangaya vuruldular. Jean Valjean da onların arasındaydı. Avlunun kuzeyindeki dördüncü sırada, ayağına pranga takılan bu sefil delikanlı, yere çökmüş, görmeyen gözlerle bakınıp duruyordu. Bu yaşadıklarından hiçbir şey anlamıyor, bir kâbus gördüğünü sanıyordu. Çekiçle boyun halkasının çivisi boynuna çakılırken ağlıyordu. Gözyaşlarıyla boğuluyor, konuşamıyordu. Ayağına pranga takılırken, o, bir yandan bağırıyor, bir yandan da kesik kopuk şunları söylüyordu: «Ben Faverolle'de odun budarım.» Aynı zamanda sağ elini kaldırıp, çeşitli boylardaki başları okşamak ister gibi tam yedi kez, yavaş yavaş indiriyordu. Bu yaptığı hareketle aşırdığı ekmeği, sadece o çok sevdiği yedi çocuğu doyurmak için, yaptığını göstermek istiyordu.

Toulon'a gönderildi. Tam yirmi yedi günlük bir yolculuğun ardından oraya vardı. Bir öküz arabasına bindirilmişti, boynuna demir bir halka takılmıştı. Elleri kelepçeli, ayakları zincirliydi.

O kendisi değildi artık, adını bile unutacaktı, artık Jean Valjean değildi. O, 24601 numaralı mahkûmdu. Ablanın hali nice oldu? O yedi biçare çocuğa ne oldu? Ağaç kökünden kesilirse, daldaki yaprakların nerelere uçuştuklarını kim bilebilir?

Değişmez bir hikâyedir bu, sürekli aynı biçimde süregider. Jean Valjean mahkûmiyet yıllarında Toulon'da kaldığı sürece sadece bir kez ablasından söz edildiğini duyacaktı. Onu köyden tanıyanlardan biri, ablasını Paris'te görmüştü. Kadıncağız Saint-Suppilice Mahallesinde küçük bir odada kalıyordu. Yanında bir tek çocuğu varmış. Yedi yaşlarında bir oğlan. Diğerlerine ne olmuştu? Belki kendisi de bilmiyordu. Kadın her gün sabahın altısında bir basımevine gidiyor orada cilt katlama işinde çalışıyordu. Kışın, henüz şafak sökmeden gelirdi biçare kadıncağız. Basımevinin çevresinde bir de okul vardı. Kadın küçük oğlunu her gün bu okula bırakırdı. Ama kendisi sabahın altısında işe başlardı, oysa okul saat yedide açılırdı. Bu yüzden çocuğun kışın o ayazında bir saat dışarıda beklemesi gerekiyordu. Basımevindekiler, çocuğu rahat durmaz diye, içeri almazlardı.

Oradan geçen işçiler bir taşa oturmuş, titreyen bu sıska çocuğa acıyarak bakarlardı. Karlı ya da yağmurlu günlerde binadaki ihtiyar kapıcı kadın, çocuğa acır ve bir saat için kendi evinde barındırırdı. Lime lime bir şilte ve iki tahta iskemleyle bir çıkrıktan başka bir şey bulunmayan bu mezbelede, çocuk ısınmak için tekir kediyi kucaklayıp uyuklardı. Saat yedide, okul kapıları açıldığında sınıfa girerdi. İşte Jean Valjean'a anlatılanlar. Bunlar dışında bir şey de duymadı. Bu bir şimşek ya da sevdiği kişilerin yazgılarında aralanan bir pencere gibi, geçip geçti. Bir daha ablası ve en küçük yeğenine dair bir şey duymadı, onları hayat boyu görmedi. Bu keder verici hikâyenin sonunda da onları bulamayacaktı ve bir daha burada da onlardan söz edilmeyecek.

Kapatılmasından tam dört yıl sonra Jean Valjean'ın firar sırası gelmişti. Bu acılar batağındaki geleneklere uyarak, kader arkadaşlarının yardımıyla oradan kaçabildi. Tam iki gün, kırlarda özgürce dolandı durdu. Fakat bu da korkulu bir özgürlükten başka bir şey değildi. Arandığını bilmek, her sese irkilmek. Gelip geçenden, hırlayan köpekten, tüten bacadan, koşan attan ürkmek. Aydınlık gündüzlerden, karanlık gecelerden, yoldan,

keçiyolundan, meradan, özetle, uçan kuştan korkarak yerlerde sürünmek nasıl bir özgürlüktü! Firardan tam otuz altı saat sonra yakalandı. Bütün bu süre boyunca ne ağzına bir lokma yemek koymuş, ne de bir dakika uyumuştu. Askeri mahkeme, bu suçu nedeniyle cezasına üç yıl daha ekledi. Böylece sekiz yıl tutuklu kalacaktı. Altıncı yıl tekrar firar sırası gelmişti. Bir daha denedi, fakat bu kez de başaramadı. Cezaevinden firar olduğunu top atarak bildirmişlerdi. Jean Valjean fazla uzaklaşamamıştı. Kalafata alınan bir geminin sintinesinde onu yakaladılar. Zavallıya gardiyanlar saldırdı. Bu kez beş yıllık bir ceza daha aldı, iki yıl da prangaya vurulmuştu. On üç yıl daha çoğalmıştı cezası. Onuncu yıl da firardan faydalanmak istedi, bu kez şansı daha da kötüye gidecekti. Tam dört saat sonra enselendi ve bu dört saatlik özgürlüğün bedelini üç yıl daha zindan cezası alarak ödedi. Sonunda 1815'te serbest bırakıldı. 1796'da, bir cam kırmak ve bir somun ekmek çalmak suçundan tutuklanmıştı!..

Buna dair bir şeyler söyleyelim: Bu eserin yazarı ceza konuları, kanunla lanetleme hakkındaki araştırmalarında, ekmek çalma olayının bir alınyazısının felaketinde başlangıç yeri olduğuna ikinci defa rastlıyordu. Claude Gueux bir ekmek çalmıştı; Jean Valjean da da bir ekmek çalmıştı.

Bir İngiliz istatistiğine göre, soygunların genel nedeni açlıktır. Sadece bir ekmek çaldığı için, şunca yıllık ceza. Jean Valjean tutuklandığında çaresizlik ve üzüntüye batmıştı, ama salıverildiğinde, artık o hiçbir şeyi umursamayan, taş yürekli, tedirgin, hissiz, inançsız biri olmuştu.

Bu ruh neler yaşamıştı?

7 ÇARESİZLİĞİN UÇURUMUNDA

Anlatmayı deneyelim.

Toplum bunlarla ilgilenmeli, çünkü bunlara neden olan kendisi.

Değinmiştik: Cahil biriydi; fakat, sersem sayılmazdı. Yüreğinde yanan bir ışık vardı. Felaketin de aydınlığı vardır; bu yüzden, zavallının aklındaki azıcık aşığı çoğalttı. Sopa altında, zincir altında, zindanda, yorgunlukta, küreğin kavurucu güneşinde, tutsakların tahta yatağında, vicdanının üstüne kapandı, düşündü.

Kendini mahkemenin yerine koydu.

Kendini yargılamaya başladı.

Yok yere cezalandırılan bir günahsız olmadığını kabullendi. Şiddetle kınanacak bir şey yaptığını kendi kendine itiraf etti, ekmeği isteseydi belki vereceklerdi; onu ya merhametten, ya da emekten ummak daha doğru olurdu kuşkusuz. «Aç insan bekleyebilir mi?» demek de yanıtı verilmeyecek bir soru değildi; öncelikle, açlıktan ölmek az rastlanan bir şeydi; sonra, ne yazık ki, ya da çok şükür ki, insan, ölmeden, uzun süre maddi, manevi acılar çekebilecek yapıdadır; öyleyse, sabırlı olması gerekiyordu: O biçare çocuklar için bile bu daha yerinde olurdu; bütün toplumun sertçe yakasına sarılmak, hırsızlık yapıp sefaletten kurtulabileceğini sanmak biçare, gösterişsiz bir insan olan kendisi için çılgıncaydı; onursuzluğa açılan kapı felaketten kurtulmak için doğru

olmayan bir kapıydı anlaşılan. Özetle, hatalıydı.

Sonra kendi kendine sordu:

Bu kahrolası hikâyede hata sadece onda mıydı? ilk önce, işçi olup da işsiz kalması, çalışkan olup da aç kalması hatalı bir olgu değil miydi? Sonra, hata işlenmiş, itiraf edilmişti; buna verilen ceza gerçekten zalimce, gereğinden ağır olmamış mıydı? Yasanın verdiği ceza suçlunun işlediğinden daha ağır bir suç değil miydi? Terazinin kefelerinden birinde (bedel ödemenin

bulunduğu kefede) fazla bir ağırlık yok muydu? Cezanın çoğaltılması suçun ortadan kalkmasına neden olmuyor muydu? İş buraya gelmiyor muydu: Durumu tersine çevirip, suçlunun suçunu baskının hatası ile yer değiştirtmek, suçluyu mağdur, borçluyu alacaklı hale getirmek, sonuç olarak onun haklarını ihlal etmiş bulunandan yana itmiyor muydu? Bu ceza, arka arkaya firar etmeye çalışmakla daha da ağırlaştırılıp, güçlünün zayıfa bir tür suikastı, toplumun kişi üzerindeki cinayeti değil miydi? Her gün yinelenen bir cinayet, on dokuz yıl süren bir cinayet?

Soruyordu:

İnsanın, toplumun üyelerini, bir durumda mantıksızlığına, bir diğer durumda acımasız mantığıyla karşı karşıya bırakma hakkı var mıydı? Düşmüş birini bir yoklukla, bir bolluk (işsizlik ve ceza fazlalığı) arasında hayat boyu tutma hakkı var mıydı? Toplumun, hele zenginliklerin bölüştürülmesinde, en şanssız olanlara -dolayısıyla, korunmaya da layık olanlara- böyle yapması gereğinden ağır değil miydi?

Bu soruları sorup yanıtları verince, toplumu yargıladı, mahkûm etti.

Toplumu öfke ve kinine mahkûm etti.

Onu, yüz yüze kaldığı yazgıdan sorumlu tuttu, bir gün ondan hesap sormakta hiç bocalamayacağını anladı. Kendi kendine dedi ki, kendisinin yol açtığı zararla kendisine yüklenen zarar epey dengesizdi. En sonunda, cezasının, aslında, sadece haksızlık değil, kesin bir adaletsizlik olduğu çıkarsamasına ulaştı.

Öfke delice, aptalca olabilir; insan yok yere öfkelenmiş olabilir; fakat herhangi bir bakımdan haklıysa incinerek öfkelenir. Jean Valjean incinerek öfkeleniyordu.

Ayrıca, toplum ona sadece acı çektirmişti. Toplumun ancak adalet dediği, incittiklerine gösterdiği öfkeli yüzünü görmüştü. İnsanlar ona sadece canını yakmak için dokunmuşlardı. Onlarla her ilişki, bir darbe olmuştu. Çocukluğundan başlayarak, annesinden, ablasından hiçbir zaman iyi bir söz, hayırsever, içten bir bakışla karşılaşmamıştı. Acılar çeke çeke, usulca, hayatın bir savaş olduğu yargısına varmıştı. Bu savaşta kaybeden kendisiydi. Silah olarak sadece kini vardı. Bunu sürgünde bileyip keskinleştirmeye, giderken yanında götürmeye karar verdi.

Yıkımına neden olan toplumu yargıladıktan sonra, bu kez de Tanrı'yı yargıladı ve onu da kabahatli buldu. Artık O'na inanmıyordu. Yarattıklarının bu kadar acı çekmelerine rıza gösteren Tanrı olamazdı.

Toulon zindanlarında okuma öğrenmek isteyenlere ayrılmış bir kurs vardı. Jean

Valjean yıkımına cehaletin neden olduğunu anlayacak ölçüde zekiydi. Bu kursa gidip zekâsını karartan o gölgelerden kurtulmayı denedi. Yaşının epey geçmiş olmasına rağmen, kırkında okuma yazmayı ve hesap yapmayı öğrendi. Fakat bilgisini çoğaltmakla topluma karşı beslediği kinin de giderek güçlendiğini hissediyordu.

Burada bir süre düşünmeden duramayacağız.

İnsanın doğası, böyle baştan sona tamamen değişir mi? Tanrı'nın iyi olarak halkettiği kişi, insan eliyle kötüye döndürülür mü? Ruh, tamamen, alınyazısını eliyle değiştirebilir, yazgı kötüyse, kötüleşebilir mi? Gönül, ölçüsüz bir felaketin baskısıyla iyi olmaz; çirkinlikler, arızalar edinir, şekilsizleşebilir mi; basık bir tavan altındaki omurganın bükülmesi gibi? Her insan ruhunda, özellikle Jean Valjean'ın ruhunda, bu dünyada ayartılamayan, öbüründe ölümsüz olan, iyiliğin geliştirdiği, alevlendirdiği, yaktığı, güçlü ışığını saçtırdığı, kötülüğün de tamamen söndüremediği bir ilk kıvılcım, ilahi bir şey yok muydu?

Çetin ve karanlık sorular. Toulon'da Jean Valjean için hayal kurma anları olan mola vakitlerinde, kollarını birleştirmiş, bocurgartın direkliğine oturmuş, yerlerde sürünmesini önlemek için zincirinin ucu cebine sokulu, bu acılı, vakur, suskun ve dalgın adam, insanlara kinle bakan, kanunların eşkiyası; yukarıya öfkeyle bakan, uygarlığın lanetlediği bu kürek mahkûmunu görseydi, her fizyoloji bilgini bu soruların sonuncusuna kesinlikle «hayır» derdi.

Saklamamız gerçekten gereksiz, araştırmacı fizyoloji bilgini burada giderilmesi mümkün olmayan bir sefaleti görürdü. Kanunların hasta ettiği adama merhamet edebilirdi ama, onu sağaltmaya bile kalkışmazdı. Bu ruhta gördüğü mağaralardan bakışlarını kaçırır ve Dante'nin cehennemin kapısında yaptığı gibi, Tanrı'nın her insanın alnına yazdığı umut kelimesini bu varlıktan silerdi.

Ruhunu otopsi masasına yatırdığımız bu durumu, okurlarımıza anlatmak istediğimiz gibi, Jean Valjean için de yeterince belirgin miydi? Jean Valjean, ruhsal düşüklüğü var eden unsurları, oluştuktan sonra duru biçimde görüyor muydu? Bu katı, cahil adam zihninin iç ufuklarında yıllardır bulunan, yürek yakıcı görüntülerine kadar belirli aralarla yükselip indiği düşünceler dizgesinin farkında mıydı? Kendinde neler yaşandığını, içinde nelerin devindiğini kavrayabiliyor muydu? Bunu söyleyecek cesaretimiz yok! Buna inanmıyoruz da. Jean Valjean'da bunca acıdan sonra bile epey boşluk kalmasına meydan verecek ölçüde cehalet vardı. Kimi zaman, tam olarak neler hissettiğini bile bilmiyordu. Bütün sırlarını açıklayan, her yanında, önünde, ardında müthiş bir ışığın aydınlığında, alınyazısının tiksindirici uçurumlarını, karanlık görüntülerini ansızın belirten solgun, seri bir şimşek çakıyordu habire.

Bu geçince, karanlık tekrar bastırıyordu. Neredeydi? Bunu bilmiyordu.

Zindanda kaldığı on dokuz yılda biraz olsun aydınlatmaya çalıştığı ruhunun yarısı da kesif gölgelerle kararmıştı.

Delikanlılığında tutuklanan Jean Valjean iyi bir insan sayılırdı. Toplumu suçladıktan sonra alçaklaştığını fark etti. Tanrı'yı suçladığında o artık bir Allahsızdı.

Karanlıklarda bunalan Jean Valjean, hislerini tam olarak inceleyemiyordu. O sadece acı çekiyordu. Gözleri görmeyen bir adam gibi, hayatını karanlıklarda sürdürmeye gayret ediyordu.

Yıkımın en kötü yanlarından biri de, insanların umutlarını silip süpürerek, onları yırtıcı hayvanlardan daha tehlikeli bir hale getirmeleridir. Aslında zekâsını kullanacak olsa, Jean Valjean firar etmeye hiç kalkışmazdı. Bunun genellikle hayal kırıklığıyla biten bir girişim olduğunu bilecek ölçüde akıllıydı. Ama demin değindiğimiz gibi, o artık salt içgüdülerine uyan vahşi bir hayvan gibiydi.

Kapatıldığı yerin kapısını açık bulan kurt, kaçmaz mı? O da sadece bu duyguya uyarak, fırsat buldukça firar etmeye çalışmaktan vazgeçmiyordu. Artık mantığını kullanmıyor, sadece içgüdüsüne uyuyordu. Ele geçtiğinde yediği her ceza onun giderek vahşileşmesine, içindeki kinin kabarmasına neden oluyordu.

Fakat burada bir şeyden daha söz etmenin gerektiğini düşünüyoruz. Ruhu karardıkça fiziksel gücü çoğalıyordu. Jean Valjean diğer mahkûmlarla karşılaştırılacak olursa hepsinden çok daha güçlü ve atikti. En ağır yükleri taşıyabilirdi. O kadar ki arkadaşları ona bir lakap bulmuşlardı. «Kriko Jean.» Hem, bir seferinde Toulon’daki Belediye Sarayı onarımında, balkonu destekleyen bir kolon devrilecek olmuş, o sırada onun altında olan Jean Valjean, omuzunu siper ederek taş kolonun düşmesini önlemiş, işçiler gelinceye kadar da orada kalmıştı.

Güçlü olduğu kadar çevikti de. Aslında pek çok pranga mahkûmu, hep kaçmayı tasarladığı için, kaslarının gücünü geliştirmede tartışmasız bir bilgi sahibi olurlar. Bu esrarengiz güç dengesi tutsaklarca hep uygulanır. Sinekler ve kuşlar gibi kanatlı canlılara imrenen bu biçareler, olmayacak hayaller kurar. Duvarlara tırmanmak onlar için çocuk oyuncağıdır. Jean Valjean fazla bir gayret harcamadan bir binanın üçüncü katına kadar bir maymun ataklığıyla çıkabilirdi.

Fazla konuşmaz, neredeyse hiç gülmezdi. Yılda birkaç kez bir kahkaha atabilmesi için epeyce heyecanlanması gerekirdi ki, bu kahkaha da iblis kahkahasının yankılanmasına benzerdi. O sürekli sanki başkalarının göremedikleri bir şey görür gibi düşünceli dururdu.

Evet, sahiden bir şeyler görüyordu. Bunaltılı zekâsına ve karanlık ruhunun gölgelerine rağmen, yine de korkunç bir şeyin üstüne yığıldığını duyabiliyordu. Sayısız şey, kanunlar, önyargılar, insanlar ve olaylardan oluşan müthiş bir kütle tarafından ezilir gibiydi. Süründüğü bu karanlıkta, bomboş loşlukta, boynunu çevirip bakışlarını yükseltmek istediği her seferinde, öfkeyle karışık bir korkuyla, müthiş birçok şeyin, üstüne yığıldığını hisseder gibiydi. Bunların etraflarını göremiyordu, ağırlıkları onu korkutuyordu. Bu da, bizim medeniyet dediğimiz kusursuz piramitten başka bir şey değildi. Bu devinen, biçimsiz birliğin içinde, sağda solda, kimileyin kendine yakın, kimileyin uzakta, yüksek yaylalarda bazı topluluklar, iyi aydınlatılmış parçalar görüyordu: Burada zindan bekçisiyle sopası, şurada jandarmayla kılıcı, orada başlıklı piskopos, en tepede, bir tür güneş içinde, taçlı, göz alıcı imparator. Ona öyle geliyordu ki, ötedeki bu ihtişam onun karanlığını dağıtacağına, daha sıkıntılı, daha karanlık duruma getiriyordu.

Bütün bunlar, kanunlar, önyargılar, olaylar, insanlar, şey'ler, Tanrı'nın uygarlığa verdiği karışık, esrarengiz harekete uyarak başının üstünde gidip geliyorlardı; üstünde yürüyorlar, ilgisizlik, gaddarlık, kıyıcılık içinde tanımı olanaksız halde onu eziyorlardı. Mümkün olan şanssızlıkların en dibine düşmüş, en derinine inmiş ruhlar artık asla bakılmayan kuşkulu yerlerin de aşağısına düşmüş zavallılar, kanunların arkasını döndükleri, bu insan toplumunun ağırlığını başlarında duyarlar. Bu, dışarıdaki için epey muhteşem, altındaki içinde epey korkunçtur.

Jean Valjean düşünüyordu: Hayalleri nasıl olabilirdi?

Değirmen taşının altındaki buğday tanesi düşünebilseydi, kesinlikle Jean Valjean'ın içinden geçenleri düşünecekti.

Bütün bunlar, hayal dolu gerçekler, gerçek dolu hayaller, en sonunda, ona tanımı zor bir iç dünya oluşturmuştu.

Kimi zaman cezaevinde, işinin ortasında dururdu. Düşünmeye başlardı. Eskisiyle karşılaştırılacak olursa, daha olgun, daha bulanık olan aklı ayaklanıyordu. Başına gelenlerin hepsi aptalcaydı. Etrafındaki her şey, ona imkânsız gibi görünüyordu. Kendi kendine: «Bu bir rüya» diyordu. Birkaç adım berisindeki zindan nöbetçisine bakıyordu. Nöbetçi ona bir hortlak gibi görünüyordu. derken, bu hortlak ona sopasını indiriyordu.

Kimileyin epey ötelerde, bir kıvılcım, bir işaret görür gibi olur, sonra tekrar karanlıklar tarafından kuşatılırdı.

Arada bir, geceleri birden uyanır ve derin bir düşünceye dalardı. Zekâsı ve kavrayışı iyice geliştiği için, yıllar önce seçemediği gerçeklere hemen bir ad bulabiliyordu. Neden bu korkunç şeyleri yaşamıştı ki? Çoğu zaman, bütün bunların gerçekliğinden şüpheye düşer, kendisini birazdan uyanacağı bir karadüşte sanırdı.

O artık kendisini kuşatan, içinde yaşadığı doğayı bile görmez olmuştu. O artık ne güneşi, ne o ışıltılı nisan günlerini, ne de denizin mavisini görüyordu.

Mahkûm olarak yaşadığı on dokuz yılda Faverolle ilçesinin rençberi, ağaç budayıcısı, o iyi yürekli genç, yepyeni bir karaktere bürünmüştü. O artık Jean Valjean değildi. O Toulon zindanında yıllanan bir kürek mahkûmuydu. Bu hayat, ondan yeni bir insan yaratmıştı. Artık Jean Valjean, hiç düşünmeden sadece, içgüdüsüne boyun eğerek epey ağır bir suç işleyebileceği gibi, acılardan edindiği hatalı ve yanlış kavramların oluşturduğu yeni yaradılışına uyarak, düşünüp bilerek, tasarlayarak yine çok ağır bir suçu da rahat rahat işleyebilirdi. Bütün düşünceleri şu duygudan besleniyordu: Kin! insanlık yasalarına karşı duyulan kesif bir kin! İşte bu yüzden, sarı kimliğindeki kayıt o kadar yersiz sayılmazdı. O saf, bilisiz köylü artık her türlü fenalığı işleyebilecek güçte, hayli tehlikeli bir adam haline gelmişti.

Geçen zaman ruhunu iyice kurutmuştu, bir damla yağmur görmeyen kurak bir toprak gibi. Bu arada, göz yaşı pınarları da kurumuştu. Kuru ruh, kuru gözler. On dokuz yıl içinde bir kez bile ağlamamıştı.

8 GÖLGELER VE DENİZ

Denizde biri var!

Ne çıkar, koca gemi bu yüzden duracak değil ya. Rüzgâr esiyor, geminin izlemesi gereken bir rota var. O da bunu değiştirmeden geçip gider.

Denizdeki adamın başı dalgalar arasında kaybolur, o dalar, suyun dibinde görünmez olur, sonra tekrar yüzeye çıkar. Bağırır, yardım ister, kollarını uzatır, fakat sesini kimseler duymaz ki. Gemi onu umursamadan menevrasını yapıp uzaklaştı, tayfa ve yolcular, boğulan adamı fark etmediler bile. Onun o sefil başı enginde seçilemeyecek ölçüde önemsiz bir nokta.

Adam canhıraş çığlıklar koparıyor. Ah, şu uzaklaşan gemi! Lanet olsun, uzaklaşıyor, adam korktu, ama daha demincek o da tayfalardan biriydi. Güvertede arkadaşlarıyla beraber yelkenlere yardım ediyor, yaşıyor, soluk alıyordu. Güneş altında yaşayan bir canlıydı. Fakat şimdi ne oldu, ayağı tökezleyip denizi boyladı ve her şey bitti.

Deniz onu en diplere çekiyor, kurtulmak için yok yere çırpınıyor. Dibe her battığında, meçhul deniz bitkilerinin ayaklarına sarılarak kendisini iyice derine çektiklerini biliyor. Deniz yakaladığı bu avı bırakmıyor, onu boğmaya çalışıyor.

Ama o çabalamayı bırakmıyor. Olanca gücünü kullanıp kulaç atmaya çalışıyor.

Gemi nerelerde? Çok uzaklarda enginde siyah bir nokta...

Sulardaki zavallı adam dalgaların saldırısından korunmak için ağzını dolduran o sulardan kurtulmaya uğraşıyor. Çaresiz gözlerle, bakınıyor; engin deniz ve gökler. Göklerde kuşlar uçuyor, insanlığın düşkünleşmesini göklerden izleyen melekler gibi, sadece kuşlar ve melekler ona yardım edemezler ki!

iki sonsuzluk tarafından gömüldüğünün farkında: Deniz ve gökler. Biri bir mezar, diğeri kefen.

Karanlık çöküyor, o kaç saattir yüzüyor. Artık gücü kalmadı. İçinde kendisi gibi insanları barındıran o gemi, artık iyice kayboldu. Adam gölgelerin esiri. Son bir gayretle başını sudan çıkarıp seslenmeye çalışıyor.

İnsanlar yok, Tanrı nerede?

O sesleniyor, birini çağırıyor, habire çağırıyor.

Ufuklar ve gökler bomboş!

Biçare kazazede sonsuzluğu, dalgalara, yosunlara yalvarıyor. Fakat hiçbiri kendisini duymuyor. O sağırlaşmış bir dünyada bocalıyor. Kasırgalara yalvarıyor.

Her yer karanlık, sis ve yalnızlıkla kuşatılmış. Kendisi bitkin ve korku içinde. Artık kurtulamaz. Neye tutunabilir ki? çaresizliğe düşen adam kendini salıveriyor ve diplerde yitip gidiyor.

Ey koca insanlığın boğuluşu! insanların ve ruhların sonsuzlukta boğulmaları! Kanunların dışarı attıklarını yutan o engin denizler! Ey ruhların ölümü! Deniz, kanunun dışladıklarını attığı gaddar gecedir. Deniz bitimsiz sefalettir.

Bu uçurumda kaybolan ruh, bir ceset haline gelir, onu tekrar kim diriltecek?

9 YENİ YAKINMALAR

Cezaevinden salıverilme vakti geldiğinde, Jean Valjean, «Özgürsün!» sözünü duyduğunda, önce buna inanamadı. Bu göz alacak güçte bir ışık gibiydi. Ruhu aydınlanmış gibiydi. Fakat kısa süre sonra bu aydınlık da kararacaktı. Özgürlük kavramı Jean Valjean'ı heyecanlandırmıştı. Yepyeni bir hayat bekliyordu. Fakat bu özgürlüğün, Sarı Kimlik'le sınırlanan bir özgürlük olduğunu çarçabuk anlayacaktı.

Bu da az gibi, yakınmak için bir gerekçesi daha vardı. Bu uzun yıllar boyunca biriktirdiği para yüz yetmiş bir frank olacak diye hesaplamıştı. Ama burada hesap hatası yapmıştı. Yortu ve pazar günlerinde çalışmadıklarını, yenilen yemekleri mahkûmların kendi ceplerinden ödediklerini unutmuştu. Bu, biriktirdikleri miktardan kesilirdi, işte bu yüzden cezaevi kapısında avucuna, yüz dokuz frank ve on beş metelik verilmişti. Jean Valjean bir şeyi anlamıştı; kendisine haksızlık edildiğini, daha doğrusu parasının çalındığına emindi.

Yollara düşmeden bir gün önce, Grasse'da bir esans fabrikasının yanındaki damıtımevinde, işçilerin çuvallar taşıdıklarını görüp, iş talebinde bulunmuştu. Onu işe aldılar. Zeki, seri, ayrıca epey güçlüydü. Verilen işi ustaca yaptı. Ustabaşı da, onun yaptığı işten memnun gibiydi. Bu sırada bir jandarma geldi ve ondan kimlik istedi. Sarı kimliğini göstermesi gerekiyordu. Bundan sonra Jean Valjean işini yapmaya devam etti. Akşam olmuştu. İşe başlamadan önce bir günde alınan paranın otuz metelik olduğunu öğrenmişti. Ertesi gün yola çıkacağı için, akşamleyin ustabaşından parasını istedi. Adam hiç açıklama yapmadan kendisine yirmi beş metelik uzattı. Jean Valjean karşı çıkacak oldu, adam kendisine bununla yetinmesini söyledi. Bir yandan da, aksice bakarak «Kürek kaçkını!» diye homurdandı.

Jean Valjean yıkılmış gibiydi. Bir kez daha haksızlığa kurban gidiyordu.

Biriktirdiği paradan çalarak, «toplum» ve «devlet» onun bir şeylerini çalmıştı, şimdi bireyler de kendisinden bir şeyler çalıyordu.

Maalesef, serbest bırakılmak hiçbir şey ifade etmiyordu, zindandan kurtuluyor, ama suçlanmaktan ne yapsa kurtulamıyordu.

Grasse'da da benzer biçimde aşağılanmıştı. Digne şehrinde nasıl karşılandığını da yeterince biliyoruz.

10 JEAN VALJEAN'IN UYANIŞI

Kilise saati sabahın ikisini vurduğunda, uykuya doyan Jean Valjean gözlerini açtı.

Uyanmasının nedeni yatağının alabildiğine rahat oluşuydu. Yaklaşık yirmi yıldır, o şilteli, çarşaflı gerçek bir yatakta uyumamıştı. Giysileriyle uyumuş olmasına rağmen, bu rahatlama duygusu onu huzursuz edecek ölçüde yeniydi.

Dört saatten fazla uyumuştu. Yorgunluğu geçmişti, zaten dinlenmeye az vakit ayırırdı.

Karanlıkları gözlemek için gözlerini açtı, daha sonra tekrar uyumak için gözlerini kapattı, fakat çeşitli heyecanlar yaşadığı bir günde, aklı bir şeylerle dolu olduğu

zamanlarda, belki hemen uyunur, ama uyandıktan sonra da tekrar uyunmaz. Jean Valjean'in başına da bu geldi. Birden, derin derin düşünmeye başladı.

Şu anda aklındaki bütün düşünceler alabildiğine belirsizdi. Eskiden yaşadıklarıyla yeni izlenimleri iç içe geçip beyninde bir karmaşa yaratmıştı. Çok şey düşünüyordu, fakat aklı bir noktaya saplanmıştı. Bunu da hemen açıklayabiliriz. O Madam Magloire'ın, masaya dizdiği gümüş çatal-kaşık takımlarına takılmıştı.

O takımlar onun için, yeni bir takıntı gibiydi. Şuracıkta, iki adım berisindelerdi. Orta odadan geçerken, o şişko yaşlı kadının, onları bir dolaba koyduğunu görmüştü; eski zaman gümüşlerinden yapılmıştı; saf gümüş. O kepçeyi de eklerse, bunlardan hiç yoksa iki yüz frank kazanabilirdi. On dokuz yılda kazandığının iki katı. Aslında, eğer haksızlığa uğramamış olsa, daha fazla kazanacaktı ya...

Bir zaman kendi kendisiyle boğuştu. Sonra saatin tekrar çalmasıyla kendine geldi, saat üç olmuştu. Yatağında doğruldu, yere bıraktığı heybesine dokundu ve birden bacaklarını sallandırıp yatağında oturdu.

Derin derin düşünüyordu, bir zaman öylece durdu. O haldeyken biri onu görseydi, halinde lanetli bir şeyler sezerdi. Sonra ansızın kararını vermiş gibi eğildi, ayakkabılarını çıkardı, yerdeki hasıra koydu, hareket etmeden bekledi.

Bu halde uzun zaman kalabilirdi, ama kilisenin saatinin tekrar çalmasıyla ayıldı. Saat üç buçuk olmalıydı, bu ona bir işaret gibi geldi. «Haydi!» diyerek usulca kalktı.

Bir süre de ayakta bekledi, sonra evde herkesin uyuduğundan emin olarak ışık süzülen pencereye ilerledi. Fazla karanlık bir gece değildi, neredeyse batacak olan ay bahçedeki yolları aydınlatıyordu. Hava bulutlu olduğundan, kimi zaman ay buluta giriyor, gölgelerle ışıklar iç içe geçiyordu. Jean Valjean gidip pencereyi açtı, ama gecenin ayazı içeri girince titreyerek hemen kapattı. Sanki gözden geçirmek istercesine ilgiyle bahçeye baktı. Küçük bahçe, hayli basık bir beyaz duvarla bitimleniyordu. buradan bir çocuk bile geçebilirdi. Duvarın arkasından ağaç dalları görünüyordu. O zaman bahçenin caddenin yanında olduğunu düşündü.

Birden kararını veren biri gibi, yatağına yürüdü. Yerdeki çıkınını açıp içinden aldığı şeyi yatağın üstüne bıraktı. Ayakkabılarını çıkına koyup, sırtına aldı. Şapkasını başına takıp gözlerine kadar çekti ve sonra yatağa yaklaşıp demin oraya bıraktığı şeyi kaptı. Bu kısa bir demir çubuktu. Bir ucu kılıç gibi keskindi. Belki bir manivela, belki bir lobut olabilirdi. Fakat değildi. Bu, kilit kırmada kullanılabilecek, ucu sivri, demirden bir madenci çubuğuydu. Piskopos'un odasının kapısını açmak istedi, kapı aralıydı.

11 JEAN VALJEAN NE YAPTI?

Jean Valjean kulak kesildi, çıt yoktu. Kapıyı itti. Bir kedi kadar sessizdi. Fakat henüz kapı onun geçebileceği ölçüde açılmamıştı. Bir an daha bekledi, sonra tekrar itti, kapı açılmıştı, fakat açılırken sessizliği bozan bir ses çıkardı.

Jean Veljean titredi. O koyu sessizlikte, bu gıcırtı epey gürültü çıkarmıştı. Derken, şakaklarındaki damarların attığını, kalbinin deli gibi çarptığını hissetti. Nefesini tuttu,

soluğu rüzgârın sesi gibi geliyordu. Artık her şey bitecekti. Hemen sonra piskopos uyanıp bağıracak, kocamış kadınlar koşup gelecekler ve birkaç dakika sonra bütün şehir sokağa dökülecekti. Jandarmalar gelecek kendisi de yakalanacaktı.

Bir ara, heykel gibi kaldı. Kıpırdayacak cesareti yoktu.

Vaktinin birazı böyle geçti. Kapı sonuna kadar açılmıştı. Adam içeri bakmak istedi, çıt yoktu. Kulak kesildi, evdeki herkes uyuyordu. Gıcırdayan kapıya kimse uyanmamıştı.

İlk tehlikeyi böylece atlatmıştı fakat aklında korkunç bir karmaşa vardı. Yine de gerilemedi, demincek yakalanacağına inandığı zaman bile. Elini çabuk tutmalıydı, bir adım yürüyüp içeri girdi.

Odada koyu bir sessizlik vardı. Henüz ortalık ağarmadığından belli belirsiz şeyler seçti. Bunlar masadaki kâğıtlardı, bir taburenin üstünde kitaplar, elbiselerin atıldığı bir koltuk ve bir dua iskemlesiydi. Bu alacakaranlıkta bunları sadece karartı olarak görebildi. Jean Valjean, bunlara çarpmamak için epey dikkat ederek ilerledi. Uyuyan din adamının düzenli nefesini dinledi.

Derken, kalakaldı. Yatağın önüne gelmişti.

Doğa bizi düşündürmek istercesine, genellikle bize yardımcı olur. Yarım saattir gökyüzü koyu bir bulutla kapalıydı! Jean Valjean'ın yatağın önüne vardığı an, bu bulut ansızın dağıldı ve ay ışığı uyuyan rahibin yüzünü aydınlattı. Bebek gibi uyuyordu. Alp Dağlarının soğuğundan korunmak için, bileklerine kadar kollarını kapatan kahverengi yünden bir hırka giymişti. Başı yastıkta, Piskoposluk halkasının süslediği eli yataktan sarkmıştı. Yüzünde sevinç, umut ve huzur vardı. Bu bir gülümseme değildi, bir ışıktı. Alnında gizli bir ışığın varlığı seziliyordu. Kutsal kişilerin ruhu, sır dolu gökleri izler. Rahip şu anda kendi temiz vicdanını izliyordu. Ayışığının süslediği bu yüz, Jean Valjean'da hiç beklemediği bir izlenim bıraktı. Onu utkuyla aydınlanmış gibi gördü. Bu alacakaranlıkta epey huzur verici bir manzaraydı bu. Gökte yükselen ay, dinlenen bahçe, o sakin ev, saat, zaman ve sessizlik, kutsal adamın uykusuna daha da duru bir yücelik eklemişti. Apak saçları ve kapalı gözleriyle güvenin simgesi gibiydi.

O rastgele biri değil, ilahi bir varlıktı.

Gölgede duran Jean Valjean, elinde demir çubuğu, bu uyuyan ihtiyara derin bir saygı ve korkuyla bakıyordu. Bugüne dek hiç böyle bir şey görmemişti. Bu güven ona korku vermişti. Vicdanı kötü biri için, günahsız ve haktanır birinin uyumasını izlemek dünyanın en yüce görüntülerindendir.

Duygularının neler olduğunu kimse anlayamazdı, kendisi de duygularından emin değildi. Nur yüzlü ihtiyarın uyumasını izliyordu. Hepsi bu. Aklından neler geçiyordu? Bunu anlamak mümkün değildi. Fakat duygulanmış, allak bullak olmuştu. Heyecanlı ve kederliydi fakat nasıl bir heyecan ve kederdi bu?

Bakışlarını bu ihtiyardan alamıyordu. Koyu bir kararsızlıkla bocalıyordu. İki uçurum arasında gidip geliyordu. Ya bu başı parçalayacak ya da elini öpecekti.

Kısa süre sonra sol elini başına atıp şapkasını çıkardı. Onun uykusunu selamlamak

ister gibi, elinde şapkası, onu izlemeyi sürdürdü. Elinde demir çubuk vardı, tüyleri diken diken olmuş, saçları dikelmişti.

Ama piskopos uyumayı sürdürüyordu.

Pencereden giren ayışığı, uyuyan adamın baş ucundaki haçı da aydınlattı. Haçtaki İsa, kollarını açmış gibiydi. Birini kutsuyor, diğerini affediyordu.

Derken, Jean Valjean şapkasını başına taktı ve seri bir hareketle yataktaki ihtiyara bakmadan, yürüdü. Kilidi açmak ister gibi çubuğu denedi. Fakat bu gereksizdi. Anahtarı dolabın üzerindeydi. Açtı, gözüne ilk çarpan, gümüşlerin konduğu o sepet oldu. Hemen aldı, odadan geçip çalışma odasına girdi. Pencereyi açıp dışarı atladı. Gümüşleri çıkınına boşalttı, sepeti bahçeye attı. Bir kedi çevikliğiyle duvardan indi ve gecenin içinde kayboldu.

12 PİSKOPOS ÇALIŞIYOR

Ertesi gün, ortalık yeni yeni ağarır, Monsenyör Bienvenu bahçesinde gezinirken, Madam Magloire'ın pürtelaş koştuğunu gördü.

Heyecanla haykırıyordu kadın:

«Monsenyör, Monsenyör, gümüş sepetinin nerede olduğundan haberiniz var mı?»

«Evet,» dedi Piskopos.

Kadın rahatlamıştı:

«Şükür Tanrı'ya,» diye soluklandı. «Ben de ne çok korktum.»

Piskopos, çiçek tarhında bulduğu sepeti kadına uzattı.

«Peki ama gümüşler nerede?» diye bağırdı kadın.

«Gümüşleri mi sordunuz? Onların yerini ben de bilmiyorum.»

«Aman Tanrım! Dün geceki o adam onları çaldı ha!»

Madam Magloire hemen, elinde boş sepetle, konuğun yattığı çalışma odasına koştu. O sırada Piskopos, sepetin düşerken kırdığı bir çiçeği tekrar dikmeye çalışıyordu. Madam Magloire'ın bağırmalarıyla, yerinden doğruldu:

«Monsenyör, adam kaçmış. Gümüşleri de çalıp gitmiş!»

Aynı anda gözlerini duvara çevirmişti. Adamın duvardan atlarken yere düşürdüğü taşları gördü:

«Bakın, oradan kaçmış. Cochefilet Sokağından, ah hırsız, gümüşlerimizi çaldı.»

Piskopos sessizce bir süre bekledi, sonra yüzünü Madam Magloire'a ağırbaşlıca çevirip, uysal bir sesle sordu:

«Acaba o gümüşler bizim miydi?»

Madam Magloire hayretler içindeydi. Kısa süreli bir sessizliğin ardından, Piskopos daha tatlı bir sesle:

«Ben yok yere, bunca değerli takımları evimde tutuyordum. Bu gümüş takımlar kendi malımız değildi, yoksullarındı. O yabancı kimdi? Bir yoksul. Bir bedbaht!»

Madam Magloire ne diyeceğini bilemiyordu, yakınan bir sesle:

«İyi de, Monsenyör, bana söz düşmez. Fakat bundan sonra siz yemeklerde hangi takımı kullanacaksınız?»

«Çinko takımlar yok mu?»

«Onların kokusu kötü.»

«Peki ya demire ne dersiniz?»

«Demir ağızda acımsı bir tad bırakır.»

«Tahta takımlar var ya. Biz de onları kullanırız. Buna bir şey demezsiniz, sanırım.»

Hemen sonra, geceleyin Jean Valjean'ın oturduğu masada kahvaltısını ediyordu. Bu sabah alabildiğine neşeli görünen Piskopos, kız kardeşiyle şakalaşıyor ve söylenip duran Madam Magloire'a takılıyor, süte ekmek banmak için, yemek takımlarına ihtiyaç olmadığını anlatıyordu. Madam Magloire kötü haldeydi, dişlerinin arasında kendi kendine söyleniyordu: «Yüce Tanrım! Böyle sürgünden kurtulmuş birini evde misafir etmek?.. Olur iş değil! Yine de ucuz kurtulduk, uyurken hepimizi öldürebilirdi!»

Piskopos ve kız kardeşi yemekten kalkarlarken kapı çalındı.

Piskopos: «Buyrun,» diye seslendi.

Kapı açıldı; tuhaf bir kalabalık belirdi. Üç kişi bir dördüncüyü sıkıca tutmuşlardı. Üçü jandarmaydı, diğeri Jean Valjean'dı.

Takımın lideri olan Jandarma çavuşu, içeri girip Piskopos'u selamladı:

«Monsenyör...» diye başladı.

Keder içinde, yıkılmış görünen Jean Valjean bu seslenmeyi duyunca hemen canlandı, şaşkınca kekeledi:

«Monsenyör mu! Ama ben onu rastgele bir papaz sanıyordum!»

Bir jandarma, «Kapa çeneni!» dedi. «Monsenyör bizim Piskoposumuzdur. Piskopos Myriel.»

Bu arada ihtiyar adam, yerinden kalkıp gelenleri karşılamak için kapıya yaklaşmıştı. Gözlerini Jean Valjean'a çevirip:

«Geri geleceğinizi biliyor ve sizi bekliyordum. Baksanıza şu gümüş şamdanları almayı unuttunuz. Bunlardan hiç yoksa iki yüz frank kazanabilirsiniz. Niye götürmediniz sanki, alın bunları.»

Jean Valjean gözlerini açıp, ona şaşkınca baktı. Yüzünde hiçbir dilin ifade edemeyeceği bir anlam vardı.

Jandarma çavuşu utanmış gibiydi:

«Monsenyör, demek adamın söyledikleri doğruydu. Fakat demin kendisine

rastladığımızda, sanki kaçmak isteyen biri gibi koşuyordu. Biz de üstünü aramak için onu durdurduk ve bunları bulduk...»

Piskopos gülümsedi:

«O da size bu gümüşleri benim verdiğimi söyledi değil mi? Geceleyin buradaydı. Ben verdim onları... Bir anlaşmazlık olmuş, aldanmışsınız dostlarım...»

Çavuş sordu:

«Onu serbest bırakalım mı?»

«Elbette.»

Jandarmalar, adamın yakasını bıraktılar. O geriledi.

Sanki uykusunda konuşan biri gibi uğultulu bir sesle: «Sahiden beni serbest mi bıraktınız?» diye sordu. Jandarmalardan biri kaba bir gülüşle:

«Elbette, Monsenyör masum olduğunu söyledi ya... Duymadın mı?»

Piskopos, Jean Valjean'a döndü:

«Dostum, şu şamdanlar da sizin, haydi onları da alın.» Ocağa yaklaştı. O nefis saf gümüşten şamdanları aldı ve adama verdi. Jandarmalar göz kırpmadan bunu izlediler.

Jean Valjean, yaprak gibi titriyordu. Kurulmuş gibi sessizce kendisine verilen gümüş şamdanları aldı. Yüzünde şaşkın, düşünceli bir ifade vardı.

Piskopos uysal sesle:

«Kazasız belasız gidin,» dedi. «Ve dostum, tekrar gelişinizde, bahçeden geçmeniz gereksiz. Kapım her zaman açık.» Sonra jandarmalara döndü:

«Siz de gidebilirsiniz, dostlarım,» dedi.

Jandarmalar saygıyla selamladıktan sonra çekildiler.

Jean Valjean bayılacak gibiydi.

Piskopos ona yaklaştı ve yarım sesle:

«Aklınızda olsun,» dedi. «Bu parayı dürüst bir adam olmak için kullanacağınıza söz vermiştiniz. Bunu hiç unutmayın.»

Jean Valjean böyle bir söz verdiğini hatırlamıyordu. Şaşkınlık içinde bekledi. Piskopos ağırbaşlı ve derin bir sesle, ekledi: «Jean Valjean kardeşim, artık siz gölgelerin değil, ışığın malı oldunuz. Bu gümüşlerle sizin ruhunuzu satın aldım, onu bütün fenalıklardan kurtardım ve iyiliğe adadım. Sizi Tanrı'ya emanet ediyorum.»

13 KÜÇÜK GERVAİS

Kovalanıyormuş gibi olan Jean Valjean şehirden koşaradım ayrıldı. Sarp yollarda yürüyor, bir süre sonra tekrar aynı yere döndüğünün ayrımında olmuyordu. Sabahtan öğleye, nereye

bastığından habersiz deliler gibi yürüdü durdu. Ne açlığı hissediyordu, ne de susuzluğu.

Bambaşka duyguların esiriydi. Ansızın içinde bir kinin kabardığını hissediyordu fakat kime? Duygulanmış mıydı? Yoksa hakarete mi uğramıştı? İçinin derinliklerinde bir yanma, bir şefkat uyanmış gibiydi. Fakat o bununla savaşıyor, bunu altetmeye uğraşıyordu. Şu son yirmi yıldır yaşadıklarını düşünüp kalbini bu duyguya kapatmak istiyordu. Zihni karman çormandı. Yıkımların kendisine sunduğu o müthiş umursamazlığın da artık kaybolduğunu anlıyordu.

Bunun yerini ne tutacaktı ki? Jandarmaların kendisini tutuklamalarını bile tercih edeceğini düşündü, evet mümkün, bu kendisi için daha iyi olurdu. Mevsim epeyce ilerlemiş olmasına rağmen, çitlerde yeşeren kır çiçekleri gecikmişlerdi. Bu hoş kokular, onun çocukluk yıllarını canlandırmıştı. Bu anılar da kendisini huzursuz etti. Uzun zamandır bunları düşündüğü yoktu.

Bütün gün, içinde anlayamadığı şeyler birikti.

Bir zaman ufuklarda güneşin alçaldığını ve gölgelerin uzadığını gördü. Jean Valjean otları sararmış bir ovada, bir taşa oturmuş dinleniyordu. Ufuklarda Alp Dağlarının gölgeleri seçiliyordu. Ortalık epey tenhaydı. Alabildiğine boşluklara dalıyordu. Bir kilise kulesi bile seçilmiyordu. Jean Valjean Digne'den birkaç kilometre uzaktaydı.

Bu koyu düşüncelerinin arasında bu tenhalığı keyifli bir ses bozdu.

Başını çevirdiğinde, güler yüzlü bir çocuk gördü. On, on iki yaşında gösteren çocuk türkü söyleyerek yürüyordu. Boynuna torbasını ve sazını takmıştı. Bu ilçe ve şehirleri dolaşan yamalı pantolonlu baca temizleyicilerinden biriydi herhalde.

Boynunda ucu çivili bir sopa vardı. Bir yandan türkü söyleyen çocuk, bir yandan da elindeki metelikleri havaya fırlatıp, onlarla oynuyordu. Bu paralar arasında kırk meteliklik bir gümüş para da vardı, yani iki frank değerinde bir gümüş. Hayli önemli bir para. Olanca serveti...

Çocuk, Jean Valjean'ın dinlendiği çalılığa sokulup paraları avucundan yukarı fırlattı. Fakat bu kez yakalayamadı, o iki franklık gümüş para elinden kaçmış, toprağa yuvarlanmıştı.

Jean Valjean ayaklarının önüne yuvarlanan bu paraya baktı. Fakat çocuk onu görmüştü. Hiç şaşırmadan ona doğru yürüdü.

Bulundukları düzlük kimseciklerin olmadığı bir yerdi. Yükseklerde uçan kuşların kanat çırpışı dışında ses yoktu. Çocuk arkasını güneşe vermişti, ışınlar saçlarını yaldızlamış, Jean Valjean'ın katı yüzünü kan rengine çevirmişti.

Çocuk, kendine has tatlı bir güvenle:

«Efendim, paramı verir misiniz?» dedi.

Jean Valjean sordu:

«Adın nedir senin?»

«Küçük Gervais, efendim.»

«Git buradan,» dedi adam.

Çocuk üsteledi: «Efendim, o iki frankımı geri verin!»

Jean Valjean sesizce başını eğdi.

«Paramı isterim, Efendim.»

Jean Valjean bakışlarını yere eğmişti.

Çocuk ağlamaklıydı, tekrarladı: «Paramı verin, Efendim.»

Jean Valjean onu duymuyor gibiydi.

Çocuk onu ceketinin eteğinden çekti, sarsaladı. Parasını tutan o çivili kunduravı itmek için tekmeledi.

«Paramı isterim! Paramı verin!»

Çocuk ağlıyordu. Jean Valjean başını kaldırdı. Sürekli oturuyordu, yerinden oynamamıştı. Bakışları bulanıktı. Çocuğa şaşkınca baktı ve sonra elini sopasına atıp korkunç bir sesle gürledi:

«Kimsin sen?»

Çocuk:

«Benim, Mösyö. Ben küçük Gervais. Lütfen şu paramı verin, ayakkabınızın altında, kaldırın ayağınızı. Yalvarırım, Efendim.»

Sonra ansızın tepesi attı ve ufacık bir çocuk olduğunu unutup gözdağı verdi:

«Hey! Şu ayağınızı kaldırmayacak mısınız? Haydi bakalım!»

Jean Valjean, ayağı sürekli paranın üstünde, yerinden fırladı:

«Daha burada mısın? Haydi çek git!..»

Çocuk ürkmüştü. Zangır zangır titremeye başladı. Birkaç saniyelik bir şaşkınlığın ardından, bütün gücüyle koşmaya başladı. Bir kez bile başını çevirmemişti.

Fakat bir süre sonra soluğu kesildiği için, durdu. Jean Valjean onun hıçkırmalarını duydu.

Birkaç saniye sonra çocuk ortadan kaybolmuştu.

Güneş batmıştı.

Jean Valjean'ın etrafını gölgeler almıştı. Gün boyu kursağına bir lokma girmemişti. Ateşi de çıkmış gibiydi.

Çocuk kaçtığından beri, o taştan bir heykel gibi öylece dikilekalmıştı. Göğsü bir körük gibi inip kalkıyordu. Gözlerini yerdeki çalılara çevirmiş, otların arasına gömülü mavi bir kırık çiniye bakıyordu. Ansızın titredi, akşam ayazı iliklerine işliyordu.

Şapkasını alnına indirdi, ceketini ilikledi, bir adım yürüdü ve sopasını almak için eğildi.

Sanki elektrik verilir gibi titremeye başladı. Dişleri arasından mırıldandı:

«O da ne?»

Birkaç adım geriledi, sonra gözlerini bu paradan ayırmadan durdu. Karanlıkta parlayan bu para, bu metal yuvarlak, kendisini izleyen bir göz gibiydi.

Hemen sonra eğilip parayı aldı ve gözlerini en uzaklara, ufuklara bitişik ovaya çevirdi. Karanlığı delmek ister gibiydi. Fakat hiçbir şey seçemedi. Karanlık çöküyordu. Ova bomboş ve soğuktu, gün batımının eflatun gölgeleri her yeri kaplamıştı.

«Ah!» diye bağırıp, koşmaya başladı. Çocuğun kaçmış olduğu yere gitti. Yüz adım atıp durdu. Kimseyi görememişti. Ova boştu. İşte o zaman, olanca gücünü toplayıp:

«Gervais! Küçük Gervais!» diye seslendi.

Sustu ve bekledi, hiçbir yanıt yoktu.

Kırlar ıpıssızdı, uçsuz bucaksızlık ufku kaplıyordu. Gözleri sadece gölgeler görüyordu ve bu boşlukta kulakları seste, yok yere, bir yankı bekledi.

Ayaz başlamıştı, kemik donduran bir rüzgâr geliyordu Alp Dağlarından. Yapraksız, sıskacık ağaçlar güçsüz dallarını karanlık göklere yalvarırcasına uzatmıştı. Sanki onlar da birini bekliyor, birini arıyorlardı. Birini korkutuyor, kovalıyorlardı.

Jean Valjean tekrar koşmaya başladı. Zaman zaman duruyor, bomboş yollarda, kederden kısılan bir sesle yineliyordu:

«Küçük Gervais! Küçük Gervais!»

Gelgelelim, çocuk bu sesi duysa bile, bu acıklı sesten ürker, ona yanıt vermezdi. Fakat çocuk herhalde hayli uzaklaşmış olmalıydı.

Atla köyüne dönen bir papazla karşılaştı, adama sordu:

«Papaz efendi, koşan bir çocuk gördünüz mü?»

«Hayır.»

«Küçük Gervais adlı bir çocuk?»

«Hayır.»

Jean Valjean cebinden beşer franklık iki gümüş para çıkartıp adama uzattı:

«Alın efendim, bunları yoksullarınıza verin. Bakın, belki onu görürsünüz, şöyle on yaşlarında kadar, güleç yüzlü bir çocuktu. Sazı boynuna asılıydı, elinde ucu çıngıraklı bir sopa vardı. Türkü söyleyip yürüyordu. Şu Savoilelı çocuklardan biri, baca temizleyicisi olmalı...»

«Görmedim.»

«Ya, demek Küçük Gervais çevre köylerden birinden değil.»

«Sözünü ettiğiniz, yabancı bir çocuk olmalı. Buradan çokça geçerler, belki de dağlardaki köyüne gidiyordu.»

Jean Valjean, cebinden iki beş franklık gümüş daha çıkartıp adama verdi:

«Bunu da yoksullarınıza verin.»

Daha sonra, delirmiş birinin coşkusuyla:

«Papaz efendi beni yakalatın!» diye söylendi. «Beni jandarmalara verin, ben bir eşkiyayım!»

Beriki epeyce korkmuştu, atını kamçılayıp dörtnala uzaklaştı.

Jean Valjean onun ardından biraz koştu.

Böylece hayli yol aldı ara vermeden sesleniyor, Küçük Gervais'yı çağırıyordu. Fakat kimseyle karşılaşmadı. Birkaç kez ovada gördüğü gölgeleri çömelmiş bir çocuğa benzetip oraya koştu. Fakat bunlar çalılık ve kayalıklardı. Nihayet üç keçiyolunun birleştiği bir sapakta durdu, gözlerini ötelerde gezdirdi ve son kez: «Küçük Gervais! Küçük Gervais!» diye çağırdı. Fakat bu kez, sesi belli belirsiz çıkmıştı. Bu onun son seslenişi oldu. Kaynağı belirsiz bir gücün etkisindeymiş gibi bacakları büküldü. Acıyan vicdanı onu yere devirmişti. Büyük bir taşın üstüne oturdu, başını ellerinin arasına aldı:

«Ben alçağın biriyim!» diye bağırdı.

Ansızın kalbi parçalanmış gibiydi, ağlamaya başladı, doya doya ağladı. On dokuz yıldır ilk kez ağlıyordu.

Anlattığımız gibi, Jean Valjean Piskopos'un evinden ayrıldığında, o zamana dek aklından geçirdiklerinin dışına çıkmıştı. İçinde neler olup bittiğini bilemiyordu. İhtiyar adamın melek gibi davranışına, hoş sözlerine karşı çabalıyordu: «Namuslu insan olacağına ilişkin bana söz verdin. Senin ruhunu satın aldım. Onu kötülükten alıp, Tanrı'ya veriyorum.» Bu sözler habire aklına geliyordu, içinde fenalığın kalesi gibi duran kibirle bu ilahi anlayışa karşı duruyordu. Biraz olsun sezdiğine göre, rahibin bağışlaması ona karşı girişilen, onu etkileyen en büyük atak, en korkunç saldırıydı; buna karşı koyarsa edindiği sertlik kararlıca olacaktı; itaat ederse, hoşlandığı, yıllardır başkalarının hareketlerinin ruhuna doldurduğu öfkeden cayması gerekecekti; bu kez yenmek ya da yenilmek zorunda kalacaktı. Kendi fenalığı ve bu adamın iyiliği arasında bir savaş başlamıştı.

Tüm bu ışıkların karşısında, sarhoş gibi ilerliyordu. Bu kadar korkunç bakışlarla yürürken Digne'de yaşadıklarının onu nasıl bir sonuca vardıracağı hakkında anlaşılır bir duygusu var mıydı acaba? Hayatın kimi anlarında düşünceyi uyaran, ya da usandıran bu gizemli uğultuların tamamını duyabiliyor muydu? Yazgısının önemli bir dönemecini aştığını, kendisi için artık orta yol olmadığını bir ses kulağına fısıldıyor muydu? Bu ses şöyle mi diyordu: Artık insanların en iyisi olmazsan en alçağı olacaksın; artık ya piskopostan yücelere çıkman, ya da kürek mahkûmundan daha alta düşmen gerekiyor; iyi olmak istiyorsan bir melek olmalı, fena olmak istiyorsan canavar olmalısın...

Şimdi de, daha önce yaptığımız gibi, kimi sorular sormalıyız: Bunlar onun fikrinde bir parça olsun bir gölge var ediyor muydu? Kuşkusuz, değindiğimiz gibi, yıkımlar zekâyı biler; fakat yine de Jean Valjean'ın bütün bu sözlerimizin içinden çıkabilecek halde olduğu tartışılır. Bu düşünceler aklına geliyorsa da görmekten çok, bunları güç bela algılıyordu, bu düşünceler onu katlanılmaz, neredeyse acı verici bir tedirginliğe atmaya yarıyordu. Cezaevi adlı o şekilsiz zindandan ayrılır ayrılmaz, karanlıktan çıkınca epey güçlü bir ışık gözlerini alacağı gibi, Piskopos onun ruhunu ağartmıştı. Artık avucunda

olan lekesiz, pırıltılı gelecekteki yaşam onu titretiyor, kedere boğuyordu. Sahiden, ne yapması gerektiğini bilmiyordu. Güneşin doğduğunu ansızın fark eden baykuş gibi, erdem de sürgün'ün gözlerini almış, körleştirmişti.

Kesin olan, Piskoposun onunla tanıştığı, ona dokunduğu andan başlayarak hiç kuşku duymadığı bir şey varsa o da şuydu: Artık aynı adam değildi, her şey değişmişti, istediği gibi hareket etme yeteneğini yitirmişti.

İşte o böyle şaşkınca, yoluna giderken, Küçük Gervais'yle karşılaşmış ve onun parasını çalmıştı. Bunu niye yapmıştı ki? Yoksa cezaevinde edindiği o kötü huylarından biri miydi bu? Kim bilir belki de ne yaptığını bilmeden yapmıştı bunu. İçgüdüsüne boyun eğen bir hayvan gibi davranmıştı. Sonra ansızın aklı başına geldiğinde kendisinden nefret etmiş, tiksinmişti.

İlk yaptığı, düşünmeye vakit bile bulamadan çocuğu arayıp ona parasını vermekti. Ne yazık ki, bütün aramaları boşa çıkmış, onu bir türlü bulamamıştı. «Ben bir alçağım!» diye bağırıp kendisini suçladığından, sahiden öyle olduğunu anlayacaktı.

Fakat gözlerinden süzülen o sel gibi yaşlarla, kendisini paklanmış buldu.

Derken bugüne kadarki hayatını düşündü, ruhunun en derinlerinde bir alev tutuşmuş gibiydi. Bir meşaleye benzeyen bir ışık kalbini dolduruyordu. Sonra bu ışığın kendisine rehberlik eden o Kutsal Piskopos» olduğunu hemen anladı. Kendisini onunla karşılaştırmayı denedi. Düşündükçe Piskopos gözünde giderek büyüyor, ışıltılarla yanıyordu. Ama kendisi giderek küçülüyor, kararıyordu. O kadar ki ansızın kendisini bir gölge gibi anlamsız buldu. Şu anda karşısında ilahi bir ışıkla kuşatılı Piskopos kalmıştı. Fakat Piskopos, kendisini saran ışıkla ona sanki rehberlik ediyordu, onun ruhunu ışıtıyordu.

Jean Valjean ağladı, uzun uzun ağladı. Hıçkıra hıçkıra. Savunmasız bir kadın gibi, ürken bir çocuk gibi...

Ağladıkça beynini kuşatan sislerden sıyrılıyor, düşünceleri giderek belirginleşiyordu. Geçmişi iyice karanlık gördü. Kürekte geçirdiği o kasvetli yıllarda keder onun kalbini kurutmuş, bir çöle benzetmişti. Bu kurak toprakta, öç ve kin duyguları gelişmiş, bütün ruhunu kaplayıp iyice karatmıştı. O, şu anda kin ve öç duygularının ne kadar korkunç olduğunu iyi anlıyordu.

Kendisine evini açan, onu saygın bir konuk gibi karşılayan Piskopos'un gümüşlerini çaldığı, hem bu yetmezmiş gibi o saf yavrucağın emeği olan o iki franga el koymakta ne kadar suçlu olduğunu anlıyor, kendisine içerleyip duruyordu.

Kendisinden utandı ve korktu. Hayatına baktı ve dehşete düştü. Ruhuna baktı, onu da karanlık buldu. Ama şu anda ayrımında olmadığı bir değişimin kapısındaydı. Hayatına ve ruhuna yepyeni bir güneş doğuyordu: «Umut güneşi». Cennetin göz alıcı ışığında Şeytan'ın kendisinden uzaklaştığını görür gibi oldu.

Böyle pişmanlık ve gözyaşları içinde ne kadar kaldı, gözyaşları bittikten sonra nereye gitti, neler yaptı? Bunu bilen yok!

Fakat şöyle bir söylenti yayıldı. Aynı günün gecesinde, sabahın üçünde Grenoble'dan dönen bir posta arabasının sürücüsü, Piskopos'un evinin önünden geçerken, kaldırımda, dua edercesine diz çökmüş birini gördüğünü anlatacaktı. Ellerini birleştiren bu adam, dizinin üstünde hareketsiz halde saatlerce beklemişti.

ÜÇÜNCÜ KİTAP 1817

1 1817 YILI

1817 yılı, Fransa tarihinde büyük değişimlerin yaşandığı bir yıldır. Kral XVIII. Louis'in gururla söylediği gibi, egemenliğinin yirmi ikinci yılıydı. Aynı yıl Bruguer de Sorsum'da ünlenecekti. Kraliyet kuşunun geri dönmesini sabırsızlıkla bekleyen Paris'in bütün perukçuları, duvarlarını maviye boyayarak zambak(*) resimleriyle bezemişlerdi.

(*) Zambak: Fransa'da Krallığın simgesidir.

Yine aynı yıl, uzun burunlu gururlu bir yüz sahibi olan Lynch kontu, üniformasıyla, boynunda kırmızı kordonuyla, her pazar Saint-Germain de Prés kilisesinin onur yerinde bir kahraman gibi otururdu. Halbuki onun tek kahramanlığı, Bordeaux'da valilik yaptığı 1814 yılında, şehri vaktinden daha erken Angouleme Dükü'ne teslim etmekti.

Aynı 1817 yılında yaşları dört ile yedi yaş arasında değişen erkek çocukların eskimo şapkalarını andıran, ta kaşlarına kadar inen deri kasketler takmaları modaydı. AvusturyalIlara öykünmek ister gibi Fransız ordusu da beyaz üniforma giyiyor, bölüklere «légion» deniyor ve illerin adları veriliyordu. Napoléon sürgünde, Saint-Héléne adasındaydı. İngiltere kendisinden yeşil yünlü kumaşı esirgediğinden, eski imparator giysilerini tersyüz ettirip giymek zorunda kalmıştı.

Aynı yıl, operada Pellegrini aryalar okuyor, Bigottini dans ediyordu. Fransa'da hâlâ PrusyalIlar yaşıyordu. Prens Talleyrand ve Maliye Bakanı Rahip Louis, pek çok bakımdan uzlaşıyorlardı. İkisi de 1790 yılının 14 Temmuz'unda Mars Meydanında Federasyon Törenine katılmışlardı. Talleyrand Piskopos olarak töreni yönetmiş, Louis ise diyakoz olarak. Aynı töreni Mars Meydanında, üstlerinde altın yaldızlı Arılar ve Kartalların(*) resimleri olan tahta sütunlar yağmurda çürüyordu.

(*) Arı ve Kartal: Napoleon Bonaparte'ın simgeleri.

Ama bu sütunlar, daha iki yıl önce, Mayıs manevralarında imparatorun kürsüsüne destek olmuşlardı. Avsturyalılar'ın Gros-Caillou civarında yaktıkları kamp ateşlerinden bu sütunların kimi yerleri kararmıştı. Ayrıca, bu sütunlardan birkaçını yakan Avusturyalı askerler, o kaba ellerini bu ateşte ısıtmışlardı. Mayıs Meydanının tek özelliği Haziran manevralarının orada yapılmış olmasıydı. 1817 yılında halkın epey rağbet ettiği iki yaygın moda vardı: Voltaire koltuğu ve Anayasa modası tabaka. Paris'in en büyük coşkusu ise kardeşinin kestiği başını Çiçek Pazarının havuzuna atan Dautun'un cinayetiydi.

Yine aynı yıl *Meduse* Fırkateyni'nin battığı deniz kazası için Denizcilik Bakanlığı'nda bir soruşturma başlatılmıştı. Bu lanetli kaza Chaumareix'yi utanca boğacak, Gericault'ya yengi sunacaktı. Binbaşı Selves, Mısır'a gidip orada Süleyman Paşa, adını alacaktı.

Gök mavisi ipeklerle döşeli salonunda, Düşes de Duras, yakın arkadaşlarına henüz yayınlanmamış romanı *Ourika'dan* bazı bölümler okuyordu. Louvres sarayındaki «N» harfları kazılıyor, Austerlitz Köprüsüne, Kral Köprüsü adı veriliyordu. Kaygılanan XVIII. Louis tırnağıyla Horace'ın el yazması kitabının kıyısına, imparator olan kahramanların,

takunyacılıkla başlayan Prenslerin adlarını yazıyordu. Onun iki önemli kaygısı vardı. Napoleon ve Mathurin Bruneau. Fransız Akademisi ödül konusu olarak, «Çalışmanın Getirdiği Mutluluk» tezini vermişti.

Resmi kaynaklar Mösyö Bellart'ın çok iyi konuştuğunu belirtiyorlardı. Paul-Louis Courier'nin acı sözlerine hedef olacak geleceğin avukatı da Broe parlamaya başlamıştı.

Marchangy adında sahte bir Chateabriand'ın, aynı zamanda Arlincourt adlı sahte bir Marchangy olduğu dillerdeydi. *Clair D'ableve Malek Adel* başeserler sayılırdı. Dönemin önde gelen yazarı olarak Madam Cottin ilan edilmişti. Napoleon'un bütün anılarını yok etmek moda olmuştu.

Bir kral fermanı, Angouleme'de bir Denizcilik Okulu'nun açılmasını sağlamıştı. Çünkü Angouleme dükü, Amiral olduğundan, Angouleme şehrinin de bir liman olması mutlak görünüyordu. Aksi halde monarşik prensibe zarar gelmiş olurdu. Kabinede tartışmalar oluyordu. Franconi'nin duvar ilanlarının karşısında toplanan ipsiz sapsızlar bunlara daha fazla izin verip vermeme kararlarının tartışılmasına neden oluyordu. Çünkü bu duyurular onların kaldırımlarda toplanmalarına neden olmuştu. Ville-Eve-ue Sokağındaki konağında yaşayan Sassenaye Markizinin oda konserlerini yüzünde büyücek bir siğil bulunan, değirmi yüzlü Mösyö Paer yönetiyordu. O, ayrıca *Agne*se'in de yazarıydı. Bütün genç kızlar, sözleri Edmond Gerard'ın olan *'L'ermite de Sainte-Avelle'* aryasını okuyorlardı.

Sarı cüce, Ayna'ya dönüşmüştü. Lemblin kahvesi imparatordan, Valois kahvesi Bourbon hanedanından yanaydı.

Louvel'in gölgelerin içinden yeni buluntuladığı Dük de Berry'yi SicilyalI bir prensesle evlendirmişlerdi. Madam de Stael(*) öleli bir yıl olmuştu.

(*) Madam de Stael: Fransız kadın yazar.

Büyük gazeteler küçülmüşlerdi. Aslında forma sayısı azaltılmıştı, fakat özgürlük sınırsızdı. *Constitutionel* gazetesi Anayasacı bir gazeteciydi. *Minerve* dergisi Chateabriand'ın adını Chateabriant olarak yazıyordu. Şu «t» harfi burjuvaları epeyce güldürüyordu.

Gazetelerde, satılmış, rüşvetçi gazeteciler 1815'in sürgünlerini aşağılıyorlardı. Davld'in ustacalığı yoktu, Arnould'nun nüktedanlığı bitmişti, Carnot artık dürüst değildi. Soult hiçbir savaşı kazanamamıştı. Napoleon'da deha yoktu. Ona gelen mektupları polis yok ediyordu. Bu hiç de yeni bir şey sayılmazdı. Sürgündeki Descartes de bundan yakınmıştı.

David, bir Belçika gazetesinde kendisine gelen mektupları almadığı için öfkesini belirttiğinde, kralcılar bundan faydalanıp sürgündeki adamı daha da alaya alıp hakaretler ettiler.

«Kral katilleri» ya da «oy verenler» yerine «düşmanlar» ya da «Buonaparte» sözcüklerini kullanmak iki insanı bir uçurumdan daha fazla ayırıyordu. Aklıselim sahibi herkes kabul ediyordu ki, ihtillaler çağını, «Anayasanın ölümsüz yaratıcısı» diye

adlandırılan Kral XVIII. Louis sonsuzluğa kadar kapatmıştı. Pont-Neuf'ün duvarında, IV. Henri'nin heykelini bekleyen kaideye 'Redivivus' (Yeniden doğan) kelimesini kazıyorlardı. Bay Piété, Thérèse Sokağı numara, 4'te, Krallığı sağlamlaştırmak için gizli görüşmelerde bulunuyordu. Sağın liderleri, kimi oturumlarda: «Bacot'ya yazmalı» diyorlardı. Canuel, O'Mahony, De Chappedelaine efendiler, gelecekte «su kıyısındaki suikast» adını alacak olan, kralın kardeşi tarafından kabul edilen durumun temelini atıyorlardı. «Epingle Noire»da kendi yönünden suikast hazırlıyordu. Delaverderie, de Trogoff'la görüşmeler yapıyordu. Epey liberal düşünceli Mösyö Decazes, hükümranlığını sürdürüyordu. Chateaubriand, Saint-Dominique Sokağında, 27 numaradaki evinde, her sabah, ayağında pantolonu, terlikleri, ağarmış saçları bir Hint kumaşıyla bağlı, gözleri bir aynaya saplanmış, önünde açık duran bir dişçi takımı, pencerenin karşısında epey cana yakın olan dişlerini karıştırır, bir yandan da sekreteri Bay Pilorge'a, «Anayasaya Göre Krallık» için yeni yazılar yazdırırdı. Sözü edilen eleştirmenler Lafon'u Talma'ya tercih ediyorlardı. Bay de Félétz, «A» diye imza atıyordu; Bay Hoffmann, «Z» diye. Charles Nodier *Thérèse Aubert'i* yazıyordu. Boşanma kaldırılmıştı. Liselerin adı «kolej» olmuştu. Kolejliler, yakalarında altın bir zambak, Roma Kralı için savaşıyorlardı. Sarayın yerde sergilenen resmini ihbar ediyorlardı: Orléans Dükü «hüsar» sınıfı süvari tümgenerali üniforması giymiş Berry Dükü'nden daha yakışıklıymış. Olacak şey mi!

Paris kendi topladığı parayla İnvalide'sinin kubbesini tekrar yaldızlatıyordu.

Halk, Cugnet de Montarlot'dan yana ya da ona karşıydı. Fabvier suikastçıydı, Bavoux ihtilalciydi. Pélicier Kitabevi sahibi Voltaire'in bir baskısını: «Akademi Üyesi Voltaire'in Eserleri» adıyla yayımlamıştı. «Okuru çekiyor» diyordu çaylak yayıncı. Genel inanca göre, Bay Charles Loyson çağın dehası olacaktı, kıskançlık keskin dişlerini ona batırmaya başlıyordu, bu da zafer işaretiydi; hakkında dizeler yazılıyordu:

Loyson uçarken bile, ayaklarının varlığını hisseder.

İmparator Napoleon'un dayısı olan Kardinal Fesh istifa etmeye karşı çıkıyordu. Fransa'da yeni bir İngiliz ozanı ünlenmeye başlamıştı: Lord Byron. Millevoye'nin bir dizesi Byron'u Fransızlar'a şöyle tanıtıyordu: «Lord Byron adında rastgele biri.»

Bir din adamı olan Papaz Caron, henüz kimsenin tanımadığı genç bir rahipten beğeniyle söz ediyordu. Félicité Robert adlı bu genç din adamı çok daha sonra ünlü bir vaiz olan Lamennais adını alacaktı.

Tuilleries Sarayının pencerelerinin önünden akan Seine nehrinde, isli bir duman çıkartan bir makine uğultularla gidip geliyordu. Bu o kadar işe yaramayan bir makine, neredeyse bir oyuncaktı, buharlı bir gemi. Bir hayalcinin bozuk aklının ürünü... Parisliler, bu yeni buluşu küçümsüyor, kayıtsızca karşılıyorlardı.

Mösyö de Vaublanc, hükümet darbesiyle, fermanla, sayısız buyrukla Enstitü'yü yola getirmiş, birçok akademi üyesini yaratmışken, onları o konumlara yükselttikten sonra kendisi buna erişemedi. Saint-German Mahallesi de, Marsan pavyonu da polis müdürü olarak, dindarlığından dolayı Bay Delaveau'yu istiyorlardı. Dupuytrem ile Récamier, İsa'nın Tanrılığı yüzünden tıp okulunun amfisinde tartışmış, yumruklaşacak hale gelmişlerdi. Cuvier bir gözü Tevrat'ın «Tekvin» bölümünde, diğeri doğada, fosillerle

metinleri bağdaştırıp, Musa'yı, Mastodontlara övdürüp kaba dindarlara yaranmaya çalışıyordu. Parmentier'in anısının değerli koruyucusu Bay François de Neûfchâteau, patatese «parmentiére» denilmesi için didinip duruyordu ama, başarılı olamıyordu. Eski piskopos eski Konvansiyon meclisi üyesi, eski senatör rahip Grégoire, kralcıların tartışma yazılarında «hain Grégoire»a dönüşmüştü. Kullandığımız bu «dönüşmüştü» deyimini Bay Roger-Collarda yeni bir sözcük olarak bildirmişti.

Iéna Köprüsünün üçüncü kemerinin altında, Blücher'in köprüyü havaya uçurmak için açtığı mayın deliğini kapatsın diye iki yıl önce konulan taşı, beyazlığından tanımak mümkündü. Bir adam, Artois kontunun Notre-Dame'a girdiğini görünce, bağırarak: «Tanrı belasını versin! Bonaparte'la Talma'nın kol kola Bal-Sauvage'a girdiklerini gördüğüm günleri hasretle arıyorum!» dediği için mahkemeye veriliyordu. Fesatlık çıkaran sözler için, altı yıl tutukluluk. Hainler rahat rahat dolaşıyorlardı. Bir savaş öncesi düşman safına geçen adamlar, ödüllerinden hiçbir şey gizlemiyorlar, varsıllıkla saygınlığın yüzsüzlüğünde, utanmadan, sıkılmadan gün ortasında geziniyorlardı. Ligny ve Quatre-Bras asker kaçakları, paralı ihanetlerinin kötü düzeni içinde, krallığa olan sadakatlerini çırılçıplak meydana koyuyorlardı. İngiltere'de helaların iç duvarlarına yazılı: «Lütfen dışarı çıkmadan üzerinizi düzeltiniz» sözlerini unutmuş gibilerdi.

Bir bakıma, yukarıda değindiğimiz şeyler o kadar önemli sayılmazdı. Fakat şu var ki tarih de böyle yazılır. Çoğu zaman sıradan olaylardan örülmüştür. İnsanlık tarihinde önemsiz olay yoktur, bitkilerde küçük yaprak olmaması gibi. Asırları oluşturan yılların görüntüleri değil midir?

1817 yılının konumuzla ilgili en önemli olayı, dört genç Parisli'nin güzel bir şakaları olmuştur.

2 ÇİFT DÖRTLÜ

Esasen bu gençlerin hiçbiri Parisli değildi. Biri Toulous'dan, İkincisi Limoges'dan, diğeri Cahors'dan, dördüncüsü ise Montauban'dandı. Fakat üniversite eğitimlerini Paris'te alıyorlardı. Bu nedenle kendilerine «Parisliler» diyeceğiz. Çünkü Paris'te eğitim almak Parisli olmak sayılır.

Bu gençlerden hiçbiri, göz alıcı tiplerden değildi. Gençlikleri dışında nitelikleri olmayan, ne iyi, ne kötü, ne okumuş, ne cahil, ne yakışıklı, ne de çirkin olan rastgele gençler. Yirmi yaş çağının cana yakın nisanın güzelliğindeydiler. Rastgele dört Os

car'dılar; çünkü o zamanlarda Arthurler henüz ortada yoktu. «Onun için Arabistan'ın bütün tütsülerini yakın» derdi şarkı. «Oscar ilerliyor, Oscar, onu göreceğim!» Ossian'dan geliyorlardı, incelikleri İskandinav ve Kaledonyalı'ydı, safkan İngiliz tipi daha sonra değerlenecekti, Arthurler'in ilki Wellington, Waterloo Savaşını daha yeni kazanmıştı.

Toulous'lu gencin adı Felix Tholomyes, Cahorslu Listolier, Limoges'dan gelen Famueuil ve Montaubanlı delikanlının adı da Blachevelle'ydi. Dört genç, sıkı arkadaştılar. Her birinin birer sevgilisi vardı.

Blachevelle İngiltere'de bir süre bulunduğu için, Favourite adını alan güzele

sevdalıydı. Listolier kendisine bir çiçek adı seçen Dahlia'ya tapardı. Fameuil Zephine'e bağlanmıştı (gerçek adı Joséphine). Tholomyes ise altın renkli saçlarından dolayı «Güzel Sarışın» diye çağrılan Fantine'i seçmişti.

Favourite, Dahlia, Zephine ve Fantine dördü de mis gibi kokular sürenen, çok tatlı kızlardı. Dördü de aynı modaevinde çalıştıklarından, arkadaş olmuşlardı, içlerinden birine, en gençleri olduğundan «Ufaklık» adını vermişlerdi. En ihtiyarları olan Favourite yirmi üçündeydi.

En gençleri olan Fantine en az deneyimli olandı, o daha ilk aşkını yaşıyordu. Diğer kızların şimdiye kadar kimi önemsiz maceraları olmuştu. Hayatın şamatasına daha fazla kapılmışlardı. Fantine dışındakilerin daha yeni başlayan hayat romanlarında, şimdiden birden fazla bölüm vardı. İlk bölümde adı Adolphe olan sevgilisi, İkincisinde Alphonse, üçüncüsünde Gustave oluyordu. Yoksullukla süslenmeye düşkünlük, lanetli iki rehberdir. Biri çıkışır, diğeri yüze güler. Alımlı halk kızları, her ikisinin de ayrı ayrı kulaklarına fısıldadıklarını duyarlar, iyi korunamayan bu yaratıklar dinlerler. Bu nedenle de düşerler, kendilerine atılan taşların hedefi olurlar. Lekesiz ve ulaşılmaz olmanın ihtişamıyla onları herkes suçlar. Üzücü!

İngiltere'de bir süre kalan Favourite, Dahlia ile Zephine'in beğenisini kazanmıştı. O, genç yaşta tek başına yaşamaya başlamıştı. Babası sürekli söylenip duran kocamış bir matematik öğretmeniydi. Bu adam gençliğinde etekleri rüzgârda uçuşan bir hizmetçiye sevdalanmış ve bu ilişkiden Favourite doğmuştu. Genç kız zaman zaman, yolda kendisine selam veren babasıyla karşılaşırdı. Günün birinde, dindar görünümlü ihtiyar bir kadın, kapısını çalmış ve ona: «Beni tanımadın mı, Matmazel, ben senin annenim!» diyerek, büfeye yanaşıp yiyip, içmiş sonra yere yaydığı bir şilteye uzanıp derin bir uykuya dalmıştı. Bu somurtkan ve tutucu kadın, kızının evine yerleşmişti. Fakat onunla fazla konuşmaz, yemeklerini yedikten sonra kapıcı kadının odasına inerek onunla kızının dedikodusunu ederdi.

Dahlia'yı işten uzaklaştırıp Listolier'ye yaklaştıran, kızın o güzel elleri, pembe tırnakları oldu. Böyle hoş tırnakları dikişte mahvetmek günah değil mi? Zephine ise Fameuil'ün gönlünü alan tavırları, hanımefendi tavırlarıyla kazanmıştı.

Gençler arkadaş, kızlar da arkadaştılar. Böylesi dostluklarla pekiştirilen aşkların daha uzun ömürlü olduğu söylenir.

Akıllı uslu yaşamak başka, filozofça yaşamak başkadır. Bunu da şu gösterir: Bu küçük uygunsuz aileler hakkında, önlemlice söyleyelim, Favourite, Dahlia, Zephine filozofça yaşayan kızlardı. Fantine'se akıllı uslu bir kızdı.

«Uslu mu?» diye sorulabilir. «Ya Tholomyes?» Hz. Süleyman, aşkın da aklın bir parçası olduğu karşılığını verirdi. Fantine'in ilk aşkı, tek aşkı, sadık aşkı olduğunu söylemekle kalıyoruz.

Dördünün içinde sadece bir tek kişinin «sen» diye seslendiği tek kızdı.

Fantine kimsesi olmayan bir kızdı. O Montreuil-sur-Mer'de(*) doğmuştu. Onu Fantine diye çağırırlardı. Fantine ilçeden ayrılarak, civar köylerdeki çiftliklerde

hizmetçilik etti. On beş yaşına geldiğinde, bir terzi işliğinde çalışmak için Paris'e gitti. Uzun süre günahsız yaşadı, inci dişli sevimli bir sarışındı. Drahoması altın ve incilerdi. Altınları, yüzünü kuşatan ipek saçları, incileri de ağzında koruduğu dişleriydi.

(*) Montreuil-sur-Mer: Deniz üzerindeki Montreuil anlamına gelir.

Yaşamak için önce çalıştı, sonra yine yaşamak için sevdi.

Tholomyes'yi sevdi.

Delikanlı için bir kapris olan bu ilişki, kız için bulunmaz bir aşktı.

Fantine uzun süre ardında koşan Tholomyes'den kaçmak istemişti, fakat kaderine karşı koyamadı ve nihayet onun kollarına düştü.

O dörtlü grubun lideri Tholomyes'ydi. İçlerinde en nükteli olan Toulouselı üniversiteliydi.

Tholomyes uzun süre üniversitede yıllanan ihtiyar bir öğrenciydi. Varlıklıydı, yılda dört bin frank geliri vardı ve bu da üniversitelilerin yaşadıkları Ouartier-Latin Mahallesi için eşsiz servetti. Evet Tholomyes gençliğini çabuk yitirmiş bir adamdı.

Daha otuzunda olmasına rağmen, yüzü kırışmış, saçları dökülmüş, dişleri çürümüştü. Sindirim güçlüğü de çekiyordu, ha- bire gözleri sulanıyordu. Fakat yine de, epey canlı, epey alaycı bir tipti. Bir oyun yazmış, beğenilmemiş, geri çevrilmişti. Tholomyes şiir de yazardı. Fakat arkadaşlarını etkilemesinin en önemli nedeni hiçbir şeyi beğenmeyen, hiçbir şeye inanmayan doğasıydı. Böyle kişiler zayıf karakterliler üzerinde bir yetke kurarlar. Böyle alaycı ve kel olduğundan, lider olmuştu. «İron», İngilizce'de «demir» demektir, acaba, Fransızca «alay» demek olan «ironie» sözcüğü oradan mı geliyor?

Bir gün Tholomyes arkadaşlarına şunları söyledi:

«Çocuklar, neredeyse bir yıldır Fantine, Dahlia, Zephine ve Favourite bizden bir sürpiz bekliyor. Biz de ağırbaşlıca, onlara bu sürprizi yapacağımıza söz verdik. Sürekli bundan söz ediyorlar. Bence artık onları sevindirmenin vakti geldi. Haydi kararımızı verelim.»

Tholomyes kısık sesle biraz konuştu. Söyledikleri arkadaşlarının epey hoşuna gitmişti. Şen kahkahalarla karşıladılar. Ayrıca, Blachevelle: «Aman ne hoş icat!» diye bağırmaktan kendini alamadı. Önlerine çıkan duman yüklü bir meyhaneye daldılar ve konuşmalarının gerisi dumanlara boğuldu.

Bu konuşmaların sonucu, ertesi pazar günü gençlerin kızları davet ettikleri bir kır gezintisiydi.

3 DÖRTLER

O yıllarda Paris günümüzün Paris'i gibi değildi.

Şu son elli yılda Paris hayli değişim geçirdi. O günlerde, iki tekerlekli at arabaları ve kayakları vardı, daha tren olmadığı gibi, buharlı gemi de yoktu. Böylesi kır gezmeleri yürüyerek ya da eşek sırtında yapılırdı. 1862'nin Paris'i, banliyösü Fransa olan bir yerdi.

O cana yakın dört çift, bütün delilikleri yapmaya kararlıydılar. Aslında okullar da kapanmıştı, yazın yeni ısınan, altın gibi bir günüydü. Aralarında en bilgili olan Favourite, bir gün önceden Tholomyes'ye yazmıştı. «Yola erken çıkmak bir tür mutluluktur.» Bu notun imla hatalarıyla dolu olduğunu belirtmemiz gereksiz. Gelgelelim, diğer kızların hiçbiri yazmamıştı...

Sabahın beşinde uyanan gençler, arabayla Saint-Cloud'a gidip kuruyan çağlayanı izlediler. Bir kır lokantasında yemek yediler, Diegne fenerine çıktılar, çiçek topladılar, atlıkarıncaya bindiler, elmalı turta yediler, tombala çektiler.

Hepsi de neşeliydiler.

Genç kızlar kafeslerinden kaçan kuşlar gibi, cıvıldaşıyorlardı. Kimi zaman sevgilileriyle el şakaları yapıyorlardı. Gençlik, yaz sabahı, açık hava ve sırtlarını okşayan güneş onları coşturmuştu. Hepsi derin bir mutluluk sarhoşluğu yaşıyordu. Hayatın sabah sarhoşluğu! Tadına doyulmaz yıllar! Yusufçuk böceğinin kanadı titriyor. Ey siz! Kim olursanız olun, hatırlıyor musunuz? Arkanızdan gelen cana yakın başı korumak için dalları açıp çalılıklar arasından yürüdünüz mü hiç? Sizi elinizden tutan ve: «Ah! Yeni ayakkabılarım! Ne hale geldiler!» diye bağıran sevgilinizle yağmurdan ıslanmış bir yamaçtan kaydınız mı?

Hemen belirtelim ki, bu şen dert -yağmur- keyifli topluluğun kederi oldu. Oysa, giderken Favourite ukala ve koruyucu bir sesle: «Patikalarda salyangozlar var, yağmur yağacak, arkadaşlar» demişti.

Kızların hepsi güzellikte birbirleriyle yarışabilirlerdi.

O günlerde ünlenen, klasik şiirler yazan ihtiyar bir şair, Şövalye de Labousse, kızları sabah saat onda Saint-Clud Parkında kestane ağaçlarının altındayken rastgele gördü. Yunan Mitolojisinin o ünlü üç güzellik ilahesini, Venüs'ün o üç ünlü arkadaşını düşündü. Fakat bunlar arasında bir de dördüncü vardı. Blachevelle'in sevgilisi Favourite, o yirmi üçündeki güzel, saçları omuzlarından akarak en önde koşuyordu. Genç bir orman perisinin heyecanıyla bu eğlenceyi yönetiyordu. Zephine ve Dahlia, yürüyerek güzelliklerini birleştiriyorlar gibiydi. Arkadaşlıktan çok, uçarılıktandı bu birliktelik. Birbirlerine dayanarak İngiliz türü pozlar veriyorlardı. Anı olarak verilen çiçekli, resimli albümler yeni yeni ortaya çıkmıştı. O günlerde kadınlarda hüzünlü görünmek modaydı.

Erkekler ise o genç şair Byron'un etkisinde kalmaya özeniyorlardı. Zephine ve Dahlia saçlarını boyunlarında toplamışlardı.

Listolier ve Fameuil, Fantine'le arkada kalmış, ona bir yazıya dair bilgi veriyorlardı.

Blachevelle sevgilisi Favourite'in şalını taşımaktan memnun görünüyordu.

Fakat aralarında en coşkulusu her zamanki gibi Tholomyes'ydi. Yine de onun liderlik ettiği her haliyle anlaşılıyordu. Kareli bir pantolonu, beyaz tozlukları vardı, elinde iki yüz franklık bambu bir baston tutuyordu. Üstelik o yıllarda züppe erkekler arasında epey rağbet gören puro içiyordu.

Arkadaşları onun için «Şu Tholomyes müthiş biridir,» derlerdi. «Ne zindelik! Ne

güç!»

Fantine ise mutluluğu simgeler gibiydi. O inci dişleriyle gülmek için yaratılmış gibiydi. Beyaz kurdelelerle bezeli hasır şapkasını çıkarmış, elinde tutuyordu. O gür altın saçları beline dek inmiş, dalgalanıyordu. Pembe etli dudaklarında gülüşler vardı, fakat kıvrık kirpiklerini karartan koyu mavi gözlerinde ruhunun temizliği okunuyordu.

Giyim kuşamı da bu yaz günüyle eşsiz bir uyum sağlamıştı. Giyiminde şarkı söyleyen, yanıp parlayan bir şey vardı. Sarışınlığına epey yakışan mor ketenden bir giysi giymiş, küçük ayaklarına bilekten bağlı Romalı kadınların sandaletlerinden geçirmişti. Fantine kadar ürkek olmayan diğer kızların giysilerinin yakaları alabildiğine açıktı. Güzel gerdanlarını meydanda bırakmışlardı. Fakat onların bu yarı açık giysilerinin yanında Fantine, giysisinin üstüne aldığı atkıyla daha cazip görünmeyi başarmıştı.

Fantine güzelliğinin ayrımında değildi. Oysa o etli beyaz gözkapaklarının altında koyu mavi alevler saçan ifadeli gözleri, küçücük el ve ayakları, ince bilekleriyle asil bir güzelliği vardı. Beyaz yanaklarını süsleyen gamzeler, narin, uzun boynu ve yuvarlak omuzlarıyla güzellik ve gençlik simgesiydi. Fakat heykel güzelliğinde bir ruhunun olduğu anlaşılıyordu.

Usulca, her şeyi kusursuzlukla karşılaştıran, güzelin gizemli papazları, az bulunur düşünürler, bu küçük işçi kızda, Parisli zarafetin saydamlığındaki eski ve kutsal uyumu fark edebilirlerdi. Bu kızda asalet vardı. İki bakımdan güzeldi: Tarz ve uyum. Tarz en iyinin tarzıydı, uyum ise bunun canlanışıydı.

Fantine'in güzelliği simgelediğine değindik, o aynı zamanda utangaçlığın ve saflığın da simgesiydi. Kimi zaman o gülen yüzünü, bir durgunluk bir vakar kaplardı...

Onu ilgiyle bakan bir araştırmacı için bütün bunlar yaşın, mevsimin, sevginin sarhoşluğuyla ondan ortalığa yayılan tanımsız bir ağırbaşlılık ve kibirsizlik ifadesiydi. Biraz afallamış gibi duruyordu. Bu saf şaşkınlık, Psyche'yi Venüs'ten ayıran şeydir. Fantine'in narin parmakları altın bir topluiğneyle kutsal ateşin küllerini karıştıran bir Vesta rahibesinin parmakları gibi bembeyaz ve biçimliydi. Gelecekte göreceğiniz gibi, Tholomyes'ye hiçbir şeyi geri çevirmediği halde yüzü, sakin dururken, eşsiz ve bâkir bir ifade taşıyordu. Zaman zaman bu yüzü bir tür ağırbaşlı, sert bir saygınlık kaplayıveriyordu. Ve onda neşenin bunca hızlı sönmesini, yerini bir tür içe dönmenin aldığını görmek kadar tuhaf ve şaşırtıcı bir şey olamazdı. Bazen epey sertçe beliren bu umulmadık vakar, bir ilahenin karşısındakini küçümsemesine benziyordu. Alnı, burnu, çenesi orantıların dengesinden epey ayrı olan çizgilerin dengesini gösteriyordu. Bundan da, yüzün uyumu meydana çıkıyordu. Burnun altıyla üst dudağı ayıran o epeyce özelliği olan arada, belli belirsiz bir büklüm vardı: saflığın esrarengiz bir simgesiydi bu. İcone kazılarında bulunan bir Artemis heykeline, I. Friedrich'i bu çizgi sevdalandırmıştı. Aşk bir suç olabilir, fakat Fantine'in saflığı bu suçu gideriyordu.

4 THOLOMYES'İN NEŞEYLE İSPANYOLCA BİR ŞARKI SÖYLEMESİ

O pazar, gün ışığı ve mutluluktan oluşmuş gibiydi. Doğa da gençlerin sevinçlerine eşlik eder gibiydi. Saint-Cloud ormanının kır çiçekleri en hoş kokularını saçıyor, Seine

Nehrinden esen tatlı meltem ağaçların yapraklarını oynatıyordu. Arılar yaseminlere üşüşmüş kendilerine şölen veriyorlar, renkli kelebekler çiçekten çiçeğe uçuyorlardı. Bu arada Kral Parkında sayısız davetsiz konuk da vardı: Kuşlar.

Dörtler güneşten, kırlardan, çiçeklerden birer parçaymış gibi her yere neşe saçıyorlardı.

Kelebekleri kovalayan kızlar, bir yandan çiçek toplarken, sevgililerinin öpüşlerine yanıt veriyorlardı. Fakat Fantine ürkek duruyor, bu şakalarına katılmıyordu. Favourite'a ona dudak büküp:

«Amma da yaptın Fantine!» diye söylendi, «sürekli oyunbozanlık ediyorsun.»

Sevinç olarak adlandırılan budur işte. Mutlu çiftlerin bu geçişleri, yaşama, doğaya derin bir çağrıdır, her şeyden okşama, ışık alır. Evvel zaman içinde bir peri varmış, otları, ağaçları özellikle âşıklar için yaratmış. Âşıkların ezeli okul kaçaklığı bundandır, hep tekrarlanacak, çalılıklarla öğrenciler var oldukça sürecektir. Bilgeler arasında baharın ilgi görmesi bundandır. Asil ile işportacı bileyici, dükle, derebeyle adliyeci, saraylılarla şehirliler, hep bu perinin kullarıdır. Gülüyorlar, birbirlerini arıyorlar; havada kutsanmış olmanın ışığı var; sevmek ne büyük bir kılık değiştirme! Noter yazmanları biter ilahtır. Kısa çığlıklar, otlar arasında kovalamalar, havada tutulan beller, ezgi olan kötü konuşmalar, bir heceyi söyleyiş tarzında açılan aşklar, ağızdan ağıza koparılan kirazlar... bütün bunlar alev alev yanar, ilahi utkuya katılır. Güzel kızlar kendilerini tatlı tatlı okşatır. Bu hiç bitmeyecekmiş gibi görünür. Filozoflar, şairler ressamlar bu esrimelere bakarlar da ne edeceklerini bilemezler, o kadar gözleri kamaşmıştır. Watteau «Küthera'ya gidiş!» diye bağırır; Lancret, soylu olmayanların ressamı, mavilikler arasında uçan kentsoyluları izler; Diderot bütün bu gelgeç aşklara kollarını açar, d'Urfe onlara Galya'nın papazlarını katar.

Yemekten sonra dört çift o günlerde Kral Bahçesi denilen yerde Hindistan'dan yeni gelen bir bitkiyi görmeye gitmişlerdi; bitkinin adını şu anda hatırlamıyoruz, o günlerde bütün Paris'i Saint-Cloud'ya çekiyordu; tuhaf, şirin, uzun gövdeli bir ağaççıktı bu; ip gibi ince, kabarık, yapraksız sayısız dalları binlerce ufak, beyaz gülcükle kaplıydı; bu haliyle, çiçekle bitlenmiş bir saç gibiydi. Bunu sürekli beğeniyle seyretmek için gelmiş büyük bir topluluk vardı.

Ağacı gördükten sonra Tholomyes: «Hepinizi eşekle gezmeye davet ediyorum!» diye bağırmıştı; eşekçiyle pazarlık ettikten sonra, Vanves-lssy yolundan geri dönmüşlerdi. Issy'de bir olay: Beylik mal olan koruyucu o sırada mühimmatçı Bourguin elindeydi; kapısı açıktı. Korkuluktan geçmişler, mağaradaki keşişyurdunu ziyaret etmişler, o ünlü aynalı salonun gizemli etkilerini denemişlerdi; milyoner olmuş bir zamparaya ya da Priape şekline girmiş Turcaret'ye layık hareketlendirici bir tuzak. Bernis papazının övdüğü iki kestane ağacına asılı duran büyük ağ salıncağı hızla salladılar. Kahkahalar atarak, Toulouse'lu Tholomyes, Greuze'e alabildiğine esin verecek uçan etekleri kat kat dalgalandırarak, güzel kızları art arda salıncakta sallarken İspanyolca bir şarkıya başladı. Toulouse şehri Tolosa ile kardeş çocuğu olduğundan, Tholomyes de bir parça İspanyol sayılırdı; kesin ki, iki ağaç arasına gerili bir ipte uçan güzel bir kızın esinlediği bu eski

şarkıyı yanık bir ezgiyle okuyordu:

Badajozlu'yum ben,

Aşk beni davet ediyor.

Ruhum tamamen gözlerimde,

Çünkü sen,

Bacaklarını gösteriyorsun.

Kızların hepsi salıncaklara binip, eteklerini dalgalandırıp sallandılar. İçlerinden sadece Fantine salıncağa binmek istemedi. Eşekle gezi bitmişti. Bu kez Seine Nehri kıyısına indiler. Bir sandala binip Passy'ye geçtiler. Oradan karaya çıkıp, yürüyerek Etoile Meydanına gidildi. Aslında sabahın beşinden beri geziyorlardı fakat «Pazar günü kimse yorulmaz,» diyordu Favourite. Pazar günü yorgunluk da mola verir.

Akşam üstü, üçte, mutluluktan sarhoşa dönen gençlerimiz Lunapark eğlencelerini yaşıyorlardı.

Favourite zaman zaman gülerek soruyordu:

«Peki ama bize sözünü ettiğiniz o sürpriz? Onu bekliyoruz.»

Tholomyes ağırbaşlıca:

«Acele etmeyin,» diyordu.

5 BOMBARDA LOKANTASINDA

Lunapark eğlenceleri bittikten sonra bir parça yorulan gençlerimiz soluğu Bombarda lokantasında aldılar.

Epeyce geniş bir salondu burası, ötede bir somya vardı. Ağaçların arasından rıhtım ve nehir görünüyordu. Masaları hemen donatıldı, biralar, şaraplar ısmarlandı. Masanın görünüşündeki biraz düzenin altında hayli düzensizlik vardı.

Molière:

«Masanın altında gürültü, müthiş bir ayak sesi yapıyorlardı» der.

Saat dört buçuğa gelirken, neşeli gençlerimiz hâlâ masada dinleniyorlardı. Sabahın beşinde başlayan eğlence, daha bitmemişti. Artık iştahları da kalmamıştı. Güneş giderek alçalıyordu.

Champs-Elysées Meydanı güneş ve tozla parlıyordu. Lüks arabalar yarışırcasına gidiyorlardı. Bu arada genç ve alımlı muhafızlar safkan atlara binmiş, kızlara ve kadınlara göz kırpıp sataşıyorlardı.

Akşam güneşinde usulca pembeleşen bayrak Tuilleries'nin kubbesinde dalgalanıyordu. Tekrar XV. Louis adını alan Concorde Meydanı, halinden memnun, eğlenmeye çıkmış kalabalıkla doluydu. Pek çoğu 1817'de yakalardan daha büsbütün kaldırılmayan gümüş zambak çiçeğini süslü bir kurdelenin ucunda sallandırıyordu. Sağda solda, ahali toplanmış, dans

eden küçük kızları alkışlıyordu. Bu kızlar, dans ederken, o günlerde epey ünlenen bir Bourbon türküsünü de söylüyorlardı. Türkünün 'Yüz Gün'e öfke püskүren nakaratı şöyleydi:

Gand'daki babamızı geri verin,

Geri verin onu.

Dışarlık elbiselerini giymiş, bazıları kentsoyluymuş gibi zambaklar takınmış bir sürü varoş insanı, Marigny otlarına yayılmışlar, 'halka' oyunu oynuyorlar veya tahta atların üzerinde dönüp duruyorlardı. Birkaçının başında kâğıt başlıklar vardı, gülüş sesleri geliyordu. Her yer neşeli, pırıl pırıldı. Tartışma götürmez bir barış ve derin bir kralcılık emniyeti içinde yüzen bir devirdi.

1817'nin bu hoş yaz gününde bütün Paris sokağa dökülmüştü sanki. Herkes mutlu, herkes huzurlu görünüyordu, esasen o yıl bir barış yılı sayılıyordu... Emniyet Müdürü Angles, Paris'in varoşları hakkında krala verdiği raporda şunları yazmıştı:

Evet, Majesteleri, gerçeği söylemek gerekirse bu adamların kimseye zararı olmaz. Bunlar rahat ve uyuşuk insanlar, kediler gibi. Taşra sakinleri daha canlı, Parisliler uyuyorlar. Bunlar sıradan insanlar, sizin muhafızlarınızdan biri bunlardan iki kişiye değer. İşin en beter yönü, şu son elli yıl içinde Parislilerin boylarının giderek kısalması. Aslında bu yığın hiç de tehlikeli değil. Ne de olsa baldırıçıplaklar!

Üzülerek belirtelim ki, Emniyet Müdürünün bilmediği bir mesele olmasının yanı sıra, bir şeyi de dikkate almamıştı: Bir kedinin bir kaplana dönüşebilmesi. Aslında Angles'i nedense epey küçümsediği o kedi eski medeniyetlerin saygısını kazanmıştı. Kedi onlara göre özgürlüğün simgesiydi. Eski Yunanlılar kediye önem verirlerdi. Korent şehir meydanında bir kedinin

tunçtan bir heykeli vardır. İyi niyetli Emniyet Müdürü, Paris sakinlerine alabildiğine güveniyordu. Aslında Parisli'nin bu hali yanıltıcı bir şeydi. Uyur görünmesine rağmen, uyandığında kaplan kesilirdi. «Fransız İhtilali» bu miskin Parislilerce başlatılmamış mıydı?

Evet bu miskin ufak adama bir süngü verin, o size 10 Ağustos'u yaratır, eline tüfek aldığında, Austerlitz utkusunda rol üstlenir. O Napoleon'un desteği, Danton'un yardımcısıdır. Vatan mı söz konusu olan? Askere gider; özgürlük mü söz konusu olan? Kaldırım taşlarını söker. Dikkat! Hışım dolu saçları destana dönüşür; ceketi asker kaputudur artık. Dikkat edin. Öylesine bir halle, Grenata Sokağından bir ezilmişler ordusu çıkarır. Vakti gelince bu varoş insanı büyüyecek, bu sıradan adam ayağa kalkacak, müthiş bir bakış fırlatacak, nefesi kasırga kesilecek ve bu biçare cılız göğüsten, Alp Dağlarının büklümlerini bozacak ölçüde rüzgâr çıkacaktır. Ordulara karışan Paris'in bu varoş çocuğunun sayesinde ihtilal dünyayı sardı. Bir İhtilal türküsü söyleyerek Kral XVI. Louis'yi devirmedi mi? Ona 'Marseillaise' marşını söyletin, dünyayı ele geçirsin.

Konumuzla hiç ilgisi olmayan bu ayrıntıyı bir kenara bırakalım ve masada bıraktığımız gençlere dönelim.

6 AŞKTAN SÖZ EDİLİYOR

İyi bir yemekten sonra sevgililer masada neler konuşur?

Fameuil ve Dahlia bir şarkı söylüyorlardı, Tholomyes pipo içiyordu.

Listolier demin Saint-Cloud Parkında satın aldığı ağaçtan yapılma bir flütü üfledi. Favourite, sevgi dolu gözlerini Blachevelle'e çevirmiş:

«Blachevelle, sana tapıyorum,» diyordu.

Delikanlı ona, bir soru sordu:

«Favourite, seni terk etsem, ne yapardın?»

«Ben mi? Tanrı göstermesin! Ne olur, böyle konuşma sevgilim. Şakasını bile yapma. Beni sevmekten usanacak olsan, üzerine atlar, tırmalar, seni nehre atardım. Polise ihbar eder, tutuklatırdım.»

Blachevelle'in benliği okşanmıştı, hoşnutça gülümsedi.

Favourite coşkuyla sürdürdü:

«Elimden kaza bile çıkar. Kendini koru dostum.»

Blachevelle mutluluktan sarhoş gibi, gözlerini kapattı.

Herkes bir şeyler söylüyordu. Dahlia, Favourite'e usulca sordu:

«Ya, beni kadar çok seviyorsun ha?»

Favourite belli belirsiz bir sesle:

«Ne sevmesi, ondan tiksiniyorum,» diye fısıldadı. «Cimrinin, kibirlinin biri. Ben şu karşıki komşum olan gence tutuldum. O bir tiyatro oyuncusu gibi. Akşam işten geldiğinde, annesi onu sürekli aynı sözlerle karşılar: 'Yandık, huzurum kaçacak, yine tepemi attıracaksın!' Sevdiğim genç, evin çatı katına çıkıp bağırarak şiirler okuyor, sesi aşağılara kadar geliyor. Bir noterin yanında çalışıyor, bol para kazanıyor, fakat onun idealinin bir gün sahneye çıkmak olduğundan eminim. O da bana tapıyor. Bir gün beni gözleme yaparken görünce ne dese iyi: 'Ah matmazel, eldivenlerinizi şekere batırıp kızartsanız iştahla yerdim.' Tam bir sanatçı yorumu. Ayrıca, çok da alımlı, ah, ona tapıyorum. Buna karşın, Blachevelle'ye hayran olduğumu söylüyorum. Ne kadar iyi kıvırıyorum, değil mi?»

Favourite bir an sustu, sonra tekrar:

«Ah, Dahlia gönlüm daralıyor, niye kederli olduğumu ben de bilmiyorum! Bütün yaz yağmur kesilmedi, hem de o deli rüzgâr, öfkesi hiç geçmiyor. Blachevelle'in eli cebine gitmiyor, o kadar pinti ki! Pazardan ne alacağımı bilemiyorum. İngilizlerin dediği gibi 'spleene tutuldum.' Hem, üç öğün yemek yediğimiz salonda bir yatak var. Tiksinç!»

7 THOLOMYES'NİN FELSEFESİ

Gençler aralarında söyleşiyorlardı, bazısı şarkı mırıldanıyordu. Bir ara aynı ağızdan konuşmaya başladılar, seslerin çokluğundan kimsenin kimseyi dinlediği yoktu.

Tholomyes ikaz etti:

«Aynı anda konuşmayalım, arkadaşlar, başım ağrıdı. Fazla şaka insanın zekâsını geriletir. Acele etmek gerekmez. İlkbahara baksanıza, o asla acele etmez; ederse donar. Şeftali, kayısı ağaçlarını mahveder. Tadını çıkararak yavaş yavaş yiyelim, arkamızdan kovalamıyorlar ya.»

Topluluktan sesler yükseldi.

Blachevelle:

«Tholomyes, karışma bize!» dedi.

Fameuil:

«Zorbalığa gelemeyiz!» diye üsteledi.

Listolier:

«İçimizden geçeni neden söylemeyelim? Yaşasın mutluluk!..»

Fameuil:

«Pazar günü de bunlar olacak değil ya!»

Listoiler:

«Sarhoş da değiliz...»

Otorite kurmak isteyen bir tavırla Tholomyes elini kaldırdı:

«Arkadaşlar, eğlenelim fakat taşkınlık yapmamız gerekmez. O kelime oyunları hayli anlamsız olur. Aslında bu oyunları kötüleyecek değilim. Fakat dünya kurulduğundan başlayarak, insanlık bu oyunlarla oyalanmış. İsa havarilerinden biri olan Aziz Pierre hakkında şakalar yaptı, Musa, İsac'ı alaya aldı. Eschyle, Polynice'le eğlendi. Kleopatra Octavianus'la alay etti. Şuna da dikkat buyurun ki, Kleopatra'nın bu şakası Actium Savaşından önceydi. Fakat asla abartmayalım. Her şey ölçülü olmak zorunda. Büyüklerimiz ne der: Ortası karar, çoğu zarar. Ben ağabeyiniz yerindeyim, sözlerimi dinleyin. Ben Caesar gibi kelim, Amphiarus gibi bilgeyim. Her şeye bir sınır koymalı, yemeklere bile. Evet, güzel hanımlar, elma turtasını seversiniz herhalde, fakat bunu da aşırı yemeyin. Oburluk iştahı cezalandırır. Her şey için zamanı geldiğinde 'yeterli' sözcüğünü yazabilmeli. Bana güvenin, bildiğiniz gibi hukuk eğitimi aldım, inanın bana, adımın Felix Tholomyes olduğundan ne kadar eminsem, şu söylediklerime de o kadar eminim.»

Favourite araya girdi:

«Felix, ne hoş ad, Latince 'mutlu' anlamında, değil mi?»

Tholomyes susmak bilmiyordu:

«Evet, arkadaşlar,» dedi, «zifaf yatağına yüz çevirmek, aşka kafa tutmak ister miydiniz? Bundan kolay ne var. Bol bol spor yapın, çok çalışın, bitkin düşünceye kadar bedeninizi yorun, içkiye yüz vermeyin, sıkı perhiz yapın, açlıktan ölün, buz gibi duşlar alın...»

Listolier onun bu düşüncesine karşı çıktı:

«Bu azaplara ne gerek var, ben kadınları tercih ederim.»

Tholomyes bağırdı:

«Tanrı korusun, onların tutsağı olmayın. Onlar değişkendirler, sadık olmazlar. Kendisine benzediği için onunla yanşamayacağını bildiğinden, yılandan nefret eder.»

Blachevelle uyardı:

«Tholomyes sen kafayı bulmuşsun!»

«Yok canım!»

«Öyleyse neşelen.»

«Peki!»

Delikanlı kadehini doldurup, yerinden kalktı.

«Güzel hanımlar, hepinize içiyorum; kadınlara, aşka. Yanılabilirsiniz, âşık değiştirmek kabahat değildir. Esasen aşkın özü bu yanılmalar değil mi? Aşk daldan dala konmak gibidir. İstediğiniz gibi yaşayın. Hepinize tapıyorum. Ah Zephine, ah Josephine, ne hoş, ne güzel bir yüzünüz var. Favourite'e gelince, o bir ilahe inanın. Rüzgârlı bir günde Blachevelle onun açılan eteğinin altından, o ince ayak bileğini görüp, ona sevdalandı. Evet Favourite, ne de tatlı dudaklarınız var. Dudak resmi çizmekte ustalaşmış Yunanlı bir ressam varmış, işte onun çağında yaşamış olsaydınız dudaklarınızı sonsuzlaştırırdı. Evet, güzelim sen, Aşk Tanrıçası Venüs gibi Paris'in(*) ödül verdiği elmayı almaya ve sonra Havva Anamız gibi bunu yemeye layıksın. O, Favourite sen diye seslendiğim için beni affetmenizi rica edeceğim. Demin adımdan söz ettiniz, bu beni duygulandırdı, fakat bir ad nedir ki? Ailem bana Felix adını verirken yanılmış olmalı. Felix mutlu demek, fakat ben mutlu değilim.

«Kelimeler de yalan söyler. Bayan Dahlia sizin yerinizde olsam Rosa(**) adını alırdım. Çiçek güzel kokmalı. Fantine'e dair bir şey demeyeceğim. O düşünceli, hayalci, hisli bir kız. Bir peri kılığına girmiş bir hayalet. Bir rahibe gibi utangaç, bir işçi kız. O şarkı söyler, dua okur ve dünyayı düş gözleriyle görür. Ey Fantine, şunu da unutma ki ben Tholomyes, ben de bir düş sayılırım. Fakat o sözlerimi duymuyor bile, o sarışın güzeli. Aslında o körpeliği, güzelliği, gençliği simgeliyor. Ey Fantine size papatya, inci demeli, parıltılı bir kadınsınız. Güzel hanımlar size bir öğüt daha vereceğim, kesinlikle evlenmeyin. Evlilik genellikle bir aşıya benzer, zaman zaman tutar, zaman zaman tutmaz, bu beladan uzak durun. Ama sanırım boşa yoruyorum kendimi, kadınlar evlenmeye fazla meraklıdır. Gelin olmaya bayılırlar. Siz bilirsiniz, fakat şu sözümü unutmayın, hepiniz fazla şeker yiyorsunuz. O küçük şekerler bembeyaz dişlere zarar verir. Şeker bir tür tuzdur, kurutur. Ondan bile tehlikelidir. Verem eder, hem bir de şeker hastalığı var. Şekerden vazgeçin, uzun yaşayın. Beyler, size de önerilerim var. Bol bol ava çıkın, aşktan korkmayın, aşkta her şey uçar, dostluk bile geçerli sayılmaz. Gönüller fethedin. Vicdan azabı duymadan birbirinizin sevgililerini talan edin! Güzel bir kadın savaş gerekçesidir. Nerede güzel bir kadın varsa, orada düşmanlık da vardır.

(*) Paris: Troya prensi, Güzellik ödülünü Venüs'e verdi. O da dünyanın en güzel kadını Prens Menelas'ın eşi Helene'e sundu ve Grekler ile Troyalıların ünlü savaşına neden oldu.

(**) Rosa: Latince gül anlamına gelir.

Tarihin olanca akınlarına bir kadın eteği sebep olmuştu. Kadın erkeğin hakkı sayılır. Roma'yı yapan Romulus, komşu ilçeden Sabinalı kadınları kaçırdı. Guillaume Sakson kadınlarını. Sezar Romalı kadınları kovaladı. Sevgilisi olmayan erkek arkadaşlarının sevgililerine tuzak kurar. Bana gelince, bu şanssız dullara, Bonaparte'ın İtalyan ordusuna söylediği yüce sözleri söylüyorum: 'Asker! Sizin hiçbir şeyiniz yok. Düşmanın her şeyi var.'»

Bitkin düşen Tholomyes susacak gibi oldu. Blachevelle ona seslendi:

«Soluklan, dostum.»

Derken Blachevelle, Listolier ve Fameuil'in yardımıyla bir şarkıya başladı.

Babahindiler,

Bir aracıya para ödediler,

Bay Clermont-Tonnerre,

Saint-Jean yortusunda,

Papa olsun diye.

Fakat Clermont rahip değildi.

O zaman aracı öfkelendi,

Parayı alıp götürdü.

Bu, Tholomyes'in coşkusunu geçirecek şeylerden değildi. Kadehini içip boşalttı, tekrar doldurdu ve başladı:

«Kahrolsun mantık, deminki sözlerimi unutun. Sevince kadeh kaldıralım. Mutlu olalım, gülelim eğlenelim. Deminki hukuk dersinin yerine delilikler yapalım. Yaşamak ne güzel, dünya parlayan koca bir elmas. Kuşlar ne güzel cıvıldaşıyor. Her yerde eğlence yaratıyorlar. Paris'te yaşayıp Odeon'un kemerlerine hayran olmasan Amerika'nın çayırlarını tercih ederdim. Ruhum balta girmemiş ormanları ve Güney Amerika'nın otlaklarını özlüyor. Her şey güzel, güneşte kelebekler kanat çırpıyor. Öp beni Fantine...»

Fakat aldandı ve Favourite'i öptü.

8 BİR ATIN ÖLÜMÜ

Zephine bağırdı:

«Buranın yemeklerini fazla beğenmedim, Edon'un yemekleri daha nefis.»

Blachevelle karşı koydu:

«Ben Bombarda'yı Edon'a tercih ederim. Burası daha konforlu, burada Doğulu bir şeyler var. Şu aşağı salona baksanıza, bütün duvarlar aynayla dolu.»

«Ben etrafıma değil tabaklarda ne var, ona bakarım,» dedi Favourite. Blachevelle üsteledi:

«Takımlar da güzel. Bıçak sapları burada gümüş, ama Edon'da kemik saplı bıçaklar getirirler. Ama gümüş, kemikten daha pahalı.»

Bir sessizlik oldu.

Sonra Fameuil seslendi:

«Az önce Listolier ile tartıştık.»

Tholomyes buna gülerek yanıt verdi:

«Tartışma güzeldir, fakat kavga etmek ondan iyidir.»

«Felsefi tartışma yapıyorduk.»

«Ne çıkar!»

«Senin tercihin kim, Descartes'ı mı, Spinoza mı?»

Tholomyes dolgun bir sesle:

«Benim beğendiğim Désangiers,» dedi ve sustu.

Kadehinden bir-iki yudum içtikten, sonra:

«Yaşamaya varım. Eğer saçmalayabiliyorsam, henüz her şey bitti sayılmaz. Yalan söylenir fakat gülünür de. Şükürler olsun Tanrılara. Kişi doğrular, ama yine de kuşkulanmaktan kurtulamaz. Karşılaştırmalardan beklenmedik şeyler doğar. Ne hoş değil mi? Demek hâlâ çağımızda aykırı düşüncenin sürpriz kutusunu sevinçle açıp kapatanlar var. Güzel hanımlar, şu rahat rahat içtiğiniz şarap Madera şarabı. Bunu bize lokanta sahibi Bombarda dört buçuk frank karşılığında buldu.»

Fameuil tekrar araya girdi:

«Tholomyes, senin sözlerine gözü kapalı boyun eğeriz, en sevdiğin yazar kim?»

«Ber...»

«Quin mi?»

«Değil, Choux.»

Tholomyes tekrar sesini yükseltti:

«Bravo Bombarda'ya, en nefis yiyecekleri, en kaliteli şarapları sundu. Bir de bana Mısırlı bir dansöz bulsa, bir sürtük de olabilir. Yunanistan'da ünlü meyhaneciler müşterilerine bunları da sunarmış. Ah, üzülüyorum, dünya sürekli o dünya, değişen bir şey yok. Aspasya Periclés'le beraber yelkenliye binerek sefere çıkmıştı, bekleyin güzellerim, sizler Aspasya'nın kim olduğunu bilir misiniz? Aslında, o, kadınların ruhsuz oldukları bir devirde yaşamıştı, fakat Aspasya bir ruhtu. Alevden daha yakıcı, şafaktan daha körpe bir ruh. O epey üstün bir kadındı, karakterinde kadının iki özelliğini yan yana getirmişti. O sokak kadını olan bir tanrıçaydı. Aspasya erkeğin hazzı için yaratılmıştı. Sokrates ile Manon Lescaut'un bileşimi.

«Prometheus'a bir kadın gerekebilir diye yaratılmıştı Aspasya.»

Tholomyes bilgiçliklerine devam edecekti, fakat tam o sırada bir şamata duyuldu ve rıhtımda bir at yere devrildi. Epey kocamış, derisi kemiğine yapışmış cılız bir hayvandı, bir yük hayvanı. Yıllar boyunca acı çeken hayvan o ağır arabayı çekecek gücü bulamamış olmalıydı. Arabacı habire sövüp duruyor, atı kırbaçlıyordu. Lokantanın önüne dek zorlanan hayvan, ansızın araba çekecek gücü bulamayıp yere devrilmişti.

Gelip geçenlerin gürültüsü Tholomyes'in sözlerini yarım bıraktırdı. Fakat o kolay kolay pes etmezdi, birkaç dizelik bir şiirle bu biçare hayvanın ölümünü de makaraya aldı:

Çekçek olsun ya da fayton,

Dünyadaki payları hiç değişmez.

Ve uyuşuk at uyuşuk atlar kadar yaşar;

Bir köpeğin günleri kadar.

Fantine göğüs geçirdi:

«Zavallı at.»

Dahlia bağırdı:

«Şu bizim Fantine de, atın matemini tutar. Aman ne ahmakça!.»

Favourite kollarını göğsünde birleştirdi ve gözlerini Tholomyes'e dikerek:

«Peki ya sürpriz?» diye sordu.

Tholomyes yerinden fırladı:

«Haklısınız, bunun vakti gelmişti. Haydi arkadaşlar, sevgililerimize yapacağımız o sürprizi artık geciktirmeyelim.» Blachevelle:

«Bir öpücükle başlıyor,» dedi.

Tholomyes:

«Alından bir öpücük,» dedi.

Her biri, sevdiğini alnından öptü, sonra dördü de işaret parmakları dudaklarında, kapıya yöneldiler.

Favourite el çırptı:

«Çok eğlenceli, bol bol güleceğiz.»

Fantine arkalarından seslendi:

«Fazla gecikmeyin, bekliyoruz.»

9 NEŞELİ SON

Tek başlarına kalan kızlar, pencerenin önüne oturup, aralarında konuşmaya daldılar.

Delikanlıların lokantadan kol kola çıktıklarını ve dönüp kendilerine el salladıklarını gördüler. Hemen sonra, pazar gününün tozlu kalabalığı da ortadan kayboldu. Fantine,

onlara son kez: «Çabuk dönün,» diye seslendi.

Zephine sordu:

«Bize ne getirecekler acaba?»

Dahlia fikrini söyledi:

«Sanırım, güzel bir hediye, belki bir takı,» dedi.

Favourite küçümsedi:

«Benimki altın olmalı, yoksa takmam.»

Fakat dikkatlerini su kenarına verdiler. Akşam yaklaşıyordu, posta arabalarının kalkma vaktiydi. O günlerde güney ve batıya geçen tüm posta ve yolcu arabaları Champs'den geçerlerdi. Çoğu rıhtımdan yola çıkıp, Passy geçidinden giderdi. Valiz ve sandıklarla yüklü büyücek arabaların hızla önlerinden geçtiğini görüyorlar ve bununla oyalanıyorlardı. Favourite bağırdı:

«Aman ne şamata, insan kendisini bir tımarhanede sanıyor.»

Fakat arabalar aralıksız geçiyorlardı. Bir ara ağaçların arkasından güç bela seçilen bir araba durup sonra hızla uzaklaştı.

Fantine buna hayli şaşmıştı:

«Ne garip, diye mırıldandı. Yolcu arabalarının burada durduklarını bilmiyordum.»

Fantine'i fazla sevmeyen, onu kıskanan Favourite, dudak büktü:

«Ne tuhafsın, Fantine. Her şeye şaşıyorsun. Niye olmasın? Belki bir yolcu aldılar. Bu sıradan bir durum, ah çocuğum, sen çok toysun.»

Biraz daha zaman geçti, derken Favourite derin bir uykudan uyanmış gibi toparlandı:

«Peki, ya sürpriz?»

Dahlia da onu onayladı:

«Evet, hani sürprizimiz?»

Fantine göğüs geçirdi:

«Çok geciktiler.»

«Bu sözleri yeni söylemişti ki masalarına yaklaşan garson, elindeki pusulaya benzeyen kâğıdı, onlara uzattı.

Favourite sordu:

«O da ne?»

Garson:

«Bu, beylerin size bıraktıkları bir not, bunu gitmelerinden bir saat sonra size vermemi söylediler.»

Favourite pusulayı adamın elinden kaptı. Bu sahiden bir nottu.

«Bakın hele,» diye söylendi, «adres yazılmamış, fakat bakın zarfa ne yazılmış:

İşte Sürpriz

Zarfı telaşla açtı ve okudu (Okumayı biliyordu):

Sevgililerimiz,

Bizlerin de bir ailesi olduğunu bilmenizi isteriz. Ama Sizlerin ailesi olmadığı için, bunun ne demek olduğunu bilemezsiniz. Ana-babalarımız, bu ihtiyar insanlar yokluğumuzda yakınıyorlar. Yanlarına döneceğimiz günü iple çekiyorlar. Bizler erdemli gençler olduğumuzdan, onlara boyun eğmek zorundayız. Siz bu satırları okurken, beş güçlü at dörtnala bizleri evlerimize götürüyor olacak. Evet, güzel sevgililerimiz, Toulouse arabası bizi uçurumdan uzaklaştırıyor. Uçurum sizlersiniz sevgililer. Artık aklımızı başımıza devşirip, toplumdaki yerlerimizi almak için yuvamıza dönüyoruz. Vatanımız uğruna bizlerin de herkes gibi çalışması gerek, artık üniversitelilik zamanı geçti. Bize saygı duymalısınız, aslında şu anda Paris'ten uzaklaşmakla büyük bir özveride bulunuyoruz. Bizim için ağlayın, fakat bizi hemen unutun ve yerimizi alacak başka delikanlılara gönül düşürün. Mektup sizi üzdüyse, hemen onu yırtın. İki yıldan fazla bir zaman içinde sizleri mutlu ettik, bize kin tutmayın.

Yazanlar:

Blachevelle

Fameuil

Listolier

Felix Tholomyes

Not: Lokantanın hesabı ödenmiştir.

Dört genç kız şaşkınca bakakaldılar.

Sessizliği Favourite bozdu:

«İnanın, epey hoşuma gitti, çok hoş bir şaka.»

«Ben de hayli beğendim, çok komik.»

Favourite çınlayan bir kahkaha attı:

«Bu eşsiz buluş, Blacheville'in fikridir. Onu sevmediğimi sanıyordum fakat sanırım ona tekrar âşık olacağım. Gitti ve tekrar seviliyor. İşte hayat!»

Dahlia, karşı koydu:

.«Hayır, bence bunda Tholomyes'nin parmağı var. Bu onun icadı, eminim.»

Favourite gülmeyi sürdürüp:

«O zaman lanet olsun Blacheville ve yaşasın Tholomyes!» diye bağırdı.

Dahlia ve Zephine de aynı anda:

«Bravo Tholomyes!» diye bağırdılar.

Kahkahalar attılar.

Fantine de onlar gibi güldü.

Fakat bir saat sonra, odasına döndüğünde ağladı. Demin de söylediğimiz gibi, bu onun ilk aşkıydı. Tholomyes'yi kendisine eş seçmişti ve ondan bir çocuğu olacaktı.

DÖRDÜNCÜ KİTAP -EMANET ETMEK, BAZEN VERMEKTİR

1 KARŞILAŞAN ANALAR

19. yüzyılın ilk yarısında Paris çevresindeki Montfermeil ilçesinde bugün artık olmayan bir meyhane vardı. Bu bir tür lokanta gibiydi de. Burası Therandier adlı bir karı-koca tarafından çalıştırılıyordu. Fırın Sokağındaydı. Kapının üstüne çivili bir plakaya bir resim çizilmişti. Adamın biri sırtında gümüş apoletleri olan, bir generali taşıyordu. Tablonun kalan bölümü tozun dumana karıştığı bir savaş tablosuydu. Üstünde şu yazı vardı: WATERLOO ÇAVUŞU'NUN YERİ

Bir han kapısında duran çöp arabası veya küçük bir yük arabasından daha olağan bir şey olamaz. Bunun yanı sıra, Waterloo Çavuşu Meyhanesi'nin önünde, 1818'in bir bahar akşamı sokağı tıkayan araç veya daha doğrusu, bir araç parçası, kesin ki, büyüklük bakımından, oradan geçen bir ressamın ilgisini çekerdi.

Koca bir yük arabasının ön bölümüydü bu. Bu arabalar ormanlık yerlerde iş görür, kalın çam, meşe tahtalarıyla ağaç kütüklerini taşımaya yarar. Ön bölümü, kalın demirden, mihverli bir aks'tan, bir de buna takılmış ağır bir araba oku ile bunları taşıyan hayli büyük iki tekerlekten oluşuyordu. Bu şey, tamamen, kısa boylu, ezici, şekilsizdi. Devasa bir topun kundak bölümüne benzerdi. Yollar tekerleklere, tekerlek ispitlerine, aks başlığına, aks'a, araba okuna bir çamur eklemişti; kiliselerde süs niyetine kullanılan o iğrenç, sarımsı badanaya hayli benziyordu. Tahta çamurun, demir de pasın altında siliniyordu. Aks'ın altında forsa Goliath'a uygun bir zincir sarkıyordu. Bu zincir, taşımakla yükümlü olduğu kütükleri değil de, kendisine koşulabilecek mamutları, iblisleri hatırlatıyordu. Bir tersane cezaevine benziyordu; fakat hayli büyük, kocaman bir zindan; herhangi bir canavardan koparılmış gibiydi. Homeros oraya Poluphemos'u, Shakespeare de Caliban'ı bağlardı.

Bu dev gibi yük arabasının ön tarafı sokağın bu bölümünde neden duruyordu? İlkin, yolu tıkamak için; sonra da, paslanıp çürümesi için. Köhne toplum düzeninde de böylesi sayısız kuruluş vardır; bunlar da yolların ortasında karşımıza çıkarlar, durdukları yerde olmaları için de başka bir sebep yoktur.

Zincirin ortası, aks'ın altında, yere dokunacakmış gibi sarkıyordu; bu büklümün üstünde, bir salıncak ipi gibi, bu akşam, tatlı bir kucaklaşmayla toplanmış, iki küçük kızcağız oturuyordu. Biri iki yaşında var, yoktu; diğeri on sekiz aylık kadardı; ufağı büyüğünün kucağındaydı. Sağlamca bağlanan bir havlu düşmelerine engel oluyordu. Bir anne bu korkunç zinciri görmüş: «Oh! Ne iyi, işte çocuklar için bir oyuncak!» demişti.

İki çocuk, incelikle, biraz da özenerek giydirilmişlerdi; neşeliydiler; demir kütlesi içinde iki gül gibilerdi; gözleri utku kazanmış gibi parlaktı; tazecik yanakları gülüyordu. Biri kumral, diğeri esmerdi. Çocuksu yüzleri iki mutlu şaşkınlık gibiydi; oraya epey yakın duran çiçekli dallardan gelip geçenlere doğru yayılan kokular onlardan yükselir gibiydi; on sekiz aylık olanı şirin çıplak karnını küçüklüğün getirdiği saf edepsizlikle gösteriyordu. Mutlulukla yoğrulmuş, ışığa batmış bu nazlı iki başın üstünde, etrafında araba -pastan kararmış, korkunç denilebilecek, müthiş dairelerle, açılarla allak bullak,

dev gibi araba- bir mağara kapısına benzeyen ağzını açmıştı. Birkaç adım beride, hanın kapısına çömelmiş oturan anne, esasen o kadar sevimli tavırlı olmayan bir kadındı fakat o andaki hali epey dokunaklıydı; uzunca bir iple iki çocuğu sallıyordu; analığa has, o yarı hayvani, yarı ilahi ifadesiyle, kaza olabilir korkusuyla, onlardan gözlerini alamıyordu. Her gidiş gelişte, tiksinç halkalar bir hışım çığlığına benzeyen keskin gıcırtılı sesler çıkarıyordu. Küçük kızlar hallerinden epey hoşnuttular, batmakta olan güneş de onların sevincine katılıyordu; hiçbir şey bu devletin zincirinden melek gibi şirin çocuklara salıncak yapan tesadüfün kaprisi ölçüsünde sempatik olamazdı. Anne, bir yandan küçük kızlarını sallarken, bir yandan da tiz sesiyle, o zamanlar hayli yaygın olan bir şarkı mırıldanıyordu:

Gereklidir, diyordu savaşçının biri...

Şarkısı ve kızlarını beğeniyle izleyişi, sokakta yaşananları görmesine izin vermiyordu.

O sırada, yanlarına yaklaşan biri vardı. Kadın birden kulağının dibinde,

«Ne tatlı çocuklarınız var, Madam,» diyen bir ses duydu.

Güzel ve tatlı İmogine'e, diyerek.

Şarkıyı bırakan kadın başını çevirdi. Hemen önünde, bir kadın vardı. Bu kadın da kollarında bir çocuk tutuyordu.

Hem de, kendisine fazlasıyla ağır gelen bir heybeyi de beline takmıştı.

Bu yolcu kadının çocuğu ufacık bir melek misaliydi. İki-üç yaşlarında küçücük bir kızdı. Ayrıca, çok da süslü giydirilmişti. İnce muslin başlığı renkli önlüğü dantellerle bezeliydi. İpekli giysisinin altından, etli beyaz bacakları seçiliyordu. Pembe-beyaz bir bebecikti. Onu gören yanaklarını elma gibi ısırabilirdi. Bu sırada uyuduğu için, gözlerinin rengini tahmin etmek mümkün değildi. Fakat kirpikleri kadifemsi yanaklarını kapatıyordu. Kıvrık, uzun ipek gibi kirpikliydi. Yaşının getirdiği iyimser güvenle, melek gibi uyuyordu. Anaların sevgi kaynağı olan kolları, yavruları için en emin sığınaktır.

Anne ise yoksul ve kederli gibiydi. Köylüleşmek için tekrar heveslenen bir işçi kadının hali vardı onda. Gençti! Güzel miydi? Olabilir, fakat bu kötü kılık, onun güzelliğini göstermiyordu. Saçlarını biçimsiz bir boneyle kapatmıştı. Zaman zaman, altın renkli bir tutam düşüyordu alnına. Fakat bu çirkin bone saçlarını kapatıyordu. Gülen kadın, güzel dişlerini gösterir, fakat bu kadın gülmüyordu, gözleri uzun zamandır ağlamış, yaşlı gözlerdi. Solgun yüzlüydü, yorgun ve hasta gibiydi. Kollarında uyuyan çocuğuna koyu bir sevgiyle bakıyordu. Uzun zaman emziren anaların tutkulu gözleriyle. Beline, mavi kalın bir mendil bağlamıştı. Güneş yanığı elleri çillerle kaplıydı. İşaret parmağı dikiş dikmekten nasırlanmıştı. Kahverengi, kaba bir üstlük ayaklarına kadar uzanıyordu, içine ketenden sade bir bluz giymişti; Fantine'di o.

Güç bela tanınan bir Fantine. Fakat onu ilgiyle inceleyen biri, ondaki güzellik, belirtilerini fark edebilirdi. Sağ yanağında kederli bir kıvrım, alaycı bir gülümseme gibi dudağını kenara çekiyordu. Hele giysileri, bir yaz günü muslin ve dantellerle süslü o sürekli gülen inci dişli altın sarısı saçlı Orman Perisi, nasıl bunca değişmişti? Ona neler olmuştu, böyle?

İpek ve muslinlerden yapılma, sevinç ve delilik, çıngırak seslerini ve çiçek kokularını yayan o giysilerinin hiçbirinden de iz kalmamıştı. Buzları çözüldükten sonra simsiyah dallar kalmıştı sadece.

«O eğlenceli sürpriz»in üstünden on ay geçmişti.

Bu sürede neler olmuştu? Bunu tahmin etmek kolay sayılır.

Terk edilen Fantine, artık eski arkadaşlarıyla da görüşmez olmuştu. O günden sonra kızların hiçbiri diğeriyle görüşmemişti. Bir zamanlar dost olduklarını bile unutmuşlardı. Erkeklerin kopardığı zincir, kadınlar tarafından tekrar onarılmamıştı. Fantine, çocuğunun babası da gittikten sonra, artık tek başına kalmıştı. Maalesef, böylesi kopuşlar kaçınılmazdı. Artık çalışmayı da bırakmıştı. Arkadaşlık günlerinde tembelliğe alışan Fantine'in artık iş yapma hevesi kırıktı. Fantine, okumayı bir parça bilirdi, fakat yazmayı bilmezdi. Sadece imzasını atabiliyordu. Meteliği de kalmadığından, bir dilekçeciye gidip Tholomyes'ye bir mektup göndermişti. Karşılık gelmeyince İkincisini, sonra üçüncüsünü yazmıştı. Tholomyes mektuplarını yanıtsız bırakmıştı. Fantine bir gün, mahalle kadınlarının kızına bakıp şöyle fısıldadıklarını duydu:

«Böyle çocukları, kim ciddiye alır?»

İşte o zaman kızını umursamayan Tholomyes'yi düşündü. İçi, erkeklere karşı karanlık duygularla doldu. Ne yapmalıydı?

Gönlü daraldı! Kime gideceğini de bilemiyordu. Evet, belki bir kabahati vardı, fakat aslında o lekesiz ve dürüst bir kızdı. Derken, kendini bir uçurumun kıyısında buldu. Paris gibi bir yerde, onun gibi güzel bir kız için sayısı kabarık tehlikeler vardı. Kızı için lekesizliğini korumalıydı. Gözüpekçe davranması gerekiyordu. Fantine ana kalbinde ihtiyaç duyduğu cesareti buldu. Aniden, aklına iyi bir fikir geldi. Doğduğu yere, Montreuil-sur-Mer'e gidecekti. Belki orada yıllar sonra, kendisini tanıyan biri çıkıp, iş verirdi. Evet fakat kabahatini göstermemek zorundaydı. Çocuğuyla oraya gidemezdi. Bu ayrılık ona ilk ayrılıktan daha üzücü geldi. Kalbi sızladı, fakat yine de kararını verdi. Fantine hayat mücadelesini götürecek kadar cesur bir kızdı.

Kendi isteğiyle süslerden vazgeçmiş, en iyi kumaşlarını, dantel ve muslinlerini ve ipekli bluzlarını bozup, küçük kızına nefis roblar, önlükler, başlıklar yapmıştı. Biricik gururu kızı değil miydi?

Eşyalarını elden çıkardı, iki yüz frank sağladı. Kimi borçlarını da ödedikten sonra, elinde kalan seksen frankla yola düştü. Güzel bir pazar sabahı, henüz yirmisindeki Fantine çocuğunu sırtına alıp yollara düştü. Onları görenin içi sızladı. Bu körpe kadının, bu küçük bebekten başka kimsesi yoktu, küçük kızın da dünyada sadece annesi vardı.

Fantine kızını aylarca emzirmişti, bu da onu alabildiğine örselemişti, habire öksürüyordu.

Burada Felix Tholomyes için birkaç şey söylemeliyiz. Çünkü onun sözünü etmeye başka fırsatımız olmayacak. Felix Tholomyes, Louis-Philippe zamanında, kel ve göbekli bir taşra noteri olmuştu. İşini iyi yapsa da, zevk ve eğlence düşkünü olduğu bilinirdi.

Paris'i bıraktığı günün akşam üstü, arabadan inen Fantine, Montfermeil'de, Fırın Sokağında yürüyordu. Thenardierler'in hanının önünden geçerken, o uyduruk salıncaklarında oynaşan minik kızların güzelliği ilgisini çekti. Bu mutluluk manzarasının önünde hemen durdu. Bu sempatik küçük kızlar genç annenin gönlünü çelmişlerdi. Onlara coşku ve beğeniyle baktı. Melekleri görmek cennet habercisidir. Derken zavallı kadıncağız bu tesadüfte yazgının elini seçer gibi oldu. Küçük kızlar o kadar bakımlı, sağlıklı ve neşeliydiler ki, Fantine kendisini tutamayıp bağırdı:

«Ne tatlı çocuklarınız var, Madam!»

En vahşi yaratıklar bile çocuklarının övülmesi karşısında yumuşarlar. Anne başını kaldırdı, teşekkür etti ve yolcu kadına sıranın üstünde, kendi yanında bir yer açtı, kadınlar sohbet etmeye başladılar:

Anne:

«Adım Madam Thenardier,» diye başladı, «şu hanın sahibiyim.»

Daha sonra dişlerinin arasından şarkı söylemeyi sürdürdü:

Gitmeliyim, ben bir savaşçıyım,

Kudüs'e gitmeliyim...

Madam Thenardier çam yarması, kırmızımsı kızıl saçlı, çilli yüzü, kemikli, dişlek bir kadındı. Kaba saba, erkek ifadeli bir kadındı ama, garip değil mi, bu görünüşün altında o çok duygusal biriydi. Henüz gençti, otuzunda ancak vardı. Okuduğu o ucuz romanlarının etkisinden ne yapsa kurtulamazdı. Bu iri yapılı kadın, oturuyordu; ayakta olsaydı Fantine onun görünüşünden huylanır, değil yanına oturmak, ona laf atmaya bile kalkışmazdı. Yazgımız önemsiz ayrıntılara bağlıdır. Bir kadının ayakta duracağına, oturmuş olması, Fantine'in olanca yazgısını değiştirecekti.

Yolcu kadın bir parça değişiklik yapıp kederli öyküsünü anlattı.

O bir terziydi, bir işçi. Eşi birkaç ay önce bir kazada ölmüştü. Paris'te kendisine uygun iş bulamamıştı, doğduğu yere dönüyordu. O sabah Paris'ten ayrılmıştı, yürümüştü bir zaman. Arada bir yoldan geçen bir arabaya binmişti. Küçük kızı da bir parça yürütmüştü, fakat çocuk yorulmuş, anasının kucağına geçmişti. Şimdi minik kızı uyuyordu.

Tam o sırada Fantine dayanamayıp kızını sevgiyle öptü. Çocuk uyandı. Annesinin gözlerine benzeyen büyük, koyu mavi gözlerini açtı. Küçük çocuklara has, o gizemli bakışla bakındı, sonra da gülmeye başladı. Anasının kollarından inip yere indi ve koşmak istedi. Derken o zincirden yapılmış uyduruk salıncağı fark etti.

Beğeniyle baktı ve bunu göstermek istercesine onlara dilini çıkarttı.

Thenardier Ana, kızlarını salıncaktan alıp indirdi ve onlara:

«Haydi beraberce oynayın,» dedi.

O yaşlarda arkadaş olmak çok kolaydır. Birkaç dakika sonra küçük kızlar, yaşlarının getirdiği o saflıkla kaynaşmışlardı.

Yeni kız hayli neşeliydi. Habire gülüyordu. Annenin eğitimi çocuğun neşesinde

görünür. İyi kalpli ve sevecen Fantine kızını asla hırpalamadığından, çocuk ağlamak nedir bilmezdi.

Kadınlar sohbeti koyulaştırmıştı. Hancı kadın sordu:

«Kızınızın adı ne?»

«Cosette.»

Aslında kızın asıl adı Euphrasie idi fakat annesi onu «Cossette» diye çağırırdı.

«Kaç yaşında?»

«Birkaç hafta sonra üç yaşına girecek.»

«Benim büyük kızım gibi, yani.»

Bu arada kızlar hayran bakışlarla yere eğilmişlerdi. Tam o sırada topraktan çıkan bir solucanı görmüşler ve bundan eşsiz bir mutluluk duymuşlardı.

Üçünün de başları birbirine yakındı. Altın sarısı saçlar, kestane renkli saçlar ve koyu siyah saçlara karışmıştı. Eleleydiler.

Thenardier Ana, bağırdı:

«Ah, çocuklar ne de hızlı kaynaştılar. Üç kardeş gibiler.»

Bu söz sanki diğer annenin beklediği bir işaretti. Derken, hancı kadının elini tuttu. Yalvaran gözlerini ona çevirip, yürek sızlatan bir sesle sordu:

«Kızımı size emanet edebilir miyim? Onunla ilgilenir misiniz?»

Kadın afallamıştı. Bu teklife hiçbir şey demedi. Ne evet, ne hayır.

Cosette'in annesi, sıkıntısını anlattı:

«Bakın, doğduğum yere kızımı götürmek istemiyorum. Oraya iş bulmaya gidiyorum. Çocuk bana ayakbağı olabilir. Üstelik, bizim oralarda çocuklu kadınlar iş bulamazlar. Anlaşılmaz önyargılara sahiplerdir. Sizi karşıma Tanrı çıkardı. Demin, kapınızın önünden geçerken çocuklarınızı gördüm. O tombul, sağlıklı, güzel çocukları görünce, sizin de ne kadar sevgi dolu bir anne olduğunuzu anladım. Hakkınızda aldanmadığımı biliyorum. Siz epey sevecen bir anne olmalısınız. Olur değil mi, üçü de kardeş kardeş yaşarlar. Ben de kısa süre sonra döner, yavrumu alırım. Çocuğuma bakmayı kabul ediyor musunuz?»

Madam Thenardier:

«Ne desem ki,» diye mırıldandı.

«Ayda altı frank öderim.»

Derken hanın içinden, tam gerilerinden bir ses yükseldi:

«Olmaz, yedi franktan aşağı olmaz. Hem, altı aylığını peşin isteriz.»

Madam Thenardier:

«Altı ay, yedi franktan, tam kırk iki frank eder,» dedi.

Zavallı anne coşkuyla atıldı.

«Olsun, öderim.»

Erkek ekliyordu:

«Hesapta olmayan giderler için fazladan bir on beş frank daha.»

Madam Thenardier hesapladı:

«Yani, elli yedi frank.»

Fantine aynı coşkulu sesle:

«Veririm, ne de olsa yanımda seksen frank var. Bununla kendi şehrime gidebilirim. Yürüyerek gider, orada para kazanırım, gereken parayı biriktirince gelir yavrumu alırım.»

Erkeğin sesi tekrar duyuldu:

«Çocuğun giyecekleri var mı?»

Madam Thenardier:

«Bey, benim kocam.»

Fantine adamı yanıtladı:

«Elbette. Üstelik çok hoş çeyizleri var. Evet Madam, beyin kocanız olduğunu anladım. Ne diyordum, Mösyö, kızımdan hiçbir şey esirgemedim. Sayısız giyecek, gömlek, hırka, ipekli ve dantellerle süslü çamaşırlar. Varsıl bir adamın kızı gibi. İşte bakın, hepsi şu üstümdeki heybede.»

Adam yine görünmeden:

«Onu da bırakacaksınız.»

«Bırakmaz mıyım, kuşkusuz bırakacağım, kızım çıplak duracak değil ya.»

Han sahibi kapıda belirdi:

«Tamam o halde.»

Pazarlık bitmişti. Genç anne, geceyi handa geçirdi. Parasını ödedi, kızını bıraktı. Heybesini boşalttı ve en kısa sürede döneceğini söyleyip, tekrar yola koyuldu.

Thenardierler'in komşularından biri, bu zavallı anneyi görmüştü. Hana gelip onlara:

«Yolda ağlayan bir kadın gördüm, epey bitkindi, çok üzüldüm,» dedi.

Cosette'in annesi gidince adam karısına:

«Bravo kadınım,» dedi. «Müthişsin. Şu yüz on franklık senedin süresi yarın bitiyordu. Elli frankım eksikti, en azından onu öderim. Şu küçük kızlarınla, çok isabetli bir tuzak kurdun. Bravo sana.»

Kadın dudak büktü:

«Bunu hesaplı yapmadım.»

2 KARANLIK İKİ YÜZÜN BAŞLANGIÇ GÖRÜNÜŞLERİ

Ele geçirilen fare epey sıskaydı, fakat kediyi böyle bir fare de sevindirir.

İşin aslını sorarsanız şu Thenardierler karışık insanlardı. Bunlar ne idüğü belirsiz bir soydan geliyorlardı. Sonradan görmelerle düşüp kalkmış akıllı sınıf melezi, yoz bir aileydi. Kendileri işçi olmadıkları gibi, kentsoylu da sayılmazlardı. Bu yüzden, iki sınıfın da hatalarını taşıyan, hiçbirinin erdemlerini almayan yarı esnaf, yarı ipsiz sapsız insanlardı. Kadının doğasında kabalık, sertlik; erkeğinkinde serserilik vardı. Fenalık düşüncesinde fazlasıyla ilerlemişlerdi. Kimse bu yolda onlarla yarışamazdı.

Hep gölgelerde ilerleyen «yengeç» yaradılışlı kişilikler olur. Gölgelerde kararsız olur, işte bu adamla bu kadın böylesi varlıklardı.

Dış görünüş açısından da Thenardierler fazla huzursuz edici insanlardı. Bazı insanların yüzüne bakmak onların ne mene adamlar olduğunu anlamaya yeter. Böylesi insanlar, arkalarında bulunanları işkillendirir, önlerindekileri korkutur. Onlarda antipatik bir hal vardır; ne yaptıklarının bilinmesi bir yana, ne yapacakları da belli değildir. Gözlerinden yayılan gölge onları yakalatır. Karanlık sinsi bakış, geçmişlerindeki korkunç sırları, gelecekteki müthiş eylemlerini anlamaya yeterlidir.

Kendi sözlerine bakılırsa, bir zamanlar Thenardier askerlik etmiş, dahası savaşmıştı. 1815 yılında Waterloo Savaşında çarpıştığını gururla söylerdi. Yine kendi yorumlarına göre bu savaşta epey yararlı da olmuştu. Hanın kapısını süsleyen o resimli plaka, onun bu yiğitliğinin bir göstergesiydi. Biraz olsun fırça kullanmayı bildiğinden, bu kaba resmi de kendisi yapmıştı. Thenardier, becerikli biriydi, bir parça okuması vardı, her şeyden bir parça çakardı.

Karısı ise, o hantal, irikıyım kadın, aslında aşk romanlarına düşkün, hayli duygusal biriydi. O yıllarda Fransız romanları, kapıcı kadınlara heyecan veren türde yapıtlardı. «Celille» iken şimdi artık yalnızca «Lodoiska» olan, o sürekli asil ama giderek bayağılaşan, Mademosielle de Scudéri’den Madame Barthélémy-Hadot’ya, Madame de Lafayette’den Madame BournonMalarm’a düşen, Parisli kapıcı kadınların romantik gönüllerini tutuşturan, banliyöyü de kasıp kavuran hayli eski bir klasik romanın da revaçta olduğu zamanlardı. Bayan Thénardier, sadece böylesi kitapları okuyacak ölçüde akıllıydı. Onlardan besleniyordu. Beyin diye nesi varsa bunlarda boğuyordu. Bu ona gençliğinde, dahası daha sonraları bile, alabildiğine alçak, fakat gramer kurallarını anlayacak ölçüde okumuş, zevk düşkünü, hem kaba, hem de madrabaz fakat duygusal açıdan Pigault-Lebrun'ü okuyan kötü diliyle söylediği gibi «cinselliğe dair her şeyi» için eşsiz ve safkan bir edepsiz olan kocasının yanında, bir tür düşünen insan ifadesi vermişti. Kadın eşinden on iki, on beş yaş daha gençti. Daha sonra, masal kişilerine benzeyen o salkım saçak saçları aklaşmaya başlayıp da Pamela’dan ortaya Cadı çıkınca Thénardier hanım, aptalca romanların tadına vara vara okumuş, kötü ruhlu tombul bir kadından başka bir şey değildi artık. Aşk ve inanılmaz serüvenlerle işlenmiş bu ucuz romanlar, hancı kadının en vazgeçilmez tutkusuydu. Elinden bu kitapları düşürmezdi. İşte bu zırva romanların etkisindeki kadın da, bunlardan esinlenip kızlarına tuhaf adlar vermişti. Büyük kızının adı «Eponine»di. Küçük kızı ise, zavallı çocuk «Gulnare» gibi daha da tuhaf bir isme sahip olacaktı ki, tam o zamanlarda, talih eseri, yeni bir romana hayran kalan Madam Thenardier ona daha az komik bir ad takmıştı: «Azelma.»

Ayrıca, bu arada şunu da belirtelim ki, burada değindiğimiz «vaftiz adı karmaşası dönemi» diyebileceğimiz bu tuhaf çağda her şey komik ve kaba saba değildi. Anlattığımız hayali unsurun yanında toplumsal işaretler de vardı. Bugün çoban çocuğun Arthur, Alfred ya da Alphonse diye adlandırılması, vikontun da -eğer hâlâ vikontlar varsa- Thomas, Pierre, ya da Jacques adını alması az rastlanan bir hal değildir. «Kibar» adı halka,

köylü adını asil kişiye veren bu değişiklik salt eşitlik savaşının çalkantısıdır. Yeni esintinin karşı çıkılmaz biçimde içe işleyişi her yerde rastlandığı gibi burada da karşımıza çıkıyor. Bu gözle görülen uyumsuzluğun altında büyük, kökü derinde bir şey var: Fransız ihtilali.

3 TARLAKUŞU

Şunu söyleyelim ki, kötü kalpli olmak varsıl olmaya yetmez. Hancının işleri giderek kötülüyordu. Çocuğuna onlara bırakan o yabancı kadının elli frangı yardımıyla, borçlarını bir süre ödeyebilmişler, fakat ertesi ay tekrar para darlığı o korkunç yüzünü göstermişti. Bu kez de ellerindeki bir kozu kullandılar. Cosette'in annesinin bıraktığı o çeyizi rehine vermişlerdi. Thenardier Ana, kızın elbiselerini Paris'e götürüp bunlardan altmış frank kadar para sağladı.

O para da gittikten sonra, Thenardier ailesi için Cosette evlerine sığıntı niyetine aldıkları bir yük olmaya başladı. Bu yüzden ona karşı tavırları da değişti. Küçük kızın bütün giyeceklerini elden çıkardıktan sonra, ona kendi kızlarının kullanılmış giysilerini, pılı pırtıları giydirdiler. Onu masalarına istemiyorlar, hanın yemek artıklarıyla besliyorlardı. Köpekten daha iyi, kediden daha az besleniyor, kedilerin bulabildiği sütü bile bulamıyordu. Aslında kedi ve köpek Cosette'in biricik arkadaşlarıydı. Kızcağız yemeklerini masanın altında onlarla yerdi.

Daha sonra değineceğimiz gibi Montreuil-sur-mer'e giden annesi yazmayı bilmediği için dilekçecilere mektup yazdırıyor, kızının halini soruyordu. Thenardierler de ona hiç aksatmadan aynı karşılığı yazıyorlardı:

«O *iyi*.»

Fantine ilk aylarda, yani ilk altı ay yedişer frank gönderdi. Yedinci ay Thenardierler ondan on frank istediler. Fantine buna da evet dedi. Yıl bitimi olmamıştı ki, doymakbilmez hancı kadına yazarak, her şeyin giderek pahalılaştığı gerekçesiyle on iki frank istedi. Fantine buna da ses çıkarmadı.

Bazı insanlar birini çok severlerse, kesinlikle bir diğerinden nefret etme ihtiyacı duyarlar. Madam Thenardier'de de buna benzer bir alışkanlık vardı. Kendi kızlarını ölesiye seven kocakarı, evine aldığı yabancı kızdan nefret ediyordu. Bir anne sevgisinin böyle yansımaları olacağını düşünmek bile katlanılmaz, fakat ne yazık ki bu bir gerçekti. Madam Thenardier, Cosette'i kıskanıyor, ondan her şeyi esirgiyordu. Küçük kız evinde yer bile bulamıyordu, fakat cadı kadın bunu bile ona fazla görüyor, ' onun nefes almasına bile dayanamıyordu. Sanki Cosette odanın havasını kirletiyor, kızlarının bir şeyi eksiliyordu. Bu kadının da her anne gibi verilecek öpücükleri ve tokatları vardı. Okşamalarını ve öpücüklerini kendi kızları arasında paylaştırır, tekme tokat ve

yumruklarını sadece Cosette'e bırakırdı. O zavallı kızı ölesiye dövmekten yabanılca bir haz alıyor gibiydi.

Anne-babanın alışkanlıkları çocuklarına geçer. Onlar Cosette'i hırpaladığı için, Eponine ve Azelma da küçük kıza kötü davranıyordu.

Bir yıl geçti. Sonra ikinci yıl...

Kimse kimsenin asıl yüzünü tanımaz. Köyde Thenardierler için şöyle denirdi:

«Şu Thenardierler çok iyi insanlar, hiç de zengin olmadıkları halde şu zavallı kıza bakıyorlar. Bravo onlara!»

Yöre halkı Cosette'in anası tarafından hana bırakılan kimsesiz bir kız olduğuna emindi.

Tesadüf eseri, Thenardierler Cosette'in babasız bir çocuk olduğunu öğrendiler. Bunu değerlendirmekten çekinmediler. Fantine'den ayda on beş frank istediler. Kızın giderek gelişip serpildiğini ve epey yemek yediğini yazdılar.

Cosette çocukluk yılları boyunca evin kızlarınca hırpaladıkları bir oyun arkadaşı olmakla kalmıştı, fakat biraz büyüyünce hancı kadın, ondan han hizmetleri için faydalanmayı denedi: Onu hanın hizmetçisi yaptı.

Beş yaşındaki bir çocuğun çalıştırılmasına «inanılır şey değil!» denilebilir. Fakat üzülerek belirtelim ki bu gerçektir. Toplumsal acı her yaşta vardır. Eşkiya Dumolard adlı birinin duruşma tutanaklarında yazdığına göre, «dünyada hiç kimsesi olmadığı için, beş yaşından beri çalışıyordu.» Hayat savaşı o kadar acımasızdır ki, fakirlerin boyunlarını çocuk yaşta büker.

Cosette'i pazara alışverişe yolluyorlardı. Salonu süpürüyor, avluyu siliyor, bulaşıkları yıkıyor, müşterilere hizmet ettiği azmış gibi, gelenlerin atlarını bile o suvarıyordu.

Bu sırada işleri kötüye giden Fantine, ödeyeceği parayı birkaç ay geciktirmişti. Bu yüzden, kızını daha çok çalıştırdılar.

Bu biçare anne üç yıl sonra Montfermeil'e gelse, kesinlikle kızını tanıyamazdı. Bıraktığı o güler yüzlü, parlak gözlü, sağlıklı, pembebeyaz kızı ara ki bulasın.

Cosette'in zayıflıktan kemikleri çıkmıştı, yüzü renksizdi ve gözleri ifadesizleşmişti.

Haksızlığa uğramak onu geçimsiz, sinsi biri yapmış; sefalet çirkinleştirmişti. Evet, üç yıl önceki o nur yüzlü yavru, artık epeyce yüzüne bakılmaz bir kız haline gelmişti. Güzelliğinden kalan tek şey, o koyu-mavi gözleriydi. Bu kocaman gözlerde insanın yüreğini yakan bir acı okunuyordu.

Altısına bile girmemiş bu kızın, kış aylarında çıplak ayakla, üzerinde pılı pırtı, o şiş ve morarmış ellerindeki süpürgeyle hanın avlusunu temizlemesi, insanın içini sızlatırdı.

O yörede ona «Tarlakuşu» adını vermişlerdi. Benzetmelerden hoşlanan halk, bir kuş kadar küçük olan, yaprak gibi titreyen, korkup ürperen bu zayıf kıza, bu adı uygun bulmuştu. O, gün doğmadan işe başlardı, bir kuş kadar erken kalkardı.

Maalesef bu biçare «Tarlakuşu» asla ötmüyordu.

BEŞİNCİ KİTAP -DÜŞÜŞ

1 SİYAH BONCUK SANAYİSİNİN YÜKSELİŞİ

Montfermeil ilçe sakinlerine göre, çocuğunu terk ettiği söylenen bu biçare anneye ne olmuştu? Nereye gitmişti? Başına neler gelmişti? O, ufak kızını handa bıraktıktan sonra yoluna gitmiş ve doğduğu yere varmıştı.

Hatırlarsınız, yıllardan 1818'di.

Doğum yerinden yaklaşık on yıldan fazla bir zaman uzak kalan Fantine, doğduğu yeri tanımakta zorlanmıştı.

İki yıldır kocaman adımlarla ilerleyen bir sanayi, şehrin bütün çehresini değiştirmişti.

Eskiden beri, Montreuil-sur-Mer'in bir özelliği vardı; İngiltere'nin ünlü siyah kehribarlarını ve Almanya'nın siyah cam boncuklarını taklit ederlerdi. Fakat hammaddenin hayli pahalı olmasından dolayı, uzun yıllar bu sanayi dalı fazla gelişmemişti.

Fakat Fantine memleketine döndüğünde, inanılmayacak ölçüde hoş bir değişiklikle karşılaşmıştı. «O siyah şeyler»in gelişiminde inanılmaz bir yükseliş vardı. 1815 yılının son çeyreğinde, bir yabancı şehre yerleşerek bu işi geliştirmişti. Reçine yerine gomalak kullanmayı düşünen uyanık bir girişimci yardımıyla, şehrin sanayisinde bir devrim olmuştu.

Bu fazla önemli olmayan değişim yardımıyla hammadde fiyatları yarı yarıya düşmüş, bunun sonucu elemeği olarak işçilere verilen maaş artmıştı. Bu da kalkınma açısından hayli hatırı sayılır bir şeydi. Bu adam rahat rahat boncukları yapıyor ve daha ucuza satmasına rağmen, kârını üçe katlıyordu.

Yaklaşık üç yılda, bu yöntemi uygulayan adam kendisi varsıllaştığı gibi, etrafındakileri de paraya kavuşturmuştu.

Onun kim olduğunu bilen yoktu. Şehre geldiğinde sadece birkaç franklık bir anamalı olduğu söyleniyordu. Bu önemsiz paraya o kusursuz buluşunu katmış ve sistemli çalışmaları yardımıyla, kısa sürede, çevresindekileri ve kendisini rahata kavuşturmuştu.

O yabancıyı ilk görenler, kılık kıyafetinden onun bir işçi olduğu sonucuna varmışlardı.

Söylenenlere göre 1815 yılının yağışlı bir akşamında, aralık'ın ayazlı bir gününde, şehre gelen yabancı, orada bir yangınla karşılaşmıştı. Üzerinde heybesi, elinde kalın bir sopası vardı. Yıkımı duyar duymaz, hemen eşsiz bir cesaretle alevlere dalmış ve yanan evin üst katında yatan iki çocuğun hayatını kurtarmıştı. Tuhaf bir rastlantı; ev, jandarma yüzbaşısının eviydi. Kurtardığı çocuklar da onun oğullarıydı. Adamın bu cesareti karşısında, kimse onun kimliğini bile sormamıştı. Aynı gün adını öğrenmişlerdi: «Madeleine Baba»ydı.

2 MADELEİNE

Aynı yabancı; namuslu yüzlü, dalgın bakışlı, yaklaşık ellisinde gösteren biriydi.

Geliştirdiği bu sanayi yardımıyla kısa zamanda Montreuilsur-Mer vazgeçilmez bir ticaret merkezi haline gelmişti. Süs düşkünü bir ülke olan İspanya, bu siyah boncuklardan epeyce kullanırdı. Her yıl hayli yüklü siparişler veriyordu. O kadar ki, artık ilçe, boncuk satışında Londra ve Berlin'le boy ölçüşmeye başlamıştı.

Madeleine Baba'nın kazancı o kadar yükselmişti ki, gelişinin ikinci yılında, şehre bir fabrika yaptırdı. Fabrikada iki işlik vardı. Biri erkekler, diğeri kadınlar içindi. Çalışmak isteyen hiç kimse Montreuil-sur-Mer'de işsiz kalmazdı. Madeleine Baba hayli iyi bir işverendi. O, işçilerinde iki özellik arardı: Namuslu olmak ve iyi niyet.

işlikleri ikiye ayırmasının gerekçesi de, kadınların lekesiz kalmalarını sağlamaktı. «Madeleine Baba» namusa epeyce değer verirdi.

Yıllardır bir kışla şehri olan Montreuil-sur-Mer'de gelenekler bir parça gevşekti. Kötü yola düşen kızların sayısı kabarıktı. Fakat yabancı adamın oraya gelmesiyle kadınların hayatlarında da bir iyileşme görülecekti. Bu arada fukaralık ve işsizlik de kalmamıştı. Keseler dolu doluydu, evlerde mutluluk rüzgârları vardı.

Şehre bunları sağlayan Madeleine Baba da kendisine servet biriktirmişti. Fakat pek ticari zekâsı yoktu. O kendisinden çok, çevresindekileri düşünürdü. 1820 yılında Laffitte Bankasındaki hesabında yalnızca altı yüz kırk bin franklık bir para vardı. Halbuki kolayca milyoner olabilirdi. Kendisine bu serveti ayırmadan önce kasabaya bir milyon franktan fazla harcamıştı.

Hastaneyi yeterli bulmamış, on yatak daha ekletmişti. Şehir ikiye ayrılırdı. Yukarışehir, Aşağışehir. Madeleine Baba'nın oturduğu aşağışehirde, bir okul vardı. O, şehre iki okul daha yaptırmıştı. Birinde kız çocukları, öbüründe erkekler okuyordu. Okul öğretmenlerinin maaşlarına da kendi kesesinden zam yapmış, iki katına yükseltmişti. Sürekli aynı sözleri söylerdi:

«Bence bu devletin iki önemli ihtiyacı var, biri sütnine, öbürü öğretmen.»

O zamanlarda henüz Fransa'da bulunmayan bir yenilik yapmış, çalışamayacak kadar yaşlı olanlar için, bir huzurevi kurmuştu. Aynı zamanda bir yenilik daha düşünmüştü: İşçilerin haklarını koruyan bir Yardım Sandığı. Çalışamayacaklar için de bir emeklilik. Fabrikanın bulunduğu yerde, ilaçları parasız dağıtan bir eczane de açtırmıştı.

Madeleine Baba, bu işlere ilk başladığı zaman, hakkında söylentiler olmuştu. Bu yüzden, önce, «Servet yapmak isteyen bir serüvenci,» demişler, kendi servetini biriktirmeden ilçeyi

zenginleştirdiğini görenler, onun bu yaptığını anlayamadıkları için, bu kez de «kibirli, açgözlü bir züppe» diye eklemişlerdi.

Madeleine Baba, dindar bir adamdı. Kiliseye gitmeyi hiç aksatmazdı ki, bu da o yıllarda beğenilen bir tavırdı. Şehrin seçtiği milletvekili onun bu aşırı dindarlığından işkillendiğini söylemekten geri durmadı, onun kendisine hasım olmasından korktu. Oysa bu kaygıları nafileydi. Çünkü, 1819 yılında şöyle bir dedikodu yayılıyordu: Kral'ın arzusuyla, Madeleine Baba şehre vali seçilecekti. Madeleine Baba'yı kıskananlar, onu eleştirmek için bunu nimet bildiler: «Biz demedik mi? O göz boyamak dışında işe

yaramayan bir serüvenci!»

Aynı haber birkaç gün sonra şehrin yerel gazetesi olan *Le Moniteur'da* çıktı. Fakat hızla yayılan bir haber herkesin ağzını şaşkınlıktan açık bıraktı. Madeleine Baba, Kral'ın kendisine teklif ettiği bu onurlu görevi istememişti.

Aynı yıl, Madeleine Baba'nın icat ettiği o yöntem, Sanayi Sergisinde gösterilmişti. Kral ona «Onur Nişanı» önerdi. Madeleine Baba bunu da istemedi. Aslında bu adam anlaşılması güç biri, sır küpüydü. Kentsoylular dudak büküp, onun için «maceracı bir ipsiz» diye laf ediyorlardı.

O yörede, bir efsane gibiydi. Ahali onu tapar gibi seviyordu. Hele ki fukaralar. O kadar faydası dokunmuştu ki, halk kendisini zorla sevmişti. Bu arada kendisini saydırmayı da başarmıştı. Epeyce uysal biri olması yüzünden herkes onu daha çok sevmeye başladı.

Yabancı adam, bu sevgiyi kibirsiz bir utangaçlıkla karşılıyordu. Şehri kalkındıran ve bu kadar iş yapan bu üstün adamın, bir de varsıl olduğunu öğrenen ahali ona «Madeleine Baba» demeyi bıraktı. «Bay Madeleine» demeye başladı. Kentsoylular bile onu selamlıyorlardı. Fakat işçiler ve ilçe çocukları kendisine hâlâ «Madeleine Baba» diyorlardı ki, bu da onu epey sevindiriyordu. Doğrusu, onun arzusu da buydu, işleri büyüdükçe, halkın gözünde saygınlığı çoğalıyordu.

Şehrin yüksek sosyetesinden kişiler onunla görüşmeyi istediler, ona evlerini açtılar. Davetler art ardaydı, fakat Madeleine Baba hiçbirine yanıt vermedi.

Yine çeneler açıldı, dedikodular her yere yayıldı:

«Cahil ve kaba bir adam olduğu için, davetlere gelmiyor. Nereden geldiği de belli değil. Sanırız toplum içinde nasıl davranılır, bunu bile bilmiyor. Asil kişilerin arasına girmeye çekiniyor. Kim bilir, okuması bile yoktur belki.»

Para kazandığını görenler ona «tüccar» diyordu. Bu parayı yoksullara verdiğini görenler, ona «kibirli» dediler, kendisine sunulan onurları reddetmesi karşısında «maceracı» demekten vazgeçmediler. Davetleri reddedince, ona «kaba» sıfatını uygun buldular.

1820 yılında, şehre ayak bastığının beşinci yılında, yaptığı işler nedeniyle, Kral bir kez daha valilik önerdi. Bu öneriyi Madeleine Baba tekrar geri çevirmek istedi. Fakat şehir büyükleri kendisine ricacı geldiler, halk ve fakirler sokaklarda yolunu kesti. Bu üstelemeler karşısında, Madeleine Baba, peki demek zorunda kaldı.

Şöyle bir olay anlatıyorlardı; tam bu görevi reddedeceği sırada fakir ihtiyar bir kadın yoluna çıkmış ve şu sözleri söylemişti:

«Hepimizin iyi bir Valiye ihtiyacı var... Haydi Madeleine Baba, hemen karar verin, yoksa bize faydalı olmak istemiyor musunuz?»

Bu onun üçüncü dönemi oldu. Yabancı, önce «Madeleine Baba» olmuş, ardından «Bay Madeleine» diye çağrılmıştı, fakat artık ona «Vali Bey» diyeceklerdi.

3 LAFFİTTE BANKASINDAKİ BÜYÜK PARA

Doğrusu, o zerrece değişmemişti. İlk günkü gibi yalın, kendi halinde kalmaya devam ediyordu. Aklaşmış saçları, dalgın bakışları ve ağırbaşlı yüzüyle herkesin hoşlandığı bir adamdı. Başında enli şapkası, çenesine dek düğmeli kalın kumaştan redingotuyla dolaşırdı. Valilik görevini aksatmadan yapıyordu. Günlük işlerini bitirmesinin ardından, o yalnız ve sıradan hayatına devam ediyordu. Görüştüğü insan sayısı çok azdı. Kendisine yapılan davetlerden kaçınır, telaşlı bir selamla yetinir, konuşmamak için gülümser, gülümsememek için selam verirdi. Kadınlar onun için «Kaba biri, tam bir dağlı, fakat çok iyi kalpli bir dağlı» derlerdi. Yeni valinin en büyük keyfi, kendi başına dağ tepe dolanmaktı.

Yemeklerini bir başına yer, masada kitabını okurdu. İyi düzenlenmiş varsıl bir kitaplığı vardı. Okumaktan hoşlanırdı. Kitap güvenilir ve bağlı bir arkadaştır, fakat aynı zamanda soğuktur da. Vali servetini çoğalttıkça aklını da geliştirmeye vakit buluyordu.

Yöreye yerleşmesinin ardından, dilinde bir düzelme, bir zarafet fark edildi. Gezilerinde yanında sürekli bir tüfek alırdı. Fakat bunu neredeyse hiç kullanmazdı. Onun ava gittiğini gören fazla kişi yoktu. Şu da vardı ki çok iyi bir nişancıydı, kullandığında hedefini asla şaşırmazdı. Yine de onun zararsız bir hayvanı, minik bir kuşu öldürdüğünü gören yoktu.

Artık genç olmamasına rağmen, yine de, onun hayli güçlü olduğu söylenirdi. Yardımına ihtiyaç duyanlara el uzatmaktan hiç çekinmezdi. Düşen bir atı kaldırır, çamura batan bir tekerleği çıkarır, boşanan bir boğayı boynuzlarından tutup engellerdi. Evinden sürekli cepleri parayla dolu çıkar, boşalmış ceplerle dönerdi. Köylere her uğradığında, çocuklar onun etrafını alırlardı.

Bir zamanlar köylü olduğu belli oluyordu. Tarım konularında hayli bilgiliydi. Dahası bu konuda çiftçilere epey yerinde öğütler verirdi.

Bir gün, yöredekilerin ısırgan otlarını söktüklerini görünce onlara şöyle demişti:

«Üzücü, kopardığınız otların çoğu kurumuş, fakat bunları kullanabilirdiniz. Taze ısırganın yaprağı alabildiğine lezzetli bir sebzedir, sertleştiğinde ondan çıkartılan iplik kenevir ve keten ipliği gibi sağlamdır. Isırganotundan yapılan bir bez, ketenbezi gibi sağlamdır. Kurutulan ısırgan kıyıldığında kümes hayvanları için çok besleyici bir yem olur, ezip boynuzlu hayvanların yemine karıştırabilirsiniz. Dahası davarların tüylerine bir parlaklık verir. Doğrusu, onu yetiştirmek için fazla bir emeğe de ihtiyaç yok. Tohum kendi kendi gelişir. Birazcık özen gösterilse ısırganotunu bir sürü şeyde kullanabilirsiniz, fakat savsaklanırsa, o zaman da zararlı oluyor. Ah ademoğlu da, bu ısırganotuna benzemez mi? Biraz itina ederek, ademoğlunun ruhunda uyuyan tözü ortaya çıkarmak işten bile değildir. Dostlarım, bunu hiç unutmayınız; kötü bitki yoktur, kötü işleyiciler vardır sadece.»

Bir parça saman ve birkaç ceviz kabuğuyla çok hoş oyuncaklar yaptığı için, çocuklar da onu severlerdi.

Bir kilisenin kapısında matem işareti, siyah bir perde görse, derhal girerdi. Başkaları düğün ve kutsama törenlerini kaçırmazlar, ama o cenazelere katılırdı. Matemli

arkadaşların, siyahlı kadınların arasına karışır, gözleri göklere çevrili, rahiplerin vaazlarını derin bir ilgiyle dinlerdi.

Bazı insanlar, günah işlemek için, o, iyilik etmek için gizlenirdi. Akşam karanlığında, kapıları usulca açıp içeri süzülür, para ya da bir hediye bıraktıktan sonra usulca çekip giderdi. Yıkıntı kulübesine dönen yoksul işçi, kapının açık olduğunu ya da zorlandığını görüp: «Eyvah soyuldum» diye telaşlanır, korkarak eve girdiğinde, yatağının üstünde bir-iki altın bulurdu.

Güler yüzlü olmasına rağmen, yine de gizli bir derdi varmış gibi, dalgın ve kederli dururdu. Ahali onun için şöyle derdi:

«Hiç de kibirli olmayan bir varsıl, hiç de keyifli olmayan bahtiyar bir adam.»

Ona dair farklı dedikodular ediliyordu. Bazıları onun büyücü olduğunu bile iddia etmişti. Odasında ölü kafaları (kuru kafalar) ve yoğun kokular yayan tütsülükler olduğunu ortalığa yaymışlardı. O kadar ki, bunu duyan Montreuil sosyetesinin çok ünlü bir hanımefendisi bir gün gülerek sormuştu:

«Vali Bey, bize odanızı gösterir misiniz, bir mağarada kaldığınız söyleniyor.»

Fakat merakları nedeniyle epeyce cezalandırılmış sayılırlardı. Vali gülümseyerek onları evine davet etmişti. Çok yüzüne bakılmaz, maun eşyalarla döşeli bu oda alabildiğine sadeydi. Tek süsü şöminenin üstünde duran iki güzel gümüş şamdandı.

Yine de çeneler kapanmayacaktı. Onun odasına kimsenin girecek cesareti olmadığını, bunun bir rahip mağarası, bir oyuk, bir mezar olduğunu söylemeye devam ettiler.

Bu sırada Laftitte bankasına yüklü tutarda paralar yatırdığı fısıldanıyordu. Öyle ki Bay Madeleine, bir imzasıyla beş dakikada birkaç milyon kaldırabilirdi bankadan. Fakat bu birkaç milyon, demin değindiğimiz gibi yalnızca altı yüz kırk bin franktı.

4 BAY MADELEİNE'İN MATEMİ

1821 yılının ilk günlerinde gazetelerde bir haber çıktı. Kendisine «Monsenyör Bienvenu» adı verilen Digne Piskoposu, seksen iki yaşında vefat etmişti. Onun neredeyse bir evliya olduğunu da belirtiyorlardı.

Biz, gazetelerin yazmayı unuttukları bir ayrıntı verebiliriz. Ölümünden birkaç yıl önce Digne Piskoposu'nun, gözlerinin feri sönmüştü ve o kız kardeşinin sevecen yardımları sayesinde, kör olduğuna şükürler ediyordu.

İnsanlar yanında birinin bulunmasından güç kazanır. Bir kanat sesi gibi eteğin hışırtısını duyar, onun şarkı söylediğini, konuştuğunu, girip çıktığını, gidip geldiğini duyarsınız. Bu şarkının, bu sözün, bu adımların ekseni olduğunuzu düşünüp, her an kendi cazibenizi görür, kendinizi engelli olduğunuz ölçüde güçlü duyumsarsınız. Karanlıklar arasında, bu meleğin etrafında döndüğü yıldız olursunuz. İşte bütün bunlara çok az mutluluk yetişebilir. Hayatın en büyük mutluluğu, sevildiğine mutlak olarak inanmaktır; kendi için sevildiğine, daha doğru bir deyimle söyleyelim, kendine rağmen sevildiğine emin olmak.

Gözleri görmez olan adamda inanç vardır. Bu, keder arasında hizmet edilmek, okşanmak demektir. Bir şeyi eksik mi? Hayır. Sevginin sahibi olmak, ışığı kaybetmek değildir. Üstelik ne sevgi! Baştan sona faziletle örülü bir sevgi. Sevgi olan yerde körlük olamaz. Ruh el yordamıyla arayıp bulur. Bulunan, sınanmış olan bu ruh da, bir kadındır. Bir el size dayanak olur. Bu onun elidir. Bir çift dudak alnınızı öper, bunlar onun dudaklarıdır. Ta yanı başınızda bir nefes duyarsınız, o’dur. Her şeyi ondan almak -din ve dindarlık dahil- hiç terk edilmemek, size yardım eden bu hoş güçsüzlüğe, bu yıkılmaz çalgıya dayanmak, onun elleriyle Tanrı’ya dokunmak. Ona sarılabilmek... Somut Tanrı, ne eşsiz bir esrime! Gönül, bu ilahi karanlık çiçek, esrarengiz bir açılma gösterir. Bu gölge, dünyanın olanca ışığına değişilmez. Melek ruh burada, sürekli buradadır; uzaklaşsa da geri gelmek içindir. Düş gibi silinir, gerçek gibi ortaya çıkar. Ağır ağır gelen bir sıcaklık sezilir; işte o! Huzur, sevinç ve kendinden geçmeyle dolup taşar insan; gece içinde bir parıltıya, bir ışığa dönüşür insan. Ve sayısız küçük özen, bu boşlukta çok büyük görünen hiçler. Size vakit geçirtmek için kullanılan, kaybolan dünyanızın yerini alan kadın sesinin tanımsız ahengi, insan ruhla okşanır. Hiçbir şey seçilmez fakat tapınıldığı anlaşılır. Bu bir karanlıklar cennetidir. Evet Monsenyör Bienvenu, dünya cennetinden gökyüzündeki cennete gitmişti.

Onun ölüm haberini Montreuil-sur-Mer'de çıkan gazetede de okuyan Bay Madeleine ertesi gün karalar giyindi. Şapkasına matem işareti olarak siyah bir kurdele takmıştı.

Şehirde onun matemde olduğunu fark edenler bunu konuştular. Bu da esrarengiz bir yabancı olan Bay Madeleine’e ilişkin bir işaret sayılırdı. Matemini tuttuğuna göre, o kutsal Piskopos’la bir akrabalık bağı bulunmalıydı. Bu da onun saygınlığını çoğalttı. Şehirliler ona daha da saygılı davrandılar. Yine bir gün ilçenin ihtiyar ve asil hanımlarından biri kendisine sordu:

«Vali Hazretleri, Monsenyör Bienvenu ile bir yakınlığınız olmalı? Acaba kuzinlerinizden biri miydi?»

«Hayır, Bayan,»

«Fakat onun matemini tutuyorsunuz...»

«Gençliğimde onların evlerinde uşaklık etmiştim.»

Bunu da bir nükte sanıp uzun uzun güldüler.

Yeni valinin farklı bir alışkanlığı daha vardı. İlçeden ne zaman Savoie’lı bir baca temizleyicisi geçse, çağırır; adını sorar ve para verirdi. Bunu duyan küçük baca temizleyicileri bundan faydalanmak için yollarını değiştirip şehirden geçmeyi gelenek haline getirmişlerdi.

5 UFUKTAKİ ŞİMŞEKLER

Vali Madeleine yıllar geçtikçe, bütün ilçe sakinlerinin saygı ve sevgisini kazanmıştı. Bütün kalpler artık onun için atıyordu. Kimse artık ona laf söyleme cesaretini gösteremiyordu, tam aksine, onun ilahi biri olduğunda birleşiyorlardı. Civar köy ve ilçelerde ondan fikir sormaya gelenler de olurdu. O her meseleye hal yolu bulur,

tartışmaları yatıştırır, düşmanlıkları bitirirdi. Derken, bir zaman geldi ki, yıllar önce Digne'de Monsenyör Bienvenu'ya olan sadakat ve sevginin benzerini kazanmıştı neredeyse. İşte yeni vali de bu kadar sevilip sayılıyordu.

Yine de şehirde, bir kişi bu genel sevgiden uzak duruyordu. Bay Madeleine'e bir türlü ısınamamıştı! Onun en iyi tavırlarını kötüye yorar, ettiği iyilikleri hiçe sayardı.

Şaşmaz bir içgüdüsü onu uyarıyor, endişelendiriyordu. Kimi insanlarda sahiden de, her içgüdü gibi, saf, lekesiz, tamamen hayvani bir içgüdü var gibidir. Bu içgüdü yakınlıkları, soğuklukları yaratır, bir yaradılışı diğerinden kaçınılmaz şekilde ayırır, bocalamaz, şaşırmaz, ne susar, ne de çelişkileri olur. Kendi karanlığında aydınlıktır, aldanmaz bir ihtişamdır, aklın bütün önerilerine, mantığın bütün yıkıcı ve bozucularına karşı çıkar, alınyazılar nasıl ortaya çıkarsa çıksın, kedi-insanın varlığını köpek-insana, aslan-insanın varlığını tilki-insana sessizce duyurur.

Vali sakince gülümseyerek şehirden giderken, kendisiyle karşılaşanlar ona saygıyla selam verir, çocuklar koşup onun elini öperlerdi, işte böyle zamanlarda koyu gri, demir grisi bir redingot ceket giymiş, uzun boylu ve dev yapılı bir adam elinde kalın bastonu, başında enli şapka, bakışlarıyla onu uzun uzun incelerdi. O köşeyi döndükten sonra kollarını birleştirip, yüzünü kırıştırırdı. Sanki bu yaptığıyla şunu demek isterdi: «Yüce Tanrım, bu adam da neyin nesi? Onu bir yerlerden tanıyor gibiyim, yüzü hiç de yabancı gelmiyor, onu daha önce görmüş gibiyim. Evet onu bir yerde gördüm fakat nerede? Her neyse o ne yapsa benim gözümü boyayamaz. Bu işin içinde bir iş var, hiç güvenim yok ona.»

Bu adam Emniyet teşkilatının bir müfettişi olan Javert'di. Montreuil-sur-Mer'e polis müfettişliğine Bay Madeleine'in valiliğinden birkaç ay önce tayin edilmişti. Madeleine'in ilk yıllarını görememişti. Javert bu görevi, o günlerde Paris polis müdürü olan Devlet Bakanı Angles Kontu'nun yazmanı Bay Chabouillet'nin korumasına borçluydu. Javert, Monreuil-sur-Mer'e vardığında büyük sanayicinin başarıları zirveye ulaşmış, Madeleine Baba, Bay Madeleine olmuştu.

Polis memurlarının çocuğunun yaptıkları işe has bir yüz ifadesi vardır. Bu ifadeye alçaklığa, adiliğe kaçan bir yetke havası da girer, işte Javert'de aynı yüz ifadesi vardı, fakat alçaklık ve adilik hariç.

Ruhlar gözle görülebilselerdi, şu tuhaf olay hemen meydana çıkardı: İnsan cinsinden her kişi hayvan türünden bir yaratığı andırır. Bilgenin aklından şöyle bir geçirdiği bu gerçek, kolayca kabul edilirdi. İstiridyeden kartala, domuzdan kaplana dek bütün hayvanlar insanın içindedirler, onların her biri bir insanın içindedir. Dahası bazen hepsi aynı anda.

Hayvanlar, esasen ruhlarımızın gözle seçilen simgelerinden, kendi erdemlerimizin, fenalıklarımızın gözlerimiz önünde dolaşan görünüşlerinden farklı bir şey değildir. Tanrı düşündürmek için onları bize gösterir. Fakat hayvanlar sadece gölge olduklarından, Tanrı onları, kelimenin eksiksiz anlamıyla, eğitilebilir biçimlerde yaratmadı; ne işe yarardı ki? Buna karşılık, ruhlarımız gerçek olduklarından ve kendilerine has, bir bitişleri olduğundan, Tanrı onlara zekâ bağışladı, yani eğitimi mümkün hale getirdi. Sağlam

gerçekleştirilen bir toplumsal eğitim, ne olursa olsun, sürekli bir ruhun sahip olduğu faydaları meydana çıkarır.

Kuşkusuz bu insanların, tam kendisi olmadan önceki ve sonraki karakterlerinin derin meselesi hakkında önyargılı olmadan, görünüşteki dünyevi hayatın dar bakış noktasından söylenmiştir. Görülebilen «ben» mevcut biçimlerin hiçbiri bilgeye gizli «beni» yoksayma yetkisi vermez.

Şimdi, her insanda doğasının hayvan türlerinden birinin bulunduğunu bizimle beraber bir anlığına kabul ederseniz, polis görevlisi Javert'in neye benzediğini söylemek kolaylaşır.

Kuzey İspanya'da Asturya eyaleti köylülerinin inançlarına göre, dişi kurdun her doğumunda doğan yavrular arasında bir köpek yavrusu vardır, ana kurt bu yavruyu vakit yitirmeden öldürür, aksi halde büyüyünce diğer yavruları yer.

Bir dişi kurdun oğlu olan bu köpeğe insan yüzü çizin, ortaya Javert çıkar. Kendisi bir zindanda doğmuştu. Annesi sarhoşluk ve falcılık yaptığı için tutuklanmış bir kaldırım kadını, babası bir kürek mahkûmuydu. Bundan dolayı o ailesine koyu bir kin beslerdi. Sanki onlardan intikam almak istercesine, büyüdüğünde polis olmayı istemişti. Delikanlılığında, Fransa'nın güney cezaevlerinde görev yapmıştı. Bugün kırkında olan adam çok başarılı olmuş, müfettişliğe dek yükselmişti.

Onu ifade etmek, ona dair düşünce vermek faydalı olur. Basık, büyük delikli bir burnu, yanaklarını kapatan gür ve siyah favorileri vardı. Dört köşeli yüzünde, karanlık çukurlara benzeyen bu burun delikleri ona korkunç bir ifade kazandırmıştı. Yabanıl bir hayvan suratı. Ciddi olduğunda bir bekçi köpeğine benzeyen Javert, güldüğünde bir kaplana benzerdi.

Dar, o kirpi gibi saçları sürekli çatık duran, kalın fırça gibi kaşlarına inerdi. Kısık dudakları ve haşin gözlerinde yabanıl bir emrediciliğin izleri vardı.

Bu adamın olanca hayatını yöneten çok sade iki duygu vardı, doğrusu iyi duygulardı bunlar. Fakat bunları abartan Javert, bu faziletleri de birer kötü alışkanlığa dönüştürmüştü. Abartılı derecede Otorite'ye saygılı ve başıbozukluğa kin duyardı. Onun gözünde hırsızlık, cinayet ve bütün suçlar, başıbozukluğun görünümleri gibiydi. Devlet memurlarının tümüne en önemlisinden en sıradanına kadar derin bir saygısı vardı. Onun anlayışında yerine göre bir orman zabıtası da bir başbakan gibi saygıyadeğer bir memurdu. Fenalık sınırını aşanların, topunu küçümser, suçlulara şaşmaz bir kin ve düşmanlık duyardı. Bir yandan: «Görevli aldanmaz; yargıç sürekli haklıdır» derdi. Diğer yandan da: «bunlar giderilemez biçimde mahvolmuşlardır. Onlardan iyi bir şey umulamaz» derdi. İnsan kanunlarına, insanları lanetlemek ya da daha doğrusu, onları saptama yetkisini veren, toplumun alt katmanına Cehennem nehrini yerleştiren en taşkın insanların, yargılarını harfiyen paylaşırdı. Sağlam, ağırbaşlı, sert, kederli, hayalciydi. Kibirsizdi, fakat kurumlu olduğu da söylenebilir. Bakışları bir burguya benziyordu, duygusuz ve keskindi. Olanca hayatını iki kelimeyle anlatabiliriz: Uyanık olmak, göz hapsine almak. Dünyanın en karmaşık olgusunu anlaşılır hale getirmişti. Faydalı olduğunu biliyordu, görevine inanıyordu ve bir insan nasıl papaz oluyorsa, o da aynı halle

detektifti. Gözüpek, vakur ve katıydı. Bütün dindarlar gibi gururluydu. Yakaladığı her kimse Tanrı acısın. Babasını yakalasa ipe gönderir, anasını suçlu bulsa, kodese tıkardı. Bunu da faziletin bağışladığı kutsal görevi gibi görürdü. Kendine karşı da, hayli gaddarca davranırdı. Özvarlığını denetlemekte yetkinleşmişti. Kendisinden her şeyi esirger, çok az yer, hiç içki içmezdi. Hayatında eğlenceye asla zaman ayırmamıştı. Tertemiz ve dürüsttü. Kimse onun en alımlı kadına bile baktığını görmemişti. O hiç aksamayan bir namusu ve göreve bağlılığı simgelerdi.

Zalim bir görevdi bu. O hafiyeliği Ispartalıların İsparta'yı anladıkları anlamda anlamıştı: Zalimce bir izleme, su katılmamış bir namus, taş gibi katılık, duygusuz bir polis ajanı, Vidocqu'un karakterinde Brutus.

Javert'in olanca varlığı, izleyen, tüyen birini tanımlardı. Joseph de Maistre'in gizemci okulu ki o çağlarda, aşırı gazeteler denilen gazeteleri üstün bilgilerle, doğanın ve evrenin yaratılışı gibi yazılarla dolduruyordu, Javert'in bir simge olduğunu iddia etmekten geri durmazdı. Şapkasının altında kaybolan alnı görünmüyordu, kaşlarının altında kaybolan gözleri görünmüyordu, boyunbağının içine dalan çenesi görünmüyordu, yenlerinin arasına giren elleri görünmüyordu, redingotunun altında taşıdığı bastonu görünmüyordu. Fakat zamanı geldiğinde, bir pusudan fırlar gibi, ansızın, bütün bu gölgeden, dar, köşeli bir alnın, lanetli bir bakışın, ürkütücü bir çenenin, iri ellerin, korkunç kalın bir sopanın uzandığı görülürdü.

Boş vakitlerinde okurdu, fakat kitaplardan da hoşlanmazdı. Tam anlamıyla cahil biri sayılmazdı. Kimi zaman istemeden yaptığı bazı yorumlardan onun o kadar bilgisiz olmadığı belli olurdu.

Az önce onun neredeyse hiç kusuru olmadığını belirttik. Arada sırada sigara içerdi. Bu tek düşkünlüğüyle insan olduğu anlaşılırdı. Hemen anlaşılacağı gibi, Javert, Adalet Bakanlığı'nın istatisiğinde: «İpsiz sapsızlar» olarak gösterilen bölüme giren bütün o takımın korkusuydu. Onlar, Javert adını duyar duymaz kaçacak delik ararlardı. Javert'in yüzü görününce donakalırlardı. Javert böyle bir adamdı işte.

Javert bakışlarını Bay Madeleine'den ayırmıyor, onu sürekli denetim altında tutuyordu. Vali bunu fark etmemiş olmalıydı, fakat bunu fazla önemsemiyordu aslında. O Javert'le arasını iyi tutuyor, ona kibar ve iyi davranıyordu.

Javert, bir gün Bay Madeleine'e ilişkin ve onun geçmişiyle ilgili bir araştırma yaptığını istemeden söylemişti. Bunu gönülsüzce söylemişti. Başka bir şehirde kaybolan bir aileden bilgi almıştı. Dahası bir gün kendi kendine konuşurcasına, «Sanırım o avucumda,» diye mırıldanmıştı. Sonra üç günde tek kelime etmeden dalgınca durdu. Yakaladığını sandığı ipucu kopmuştu.

Zaten -kimi sözcüklerin ifade ettikleri çok kesin görünebile

ceğinden, bu zorunlu bir kalem rüşvetidir- bir insanda sahiden aldanmaz bir şey olamaz, içgüdünün özelliği de kuşkusuz aldanış, izi yitirmek, yolu kaybetmektir. Yoksa akıldan daha üstün olurdu, hayvanda insandan daha sağlam bir gerçek ışığı olurdu.

Javert kesinlikle, Bay Madeleine'in kusursuz huzuru, olağan davranışı karşısında

birazcık şaşırıyor, canı sıkılıyordu.

Bay Madeleine, hiçbir şeyi fark etmez gibi serinkanlılığını koruyordu. Fakat bir gün Javert'in o garip tavrı, Bay Madeleine'i de etkiledi. Nasıl mı?

6 FAUCHELEVENT BABA

Bir sabah, Madeleine Baba, şehrin kötü bir yolundan giderken, birkaç adım beride bir kalabalığın biriktiğini gördü. Fauchelevent Baba, adlı ihtiyar bir adam, arabasının altına düşmüştü.

Fauchelevent Baba, Bay Madeleine'in sayısı çok az düşmanlarından biriydi. Madeleine'i hiç sevmez, nefret ederdi. Bu da aslında çok önemsiz bir olaydan kaynaklanıyordu. Gençliğinde bir noter yazmanı olan, çok okumuş bir köylüydü Fauchelevent. Sonra alabildiğine geliştirdiği bir ticarete başlamıştı. Fakat tersliğe bakın, Madeleine Baba'nın ilçeye geldiği günlerde, ihtiyarın işleri kötülemeye başlamıştı. Yabancı, işini geliştirip zenginleşirken, Fauchelevent'in işleri çok bozuktu, işte bu yüzden, kendisi sefalete giderken, hep kazanan bu yabancıya kin tutuyordu.

Kalçası kırılan at yerinden oynamıyordu. Yaşlı adam tekerlerin arasına sıkışmıştı. O kadar kötü bir şekilde düşmüştü ki, araba onun üstüne devrilmiş, bağrını eziyordu. Araba ağır yüklüydü. Biçare Fauchelevent Baba yürek sızlatan inlemeler koyuyordu.

Hatalı, acemice bir hareket, arabayı iyice sarsarak adamı

öldürebilirdi. Onu kurtarabilmek için arabayı üstünden kaldırmak gerekliydi.

Kaza anında oraya gelen Javert, hemen bir kaldıraç bulmaları için adamlarını göndermişti.

Bay Madeleine göründüğünde kalabalık hemen yarıldı, Fauchelevent Baba can acısıyla bağırıyordu:

«İmdat! Şu biçare ihtiyarı kurtaracak kimse yok mu?»

Bay Madeleine, izleyenlere döndü:

«Bir kaldıraç yok mu?» diye sordu.

Bir köylü:

«Almaya gittiler.»

«Ne vakit dönerler?»

«Bilemeyiz, nalbanta gidildi, hiç değilse bir on, on beş dakika sürer.»

Madeleine Baba bağırdı:

«Çok uzun zaman.»

Bir gün önce yağmur yağdığı için, yerler balçık gibiydi. Araba bu çamurlara battıkça, ihtiyarın göğsüne iyice batıyor, acısı çekilmez hale geliyordu. Beş dakikaya kalmaz, bütün kemikleri kırılırdı.

Bay Madeleine oradakilere:

«Bakın,» dedi, «bekleyecek vakit yok, adam ölüyor. Arabanın altında tek kişilik yer var, biri arabanın altına girsin ve sırtıyla arabayı kaldırmaya çalışsın, bizler de adamı çekeriz. Sırtına güvenen biri yok mu? Onu kurtarana beş altın.»

Kimse oralı olmadı.

Madeleine Baba bağırdı:

«On altın.»

Adamlar başlarını eğdiler. Aralarından biri, mırıldandı:

«Can pazarı. Bunun için epey güçlü olmak gerekir, işin içinde ezilmek de var.»

Madeleine Baba parayı yükseltiyordu:

«Ha gayret, yirmi altın.»

Yine koyu bir sessizlik.

Derken bir ses yükseldi:

«Onlarda eksik olan cesaret değil.»

Madeleine Baba, başını çevirdi. Javert konuşmuştu. Polis müfettişi sürdürdü:

«Bay Madeleine, sizin istediğinizi yapacak tek bir adam tanıdım ben.»

Vali titredi.

Javert umursamaz gibi, gözlerini Bay Madeleine'e çevrili sürdürdü.

«Bu bir kürek mahkûmuydu.»

«Vyle mi?»

«Evet, Toulon cezaevinde, bir tutsak.»

Bay Madeleine'in yüzünde tek damla kan yoktu.

Bu arada arabanın tekerlekleri çamura iyice batıyordu. Fauchelevent Baba acılı çığlıklar attı:

«Boğuluyorum, soluğum kesildi. Kaburgalarım kırılıyor, şu kaldıraç nerede kaldı?»

Madeleine Baba yine etrafına bakındı:

«Şu biçareyi çekip almak ve yirmi altın isteyen yok mu?»

Ses yoktu.

Javert tekrar konuştu:

«Bunu sadece o kürek mahkûmu yapardı, o kaldıracın yerini tutardı.»

İhtiyar soluyordu:

«Ölüyorum!»

Bay Madeleine ansızın kararını vermiş gibi başını kaldırdı. Javert'in kendisine çevrili gözlerini, kımıltısız bekleyen köylüleri gördü. Kederle gülümsedi, sonra tek kelime etmeden yere çöktü. Kalabalığın karşı çıkışlarına aldırmadan arabanın altına girdi.

Müthiş bir bekleme başladı.

Bu öldürücü ağırlığın altında karınüstü sürünerek ilerleyen Madeleine Baba, yok yere yumruklarını sıkıp, dirseklerini dizlerine birleştirmek istedi. Bağırdılar:

«Çekilin Madeleine Baba, ezileceksiniz.»

Hatta Fauchelevent Baba bile, bağırdı:

«Durun Bay Madeleine; benim gibi bir yaşlı köylü için değmez. Ben vademi doldurdum, ne yapalım yazgımızda böyle ölmek de varmış. Kendinizi yok yere tehlikeye atmayın.»

Madeleine Baba bir şey demedi.

Oraya yığılan kalabalık, soluk almaya çekiniyordu. Tekerlekler giderek derine saplanmıştı. Madeleine Baba'nın oradan canlı kurtulması mümkün değil gibiydi.

Derken inanılmaz bir şey oldu. O büyük arabanın devindiğini gördüler. Araba usulca kalkıyordu. Uğultulu bir ses duyuldu:

«Haydi yardıma koşun, çabuk!»

Bu artık son gayretini harcayan Bay Madeleine'in sesiydi.

Hemen koşuştular. Bir kişinin cesareti, hepsine güç vermişti. Yirmi kol da uzandı. Arabayı yukarı kaldırdılar. Yaşlı Fauchelevent kurtulmuştu.

Madeleine Baba kalktı, yüzünde kan kalmamıştı. Alnından oluk oluk ter akıyordu. Giyecekleri yırtılmış, her yeri çamura batmıştı. Herkes ağlıyordu. Yaşlı adam kurtarıcısının dizlerini öpüyor ona, «Tanrımsınız benim» diyordu. Madeleine Baba'nın yüzü ışıyordu. Sevinçle gülümsedi. Kendisine üsteleyerek bakan Javert'e kederli gözlerini çevirdi.

7 FAUCHELEVENT BABANIN PARİS'TE BAHÇIVAN OLMASI

Fauchelevent Baba'nın diz kemiği düşerken kırılmıştı.

Bay Madeleine onu fabrikada yaptırdığı revire taşıttı. Orada çalışan iki rahibe vardı.

Ertesi sabah ihtiyar adam yastığının üstünde bin franklık bir banknot buldu. Madeleine Baba, şöyle bir not da yazmıştı: *Atınızı ve arabanızı satın aldım*.

Aslında at ölmüş, araba kullanılamaz hale gelmişti. Bunun ardında Bay Madeleine, rahibelerin ve ilçe rahibinin önerileri doğrultusunda Fauchelevent'i bir manastıra bahçıvan olarak yerleştirdi. Bu manastır Paris'in Saint-Antoine Mahallesindeydi.

Bu olaydan kısa süre sonra Madeleine Baba, şehre vali olarak atanmıştı. Yetkesinin simgesi olan o mavili kırmızılı atkıyı omuzuna aldığında, Javert ansızın titredi. Görünümünü değiştiren bir kurt yakalayan bir köpek gibi hırladı. O günden başlayarak yeni validen sürekli uzak durdu.

Montreuil-sur-Mer'in gelişmesi, orada yaşayanları refaha boğmuştu.

Monteuil-sur-Mer'de Madeleine Baba'nın getirdiği bu refahı, gösterdiğimiz bazı

işaretler dışında, göze görünmese de, hayli dikkat çeken bir işareti daha vardı. Bu asla adatmaz. Halk acı çekerken, işsizken, ticaret hayatı çok durgunken, vergiler vaktinde verilmez, devlet de bunları alabilmek için epey masrafa girer. İşsizlik ortadan kalkınca, memleket mutlu ve varsıl olunca, vergi hemen ödenir, devlete hiç masrafı olmaz. Denebilir ki, genel vergi toplama giderleri, yedi yılda, Montreuil-sur-Mer civarında dörtte üç oranında azalmıştı. Bu da, burayı örnek olarak göstermeye yöneltiyordu. Bunlar arasında, özellikle, o zamanlarda maliye bakanı olan Bay de Villele de bulunuyordu.

Fantine, memleketine geri döndüğünde, burayı böyle gelişmiş halde buldu. Kendisini hatırlayan yoktu. Ne de olsa, oradan ayrılalı neredeyse on yıl geçmişti.

Fakat Fantine'in hayalleri suya düşmeyecekti. Rahatça iş buldu. Bay Madeleine'in fabrikasının kapısı genç kadına hemen açılmıştı. Fantine hemen oraya başvurdu ve kadınlar işliğine alındı.

Bu iş Fantine için epey yeniydi. Önceleri biraz zorlandı. Fazla iş çıkaramadığı için gündeliği de yüksek değildi, fakat genç kadın, buna da şükür dedi. Geçimini namusuyla kazanıyordu.

8 KÖTÜ YÜREKLİ BİR CADALOZ

Fantine işe başlayınca, kendisini alabildiğine mutlu hissetti. Alınteri döküp, dürüstçe yaşayabilmek ne büyük nimetti.

Genç kadın, çalışma isteğini tekrar duydu. Kendisine bir ayna aldı. Gençlik ve güzelliğini, altın renkli saçlarını, inci gibi dişlerini izlemeyi seviyordu.

Kaygılarının çoğu geçti, artık Tholomyes bile belli belirsiz bir anıydı. Tek gayesi, bir gün Cosette'i yanına almaktı. Kendisini çok talihli hissediyordu. Ufak bir oda kiraladı ve kazanacağı paralara güvenip, daha sonra ödenmek üzere biraz eşya aldı. İşte bunda hatalı davranmıştı. Fakat bu, Paris'te edindiği o kötü huyların kalıntısıydı.

Dul kaldığını söyleyebilirdi, fakat söylememişti, bu yüzden, kızından da kimseye söz etmedi.

İlçeye yerleştikten sonra aylar boyunca, Thenardierler'e aksatmadan para yolladı. Yazmayı bilemeyen, sadece imza atabilen genç kadın, bu mektupları, şehrin genel mektupçusuna yazdırıyordu. Gelgelelim, onun habire mektup yazdırması ilçe sakinlerinin işkillenmesine neden olmuştu. İşlikte kimse ile içlidışlı olmayan ürkek Fantine, diğer kadınları da rahatsız ediyordu. Onu burnu büyük olmakla suçluyorlardı.

Dünyada, sadece fenalık etmek ve başkalarına zarar vermek için yaşayanlar ve keyif alanlar vardır, iş arkadaşları da Fantine'i göz hapsine almış gibi, onun her yaptığından bir anlam çıkarmayı kendilerine görev edinmişlerdi. Aslında onların çoğu, onun güzelliğini, o parlak saçlarını, apak dişlerini kıskanıyordu.

Çalışırken, kimi zaman o gür kirpikleri arasından süzülen bir yaş kadife yanaklarından aşağı süzülürdü, bu da arkadaşlarının ilgisini çekerdi. Aslında Fantine, kızını özlediği için ağlıyordu.

Kim bilir belki de kimi zaman o sevmiş olduğu hayırsızı da hatırlıyordu. Unuttum sanıyordu ama, geçmişin bütün bağlarını koparmak kolay iş değildi.

Ayda iki kez, sürekli aynı adrese yazdığını öğrenmişlerdi. Adresi öğrendiler: *Bay Thenardier, Montfermeil'de Hancı.*

Meraklı işçi kadınlar, bir çaresini bulup o genel mektupçuyu sıkıştırdılar. Meyhanede ona içkiyi ısmarlayıp ağzını aradılar. Nihayet Fantine'in bir çocuğu olduğunu öğrendiler: Küçük bir kız. Meraklı mahalleli kadınlar arasında ta Montfermeil'e dek gitmeye cesaret eden biri çıktı. Kadın başarmıştı. Thenardierler'i konuşturmuştu. Döndüğünde şen şakraktı: «Oh oh, bravo,» diye söylendi. «İnanın, şu harcadığım otuz beş franga değdi. En azından kızını gördüm.»

Bu kadın Bayan Victurnien adlı kötü kalpli bir cadıydı. Bütün kadın ve kızların namusunu korumakla görevli gibiydi. Altmışını geçen kadın, çirkinliğine bir kocamışlık da eklemişti. İşin en inanılmaz tarafı bu cadalozun da bir zamanlar genç olmasıydı. Bu kadın gençliğinde manastırdan sıvışan firari bir papazla evlenmişti. Bu tiksindirici Bayan Victurnien, zayıf, kemikli, sirke suratlı bir kadındı. Zaman zaman, kendisini dul bırakan kocasını hatırladıkça ondan yediği sopaları da hatırlardı. Restorasyon zamanında, fanatikleşmişti. Kiliseden ayrılmaz olmuştu. O kadar ki rahibeler, onun bir zamanlar kiliseden sıvışan bir papazla evlenmesini de atfetmişti.

Kadın, kocasından kalan önemsiz bir mülkü Arras'daki bir manastıra hibe etmişti. Evet işte bu Bayan Victurnien, Montfermeuil'e gitmiş ve dönüşte kurumlanarak: «Çocuğu gördüm,» demişti.

Bu olanlar uzun zaman almıştı. Fantine bir yıldan beridir, fabrikada çalışıyordu ki, bir sabah işlik şefi kadın, onu odasına çağırdı ve vali bey tarafından kendisine elli frank uzatıp artık işten atıldığını söyledi. Dahası kadın, vali adına konuştuğunu sezdirip, ona burayı da terk etmesini önerdi.

Tersliğe bakın; hiçbir kötülük tek başına gelmez. O ay Thenardierler on iki franklık aylığı on beş franga çıkarmışlardı.

Fantine beyninden vurulmuş gibiydi, ne yapacağını bilemiyordu. O ayki o kirasını ödemediği gibi, eşyaların da parasını ödememişti. Oradan ayrılamazdı. Elli frank onun borçlarını karşılamaya yetmezdi. Yalvardı, yakardı. Fakat o kadar iyi bir işçi olmadığından, işlik şefi kadın ona hemen çıkma buyruğu verdi. Genç kadın, başı önünde, yıkılmış gibi odasında döndü. Demek herkes kabahatini öğrenmişti.

Genç kadın yıkılmıştı. Valiye başvurmasını önerdiler. Bay Ma

deleine merhametli biriydi, yardım edebilirdi. Genç kadın, bu teklifi geri çevirdi. Aslında cesareti yoktu, iyi kalpli Vali kendisine elli frank yollamıştı ama haktanır biri olduğundan, onu işten kovuyordu. Fantine buna karşı çıkamazdı.

9 CADI VİCTURNİEN'İN BAŞARISI

Firari papazın eşi yapacağını yapmıştı.

işin en kötü yanı Bay Madeleine’in bütün bunlardan bihaber olmasıydı. Vali işliklere sık sık uğramazdı. Kadınlar işliğine yönetici olarak, evde kalmış bir kızkurusu atamıştı. Papazın önerisiyle işe alınan bu cadı, aslında kötü kalpli değildi. Fakat kıt anlayışlı olduğundan, kendisinin yapmadığı hataları başkasında affetmeyi bilmezdi. Aslında namuslu, saygın ve haktanır bir kadındı ama anlayışlı sayılmazdı. Bay Madeleine onu tam yetkili kılmıştı ve bu nedenle, onun yönetimine hiç karışmazdı. Patronun kendisine duyduğu güvenden yüz alan gözlemci de esasen o elli frangı Fantine’e yalnızca acıdığı için vermişti. Bu para Bay Madeleine'in ihtiyaç sahiplerine ayırdığı yardım sandığından alınmıştı.

Fantine iş aradı, bulamadı. Hizmetçilik için ev ev dolaştı. Güzelliği ev hanımlarını kuşkuya düşürüyordu, evine almak isteyen çıkmadı. Şehirden ayrılamıyordu. Kendisine o eşyaları satan eskici, ona gözdağı vermiş:

«Gitmeye kalkışırsan, seni hırsızlıktan tutuklatırım,» demişti.

Ev sahibi kendisine:

«Gençsin, güzelsin, farklı ödeme yolları var,» demişti.

Zavallı Fantine yapacak şey bulamıyordu. Elli frankı ev sahibiyle eskici arasında pay etti. Eşyalarının birazını iade etti, kendisine sadece yatağı bıraktı. Bu arada meteliksiz ve işsiz kalması neyse, yüz frank kadar borcu da vardı.

Kışladaki askerler için kaba gömlekler dikme işini üstlendi.

Bunun karşılığında on iki metelik ödüyorlardı. Ama Cosette’in pansiyonuna ödemek için günde on metelik ayırması gerekiyordu. İşte, o zorlu günlerde Thenardierler’in ödemelerini vaktinde yollamamaya başladı.

Akşamları odasına gelirken, kendisine mum tutan yaşlı komşu kadın ona çok azla yetinmenin, sefalet içinde yaşamanın, ince noktalarını anlatıyordu. Azla yetinmek, hiçle yaşamakla aynıdır. Biri loş oda, diğeri karanlık odadır.

Fantine kışın soğuklarında ocak yakmadan yaşamayı, iki günde bir, yem yiyen kuşundan vazgeçmesini, etekliğinden yorgan, yorganından eteklik yapmayı öğrendi. Karanlıkta komşunun mumundan faydalanıp kuru ekmek yemeyi de denedi. Hayat boyunca sefalet çeken kişilerin bir meteliği ne kadar süre dayandıracaklarını da öğrendi. Fantine yoksulca yaşamanın inceliğini edindi ve tekrar cesaretine kavuştu. Komşusuyla dertleşiyordu:

«Geceleri beş saat uyur, kalan vakti, dikişe ayırırım. Böylece ekmeğimi biraz olsun kazanırım. Üstelik kederli insanın, iştahı da olmaz. Acılar, sıkıntılar ve bir parça kuru ekmek, bütün bunlar beni doyurmaya yeter.»

Bu acıların arasında kızını yanında bilmek, onun için bitimsiz bir mutluluk olurdu. Bir ara Cosette’i yanına almayı düşündü, daha sonra onu da sefalete sürükleyeceğini düşünüp caydı. Hem Thenardierler’e hayli borçluydu.

Kendisine hayat dersleri veren o yaşlı komşu kadın, sahiden insaflı, çok erdemli bir kadındı. İmza atmak dışında bilgisisiz olan bu iyi yürekli kadının, adı «Marguerite» idi.

insancıl ve anlayışlı bir kadın.

Fantine ilk zamanlarda fabrikadan kovulmasına öyle utanmıştı ki sokağa çıkmak bile istemiyordu.

Küçük yerlerde bir bedbahtla eğlenmek, ona azap çektirmek gelenek gibidir. Paris'te olsa, utancını ve suçunu gizleyebilirdi. O uğultulu ve büyük şehirde onu kimse umursamazdı.

Sefalete alışması gibi, giderek hakaretlere de alıştı. Bir süre sonra hiçbir şeyi dert etmemeye çalışmayı kararlaştırdı. Bir kaç ay sonra, utancından kurtuldu. Hiçbir şey olmamış gibi başını geriye atarak, sokaklarda yürümeye başladı.

O cadı Madam Victurnien çoğu zaman onun yıkık halini görüp eğleniyordu. Alçakların karanlık bir mutlulukları olur.

Cadı, biçare kıza dersini verdiğini düşünüp, içten içe seviniyordu.

Yoğun iş Fantine'i yormuştu, kimi zaman, komşusu Marguerite'de yakınıyor: «Ellerime bakın, ne kadar sıcak...» diyordu.

Bu arada geceleri terliyor ve kuru kuru öksürüyordu.

Ama yine de sabahları aynada o güzel saçlarını açıp taradığında, bir anlığına, gelgeç bir mutluluk yaşardı.

10 KARANLIK GÜNLER

Kış biterken, Fantine işten atılmıştı. Yaz gelip geçti, tekrar kış geldi. Gündüzler kısalmış, işler iyice azalmıştı. Kışın soğuk günlerinde insan daha çok acıkırdı. Gün geceye bitişir, sabah tezelden akşama dönerdi.

O sisli, kasvetli günlerde, sabah oldu derken, ansızın akşamın karanlığı çöküveriyordu.

Gökler karanlık, günler kasvetliydi. Soğuk nedeniyle suların donması gibi, yürekleri de kurutup, duygusuzlaştırıyordu. Alacaklıları Fantine'in kapısını aşındırıyorlardı.

Genç kadın, yok denecek kadar az kazanıyordu. Borçları da giderek artıyordu. Her ay paralarını almayan Thenardierler, kadıncağızın kalbini karartan mektuplar gönderiyorlardı. Bir gün ona Küçük Cosette'in soğuklarda epey üşüdüğünü, yün bir elbiseye ihtiyacı olduğunu yazdılar. Bunun için de Fantine'den ona frank istediler.

Zavallı Fantine gün boyu elinde o lanetli mektupla dolanıp durdu. Akşam üstü, sokak köşesindeki bir berbere gitti. İskemleye oturdu, tokasını çekip saçlarını döktü.

Gür ve ipek saçları, altın bir ırmak gibi ta dizlerine iniyordu. Berber hayran kalmıştı, bağırdı:

«Oh, ne hoş saçlar!»

«Kaç para verirsiniz?»

«On frank.»

«Tamam. Kesin.»

Yünden yapılma bir etek alıp, Thenardierler'e gönderdi. Hancılar çok öfkelendiler. Onların istediği etek değil, paraydı. Cosette nasıl olsa kızlarının eskileriyle geçiniyordu. O yepyeni yün eteği büyük kızları Eponine'e giydirdiler. Zavallı «Tarlakuşu» yine üşüyüp durdu.

Ama Fantine mutluydu. Sürekli aynı şeyleri söyleniyordu: «Kızım artık üşümüyor, onu saçlarımla giydirdim!»

Kesilen saçlarını kendi yaptığı süslü başlıklara gizliyordu ve o haliyle bile göz alıcıydı.

Fantine'in benliğinde bazı değişiklikler başlamıştı. Sabahları aynada o güzelim saçlarını göremeyince, etrafındakilere düşman kesildi. O da oradakilerin hepsi gibi, Vali Madeleine'e derin bir saygı ve hayranlık beslemişti. Fakat artık onu da farklı gözlerle görüyordu. Kendisini işten kovduran ve yıkımlarına neden olan bu zalim adam, değil miydi? Ona da kin tutmaya başladı. Özellikle ona kini vardı. İşçilerin kapı önünde toplandıkları vakitte, fabrikanın önünden geçerken, avazı çıktığınca şarkı söylüyor, öfkeli kahkahalar atıyordu.

Onun bu yaptıklarını gören ihtiyar bir kadın, bir gün: «Yüce Tanrım, bu kızın sonu iyi değil!» diye mırıldanmıştı.

Yalnızca iş olsun diye bir âşık buldu: Önüne ilk çıkanı. Bulduğu adam sefil bir gezginci mızıkacıydı. Bir zaman sonra Fantine kendisini döven ve parasını sızdırmak isteyen bu kopuktan ayrıldı.

Çocuğunu çok özlemişti, ona tapınıyordu.

Fantine sefalete gömülüp bütün değerlerini kaybedip, ahlaki bakımdan düştükçe, ruhunun en derinlerindeki o küçük melek, giderek parlıyordu. Kendi kendisine sürekli aynı sözleri söylüyordu: «Para kazandığımda, Cosette'imi yanıma alırım.» Gülüyordu, öksürüğü ne yapsa geçmiyordu, geceleri tere batmış halde uyanıyordu.

Bir gün Thenardierler'den şöyle bir mektup geldi:

Burada salgın bir hastalık var, Cosette de hasta. Bunun bir deri humması salgını olduğu söyleniyor. Ölenler de var. Kullanılacak ilaçlar epey pahalı. Bir haftaya kadar kırk frank yollamazsanız, kızınızın ölüm haberini alırsınız.

Fantine delirmiş gibiydi, kahkahalar atarak gülmeye başladı. Yaşlı komşusuna yakındı:

«İnanılır gibi değil! Thenardierler delirmiş olmalı. Kırk frank mı! Bu iki altın eder, ben bunca parayı nereden bulayım?»

Merdivenin başındaki pencereye yaklaşıp, mektubu tekrar okudu, daha sonra koşarak indi, aralıksız gülüyordu, sokakta karşılaştığı biri sordu:

«Hayrola, çok neşelisiniz? Sanırım iyi bir haber aldınız?» Fantine:

«Ne olacak, köylülerin bana ettiği bir şaka. Onlardan mektup aldım da, benden kırk frank istiyorlar... Ne iş ama!»

Aldığı haberle yıkılan Fantine, nereye gittiğini bilmeden yürüyordu. Meydandan geçerken, bir kalabalığın toplaştığını gördü. Bir arabanın etrafını almışlardı.

Arabanın kapısına dikilmiş bir adam, sürekli vaaz verir gibi konuşuyordu. Kırmızılar giymiş bu adam gezgin bir dişçiydi. Kalabalığa takma dişler, diş beyazlatıcı şeyler satmaya çalışıyordu.

Fantine de aralarına karıştı ve diğerleri gibi adamın söylediklerini gülerek dinledi. Bir ara, dişçi bu gülen kızın, bembeyaz dişlerini fark etmişti. Ona laf attı:

«Hey gülen güzel kız, dişlerin inci gibi. Öndeki iki dişini bana sat, sana iki altın vereyim.»

«Fakat bu çok korkunç!» diye bağırdı Fantine.

Bu yanıtı duyan dişsiz bir cadaloz homurdandı:

«İki altın ha! Kırk frank. Yüce Tanrım! Ne şanslı karılar var!» Fantine oradan kovalanırcasına kaçtı. Adamın arkasından sesleniişini duymamak için elleriyle kulaklarını kapattı. Adam bas bas bağırıyordu:

«Bir daha düşün güzel kız. İki altın, fena para değil! Canın isterse, akşama gel. Ben, Gümüş Saban hanındayım.»

Fantine yıkılmış gibiydi. Odasına döndüğünde kendi kendisine hışımla söyleniyordu, iyi kalpli komşusuna:

«Neler oldu bir bilseniz? Korkunç bir adam, öylelerinin halkı rahatsız etmesine niye izin verirler. Benden ne istedi biliyor musun, inanılır şey değil! Ön iki dişimi çekmek istermiş. Yüce Tanrım, dişlerimi, üstelik ön dişlerimi. Fakat o zaman çirkinleşirim. Saç, haydi neyse, saç tekrar uzar, ya dişlerim. Hayır, asla vermem. Onları çektirmektense, kendimi öldürürüm.»

Marguerite sordu:

«Kaç para demişti?»

«İki altın.»

«Bu da kırk frank eder.»

«Evet,» dedi Fantine, «doğru, tam kırk frank.»

Dikişinin başına dalgınca oturdu. Birkaç dakika sonra başını kaldırıp, yanında çalışan kadına sordu:

«Marguerite, söyler misin, bulaşıcı deri hastalığından ölünür mü?»

«Mümkün.»

«İlacın faydası olur mu?»

«Olmaz mı! Baksana, ilaçlar yardımıyla, artık hastalıklar eskisi kadar tehlikeli değil.»

Fantine odasından çıktı, merdivenin başındaki pencerenin önüne geçip mektubu yeniden okudu.

Akşam karanlık çöktüğünde çıktı. Hanların bulunduğu sokağa doğru gitti.

Marguerite ve Fantine, mumdan tasarruf etmek için dikişlerini beraber dikerlerdi. Ertesi sabah gündoğumunda kadın, Fantine'in odasına girdiğinde Fantine'i kireç gibi bir yüzle yatağında oturur buldu. Hiç yatmamıştı, başlığı yere düşmüştü, mumu bütün gece yanıp bitmişti.

Marguerite bu karmaşada donakalmıştı:

«Yüce Tanrım! Mum da yanıp gitmiş, ne var, ne oldu?»

Sonra, saçsız başını kendisine çeviren Fantine'e merakla baktı.

Kız bir gecede on yıl kocamış gibiydi.

«Peki ama kuzum, ne var, ne oldunuz?»

Fantine:

«Bir şeyim yok. Çok mutluyum, kızım yaşayacak, onu kurtardım.»

Bu sözlerle masanın üstünde parlayan iki altını işaret etti.

Marguerite hayretler içindeydi, bağırdı:

«Aman Tanrım! Fakat bu çok para; bunu nereden buldunuz?»

Fantine:

«Kazandım,» dedi.

Tam o sırada gülümsedi, cılız ışıkta ihtiyar kadın, kanlı bir gülüş gördü. Genç kadının dudaklarından kanlı salyalar akıyordu. Ağzında simsiyah bir delik vardı.

Öndeki iki dişi yoktu artık.

Kırk frankı hancılara gönderdi.

Aslında bu özverisi da boşunaydı. Bu, Thenardierler'in ondan para sızdırmak için denedikleri bir hileydi. Cosette hasta değildi.

Fantine aynasını pencereden attı. Birkaç haftadan beri, ikinci kattaki odasından bu çatı katına taşınmıştı. Bir pencereli, oyuk kadar bu odada başı tavana değmesin diye iki büklüm yürüyordu. Biçare kadıncağız, yazgısına boyun eğmiş gibi, odasının tavanına da boyun eğip sürünerek, yürümeyi biliyordu artık. Somyasını da geri vermişti. İpince bir şiltede uyuyordu. Üzerine aldığı örtü paramparça bir bez parçasıydı. Bir de yıkık dökük, hasır bir sandalyesi vardı. Çatlamış bir saksıda kurumuş bir gül fidanı, bir kenarda kırık bir ibrik... Kışın ondaki sular donardı.

Nezaketi unutan Fantine, kendisine bakmayı bile unuttu. Sefaletin en son belirtileri, başına taktığı pis kırış kırış başlıklardı. Kendisini o kadar salmıştı ki artık söküklerini bile onarmıyordu. Yırtılan çoraplarını yamalı ayakkabılarının içine çekiyordu. Herkese borcu vardı. Esnaf yolunu kesiyor, satıcılardan hep sövgüler işitiyordu. Onlarla yolda karşılaşıyordu, onu oturduğu eve kadar kovalıyorlardı. Geceleri sürekli ağlıyor ve düşünüyordu. Epeyce de öksürüyordu. Bütün varlığıyla Madeleine Baba'dan nefret ediyor ve halinden yakınmıyordu. Günde on yedi saat dikiş dikiyordu. Fakat bir felaket daha

geliyordu. Cezaevindeki tutuklu kadınlara iş veren adam, fiyatları düşürdü. Fantine günde on yedi saat diktiği halde sadece dokuz metelik kazanmaya başladı. Neredeyse bütün eşyalarını geri alan o zalim eskici, onun yolunu kesiyor: «Ne zaman ödeyeceksin sürtük!» diye bağırıyordu.

Fantine ansızın kıstırılan vahşi bir hayvana benzetti kendini. Bir yandan da, içini o güne dek tanımadığı yırtıcı duygular kaplamıştı. Kızcağız yıkılmıştı, korktu. Bu da az gelir gibi tam o sırada Thenardierler'den aldığı bir mektup her şeyi iyice çıkmaza soktu. Hancılar borcunun yüz franka yükseldiğini, derhal ödemeye başlamazsa Cosette'i sokağa bırakacaklarını yazdılar.

Fantine mahvoldu.

«Yüz Frank mı? Nereden bulurum bunca parayı? Satacak neyim var ki? Hangi iş bu kadar para kazandırır?»

Derken, aklına bir şey geldi. Kaybedecek neyi vardı ki?

«Peki,» diye söylendi, «kalanı da satalım.»

Satacak tek şeyi etiydi.

Kaldırım kadını olmaya karar verdi, sokağa düştü.

11 EN KORKUNÇ YIKIM

Fantine'in hikâyesi nedir ki? Bu sadece tutsaklar satın alan bir toplumdur. O, tutsağı kimden satın alıyordu? Sefaletten, açlıktan, soğuktan, yalnızlıktan, mahrumiyetlerden. Ne kederli bir pazarlama! Tek lokma ekmek karşılığında bir Ruh. Sefaletle geleni, toplum hemen bağrına basıyordu.

Dinsel yasalar güya, Avrupa uygarlığında köleliğin ortadan kaldırıldığını söyler. Bu bir kandırmaca. Kölelik her zaman var, fakat artık sadece kadının omuzlarına yüklendi ve bunun adı da «fahişelik».

Kadına zarar veren bu esaret; güzelliği, korunmasızlığı, analığı mahvediyor. Bu işte sadece erkekler suçlu, insanlık için, ne utandırıcı bir durum! Fantine, karakterini oluşturan olanca özelliği art arda kaybetmişti. Batağa saplanan kadın, mermer gibi duygusuzlaşmıştı. Ona dokunan titrerdi. Onurunu düşürmüş, zalimin biri oldu. Her şeye göğüs gerdi. Başına gelmedik acı kalmadı. Her şeye boyun eğdi, iş istedi, fırsat verilmedi, güzelliğini sattı, elindeki son şeyi, bedenini de yalnızca kızını kurtarmak için satılığa çıkardı.

Artık hiçbir şeyden korkmuyordu, bundan daha kötü ne olabilir ki?

Maalesef Fantine bunda yanılıyordu. Acının, üzüntünün sınırı olamaz. Dibi belirsiz bir uçurumdur çünkü acı ve üzüntü.

Yazgının kurbanı olan bu biçareler böyle hangi meçhule giderler? Bunu tek bir güç bilir: Tanrı.

12 MÖSYÖ BAMATABOİS

Her şehirde, her ilçede yediği önünde, yemediği ardında, ailesinin geliriyle yaşayan mirasyediler vardır. Bunlar benzerleri olan kopukların Paris'te yılda iki yüz bin frank harcamalarına karşın, taşra şehirlerinde rahatça bin beş yüz frankı eritirler.

Yozlaşmış insanlardır bunlar. Aslında önemsiz parazitler. Birkaç evlek toprak ve küçük bir mülkleri olan kentsoylular. Aslında özellikleri olmayan bu züppeler, taşra meyhanelerinde asil adam rolü yapmaktan öteye gidemezler. Şişinerek: «Benim çift-çubuğum, bağım-bahçem,» diye hava atarlar. Tiyatrolarda localarına kurulup, aktrislere ıslık çalıp, sataşırlar. Savaşçı olduklarını anlatmak ister gibi, kışladaki subaylarla atışırlar. Esnemek, tütün içmek, bilardo oynamak ve posta arabalarından inen yolcuları izlemekle oyalanırlar. Meyhanede yaşar, yemeklerini aşevlerinde yerler. Masa altında kemikleri didikleyen bir köpekleri ve kendilerine masa hazırlayan bir metresleri vardır. Bu kadar ahmakça yaşamaları bir yana, aptalca yaşlanıp, işe girmezler, hiçbir şeye yaramadıkları gibi, kimseye fazla zararları olmaz.

Paris'e gidip üniversiteye yazılmayıp, taşra şehrinde yaşasa, Fantine'in sevgilisi Felix Tholomyes de bunlar arasında olurdu.

Böyleleleri, daha varsıl olsalar, onlara kibar soylu denir, daha yoksullara it-kopuk denir. Esasen bunları anlatmak için tek deyim yeter: Avareler.

Bunlar arasında can sıkıcı olanlar bulunur, canı sıkılanlar bulunur, hayal kovalayanlar vardır. Aralarında birkaç da alçak, adi insan.

O günlerde, züppeler şöyle tanımlanabilir: Enli bir yaka, geniş bir boyunbağı, saat-köstek, farklı renkte üst üste üç yelek -mavisiyle kırmızısı var- zeytin yeşili, kısa etekli, morina kuyruklu, omuzlara dek çıkan, birbirine çok yakın iki sıra gümüş düğmeli bir ceket. İki dikişli, sayısı belirsiz fakat sürekli tek sayıda -birden on bire kadar, bu sınırı geçmemek şartıyla- fitilli, açık zeytin yeşili bir pantolon giyerlerdi. Bunlara topuklarında ufak demirleri olan çizme -ayakkabılar, dar kenarlı yuvarlak şapka, top gibi saçlar, büyük bir baston, Poitier cinaslarıyla bezeli bir konuşmayı da unutmamalı. Hepsinin üstünde mahmuzlar, bıyıklar. O zamanlarda bıyık demek kentsoylu, mahmuzlar da yürüyerek dolaşan demekti.

Taşralı kibarcığın mahmuzları daha uzun, bıyıkları daha korkunçtu.

O zamanlarda Latin Amerika cumhuriyetleri ispanya kralıyla savaşıyordu. Morillo'ya karşı Bolivar. Küçük kıyılı şapkalar kralcıydı, adları da «morillo» idi. Liberaller enli kenarlı şapka giyerlerdi, bu şapkaların adı da «bolivar»dı.

Fantine'in başına gelen o yıkımlardan birkaç ay sonra, 1823 yılının buz gibi bir ocak gününde, karın kaldırımları doldurduğu bir akşam, bu «aylaklar»dan biri, modaya uygun giyimli, kibirli

bir kentsoylu, altın saplı bastonunu sallayıp, şehrin son moda gazinosunun önünde dolanıyordu. Gazinoda birkaç da subay vardı.

Bu arada, üzerinde dekolte ipekli bir balo giysisi, saçlarında çiçekler, zayıf bir kadın, kaldırımı arşınlıyordu. Adam, bu biçare hayat kadını önünden her geçtiğinde ona kötü kötü sataşıp, aşağılıyordu. Kibirli şişko mirasyedi, esprili konuştuğunu sanıp, ona şöyle

diyordu:

«Hey buraya bak... Ne de çirkinsin! Saçın tırnağın dökülmüş, bu halde ortalarda dolaşmaya utanmıyor musun? Çek git karşımdan!»

Bu kibarcığın adı Mösyö Bamatabois'ti. Bu adam, taşradan asla ayrılmadığı, Paris'i hiç görmediği için avarelerdendi. Bir hortlak gibi perişan olan, yine de süslenmeye kalkışan o hayat kadınıysa bu lafları duymazdan gelerek, gezinmeyi sürdürüyordu.

Züppe mirasyedi, kadının bu umursamazlığına katlanamadı. Parmaklarının ucuna basarak, kadının ardı sıra gitti ve gülüşünü duyurmamak için dudaklarını kısıp, kaldırımdan aldığı bir topak karı, kadının çıplak boynundan aşağıya attı. Sokak kadını, acılı bir inleme kopardı ve dişi kaplan gibi adamın üstüne saldırdı. Sivri tırnaklarını onun suratına geçirdi, bu arada galiz sövgüler de sıraladı. Züppenin şapkası yere düşmüştü. Kadın öfkeyle onu iyice çiğnedi...

İçkiden kısılan bir sesle art arda söven dişsiz kadın sahiden korkunçtu; Fantine'di bu.

Gürültüyü duyan subaylar, gazinodan dışarı uğradılar. Kadının etrafını kalabalık aldı. Tartışan bir kadınla bir erkeğin güç bela seçildiği bu yerlere serilmiş kişileri kahkahalarla alkışladılar. Kadınla erkek saç saça, baş başa kapışıyorlardı. Kısa saçlı dişsiz kadın öfke sonucu iyice çirkinleşmişti. Korkunç görünüyordu.

Ansızın, uzun boylu, çam yarması biri, kalabalığı yardı. Kadını o çamurlu elbisesinin yakasından tuttu ve korkunç bir sesle ona:

«Beni izle,» dedi.

Kadın başını kaldırdı, deminki o öfkeli sesi, boğazında düğümlenmiş gibiydi. Bakışları bulanmış, yüzü sararmıştı. Korkuya kapılmış gibi titriyordu. Javert'i tanımıştı.

Züppe serseri bunu fırsat bilip, oradan tüydü.

13 POLİS YETKİLERİNE DAİR AYRINTILAR

Javert bir el işareti yapıp kalabalığı uzaklaştırdı ve adımlarını hızlandırıp hızla karakola yürüdü. Meydanın diğer ucundaydı karakol binası; polis, kaldırım kadınını da ardı sıra götürüyordu.

Fantine kurulmuş gibi karşı çıkmadan, onun ardından gidiyordu. Hiç konuşmadan ilerliyorlardı. Kalabalık, bu manzaradan çok keyif almıştı, ağır şakalar edip onları uğurladılar. Sefaletin koyuluğu açık saçık sözler söylemeye vardırır insanı.

Karakol, bir sobayla ısınan basık tavanlı, alacakaranlık bir odaydı. Javert, kadını önünden iterek içeri daldı. Fantine korkmuş bir köpek gibi bir kenara sindi.

Nöbetçi Çavuş, bir mum getirdi.

Javert, masasına oturup, cebinden çıkardığı resmi damgalı, bir kâğıda bir şeyler yazmaya başladı.

Böylesi kaldırım kadınları polisin merhametine kalmışlardır. Hiçbir hakları yoktur. Polis onlara ne isterse yapar. Cezalandırır ya da onlarda kalan son şeyleriyle meslek ve

özgürlüklerini ellerinden alır. Javert'in, yüzü duygusuzdu. Duygularını hiç ele vermiyordu. Fakat şu anda, epey dalgın ve ciddiydi.

Şimdi, denetimsiz, fakat o zalim vicdanının sesine uyarak işini yapıyordu. Bulunduğu o kasvetli oda bir mahkeme salonuna benziyordu. Javert suçluyu yargılıyor, cezasını veriyordu. Olanca ilgisi yaptığı işteydi. Sert ve zalim adamdı; ama aslında vicdanlı sayılırdı, haksızlık etmek istemezdi. Fakat şu kaldırım kadınının suçu o kadar kolay bağışlanan türden değildi. Javert, bir cinayetin tanığı olmuş gibi, etkiler içindeydi. Demin sokakta neredeyse bir başıbozukluk görmüştü. Halkın saygı gösterdiği bir kentsoylu az önce, bir hayat kadınının tacizine uğramıştı. Fahişenin biri topluma saldırmıştı yani. Evet, Javert bunu kendisi de görmüştü. Usulca yazmaya devam etti.

Bu işi bitirdiğinde, kâğıdı katladı, imzaladı ve çavuşa verdi: «Yanına üç adam al ve kızı cezaevine götür.»

Sonra Fantine'e dönüp, ekledi:

«İçeride altı ay yatacaksın.»

Bedbaht kadın, yerinden sıçradı, yaprak gibi titriyordu, bir uçuruma düşmüş gibiydi, bağırdı:

«Ne! Altı ay mı? Bu kadar hapis mi yatacağım? Aman Tanrım! Peki o zaman kızım ne olur? Altı ay günde yedi meteliğe çalışırsam kızım ne olur. Cosette, mutsuz Cosette'im benim. Ayrıca, yüz franktan fazla borcum var, şu Thenardierler'e... Bundan haberiniz var mı, Komiser Efendi?..»

Fantine kendisini yerlere attı. Çamurlu ayakkabıların lekelediği o nemli taşlarda süründü. Javert'in dizlerine yapıştı:

«Mösyö Javert, yalvarırım size. Ne olur, beni dinleyin. Yemin olsun ki, pek de haksız değilim. Olanları görseydiniz siz de bana hak verirdiniz. Hiçbir şey yapmadığım halde, şu züppe, boynuma bir kartopu attı. Oysa ben onu tanımam bile, ona hiç fenalığım dokunmadı ki. Bana böyle saldırması niye? Kimseye zarar vermeden oracıktan geçerken, bana kar atmanın ne gereği var? Ansızın çok üşüdüm. Ben hastayım Mösyö Javert. Hem o züppe bana hep hakaret edip duruyor, 'çok çirkinsin, dişsizsin, tiksinç karı!' diye sataşıyordu. Ah, dişlerimin olmadığının farkındayım. Fakat yine de ona yanıt vermedim. Kendi kendime 'eğlenme derdindeki bir züppe dedim' fakat beni iliklerime dek titreten o karları boynumdan aşağı fırlatınca artık sabredemedim. Evet iyi kalpli Mösyö Javert, yemin ederim yalanım yok. Olanları gören biri, haklı olduğumu size söyler. Öfkelenmekte belki hatalıyım. Belki o beyin şapkasını ezmemeliydim. Niye sanki geçip gitti? Ondan af dilerim, elini ayağını öperim beni affeder. Bu seferlik bağışlayın Mösyö Javert, ne olur! Cezaevinde günde sadece yedi metelik kazanılır, bundan haberiniz var mı? Bunca kıt parayla ben ne ederim? Benim yüz frank borcum var. Ödemezsem, hancılar kızımı sokağa atacaklar. Aman Tanrım, yavrum sokağa düşerse, ben ne yaparım? Onu yanımda götüremem ki. Aslında ben çok kötü, günahkârca bir iş yapıyorum, o meleğin benim nasıl bir kadın olduğumu bilmesini hiç istemem. Evet Komiser Bey, yalvarırım acıyın bana. Onu barındıran, o zalim köylüler, merhamet nedir bilmez. Onlar

sadece para istemeyi bilirler. Para, para. Ne olur beni tutuklamayın, çocuğum evden atılırsa, ben ne yaparım, merhamet edin, Mösyö Javert... Aslında ben, fena kadın değilim. Para hırsı ve şehvet nedeniyle düşmedim ben. Evet, içki içtim, fakat bu da yoksulluktan; içkiden hoşlanmam. Fakat beni biraz sersemletiyor, düşünmemi önlüyor. Daha mutlu olduğum o eski günlerde bir hanımefendiydim. Dolaplarım kar gibi çamaşırlarla doluydu. Tertemiz çarşaflarım vardı. Merhamet, Mösyö Javert.»

Fantine iki büklüm halde, hıçkırıklarla sarsılıyor ve yalvarıyordu. Elbisesinin yakası açılmış, o zayıf bağrını ortaya çıkarmıştı. Kadın ellerini oğuşturarak, kesik kopuk öksürüyordu. Derin bir acı, en yoksulları bile aydınlatan ilahi bir ışık gibidir. O anda Fantine yine eskisi gibi güzelleşmişti. Arada sırada susup Javert'in ceketinin eteğini öpüyordu. O bir taş kalbi bile yumuşatabilirdi, fakat tahta bir kalbi kimse yumuşatamaz.

Javert alaylı ve dondurucu sesiyle:

«Tamam,» dedi. «Anlattıklarını dinledik. Söylemediğin bir şey kaldı mı? Haydi artık git, altı aylık cezayı yatacaksın. Seni Tanrı bile kurtaramaz... Anladın mı?»

Son sözleri duyan Fantine artık mahvolduğunu anladı, ansızın olduğu yere çökerek:

«Merhamet!» diye inledi.

Javert ona arkasını döndü.

Jandarmalar onu kollarından tuttular.

Bir süredir içeri biri girmişti, kimsenin fark etmediği biri. Adam kapıyı kapatmış, arkasını kapıya vermişti. Fantine'in o acılı yalvarmalarının hepsini duymuştu.

Askerlerin o zavallı kadını tam götürecekleri sırada, adam saklandığı yerden çıktı ve sakince:

«Lütfen biraz bekleyin...» dedi.

Javert başını çevirdi. Valiyi tanımıştı. Hızla şapkasını çıkartıp onu saygıyla selamladı:

«Özür dilerim, Vali Hazretleri.»

Bu sesler, Fantine'de tuhaf bir etki bıraktı. Vali mi!.. Aniden hortlak görmüş gibi kollarını uzattı. Kolundan tutan askerleri itti ve insanüstü bir güçle yerden kalkıp, yeni gelene sokuldu: «Demek Vali sensin, ha?»

Derken keder dolu bir kahkaha attı ve onun yüzüne tükürdü. Mösyö Madeleine yüzünü sildi ve:

«Mösyö Javert, bu biçare kadını serbest bırakın,» dedi. Javert ne yapacağını bilemedi. Delirmiş gibiydi. Şu anda bütün hayatı boyunca duymadığı şiddetli duyguların etkisindeydi. Bir kaldırım kadını, bir kerhane kızı, şehir valisinin yüzüne tükürsün. Bu o kadar inanılmaz, o kadar müthiş bir şeydi ki, yüz yıl yaşasa böyle bir şey göremezdi. Bu arada içinden bir yakınlaşma bulup, zavallı kadının kimliğiyle en üst düzeyden bir memur olan bu Valinin kimliği arasında bir karşılaştırma yaptı ve bu saldırıyı olağan karşıladı. Fakat hiçbir şey olmamış gibi Vali'nin yüzünü silip, «kadını serbest bırakın» demesini anlayamıyordu. Artık şaşkınlık sınırlarını da geçmişti. Bir an afallayıp durdu.

Demin duyduğu sözler, Fantine'i çok şaşırmıştı. Zayıf kolunu kaldırıp düşmemek için, sobanın mandalına tutundu. Etrafına bakındı ve kendi kendisine konuşur gibi:

«Serbestim, beni bıraktınız ha? Bunu kim söyledi, hayır o olamaz, o söylemedi yanlış duymuşum, değil mi? Bu canavar Vali demedi, bunu siz dediniz iyi kalpli Mösyö Javert, iyi efendim benim. Oh oh, sizin merhametli olduğunuzu biliyordum. Her şeyi anlatacağım ve siz de benim rahatça çıkmama izin vereceksiniz değil mi? Evet, işte hepiniz duyun, bu kötü yürekli Vali beni işimden kovdurdu. Bu olacak iş mi, ekmeğini alınteriyle kazanmak isteyen bir kızı kovdurmak... Daha sonra çalışmak istedim, iş bulamadım, sefaletin kollarına düştüm, param bitti, satıp savacak bir şeyim de kalmamıştı. Önce saçlarımı, sonra dişlerimi elden çıkardım. Sıra bedenime geldi. Ah sizler, polis beyler, şu cezaevi üstlenicilerinin zavallı terzi kadınlara zarar vermelerini önlemelisiniz. Onlar nedeniyle gündeliğim birkaç metelik eksildi. On iki metelikten dokuz meteliğe düştü. Dinleyin, asker gömleği dikerek günde on iki metelik kazanıyor ve iyi kötü geçinip gidiyordum. Fakat dokuz metelikle ne yapabilirdim? Hem, borçlarım da kabarmıştı. Cosette'e para yollamaya mecburdum. Evet, kaldırım kadını olmaktan başka çarem kalmamıştı. İşte bu nedenle sokaklara düştüm, küçük kızım için. Şimdi anladınız mı iyi kalpli Mösyö Javert, bütün acılarıma şu alçak Vali sebep oldu. Evet, belki gazino önünde o adamın şapkasını ezmekte hatalıyım, fakat o da giysimi mahvetmişti. Biz biçare kadınlar geceleri saten giysi giymek zorundayız. Benim de başka şeyim yok. Evet, Mösyö Javert, aslında benim kimseye fenalığım olmadı. Benden çok daha alçak kadınlar, daha mutlu. Ah, Mösyö Javert beni serbest bıraktınız, değil mi? Duyduğum doğru; hakkımda bir soruşturma yapın, size yalan söylemediğimi görürsünüz. Ev sahibim hiç aksatmadan kirayı verdiğimi söyler... Aman Tanrım, ne yaptım, bağışlayın, istemeyerek sobanın mandalını oynattım odaya duman doldu.»

Mösyö Madeleine, merakla dinliyordu. O konuşurken, yeleğinin cebinden cüzdanını çıkartıp açmıştı; bomboştu, derken Fantine'e sordu:

«Ne kadar borcunuz vardı?»

Javert'den başkasını dinlemeyen Fantine ona döndü:

«Sana ne!» diye söylendi. «Seninle konuşmuyorum ki...»

Sonra jandarmalara anlattı:

«Siz de gördünüz, nasıl tükürdüm şu alçağın suratına? Ha kaşarlanmış serseri! Vali taslağı, buraya güya beni korkutmaya geldin! Ama hiç kaygılanma, seni kim dinler? Vız gelirsin! Senin gibileri çok gördük. Ben sadece Mösyö Javert'den korkarım, o iyi kalpli adamdan.»

Böyle söylenip polis memuruna döndü:

«Aslında haklısınız, Mösyö Javert. Kabahat bende. Şu züppe boynuma kar attıysa, ne olur? Adam ölmedi ya. O bunu gülmek için yaptı, belki de subayları güldürmek istemişti. Bizim işimiz de esasen bu değil mi? Erkekleri eğlendirip, keyiflendirmek. Kuşkusuz, siz işinizi yaptınız, Mösyö Javert, beni suçlu bulup tutukladınız fakat çok iyi kalpli olduğunuz için söylediklerimden sonra merhamete geldiniz ve beni affetmeye karar verdiniz. Bir

daha yapmam efendim, fakat şu kartopu belimi dondurdu. Ben hastayım, geceleri öksürüyorum, midemde yakıp kavuran ateşten bir top var gibi. Doktor bana 'iyi beslenmelisin' dedi. Bakın ellerim nasıl yanıyor.»

Artık ağlamıyordu, sevecen, nazlı bir sesle konuşuyordu. Kar gibi beyaz gerdanına Javert'in o kaba elini koydu.

Sonra hemen silkinip eteklerindeki karları, eliyle temizledi ve kapıdaki jandarmaları başıyla selamlayıp:

«Yol verin bana, Mösyö Javert beni serbest bıraktı.»

Elini tokmağa attı, hemen sonra kapıyı açıp çıkacaktı.

O zamana dek donakalmış gibi duran Javert, hemen canlandı:

«Çavuş!» diye bağırdı, «Ne yapıyorsunuz? Uyuyor musunuz, bakın gidiyor. Onu kim serbest bıraktı?»

Vali güçlü bir sesle konuştu:

«Ben.»

Javert'in gürlemesiyle Fantine tekrar titremeye başlamıştı. Derken gözlerini Vali'ye kaldırdı. Tek kelime etmeden, harekette bulunmadan, bakışlarını Javert'den, Valiye, Vali'den Javert'e gezdirdi.

Demin çavuşa o buyruğu veren Javert'in delirmiş olması gerekirdi. Vali'nin yetkesini nasıl iplemeden onun buyruğuna karşı gelmişti? O ki bütün yetkelere harfiyen uyardı. Fakat polis komiseri duyduklarını fazla ciddiye almamıştı. Herhalde Vali de afallamış, hiç düşünmediği bir şey söylemiş olmalıydı.

Vali'nin ikinci kez aynı buyruğu verdiğini duyan Javert, bembeyaz kesildi ve titreyerek Mösyö Madeleine'e döndü, cılız bir sesle:

«Evet, ama bunu yapamam, Vali Hazretleri,» dedi.

«O niye?» diye sordu beriki.

«Bu düşük kadın bir kentsoyluya hakaret etti.»

Mösyö Madeleine uysal bir sesle:

«Yanılıyorsunuz, Mösyö Javert,» dedi. «Sizin çok namuslu ve görevine bağlı bir memur olduğunuzu biliyorum. Bu yüzden, sizinle bazı yanlışları gidermek isterim. Siz kadını götürürken ben de oradan geçiyordum. Durdum ve bana olan biteni anlattılar. Bence kabahatli olan o züppe, gerçekte onu tutuklamanız gerekirdi.»

Javert atıldı:

«Evet fakat bu sürtük, size de hakaret etti, Vali Hazretleri.»

Mösyö Madeleine eliyle bir işarete yaptı:

«Bu benim meselem, ben ondan şikâyetçi değilim.»

«Mümkün, Vali Hazretleri, fakat o size hakaret etmekle, yetkeye baş kaldırmış oldu.

Adalet...»

«Komiser Javert, adalet vicdanımızın sesini dinlemektir. Kadının söylediklerini duydum, ne yaptığımın farkındayım.»

«Evet, efendim, fakat ben de görevimi yapmaya mecburum. Görevim bu kadının altı ay hapis yatmasını emrediyor.»

Vali epey uysalca:

«Sözlerimi can kulağıyla dinleyin,» dedi. «Bu kadın bir gün bile hapis yatmayacak!»

Onun bu kesin buyruğu üzerine Javert, ona merakla baktı ve:

«Vali Hazretleri, size karşı çıktığım için bağışlayın. Hayatımda ilk kez bir üstümün emrine karşı çıkıyorum. Fakat bir daha söylüyorum. Bu kadın suçlu. Ben oradaydım, her şeyi izledim. Şu kaldırım kadını, bir beyefendi, aynı zamanda bir seçmen olan ve şu taş konağın sahibi varsıl adama saldırdı, onu aşağıladı. Evet, efendim, bu benim görevim, ben Fantine adlı bu kaldırım kadınını tutuklatıyorum.»

Vali kollarını göğsünde birleştirdi ve tepeden bir sesle:

«Buna yetkiniz yok,» dedi, «size yasanın seksen birinci maddesini hatırlatmak isterim. 1799 yılının 13 Aralık gününde yürürlüğe giren bu yasa...»

«Vali Hazretleri, izin verin...»

«Hiç itiraz dinleyemem!»

«Evet, fakat...»

«Komiser Javert, dışarı çıkın!»

Javert yaralanan bir asker gibi, bu darbeyi karşıladı. Yerlere eğilip Vali'yi selamladı ve kapıdan çekip gitti.

Fantine kapıya dayanmış, korkulu gözlerle, olanları izlemişti.

Genç kadının ruhunda müthiş bir fırtına başlamıştı, iki karşıt gücün kendisi için savaştığını görmüştü. Bu iki adamın ellerinde onun hayatı, özgürlüğü, ruhu, yavrusu bulunuyordu. Bu adamlardan biri onu karanlıklardan çekip almak istiyor, diğeri uçurumlara atıyordu.

O koyu duygulanımlarının arasında Fantine, bu iki adamı, iki dev gibi gördü. Biri ifrit gibi, diğeri onun koruyucu meleği gibi konuşmuştu. Ama ne tuhaf, kendisini kurtarmak isteyen o adam, onu gölgelerden ayırıp ışığa çıkarmak isteyen adam, o güne dek adını bile hatırlamak istemediği, kin beslediği ve demin suratına tükürdüğü Vali'ydi. Aşağıladığı adam, kendisini kurtarıyordu. Acaba Fantine aldanmış mıydı? Yoksa bu bir hayal miydi? Bütün inançlarının kökten yıkılması mı gerekiyordu? Fantine hiçbir şey düşünemedi. Ne yapacağını bilemiyordu...

Rüzgâra yakalanmış yaprak gibi titreyerek, şaşkınca kurtarıcısına baktı. Vali konuşuyordu. Fantine onun sözleriyle kalbini ele geçiren o buzdan kinin çözüldüğünü hissetti. Derken, içine bir ışık doğdu. Acaba kâbusu bitiyor muydu? Mutluluk, güven ve

sevgiyi tekrar tadacak mıydı?

Javert çıktıktan sonra Vali, ona döndü ve gözyaşlarını bastırmak isteyen birinin titreyen sesiyle konuştu:

«Sözlerinizin tümünü duydum. Anlattıklarınızdan hiç haberim yok. Dahası benim işliğimde çalıştığınızdan ve işten çıkarıldığınızdan da haberim olmadı. Fakat artık her şey bitti. Karanlık günler geçti. Şu andan sonra, kendinizi bana bırakın, artık kaygılanmayın, borçlarınızın hepsini kapatırım, çocuğunuzu buraya aldırırım veya isterseniz siz onun yanına gidersiniz... Paris'te yaşarsınız, ya da burada... Artık sizin ve çocuğunuzun bakımını ben üstleniyorum. Mutlu olunca yine dürüst olursunuz. İsterseniz artık çalışmazsınız da. Hem şunu da bilmenizi isterim ki, ben sizi, hiç ayıplamıyorum, siz belki düştünüz, fakat asla günaha girmediniz. Siz alınyazısının kurbanı oldunuz. Vah bedbaht kadın, vah zavallı ana... Tanrı huzurunda siz lekesizsiniz!..»

Fantine gözlerini kapattı. Bu kadarı onun bütün beklentilerinin üstündeydi. Bu kadarına gelemezdi... Cosette'ine kavuşmak, bu korkunç hayattan kurtulmak, mutlu ve paralı yaşayabilmek, Hem de kızıyla olabilmek. Sefaletin içinde, cennetin ışıltılarını gören biri gibi gözleri kamaştı.

Derken, bunları kendisine söyleyen adama şaşkınca baktı ve sadece «Ah!» diye hıçkırdı.

Sonra dizleri büküldü ve Vali'nin önünde yere serildi. Adamın el verip kendisine engel olmak istediğini anladı, derken alev gibi yanan dudaklarını adamın elini yapıştırdı.

Daha sonra bir kütle gibi yere serildi, kendinden geçmişti.

ALTINCI KİTAP -JAVERT

1 FANTİNE'İN HAYATINDA BİR UMUT

Vali, Fantin'i kendi revirine aldırdı. Onu rahibelere emanet etti. Kadınlar onu kar gibi bir yatağa yatırdılar. Şiddetli üşütme sonucu ateşi çıkmıştı. Bütün geceyi sayıklayarak geçirdi, sabaha karşı biraz uyudu. Ertesi sabah, öğlene doğru uyandı. Baş ucunda bir soluk sesi duydu, yatağının perdesini çekti ve Vali'nin ayakta durup, baş ucunda asılı haça bakarak dudaklarını oynattığını gördü. Dua ediyor olmalıydı.

Fantine, Vali'yi artık farklı gözlerle görüyordu. O, bir haleyle kuşatılmış gibiydi. Fantine dua eden adama, uzun uzun beğenen gözlerle baktı. Onu huzursuz etmekten çekindiği için adeta soluğunu bile tuttu. Sonra:

«Orada ne yapıyorsunuz, Vali Bey?» diye sordu.

Vali bir saattir, hastanın uyanmasını beklemişti, onun nabzını saydı ve sordu:

«Bugün nasılsınız?»

«Daha iyiyim, güzel uyudum. Artık iyileşirim.»

Mösyö Madeleine bütün geceyi ve sabahın bir bölümünü, ona dair bilgi almakla geçirmiş ve onun kederli öyküsünü olanca ayrıntısıyla öğrenmişti. Şöyle dedi:

«Bedbaht ana, epey acı çektiniz ama yakınmayın! Tanrı cennetinde sizi ödüllendirecek. Tanrı sevdiklerini imtihan eder. Böyle kişiler melek katına çıkar. Dinle yavrum, senin çektiğin bu azap, cennetin kapısıdır. Bütün bunları yaşaman gerekliydi.»

Adam derin derin göğüs geçirdi, fakat Fantine ona gülümsedi. Dişsiz ağzıyla epey kederli bir gülümseyiş.

Aynı günün akşamı Javert, bir mektup yazıyordu. Ertesi sabah bunu kendi eliyle, postaya verdi. Paris'e yollanan zarfın üstüne şunlar yazılıydı:

Emniyet Amiri Özel Sekreteri Mösyö Chabouillet.

Her yer Fantine olayıyla çalkalanıyordu. Postacı kadın, polis komiserinin istifasını vermek için Paris'e dilekçe yolladığını düşündü.

Vali ise, derhal Thenardierler'e yazdı. Fantine'in onlara olan yüz yirmi frank borcunun yerine, Vali, onlara tam üç yüz frank gönderdi ve çocuğu hiç vakit geçirmeden Montreuil-sur-Mer'e yollamaları emrini verdi. Hasta anne kızını istiyordu.

Bu mektubu alan hancının hemen gözleri kamaştı, bu işin kazançlı bir yanı olduğunu hemen anlamıştı, hızla karısının yanma koştu: «Dinle, kızı hemen yollamayacağım, şu zayıf serçe, altın yumurtlayan tavuk gibi. Tahminlerimde hiç yanılmam, ahmağın biri anasına tutulmuş olmalı!»

Hemen bir mektup yazdı, buna beş yüz franklık bir gider pusulası da eklemeyi unutmadı. Bu pusulada üç yüz franklık ilaç, iki yüz franklık da doktor masrafı gösteriliyordu. Aslında bunlar kendi kızları Eponine ile Azelma'nın ilaç giderleriydi. Çünkü Cosette hastalanmamıştı. Bu hile değildi, sıradan bir isim değişikliği. Thenardier,

namuslu adamdı, mektubun altına şu satırları ekledi:

Üç yüz franklık havalenizi aldım.

Mösyö Madeleine geri kalan iki yüz frank yerine tam üç yüz frank daha gönderdi ve Cosette'in hemen gönderilmesini istediğini de ekledi.

Fakat Thenardier gibi kurnaz bir alçağın, hiç de Cosette'i

yollamak gibi amacı yoktu. Eline geçirdiği bu kazı, biraz daha yolmaya karar verdi.

Bu arada Fantine, düzelmiyor, tam aksine, giderek kötülüyordu. Rahibeler Vali'nin getirdiği, bu kaldırım kadınını önceleri pek iyi karşılamamışlar, sadece hayır işlemek için onunla ilgilenmişlerdi. Ne de olsa bakirelerin yosmalara besledikleri küçümseme, ayıplama vardı onlarda. Bu da kadınlık onurunun içgüdüsüydü. Ama Fantine onları hemen yumuşatmıştı. O kadar kibirsiz ve tatlı konuşuyordu ki, hele kızından söz ederken o kadar acıklı titremeler geçiriyordu ki, sesiyle en acımasız insanları bile merhamete getirebilirdi. Yine bir gün rahibeler onun şöyle sayıkladığını duydular:

«Evet, günaha girdim, kötü kadın oldum, fakat çocuğuma kavuştuğumda, Tanrı'nın beni affettiğine inanacağım. Fenalık ettiğim o günlerde onu yanıma alamazdım. Onun hayret dolu ve üzgün bakışlarına ne diyebilirdim? Oysa onu rahat yaşatmak için, bu yola başvurmuştum. Tanrı beni affetsin! Cosette, buraya geldiğinde, O'nun bana acıdığına emin olacağım. Kendimi cennette sanacağım. O günahsız yavrum hiçbir şey bilmiyor, evet kardeşlerim, o, bir melek. Bu yaşta meleklerin kanatları düşmez.»

Vali Madeleine, onu günde iki kez ziyarete gelirdi. Her seferinde Fantine ona soruyordu:

«Cosette'im ne zaman gelecek?»

Adam şu karşılığı veriyordu:

«Belki yarın. Her an gelebilir, ben de bekliyorum.»

Dertli annenin, yüzü parlıyordu:

«Oh ne çok mutlu olacağım, Tanrı sizi korusun, Mösyö Madeleine. Sizi Tanrı yolladı. Benim koruyucumsunuz...»

Az önce onun henüz iyileşmediğini söylemiştik, aslında daha da kötüye gidiyordu. Sırtına gelen o bir avuç kar, kadının yıllardır uyumakta olan hastalığının tetiklenmesine meydan vermişti. Fantine'in akciğerlerini dinleyen doktor, başını salladı ve Vali'ye şöyle dedi:

«Görmek istediği bir yakını, bir sevdiği var mı?»

«Evet, bir kızı var.»

«O zaman çocuğu hemen getirttin.»

Fantine, Vali'ye sordu:

«Doktor, beni nasıl buldu?»

Mösyö Madeleine, gülümsemeye gayret etti:

«Kızını hemen getirtmemi önerdi. Onu görünce, daha da hızlı iyileşeceğini söyledi.»

«Haklı. Fakat şu Thenardierler kızımı niye yollamadılar hâlâ? Ah Cosette'im nihayet gelecek. Artık mutlu olacağıma eminim.»

Bu arada Thenardierler çocuğu yollamamak için birçok bahane uyduruyor, bin dereden su getiriyorlardı. Cosette'in kışın yola çıkmasının sağlığını bozacağını yazıyorlar, hâlâ ödenmemiş kimi borçlardan söz ediyorlardı.

Madeleina Baba:

«Birini yollayıp Cosette'i aldıracağım,» dedi. «O da olmazsa kendim giderim.»

Fantine'e imzaladığı şu notu yazdı:

Mösyö Thenardier,

Cosette'i gelen adama teslim edin. Bazı borçlar olduğundan söz etmişsiniz; onlar da ödenecek. Saygıyla selamlarım.

Fantine

Fakat ansızın önüne geçilmez bir şey oldu. Müthiş bir terslik. Hayatımızın gizlerle dolu kayasını ne kadar yontmak istesek de, yazgıya karşı çıkamıyoruz. Onun o kara damarı, en beklenmedik anda karşımıza çıkıyor.

2 BİR İSİM BENZERLİĞİ

O gün, Mösyö Madeleine bürosunda yola çıkmadan önce düzenlemesi gereken işlerini yapıyordu ki, Komiser Javert'in görüşmek istediğini söylediler. Bu adı duyunca Vali, hemen ür

perdi. Fantine'i onun elinden kurtardığı günden beri, Javert onun yoluna çıkmamıştı.

«Gelsin.»

Javert girdi.

Vali, şöminenin yanındaki masada elinde kalemiyle oturuyordu. Javert için yerinden kalkmadı. Zavallı Fantine'e işkence eden o sert polisi hâlâ affetmemişti.

Javert kendisine arka çeviren Vali'yi saygıyla selamladı. Vali ona bakmadı bile ve yazmayı sürdürdü.

Javert odada birkaç adım yürüyüp, hiçbir şey söylemeden olduğu yerde durdu.

Javert'in kişiliğini yakından tanıyan, uzun zamandan beri uygarlığın hizmetinde olan bu vahşiyi, bu yarı Romalı, yarı Is- partalı, yarı papaz, yarı onbaşı karışımını, yalan atmayan bu ajanı, lekesiz hafiyeyi inceleyen bir fizyonomi bilgini, o anda Javert'i görse, onun kendi vicdanıyla boğuştuğunu hemen anlardı. Bu tutucu, ağırbaşlı, zalim, bu iyi hafiye, bu dürüst polis, bir keşiş gibi kendisine azap çektiren bu gaddar adam, derin bir sarsıntı geçirmiş gibiydi. Javert'in duyguları yüzüne vururdu. Girdiği zaman, Vali'nin önünde saygıyla eğilmişti. Bakışında kin ve öfke işareti yoktu. Şu anda generalin önünde nöbet tutan bir er gibi ağırbaşlı ve sabırlı bekliyordu. Tek kelime etmeden, en küçük bir

harekette bulunmadan, adeta soluk almaktan bile ürker gibi bekliyordu. Vali Hazretlerinin işini bitirip, kendisiyle ilgilenmesini bekliyordu. Yüzü sınırsız bir acıdan başka duyguyu ele vermiyordu, ataklıkla karışık bir yorgunluk, bir yenilgi...

Nihayet Vali, kalemini bırakıp sordu:

«Ne istemiştiniz, Javert?»

Javert biraz düşünceli bekledi, sonra kederli sesini yükseltti:

«Onarımı mümkün olmayan bir hata yapıldı, Vali Hazretleri!»

«Nasıl?»

«Otoritenin alt basamağından bir görevli, şefine karşı geldi, bağışlanmaz bir saygısızlıkta bulundu. Ödevim bunu size bildirmektir, işte bu yüzden buradayım.»

Mösyö Madeleine sordu:

«Peki, kimdir o adam?»

«Ben.»

«Siz mi?»

«Evet.»

«Peki bu adamdan yakınabilecek o şef kim?»

«Siz, Vali Hazretleri!»

Vali yerinden fırladı. Javert önüne bakıp aynı renksiz sesle:

«Vali Hazretleri, bu yüzden işime son vermenizi, ricaya geldim.»

Vali afallamıştı, bir şeyler söylemek için ağzını açacaktı ki, Javert fırsat vermedi:

«Evet, istifa edebilirdim, fakat bunu yeterli bulmuyorum. İstifa etmek onurlu bir tavır, ama ben suçluyum, ceza görmeyi hak ettim, beni işimden kovmalısınız.»

Kısa bir sessizliğin ardından, polis komiseri ekledi:

«Vali Hazretleri, geçen akşam haksız yere benimle katı konuştunuz, oysa bugün katı davranmaya mecbursunuz, demin de belirttiğim gibi suçluyum.»

Mösyö Madeleine, bir şey anlayamamıştı, bağırdı:

«Bütün bu çetrefil sözlerden bir şey anlayamadım. Bana karşı nasıl suçlu olabileceğinizi, bilemiyorum. Niye kendinizi suçluyorsunuz? Yoksa yerinize bir başkasını mı geçirmeyi düşünüyorsunuz?»

«Kovulmak istiyorum!»

«Kovulmak mı? İyi de, niyetinizi hâlâ anlayamadım.»

Javert göğüs geçirdi:

«Vali Hazretleri, altı hafta önce şu kaldırım kadınının neden olduğu o sahneden sonra size epey içerlemiştim, sizi ihbar ettim.»

«ihbar mı?»

«Evet, Paris Emniyet Müdürlüğü'ne.»

Gülmekten pek hazzetmeyen Mösyö Madeleine kahkahasını bastıramadı.

«Yani polisin görevine karışan bir vali olarak mı, benden şikâyet ettiniz?»

«Hayır, sizin eski bir kürek mahkûmu olduğunuzu ihbar ettim.»

Vali bembeyaz kesildi.

Javert bakışları yerde, sürdürdü:

«Bundan neredeyse emindim. Aslında uzun yıllardır kuşkulanıyordum. Yüzünüzün benzerliği, yürüyüşünüz, hele şu Fauchelevent işinde gösterdiğiniz o cesaret, nişancılıktaki hüneriniz, yürürken şu biraz sürten sol bacağınız, bütün bunları onda görmüştüm. Nasıl desem, bir yığın şey, fakat sizin Jean Valjean olduğunuza kesinlikle emindim.»

«Ne dediniz, kullandığınız isim neydi?»

«Jean Valjean. Yirmi yıl önce Toulon'da gördüğüm bir tutsak, o zaman ben de orada gardiyan yardımcısıydım. Duyduğum kadarıyla, hapisten çıktıktan sonra Jean Valjean bir Piskopos'un evinden gümüşler çalmış. Aslında çok kutsal bir adam olan Piskopos gümüşleri ona kendisinin verdiğini söylemiş fakat Jandarma buna hiç inanmamış. Daha sonra, onun yolda bir hırsızlık yaptığını, küçük bir çocuk olan bir baca temizleyicisinin iki frankını gasp ettiğini de duydum. Sekiz yıldır, adamın izini yitirmiştim, kim bilir nerelerde saklanıyordu? Sonra sizi burada tanıyınca, kuşkularım hemen uyandı ve... Her neyse ben de öfkeme yenik düşüp, sizi ihbar ettim.»

Vali Madeleine birkaç dakikadan beri önündeki dosyalarla oynuyordu. Sakince sordu:

«Size ne tür bir yanıt verdiler?»

«Deli olduğumu söylediler.»

«Öyle mi?»

«Evet, haklıydılar.»

«Bunu düşünmenize sevindim.»

«Elbette, çünkü asıl Jean Valjean yakalanmıştı.»

Mösyö Madeleine'in elindeki dosya yere düştü. Derin bakışlarla Javert'i baştan ayağa inceledi, sonra göğüs geçirip:

«Öyle mi!» diye mırıldandı.

Javert'in dili çözülmüştü:

«Bakın Vali Bey, olay şöyle: Civar köylerin birinde çok fakir bir adam varmış. Onu Champmathieu Baba diye bilirlermiş. Kimsenin umursamadığı epey fakir biri. Böyle insanların geçim kaynağı iyi bilinmez. Bir süre önce sonbahar aylarında, Champmathieu Baba tutuklandı. Sanırım komşu çiftliklerden birinden elma aşırırken, onu duvar önünde

yakalamışlar. Hemen içeri tıkmışlar. Bu kadarı ağır bir suç sayılmaz, cezaevinin onarıma alınması gerekmiş; o adamı Arras cezaevine göndermeyi uygun bulmuşlar. Halbuki, oradaki kapıcı eski bir pranga mahkûmu, uslu bir adam olduğu için, gardiyanlığa yükseltmişler onu, kapıcı yapmışlar. İşte Brevet adlı bu eski kürek mahkûmu, yeni mahkûmu görünce hemen bağırmış: 'Hey, ben bu adamı tanıdım, sen Jean Valjean değil misin?' Oysa Chempmathieu umursamaz tavırlarla sürekli inkâr ediyormuş. 'O dediğiniz de kim? Ben Jean Valjean adlı birini tanımıyorum' diye kabul etmemiş. Fakat kimse sözlerini dinlememiş, meseleyi ortaya çıkarmak için araştırmalar yapılmış ve yaklaşık otuz yıl önce şu Champmathieu'nun Faverolle'da rençberlik yaptığı öğrenilmiş, daha sonra onun izini yitirmişler. Ama Jean Valjean da Faverolle'de yaşamıştı daha önce. Üstelik o da, orada rençberlik etmişti. Bir husus daha var. Onun adı Jean, anasının soyadı ise Mathieu'ydu. Bu adam yer değiştirip başka bir yere gelince, şive farkı sonucu Jan, Cham olmuş. Çok daha sonraları adamı Auvergne'de, daha sonra Paris'te görmüşler. Bir araba imalatçısının yanında çalıştığını, çamaşırcılık eden bir kızı olduğunu söylüyor, fakat bunların hiçbiri kanıtlanamadı. Faverolle'da yapılan araştırmalar sonucu Jean Valjean ailesinden hiçbir iz bulunamadı. Bu fukara aileler, böyle ansızın ortadan silinirler. Aslında bu insanlar, çamur ve toz gibidir. Bir varmış bir yokmuş. Sonra, Toulon'da bir araştırma yapılmış. Orada Jean Valjean'la beraber yatmış iki pranga mahkûmu daha varmış, bunlar da ömür boyu hapse mahkûmlarmış. Cochepaille ile Chenildieu. Onları da Arras'a götürüp tutukluyu göstermişler, onlar da onun Jean Valjean olduğuna yeminler içmişler. Doğrusu, her şey harfiyen uyuyor, aynı yaş, elli dört; aynı boy, aynı yüz, aynı adam. Paris'e ihbarımı gönderdikten bir süre sonra, bu haberi aldım, bana çıldırdığımı, asıl Jean Valjean'ın Arras'ta tutuklu olduğunu söylediler. Bitmedi, o uzun yolculuğu göze alarak ta oraya kadar gidip adamı gördüm ve artık bütün kuşkularım dağıldı, evet, o Jean Valjean'ın ta kendisi.»

Mösyö Madeleine uğultulu bir sesle:

«Bundan emin misiniz, Javert?»

Polis şefi kederli bir gülüşle yanıtladı:

«Elbette, Vali Hazretleri. Adamı tanıdım, hem, onu gördükten sonra, nasıl olup da sizden kuşkulandığımı, sizi onunla karıştırmış olduğumu düşünerek kendi kendime lanetler ettim. Beni affedin, Vali Hazretleri...»

Javert birkaç hafta önce kendisini jandarma erlerinin önünde aşağılayan şefinden af diliyordu. Fakat yine de şu anda gururlu ve her zamanki kararlı sesiyle konuşmuştu. Mösyö Madeleine, onun bu isteğini bir soruyla karşıladı:

«Peki o tutuklu adam, ne diyormuş?»

«Vali Bey, artık onu kim dinler. Adamın işi bitik. Komşunun duvarını geçip bir elma dalı koparmak başka, onun pranga mahkûmu Jean Valjean olması bambaşka. Herif kurnazın biri, hiçbir şey bilmeyen sersem rolünü iyi yapıyor doğrusu. Adının Jean Valjean olmadığını, niye kendisini başkasıyla karıştırdıklarını sorup duruyor. Neyse, artık defteri dürüldü gibi. Jean Valjean olduğuna göre tekrar prangaya gidecek demektir. Adam kodesten çıktıktan sonra boş durmamış, Piskopos aslında işi kapatmış, fakat onun evini

soyması bir yana, bir de haydutlukla yargılanacak. Yarın Arras'da duruşması var, ben de bu akşamki posta arabasında kendime bilet aldım, oraya gidiyorum. Jean Valjean'ı tanıdığım için, benden de tanıklık etmem isteniyor.»

Mösyö Madeleine önüne yine bir dosya almıştı ki, epey yoğun işi olan biri gibi, bir şeyler yazıp çizdikten sonra:

«Peki, Javert,» dedi. «Bu işler bizi ilgilendirmez, yok yere vakit harcamayalım. Daha acil işlerimiz var. Javert siz hiç zaman kaybetmeden, Saint-Saulve Sokağında faydalı bitkiler satan Busaupied Ana'ya gidin, kendisini ve çocuğunu ezmek isteyen şu arabacı Chesnelong'dan davacı olsun. Adam kaba ve acımasız, ceza alması gerek. Daha sonra, Mösyö Charcel- lay'nın evine gidin, yandaki evin oluğundan akan yağmur sularının kendi evine aktığından şikâyetçi. Sonra dul Madam Doris ve Madam René Le Bossé'é giderek tutanak yazın. Size epey iş veriyoruz, ama siz bir hafta sonra Arras'a gideceğinizi söylemiştiniz.»

«Daha erken gideceğim, Vali Hazretleri.»

«Hangi gün yola çıkıyorsunuz?»

«Vali Hazretleri, bunu söylemiştim efendim, dava yarın, ben de bu akşamki posta arabasıyla, geceleyin yola çıkıyorum.»

Mösyö Madeleine belli belirsiz bir hareket yaptı:

«Bu, ne kadar vakit alır?»

«Çok çok bir gün. Karar en geç yarın akşama doğru alınır. Fakat ben kararı beklemem, tanıklık eder etmez, gelirim.»

«Tamam,» dedi Vali ve bir el işaretiyle Javert'e gitme işareti verdi.

Javert yerinden oynamadı.

«Özür dilerim, Vali Hazretleri?»

«Yine ne oldu?» diye sordu Mösyö Madeleine.

«Vali Hazretleri, size bir şey daha hatırlatmak isterim.»

«Nedir?»

«Beni işten almanızı...»

Mösyö Madeleine yerinden kalktı:

«Siz onurlu bir insansınız, Javert ve size saygım var. Fakat suçunuzu büyütüyorsunuz. Hepimiz hataya düşeriz. Hem bu hakaret de beni ilgilendirir. Siz alçalmaya değil, yükselmeye yaraşan, onurlu bir memursunuz, işinizi yapmanızı istiyorum.»

Javert o namuslu ama duygusuz gözlerini Vali'ye çevirdi ve usul sesle anlatmaya başladı:

«Hayır, Vali Hazretleri, bu iyiliğinizi kabul edemem. Bakın, ben bu yaptığımı nasıl değerlendiriyorum. Aslında sizden yok yere kuşkulanmıştım, fakat bu o kadar önemli

değildi. Bizim görevimiz herkesten kuşkulanmak. Ancak salt size öfkelendiğim ve sizden sadece intikam almak niyetiyle, sizin bir kürek mahkûmu olduğunuzu yazıp sizi suçladım. Ama siz saygın biri, yüksek konumda bir görevliydiniz. Bir Vali'yi, bir pranga mahkûmuyla karıştırdım. Bununla, sizin karakterinizde otoriteye hakarete bulundum, bu epey ağır bir suç. Eğer benim görevim sırasında, buyruğumda çalışan biri, böyle yapsa onu hemen işten kovardım. Dinleyin, Vali Hazretleri, görevde epey katı olduğum söylenir, fakat haksızlığa hiç gelemem. Adaleti önce kendime uygulamazsam, benim doğruluğum nerede kalır? O zaman herkes benim için yalancı Javert der ve bunda haklıdır. Vali Hazretleri, bana anlayış göstermeyin, ben iyilik istemiyorum. Ama bu iyiliğinizin zararlarını bilmiyor değilim. Siz bir kentsoyluya hakaret eden, bir hayat kadınını bağışlamakla, toplumun yıkılmasına yardım ettiniz sayılır. Temelin ilk taşını yerinden oynattınız. İşte böyle hallerde otoriteye karşı çıkılır. Evet, Vali Hazretleri, iyi olmak çocuk oyuncağı, asıl iş doğruyu, adalete uygun olanı bilmek. Fakat şunu da bilmenizi isterilim ki, eğer sizin o pranga mahkûmu olduğunuzu bilsem, sizi hiç bağışlamazdım. Başkalarına uyguladığım gaddarlığı kendime de göstermeye mecburum, bunu anlamanızı dilerim. Kaç kez, katilleri cezalandırırken, kendimin de böyle bir şey yaptığında ceza alacağını düşündüm. İşte fırsat belirdi. Ben de kabahatli sayılırım, kendimi cezalandırmam olmazsa olmaz bir şey. Evet, Vali Hazretleri, yetkenin bozulmaması, toplumun sağ kalabilmesi için ben bir örnek olmalıyım. Evet, Polis Komiseri Javert işinden kovulacak.»

Bu sözleri duygusuz, fakat samimi bir sesle söyledi. Aslında Javert inançlarını hiç boşlamayan, fanatik, ve namuslu bir adamdı.

Mösyö Madaleine:

«Bakarız,» diye söylendi.

Yerinden kalkıp elini Javert'e uzattı.

Javert, birkaç adım geriledi ve cılız bir sesle:

«Hayır, Vali Hazretleri,» dedi. «Bir Vali, bir polis taslağının, bir ispiyoncunun elini sıkamaz. Ben aşağılık bir hafiye sayılırım artık.» Sonra dişleri arasından: «Evet bir ispiyoncuyum, görevimi kötüye kullandığıma göre bir ispiyoncudan farkım ne?»

Valiyi saygıyla selamlayıp kapıya yöneldi. Oraya geldiğinde başını çevirdi ve bakışları eğik:

«Vali Hazretleri,» dedi. «Yerime bir başkası yollanıncaya dek, görevimi sürdüreceğim.»

Javert çıktı. Mösyö Madeleine, bir süre dalgınca onun ardından bakakaldı. Ayak sesleri koridorda duyulmaz oldu, her yeri koyu bir sessizlik almıştı.

YEDİNCİ KİTAP -CHAMPMATHIEU DURUŞMASI

1 HEMŞİRE SIMPLICIE

Burada yazacağımız olayların hepsi aslında Montreuil-sur-Mer'de yaşanmadı, fakat bu olaylardan öyle izler kalmıştı ki, bunları olanca ayrıntılarıyla anlatmazsak bir boşluk doğacaktır. Bu ayrıntılar arasında okur, akıl sır ermez bazı gerçeklerle yüz yüze gelecektir. Biz de gerçeğe duyduğumuz saygı nedeniyle bunları olduğu gibi anlatmaya karar verdik.

Javert'in gelişini izleyen günün akşamı, Mösyö Madeleine, her zamanki gibi Fantine'i ziyarete gitti. Hastanın yanına girmeden önce, Hemşire Simplicie'yi çağırttı.

Revirde hizmet eden rahibelerin ikisi de manastırda yetişmiş, Lazariste tarikatından hastabakıcılardı. Bunlardan biri Hemşire Perpétue, iyi kalpli, kaba saba bir köylü kızıydı. Bir eve hizmetçiliğe girer gibi kendini Tanrı'ya adamıştı. Birilerinin aşçı olması gibi, o da rahibeydi. Böylesi insanlar az sayılmaz. Manastır tarikatları bu ağır köy çömleklerini severek kabullenir. Bu köylüler manastırın kaba işlerinde görev alır. Bir sığır çobanının papaz olması tuhaf değildir, çok emek gerektirmeden biri diğeri oluverir. Köyün de, manastırın da asıl temeli olan cehalet hazırdır, hemen köylüyü papazla aynı ovaya bırakıverir. İş gömleğini biraz bollaştırın, papaz cüppesi haline gelir.

Hemşire Perpétue, Pontoise civarından, Marines'den gelen tombul bir rahibeydi. Köylü ağzıyla konuşan, ilahiler okuyan, homurdanan, hastanın riyakârlığına veya dindarlığına göre ıhlamuruna şeker ekleyen, hastalara kaba, sert davranan, can verenlere kabalık eden, Tanrı'yı adeta yüzlerine fırlatan, can çekişmeleri hışım dolu dualarla hırpalayan cesur, dürüst, kırmızı yanaklı bir rahibeydi.

Hemşire Simplicie ise, ışıktan yapılmış gibiydi. O bir meleği andındı. Hemşire Simplicie karbeyazıydı. Perpetue'nün yanında, içyağı kandili neyse, o bir kilise mumu gibiydi.

Aziz Vincent de Paul, hastane rahibesinin yüzünü, sayısız özgürlüğü epeyce ruhsal esaretle karıştıran şu kusursuz sözcüklerle çok iyi anlatır: «Onların manastırı hastaların evidir; hücreleri kiralık odalardır, kiliseleri mahalle kiliseleridir; koridorları şehrin sokakları veya hastane koğuşlarıdır, duvarları itaat, parmakları Tanrı korkusu, peçeleri hayadır.» Bu ideal, rahibe Simplicie'de tam olarak beden bulmuştu.

Kimse onun yaşını anlayamazdı, hiç genç olmamış ve hiçbir zaman yaşlanmayacak insanlardandı.

Bu durgun, vakur kadın iyi bir insandı. Ona «bir kadın» diyecek cesaretimiz yok. Hayatı boyunca asla yalan söylememişti. O kadar uysal ve inceydi ki kırılacak sanırdınız: fakat granitten daha dayanıklıydı. Zavallı insanlara ince, saf parmaklarıyla dokunurdu. Konuşmasında bir sessizlik var gibiydi. Sadece kaçınılmaz olanı söylerdi. Sesi o kadar tatlıydı ki, günah çıkarma odasında en yüce, en erdem dolu öğütleri verebileceği gibi, bir salona da uygundu. Bu nezaketi, kalın çuha giysiye kendini uydurmuştu; bu kaba dokumada her zaman öbür dünyayı, Tanrı'yı hatırlıyordu. Özellikle bir hususu vurgulayalım: Asla yalan söylememiş olması, rastgele bir çıkar için bile olsa, sıradan da

olsa, gerçek olmayan, ilahi gerçek olmayan bir tek kelime etmemiş olması, rahibe Simplicie'in en tipik niteliği, fazilet işaretiydi. Bulunduğu dinsel toplulukta bu yıkılmaz doğruluğuyla epey ünlenmişti. Papaz Sicard, sağır dilsiz Massieu'ye yazdığı bir mektupta rahibe Simplicie'den bahseder. Bizler ne kadar samimi, namuslu ve saf olursak olalım, hepimizin saflığının üstünde masum bir küçük yalanın çatlağı bulunur. Onda ise hayır! Küçük yalan, masum yalan, bu olabilir mi? Yalan söylemek, yalnızca fenalıktır. Az yalan söylemek mümkün değildir: yalan söyleyen her yalanı söyler: yalan söylemek, şeytancadır. Şeytanın iki adı vardır: Biri Şeytan, diğeri yalan, işte bu, onun ölçütüydü, düşündüğü gibi de yapardı. Bunun sonucu olarak da değindiğimiz o beyazlık oluşmuştu. Bu öyle bir beyazlıktı ki, yayılarak dudaklarını, gözlerini kaplıyordu. Gülümsemesi aydınlıktı. Bu vicdanın camında bir toz tanesi, bir örümcek ağı bulunmazdı. Aziz Vincent de Paul tarikatına girerken, özel bir tercihle Simplicie adını almıştı. Bilindiği üzere SicilyalI Simplicie, Sirakusa'da doğduğundan, Ségesta'da doğduğunu söylemektense, iki memesinin koparılmasını seçmiştir. Oysa, o ufak yalanı söyleseydi kurtulacaktı, işte bu kadın evliya, onun ruhuna en uygun olanıydı.

Manastıra girdiğinde Simplicie'in iki hatası vardı fakat bunları giderek düzeltti. Fındık, fıstık, çörek, kurabiye benzeri şeyleri çok seviyordu. Bir de mektup almaktan çok hoşlanırdı. Büyük harflerle yazılmış, Latince bir dua kitabından başka şey okumazdı. Latince bilmiyordu fakat kitabı anlıyordu.

Bu melek kadın, Fantine'den hoşlanmıştı. Onun ruhunun lekesizliğini biliyordu. Bu yüzden, onunla ilgilenmeyi üstlenmişti.

O akşam Mösyö Madeleine, Rahibe Simplicie'yi bir kenara çekip, Fantine'i ona emanet ettiğini söyledi. Hemşire, Vali'nin epey ciddi olduğunu daha sonraları hatırlayacaktı.

Daha sonra Mösyö Madeleine, Fantine'in odasına geldi.

Hasta kadın, güneşi bekler gibi beklerdi Vali'nin gelişini. Rahibelere şöyle derdi:

«Ben sadece Vali Bey'in yanında yaşadığımı hissediyorum.»

Aynı gün, zavallı kadının yine çok ateşi vardı.

Valiyi görür görmez sordu:

«Cosette'ten haber var mı?»

Mösyö Madeleine gülümseyerek:

«Neredeyse gelir.»

Mösyö Madeleine, Fantine'le her zamanki gibi konuştu. Fakat başka günler onun yanında yarım saat kalan adam, bu kez tam bir saat kaldı. Fantine de aslında buna epey sevinmişti. Vali, onun yanından ayrılırken, hiçbir şeyinin eksik bırakılmaması için, döne döne uyarılarda bulundu. Bir ara düşünceli ve dalgın olduğunu fark etmişlerdi. Fakat bunu Fantine'in durumunun onu üzmesine verdiler.

Daha sonra, Vali şehre döndü. Odasını temizleyen görevli onun uzun uzun harita incelediğini gördü. Bir kâğıda kurşunkalemle bir şeyler yazmıştı.

2 SCAUFFLAIRE USTA'NIN UZAK GÖRÜŞLÜLÜĞÜ

Vali uzun zaman sonra şehrin uzak bir yerinde bulunan at ve araba kiralayan Hollandalı bir arabacının evine uğradı.

Mösyö Scaufflaire adlı bu adamın evine gitmek için kilisenin önünden geçmesi gerekiyordu. Papaz da kilisenin bahçesindeki ufak bir evde oturuyordu. Papazın çok saygın biri olduğu bilinirdi. Mösyö Madeleine onun evinin önüne vardığında, sokakta tek bir kişi vardı. Adam da bunu fark etmişti. Vali, bir ara evin kapısında durmuş, elini çıngırağa atmış, sonra cayıp telaşlı adımlarla uzaklaşmıştı. Vali, Scaufflaire Usta'yı evinde buldu ve ona sordu:

«Hızlı giden bir atınız var mı?»

«Atlarımın hepsi hızlıdır, nasıl bir şey istersiniz?»

«Günde yirmi fersahı rahat rahat alacak bir at istiyorum.»

«Aman Tanrım, yirmi fersah da epey uzun yol.»

«Doğru.»

«Bu at araba mı çekecek?»

«Evet, iki tekerlekli hafif bir araba.»

«Bu yolu aldıktan sonra, ne kadar dinlenebilecek?»

«Ertesi sabah tekrar yola çıkması gerekecek.»

«Aynı yolu gelmek için mi?»

«Evet.»

«Fakat bu hayli uzun bir yol, at yorulabilir!»

Mösyö Madaleine cebinden çıkardığı ve sayılarla dolu bir kâğıdı arabacıya gösterdi. Kâğıtta 5,6,8,1/2 yazılıydı.

«Dinleyin,» dedi, «on dokuz buçuk, yani yirmi fersah.»

Hollandalı bir an düşündü:

«Peki,» dedi, «istediğiniz gibi bir atım var. Benim şu kıratım epey iyidir. Rüzgâr gibi uçar. Uysaldır da. Fakat asla ona binmeyi denemeyin, onun işi araba çekmek. Sekiz saatte yirmi fersahlık yolu alır. Ama kimi şartlar var...»

«Nedir?»

«Yolu yarılayınca mola vereceksiniz, daha sonra yemini yerken handaki çırağın onun yulafını aşırmasını önleyin. Bu çıraklar atın yulafını çalmayı çok severler.»

«Kaygılanmayın, ilgilenirim.»

«At ve araba sizin için mi, Vali Bey?»

«Evet.»

«Merakımı bağışlayın ama araba kullanmayı bilir misiniz?»

«Evet.»

«Herhalde at yorulmasın diye fazla yük almazsınız değil mi?»

«Evet.»

«Tamam, günde otuz frank isterim ve atın yem harcaması da size ait.»

Vali cebinden çıkardığı üç altını adama verdi:

«Alın size iki günlük para, ama at ve arabanın yarın sabah dört buçukta kapımda olmasını istiyorum.»

Hollandalı başını kaşıdı, sonra açıkgöz bir gülüşle:

«Belki bana düşmeyen işlere karışıyorum, fakat Vali Bey, nereye böyle?»

Aslında arabacı sürekli bunu düşünüyor ama bir türlü soramıyordu.

Vali, sorusuna soruyla yanıt verdi:

«Scaufflaire Usta, atınızın ön bacakları epey dayanıklı mıdır?»

«Evet, efendim, ama inişlerde biraz ona yardımcı olun. Gideceğiniz yol bayır mı?»

«Yarın sabah tam dört buçukta gelmeyi unutmayın,» diyen Mösyö Madeleine, sessizce çıktı.

Hollandalı, onun ardı sıra şaşkınca baktı. Vali gideli henüz üç-dört dakika geçmişti ki, kapı bir daha açıldı, gelen Vali'ydi. Kederli ve dalgın gibiydi.

«Bay Scaufflaire,» diye sordu, «bana kiralayacağınız o at ve arabanın fiyatı ne kadar?»

«Acaba Vali Bey onları satın almaya mı niyetli?»

«Hayır, hayır, yine de, bir teminat olarak, size bu parayı ödeyeceğim. Döndüğümde bana iade edersiniz? Ne kadar istersiniz?»

«Beş yüz frank, efendim.»

«Alın.»

Vali masaya bir deste para koyduktan sonra, artık dönmemek üzere gitti.

Gözleri faltaşı gibi açılan arabacı, bin frank demediğine üzüldü. Aslında at ve araba iki yüz franktan çok etmezdi ya...

Adam karısının yanına gidip, bu işe bir açıklama aradı. Vali böyle telaşla nereye gidiyordu?

Kadın bir süre düşündükten sonra:

«Bence Paris'e gidiyor,» dedi.

«Hayır, sanmam...»

Arabacı daha sonra, Vali'nin şöminenin üstünde unuttuğu o sayılarla dolu kâğıdı eline alıp uzun uzun inceledi. Ansızın sevinçle bağırdı:

«Anladım, beş, altı sekiz buçuk... Bunlar mola yerleri. Buradan Hesdin beş fersahtır.

Hesdin'den Saint-Pol altı fersah, oradan da Arras tam sekiz buçuk. Buldum, Vali Arras'a gidiyor.»

Vali bu sırada, evine dönüyordu. Ama kısa yolu seçmemişti. Görünmez bir güç kendisini sürükler gibi kilisenin kapısında bir süre kararsızca durmuştu. Fakat son anda girmemeye karar verip, evinin bulunduğu yere yöneldi. Odasına çıkıp, kapısını kilitledi. Buraya kadar her şey yolunda sayılırdı. Şehir ahalisi Vali'nin epey erken yattığını bilirdi. Fakat fabrikanın kapıcısı ve aynı zamanda Mösyö Madeleine'in hizmetçisi olan ihtiyar kadın, (tam o sırada oradan geçiyordu) aynı binada kalan veznedara şunları diyecekti:

«Vali Bey acaba hasta mı? Epey kaygılı görünüyor.»

Veznedar, bu kadının sözlerini fazla önemsemeden odasına çekilmişti.

Gece yarısına doğru uyanan adam, başının üstünde bir ses duyup şaşırdı. Çünkü orası Mösyö Madeleine'in odasıydı ve geceleyin orada hiç ses olmazdı. Daha sonra, veznedar sanki bir dolabın kapağının açılma sesine benzeyen bir ses daha duydu, sonra bir koltuğun yerinden kaldırılması gibi bir ses. Uzun bir sessizlik ve ardından adam, üzerindeki odada birinin yürüdüğünü gösteren ayak sesleri duydu. Yatağında doğruldu, karşısındaki pencereden karşıki duvara bir ışığın yansıdığını görüp iyice şaşırdı. Bu ışık Mösyö Madeleine'in odasından geliyordu, fakat bu cılız bir ışıktı, herhalde Vali bey, lambasını değil şöminesini yakmıştı.

Veznedar tekrar uyudu, iki saat sonra uyandığında, değişmemiş ayak seslerini duydu. Düzenli adımlar, gidip geliyorlardı.

Karşıki duvara hâlâ ışık vuruyordu, ama bu kez bu bir lamba veya mum ışığı gibiydi.

Mösyö Madeleine'in odasında neler oluyordu?

3 MÖSYÖ MADELEİNE'İN BOCALAMALARI…

Mösyö Madeleine'in, aslında Jean Valjean'ın ta kendisi olduğunu okurlarımız hemen anlamışlardır sanırım.

Önceden de biz onun vicdanının en içlerine dek inmiştik. Onun ruhunu yeniden inceleyelim. Fakat bu bizim için hayli heyecan verici, korkutucu bir şey olacak. Kararsız bir ruh kadar müthiş bir şey olamaz. Düşüncenin gözü, insanda olduğu gibi hiçbir yerde bu kadar ışık ve bu kadar karanlık bulamaz. Gördükleri arasında insandan daha korkunç, daha çetrefil daha esrarengiz, daha engin bir şey yoktur. Denizin görünüşünden bile daha engin bir görüntü vardır. Bu da göklerinkidir. Fakat ademoğlunun ruhu denizlerden ve göklerden daha engin, gizemlidir.

Ademoğlunun vicdanının şiirini incelersek, bir insan için bile olsa, insanların en sıradanı için bile olsa, bu kesinlikle üstün, değişmez, bir tek söylencede hepsini eritmek, karıştırmak olur. Vicdanın ne başlangıç, ne de bitiş yerini kesinlikle bulamayız.

Vicdan, insanı utandıran evhamların, taşkın heveslerin, girişimlerin karmaşası, hayallerin kor ateşi, düşüncenin mağarasıdır; bütün yalanların evi, tutkuların savaş meydanıdır. Bazı vakitlerde, düşünen bir insanın morarmış yüzünden içeri girin, arkasına

bakın, bu ruhun içine bakın, o karanlığa bakın. Orada, sessizliğin altında Homeros'un eserlerindeki gibi devlerin savaşı, Milton'ın yapıtlarındaki gibi canavarların tatlısu yılanlarıyla savaşı, sayısız hayalet vardır. Dante'nin eserindeki hayali sarmallar vardır. İnsanın içinde taşıdığı ve beyninin iradesiyle hayatının eylemlerini çaresizce ayarladığı o sonsuzluk ne karanlıktır.

Epey eski çağlarda Dante Alighieri, kendisini karanlık bir kapının önünde bulmuş, onu açmaya cesaret bulamamıştı. Bizler de şimdi böyle bir kapının önündeyiz, haydi cesur olalım. İçeriye girelim.

Okur, Jean Valjean'ın başına gelenlerin önemli kısmını bildiği için, biz buna az şey ekleyeceğiz. O, küçük Gervais'ten sonra, iyice değişmiş, apayrı biri olmuştu. Piskopos'un arzusuna uymuş ve dürüst bir adam olmuştu.

Kaybolmayı başarmış, Piskopos'un gümüş takımlarını satmış, fakat o gümüş şamdanlara kıyamamış, onları kendisine ayırmıştı. Şehirden şehire dolaşıp Fransa'yı geçmiş ve nihayet Montreuil-sur-Mer'e varmıştı. Bundan sonrasını okurlarımız iyi bilir. Oraya yerleşerek bir yandan orayı geliştirmiş, bir yandan da itibarlı bir adam olarak hayata başlamış ve bunda da epey başarı kazanmıştı. Tek gayesi, asıl adını saklamak, hatta unutmak, kutsal bir hayat sürmek, insanlardan uzaklaşıp Tanrı'ya yaklaşmaktı.

Aklındaki bu iki fikir birbirine o kadar karışmıştı ki, nihayet tek düşünceye dönüşmüştü. Her ikisi de aynı ölçüde onun aklına takılıyordu, bütün yaptıklarına hâkim oluyor, eylemlerini etkiliyordu. Çoğu zaman, onun hayat akışını yola koymak için ikisi uzlaşırdı. Onu gölgelere doğru çekip, onun iyi niyetli, sade olmasını isterlerdi: Ona aynı şeyleri söylüyorlardı. Kimi zaman aralarında sorun çıkıyordu. Bu durumda, hatırlanacağı üzre, bütün Montreuil-sur-Mer adlı yerin Mösyö Madeleine diye bildiği adam birinciyi İkinciye, güvenliğini faziletine tercih etmekte kararsız kalmıyordu.

En çıkmaz anda kendisine el uzatan o melek ruhlu Piskopos'a o kadar sadıktı ki! Bütün tedbirleri savsaklayıp o gümüş şamdanları ondan bir hatıra olarak saklamıştı. Hem, onun matemini de tutmuştu. Bu arada en son hareketinden o kadar pişmanlık duymuştu ki, şehirden gelip geçen bütün Savoie'lı baca temizleyicilerini çağırıp, adlarını sormaktan da bir türlü kurtulamamıştı.

Ne de olsa geçmişine ilişkin bağlarını koparamayan adam, ablasından ve yeğenlerinden haber alabilmek için Faverolles'da araştırmalar yaptırmıştı. Bütün kutsal kişiler gibi ilk işinin kendisini korumak olmadığını bilirdi.

Bu yüzden, Javert'in o anıştırmalarını önemsemeden, o yaşlı Fauchelevent'in canını kurtarmakta gecikmemişti.

Şunu da ekleyelim ki, şimdiye dek hiç bu kadar zor bir meseleyle karşılaşmamıştı. Bunu Javert'in, ofisine geldiğinde söylediği ilk kelimelerde belirsiz fakat hayli derinden sezmişti. Bunca karanlığa gömdüğü o adın hiç umulmadık bir zamanda söylenmesiyle afalladı, kaderin lanetli tuhaflıklarından sarhoşa dönmüş gibi, bu duygular içinde, büyük sarsıntıların ilk adımı olan titremeye yakalandı. Fırtına gelirken, bir çınarın, saldırı gelirken, bir erin yaptığı gibi eğildi. Şimşek, yıldırım yüklü karartıların başının üzerine

doğru geldiğini algılıyordu. Javert'in

konuşmasını dinlerken ilk yaptığı hemen koşup, kendisi sanılan o zavallı Champmathieu'yu kurtarmak oldu, sonra «Bekleyelim» diye düşündü. Bu eşsiz davranışını kısıtladı ve yiğitlikten vazgeçti.

Piskopos'un ona en son söylediği o ilahi sözler, iyilik ve özveriyle geçen onca yıla rağmen, uçurumun kıyısında olan bu biçare duraksayacaktı. Korunma duygusu, onu şu anlarda bir şey açıklamamaya yöneltmişti. Derken, henüz karar almamanın, uzun uzun düşünmenin en iyi yol olacağına karar verdi, dönüşten önce bir savaşçının gücünü toplamak için kalkanını toplaması gibi, o da sakince hareket etme kararı verdi.

Günün kalan vakitlerini, bir kararsızlıkla geçirdi. İçinde fırtınalar kopuyor, fakat dış görünüşünde yaprak bile oynamıyordu. Aslında henüz kesin bir karara varamamıştı, aklı karman çormandı.

Yine her zamanki gibi Fantine'i ziyarete gitmiş, dahası bu kez, ziyaretini biraz daha uzatmıştı. Bilinmez, belki uzun zaman onu göremezdi. Bu nedenle onu hemşirelere emanet etmiş, yokluğunda iyi bakmalarını tembihlemişti. Önce Arras'a gidip, şu fakir adamın davasına katılmaya karar verdi, bu çok olağan bir şeydi.

Yemeğini epey iştahla yedi. Sonra, odasına çekilerek her şeyi uzun uzun düşündü. Korunmak ister gibi kalkıp kapısını sürgüledi. Dışarıdan gelecek bir tehlike olabilirmiş gibi.

Sonra da mumu söndürdü, ışık huzursuz ediyordu.

Birileri kendisini izliyor gibi, bir duyguya kapıldı.

Bu, kim olabilirdi ki?

Üzülerek belirtelim ki, dışarıda bırakmak istediği o şey kendisiyle odaya girmişti: vicdanı. Daha doğrusu Tanrı.

Kısa süreliğine, güvende hissetti kendini. Kapısı sürgülenmiş, mumu sönmüştü, artık o yenilmez gibiydi. Sonra toparlandı, başını ellerinin arasına alıp, karanlıkta düşünmeye başladı.

«Nerelerdeyim? Acaba bu bir hayal mi? Bana ne dediler? Javert'i gördüğüm ve onun bana söyledikleri doğru mu? Şu köylü, şu Champmathieu da neyin nesi? Demek bana o kadar

benziyor. Bu mümkün mü? Oysa daha düne kadar rahattım. Başımın üstünde asılı olan bu kılıcın farkında değildim. Dün bu zamanlarda ne yapıyordum? Bu işler nasıl düzelecek? Ne yapmalıyım?»

İşte bu tür bir azap ve keder içindeydi. Aklı düşünme becerisini kaybetmişti.

Aklı o kadar karışıktı ki, düşünceler art arda gelir gibiydi. Fırtınalı bir denizin dalgaları gibi. Bir ara aklını toparlamak için, elleriyle alnını tuttu. Bu kargaşada bir çare aradı.

Alnı ateşler içindeydi. Pencerenin önüne gidip, açtı. Karanlık bir gece. Geldi, masanın başına geçti. Bir ara içinde bir umut ışığı yandı. Durum ne kadar çıkmazda görünüyorsa

da, her şey kendisine bağlıydı. Kendi içine kapandığı vakitlerde, uykusuz gecelerinde, en fazla korktuğu, bir gün bu adın söylendiğini duymaktı. Bunun kendisi için her şeyin bitmesi olacağını, bu ad tekrar söylendiği gün, yeni hayatını yakacağını, kim bilir belki de yeni ruhunu bile öldüreceğini düşünürdü. Bunun olabileceğini düşünmek bile onu titretirdi. Hiç kuşkusuz, böyle vakitlerde biri gelip de ona: Bu adın kulaklarına söyleneceğini, tiksinç Jean Valjean kelimelerinin ansızın içinde bulunduğu karanlıktan çıkıp karşısına çıkacağını, içine saklandığı sırrı çözüverecek korkunç ışığın ansızın başında parlayacağı vaktin gelebileceğini; sadece bu adın onu korkutamayacağını, bu ışığın daha koyu bir karanlık yaratacağını, parçalanan bu örtünün sırrı çoğaltacağını, bu zelzelenin onun yapısını pekiştireceğini, eğer isterse, bu olağanüstü olayın onun hayatını aynı zamanda daha açık, daha ışıklı, daha içine girilemez hale getirmeye yarayabileceğini ve Jean Valjean hortlağıyla yüzleştirilmekten iyi, şerefli kentsoylu Mösyö Madeleine'in her zamankinden daha onurlu, daha rahat, daha itibarlı olarak çıkacağını söyleseydi, başını sallar, bunlara delice sözler gibi bakardı. Evet, ama işte bütün bunlar olmuştu, bu olamazlar yumağı bir gerçekti, Tanrı bu çılgınca şeylere rıza göstermişti.

Düşünceleri giderek belirginleşiyordu. Halinin ne olduğunun farkına varmaya başlamıştı. Çok uzun bir uykudan uyanmış gi

biydi. Zifiri karanlıkta bir uçurumdan aşağı düştüğünü sezer gibi oldu. Alınyazısının kendi yerine seçtiği bir gölge, yabancının biri onun yerine bu uçuruma düşebilirdi! Uçurum kurbanını bekliyordu; kendisini ya da o yabancıyı.

Alınyazısını değiştirmeye niye çalışacaktı? Niye her şeyi kendi haline bırakmıyordu?

Işık giderek çoğalıyordu. Kendi kendisine şunu söyledi: Cezaevindeki yeri boştu ne de olsa. Küçük Gervais’den çaldığı iki frank için tekrar oraya dönecekti. Bu önlenemez bir şeydi. Fakat talihi bu kez kendisine yardım ediyordu. Bir başkasını o sanmışlar, onu tıkmışlardı kodese. Sesini çıkarmasa, her şey yine eskisi gibi olacaktı.

Bir uçurumun kıyısında olduğunun farkındaydı. Hatalı bir adım onu en diplere sürükler ve sonsuza kadar onu yutardı. Fakat ne olabilirdi bu hatalı adım?

Asıl Jean Valjean’ın kendisi olduğunu söylemek mi? Yoksa ses çıkarmayıp Mösyö Madeleine kimliğiyle o huzurlu ve rahat hayatına devam etmek mi?

Kişioğlunun bütün hayatı boyunca, sadece bir ya da iki kez hissedeceği çok tuhaf bir duyguya kapıldı. Bu, vicdanındaki son savaştı. Yüreği kaplayan en çetrefil duyguları alay, sevinç ve keder gibi duyguların çatışmasından oluşturan, acıklı, özel bir kahkaha.

Mumu yaktı.

«Niye korkayım ki?» diye mırıldandı. «Aksine, güvende sayılırım, geçmişime açılan o tek kapı da artık tamamen kapandı. Javert, bir daha beni tedirgin etmez. Onun merakı giderildi. Bundan sonra huzursuz etmez. O artık kovaladığı Jean Valjean’ı bulduğundan emin, belki şehirden bile ayrılır gider. Beni bir gören olsa, başıma bela geldiğini düşünür. Hem olup bitenlerde benim rolüm bile yok, her şey benim dışımda gelişti. Alınyazısının bu kaprisine niye karışayım ki? Kim bilir, böyle olmasını belki Tanrı istemiştir. Onun yaptıklarına karışmak bana mı düştü? Ne haddime? Belki de O, benim başladığım işe

devam etmemi, etrafımdakilere iyilik etmemi istediğinden, her şey bu yola girdi. Acaba neden az önce o papazın evine girmeye çekindim. Ona günah çıkartır, her şeyi anlatırdım. O, bana rehberlik ederdi. Bunu niye yapmadım ki? Onun da bana işleri akışına bırakmamı önereceğinden eminim. Evet, her şeyi Tanrı'ya havale edelim.»

Birden yerinden fırladı. Oh, neyse, artık bir karara varmıştı, ama niyeyse buna hiç sevinmemişti.

Aksine!..

Düşünceleri aynı sabit noktaya geri dönüyordu. Denizin sahile dönmesi gibi. Tayfalar buna «med-cezir» der. Suçlu için bu «pişmanlık»tır, «vicdan azabı»dır. Tanrı, vicdanları da deniz gibi dalgalandırır.

Kendi içinde yoğun bir didişme başlamıştı. Vicdan azabı adlı o müthiş duygu, onu avucuna almıştı. Deminki düşüncelerinin birer yanılgı olduğunu anladı. Bastırmak istediği kalbinin sesini asla bastıramıyordu.

Endişeli ve karanlık bu konuşmalara devam etmeden duramadı. Bu konuşmada, bütün taraflar kendisiydi; iki bin yıl önce başka bir hükümlüye: «Yürü!» dendiği gibi, ona da: «Düşün!» diyen esrarengiz güce boyun eğmişti.

Fazla ötelere gitmeden, yeterince anlaşmak için gerekli bir gözlemi aktaralım.

Her insan kendi kendisiyle konuşabilir, düşünen her insan bu ihtiyacı duymuştur. Hem denilebilir ki, söz sadece bir insanın içinde, düşüncesinden vicdanına, oradan da yine düşünceye döndüğünde, en muhteşem gizemdir. Bu bölümde sık sık geçen «dedi», «bağırdı» gibi kelimeleri işte bu anlamda değerlendirmek gerekir, insan kendi kendine söylenir, bağırır, konuşur da, dışarının sessizliğine zarar gelmez. Korkunç bir uğultu vardır; bizim her yanımız, her şeyimiz konuşur ağzımızın dışında. Ruhun gerçekleri soyut, dokunulamaz olsa da gerçektir. .

Kendi kendine, ne yapacağını sordu, «incindiği bir karar» hakkında kendini sorguladı. Aklında tasarladığı her şeyin canavarca olduğunu, «işleri akışa bırakmanın, Tanrı'nın istediğini yapmasını istemenin» korkunç olduğunu kendi kendine söyledi. Tanrı'nın ve insanların hatalarını umursamamak, ona engel olmamak, susarak onu kabullenmek, yani hiçbir şey yapmamak, her şeyi yapmak! Riyakârlığın, alçaklığın son raddesiydi bu! Çok adi, haince, sinsice, mide bulandıran bir cinayetti bu!

Sekiz yıldır ilk kez, şanssız adam kötü bir şey yapmanın acı tadını aldı.

İğrenerek tükürdü.

Ansızın bir çelişki buldu, demin «Gayesine ulaştığını» düşünmüştü. Evet ama, bu gaye neydi? Geçmişini ve asıl adını saklayıp polisten kurtulmak mı? Oysa biçare adam bedenini değil, ruhunu kurtarmak istiyordu. O, yıllardır Piskopos'un emirlerine itaat etmişti. Geçmişi unutmak, geçmişine aralanan kapıyı kapatmak. İşte tam zamanıydı... Evet ama böyle susarsa o günahlar kapısını kapatamıyor, aksine, sonuna kadar açmış oluyordu.

Silbaştan bir hırsıza dönüşüyordu, üstelik hırsızların en korkuncuna. Günahsız bir

adamın özgürlüğünü çalmış oluyordu, ayrıca, bir katil oluyordu. Evet zavallı, sefil bir adamı öldürmüş oluyordu. Onu prangaya göndermekle onun ruhunu almış oluyordu. Oysa gidip teslim olmak, asıl Jean Valjean olduğunu açıklamakla, kendi eski adını tekrar almakla, işte o zaman bir daha doğmuş olacaktı. O korktuğu cehenneme geri dönmekle, aslında oradan sahiden kurtulmuş olacaktı. Bunu yapmadığı zaman, şimdiye kadarki, emekleri ziyan olmuş sayılırdı. Yaptıklarının hiçbir önemi kalmazdı.

Derken, karşısında Piskopos'u görür gibi oldu. Yıllar önce ölen Piskopos Bienvenu ona acıklı, kınayan gözlerle bakıyordu. Ona gidip teslim olmayı öneriyordu. Vali Madeleine olmaktan kurtulup, yine asıl adını almakla, kürek mahkûmu Jean Valjean olmakla, saygıya değer biri olacağı söyleniyordu ona. Evet, belki şu sırada yanında yaşadığı insanlar onu bu saygınlığın maskesiyle tanıyorlardı, ama Piskopos onun asıl kimliğini elbette biliyordu.

Aniden, kararını verdi; Arras'a gidecek, kendi yerine tutuklanan o günahsız adamı kurtaracaktı. Bunun için kendisini yakalatacak, tekrar zindanlara dönecekti, ama ne çıkar. Bunu yapması olmazsa olmaz göreviydi. Bu atılacak en son adımdı. Alınyazısına, bir kez daha boyun eğecek, insanların gözünde aşağılanacak, Tanrı katında yükselecekti.

«Tamam,» diye söylendi, «işimizi yapalım, şu günahsız köylüyü kurtaralım!»

Fark etmeden yüksek sesle konuşmuştu.

Rahatlamış gibiydi. Dosyalarını inceledi, hesaplarını düzenledi. Yoksul tüccarların borçlarını gösteren kimi belgeleri ateşe attı. Bir mektup yazıp zarfa koydu. Üzerine şunları yazdı:

Mösyö Antoine Laffitte,

Banker,

Artois Caddesi-Paris

Yazı masasının çekmecesinden, içinde biraz kâğıt parayla, o yıl seçimlerde kullandığı kimlik belgesi olan cüzdanı çıkardı. Bunca önemli düşüncenin karıştığı böylesi hareketlerde bulunduğunu biri görse, onun içinden neler geçtiğini asla bilemezdi. Fakat kimi zaman, dudakları kıpırdıyordu. Bunu yapmadığı zamanlarda başını kaldırıyor, duvardaki bir noktaya gözünü kırpmadan bakıyordu, tam orada aydınlatmak ya da araştırmak istediği bir şey var gibiydi.

Mösyö Laffitte'in mektubunu da cüzdanla beraber cebine koydu, odada gezinmeye başladı.

Düşüncelerinin doğrultusu aynıydı. Parlak harflerle yazılan görevini anlaşılır halde görüyordu. Bu yazılar gözlerinin önünde parlıyor, bakış açısına uyarak yer değiştiriyordu: «Hadi git! Adını ver! Kendini yakalat!»

Aynı biçimde, onun önünde duygulu biçimlerle dolaşıyorlarmış gibi, o zamana kadarki hayatının ikili kuralı olan iki düşünceyi de görüyordu: Adını saklamak, ruhunu kutsallaştırmak. Bu iki düşünce ona ilk kez birbirinden kesinlikle farklı, apayrı geldi, aralarındaki farkı görüyor, birinin doğru olduğunu, diğerinin

bozulabileceğini anlıyordu. Biri özveriydi, İkincisi bencillikti; ilki, «başka biri» diyordu, diğeri «ben»; biri ışıktan, İkincisi karanlıktan geliyordu.

Didişiyorlardı, bunu görüyordu. O düşündükçe, onlar aklının gözü önünde irileşmişti. Artık devasa hale gelmişlerdi. Öyle görüyordu ki, içinde bir dev, bir ilaheyle savaşıyordu.

Korkulu olmasına karşın, iyilik fikrinin önde geldiğini anlıyordu. Vicdanının, yazgısının, son aşamasına geldiğini anlıyordu. Yeni hayatının ilk devresinde izleyeceği yolu Piskopos göstermişti, Champmathieu bunun sonraki aşamasını gösteriyordu. Büyük krizler ve ardından büyük sınav.

Bunlara karşın, kısa süreliğine durulan, dinen coşkular silbaştan usulca kaplıyordu içini. Sayısız düşünce vardı aklında, tümü de verdiği kararı sağlamlaştırmaya devam ediyordu.

İçinden şöyle bir düşündü: «Belki de meseleyi sağlamca ele almıştı, bu Champmathieu hiç de kaydadeğer bir adam değildi, üstelik hırsızlık yapmıştı». Fakat hemen sonra şöyle bir karşılık verdi buna: «Bu adamın suçu birkaç elma çalmaksa, cezası bir ay hapisti. Bu cezayla kürek mahkûmluğu arasında çok fark vardı. Hem, kim nereden biliyor? Gerçekten çaldı mı acaba? Suç kanıtlandı mı? Jean Valjean adının ağırlığıyla eziliyor, kanıta gerek görmüyorlar. Bu, genel bir savcı tavrı değil mi? Onu forsa sandıklarına inandıklarından, hırsızlık yaptığından emirler.»

Şunu düşündü daha sonra: «Kendini yakalatınca, belki de tavrındaki cesareti, sekiz yıllık hayatı, bulunduğu yere kazandırdıkları için yaptığı her şeyi dikkatte alıp onu bağışlayabilirlerdi de.»

Bu tezi hemen silindi, Küçük Gervais'den aldığı iki frankın suçunu ağırlaştırdığını hatırlayıp gülümsedi: bu olay kesinlikle meydana çıkarılacak, kanunun kesin maddeleri gereğince de hayat boyu küreğe mahkûm edilmesi gerekecekti.

Bütün hayallerini bıraktı, dünyadan iyice uzaklaştı, Başka yerlerde teselli aradı. Kendi kendine: «Yapması gerekeni yapması gerektiğini» söyledi. Görevini yaptıktan sonra, belki de ondan kaçındığı zamankinden daha tiksindirici, daha zavallı olmayacaktı; «her şeyi akışına bırakırsa», Montreuil-sur-Mer'de kalsa, itibarı, ünü, iyilik işleri, saygı, sevgi, merhameti, varsıllığı, halk tarafından sevilip sayılması, erdemi bir cinayetle de kabaracaktı. Temelinde tiksinç bir şeyler olan bütün o kutsal şeylerin tadı nasıldı ki? Oysa, özverili davranırsa, kürekte, kazıkta, prangada hayat boyu esarete hükümlü forsaların yeşil başlığıyla, amansızca çalışırken, ezici utancına sürekli aynı ilahi düşünce karışmış olacaktı!

Nihayet buna mecbur olduğunu, alınyazısının bu olduğunu, Tanrı'nın yazdığını bozmanın yapacağı iş olmadığını, ne koşulda olursa olsun: Ya dışarıda fazilet, içeride sefalet; ya da içeride kutsallık, dışarıda kepazelik; ikisinden birini tercih etmesi gerektiğini kabullendi.

Bunca acı düşünceleri harmanlamakla cesareti sarsılmıyordu, sadece kafası yoruluyordu. İçgüdüyle bambaşka şeyler düşünmeye koyuldu.

Şakakları şiddetle zonkluyordu. Oda içinde gidiş-gelişlerini sürdürüyordu. Saatin çanı

gece yarısını önce kilisede, ardından belediye binasında çaldı. Her iki çalışta on iki çan sesi saydı, ikisinin sesini karşılaştırdı. Bunun ardından, birkaç gün önce bir hırdavatçıda gördüğü eski bir çanı hatırladı, üzerinde şöyle yazılıydı: *Antoine Albin de Romainville.*

Üşüyordu. Ocağı yaktı, fakat penceresini kapatmak aklına gelmedi.

Şaşkınlığı sürüyordu, kilise çanı saati bildirmeden önce, aklından neler geçtiğini düşünmeye çalıştı.

«Ah, tabii ya, kendimi yakalatmaya karar vermiştim.»

Ansızın beyninde, bir şimşek çaktı: Aklına Fantine gelmişti.

«Yüce Tanrım, şu bedbaht kadını neredeyse çıkıyordu aklımdan.»

Bunu hatırlamak her yeri ışıkla doldurdu. Her şey değişmiş gibiydi. Düşündü: «Evet, fakat şimdiye dek sadece kendimi düşündüm; diyelim ki gidip teslim oldum, bu salt benimle ilgili bir şey, fakat şimdi buna o kadar hakkım olmadığına eminim. Bencillik değil mi bu? Ben rahata kavuştum, gidip asıl kimliğimi açıkladım. Ya sonra? O adamı serbest bıraktılar, yerine beni kodese attıllar diyelim... Bütün bu şehir, geliştirdiğim bu sanayi, ilçe, fabrikalar ne olacak? O işçiler, geçim derdine gündoğumundan günbatımına çalışan o fakir insanlar. Bunları var eden kendi emeğim. Bacası tüten her evde, et pişen her tencerede, katkım var. Ben buradakileri rahata kavuşturdum. Ben gidersem, neler olacak, bütün bu emeklerim ziyan olacak. Hem, kızını getireceğime söz verdiğim, o kadın... Farkında olmadan onun yıkımının da nedeni olmayacak mıyım? Ben gidince, onun hali nice olur? Kadın ölür, çocuk o alçak hancıların eline kalır. İşte bir açmaz daha, kendimi yakalatmak mı? Bir şeyler yapmadan beklemek mi?»

Kendi kendisiyle atışırcasına, vicdanıyla konuşmaya tekrar başladı.

«Sesimi çıkarmadığım, bir şey yapmadığım zaman, şu biçare yaşlı köylü prangaya vurulacak. Fakat ne yapayım, o da elma çalmasaydı! Benim burada kalıp işime devam etmem en iyi şey. Doğru, burada kalıp bu ilahi görevi sürdürmeliyim. Vali Madeleine adıyla, yaşamaya mecburum. Kahrolsun Jean Valjean! Neredeyse düzeltilemez bir hata yapacak, egoistçe davranacak, tüm bir şehrin hayatını riske atacaktım. Bunların hepsini de yalnızca kendi dinginliğim için, vicdanımı rahatlatmak için yapacaktım. Hayır, burada kalır, işime gücüme bakarım, on yıl sonra elime geçecek on milyonu ihtiyaç sahiplerine dağıtırım. Buralarda fakir kimse kalmaz, iyice gönence kavuşur. Hem, Fantine de tertemiz bir hayata başlar, çocuğunu yetiştirir. Fakirlik, kadın satışı, hırsızlık, cinayet, bunların tümü giderek yok olur. Evet, haklıyım; demin düşündüklerim için çıldırmış olmam gerek. Koca bir şehrin, binlerce ocağın yıkılmasına nasıl cesaret edebilirim? Bir hırsız serbest kalsın diye bütün bunlara değer mi? Fantine'in gönlünün acıyla kırılması, günahsız bir ufaklığın sokaklara düşmesi. Olacak iş değil, düzeltilemez bir hata yapmama ramak kalmıştı, bir ananın yavrusuna kavuşmasını, bir yavrunun ana sevgisini yaşamasını engelleyecektim! Üstelik bütün bunlar yalnızca hırsız bir köylü için. Ayrıca, o elma hırsızı, bugüne dek daha ne günahlar işlemiştir? Susarsam, yine vicdan azabı çekeceğim, fakat bu da benim meselem, hatalı davrandığımı düşünüp üzülecek olan sadece kendim olurum... Evet, özveri ve fazilet bunda!»

Kalkıp, odadaki dolanmasına tekrar başladı, bu kez daha huzurlu gibiydi, insanoğlu en pahalı elmasları yerin altından bulup çıkarır. O da ruhunun karanlıklarında parlayan bir düşünce yardımıyla karara varmıştı. Ansızın, böyle bir elması, hayatın bir gerçeğinin elinde olduğuna emin oldu.

«Oh, evet, doğru bir karara varmak içimi ferahlattı!»

Biraz daha dolandı, sonra ansızın olduğu yerde kaldı.

«Karara varmak çok iyi, fakat yapılacak çok iş var. Artık ayağımız sürçmesin, gerilmeyelim. Benden fazla başkalarının çıkarları için böylesi daha doğru. Ben Madeleine'im, öyle de kalıyorum! Adı Jean Valjean olana Tanrı acısın! Ben o değilim artık. Onu tanımıyorum, kim olduğundan haberim yok, şimdi bir Jean Valjean varsa, kendi derdine yansın! Beni ilgilendirmez artık. Karanlıkta yüzen lanetlenmişliğin adıdır bu. Durur, birinin üzerine saldırır, yazık o başa!»

Ocak üstünde duran küçük aynada kendine baktı:

«Vay canına! Bir karar almak beni epey yatıştırdı! Şimdi çok farklı biriyim!» Birkaç adım yürüdü, sonra hemen durdu: «Hadi bakalım!» dedi. «Verilen kararların hiçbirinin karşısında bocalamak olmaz! Beni Jean Valjean'a bağlayan ipler duruyor daha. Onları koparmalı! Burada, bu odanın içinde bile beni suçlayacak şeyler var, tanıklık edebilecek dilsiz nesneler. Karar alındı, bunların tümü yok olmalı!»

Cebinden çıkardığı keseden küçük bir anahtar aldı.

Anahtarı, duvara gizlenmiş bir kilide soktu. Gizli bir bölme açıldı. Burada bir kasa vardı. İçinden bir şeyler çıkardı, beyaz bir önlük, yamalı bir keten pantolon ve bir çıkın, bir de uçları çivili kalın bir sopa. 1815 yılının o Ekim gününde Digne'de Jean Valjean'ı görenler, bu sefil şeyleri çok iyi hatırlardı.

O gümüş şamdanları koruması gibi korumuştu bunları da. Geçmişine dair bu nesneleri saklamakla, sürekli nereden başlayıp nereye geldiğini kendisine hatırlatmak istiyordu. Pranga kalıntılarını gizlemiş, ama Piskopos'un hediyesi olan, o kusursuz gümüş şamdanları şöminenin üstüne yerleştirmişti.

O gizli kasadan aldıklarını çıkın haline getirip, ocağa attı. Hemen sonra alevler odanın duvarlarına yansıdı. Attığı nesneler yanmıştı. O kalın sopa yanarken her yere kıvılcımlar fırlatıyordu.

Çıkın da, içindeki pılı pırtı da yanmıştı, fakat ansızın, küllerde parlayan bir şey gördü. Eğildiğinde, o baca temizleyiciden zorla aldığı o iki franklık gümüş olduğunu gördü.

Artık ocaktan yana hiç bakmadan odada tekrar gezinmeye başlamıştı. Sonra, alevlerle ışıyan o gümüş şamdanları seçti.

«Evet,» dedi. «Bunlar da Jean Valjean'dan kalma, bunları da yakmalı...»

Şamdanları aldı.

Ocak iyi yanıyordu. Hemen sonra o gümüşler eriyip külçe haline gelebilirdi. Eğildi, ateşte ellerini ısıttı: «Oh, sıcak ne güzel!» diye söylendi.

Tam o sırada içinden bir ses yükselir gibi oldu:

«Jean Valjean! Jean Valjean!»

Tüyleri ürperdi, korkutucu şeyler dinleyen birini andırıyordu: Şöyle diyordu ses:

«Evet, tamam, devam et, başladığın işi bitir. Şu şamdanları da ateşe at, anıları da... Piskopos Bienvenu'yü aklından çıkar. Olanları unut. Şu biçare ihtiyara da aldırma. Belki de hiç kabahati olmayan, sadece sen sandıkları için, prangaya vurulacak o bedbaht adamı da belleğinden sil. Evet, sen yine o saygıdeğer adam olmaya devam et. Şehirde kal, valilik etmeye devam et. Şehrini biraz daha geliştir, açları doyur ve giydir, öksüzleri yetiştir, mutlu ve faziletli hayatına devam et. Senin yerine de eli ayağı prangalı bir şanssız, zindanlarda çürüyüp gitsin. Üzerinde kırmızı kazak, o biçare senin yerine kürek sallasın, evet, niye olmasın? Ah sefil!..»

Alnından terler akıyordu, gümüş şamdanlara deli gibi baktı, fakat içindeki ses, konuşmayı sürdürüyordu:

«Jean Valjean etrafında seni kutsayacak sayısız ses duyacaksın. Şunu da unutma; kimsenin kesinlikle duyamayacağı bir ses sana sürekli ilenecek. Evet, Yaradan seni lanetleyecek!»

Derken, bu son sözleri o kadar belirgince duydu ki, odada biri daha var sanıp bakındı.

Korkuyla sordu:

«Kim var orada?»

Hemen sonra bir aptalın kahkahasıyla:

«Ne de ahmağım!» diye söylendi. «Benden başka, kim var ki?»

Başka biri vardı aslında, fakat onu kimsenin gözü göremezdi.

Şamdanları şöminenin üstüne bıraktı ve deminki gibi odada gezinmeyi sürdürdü; aşağı kattaki adamı uyandıran o monoton yürüyüşünü.

Bunu yaparak, bir yandan rahatlıyor, bir yandan da sarhoş oluyordu. Devinirse bir karara varacağını düşünüyordu, kendi kendisinden kaçmak ister gibiydi.

Bir an, demin vermiş olduğu o iki zıt karardan cayar gibi oldu. Her bir kararı diğerinden daha korkunçtu. Ulu Tanrım! Alınyazısı kendisine ne korkunç bir oyun oynuyordu? Şu Champmathieu de nereden gelmişti? Geleceği düşündü, gidip kendisini yakalatmak, Ulu Tanrım! Hayatı yaşanır yapan her şeyi terk etmek. Her şeyi arkada bırakmak. Etrafındaki sevgiye, saygıya, gün ışığına, özgürlüğe, her şeye hoşça kal diyecekti. Şöyle düşünmeye başladı: Belki de kendisini yakalatmasındaki cesaretine hayran kalanlar, yedi yıldır ettiği o iyilikleri, yıllardır yaşadığı o saygın hayatı dikkate alıp, belki onu affederlerdi.

Fakat hemen sonra, bu düşten vazgeçti. O küçük baca temizleyicisinin iki frankı, onu tekrar uçuruma itecekti... Onu kimse affedemezdi.

Özlemli bakışlarını odada dolaştırdı. Şu anda, oda ve oradaki eşyalar o kadar güzel görünüyordu ki, fakat bunlardan

vazgeçmesi gerekiyordu artık. Bir daha, bu masada yazmayacak, bu koltuğa oturup kitap okumayacak, bu ocak başında ellerini ısıtamayacaktı. Bunların yerine, yakıcı güneşlerde kırbaç altında el ve ayakları prangalı, çalışması gerekecekti. Hem, artık genç de değildi. Epey kocamıştı. Bu haliyle, herkesin ona «sen» diye hitap etmesi, kürek bekçisinin üstünü başını araması, gardiyanın dayağını yemek! Demirli ayakkabıların içinde çıplakayakla dolaşmak, gece gündüz pranganın halkasını gözden geçiren devriyenin çekicine ayağını uzatmak! Yabancılara: «Şu, ünlü Jean Valjean'dır, Montreuil-sur-Mer'de valiydi» diyecekler, o da bu yabancıların bakışlarına katlanacak! Akşamları kan ter içinde, bitkin, yeşil külahı kaşlarının üstünde, çavuşun kırbacı altında, yüzen tersane zindanının merdivenlerini ikişer ikişer çıkmak! Ah! Ne sefalet! Alınyazısı da, akıllı biri gibi kötü, insan kalbi gibi canavar haline gelebilirmiş demek!

Neyi denerse denesin, düşüncesinin kökenindeki şu yürek sızlatan açmaza düşüyordu: Cennette bir iblis mi olmalı, cehennemde bir melek mi?

Ne yapmalıydı? Yüce Tanrım, nasıl bir karara varmalıydı?

Bunca zorlukla canını kurtardığı fırtına tekrar başında patladı. Düşünceleri birbirine geçmeye başladı. Çaresizliğin verdiği o afallamış, bilinçsiz durumdaydı. Şu Romainville adı, önceleri duyduğu bir şarkının ezgileri gibi sürekli aklına takılıyordu. Bu Romainville'in Paris civarında, nisan ayında genç sevgililerin gidip leylak kopardıkları bir orman olduğunu düşlüyordu.

Her yerinden sarsılıyordu. Bırakılan küçük bir çocuk gibi yürüyordu.

Kimi zaman, bitkinliğe karşı koyup, aklını başına devşirmek için epey gayret ediyordu. Düşüne düşüne yorulduğu sorunu son kez, kesin biçimde tekrar ele almaya çalışır gibiydi. Kendini yakalatmalı mı? Susmalı mı? Hiçbir şeyi belirgince seçemez, düşünemez haldeydi. Hayalinden geçirdiği bütün düşüncelerin belirsiz görünüşleri titreşiyor, buharlaşıp uçuyordu. Fakat şunun yeterince farkındaydı ki, neye karar verirse versin, kesinlikle, uzak durması mümkün olmayan biçimde, varlığının bir şeyleri ölecekti. Hangi yolu seçerse seçsin, bir mezara açılıyor, can vermesini bütünlüyordu, mutluluğunun ya da erdeminin can vermesi.

Üzülerek belirtelim ki, bütün bu kararsızlıklar onu tekrar kuşatmıştı. Başlangıçtan beri fazla yol aldığı söylenemezdi.

işte bu zavallı adam endişeler içinde didinip duruyordu. Bu bahtsız adamdan bin sekiz yüz yıl önce, bütün kutsallığın, insanlığın bütün acılarının gövdesinde toplandığı esrarengiz yaratık da, zeytin ağaçları sonsuzluğunun yabanıl rüzgârında titrerken, uzun uzun, gölgelerin dans ettiği, yıldızlı derinliklerde karanlıkla dolup taşan müthiş kadehi eliyle itmişti.

Yine gezinip duruyor, yine kendisine, sürekli aynı soruları soruyordu. Kendisini yakalatmak mı? Yoksa susup beklemek mi? Kesin bir karara varamıyordu.

Henüz hiçbir karar alamamıştı. Karşıt iki güç arasında gidip geliyordu... Ne yapmalı? Ne yapmalı?..

4 UYKUDAKİ ACI

Sabahın üçünü komşu kilisenin çanı duyurmuştu. O tam beş saattir, yorulma nedir bilmeden, böyle yürüyordu. Nice sonra yorgun düştü ve sandalyeye yığıldı.

Uyudu ve kâbus gördü.

Bu kâbustan o kadar etkilendi ki, bunu daha sonra yazacaktı. Biz de bunu olduğu gibi okurlarımıza aktarıyoruz. Zarfın üstüne şunları yazmıştı:

Kâbus:

Kırdaydım, tenha ve sıkıntı verici boşluklar. Yeşil olmaması bir yana, aydınlık da sayılmazdı, alacakaranlıktı.

Kardeşimle beraber yürüyordum, uzun zamandır hiç düşünmediğim, o çocukluğumdaki erkek kardeşim. Onu hiç aklıma getirmemem bir yana, hatırlamam da.

Konuşuyor ve yolda yürüyenlerle karşılaşıyorduk. Komşumuz olan bir kadından bahsediyorduk, açık penceresinin önünde sürekli dikiş dikerdi. Biz hem konuşuyor, hem de bu açık pencereden giren soğuk yüzünden üşüyorduk.

Sonra yanımızdan bir adam geçti. Adam çırılçıplak, gri bir adamdı. Başında saç yoktu, kafatasında mavi mavi beliren damarları görebiliyorduk. Elinde bir asma dalı gibi esnek ve demir bir çubuk gibi ağır bir sopa vardı. Atlı bizimle hiç konuşmadan yanımızdan geçti.

Kardeşim bana: «Gel şuradan gidelim,» dedi.

Bu yolda ne bir çalı vardı, ne de bir ot. Ortalık toprak rengiydi, gökyüzü bile. Bir zaman sonra sorduklarıma karşılık alamadım, kardeşim yanımdan gitmişti, ilk önüme çıkan köye girdim, burası Romainville olmalıydı (bu adı niye seçtiğimi bilmiyorum).

Girdiğim ilk sokak bomboştu, başka sokağa girdim, iki sokağın birleşim yerinde duvara dayanan bir adam gördüm: «Neredeyim?» diye sordum, adam yanıt vermedi. Kapısı açık bir evden içeri girdim.

ilk oda boştu, diğerine girdim. Bu odanın kapısının arkasında sırtı duvara dayalı başka bir adam vardı. Ona sordum:

«Kimin evi burası?»

Adam karşılık vermedi. Evin arkasında bir bahçe vardı.

Evden çıkıp bahçeye girdim. Bahçe de bomboştu, ilk ağacın altında bir adam vardı. Ona sordum:

«Bu bahçenin sahibi kim? Neredeyim ben?»

Adam karşılık vermedi.

Köyde gezinirken, buranın bir şehir olduğu geldi aklıma. Bütün sokaklar boş, ev kapıları sonuna dek açıktı. Ortalıkta hiçbir canlı yoktu. Ne evlerde, ne de bahçelerde birileri vardı. Fakat her duvar arkasında, her kapı gerisinde, her ağaç altında, dikilmiş bir adam görüyordum. Bu adamlar hiç konuşmadan beni izliyorlardı.

Şehirden çıktım, tarlalara doğru vurdum.

Sonra başımı çevirdim ve ardımdan büyük bir kalabalığın geldiğini fark ettim. Demin şehirde gördüğüm o adamları tanı

dım. Başları hayli tuhaftı. Telaşsızlardı, ama yine de, benden daha hızlı yürüyorlardı. Yürürken hiç ses çıkarmıyorlardı. Ansızın bu kalabalık bana yetişip etrafımı kuşattı. Bütün adamların yüzleri toprak rengiydi.

Şehre girdiğimde, ilk gördüğüm adam bana şunları söyledi:

«Nereye gidiyorsunuz? Siz uzun zaman önce öldünüz, bundan haberiniz yok mu?»

Ona yanıt vermek için tam konuşacaktım ki, hemen, etrafımda kimsenin olmadığını gördüm.»

Uyandığında her tarafı üşümüş, eli ayağı donmuştu, sabah ayazı pencereden sızıp perdeyi havalandırıyordu. Ocaktaki ateş de geçmişti. Adam kalktı, ortalık hâlâ karanlıktı. Havada yıldız yoktu, mumu tükendi tükenecekti.

Ansızın evinin avlusunda bazı sesler duydu. Aşağı baktı, karanlıkta parlayan iki kırmızı kocaman yıldız seçer gibi oldu:

«Ulu Tanrım, demek yıldızları gökten yere indirdiler,» diye söylendi.

Sonra, uyku mahmurluğu geçti. Deminki gürültüye benzer bir gürültüyle uykusundan iyice uyandı. Yıldız gibi görünen bu ışıkların, araba fenerleri olduğunu anladı. Merakla aşağı baktı, küçük bir kıratın çektiği iki tekerlekli arabayı gördü, fakat buna bir anlam veremedi. «Bu geç vakitte bu arabanın evimde ne işi var?» diye düşündü. «Bu kadar erken kim gelmiş olabilir?»

Tam o sırada, odasının kapısında bir ses duydu.

Her yeri titredi ve hayli korkunç bir sesle bağırdı:

«Kim o?»

«Benim, Vali Hazretleri.»

Yaşlı kapıcı kadının sesini tanıdı.

«Ne istiyorsunuz?»

«Vali Hazretleri, saat beşe geliyor.»

«Ne olmuş yani?»

«Vali Bey, araba geldi.»

«Ne arabası?»

«Kiraladığınız araba, yoksa unuttunuz mu?»

«Unutmadım.»

«Arabacı, sizi almaya geldiğini söyledi...»

«Kimin arabacısı?»

«Araba kiralayan Scaufflaire Usta'nın adamlarından biri.»

Derken yıldırım çarpmış gibi yerinden fırladı.

«Ha, evet Mösyö Scaufflaire, peki.»

Yaşlı kadın o sırada onu görebilse, korkardı.

Uzunca bir sessizlik başladı. Adam önündeki mumun alevine bakıyordu. Yaşlı kadın kapının arkasında bekliyordu. Sesini tekrar yükseltmeye cesaret etti:

«Adama ne diyeyim, efendim?»

«Beklesin, geliyorum.»

5 YOLDAKİ GÜÇLÜK

Arras Posta Arabaları imparatorluk zamanının artığı, demode, eski arabalardı. Bunlar iki tekerlekli, içerisi kızılımsı boyalı, yaylı, iki kişilik, tek atlı, körüklü hafif arabalardı. İki koltuktan biri postacının, diğeri de yolcunundu. Tekerleklerde, bugün hâlâ Almanya yollarında karşılaşabileceğiniz, diğer arabaları yanına yaklaştırmamak niyetiyle hazırlanmış, gözdağı veren uzun aks başlıkları vardı. Verevine, dörtköşe büyücek bir kutu olan posta sandığı arabanın arkasına konulmuştu, arabanın gövdesine bitişik gibiydi. Sandık siyah, araba sarıydı.

Bugün onları hatırlatacak hiçbir şey kalmayan bu arabaların, tanımsız bir şekilsizliği, kamburluğu vardı. Onların öteden geçtiğini, görünce, insan, «beyazkarınca» denen, küçük gövdeleriyle iri bedenlerini sürükleyen böcekleri hatırlardı. Hem, epey de seri arabalardı. Paris postası gittikten sonra, her gece saat birde Arras'tan kalkan posta sabah beşten hemen önce Montreuil-sur-Mer'e ulaşırdı.

Aynı gece Montreuil-sur-Mer tarafından gelen bir Posta arabası, bir sapakta iki tekerlekli bir arabayla çarpıştı. Arabada, kalın paltosuna sarınmış orta yaşlı, bir erkek vardı. Arabayı kendisi kullanıyordu. Araba epeyce hırpalanmıştı. Arabacı, yolcuya durmasını önerdi. Fakat yabancı adam, bu sözleri dinlemeden, yoluna gitti.

Böyle pürtelaş gitmek niyetindeki bu yolcu kimdi? Nereye gidiyordu? Yanıtı kendisi de bilemiyordu. Neden telaşlıydı? Bunu da bilmiyordu. Arras'a gidiyor olmalıydı. Belki de başka bir yere gidiyordu. Bu esrarengiz adam, acınacak haldeydi...

Bir uçuruma atlar gibi, atlamıştı, bu zindan geceye. Kendisini itip çekiştiren iki gücün ortasında bocalıyordu.

Henüz bir karara varamamıştı.

Gecenin içine dalıyordu. Bir şey onu itiyor, bir şey çekiyordu. içinden geçenleri kimse bilemez, herkes anlar. Kim hayatında en azından bir kez, meçhulün bu karanlık mağarasına inmemiştir?

Ayrıca, hiçbir sorunu halletmemiş, hiçbir karar alamamıştı; hiçbir şey planlamamış, hiçbir şey yapmamıştı. Her zamanki gibi işinin başındaydı sanki.

Arras'a gitme sebebi neydi?

Scaufflaire'in arabasını kiralarken, aklından geçenleri tekrarlıyordu: Neye varırsa varsın, kendi gözleriyle görmesinde, kendisinin bir yargıda bulunmasında sakınca yoktu. Üstelik bu önlemli bir tavırdı, neler olacağını bilmek gerekti. Uzun uzun araştırmadan bir karara varılamazdı, insan uzaktan her şeyi çok abartır. Şu sefil Champmathieu'yü gördükten sonra, küreğe kendi yerine onun gitmesini daha rahat bir vicdanla karşılayabilirdi. Aslında, orada onu önceden tanıyan Javert, şu Bre- vet, şu Chenildieu, şu Cochepaille gibi eski mahkûmlar da olacaktı fakat onu şimdi asla tanıyamazlardı. Boş verin yahu! Bu da ne düşünce yani! Javert bu düşüncelerden millerce uzaktaydı... Bütün bu tahminler, ihtimaller Champmathieu'de düğümleniyordu, tahminler, ihtimaller kadar da üsteleyen bir şey düşünülemezdi... yani, hiçbir tehlike yoktu.

Alınyazısı kendi elindeydi. Ona hâkim olduğunu bilmek kişiyi güç katan bir şeydir.

Arras'a gitmese, ne fark ederdi? Fakat yine de gidiyordu...

Habire kıratı kamçılıyor, daha hızlı götürmeye çalışıyordu. Şafak sökerken, açık kırlarda olduğunu fark etti. Montreuil-sur-Mer'i ardında bırakalı uzun zaman olmuştu.

Kış sabahının güneşine görmeyen gözlerle baktı. Sabahın erken vakitlerinde de hayaletler dolaşır, fakat yolcu bunları görmüyordu, öteden seçtiği o yaprakları dökülmüş ağaçlar, o boz yamaçlar manzaraya kasvet eklemişti.

Yolu kenarında, seyrek çiftliklerin önünden geçerken, kendi kendisine o evlerde, uyuyan günahsız ve bahtiyar insanların olduklarını düşünüyordu.

Atın nal sesleri, koşum takımının çıngırakları, yollarda yankılanan tekerlek sesleri tatlı ve monoton bir ses veriyordu.

Hesdin köyüne geldiğinde, ortalık aydınlanmıştı. Bir hanın kapısında durup atını dinlendirdi ve yemledi.

Atın cinsi iyiydi. Görünüşü ahım şahım olmasa da, dayanıklı beygir soyundandı. İki saattir ilerlediği halde, henüz terlememişti bile. Yolcu arabasından inmemişti. Atına yulaf veren seyis sordu:

«Uzağa mı gidiyorsunuz, efendim?»

Yolcu dalgınca:

«Niye sordunuz?»

Seyis bir daha sordu:

«Uzaktan mı geliyorsunuz?»

«Epeyce uzaktan, yaklaşık beş fersahlık bir yoldan. Bunları sorma nedeniniz ne?»

Seyis eğildi, tekerleğe baktı ve kendi kendisine söylendi:

«Belki bir tekerlek beş fersah yapmıştır, fakat bundan sonra sizi beş dakika bile götüremez.»

Yolcu arabadan aşağı indi, hemen tedirginlik başlamıştı:

«Ne dediniz, dostum?»

«Bence bir hendeğe düşmeden, bunca yolu gelmeniz olur iş değil. Baksanıza.»

Tekerlek hayli çatlamıştı. Posta arabasıyla çarpışması, onu az daha ikiye ayıracaktı. Sadece iki santimlik bir yeri tutuyordu.

Yolcu, sordu:

«Dostum, buralarda bir araba tamircisi var mıdır?» «Elbette.»

«Nerede?»

«İşte şurada, iki adımlık yol, bakın...»

«Ona haber verir misiniz?»

«Bakın kapısının önünde. Hey! Bourgaillard Usta!..» Sahiden de, Tamirci Bourgaillard Usta kapısında dikeliyordu. Gelip tekerleği gözden geçirdi. Yolcu sordu:

«Şu tekerleği ne kadar zamanda onarırsınız?»

«Yarın, Mösyö.»

«Ne! Yarın mı? Fakat nasıl olur?»

«Tekerleğin üstünde tam bir günlük iş var, Mösyö. Aceleniz mi vardı?»

«Evet, en geç bir saat sonra, yola çıkmalıyım.»

«Mümkün değil, efendim.»

«İstediğiniz kadar para veririm!»

«Mümkün değil!»

«En azından iki saate kadar hazır oisa.»

«Bugün yetişmesi mümkün değil. Tekerleği onarmak tekrar yapmak gibidir. Fakat yarın sabah yola çıkabilirsiniz.»

«İşim o kadar beklemez. Onaracağınız yere yenisini takamaz mısınız?»

«Hazır tekerleğim yok, üstelik iki tekerlek gerekiyor.»

«O halde siz de bana iki tekerlek satın.»

«Fakat Mösyö, her tekerlek her arabaya uymaz ki...» «Olsun deneyin bir.»

«Mümkün değil, ben burada yalnızca öküz arabalarına uyan tekerlekler satarım. Burası küçük bir yer.»

«Kiraya verecek bir arabanız yok mu?»

Araba tamircisi, adamın kullandığının kiralık bir araba olduğunu hemen anlamıştı. Omuzlarını kaldırdı:

«Size kiralanan arabaları iyi kullanıyorsunuz ama, arabam yok, olsa da kiralamazdım.»

«O halde satın.»

«Satılık arabam yok!»

«Peki şöyle kabaca bir arabanız da mı yok, herhangi bir

Şey...»

«Demin de dediğim gibi burası küçük bir yer. Aslında arabalıkta dört tekerlekli bir gezme arabası var, ama bu bir kentsoylunun arabası. Ayda yılda bir kullanır. Size kiralarım, bana ne? Fakat sahibinin fark etmesini istemem, üstelik iki atın çekeceği bir araba.»

«Onları da kiralarım.»

«Nereye gidiyorsunuz?»

«Arras'a.»

«Ve bugün varmak istiyorsunuz oraya? Kiralık atlarla... Posta atlarıyla ha? Mösyö pasaportunuz var mı?»

«Evet.»

«Öyleyse şunu unutmayın ki, o posta atlarıyla yarın sabah dörtten önce Arras'a varamazsınız. Burası sapa bir yer, yollarımız kullanışsız, atlar tarlada çalışırlar. Ekin zamanı olduğundan bütün atları da sabanlara koşarlar. At da bulamazsınız. Hem epey de yavaş gidilir, hep yokuş...»

«Peki o halde ben de at sırtında giderim. Sanırım, eyer satacak birini bulurum.»

«Nasıl isterseniz, ama şu at binek atı mı ki? Her ata binilmez...»

«Evet, peki, hatırlatmanız iyi oldu, bu at binek atı değil!»

«Öyleyse?..»

«Ben de bir at kiralarım.»

«Kimse atını kiralamaz, fakat satın almak isteseniz bile, Arras'a varacak bir at bulamazsınız. Beş yüz frank değil, bin frank bile verseniz yok!»

«Öyleyse ne yapacağım?»

«En iyisi kadere boyun eğip, sabaha dek beklemek; o zamana kadar tekerleğinizi yaparım. Yepyeni olur, emin olun.»

«Evet, ama yarın çok geç... Posta arabası ne zaman geçer ki?»

«Gece yarısına doğru...»

«Yüce Tanrım, peki bütün bu ilçede, sizden başka araba tamircisi yok mu?»

Bourgaillard Usta ile seyis aynı anda:

«Hayır, yok...»

İşte o zaman yolcu, koyu bir sevince kapıldı.

Bu halde, Tanrı onun Arras'a gidip kendisini yakalatmasını istemiyordu. O Posta arabasıyla çarpışması, tekerleğin kırılması Tanrı'nın isteğiyle olmuştu. Kendisi iyi niyetle yola çıkmış, ayaza, yolun çetinliğine aldırmamıştı. Yorgunluktan ve paradan

kaçınmamıştı, fakat artık gücünün üstündeki bu kudret karşısında eğilmeye mecburdu. Kadere karşı çıkılmazdı.

Bu kendi kabahati değildi, Yaradan böyle istemişti.

Rahatladı, ciğerlerini doldurup soluklandı. Javert'in ziyaretinden beri bağrını ezen o mengene, üzerinden kalkmış gibiydi.

Ama herhalde vakitsiz sevinmişti. Tam geri dönmeye hazırlanırken, demin arabacıyla konuşmasını dinleyen ve aniden ortadan kaybolan çocuk, koşarak geri döndü. Çocuğun yanında ihtiyar bir kadın da vardı. Kadın ona sordu:

«Mösyö, oğlum sizin kiralık araba aradığınızı söyledi?»

Derken, yolcunun sırtından soğuk terler boşandı. Demin kendisini yakalamaktan vazgeçen, o demir pençe tekrar onu kavramış gibiydi.

«Evet, hanımefendi, kiralık bir araba arıyordum, fakat bulamayacağımı söylediler.»

«Neden bulunmasın?» dedi kadın. «Var, işte.»

Arabacı da araya karıştı:

«Nerede bu araba?»

«Bahçemde».

Yolcu titredi, o lanetli el onu yine sıkıca yakalamıştı.

İhtiyar kadın doğru söylemişti. Sahiden bahçesindeki samanlıkta eski püskü bir arabası vardı. Fakat bu arada araba imalatçısıyla handaki seyis o yağlı müşteriyi kaçırmak istemediklerinden, bu arabanın yarım fersah bile gidemeyeceğini öne sürdüler. Yolda bozulurdu bu eski araba.

Evet, bütün bunlar doğru olabilirdi, fakat yine de iki tekerleği olan bu eski araba onu Arras'a götürebilirdi.

Yolcu istedikleri parayı ödedi. Tilbury'yi tamire bıraktı. Dönerken alırdı. Araba imalatçısına da kaparo ödedikten sonra, kıratını o eski arabaya bağlayıp tekrar yola düştü.

Bu sırada deminki o uçarı sevinci için kendi kendisini ayıpladı. Niye sevinmişti ki? O, bu yolculuğu gönüllü yapıyordu. Geri dönmek için sevinmenin ne gereği vardı ki? O salt kendi arzusuyla yola düşmüştü. Onu zorlayan yoktu ki. Artık her şeyi Tanrı'ya bırakıyordu.

Hesdin'i geride bırakmıştı ki, ansızın arkasında bir ses duydu:

«Durun! Durdurun!»

Yolcu yine umutlandı, arabayı durdurdu. Karşısında o ihtiyar kadını getiren çocuğu gördü.

«Mösyö, arabayı size ben buldum, fakat bana bahşiş vermediniz...»

Herkese bol bol para dağıtan Madeleine Baba, çocuğun bu isteğini gereksiz, korkunç

buldu.

«Seni gidi yaramaz,» dedi. «Sana kuruş bile koklatmam!»

Hesdin'de epey oyalanmıştı, arabayı hızla sürdü. Fakat ne de olsa aylardan şubattı. Yollar epey kaygandı. Hem bu eski araba onun o tamire verdiği araba kadar hafif değildi, güç bela ilerliyordu.

Hesdin'den Saint-Pol'a üç saatte geldi. İlçe yolunda karşısına çıkan ilk hana girdi. Atına yem verdiklerinde, başında bekledi.

Bu arada hancının karısı, yemek isteyip istemediğini sordu.

«Elbette, kurt gibi açım.»

Güler yüzlü sarışın kadının ardı sıra yürüdü.

Kadın onu alçak tavanlı bir salona aldı. Muşambalı masalar vardı orada.

«Fakat elinizi çabuk tutun, acelem var,» dedi adam.

Tombul bir Hollandalı kız masaya takımları yerleştirdi. Yolcu, kıza bakarken rahatladığını hissetti, düşündü: «Açlıktan sinirlerim bozulmuş olmalı.»

Yemeği getirdiler, ekmekten bir lokma alıp hemen masaya bıraktı.

Yan masada bir arabacı yemek yiyordu, adam o arabacıya sordu:

«Ekmekleri niye bu kadar acı?»

Alman müşteri onun sözlerini anlamamıştı, karşılık vermedi.

Yolcunun iştahı kaçmıştı, getirilenlere el sürmeden, ahıra, atının yanına döndü. Bir saat sonra Saint-Pol'dan ayrılmış, beş fersah berideki Tinques ilçesine doğru gidiyordu.

Bütün bu yol boyunca neler düşünmüştü? Önünde sere serpe uzanan manzaraya, ağaçlara, saman kaplı çatılara, sürülmüş tarlalara ve her virajda değişen ortama bakıyordu. Bu izlence genellikle ruhu doyurur ve insanın farklı şeyler düşünmesinin önüne geçer. Yolculuk etmek bir bakıma, her an doğup ölmeye benzer. Sayısız şeyi ilk ve son kez görmekten, daha hüzünlü bir şey olabilir mi? Hayatın her görüntüsü hep bizden uzaklaşıyor. Gölgeler ışığa karışır, her olay yolun bir virajı gibidir ve birden yolcu, yaşlandığını düşünür. Bizi sürükleyen hayatımızın o kara atı aniden durur ve yüzü gizli, tanımadığımız birinin atımızı gölgelere sürükleyerek uzaklaştığını korku içinde görürüz.

Güneş hayli alçalmıştı. Okuldan gelen çocuklar, bu yolcunun ilçeye girdiğini gördüler. Adam daha sınırın dışına çıkmıştı ki, yolda başını kaldıran bir yol işçisi ona:

«Atınız çok yorgun görünüyor, Mösyö,» dedi. «Yoksa Arras'a mı yolunuz?»

«Evet.»

«Bu hızda gitmeyi sürdürürseniz, geceleyin yolda kalırsınız.»

Yolcu atını durdurup sordu:

«Arras buraya ne kadar uzak?»

«En azından yedi fersah.»

«Peki ama nasıl olur, haritada beş fersahtı.»

«Evet fakat o anayol haritasıydı. Şimdi bu yol tamirde. Bu yüzden Carency'ye giden o sol yola sapmanız gerecek, birkaç dakika sonra nehir boyu gideceksiniz, yol da uzayacak elbette. Camblin'e geldikten sonra, sağa sapın, işte o yol sizi Arras'a götürür.»

«Evet ama neredeyse karanlık çökecek, üstelik buraların yabancısıyım, yolu şaşırırım.»

«Dinleyin, Mösyö,» dedi işçi. «Haddim olmayarak size bir öneride bulunayım. Atınız yorgun, gelin Tinques'e geri dönün, orada geceleyip, yarın tekrar yola koyulursunuz.»

«Hayır, bu gece Arras'da olmam gerek.»

«O zaman hana dönün ve başka bir at alın, seyis size kolay yolları söyler.»

Yolcu, işçinin önerisine uydu, geri döndü ve yarım saat sonra tekrar aynı yoldan geçiyordu. Fakat bu kez epey dayanıklı, dinlenmiş bir at kiralamıştı. Kendisine rehberlik edecek seyis yamağı da arabayı kullanıyordu.

Fakat adam vakit yitirdiğini biliyordu.

Ortalık epey kararmıştı.

O kestirme yola saptı. Ama yol çok kullanışızdı, araba durmadan hendeklere yuvarlanıyordu.

Yolcu, seyise:

«Daha hızlı, iki kat bahşiş veririm,» dedi.

Tam o sırada bir çatırtı duyuldu, arabanın falakası kırılmıştı. Seyis, «Mösyö, bu halde, yola gitmek risklidir. Tinques'e geri dönüp konaklayalım, yarın şafakla yola çıkarız.»

«Bıçağın ve bir parça ipin var mı?

Yolcunun istedikleri vardı seyiste.

Yolcu ağaçtan bir dal kesip kamçı yaptı.

Yirmi dakika boşa harcanmıştı, bu kez arabayı uçar gibi sürdüler. Ova epey kasvetliydi. Yamaçlara yoğun bulutlar inmişti. Denizden esen şiddetli bir rüzgâr, ufuklardan uğultularla esiyordu. Korkutan bir gece başlamıştı.

Yolcu kemiklerine kadar üşüyordu, bir gün öncesinden beri kursağına tek lokma yemek gitmemişti. Sekiz yıl öncesini, Digne'deki, o bomboş ovalarda kaçışını hatırladı. Bunlar, sanki dün olmuş gibi geldi. Ama sekiz yıl olmuştu. Bir ara ötedeki kiliselerden birinin çanı saati duyurdu.

Seyis yamağına:

«Saat kaç?» diye sordu.

«Saat yedi, Mösyö. Tam sekizde Arras'da oluruz. Sadece üç fersahlık yolumuz var.»

İşte o zaman, ilk kez şöyle düşündü:

«Belki de yok yere bunca zorluğu göze almıştı. Belki de duruşma vakti çoktan gelip geçmişti, belki de daha önceden bilgi alması ve ona göre yola çıkması gerekirdi. Gayesine varamayacağını bilerek böyle yola çıkması çok anlamsızdı...»

Daha sonra aklında bazı hesaplar yaptı. Çoğu zaman, Ağır Ceza Mahkemelerinin duruşmaları sabahın dokuzunda başlardı, şu elma hırsızlığı hemen halledilecek bir kovuşturmayla biterdi, daha sonra kimliğini belli etmek için birkaç tanığın dinlenmesi, yani kendisi gittiğinde her şey olup bitmiş olacaktı.

Seyis yamağı atları kırbaçlıyordu, nehri geçip Mont-Saint-Floy ilçesini epey geride bırakmışlardı.

Karanlık iyice bastırmıştı. Zindan karası bir gece başlamıştı.

6 HEMŞİRE SIMPLICIE GÜÇ DURUMDA

Bu arada Fantine, mutluluktan uçuyor gibiydi. Kötü bir gece geçirmiş, hep öksürmüş ve ateşi de çıkmıştı. Hatırlayamadığı kadar rüya görmüştü. Sabah doktorun gelme saatinde sayıklıyordu. Kaygılanan doktor, Vali bey gelir gelmez, kendisine haber vermelerini istemişti.

Fantine bütün gün bitkindi. Az konuştu. Çarşafında katlar oluşturuyor, kimi zaman anlamsız sözler ediyordu. Uzaklık ölçer gibi hesaplar yapıyordu. Gözleri ifadesiz, bakışları anlamsızdı.

Hemşire Simplicie, halini hatırını sorduğunda, sürekli aynı karşılığı alıyordu:

«İyiyim, Madeleine Baba'yı görmek istiyorum.»

O, artık eski varlığının gölgesi gibiydi. Şu yirmi beş yaşlarındaki kadının alnı kırışmış, yanak etleri sarkmış, ağzının kıyısında derin çizgiler oluşmuştu. Yüzü griye dönmüş, zayıflamıştı. Bir zamanlar altın sarısı olan saçları gri gri uzuyordu. Hastalık yaşlılığı hızlandırır.

Öğleyin doktor tekrar gelip birkaç ilaç daha yazdı, Vali'nin gelip gelmediğini sordu ve başını sallayıp çekip gitti.

Bay Madeleine sürekli öğlen üzeri saat tam üçte Fantine'i ziyarete gelirdi. Bu şaşmazlığı da, iyiliğin başka bir biçimi sayılırdı, sözünde durmak da iyilik olduğundan, o sürekli dakikti.

Saat iki buçuğa doğru Fantine'de bir tedirginlik başladı. Yirmi dakika içinde rahibeye tam yirmi kez aynı şeyi sordu:

«Hemşire, saat kaç?»

Saat üçü çaldı. Fantine üçüncü vuruşta yatağında doğrulup oturdu, ama daha önce kolunu oynatacak hali yoktu. Ellerini birleştirdi, daha sonra hemşire onun epey kederle iç çektiğini duydu. Fantine bakışlarını kapıya çevirdi. Bu halde uzun uzun bekledi. Gelen giden yoktu. Saatin her vuruşunda Fantine yatağında doğrulup kapıya bakıyordu. Hiç yakınmıyor, kimseyi suçlamıyordu. Sadece kaygı verici biçimde öksürüyordu, yüzünde tek damla kan kalmamış, dudakları bembeyaz olmuştu. Zaman zaman gülümsüyordu.

Saat beşi vurdu, o zaman rahibe, hasta kadının çok kısık sesle:

«Mademki yarın gidiyorum, o bugün gelmemekle hata ediyor,» dediğini duydu.

Bu arada Hemşire Simplicie de Vali Bey'in bu gecikmesine bir anlam veremiyordu.

Fantine gözlerini tavana çevirdi, bir şeyleri hatırlamaya çalışır gibiydi. Ansızın, zor duyulur bir sesle, bir ninniye başladı:

Ne güzel şeyler alacağız,

Gezerken biz mahallelerde.

Peygamberçiçekleri mavi, güller pembe,

Peygamberçiçekleri mavi, gönlüm ise sevgilerimde.

Dün akşam sobamın yanına,

Süslü kaftanıyla,

Süzülüp geldi ve dedi Meryem Ana:

«Duvağımın altında yumulu

Günün birinde benden istediğin yavru.»

Pazara koşun, bez satın alın,

İplikle yüksük eksik olmasın,

Ne güzel şeyler alacağız,

Gezerken biz varoşlarda!

Süslü beşik koydum, Kutsal Ana,

Sobamın yanı başına.

En güzel yıldızını Tanrı verir eğer,

Sunduğun çocukta var ise üstün değer.

«Şu bezi ne yapsak, hanımcağım?»

«Kundakbezi olsun o, yeni doğan yavruma.»

Peygamberçiçekleri mavi, güller pembe,

Peygamberçiçekleri mavi, gönlüm sevgilerimde.

«Yıkayın şu bezi.»

«Nerede?»

«Derede.»

Yapın bunu bozup kirletmeden,

Bir güzel etekle bir cepken.

İşlemek isterim çiçekle dolu görmek için.

«Çocuk yok artık, efendim, ne yapalım?»

Bir kefen yapın ondan, beni gömmek için.»

Ne hoş şeyler alacağız doyunca,

Gezerken biz varoşlarda!

Peygamberçiçekleri mavi, güller pembe,

Peygamberçiçekleri mavi, gönlüm sevgilerimde.

Ninni bu halde uzayıp gidiyordu. Fantine bir zamanlar bu eski ninniyle uyuturdu Cosette'ini. Ondan ayrıldığı şu beş yıl içinde bu eski şarkıyı şimdiye kadar hatırlamamıştı. Bunu o kadar hüzünlü bir sesle okuyordu ki, en acıklı şeylere bile alışmış olan Hemşire Simplicie gözlerinin yaşardığını duyumsadı.

Saat akşamın altısını duyurdu. Fantine, oradakilerin farkında değil gibiydi.

Hemşire Simplicie, görevli kadınlardan birini fabrikaya yollayıp Vali Bey'in gelip gelmediğini sordurttu. Kız hemen sonra, geri döndü. Yarım sesle hemşireye Vali Bey'in sabah şafak sökerken bir seyahata çıktığını, nereye gittiğini söylemediğini anlattı. Sözüm ona, bazıları onu Arras yolunda, bazıları Paris yolunda görmüş. Fakat kapıcı kadına o gece dönmeyeceğini de söylemiş.

Kadınlar arkaları Fantine'in yatağına çevrili, bunları fısıldaşırken, yakında öleceklere has bir hisse kapılan Fantine, telaşla sordu:

«Vali Bey'den söz ediyorsunuz, niye kısık sesle konuşuyorsunuz? Ne oldu, o niye gelmiyor?»

O kadar uğultulu bir sesle konuşmuştu ki, kadınlar odada bir erkek var sandılar.

Fantine bağırdı:

«Hadi konuşun...»

Hizmetçi kız mırıldandı:

«Bugün gelemeyecek o!»

Hemşire hemen yatağından fırlamak için, hareket eden Fantine'e: «Haydi yavrum sakin olun, yatın bakayım,» dedi.

Fantine durumunu değiştirmeden, ince bir sesle bağırdı:

«Niye gelemiyormuş? Siz bunun nedenini biliyorsunuz, demin aranızda fısıldaşıyordunuz. Haydi bana da Söylesenize. Ben de duymak isterim.»

Hademe kadın, hemşireye fısıldadı:

«Onun bütün gün Belediye Meclisinde işi olduğunu söyleyin.»

Hemşire kızardı. Hademe kız, ona yalan söylemeyi öneriyordu. Öte yandan, Fantine'e gerçeği söylemek onu öldürebilirdi. Ama hemşirenin duraksaması, fazla sürmedi, bakışlarını kaldırdı ve sakince:

«Vali, bir yolculuğa çıkmış,» dedi.

Fantine yatağında epeyce doğrulup dizlerinin üstüne çöktü, ellerini kaldırdı, derken

gözleri parlamaya başladı, yüzünde engin bir sevinç belirdi:

«Ulu Tanrım,» diye söylendi, «O, Cosette'i almaya gitti!»

Sonra ellerini birleştirdi, dudakları kıpırdadı. Usulca dua ediyordu.

Duasını ettikten sonra sevecen bir sesle Hemşireden af diledi:

«Bir daha olmaz, Hemşire Simplicie, ne olur beni affedin, şimdi uslu uslu yatıp Vali Bey'in dönüşünü bekleyeceğim. Aslında onun Paris'ten bile geçmesi gerekmez. Montfermeil biraz solda kalır. Hatırladınız mı, dün ona, Cosette'i sorduğumda bana, 'Çok yakında' demişti, dahası hancılara yazdığı bir mektubu da bana imzalatmıştı. Onlar da Cosette'i kuşkusuz Vali Bey'e bırakırlar. Onun gibi yüksek konumdaki birine, nasıl karşı koyarlar ki... Hemşire Simplicie, ne olur susmamı isteme. O kadar mutluyum ki, kendimi neredeyse iyileşmiş hissediyorum, artık ayağa kalkmam an meselesi, oh Cosette'imi bir görsem ne mutlu olacağım. Üstelik acıktım da. Çocuğumu görmeyeli tam beş yıl geçti. Kim bilir ne kadar gelişip serpildi. Ne alımlı bir bebekti, pembecik parmakları vardı, neredeyse yedi yaşındadır, artık o bir küçükhanım. Ben ona Cosette derim, fakat onun asıl adı Euphrasie. Bu sabah uyandığımda, sanki içime doğmuştu, şu ocaktaki küllere bakarken Cosette'i yakında göreceğimi düşündüm. İnsin yıllarca çocuğundan ayrı kalmamalı, yarın burada olur, değil mi? Ah Vali Bey, gitmekle ne iyi etti. O ne kutsal biri. Acaba dışarısı ne kadar soğuktur, Cosette, mantosunu giydi mi? Yarın burada olur değil mi? Hemşire, unutmayın yarın başıma o dantelli başlığı takın, kızımı karşılamak için güzel olmak isterim. Bir zamanlar, yıllar önce ben bütün o yolu yürüyerek gitmiştim. Fakat artık Posta arabaları var ve onlar epey hızlı giderler değil mi? Evet Cosette, yarın burada olur. Burayla Montfermeil arasındaki ne kadar uzaklıklık var, biliyor musunuz, kaç fersahtır?»

Uzaklıklara dair hiç bilgisi olmayan hemşire, onu ferahlatmak istedi:

«Sabaha burada olabileceklerini sanmıyorum.»

Fantine rüyada gibi, engin bir coşku içindeydi.

«Yüce Tanrım, yarın kızımı göreceğim!» diye söylendi. «Yarın! Ah, sevgili Simplicie Hemşire, artık ben hasta falan değilim, isterseniz dans bile edebilirim, sevinç beni kanatlandırdı!»

Onu biraz önce gören, şimdi tanıyamazdı, gençleşmiş gibiydi, güzelleşmişti. Yanakları kızarmıştı, gözleri parlıyordu, yüzü gülüyordu. Ana sevinci, çocuk sevinci gibidir.

Rahibe onu yatırıp, üstünü örttü:

«Haydi bakalım, rahatladığınıza göre yatın yavrum ve konuşup kendinizi yormayın. Yarına kadar ayağa kalkmaya çabalayın.»

Fantine onun söylediklerini yaptı. Rahibe yatağın perdelerini çekti. Onun uyuyacağını düşünüyordu.

Akşam yedi ile sekiz arası doktor uğradı, hastanın uyuduğunu sanıp, sessizce perdeleri araladı. Fantine'in dinlenen gözlerle kendisine baktığını gördü.

«Doktor Bey, kızımın yanımda yatmasına izin verirsiniz, değil mi?»

Doktor, onun sayıkladığını sandı, Fantine eliyle gösterdi:

«Bakın yatak epey geniş, bol yer var.»

Doktor önce anlamamıştı. Hemşire Simplicie'yi bir kıyıya çekip, ona sordu, Hemşire ona olanları anlattı, hastanın Vali'nin kızını getirmeye gittiğine inandığını söyledi. Esasen kadın, haklı olabilirdi. Kendisi onun bu sevinicini bozmamak için, bir şey söylememişti. Aslında, o da, buna inanıyordu. Doktor, hemşireye hak verdi.

Fantine anlatmaya devam ediyordu:

«Sabah uyanır uyanmaz, sevgili çocuğumu öperek, uyandırırım, geceleri benim fazla uykum olmadığı için, onun uyumasını seyrederim.»

Doktor onun nabzını saymak istedi:

«Bana elinizi uzatın.»

Kadıncağız gülerek ona elini uzattı:

«Fakat siz bilmiyorsunuz artık, ben iyileştim. Cosette sabahleyin geliyor.»

Doktor onun ciğerlerini dinledikten sonra şaşırdı. Sahiden hasta daha iyiydi, artık o hırıltı bile yoktu, birden yeni bir enerji, bu yorgun bedeni güçlendirmişti.

Fantine:

«Doktor,» diye sordu. «Hemşire, Vali Bey'in kızımı getirmeye gittiğini söylemedi mi?»

Doktor ona fazla konuşmamasını, uyumasını önerdi, gece ateşinin çıkmasını önlemek için bir ateş düşürücü verdi ve giderken Hemşireye şöyle dedi:

«Sahiden daha iyi. Vali Bey çocukla geri dönerse bilinmez, bir süreliğine tehlikeyi atlatmış sayılabilir. Böylesi mutlulukların en ağır hastalıkları durdurduklarına tanık oldum. Belli mi olur, belki onu kurtarırız...»

7 YOLCU HEMEN DÖNMEK İÇİN HAZIRLIKLAR YAPIYOR

Saat sekizde, demin yolda bıraktığımız o kiralık araba Arras'a giriyordu. Şimdiye dek dikkatle izlediğimiz yolcu, handaki adamlara kısa ve kesin komutlar verdi, kiralık atı, seyis yamağıyla geri gönderdi, kendi kıratını ahıra götürdü, daha sonra yemek odasına gidip, bir masaya oturdu. Hesapları kötü sonuçlanmıştı. Altı saatlik yolu on dört saatte gelmişti. Bu yüzden kendisinin suçlu olmadığını biliyordu, fakat bir yandan da seviniyordu.

Ertesi sabah, geri dönerdi, bu yolculuğa yok yere çıkmıştı.

Hancı kadın sordu:

«Beyefendi bir şeyler yemek isterler mi?»

Başıyla hayır dedi, kadın tekrar konuştu:

«Seyis atınızın epey yorgun olduğunu söyledi.»

Yolcu:

«Yarın sabah tekrar yola çıkamaz mı?»

«Mümkün değil, hiç değilse iki gün dinlenmesi gerekir.»

«Posta ofisi burada değil mi?»

«Evet, efendim.»

Kadın onu ofise götürdü. Yolcu pasaportunu uzattı ve aynı gece Montreuil-sur-Mer'e dönmesinin olanaklı olup olmadığını sordu. Gidecek olan posta arabasında boş bir yer olduğunu öğrendi, hemen biletini aldı. Ofis görevlisi:

«Araba sabah birde kalkacak, tam o saatte burada olun.»

Bundan sonra, yolcumuz çıktı ve şehrin sokaklarında aylak aylak dolaşmaya başladı.

Bir ara yolda, karşılaştığı bir adama sordu:

«Adliye Sarayı nerede?»

Adamcağız:

«Yabancısınız, galiba. Ben de o yana gidiyorum. Fakat orası şimdi tamirde olduğundan, karakola gideceksiniz, duruşmalar orada yapılıyor.»

«Ağır ceza mahkemesi de orada mı?»

«Elbette, fakat korkarım duruşmaya yetişmek için hayli geciktiniz. Genellikle duruşmalar en geç altıda bitmiş olur.»

Konuşa konuşa meydana varmışlardı, ilçe sakini, ışıklanmış pencereleri eliyle gösterip, sevinçle bağırdı:

«Şansınız varmış, tam vaktinde gelmişsiniz, baksanıza bu kez duruşma uzun sürmüş. Bakın hâlâ ışıklar yanıyor, ağır ceza davalarının görüldüğü o salonda iş uzamış olmalı. Tanıklık için mi gelmiştiniz?»

«Hayır, sadece avukatlardan biriyle, görüşecektim!»

Yol gösteren ihtiyar:

«İşte kapı, merdiveni çıkınca tam karşınıza çıkan büyük salon.»

Adam ihtiyarın söylediğini yaptı. Birkaç dakika sonra, büyük

bir kalabalığı toplandığı ve cüppeli avukatların da aralarında bulunduğu toplulukların her yerde fısıldaştığı bir salona girmişti.

Mahkeme kapılarının önünde, aralarında kısık sesle konuşan, siyah giymiş bazı adamlar görmek insanın içini hep daraltan bir şeydir. Bütün bu kelimelerden sevgi ve merhametin çıktığına az rastlanır. Çoğunlukla, önceden karar verilmiş mahkûmiyetler çıkar. Buradan geçen ve hayal kuran birine, bütün bu kalabalık, karanlık kovanları çağrıştırır. Burada, havada uçuşan çeşitli düşünceler, elbirliğiyle her türlü karanlık binanın temelini atarlar.

Tek lambayla aydınlatılmış olan bu eski salon, bir zamanlar piskoposluğun bekleme odasıydı, şimdi de mahkemelerin bekleme odasıydı. Şu anda kapalı olan iki kanatlı kapı, burayı ağır ceza mahkemesinden ayırıyordu.

Yabancı içeri girdi, merdivenleri çıktı, holde bir avukatla karşılaştı, sordu:

«Duruşma hangi aşamada?»

«Bitti,» dedi avukat.

«Bitti mi?»

O kadar şaşkınca bağırmıştı ki beriki sordu:

«Bağışlayın efendim, sanık akrabanız mıydı?»

«Yoo, hayır, benim burada tanıdığım kimse yok. Acaba sanık mahkûm oldu mu?»

«Elbette, başka türlü olamazdı.»

«Kürek cezasına mı mahkum edildi?»

«Ömür boyu.»

Adam usul sesle:

«Demek kimliği saptandı?»

Avukat:

«Ne kimliği, efendim? Kimliği zaten biliniyordu. Duruşma epey rutindi. Bu kadın çocuğunu öldürmüştü. Cinayet kanıtlandı. Jüri, kadını, ömür boyu küreğe mahkûm etti.»

«Demek, suçlu bir kadındı ha?»

«Elbette, Lomosin adlı biri. Evlilik dışı çocuğunu kendi elle

riyle öldüren bir canavar. Fakat siz kimden söz ediyorsunuz?»

«Hiç kimseden, öyleyse neden duruşma salonu hâlâ ışıklı?»

«iki saat önce başlayan, bir duruşma için.»

«Kimin duruşması?»

«Bir sefilin, bir serserinin, eski bir kürek mahkûmunun, hırsızlık yapmış, adını bilemeyeceğim, uğursuz bir herif, yüzüne bakan onun suçunu anlar. Bana kalsa onu görür görmez prangaya gönderirdim.»

Yabancı sordu:

«Acaba duruşma salonuna girebilir miyim?»

«Sanmam, epeyce kalabalık. Fakat durun bakalım, duruşmaya ara verildi, isterseniz deneyin...»

«Nerden girilir?»

«Şu büyük kapıdan.»

Avukat yanından ayrıldı. Yolcu, altüst haldeydi. Birkaç dakika içinde sayısız heyecan

tatmıştı. Fakat deminki avukatın sözleri buzdan iğneler ve korlar gibi kalbini delik deşik etmişti. Henüz her şeyin bitmediğini öğrenmekle rahatlamıştı. Fakat bunun neden kaynaklandığını kendisi de bilemiyordu. Sevinmiş mi, üzülmüş müydü?

Birçok toplulukla karşılaştı, söylenenleri dinledi. Duyduklarına bakılırsa, sanığın suçu elma çalmaktı. Fakat henüz bunu bile kanıtlayamamışlardı. Aslında en önemli suçu, bir zamanlar Toulon Cezaevinde kalmış olmasıydı, işte bu nedenle başı belaya girmişti ya. Soruşturma tamamlanmış, tanıklar olan üç mahkûm, Brevet Chenildieu ve Cochepaille dinlenmişlerdi. Adamın ceza alması an meselesiydi. Savcı, kurbanına rahat vermeyecek yapıda güçlü, şiir de yazan zeki bir adamdı.

Duruşma salonunun kapısında bir mübaşir vardı, yabancı ona,

«Kapı ne zaman açılır?» diye sordu.

«Açılmayacak.»

«Peki ama duruşmaya ara verildiğini duymuştum, duruşma tekrar başladığında kapı açılmaz mı?»

Mübaşir:

«Duruşma tekrar başladı, fakat kapı açılmayacak.»

«O niye?»

«Çünkü salon dolu ve boş yer yok, kimse artık giremez,» dedi ve ekledi:

«Mahkeme başkanının hemen arkasında birkaç boş yer var, fakat bunlar sadece yüksek makamlarda bulunan görevliler için!»

Mübaşir, bu sözleri söyleyip arkasını döndü.

Yabancı geri çekildi, koridoru geçip merdivenlerden indi, kendisiyle savaşır gibiydi. Merdivenin ortasındaki sahanlıkta biraz sırtını duvara verip bekledi. Sonra redingotunun cebinden bir kâğıt ve kalem çıkardı. Kâğıda, *Madeleine-Montreuil-sur-Mer Valisi* yazdı, sonra hızlı adımlarla merdivenleri çıktı. Kalabalığı yarıp mübaşire yaklaştı ve kâğıdı verdi:

«Bunu Başkan'a verin.»

Mübaşir yazılanlara baktı ve saygılı bir selamla adamın dediğini yaptı.

8 SAYGILI BİR KARŞILAMA

Kendisi de pek ayrımında değildi, fakat Montreuil-sur-Mer Valisinin oralarda epey tanındığını söylemek isteriz. Yakın çevre ve kasabalara kadar adı yayılmıştı. Ünü küçük ilçenin sınırlarını aşıp komşu şehirlere kadar yayılmıştı. Bulunduğu yerde yarattığı o gelişme, kurduğu o sanayi dışında civar şehirlere de önemli hizmetlerde bulunmuş, Boulogne'daki tül fabrikasını geliştirmiş, Frevent'deki keten fabrikasına kredi bulup fabrikayı batmaktan kurtarmıştı. Bütün bu şehirlerde adı saygıyla dillerdeydi.

Arras ve Douaililer, öyle bir valiye sahip olmak için çok şeyden vazgeçmeye hazır olduklarını defalarca söylemişlerdi.

Mahkeme Başkanı Yargıç da, herkes gibi, onun ününü duymuştu. Bu yüzden, mübaşirin verdiği kâğıdı alınca, merakla okudu. Hemen bir kalem alıp kâğıdın altına birkaç şey yazdı ve mübaşire, onu içeri alma buyuruğunu verdi.

Hikâyesini anlattığımız o zavallı adam, kapının önünde bekliyordu. Ansızın, saygılı bir ses duydu:

«Beyefendi benimle gelme nezaketini gösterirler mi?»

Adam aynı zamanda onu yerlere kadar eğilip selamladı ve kendisine bir pusula verdi.

Lambanın altında duran yabancı pusulada yazılanları okudu:

«Ceza Mahkemesi Yargıcı, Bay Madeleine'e saygılarını sunar.»

Mösyö Madeleine eline verilen o pusulayı buruşturdu ve mübaşirin ardı sıra gitti.

Birkaç dakika sonra epey sade döşeli bir çalışma odasındaydı.

Yeşil örtülü masadaki şamdanlarda, iki mum yanıyordu. Mübaşir kendisini oraya bırakmadan önce:

«Beyefendi, şu anda, duruşma salonunun yanındaki bir odadasınız, şu bronz tokmağı çevirin, kendinizi salonda, Yargıç'ın hemen arkasında bulursunuz.»

Bu sözcükler, düşüncesinde, demin geçtiği dar koridorlara, karanlık merdivenlerin belirsiz anısına karışıyordu. Mübaşir onu tek başına bırakmıştı. Kaçınılmaz an gelmişti. Aklını toplamaya çalışıyor fakat başaramıyordu. Düşüncenin bütün ipleri hayatın yürek yakan gerçeklerini bağlamak ihtiyacının en fazla hissedildiği zamanlarda beyinde kopuverir. Sayısız varlığın parçalandığı, hemen sonra kendi adının da içinde çınlayacağı, şimdi içinden alınyazısının geçtiği bu sakin, korkunç odaya bön bir sessizlikle bakıyordu. Duvarlara, sonra kendi kendine bakıyordu, buranın o oda olmasına, gördüğünün de kendisi olduğuna inanamıyordu.

Bir günden fazladır ağzına tek lokma koymamıştı, arabanın sarsıntısından yorgun düşmüştü; fakat ne açlık, ne de yorgunluk hissediyordu; bütün duyguları ölmüş gibiydi.

Duvara asılı siyah çerçeveli ve camlı bir yazıya boş gözlerle baktı. Cam altına konulmuş bir mektuptu bu; Paris Belediye Başkanı Jean Nicolas Pache'ın yazdığı bu mektuba, anlaşılan, bir yanlışlık sonucu 9 Haziran, yıl II diye tarih konulmuştu. Mektupta, Pache ellerinde bulunan tutuklu bakanlarına ve milletvekillerinin adlarını veriyordu. Bu sırada Bay Madeleine'i görüp inceleyen biri olsaydı, bu mektubu epey ilginç bir şey sanırdı, çünkü gözlerini mektuptan alamıyordu, birkaç kez okudu. Mektubu umursamadan, içeriğini anlamadan okuyordu. O sırada Fantine'le Cosette'i düşünüyordu.

Dalgınca döndü, gözleri kendisini ağır ceza mahkemesinden ayıran kapının topuzuna ilişti. Bu kapı aklından çıkmış gibiydi. Bakışları, önce epey dingin, orada durdu, bu pirinç topuza ilişik kaldı, sonra ürkekleşti, yatıştı, giderek korkuya büründü.

Saçlarının arasından iri terler beliriyor, alnından süzülüyordu. Sonra, bakışları kendisini duruşma salonundan ayıran o bronz kapının tokmağına takıldı. Derken yine

içinden şöyle düşündü: «Aman Tanrım! Neden buradayım, beni kim zorladı buna?»

Girdiği kapıya göz ucuyla baktı ve bir karar almış gibi, tokmağı çevirdi, kendisini koridora attı. Artık o ufak odada değildi, uzunca bir koridordaydı. Köşeleri lambalarla aydınlanmış dönüşlerle dolu bir koridor. Geniş bir soluk aldı, kulak verdi, çıt yoktu, birden, kovalanıyormuş gibi kaçmaya başladı.

Koridorun birkaç dirseğini geçtikten sonra, yine dikkatle ortalığı dinledi. Sürekli aynı yoğun sessizlik, kendisini kuşatan o aynı gölgeler. Soluk soluğaydı, bacakları titriyor, ayakta güçlükle durabiliyordu. Sırtını taş duvara verdi. Taşın soğukluğu ürpertti, ama sırtından buz gibi terler boşanıyordu, derken olduğu yerde devindi.

O karanlık koridorda, bir daha durup düşündü.

Bütün gece düşünmüştü, bütün gün düşünmüştü, beyninde sürekli aynı yanıt yankılanıyordu: Nafile!

Birkaç dakikası böyle geçti, sonra kollarını sarkıttı. Geldiği

yoldan geri döndü. Ağır adımlarla gidiyordu, bütün gün yük taşıyan biri gibi!

Sanki kaçarken birisi onu yakalamış, geri götürüyordu.

Demin bulunduğu o odaya girdi. Gözüne ilk çarpan, kapının o bronz tokmağı oldu. Parlatılmış bu tokmak, ışıl ışıl parlıyor ve sanki büyük bir yıldız gibi ışıldıyordu. Adam büyülenmiş gibi baktı. Bir koyunun, bir kaplana bakması gibi: Ürkek ve zavallı.

Gözlerini oradan alamıyordu.

Kimi zaman, öne bir adım atıp, kapıya yaklaşıyordu.

Dinlese duruşma salonunda konuşulanları anlayabilirdi, fakat o artık hiçbir şey dinlemiyor ve duymuyordu.

Derken, nasıl olduğunu anlamadan, kapının önünde buldu kendini ve bronz tokmağa yapıştı, kapı açılmıştı.

Duruşma salonundaydı.

9 KARARLARIN SON HALİNİ ALDIĞI YER

Arkasından kapıyı kapattı ve etrafına bakındı.

İçinde bulunduğu yer loş, zaman zaman gürültülü, zaman zaman sessiz, çok geniş bir salondu.

Bulunduğu yerde, cüppeleri aşınmış yargıçlar, gözleri yarı kapalı, tırnaklarını dalgınca kemiriyorlardı. Diğer bölümde pılı pırtı giymiş bir kalabalık, sert yüzlü askerler, lekeli duvarlar. Kirli bir tavan, rengi solmuş yeşil bir örtüyle kaplı masalar, ellerle lekelenmiş kapılar, masalardaki bakır şamdanlarda bitmeye başlayan mumlar, karanlık, çirkinlik, keder ve bütün bunlardan yükselen sade ve yüce bir izlenim, çünkü burada «kanun» adlı o insanlık kuralı ve «adalet» denilen ilahi varlığın oluştuğu seziliyordu.

Bu kalabalıkta, kimse ona dikkat etmemişti. Bütün bakışlar tek bir noktaya çevriliydi.

Bir kapıya dayalı tahta bir sıraya, Yargıcın sol tarafındaki duvar önüne. Birçok mumun aydınlattığı bu yerde, iki jandarmanın arasında bir adam vardı.

Bu, o adamdı.

Yolcu, onu aramadan gördü, gözleri kendiliğinden onu aramıştı. Birden kendisini görür gibi oldu. Birkaç yaş daha ihtiyar, belki yüz bütünüyle kendi yüzünün benzeri değildi, ama ifadesi ve duruşu aynı gibiydi.

Başında o kirpi gibi saçları ve o yabanıl bakışlarıyla yıllar öncesi Digne'e giren Jean Valjean'ın bir kopyasıydı. Yüreği kinle dolu bu yıllanmış kürek mahkûmu, bu korkunç düşünce ve inançları, tutuklu, esir olduğu o on dokuz yılda biriktirmişti.

Ansızın ürpertiyle düşündü: «Aman Tanrım, yine böyle mi olacağım!»

Adam hiç yoksa altmış yaşında gösteriyordu, kaba, ahmak ve korkmuş bir hali vardı.

Yabancının kapıyı açmasından çıkan sese çevrilmişti başlar. Yargıç yeni gelenin Montreuil-sur-Mer Valisi olduğunu anlar anlamaz, onu saygıyla selamlamıştı. Kendisini tanıyan Savcı da aynı şeyi yaptı. Bay Madeleine ise büyük bir heyecan yaşıyordu, bunun ayrımında bile olmadı.

Bir yargıç, kâtipler, avukatlar, meraklı başlar topluluğu. Acımasızca meraklı bakışlar, o bunları yirmi yedi yıl önce yaşamıştı, ansızın, geçmişinin o korkunç görüntülerini tamamen gözünün önüne serili buldu. İşte şuradaydılar, hareket ediyorlar, yaşıyorlardı. Bu bir bellek gücü, düşüncenin bir ışığı değildi. Bunlar sahici jandarmalarla sahici yargıçlardı, gerçek bir kalabalık, etten sinirden yapılma gerçek adamlardı. Tamamdı artık, etrafında, geçmişinin korkunç görüntülerinin, gerçeğin kapsadığı olanca dehşetle tekrar belirip yaşadığını görüyordu.

Bütün bunlar gözlerinin önünde, belirgince duruyordu. Korkuya kapıldı. Gözlerini kapattı, ruhunun derinliklerinden bağırdı: «Hayır! Asla!»

Dipsiz bir uçurum kıyısında gibiydi.

Alınyazısının çok acı bir cilvesi, kendisini delirten bir durumdu. Şu anda yargılanan kendisiydi, evet, fakat farklı bir bedende. Yargıç ve savcı Jean Valjean'ı bir daha yargılıyorlardı. Gözlerinin önünde, inanılmayacak bir görüntü, hayatının en korkunç döneminin, kendi hortlağı tarafından oynanan bir temsili vardı.

Her şey tamamdı: Aynı şeyler, gecenin aynı saati, neredeyse aynı yargıç, asker ve dinleyici yüzleri. Ama başkanın başının üzerinde bir haç vardı, kendi mahkûmiyetinde, mahkemelerde böyle bir şey bulunmazdı. Onu yargıladıkları tarihte Tanrı yoktu.

Arkasındaki sandalyeye çöktü. Bu arada perişanlığını fark edecekler diye korkmuştu. Olduğu yerden görüyor, fakat görülmüyordu. Giderek kendisini toparladı, artık gerçekleri algılayabiliyordu, dinleyebilecek ölçüde sakinleşmişti.

Jüri'nin arasında Montreul-sur-Mer kentsoylularından, işsiz güçsüz o züppe Mösyö Bamatabois de vardı. Fantine'in elbisesinin içine kar atıp onu hasta eden adamdı bu.

Bakışlarıyla Javert'i aradı, göremedi. Tanıkların bulunduğu sıra, kâtibin masasıyla

gizlenmişti, hem salon da epey loştu, yeterince aydınlatılmamıştı.

Bay Madeleine içeri girdiğinde, sanığın avukatı savunmasını bitiriyordu. Aslında avukat, epey ustaca konuşmuştu. Duruşma üç saattir sürüyordu. Herkesin ilgisi keskinleşmişti. Saatlerdir, mahkeme salonuna yığılan o kalabalık, bir adama, bir yabancı adama, bir sefile ya zekâ özürlü ya da çok akıllı biri olması gereken, o sanığa gözlerini çevirmişlerdi.

Bildiğimiz gibi, bu köylü elinde bir dal elmayla yakalanan serseriydi. Kimdi bu adam? Bir araştırma yapılmış, tanıklar dinlenmişti. Hepsi de aynı şeyleri söylemişti. Bu sanık sırasında elleri kelepçi duran adam sadece bir elma hırsızı değil, bir eşkiya, eski bir pranga mahkûmu, çok tehlikeli bir katildi. Bu, Jean Valjean'dı. Tekrar hırsızlık yapmıştı.

Avukat, elma hırsızlığıyla konuşmaya başlamış, aslında bu hırsızlığın kanıtlanmadığını söylemiş, müvekkilinin sadece ağaç dibine düşen bir dalı aldığında üstelemişti.

Avukat sözlerini şöyle tamamlamıştı, eğer sanık, sahiden Jean Valjean ise, müvekkilinin sabıkalı oluşunu kanıt saymıyor,

bu hırsızlık suçunu şiddetle yadsıyordu. Müvekkilinin eski suçunun bu davayla ilgisi yoktu.

Savcı, avukata yanıt verdi. Bütün savcıların yaptıkları gibi şiddetli ve gösterişli bir dil kullandı.

Önce, avukatı o güzel savunmasından dolayı tebrik etti, daha sonra onun bile müvekkilinin Jean Valjean olmadığını kanıtlayamadığını da dikkate alıp şöyle konuştu:

«Duvar dibinde, elinde bir dal elmayla yakalanan adam, adı da dahil, kimliğini inkâr ediyor. Ama tanıkların neredeyse hepsi kendisini tanıdılar. Komiser Javert ve üç kürek mahkûmu arkadaşı onun kimliğini açıkladılar. O, bu yalın gerçeğe nasıl yanıt veriyor? Sadece inkâr ediyor. Evet. Ne de yüzsüz bir suçlu! Karşınızdaki salt bir meyve hırsızı, ürün hırsızı değildir; şurada, elimizin altında sıkıca tuttuğumuz bir haydut, cezaevi firarisi bir dinsizdir, eski bir kürek mahkûmu, en tehlikeli türden bir katil, adaletin uzun süredir aradığı Jean Valjean'dır. Sekiz yıl önce Toulon Cezaevinden çıkar çıkmaz, silahla korkutup, Petit-Gervais adlı bir çocuğu soydu. Bu suç, Ceza Kanunun 383. maddesiyle belirtilmiştir. Bu suç için daha sonra ayrıca kovuşturma başlatacağız, kimliği yasal olarak kabul edilince. Yeni bir hırsızlık suçu işledi. Bu, sabıka halidir. Bu yeni olay için onu mahkûm edin; daha sonra eskisi için yargılanır.»

Savcı konuşurken, biçare sanık, şaşkınlık içinde onu dinliyordu.

Kederli ve aptallaşmış bir durumda, başını sürekli sağdan sola sallıyordu. Bir ara, yanındaki seyirciler, onun kendi kendisine konuşur gibi şu sözleri söylediğini duydular: «Mösyö Baloup'ya bir şey sormadılar?»

Nadiren konuşuyordu, sorulara sıkıntıyla yanıt veriyordu. Fakat tepeden tırnağa bütün varlığıyla inkâr ediyordu. Etrafında, savaş düzeninde gibi sıralanmış bütün bu zekâların karşısında bir aptal gibiydi, onu yakalayan bu toplumda bir yabancı gibiydi. Bu

arada, onun için korkunç bir gelecek söz konusuydu, gerçeğe uygunluğu giderek artıyordu, bütün bu kalabalık, onunkinden daha derin bir kaygıyla, ağır ağır üzerine çöken bu, belalar, yıkımlar vaat eden mahkeme kararını bekliyordu. Bir ihtimal de, kürek mahkûmiyeti dışında, ölümü bile olanaklı kılıyordu, kimliği kanıtlanır da ileride Petit-Gervais olayı bir mahkûmiyetle sonuçlanırsa... Bu adam kimdi? Bütün bu duygusuzluğu nedendi? Aptallıktan mı, yoksa şarlatanlıktan mı? Çok mu sağlam kavrıyordu, yoksa hiç mi anlamıyordu? Bu sorular halkı ikiye ayırmış, jüri üyelerini de uzlaşmazlığa düşürmüş gibiydi. Bu davada korkutup, düşündüren şeyler çoktu. Felaket sadece kaygı uyandırıcı değil, karanlıktı da.

Sanık avukatı ustaca bir savunma yapmıştı. Bu konuşmayı Paris'te olduğu gibi Romorantin'de, ya da Montbrison'da önceleri avukatların kullandığı, taşra diliyle yapmıştı. Bugün klasikleşen bu konuşma tarzı, yalnızca mahkemelerin resmi konuşmacıları tarafından kullanılır, bu da ağırbaşlı ses uyumu ve muhteşem ifadesiyle onlara epey yakışır. Bu dilde bir koca «zevc», bir karı «zevce»dir, Paris «sanatların ve uygarlıkların odağı», kral ailesi «krallarımızın yüce soyu», bir konser «müzikli tören», eyalet başkomutanı «ünlü savaşçı», papaz okulu öğrencileri «genç ruhaniler», gazetelere yüklenen yanlışlar «yayınlarının sütunlarında zehir akıtan düzmecilik»tir. Evet, avukat elma hırsızlığını anlatmakla işe koyuldu, gösterişli biçemle zor bir iştir bu. Fakat cana yakın Bossuet bile bir cenaze söylevinde bir tavuktan söz etmeye mecbur kalmıştı da, bu işten iyi sıyrılmıştı. Avukat, elma hırsızlığının kanıtlanamadığını ortaya koydu: Savunucusu olduğu için Champmathieu demekte üstelediği müvekkilini duvarı aşarken, dalı kırarken gören yoktu. Onu elinde küçük bir dalla yakalamışlardı; fakat kendisi bunu yerde bulup aldığını söylüyordu. Bunun böyle olmadığının kanıtı neredeydi? Bu meyve dalını hırsız, duvarı aşarak kırıp çalmış, sonra da korkup telaşlanarak oraya atıvermişti; kesinlikle ortada bir hırsız vardı. Ancak bu hırsızın Champmathieu olduğunu kanıtlayan neydi? Bir tek şey: Eski bir kürek mahkûmu olması. Avukat ne yazık ki bu durumun iyi belirtilip saptandığını inkâr etmiyordu; sanık Faverolles'de oturmuştu; sanık orada ağaç budama işi yapmıştı; Champmathieu adının kökeni «Jean Mathieu» olabilirdi; bütün bunlar gerçekti; en sonunda, dört tanık da hiç bocalamadan, kesin olarak Champmathieu'nun kürek mahkûmu Jean Valjean olduğunu kabul ediyorlardı. Bu belirtmelere, bu tanık ifadelerine avukat yalnızca müvekkilin inkâr etmeleriyle karşı koyuyordu, bunlar da çıkarcı şeylerdi. Fakat bu adamın forsa Jean Valjean olduğu kabul edilirse, onun elma hırsızı olduğunu kanıtlar mıydı bu? Bu olsa olsa, tahmine dayanan bir hüküm olurdu; fakat bir kanıt değildi. Sanık -bu bir gerçekti ve avukat «bütün iyi niyetiyle» bunu kabul ediyordu- «kötü bir savunma yolu» tutturmuştu. Her şeyi inkâr etmekte üsteliyordu; hem hırsızlığı, hem de forsalığını. Bu son konuda bir itiraf kuşkusuz daha yerinde olurdu, yargıçları yumuşatabilirdi. Avukat bunu ona teklif etmişti ama, sanık bundan inatla kaçınmıştı. Belki de böylece hiçbir şeyi itiraf etmeden paçayı kurtaracağını sanıyordu. Bu bir hatadır. Fakat adamın zekâsının kıtlığını dikkate almak gerekmez miydi? Bu adam kesin olarak aptaldı. Uzun bir tutukluluk felaketi, tutukluluktan sonra derin bir sefalet onu ahmak haline getirmişti. Kendisini yeterince savunamıyordu. Bu, onu mahkûm etmek için bir neden midir? Petit-Gervais meselesine gelince, avukat bunu ele almıyordu, çünkü bu davanın içinde yeri yoktu. Avukat sözlerini

tamamlarken, Jean Valjean kimliği onlara gerçek görünüyorsa, ona yalnızca sürgünden kaçmış bir suçluya uygulanacak bir ceza vermelerini fakat sabıkalı forsaya verilecek korkunç cezaya çarptırmamaları için Jüriyle mahkeme kuruluna yalvardı.

Savcı avukata yanıt verdi. Genellikle bütün savcılar gibi o da katı sözler ediyor, parlak sözler söylüyordu.

Savunma avukatını «dürüstlüğünden» dolayı kutladı, bundan da ustaca yararlandı.

Avukatın verdiği tüm tavizler sanığı yaraladı. Avukat, sanığın Jean Valjean olduğunu kabullenir gibi görünüyordu. Demek ki bu adam Jean Valjean'dı. Bu, savcı için iyi bir şeydi, üzerinde tartışılamazdı. Savcı burada, ustaca bir kelime oyunuyla, suçluluğun kökenlerine ve nedenlerine dek uzanarak *L'Oriflam me* ve *La Quotidienne* gazetelerinin eleştirmenlerinin «şeytani çığır» adını verdikleri, o zaman daha yeni ortaya çıkan duygusal çığırın ahlaksızlığını şiddetle yerdi: Champmathieu'nün, daha doğrusu Jean Valjean'ın suçunu bu ahlak bozucu edebiyatın etkisine yordu ki, bu, gerçekten o kadar da uzak olmasa gerek. Bu düşünceler bitince, Jean Valjean'ın kendisini ele aldı. Jean Valjean neydi ki? Jean Valjean'ın tanımlanması, kusulmuş bir canavar falan... Böylesi tanımların örneği, Atinalı Theramenes hikâyesinde de bulunur. Bunun trajediye faydası yoktur fakat her gün adliyeye epey fayda sağlar. Dinleyiciler de, jüri üyeleri de «ürperdiler». Tanımlama bitince, ertesi sabah yerel gazetenin derin hayranlığını uyandırmak için, bir hitabet heyecanıyla sürdürdü:

«Böyle adamlar, vs... ipsiz, dilenci, geçinme olanağı olmayan bir adam, vs... geçmişteki hayatıyla suç oluşturan davranışlara alışmış, cezaevinde yaşadığı yıllarda da çok az uslanmış. Bunu, Petit-Gervais suçu yeterince kanıtlarmış, vs... İşte böyle bir adam, anayolda, üzerinden geçtiği bir duvarın birkaç adım berisinde, elinde hâlâ çalınmış dalla suçüstü yakalanıyor da, suçüstü halini, hırsızlığı, duvar aşmayı inkâr ediyor. Her şeyi inkâr ediyor, adına kadar, kimliğine kadar. Burada tekrar söylemeye gerek görmediğimiz yüzlerce kanıttan başka, dört tanık onu tanıdı: Javert, namuslu polis komiseri Javert'le üç eski alçaklık yoldaşı: Kürek mahkûmları Chenildieu, Brevet, Cochepalle. Bu parmak ısırtan işbirliğine karşı o nasıl davranıyor? inkâr ediyor. Ne duygusuzluk! Sizler adaleti uygulayacaksınız, sayın jüri üyeleri...»

Bu arada savcı, adamın, kurnaz bir tilki gibi olduğunu o sersemlemiş tavrıyla kendisini acındırmak istediğini söyledi ve Küçük Gervais olayını dikkate alarak suçluya ağır bir ceza verilmesini önerdi. Bu da ömür boyu kürek cezasıydı...

Sanığın avukatı yerinden kalktı, o da gelenek olduğu üzere, Savcı'yı kutladı, olanca gücüyle müvekkilini bu korkunç cezadan kurtarmaya çabaladı. Fakat giderek, daha az ikna edici oluyordu. Davayı yitirmek üzere olduğunu anlamakta gecikmedi, ayağının altındaki zemin kayıyor gibiydi.

10 İNKÂR YÖNTEMİ

Duruşmanın sonuçlandırma vakti yaklaşıyordu. Başkan, sanığa ayağa kalkma buyruğu verip, geleneksel soruyu sordu:

«Savunmanıza ekleyecek bir şeyiniz var mı?»

Adam ayakta, elindeki kirli yün başlığını çekiştirip, duymazdan geliyordu.

Yargıç sorusunu tekrarladı.

Bu kez adam duydu ve anlamış göründü. Uyanan biri gibi devindi, bakışlarını etrafında dolaştırdı. Bunun ardından, bakışlarını savcıya çevirdi. O kocaman yumruğunu bulunduğu sıranın koluna dayadı ve konuşmaya başladı. Kesik kopuk, saçma sapan şeyler anlattı. Sanki, uzun zamandır bunu bekler gibi, sözler ağzından, akmaya başladı:

«Şunu söylemek istiyorum, ben Paris'te araba ustalığı yaptım. Bu iş zordur, açık havada yapılır. Patronlar iyi kalpli, merhametli olurlarsa üzerimize yağmur-kar yağmasın diye üstü kapalı, yanları açık depolarda çalıştırırlar. Çünkü, bu iş her tarafı kapalı yerde yapılmaz, geniş saha gerekir. Kışları insan o kadar üşür ki, inanın, ellerimiz buz keser, parmaklarımızı hissetmeyiz. Isınabilmek için kollarımızı sallar, durduğumuz yerde tepiniriz. Fakat patronlar buna da izin vermez, bunun vakit kaybı olduğunu söylerler. Haydi tekrar işbaşına. Bu iş, çalışanı kısa sürede yıpratır, vaktinden önce çöktürür, inanın, kırk yaşını geçince bu işte çalışılmaz. Fakat ben elli üçündeyim, işçiler de hele gençleri epey kötü kalpli oluyor. Bizim gibi yaşı geçmişlere 'Moruk, bunamış' derler. Bizi küçümserler. Patron da beni yaşlı bulur, gündelik verirdi. Bu arada, ben kızıma da bakıyordum. O zavallı da ırmaklarda onun bunun çamaşırını yıkardı, ikimiz kazandığımızı uç uca getirip zar zor geçinirdik. Ah biçare kızım, o da çok çekti doğrusu. Yaşta yağmurda, yarı beline kadar su içinde çalıştı. Bir ara bir çamaşırhanede işe girmişti. Orası kapalıydı, hem musluklardan kaynar su da akardı, fakat bu kez de, buhar kızcağızımın gözlerini bozdu. Akşamları eve yorgun argın dönerdi, saat yedi olur olmaz yatağına girerdi, ne çok yorulurdu. Hem, kocası da döverdi. Ah öldü o da, kızcağızım, bu kadar acıya dayanamadı. Hiç de mutlu olmadık aslında. Kızım melek gibiydi, akıllı usluydu. Kimseye zararı dokunmazdı. Gençliğinde baloya bile gitmemişti. Bir seferinde -hiç unutmam- karnaval şenliğinde yavrucağım, saat sekizde yatmıştı. Evet, inanın yüzü hiç gülmedi. Söylediğim her şey doğru. Bir sorsanız anlarsınız. Evet fakat Paris bir uçurum gibi çeker içinde yaşayanları. Champmathieu Baba'yı kim hatırlar ki? Evet, bakın işte Mösyö Baloup var, ona sorsanıza; o beni yakından tanır. Sözlerim bu kadar, benden istediğiniz, alıp vermediğiniz, ne?»

Adam susup bekledi. Bütün bu sözleri, kısık, acı dolu ve öfkeli bir sesle söylemişti. Hem, bir kezinde susmuş ve kalabalıkta birini selamlamıştı. Saf ve yabani bir öfkeye kapıldığı belliydi. Sustuğunda izleyiciler kahkahalarla gülmeye başladılar. Sanık da neye uğradığını bilemeden bu gülüşlere eşlik etti.

Bu hayli yürek sızlatan bir durumdu.

Tam o sırada, sabırlı ve aslında iyi kalpli biri olan Yargıç, sesini yükseltti, jüri üyelerine araba onarımcısı Bay Baloup'yu bulup bulmadıklarını sordu. Sanığın o eski işvereni, batmış, işliğini kapatmış ve izini kaybetmişti. Daha sonra yargıç tekrar sanığa dönüp, sordu:

«Sanık, durumunuzu iyi düşünmelisiniz, en ağır suçlamalarla yüz yüzesiniz.

Yeterince düşünün ve bana olumlu bir karşılık verin. Önce, Pierron'un bahçesine çiti kırarak girip, elmalarını çaldınız mı? Ayrıca, şunu da doğru söyleyin. Sekiz yıl önce serbest bırakılan, pranga mahkûmu Jean Valjean mısınız? Evet mi, hayır mı?»

Sanık tam olarak anlamamış gibi birkaç kez başını öne arkaya salladı. Sonra tekrar elindeki o yamalı başlığı çekiştirip, Başkan'a döndü.

«Öncelikle...» diye başlamıştı ki, hemen susup gözlerini yere eğerek sustu.

Savcı izleyenleri ürperten bir sesle:

«Sanık sorulanlara aptalca yanıtlar veriyor, en olmayacak şeyleri sıralıyor. Sizin sahiden Champmathieu olmayıp Jean Valjean olduğunuzu kesin olarak biliyoruz. Annenizin adıyla Jean Mathie olarak Auvergne eyaletinde yaşadınız. Daha sonra, doğduğunuz yer olan Faverolles'e gidip orada rençberlik ettiniz. Pierron çiftliğine girerek elmaları çalmanız gün gibi ortada. Sayın Jüri üyeleri, bütün bunları dikkate alacaklar...»

Sanık yerine oturmuştu, savcı sözünü bitirince, zavallı adam hışımla yerinden fırladı:

«Siz çok kötü kalpli, hain birisiniz, işte bunu söyleyecektim... Daha önce sözlerimi toparlayamamıştım. Ben hiçbir şey çalmadım. Ben her gün yiyecek bulanlardan değilim, zaman zaman günlerce aç kaldığım olur. Yağmur yağmış, dere taşmıştı, tarlalarda öylesine yürürken, yerde, üstü elma dolu kırık bir dal gördüm. Düşünmeden eğilip aldım. Başıma bunca bela açacağını bilsem hiç almazdım. Yemin ederim, elim kırılsın almazdım, inanın. Sadece bu yüzden üç ay hapse atıldım. Bana habire saçma saçma sorular sordular. Aslında iyi adam olan o Jandarma çavuşu bile, 'Haydi söyle!' diyor. Ne söyleyim? Ne söylememi istiyorsunuz? Benim okumam yazmam yok, zavallı adamın biriyim. Kimse bunu anlamak istemiyor. Ben çalmadım, sadece yerde bulduğum bir dalı aldım, hepsi bu. Sürekli aynı şeyleri söylüyorsunuz, yok Jean Mathieu, ben bu kimseleri tanımam ki, sanırım bunlar köyden olmalılar. Ben Paris'te Bay Baloup'unun tamir işliğinde çalıştım, adım da Champmathieu. Bana nerede doğduğumu söylüyorsunuz, bravo yani, çok akıllısınız, ne diyeyim buna?.. Ben nerde doğduğumu bile, bilmem. Herkes dünyaya evlerde mi gelir? Aman ne bolluk! Ben de yolda doğmuşum, anam babam köyden köye gezen, nerede iş bulurlarsa çalışan gezgin rençberlermiş. Ben başka ne bilirim ki?.. Nasıl bileyim. Çocukluğumda beni 'küçük' diye çağırırlardı, ama şimdi bazıları 'ihtiyar' der, bazıları da 'baba' diye seslenir bana. Evet Auvergne'de bulundum, daha sonra Faverolles'a gittim, bu da suç mu yani? Fakat hiçbir zaman tutuklanmamıştım, üç ay öncesine kadar şu ipsiz sapsız herifler, sürekli benim de kendileri gibi kürek mahkûmu olduğumu yineleyip duruyorlar, halbuki ben bugüne dek namusumla yaşadım. Beni kime benzetiyorlar? Anlayamadım, yemin ederim. Ben asla çalıntı mala dokunmadım, fırtına yüzünden kırılan elma dalını almaktan başka bir şey yapmadım. Onu da yerden almasam, çamurda çürüyecekti. Bir daha söylüyorum: benim adım Champmathieu Baba, bütün bu zırvalarla kafamı şişirdiniz. Herkes neden bana karşı? Benden ne istiyorsunuz ki?»

Savcı ayağa kalkmıştı, Başkana:

«Başkan Hazretleri,» dedi. «Sanık, sözüm ona, bu açıkgözce inkârlarla kendisini geri zekâlı gibi göstermek istiyor, bir kez daha Brevet, Cochepaille ve Chenildieu adlı

mahkûmları dinlemek isteriz. Bu arada Polis komiseri Mösyö Javert'e de sanığın kimliğini tekrar sormamız isabetli olur.»

Yargıç:

«Savcı Bey, Bay Javert tanıklığı bitince, işinin başına dönmek üzere Montreuil-sur-Mer'e yola çıktı,» dedi.

«Öyledir, Sayın Başkan. Ama komiser Javert'in söylediklerini jüri üyelerine yeniden hatırlatmak isterim. Javert üstlerine saygılı, onların güvenlerini kazanmış, görevine sadık, namuslu bir polis memurudur. Tanıklığını şöyle özetledi:

«'Sanığı gördüğüm an, tanıdım, bu adamın adı Champmathieu değildir, kendisi epey belalı ve tehlikeli bir eşkiya olan Jean Valjean'dan başkası değildir.

«'Bu adam, hırsızlıktan tutuklanmış, birkaç kez firar etmeye kalkıştığı için, cezası artırılmış, prangaya mahkûm edilmiş, on dokuz yıl yatmış. İçeriden bırakıldıktan sonra, dağlı bir ocak temizleyicisinin parasını çaldığı gibi, kutsal bir din adamı olan Piskopos Myriel'den de gümüşler çalmış olmasından kuşkulanıyorum. Aslında o kutsal adam, gümüşleri kendisinin verdiğini söylemişti, ama bence bu işin içinde bir iş var. Toulon Cezaevinde, gardiyanlık ettiğim o gençlik günlerimden beri tanırım ben onu.'»

Savcının bu sözleri jüriyi derinden etkilemişti. Savcı sözlerini bitirirken, Javert'in yokluğu sırasında en azından, salt bu dava için buraya getirtilen o üç kürek mahkûmunun; Brevet, Cochepaille ve Chenildieu'nun dinlenmelerini önerdi.

Başkanın bir işaretiyle, mübaşir, Brevet'i salona aldı. Bir jandarma yardımıyla, yerini alan Brevet'ye yargıç şöyle dedi:

«Tanık Brevet, bir kürek mahkûmu olduğunuz için yemin etme hakkınız yok.»

Brevet olanca dikkatini gözlerinde toplamış gibi, sanığa baktı, sonra:

«Evet, efendim,» dedi. «Aslında onu ilk tanıyan ben oldum. İddialarımda üsteliyorum. Bu adam Jean Valjean'dır. 1796 yılında Toulon Cezaevine girdi ve 1815 yılında serbest bırakıldı. Ben de ondan bir yıl sonra serbest bırakılmıştım. Onun Jean Valjean olduğundan adım gibi eminim.»

Başkan:

«Oturun,» dedi ona ve sonra sanığa da ayakta bekleme emrini verdi.

Bu kez Chenildieu getirildi. Ömür boyu ceza almış azılı bir caniydi. Yeşil başlığı ve kırmızı kazağı, bunu gösteriyordu. Toulon zindanında bulunuyordu hâlâ ve tanıklık etmesi için Arras'a getirtilmişti.

Bu katil, kara kuru, ellisinde gösteren bir adamdı. Hastalıklı görünüşüne rağmen, gözlerinde sonsuz bir güç okunuyordu. Başkan, demin Brevet'ye söylediklerini ona da tekrarladı. Üsteleyerek kendisinden sanığı tanıyıp tanımadığı soruldu. Chenildieu, iblisçe bir kahkaha attı:

«Tanımaz olur muyum hiç! Tam beş yıl aynı prangaya bağlı kaldık. Hey, neden somurtuyorsun, dostum? Bana meydan okuma!..»

Başkan sert bir sesle:

«Yerinize geçin!» dedi.

Sonra üçüncü kürek mahkûmu Cochepaille getirtildi. Bu adam, Pyrenees dağlarında bir köyde doğmuştu, kendisi de bir dağ ayısını andırıyordu. O da Chenildieu gibi ömür boyu zindanda kalacaktı, başkan ona da aynı uyarılarda bulunmuştu. Chenildieu:

«Evet, bu adam Jean Valjean'dır.» dedi. «Adım gibi eminim. Hatta epey güçlü olduğundan ona 'Kriko' lakabını takmıştık.»

Herhalde dürüstçe konuşan bu tanıkların sözleri, salondakiler arasında büyük bir heyecan yaratmıştı ki, bu da sanığın aleyhineydi.

Tanık hepsini afallayarak dinlemişti.

Başkan sordu:

«Bir diyeceğiniz var mı?»

Adam ahmakça söylendi:

«Ne diyebilirim ki? Daha iyisi can sağlığı.»

Salondan yükselen bir uğultu, jüri heyetine de geçti. Sanığın mahvolduğunu anlamak çok kolaydı.

Başkan, mübaşirlere seslendi:

«Salonda sessizliği sağlayın, celseyi kapatıyorum!» Tam o sırada, Başkan'ın yanı başında bir kıpırdama oldu. Bir ses yükseldi:

«Brevet! Chenildieu! Cochepaille! Bu tarafa baksanıza!»

Bu sesi duyanlar, iliklerine dek titrediler. Bu epey acıklı ve yürek sızlatan bir haykırıştı.

Bütün gözler sesin geldiği tarafa çevrildi.

Başkanın hemen arkasında oturanlardan biri kalkmış, mahkeme üyelerini salondan ayıran bölmeyi itip, ta salonun ortasına dek yürümüştü.

Ceza Mahkemesi Başkanı, Savcı ve Bay Bamatabois onu tanımışlardı. Aynı anda haykırdılar:

«Bay Madeleine!»

11 CHAMPMATHİEU DAHA DA ŞAŞIRIYOR!

Sahiden de o'ydu. Tutanak yazmanının lambası yüzünü epey aydınlatıyordu. Şapkası elindeydi, kılık kıyafeti düzgündü. Redingotunun düğmelerini çenesine dek iliklemişti. Yüzü hayli solgundu. Biraz titriyordu.

Arras'a geldiğinde henüz gri olan saçları, şu son bir saat içinde beyazlamıştı. Pamuk gibi olmuştu saçları.

Bütün başlar dikleşti. Tanımsız bir heyecan almıştı oradakileri. Derken, kısa bir

sessizlik oldu. Sesi fazlasıyla acıklı çıkmasına karşın, adam epey sakindi. Fakat kimse bir şey kavrayamadı. Kimin bağırdığını bile anlayamadılar. Bu kadar kendisine egemen, bu kadar sakin bir adamdan böyle canhıraş bir çığlık çıkmasına ihtimal veremediler.

Bu bocalama sadece birkaç dakika sürdü. Başkan ve savcı henüz bir kelime etmeden, jandarma ve mübaşirler tek bir hareket yapmaya olanak bulamadan, Bay Madeleine diye çağırdıkları adam, tanıklara sokulup tekrar:

«Beni tanımadınız mı?» diye sordu.

Üçü de hayret içinde, bakakalmışlardı. Fakat yine de bir baş işaretiyle onu tanımadıklarını anlattılar. Hem, ansız heyecanını bastıramayan Cochepaille, elini alnına götürüp onu bir asker gibi selamladı.

Bay Madeleine, jüriye döndü ve uysal bir sesle:

«Sayın jüri, sanığı serbest bıraktırın. Başkan Bey, beni tutuklatın. Aradığınız adam o değildir. Aradığınız kişi benim. Asıl Jean Valjean benim.»

Nefesler tutulmuştu, ilk anın şaşkınlığının ardından ölümcül bir sessizlik geldi. Salonu dinsel bir korku almıştı, bir tür itaat. Çok ulvi bir olay karşısında, izleyiciler devinmeye bile korkarak, donakalmışlardı.

Bu arada Başkan epey afallamış gibiydi. Savcıyla işaretleşti ve hemen oradakilere seslendi:

«Aranızda doktor var mı?»

Bu sözlerle ne demek istediğini herkes anladı.

Sonra, Savcı konuşmaya başladı:

«Saygıdeğer izleyiciler, şu anda duruşmayı bölen bu üzücü olay hepimizi heyecanlandırdı. Eminim ki aranızdan birçoğu Montreuil-sur-Mer Valisi olan Bay Madeleine'den söz edildiğini duymuştur. Kendisi saygıdeğer ve her bakımdan üstün ve ba şarılı biridir. Aranızda bir doktor varsa lütfen buraya gelsin ve Sayın Vali'ye yardımcı olarak, kendisini evine götürsün.»

Bay Madeleine, Savcının daha uzun konuşmasına fırsat vermedi. Tepeden ama epey kibarca şöyle konuştu:

«Teşekkürler Sayın Başkan, sözleriniz için size de, teşekkür ederim Sayın Savcı. Fakat ben deli değilim, keşke olsaydım. Demin, çok önemli ve giderilmesi olanaksız adli bir hata yapmak üzereydiniz. Ben sadece vicdanımın sesine uyup bir görevi yerine getiriyorum. Tanrı benim şu anda, ne kadar kötü halde olduğumu bilir, ama bu görevi boşlayamazdım. Bu adamı serbest bırakın. Aradığınız adam o değil. Aradığınız zavallı benim. Ah, ne yazık ki, bu hale düşmemek için elimden geleni yapmıştım. Adımı değiştirmiş, saygıdeğer biri olmuştum. Beni Vali yaptılar. Ben de dürüst insanların arasına katılmak, namuslu bir hayata başlamak istemiştim, fakat ne yapalım. Şimdi size her şeyi anlatacağım. Evet, Piskopos beni yakalatmadı, jandarmalara gümüşleri bana kendisinin verdiğini söyleyerek beni korudu, ama benden, dürüst biri olacağıma dair söz

aldı. Ben de onun yüzünü kızartmak istemedim, sekiz yıldır, örnek bir hayat sürdüm. Maalesef, geçmişimizi tamamen silemiyoruz. Bir yerden en beklenmedik anda ortaya çıkıyor. Demin Jean Valjean'ın çok kötü ve tehlikeli bir katil olduğunu ifade edenler belki doğruyu söyledi. Gelgelelim, bütün suç kendisinde değildi. Sayın Başkan, sözlerimi dikkatle dinleyin, jüri üyeleri siz de lütfen dinleyin, belki benim kadar düşmüş birinin topluma söyleyecek sözü bulunmaz, ama beni bu kadar alçaltan sizler oldunuz. Toplum... Bir ekmek, yazda yabanda aç kalan yeğenlerimi doyurmak için tek bir ekmek çalmak suçundan on dokuz yıl zindanlarda çürüdüm. İşte orada daha da kötü oldum. Oraya girmeden önce bilgisiz, kaba saba, fakat zararsız ve dini bütün bir köy genciydim. Zindan hayatı beni baştan ayağa değiştirdi. Bilgisizlikten sıyrıldım, ama bu kez de kötü oldum. Yıllar boyunca Tanrı'yı bile yoksaydım... Fakat birden bir mucize oldu, haksızlığın kötüleştirdiği bu düşkün adamı, iyilik ve anlayış kurtardı. Evet, bugün artık melekler katında olan o kutsal Monsenyör Bienvenu Myriel'in, sevgisi adam etti beni. Onun yardımıyla namuslu biri olduğum gibi, yine onun anısına olan sadakatim nedeniyle, bugün yerime suçlanan bu günahsızı kurtarıp onun yerine tutuklanmaya geldim. Evimde ocağın külleri arasında Küçük Gervais'den almış olduğum o iki franklık gümüşü bulursunuz. Evet, başka sözüm yok. Haydi Başkan Bey tutuklatın beni... Fakat niye hepiniz başını sallıyor ve beni delirmiş sanıyorsunuz. Ulu Tanrım! Hiç kimse beni tanımayacak mı? Ah niye sanki Javert burada değil? O beni tanımakta zorlanmazdı!»

Bay Madeleine bu sözleri, insanın iliklerine işleyen, içtenlikli ve acılı bir sesle söylemişti.

Ansızın yepyeni bir karara varmış gibi, kürek mahkûmlarına döndü:

«Beni nasıl hatırlamıyorsunuz!» dedi. «Oysa ben hepinizi hemen tanıdım.»

Biraz sustu, sonra tekrar konuştu:

«Hey Brevet! Hapiste taktığın o yün damalı omuz askılarını unuttun mu?»

Brevet hayretle yerinden sıçradı ve afallamış gözlerini, bu beyefendi görünümlü, gösterişli adama çevirdi.

Bay Madeleine sürdürdü:

«Chenildieu, sen de sağ omuzundaki T.F.P. harf dövmesini silmek için bütün gün mangal üstünde yatmıştın, hatırladın mı? Yanılmıyorum değil mi?»

Chenildieu:

«Doğru söylediniz!» diye karşılık verdi.

Bay Madeleine, bu kez Cochepaille'a seslendi:

«Cochepaille, dirseğinin iç kısmında İmparator'un Cannes'a girdiği günün tarihini mavi harflerle dağlatmıştın -1 Mart 1815-. Bu dövmen hâlâ duruyor mu, aç kolunu.»

Cochepaille kolunu sıyırdı. Bütün gözler ona çevrilmişti. Jandarma lambayı yaklaştırdı. Dövme duruyordu.

Zavallı adam, salondakilere döndü ve yürek sızlatan bir gülüşle:

«Gördünüz mü? Aklım başımda. Asıl Jean Valjean olduğumu kanıtladım.»

Artık bu duruşmada, yargıç ya da savcı, jandarma ya da kanun adamları yoktu. Yaşaran gözler, acılı yürekler vardı. Kimse oradaki görevini hatırlamıyordu. Savcı bile suçlamak için orada olduğunu unutmuştu.

İşin en tuhaf tarafı, kimse soru sormadı, kimse sesini çıkarmadı. Böyle eşsiz görünümler, görenleri şaşırtır, herkes sessizliğe bürünmüş, göz alan bir ışığın karşısındaymış gibi kendisini unutmuştu.

Karşılarındaki adamın asıl Jean Valjean olduğuna artık herkes emindi. Bu adamın hali tavrı şimdiye kadar sıkıntılı olan bu davaya ışık vermişti. Mahkûm ışıl ışıl parlar gibiydi. Bu sıradan dava, hemen apayrı bir niteliğe bürünmüştü. Bütün bu kalabalık, kendi yerine ceza almasına izin vermeyen, bir başkasını kurtarmak için kendisini yakalatan bu yüce ruhlu, adamın önünde neredeyse diz çökecekti.

Ne yazık ki, kısa süre sonra, bu etkili izlenim de kaybolacaktı.

Jean Valjean, salondakilere:

«Mahkemeyi daha fazla oyalamak istemiyorum. Mademki beni tutuklamıyorsunuz, şimdi acil bir iş için gitmek zorundayım. Savcı beni nerede bulacağını iyi bilir.»

Çıkışa geldiğinde, tok bir sesle:

«Hepiniz bana acıyorsunuz, değil mi? Ama ben yaptığımla gurur duyuyor, kendi kendimi kutluyorum. İsterdim ki bunlar hiç yaşanmasaydı!»

Bir saat sonra, jüri kararıyla Champmathieu serbest bırakıldı. Adamcağız bütün bu olup bitenlerle şaşkına dönmüştü, oradaki herkesi delirdi sanıp, çekip gitti.

SEKİZİNCİ KİTAP -GERİ TEPMELER

1 BAY MADELEİNE'İN SAÇLARINA BAKTIĞI AYNA

Ortalık ışımak üzereydi, Fantine bu geceyi de hasta geçirmişti. Ateşi çıkmış, uyuyamamıştı. Fakat yine de mutlu sayılırdı, sürekli güzel şeyler düşünmüştü. Sabaha karşı, biraz daldı. Gece boyunca kendisini beklemiş olan hemşire Simplicie, onun uyumasını fırsat bilip, ona ateş düşürücü bir şurup hazırlamak için yanından ayrıldı. Kadıncağız birkaç dakikadır revirin labarotuvarında, ilaç şişelerinin üzerine eğilmişti ki, bir ses duyup başını çevirdi. Kesik bir çığlık koparmaktan kendini alamadı.

«Ah! Siz miydiniz, Sayın Vali?»

Adam usul sesle sordu:

«Kadıncağız nasıl?»

«Şu anda fena değil. Fakat bizi çok korkuttu. Doktor ondan umut kesmişti dün.»

Kadın dili döndüğünce Vali'ye durumu anlatmaya çalıştı. Bir gün önce epey kötülemiş olan Fantine'in ansızın, Valinin kızını getirmeye gittiğini sanıp sevinçten nasıl iyileştiğini anlattıktan sonra, doktorun bile buna şaştığını ve kızı geldikten sonra belki bir mucize olabileceğini, kadının kurtulma olasılığının bile bulunduğunu söylediğini, ekledi. Kadın, Vali'ye bir şey sormadı, fakat onun Montfermeil'den gelmediğini sezmişti.

«Bunlar güzel haberler, Hemşire Simplicie. İyi ki, onun bu düşüncesini değiştirmeye çalışmadınız!»

«Evet fakat uyanıp da, kızını göremeyince, ne söyleyeceğiz ona?»

Adam biraz düşündü:

«Tanrı bize yol gösterir.»

Hemşire usul sesle:

«Fakat yine de yalan söyleyemeyiz!» diye fısıldadı.

Tam o sırada ortalık tamamen aydınlanmıştı. Hemşire, Bay Madeleine'in yüzünü yeterince görebiliyordu. Rastlantıya bakın ki, tam o sırada, başını kaldıran kadın hayret içinde bağırdı:

«Ulu Tanrım! Size ne oldu böyle?.. Saçlarınız apak olmuş!»

«Apak mı?» diye sordu adam.

Hemşire Simplicie'nin aynası yoktu. Doktorun bıraktığı gereç çantasından çıkardığı küçük bir aynayı ona uzattı. Adam, ölülerin soluk alıp almadığının kontrol edildiği bu aynayı kaptı. Uzun uzun yüzüne baktıktan sonra:

«Vay canına!» dedi.

Bu sözü epey umursamaz bir sesle, hiç dert etmez gibi söylemişti, sezmiş gibi ta iliklerine kadar ürperdiğini hissetti. Bay Madeleine sordu:

«Fantine'i görebilir miyim?»

Hemşire onun bu sorusuna hemen karşılık vermedi, korkar gibi sordu:

«Efendim, acaba onun kızını getirtmeyecek misiniz?»

«Elbette getireceğim, ama bu hiç almazsa birkaç gün alır.»

Hemşire ürkerek:

«O halde bence bu süre boyunca sizi görmemesi daha iyi olur. En azından sizin kızınızı getirmeye gittiğinizi düşünerek ferahlamıştı. Fakat sizi tek başına görünce çocuğunun başına bir şey gelmesinden korkarak üzülecek. Onu oyalamak için bile yalan söyleyemeyiz ki!..»

Bay Madeleine biraz düşündü, sonra o her zamanki ağırbaşlı haliyle:

«Hayır, Hemşire,» dedi. «Onu görmeye mecburum, belki tekrar buna fırsat bulamam.»

Hemşire onun bu sözlerinin ne kadar tuhaf olduğunu anlamamış gibiydi. Bakışlarını yere eğdi ve saygılı bir sesle:

«Siz bilirsiniz, efendim,» dedi. «Şimdi uyuyor ama girmek isterseniz...»

Bay Madeleine hastanın odasına girdi ve perdeleri araladı. Kadın sakince bir uykudaydı, ama epey zor soluk aldığı boğazından çıkan hırıltıdan anlaşılıyordu. Buna rağmen yüzünde engin bir dinginlik vardı. Benzinin sarılığının yerini şeffaf bir beyazlık almıştı, yanakları kıpkırmızıydı. Eski güzelliğinden kalan tek şey olan o uzun kıvrık sarı kirpikleri biraz titriyordu. Şu anda kanatlanmaya hazır bir kuş gibiydi. Onu gören, onun can vermenin eşiğinde bir hasta olduğunu hiç anlayamazdı. Ölecek birine değil, kanatlanacak birine benziyordu.

Bay Madeleine uzun uzun bu yatağın ayak ucunda durup bekledi, kadına bakıyor sonra gözlerini onun baş ucunda asılı duran haça çeviriyordu.

Her ikisi de aynı halde bekliyorlardı. Kadın uyuyor, adam dua ediyordu. Fakat şu son iki ay içinde bir değişiklik olmuştu. Artık Fantine'in saçları uzamıştı. Ama Bay Madeleine'in saçları ağarmıştı.

Hemşire yanı sıra içeri girmemişti. Uyuyan kadın gözlerini açtı, adamı gördü ve sakince:

«Hani Cosette?» diye sordu.

2 FANTİNE MUTLU

Ne bir sevinç işareti, ne bir şaşkınlık. Sadece kısık bir sesle, sorulan «Hani Cosette?» sorusu. Öyle güvenle sorulan bu soruya Bay Madeleine bir an yanıt veremedi. Fantine sürdürdü:

«Burada olduğunuzu anlamıştım. Aslında uyuyordum, fakat bu arada sizi gördüm. Uzun zamandan beri sizi görüyorum. Bütün gece, sizinleydim. Işıktan bir haleyle kuşatılmıştınız, melekler etrafınızda kanat çırpıyorlardı.»

Adam bakışlarını duvardaki o haça çevirdi.

«Peki ama Cosette nerede? Onu neden yatağımın üstüne bırakmadınız?»

Bay Madeleine duraksıyor, ne diyeceğini bilemiyordu. O sırada kadına fısıldadığı şeyleri daha sonra hiç hatırlayamayacaktı!

Neyse ki o sırada hemşirenin çağırdığı doktor içeri girmişti. Onun yardımına koştu:

«Telaşlanmayın, telaşlanmayın, kızınız geldi!»

Genç kadının gözleri parladı, o koyu güzel mavi gözleri bütün yüzünü aydınlatmıştı. Ellerini birleştirip yalvardı:

«Oh! Oh! Yalvarırım, onu getirip yatağımın üstüne bırakın!»

Anne kalbinin yanılsaması. O yılların akışını unutmuş gibi, Cosette'i hâlâ bıraktığı bebek sanıyordu.

Doktor elini hastanın alnına götürdü:

«Hayır, daha vakit gelmedi. Biraz ateşiniz var, şu anda heyecanlanmak sizin için iyi olmaz. Kızınızı görünce epey heyecanlanacağınıza eminim. Bu da size dokunur!»

Fantine doktorun sözünü yarım bıraktı.

«Evet fakat ben iyileştim. Size iyi olduğumu söylüyorum, doktor. Yüce Tanrım şu doktor da ne ahmak... ben çocuğumu görmek istiyorum».

Doktor yatıştıran bir sesle:

«Evladım, mesele çocuğunuzu görmekle kapanmıyor ki, iyileşip onu büyütmek için yaşamalısınız. Bunun için de dikkatli olmalıyız, sizi taşkın heyecanlardan korumalıyız. Biraz daha iyileşin, yemin ederim ki Cosette'inizi göreceksiniz...»

Mutsuz anne, buna boyun eğdi.

«Doktor, bağışlayın, ben ne dediğimin farkında değilim. Ah eskiden olsa böyle kaba saba konuşur muydum? Başımdan öyle şeyler geçti ki, böyle kimi zaman ne yaptığımı bilemiyorum. Sizi çok iyi anladım, heyecanlanmanın bana zarar vereceğini söylüyorsunuz, haklısınız aslında, fakat şunu da eklemek isterim ki, onu görmek bana iyi gelecek. Onu görsem büsbütün iyileşirdim. Dün geceden beri, her an onu bekliyorum. Onu bana getirin yalvarırım. Hiçbir şey yapmayacak, sadece onunla konuşacak, ona sarılacak, güzel saçlarını okşayacağım. Ta Montfermeil'den buralara getirtilen kızımı görmeye hakkım yok mu? Hiç de öfkeli değilim, tam aksine o kadar mutluyum ki, gece ne güzel rüyalar gördüm bilseniz. Kar gibi, güleç, bana gülümseyen melekleri gördüm. Doktor Bey, siz karar verince bana kızımı getirirsiniz, değil mi? İyileştiğime göre artık ateşim de düşmüştür. Çok iyi olduğumu biliyorum, fakat yine de sizin sözünüzden çıkmamak için yerimden bile oynamayacağım. Şu iyi kalpli hemşireleri de üzmemek için bir şey demeyeceğim. Belki beni yatışmış görünce onlar da bana kızımı getirirler, değil mi?»

Vali, kadının yanı başındaki bir sandalyeye oturmuştu. Fantine olağan görünmeye gayret ediyordu, ama buna rağmen, kalbinden yükselen sözleri söylememesi mümkün değildi.

«Yolculuğunuz iyi geçti mi, efendim? Ah sağ olun, onu bana getirmekle ne büyük bir iyilik yaptığınızı bilseniz! Onu nasıl buldunuz? Yolda yorulmadı değil mi? Ah ne yazık ki, artık o beni tanımaz, ikimiz ayrılalı onca uzun zaman oldu ki! Çocuklar kuşlara benzer, daldan dala konarlar, bugün bir şey düşünür, yarın unutur. Kılık kıyafeti nasıl, temiz çamaşırı var mı? Şu Thenardierler, ona iyi bakmışlar mı? Kızımı beğendiniz mi? Güzel mi? Cosette'im güzel değil mi?

«Geceleyin şu posta arabasında ne kadar üşüdünüz? Ah onu bir anlığına görebilsem... Siz söyleseniz onu bana getirirler, sizin sözünüzü dinlerler...»

Vali onun elini tuttu:

«Cosette güzel ve sağlıklı,» dedi. «Onu birazdan göreceksiniz, fakat doktorun sözlerini unutmayın, ben ona karşı gelemem. Fazla konuşuyorsunuz, çocuğum. Bu yorar. Kollarınızı da yorgandan çıkardınız, üşüteceksiniz; sonra yine öksürürsünüz...»

Aslında Fantine, konuştuğu zaman boyunca, öksürmüştü. Yine bir öksürük krizine yakalandı.

Genç kadın, Vali'nin sözlerine karşı çıkmadı. Yakınarak onu incitmekten korkuyordu. Bundan sonra konuyla ilgisiz sözler etti:

«Montfermeil güzel bir yer değil mi? Yazları Paris'ten oraya pikniğe gelenler olur. Şu Thenardierler'in işleri iyi mi? Aslında orası pek işlek yer değil...»

Bay Madeleine onun elini bırakmamıştı. Kendisine bir şeyler söylemeye geldiği, fakat şimdi buna cesaret edemediği ortadaydı. Hastasını kontrol eden doktor gitmişti. Yanlarında Hemşire Simplicie vardı sadece.

Ansızın bu sessizlikte Fantine bağırdı:

«Onun sesini duyuyorum, Yüce Tanrım, Cosette'im şarkı söylüyor!»

Onları da susturmak istercesine elini uzattı, sonra nefesini tutarak safi kulak kesildi.

Avluda bir çocuk oynuyordu; işçilerden birinin ya da kapıcının çocuğu olabilirdi. Bu koşuşan küçük bir kızdı. Zaman zaman, yüksek sesle bir şarkı söylüyordu. Bu da hayatı oluşturan sırlarla dolu süslerden biri olmalı... İşte hasta o küçük kızı kendi Cosette'i sanıyordu.

«Oh! Oh! Cosette, sesinden tanıdım...»

Çocuk hemen uzaklaştı, ses de duyulmazlaştı. Fantine, bir süre daha mutlu bir yüzle kulak verdi, sonra yüzü bulutlandı. Bay Madeleine onun yarım sesle söylendiğini duydu. Kadın şöyle diyordu:

«Yüce Tanrım! Şu doktor ne kadar fena, bana yavrumu niye getirmiyor ki!..»

Sonra umutsuzluktan neşeye döndü, gülerek anlatmaya koyuldu:

«Cosette geldi, Yüce tanrım! Artık çok mutlu olacağız. Küçük bir bahçemiz olur, evet Vali Bey, bana söz verdi. Kızım bahçede oyunlar oynar. Kim bilir, belki artık harfleri bile söküyordur. Otlar arasında kelebekleri kovalar. Belki de çok yakında kilisede o 'Aşani Rabbani(*) törenine' katılır. Acaba yaşı o kadar oldu mu?»

(*) Aşani Rabani: Katolik kız-erkek çocuklarının belirli bir yaşa erince katıldıkları dinsel tören.

Sonra parmaklarıyla saymaya başladı. Bir-iki-üç-dört-beş-altı-yedi. Evet, Cosette tam yedi yaşında. Evet, Papaz, onu törene hazırlar, fakat daha en azından iki yıl var. Ah o mutlu günleri yaşar mıyım? Cosette'imin başında beyaz tül duvak, ajurlu beyaz çoraplarla, kilisedeki törene katılacağı o güzel günü görebilecek miyim? Orada yavrum küçük bir geline benzeyecek.»

Ansızın gülmeye koyuldu.

Bay Madeleine, Fantine'in sözlerini düşünceli bir havayla dinlerken, gözleri yerdeydi. Sonra kadının sustuğunu fark etti ve başını kaldırdı. Fantine'in yüzü korkunç haldeydi.

Konuşmuyor, soluk almıyordu. Yatağında dirsekleri üstünde doğrulmuş, demin ışıl ışıl gülen yüzü, griye dönmüştü.

Zayıf omuzu geceliğinin dekoltesinden görünüyordu, odanın bir köşesindeki bir karartıya çevriliydi gözleri ve korkuyla yuvalarından uğramıştı.

Bay Madeleine, ona bakakaldı, sonra:

«Neyiniz var, ne oldu, Fantine?» diye bağırdı.

Kadın karşılık vermeden dik dik bakmaya devam etti. Sonra usulca onun koluna dokunup, arkasına bakmasını işaret etti.

Bay Madeleine başını çevirdi ve Javert'i gördü.

3 JAVERT MEMNUN

Neler olup bitmişti?

Bay Madeleine mahkeme salonundan ayrıldığında, vakit gece yarısını geçmişti. Posta arabasına binmiş ve sabahın altısında Montreuil-sur-Mer'e varmıştı. İlk işi Banker Laffitte'in mektubunu postaya vermek olmuş, bunun ardından Fantine'i ziyarete gitmişti.

Ama o mahkeme salonundan yeni ayrılmıştı ki, kendisini ilk toparlayan Savcı, o saygıdeğer Montreuil-sur-Mer Valisinin tanıklığının durumu hiç değiştirmediğini ve Champmathieu'yu savunan avukat da Bay Madeleine'in o kürek mahkûmlarını tanıyarak gösterdiği kanıtlar karşısında artık olup bitenin kuşkuya yer bırakmadığını ve müvekkilinin masum olduğunu şiddetle öne sürdü. Az daha bir yargılama hatası yapılacaktı, yargıç da onun düşüncesine katıldı ve birkaç dakika içinde sanık Champmathieu suçsuz bulunarak serbest bırakıldı.

Beri yandan Savcıya bir Jean Valjean gerekiyordu, bu yüzden kafayı Bay Madeleine'e taktı. Yargıçla kısa bir konuşması olan savcı, Bay Madeleine'in hiç gecikmeden tutuklanmasının kesin olduğunu söyledi. Adalet işini yapmalıydı. Bu durumda politika da bir rol alacaktı. Zeki ve açıkgöz bir adam olan Yargıç, yine de Kralcıydı. Oysa Montreuil-sur-Mer valisi Cannes'daki Elbe adasından kaçan haytadan söz ederken «İmparator» demişti aslında Buonaparte(*) diyebilirdi.

(*) Napoleon Bonaparte'ın Korsika şivesiyle söylenen adı. Napoleon Buonaparte onu sevmeyenlerin

küçümseyerek söyledikleri bir isim.

Böylece yargıç Montreuil-sur-Mer Valisinin tutuklanma tutanağını hemen yazdı. Savı bir tezkereyi özel haberciyle ilçedeki Polis komiseri Javert'e gönderdi.

Tanıklığını yaptıktan sonra Javert ilçeye dönmüştü. Ertesi sabah, işyerinde Arras'dan gelen özel haberciyle karşılaştı. Adam durumu özetleyerek Javert'e anlattı.

Savcının imzaladığı tutuklama emri şöyleydi:

Komiser Javert, Montreuil-sur-Mer Valisi Madeleine'i yakalayacak. Bugünkü duruşmada sözü geçen kimsenin serbest bırakılan Jean Valjean olduğu kabul edildi.

Javert'i iyi tanımayan biri, onun revire geldiğini görse, ne düşündüğünü kesinlikle bilemezdi. Onu her zamanki gibi soğuk ve ağırbaşlı bulurdu. Merdivenleri her zamanki telaşsız, ağır adımlarla çıkmıştı. Fakat onu ilgiyle gözleyen biri, onda bir değişiklik fark edebilirdi. Javert yakasının ilk düğmesini ters iliklemişti ki, bu da onun heyecanlı olduğunu gösterirdi. Suçlulara karşı zalim olan bu görevine âşık adam, kılığına kıyafetine çok dikkat ederdi. Bir onbaşı ve dört jandarmayla revire gelmiş, onları avluda bırakmış, kapıcı kadından Fantine'in odasını sorup oraya çıkmıştı.

Kapının önüne gelen Javert kapıyı usulca itip içeri girdi. Pek girdi denemezdi, kapıda bekliyordu. Aralanmış kapının, önünde şapkası başının arkasına itili, ceketi çenesine kadar ilikli, eli o kalın bastonun süslü sapında bir an hareketsizce durdu, sonra başını kaldıran Fantine onu gördü.

Bay Madeleine'le Javert'in bakışları karşılaştığında, Javert hiç hareketsizce, korkunç bir görünüme büründü. Hiçbir duygu sevinç kadar korkunç olamaz.

Kurbanını bulan bir iblisin yüzüne benziyordu Javert'in yüzü. Jean Valjean'ı nihayet enselemiş olmanın sevinci Javert'in içindeki bütün diğer duyguları yendi. Artık onun ne kadar mutlu olduğunu söylememize gerek yok.

Yıllardır içini kemiren o kuşkuların doğrulanmış olması onu epey sevindirmişti. Bu arada sezgilerinin doğru olduğunu anlamak da, kendisine bitimsiz bir gurur veriyordu.

Korkutucu olmasına rağmen, Javert hiç de iğrendirici değildi. Javert'in sevinci, tepeden duruşuyla da anlaşılıyordu. Zafer kazanmanın biçimsizliği daracık alnında yayıldı. Bu, memnun bir yüzün verebileceği korku yayılması oldu.

Javert göklerde gibiydi. O kadar ayrımında olmadan, yine de gerekliliğin, utkunun belirsiz bir sezgisiyle o, Javert, adaleti, ışığı, gerçeği simgeliyordu. Kötüleri ezmek onların ilahi göreviydi. Her yerde, sonsuz bir derinlikte, otorite, akıl, karara bağlanmış dava, hukuk vicdanı, genel hukuk adına yapılan kovuşturma, bütün yıldızlar vardı. Düzenin koruyucusuydu, yasadan yıldırım çıkarıyordu, toplumun intikamını alıyordu. Başarısında bir kafa tutma ve mücadele kalıntısı vardı; dimdik, kendinibeğenmiş, parlak, gökyüzüne yırtıcı bir başmeleğin doğaüstü canavarlığını yayıyordu; yaptığı işin korkunç gölgesi, kasılı elindeki toplum kılıcının belli belirsiz ışıltısını gözler önüne seriyordu. Mutlu, öfkeli suçu, fenalığı, isyanı, doğru yoldan çıkmayı, cehennemi ayağının altında tutuyordu; neşe saçıyordu, kahrediyordu, gülümsüyordu ve bu canavar Aziz Mikael'de tartışma götürmez bir yücelik vardı.

Javert için, dürüstlük, içtenlik, dindarlık ve görev aşkı için atan yüreğinde, aşağılayıcı duygulara yer yoktu. Belki de bu faziletler abartıldıklarında korkutucu olabilirler, fakat kesinlikle adileşmezler. Çünkü böylesi insanlar, vicdanlarının sesine uyan insanlardır. Bu faziletlerin tek beter yanı, bunu abartarak gaddarlığa kadar götürmek olurdu. Evet, Javert daha önce de değindiğimiz gibi faziletli olmasının kurbanıydı.

4 OTORİTE HAKKININ YENİDEN KAZANILMASI

Fantine karakoldaki o lanetli günden sonra Javert'i hiç görmemişti. Onun o korkutucu yüzüne bakmaya cesaret edemedi, elleriyle yüzünü kapattı. Ölecek gibiydi; cansız bir sesle bağırdı:

«Bay Madeleine, yalvarırım beni kurtarın!»

Jean Valjean -artık onu sürekli gerçek adıyla çağıracağız- yerinden kalktı.

Fantine'e sokuldu ve onun elini tutarak:

«Sakin ol, kızım,» dedi, «o senin için gelmedi.»

Javert'e dönerek ekledi:

«Kimi aradığınızı biliyorum.»

Javert:

«Öyleyse hiç vakit yitirmeden gidelim,» dedi.

Şimdi, bir yandan kanunlara ve vicdanına, bir yandan da, otoriteye boyun eğen Javert, sanki ışıktan bir haleyle kuşatılmıştı. O, toplumu koruyor, onun intikamını alıyor, kanunları yıldırım gibi kullanarak, utkulu adımlarla yürüyordu.

Javert, masal canavarları gibi cinayet, fenalık ve başıbozuklukları ayağıyla ezmiş, parlıyordu.

Javert:

«Hemen gidelim,» dediğinde, Jean Valjean'a yaklaşmamış, sadece o korkunç gözleriyle bakmıştı.

Javert bir atak daha yaptı, odanın ortasına yürüyerek:

«Hey, gelecek misin sen?» dedi.

Zavallı kadın etrafına şaşkınca baktı. Odada Hemşire Simplicie, Vali, ve kendisi dışında kimse yoktu. Javert «sen» diye kime seslenebilirdi ki, sadece ona...

O sırada görülmemiş bir şey oldu.

O hafiye Javert, Vali Bey'i yakasından tutmuş, çekiştiriyordu. Vali Bey de başını eğmişti.

Bedbaht kadın, acıklı bir sesle:

«Efendim!» diye bağırdı.

Bütün dünyası bir anda yıkılmış gibiydi.

Javert, dişlerini açıkta bırakan kaplan sırıtışıyla, güldü.

«Artık efendi filan yok,» dedi.

Jean Valjean yakasındaki eli itmeye bile gerek görmeden:

«Javert, rica ederim!»

Javert:

«Bana Komiser Javert diyeceksin!» dedi. «Bay Javert!»

«Efendim, sizden bir ricam var, bunu sadece size söyleyebilirim, başka kimsenin duymasını istemem.»

«Yoo, hayır, benimle fısıldaşmak yasak, benimle yüksek sesle konuş. Gizli kapaklı işim yok.»

Jean Valjean ona yaklaştı ve epey kısık sesle:

«Bana üç gün izin vermenizi istiyorum,» dedi. «Sadece üç gün. Gidip şu biçare kadının çocuğunu getireyim, istediğiniz kefaleti veririm, dilerseniz siz de gelin benimle.»

Javert ıslık gibi sesle:

«Alay mı ediyorsun, olacak iş değil! Benden izin istiyorsun, üstelik üç gün, şu kadının çocuğunu getirmek için, ha!»

Fantine titremeye başlamıştı:

«Çocuğum, ona ne oldu? O burada değil mi? Hemşire, ne olur söyleyin. Cosette nerede? Ben onu istiyorum. Bay Madeleine, Bay Madeleine...»

Javert topuklarını yere vurdu:

«Bir bu eksikti. Diğeri de başladı. Kapa çeneni, utanmaz kadın! Namussuz memleket! Kürek mahkûmlarını Vali yapıyorlar, kaldırım kadınlarına kontesler gibi bakılıyor.»

Javert gözlerini Fantine'e çevirdi ve Jean Valjean'in yakasına bir daha sarılıp:

«Burada Vali Bey, Bay Madeleine diye sesleneceğin biri yok. Bunu aklına yerleştir. Burda bir hırsız, bir eşkiya, bir pranga mahkûmu var. Jean Valjean adlı bu katili sonunda yakaladım. İşte olan biten bu!»

Fantine hemen yataktan fırlamak istedi. Elleriyle yatağın kıyısına tutundu, bir Jean Valjean'a, bir Javert'e, sonra kapıda duran Hemşireye baktı. Konuşmak için dudaklarını oynattı, hırıltı dışında ses çıkmadı. Telaşla kollarını uzattı, boğulan biri gibi, tutunacak dal aradı. Ellerini açtı, kapattı, sonra başı yastığa düştü. Gözleri açık ve fersizdi...

Ölmüştü.

Jean Valjean, tek hareketle kendisini kurtardı. Sonra Javert'e bakıp, bağırdı:

«Onu öldürdünüz!»

Javert epey öfkeliydi:

«Haydi artık, bu işi bitirelim,» dedi. «Buraya zırva sözlerini dinlemeye gelmedim.

Nöbetçiler aşağıda, hemen gidelim, ya da kelepçe takacağım!»

Odanın bir köşesinde, gece nöbetçisi hemşirenin yattığı bir somya vardı. Jean Valjean yatağa yürüdü, somyayı çarçabuk ikiye böldü. Sonra demirden bir çubuk alıp, Javert'in üstüne yürüdü: Jean Valjean gibi epey güçlü biri için bunu yapmak hiç zor değildi.

Jean Valjean elindeki demirle Fantine'in yatağına yürüdü ve sonra Javert'e korkunç gözlerle bakarak, belli belirsiz bir sesle:

«Şu anda, beni tedirgin etmenizi hiç önermem!» diye söylendi.

Javert, yaprak gibi titriyordu. Bir ara aşağı inip nöbetçileri çağırmayı düşündü, fakat sonra hemen caydı. Valjean o sırada kaçabilirdi. Bunu göze alamazdı. Bu yüzden, çenesini bastonunun kabına dayayıp, eşikte bekledi.

Jean Valjean, bir süre kımıltısız yatan Fantine'e uzun uzun baktı. Hayli zaman bu halde kaldı. Yüzünde derin bir merhamet ifadesi vardı. Birkaç dakika sonra, kadının üstüne eğilip, onun kulağına bir şeyler fısıldadı.

Ona ne söyledi? Dünyanın en acılı adamı olan Jean Valjean, demincek ölen bu kadına neler söyledi? Kimsecikler bunu duymadı. Ölü kadın duydu mu? ilahi gerçeklere benzeyen inançlar vardır. Ölü kadın onu duymuş olmalı ki, bu manzaranın tek tanığı olan Hemşire Simplicie, inanılmayacak bir şey anlattı. Jean Valjean'ın Fantine'in kulağına eğilip fısıldadığı anda, kadının o renksiz dudaklarında, usulca bir gülümseyişin belirdiğini ve ölümün ifadesizleştirdiği o gözlerde, bir sevinç ifadesi parladığını görmüştü.

Jean Valjean, sevgiyle, ölü kadının başını yastığına yatırdı. Geceliğinin kurdelelerini bağladı, saçlarını başlığının içine soktu ve sonra eliyle, gözlerini kapattı.

Fantine'in yüzü birden aydınlanmıştı.

Ölüm engin bir aydınlığa girmek demektir.

Fantine'in eli yatağından sarkmıştı, Jean Valjean eğilip, bu eli tuttu, kaldırdı ve saygıyla öptü.

Doğruldu ve Javert'e dönüp:

«Artık gidebiliriz!» dedi.

5 TUTUKLUYA UYGUN MEZAR BULUNMASI

Bay Madeleine'in tutuklanması, Montreuil-sur-Mer'de derin bir heyecan yarattı. Üzülerek belirtelim ki, onun bir zindan firarisi olduğunu duyanlar, iki saat sonra onu yadsımışlardı. O eski bir mahkûmdu... Yıllardır, buraları geliştirmek için ettiği iyilikler, yardım ettiği aileler, gönence kavuşturduğu o işçiler, hiçbiri, ama hiçbiri, artık onun adını anmayacaktı. Tam aksine ondan söverek söz edeceklerdi. O çevrelerde şöyle konuşmalar aldı yürüdü:

«Duydunuz mu? Olacak iş değil! Salıverilen bir mahkûmmuş!.. Kim mi? Bu kadar saygı duyduğumuz o Vali... Onu nasıl Vali yaptık ki?.. Hem asıl adı Madeleine değilmiş... Daha korkunç bir ad Bejan mı? Bojan mı? Bajan mı? Neyse, bilemeyeceğim... Evet,

yakalanmış... Şu bizim Javert de az hafiye değil, gerçekten... Tutuklandı mı? Tabii ki, şimdi cezaevinde... Daha sonra onu küreğe gönderirler... Yıllar önce yol kesip yaptığı bir soygun yüzünden ağır cezaya çarpılmış. Orada yargılanacak, Toulon'dan geldiği söyleniyor, belki oraya tekrar gider... Tanrı bilir ya, onu hiç gözüm tutmamıştı. Ondan sürekli kuşkulandım... Gereğinden fazla iyiydi. Bu kusursuz görünen insanların geçmişlerinde sürekli karanlık yanlar olur. Kendisine verilen o madalyaları reddetmesi, yolda karşılaştığı her afacana avuç dolusu paralar dağıtması, içimi bulandırmıştı. İşin içinde bir iş olduğundan emindim...»

İşte, önceleri Madeleine Baba, sonraları Mösyö Madeleine, daha sonraları ise Vali Bey adları altında halkın saygısını kazanan bu hortlak, böylece kısa süre sonra iyice unutulacaktı. Montreuil-sur-Mer'de onun anısına bağlı olan üç-dört kişi kaldı. Kendisine hizmet eden o ihtiyar kapıcı da bunlar arasındaydı.

Aynı günün akşamı, bu iyi kalpli kadın kapıcı odasında, oturmuş bekliyordu. Neyi? Kurulmuş gibi, Vali Bey'in dönüş vaktini. Derken, içgüdüsüne uyup yerinden kalktı, onun anahtarını her zamanki çivisine astı, sonra mumu da yakıp, şamdanı oraya koydu. Her akşamki bu sıradan işleri hiç düşünmeden yapmıştı. Sonra ansızın kadıncağız o acı gerçeği hatırlayıp, kendi kendisine söylendi: «Yüce Tanrım, ne kadar aptalım. Bay Madeleine dönecekmiş gibi, mumunu yaktım.»

Tam o sırada odanın penceresi aralandı, bir el uzanıp, anahtarı ve yanan mumu aldı.

Kadın bu eli, bu kolu çok iyi tanırdı. Bay Madeleine geri dönmüştü.

Bir süre dilini yutmuş gibi konuşamadı, daha sonra:

«Aman Tanrım! Siz mi geldiniz?» diye bağırdı. «Ama ben sizi...»

Sonra hemen sustu, neredeyse bir saygısızlık edecekti, Jean Valjean onun için her zaman «Vali Bey» olarak kalacaktı.

Adam onun içinden geçirdiğini ifade etti:

«Benim cezaevinde bulunduğumu söylemek istiyorsunuz. Doğru. Fakat demir çubuklardan birini kırdım ve çatıdan atlayarak kaçabildim. Haydi kadınım, git, Hemşire Simplicie'yi çağır... Sanırım, şu biçare ölünün yanında.»

Yaşlı kadın, onun istediğini hemen yaptı.

Jean Valjean ona hiçbir uyarıda bulunmadı. Kadının kendisine ne kadar bağlı olduğunu, kimseye sırrını bildirmeyeceğini biliyordu.

Zaten, ona kapıyı açtırmadan, avluya nasıl geldiği hep sır olarak kaldı. O sürekli, yanında bütün kapıları açan bir maymuncuk bulundururdu. Fakat tutuklandığında, ceplerini araştırmış ve bu maymuncuğu almış olmalıydılar. Bu iş, hiçbir zaman bilinemedi.

Odasına giden basamakları tırmandı, şamdanı üst merdivende bıraktı. Kapısını usulca açtı, el yordamıyla pencere ve panjuru kapattı, daha sonra mumunu alıp odasına geri döndü.

Bu önlem gereksiz gibiydi, çünkü penceresi görünüyordu dışarıdan.

Valjean odasına, üç gündür yatmadığı yatağına baktı. Her şey epey derlitopluydu. Kapıcı odasını temizlemişti. Bu arada küllerin içinde bulduğu o ucu demirli sopayla, iki franklık gümüşü de özenle masaya bırakmıştı. Adam, bir kâğıt aldı ve yazdı:

İşte, sözünü ettiğim ve Küçük Gervais'den çaldığım o iki franklık gümüş para ve ucu demirli sopa.

Kâğıdı masaya bıraktı ve odaya girenlerin çarçabuk görmelerini sağlamak için demir uçlu sopayla parayı da oraya bıraktı. Dolaptan eski bir gömlek aldı. Gümüş şamdanları buna sardı ve telaşsızca, avucundaki kara ekmekten birkaç lokma yedi. Bu, kaçarken cezaevinden aldığı, ekmekti.

Kapı çalındı.

Hemşire Simplicie girmişti.

Kadının benzi sararmış, gözleri şişmişti.

Yaşadığı heyecanlar, kendisini Tanrı'ya ve dinine adayan bu kadına, az da olsa bir kadın olduğunu hatırlatmıştı. Ağlamış, perişan olmuştu.

Jean Valjean, birkaç satır da, başka kâğıda yazmıştı, bunu da hemşireye verdi:

«Hemşire, bunu Papaz'a verin lütfen.»

Jean Valjean, kadına:

«İsterseniz okuyabilirsiniz,» dedi.

Kadın kâğıda baktı, şunları okudu:

Burada bıraktıklarımı size emanet ediyorum. Paramın birazını mahkeme giderlerine, kalanı şu biçare mutsuz kadının gömülmesine harcamanızı rica edeceğim. Bir şeyler kalırsa, ihtiyaç duyanlara verirsiniz.

«Şu biçare kadını tekrar görmek ister miydiniz?»

«Hayır, vakit yok, peşimdeler, kadının huzurunu bozmak istemem.»

Sözlerini yeni bitirmişti ki, merdivende bazı gürültüler oldu. Kapıcı kadının tiz sesi, ayak seslerine karıştı. Kadın üsteleyerek inkâr ediyordu:

«Hayır, Efendim. Yemin ederim ki, ben kimseyi görmedim. Sabahtan beri, bir an buradan ayrılmadım.»

Bir erkek sesi geldi:

«Peki ama yukarı odada ışık var.»

Javert'in sesini tanıdılar.

Oda öyle yapılmıştı ki, kapı açıldığında duvarın bir açısını saklıyordu. Jean Valjean mumu üfleyip kapının arkasına sindi.

Hemşire Simplicie dizlerinin üstüne çöktü, ellerini birleştirip, dua etmeye başladı.

Kapı açıldı ve içeri Javert girdi.

Aşağıdan karışık erkek sesleri ve kapıcı kadının sesi geliyordu.

Hemşire gözlerini kaldırmadı, dua etmeyi sürdürüyordu.

Ocağın üstündeki şamdan pek az ışık veriyordu.

Javert, Hemşireyi görünce olduğu yerde kaldı.

Onun kişiliğine ilişkin, biraz bilgi vermiştik. Onda, bütün otoritelere derin bir saygı vardı. Din bu bu otoritelerin en yücesi, en vazgeçilmeziydi. Aslında Javert geleneğe uymak için, dini ödevlerini yapardı. Fakat yine de dine epey saygı duyardı. Onun düşüncesine göre, bir papaz, bir rahibe, kesinlikle kötü yola sapmayan, günaha girmeyen insanlardı. Onlar asla yalan söylemezlerdi. Ruhları bu dünyaya kapalıydı, açık olan tek kapıdan, sadece gerçeği haber verirlerdi.

Javert, Hemşireyi görünce, önce geri çekilmeye davrandı.

Fakat ansızın kendisini buraya getiren işi hatırladı, bunu boşlayamazdı. Bu yüzden rastgele bir soru sormaya karar verdi.

«Hemşire, burada yalnız mıydınız?»

Müthiş bir an geçti, biçare kapıcı kadın az daha bayılacaktı. O, Hemşire Simplicie'nin kesinlikle yalan söylemediğini bilirdi. Hemşire başını kaldırdı ve sakin bir sesle yanıtladı:

«Evet!»

«Üstelememi bağışlayın, ama şu anda birini, bir adamı görmediniz mi? Elimizden kaçan bir mahkûmu, Jean Valjean adlı bir adamı arıyoruz... Kimseyi görmediniz mi?»

«Hayır, görmedim.»

O kutsal kadın, bir an bile kararsızlık göstermedi. Yalan söyledi, üstelik iki kez. Bunu, hiç düşünmeden yapmıştı, kendisini alevlere atan biri gibi.

Javert:

«Özür dilerim, Hemşire,» diyerek onu saygıyla selamlayıp gitti.

Onun bu sözleri Javert'e yetmişti. Masada, yeni söndürülmüş bir mumun tütmesinin tuhaf oluşunu bile düşünmedi.

Ey kutsal kız, siz yıllardır bu dünyada değildiniz, ışık içindeki kardeşleriniz bakirelere, erkek kardeşleriniz meleklere yetişti, dileriz bu yalan size cennet kapısında tanıklık etmiştir.

Bir süre sonra, koşaradım giden bir adam, Paris'e doğru yol alıyordu; adam Jean Valjean'dı.

Onunla yolda karşılaşan arabacıların ifadelerine göre, bu, telaşla giden adamın üstünde rengi atmış mavi bir gömlek varmış ve kolunun altında epey ağır bir çıkın tutuyormuş. Onu nereden almıştı, bunu bilen çıkmadı. Şu da var ki, birkaç hafta önce, ihtiyar bir işçi, revirde ölmüş ve eski bir gömlek bırakmıştı.

Fantine'e dair, son birkaç söz:

Hepimizin bir anası var: Toprak Ana. Fantine'i, bu ananın kucağına verdiler.

Rahip Jean Valjean'ın bıraktıklarının en önemli kısmını ihtiyaç sahiplerine ayırmakla daha isabetli davrandığını düşünmüştü. Ne de olsa bir pranga mahkûmunun arzusunu yerine getirecek değildi ya. Hem, ölen de bir kaldırım kadınıydı.

işte bu yüzden, Fantine'in cenazesine çok az para harcadı ve onu yoksulların mezarının bir kenarına gömdürttü. Biçarenin mezarı da yatağına benzemişti.

İKİNCİ BÖLÜM -COSETTE

BİRİNCİ KİTAP -WATERLOO

1 NİVELLES'DEN GELENLERİN GÖRDÜKLERİ

1861'in güzel bir mayıs sabahında, yolcunun biri, daha doğrusu bize bu hikâyeyi anlatan kişi, yürüyerek Nivelles'den La Hulpe'e gidiyordu.

Tepelerin kuşattığı ağaçlıklı bir yolda ilerliyordu. Hayli yol almıştı. Lillois ve Bois-Seigneur Isaac'ı geride bırakmıştı. Batıda, Braine-l'alleud'ın, devrilmiş bir çanağa benzeyen kilise çan kulesini görmüştü. Geride, ağaçlı bir tepe bırakmıştı. Bir sapakta, yosun bağlamış tahta bir direkte şu yazıyı okudu:

Eski 4 Notu çit. Sonra kapısında «Dört Rüzgârlar-Eschaheau, Yurttaş Kahvehanesi» plakası olan bir meyhaneyi geride bırakmıştı.

Yoluna gitti ve birkaç dakika sonra, bir kanalın altından akan bir dere kenarına geldi. Ağaçlar çimenlere dağılmıştı.

Yolun hemen sağında bir han vardı. Dört tekerlekli bir öküz arabası, bir saban ve çalı öbeği kapının hemen önünü sarmıştı. Eski bir deponun önünde, kırık bir merdiven ve bir saman yığını vardı. Genç bir kız bahçe belliyordu. Kapıda büyük, sarı bir afiş, komşu köylerin birindeki panayır duyurusu, rüzgârda uçuşuyordu.

Yolcumuz birkaç adım daha yürüyüp, kendisini on beşinci yüzyıldan kalma, bir kemerin önünde buldu. Sonra XIV. Louis tarzında kemerli bir kapının önünde durdu. Alınlığa dikey, bir duvar neredeyse kapıya bitişmişti. Yine kapının önünde üç saban, kır çiçeklerinin üstüne atılmıştı. Kapı kapalıydı.

Güneş sevindiriyordu, rüzgâr ormandan esiyordu. Küçük bir kuş bir aşk şarkısı söylüyordu.

Yolcu eğildi ve soldaki taşta, kocaman bir yarığa merakla baktı. Tam o sırada, o muhteşem kapı aralandı ve bir köylü kadını çıktı. Yolcunun neye baktığını fark edince anlattı:

«Bir Fransız topunun neden olduğu yarık,» dedi. Ve: «Şurada, daha yukarıda, kapıda, bir çivinin yanında görünen de, büyük bir tüfek mermisinin deliği. Mermi tahtayı delip geçemedi,» diye ekledi.

Yolcu sordu:

«Buranın adı nedir?»

Köylü kadın:

«Hougomont.»

Yolcu doğruldu, birkaç adım atıp o çalı öbeğinin üstünden baktı. Biraz ötede, ağaçların ardında bir tepecik gördü ve bu tepeciğin üstünde bir aslana benzeyen bir şekil:

Waterloo Savaş alanı.

2 HOUGOMONT

Burası tekinsiz bir yerdir. Yıkımların başladığı lanetli yer... «Avrupa'nın Oduncusu» lakabı verilen Napoleon'un, baltayı taşa vurduğu yer. Waterloo'da önüne çıkan ilk engel.

Bir zamanlar şato olan Hougomont, artık bir çiftlik. Hougomont, antikacı için «Hogomons»dur. Bu çiftlik şatosunu Somerel Bey'i Hugo yaptırmıştı. Villiers manastırının altında rahiplik ödeneğini hibe eden da aynı asil kişidir.

Yolcu, kapıyı itti. Bir sundurmanın altından yıkık bir arabaya sürtünerek geçtikten sonra avluya girdi.

Bu avluda ilgisini çeken ilk şey bir kemerin sakladığı viran bir kapı oldu. Bu, bir on altıncı yüzyıl kapısıydı. Duvarda kemer altından açılan bir başka kapı, IV. Henry çağından kalan, daha da eski bir kapı vardı. Bu kapı bir meyveliğin ağaçlarını gösteriyordu. Kapının yanında bir gübre yığıntısı, kürek ve kazmalar, paslı kovasıyla, bir eski zaman kuyusu, oynayıp duran bir tay, tüylerini kabartan bir hindi ve çan kulesi olan küçük bir kiliseyle çiçek vermiş bir armut ağacı vardı. İşte Napoleon, bu avluyu ele geçirmeyi aklına koymuştu. Eğer bu toprak parçasını elde edebilse, dünyaları alabilirdi.

Tavuklar sağda solda eşiniyorlardı, bir hırlama sesi geldi. Bu, diş gösteren bir köpekti. Kocamış ve azılı bir köpek, İngilizler'in yerini almıştı.

İngilizler burada sahiden ustaca savaşmışlardı. Cooke'ın dört tümeni yedi saat boyunca, bir orduya yiğitçe direnmişti.

Haritaya bakılacak olsa Hougomont, bir açısı kesik bir dikdörtgen gibidir. İşte Güney Kapısı, bu dikdörtgenin pürüzlü bir yerindeydi. Hougmont'un iki kapısı vardı; şato kapısı olan Güney Kapısı ve Çiftlik Kapısı olan Kuzey Kapısı.

Napoleon, Hougomont'a saldırması için kardeşi Jerome'u görevlendirmişti. Guilleminot, Foy ve Bache'lu Tümenleri burada yenildiler, bütün Reaille Kolordusu da orada mağlup edildi. Kellermann'ın Topçuları ellerindeki gülleleri bitinceye dek, bu fethedilemez sura boşalttılar. Baudoin'in Süvari Tugayı da bütün gücüyle Hougomont'a yürüdü. O da çaresiz kaldı. Güneyden saldıran Saya Tümeni de yenildi.

Çiftlik evleri avluyu güneyden içlerine alır. Kuzey Kapısının Fransızlar tarafından kırılan kanadı hâlâ duvarda durur. Her yeri Fransız kurşunuyla delik deşiktir.

Kapının üstündeki kanlı ellerin izleri, o kurumuş kanlar, savaş sonrası yıllarda da görüldü. Bir hücum sırasında, General Baudoin burada yaralanmıştı.

Avluda hâlâ savaş izlerine rastlanır, havada hâlâ korkunun kokusu vardır. O müthiş çarpışmanın dehşeti canlanmış gibi, yaşıyor, ölüyor. Dün gibi. Duvarlar can veriyor, taşlar dökülüyor, yarıklar çığlık çığlığa, delikler birer yara, eğik ve titreyen ağaçlar, kaçmak için uğraşıyor gibi.

1851 yılında bu avluda birkaç yapı vardı. Molozları köşeler ve açılar bırakmış halde. İngilizler buraya sığınmışlardı, Fransızlar da girdiler, fakat ne yazık ki, başarı sağlayamadılar, kovalanarak geri çekilmeye mecbur edildiler. Kilisenin yanındaki şatonun bir kanadı, ondan kalan tek şey, kurşun ve topların yarıklarıyla doludur. Şato kule yerine kullanıldı, kilise de sağlam bir koruyuculuk işlevi gördü. Fakat her şeye

rağmen, Fransızlar burada tutunamadılar. Her yerden saldırmalarına rağmen, yine de geri çekilmek durumunda kaldılar.

Şatonun odalarında vuruşuyordu İngilizler. Duvarları siper etmişler, pencerelerden ateş açıyorlardı.

Her yönden, duvarların arkasından, çatıların üzerinden, mahzenlerden, bütün pencerelerden, bütün bodrum pencerelerinden, bütün taşların aralıklarından üzerlerine ateş açılan Fransızlar çalı çırpı getirdiler, duvarları, insanları yaktılar; top ateşine yangın çıkarıp karşılık verdiler.

Yıkıntıya dönen kanatta, demir korkuluklu pencerelerin arasından, şatonun tuğladan yapılma ayrı bir yapısının kırık dökük odaları seçiliyor; İngiliz nöbetçiler buralarda pusu kurmuşlardı. Alt kattan çatıya dek çatlaklar içindeki merdivenin sarmalı, kırılmış böcek kabuğunun içi gibi. Merdiven iki katlı; merdivende sarılan, üst katlara yığılan İngilizler alt basamakları kesmişlerdi. Bunlar ısırganotlarının arasında bir yığın oluşturan geniş, mavi taş basamaklardır. Ona yakın basamak hâlâ öylece duruyor; ilkinde Neptün'ün üç dişli asasının resmi kazılı. Çıkılamayan bu merdivenler yuvalarında çok sağlam halde duruyorlar. Kalan bölüm, dişleri seyrelmiş çenelere benziyor. Şurada iki ihtiyar ağaç var; ilki kurumuş, İkincisi dipten yaralanmış fakat her nisanda yeşeriyor. 1815'ten beri merdivenin arasında sürgün vermeye başlamış.

Kilisede de müthiş biçimde çarpışıldı. Bugün, burada derin bir sessizlik var, fakat bu katliamdan sonra, bir daha burada dinsel tören yapılmadı. Ama mihrap yerinde, kaba taştan bir duvara dayanan kaba tahtadan bir mihraptır bu. Beyaza boyalı dört duvar, mihrabın tam karşısında bir kapı, kemerli iki ufak pencere, kapının üzerinde tahta bir haç, onun biraz üstünde bir demet kuru otla tıkanan yuvarlak bir pencere, bir köşede yerde, yıkık dökük camlı bir çerçeve, işte kilise böyle. Mihrabın yanında on beşinci yüzyıldan kalma, tahta bir Aziz Anne mermeri çivilenmiş, İsa-çocuğun başını bir tüfek mermisi almış. Bir an kiliseyi ele geçiren, sonra oradan atılan Fransızlar burayı yaktılar. Alevler bu yıkıntıyı doldurdu; cehennem gibi: kapı yandı, zemin yandı, tahta İsa yanmadı. Ateş onun ayaklarını kemirdi, ve söndü; şimdi bu ayaklar kararmış yumrular halinde. Çevre ahalinin dediğine göre, bu bir tansık. Başı kesik Çocuk-İsa, çarmıhtaki İsa kadar mutlu olmadı. Duvarlara çeşitli yazılar yazılmış. İsa'nın haçının hemen altında, şu isim okunuyordu: *Henguinez*. Daha sonra *Conde de Rio Maior Marques Y Marquesa De Almagro* (Habana).

Ünlem işaretleriyle süslü yığınla Fransız ismi var, öfke belirtileri. 1849 yılında duvarları tekrar badana ettiler. Uluslar birbirlerine sövüp durmuştu. Bu sövgüler alçılara gömüldü.

Bu kilise kapısında elinde balta tutan bir ceset bulundu. Bu gözüpek Teğmen Legros'a aitti.

Kiliseden çıkar çıkmaz, solda bir avlu vardır, bu avluda iki kuyu bulunur. Fakat bu kuyunun ipli kovasının olmaması merak uyandırır. Uzun süredir, buradan su içilemiyor, çünkü burası kemiklerle dolu.

Kuyudan son su çeken Hougomont'un bahçıvanı olan bir köylüydü. Gulliaume Van Kylsom. 1815 yılının 18 Haziran sabahında ailesi buralardan kaçtı.

Villers manastırını içine alan o ıssız orman, uzun zaman dört bir yana dağılan bu zavallı kaçakları konuk etti. Bugün bile yanıp kül olmuş, kararmış ağaç kütükleri o firar günlerinin izlerini barındırır.

Guillaume Van Kylsom ailesiyle gitmemiş, şatoyu korumak için kalmıştı. Bir mahzene sığındı. İngilizler onu orada yakaladılar. Oradan çıkarttılar. Süngüyle tehdit ederek, ona su taşıttılar. Guillaume susamış İngilizlere su taşıyordu. Bahçıvan o kuyudan çekiyordu suyu. Askerlerin çoğu, son yudum sularını oradan içtiler. Sayısız ölünün içtiği o kuyu da ölecekti kendileri gibi.

Savaştan sonra cesetleri gömmek için bir ara verildi. Ölünün, utku hırpalamasının bir biçimi vardır, utku ardı sıra tifüs getirir. Kuyu derindi, içine tam üç yüz ceset atıldı. Fakat belki bunların tümü henüz ölmemişti. Söylenceler dirilerin de atıldıklarını bize anlatır. Söylenenlere bakılırsa, o gömülmeden sonra geceleyin kuyudan yakarışa benzeyen sesler gelmiş.

Söz konusu kuyu avlunun ortasında kendi başınaydı. Yarı taş, yarı tuğla, bir bölmenin kanatları gibi bükük, kare bir kuleye benzeyen üç duvar onu üç yandan kuşatır. Dördüncü yer açıktır. Suyu oradan alırlar. Alt duvarda biçimsiz bir tavan arası penceresi gibi bir şey var, bu, bir mermi deliği olabilir. Bu küçük kulenin bugün yalnızca kirişleri kalan bir tavanı vardı. Sağ duvarın dayanak demirleri haç biçimlidir. İnsan eğildiğinde, bakışları karanlık bir kütlenin doldurduğu derin bir tuğla borunun içinde yiter. Kuyunun etrafında, duvarların yamacını devedikenleri sarmıştır.

Belçika'da bulunan kuyuların üstünde enli mavi taştan bir kapak bulunur, bunda yok. Mavi kapak taşının yerini bir tahtaya dayanan, iri kemikleri andıran biçimsiz birkaç kütük almış. Artık ne kovası, ne zinciri, ne çıkrığı var. Fakat oluk görevi yapan taştan yalağı duruyor. Şimdi yağmur suları biriktiriyor. Zaman zaman, komşu ormanın kuşları gelip suyu buradan içiyor, sonra da uçup gidiyorlar.

Bütün bu yıkıntılar içindeki çiftlikevinde hâlâ kalanlar var. Evin kapısı avluya açılır.

Evde oturan ailenin dedesi, uzun süredir, bu ölen ihtiyar Guillaume Van Kylsom'du. Ağarmış saçlı bir kadın, bize şunları aktardı:

«Bugün gibi aklımda, henüz üç yaşındaydım, ablam korkmuştu, ağlıyordu. Bizi alıp ormana götürdüler. Ben annemin kucağındaydım. Herkes ses duymak için kulağını yere yapıştırıyordu. Bütün bunlar bana oyun gibi geliyordu ve top gürlemesini taklit etmek için 'Boum, boum' diye bağırıyordum.»

Avlunun soldaki kapısı meyveliğe açılır.

Bu meyve bahçesi korku salar.

Üç bölümdür. İlk bölüm bir bahçe, diğeri meyvelik, sonraki bir korudur. Bunların üçünün de tek bir duvarları vardır. Sağdaki duvar tuğla, soldaki ise taştandır. Önce bahçeye girilir. Burası Fransız beylerinin şatolarına uygun bir bahçedir. Yukarıdan aşağı

uzanır, frenküzümü dikilmiştir, yabaniotlarla doludur. Kesme taştan, çift kabartmalı korkuluklu muhteşem bir terasla çevrilmiştir. Lenotre'dan önceki ilk Fransız tarzında bir bey bahçesiydi bu; bugünse bir yıkıntı, bir çalılık. Merdiven korkuluklarının altbaşındaki ilk çubuklarının üstünde taş güllelere benzeyen yuvarlaklar vardı. Hâlâ sağlamca duran kırk üç çubuk sayılabilir, diğeri otların arasına yuvarlanmıştır. Neredeyse hepsinde mermilerin sebep olduğu çizikler bulunur. Yıkık bir korkuluk, kırık bir bacak gibi, merdivenin yanına konmuştur.

Birkaç merdiven çıkınca, meyveliğe geçilir. Buradan daha aşağıda olan bu bahçeye giren 1. Alaydan altı hafif piyade tekrar çıkamamış, mağarasında sıkıştırılan ayılar gibi yakalanmış, bunun ardından, biri tüfeğiyle, iki Hanover birliğiyle savaşmayı kabul etmişlerdi. Hanoverliler korkuluklara dizilmiş, oradan ateş açıyorlardı. Hafif piyadeler, aşağıdan yanıt veriyorlardı, iki yüz askere karşı altı kişiydiler; frenküzümlerinden başka siperi olmayan bu cesur, yürekli, kahraman insanlar ölmek için bir süre uğraştılar.

Birkaç merdiven çıkınca, birkaç kulaçlık alanda, bin beş yüz kişi bir saatten daha kısa bir zamanda kırıldılar. Duvar savaşa tekrar başlamaya hazır gibidir. On altıncının önünde granitten iki İngiliz mezarı uzanıyor. Bir saatten kısa bir sürede, bu meyve ağaçlarının altına bin beş yüz asker düştü. İngilizlerin ateş açtıkları o otuz sekiz delik yerinde duruyor. Bu delikler güney duvarında açılmıştı; saldırı oradan başlatıldı. Fransızlar sessizce girmiş ve neredeyse hepsi şehit olmuşlardı. İşte Saye'in tümeni burada yenildi ve Waterloo mağlubiyeti de böyle başladı.

Meyveliğe Fransızlar duvardan çıkıp girmişlerdi. Merdiven yoktu, ağaçlar altında göğüs göğüse kanlı bir savaş başladı. Bütün otlar kanla sulandı. Nassau Alayı ve yedi yüz kişi burada öldü. Nassau'nun yedi yüz kişilik birliği burada mahvoldu. Kellermann'ın iki topçu bataryasının karşısına dikilen duvar, dışardan yaylım ateşle hırpalanmıştı.

Bugün artık bu meyvelik, bugün bu mayıs sabahı, kır çiçekleriyle süslü rastgele bir bahçe gibi ıssız. Dizboyu otlara basarak, yürünüyor, çamaşır kurutmak için ipler gerili. Fakat çimenliğin orta

sında, bir kütük dikkat çekiyor. Mayjor Blackman ölmeden, o ağaca dayanmıştı. Buraya komşu diğer bir ağacın altında Alman Generali Duplat düştü. Bu general, Nantes Buyruğunun yürürlükten kalkmasında sığınan bir Fransız ailesindendi. Onun hemen yanında, saman ve balçıkla sargılanmış hasta, ihtiyar bir elma ağacı eğilir. Bütün elma ağaçları ilgisizlikten kurumuş ya da kurumak üzere. Her birinde bir ya da birkaç mermi izi görünür. Kargalar gaklayarak dallarda uçuşuyor, birkaç adım beride menekşelerin bittiği bir ağaçlık var.

Baudoin burada öldü, Foy yaralandı, yangın, kılıçtan geçirmeler; İngiliz, Alman ve Fransız kanlarından oluşan bir dere, ölülerin tıkadığı bir kuyu. Nassau ve Brunswick Alaylarının yok edilmeleri. Duptan öldürüldü, Blackman öldürüldü, İngiliz muhafız alayı çil yavrusu gibi dağıtıldı, Reile birliğinin kırk taburundan yirmi Fransız taburu kırıldı, yalnızca bu Hougomont yıkıntısında üç bin kişi kılıçtan geçirildi, parçalandı, gırtlağı kesildi, kurşuna dizildi, yandı. Hougomont avlusunda öldürülen üç bin asker ve bütün bunlar, niye? Sadece bir köylünün meraklı bir turiste: «Bayım, bana üç frank verirseniz,

size Waterloo Savaşı'nı anlatırım,» demesi için.

3 1815'İN 18 HAZİRANI

Geriye dönelim, hikâyecinin haklarından biri sayılır bu geri dönüşler.

Şimdi 1815 yılındayız. Demin anlattığımız o savaşlardan hemen önce.

17 Haziran'ı 18 Haziran'a bağlayan gece, eğer yağmur yağmasaydı Avrupa'nın bütün geleceği değişirdi. Birkaç damla su Napoleon'un mağlubiyetine meydan verecekti. Waterloo'nun Napoleon'un yıkımı olmasının nedeni, birkaç saatlik bir sağanak oldu. Gökyüzündeki bir bulut, koca bir dünyanın felaketine neden olacaktı.

Waterloo Savaşı saat on bir buçukta başlamıştı. Bu da Blücher'in gelmesine olanak vermişti. Niye? Çünkü toprak ıslaktı. Topçuların manevra yapabilmeleri için yerlerin en azından biraz kurumasını beklemek gerekiyordu.

Napoleon bir topçu subayıydı ve bundan sürekli etkilenmişti, şimdi de bunun acısını çekecekti. Bu kusursuz komutanın temelinde, Aboukir konusunda Directuvar hükümetine sunduğu raporda: «Güllelerimizden biri altı kişiyi öldürdü» diyen adam vardı. Onun olanca savaş hazırlığı mermi, gülle içindi. Onun zaferinin anahtarı, topçu gücünü belirli bir odakta birleştirmekti. Düşman generalinin stratejisini bir kale gibi değerlendiriyor, onu toplarla hırpalıyordu. Zayıf yeri gülleyle eziyordu, savaşları topla başlatıp bitiriyordu. Zekâsında atış alanı vardı. Kuleleri hırpalamak, orduları dağıtmak, hatları yerle bir etmek, yığınları çiğnemek, karman çorman etmek, onun için tek şeyde toplanıyordu: Vurmak, habire vurmak, bu işi de gülleye havale ediyordu. Zekâyla birleşince, on beş yıl boyunca bu kaygı verici gereci savaşlarda yenilmez hale getiren müthiş yöntem.

1815'in On Beş Haziranı'nda, topçularına her zamankinden çok güveniyordu. Çünkü top sayısı epey kabarıktı. Wellington'un yüz kırk dokuz topuna karşılık, Fransızların tam iki yüz kırk topu bulunuyordu.

Zemin ıslak olmasa, kuru zeminde top arabaları rahatça oradan oraya taşınabilirdi, iki saat içinde savaş biterdi.

Bu savaşın kaybedilmesinde Napoleon'un ne tür bir hatası var? Kaza olunca, bunun bedeli pilota mı ödetilir?

Doğrusu, o yıllarda Napoleon'un sağlığı da kötülemeye başlamıştı. Yirmi yıl arılıksız savaşan bu devin bedeni de ruhu gibi yorulmuştu, başka bir deyimle kılıcı da kını gibi örselenmişti. Birçok tarihçinin daha sonra öne sürdüğü gibi bu dev, fakat bu dâhi, kendi kendisini kanıtlayarak üstünlüğünü dünyaya tekrar göstermek için mi bu maceraye atılmıştı?

İdealist dâhiler için ihtiyarlık söz konusu edilemez. Bir Michel-Angello, bir Dante gibi insanlar için ihtiyarlık, hünerlerinin giderek güçlenmesi demektir. Oysa, Annibal ve Napoleon gibi savaş devleri için, güçlerinin eksilmesi demektir.

Napoleon belki de yengi kavramını kaybetmişti... Kırk altı yaşındaki bu mükemmel

adam, yok yere riske giren ve kadere kafa tutmak için, çılgınlıklar öncesinde gözünü budaktan esirgemeyen bir hayalci miydi?

Bilemeyeceğiz, böyle düşünemeyiz.

Doğrusu, herkesin kabullendiği bir gerçeğe göre, onun savaş planlarının hepsi şaheser olurdu. Bağlaşık orduların ortasından yürüyüp, düşman hatlarını yarmak, İngiliz bölümünü Hal civarına, PrusyalIları Tongres üzerine itmek, Welington ve Blücher'i ortadan ayırmak, Mont Saint Jean'ı fethetmek, Brüksel'i ele geçirmek. Alman'ı Rhein nehrine, İngiliz'i denize dökmek. İşte Napoleon'un, planları...

Biz burada Waterloo Savaşı'nın tarihini anlatmayacağız, ama bu savaş sahnelerinden biri, anlattığımız acıklı öyküyle ilgili olduğu için, değindik. Tarihi tarihçilere bırakalım. Biz onları kendi hallerine bırakıyoruz; çok uzak tanıklarız biz, yolu ovadan geçen bir yolcu, insan kanıyla yoğrulan bu toprağa eğilmiş bir aracıyız, belki görüntüleri gerçek olarak kabulleniyoruz. Bilim adına, içinde kuşkusuz serap bulunan olaylar topluluğuna sataşma hakkımız yok, bir sistemi kabul etmemize izin verecek askeri bilgimiz ve stratejik yeteneğimiz yok. Bizce, Waterloo'da her iki komutana da bir tesadüf zinciri hâkim oluyor. Kader, şu esrarengiz sanık, söz konusu olunca da, biz de saf yargıç halk gibi yargılıyoruz.

4 A

Waterloo Savaşı'nı hayalinde canlandırmak isteyenler, yere büyücek bir A çizmeliler. A'nın sol bacağı Nivelles yolu, sağ bacak ise Genappe'a giden yol. Harfin ortasındaki bölüm, Ohaine'den deu Braine Ve L'Allend'e giden elverişsiz yoldur. A'nın tepesi Saint-Jean tepesidir, işte Wellington burayı tutmuştu, alt sol yan ise Hougomont'dır. Komutan Reille orada İmparator'un kardeşi Jerome'la bekliyordu. Alt sağ yön ise Napoléon Bonaparte'ın durduğu noktadır. Harfin ortasındaki bölümün biraz altında Haie-Sainte vardır. İşte savaşı bitiren söz burada edildi. İşte buraya, İmparatorluk Muhafız Alayının cesaretinin sembolü olarak, o aslan yontusunu diktiler.

A harfinin üst yanındaki üçgen, Mont Saint-Jean Yaylasıdır. Buranın paylaşılması, bütün savaşı oluşturdu denilebilir.

Mont Saint-Jean'in gerisinde Soignes Ormanı vardır.

Bir savaş meydanındaki, iki düşman ordusu, iki güreşçiye benzer. Biri diğerini yenmeye çabalar. Bu beden bedene güreşten farklı değildir. Her şey tutunmaya yarar, bir çalılık, bir dayanak yeri, bir duvar açısı dayanmak için uygundur.

Bir duvar köşesi tabya siperi olur; dayanak zayıf da olsa bir istihkâm bulamayan ordu geriler, tutunamaz; ovanın bir hendeği, toprağın bir büklümü, tam yerinde bir tali yol, bir orman, bir su çukuru ordu adlı bu devin yürümesini engeller, onun gerilemesine engel olabilir. Savaş meydanına çıkan yenilir. Bu yüzden, sorumlu önderin en küçük ağaç topluluğunu incelemesi, en önemsiz çıkıntıları uzun uzun hesaplaması kaçınılmaz bir şeydir.

Her iki general de günümüzde Waterloo Ovası diye bilinen Mort Saint-Jean Ovasını

incelemişlerdi ilgiyle. Daha bir yıl önceden Wellington buranın büyük çarpışma için uygun bir yer olacağına karar vermişti. Bu çarpışma ve bu düello için, bugün Wellington iyi yer seçmişti. İngiliz ordusu yükseklerde, Fransız ordusu alt bölümdeydi.

18 Haziran günü sabah erken vakitlerde, Napoleon'un görünüşünü betimlemenin fazla yararı yok. Bunu herkes görmüştür. Küçük şapkanın gölgelediği profili, beyaz yakalı koyu yeşil üniforma ceketi, apoletleri saklayan gri palto, yelek altından görülen kırmızı şerit, deri pantolon... Üzerinde kartallar ve N harfleriyle işlemeli kızıl örtünün altındaki kırat. İpek çorapların üstüne İmparator'un kısa konçlu çizmeleri, gümüş mahmuzlar, belden sallanan Marengo kılıcı. Son Sezar'ın bu görkemi bütün hayallerde canlıdır. Bazıları tarafından coşkunca alkışlanan, bazıları tarafından ayıplanan o Son Sezar. Uzun zaman aydınlıkta yüzen bu kahramanı daha sonra gölgeler bürüdü, ama zaman ve tarih onun hakkını teslim edecektir.

Tarihin bu aydınlığı zalimdir; onun tuhaf ve ilahi yanı şudur ki, ışığa rağmen, özellikle ışık bulunduğu için, parıltı seçilen yerleri çoğunlukla karartır; aynı adamdan, farklı iki hayalet yaratır, bunların biri diğerine saldırır ve hakkını arar, tiranın karanlığı komutanın ışıltısıyla savaşır, işte, milletlerin kesin bakışlarla değerlendirilmesinde daha gerçek bir kriter. Saldırılan Babil İskender'i küçültür, zincirlenen Roma Sezar'ı küçültür, öldürülen Kudüs Titus'u... Tiranlık zorbalığın ardı sıra gelir. Bir adam için arkasında kendi görünüşünde bir gece bırakmak, yıkımdır.

5 SAVAŞLARIN KARANLIK KESİMLERİ

Savaşın ilk aşamasını neredeyse herkes bilir. Her iki ordu için tehlikeli bir durum, ama İngilizler topun hemen ağzındaydılar.

Gece boyunca yağan yağmur, yerleri çamura bulamıştı. Çoğu yerde arabalar tekerleklerine varana dek balçığa saplanıyordu.

Beygirlerin koşumlarından sulu çamurlar akıyordu, hareket halindeki taşıma kolu kalabalığının yatırdığı buğday ve çavdarlar hendekleri doldurmayıp, tekerleklere yol açmasaydı, özellikle Papelotte yönünde her türlü manevra imkansızlaşırdı.

Harekât geç başladı. Demin değindiğimiz gibi, Napoleon, toplarını el altında tutma huyunu edinmişti. Top arabalarının kolay gitmeleri gerekirdi, bunun için de, güneş çıkması ve yerlerin kuruması önüne geçilemez bir şeydi. Fakat güneş bir türlü görünmüyordu, ilk top ateşinde İngiliz generali Colville saatine göz attı ve on bir otuz beş olduğunu gördü.

Fransızların saldırısı Napoleon'un umduğundan daha şiddetliydi. Bu sırada imparator Quiot Tugayını Hain-Sainte'e yöneltti ve Mareşal Ney Fransızların sağ kanadını, İngilizlerin sol kanadına sürdü.

Hougomont üstüne yapılan saldırı, bir tuzak gibiydi. Niyetleri Wellington'u oraya getirmekti; onu sola yöneltmek. Eğer dört İngiliz Muhafız Alayı ve Perponcher Tümeninin cesur Belçika askerleri mevzilerini koru masaydılar, bu plan başarılı olurdu.

Fransızların Papoletto üzerine saldırmaları, İngilizlerin sol kanadını parçalamak, Brüksel

yolunu kesmek, PrusyalIlara geçecek yer bırakmamak, Mont Saint-Jean'ı zorlamak, Wellington'u Hougomont'a geri püskürtmek olacaktı. Birkaç ayrıntı hariç, bu plan başarıya ulaştı sayılır. Papolette ve Haine-Saint alınmıştı.

Fakat burada kimi ayrıntılardan söz etmek zorundayız. İngiliz piyadeleri arasında özellikle Kemptin Alayında, epey acemi gönüllüler vardı. Bu cesur gençler Fransız düşmanlarının karşısında yiğitçe savaştı. Hele avcıları çok başarılı oldular.

Haine-Saint'in ele geçirilmesinden sonra, savaş yön değiştirecek gibi oldu.

Aynı günün öğlesi ve ikindinin saat dördü arasında, karanlık bir kütle belirdi. Savaş günbatımımın gölgeleriyle sarılmış gibiydi. Bu koyu siste renkli resimler görünüyor. Kırmızı kalpaklar, çamurlarda yüzen silahlar, fişeklikler, süvarilerin yenleri sırmalı ceketleri, renkli kordonlarla süslü şapkalar, kırmızı konçlu çizmeler. PrusyalIların o siyah giyimli piyadelerine karışan kızıl ceketli İngiliz subayları. Deri Şapkalı Hannover Süvarileri, baldırıçıplak plili etekli o İskoç tozluklarıyla Fransız Topçular... Bütün bunlar bir savaş meydanından çok, Salvador Rosa'nın usta fırçasıyla çizilen bir tabloya benziyordu.

Savaşlara her zaman biraz fırtına karışır. Her tarihçi beğendiği kısmını kendince yazar. Generallerin düzenlemeleri ne olursa olsun, silahlı yığınların çarpışması hesap edilememiş gerilemeler doğurur; harekât sırasında iki komutanın planları iç içe geçer, birbirini bozar. Savaş meydanının şu noktası diğer noktasından daha çok asker yutar, tıpkı az ya da daha çok süngerimsi toprağa dökülen suyu daha yavaş, ya da daha hızlı emmesi gibi. Oraya istediğinden daha çok asker ayırmak mecburiyeti vardı: Hesapta olmayan harcamalar. Savaş hattı bir ip gibi dalgalanır, bükülür, kan serpintileri sel gibi akar, orduların cephesi dalgalanır, alaylar girip çıkarak körfezler, burunlar oluştururlar. Bütün bu deniz kayalıkları birbirinin önünde habire devinir: Piyadenin olduğu yere topçu gelir; topçunun olduğu yere süvariler koşar; taburlar sis gibidir. Şurada bir şey vardı, arayın, kaybolup gitmiş. Açıkhava yer değiştirir, karanlık kıvrımlanıp geriler; bir tür mezarlık rüzgârı. Göğüs göğüse bir çarpışma nedir? Bir dalgalanma. Bir matematik yüzeyin durgunluğu, bir günü değil, bir anı belirtir. Savaşları tam olarak tanımlayabilmek için, bu karmaşayı, fırçalarıyla betimleyen ressamlar gerekir. Bu konuda Rembrandt belki Van Der Meulen'den daha iyidir. Öğleye kadar yaşanan sahneleri çizen Van Der Meulen, akşam üstü saat üçte mızıklanır. Geometri bile yanıltabilir, gerçek sadece kasırgadır. Folard'a, Polybe'e karşı koyma hakkını veren budur işte. Şunu da ekleyelim: Savaşlarda öyle bir an gelir ki, bu sanki özel bir çarpışmaya dönüşür. Piyadeler, süvari ve topçular karman çorman çarpışır.

Savaş dediğimiz bu korkunç bulutu tam olarak tanımlamak, henüz hiçbir tarihçiye nasip olmamıştır.

Bütün savaşlar için geçerli olan bu kavram, özellikle Waterloo için daha çok geçerlidir.

Bununla birlikte, öğleden sonra belirli bir saatte, savaşın geleceği kesinlikle saptanacaktı.

6 AKŞAM ÜZERİ SAAT DÖRT

Akşam üstü saat tam dörtte, İngiliz ordusu epeyce zorlanmıştı. Orange Prensi, tam merkezi yönetiyor, Hill sağ kanadı tutuyor, Pictor sol kanatta görev alıyordu.

Orange Prensi, bir ara, derin bir coşkuyla haykırdı:

«Nassau! Brunswick! Kesinlikle gerilemeyin, ileri, ileri!»

Güçten düşen Hill, Wellington'dan bir destek arayarak ona yaslanmıştı. Picton başından yara almış, yerde yatıyordu. İngilizlerin Fransızlardan 105. Tümenin sancağını aldıkları anda, Fransızlar da İngiliz generali Picton'u, başına sıktıkları bir mermiyle öldürmüşlerdi.

Wellington'a göre savaşın iki dayanak noktası vardı. Hougomont ve Sainte-Haine. Hougomont ateşler içinde olmasına rağmen, yine de direniyordu, fakat Sainte-Heine düşmüştü. Hougomont'un Fransızların eline geçmemesi İngilizler için büyük avantajdı. Onu koruyan Alman ordusundan sadece kırk iki kişi sağ kalmıştı. Subayların neredeyse hepsi ya ölmüş, ya da esir alınmıştı. Bu samanlıkta üç bin asker öldürülmüştü. İngiltere'nin boks şampiyonu olan bir İngiliz çavuşu, gencecik bir Fransız trampetçisi tarafından öldürülmüştü. Baring yerinden atılmış, altın kılıçla katledilmişti. Sayısız sancak yitirilmişti. Gri etekler giyen İskoçyalı tümen, ortadan silinmişti.

Ponsonby'nin o güçlü Dragon Binicileri kılıçtan geçirildiler. Bin iki yüz attan sadece altı yüz at kalmıştı. Üç İngiliz generalinden Gordon ve Marsh savaş meydanında ölmüşlerdi. Hamilton da ağır yaralıydı. Pronsonb delik deşik yerdeydi, iki tümen, beşinci ve altıncı tümenler, tamamen yok olmuşlardı.

Hougomont bir harabeye dönmüş, Sainte-Haine Fransızların olmuştu. Tek bir dayanak kalmıştı, o da merkez. Bu dayanak hâlâ yiğitçe direniyordu. Wellington, onu iyice güçlendirdi. Merbe-Braine'de bulunan Hill'i yardıma çağırdı. Braine, l'Alleud'de savaşan Chasse'i de çağırdı.

İngilizlerin orta bölümü, biraz yıkıntı olmasına rağmen, yine de çok iyi direniyordu ve Mont Saint-Jean Ovasını atış kontrolünde tutuyordu. Bu da yetmez gibi arkasını kasabaya vermişti. Güllelerin bir türlü yaramadıkları o Nivelles'nin, güçlü taş binasına yaslanmıştı. Yaylanın etrafında İngilizler, pek çok ağaç kesmişler, bataryalarını bu çalılar ve dallar arasına saklamışlardı. Böylece Fransızlar tuzak kurmuş oluyorlardı.

Bu, savaşın en önemli hilelerinden biridir. İngilizler bu işi o kadar başarıyla yapmışlardı ki, sabah, imparator General Haxo'yu gözcü olarak yollamış ve General hiçbir şey göremeyip, geri döndüğünde Napoleon'a hiçbir engel olmadığını, Nivelles ve Gnappe yollarını kapatan iki barikat dışında engel bulunmadığını söylemişti. Ekinlerin en yüksek olduğu mevsimdi, yayla kıyısında Kempt'in 95. Piyade Tümeni, bu insan boyu başakların arasına gizlenmişlerdi.

İngiliz-Hollanda ordusu, böylece kendilerine güvenli bir yer bulmuştu.

Stratejinin en zayıf noktası Solgnes Ormanı sayılırdı. Bataklıkların olduğu bu orman kaçmaya uygun değildi. Ordu gerilemek için, birbirinden ayrılmaya mecbur kalırdı. Topçu

arabaları, o bataklıklara saplanabilirdi.

Savaş biliminden anlayanlara göre, gerileme bir mahşer gibi olurdu.

Wellington, merkezi desteklemek için, Chasse'nin bir Tugayını ekledi. Buna en sağ bölümden aldığı Winche'in Tugayına da sol bölümden kaldırdığı Clinton'ın Tümenini ekleyip, merkez noktayı epeyce güçlendirdi. Nassau'un yedeği olan Brunswick Piyadelerini, Haklette Alaylarını, Mitchel Tugayını, Kielmanseqqe'nin Hannoverliler'in, Ompteda'nın Almanlarını da İngiliz ordularına ekledi. Böylece, komutasında yirmi altı tabur vardı. Charras'ın belirttiği gibi, «sağ kanat merkezin gerisinde kırıldı.» Korkunç bir topçu bataryası, Waterloo müzesi adlı yerde, kum torbalarıyla siperlenmişti. Ayrıca, Wellington'un bir arazi kıvrımında bin dört yüz atlık Somerset Dragon Süvari Muhafızları konuşlanmıştı. Sahiden epey ünlü olan şu İngiliz süvarilerinin diğer yarısıydı bu. Ponsonby yok olmuş, Somerset kalmıştı.

Tamamlanabilseydi, bir tabya yerini alabilecek olan batarya epey alçak bir bahçe duvarının arkasına yerleştirilmişti, üstü çarçabuk kum torbaları ve eğimli geniş bir toprakla kapatılmıştı. Bu iş yarım yapılmıştı; tahta kazıklarla çevirmeye fırsat kalmamıştı.

Wellington kaygılı olmasına rağmen, sakindi. Bütün gün at sırtında, günümüzde hâlâ ayakta duran Mont Saint-Jean değirmeni civarında, bir ağacın dibinde bekledi. Çok daha sonraları savaşın ve yenginin anısı olarak bir İngiliz bu ağacı iki yüz franga satın aldı, kestirip İngiltere'ye götürdü.

Wellington her yere yağmur gibi yağan gülleleri umursamıyordu. Savaşı ustaca yönetti. Yanı başında duran yaveri Gordon, vurulup ölmüştü.

Bir ara Vellington'a yaklaşan Lord Hill, önlerine düşen bir gülleyi işaret edip:

«Lordum, burası epey tehlikeli, ölmek işten bile değil. Bize son buyruklarınızı verin!» diye söylendi.

Wellington ona şu tarihi karşılığı verdi:

«Talimatım, benim gibi yapmanız ve ölene kadar savaşmanızda.»

Clinton'a da böylesi bir buyruk vermişti:

«Askerler, tek bir er kalıncaya kadar, burayı korumanızı emrediyorum.»

Zaman İngilizlerin aleyhine işliyordu, Wellington, eski savaş arkadaşları olan Generallere şöyle seslendi:

«Çocuklar, gerilemeyi aklınıza getirmeyin. Eski, onurlu ingilteremizi unutmayın.»

Saat dörde doğru, İngiliz kuvvetleri geri püskürtüldü. Yaylada, sadece top arabaları ve avcı subaylar kaldı. Kalanlar yok olmuştu. İngiliz ordusu Fransız saldırısı karşısında Mont Saint-Jean çiftliğine sığınmıştı. Wellington geriliyordu.

Napoleon sevinçle bağırdı:

«Bozgun başladı!»

7 NAPOLEON NEŞELİ

Napoleon, hasta olmasına ve bir yerindeki, çıban yüzünden acı çekmesine rağmen, at üstünde epey neşeli görünüyordu. Hiç bu kadar neşeli olmamıştı. 1815'in 18 Haziran'ında, bu büyük asker, etrafına ışık saçar gibiydi. Tuhaf değil mi, kendisi için bir yengiyle sonuçlanan Austerlitz'de kaygılı olan Napoleon, Waterloo'da epey neşeliydi. Oysa Austerlitz bir yengi ve Waterloo onu mahveden bir mağlubiyet olacaktı. Kaderin cilveleri ne kadar anlaşılmazdır, gelecek sadece Tanrı'nın bildiği bir sırdır.

Roma lejyonerleri «Sezar gülüyor, Pompeius ağlayacak» demişlerdi. Bu kez Pompeius ağlamayacaktı, ama Sezar'ın güldüğü, kesin bir gerçekti.

Bir gece önce, kasırga ve yağmur altında at üzerinde Rossomme'un civarındaki tepelerde bir keşif gezisi yapan İmparator, Wa- terloo'nun geleceğini saptamış gibiydi. Bir süre, gök gürültüsünü dinleyen İmparator, şimşeklere bakıp, şu gizemli sözleri söyledi:

«Hava da bizim tarafımızda.»

Evet, bu kaderci böyle konuşmuştu. Bir gece önce gözünü bile

kırpmamış, geceyi uyanık ve derin bir mutluluk içinde geçirmişti. Muhafızların önlerinde durmuş, süvarilerle konuşmuştu. Sabah saat ikiye doğru, sanki ötelerden bir taburun ilerlediğini duyar gibi olmuş, Wellington'un gerilediğine inanmıştı. Hemen, yaveri Bertrand'a şunları söyledi:

«İngiliz öncüleri geriliyor, Ostende'e giren altı bin İngiliz'i esir alacağım.»

Napoleon epey neşeli görünüyordu. 17 Haziran'ı 18 Haziran'a bağlayan o tarihi gecede Wellington'la eğlenerek:

«Şu küçük İngiliz'e dersini vermek gerekiyor,» diyerek gülmüştü.

Hızını giderek çoğaltan yağmurda imparatorun sözleri boğulup gitmişti.

Maalesef, sabah saat üçü biraz geçe bir hayal kırıklığına uğrayacaktı. Kontrol etmeleri için gönderdiği öncüler düşmanın yerinden bile kıpırdamadığını haber verdiler. Hiçbir kımıltı yoktu, ateş sönmüştü. İngiliz Ordusu uyuyordu. Dünya sessizdi, sadece göklerde gürültü vardı. Saat sabahın dördünde, İmparator'un huzuruna bir köylü çıkardılar.

Bu köylü, bir İngiliz tümenine rehberlik etmişti. Saat tam beşte iki Belçikalı firari, alaylarından ayrılıp bunu kendisine duyurmaya gelmişlerdi.

Napoleon neşeyle seslendi:

«Onları püskürtmektense, darmadağın etmeyi tercih ederim!»

Sabah atından indi ve çiftlikten getirtilen tahta bir masaya haritasını yaydı.

Bir ara yanı başında emir bekleyen Soult'a gülümsedi:

«Hoş bir satranç tahtası, değil mi?»

Geceleyin yağan yağmur yüzünden erzak yetişmemiş ve asker aç kalmıştı. Islanan asker üşüyordu ve uykusuzdu.

Fakat bütün bunlar Nepoleon'un neşesini bozmadı. Mareşal Ney'e şöyle seslendi:

«Yüzde doksan şansımız var.»

Saat sekizde İmparator'a kahvaltı getirtildi. O da masasına birkaç general çağırdı. Bir yandan yiyor, bir yandan da Wellington'un iki gece önce Richmond Düşesi'nin verdiği baloda dans ettiğini anlatıyordu.

Bir piskoposu andıran, kurt bir asker olan Soult ona şu yorumla yanıt verdi:

«Asıl balo bugün başlıyor.»

imparator: «Wellington sizi bekleyecek kadar ahmak değil, Majeste» diyen Ney ile şakalaştı.

Napoleon'un hayatını anlatan tarihçiler, onun şakalaşmayı sevdiğini ve aslında epey neşeli bir karakteri olduğunu söylerlerdi. Fleury de Chaboulon: «Sık sık şakalaşırdı» der. Gourgaud da: «Doğasının temeli neşeliydi» der. Benjamin Constant da: «Esprili olmaktan çok, tuhaf şakalar yapardı» der. Bir dehanın bu şakaları üzerinde durulmaya değer. Muhafız kıtası erlerine «Homurdanıcılar» adını koyan odur. Zaman zaman, kendisine çok bağlı olan Grenadier(*) askerlerinin uzun bıyıklarını çekiştirir, kulaklarını okşayarak onlarla da şakalaşmaktan hoşlanırdı.

(*) Grenadier: El bombacı askerler.

Onun eski muhafızlarından hayatta kalan biri, yıllar sonra şunları söyleyecekti: «İmparator bizimle şakalaşmayı çok severdi.»

Waterloo Savaşı'nın olacağı o tarihi günün sabahında, Napoleon kahvaltı sırasında, birkaç kere kahkahalarla güldü. 27 şubatta, Elbe adasından Fransa'ya yaptığı o esrarengiz yolculuk sırasında, deniz ortasında Fransız savaş yelkenlisi *Zephir* Napoleon'un saklandığı *inconstant* yelkenlisiyle karşılaşıp da Napoleon'dan haber sorulduğunda, şapkasında daha o zaman Elbe adasında kullanmaya başladığı arılar serpiştirilmiş kırmızı arma bulunan İmparator gülerek ses borusunu almış, kendisi yanıt vermişti: «imparatorun sağlığı iyidir!» Böyle gülen kişi olaylarla kaynaşmış demektir.

Kahvaltının ardından, on beş dakika kendi kendini dinlemiş, düşünceye dalmıştı. Sonra iki general samanlara oturmuşlar, dizlerine bir tomar kâğıt, ellerine birer kalem almışlardı. İmparator onlara savaş emrini yazdırmıştı.

Sabahın dokuzunda, Fransız ordusu beş bölük olarak, savaş konumu aldı. Topçular o yüksek başaklar arasında, trampetçiler en önde, kılıç ve süngülü askerler başlarında zırhlı miğferler, güzel bir manzara sergiliyorlardı. Napoleon epey heyecanlıydı, coşkun bir sesle:

«Harika! Muhteşem!» diye bağırdı.

Saat dokuzdan tam on buçuğa kadar bütün Ordu, savaş konumu almıştı. Tam altı hat vardı. Napoleon'un söylediğine göre tam altı «V» figürü. Birkaç saniye sonra İmparator üç tümenin daha ilerlediğini görüp elini general Haxo'nun omuzuna atıp:

«Şu yirmi dört güzellere baksanıza,» diyecekti.

Sonuçtan kesinlikle emindi. Mont Saint-Jean'da barikat kuracak, itfayeciler önünden

geçerken, İmparator onların bölüğünü gülerek selamladı. Böylece onları iyice yüreklendirmişti. Sola baktığında, yerde serili o İskoçyalıları görünce, küçümseyen acıma sözünü, gururlu bir zevkle seslendirdi:

«Vah vah, üzüldüm!»

Daha sonra tekrar atına binerek Rossome tepesinden geçti, Brüksel yolunun sağında, kendisine bir gözleme yeri seçti.

Düşman orada onları, bir ateş sağanağına tuttu. Napoleon'un etrafına mermi yağıyordu. Neredeyse atının ayaklarının bulunduğu yerde aşınmış gülleler, eski kılıç parçaları, paslanmış mermiler buldular. Birkaç yıl önce, burada toprak altından altmışlık bir mermi çıkardılar, henüz patlamamıştı, humbarası bombanın yüzünde kırılmıştı. İmparator işte bu son durakta, bir hafif süvarinin eyerine bağlanmış, her ateş edişte ürkekçe geriye dönüp bakan ve arkasına saklanmaya çalışan ters bir köylü olan rehber Lacoste'a dönmüş:

«Dikkatli ol ahmak, sırtından vurulacaksın,» demişti.

Bu satırları kaleme alan yazar, savaştan tam kırk yıl sonra, burada, kumlar arasında yıllarla paslanmış gülle parçaları ve demir çubuklar bulacaktı.

Napoleon ile Wellington'un ölesiye savaştıkları bu Waterloo Alanı giderek çok değişti. Herkes bilir ki, bugün artık 18 Haziran 1815'teki gibi değildir. Bu hüzün verici yerden ona bir anıt dikilecek kadar malzeme götürerek, onun asıl kabartısını yok ettiler, afallayan tarih de artık burada kendini tanımıyor. Yüceltmek, övmek için onu kılıksız hale getirip, çirkinleştirdiler. Öyle ki orayı savaştan iki yıl sonra görmeye giden Wellington şöyle diyecekti: «Aman Tanrım! Benim savaş yerimi nasıl da değiştirmişler!»

Günümüzde üzerinde aslan olan o toprak kütlesinde, o eski günlerde Nivelles'e doğru eğimlenen yalçın bir yamaç vardı. Genappe'dan Brüksel'e giden yolda, muhteşem iki mezar dikkat çeker. Yolun sağındaki İngiliz mezarlığı, soldaki Almanların mezarı. Burada Fransız mezarlığına pek rastlanmaz, bütün ova onlara mezar olmuştu. Mont Saint-Jean Tepesinden birkaç araba toprak taşındığı için, Waterloo eskisi kadar yalçın değildir.

1815 yılının o haziran gününde, aralıksız yağan yağmur ovada yürümeyi zorlaştırmıştı. Ovanın ortasında oluşan bir çukur, o gün suyla dolup bir dere olarak aktı. Bugün, burası sadece çukurlu bir yoldur.

Bu hendek neydi? Söyleyelim. Braine-l'Alleud, bir Belçika köyüdür; Ohain de diğer bir Belçika köyüdür. Toprağın bir büklümünde saklanan bu iki köy, birbirine bir buçuk fersahlık bir yolla bağlanmıştır. Bu yol ovayı dalgalanarak keser, pek çok yerde bir saban izi gibi tepelerin içine girer, saplanır. Her yol farklı noktalarda bir uçurumdur. 1815'te de, bugünkü gibi Mont-Saint-Jean ovasının tepesini Genappe-Nivelles yollarının arasından kesiyordu. Ama bugün ovayla aynı eğimdedir. Önceleri çukur bir yoldu. Onun meyilli topraklarını anıt-tepecik için aldılar. Bu yol uzun bir geçit üzerindeki siperde, yine de aynı haldedir. Bazı yerlerde on iki ayak derinliğinde bir siperdi, çok meyilli yanları, özellikle kışın, yağmur altında her yerinden çökerdi. Burada kazalar olurdu. Braine-l'Alleud girişinde yol o kadar kullanışsız ki, bir araba burada birisini ezmişti. Ölünün adını veren,

mezarlığın yanına dikilen taştan bir haç anlatıyor bunu. Adamın adı: «Bay Bernard De Brye, Brüksel'de tacir», kazanın tarihi de «Şubat 1637».(*) Mont-Saint-Jean ovasında

(*) Mezartaşında şunlar yazar:

İYİ, YÜCE TANRI ADIYLA
BRUXELLES'DE TÜCCAR
BERNARD DE BRYE
BURADA KÖTÜ BİR KAZAYLA
ARABA ALTINDA EZİLDİ
(Okunmuyor) ŞUBAT 1637

siper o kadar derindi ki bir köylü, Mathieu Nicaise, burada 1783'te heyelandan ölmüş; toprak tarıma hazırlanırken tepesi kopan fakat devrilen kaidesi Heine-Sainte ile Mont-Saint-Jean çiftliği arasında, yolun solunda, meyilli bir çayırda bugün hâlâ duran bir başka taş haç da bunu anlatır.

Bir savaş günü, burası, hiçbir şeyin önceden duyurmadığı, Mont-Saint-Jean tepesini kuşatan, bayırın üstündeki hendek, toprağa gizlenen çukur görünmüyordu; bu yüzden tehlikeliydi.

8 İMPARATOR, KILAVUZ LACOSTE'A BİR SORU SORUYOR

Evet, demin anlattığımız gibi, o sabah Napoléon epey neşeliydi. Aslında buna hakkı da vardı. Yaptığı savaş planı ve stratejisi her açıdan mükemmeldi.

Üzülerek belirtelim ki, epey sonraları tahminlerinde yanıldığını görecekti. Savaş başladıktan sonra sayısız değişiklik olmuş, Hougomont'un direnişi, Haine-Sainte'in direnci, General Baoudlin'un yaralanması, General Foy'un savaş dışı kalması, Soye'in en olmayacak anda önünde durmaya mecbur kalıp kıstırıldığı o duvar. Barut, gülle ve mermilerini bitiren Guilloeminot'un çaresizliği, top arabalarının çamura saplanmaları, atılan kurşunların hedefi bulmaması, çamurlara saplanarak, telef olmaları. Bütün bunlar hiç umulmadık yıkımların nedeni olmuştu. Bir yanılgı yüzünden Mareşal Ney'in hatalı hesaplayarak birliklerini konuşlandıracağı yerde bir araya getirmesi. Saldırı kolordularının çözülmesi. Bu da yetmez gibi Bourgeois, Donzolet ve Durutte'ün safdışı kalmaları ve daha böylesi sayısız aksilik birleşerek bu iyi başlayan günü mahvedecekti. Quiot püskürtülmüştü. Genappe'dan Brüksel'e giden yolun virajını kesen İngiliz barikatlarının yukardan açtıkları sağanak ateş altında Haine-Sainte kapısını baltayla zorladığı zaman, teknik üniversite mezunu, dev yapılı Teğmen Viex yaralanmış, Marcognet tümeni piyadeyle süvariler arasında sıkışmış, buğdaylar arasında Best'le Pack'ın epey yakından sağanak ateşe tutulmuş, Ponsonby tarafından kılıçtan geçirilmişti; Erlon kontuna rağmen, Frichemont'la Smohain'i elinde tutan ve koruyan Saxe-Veimar Prensinin yedi topluk bataryası işgörmez hale gelmişti. 105. Alayın ve 45. Alayın sancağı alınmıştı. Wavre ile Plancenoit arasındaki seti döven üç yüz kişilik avcı gezici kolunun habercileri siyah bir Prusyalı süvariyi esir almıştı. Bu adamın anlattığı kaygı verici şeyler, Grouchy'nin geç kalması, meyvelikte katledilen bin beş yüz asker, Haine-Sainte civarında öldürülen bin sekiz yüz can...

Bu zorlu olaylar, Napoleon'un önünden savaş bulutları misali geçip, görüşünü fazla bulandırmamıştı. Mutlak güvenin, inancın o kusursuz yüzünü hiç gölgelememişti.

O, savaşa cesurca bakmayı biliyordu.

Yıldızından sürekli emin olan bu büyük asker moralini bozmadı. Sayıları küçümseyen bu komutan için sadece sonuçlar önemliydi. O, utkuya inanıyordu.

Savaşın zararına gelişmesini bile umursamıyordu. Talihin hep kendisiyle olacağını sanıyordu.

Işıkla gölge gibi, Napoleon iyilikle korunduğunu, fenalık için hoşgörüldüğünü, kendisine anlayışlı davranıldığını seziyordu. Yaşananlar kendisine karşı bir suçortaklığı içindeydi; belki de öyle sanıyordu.

Arkasında Beresina, Leipsick ve Fontain blueau utkularını bırakan o dâhi, altedilmez komutanın Waterloo'ya da kafa tutacağına emindi.

Wellington gerileyince, Napoleon ürperdi. Ansızın Mont-Saint Jean tepesinin bomboş kaldığını ve İngiliz ordusunun silindiğini gördü.

İngiliz ordusu birleşiyor; çekilip saklanıyordu. Komutan üzengileri üstünde biraz doğruldu. Gözlerinde zafer parıltıları vardı. Wellington, Soignes ormanına sıkıştırılıp, yok edilirse Fransa, İngiltere'yi mutlaka yenerdi. Crecy'nin, Poitiers'in, Malplaguet'nin ve Ramilies'in intikamı alınacak demekti. Marengo'nun adamı, Azincourt'u lekeliyordu.

İmparator üzengileri üzerinde, atında doğruldu, gözlerinde utku ışıkları parladı.

Wellington'un Soignes ormanına gerilemesi İngilizlerin yıkımı ve Fransızların utkusu sayılırdı. İmparator çağlar öncesinin, İngilizlerin Fransızlardan kazandığı savaşların intikamını alacaktı.

Napoleon o güçlü dürbününü savaş meydanında gezdirdi. Muhafız alayı, hemen arkasındaki ordusuna beğeniyle baktı. Düşündü, bayırları tepeleri gözden geçirdi, ağaçları, civardaki tarlaları, patikayı inceledi. Sanki her çalıyı gözleriyle deşiyordu. Her iki taraftaki İngiliz barikatlarına baktı. Eğildi ve yarım sesle Kılavuz Lacoste ile konuştu. Kılavuz başıyla «hayır» dedi. Fakat içten miydi?

İmparator tekrar doğrularak derin derin düşündü.

Wellington gerilemişti. Artık İngilizleri ezerek, bu savaşı noktalamaktan başka çare kalmıyordu.

Napoleon hemen geriledi, hızla bir haberci yollayıp, Paris'e savaşı aldığının haberini ulaştırdı...

Napoleon gökgürültüsü saçan bir dehaydı.

Ne yazık ki yıldırımla karşılaşacaktı.

Milhaud komutasındaki o zırhlı binicilere, Mont Saint-Jean Tepesine saldırın buyruğunu verdi.

9 BEKLENMEYEN

Üç bin beş yüz kişiydiler. Çeyrek fersahlık bir cephe oluşturmuşlardı. Bunlar kocaman atlar üzerindeki, çamyarması süvarilerdi. Yirmi altı bölük oluşturmuşlardı, arkalarında kendilerine destek verecek Léfébvre-Desnouettes'in tümeni vardı, bunlar da seçkin yüz altı jandarma eri, bin yüz doksan yedi kişilik hassa avcıları, sekiz yüz seksen mızraklı hassa avcıları, sekiz yüz seksen mızraklı hassa süvarileriydi. Sorguçsuz miğfer, dövme demirden zırh kuşanmışlardı, eyerbaşı tabancaları eyer çukurundaydı, uzun kılıçları vardı. Sabahleyin bütün ordu onlara hayran kalmıştı. Saat dokuzda borular çalarken, bütün mızıka «İmparatorun Huzurunu Koruyalım» marşını söylerken, sık-kol oluşturmuşlardı. Bataryalarından biri koltuk altında, diğeri ortadaydı. Genappe şosesiyle Frichemont arasında iki dizi halinde savaş yerlerini almaya gelmişlerdi. Bu ikinci hattın sol yanında Kellermann'ın mızraklı süvarileri, sağ yanında da Milhaud'nun mızraklı süvarileri vardı, özetle, demir iki kanat.

Yaver Bernard onlara imparatorun buyruğunu ulaştırdı. Mareşal Ney kılıcını çekip, öne geçti. O kocaman bölükler devinmeye başladı.

İşte o zaman, görkemli bir manzara oluştu. Bütün bu biniciler kılıçları yukarıda, trampet çalarak sancaklarını dalgalandıran tek adam gibi giden o kusursuz bölük, Belle-Alliance bayırından inmeye başladı.

Sayısız askerin öldüğü bu çukur yolda, ilerledikten sonra sisler arasında gözden kayboldular. Sonra gölgeden görünüp, bayırın öte tarafından ışığa çıktılar.

Düşmanın yağdırdığı gülle ve mermileri umursamadan ilerliyorlardı. iki tümene ayrılmışlardı. Sağ tümene Vathier, sol tümene Delord komuta ediyordu. Öteden sanki çelik iki dev yılanın kıvrılışını andırır bir ilerleyiş.

Moskova'nın düşmesinden beri bu kadar güzel bir görüntü olmamıştı. Aslında Murat yoktu, ama onun yerini Ney almıştı. Bir canavara dönüşen bu yığının da bir ruhu vardı.

Koyu bir duman arasında, zırhlı başlıklar, görünüyor, top sesleri çığlıklara karışıyor, atların geri teptikleri görünüyordu.

Bu çok eski zamanlardan kalma efsanevi bir görüntüydü. Yunan ve Roma Mitolojisinde geçen, o yarı at ve yarı insan yaratıklar, o insan yüzlü at gövdeli yaratıkların, Olimpos dağlarına tırmanışına benzeyen bir görüntü. İlahlarla insanların savaşı...

Kaderin inanılmaz bir cilvesi, bu yirmi altı bölük tepelerde saklanan o yirmi altı düşman taburuna saldırıyordu.

İngiliz piyadesi yaylanın arkasında, saklanan bataryanın gölgesinde, on üç kare şeklinde düzenlenmişti. Her karede iki tabur bulunuyordu, hem, iki hat üzerine de dizilmişlerdi ki, bunlardan ilkinde yedi, İkincisinde de altı piyade dipçik omuzda, nişan almak üzere sakin, sessiz, hareketsiz bekliyordu. Piyadeler zırhlı süvarileri, zırhlı süvarilerde onları görmüyorlardı. Piyadeler bu insan selinin kabarışını dinliyorlardı. Üç bin atın gürültüsünün çoğalmasını, doludizgin gelen ayakların birbirini izleyen ahenkli vuruşunu, zırhların hışırtısını, kılıçların şakırtısını sanki korkunç kocaman bir nefesi dinliyordu. Korkunç bir sessizlik oldu, sonra birden, tepenin üzerinden kılıçları sallayan,

yukarı kalkmış uzun bir kol dizisi, miğferler, borular, sancaklar, «Yaşasın imparator!» diye bağıran kırçıl bıyıklı üç bin baş belirdi, bütün süvari birliği ovaya yayıldı, bu müthiş bir zelzelenin başlangıcı gibi oldu.

Derken ovayı korkunç bir sessizlik aldı. Sonra yalınkılıç tepeye saldıran binicilerden tek bir çığlık yükseldi:

«Yaşasın İmparator.»

Ortalık sarsıldı; zelzele olmuş gibiydi. Ne yazık ki, tam o sırada çok üzücü bir şey oldu.

İngilizlerin soluna saldıran zırhlı tümenin ön tarafında acı çığlıklar koptu. Tepenin arkasında İngiliz piyadelerini Fransız binicilerinden ayıran su dolu bir hendek belirdi. Hızla ileri atılan bu süvariler, bu hendeğe düştüler.

Uçurum kıyısındaki atlar şahlanıyor, fakat geri dönmek mümkün olmadığından, oraya düşüyorlardı.

İngilizleri yok etmeye giden bu alay, birkaç dakika içinde silinmişti.

Hiç umulmayan bu felaket yüzünden, Dubois Tümeninin üçte ikisi imha olmuştu. Savaşın kaybedilmesinin başlangıcı oldu bu.

Yöresel bir efsanede -abartıldığı kesin- der ki: O alçak çukura iki bin at, bin beş yüz insan gömülmüştür. Hiç kuşkusuz, savaşın ertesi günü uçuruma atılan başka cesetler de bu sayıya dahil.

Şunu da söyleyelim ki, bunca kıyıcı biçimde hırpalanan Dubois Tugayı, bir saat önce düşmana saldırıp Lunebourg Tugayının sancağını elde etmişti.

Napoleon bu zırhlı süvarilere saldırı buyruğu vermeden önce, aniden bir sezgiye uyup kılavuz Lacoste'a bir engel olup olmadığını sormuş ve kılavuz, «hayır» demişti, işte bu alçak köylünün yanıtı Napoleon'un mahvına yol açacaktı.

Başka terslikler de oldu.

Napoleon'un bu savaşı kazanma umudu var mıydı? Buna hayır diyoruz. Fakat onun bu yenilgisinin nedeni ne Wellington'du, ne de Blücher. Hayır, onun yenilgisini Tanrı istemişti.

Napoleon'un utkun olması, on dokuzuncu yüzyıl yasalarına uymuyordu. Artık Napoleon'un yerinin olmadığı bir olaylar zinciri başlıyordu. Artık bu dehanın düşüş vakti gelip dayanmıştı.

Bu müthiş dâhinin, bu dev adamın yoğun ağırlığı, insanlığın kaderini bozuyordu. Bu tek adam bütün insanlığın üstünde oluşan bir yıkım sayılırdı. Böylesi insanların uzun zaman başta kalması medeniyet ve bütün evren için bir yıkım oluşturur. Artık onun bir kenara itilmesi gerekiyordu. Doğrusu, o güne dek, az mı kan akmıştı. O akan kanlar, o ağzına kadar dolan mezarlıklar, anaların bitmeyen gözyaşları, bütün bunlar Napoleon'un aleyhine hususlardır!

Napoleon bitmeyen tutkusuyla Tanrı'yı bile usandırmıştı, bu yüzden onun mahvolması kaçınılmazdı.

O, Tanrı'yı huzursuz ediyordu.

Waterloo, bir savaş değildir, bütün dünyanın değişimidir.

10 MONT SAİNT-JEAN YAYLASI

Çukurla batarya da ortaya çıkmıştı.

Altmış top ve on üç gülle, süvarileri allak bullak etti. Cesur General Delord İngiliz bataryasına askeri bir selamla yanıt verdi.

İngiliz bataryaları saldırıya ara vermiyorlardı. Zırhlı süvariler bir an bile durmadan saldırıya yanıt verdiler. O çukurda boğulan tümenlerdeki arkadaşlarının ölümü onların sayısını azaltmış, fakat cesaretlerini bilemişti. Bunlar sayıca azaldıkça, güçleri giderek artan o eşsiz askerlerdi.

Wathier bölüğü yıkımdan epey hasar görmüştü. Delord ve Ney, tümenlerini sola saptırıp felaketi önlemeyi başarabilmişlerdi. Zırhlı süvariler, İngiliz piyadelerine saldırdılar. Kılıçları dişlerinde, ellerinde tüfekleri, göğüs göğüse çarpışıyorlardı.

Savaşlarda öyle anlar yaşanır ki, ruh kişiyi taşlaştırır. İşte saldırılan o İngiliz bölükleri böyle taşlaşmış halde, kıpırdamadılar...

O anda, korkunç bir durum çıktı ortaya.

İngiliz tümenleri aynı anda saldırıya uğradı. Korkunç bir anafora yakalanmış gibilerdi. Fakat bu taşlaşmış askerler yerlerinden kı

pırdamadılar. En öndekiler dizleri yerde, zırhlı süvarilere süngüleriyle yanıt verdiler, ikinci sıradaki İngiliz piyadeleri düşmanı ateşli silahla karşıladı, onların gerisindeki topçular gülleleri püskürtüyordu.

Zırhlı Fransız süvarileri o koca atlarıyla, düşmanı ezmeye gayret ediyordu. Maalesef gülleler onların çoğunu öldürmüştü. Bu dört canlı devler, duvar arasına soluksuz seriliyorlardı. Öte yandan, sayısız piyade at nallarının altında can verdi. Süngüler bu kocaman adamların karınlarını deşiyordu. Bu, manzara her şeyden daha korkunç bir çarpışma olmuştu. Bu İngilizlerin oluşturdukları kareler, tümenler değildi.

Bunlar alev yağdıran volkan ağızlarıydı. O zırhlı Fransız süvarileri ise süvari alayı değil, bir fırtınaydı. Her dörtgen bir bulutun saldırısına uğrayan bir volkandır. Lavlar şimşekle savaşıyordu.

Sağdaki dörtgen açıkta olduğunda hemen yutuldu. Bu dörtgen Highlander'lerin(*) 75'inci Alayını oluşturmuştu. Ortadaki gaydacı, etrafındaki arkadaşları toprağa serilirken, gözlerinde dağlarının ve göllerinin yansımaları, acıyla gayda çalmayı sürdürüyordu. Bu İskoçyalılar o canım dağlarını, orman ve göllerini düşünerek ölüyorlardı. Bir zırhlı süvari süngüsünü adamın göğsüne sapladı ve kolunu ötelere savurarak, onun çalgısını durdurdu.

(*) Highlander: İskoç alayı.

Uçurum belasından beri, pek çok arkadaşlarını kaybetmelerine karşın, zırhlı süvariler,

yine de cesurca çarpışıyorlardı. Her biri on savaşçıya bedeldi, bu sırada birkaç Alman tümeni gerilemeye hazırlandılar. Buna gören Wellington, hemen kendi süvarilerini düşündü. Eğer Napoleon da o lanetli anda, kendi piyadelerini gönderse, savaş kesinlikle alınırdı. Bu, onun en büyük yanlışı oldu.

Atağa geçen zırhlı Fransız süvarileri birden kuşatıldıklarını gördüler. İngiliz süvarileri onları geriden kuşatmıştı, önlerinde o dörtgenlerin oluşturduğu İngiliz savaşçıları vardı. Bir yandan da Almanlar tarafından sarılmışlardı. Fakat umursamadılar, cesaretlerini anlatacak kelime bulunmazdı.

Artık bu, savaşı da geçen bir kaosa dönüşmüştü. Ruhlarla cesaretlerin yarıştığı müthiş bir tufan. Kılıçlar ve süngüler parlıyordu. Bir anda, bin dört yüzlük Dragon muhafızlarından sadece sekiz yüzü kaldı ayakta. Ney yardıma geldi, yanında mızraklı süvarileri ve avcı erlerini getirmişti. Saint-Jean Tepesi ele geçti. Verildi, tekrar alındı. Zırhlı erler, süvarilerden ayrılmış, piyadelere katılmışlardı. Dörtgenler hâlâ ayaktaydı. On iki hücum oldu. Ney'in altında dört at öldürüldü. Zırhlı süvarilerin yarısı yaylada can verdi. Bu müthiş çarpışma tam iki saat sürdü.

İngiliz ordusu, epeyce sarsılmıştı; az önce alayın yarısından çoğu o uçuruma yuvarlanmamış olsa, kuşkusuz zırhlılar zafer kazanacaklardı. Neredeyse yenilmiş sayılan Wellington bile Fransızların bu cesareti karşısında: «Mükemmel!» demişti.

Zırhlı süvariler on üç dörtgenden yedisini dağıttılar, altmış kadar top arabasını yere mıhladılar ve İngilizlerden altı sancak aldılar. Bu düşman sancaklarını, birkaç süvari Belle-Alliance çiftliğinin önünde duran imparatora götürdü.

Wellington'un durumu iyi değildi.

Savaş, ağır yaralı olmalarına rağmen, hâlâ çarpışmakta üsteleyen iki düşmanın düeollosuna benzemişti. Acaba önce hangisi gidecekti?

Yayladaki çarpışma sürüyordu.

Zırhlı süvariler nereye kadar uzanabilmişlerdi, bunu kimse bilemedi. Fakat şöyle bir şey çıktı ortaya. Savaşın ertesi günü bu cesur süvarilerden birinin atıyla beraber Mont Saint-Jean'ın arabaları tartan kantarlarının yanında delik deşik halde bulunmuşlardı.

Nivelles, Genappe, Hulpe ve Brüksel yollarının tam sapağında, demek bu cesur süvari İngiliz hatlarını geçmişti. Onun cesedini bulan adamlardan biri hâlâ Saint-Jean bayırında yaşar, adı Dehaze. O günlerde on sekizindeymiş.

Wellington mağlubiyetin yaklaştığını sezdi.

Henüz üstünlüğün kimin olduğu kesinlikle bilinmiyordu. Fransız süvarileri İngilizler'in orta kesimini daha çökertmemişti. Napoleon'un utku kazanması için oranın ele geçmesi, kaçınılmazdı.

İngilizler giderek güçten düşüyordu, kan oluk oluk akıyordu. Bir ara sol taraf sarsıldı, soldaki Kempt yardım istedi.

Wellington:

«Adamım yok, ne yapalım, ölmeyi göze alsın!» diye cevap yolladı.

Tuhaf bir tesadüf, aynı anda Ney, Napoleon'dan kendisine destek olarak bir Piyade Tümeni istedi. Napoleon'dan şu yanıtı aldı:

«Piyadem yok, yaratacak değilim ya!..»

Fakat en fazla zarar gören yine de ingilizler'di. O ağır zırhlı süvariler, piyadeyi kötü biçmişti. Alayların başlarında komutanları yoktu ya da sadece bir yüzbaşı ya da teğmen tarafından yönetiliyordu.

1811 yılında Fransızlarla yandaş olup ispanyollar'la çarpışan ve bu çarpışmada Wellington'la beraber Fransızlar'a karşı savaşan Hollandalı Grenadier Alayı neredeyse yok olmuştu.

Subaylar da sayısız kayıp vermişti. Dizinden yaralanan Lord Uxbridge'in, ertesi sabah bacağı kesildi.

Fransız komutanlarından Delord, Lheriter, Cobert, Dnop Travers ve Blancard aslında safdışı kalmıştı, fakat buna karşılık İngiliz saflarında Alten yaralanmıştı, Barne ağır yaralıydı ve Delancey de ölmüştü. Van Merlen, Ompteda ölmüş, Wellington'un bütün kurmayı kılıçtan geçirilmişti. Aslında İngilizler bu kanlı savaşta sanki tombala çekmiş gibi, en çok zarara uğrayanlar olmuştu.

Piyade muhafızlarının 2. alayı, beş yarbay, dört yüzbaşı, üç de ulusal sancak kaybetmişti; 30. piyadenin birinci taburu yirmi dört subay, yüz on iki er kaybetmişti; 79. dağlılar alayının yirmi dört subayı yaralanmıştı, on sekiz subayı, dört yüz elli askeri ölmüştü. Başlarında, daha sonra yargılanıp rütbesi alınarak ordudan atılacak olan Albay Hacke olan Cumberland'ın Hanoverli hafif süvarileri göğüs göğüse savaşı görünce geri dönmüşler, Brüksel'e kadar bozgun halinde Soignes ormanına kaçmışlardı. Fransızların ilerlediğini, ormana yaklaştığını gören yük arabaları, istihkâm ve topçu sevk arabaları, yükler, hasta dolu taşıma arabaları her yere kaçışıyorlardı; Fransız süvarilerinin kılıçladıkları HollandalIlar telaş ve korkuyla: «İmdat!» istiyorlardı. Hâlâ sağ olan tanıkların anlattığına göre, Vert-Coucou'dan Groenendael'e kadar Brüksel'e doğru iki fersaha yakın bir uzunlukta kaçanlar topluluğunun neden olduğu bir tıkanma vardı. Bu korku öyle bir hale geldi ki, Grand'da bulunan XVII. Louis ile Malines'deki Conde Prensine dek ulaştı. Mont-Saint-Jean çiftliğine yerleşmiş seyyar hastanenin arkasına dizilen önemsiz sayıdaki yedekler, sol kanadı koruyan Vivian ve Vandeleur tugayları sayılmazsa, artık Wellington'un hiç süvarisi kalmamıştı. Pek çok batarya dağılmıştı. Bu olayları Siborne belirgince anlatır; Pringle de yıkımı abartarak, İngiliz-Hollanda ordusunun otuz dört bin kişiye düştüğünü söylemeye kadar uzanır. Demir Dük sakindi ama, dudakları morarmıştı. İngiliz kurmay heyetine katılıp savaşta bulunan Avusturyalı savaş gözlemcisi Vincent ile İspanyol savaş gözlemcisi Alava, dükün mahvolduğunu düşünüyorlardı. Beşte Wellington'un saatini çıkardığı ve şu endişe dolu kelimeleri mırıldandığı duyuldu: «Ya Blücher ya da gece!»

Tam o sıralarda, Frishemont yönünde, yükseklerde, uzak bir süngü parladı.

Bu büyük dramın umulmadık sonucu işte buradadır.

11 NAPOLEON'A KÖTÜ, BULOW'A İYİ REHBERLİK EDEN ADAM

Napoleon yanılmıştı, o Grouchy'yi beklerken karşısına Blücher çıkmıştı, yaşamayı bekleyen birine saldıran ecel gibi. İşte kaderin acı cilvesi. İmparator, dünyayı egemenliği altına almak istemişti ama ufukta sürgün vardı... Sainte-Helene adası...

Bülow'a rehberlik eden o genç çoban, Frishemont Tepesinden gidilmesini teklif etmiş olsaydı, belki on dokuzuncu yüzyılın manzarası tamamen değişmiş olurdu. Napoleon Waterloo Savaşını kazanırdı. Pancenoit'nin altından geçilmemiş olsa, Prusya ordusu bir uçuruma düşer ve Bülow savaş alanına vaktinde yetişmezdi.

Bir saatlik bir gecikme savaşın geleceğini değiştirebilirdi. İngilizler savaşı mutlaka kaybederdi.

Bülow'un yetişmesi kaçınılmaz bir şey sayılırdı. O, şafak sökerken yola çıkmıştı. Fakat yağan yağmur, yolları yürünemez hale getirmişti. Hendekler oluşmuş, her yer çamura batmıştı. Hem o dar köprü üzerinde Dyle nehrini aşmak gerekiyordu. Köprüye giden yolda beklemek gerekiyordu. Fransızlar buradaki evleri yakmışlardı. Alevlerin ortasından geçilmezdi. Topçu arabaları ve toplar bu yangının söndürülmesini beklediler. Bülow'un öncüleri, CapelieSaint-Lambert'e öğlene doğru vardılar.

Savaş iki saat önce başlamış olsa, akşam üstü saat dörde doğru bitecek ve Blücher, Napoleon'un kazandığı savaşa yetişmiş olacaktı. Şu var ki, hayatımızın en önemli, en can alıcı bölümleri, pamuk ipliğine bağlıdır.

İmparator öğlene doğru, elinde o güçlü savaş dürbünü, ufuklarda ilgisini çeken bir şey görüp şöyle demişti:

«Orada taburlara benzeyen bir bulut görüyorum.» Sonra yaverine: «Siz ne görüyorsunuz Soult Chapelle-Saint Lambert yönünde?» diye sormuştu.

Mareşal da dürbününü kaparak:

«Haklısınız efendim,» demişti, «dört veya beş bin kişilik bir ordu, sanırım bize yardıma gelen Grouchy olmalı,» diye yanıtlamıştı onu.

Fakat bu koyu bulut, sisler arasında hareketsizdi. Subayların çoğu İmparatorun gösterdiği o bulutu incelemişlerdi. Bazıları bunların mola veren iki bölük olduğunu, bazıları da sadece ağaçlar olduğunu söylemişlerdi. Fakat o bulut hareketsizdi, imparator bu karanlık yere Domon'un hafif süvari alayını keşif etmeleri için gönderdi.

Aslında Bülow kımıldamamıştı. Onun öncüleri fazla zayıf olduklarından, şu anda saldırıya cesaret edemiyorlardı. Fakat akşam üstü saat beş olduğundan, Wellington'un tehlikede olduğunu gören Blücher, saldırı buyruğu verdi ve Bülow'a şu unutulmaz sözleri söyledi:

«İngiliz ordusuna soluk aldırmak gerekir.»

Hemen sonra Losthin, Hiller, Hacke ve Ryssel tümenleri öne fırladı, PrusyalI Prens Guillaume'un süvarileri Paris ormanından çıktılar. Placenoit alevler içindeydi ve Prusya gülleleri dolu gibi yağarak, Napoleon'un ayaklarının önüne düşüyordu.

12 MUHAFIZ ALAYI

Sonrası herkesin bildiği o üzücü gerçekler. Üçüncü bir ordunun meydana çıkışı, birden gürleyen seksen altı top, Bülow'un saldırısı, Blücher'in yönettiği Zieten Süvari Alayı, geriletilen Fransızlar, Ohain yaylasından atılan Marcognet, Papelotte'dan çıkmak zorunda kalan Durutte. Gerileyen Donzelot ve Quiot, yolu kapatılan Lobau. Parçalanan bir alaya dayanan, yepyeni bir savaş.

Karanlık çökerken, parçalanan ordularımızın üzerine çöken yepyeni bir savaş. Saldırıyı canla başla sürdüren İngilizler, Fransız Ordusundaki o büyük yarık...

İngiliz topçularına katılan o Prusya topçularının birleşmelerine, cephedeki karışıklık, yıkım ve bozgun ve tam o sırada, görünen Muhafız Alayı.

Öleceğini bilen, bu yiğit askerler, aynı ağızdan: «Yaşasın imparator!» diye bağırdılar. Ölümün eşiğinde, komutanını alkışlayan bu gözüpek kişilerin cesareti tarihe altın harflerle yazılmalıdır.

Gökyüzü gün boyunca, bulutlarla kaplıydı. Derken akşam saat sekizde ufuklar açılmış ve batan güneş büyük kırmızı bir top gibi görünmüştü. Yıllar önce, Austerlitz'de aynı güneşin doğuşunu görmüşlerdi.

Muhafız ordusunun her taburunu bir general yönetiyordu. Friant, Michel, Roguet, Harlet, Mallet, Poret de Morvan hepsi orada hazırdılar. Topçular başlarında kartalla süslü o tüyiü kalpaklar sisler içinde belirdiklerinde, düşman birden Fransa'ya derin bir saygı duyarak titredi. Sanki yirmi utku birden savaş meydanına girmişti, yenenler kendilerini yenilmiş sayarak, gerilediler fakat Wellington yüksek sesle buyruk verdi:

«Ayağa kalkın muhafızlar, sağlam nişan alın!»

Çalıların arkasına sinen o kızıl ceketli İngiliz askerleri ansızın ayağa fırladılar ve mermiler bir anda üç renkli Fransız bayrağını lime lime etti, İmparator'un ordusu bozguna uğradığını anlamıştı. Deminki «Yaşasın imparator» sesleniși yerine bu kez, «Kaçın, canınızı kurtarın!» sesleri yükseldi. Fakat Muhafız ordusu buna rağmen, gerilemedi, her adımda düşenler çoğalıyordu. Ama onlar yine de, öne fırlamayı sürdürüyorlardı. Bu intiharda çekinen, kararsız kalan olmadı. Er, general ölçüsünde kahramandı. Adamlar sırayla göğüslerini düşman mermilerine hedef ettiler.

Şaşıran Ney(*) de, bu karmaşanın içindeydi. Beşinci atı da altında vurulup yere serildi. Ney yüzünden terler boşanarak, ceketinin düğmeleri kopuk, apoletlerin biri kılıçla koparılmış perişan halde, elinde kırık kılıcıyla, alev saçan gözlerini düşmana çevirip öne atıldı.

(*) General Ney: 1815 yılında yargılanmış ve Kral yanlısı Fransız Savaş Divanı tarafından kurşuna dizilmişti.

«Gelin! Savaş meydanında bir Fransız mareşalinin nasıl öldüğünü görün!» diye kendisinden geçmişçesine bağırıyordu.

Ama boşuna ölmedi. Çok öfkeliydi, hatta bir ara Drouet'ye şöyle seslendi: «Sen kendini öldürtmek istemez misin?»

«Yüce Tanrım, neden sanki şu İngiliz gülle ve mermileri karnıma saplanmıyor?..»

Şanssız adam, sen Fransız kurşunlarıyla vurulacaktın!..

13 FELAKET

Bu bozgun çok acıklıydı.

Ordu her taraftan kaçmaya başladı, çözülme başlamıştı. Bütün cepheler dağılmıştı. Bazıları «İhanet!» diye bağırıyor, bazıları: «Kaçın, canınızı kurtarın!» diye. Dağılan bir ordu, eriyen buzlara benzer. Her şey çatlıyor, eriyor, geriliyor, yüzüyor ve kayboluyordu.

Ney, bir at bulup bindi ve şapkasız, kravatsız, kılıçsız; orduyu toparlamak, kaçanlara engel olmak için öne sürdü atını. Bu arada şaşkınlığından İngiliz ve Belçikalıları da durduruyordu. Orduya sesleniyor, yalvarıyor, hakaret ediyordu.

Askerler «Yaşasın Mareşal Ney!» diye seslenip, onun yanından kaçışıyorlardı.

Bozgunların en korkuncu, sürüyordu. Napoleon Muhafız Alayından artanları toparlamak için, yok yere çırpınmıştı. Quiot, Vivian'ın önünden geriliyor, Kellermann Vandeleur'den kaçıyordu, Lobau, Bülow tarafından sıkıştırılmıştı, Morand Firch'ten kaçmış Domon ve Subervie ise Prusyalı Prens Guiliaume'un askerleriyle kuşatılmıştı. İmparator'un Muhafız Alayını yöneten Guyot, İngiliz dragon erlerinin önünde düşmüştü. Napoléon kaçakların arkasından atını dörtnala sürüyordu, onlara öğütler veriyor, emirler dağıtıyor, yalvarıyor, gözdağı veriyordu. Sabahleyin, «Yaşasın imparator!» diye bağıran bütün bu adamlar şimdi sanki onu tanımaz gibi yapıyorlardı. Bu arada çıkagelen Prusya Süvarileri uçarcasına ileri atılmış, karşısına çıkanları kılıçtan geçiriyor, öldürüp yok ediyordu.

Top arabalarının atlarını çözen Fransızlar, Paris yoluna vurmuşlardı. Herkes kaçmak için itişiyor, birbirini ezerek alabildiğine hızlı bu savaş alanından uzaklaşmaya bakıyordu. Yollar, patikalar, köprü ve tepeler, vadi ve ormanlar korkup kaçan insanlarla dolmuştu. Kederli inlemeler, başaklar arasına atılan heybe ve tüfekler... Artık kimse kimseyi tanımıyordu, ne komutan vardı, ne subay, ne de er!.. Tam bir mahşer... Birkaç saat önceki aslanlar, karacalara dönmüştü, işte bu bozgunun tanımlaması.

Genappe'de bir deneme yapıldı. Düşmanı püskürtmek için Lobau üç yüz askeri toparlayarak köyün girişinde bir barikat kurdu. Ama PrusyalIların ilk gülleleri yağmaya başlayınca hepsi kaçışmaya başladı ve Lobau yakalandı. Kovalama müthiş oldu. Blücher bir katliam buyruğu verdi. Roguet, kendisine bir Prusyalı esir getirecek her Fransız erini ölümle tehdit etmişti. Aynı Muhafız Alayının generali Duhesne Genappe de bir hanın kapısına kıstırılmıştı, kılıcını bir muhafız subayına teslim etti. Subay kılıcı, alıp esire saplayarak onu öldürdü.

Zafer, yenilenlerin öldürülmeleriyle sona erdi. Kocamış Blücher şerefini kaybetti, onun gaddarlığı felaketi iyice katmerleştirdi. Bozulan ordu acılar içinde Genappe'dan yola çıkarak Dört Kol (Quatre Bras)'dan, Gosselies'den geçti, Chareroi'yı geride bırakıp Thuin'i de geçerek sınırda durdu. Bu kaçan ne yazık ki Büyük Ordu'ydu.

Bu beklenmedik bozgun, bu çözülme, tarihte anılan en büyük cesaretin çöküşü

nedensiz mi oluştu? Hayır. Siyah bir gölge Wa- terloo'yu kapladı. Bu kader günü oldu. İnsanoğlunun gücünü aşan bir güç, o gün kendisini gösterdi. Avrupa'yı yenenler, kendileri de yenik düştüler. O günden sonra, dünyanın geleceği değişti. Waterloo, bir gong sesinin ölümü bildirişi. O büyük adamın yok olması yeniçağ için kaçınılmazdı. İşte kahramanların bile paniklemeleri bu yüzdendi. Tanrı böyle istemişti.

Karanlık bastırırken, Genappe civarlarında Bernard ve Bertrand adlı generaller atından inmiş, onu yularından çekerek düşünceli ve dalgın, nereye bastığını görmeden yürüyen bir adamı ceketinin eteğinden tutup durdurdular. Bu uyurgezer adam Waterloo'ya geri dönen Napoleon'du. O büyük hayalinin yıkılışına inanmak istemiyordu.

14 SON BÖLÜK

Muhafız Alayından birkaç bölük gece saatlerine kadar teslim olmadılar. Geceyle ölüm de gelecekti. İşte o zaman bu korkunç karartıların kendilerini kuşatmasını beklediler. Her bölük kendi alayından ayrılmıştı ve yalnız ölüyordu. Bu son direnç için, bazıları Rossonne Tepelerinde, bazıları da Mont Saint-Jean Yaylalarında konuşlanmışlardı. Orada terk edilmiş, yenilmiş bu kahramanlar, can veriyorlardı.

Orada Ulm, Wagram, Lenâ, Feriedland ölüyordu. Gün battıktan epey sonra, gece saat dokuzda Mont Saint-Jean yaylasının yamaçlarında tek bir bölük kalmıştı. Bu bölüğe şimdiye dek adını duyurmayan bir subay komuta ediyordu: Cambronne. Her ateş açılışında bölük birkaç askerini yitiriyordu, top ateşine tüfekle yanıt veriyordu.

Bu bölükler sadece bir avuç asker kaldığında, sancakları kurşunlarla lime lime olduğunda, kurşunlarını tüketip onları sopa gibi kullanmayı düşündüklerinde, ölülerin sayısı canlıların sayısını kat kat geçtikten sonra, birden İngilizler bu cesur ölülere karşı derin bir saygı duydular. Bir an için İngiliz topları gürlemeyi bıraktı. Kısa bir mola. Derken karanlıkta bir ses duyuldu. General Colville ya da General Maitland, onlara şöyle seslendi:

«Ey cesur Fransızlar, teslim olun!»

Cambronne şu yanıtı verdi:

«Bok!..»

15 CAMBRONNE

Fransız okur kendisine saygı gösterilmesini istediği için, belki de bir Fransız'ın söylediği en güzel kelime olan söz ona yinelenemez. Tarihte yüceliğe tanıklık yasaktır.

Bütün bu sorumluluğu üstlenip, biz bu yasağı çiğniyoruz.

Onun bu sövgüsü, tarihe geçecekti...

Bütün bu devler arasında bir Titav(*) vardı, o da Cambronne'du.

(*) Titav: Devlerin ilahı. Jüpiter'le boy ölçüşmek istemiş ve onun öfkesine uğramıştı.

Bu sözü edip, sövdükten sonra ölmek. Bundan daha iyi bir şey düşünülebilir mi?

Fakat bir gülle ile yaralanmasına rağmen, bu cesur adam ölmediyse, bu da onun kabahati değildir.

Waterloo savaşını kazanan, bozguna uğrayan Napoleon değildi, saat dörtte gerilemeye hazırlanan Wellington da olmadı. Bu savaşı kazanan cesur Cambronne'dur.

Felakette bu yanıtı vermek, alınyazısına bu küfrü haykırmak, düştükten sonra kalkmak, kaba bir küfrü yüceleştirmek, bu yengiyi tek bir kelimede özetlemek, bu sahiden çok az kişiye nasip olan bir kahramanlıktır.

Bu, yıldırıma sövmekten farksızdır.

Felakete bu karşılığı vermek, bunu geleceğe söylemek, gelecekteki aslana bu temeli, bu tabanı vermek, gecenin yağmuruna, Hougomont'un alçak duvarına, Ohain'in çukur yoluna, Grouchy'nin gecikmesine, Blücher'in gelişine bu karşılığı vermek, mezar içinde kırıc" alay olmak, düştükten sonra da ayakta kalacak gibi davranmak, bir hece içinde bütün Avrupa Birliğini boğmak, Caesar'lar çağından beri bilinen ayakyolunu krallara hediye etmek, onu Fransa'nın şimşeğini katarak kelimelerin en sonuncusunu en başa geçirmek, Waterloo'yu küstahça, terbiyesizce bir karnavalla kapatmak, Leonidas'ı Rabelais ile tamamlamak, söylenmesi mümkün olmayan, olağanüstü bir kelimeyle bir zaferi özetlemek, toprak kaybedip Tarihi kazanmak, bu kanlı hesaplaşmadan sonra gülenleri kendinden tarafa çekmek çok zahmetli bir iştir.

Yıldırıma hakarettir bu; Aiskhulos'un konu aldığı yüceliğe çıkar bu.

Cambronne'un bu sövmesi bir ikilik oluşturdu. Kim yendi, Wellington mu? Hayır. Blücher yardıma yetişmese, o mahvolmuştu... Blücher mi yendi? Hayır. Wellington başlamasa o hiçbir şey yapamazdı. O İngiliz Komutanının başlattığını bitirdi. Fakat Cambronne, kimsenin adını bile bilmediği subay, can vermek üzere bulunduğu sırada, hayata alaylı bir küfür haykırıyordu... insan, bunun karşısında nasıl heyecanlanmaz?

Avrupa'nın bütün kralları, mutlu generaller, alev saçan savaşçılar, utku kazanmış yüz binlerce asker ve onların arkasında bir milyon asker daha var, Napoleon'u ezdiler; onun Büyük Ordu'sunu yendiler. Sadece Cambronne kaldı. Evet, işte bu adsız subay, karşı koyma cesaretini gösterdi. Karşı koydu ve bir kılıç arar gibi etkili bir söz aradı ve ağzına tükrük gibi gelen bu sövgüyü düşmanın yüzüne tükürdü. Bu hem olağanüstü, hem de fazla parlak olmayan bu utku karşısında, bu zavallı adam doğruluyor; zaferin ağırlığı altında kalıyor fakat onun hiçliğini anlıyor; onun yüzüne tükürmekten daha kötüsünü yapıyor; sayıca üstünlüğün, gücün ve malzemenin eksik ezikliği altında ruha bir ifade buluyor: Bok! Bir daha söylüyoruz: Bunu söylemek, bunu yapmak, bunu bulmak muzaffer olmaktır.

Dâhilerin ruhu bu sıradan subayın ruhuna girdi. Rouget de l'isle in Marseilleise'yi(*) bestelemesi gibi Cambronne da o etkili küfrü buldu.

(*) Marseilleise: Fransız ulusal marşı. Roufet de l'isle bestelemişti.

Bu sanki Tanrı'nın estirdiği bir rüzgârla olmuştu. İşte can vermeye hazır bu cesur adamlar aniden kalktılar. Biri, ulusal marşı söylüyor, diğeri korkunç bir nara atıyor.

Cambronne sövüyordu. Avrupa'ya değil, bunu geçmişe fırlatmıştır. Onu duyan, bu adamda o eski mitolojik devlerin ruhunun canlandığına inanıyor; Danton ya da Kleber kükrüyormuş gibi.

Cambronne'un bu yanıtına Wellington «Ateş» emriyle karşılık verdi. Tepe gülle sesleriyle sarsıldı.

Müthiş bir duman gökyüzünde yükselen ayı, kararttı. Duman dağıldığında, hiçbir şey kalmadı. Muhafız Alayı kalmamıştı. Muhafız alayı kaybolmuştu. Bu canlı istihkâmın dört duvarı yerdeydi, cesetler arasında sağda solda tek tük kıpırtılar görünüyordu. Ve işte böylece Roma lejyonlarından daha ünlü olan Fransız alayları, Mont-Saint-Jean'da, yağmur ve kanla yıkanan toprakların üzerinde, karanlık ekinlerin arasında, şimdi sabahın dördünde ıslık çalarak, neşeyle atını kırbaçlayarak, Nivelles posta arabasını götüren Joseph'in geçtiği yerde can verdi.

16 HER ŞEY BİTTİ

Waterloo savaşı hiçbir zaman çözülmeyen bir bilmecedir. Kazananlar bile bunu hakkıyla çözemediler. Napoleon için bu bir panikti. Blücher bir şey anlayamamıştı, Wellington bir anlam veremiyordu!

Askeri raporlara bakılsa, kimse işin içinden çıkamaz. Yorumlar da allak bullak. Bazı tarihçiler, savaşı dört kısma ayırır, bazıları, üç kısımdan söz eder. Tarihçileri çoğu gözleri kamaşmış gibi kesin bir yorumda bulunamadı.

Bu müthiş savaşta insanların rolü epey önemsiz...

Wellington veya Blücher'den Waterloo'yu almak, İngiltere'den ya da Almanya'dan bir şey koparmak değildir. Halklar kılıçlarının güçlerine göre ölçülmezler. Waterloo'da, yalınkılıç düşmanlarını öldüren Almanlar'ın o günlerde «Goethe» gibi usta bir şairi, bir yazarı vardı. Wellington'un İngiltere'sinde de o yıllarda «Lord Byron» parlıyordu.

Almanya ve İngiltere kültür bakımından on dokuzuncu yüzyıla mühür basmış oldular. Waterloo'nun bu kalkınmada bir işlevi olmadı... Sadece barbar uluslar, uygarlıklarını savaşların sonuçlarına bağlar. Fakat ilkel uluslarda bir utku, ansızın kalkınma yaratır. Bu, bir fırtınayla kabaran sellerin geçici gururu, kibridir. Uygar uluslar, özellikle yaşadığımız çağda, bir komutanın iyi, ya da kötü şansıyla ne yükselir, ne de alçalır. İnsanlık içinde onların özgül ağırlığı bir çarpışmadan daha üstün bir şeyden kaynaklanır. Onurları, Tanrı'ya şükür, saygınlıkları, ışıkları, dehaları kahramanların, fatihlerin -şu kumarbazların- savaş piyangosuna koyabildikleri birer sayı değildir. Çoğu zaman kaybedilen savaş, kazanılmış ilerlemedir. Daha az şan, ün, daha fazla özgürlük. Trampet susar, akıl konuşmaya başlar. Kaybeden kazanıyor oyunu. Öyleyse, Waterloo'dan her iki taraftan da sakince söz edelim. Tesadüfün hakkını tesadüfe, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya teslim edelim. Waterloo nedir? Bir zafer mi? Hayır. Piyangodan çıkan dübeştir. Fransa'nın parasını ödediği, Avrupa'nın kazandığı bir piyango. Buraya bir aslan oturtmaya değmezdi.

Aslında Waterloo tarihin en tuhaf karşılaştırması, Napoleon ve Wellington. Onlar

yalnızca düşman değil, karşıtlardı. Birbirinden bunca değişik yapıda iki insan, asla düşünülemez. Bir yandan dakiklik, kehanet, sağlanan bir gerileme, alandan faydalanan bir savaş stratejisi, bölükleri dengeleyen bir hesaplama, saat elde ayarlanan bir çarpışma. Hiçbir şeyi şansa bırakmamak, eski klasik cesaret, tam bir uygunluk. Beri yanda sezgi ve anlayış, kadere inanmak, her atılışı yerinde bir kavrayış, bir bakışla görme, bir kartal gözüyle bakan ve yıldırım gibi çarpan bir güç, bir savaşma dehası, derin bir ruhun olanca sırları. Yazgıya, nehir, ova, orman, tepe ve gölle birleşerek onları kendi denetimi altına alma inancı, savaşta acımasızlaşan bir yetke. Strateji bilimine karışan bir talihe inanç. Wellington savaşın, belki hesap uzmanıydı. Napoleon ise savaşın Michel-Angello'su. Ama bu kez hesap, dehayı yendi.

Her iki yan da kendilerine utku kazandıracak birini bekliyordu. Ama yine de doğru hesaplayan kazandı. Napoleon, Grouchy'yi bekliyordu, o gelmedi. Wellington Blücher'i bekledi, o geldi. Wellington rövanşını kazanan klasik çarpışma yöntemiydi. Bonaparte yengisinin ilk günlerinde bu klasik savaşla İtalya'yı yenmişti. Yaşlı baykuş, genç atmacaya dayanamamış, kaçmıştı. Napoleon Bonaparte, eski savaş usullerini alaşağı etmiş gibiydi. Kimdi bu, yirmi altı yaşındaki genç KorsikalI? Hiçbir şeyi olmayan, yiyeceksiz, cephanesiz, topsuz, neredeyse yalınayak, adam gibi bir ordusu bile bulunmayan, bu serüvenci? Avrupa'yı kasıp kavuruyor, zafer üzerine zafer kazanıyordu. Nefes bile almadan, en güçlü krallık ve imparatorlukları deviren bu genç subay kimdi?

Kendini ne sanıyordu bu genç baldırıçıplak? Harp Okulu onu reddediyordu. Eski krallığının yeni yönetime olan kini. Ne yazık ki bu kin, son sözünü 1815'te Waterloo'da etti. Kader bu haksızlığı kabul etti. Yıpranmak üzere olan Napoleon, karşısında genç bir hasım buldu.

Waterloo ikinci sınıf bir komutanın kazandığı birinci sınıf bir savaştır. Waterloo'da İngiltere'ye, İngiliz istemine, İngiliz kanına beğeni duymak kaçınılmaz bir zorunluluktur. Aslında savaşı Wellington kazanmadı, o disiplinli İngiliz Ordusu kazandı.

İngiltere Wellington'u bu kadar yüceltmekle kendisine haksızlık etmiş oldu. O vefasız Wellington, Lord Bathurst'a yolladığı bir mektupta 1815'te Waterloo zaferini kazanan ordu için, «Zayıf bir ordu» demişti. Waterloo topraklarına gömülü o cesur İngilizlerin kemikleri bu suçlamayla sızlamaz mı?

Evet Wellington, belki disiplinli ve kararlı davrandı, hiç yılmadı, direnmeyi bildi, ama savaş alanına düşenler son ana dek, gaydasını çalmaya devam eden o İskoçyalı çalgıcılar, süvariler, mermiler altında göz kırpmadan ilerleyen o Maitland ve Mitchell orduları...

Bize kalırsa Waterloo'yu İngiltere, İngiliz askerine borçludur. O Wellington'un heykelini yapacağına, İngiliz askerini simgeleyen bir heykel yaptırsa daha yerinde davranmış olurdu.

Ama kim bilir, belki yüce İngiltere, bu sözler için bize küsebilir. Onlar hâlâ monarşiye, soyaçekime, sınıf farkına inanıyorlardı. Halk olarak onlar sadece soylulara taparlar. Bir işçi aşağılanmaya boyun eğer, bir asker kamçılanmaya sesini çıkarmaz. Dedikodulara göre, İnkermenn savaşında bir çavuş bütün bir orduyu kurtarmıştı, ama onun adı bile askeri bültende yer almamıştı, çünkü Lord Raglan, raporunda, subay olmayan hiçbir

adamın adını yazmazdı.

Waterloo gibi bir savaşta, en büyük rolü kader üstlenmiştir. O yağan yağmurun çamura buladığı yollar, Hougomont'un surları, Ohain'in o çukurlu yolu, top sesini alamayan Grouchy, Napoleon'u şaşırtıp aldatan «o hain kılavuz Lacoste». Oysa Bülovv'a rehberlik eden o genç çoban, onu doğru yoldan çevirmekle, ona zaferi sunmuştu. Şunu da belirtmek gerekir ki Waterloo'da savaştan çok, katliam oldu.

Cephe savaşları arasında Waterloo, savaşçı sayısına oranla en dar cephesi olan savaştır. Napoleon, üç çeyrek fersah, Wellington, yarım fersah; her iki tarafta yetmiş iki bin asker. Bu yoğunluk gırtlak gırtlağa gelmeyi oluşturdu.

Hesaplayıp şu dengeyi kurdular. İnsan kaybı: Austerlitz'de Fransızlar yüzde on dört; Ruslar yüzde otuz; Avsuturyalılar yüzde kırk dört. Wagram'da Fransızlar yüzde on üç, AvusturyalIlar yüzde on dört. Moskova'da Fransızlar yüzde otuz yedi, Ruslar kırk dört. Bautzen'de Fransızlar yüzde on üç, Ruslarla PrusyalIlar ön dört. Waterloo'da Fransızlar yüzde elli altı, Müttefikler otuz bir. Waterloo için genel toplam yüzde kırk bir. Yüz kırk dört bin savaşçı, altmış bin ölü.

Günümüzde Waterloo Ovası bütün diğer ovalar gibidir. Fakat geceleyin bir tür sisin bürüdüğü bu ovada, yolunu kaybeden bir yolcu korkunç şeyler görebilir. Bu yolcu tekinsiz Filibe ovalarının karşısındaki Virgilius gibi bakıyor, dinliyor, hayale dalıyorsa, felaketin sanrısı onu heyecanlandırır, sıkıca yakalar. O lanetli 18 Haziran gecesini tekrar yaşar, tepedeki o aslan heykeli silinir, savaş meydanı olanca çıplaklığıyla ortaya çıkar. Ovada alay alay piyadeler, geçit yapar, ufuklardan nal sesleri gelir, o dalgın yolcu, kılıçların parlamasını görür, bir çukurdan bir inilti yükselir. Bütün şu gölgeler, bunlar, Napoleon'un en sevdiği askerleri o Grenadier'ler, parıltı saçanlar, o zırhlı süvariler. Bu iskelet Napoleon, şu iskelet Wellington'un ta kendisi. Geceleyin gölgeler hâlâ savaşır, uçurumlar alevler saçar, ağaçlar titrer, bulutlarda bile kızıltılar belirir. Bütün bu savaş alanları Mont Saint-Jean, Hougomont, Frische Mont, Papelotte, Palcenaoit tümü de hortlakların dolaştıkları tekinsiz yerlerdir.

17 WATERLOO İÇİN DÜŞÜNMEK

Hayli liberal bir akım, Waterloo'dan nefret etmez. Biz aynı fikirde değiliz. Bizim için Waterloo hiç umulmadık bir felakettir. Bir yavru kartalın böyle bir yumurtadan çıkması akla ziyan bir olaydır.

Aslında Waterloo devrime karşı kasıtlı bir zaferdir. Fransa'ya karşı savaşan Avrupa. Petersburg, Berlin, Viyana'nın, Paris üstüne yürümeleri. Bu 18 Haziran 1815'te yıllar öncesine bir saldırı, 1789 yılının 14 Temmuzu'na bir saldırıdır. Bu, Monarşilerin isyan edip Fransa'dan intikam almalarıdır...

Yirmi altı yıldır, coşan bir halkı sindirmektir, işte Bruswick, Nassau, Romanoff, Hophenzollern, Habsbourg ve Bourbon Prensliklerinin birleşip monarşiyi koruma gayretleridir.

Waterloo, Tanrı adaletinin bir tecellisi olmuştur. Waterloo'nun yedeğinde kutsal hak

vardır. Şurası bir gerçektir ki, imparatorluk tiran olduğundan, eşyanın olağan tepkisiyle krallık ister istemez liberal olacaktı, yenenlerin engin acısına karşın, istemeyerek, Waterloo'dan meşruti bir düzen çıktı. Çünkü Devrimi tam olarak yenmek mümkün değildir ve kesinlikle olması gerektiğinden, kaçınılmaz bir şey olduğundan sürekli meydana çıkar: Waterloo'dan önce eski tahtları deviren Bonaparte'ın karakterinde, Waterloo'dan sonra Anayasayı veren ve ona uyan XVIII. Louis'nin karakterinde.

Napoléon, Fransızlara eşitlik tanımak istemiş, ama bunda başarılı olamamıştı. Napoli tahtına bir arabacıyı geçirmiş, İsveç tahtını eski bir çavuşa emanet etmişti. Eşitliği kanıtlamak için eşitsizliği kullanmış Saint-Quen'de, XVIII. Louis İnsan Hakları Bildirgesine imza atmıştı.

Devrim'in ne olduğunu anlatmak ister misiniz? Buna gelişme de diyebilirsiniz. Gelişmenin kesin tanımını merak ederseniz, ona da yarın diyebilirsiniz. Yarın yolunu yapmakta hiç hataya düşmez. Bugünden işe koyulur, Wellington'u kullanır. O sadece bir asker olan Foy'u bir konuşmacıya dönüştürür. Hougomont'a yenilen Foy, daha sonra kürsüde kendisini gösterecektir.

İlerleme işte böyle bir yol izler. Bu işçi için kötü gereç yoktur. Hiç şaşırmadan, Alplerin üzerinden geçen adamı da, Elyssee Babanın sarsak ihtiyar saf hastasını da kendi ilahi işine uyarlar. Komutandan olduğu gibi, bacakları hasta ihtiyardan da faydalanır; ilkinden dışarıda yararlanır; diğerinden, içerde. Waterloo, Avrupa tahtlarının devrilişini kılıçla durdurup, devrimci eylemlerin başka yönde gelişmelerinden başka bir yarar sağlayamadı. Kılıç kullananlar işlerini yaptılar, sıra bilgelere geldi. Waterloo'nun durdurmak istediği yüzyıl onun üzerinden geçti ve yoluna gitti. Bu lanetli zaferi özgürlük yendi.

Özetle ve tartışılmaz biçimde söyleyebiliriz ki, Waterloo'da üstün gelen, Wellington'un arkasında gülümseyen, söylenenlere göre Fransa'nınki de dahil, bütün Avrupa mareşallik asalarını ona getiren, aslanın kümbetini yükseltmek için kemik artıklı toprakları neşeyle arabalar dolusu taşıtan, bu altlığa fiyakayla 18 Haziran 1815 tarihini yazan, geri çekilenleri kılıçtan geçirmekte Blücher'e cesaret veren, Mont-Saint-Jean Ovasının tepesinden bir ava saldırır gibi Fransa üstüne eğilen sürekli, karşı-devrimdir. Şu haince «böl, parçala» kelimelerini mırıldanan, karşı-devrimdir. Paris'e gelince, volkan ağzını yakından gördü, bu külün ayaklarını yaktığını anladı ve fikrini değiştirdi. Bir emrin kekelemesine geri döndü.

Özetleyelim, Waterloo'nun nasıl bir etkisi oldu?

Waterloo'da olanı görmeliyiz, istenilen bir özgürlük mü? Hayır... Aslında karşı-devrim istemeyerek liberal sayılırdı. Paradoks içeren bir deyimle Napoleon'un da istemeyerek devrimci olduğunu söyleyebiliriz. Aslında 18 Haziran 1815'te atından alaşağı edilen Napoleon değil, Robespierre'di.

18 KUTSAL HAKKIN CANLANMASI

Diktatörlüğün bitimi. Avrupa'nın bütün bir sistemi darmadağındı. İmparatorluk, Roma'nın çöküşüne benzeyen bir gölge arasında yok oldu. Barbarlar çağında olduğu gibi

uçurumdan kurtulunur. Ama şu var ki, 1815 yılının barbarlığı, daha doğru adıyla, «Karşıdevrimin soluğu epey zayıftı, hemen tükendi. İmparatorluğun uzun bir süre matemi tutuldu. Hem de cesur insanlar tarafından. Aslında imparatorluk zaferdi.

XVIII. Louis Paris'e girdi. 8 Temmuz günü, onun başkente girişi danslarla kutlandı. Tuilleries Sarayı'nın kubbesine asılan bayrak, bembeyaz bir bayraktı. Sürgündeki kral tahtına çıkmıştı. Hartwell'in çam masası, Kralın zambak çiçekleriyle süslü koltuğunun karşısında durdu. Austerlitz zaferi, çoktan mazide kalıp unutulmuştu. Kilise, otoritesine tekrar kavuşmuştu.

Kilise önceden olduğu gibi tahtın en güçlü dayanağı oldu. Avrupa barışa kavuşmuştu. Beyaz kokartını taktı. Trestaillon ün kazandı, Orsay köprüsündeki taş süsleri üzerinde Latince *«non Plurivus İmpar»(*)* sözleri yeniden göründü, imparatorluk Muhafız Alayının bulunduğu yerde kızıl bir ev yapıldı.

Carrouessel Anıtı, Marango ve Arcole yengilerinden utanır gibi, bunların yerine Angoûleme Dükünün heykeliyle süslendi. Devrim kurbanlarının mezarı olan Madeleine Mezarlığı mermer ve akiklerle bezendi. Çünkü XVI. Louis ile Marie-Antoinette'in naaşları oradaydı. Onları onurlandırmak gerekiyordu. Vincennes ormanında Enghien Dükünün vurulduğu yere, mermer bir sütun yapıldı. Dük'ün idamından bir ay sonra Napoleon İmparator tacını giymişti. Taç giymeyi kutsayan Papa Pie VII, bu kez de Napoleon'un düşüşünü kutsadı.

Bu arada Schonbrunn Sarayında dört yaşlarında küçük bir prens yaşıyordu. Artık kendisine Roma Kralı(**) demek yasaklandı.

(*) *No Plurieus impar:* **diğerlerinden farklı değildir (Latince).**

(**) Roma Kralı: Napoleon ile Viyanalı arşidüşes Marie-Louise'in oğlu. Daha sonra Viyana'da yaşayacak Reichtag Dükü adını alacak ve genç yaşta tüberkülozdan ölecekti.

Evet bütün eski krallar, hakları olan eski tahtlarına kavuştular. Bu arada Avrupa'nın egemeni bir kafese tıkılmıştı. Eski yönetim, yeni yönetim oldu. Bütün bunlar bir yaz günü, gencecik bir çobanın bir Prusyalı generale «Bu yol kestirmedir» demesi yüzünden olmuştu.

1815 yılı, loş bir bahardır. Eski hastalıklı gerçekler, tekrar hortladı. Yalan 1789'la birleşti. İlahi Hak, yeni bir kanunla örtüldü.

Önyargılar, boş inançlar, yeni bir kanun altında sözüm ona liberallik maskesiyle ışıldatıldılar. Tıpkı bir yılanın kabuk değiştirmesi gibi.

Napoléon, insanoğlunun güçlenmesinde ve aşağılanmasında rol üstlenmişti, işte bu da, o Büyük Adam'ın, affedilmez yanlışı oldu! O, geleceği hiçe saymıştı.

Bu arada halklar da kendisini hâlâ unutamamıştı. Ondan söz ediliyordu. Nerede? Ne yapıyor? Bir yolcu Marengo gazilerinden birine «Napoléon öldü» demişti. O Gazi, o eski asker, kederli bir gülüşle:

«Hadi canım,» dedi, «*o* mu ölecek? Siz onu tanımazsınız, o ölmez!»

Napoleon'un yokluğu Avrupa üzerine karanlık bir gölge çökertmişti. Engin bir boşluk.

Krallar bu boşluğu doldurmak istediler. Köhne Avrupa, bir reforma karar verdi. Bir Sainte-Alliance «Kutsal Birleşme» kuruldu.

Tekrar kurulan bu eski Avrupa karşısında yepyeni bir Fransız'ın manzarası çiziliyordu, imparatorun ciddiye almadığı gelecek göründü. Alnında özgürlük yıldızı vardı. Genç kuşakların ateşli gözleri ona döndü. Ama epey garip bir şey daha oluştu. Gençler hem özgürlük adını taşıyan geleceğe gönül indirirken, geçmişin de özlemini çektiler: Napoléon. O yüreklerde tekrar taht kurdu. Düşen Napoléon, ayaktaki Napoleon'dan daha yüce görünüyordu. Onu yenen uluslar, kendisinden korktular. İngilizler ona gardiyan olarak Hudson Lowe'u verdiler. Onun o kollarını birleştirip kafa tutan duruşu kralların kâbusu olmuştu. Rus Çarı Alexandre ondan söz ederken, onun «Uykularını kaçırdığını» söylüyordu. Evet bu hayalet eski dünyayı titretiyordu. Ufukların arkasında Sainte-Helene Adasının kayalıklarını sivrildiğini bilmek, kralları tahtlarında tedirgin ediyordu.

Napoléon Longwood'da can çekişedursun, Waterloo'da şehit

düşen o altmış bin asker, toprak altında çürüdüler. Onlardan yayılan huzur dünyayı sardı. Viyana Kongresi 1815'in yeni kanunlarını yazdı. Avrupa'da buna «Restorasyon» adı verildi.

İşte Waterloo bunu yapmıştı.

Fakat sonsuzluğun derdi mi bu! Bütün bu kasırga, bütün bu bulut, bu savaş, sonra bu barış, bu karanlık, bir dal ottan diğerine uçan kartalı eşit tutan o engin gözün parıltısını bir an bile gideremedi.

19 GECELEYİN SAVAŞ MEYDANI

Konumuza tekrar dönmek için o lanetli savaş tarihine geri dönelim. 1815 yılının 18 Haziran gecesi dolunay vardı. Bu aydınlık Blücher'in firarına yardım etmiş ve katliamı kolaylaştırmıştı.

Son top sesinden sonra Mont Saint-Jean ovası koyu bir sessizliğe büründü.

İngilizler, Fransızlar'ın bıraktığı kampı işgal ettiler. Bu da kazanılan utkuların sonucudur. Yenen her zaman yenilenin yatağında uyur. Bozgundan kaçan PrusyalIlar, önceden gitmişlerdi. Wellington da Lord Bathurst'a raporunu yazmak için, Waterloo ilçesine geçti.

Doğrusu buranın savaşta o kadar rolü olmamıştı. Mont Saint-Jean'a topa tutulmuş, Hougomont, Papeloette yanmışlardı. Plancenoit da yangından yoğun zarar görmüştü. Heine-Sainte saldırıyla elde edilmişti; ama nedense bütün onur, bunda hiç işlevi olmayan Waterloo'ya gelecekti.

Bizler savaş yanlısı değiliz. Savaşın ne kadar korkunç ve dehşet verici olduğunu iyi bilirim. Savaşın hiç saklamadığımız iç kaldırıcı güzellikleri vardır; kabul edelim ki, kimi çirkinlikleri de vardır. Savaşı izleyen sabah, güneş cesetlerin üstüne doğar.

Bunu kim yapar? Utkuyu kim böyle kirletir? Utkunun cebine dalan iğrenç el kimindir? Ün ve şeref ardında oyunlar eden bu yankesiciler kimlerdir? Kimi filozoflar, bu arada özellikle Voltaire, bunu yapanların utkuyu yaratanlar olduğunu söyler. Derler ki, aynı kişi

lerdir bunlar, değişen kimse yoktur, sağ kalanlar yerdekileri soyar. Gündüzün yiğidi gecenin uğursuzudur. Eh, sonunda, kendi yarattığı cesedi biraz soymak onun hakkıdır. Bize gelince, buna inanmıyoruz. Başarı kazanmak ve ölünün potinlerini çalmak, bu aynı el için imkânsız görünüyor bize.

Asıl olan şu ki, zaferden sonra, genellikle hırsızlar gelir. Fakat askeri, özellikle günümüzün askerini bunun dışında tutalım.

Her ordunun bir kuyruğu bulunur, asıl suçlanması gerekenler oradadır. Yarasa-insanlar, yarı eşkiya-yarı uşak, savaş adlı alacakaranlığın yarattığı her soydan basık burunlu yarasa, savaşmayan üniformalılar, yalancı hastalar, korkunç sakatlar, küçük arabalarla, bazen yanlarında eşleriyle yol alan, önceden çaldıklarını sonradan satan kaçakçı ordu kantincileri, subaylara rehberlik eden dilenciler, hainler, ürün hırsızları... önceden ilerleyen ordular -günümüzden söz etmiyoruz- bütün bunları ardı sıra götürdü; o kadar ki özel deyimiyle bunlara «nal toplayan» denirdi. Hiçbir ordu, hiçbir ulus bunlardan sorumlu değildi. İtalyanca konuşur, Almanların ardından giderdi; Fransızca konuşur İngilizlerin. Cerisoles zaferinden sonraki gece, anlaşılmaz Ficardie şivesi konuştuğu için aldanan ve onu bizimkilerden sanan Fervacques Markisi işte bu alçaklardan biri tarafından, Fransızca konuşan bir İspanyol «nal toplayıcısı» tarafından, üstelik savaş meydanında iğrenç biçimde öldürüldü ve soyuldu. Hırsızlıktan hırsız doğuyor. «Düşmandan geçinmek» adlı mide bulandıran özdeyiş, sadece sıkıdüzenli olmanın sağaltabileceği bu yarayı oluşturuyor. Aldatan ünler vardır; kimi generallerin büyük olmakla birlikte, niye bunca yaygın bir üne kavuştukları hiçbir zaman tam olarak anlaşılmaz. Talana izin verdiği için Turenne'i erleri epey severlerdi; izin verilen fenalık iyiliğin parçası olur; Turenne o kadar iyiydi ki, Palatinat'yı ateşe ve kana bulamalarına izin verdi.

Ayrıca, bir hususu daha unutmamak gerekir, bu utkulardan sonra, ölü soyucuları cesetlere dadanıp, ele geçirdiklerini ceplerine atarlar. Ama Wellington bu hususta epey katı davranmış, yakalanacak her ölüsoyucuyu kurşuna dizmekle korkutmuştu. Ama 18 Haziran'ı 19 Haziran'a bağlayan gece, ölüler soyuldular. Yakalananlar bir duvar dibinde kurşuna dizilirken, gözü açık soyguncular yine de, işlerini yapmaktan geri kalmamışlardı.

Ovayı ışıtan ay tekinsiz bir ışık saçıyordu.

Gece yarısından hemen sonra, bir adam göründü, yürümüyor, sürünüyordu. Bu, bir ölü soyucusuydu. Ne Fransız, ne İngiliz, ne köylü, ne de asker. Aslında ona insan bile denemezdi, ölülerin kanlarını emen bir vampir demek daha yerinde. Leş kokusuna gelmişti. Onun için utku soygun demektir. Kaputa benzeyen bir ceket giymişti, ürkek ve cesurdu. İlerlerken habire geriye bakıyordu.

Aniden eğiliyor, yerde sessiz ve kımıltısız duran bir şeyi kurcalıyor, sonra doğrulup uzaklaşıyordu. Süzülüp gitmesi, tavırları, acele ve esrarengiz el hareketlerine bakarsak,

eski Normandiya destanlarının «Alleurs» adını verdikleri ve harabelerde eğleşen, alacakaranlıkta meydana çıkan gulyabanilere benziyordu.

Gece dolaşan uzun bacaklı sukuşlarının bataklıklarda böylesi gölgeleri olur.

Bu sisi merakla inceleyen bir göz, az ötede, Nivelles yolu üzerinde, Mont-Saint-Jean'dan Braine-l'Alleud'e kıvrılan, yolun köşesinde, bir kulübenin arkasına sinmiş gibi duran, ağzındaki dizgine karşın devedikenlerini yemeye çalışan aç bir eşeğin koşulu olduğu, ziftli hasırla kaplı küçük bir ordu erzak arabasını, bunun içinde de kutuların, çıkıntıların üstünde oturan kadını andırır bir şeyi fark ederdi. Belki de bu arabayla o hırsız arasında bir ilişki vardı.

Karanlık fazla kesif değildi, ufuklarda hiç bulut yoktu. Toprağın kana bulanmış olmasından ve gökte parlayan ayın yaslı gibi bembeyaz olmasından, ne çıkar? Çayırlarda, mermilerle kopan, yere düşmeden asılı kalan dallar gece rüzgârında usulca sallanıyordu. Bir esinti, bir soluk bile çalıları oynatıyordu. Otların arasında ruhların gidişini andırır titremeler vardı.

Uzaktan, belli belirsiz, İngiliz karargâhının nöbetçi ve devriyelerinin gidiş gelişleri duyuluyordu.

Biri batıda, diğeri doğuda, iki büyücek yalım gibi, Hougomont'la Haine-Sainte tutuşup duruyordu. Bunlara, iki ucunda kızıl ışıklar saçan birer değerli taş bulunan dağılmış bir yakut kolye gibi ufuktaki tepelere enli bir yarım halka halinde yayılan İngiliz ordugâhının ateş kordonu da ekleniyordu.

O alçak yolun virajını anlatmıştık. Birçok cesur insan için, bu ölümün ne olduğunu düşünmek bile insana dehşet verir.

Korkunç olan bir şey varsa, hayali aşan bir gerçek varsa o da şu: Yaşamak, güneşi görmek, erkekliğin olanca gücüne sahip olmak, zinde ve neşeli olmak, rahatça gülmek, önünde duran pırıltılı bir zafere doğru koşmak, göğsünde nefes alan bir ciğeri, atan bir yüreği, düşünen bir iradeyi duymak, konuşmak, düşünmek, beklemek, sevmek, bir annesi olmak, bir karısı olmak, çocukları, ışığı olmak ve ansızın, bir haykırış süresince, bir andan daha kısa bir sürede bir uçuruma düşmek, devrilmek, ezmek, ezilmek, buğday başaklarını, çiçekleri, yaprakları, dalları görmek, tutunamamak, kılıcını kullanamamak, altında insanlar, üstünden atlar, nafile bir çırpınmak, karanlıklarda rastgele bir at çiftesiyle kemikleri kırılmak, bir topuğun gözünü patlattığını hissetmek, bitimsiz bir öfkeyle atların nallarını ısırmak, boğulmak, bağırmak, kıvranmak, bunun altında olmak ve «az önce yaşıyordum!» demektir.

Bu acıklı felaketin can çekiştiği yerde şimdi sessizlik hüküm sürüyordu. Çukur yolun bayırı, birbirinden ayrılmayan atlar ve süvarilerle dolmuştu. Müthiş bir karmaşa. Bayırın bir karış toprağı görünmüyordu. Cesetler yolu ovanın düzeyine yükseltmişti, ağzına kadar doldurulan bir tahıl ölçeği gibi yolun kenarına kadar yükseliyordu. Yüksek bölümlerde bir ceset yığını, altlarda bir kan nehri: İşte 18 Haziran 1815 akşamında yol böyleydi. Kan Nivelles yoluna kadar akıyor ve orada, bugün hâlâ gösterilen bir yerde, oraları kapatan bir ağaç kütlesinin önünde, taşarak geniş bir birikim oluşturuyordu.

Hatırlanacağı üzere, zırhlı süvarilerin yıkılması tam karşıda, Genappe yolunda olmuştu. Ceset yığının büyüklüğü çukur yolun derinliğiyle orantılıydı. Ortalara doğru, yolun ovayla aynı seviyede bulunduğu yerde, ölü katmanı inceliyordu.

Sürünerek uzun uzun ilerleyen bu gece hırsızı, ansızın olduğu yerde çivilenir gibi kaldı.

O çukurda ölülerin altından sivrilen bir insan eli fark etmişti. Sol elin dördüncü parmağında altın bir yüzük ışıldıyordu.

Adam eğildi, bir süre öylece çömelip kaldı, sonra doğruldu. Ölünün elindeki altın yüzük gitmişti.

Fakat tam uzaklaşacağı zaman, ansızın geri çekildiğini fark etti, az önce yüzüğü çekip aldığı el onun ceketine yapışmış, geri çekiyordu.

Namuslu bir adam, olsa korkardı. Hırsız alayla güldü.

«Oh! Oh!» diye söylendi, «bu sadece ölü, oysa yakalandığımı sanmıştım. Bir hayalet bir jandarmadan daha iyidir.»

Fakat el, gücünü yitirmiş gibi onu bıraktı. Çabalamak mezardakileri yorar.

Ölü soyucu kendi kendine adamın ölmüş olup olmadığını anlamak için onun üstüne eğildi. Kolunu tuttu, başını diğer cesetlerin altından çıkardı, gövdesini çekti, birkaç dakika sonra karanlıkta ardı sıra baygın birini sürüklüyordu.

Bu bir zırhlı subayıydı, hem, yüksek rütbeliydi. Zırhın hemen altından irice bir sırma apolet görünüyordu. Bu subay miğferini kaybetmiş olmalıydı, bir kılıç yüzünde derin bir yara açmıştı, kana bulanmıştı.

Görünüşe göre, yarası ağır değildi, cesetlerin altına düşerek korunmuştu. Yine de, epey kan kaybetmiş olduğu için, gözleri kapalıydı.

Zırhının üzerinde Onur madalyası vardı: Lejyon d'onor (Légion d'Honneur).

Gümüş bir madalya.

Hırsız hemen bunu da cebine atmakta bocalamadı.

Daha sonra subayın cebinde bulduğu saati de aşırdı.

Bir para kesesi bulup, bunu da çaldıklarının yanına attı.

Can vermek üzere olan adama böylece yardım ediyordu. Sonra, yaralı gözlerini açtı, zor duyulur bir sesle:

«Teşekkürler,» diye mırıldandı.

Gecenin serin havasıyla biraz canlanmıştı.

Ölü soyucu yanıtlamadı, uzaklardan ayak sesleri duymuştu. Bu, bir devriye olacaktı.

Subay güçsüz bir sesle sordu:

«Savaşı kim kazandı?»

«İngilizler.»

Hırsızın bu yanıtına subay acı bir inlemeyle yanıt verdi. Daha sonra:

«Ceplerime bakın, bir saat ve bir para kesesi bulacaksınız. Onları alın,» dedi.

Ama sözünü ettiği şeyler çoktan hırsızın cebini boylamıştı. Hırsız bulmak ister gibi yaptıktan sonra:

«Bir şey yok,» dedi.

«Üzüldüm, onları size verecektim!»

Ayak sesleri yaklaşıyordu. Hırsız yakalanmaktan korktu. Gitmek ister gibi:

«Geliyorlar,» diye söylendi.

Subay dirseğinin üstüne doğrulup sordu:

«Hayatımı kurtardınız, kimsiniz?»

Hırsız çarçabuk sıvışmak istiyordu, yarım sesle:

«Ben de sizin gibi Fransız ordusundaydım. Enselenirsem beni kurşuna dizerler, hayatınızı kurtardım, bundan sonrasını siz halledin.»

«Rütbeniz neydi?»

«Çavuş.»

«Adınız?»

«Thenardier.»

Subay:

«Bu adı kesinlikle unutmayacağım,» dedi. «Siz de benim adımı unutmayın, benim adım Pontmercy.»

İKİNCİ KİTAP -ORİON SAVAŞ GEMİSİ

1 24601 NUMARA, 9430 NUMARA OLDU

Jean Valjean ele geçirilmişti.

Üzücü ayrıntıları fazla uzatmak istemiyoruz.

Sadece Montreuil-sur-Mer'de geçen o acıklı olaylardan birkaç ay sonra gazetelere çıkan haberleri alıntılamak isteriz.

1823 yılının 25 Temmuz sayılı *Ak Bayrak* gazetesinde şöyle yazılıydı:

Pas-de-Calais eyaletinin bir ilçesi, müthiş bir olaya sahne oldu. Bay Madeleine adlı bir yabancı, yıllardır kendi buluşu olan bir yöntem yardımıyla, şehirdeki sanayiyi kalkındırmış, silah-boncuk ve cam takı eşyalarının imalatını kolaylaştırıp, burayı refaha kavuşturmuştu. Kendisi de hatırı sayılır bir servet biriktirmişti. Ödül olarak kendisini şehre Vali yapmışlardı. Ama o eski bir kürek mahkûmu olan Jean Valjean'dı. Polisimizin becerisiyle yakalanan bu eski katilin, metresi yaptığı bir kaldırım kadını da vardı ki, adam tutuklandığında, kadın kederinden öldü. Tutuklanmasından hemen önce Laffitte Bankasından çektiği yarım milyonu geçkin bir parayla sadece kendisinin bildiği bir yere saklanmış olmalı. Var ilinin Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanıp hüküm giymiş bulunuyor.

Aynı sayılı *Journal de Paris* başka ayrıntılar da vermişti:

Bu alçak katil, polisi bile yanıltmıştı. Kuzey şehirlerimizden birine Vali yapılan bu suçlu, aynı zamanda orada önemli bir sanayi kurmuştu. Nihayet ele geçirildi. Bunu da Emniyetimizin düzenli çalışmalarına borçluyuz. Söz konusu suçlu, kaldırım kadınlarından biriyle dost hayatı yaşıyordu, onun tutuklanması kadının ölümüne sebebiyet verdi. İnsanüstü bir güce sahip olan bu haydut, daha önce de kaçmayı başarmıştı. Fakat bundan birkaç gün sonra polis, kendisini Paris'te, Montfermeil'e giden bir posta arabasında kıstırdı. Biriktirmiş epey yüklü bir parayı bankadan çektiğini de öğrenmiş haldeyiz, bu birkaç gün içinde, bunu kimsenin bulamayacağı bir köşeye saklamış olmalı. Var Mahkemesi onu tam sekiz yıl önce küçük bir baca temizleyici çocuğun parasını gasp etmekten yargıladı. İddianamede yazıldığına göre bu parayı sadece kendisinin bildiği bir yere gömmüş, bu yüzden bulunamamıştır. Her ne olursa olsun, Jean Valjean sekiz yıl önce Ferney'li saygıdeğer yaşlının:

«... Her yıl birçok Savoie'lı gelir,

Elleriyle usulca siler,

Kurumlanmış uzun bacaları»

diye ölümsüz dizelerle sözünü ettiği dürüst, çalışkan çocuklardan birine karşı anayolda silahlı soygun suçundan Var eyaletinin ağır ceza mahkemesine verildi. Kendini savunmayan haydut suçunu kabul etti. Bu arada Jean Valjean'ın Güney illerimizi talan eden bir eşkiya çetesiyle de işbirliği yaptığı ortaya çıktı. Bu yüzden, suçlu bulunan Jean Veljean ölüm cezasına çarptırıldı. Ama yine de adaletli kralımızın

hoşgörüsü sayesinde cezası ömür boyu küreğe çevrilmiştir. Jean Valjean, daha önce on dokuz yıl kaldığı Toulon Cezaevine gönderildi.

Jean Valjean'ın epey dinibütün bir adam olduğunu tekrar hatırlatmak isteriz. Montreuil-sur-Mer'de hep kiliseye giderdi. Bazı gazeteler, onun ölüm cezasından kurtularak, ömür boyu küreğe mahkûm olmasını bir bağış sayıp, bunu rahiplerin başarısı olarak değerlendirdiler.

Jean Valjean sadece numara değiştirecekti. Yıllar önce 24601 olan numarası, artık 9430 numaraydı.

Montreuil-sur-Mer'e tekrar dönemeyeceğimiz için son bir söz:

Bay Madeleine'in tutuklanmasıyla, oranın yazgısı da değişti. O eski refah artık kaybolmuştu. Onun kurduğu sanayi baştakilerin ihtirası yüzünden yıkıldı, siyah boncuk ticareti iyice kötüledi. Rakip şirketler birbirleriyle, dalaşadursun, ustabaşları kendilerini fabrikatör sanıp sahiden yetenekli insanları işten atmışlardı. Bu yüzden, işlikler kapatıldı, fabrikalar da yok oldu. İş bulamayan yöre halkı, talihini denemek için başka yerlere gitti. Meğer, bütün bu sanayinin ruhu Bay Madeleine imiş. Onun yokluğu her şeyi altüst etmişti. Kısa süre sonra, yöre eski yoksulluğuna geri döndü.

2 BU İŞE ŞEYTAN MI KARIŞTI?

Daha ileri gitmeden, tam da o tarihlerde Montfermeil'deki, akla ziyan bir olaya değinmek isteriz.

Montfermeil'de, epey eskilere giden bir boşinanç hâlâ varlığını sürdürüyor. Bunca rağbet gören bir boşinanca, Paris'in bunca yakınında rastlanması, Sibirya'da sarısabır çiçeğine rastlamak gibi hem afallatıcı, hem de değerlidir. Nadir yetişen bitkiler türünden her şeye derin saygısı olan insanlarız. Anlatılanlara göre Şeytan, Monfermeil Ormanını definesini gömmek için seçmiş derler. Yörenin güngörmüş kadınları, günbatımında orman kenarında bir kömürcü ya da bir oduncuya benzeyen kara yüzlü bir adamın, eski bir pantolon ve solgun bir mavi önlük giymiş halde ormanda dolaştığına yeminler ederler, işin en tuhaf yönü, adamın başında şapka yerine tam alnında iki boynuzun varlığıymış.

Onu yeterince tanıyorlardı. Bu adam, çoğu zaman yerde bir çukur kazıyormuş ve bu adamın esrarını aydınlatmanın üç çaresi varmış.

İlki, adama yaklaşıp onunla konuşmak, işte o zaman, onun sadece bir köylü olduğu, yüzünün kara olmayıp güneşten yandığı için esmer olduğu ve onun çukur kazmadığı, sadece inekleri için ot topladığı anlaşılırdı.

Boynuz sanılan şeyin de, sırtında taşıdığı bir tırpanın ensesinin ardında görülen dişleri olduğu hemen anlaşılırdı. Fakat bu konuşmayı yapan kişi, evine döner ve bir hafta geçmeden ölürdü.

ikinci yol, onun çukuru kazıp bitirmesini beklemek ve o gidince, o çukuru tekrar açıp saklanan defineyi çıkarmaktı. O zaman ise, o ay içinde ölünürdü.

Son çare, o adamla konuşmamak, ona yanaşmamak, ona bakmadan hemen oradan sıvışmaktı ki, bunu yapan, daha talihli sayılırdı, çünkü bir yıl içinde ölürdü.

Ne de olsa ölüm kaçınılmaz olduğuna göre ve bir an meselesi olduğuna göre, cesur kişiler en azından defineyi ele geçirme yöntemini seçiyorlardı. Hiç değilse bir ay, krallar gibi yaşayabileceklerdi.

Her ihtimalin cezbettiği cesur adamlar, söylenenlere göre, sık sık kara adamın kazdığı çukurları açmış ve şeytanı soymayı denemişler. Güya bu iş o kadar kârlı değilmiş. Daha doğrusu, destanlara ve bir de bu konuda, biraz büyücü olan Tryphon adlı Normandiyalı kötü bir papazın bıraktığı kötü bir Latinceyle yazılmış iki dizeye inanmak gerekirse. Tryphon, Rouen civarında Saint-Georges de Boscherville manastırına gömülmüştür, mezarından kurbağalar çıkar.

Özetle, halk eşsiz çabalar harcıyor. Bu çukurlar genelde epey derindir, kan ter içinde kalıyorlar, araştırıyorlar, bütün bir gece çalışıp duruyorlar, çünkü bu iş sadece gece yapılır, gömleklerini terle ıslatıyorlar, mumlarını sonuna kadar yakıyorlar, kazmalarını köreltiyorlar. En nihayet çukurun dibine ulaşıp da «hazine»ye el koyduklarında ne bulsalar iyi? Şeytanın hâzinesi neydi, bilir misiniz? Bir metelik, kimi zaman bir frank, bir taş, bir iskelet, kanlı bir ceset; bazen bir çantadaki kâğıt gibi dörde katlı bir korkuluk, bazen de hiçbir şey. İşte Tryphon'un dizeleri, saygısız meraklılara bunu anlatmak ister gibi:

Kazıyor, karanlık bir çukura hazineler gömüyor: Bir metelik, metal paralar, taşlar, bir ceset, hayaller ve hiç.

Bugün, bazen mermilerin yanında bir barut kabı, sanki şeytanların kullanmış olduğu yağlı ve kirden kızarmış bazı eski iskambil kâğıtları da bulunuyormuş sözde orada. Bu son iki şeyi Tryphon söylemiyor, fakat unutmamalı ki Tryphon XII. asırda yaşamıştı, hiç sanmam ki şeytan Roger Bacon'dan önce barutu, V. Charles'dan önce de iskambil destelerini bulmayı akletmiş olsun. Hem, bu iskambillerle oynandığı zaman, her şeyin elden gideceği tartışılamaz; kaptaki baruta gelince, onda da tüfeğinizi yüzünüze atma özelliği bulunur.

Jean Valjean'ın Montfermeil posta arabasında ele geçtiği o günlerde, bir yol işçisi olan ihtiyar Boulatruelle adlı bir köylünün de sık sık ormanda gezinmesi dikkat çekecekti.

Her yerde, Boulatruelle'in matah bir şey olmadığı, hapiste yattığı bile söylenirdi. Polis gözetiminde bulunan ihtiyar adam kolay kolay iş de bulamıyordu. Kimi zaman, yolda taş kırma işi bulurdu.

Boulatruelle kimsecikler tarafından sevilmezdi. Çok sarsak, ürkek biriydi. Herkese saygıyla selam verir, jandarmalardan epeyce korkardı. Şarap içmeye de düşkün olduğundan, hiç ayık gezmezdi.

Yöre halkı onun halinde kimi tuhaflıklar sezmişti.

Birkaç gündür, Boulatruelle, işinden tez vakit ayrılıyor ve omuzundaki kazmasıyla ormana gidiyordu. Akşamları onu en ıssız ağaçların altında görürlerdi. Bazı şifalı otlar toplamaya giden nineler, onu şeytanın ta kendisi gibi görürler, daha sonra onun

Boulatreulle olduğunu anlayınca hiç de memnun kalmazlardı. Bu işin içinde bir bityeniği vardı. Boulatruelle'in ormanda gizli bir araştırma yaptığına herkes emindi.

Köyde onun için:

«Herhalde Boulatruelle yine şeytanı görmüş olmalı, bu yüzden kürek ve kazmayla ormanda dolaşıyor. Amacı Şeytanın definesini bulup el koymak... Fakat bilinmez, bakalım bu işten kim güçlü çıkacak, kim kimi yenecek, Boulatruelle şeytanı yenecek mi? Yoksa şeytan onu da mahvedecek mi?» denirdi.

Sonra ansızın Boulatruelle artık ormana gitmeyi bıraktı, eski işine geri dönüp günbatımına dek yollarda çalışmayı sürdürdü.

Yine de köylülerin çoğunun merakı giderilmemişti. Aslında hazine söz konusu olamazdı, fakat işçinin ormana gidişte bir çıkarı olmalıydı.

Onu konuşturmak için, Thenardier ile okul öğretmeni onu meyhaneye götürüp, bol bol şarap ısmarladılar. Fakat adamın ağzı epey sıkıydı. Ondan doyurucu bir açıklama alamadılar. Fakat onu o kadar zorladılar ki, adam dut gibi olduktan sonra, saçma sapan bir yığın şey anlattı.

Anlattıklarından Thenardier ile canciğer arkadaşı okul öğretmeni şu çıkarsamaya vardılar:

Bir sabah, her zamanki gibi taş kırmaya giden Boulatruelle, ormanda bir çalının önünde bir kürek ve kazma görmüştü. Bunların köyün suyunu taşıyan Six-Fours Baba'nın gereçleri olduğunu sanıp, fazla önemsememişti. Fakat aynı günün akşamı, bir yabancıyı ormana dalarken görmüştü. Hem bu adamın yüzü kendisine biraz tanıdık geliyordu (işte o zaman Thenardier bu yabancının da Boulatruelle Baba'nın bir forsa arkadaşı olabileceğini aklından geçirdi). Evet, işte bu adamı izlemek için Boulatruelle, kalın bir ağacın ardına sığınmış ve onu izlemeye başlamış. Adam kolunun altında bir kutu ve bir çıkın taşıyormuş. Bir ara Boulatruelle adamı kaybetmiş, gece dolunay çıkınca, çalının dibinde oturup beklemeye başlamış. Sahiden birkaç saat sonra, adamı tekrar görmüş, fakat bu kez elindeki kutu ve çıkın yerine, bir kürekle, bir de kazma varmış. Boulatruelle, bu yabancıya sokulmaya korkmuş. Önce, onu epey heybetli ve güçlü görmüş. Adam, onu görünce belki saldırabilirmiş. Aslında iki eski mahkûmun duygusal karşılaşmasıymış bu; Boulatruelle bu yüzden ona görünmemiş. Fakat ertesi sabah tekrar oraya gittiğinde, o kürekle kazmayı bulamamış, gereçlerin yerinde yeller esiyormuş. İşte bu yüzden, ihtiyar Boulatruelle, yabancının ormanda bir çukur kazdığını ve elindekileri oraya koyduğunu düşünmüş. Fakat kutunun içinde ne olabilirmiş? Bu bir ceredi ala; ayacak ölçüde küçük bir kutuymuş. Belki de yabancı, oraya para koymuştu. Boulatruelle kürekle oraya gelmiş ve toprağın her yerini kazmış, ama yine de hiçbir şey bulamamış.

İşte taşçı bunları anlatmıştı, fakat kimse bunu fazla önemsemedi. Köyün nineleri, bunun şeytan işi olduğunda üstelediler. Sonra bu da unutuldu.

3 TEK ÇEKİÇ DARBESİNDE PRANGANIN ZİNCİRİ KIRILACAK ÖLÇÜDE İNCELDİĞİNE GÖRE, ACABA DAHA ÖNCEDEN Mİ İNCELTİLMİŞTİ?

1823'ün ekim sonlarına doğru, Toulon ahalisi bir tamirat için limanlarına *Orion* gemisinin girdiğini gördüler. Daha sonraları Brest limanında Okul-Gemi işleviyle kullanılacak bu zırhlı, o günlerde Akdeniz filosunundu.

Fırtınalar sonucu hayli örselenmiş olmasına karşın, zırhlının limana girişi çok heyecan verici oldu. Top sesleriyle karşılandı. Bu zırhlıların limanlara giriş ve çıkışları o zamanlar hep top atışlarıyla karşılanırdı. Bu da top başına, altı franktan hesap edilecek olursa, günde dokuz yüz bin frank ederdi ki, bu, yaklaşık üç yüz milyonun duman olması demekti. Bu ayrıntıyı hatırlatmak zorunda kaldık. Yılda üç yüz milyon, sis olup giderken, yoksullar açlıktan ölüyordu.

1823 yılı, Restorasyon'un «ispanya Savaşı» adını verdiği çağdı. Bu savaş tek ve epey güçlü bir özellik içinde sayısız olayı içine almış sayılırdı. Bourbon hanedanı için epey önemli bir savaştı. Fransa kolu, Madrid koluna yardım ve destek için savaşa başlamıştı. Fransa burada büyük kardeş rolüne devam etmeyi kararlaştırmıştı. Liberal gazetelerin «Andujar Kahramanı» adını taktıkları Dük d'Angouleme, sakin görünümüyle, monarşiyi anarşiye karşı koruyordu. Liberallerin hayali terörizmiyle uzlaşmayan din büyüklerinin epey gerçek eski terörizmini bastırması; dul asil hanımları alabildiğine ürküten Devrimin «baldırıçıplaklarının» *(sans-culottes),* tekrar meydana çıkması; anarşi olarak değerlendirilen ilerlemeye monarşinin ket vurması; 89 teorilerinin yıkılış karmaşası içinde ansızın kesilmesi; bütün dünyaya yayılmaya başlayan Fransız düşüncesine Avrupanın verdiği «dur!» emri; o günden beri, Charles-Albert olan Carignan Prensinin kırmızı yünden humbaracı apoletleriyle, kralların halka karşı açtıkları bu haçlı savaşına lider Fransız hanedanı prensinin yanında, gönüllü halde tekrar katılması; tekrar savaşa başlayan fakat sekiz yıllık dinlenmenin ardından köhnemiş, kederli o beyaz kokartlı imparatorluk askerleri; otuz yıl önce Cbolentz'deki beyaz bayrak gibi, üç renkli bayrağın da yabancı diyarlarda bir avuç cesur Fransız tarafından dalgalandırması; askerlerimize katılan papazlar; süngü yardımıyla adam edilen özgürlük ve yenilik düşüncesi; top ateşiyle yıkılan ilkeler; Fransa'nın düşüncesiyle yaptıklarını silahlarıyla bozması; ayrıca, satılık düşman komutanlar, kararsız askerler, milyonların sardığı şehirler; askeri tehlike olmasa da, patlama ihtimali olan mayın tarlaları; dökülen az kan, elde edilen önemsiz onur, bazıları için yüz karası, hiç kimseye zafer; XIV. Louis soyundan prenslerin açtığı, Napoleon yetiştirmesi generallerin idaresindeki bir savaş işte buydu. Büyük savaşı da, büyük politikayı da hatırlatmama şanssızlığına uğradı.

Kimi askeri başarılar önemliydi; bunlar arasında Trocadero'un alınması iyi bir askeri başarı; fakat sonunda, yineliyoruz, bu savaşın borazanları cırtlak sesler çıkardılar, genel olarak fazla aydınlığa kavuşmadı. Fransa'nın bu yapay zaferini kabullenmede çektiği zorluğu tarih onaylıyor. Karşı çıkmakla görevli bazı İspanyol subaylarının rahatça itaat etmeleri olağan karşılandı, bozulma düşüncesi zaferden çıktı; savaşlar değil de generaller kazanıldı ve yenilmiş askerler yüzü yerde döndü. Sahiden de yüz kızartıcı bir savaş, bayrakların büklümlerinde «Fransa Bankası» okunuyordu.

1808 savaşında üzerlerine Zaragoza'nın acıklı biçimde yıkıldığı askerler, 1823'te kalenin kolayca alınması karşısında kaş çatıyorlar ve Palafox'un hasretini duyuyorlardı. Bu da Fransa'nın alışkısıdır; Karşısında Ballesteros'u görmektense, Rostopçin'i görmeyi

ister.

Bunlardan daha önemli ve üzerinde durulması gereken bir fikir açısından bakılırsa, Fransa'da ekseri fikri inciten bu savaş, demokratik düşünceyi öfkelendiriyordu. Bu bir peyk haline getirme girişimiydi. Demokrasinin oğlu Fransız askerlerinin bu savaşta gayesi, başkası adına boyunduruk ele geçirmekti. İç kaldıran bir mantıksızlık, Fransa'ya düşen, milletlerin ruhunu bozmak değil, uyandırmaktı. 1792'den beri Avrupa'daki bütün ihtilaller Fransız İhtilali'dir; özgürlük Fransa'dan yayılır. Bu güneş sistemi gibidir. Bunu görmeyen kördür! Bunu söyleyen Napoleon'dur.

Asil İspanyol ulusuna bir suikast olan 1823 savaşı, demek ki bir yandan da, Fransız ihtilaline karşı da bir suikasttır. Bu vahşice şiddet gösterisini Fransa yapıyordu; zorla; çünkü kurtarıcı savaşların dışında, orduların yaptığı bütün savaşlar zorladır. «Harfiyen itaat» sözü bunu anlatır. Bir ordu tuhaf bir birleşim başyapıtıdır; burada güç, güçsüzlerin müthiş toplamından çıkar. İnsanlığa rağmen, insanlığa karşı insanlık tarafından yapılan savaş işte böyle tarif edilebilir.

Ne yazık ki, 1823 Savaşı Bourbonlar'a iyilik getirmedi. Bunu başarı sanmakla bir düşünceyi yok etmek için buyruk vermenin ne kadar riskli olabileceğini anlayamamışlardı.

O kadar aldandılar ki kuruluşlarına, güç unsuru olarak, bir suçun engin zayıflığı, güçsüzlüğünü aldılar. Tuzak fikri onların meclislerinde güç gösterileri için, ilahi hak serüvenleri için bir kanıt oldu. Fransa, İspanya'da Saf Kralı yerleştirdiğine göre, kendi topraklarında da mutlak krallığı kurabilirdi. Askerin itaat etmesini, ulusun onayı sanmak gibi müthiş bir hataya düştüler. İşte bu güven tahtlarını yıktı. Ne zehirli ağacın gölgesinde, ne ordunun gölgesinde uyumak doğrudur.

İspanya savaşları sırasında Akdeniz'de güçlü bir Fransız donanması seyir halindeydi.

Konumuz olan *Orion*'a geri dönelim. Yukarıda değindiğimiz gibi, o sıralarda Akdeniz filosuna ait bu zırhlı Akdeniz'de seyrediyordu. Uygun olmayan hava ve bazı terslikler nedeniyle epeyce zarar görmüştü.

Her nedense bir zırhlının limana gelmesi ahaliyi hayli etkiler. Halk böyle görkemli seyirlere bayılır.

Her gün sabahtan akşama, rıhtım meraklı bir kalabalıkla doldu taştı. Bu başıboş ve işsiz güçsüz kişiler, yalnızca *Orion*'u görmek için limana sökün ediyorlardı.

Büyük bir savaş gemisi, insan dehasıyla doğa gücünün en kusursuz, en muhteşem birleşmelerindendir.

Büyük bir savaş gemisi, en ağırla en hafifin birleşmesinden oluşur: çünkü aynı zamanda maddenin üç haliyle ilgisi bulunur: Katı, sıvı, gaz. Her üçüne karşı da savaşması gerekir. Denizin dibindeki kayaya tutunmak için on bir tane pençesi vardır, bulutlardaki rüzgârı yakalamak için Antil sivrisineklerinden daha fazla kanadı ve daha çok anteni vardır. Nefesi, büyük borazanlara benzeyen yüz yirmi toptan çıkar ve yıldırıma görkemle yanıt verir. Okyanus dalgalarının müthiş sinsiliği içinde onun yolunu şaşırtmak ister; fakat geminin ruhu vardır; ona öğüt veren, sürekli kuzeyi gösteren pusulası. Karanlık

gecelerde sahildeki fenerler ve yıldızlar yardımcı olur. İşte böylece rüzgâra karşı halat ve yelkenbezi, suya tahta, enginliğe karşı da bir kadranı vardır.

Bir savaş gemisini meydana getiren bütün bu dev ebatlar hakkında bir fikir edinmek istenirse, Brest, ya da Toulon limanlarındaki kapalı, altı katlı gemi kızağına inmek gerek. Yapılmakta olan gemiler orada bir dalgıç haznesi içinde gibidir. Şu büyücek kalas seren direğidir; ucu-bucağı belirsiz şu yerde yatan koskoca tahta sütun mayistra direğidir. Onu ambardaki dibinden, bulutlardaki tepesine kadar ölçersiniz boyu altmış kulaçtır. Temel çevresi üç ayaktır. İngiliz büyük mayistra direği su düzeyinden yukarı iki yüz on yedi ayaktır. Babalarımızın donanmasında halat kullanılırdı, bizimkilerde zincir. Yüz topluk bir geminin sadece zincir demetinin boyu dört ayak, genişliği yirmi ayak, derinliği sekiz ayaktır. Ya bu gemiyi yapmak için ne kadar ağaca ihtiyaç vardır? Üç bin çeki. Yüzen koca bir ormandır bu.

Fakat şuna dikkat etmeli. Burada söz konusu olan kırk yıl önceki bir savaş gemisidir, sıradan bir yelkenli gemi; o zaman daha çocukluk çağında olan buharlı savaş gemisi denen harikaya, o günden beri yeni mucizeler eklendi. Örneğin, bugün yelkenli-pervaneli karma gemi, üç bin metrekare alanında bir yelken donatımıyla ve iki bin beş yüz beygir gücünde bir kazanla çekilen akla ziyan aygıttır.

Bu yeni harikaları bir kenara bıraksak bile, Kristof Kolomb'un ve Ruyter'in eski gemisi bile insanın eşsiz şaheserlerinden biridir. Enginlerin esintileri gibi, onun da gücü bitmez, rüzgârı yelkenlerine doldurur, dalgaların muhteşem dağılışları yüzer ve egemenlik sürer.

Fakat öyle bir an gelir ki, şu altmış ayak uzunluğundaki seren direğini fırtına bir ceviz kabuğu gibi kırar; şu dört yüz ayak yüksekliğindeki mayistra direğini rüzgâr çöp gibi eğer; on binlerce okka ağırlığındaki çapa, dalganın ağzında bir balıkçının turnabalığının çenesindeki yemi gibi bükülür; o devasa toplar, fırtınanın boşluğa ve gecenin içine alıp götürdüğü yakınan ve faydasız böğürtüler koparır; bütün bu güç ve görkem, daha üstün bir güç ve görkemin içinde silinir gider.

Sonsuz bir zayıflığa ermek için açılan bir güç, her seferinde insanoğlunu derin hayallere daldırır. Kendileri de bunun nedenini çok iyi anlamadıkları halde, limandaki izleyiciler bu olağanüstü savaş ve denizcilik gereçlerinin başına bu yüzden yığılır.

Böylece, her gün sabahtan akşama kadar Toulon limanının rıhtımları, dalgakıranların uçları, mendirekler, Paris diliyle ifade edersek, bütün işi gücü *Orion'a* bakmak olan sayısız aylak ve meraklıyla dolar.

Gemi uzun süredir hasta bir gemiydi. Daha önceki yolculuklarında omurgasına, hızını yarıya indirecek ölçüde kalın bir katman halinde kavkı birikmişti; geçen yıl bunları kazımak için onu kızağa çekmişlerdi, sonra tekrar denize açıldı. Ama bu kazıma omurganın vida somunlarına zarar vermişti.

Gemi tersanede bekliyordu, tamir edilmeye başlanmıştı. *Ori*on aslında, uzun zamandan beri tamire ihtiyaç duyuyordu. Baleares Adaları civarında fırtınaya yakalanan geminin, tekne kısmı iyice incelmişti. Bu arada şiddetle esen rüzgâr, bu aksaklığı iyice

çoğaltmış, beri yandan, öndeki direğin ip merdivenleri kopmuş, geminin çatısında kimi çatlaklar oluşmuştu.

Su alan gemi, Toulon'a dek güç bela getirildi, orada kızağa alındı.

Hemen her gün gibi, kalabalık bir hevesli topluluğu, tamir işlerini izlemeye gelirdi. Bir sabah tamiri izleyen halk müthiş bir kazanın tanığı oldu.

Tayfalar serenleri yelken direklerine sarmak için uğraşıyorlardı ki, floka yelkeninin bir köşesini tutan gabyacı ansızın dengesini kaybedip sendeledi. Az daha denize düşüyordu. Dalgakırana biriken ahalinin ağzından bir çığlık koptu.

Kazaya uğrayan tayfa dibi boylamak üzereydi; elleriyle serene tutunmak istedi, gayret etti, tutunamadı, tam düşeceği anda, can havliyle ip merdiveni sıkıca tutup, yapıştı, orada asılı kaldı. Denizden o kadar yüksekteydi ki, bu baş döndürücü yükseklikten düşmek mutlak bir ölüm demekti. Biçare adam, halata sıkıca sarılmıştı, ipin ucuna asılı gibi sallanıp duruyordu.

Yardımına koşmak korkunç bir tehlikeye göze almak demekti. Tayfalardan ve balıkçılardan hiçbiri böyle bir riske atılmaya kalkışmadı. Aslında yardım etmek istiyorlardı fakat cesaretleri yoktu.

Bu sırada, biçare gabyacı epeyce yorulmuştu. Kolları gerilmişti. Yukarı çıkabilmek için harcadığı her çaba, halat merdivenin daha da fazla sallanmasına neden oluyordu. Güç kaybetmekten korktuğundan, imdat diye bağırmaya bile cesaret edemiyordu. Her an ipi bırakabilirdi. İpi bıraktığında da ölümün kucağına atılmış olacaktı.

Sonra, bir tansık olmuş gibiydi. Geminin direğine bir adamın çıktığı görüldü. Yaban kedisi gibi tırmanıyordu bu cesur adam. Kırmızı kazaklı adamın bir pranga mahkûmu olduğu hemen anlaşıldı. Çanaklığa tırmandığında, rüzgâr, onun yeşil başlığını uçurmuş ve kar gibi apak saçları ortaya çıkmıştı. Bu gönüllü, genç biri değildi.

Gemide çalıştırılan bir kürek mahkûmu, kazayı görür görmez, nöbetçi subaya gitmiş ve kendisine izin verilirse adamı kurtarabileceğini söylemişti. Komutan bir baş işaretiyle onaylayınca, kürek mahkûmu bir çekiç almış ve tek darbede, zinciri parçalamıştı. O anda bu zincirin bunca kolay parçalanması kimsenin ilgisini çekmemişti. Çok daha sonraları bu sahneyi görenler, o anı hatırladıklarında, böyle sağlam bir zincirin tek vuruşla kopmasına şaşıracaklardı.

Kurtarıcı çarçabuk, direğin tepesinde göründü, bir an durup uzaklığı ölçmüştü. Rüzgârın gabyacıyı salladığı o dakikalar aşağıdaki kalabalığa, yüzyıllar kadar uzun geldi. Sonunda mahkûm gözlerini yukarı kaldırdı, içinden dua eder gibiydi, öne doğru bir adım yürüdü. Kalabalık rahat bir soluk aldı. Onun seren üzerinde koşarcasına geçtiğini gördüler. Oraya geldiğinde, ipin bir ucunu oraya bağladı ve diğer ucunu sarkıtıp el yordamıyla ipe asılıp inmeye başladı. Bu arada olanı biteni izleyenlerin heyecanı, son raddesine vardı. Boşlukta sallanan bir adam yerine, artık iki adam vardı. Bir sineği yakalamak isteyen bir örümcek gibi. Fakat bu kez, örümcek ölüm değil, hayat getirecekti.

Bu İkiliye, sayısız göz çevriliydi, kimse soluk almaya bile cesaret edemiyordu. Ne bir ses, ne bir nefes. Bütün kaşlar çatılı, dudaklar soluklarını tutmak istercesine kısılmıştı.

Nefeslerinin esen rüzgârın gücünü çoğaltmasından ve bu zavallıları düşürmesinden korkuyorlardı.

Mahkûm, tayfanın yanına gelmişti. Tam vaktinde bir gelişti bu. Bir an gecikse, o yorgun adam ellerini bırakıverecek, sulara düşecekti. Kürek mahkûmu, bir eliyle ipi tutup, diğerini kullanarak adamı halata sıkıca sardı, sonra onun serene tırmanıp tayfayı oraya çektiğini gördüler. Kurtardığı adamı, sonra kucağına aldı ve sanki epey hafif bir şey taşıyormuş gibi koşarak onu çanaklığa taşıdı. Oraya vardığında, kaza geçiren adamı arkadaşlarının uzanan kollarına bıraktı.

Tam o sırada coşan ahali, onu deli gibi alkışladı. Kocamış deniz kurtları bile gözyaşlarını bastıramamışlardı. Kadınlar kucaklaştı ve her ağızdan aynı istek yükseldi:

«Bu adam bağışlansın! Bu yiğit kurtarıcı bağışlansın! Onu özgür bırakın!»

Ama adam, bunları önemsemiyor, tekrar işinin başına dönmek için acele ediyordu. Aşağıdaki serenlerden birinin üzerinde hızlı adımlarla koşmaya başladı. Bütün bakışlar onu izliyordu. Bir ara korktular, çünkü adamın yorgunluk ya da baş dönmesinden sendelediğini görmüşlerdi. Şimdi, herkes onun kurtuluşu için dua ediyordu. Fakat izleyiciler kederle haykırdılar, o cesur kürek mahkûmu sulara düşmüştü.

Bu düşüş epey tehlikeli oldu. Geminin hemen bitişiğinde demirleyen bir zırhlı vardı, zavallı mahkûm iki geminin arasına düşmüştü.

Gemilerden birinin altına kaymış olması işten bile değildi.

Dört gemici, hemen bir sandala atladılar, ahali onları yüreklendirmek için bağırıyordu. Herkes kaygılıydı. Kurtarıcı işini yapmış, ama bu kendi mahvına neden olmuştu. Adam suyun yüzüne hiç çıkmadı.

Sanki bir ton zeytinyağı yığınına düşmüş gibi denizde en küçük bir iz bile bırakmadan kayboluvermişti.

Yok yere saatlerce aradılar. Dalgıçlar getirildi, daldılar. Hepsi nafileydi. Akşama kadar aradıkları halde, adamı bulamadılar.

Ertesi sabah, *Toulon* Gazetesinde şu birkaç satır vardı:

17 Kasım 1823.

Acıklı bir kaza.

Dün, ***Orion*** *Zırhlısı 'nda tamir işlerinde çalıştırılan bir mahkûm, bir kaza yüzünden direğe asılı bir tayfayı kurtarırken, sulara düşüp boğuldu.*

Bütün aramalar sonuçsuz kaldı. Onun tersane kazıklarından birine çakılmış olmasından endişe ediliyor. Aslında çok eşsiz bir cesaret sergilemiş ve tayfayı kaçınılmaz bir ölümden kurtarmıştı. Ölen adamın 9430 no'lu Jean Valjean olduğu açıklandı.

ÜÇÜNCÜ KİTAP -ÖLMÜŞ ANNEYE VERİLEN SÖZDE DURULUYOR

1 MONTFERMEİL'İN SU SORUNU

Montfermeil, Marne sahilinde bir bayırda kurulmuştur. Bugünlerde epey önemli bir yer haline geldi, ama hikâyemizin geçtiği 1823 yıllarında, orada sadece on sekizinci yüzyıldan kalma birkaç güzel şato bulunmasına rağmen, bu yöre yoksul insanların sığındığı tenha bir köydü. Bu köy orman içinde, Livry ve Chelles arasındaydı.

Emekli kumaş tacirler ve kır hayatından hoşlanan paralılar, henüz burayı keşfetmemişlerdi. Tenha ve ıssız bir yerdi, aslında bir köydü. Zorlu bir yol üzerinde bulunduğundan, fazla gelip gideni olmazdı. Hesaplı bir yerdi, az parayla geçinilirdi, ama tepeye kurulmuş bir köyün, en önemli meselesi su'ydu.

Suyu getirmek için epey uğraşmak gerekiyordu. Gagny kesiminde oturanlar su taşımak için, ormanlardaki göllere giderlerdi. Fakat köyün hemen içinde yaşayanlar, Chelles'deki bir kaynaktan sularını almaya mecbur kalırlardı.

Bu su, her ev için bir esaslı bir sorundu. Paralı insanlar köy büyükleri ve Thenardier Hanı günde birkaç metelik karşılığında sularını bir adama taşıtırlardı. Ne yazık ki, bu adam yaz aylarında akşamları saat yediye kadar ve kışın da beşe kadar çalıştığından, geceleyin susuz kalanlar, ta Chelles Ormanına dek su almaya gitmeye mecbur kalırlardı.

İşte bu su meselesi okurumuzun henüz tanımadığı ve adını epey duyduğu o küçük kahramanımız Cosette'in kâbusuydu. Cosette'in Thenardierler'in hanında esir gibi çalıştırıldığını unutmadık. işte bu yüzden, suları kalmadığında, gece de olsa, ormana Cosette'i göndermeye çekinmezlerdi.

1823 yılının Noel yortuları Montfermeil'de özellikle görkemli şekilde kutlanıyordu. Kışlar ılıman geçiyordu, henüz kar yağmadığı gibi don, da yoktu. Paris'ten gelen cambaz ve gezginci oyuncular, yöre valisinden barakalarını kurma iznini istemişlerdi. Bu arada Kilise Meydanında ve Fırın Caddesinde de birçok tezgâh kurulmuştu. Rengârenk çadırlar vardı... Bütün bu satıcılar hanları, meyhaneleri dolduruyor, bu durgun küçük yöreye gürültü, neşeli bir hayat sunuyordu. Hem, gerçeğe sadık bir tarihçi olmak için şunu da eklememiz gerekir ki, meydandaki tuhaflıklar arasında bir de ahır vardı. Bunun içinde pılı pırtı giyinmiş, nereden geldikleri meçhul palyaçolar, 1823'te Montfermeil köylülerine Kraliyet Müzesinin sadece 1845'ten beri sahip olduğu, gözleri üç renkli kokart olan şu korkunç Brezilya akbabalarından birini sergiliyorlaredı. Öyle sanıyorum ki, doğabilimciler bu kuşa *«Caracara Polyborus»* adını veriyorlar. Buraya yerleşen kimi ihtiyar saf Bonaparte'cı erler, gidip bu kuşu tapınırcasına bir beğeniyle izliyorlardı. Palyaçolar, üç renkli kokartı Tanrı tarafından kendi hayvanlarına bağışlanan özel bir şey, tek bir hilkat garibesi gibi gösteriyorlardı.

Thenardierler'in hanı da, bu Fırın Caddesinde olduğu için, bu yortu nedeniyle dolup dolup taşıyordu. Aslında fazla kimsenin uğramadığı han, şu günlerde neredeyse dolu sayılırdı...

Noel akşamı Thenardierler'in hanı epey kalabalıktı. Arabacılar, işportacılar, oyuncular

ve cambazlar kadeh tokuşturarak, hanın geniş salonunda yiyip içiyorlardı.

Bu salon da bütün han salonların benzeri olan bir meyhane salonuydu. Tahta masalar, çinko kupalar, şişeler, sarhoşlar, tütün içenler, şamata. Şu var ki 1823 tarihinde salonda iki yenilik vardı. Bunlar kentsoylu sınıfta modaydı. Biri, çiçek resimleri gösteren renkli dürbün, bir de tenekeden yapılma bir gaz lambası.

Madam Thenardier ateşte pişen etlere bakarken, eşi de müşterilerle şarap içip, gevezelik ediyordu.

«Süresne ve Nanterre çevresinde bu yıl şarap epey boldu, çok kâr edildi. On fıçı hesaplanan yerlerden on iki fıçı sağlandı. Sıkımlarda çok üzüm suyu aktı.» «Fakat üzümlerin olgun olması gerekmez mi?» «Buralarda bağbozumu için üzümlerin olgunlaşmasını beklemezler. Olgunlaştıktan sonra bağ bozarlarsa, şaraplar daha ilk yazda bozulur.» «Yani bunlar kalitesiz şaraplar?» «Bunlar buradaki şaraplardan daha da kalitesiz. Yeşilken bağ bozmalı...»

Ya da bir değirmenci bağırıyordu:

«Çuvalların içindekinden biz mi sorumluyuz? Bunların arasında bir yığın küçük tane buluyoruz, onları ayıklamaya ayıracak vaktimiz yok bizim, böylece hepsi değirmen taşının altından geçiyor; bu karamık, karayonca, burçak, kenevir tohumu, tilkikuyruğu ve daha bir yığın şey. Bazı buğday çuvallarından, özellikle Bretanya buğdaylarından, epeyce çıkan taşları da hesaba almalı. Hızarcılar nasıl üzerinde çivi bulunan kalasları istemezlerse, ben de Bretanya buğdayı öğütmesinden hiç hazzetmem. Bunlardan çıkan kötü tozu da varın düşünün. Ondan sonra da undan yakınıyorlar. Hatalılar. Un bizim kabahatimiz değil.»

İki pencere arasındaki masada ilkbaharda yapılacak çayır işleri için pazarlık eden arazi sahibiyle oturan bir orakçı diyordu ki: «Çayırın nemli olmasında bir sorun yoktur. Daha iyi biçilir. Her neyse, bu sizin çayır, körpe ve henüz epey zorludur. Fazla yumuşak olduğundan, orağa gelmez, eğilir...»

Cosette her zamanki yerinde, ocakbaşındaydı. Üstü başı döküntü, ayakları tahta nalınlar içinde çıplaktı. Ateşin yanına sokulmuş, özenle örgü örüyordu. Madam Thenardier kızlarına, yün çoraplar örüyordu. Bir kedi yavrusu sandalyeler altında sıçrayıp oynaşıyordu. Yan odadan bir cıvıltı yükseliyordu, çocuk sesleri! Bunlar oynayan Eponine ve Azelma idi.

Ocakbaşındaki bir çivide, bir kırbaç duruyordu.

Kimi zaman, evin uzak bir köşesinden bir bebek ağlaması sesi geliyordu. Bu ağlayan çocuk Madam Thenardier'in üç yıl önce dünyaya getirdiği bebekti. Onu emziren annesi, onu hiç sevmemişti. Çocuğun sesi şamataya döndüğünde kocası:

«Hey Kadın, oğlan yine zırlıyor...» derdi.

Beriki omuzlarını kaldırır ve:

«Aman şu piç kurusu, hiç de içimi açmıyor, boş ver, ağlasın, işim yok, ona mı bakacağım?» derdi.

Terk edilen o çaresiz yavru, karanlık köşesinde, ağlamayı sürdürürdü.

2 İKİ PORTRE

Şimdiye dek Thenardier çiftine şöyle üstünkörü değindik. Onları yakından incelemenin vakti geldi.

Bu arada geçen yıllar Thenardierler'e epey haşin davranmıştı. Bay Thenardier ellisine gelmiş, eşi otuzunu aşalı çok olmuştu. İşte bu yüzden, artık eşiyle olan yaş farkı o kadar dikkat çekmiyordu.

Okurlarımıza, daha önceki bölümlerde Madam Thenardier'den biraz olsun söz etmiştik. Boylu ve cüsseli, kızıl saçlı kemikli yüzlü, Madam Thenardier çamyarması bir yaratıktı. Ona kadın, demek o kadar kolay değildi; o bir jandarmaya benzerdi. Hem, epey güçlüydü de, yorulmak nedir bilmezdi. Hanın her işinin üstesinden gelirdi. Çevresindeki her şeyi zangırtırdı, camlar, eşyalar ve insanlar ondan ürkerlerdi. Çillerle dolu o enli suratı, tıpkı bir elek gibiydi. Bıyığı ve sakalı bile vardı. Kadın kılığındaki bir amele gibiydi.

Bir arabacı gibi söverdi, bir cevizi bir yumrukta kırmakla övünürdü. Gençliğinde okumuş olduğu o ucuz romanlar olmasa, kimse onun kadın olduğunu bilemezdi. Onun sesini duyanlar, bir jandarma der, onun içki içtiğini görenler bir arabacı der, Cosette'i dövdüğünü görenler onun cellat olduğuna yemin içerlerdi. Dinlendiği zaman, aralı dudaklarından o çıkık dişlerinden biri görünürdü.

Bay Thenardier ise, o kara kuru, zayıf, ufak tefek adamdı. Solgun ve kemikli yüzünü gören onu hasta sanırdı, oysa o da bir boğa gibi güçlüydü. Doğrusu, görünüşün tam aksi olmakla, sinsiliğini başlatmış olurdu. Habire sırıtırdı, çok nazikçe konuşurdu, metelik vermediği bir dilenciyle bile kibarca konuşurdu. Onun tek zayıflığı arabacılarla oturup içmekti. Aslında ara vermeden içmesine karşın, kolay kolay da kafayı bulmazdı. Eski bir pipoyu tüttürür, önlüğünün altına siyah bir elbise giyerdi. Fazla cahil sayılmazdı, biraz okumuşluğu vardı; materyalizm ve edebiyattan söz eder ve ünlü yazarlarının adlarını sürekli anardı. Fransız düşünürleri Voltaire, Diderot ve Jan Jacques Rousseau'dan söz ederdi... Kaba ve cahil işçilerle köylüleri işte böyle etkilerdi. Ağzını doldura doldura ordudaki yararlılıklarını anlatırdı. Hatta ateş altında, ağır yaralı bir generali siper gerisine taşıyıp, onun hayatını kurtardığını da eklerdi: İşte bu yüzden, hanın kapısındaki plaka vardı ya: «Waterloo Çavuşu.»

Liberal ve klasikti. Napoleon yanlısıydı. Köyde, onun birkaç yıl seminerde ilahiyat bölümünde çalıştığı, rahip olmaya hazırlandığı söylenirdi.

Fakat bu doğru değildi, o sadece Hollanda'da birkaç ay bir hancının yanında hancılık işini öğrenmişti.

Bu haytanın aslında net bir ulusu bile yoktu. Bulunduğu ülkeye göre ulus değiştirirdi, tıpkı çıktığı ağaca göre renk değiştiren bir bukalemun gibi. Hollanda'da Flaman, Paris'de Fransız, Brüksel'de Belçikalı kesilirdi.

Waterloo'daki cesaretine gelince okur onun yaralıyı nasıl kurtardığını çok iyi bilir. O düpedüz bir ölü soyucusuydu. Oradan yakayı kurtarmış, yakalanmadan tüyebilmişti.

İşte bu hünerinden sonra Montfermeil'e gelip han açmıştı. Bunu da savaşta çaldığı o altın yüzükler, saatler ve parayla yapabilmişti. Ama haram mal lanet getirir sözleri epey doğrudur. Thenardierler'in hanı da hiç kâr bırakmıyordu. Her gün iyice batıyorlardı. Yıllardır Cosette'in annesini sızdırmışlardı.

Dış görünümü bir askerle rahip karışımı gibiydi. Aslında konuşmayı bilirdi. Çoğu kişi onu epey görgülü sanırdı. Okulun öğretmeni onun konuşmasında hatalar bulur, gramer yanlışlarını hemen fark ederdi. Thenardier, müşterilerin hesap pusulalarını hızla düzenler, genç hizmetçilere sataşmaktan geri durmazdı. İşte bu yüzden, onu çılgın gibi seven kıskanç karısı, Cosette'den başka yardımcı almamıştı evine.

Thenardier, örnek riyakârlığın gövdeleşmiş haliydi. Kimi zaman, onun da babaları tutardı, ama duygularını hiç belli etmez; kibar görüntüsünü ve soğukkanlılığını her zaman korurdu.

Hana her giren müşterinin onları gördüğünde ilk izlenimi, «kadın evin polisi, kocası kılıbığın biri,» diye düşünmek olurdu. Ama bu epey hatalı bir yorumdu. Evin hem hanımı, hem de polisi ve beyi sadece Mösyö Thenardier'ydi. O İriyarı kadın, kendini bilir, onun önünde sinerdi. Adam manyetik bir güçle, bütün evi, eşini ve çocuklarını yönetirdi. Tek bir laf, çoğu zaman bir tek işaret ve o koca kadın sinerdi. Aslında baş başa oldukları zamanlar bile, eşine deli gibi âşık bu kadın onun kulu kölesi olur, sözünden dışarı çıkmazdı. Bu et ve şamata kütlesi, bu ufacık adamın tek bir işaretiyle hemen sinerdi.

Kadın kocasını ve kızlarını deli gibi seven korkunç bir varlıktı. O yalnızca memeli bir hayvan sayıldığı için, ana idi. Şimdilerde epey tuhaf bir kavram onun annelik'i sadece kızları için geçerliydi. Mesela, o mini mini oğlunu hiç sevmezdi. Çocuk ilgisiz, kendi kendine büyürdü.

Bu arada Bay Thenardier'in hayat gayesi paralı olmaktı.

Üzülerek söyleyeyim ki, bunda asla başarılı olamayacaktı. Montfermeil gibi bir yer Thenardier'nin rol alacağı bir sahne değildi. İsviçre ya da Pyrenee dağlarında han çalıştırsa parayı koyacak yer bulamazdı. Maalesef, o da kazığa bağlı bir keçi gibi, alınyasızının kendisini sürüklediği bu köşede otlamaya mecburdu. Ama bu yöre sahnesi onun için küçüktü.

Yaşadığı o 1823 yılında Thenardier'nin çeşitli esnaflara tam bin beş yüz franklık borcu vardı. İşte bu borç, onu koyu koyu düşündürüyordu.

Kendisine karşı alınyazısının üsteleyen haksızlığı ne olursa olsun, Thenardier ilkel toplumlarda bir fazilet, uygar toplumlarda bir meta olan şeyi, konukseverliği, daha derin, ve en çağdaş haliyle en iyi anlayanlardan biriydi. Ayrıca, kusursuz bir kaçak avcıydı, nişancılığı da namlı bir nişancılıktı. O kadar soğuk, sakin bir gülüş vardı ki, bu çok tehlikeliydi.

Hancılık için yeni tarzlar bulmak, bazen ondan şimşek gibi fışkırırdı. Eşinin aklına kazıdığı mesleki sözleri vardı. Bir gün ona öfkeyle, kısık sesle: «Hancının işi, herhangi birine yavan yahni, dinlenme, ışık, ısınma, kirli nevresimler, hizmetçi, pireler, gülümseme satmaktır» diyordu. «Geçenleri kapmak, cılız keseleri boşaltmak, şişkinleri

dürüstçe hafifletmek, yolculuk eden aileleri saygıyla konuk etmek, erkeği sızdırmak, kadını soyup soğana çevirmek, çocuğu ayıklamak; açık pencereyi, kapalı pencereyi, ocağın başını, koltuğu, sandalyeyi, iskemleyi, tahta sırayı, tüy yatağı, pamuk şilteyi, saman yığınını hesaba yazmak; gölgenin aynayı ne kadar eskittiğini bilmek, onu da hesap pusulasına eklemek, cehennemin bütün ifritleri adına, yolcudan her şeyin parasını istemek, köpeğinin yediği sineklerin parasını bile!»

Bu kadınla bu adamda birbiriyle evlenen hile ve öfkeydi: Tiksinç, korkunç bir birleşme.

Kocası aklında evirip çevirip bir şeyler kurarken, Bayan Thenardier de, ortada olmayan alacaklıları düşünmezdi, ne yarın, ne de dün için üzülürdü, bütünüyle, öfkesiyle o anı yaşardı.

Bu vahşi ruhlu yaratıklar arasında, kaderin fırlattığı o zavallı Cosette, akla hayale gelmeyen işkenceler çekerdi. Karı-koca, kızı ezmek için birbiriyle yarışırlardı. Cosette her zaman dayak yer, tekmelenir, kırbaçlanırdı. Bütün bunları ona Bayan Thenardier uygulardı. Bu arada, pılı pırtı içinde, kışın titremesini yalınayak, yarı tok gezmesini de Bay Thenardier’e borçluydu. Adam, kıza yollanan paraların hepsini cebe indirip onu bir dilenci gibi gezdirirdi.

Zavallı Cosette yüz kez merdivenden iner çıkar, yıkar, fırçalar, siler, süpürür, koşar su taşırdı. Boyundan fazlasıyla ağır eşyaları kaldırır, en zor işleri yapardı. Hanımı merhamet nedir bilmezdi. Kızcağız susardı, elinden ne gelirdi ki? Örümcek ağına düşen sinek kadar çaresizdi...

Biçare çocuk hiç karşı koymuyor, susuyordu.

Böylece, gündoğumundan beri insanlar arasında küçücük, çırılçıplak kaldıklarında, Tanrı'dan ayrılan bu canlarda, bu varlıkların içinde acaba nasıl şeyler yaşanıyor?

3 İNSANLARA ŞARAP, ATLARA SU

Dört yeni yolcu gelmişti.

Cosette derin derin düşünüyordu. Henüz sekizinde olmasına karşın, çektiği acılar onu vaktinden önce çökertmiş, olgunlaştırmıştı. O tıpkı yaşlı bir kadın gibi, başı önünde, kederle örgüsüne devam ediyordu. Gözü morarmıştı. Gaddar Madam Thenardier, onu dövdükten sonra, kahkahalar atıp:

«Şu çiroza bakın. Morarmış gözüyle ne de çirkin!» diye homurdanıp dururdu.

Cosette karanlık çökmeden müşterilerin odalarındaki ibrik ve leğenleri suyla doldurmuştu. Çeşmedeki su hayli azalmıştı, fakat belki yeterdi. Yine de kaygılanıyordu.

Handa sudan çok şarap içildiğini düşünmek, kızı biraz olsun avutuyordu. Aslında müşterilerin çoğunun bağrı yanıktı, fakat onlar şarapla serinlemeyi isterlerdi. Bu arada, hancıdan bir bardak su isteyen bir müşteriye herkes garabetin biri gibi bakıp ayıplardı.

Cosette ansızın titredi. Bayan Thenardier çeşme musluğunu açıp ibriği altına koymuştu.

İbriğin yarısını dolduracak kadar su geldiğini gören Cosette telaşlandı. Fakat müşteri bol olduğu için neşeli olan hancı kadının, omuzlarını silkerek:

«Bu geceye yeter,» demesiyle küçük kız rahatladı.

Cosette örgü yapmaya devam ediyordu, ne yazık ki, birkaç dakika sonra korktuğu şey olacaktı.

Kimi zaman, müşterilerden biri dışarı bakıyor ve:

«Ne karanlık gece, Yüce Tanrım!» diyordu. «Böyle bir gecede çıkmak için insan delirmiş olmalı.»

İşportacılardan biri ahıra uğradıktan sonra, içeri girdi ve aksi bir sesle:

«Atımı suvarmamışsınız!» diye bağırdı.

Thenardier Ana:

«Suvarmaz mıyız, suvardık,» dedi.

Adam üsteledi:

«Ama ben hayır diyorum.»

Cosette saklandığı masanın altından çıktı:

«Atınız epeyce su içti, efendim. Hem de kocaman bir kova, ona kendim su verdim.»

Bu doğru değildi, Cosette yalan söylüyordu.

İşportacı bağırdı:

«Olur iş değil! Şu bacak kadar yumurcak, boyuna bosuna bakmadan nasıl da kıvırıyor. Ben sana atımın su içmediğini söylüyorum, piç kurusu! O susuz kaldığında burnundan solur, tıpkı şimdi olduğu gibi!»

Cosette kederle direndi:

«Ah! O kadar çok içti ki...»

Adam kesip attı:

«Haydi yeter artık, uzatmayalım, su verin, olsun gitsin.»

Cosette sürtünerek masanın altına girdi.

Madam Thenardier:

«Haklısınız, beyefendi,» dedi. «Atınız yeterince içmediyse ona su veririz, üzülmeyin.»

Kadın korkunç gözlerle etrafına bakınıp:

«Şu yumurcak yine nerelere sıvıştı?» diye kendi kendine homurdandı.

Başını eğdi, masanın altına saklanan Cosette'i gördü, hışımla bağırdı:

«Gelsene haylaz!»

Cosette yavaşça göründü.

«Haydi al kovayı su getir.»

Cosette güç işitilir bir sesle:

«Ama hanımefendi alandaki su bitti,» diye söylendi.

Madam Thenardier, sokak kapısını sonuna kadar açıp:

«Ne duruyorsun aptal, ormandaki pınardan getir, o zaman!» diye bağırdı.

Sonra çekmecesini açıp birkaç meteliklik bir metal para çıkardı:

«Al bakalım kurbağa suratlı kız. Dönüşte fırıncıdan bir de ekmek al, tazesinden.»

Cosette başını eğdi ve ocakbaşında duran bir kovanın sapını koluna taktı. Bu arada kadının verdiği o parayı da önlüğünün cebine attı. Kova öyle büyüktü ki, Cosette içinde oturabilir, ayakta bile durabilirdi.

Sonra bir ara kapının önünde bekledi, birinin kendisini kurtarmasını bekliyor gibiydi.

Hancı kadın o sert sesiyle:

«Haydi, ne bekliyorsun, gitsenel» diye bağırdı.

Cosette çıktı. Kapı kapandı.

4 BİR BEBEĞİN ARALARINA KATILMASI

Köylülerin gece yarısı duası için, kiliseye gitmeleri yüzünden, bütün vitrinler ışıl ışıldı. Mumlar, renkli kesekâğıtlarına dikilmiş, bu rengârenk iğreti şamdanlar, şu anda Thenardierler'de şarap içen öğretmenin dediği gibi, ortalığa büyülü bir manzara vermişti.

Bu dükkânlardan en sonuncusu Thenardierler'in kapılarının hemen karşısında bulunan dükkân, bir çanak-çömlek, çeşitli renkte bardaklar satan bir dükkândı. Satıcı bu camların hemen önüne bir bebek koymuştu. Bu taşbebeğin yarım metrelik boyu ve çilek pembesi bir elbisesi vardı. Başını başaklar süslüyordu. Üstelik gerçek saçları ve mavi mineden gözleri vardı.

Bütün gün, bu bebeği Montfermeil çocukları, beğeniyle izlemişti, fakat kimsede buna yetecek para yoktu. Eponine ve Anzelma da bu güzel bebeğin küçük hayranları arasındaydı. Cosette bile göz ucuyla ona bakma cesaretini bulmuştu.

Cosette elinde kovayla çıktığında, bütün kederine karşın, yine de gözlerini bu kusursuz manzaraya, bu «Prenses»e çevirmekten geri kalmadı. O, bu bebeğe «Prenses» diyordu. Zavallı çocuk bir ara çivilenmiş gibi kalakaldı. Bu bebeği şimdiye dek bunca yakından görmemişti. Bu sadece bir bebek değildi. Bu, akıllara ziyan, bir «hayal», mutluluk, servet ve ihtişam sayılırdı. Biçare acılı kıza görünen bir parıltıydı. Yaşının sağduyusu ve mantığına dayanarak Cosette, kendisini bu bebekten ayıran farkların derinliğini ölçtü.

Böyle bir bebeğe sahip olmak için insan ya kraliçe ya da prenses olmalıydı. Küçük kız, buna inandı. O, bu güzel pembe giysiye, bu başak renkli saçlara bakıyor ve içinden, «Kim bilir bu bebek ne çok mutludur!» diye geçiriyordu. Gözlerini bu nefis kızdan alamıyordu. Aslında dükkânda başka bebekler de vardı, ama onlar bu kusursuz prensesin nedimeleri olabilirlerdi. Bu güzel bebek, sadece peri kralının kızı olabilirdi. O yıkık dökük dükkânın

içinde, gezinip duran esnafa gelince, Cosette'in gözünde o da Tanrı gibiydi. O kadar güçlü ve erişilmez...

Bu tapınmada her şeyi unutmuştu. O karanlık ormana gitmesi gerektiğini bile. Derken hancı kadının o aksi sesi onu gerçeğe döndürdü, dünyaya indi.

«Ne! Hâlâ burada mısın? Dur, oraya geleyim de gör gününü!»

Hancı kadın kapıda durmuş ve Cosette'in bebeği izlediğini görmüştü.

Küçük kız kovasına yapıştı ve koşaradım uzaklaştı.

5 KÜÇÜK KIZ BİR BAŞINA

Cosette su için Chelles Ormanına gitmeye mecburdu. Artık hiçbir yere bakmadan, koşarcasına gitti. Fırın Sokağı ve Kilise çevresinde bulunduğu sürece, ışıklı dükkânlar yolunu aydınlatmışlardı.

Fakat son tezgâhın da önünden geçtikten sonra, küçük kız kendisini karanlığın içinde buldu. Aniden korktu, sanki kendisine yoldaşlık etmesi için habire kovanın kulpunu çarpıp gürültü çıkarıyordu.

Kız ilerledikçe gölgeler iyice koyu hale geliyordu. Sokak artık bomboştu. Bir ara rastladığı bir köylü kadın, onu görünce şaşkınca durdu: «Yüce Tanrım! Bu saatte, bu lanet karanlıkta yollarda ne arıyor!» diye mırıldandı. «Bir cin olmasın bu!» Sonra ilgiyle bakınca kızı tanıdı.

«Ha!» dedi, «bizim Tarlakuşu.» Cosette'i köylüler bu adla çağırırlardı.

Cosette bir solukta, Montfermeil'in mezarlığa benzeyen o karanlık sokaklarından geçti. Artık ilçenin dışındaydı. Evlerin, hatta duvarların önlerinden geçtiği zaman boyunca, yine biraz olsun dayanabilmişti. Panjurlar arasından süzülen cılız bir mum ışığı, aydınlıktır. Hayatın bir parçasıdır. Fakat yol uzadıkça, kız adımlarının hızını düşürdü. Son evi de arkada bıraktıktan sonra, olduğu yerde durdu. Daha fazla yürümeyi göze alamadı, kovasını yere bıraktı. O ıssız, o zifiri karanlığa korkan gözlerle baktı. Sonra otların arasından bakındı. Montfermeil dışındaydı, tarlaların arasındaydı artık. Vahşi hayvanların ya da hayaletlerin cirit attığı bu karanlıkta, nasıl daha fazla gidebilirdi?

Beklenmedik bir karara varmış gibi kovayı koluna taktı ve hancı kadına yalan söylemeye karar verdi. Ona su kalmadığını söyleyecekti. Tekrar geriye dönüp, köyün yoluna vurdu.

Köye yaklaşmıştı ki, ansızın o cadaloz hancı kadının yüzü kızın gözünün önünde canlandı. Onun hışmı ne de ürkünç olurdu! Çocukcağız ne yapacağını bilmez gibi, biraz yere oturdu ve saçlarını çekiştirip, başını kaşıdı.

Ne yapmalıydı?.. Bir yandan kendisini korkuyla titreten o koyu karanlık, öte yandan hancı kadının o korkunç varlığı...

Derken, kadından epey korktuğunu hissetti. Hayalet ve cinlerden bile daha çok korkutuyordu o. Sonra, onun gölgesi önünde geriledi ve yerinden sıçrayıp yeniden su yoluna döndü. Bu kez artık koşuyordu, epey vakit yitirmişti. Bir ara koşmaktan soluğu

kesildi. Nereye gideceğini bilmez gibiydi, yine de koşmayı bırakmadı.

Ormanla suyun arası yedi ya da sekiz dakikaydı. Gündüzleri suyu hep buradan taşıyan Cosette bunu iyi biliyordu.

Cosette soluk almaya bile çekinip, koşmaya devam etti. Koyu karanlıktı, fakat kız yolunu iyi bilirdi. Sürekli tutunduğu bir meşe fidanını eliyle arandı.

Buraya tutunarak kovasını suya daldırdı.

Burası yaklaşık iki kulaç derinliğinde bir havuzdu. Balçıkla kendiliğinden kazılmış bir tür gölet. Kaynağın etrafını yeşil otlar ve sarp kayalar bürümüştü.

Cosette kendisini apansız bitmiş hissetti. Sinirleri o kadar gergindi ki, hemen geri dönmek istedi. Fakat kovayı doldurmak için,

harcadığı emek onun olanca gücünü almıştı. Tek adım atacak gücü yoktu. Birkaç dakika oturup, dinlenmeyi düşündü.

Gözlerini kapatmıştı. Birden, nedenini bilemeden gözlerini açtı.

Kovaya dolan su, beyaz alevlere benzeyen halkalar oluşturmuştu. Gökyüzü kapalıydı. Bir ara tepesinde ışıl ışıl yanan Jüpiter'i gördü. Çocuk şimdiye dek bilmediği ve kendisini korkutan bu kocaman yıldıza çekenik gözlerini dikti. Bu arada yıldızı kuşatan bulut, kızıl bir renk aldığından, Cosette, kanayan bir yaranın karşısında hissetti kendini.

Ovadan doğru serin bir rüzgâr esiyordu. Yaprakları hışırdatan bu rüzgâr, yerdeki uzun otları da havalandırdı. Çalılar silahlı kollar gibi bükülüydü. Yelin üflediği kuru yapraklar, kovalanır gibi, kızın önünden uçuştular.

Karanlık korkunç ve baş döndürücüdür. İnsanoğluna ışık gerekir. Göz görmeyince zihin de bulanır. Güneş tutulmalarından, gecelerde en güçlü kişilerin bile ruh hallerinin bozulduğu bilinir. Geceleyin karanlık bir ormandan korkmadan bir başına gidecek kahraman az bulunur. Uykuya dalan çiçeklerin düşlerine benzeyen, belirsiz ve uçucu şeylerin havalarda dalgalandıklarını algılarız. Ufuklar bir sır perdesinin arkasına siner, sanki, insanoğlu, arkasına bile bakmaya korkar, ama yine de ardında kimse var mı meraklanır.

Cosette neler düşündüğünü henüz bilmemesine rağmen, yine de doğanın bu koyu karanlığında, kendisini boğulur gibi hissetti. Artık şu anda, yaşadıkları korkuyu bile aşan bir şeydi. Birisi kendisine neler düşündüğünü soracak olsa, içindekileri ifade edecek kelimeleri hiç bulamazdı.

Derken, içgüdüsel bir davranışla, kendisi bile ne yaptığını bilmeden birden yüze kadar saymaya başladı. Kendi sesinden güç alır gibiydi.

Suyu çekerken ıslanan ellerinin donduğunu sezdi, oturduğu yerden kalktı. Korku, pençesini ona bir daha uzatmıştı. Sonra, tek bir şey yapması gerektiğini kavradı. Buradan alabildiğine hızla uzaklaşmalı, kaçmalıydı. Bütün gücüyle bacaklarını zorlayarak ışığa, hana dönmek istedi. En azından, şu ormandan kurtulabilseydi.

Tarlalara gitse, oradan İlçenin ışıkları seçiliyordu. Fakat yine de, korku her şeyi bastırdı,

kovasını almadan buradan gidemezdi. Şu hancı cadısı, canına okurdu. İki eliyle kovanın kulpuna sarıldı ve onu güç bela yerinden oynattı.

Böylece kendisini zorlayarak birkaç adım yürüdü, ama kova o kadar ağırdı ki, yere bırakmak zorunda kaldı. Bir ara, dinlendi, sonra kovayı tekrar kaldırdı ve bu kez birkaç dakika yürüyebildi. Ama tekrar mola vermesi gerekiyordu. Tıpkı epey yaşlı bir kadın gibi öne eğilmiş, iki kat, çok ağır ilerliyordu. Kovanın ağırlığı kolunu geriyordu, bu arada o ıslak tutamak ellerini dondurmuştu. Bir-iki adımda bir, dinlenmek için duralıyordu. Fakat her duruşunda ve kovayı yere bırakışında, o buz gibi su ayaklarını ve çıplak bacaklarını ıslatıyordu. Bütün bunlar kışın en korkunç günlerinde, kimsenin bulunmadığı tenha ve karanlık bir ormanda geçiyordu.

Bu acı hikâyenin kahramanı, henüz sekiz yaşına bile girmemiş, ufak bir kız çocuğuydu.

Zavallı Cosette, ağlaya yakına ilerliyordu. Hıçkırıklar boğazında düğümleniyor, fakat ağlamaya cesaret edemiyordu. Hancı cadısı kendisini o kadar korkutmuştu ki, ondan uzak bile kalsa, onun emirlerine karşı koymaya kalkışamazdı.

Bu arada böyle giderse hana varmasının neredeyse bir saat süreceğini de biliyordu. Yorgunluktan tükenmiş halde, yine biraz dinlendi. O arada her zamankinden daha fazla dinlendi. Henüz ormandan çıkmamıştı. Sürekli dinlendiği bir kestane ağacının altına yığıldı, sonra kovasını alıp, inleyerek yola düştü.

Bir ara o kadar koyu bir acıya kapılmıştı ki, «Tanrım! Tanrım!» diye bağırmaktan kendini alamadı.

Derken, neye uğradığını bilemedi, kova artık kendisine ağırlık değildi. İrice bir el, sapından tutarak kovayı kaldırmıştı. Cosette başını çevirdi. Karanlıkta, yanı başında, uzun ve büyük bir gölge onun yanında yürüyordu. Bu usulca arkasından gelen bir adamdı. Cosette onun geldiğini duymamıştı. Bu yabancı sessizce, kovayı alıp kaldırmıştı, içgüdülerimiz hayatın bütün rastlantılarında, bize rehberlik eder, Cosette ilk kez gördüğü bu yabancı adamdan, zerrece korkmadı.

6 YABANCI

1823 yılının Noel sabahında, fakir ama temiz giyimli bir yabancı Paris varoşlarının birinde uzun uzun dolaşmıştı.

Bir ev arıyor gibi Saint-Marceau Mahallesindeki o küçük evlere bakıyordu.

Daha sonraları bu adamın bu evlerden birinde bir oda kiraladığını göreceğiz.

Bu adamın kılık kıyafeti, hal ve tavırlarında, yoksullukla temizliğin yan yana geldiği bir birleşim dikkat çekiyordu. İşte bunca yoksul fakat onurlu insanlar çevrelerinde sürekli saygı yaratırlar.

Başına epey örselenmiş, yuvarlak bir şapka, hardal renkli yün ve sarı bir redingot ceketi, cepli bir yelek, dizleri eskimiş siyah pantolon, siyah yün çoraplar ve bakır tokalı ayakkabılar giymişti.

Sürgünden henüz dönen bir emekli öğretmen gibiydi.

Apak saçları, buruşuk alnı ve kısılı dudaklarıyla altmışını geçkin biri gibi görünüyordu. Fakat ağır olmasına karşın, atik yürüyüşü ve hareketlerinde ki kıvraklıktan yine de ellisinden çok olmadığı belliydi. Yüz ifadesinden onun akıllı ve iyi biri olduğu anlaşılıyordu. Sol eliyle bir mendile sarılı bir çıkın taşıyor, sağ elinde budaklı bir sopa tutuyordu. Bu kalın sopanın üzerinde, o kadar ustaca bir oyma yapılmıştı ki, bunu yapan kişi, kaba ağacı bir bastona benzetmişti.

Bu caddeden, hele de kışın, fazla gelip giden olmaz. Hiçbir havası bulunmayan bu adam, kalabalık arayacak yerde insanlardan uzak durur gibiydi.

O tarihte, Kral XVIII. Louis neredeyse her gün Choisy-le-Roi'ya uğrardı. En sevdiği gezintilerden biriydi bu. Saat ikiye doğru, hiç şaşmadan, saray arabasıyla atlı muhafızların Hopital Caddesinden doludizgin geçtikleri görülürdü. Bu, mahallenin: «Saat iki, işte artık Tuilleries'ye dönüyor» diyen fakir kadıncağızlara saat yerine geçerdi.

Bazıları koşar, bazıları yolu açardı, çünkü yoldan geçen bir kral sürekli bir karmaşa yaratır. Zaten, XVIII. Louis'nin görünmesi, geçip gitmesi Paris sokaklarında hayli canlılık yaratırdı. Bu geçiş çok hızlıydı fakat muhteşemdi. Bu engelli kral doludizgin gitmeyi seviyordu; yürüyemediği için, koşmak istiyordu; bu felçli arabasına gönül hoşluğuyla at yerine yıldırım koştururdu. Yalınkılıçların arasından barışçı ve vakur bir ifadeyle geçerdi. Yaldızlara bulanmış, kapı kanatlarına büyük zambak dalları çizilmiş ağır saray arabası şamatayla giderdi. İnsan buna bir bakmaya zor fırsat bulabilirdi. Dip sağ köşede, kapitone ak atlas yastıkların üstünde, geniş, canlı, kırmızı bir yüz, yeni pudralanmış bir alın, vakur, sert, hilebaz bakışlar, bir filozof gülümseyişi, bir kentsoylu giysisinin üzerinde burmalı, yüksek apoletler, Toisson d'Or nişanı, Saint-Louis nişanı, Légion d'Honneur nişanı, Saint-Esprit gümüş nişanı, şişkin bir göbek, geniş bir mavi şerit; kraldı bu. Paris'in dışında, ak tüylü şapkasını yüksek İngiliz konçlarının sardığı dizlerinin üstünde tutardı; şehre döndüğü zaman, ortalığı az selamlar, şapkasını başına takardı. Halka karşı epey ilgisiz davranırdı, o da ona karşı aynı şekilde karşılık verirdi. Saint-Marceau Mahallesinden geçtiğinde olanca başarısı bir mahallelinin arkadaşına söylediği şu sözler oldu: «Hükümet bu şişko ha!»

Böylece, kralın aynı vakitteki bu şaşmaz geçişleri Hopital Caddesinin rutinini oluşturuyordu.

Sarı elbiseli adam belli ki bu mahalleden değildi, belki Paris'ten bile değildi, çünkü bu ayrıntıları bilmiyordu. Saat ikide kralın arabası, etrafında gümüş kordonlu bir muhafız süvari taburuyla, Salpetriere'den dönüp de caddeye girince çok şaşırdı, korktu. Ara yolda kendisi dışında kimse yoktu, hemen bir bahçe duvarının köşesine sindi fakat bu, Havre dükünün onu görmesini önleyemedi. Sayın dük o gün, muhafızların komutanı olarak, arabada kralın karşısında oturuyordu. Majestelerine: «İşte fena yüzlü bir adam!» dedi. Kralın yolunu açan görevliler de onu gördüler, aralarından biri onu izleme emri aldı. Fakat adam mahallenin bomboş, daracık sokaklarına daldı, gün de alçalmaya başladığından, memur onun izini kaybetti. Bu durum aynı akşam Paris Polis Müdürü Angles düküne verilen raporda yazılıdır.

Sarı elbiseli adam izini kaybettirince izlenip izlenmediğini anlamak için, sık sık arkasına bakarak adımlarını hızlandırdı. Saat dördü çeyrek geçe, yani karanlık bastırdığında, o gün *İki Forsa* oyunun sergilendiği Porte-Saint-Martin tiyatrosunun önünden geçiyordu. Tiyatronun lambalarıyla aydınlatılan bu duyuru gözüne çarpmıştı, çünkü her ne kadar hızlı yürüyorsa da, okumak için durdu. Biraz sonra Planchette çıkmaz sokağındaydı. O tarihte Langy arabalarının ofislerinin bulunduğu «Palat d'atin» (Kalay Sahan) hanına giriyordu. Lagny'ye araba saat dört buçukta gidecekti. Arabalar hazırdı, arabacının çağırdığı yolcular telaşla arabanın yüksek demir merdivenine çıkıyorlardı.

Saat dört civarında, adam, posta arabalarının durduğu bir çıkmaza girerek, Lagny için bir bilet sordu:

«Yeriniz var mı?»

«Evet, bir kişilik, önde, benim yanımda.»

«Tamam o bileti alıyorum.»

«Peki, binin.»

Bu arada arabacı, adamın epey sade giyimine bakarak, ondan bilet parasını peşin istedi.

Yolcu Lagny'ye kadar yol parasını verdi ve araba yola çıktı.

Şehir dışına çıktıklarında, arabacı yanındaki yolcuyla, laflamak istedi, ama adam konuşmaya hevesli değildi. Tek tük karşılıklarla yanıtlıyordu sorulanları.

Araba akşam saat altıda Chelles'ye varmıştı. Arabacı, atlarını dinlendirmek için, kısa bir mola verdi, yolcu:

«Burada ineceğim,» dedi.

Fakir görünen bu adamın bilet parasını ödediği halde, yarı yolda inmesi arabacıyı afallattı.

Yolcu çıkınını ve sopasını alıp yere indi. Hemen sonra, gözden kayboldu.

Fakat hana girmemişti. Hemen yola çıkan arabacı, bir ara adamın Chelles yönüne gittiğini şaşkınca gördü.

Adam Challes ormanlarına girdi, uzun uzun yürüdükten sonra, adımlarını yavaşlattı ve sanki kendisinden başkasının bilmediği bir yer arar gibi ağaçları ilgiyle saymaya başladı. Bir ara, yolunu kaybetmiş gibi göründü ve ağaçları elleriyle yoklayarak, bir açıklığa geldi. Orada beyazlaşmış sayısız taş küme vardı.

Yolcu taş yığınına yaklaşıp, onları inceledi. Gövdesi mantarla dolu bir ağaç, bu taşların az berisinde yükseliyordu. İhtiyar adam sanki mantarları saymak ister gibi elini ağaca yasladı.

Bu ağacın hemen karşısında, kabukları dökülen bir kestane ağacı vardı. Buraya bir çinko tabela çakılmıştı. Adam parmak uçlarında yükselerek eliyle buna dokundu.

Bu ara taşlarla ağacın arasındaki toprak zeminde biraz tepindi. Sonra toprağın uzun

zamandan beri kazılmamış olduğunu, kimsenin dokunmamış olduğunu anlayıp soluklandı.

Daha sonra, sağına soluna bakınarak, yönünü buldu ve tekrar yürümeye koyuldu. İşte Cosette'in az sonra karşılaşacağı adam, bu yabancıydı.

Ağaçlar arasından Montfermeil'e giderken karanlıklar içinde ilerleyen bu küçücük gölgeyi görmüştü. Kızın inlemesini duymuş ve yaklaştığında boyundan büyük bir su kovası götüren kızı görünce içi yanmıştı. Hemen elini uzatıp su kovasını sapından yakalamıştı.

7 COSETTE ORMANDA BİR YABANCIYLA BİRLİKTE

Evet, anlattığımız gibi, Cosette zerrece korkmamıştı.

Yabancı onunla konuştu, derinden ve içten bir sesle:

«Çocuğum, taşıdığın kova çok ağır, izin ver de ben taşıyayım.»

«Evet, efendim.»

«Ben taşırım senin yerine. Senin gibi bir kız için bu fazla ağır.»

Cosette kovayı adama verdi. Yabancı onun yanında yürümeye başladı.

«Küçük, kaç yaşındasın?»

«Sekizime gireceğim, efendim,»

«Uzaklardan mı geliyorsun?»

«Evet, ormandaki kaynaktan.»

«Nereye gidiyorsun? Yolun uzak mı?»

«Yaklaşık on dakika çeker.»

Yolcu bir süre konuşmadı, sonra tekrar sordu:

«Senin annen yok mu?»

«Bilmem,» diye çocuk yabancının başka soru sormasına fırsat vermeden ekledi: «Başkalarının anneleri var, ama benim hiç annem olmadı.»

Adam kovayı yere bıraktı, ıslak ellerini kızın zayıf omuzlarına koydu. Karanlıkta onu daha iyi görmek için yüzünü onun yüzüne yaklaştırdı.

Göklerden süzülen o solgun ışıkta, Cosette'in o solgun ve yorgun, ince yüzünü görebildi, tekrar sordu:

«Adın, ne senin?»

«Cosette.»

Yabancı, sanki elektrik çarpmış gibi sıçradı. Kıza tekrar ilgiyle baktı, sonra ellerini onun omzundan çekip kovayı alarak, tekrar yürümeye başladı. Birkaç saniye sonra sordu:

«Sen nerede oturuyorsun, küçük?»

«Montfermeil'de, birazdan oraya varırız.»

Kısa bir sessizliğin ardından, yine sordu:

«Böyle geç vakit, su taşımak için, ormana seni kim gönderdi?»

«Bayan Thenardier. O benim hanımımdır. Hanın sahibesi.»

Adam acılı bir gülümseyişle:

«Ya öyle mi?» dedi. «Ben de gecelemek için bir yer arıyordum, o hana gideyim. Beni oraya götür.»

«Zaten oraya gidiyoruz,» diye yanıtladı çocuk.

Yabancı, epeyce hızlı ilerliyordu. Cosette de onu rahat rahat izledi. Hiç yorgunluk duymadı. Zaman zaman, başını kaldırıp adama sakince bakıyordu. Şimdiye kadar kimse kendisine dua öğretmemiş, Tanrı'dan söz etmemişti. Fakat küçük kız, bu yeni arkadaşının yanında yürürken içinde sevinç ve umuda benzeyen duyguların canlandığını hissetti.

Birkaç dakika geçti, adam tekrar sordu:

«Handa hizmetçi yok mu?»

«Hayır, efendim, ben varım, işleri ben yaparım.»

Yine bir sessizlikten sonra, Cosette sesini yükseltti:

«Yani, iki küçük kız daha var.»

«Kim o kızlar?»

«Ponine ve Zelma.»

Çocuk Thenardier'nin o bayıldığı romantik adları kendisince kısaltmıştı.

«Kim bu Ponine ve Zelma?»

«Onlar küçükhanımlar, yani Bayan Thenardier'nin kızları.»

«Peki, onlar ne yapar?»

«Onların güzel taşbebekleri var, altın yaldızlı oyuncakları, güzel kutuları var, onlar oynarlar, eğlenirler.»

«Gün boyunca?»

«Evet efendim.»

«Peki ya sen?»

«Ben de bütün gün çalışırım. Yıkarım, siler, süpürür, toz alırım.»

Çocuk geceleyin yaşların biriktiği görünmeyen gözlerini, adama çevirdi sonra yarım sesle:

«Bazen işimi erken bitirirsem, benim de oynamama izin verirler.»

«Neyle oynarsın?»

«Ne bulursam onunla. Benim oyuncağım yok. Ponine ve Zelma bebeklerine dokunmama izin vermezler. Benim de şu kadarcık, küçük bir kılıcım var.» Çocuk ufak parmağını gösterdi.»

«Kesiyor mu?»

«Elbette keser efendim, salatayı, otları ve sinek kafalarını kesiyor.»

Köye varmışlardı. Cosette yabancıya yol gösterdi. Fırının önünden geçtiler. Cosette ekmek almayı unuttu. Aslında on beş dakika önce kaynağa eğilirken kadının verdiği parayı otlara düşürmüş ve bunun farkında olmamıştı.

Adam soru sormaktan vazgeçmiş gibi, başı önünde yürüyordu. Kiliseyi arkalarında bırakmışlardı, adam o ışıklı tezgâhları görerek sordu.

«Burada panayır mı var?»

«Evet efendim, Noel yortusu için geldiler.»

Hana epey yaklaşmışlardı. Cosette usulca yeni dostunun koluna dokundu:

«Hana yaklaştık, efendim, kovayı bana verin, lütfen ben alayım.»

«Neden?»

«Madam Thenardier, bunu başkasına taşıttığımı görürse beni döver.»

Adam hiç konuşmadan kovayı ona uzattı. Birkaç saniye sonra hanın kapısına gelmişlerdi.

8 YOKSUL GÖRÜNÜMLÜ AMA, BELKİ DE PARALI BİR MÜŞTERİ

Cosette hemen karşıdaki tezgâhın o iğreti dükkânındaki o kusursuz bebeğe kaçamak bir göz attı. Bu, yabancının dikkatinden kaçmamıştı. Kız sonra hemen kapıyı tıklattı. Hancı kadın, elinde bir mumla, kapıda göründü:

«Nerede kaldın uyuşuk kız!» diye bağırdı. «Neyse ki evin yolunu buldun, kaç saattir nerelerdeydin?»

Cosette titreyerek:

«Efendim, bu bay, burada kalmak isteyen bir yolcu.»

Thenardier'nin hemen yüzü değişti. Eğri bir gülüş takarak yeni müşteriye:

«Siz misiniz efendim?»

Adam elini şapkasına atıp:

«Evet, efendim,» diye yanıtladı.

Varsıl müşteriler bu kadar nazik olmazlar. Yabancının bu saygı hareketi, eski giysisi, hancı kadının yüzündeki gülüşün kaybolmasına neden oldu.

«Buyrun, içeri,» dedi, sert bir sesle.

Adam girdi.

Beriki ona tekrar baktı, o yamalı pantolon ve eskimiş redingot midesini bulandırmıştı. Bu ara arabacılarla beraber kadeh tokuşturan kocasına baktı. Adam işaret parmağını oynatıp, dudaklarını sarkıtarak ona adamda iş olmadığını göstermeye çalıştı. Bunun üzerine Bayan Thenardier, bağırdı:

«Vah vah! İnanın çok üzüldüm, ama sahiden yerimiz yok.»

Müşteri:

«Kaygılanmayın,» dedi. «Ben tavan arasında ya da ahırda da kalabilirim. Hiç üzülmeyin, oda kirasını karşılayacak param var.»

«Kırk metelik.»

«Kırk metelik mi? Peki.»

«Tamam.»

Arabacılardan biri, usul sesle Bayan Thenardier'ye:

«Olacak şey değil, hanımefendi,» dedi. «Adamı iyi kazıkladın. Odalar yirmi metelik değil mi?»

Bayan Thenardier, kimsenin duymaması için aynı sesle yanıtladı:

«Siz karışmayın, ondan kırk metelik alacağım.»

Hancı Thenardier, eşini doğruladı:

«Kuşkusuz, hanın kalitesini düşünmeliyiz. Yoksul müşteri hanın kalitesini düşürür.»

Bu arada müşteri çıkınını ve sopasını sıranın üstüne bıraktıktan sonra masanın başına geçmişti. Cosette onun önüne bir şişe şarapla, bir bardak koydu.

Atını suvarmak isteyen işportacı kovayı aldığı gibi ahıra gitmişti. Cosette masanın altındaki yerine geçmiş, eline örgüsünü almıştı.

Dudaklarını şarapla ıslatan o yabancı adam, derin bir ilgiyle Cosette'i inceledi.

Cosette güzel sayılmazdı. Mutlu olsa belki güzel olabilirdi, ince, nazlı bir yüzü vardı, ama bu acının çirkinleştirdiği bir yüzdü. Kız zayıf ve solgundu. Sekiz yaşında olmasına karşın, altısından çok göstermiyordu. Çukura kaçmış gözleri ağlamaktan şişmiş ve fersiz gibiydi. Dudakları acılı görünüyordu ve ağır hastalarda olduğu gibi, aşağıya sarkıyordu. Elleri ise mosmordu ve soğuktan çatlamıştı.

Şimdi, kızı aydınlatan ocak ateşi, onun ne kadar zayıf olduğunu gösteriyordu. Sürekli üşüdüğü için, dizlerini bitiştirerek otururdu. Üzerinde pılı pırtı dışında elbise yoktu, hem de bunlar paramparça halde şeylerdi. Bu elbise yazın insanın içini sızlatacak, kışın ise insana korku verecek kadar kötüydü. Deliklerden kızın o çürümüş omuzları, yediği çimdikten kollarında morarmış lekeler görünüyordu. Biçare çocuk, bütün gövdesinde Bayan Thenardier'nin damgasını taşıyordu. Çıplak bacakları, çöp gibi sıska ve soğuktan morarmıştı. Bu biçare çocuğun, bütün dış görüntüsü, sesi, ürkek konuşması, bakışı, suskunlukları hepsi aynı duyguyu anlatıyordu: Korku:

Evet, korku bir örtü gibi sarmıştı onu. Korkudan dirseklerini kalçasında birleştiriyor, parmak uçlarına basıyor, mümkün olduğunca az yer kaplamaya çabalıyordu.

Cosette hanımından o kadar korkardı ki, hana girdiğinde, sırılsıklam olmasına karşın, kurumak için ateş başına geçmeye bile cesaret edememiş, hemen eski yerine sinmişti.

Henüz sekizindeki bu çocuğun bakışları zaman zaman o kadar acıklı ve fersiz olurdu ki, onu gören geri zekâlı ya da bir şeytan olmasından kuşkulanabilirdi.

Daha önce değindiğimiz gibi, o kiliseye adım atmadığından, dua etmesini de bilmiyordu.

Hardal sarısı ceketli yabancı, bakışlarını Cosette'den alamıyordu. Derken, Bayan Thenardier bir şey hatırlamış gibi eliyle alnına vurarak bağırdı:

«Ha, Cosette neredeyse unutuyordum. Ya ekmek?»

Cosette her zamanki gibi, masanın altından sürünerek çıktı. Ekmek almayı unutmuştu. Aniden korkan çocukların, hilesine baş vurdu, çarçabuk bir yalan kıvırdı:

«Madam fırın kapalıydı.»

«Kapıyı çalsaydın.»

«Çaldım, açmadılar.»

Bayan Thenardier:

«Ben şimdi senin yalan atıp atmadığını anlarım,» diye homurdandı. «Beni aldatmaya çalışıyorsan vay haline! İyice döverim seni. Peki o zaman, sana verdiğim o paraları geri ver.»

Cosette elini önlüğünün cebine attı ve ansızın yüzü bembeyaz kesildi.

«Hadi,» dedi cadı, «beni duymadın mı?»

Cosette cebini tersyüz etti, para yoktu, düşürmüş olmalıydı. Zavallı kız verecek yanıt bulamadı. Korkudan donakalmış gibiydi.

Vahşi kadın, haykırıyordu:

«Hemen söyle, paramı kaybettin mi, yoksa bir de beni dolandırmak mı istiyorsun?»

Eli ocağın başında asılı duran kırbaca uzandı.

Bu korkunç hareket Cosette'e konuşacak gücü verdi:

«Bağışlayın efendim,» diye yalvardı, «bir daha yapmam...»

Bayan Thenardier, kamçıyı kaptı, bu arada, sarılı adam, kimseye sezdirmeden cebini karıştırmıştı. Diğer yolcuların bazıları iskambil oynuyor, bazıları şaraplarını içerek konuşuyorlardı. Kimse onun ayrımında bile değildi.

Cosette köşesine sindikçe sindi. Madam Thenardier kolunu kaldırdı. Yabancı adam, kadına döndü:

«Affedersiniz efendim, istemeyerek söylediklerinizi duydum. Demin küçük kızın cebinden masanın altına bir şeylerin düştüğünü görür gibi olmuştum.»

Sonra yere eğildi ve bir şeyler arar gibi yaptı, sonra tekrar doğrularak:

«Tamam,» dedi, «işte bakın, buldum.»

Hancı kadına gümüş bir para uzattı. Kadın:

«Ha, evet,» diyerek parayı cebine attı.

Bu ona verdiği on beş metelik değildi.

Bu yirmi metelik bir gümüş paraydı. Yani tam bir frank. Oysa kadın Cosette'e on beş metelik vermişti. Fakat bu fırsatı kaçırmadı ve kıza kötü bir bakışla baktı ve onu:

«Bir daha olmasın, böyle şeyler istemem!» diye payladı.

Cosette masanın altına büzülmeden önce, şaşkın gözlerle bu iyi kalpli yabancıya baktı. Gözlerinde derin bir ilgiyle şimdiye dek hiç tanımadığı bir duygu vardı: Güven.

Hancı kadın, yolcuya sordu:

«Bir şeyler yemek ister miydiniz?»

Adam yanıt vermedi, derin bir düşünceye dalmıştı.

Kadın dişlerinin arasından mırıldandı:

«Aman Tanrım, bu adam da neyin nesi? Herhalde meteliksizin biri. Belki yemek parası bile yok. İster misin gece kalıp oda parasını vermesin. Neyse ki o yerdeki parayı çalmayı denemedi.»

Bu arada kapı açılmış ve yan odadan Eponine ve Azelma içeri girmişlerdi.

Kızların ikisi de tatlı ve sevimli şeylerdi. Pek köylü gibi değillerdi. Zengin kızları gibi çok şık giyinmişlerdi. Büyük kızın, açık kestane renkli örgüleri, diğerinin ta beline kadar inen parlak siyah bukleleri vardı. İkisi de, sağlıklı, pembe yanaklı, parlak gözlü kızlardı.

Kızların ikisi de kalın şeyler giyinmişlerdi. Fakat ana şefkati, onları o kadar sarıp sarmalamıştı ki, kumaşların kalınlığı kılıklarını hantallaştırmamıştı. Burada, her arzuları yerine getirilen küçük eceler olduklarını her halleriyle belirtiyorlardı. Onları görünce anaları, sevginin sezildiği, sözüm ona hışım dolu bir sesle çıkıştı:

«Nerede kaldınız?»

Bu sözcüklerden onları ne kadar sevdiği anlaşılıyordu.

Daha sonra, onları sırayla yanına çağırdı, dizlerine oturtup, kurdelelerini tekrar bağladı, bu arada saçlarını okşamaktan geri durmuyordu. Sevimli bir sitemle:

«Nedir bu kılık kıyafetiniz?»

Kızlar ocağın başına geçtiler. Ellerinde birbirlerine atıp tutarak oynadıkları bir bebek vardı. Cosette kimi zaman, örgüsünden başını kaldırıp onlara imrenerek bakıyordu.

Eponine ve Azelma, kızın ayrımında bile değillerdi. Küçük hizmetçi kız onlar için köpekten bile, daha adi bir yaratıktı.

Kızların bebeği, yüz rengi solmuş, eski ve kırık bir bebekti. Yine de bütün hayatında bebek nedir görmeyen Cosette için, bu kusursuz bir oyuncaktı. Bir ara, oradan oraya

seyirten Bayan Thenardier, Cosette'in kızlarına baktığını fark etti. Cosette çorap öreceğine, oynayan küçük kızları izliyordu.

Onu incitme olanağını hiç kaçırmayan cadı kadın:

«Hınzır piç kurusu!» diye seslendi, «nihayet seni yakaladım. Ben seni kamçıyla çalıştırmayı da bilirim.»

Yabancı müşteri yerinden kalkmadan kadına döndü ve ürkek bir gülümseyişle:

«Bırakın efendim, oynasın,» diye yalvardı, «o da çocuk.»

Yolcu bir tabak söğüş et yemiş, bir şişe şarap içmiş olsa, hem kılığı da bu kadar kötü olmasa, belki bu dileği bir emir sayılabilirdi. Ama bu kadar eski giyecekleri olan bir zavallının, böyle bir istekte bulunması Bayan Thenardier'yi zıvanadan çıkardı:

«Mademki ekmeğini yiyor, çalışması gerekir,» dedi. «Ben onu oynasın, diye doyurmuyorum.»

Hamal yapısı ve yoksul kılığına hiç uymayan uysal bir sesle adam, sordu:

«Peki ne yapıyor, şimdi?»

«Kızlarım için yün çoraplar örüyor.»

Adam gözlerini Cosette'in çıplak ve morarmış ayaklarına çevirdi:

«Peki bu çorapları ne zaman bitirir?»

«Çalışmasına bağlı. Bu miskin kız bunları ancak dört günde bitirir.»

«Çoraplar bitince, kaç para ederler?»

Bayan Thenardier, yolcuyu küçümseyen bir bakışla omuzlarını kaldırdı:

«Hiç değilse otuz metelik ederler.»

Yolcu sordu:

«Peki bu çorapları bana beş franka satar mısınız?»

Şişko bir arabacı, bu konuşmayı duymuştu, kaba bir gülüşle araya girdi:

«Olur şey değil, beş frank ha... Satmaz mı, efendim. Elbette satar...»

Şimdiye dek konuşmamış olan Bay Thenardier de bir şey söylemek gereğini duydu:

«Kaprisinize boyun eğeceğiz. Biz müşterilerimizi hoşnut etmekten mutluluk duyarız, onlara kesinlikle 'hayır' demeyiz.»

Hancı kadın hemen atıldı:

«Parayı hemen isterim ama!..»

Adam cebinden çıkardığı bir gümüş parayı, kadına uzattı:

«Ben bu çift çorabı alıyorum, buyrun parasını,» dedi.

Daha sonra Cosette'e dönüp:

«Hadi çocuğum, artık sen de oyna, ben emeğinin karşılığını verdim, oyna kızım,»

dedi.

Ama Cosette hâlâ titriyordu. Hanımının dudaklarını öfkeyle ısırdığını ve yüzünün korkunç bir ifadeye büründüğünü gördü. Çekingen bir sesle:

«Oynayabilir miyim, efendim?» diye sordu.

Kadın korkunç bir sesle:

«Oyna... Oyna bakalım.»

Cosette:

«Teşekkür ederim, efendim,» dedi.

Dudakları kadına teşekkür ederken, gözleriyle adama minnetini göstererek baktı. Şimdiye dek hiç bilmediği duygular vardı içinde.

Bay Thenardier tekrar içmeye başlamıştı. Eşi onun kulağına fısıldadı:

«Baksana, şu sarı elbiseli adam neyin nesi? Onu gözüm tutmadı.»

Adam omuz silkip kısık sesle yanıtladı:

«Hiç bilinmez, böyle gezen çok zengin gördüm.»

Cosette ördüklerini kenara bıraktı, ama masanın altından hâlâ çıkmamıştı. O mümkün olduğunca az görünmeye bakardı. Hemen yanı başındaki bir karton kutudan, paçavraları ve kurşun kılıcını çıkardı.

Eponine ve Azelma onu umursamıyorlardı. Küçük kızlar, çok önemli bir oyuna kaptırmışlardı kendilerini. Kediyi almış, onu kundaklamaya çalışıyorlardı. Kedi miyavlıyor, kaçmak istiyordu.

Bu arada, deminki bebeği bir yana fırlatmışlardı. Eponine kuş sesine benzeyen bir sesle, kardeşine şöyle dedi:

«Bak ne diyeceğim. Bu bebek, diğerinden çok daha eğlenceli. Bu canlı, kımıldıyor, soluk alıyor, haykırıyor, sıcacık bir bebek. Gel kardeşim, gel bununla eğlenelim. Bu benim minik kızım olsun. Ben bir hanım olurum, sen de beni ziyarete geldiğinde, kızıma bakarsın. Sonra onun kulaklarını ve bıyıklarını yeni görmüş gibi şaşırmış görünürsün. Sonra kuyruğunu da görünce bana: 'Aman Tanrım! Ne tuhaf bir kızınız var, böyle?' dersin. Ben de o zaman, sana: 'İnanın Madam, benim küçük kızım da böyle... Günümüzün kızları, böyle oluyorlar' diye yanıt veririm.»

Azelma beğeniyle ablasını dinliyordu.

Bu arada arabacı ve işportacılardan oluşan o kaba saba müşteriler, çok açık saçık bir şarkı söylemeye başlamışlardı. Tavanları sarsacak kadar sesli kahkahalar atıyorlardı. Hancı da, onları coşturmak için el çırptı.

Kuşların çalı çırpıdan yuva kurmaları gibi, küçük kızlar da bir hiçten, birkaç parça bezden çarçabuk bir bebek yapıverdiler. Cosette de o minik kılıcını kundaklamış, onu dizine yatırıp, çok ağır, soluk gibi bir sesle ona ninni söylüyordu.

Bebek, kız çocuklarının en olmazsa olmaz oyuncağıdır. Hem, bunun bir ihtiyaç

olduğunu da söyleyebiliriz. Ona bakmak, giydirmek, soymak, tekrar giydirmek saçını taramak, öğretmek, gerektiğinde paylamak, okşamak, kucakta sallayıp uyutmak. İşte kadının geleceği, bu birkaç kelimede gizlidir.

Bebeklerine zıbınlar, etek ve hırkalar diken küçük kız, genç kız olur, kadınlaşır. İlk çocuk, son bebeğin devamıdır.

Bebeksiz bir küçük kız, neredeyse çocuksuz bir kadın gibi mutsuzdur.

Bu arada Bayan Thenardier, yeni müşterinin masasına yaklaştı. «Belki de kocam haklı,» diye düşündü. «Bu döküntü kılıklı adam, belki de Bay Laffitte olabilir. İster misin bu banker Laffitte olsun, hiç şaşırmam, şu zenginler arada bir eğlenmeyi severler.»

Dirseğini adamın masasına koyup:

«Bayım,» diye söze başladı.

Adam bu seslenmeye başını çevirdi, o zamana kadar kadın, kendisine hiç böyle seslenmemişti:

«Bakın, Bayım, ben şu çocuğun oynamasına salt sizin hatırınıza razı oldum. Aslında o uyuşuğun biridir, üstelik çalışması da gerekiyor, meteliği bile yok.»

Adam sordu:

«Yani o sizin kızınız, değil ha?»

«Daha neler!.. Hayır, hayır. Sadece acıdığımız için yanımızda tutuyoruz. Yıllar önce annesi bize bırakmıştı. Sanırım geri zekâlı olmalı. O kocaman kafasına baksanıza, beynine su mu yürüdü, nedir? Onun bakımı için elimizden geleni yaparız, ama bizler de çok zengin sayılmayız. Altı aydır, anasından da ses çıkmadı. Herhalde ölmüş...»

Adam:

«Öyle mi?» diyerek yine düşünmeye başladı.

Kadın:

«Bence şunun anası da pek sağlam ayakkabı sayılmazdı. Baksanıza, kızını bizim başımıza bela etti.»

Bu arada kendisinden söz edildiğini anlayan Cosette, Bayan Thenardier'den bakışlarını alamamıştı. Kimi zaman, konu komşudan tek tük laflar duyuyordu. Bu arada iyice kafayı bulan arabacılar, o ağır şarkılarını iyice coşmuş halde söylüyorlardı. Cosette masanın altındaki yerinde, gözlerini ocaktaki alevlere dikmişti. Aynı zamanda o kundakladığı kılıcı dizinde sallarken hep aynı sesle: «Annem öldü! Annem öldü!» diye bir ninniye başladı.

Hancı kadının üstelemeleri üzerine yolcu, nihayet bir şeyler yemeyi kabul etti.

«Beyefendi ne emrederler?»

«Ekmek ve peynir.»

Adamın bu sözleriyle yeniden hayal kırıklığına uğrayan kadın: «Bunun beş kuruşu yok,» diye düşündü. Sarhoş müşteriler yüksek sesle şarkı söylemeyi sürdürdüler.

Ansızın Cosette, elindeki kılıcı bıraktı, başını çevirdi. Küçük kızların demin yere bıraktıkları o bebeği görmüştü.

Küçük kız etrafına ürkekçe bakındı. Bayan Thenardier kocasının kulağına eğilmiş ona bir şeyler fısıldıyordu. Eponine ve Azelma kedileriyle oynuyorlardı. Bazı yolcular yemek yiyor, bazıları içip kâğıt oynuyordu. Kimse onun ayrımında bile değildi. Dizlerinin üstünde sürünerek, usulca masanın altından çıktı. Bir kez daha, kimsenin kendisine bakıp bakmadığını izledikten sonra, bebeğin bulunduğu yere uzandı. Bir saniye sonra bebek kollarında, eski yerine dönmüştü, ilk kez, bir bebekle oynayacaktı. Bu öyle eşsiz bir mutluluktu ki, çok tatlı bir hayalin etkisinde gibi kendinden geçti.

Peynirle ekmeğini yiyen o yolcu dışında kimse kendisini görmemişti.

Cosette'in mutluluğu sadece on beş dakika kadar sürdü. Küçük kız dikkat etmesine karşın, yine de bebeğin bacaklarından birinin gölgesinin sivrildiğini görmemişti. Ocak alevlerinin aydınlattığı bu pembe ayak, Azelma'nın ilgisini çekti. Kız, kardeşine bir dirsek attı:

«Hey, baksana.»

Küçük kızlar şaşkınca bakıştılar. İnanılır iş değil! Cosette onların bebeğini kucağına almaya cesaret etmişti.

Eponine yerinden zıpladı ve kucağındaki kediyi bırakmadan, annesine yaklaşıp onu eteğinden çekiştirdi. «Ne oldu, beni rahat bırak!» dedi anası. Kız:

«Anne şuna bak,» dedi ve eliyle Cosette'i gösterdi.

Kendini bebeğin büyüsüne kaptıran Cosette, bir şey görmüyor, bir şey duymuyordu.

Derken, Bayan Thenardier'nin yüzü korkunç bir ifadeye büründü. Yine o cadı maskesini takmıştı. Bu kez yaralanan gururu, onun öfkesini iyice çoğaltıyordu.

Cosette kendini bilmemiş, bütün sınırları çiğneyip o pis ellerini «Küçükhanımlar»ın bebeğine değdirmişti. Bu ne cüret!.. Kadın, öfkeden kısılan bir sesle:

«Cosette!» diye bağırdı.

Kızcağız sanki deprem oluyor gibi sıçradı. Başını çevirdi. Hancı kadın: «Cosette!..»

Cosette elindeki bebeği kederle karışık bir saygıyla yere bıraktı.

Daha sonra, bakışlarını bebekten ayırmadan ellerini birleştirdi ve onun yaşında bir çocuktan umulmayacak bir kederle ellerini burktu. Sonra gözlerinden sel gibi yaşlar aktı, ağladı, hıçkıra hıçkıra ağladı. Günün korkularının hiçbiri, onu ağlatamamıştı. Ne o koyu karanlıkta ormana gidişi, ne o ağır su kovasını taşımak, ne parayı düşürmesi, ne de anasının ölüm haberini almak, onu bu kadar etkilemişti. Bu son yıkım, onun için en katlanılmazıydı.

Yolcu yerinden fırladı:

«Ne var, ne oldu?» diye sordu.

Bayan Thenardier, işaret parmağını küçük kıza uzatıp:

«Görmüyor musunuz?» diyerek yerdeki bebeği işaret etti.

«Ne olmuş?» dedi adam.

Hancı kadın, gözlerine inanmaz gibi:

«Daha ne olsun!» dedi. «O dilenci kız, çocuklarımın bebeğine dokunmaya kalkıştı.»

«Bütün şamata bu yüzden çıktı? Bebekle oynarsa, ne olur? Dünyanın sonu mu gelir?»

Hancı kadın bağırıyordu:

«O pis ellerini sürdü! O tiksinç ellerini!»

Cosette'in hıçkırıkları iyice şiddetlendi, kadın bağırdı:

«Susacak mısın?»

Adam yerinden fırladı, doğruca sokak kapısına gitti ve dışarı çıktı.

Onun yokluğundan faydalanan hancı kadın, masanın altındaki kıza bir tekme atıp hırsını çıkardı. Cosette avazı çıktığınca bağrıyordu.

Henüz birkaç dakika geçmişti ki, hanın kapısı tekrar açıldı. O yabancı adam belirdi, fakat bu kez kollarında, demin sözünü ettiğiniz o güzel bebeği, o masal prensesini tutuyordu. Bebeği Cosette'in önüne bıraktı ve:

«İşte, bu senin,» dedi.

Cosette gözlerini kaldırdı. Elinde bebekle kendisine yaklaşan o adam gözlerini kamaştırmış gibiydi. Sanki, güneşin kendisine geldiğini görür gibi oldu. Ve sonra o inanılmaz sözler: «İşte, bu senin.» Küçük bunlara inanamıyordu. Önce bebeğe, sonra adama baktı ve sonra tekrar ağır ağır gerileyerek masanın altındaki yerine sindi.

Cosette artık ne ağlıyor, ne de yakınıyordu. Soluk almaya bile korkar gibiydi.

Thenardierler, küçük kızlar donakalmış gibilerdi. Handakiler bile, hemen sustular. Salonu koyu bir sessizlik kapladı.

Bir heykele dönüşen Bayan Thenardier, yine tahminlerde bulundu: «Yüce Tanrım! Şu ihtiyar, neyin nesi? Fakir biri olamaz. Bu bebek o kadar pahalı ki. Acaba bir milyoner mi? Kim bilir, belki de hem yoksul, hem zengin, yani hırsızın uğursuzun biridir.»

Bay Thenardier'in ise, o anda olanca karakteri yüzüne vurmuştu. Bir bebeğe, bir de yabancıya baktı. Adamda para kokusu almıştı. Hemen karısına sokuldu ve onun kulağına:

«Dinle,» dedi. «Şu oyuncak bebek, hiç yoksa otuz frank eder. Aptallığı bırak, adamın önünde diz çökelim.»

Kaba insanlar da tıpkı saf insanlar gibi hemen bir durumdan diğerine geçebilirler. Hancı kadın -sanki demin öfkelenip kızı hırpalayan kendisi değilmiş gibi- sesini tatlılaştırarak:

«Hadi Cosette, bebeğini alsana,» dedi.

Cosette sonunda ininden çıkmaya cesaret etti.

Bay Thenardier, sevecen bir sesle:

«Cosette'ciğim, evladım,» dedi. «Bak, beyefendi, bebeği sana verdi. Artık o senin al ve kendisine teşekkür et.»

Cosette bebeğe saygı dolu, inanmaz bakışlarla bakıyordu. Yüzü hâlâ gözyaşlarından parlıyordu ama gözleri ışıl ışıldı. Sabah güneşi gibi, sevincin pırıltıları bu gözleri aydınlatmıştı. Şimdi ona, «Küçük Kız, siz Fransa Kraliçesi oldunuz» deseler, bunca şaşırmazdı.

Sanki bebeğe dokunacak olsa, yer yarılacak sanıyordu.

Aslında bu tahminlerinde o kadar aldanıyor sayılmazdı. Yani en azından Thenardier'nin kendisini tekrar azarlayacağını ya da döveceğini sanıyordu.

Yine de kendisini tutamadı, bebeğe bir kez daha beğeniyle baktı ve kadına yaklaşıp, ürke çekine sordu:

«Alabilir miyim, efendim?»

O sırada küçük kızın yüzünde okunan acı, korku ve sevinci ifade edecek kelime bulunamazdı.

Kadın yumuşak bir sesle:

«Bu da sorulur mu? Tabii ki alacaksın,» dedi. «Bey sana vermedi mi? O senin.»

Cosette adama döndü:

«Öyle mi efendim? Doğru mu? Prenses benim mi?»

Yabancı adamın gözleri yaşarmıştı. Konuşsa ağlayacaktı. Bir baş hareketiyle Cosette'e bebeği alabileceğini söyledi.

Sonra bebeğin o tozpembe elini kızın eline tutuşturdu.

Cosette sanki «Prenses»in elinin dokunmasıyla eli yanacakmış gibi önce geri çekildi. Dilini çıkartıp önüne baktı. Sonra ansızın yabanıl bir hareketle bebeği kapıp bağrına bastı.

«Onun adı 'Catherine' olacak,» dedi.

Cosette'in pılı pırtıları bebeğin saten kurdelelerine ve pembe dantellerine karıştı.

Küçük kız, hanımına sordu:

«Efendim, onu bir sandalyeye oturtabilir miyim?»

Bay Thenardier aynı sevecen sesle:

«Elbette yavrum,» dedi. «İstediğin yere oturt.»

Bu arada şaşkınlıktan küçük dillerini yutmuş gibi olan Eponine ve Azelma, hasetle Cosette'e baktılar.

Cosette, Catherine'i bir sandalyeye oturttu ve onun önünde diz çöküp, ona beğeniyle baktı. Yabancı:

«Haydi çocuğum oynasana,» dedi.

Çocuk:

«Oynuyorum efendim,» dedi.

Şimdi, Cosette'e bir «Tanrı» gibi görünen bu yabancıdan Bayan Thenardier bütün varlığıyla nefret ediyordu. Fakat buna katlanmaya mecburdu. Her bakımdan kocasının buyruğunda olup, onu kendisine örnek alan, bu hain kadın, bu sahteliği de başardı; ama daha fazla katlanamayacaktı.

Cosette'i gördükçe kini çoğalıyordu. Kendi kızlarını odalarına gönderdi ve yabancı adamdan Cosette'i de uyumaya yollama iznini istedi.

Aynı zamanda kendisine hiç yakışmayan sevecen bir sesle:

«Zavallı çocuk bugün epey yoruldu,» diyordu.

Cosette, Catherine kucağında, kaldığı izbeye gitti.

Bayan Thenardier kimi zaman, eşinin bulunduğu salonun diğer ucuna gidip, ona içini döküp rahatlamak isterdi. O'na şu yeni adamı çekiştirdi. Meteliği olmayan bir zavallı, dilenci kızına, bir piç kurusuna kırk franklık bebekler almasını, hiç sindirememişti. O bile kendi şirin kızlarına böyle bir bebek alamamıştı ve alamazdı. Bu adam kimin nesiydi, acaba bir tımarhane kaçkını mı?

Eşi, anlatmaya çalıştı:

«Sandığından daha basit. Sen kızın çalışıp didinmesinden, horlanmasından keyif alıyorsun, ama o, kızın oynamasını, sevinmesini istedi. Bunda hayret edecek ne var? Sanırım adam iyi, yumuşak yürekli biri. Müşteri parasını ödedikçe her şeyi yapmaya hak kazanır. Ahmağın teki ise, bu ikimizi de ilgilendirmez. İşte hepsi bu.»

Thenardier karşı çıkılmasını istemeyen bir koca, çıkarlarına düşkün bir hancı gibi konuşmuştu.

O yabancı ise; dirseği masaya dayalı, dalgınca düşünmeyi sürdürüyordu. Diğer müşterilerin hepsi; işportacı ve arabacılar ondan uzaklaşmış, ona korkuyla karışık bir beğeniyle bakıyorlardı. Bu sade görünümlü adam cebinden frankları rahatça çıkaran bu gizemli adam, paçavralar içindeki dilenci kızlarına kusursuz bebekleri satın alabildiğine göre, herhalde epey iyi yürekli ve de saygın biri olmalıydı. Fakat neden kendisi yalnızca peynir ekmekle yetinmişti.

Böylece saatler geçti. Noel yortusunun gece yarısı duası çoktan bitmişti. Meyhane kapanmış, müşterilerin bazıları çekip gitmiş, bazıları da odalarına çekilmişlerdi. Hanın o genel salonu boşalmıştı. Ocaktaki ateş bile sönmeye başlamıştı. Yabancı hâlâ dirseği masaya dayalı, kara kara düşünmeyi sürdürüyordu.

Thenardierler kabalık olmasın diye, bir süre yolcunun karşısında oturdular. Kilise saati sabahın ikisini vurduğunda, kadın esneyerek eşine:

«Ben yatıyorum» dedi. «Sen nasıl istersen.»

Thenardier çavuş olduğu o eski zamanları hatırlayıp bir köşeye

çekildi. Mumunu yaktı ve *Le Courrier Français* adlı gazetesini cebinden çıkarıp okumaya

başladı.

Bir saat kadar da böyle geçti. Hancı, gazeteyi en azından üç kez ta baştan sona okumuştu, ama yolcu hâlâ yerinden kıpırdamıyordu.

Nihayet Thenardier kıpırdadı, öksürdü, tükürdü, burnunu sildi; iskemlesini gıcırdattı. Yabancı yine hiçbir tepki göstermedi. Hancı «Acaba adam uyuyor mu?» diye düşündü. Fakat o uyumuyordu.

Hancı başlığını çıkartıp, eline alarak adama yaklaştı:

«Beyefendi dinlenmek istemezler mi?» diye sordu.

«Yatmak istemez misiniz» diye sormak kaba olurdu. Ama dinlenmek kelimesi akla lüksü ve saygıyı getiriyordu. Kırk franklık bebekler satın alan bir müşteriye, saygı göstermek gerekirdi. Hem yatmak için kiralanan bir oda, yirmi metelik ederse, dinlenilen bir oda hiç yoksa yirmi frank ederdi.

Yabancı, sanki rüyadan uyanır gibi silkindi:

«Öyle ya, haklısınız,» dedi. «Şu ahırınız nerede?» diye sorduktan sonra çıkınını ve sopasını aldı.

Hancı yaltaklanan bir gülüşle:

«Ben size yol gösteririm, efendim,» diyerek, mumu alıp onun önüne düştü.

Adamı yukarı kattaki bir odaya götürdü. Burası sahiden lüks bir odaydı. Gemi şeklinde, bir karyola, maun döşemeler ve kırmızı perdeler. Hanın hiçbir odasında bulunmayan bir lüks.

Yolcu sordu:

«Burası da ne?»

«Bizim gerdek odamız, efendim,» diye sırıttı hancı. «Biz artık eşimle daha sıradan bir odada kalıyoruz. Burayı sizin gibi değerli müşterilerimize açarız. Bu da yılda ya iki, ya da üç kez olur.»

Yabancı kederli bir gülüşle:

«Ben ahırda da rahat ederdim,» dedi.

Hancı bu sözleri duymazdan geldi.

Pirinç bir şamdanda renkli, ince uzun mumlar yaktı. Ocakta keyifle bir ateş yanıyordu. Şöminenin üstündeki, cam bir yuvarlağın içinde gümüş telli bir gelin başlığı duruyordu.

Yabancı tekrar sordu:

«Bu ne?»

Thenardier, sürekli o uysal, kibar sesiyle:

«Efendim,» dedi, «Bu eşimin gelinlik takıları, bakın portakal çiçeklerine... Hatıra olarak saklıyoruz.»

Yolcu hayretle bunlara baktı. Aşağıdaki o jandarma kılıklı cadı karının bir zamanlar masum bir gelin olabileceğine inanmak istemedi.

Thenardier yalan atıyordu. Han çalıştırmak için evi kiraladığında odayı böyle dayalı döşeli satın almıştı. Bu gelin odasının kendilerine uğur ve saygınlık getireceğini düşünmüştü.

Yolcu, başını çevirdiğinde hancının gitmiş olduğunu gördü. Hancı ertesi sabah adamı iyice sızdıracağını düşündüğünden, bu zengin müşteriyle, daha fazla içlidışlı olmak istememişti.

Hancı yatak odasına girdiğinde henüz uyumamış olan kârısı, üzerine saldırdı.

«Baksana, yarından erkeni yok Cosette'i kovuyorum!»

Hancı dondurucu bir sesle:

«Olur mu hiç?.. Amma da yaptın!» dedi.

Başka bir şey konuşmadılar. Birkaç saniye sonra, mumlarını söndürüp yattılar.

Yolcu, odanın bir köşesine sopasını ve çıkınını bırakmıştı.

Hancı gittikten sonra, bir süre ocakbaşına oturup gözlerini alevlere çevirdi. Daha sonra ayakkabılarını çıkardı; mumlardan birini söndürdü, diğerini eline aldı ve sanki bir şey aranır gibi çevresine bakındı. Sessizce aşağıya indi. Merdiven altında, bir çocuğun uyurken soluk alışına andıran bir nefes sesi duydu. Bu arada, aşağı kata inmişti. Hemen merdiven altında bir yığın hırdavat arasında toz ve örümcek ağlarının ortasında bir döşek, yırtık pırtık bir şilte ve eski bir örtü bulunuyordu.

Taşlar üzerindeki bu çarşafsız kötü yatakta, Cosette yatıyordu.

Adam yaklaştı, ona merakla baktı. Kız üşümemek için soyunmamıştı. Aslında zavallı çocuk, gündüzün bile giyinik sayılmazdı ki. Bebeğini bağrına basmış, uyuyordu.

Taşbebeğin o kocaman mavi gözleri karanlıkta parlıyordu. Arada bir derin derin göğüs geçiren Cosette, kıvranırcasına bebeğine sarılmıştı. Yatağının önünde, o tahta nalınlardan biri duruyordu.

Cosette'in yattığı aralığa açılan bir kapı vardı. Bu kapıdan bakan adam epey geniş bir oda gördü. Odanın bir köşesinde, iki bembeyaz yatak görünüyordu. Eponine ve Azelma kalın battaniyelere sarılı, bu rahat yataklarda yatarlardı. Daha arkada, perdesiz hasır bir beşikte, bütün gece ağlayan o ufak oğlan uyuyordu.

Yabancı adam bu oda kapısının Thenardierler'in odasına açıldığını gördü. Derken gözü ocağa takıldı. Ocakta ateş yanmamıştı. Fakat Noel geleneklerine uymak için, biri küçük, birisi biraz daha büyük, iki çocuk ayakkabısı vardı. Küçük kızlar Noel Baba'nın bacadan inmesini istediklerinden, patiklerini oraya bırakmışlardı.

Adam eğilip baktı. Noel Baba, daha doğrusu kızların anneleri, orayı ziyaret etmişti. Her ayakkabının içinde pırıl pırıl bir yirmi meteliklik gümüş ışıldıyordu. Adam oradan uzaklaşıyordu ki, ansızın küller içinde şekilsiz bir şey çekti dikkatini ve üzerinde çamurların kuruduğu bir nalın gördü.

Bu, Cosette'in takunyasıydı. Mutsuz olmalarına rağmen, yine de Tanrı'dan umut kesmeyen ve sürekli bir tansık bekleyen çocukların, o sarsılmaz güveniyle Cosette de o eski nalınını şömineye koymuştu.

Adam eğildi ve yeleğinin ceplerini aranıp, Cosette'in nalınının içine, bir altın para koydu.

Daha sonra geldiği gibi sessiz, kendi odasına çekildi.

9 THENARDİER'NİN HÜNERLERİ

Ertesi sabah, gün doğmadan, bir saat kadar önce, Bay Thenardier, mumu yakmış, masa başında yolcuya bir hesap pusulası düzenliyordu. Ona tam yirmi üç franklık bir hesap çıkarmıştı.

Kadın, ayakta, onun üstüne doğru yan eğilmiş, eşini bakışlarıyla izliyordu. Tek kelime bile konuşmuyorlardı. Bir yanda derin bir düşünce, diğer yanda insan zekâsının bir olağanüstülüğünün doğup gelişmesini izler gibi, adeta dinsel bir esrimeydi bu. Evde bir gürültü duyuluyordu: Tarlakuşu merdiveni süpürüyordu.

On beş dakika kadar çalışmadan, birkaç yazıp bozmadan sonra Thenardier başyapıtını ortaya çıkardı:

1 NUMARALI ODANIN HESAP PUSULASI

Akşam yemeği 3 Frank

Oda 10 Frank

Mum 5 Frank

Ateş 4 Frank

Servisse 1 Frank

Toplam 23 Frank

«Service» kelimesi «servisse» diye yazılmıştı.

Yanı başında ona omzunun üstünden bakan karısı, sevinçli bir hayretle:

«Müthişsin, kocacığım,» dedi. «Yirmi üç frank ha?»

«Elbette, bu az bile!»

«Bay Thenardier, yerden göğe hakkın var, bu o parayı verir. Fakat biraz fazla yazmadın mı? Bana bile kabarık göründü; bakarsın sorun çıkarır.»

Kadın, adamın sanki kızlarına nisbet yapmak ister gibi o kusursuz bebeği Cosette'e almasını asla affetmiyordu. Yolcuya da kin duyuyordu.

Hancı omuzlarını kaldırdı:

«Verir. Benim tam bin beş yüz franklık bir senedim var ya...»

Adam şöminenin yanına gitti ve ellerini yeni yanan ateşe uzatıp derin bir düşünceye

daldı, karısı öfkeli bir sesle:

«Unutma, bugün Cossette'i kovuyorum,» dedi. «Bu canavara verilen o bebek, beni deli ediyor, inan. O mide bulandırıcı yaratığın bir gün daha evimde kalmasına izin veremem...»

Eşi piposunu yaktı ve dişleri arasından:

«Faturayı o ihtiyara götür,» dedi.

Daha sonra çıktı. Dışarı yeni çıkmıştı ki, yolcu aşağıya indi. Thenardier adamın arkasından süzüldü; ama karısı görebiliyordu onu.

Sarı ceketli adam çıkınını ve sopasını aldı. Bayan Thenardier sözüm ona işveli bir sesle:

«Ne kadar da erkencisiniz,» dedi, «yoksa bizden ayrılacak mısınız, efendim?»

Bu arada eşinin verdiği kâğıdı elinde döndürüp duruyordu. Yüzünde bir ürkeklik belirmişti. Bu kadar kılıksız ve fakir görünen bir adama böyle bir hesap getirilemezdi.

Üzgün ve dalgın görünen yolcu yanıtladı:

«Evet, hanımefendi gidiyorum. Aslında burada fazla işim yoktu. Geçerken uğramıştım.»

Kadın bir şey söylemeden ona pusulayı verdi. Adam kâğıdı aldı, pek umursar görünmüyordu. Sanki farklı bir şey düşünüyordu. «Hanımefendi, şu Montfermeil köyünde işleriniz yolunda mı?» Adamdan farklı bir tepki bekleyen kadın, şaşkındı:

«Eh, idare eder,» dedi. Daha sonra kederli bir sesle yakındı: «Ah efendim, bilseniz her şey o kadar pahalı ki. Bizim buralarda zengin müşteriye pek rastlanmaz. Sizin gibi bonkör ve paralı müşteriler ne gezer? Masraflarımız da o kadar ağır ki. Ah bilseniz şu küçük kız bize ne kadar pahalıya geliyor?»

«Hangi küçük kız?»

«Şu Cosette. Buralarda köylüler onu 'Tarlakuşu' diye çağırırlar. Ah şu köylüler ad takmayı hiç de bilmezler. Kıza yarasa demek daha doğru, kız tarlakuşuna değil, yarasaya benziyor. Ah efendim bizim gibi yoksul kişiler kim, iyilik yapmak kim. Fazla bir kârımız yok. Hem şu vergiler de, canımızı alıyor. Siz herhalde devletin bizden nasıl haraç aldığını bilirsiniz. Sonra bizim kendi çocuklarımız var, bir başkasının kızını doyurmak bize mi kaldı?»

Adam hiç önemsemez gibi konuşmaya başladı. Fakat dikkatli biri onun sesindeki coşku titreşimlerini sezebilirdi:

«Onu başınızdan alsam, ne düşünürsünüz?»

«Kimi, şu lanet Cosette'i mi?»

«Evet, ondan söz ediyorduk ya!..»

Hancı kadının kemikli yüzünde tiksinç bir gülüş belirdi:

«Tanrı sizden razı olsun. Alın götürün onu, şımartın. Onu gönlünüzce giydirip

kuşatın, yeter ki başımdan alın da... Hayat boyu size dua ederim.»

«Tamam.»

«Ciddisiniz, götüreceksiniz onu?»

«Evet.»

«Hemen, şimdi mi?»

«Şimdi, kızı getirin.»

Hancı kadın seslendi:

«Cosette!»

«Bu arada ben size borcumu vereyim. Ne kadar ödeyeceğim?»

Sonra elindeki faturaya baktı ve şaşkınca irkildi:

«Yirmi üç frank ha?»

Kadına dik dik bakarak tekrar sordu:

«Yirmi üç frank mı istiyorsunuz?»

«Evet efendim, tam yirmi üç frank.»

Yabancı adam beş tane banknotu masanın üstüne bıraktı.

Tam o sırada, Thenardier göründü.

«Bir sorun var,» dedi. «Beyefendinin hesabı yirmi altı metelik.»

Kadın şaşkındı:

«Ne yirmi altı metelik mi?» diye mırıldandı.

Thenardier dondurucu bir sesle:

«Oda yirmi metelik, yemek de altı metelik. Cosette işine gelince bunun için benim beyefendiyle biraz konuşmam gerek. Bizi yalnız bırak, karıcığım.»

Hancı kadın kocasının bir voli vurmak üzere olduğunu hemen anladı, tek kelime etmeden, çekip gitti.

Yalnız kaldıklarında Thenardier, yolcuya bir sandalye gösterdi, onu oturttu; kendisi ayakta kaldı. Derken, yüzünde epey içten ve babacan bir ifade belirmişti.

«Ah efendim, doğrusunu isterseniz ben bu küçük kızı çok severim. Şu franklarınızı geri alın. Paradan bana ne? Ben kızdan ayrılmak istemiyorum,» dedi.

Yabancı sordu:

«Kimden?»

«Kimden olacak şu bizim küçük Cosette'imizden. Size yemin ederim ki, ondan ayrılmaya bir türlü içim almıyor. Yıllardır, birlikte yaşaya yaşaya ona bağlandım. Çocuğu epey özleyeceğim, onu bebekken bize bırakmıştı annesi. Evet aslında, o bize pahalıya geliyor, eşimi çok üzüyor, dik başlı ve inatçıdır, üstelik yalan da uydurur; fakat olsun.

İnanın efendim, ona hastalığında dört yüz franktan fazla doktor ve ilaç parası verdim. Fakat işte, insan iyilik yapmak ister. Biçarenin bizden başka kimsesi yok ki. Ben böyleyim işte, akıllıca düşünemem, kalbimin sesini dinlerim. Eşime gelince hemen parlar, fakat o da aslında sever küçük kızı. O kendi kızımız gibidir. Onun sesi içimizi açar.»

Yabancı ona dik dik bakmayı sürdürüyordu, hancı, devam etti:

«Bağışlayın efendim, ama insan yavrusunu böyle ilk gördüğüne vermez. Haklı değil miyim? Aslında siz çok merhametli, iyi bir insana benziyorsunuz. Hem zenginsiniz de galiba. Kızın sizinle mutlu olacağını bilsem, haydi onun için bir özveride bulunayım, fakat işte onu yerini yurdunu bilmek, ara sıra onu ziyaret etmek isterim. Bilmem, anlatabildim mi? Ben daha sizin adınızı bile bilmiyorum ki... Bizim 'Tarlakuşumuzu' götürüyorsunuz, en azından kimliğinizi görsem.»

Yabancı, onu ta iliklerine kadar ürperten zehir gibi bir sesle:

«Beni dinleyin Bay Thenardier,» dedi. «Paris'ten birkaç kilometre öteye gitmek için, kimliğe ne gerek var? Cosette'i alıp götürürsem, götürürüm hepsi bu. Size ne adımı söylerim, ne de adresimi. Aslında niyetim onu, sizden tamamen çekip almak, bu kötü hayattan kurtarmak. İşinize gelir mi? Evet mi? Hayır mı?»

Hancı, karşısındakinin karakter sahibi, biri olduğunu anlamıştı. Aslında bir gece öncesinden onu iyice incelemişti. Onun ciddi biri olduğu belliydi. Aynı zamanda Cosette'in babası da olamazdı, fakat bilinmez, belki kızın dedesi olabilirdi. Peki, o zaman adam niye adını ve kızın yakını olduğunu söylemiyordu?

Cosette'in üzerinde kanuni hakkı olmadığına göre, kim olabilirdi, bu yabancı? Bu sırada hancı, artık uzlaşma vaktinin geldiğini anladı. Sanki bir kumar masasında oturur gibi, birden elini açıp kartlarını gösterdi:

«Bayım, şu anda bin beş yüz franka çok acil ihtiyacım var!»

Yabancı ceketinin cebinden aşınmış bir deri cüzdan çıkardı ve içinden aldığı üç banknotu, masaya bıraktı. Daha sonra yumruğunu masaya koyup emir verdi:

«Cosette gelsin!»

Bu arada Cosette ne yapıyordu acaba?

Küçük kız, uyanır uyanmaz, ilk işi yanındaki bebeği beğeniyle izlemek olmuş, sonra, ocakbaşına koşmuş ve o kırık nalındaki ışıl ışıl altına şaşkınca bakmıştı. O altın nedir bilmezdi. Hiç görmemişti ki. Cosette'in gözleri kamaştı, demek artık yazgısı değişiyordu.

Bütün bu kusursuz armağanlardan çok korkmuştu. Yine de inanamıyordu. O güzel bebek, onu büyülemişti, altın paradan önce korkmuştu fakat sonra bunun da çok hoş bir hediye olduğunu anlamakta gecikmedi. Aslında o yabancıya güveniyordu, ondan korkmuyordu. Onu o karanlıklarda yanı başında gördüğü an bile korkmamıştı. Gece, sabaha dek rüyalarında sürekli onu görmüş, onunla uğraşmıştı. Hırpani kılıklı, kederli yüzlü, fakat aslında çok varlıklı olan o iyi kalpli adamı. Ormandan çıkarken onunla karşılaştığı andan başlayarak, bütün hayatı değişmişti. Küçük kız, beş, altı yıldır, kendisini bildiğinden beri sürekli korku ve işkencelerle yaşamış, her an sinip, korkmuştu.

Bir kanat altına sığınmak, bir ananın gölgesinde barınmak nedir bilmemişti. Yoksulluk ve sefaletin o dondurucu rüzgârında hep titremişti. Ruhu da bedeni gibi üşümüştü. Oysa, artık her şey değişmişti, içi ısınmış gibiydi. Bayan Thenardier'den bile eskisi gibi korkmuyordu artık. Tek başına değildi ki, bir koruyucusu vardı yanı başında, bir iyilik meleği...

Altını önlüğünün o delik cebine attı, gündelik işlerine başladı fakat o cebindeki altını düşündükçe, aklı başka şeylere kayıyordu. Merdivenleri düşünürken, arada bir durup cebindeki altını eline alarak bu yıldız gibi parlayan parayı izlemeye başlıyordu. Bu arada dilini çıkarmayı da unutmuyordu.

Yine böyle tatlı düşlere daldığı bir sıra, Bayan Thenardier'in yanına yaklaştığını gördü. Fakat inanılmaz şey, kadın bu kez kendisine ne bir tokat atmıştı, ne de bir tekme. Aksine kendisinden ilk kez duyduğu sevecen bir sesle:

«Cosette,» dedi, «Cosette hemen gel.»

Bir an sonra, Cosette, o basık tavanlı meyhane salonuna girdi.

Yabancı, ona getirmiş olduğu çıkından, kalın yünlüden bir elbise, bir iç eteği, bir boyun atkısı, bir kalın hırka, yün çoraplar, sağlam ayakkabılar uzattı. Bütün bunlar sekiz yaşındaki kıza göre alınmıştı. Hepsi de siyahtı. Yas rengi. Yabancı:

«Yavrum, bunları al ve hemen giy. Acele et, gidiyoruz,» dedi.

Henüz ortalık ışırken Monttermeil köylüleri, pencerelerini yeni güne açtıklarında, döküntü kılıklı bir adamın siyahlar giymiş küçük bir kızla el ele Paris yolunda yürüdüklerini gördüler. Küçük kızın kucağında, neredeyse kendi boyunda güzel bir bebek vardı.

Bunlar bizim tanıdığımız o yabancı yolcuyla Cosette idiler.

Adamı oralarda hiç kimse tanımıyordu. Pılı pırtısını handa bırakan Cosette'i ise çok kişi bu şık kılıkta tanımadı.

Cosette gidiyordu. Fakat kiminle. Bilmiyordu? Tek bildiği artık o lanet Thenardierler'in hanını arkada bıraktığıydı. Kimse kendisine «güle güle» dememişti. O da handa kimseyle vedalaşmamıştı. Bu evden içi öfkeyle dolu çıkıyordu. Oradakiler de, kendisine kin duyuyorlardı.

Cosette kendisine azap çektirilen bu evden uzaklaşırken, koruyucusunun eline daha sıkı yapıştı. Gözlerini kocaman açarak, ona minnetle baktı.

Altınını yeni önlüğünün cebine koymuştu, delik olmayan bu cepten onu düşürme ihtimali yoktu. Kimi zaman bebeğine, kimi zaman altınına göz atıyordu. Yıllardır ilk kez giyecekleri sağlamdı, üşümüyordu. Yepyeni giysilerinin içinde gururla yürürken, kendisini götüren bu iyi kalpli adama içinden dualar etti. Birden kendisini Tanrı'ya ve cennete yaklaşmış gibi mutlu buldu.

10 AZ TAMAH ÇOK ZARAR GETİRİR

Madam Thenardier, her zamanki gibi kocasının emirlerine uymuştu. Yolcu ve Cosette

çekip gittikten sonra, hancı karısını bir kenara çekip ona adamdan kopardığı o banknotları gösterdi.

Kadın küçümseyerek:

«Hepsi bu mu?» diye söylendi.

Evlendiklerinden beri, ilk kez kocasının bir davranışını beğenmiyordu. Onu ayıplarcasına konuşmuştu. Bu sözü etkisini hemen gösterdi.

Adam:

«Aslında haklısın,» dedi. «Şu aptalı daha sağlam yolabilirdim, ver şu şapkamı bakalım.»

Paraları cebine atıp, telaşla çıktı. Fakat yolunu bilmediği için, şaşırıp sağa saptı, sonra komşulardan öğrendikleriyle «Tarlaku- şu»nun ve koruyucusunun izlerine rastladı. Bu arada aklında planlar kuruyordu.

«Aslında epey sersemce davrandım. Bunak parababası. Kendisinden ne istesem derhal veriyor. Bin beş yüz değil, on beş bin frank istesem bile, hemen verirdi. Aman çabucak ona yetişeyim.»

Sonra ansızın kafasında bir ışık yandı. Adamın gelmeden önce kız için hazırladığı o yas giysileri, hancının içini bulandırmıştı. Demek adam, Cosette'i orada bulacağını bilerek gelmişti.

İşin içinde bir bityeniği vardı. İnsan böyle bir hazırlığı umursamadan yapamazdı. Köylünün birinin tarif ettiği yolda ilerlerken, aklından sürekli şunları geçiriyordu: «Şu sarılı adam, anasının gözü. Şu bunak sarılı adam bir parababası olmalı. Ben de ahmağın biriyim. Adam önce bir frank verdi, daha sonra gözünü kırpmadan beş frank derken elli frank ve en nihayet bin beş yüz frank. Hiç karşı çıkmadı. Tam sızdırılacak biri. Gidip ondan, on bin frank isteyeyim, sesini çıkarmadan verir. Aman yetişeyim onlara!»

Montfermeil'den çıkınca Livry'ye ulaşan sapakta yürürken, uzaklara yayılan o yayla iyice görünür. Oraya varan hancı, yolcuyla kızı göreceğine emin, bekledi. Elini gözlerine siperleyip ötelere baktı. Hiçbir şey göremedi. Yoldan geçenlere sordu. Tarlasından dönen bir çiftçi kendisine ihtiyar bir adamla küçük bir kızın ormanlara doğru gittiklerini söyledi. Demek onlar Gagny ormanlarının yoluna vurmuşlardı. Thenardier de hemen o yöne seyirtti.

Ne de olsa Cosette hızlı yürüyemeyeceğinden onlara kesinlikle yetişirdi. Bir ara tüfeğini yanına almadığına pişman oldu. Adamın gözünü korkutabilirdi.

Şu Thenardier aslında epey enteresan bir adamdı. Yaşadığımız sürece kaç kez, onun gibi iki ruhlu insanlara rastladık. Bunlar bir ortaya çıkar, sonra ansızın yok oluverirler. Şans yüzüne gülse, bu alçak adam belki namuslu bir tüccar, hayırsever bir hancı, zararsız bir insan olabilirdi.

Fakat bilinmeyen nedenler yüzünden, ruhu allak bullak olmuş ve benliğinin en içlerinde uyuyan o kötü, o günahkâr tarafları canlanmıştı...

Bu arada göllerden geçip, koruları aştıktan sonra, Chelles Manastırı civarındaki o kaynaktan da geçtikten sonra, çıktığı tepede ta uzaklardan iki gölge görür gibi oldu. Bunlar aradığı yolculardı.

Thenardier onların oturmuş olduklarını gördü, mola vermişlerdi. Bir ağacın altındaydı. Cosette bebeğini dizlerine yatırmıştı.

Thenardier koşmaya başladı. Birden onların bulunduğu çalılar arasından çıkarak karşılarına dikildi. Soluk soluğaydı, şapkasını çıkartıp eline aldı:

«Bağışlayın efendim,» dedi, «size paranızı geri vermeye geldim.»

Bu sözleri söyleyip, o beş yüzer franklık üç banknotu uzattı. Adam sordu:

«Bu da nesi?»

Thenardier saygılı bir sesle:

«Cosette'i almaya geldim efendim,» dedi.

Küçük kız titredi, içgüdüsel bir hareketle koruyucusuna sokuldu. ihtiyar adam sözcükleri vurgulayarak sordu:

«Yanlış mı duydum, Cosette'i almaya mı geldiniz?»

«Evet efendim, onu geri götüreceğim. Bakın, siz gittikten sonra biraz daha düşündüm, onu size vermeye hakkım yok benim. Ben

namuslu bir esnafım. Annesiyle bir anlaşma yapmıştık, kız benim değil ki. Annesi onu bana emanet etti, Cosette'i annesinden başkasına veremem. Kadından imzalı bir kâğıt getirmediğiniz sürece, onu benden alamazsınız.»

Yolcu sesini çıkarmadan, elini cebine attı. Thenardier şaşkınca ona bakıyordu. Adam cebinden cüzdanını çıkardı. Hancının içi ısındı: «Oh oh bunak, yine sökülecek paraları,» diye düşündü.

Gelgelelim, yolcu aniden yalnız olup olmadıklarını anlamak istercesine, etrafına bir göz attı. Derken Thenardier'nin umduğu paraların yerine ikiye katlanmış bir kâğıdı hancıya verdi:

«Haklısınız, işte imzalı belge.»

Thenardier şunları okudu:

Bay Thenardier,

Bu pusulayı getiren kişiye lütfen Cosette'i teslim edin. Kimi harcamalarınız karşılanacak. Sizi selamlarım.

Fantine.

Montreuil-sur-Mer. 25 Mart 1823.

Yabancı sordu:

«İmzayı tanıdınız mı?»

Evet, bu Fantine'in imzasıydı. Adam bunu inkâr edemedi. Aslında görünce tanımıştı.

Buna verecek yanıt bulamadı. Bu arada, içi ezildi. Hem yenik düşmüş, hem de paraları vermişti.

Thenardier oyunun kurallarına boyun eğmek zorunda kaldığını anlamıştı, zoraki bir gülümseyişle:

«Bilmem, imza taklit edilmiş gibime geldi, fakat ne yapalım, dediğiniz gibi olsun.»

Daha sonra kederin verdiği cesaretle son bir denemede bulunmak için:

«Mademki kadının yolladığı kişi sizsiniz, bir sözüm yok. Ama en azından çeşitli masraflar için fazladan bir şeyler bırakın.»

Yabancı adamın tepesi attı, sırtını dikleştirdi ve gözlerini hancıya çevirip çıkıştı:

«Buraya baksanıza! Ocak ayında çocuğun annesinin size yüz yirmi frank borcu vardı. Şubatta siz buna karşılık, beş yüz franklık bir hesap pusulası gönderdiniz. Şubat sonunda üç yüz yirmi frank borcu vardı. Şubatta siz buna karşılık, beş yüz franklık bir hesap pusulası gönderdiniz. Şubat sonunda üç yüz frank ve Mart ayında yine üç yüz frank. O zamandan beri, tam dokuz ay geçti. Ayda on beş franktan sadece yüz otuz beş frank eder. Yüz frank da fazladan aldınız. Size yalnızca otuz beş franklık bir borcum kalmıştı, karşılığında tam bin beş yüz frank ödedim, hâlâ gözünüz doymadı mı?»

Thenardier kapana kıstırılan bir kurdun duygularına kapıldı. Son kez gayret etmeyi denedi:

«Adını bilmediğim bay, ya bin frank daha verirsin ya da kızı alırım, inan.»

Yabancı sakince:

«Benimle gel Cosette,» dedi.

Sol elini kıza uzattı ve ağacın altına bıraktığı sopasını sağ eline aldı. Thenardier aslında tabansız biriydi. O tenha dağ başında böyle görkemli bir adamla baş edemeyeceğini anlamıştı. Yolcularımız ormana yürüyedursunlar, o, orada öylece kalakaldı.

Onlar uzaklaşırken hancı güçlü ve yapılı adamın enli omuzlarına bakakalmıştı. Belki bir süre arkalarından gidebilirdi ve bunu denedi.

Bu arada tüfeğini almadığı için kendi kendisine sövüyordu.

Yabancı başını çevirip, hancının arkalarından geldiğini görünce ona, o kadar korkutan gözlerle baktı ki, alçak herif çark etmekten başka yol bulamadı.

11 9430 NUMARA TEKRAR GÖRÜNÜYOR VE COSETTE PİYANGO KAZANIYOR

Jean Valjean hayattaydı.

Denize düştüğünde, daha doğrusu kurtulmak için kendisini denize attığında, ayaklarındaki prangayı kestiğini unutmadık. Su altında bir süre görünmeden yüzerek, bir geminin sakladığı bir kurtarma sandalına kimseye görünmeden binip, branda bezlerinin altına saklandı. Oysa okurumuzun hatırlayacağı gibi kurtarma ekibi, onu denizde

aramıştı. Karanlık çöktüğü zaman, çok iyi yüzen Jean Valjean, tekrar suya atlamış ve Balaguier civarında karaya ayak basmıştı. Orada, yanında para olduğu için, kendisine kuru giyecekler satın aldı ve yollara düştü. Niyeti Paris'e gitmekti. Büyük şehirlerde saklanmak daha kolaydı. Fakat bu yolculuk tam iki ay aldı. Önce Pradeaux'da biraz dinlendi, daha sonra Briançon çevresinden geçti, sonra Alp Dağlarının köylerinde bir zaman kaldı. Sonra Paris'e vardı, kendisini demin Montfermeil'de görüp tanımıştık.

Paris'e gelir gelmez, ilk işi sekiz yaşlarında bir küçük kız için matem giysileri satın almak oldu. Bunu da yaptıktan sonra Montfermeil yoluna vurdu. Daha önce de Paris'in varoşlarından birinde bir oda kiralamıştı.

Okurlarımızın hatırlayacakları gibi, birkaç kez onun oralarda gizli gizli dolaştığı görülmüştü... Boulatruelle Baba'nın gördüğü o gizemli yabancı Jean Valjean'dan başkası değildi.

Fakat artık Jean Valjean tamamen unutulacaktı. Üstelik artık polis onu öldü sanıyordu. Toulon limanında yapılan bütün aramalara karşın onu bulamamışlardı. Böyle riskli bir düşüşten kurtulacağını kimse düşünemezdi. Bir ara dostumuz Valjean, gazetelerden birinde kendi ölüm haberini okudu, bu da onun içini ferahlattı.

Cosette'i cellatlarından kurtardığı o günün akşamı, Jean Valjean, Paris'e gidiyordu. Çocuğun elinden tutarak beraberce Monceaux kapısından şehre girdiler. Orada bir arabaya binip Hastane Alanında indiler. Arabacının parasını verdikten sonra yine kızı elinden tutup, o koyu karanlık gecede Hastane Caddesine yürüdüler.

Gün Cosette için epey renkli ve şenlikli geçmişti. Ormanlarda, çitler ardında ekmek ve sucuk yemişler, tenha meyhanelerde elma şarabı içmişlerdi. Arada bir arabaya atlamış, daha sonra yürüyerek gitmişlerdi. Aslında kızın sesi sedası çıkmamıştı, fakat yine de yorulmuştu ve Jean Valjean onun ayağını sürdüğünü anladı. Sonra kızı sırtına aldı. Cosette elinden bebeğini bırakmadan o iyi koruyucusunun sırtına sarıldı ve başını onun boynuna dayayıp rahat bir uykuya daldı.

DÖRDÜNCÜ KİTAP HARABE GORBEAU

1 GORBEAU USTA

Kırk yıl kadar önce, Salpetriere Mahallesi'nde gezinip dursaydınız, Paris'in dışında olduğunuza dair bir hisse kapılırdınız. Dikkat çekici bir yerdi burası. Paris şehri burada yitip gidiyor gibiydi. Burası bomboş sayılmazdı, birileri geçip gidiyordu; kırlara benzemezdi; Sokaklar ve evler vardı; buna karşın, burası tartışmadan şehir diyebileceğimiz türde bir yer değildi. Yollarda hendekler beliriyor ve adam boyunda otlar uzanıyordu. Köy denilemezdi, konutlar epeyce yüksekti. Evet ama neydi burası? Ortalıkta kimsenin görünmediği kalabalık bir yerleşim yeri, insanların yaşadığı bir tenhaydı. Karanlık çökünce ormanlardan daha korkunç bir görünüme sahip bir Paris mahallesi, gündüzleri mezarlığı andıracak ölçüde ücra bir sokaktı.

Buraların adı eskiden, «At Pazarı»ydı.

Öğrenmeye hevesli biri buranın harap duvarlarını geçmeye kalksa, kocaman avcı kulübelerine benzeyen, yoğunlaşmış ağaç tozlarının yükselip durduğu otlağı geçip, marangoz elinden çıkma tahtaların üzerinde koca bir köpeğin uluduğu kütük, talaş ve yongaların doldurduğu bir avluya yürüse, ilkbaharda çiçeklerle bezenen yosunlu, siyah ve matemli bir kapısı olan virane, alçak, uzun bir duvarı da aşınca, en tenha yerde, üzerinde büyük harflerle İLAN YAPIŞTIRILMAZ yazan eskice bir binayı da sağına alsa ve buraların dört duvarından ileri geçmeden sadece Petit-Banquier Sokağını geçse, Vigne-Saint-Marcel Sokağının girişine ulaşırdı. Orada bir fabrikayla iki duvar arasındaki bir samanlığı andıran bir yıkıntı göründü.

Yakından bakıldığında bir kilise ölçüsünde büyüktü, ama yoldan bakıldığında sadece bir kapı ve bir pencere görülürdü. Neredeyse bütün ev viran bir duvarın arkasına sinmişti.

İki katlı bir yerdi burası.

Buraya ilgiyle bakan birinin dikkatini çeken ilk şey, bu kapının sadece bir ahır kapısı olma ihtimaliydi. Ama penceresi rastgele bir taştan değil de mermerden yapılmış olsa, bir konak penceresi kadar lüks olabilirdi.

Üstünkörü çivilenmiş, kurtların kemirdiği tahtalardan yapılma kapı, dik basamaklı bir merdivene açılıyordu. Kapının üstüne ince bir tahta perde kapatılmıştı. Tam ortada üç köşeli ufak bir pencere, delik gibi bir şey açmışlardı. Kapının içinde «52» yazıyordu ve aynı yazıyla tahta perdeye de '50' karalanmıştı. Bunu okuyan afallar, «Neresi burası?» diye sorardı kendine. Kapının üstünde haki renk bir bez parçası sallanıp duruyordu.

Kapıda '50', içerdeyse '52' yazılıydı.

Pencere enlice ve boyluydu. Dört köşeli camlar çerçeve ve panjurla süslüydü. Ama bunlar bir yerlerinden kırılmış olduklarından, üzerlerindeki etiketler, bu çatlak ve kırıkları gizleyeceklerine, ileri çıkartıyordu.

Kırık, çivileri düşük panjurlar, içinde yaşayanları koruyacağına, oradan geçenlere korku veriyordu. En önemsiz rüzgârlarla yıkılmaları an meselesiydi. Artık pervazsız olan

bu panjurlar tahtalarla kapatılmıştı, bu halleriyle, sadece birer tahta kanat gibi görünüyorlardı.

Üstünkörü bir işçilikle yapılmış bu kapıyla, yıkık olması bir yana, epeyce emek verilerek yapılmış bu pencere, beraberce işe çıkmış iki dilenci gibiydi. Fakat pılı pırtı içinde olmalarına rağmen, ikisinden birinin doğuştan ipsiz sapsız, diğerinin de sonraları düşkünleşmiş asil biri olduğu belliydi. Merdivenler bittiğinde, depodan bozma ev şekline getirilmiş epey ferah bir kata varılırdı. Burası mecbur kalmanın dayattığı, ev niyetine iş gören bir dükkâna benzeyen, farklı ölçülerdeki odalardan oluşuyordu. Bunlar uzunca bir koridora; pencereler binanın önünde uzanıp giden tenha topraklara bakardı. Yine de ev epey karanlık görünümlüydü. Kapılar ve tavandaki büyücek oyuklardan arada bir, güneş ışını, arada bir de iliklere işleyen rüzgârlar eserdi. Bu kadar yıkılmış yapıların ayrılmazlarından olan kocaman örümcekler de buraya ağlar örmüşlerdi.

Yolda, kapının solunda, uzunca yapılmış bir çatı penceresi, çocukların rastgele attığı taşlarla dolmuş, dörtgen bir oyuk oluşturmuştu.

Binanın kimi yerleri bugünlerde yıktırılmıştı. Geriye kalanı, daha önce nasıl olduğu hakkında bilgi verebilir. Olsa olsa, yüz yıldan daha eski sayılmazdı. Yüz yıl, bir kilisenin delikanlılığıdır ama, bir evin kocamışlığıdır. insanların evi gelgeçliğini, Tanrı'nın evi sonsuzluğunu çoğaltır.

Postacılar arasında burası, «50-52 numaralı ev» diye geçerdi, ama mahalle sakinlerine göre adı ise «Gorbeau Evi»ydi.

Bu ismin kaynağını, birkaç sözcükle açıklamaya çalışalım: Geçen yüzyılda, 1770 yıllarında, Chatelet Mahkemesinde iki savcı görevliydi. Adları Corbeau ile Renard'dı.(*) Bunlar, La Fontaine'de ölümsüzleşen isimlerdi.

(*) Corbeau: Karga, Renard: Tilki. Burada Fransızca bir kelime oyunu var.

Karga üstad bir dosyaya tünedi,

Gagasında bir haciz ilamı asılı;

Üstat Renard kokuyu çabuk aldı,

Başladı yağcılığa,

Aman efendim...

Duruşma salonlarında, tuhaf isimli bu savcılarla sürekli eğlenirlerdi. Fakat işbilir görevliler kendilerine edilen bu şakalardan o kadar usandılar ki, bir gün, zamanın egemeni olan XV. Louis'ye bir dilekçeyle başvurup isim tashihi izni istediler. Savcı Corbeau'nun talihi yaver gitti, ismini Gorbeau olarak düzeltirdi. Renard'ın şansı pek yoktu, fakat o da isminin önüne bir 'P' koydurup Prenard ismini aldı.

Değindiğimiz «50-52 numaralı evin» yıllar önceki sahibi Üstad Gorbeau imiş. Üstelik o göz alıcı pencereyi de yaptıran oymuş.

Bu ev işte bu yüzden, Gorbeau Evi olarak bilinirdi.

Bu evin tam karşısında, yarı canlı büyücek bir karaağaç vardı, Gobelins Sokağının kapısı onun yanma açılırdı. O, eski zamanlarda, burası sıskacık ağaçların yaşamaya çalıştığı toprak bir yoldu. Bu yol Paris'i kuşatan duvarda bitimlenirdi. Oradaki bir fabrikadan acımsı bir kükürt kokusu yayılırdı. Şehrin kapısı buraya epey yakındı. 1823 yılındaki kuşatmadan beri sağlamdı.

Bu kapının varlığı bile düşünceleri uğursuz renklerle karartıyordu. Bu yolun adı Bicetre idi. İmparatorluk ile Restorasyon döneminde de idamlıklar, infaz yerine getirileceği gün şehre buradan girerlerdi. İşlenme tarihi 1829 olan ve «Fontainebleau Kapısı Cinayeti» olarak isimlenen esrarengiz olayın yeri burasıydı. Adliye cinayet işleyenleri bulamadı, sırrı aydınlanamayan, kederlendiren bir sorun, gizemi korkunç ve çözümsüz bir bilmeceydi bu. Birkaç adım gidin, bir melodramda olduğu gibi gökgürültüleri arasında, Ulbach'ın, Ivry'li keçi çobanı kızı bıçakladığı lanetli Croulebarbe Sokağını bulursunuz. Birkaç adım daha atın, kendinizi Saint-Jacques kapısının, üst yanları kopmuş lanet karaağaçlarında; hümanistlerin darağacını, şu alçak ve tiksinç Grève Meydanını, en yüce davranıp geçersizleştirmeye, ne de otoriteyle korumaya cesaret ettikleri idam cezası karşısında gerileyen bir esnaf, ve kenter toplumunun ölümcül alanını gizleyen şu tek çarede bulursunuz.

Alınyazısı çok zaman önce belirlenmiş ve her zaman tiksindirici olan bu Saint-Jacques Meydanını umursamasak, otuz yedi yıl önce bu renksiz, sıkıntılı yolun belki de en boğucu noktası, bugün bile cazibesi fazla olmayan, «50-52 numaralı ev» olarak geçen yıkıntının bulunduğu yerdi.

Zengin evlerinin buralarda yükselmeye başlamasının tarihi, yaklaşık otuz beş yıla uzanıyor. Burası esasen epey sıkıntı verici bir yerleşimdi. Bitmek bilmez kesimevleri, kışla duvarına benzeyen fabrika duvarları ve manastırlar görünürdü. Kefen gibi kararmış duvarları alçılanmış, beyaz kulübeler ve eşdüzeye dikili ağaçlar. Tepsi gibi, ne çıkıntı, ne de bayır... Bu yüzden burası, ürpertici, düzenli ve kasvetli görünürdü. Aslında bu aşırı düzenliliğinden oluyordu. Bakışım, kasvet demektir. Burada insan acılanır. Acılar çekilen bir cehennemden daha kötü bir yer var mıdır? Evet, can sıkacak bir cehennem. Eğer böyle bir yer varsa, Hastane Caddesi, bunun en karakteristik örneği olurdu.

Karanlığın çöküp, gün ışığının kaybolduğu vakitlerde, özellikle havanın çarçabuk karardığı o kış günlerinde, günbatımından esen o acı rüzgâr, ağaçların kalan yapraklarını da savurduğunda, gökyüzünün yıldızların bulunmadığı gecelerde, burası, iyice ürkünç bir görünüm kazanırdı. Sayısız cinayetin işlendiği bu tekinsiz yerin tenhalığı korkunçtu. Gündüzleri bakılamayacak kadar uğursuz görünen bu köşe, akşamları iç sıkıcı lanetli bir görünüme bürünürdü.

Yazları günbatımında karaağaçların altına çökmüş kocakarılar yoldan geçenlerden sadaka isterdi.

Bu eski mahalle de giderek değişmeye, gelişmeye başlayacaktı. Neredeyse her gün, bir şeyler değişiyordu. Bugün, burada bir tren garı var: Orleans Garı. Başkent sınırlarında nereye bir tren garı yapılsa, mahalle ölür, şehir doğar gibi olur. Halk kaynaşmasının bu büyük merkezlerinin çevresinde, bu güçlü makinelerin çalışmaya başlamasıyla, kömür yiyip ateş kusan uygarlığın, bu azman beygirlerinin soluğuyla, tohum ekili toprak titriyor, insanların eski evlerini yutup yenilerinin yapılmasını sağlamak niyetiyle açılıyordu. Eskimiş, yıpranmış evler yıkılıyor, yenileri yükseliyordu.

Orleans demiryolunun Salpetriére'in arazisini kapsamasından beri, Saint-Victor hendekleriyle Botanik Bahçesi civarında, dar sokaklar günde birkaç kez süratle geçen arabaların, faytonların ve omnibüslerin seyirleriyle sarsılıyordu. Bunlar, giderek her iki yakadaki evleri geriye sürüyorlardı. Çünkü tartışmasız doğru olan öyle şeyler vardır ki, açımlamak zordur, büyük şehirlerde güneş evlerin yüzünü güneye döndürür ve o yönde geliştirir, demek ne kadar gerçekse, arabaların sık aralarla geçmesinin sokakları genişlettiği de o kadar gerçektir. Yeni bir hayatın belirtileri açık seçik ortadadır. Bu eski taşra mahallesinde, en kıyı bucak yerlere kadar, yollar yapılıyor, kaldırımlar henüz kimsenin yürümediği yerlere kadar uzanıyor. Bir sabah, 1845 Temmuzunda, önemli bir sabah, apansız, kocaman zift kazanlarından dumanlar yükseldiği görüldü; o gün uygarlığın Lourcine Sokağına kadar ulaştığı ve Paris'in Saint-Marceau Mahallesine girdiği söylenebilir. Üstelik, 1846 yılının bir temmuz sabahında, zift kazanlarının kaynatıldığı da görüldü. İşte o gün oradakiler uygarlığın buraya geldiğine ve Paris'in de Saint-Marceau Mahallesine dek uzandığını anladılar.

2 YOKSULLARA BARINAK

İşte Montfermeil'den geldiği o akşamın geç vakti Jean Valjean bu Gorbeau yıkıntısının önünde durdu. Evini kurmak için bu tenha mahaleyi istemişti. Tıpkı yabani hayvanların barınaklarını yapmak için en kimsesiz oyuklara yönelmeleri gibi.

Yelek cebinde bir şeyler arandı, anahtar işlevi gören şeyle kapıyı açıp içeri girdi ve kucağında Cosette'yle üst kata çıktı.

Buraya geldiğinde başka bir anahtarla, bir kapıyı daha açtı. Durduğu oda epey büyüktü. Yere bir şilte yayılmıştı. Bir masa ve bir-iki sandalye vardı. Sokak feneri, bu döküntü odayı birazcık aydınlatıyordu. Odanın bir köşesinde perdeli bir kısım ve taşınabilir bir somya vardı. Jean Valjean çocuğu usulca bu somyanın üstüne uzattı.

Çakmağıyla bir mum yaktı, bunlar masanın üzerinde önceden hazırlanmıştı. Yanan bir sobanın alevleri seçiliyordu. Jean Valjean elinde mum, Cosette'i beğeniyle izledi. Yüzünde bir iyilik ve şefkat ifadesi vardı.

Küçük kız, çocuklara has bir güvenle kendini yeni dostuna bırakmıştı ve nerede olduğunu bilmeden uyuyordu.

Jean Valjean eğildi, kızın elini usulca öptü. Dokuz ay önce de, artık uyanmamak üzere uyuyan bedbaht annesinin, Fantine'in de elini öpmüştü.

içi merhamet duygularıyla ezilerek kıza baktı, baktı. Kızın baş ucunda diz çöktü.

Ortalık aydınlandığı halde, Cosette henüz uyanmamıştı. Solgun bir kış güneşi, pencereden içeri sızıyordu. Yüklü bir araba kaldırımları sarsarak geçti. Evin temelleri yerinden oynamış gibi sallandı. Aniden sıçrayarak uyanan Cosette, korkuyla seslendi:

«Özür dilerim hanımefendi, uyandım, hemen, geliyorum.»

Gözleri yarı açık kendisini yere attı, elini duvara uzattı:

«Tanrım, süpürgem nerede?» diye bağırdı.

Sonra hemen gözleri açıldı, karşısında kendisine gülümseyen Jean Valjean'ı gördü.

«Oh, artık orada değilim ya, şükür Tanrı'ya. Günaydın efendim.»

Çocuklar mutluluk ve sevinci çarçabuk benimserler.

Yatağın baş ucunda Catherine'i gören kız, hemen bebeğini aldı. Oynuyor, bir yandan da, ihtiyar adamı soru yağmuruna tutuyordu. Neredeydiler? Burası Paris miydi? Paris ne kadar büyüktü? Madam Thenardier artık çok uzaklarda mı kalmıştı? Yoksa kadın buralara da mı gelirdi? Derken sevinçle bağırdı:

«Oh Tanrım, burası ne kadar güzel!»

Aslında bulunduğu yer kasvetli bir barakaydı, ama kız kendisini özgür hissediyordu. Sonra birden ürküntüyle:

«Odayı süpüreyim mi?»

Jean Valjean onun saçlarını okşadı:

«Oyna sen çocuğum.»

Gün böylece bitti. Bütün bu yaşadıklarından hiçbir şey anlamayan Cosette, bebeğiyle yeni koruyucusunun yanında çok mutluydu.

3 ŞANSSIZLIKLARIN GETİRDİĞİ MUTLULUK

Ertesi gün, ortalık henüz ağarırken, Jean Valjean, yine Cosette'in baş ucunda, onun uyumasını izliyordu.

İhtiyarın kalbi yepyeni duygularla doluydu.

Bu adam kimseyi sevmemişti. Yirmi beş yaşından beri sürekli bir başına yaşamıştı. Ne baba, ne sevgili, ne koca, ne de dost olmuştu! Cezaevi yıllarında, kendi kabuğunda yaşayan, sessiz, somurtuk, geçimsiz bir adamdı. Aslında bu ihtiyarın yüreği hiç dokunulmamış bir yürekti. Ablasını ve bir zamanlar sevmiş olduğu yeğenlerini biraz olsun hatırlıyordu. Bir zamanlar onları ne çok aramış, bulmak için her şeyi yapmıştı, fakat onları tamamen yitirdiğini anlayınca, aklından da, yüreğinden de silip atmıştı. İşte insan yüreği genellikle vefasızdır.

Cosette'i görüp kurtardığında, onunla yollara düştüğünde, ansızın içinde bir kımıldama oldu. İçindeki sevecen duygular hemen canlandı. Çocuğun yattığı yere

yaklaştığında, mutlulukla titriyor gibiydi, çocuğunu uykusunda izleyen bir annenin heyecanını andırır bir his...

Zavallı, yepyeni yürek.

Fakat o ellisini geride bırakmıştı. Cosette ise sekizindeydi daha. Bu onun hayatında rastladığı ikinci ışıktı. Piskopos onun karanlık ufuklarında erdemin ışığını parlatmıştı, Cosette ise sevgi güneşini.

Beraberliklerinin bu ilk günlerini, böyle hoş bir mutluluk içinde geçirdiler.

Cosette de değişiyordu hiç sezdirmeden. Annesinden ayrıldığında öyle küçüktü ki; onu neredeyse hiç hatırlamıyordu. Kendisinden daha güçlü bir fidana sarılan bütün bitkiler gibi, birisine dayanmak, birisini sevmek istemişti, ama çok yazık ki, bunu hiç başaramamıştı. Nereye, kime tutunmak istediyse itilip kakılmıştı. Thenardierler, kızları ve köyün diğer çocukları herkes Cosette'i itmişti, hepsi kendisinden uzak kalmıştı. Küçük kız bir ara handaki köpeği sevmişti, ama köpek de ölmüş ve zavallı çocuk iyiden iyiye yalnız kalmıştı. Evet işin en üzücü tarafı da, sekizindeki bu kızın yüreğinin taşlaşmış olmasıydı. Fakat bundan kendisi sorumlu tutulamazdı; sevmek istemiş, onu kimse istememişti. İşte bu yüzden, küçük kız, kendisine sevgi ve yakınlık gösteren bu adama bütün varlığıyla bağlandı. Derken nefis bir duyguya kapıldı, içinde çiçekler açmış gibiydi.

Yeni koruyucusunun ihtiyarlığını ve yoksulluğunu bile fark etmiyordu. O kasvetli odayı nasıl güzel bulduysa, Jean Valjean'ı da alımlı buluyordu.

Bunlar çocukluk, gençlik ve sevincin getirdiği izlenimlerdir. Yeni bir hayata başlamanın da, bunda epey katkısı vardı. O sıkıntılı çatı katını da Cosette yüreğinde maviye boyamıştı. Çoğumuzun anılarında böyle bir mavi oda vardır.

Doğa elli yıllık bir farkla Jean Valjean'la Cosette arasında bir uçurum oluşturuyordu, ama kader bu uçurumu kapattı. Alınyazısı birden bu iki yalnızı bir araya getirdi. Cosette bir baba, Jean Valjean da bir evlat arıyordu. Birbirlerini buldular, ellerinin birleşmesiyle ruhları da birleşmişti.

Konuşmamızı anlamlı hale getirirsek, mezarlık duvarlarının sevdiklerinden ayırdığı Jean Valjean bir dul, Cosette ise bir yetimdi. İşte bu yüzden yaşlı adam Cosette'in babası oldu.

Daha görür görmez, birbirlerine ısınmışlardı. O gecenin karanlığında ormanda elini tutan bu yabancıdan zerrece korkmamıştı yavrucuk. Çocuğun hayatına adamın girmesi talih eseriydi, fakat bu işte Tanrı'nın da parmağı vardı.

Jean Valjean yaşayacağı yeri iyi seçmişti. Onun buralarda bulunabileceği kimsenin aklına gelmezdi. Cosette'le paylaştığı odanın penceresi caddeye bakıyordu. Evin başka penceresi olmadığı için, yandan ve karşıdan hiçbir yabancı tarafından izlenemezlerdi.

Evin girişi, manavların malzemelerini bıraktığı bir tür depo gibiydi ve dostlarımızın kaldığı katla hiç bağlantısı yoktu. İlk katta odalar vardı, bunların çoğu boştu, sadece odaların birinde Jean Valjean'ın hizmetine bakan yaşlı bir kadın kalıyordu.

«Asıl Kiracı» diyebileceğimiz bu ihtiyar kadıncık, buranın kapıcısı gibi olduğu için, odayı Jean Valjean'a o kiralamıştı. Jean Valjean, kendisini İspanyol senetleri nedeniyle batan bir emekli olarak tanıtmış, burada torunuyla yaşayacağını açıklamıştı. Altı aylık kirayı önceden ödemiş ve kadından, odayı ve yandaki bölmeyi de döşemesini istemişti.

İşte buraya geldikleri akşam, sobayı yakan ve odayı hazırlayan bu ihtiyarcıktı.

Zaman su gibi akıyordu, ihtiyarla çocuk bu sefalet yuvasında çok mutlu bir hayat sürüyordu.

Gün doğar doğmaz Cosette gülmeye, eğlenmeye başlıyordu. Çocuklar da kuşlar gibidir, sabahtan akşama cıvıldarlar.

Kimi zaman, Jean Valjean kızın işten nasırlanmış ve çatlamış o küçük elini dudağına götürünce, dayaktan başka bir şey bilmeyen küçük kız, şaşırır, utanır, başını eğerdi.

Kimi zaman ağırbaşlı tavırlarla, üzerindeki matem elbisesini incelerdi. Artık pılı pırtı giymeyen Cosette ölen annesinin matemini tutuyordu. Yokluktan kurtulmuş, hayata atılmıştı.

Jean Valjean ona okumayı öğretiyordu. Arada bir, çocuğun hecelemesini beğeniyle dinlerdi. O zamanlar, derin derin düşünürdü, cezaevinde yalnızca fenalık etmek, hayattan intikam almak için okuma öğrenmişti. Oysa artık iyilikle çarpan yüreği, onun küçük bir çocuğu eğitmesini sağlıyordu. İşte bunları hatırlayan eski mahkûm, kederle gülümsüyor ve kendisine doğru yolu gösteren o Piskopos'a dualar ediyordu.

Yukarıdan, gizli bir elin kendisini koruduğuna emindi, gizemli bir gücün emrindeydi artık. Kötülük uçurumları bulunduğu gibi, iyiliğin de bitip tükenmezliği vardır.

Evet işte Jean Valjean'ın olanca hayatı böylece özetlenmişti. Cosette'e okuma öğretmek ve onun oynamasını izlemek. Kimi zaman, küçük kıza ölen anasını, onun ne kadar acı çektiğini yeniden anlatıyor ve Cosette'e, onun ruhunu dua etmesini öğretiyordu.

Cosette onu «Baba» diye çağırıyordu. Onun asıl ismini bile bilmiyordu. Evet Jean Valjean artık eksiksiz bir huzura kavuşmuştu. Kızın bebeğiyle oynamasını, Catherine'i giydirip soymasını izlemek, ona okuma öğretmek, işte bütün bunlar onun vaktini dolduruyordu. Artık insanlara da kin duymuyordu, her şeyle ilgileniyordu. En büyük gayesi, bu çocuğun yanında yaşlanıp gitmekti. Fakat şunu da belirtelim ki, en iyi insanın bile egoist olduğu kaçınılmaz bir olgu. Jean Valjean çoğu zaman Cosette'in çirkin oluşuna seviniyordu. En azından hep yanında kalırdı.

Jean Valjean, Cosette'le karşılaştığında insanoğlunun en kötü taraflarını görmüş, ama kendi ruhunu kurtarmıştı. Bu kez, yalnızca kendi yerine yargılanacak bir zavallıyı kurtarmak için onun yerine cezaevine dönmüştü. Bu arada kadının da acı yazgısını, Fantine'in o sefil hayatında özetlemiş oluyordu. Toplumun haksızlıkları, Javert gibi kalın kafalı, emir kulu polislerin eline düşen adalet, bütün bunlar adamın ruhunu tekrar karartabilirdi. Şu da var ki, böyle acılandığı zamanlarda Piskopos'un anısı ruhuna ışıklar veriyordu. Fakat yine de bilinmez, belki Cosette'le karşılaşmamış olsa Jean Valjean yine düşebilirdi. Ama kızı sevmek onu Tanrı'ya yaklaştırmıştı. Zayıflıklarını aştı, tekrar

güçlendi. Evet o Cosette'i korumuştu, fakat kız da sevgisiyle onu fenalıklardan koruyordu. Cosette'in yardımıyla, yine iyilik yolunda yürüdü. Birbirlerinin dayanağı oldular, işte bu da, alınyazısının en inanılmaz gizlerinden biri değil mi?

4 KAPICININ DÜŞÜNCELERİ

Paris'in en ücra mahallesini seçmesine karşın, yine de Jean Valjean kadere kafa tutmuyor, dikkatli davranıyordu. O gündüzleri hiç dışarıya çıkmıyordu. Akşam güneş battıktan sonra, bir saat kadar Cosette'in elinden tutarak onunla gezintiye çıkardı. Kimsenin olmadığı yolları seçerek, çoğu zaman boş bir kiliseye, mahalleye en yakın olan Saint-Medard Kilisesine giderdi. Bazen Cosette'i götürmez, kapıcı kadınla bırakırdı. Fakat küçük kızın en büyük mutluluğu ihtiyarla el ele sokaklarda gezmekti. Hatta bebeği ile oynamaktan daha eğlenceli bulurdu bu gezintileri. İhtiyarla kızla yürürken ona merak çekici hikayeler anlatırdı.

Aslında Cosette doğuştan neşeli biriydi.

İhtiyar kapıcı yemeklerini pişirir, odalarını temizler ve alışveriş ederdi.

Jean Valjean küçük kızla epey gösterişsiz bir hayat sürüyordu, fakat ocaklarında ateş sürekli yanardı. Yine de adam odanın eski eşyalarının hiçbirini değiştirmemişti. Sadece Cosette'in uyuduğu bölmeye, camlı kapının yerine tahta bir kapı yaptırmıştı.

Üzerinde hep hardal rengi ceketi; başında eski şapkası olurdu. Sokakta çoğu kez dilenci sanarak ona sadaka verenler olmuştu. Jean Valjean parayı alır ve şapkasını çıkartıp o iyi yürekli adamı saygıyla selamlardı. Daha sonra gerçekten yoksul birini gördüğünde etrafına bakınır ve kimsenin olmadığını görünce ona uzatırdı bu paraları. Fakat şu da var ki onun bu yaptığını görenler vardı ve ona mahallede «Sadaka veren dilenci» adını vermişlerdi.

Hizmetine bakan kapıcı, aslında kimsenin mutluluğunu dayanamayan, içi fesat dolu bir yaratıktı. Aynı zamanda epey de meraklı olduğu için, Jean Valjean'ı gözetimine almıştı.

Kadın sağır olduğundan habire konuşurdu. Sadece iki dişi sağlamdı, üst ve alt dişi. Konuşurken habire bunları birbirine çarpardı. Cosette'i soru sağanağına tutmuş, fakat hiçbir şey bilmeyen küçük kız Montfermeil'den geldiklerini söylemekle kalmıştı. Yine bir sabah kadın, Jean Valjean'ın, sanki gizlenir gibi evin ıssız bölümlerinden birine girdiğini gördü. İhtiyar, bir kedi gibi, sessizce onun ardından gitti ve gözünü kapıdaki çatlaklardan birine dayadı.

Fakat Jean Valjean, önlemini almışçasına, sırtını kapıya vermişti. Kadın, adamın ceplerini karıştırıp, makas, iğne-iplik çıkardığını gördü, daha sonra, ceketinin eteğinin astarını sökerek sarı bir kâğıt parçası aldı, sonra söktüğü yeri dikti. Kapıcı kadının gözleri, bunun bin franklık bir banknot olduğunu görünce, yuvalarından uğradı. Dünyaya geldiğinden bu yana, üçüncü kez binlik bir banknot görüyordu, korkmuş gibi, oradan telaşla ayrıldı.

Birkaç dakika sonra Jean Valjean onu çağırdı ve kendisine binlik bir banknot verip, bozdurmasını rica etti. Bu onun, üç ayda bir aldığı paraydı. Bir gün önce bunu almıştı. Kadın aklında hemen bir hesap yaptı. Adam bir gün önce karanlık çöktüğünde çıkmıştı ve o saatte bankalar kapalı olurdu. Bu bin franklık banknot mahallenin dedikoducu kocakarıları arasında uzun uzun konuşulacaktı.

Birkaç gün sonra kadın bir şey daha izledi. Jean Valjean, üzerinde gömleğiyle odun kesmek için avluya inmişti. İhtiyar kadın odayı temizliyordu. Bir çiviye asılı olan adamın redingot ceketini indirip eteklerini inceledi, astar tekrar dikilmişti. Kadın orasını iyice elledi, sanki astarla kumaş arasında kâğıtlar vardı. Herhalde, daha bir sürü binlik banknot vardı.

Sonra adamın cebinde bir şeylerin daha olduğunu fark etti, iğne-iplik ve makastan başka, çok dolgun bir cüzdan ve epey uzun bir bıçak vardı. Bütün bunların yanı sıra, değişik renklerde peruklar da vardı. Bu ceketin her bir cebi, beklenmedik durumlar için, bir şeyler gizleme aracıydı.

Böylece zaman geçti ve yıkıntılarda oturanlar kışın son günlerini gördüler.

5 METAL PARANIN SESİ

Saint-Medard civarında, boş bir kuyunun dibinde, dilenen bir ihtiyar vardı. Jean Valjean kimi zaman bu adama da sadaka verirdi. Kimi zaman da, onunla konuşurdu. Onun bir zamanlar polis olduğu söylenirdi.

Yine bir akşam Cosette'i evde bırakıp, tek başına çıkan Jean Valjean dilenciyi her zamanki yerinde gördü. Adamın altında oturduğu sokak fenerini yeni yakmışlardı. Dilenci, her zamanki gibi dua ediyordu ve iki kat olmuş halde oturuyordu. Jean Valjean, ona yaklaştı ve her zamanki gibi sadakasını adamın avcıma bıraktı. Dilenci başını kaldırdı ve kendisine para verene baktı. Sonra tekrar eğildi. Bu hareketini çok seri biçimde yapmıştı. Jean Valjean titredi, fenerin ışığında ihtiyar dilencinin sakin ve kırış kırış yüzünü değil de, kendisini korkutan dehşet uyandıran çirkin bir suratı görmüş gibiydi. Derken donakalmış gibi, geriledi, soluk alamıyor, konuşamıyordu; öylece duruyordu. Başında bir paçavrayla karşısında duran dilenciden bakışlarını alamadı bir süre. Sanki bir kaplanla karşılaşmış gibiydi. Oysa dilenci, her zamanki gibi pılı pırtısına bürünmüştü. Oturuşu, boyu her günkü gibiydi. Jean Valjean elini alnına atıp, «Aman Tanrım, yoksa çıldırıyor muyum?» diye söylendi, «rüya bu, başka bir şey olamaz!» Evine, afallamış ve üzgün geldi.

Bir anlığına görür gibi olduğu o suratın Javert'in suratı olduğunu, kendi kendine bile söylemeye çekiniyordu.

Gece gözüne uyku girmedi, bir ara, adamla konuşmadığına üzüldü. O zaman adamı başını kaldırmaya zorlar ve kimliğine dair kesin bir şeyler öğrenirdi.

Ertesi akşam karanlık çökünce aynı yere gitti. Dilenci aynı yerdeydi. Jean Valjean, ona birkaç meteliklik bir metal para verip:

«Nasılsın ihtiyar?» diye sordu.

Adam başını kaldırdı ve o kızarmış gözlerini kendisine çevirdi:

«İyiyim, teşekkür ederim efendim,» dedi.

Jean Valjean hemen rahatladı, adam o eski dilenciydi. Kendi kendisiyle eğlendi: «Ben de sanırım artık hayal görüyorum» dedi. «Onun Javert olabileceğini nereden de çıkardım ki? Yoksa artık asılsız şeyler mi görüyorum?..» Ve bir daha bunu düşünmedi.

Birkaç gün sonra odasında Cosette'e hecelemeyi öğretiyordu ki, gece saat sekizde, evin giriş kapısının açılıp kapanma sesini duyar gibi oldu.

Bu kendisine epey tuhaf göründü. Bu yıkıntıda, onunla ihtiyar kapıcı dışında kimse yoktu ki. Kim gelmiş olabilirdi?

Jean Valjean Cosette'e susmasını işaret etti ve merdivenlerden birinin çıktığını duydu. Alt katta yaşayan kapıcı kadın, mum yakmamak için erkenden, karanlık çökmeden yatardı. Kim bilir, belki kadın rahatsızlanmış olabilirdi. Jean Valjean merakla dinledi, oysa ayak sesleri iri yapılı birinin adımları gibi tok ve ağır seslerdi, fakat kapıcı kadın da, kaba nalınlar giyerdi. Jean Valjean mumunu söndürdü.

Cosette'i uyumaya yollamış ve ölgün bir sesle: «Sakın sesini çıkarma!» demişti. Ayak sesleri bir ara kesildi, Jean Valjean, hiç hareket etmeden sandalyesinin üzerinde bekledi, karanlıkta soluk bile almadan duruyordu. Bir süre sonra, hiçbir şey duymayınca, sessizce başını çevirdi ve oda kapısının anahtar deliğinden süzülen oynak bir ışık gördü. Bu ışık karanlık duvarın karşısına bir yıldız çizmiş gibiydi. Elinde mum olan birinin kapının ardında olduğu kesindi.

Birkaç dakika daha geçti ve ışık da kayboldu. Fakat artık Jean Valjean hiçbir ses duymadı. Birden, kapısında bekleyenin ayakkabılarını çıkarmış olduğunu anladı.

Jean Valjean giyinik halde yatağına uzandı ve bütün gece uyumadı.

Gün doğarken, tam dalıyordu ki, holün dibindeki odalardan birinin gıcırtısıyla sıçradı yerinden. Sonra, bir gece önceki erkek ayak seslerini duydu. Adımlar yaklaşıyordu. Jean Valjean gözünü anahtar deliğine uydurdu ve geceleyin girmiş olanı görmek istedi.

Kapının önünden bu kez çabuk adımlarla geçen bir erkek gördü. Jean Valjean adamın yüzünü göremedi, hol epey karanlıktı, fakat yabancı, merdivenin önünde durduğunda dışarıdan gelen aydınlıkta dostumuz, onun boylu ve iri yapılı biri olduğunu gördü. Ta çenesine dek ilikli bir ceket giymiş ve kolunun altında bir sopa tutan adam Javert'in çam yarması gölgesiydi.

Aslında isterse Jean Valjean, pencereden sarkıp, onu caddede görebilirdi fakat pencereyi açacak cesareti yoktu.

Bu yabancının kendi evi gibi, bir anahtarla girdiği belliydi.

Ama anahtarı kendisine kim vermiş olabilirdi? Bütün bunlar ne demekti?

Sabah saat yedide, yaşlı kadın odalarını temizlemeye geldiğinde, Jean Valjean ona dik dik baktı ama, bir şey sormadı. Kadın her zamanki gibi rahat davranıyordu.

Süpürürken bir ara şöyle dedi:

«Efendim, dün gece bazı sesler duydunuz, değil mi?»

O günlerde ve o karanlık yolda, gecenin sekizinde hayli karanlık olurdu. Jean Valjean çok olağan bir sesle:

«Aa, evet aslında, bir şeyler duyar gibi oldum. Kimdi?» diye sordu.

Kapıcı:

«Yeni bir kiracı.»

«Adı ne?»

«Pek bilemeyeceğim, ama sanırım Dumont ya da Daumont öyle bir şey...»

«Bu adam neyin nesi?»

Kadın sansarınkine benzeyen ufak gözlerini Jean Valjean'a çevirdi ve:

«O da sizin gibi; emekli.»

Belki kadının art niyeti yoktu, ama Jean Valjean yine de işkillenmişti.

Kadın çekip gittikten sonra, Jean Valjean bir çekmeceye koyduğu parasından birkaç yüz franklık bir demet oluşturdu ve cebine yerleştirdi. Paraya dokunduğunu duyurmamak için epey dikkat etmesine karşın beş franklık metal bir para yere yuvarlandı ve çok gürültü çıkardı.

Akşamın gölgeler çöktüğünde, Jean Valjean, kaldırıma inip ta uzaklara kadar caddeyi taradı. Bomboştu, ama ağaç altına gizlenmiş birileri olabilirdi...

Jean Valjean koşarak merdivenleri çıktı ve küçük kıza:

«Gel Cosette,» dedi,

Kızın elini tuttu ve dışarı çıktılar.

BEŞİNCİ KİTAP KARANLIKTA AV VE KÖPEKLER

1 STRATEJİK EĞRİLER

Burada yazılı sayfalar ve daha sonra yazacaklarımız için, okurlarımıza ışık tutmak için, kimi bilgiler vermenin gerekli olacağını düşündük.

Kaç yıldır, bu kitabın yazarı, Paris'ten ayrılmaya mecbur bırakıldı.(*) Yazarınız Paris'ten ayrıldığından beri Paris iyiden iyiye değişti. Yabancısı olduğu yepyeni bir şehir doğdu. Yazarımızın Paris'i ne kadar sevdiğini söylemek gereksiz, Paris onun aklının ve ruhunun şehriydi. Harabeler ve yeni binaların yükselmesi yüzünden, onun gençliğinin Paris'i sürgünde hayalinde yaşattığı o sevgili Paris'i hâlâ var sayacak ve «adı filanca sokakta, şöyle adlı bir ev vardı» diyecek. Ama artık bugün ne böyle bir sokak, ne de böyle bir ev var... Okurlar dilerse, bunu doğrulayabilirler. Oysa yazar, yokluğunda yükseltilen Paris'ten hayli habersiz olduğundan, hâlâ anılarındaki eski şehirden yazacak. Ülkesinde olduğu o mutlu günlerde, sevdiği şeyleri geride bıraktığını düşünmesi, onun için eşsiz bir avuntuydu. Bir daha göremeyeceği bu mahalleler, sokaklar ve evler anılarımızda solgunca yaşarlar.

(*) Yazar Victor Hugo siyasal nedenlerle, imparator üçüncü Napoleon tarafından Guemesey Adasına sürgüne yollanmıştı.

İnsan doğup büyüdüğü ülkede gezinirken, sokakların kendisine kayıtsız kaldığını, pencereleri, damları, kapıları kadar değerli olmadığını, duvarların yabancısı olduğunu, ağaçların sıradan ağaçlar olduğunu, girilmeyen evlerin nafile olduğunu, üzerinde yürünen yolların taş olduğunu düşünür. Epey sonraları, artık oralardan ayrı kalınca, bu sokakların değerli olduğunu, bu damların, kapıların, pencerelerin özleminin duyulduğunu, bu duvarlara ihtiyaç duyulduğunu, bu ağaçların sevdiğini, girilmeyen bu evlere her gün girildiğini bu kaldırımlarda yüreğimizi, kanımızı, ruhumuzu bıraktığımızı sezeriz. Artık görülmeyen, belki bir daha görülmeyecek olan ama, anısı canlı tutulan bütün bu yerler acı bir cana yakınlığa bürünür, bir hayaletin keder veren görüntüsüyle hatırlanır, kutsal toprakları görmüş gibi olursunuz; bir bakıma hepsi Fransa karakterine bürünür. Onları oldukları gibi, üstelik eski halleriyle anımsar, seversiniz, bunda ısrar edersiniz, hiçbir değişiklik istemezsiniz, çünkü vatanın yüzü anne yüzü gibi değerlidir, insan gözü gibi korur.

İşte bu yüzden biz, geçmişten bugün gibi söz edeceğiz ve okurlarımızdan bunu önemsemelerini rica edeceğiz.

Jean Valjean, hemen yoldan uzaklaşmış ve ıssız sokaklara dalmıştı. İzlenip izlenmediğini anlamak için, arada bir, arkasına dönüp bakıyordu.

Sürek avında kovalanan bir geyik gibi arkasındaki köpek sürüsünü şaşırtmak istiyordu. İz bırakılan yerlerde bu tavır, başka yararlarının yanı sıra, izin tersine gitmekle avcıları ve köpekleri şaşırtır. Buna avcılıkta avın «tavlama» denir. Gece epey aydınlıktı. Mehtaplı bir gece. Aslında bu da Jean Valjean'ın işine yarıyordu. Ufuktan yeni yeni yükselen ay, sokaklarda gölgeler yaratıyordu. Kitabımızın kahramanı, karanlık duvar diplerinden yürüyerek, gözlerini karşısındaki ışıklı yerlere çevirdi. Belki yanılıyordu, ama şimdiye kadar geçtiği sokakların hiçbirinde, arkasından kimsenin gelmediği kesindi.

Cosette sessizce onun yanında yürüyordu. Hayatının o ilk yıllarında çektiği acılar, kişiliğinin uyuşmasına neden olmuştu.

Üstelik o kendisini koruyan bu yeni arkadaşının alışılmamış davranışları fazla yadırgamıyordu. Aslında kaderin gizemlerinden çok çekmiş olan küçük kız, ihtiyar adamın yanında kendisini güvende hissediyordu.

Jean Valjean da, aslında Cosette gibi, nereye gittiğine pek dikkat etmiyordu. Kız nasıl kendisine güveniyorsa, o da Tanrı'ya güveniyordu.

Görünmez bir gücün kendisini meçhul bir yerlere sürüklediğini seziyordu. Aslında hiçbir planı yoktu. Hatta birkaç gün önce gördüğünün ve yeni kiracının Javert olabileceğinden de pek emin değildi. Hadi diyelim ki Javert olsun, kendisi de kılık değiştirmiş Jean Valjean değil miydi? Hem herkes onu öldü sanıyordu, boğulduğu, gazetelerde haber olmuştu. Yine de birkaç gündür, bir şeylerin döndüğünü hissediyordu ve Gorbeau yıkıntısına geri dönmeye hiç niyeti yoktu. İninden kovulan bir hayvan gibi sığınacak yer arıyordu.

Jean Valjean da, doğrusu Cosette gibi, nereye gittiğinin o kadar ayrımında değildi. Kız nasıl kendisine güveniyorsa, o da Tanrı'ya güveniyordu.

Jean Valjean ortaçağda gibi görünen, ya da karartma yapılmış gibi, şimdiden uykuya dalmış olan Mouffetard Mahallesinde zikzaklar çizdi. Ustaca stratejilerle, Censier Sokağıyla Cope- au Sokağını, Battoir-Saint-Victor Sokağı ile Puits-l'Ermite Sokağını farklı biçimlerde birleştirdi. Buralarda eşyalı kiralık odalar bulunur ama, asıl aradığını bulamadığından buralara girmedi. Örneğin, arkasına takılan biri varsa onu kesinlikle yanılttığına emindi. Burası epey erken yatan işçilerin yaşadıkları sessiz ve tenha bir yerleşimdi.

Kilisede çan saat gecenin on birini haber verdiğinde, kahramanımız Postoise Sokağındaki 14 numaralı karakolun önünden geçti. Birkaç dakika sonra içgüdüyle başını arkaya çevirdi ve köşedeki fenerin ışığında ardından üç kişinin geldiğini belirgince seçti. Bu üç adamdan biri, karakola girdi, Jean Valjean en başta yürüyenden epeyce kuşkulandı.

Cosette'e «Gel çocuğum» dedi ve kızın elini daha sıkı tutarak Pontaise Sokağından hemen çıktı.

Bir dönemeçten geçerek, Patriarche Geçidine dalmak istedi, fakat vakit geç olduğundan bu geçit kapalıydı, o da Postane Sokağına girdi.

Orada tam kavşakta Rollin Koleji vardır. Neuve-Sainte-Genevieve Caddesi de burada başlar.

Neuve-Sainte-Genevieve Sokağından hiçbir zaman tek bir arabanın bile geçmediğini hemen söyleyelim, burası alabildiğine tenha bir yerdir.

Göklerde yükselen ay mahalleye gümüş bir ışık vermişti. Jean Valjean bir kapı eşiğine sokuldu, yanındaki kızla kaçtığı adamları belirgince göreceğinden emindi.

Sahiden henüz birkaç dakika geçmişti ki, ardındakiler ortaya çıktılar. Bu kez dört kişiydiler. Hepsi uzun boyluydu, kahverengi uzun redingotları vardı, yuvarlak şapkaları başlarında, kalın sopaları ellerindeydi. Gece karanlığında tekinsiz yürüyüşleri de en az cüsseli boyları, kocaman yumrukları kadar korkutucuydu. Şehirli giysilerine bürünmüş dört hayalet gibilerdi.

Sapağın ortasında durdular, birbirlerine bir şeyler söylemek ister gibi bir araya geldiler. Kararsızlardı. Liderleri olan kişi, birden arkalarına baktı ve sağ elini kaldırıp Jean Valjean'ın gizlendiği yeri gösterdi. Başını çevirdiğinde yüzüne ay vurmuştu. Jean Valjean bu kez onu hemen tanıdı: Javert'ti.

2 İYİ Kİ AUSTERLİTZ KÖPRÜSÜNDEN ARABALAR GEÇİYOR

Jean Valjean yanılmadığına emindi. Fakat ardındakiler kararsızdı. Onların bu durumunu değerlendirdi. Onlar vakit yitirmiş, kendisi kazanmıştı. Gizlendiği kapının gölgesinden çıktı ve bulunduğu sokaktan hemen çıkarak Hayvanat Bahçesi Sokağına saptı. Cosette yavaşlamaya başlamıştı, yaşlı adam, kızı kucağına aldı. Sokak bomboştu, dolunay nedeniyle köşedeki sokak fenerlerini de yakmamışlardı.

Jean Valjean seri adımlarla yürüdü.

Birkaç adımda Gobelat Fabrikasının önüne geldi. Burası bir çanak-çömlek imalathanesiydi. Ayışığında yapının cephesindeki eski yazılar belirgince okunuyordu:

İşte Goblet oğullarının fabrikası.

Gelin de görün ibrikleri, testileri,

Saksıları, boruları, tuğlaları.

Her müşteriye satıyor maltataşlarını.

Clef Sokağını geçip Saint-Victor Çeşmesini de geride bırakıp rıhtıma vardı. Orada arkasına baktı. Kimsecikler yoktu. Sokaklar bomboştu, geniş bir nefes aldı.

Sonra Austerlitz Köprüsüne geldi.

O zamanlar ayakbastı parası vardı, gişede bir metelik uzattı. Parayı alan adam ona:

«İki metelik vereceksiniz,» dedi, «kucağınızdaki çocuk yürüyebilir.»

Jean Valjean istenilen parayı verdi, ama beri yandan geçişinin bir yoruma yol açması canını sıkmıştı. İz bırakmadan geçmek isterdi.

O sırada köprüden, epey büyük bir yük arabası geçiyordu. Bu, Jean Valjean'in işine yaradı, arabanın gölgesine sinip köprüden görünmeden geçti.

Köprünün tam ortasında, ayakları karıncalanan Cosette, yürümek istediğini söyledi. Adam onu yere bıraktı ve elini tuttu.

Köprüyü yeni geçmişlerdi ki, sağ tarafta şantiyeler gördüler. Fakat oraya gitmek için aydınlıktan geçmeleri gerekiyordu. Uzun zamandır sokakta kimseyi görmeyen Jean Valjean ardındakilerden kurtulduğunu sandı. Tehlikenin geçtiğine inandı. Evet belki aranıyordu, fakat artık şu anda arkasına takılan yoktu.

Hemen sağda, dar bir sokak gördü: Saint-Antoine Sokağı.

Bu karanlık yol epey işine yaradı, fakat oraya sapmadan bir kez daha dönüp baktı.

Durduğu yerden Austerlitz Köprüsünü olduğu gibi görebiliyordu.

Köprüde ilerleyen dört gölge gördü.

Gölgeler hayvanat Bahçesine gidiyorlardı.

Jean Valjean avlanmış bir hayvan gibi hissetti kendini.

Biricik umudu, belki bu adamların henüz köprüden geçmemiş olmalarıydı. Belki onun öteden Cosette'i elinden çekerek yürüdüğünü görmemişlerdi.

O zaman bu karanlık dar sokağa girip şantiyelere varacak olursa ardındaki bataklıklarda onlardan sıyrılabilirdi.

Birden bu tenha sokağa güvenebileceğini hissetti ve oraya saptı.

3 1727'Lİ YILLARIN ŞEHİR PLANI

Üç yüz adım yürüyüp sokağın sapağına vardı. Burada yol ayrılıyordu, biri sağa, diğeri sola gidiyordu. Jean Valjean bir süre bocaladı. Ne yana gitmeliydi?

Derken sağa saptı.

Niye?

Çünkü soldaki yol mahalleye gidiyordu. Yani kalabalık bir sokağa, oysa saptığı sağ yol kırlıklara uzanıyordu...

Ama hızlı gidemiyorlardı. Cosette yine yorulmuş olmalıydı ki, adam onu sürüklemek durumunda kaldı.

Kızı yine kucağına aldı. Cosette, başını onun omuzuna yasladı ve hiç konuşmadı.

Jean Valjean zaman zaman arkasına bakıyordu. Sokağın o gölgelik tarafından yürümeye dikkat ediyordu. İlk iki, üç bakışında, kimsecikleri görmedi; sokak karanlıktı ve çıt yoktu ortalıkta. Birazcık güçlenerek yolunda ilerledi. Sonra başını geriye çevirdiğinde, ta uzaklarda hareketli gölgeler seçer gibi oldu.

Kendisini öne attı, gizlenebilecek bir yer, sokak, çıkış aradı.

Bir taş duvarın önünde durdu.

Ama bu geçilemeyecek yükseklikte değildi, bulunduğu yere paralel bir sokağı ayıran bir duvardı.

Burada da karar vermesi gerekiyordu. Sağa mı, sola mı?

Sağa bir baktı, küçük sokak depo ya da samanlıkların sıralandığı ve bir çıkmazla bitimlenen bir sokaktı. Çıkmazın dibinde epey yüksek bir duvar vardı.

Sola baktı, burada çıkmaz yoktu, aksine burası ona daha güvenli göründü. Buraya saparak kurtulabilirdi. Ama tam oraya dönecekti ki, sapakta kocaman kapkara bir taş heykel gördü, yolu kapatan bir engel. Hemen geriledi.

Jean Valjean şu anda, Saint-Antoine Mahallesi ile Râpée Mahallesinin tam ortasındaydı. Bugün burası epey değişmiştir. Artık o eski şantiyelerin ve bataklıklarla depoların yerini, yepyeni binalar aldı. Bugün oralarda, geniş sokaklar, parklar, sirkler, hipodromlar, istasyonlar, Mazas Cezaevi var. Görüldüğü gibi ilerlemeye karşı ilerleme.

Jean Valjean'ın üzerinde bulunduğu yer bundan elli yıl önce, geleneklerden oluşan her günkü halk dilinde -o dil ki 'Institut'ye 'Quatre-Nations', 'Oqéra-Comiqu'e 'Feydeau' demekte ısrarlı-; 'Petit-Picpus' diye anılıyordu. Saint-Jacques Kapısı, Paris Kapısı, Sergents Kapısı, Porcherons Kapısı, Galiote, Célestinsler, Capucinsler, Mail, Bourbe, Arbre-de-Cracovie, Petite-Pologne, Petit-Picpus, bunlar yeninin içindeki eski Paris isimleridir. Halkın belleğinde geçmişin harabeleri üzerinde dalgalanır.

Oysa elli yıl önce buranın ismi Petit-Picpus'tu. Bu da eski Paris'ten kalan bir isimdi... Artık halkın belleği bu eski adları unutup gitti.

Petit-Picpus Mahallesi tıpkı bir İspanyol dinsel şehrine benziyordu. Yollar henüz topraktı, sokaklar henüz belirgin değildi.

İsimlerini birazdan vereceğimiz iki-üç sokaktan başka, sadece duvarlar ve ıssızlık vardı. Ne bir dükkân, ne de bir araba, pencerelerde yanan sadece birkaç titrek mumdu. Gece saat onda, bunlar da söndürülürdü. Burada uçsuz bucaksız bahçeler, arsalar, şantiyeler, manastırlar, bataklıklar uzar giderdi. Duvarlar da, evler gibi yüksekti.

İşte geçen asırda, bu mahallenin görünümü. Aslında ihtilal buraları epeyce hırpalamıştı. Hendekler açılmış, çukurlar oluşmuştu yollarda. Petit-Picpus Mahallesi, 1727'nin planında belirgince görülür.

Bu plan Paris'te Plâtre Sokağı karşısındaki Saint-Jacques Sokağında, kitapçı Deniz Thierry tarafından, Lyon'da da Mercière Sokağındaki Prudence yayınevi sahibi Jean Girin tarafından yayınlanmıştı. Değindiğimiz gibi, Petit-Picpus'te bir sokaklar Y'si vardır. Bunu Chemin-Vert-Saint-Antoine Sokağı iki kola ayrılarak oluşturuyordu; solda Petit-Picpus Sokağı, sağda ise Polonceau Sokağı ismini alıyordu. Y'nin iki kolu, tepelerinden bir çizgiyle birleşir gibilerdi. Bu çizginin adı da, Droit-Mur Sokağı idi. Polonceau Sokağı burada bitiyordu; Petit-Picpus Sokağı onu atlıyor, Lenoir pazaryerine kadar çıkıyordu. Seine'den gelen bir yolcu Polonceau Sokağının bitimine ulaşıyordu, solunda ansızın dik açıyla kıvrılarak Droit-Mur Sokağı, önünde bu sokağın duvarları, sağında ise Droit-Mur

sokağının yarım duvarı vardı, bu sonuncusunun çıkışı yoktu, ismi Genrot Çıkmazıydı.

Jean Valjean, tam bu noktadaydı.

Ardında o gölgeyi seçer seçmez geriledi. Takip edildiğinden, kovalandığından emindi. Ne yapmalıydı?

Artık geri dönmek anlamsızdı. Demin ardında kımıldadığını gördüğü o gölge Javert'le, adamları olabilirdi. Javert, Jean Valjean'ın bulunduğu yolun hemen girişini tutuyordu. Adamları da bu yola paralel yolları tutuyordu kesinlikle. Birden Jean Valjean sağdaki Genrot Çıkmazını inceledi, orası kesilmişti, Picpus Sokağının köşesinde bir nöbetçi duruyordu. Ay ışığında, adamın gölgesini açık seçik görebiliyordu. İlerlemek, onun avcuna düşmekti. Gerilemekse Javert'in. Jean Valjean kendisini bir kapana sıkışmış gibi hissetti. Kendisini saran bir ağa kıstırılmıştı; acılı dolu gözlerini yukarı kaldırdı.

4 KAÇIŞ İÇİN TEK ÇARE

Daha sonra yaşanacak olayı anlayabilmek için, Jean Valjean'ın bulunduğu sokağın planını iyi bilmek gerekir. Onun şu anda içinde bulunduğu Droit-Mur Sokağı, yoksul evlerin olduğu daracık bir yoldu. Fakat Picpus Sokağına bakınca, kişi tek katlı bir bina görürdü. Birkaç binadan oluşma bu yapı Picpus Sokağına yaklaştıkça, sanki birkaç kat daha yükseliyorlardı. Özetle, Picpus yolundan bakıldığında, hayli yüksek görünen bu bina, Polonceau Sokağından daha alçak görünürdü. Bulunduğumuz açıdan bakıldığında epey geride kalıyordu.

Girintinin iki kenarından sonra duvar Polonceau Sokağında 49 numaralı bir eve kadar uzanıyordu. Duvarın daha kısa olduğu Droit-Mur Sokağında ise daha önce değindiğimiz karanlık binaya kadar gidiyor, onun da kenarını çapraz keserek epey içerlek bir köşe daha oluşturuyordu. Üçgen çatısı olan bu evin renksiz bir görünümü vardı; orada bir pencere görünüyordu; ya da daha iyi anlatmak için söyleyelim, üzeri çinko kaplı, sürekli kapalı duran iki panjur vardı.

Burada anlattığımız yerler kesinlikle bir gerçektir, burada eskiden oturanların belleğinde belli bir anı mutlaka uyanacaktır.

İki duvarın birleştiği köşede girinti büyücek, virane, kapıya benzer bir şeyle doldurulmuştu. Bu, dikey inen tahtalardan oluşan şekilsiz, geniş bir yığındı; üstteki tahtalar aşağıdakilerden daha genişti, çapraz uzun demir çubuklarla tutturulmuşlardı. Yanda normal büyüklükte bir araba kapısı vardı; bu kapı, olsa olsa elli yıl önce yapılmıştı.

Polonceau Sokağı tarafındaki duvar sarmaşıklarla kaplıydı ve basık tarafında bir ıhlamurun dalları uzanıyordu.

Bulunduğu o korkulu anında, birden bu duvarın ardındaki bahçe ve bina, Jean Valjean'a kurtuluş yolu gibi geldi. Oraya varacak olsa mutlaka kurtulurdu.

Bu binanın önyüzünde Droit-Mur Sokağına bakan ön tarafında, her pencerede kurşundan oluklar vardı. Ana borudan çeşitli dallara oluşan bu oluklar, evin cephesinde bir ağaç oluşturmuş gibiydi.

İşte bu tuhaf sac ve demirden oluşma dallanıp budaklanma, Jean Valjean'ın ilgisini çekti. Cosette'i yere oturtarak, ona kımıldamamasını tembihledi ve oluğun kaldırıma değdiği yere kadar yürüdü. Belki o oluktan tırmanarak eve girebilirdi. Ama kurşun oluklar da, epey eskimiş görünüyorlardı. Onlar bir kişiye destek olamazdı, hem binanın bütün pencerelerinde demirden çubuklar vardı. Kaldı ki, dolunay evi iyice aydınlatıyordu. Köşebaşındaki nöbetçi, Jean Valjean'ın tırmandığını kesinlikle görürdü. Cosette de vardı. Onu nasıl bunca yükseğe çıkaracaktı? Tam üç katlı bir evin çatısına! Oluklardan tırmanıp eve girme düşüncesinden vazgeçerek duvar boyunca yerde süründü. Cosette'in olduğu yere gelince, bulundukları yerden, kimsenin kendilerini göremeyeceğini anladı, çünkü orası karanlıktı. Duvarın ardında dallarını gördüğü ıhlamur ağacı, herhalde, bir bahçenindi. En azından duvardan atlayabilse, o bahçede saklanabilirdi.

Zaman akıyordu, bir karara varmaya mecburdu, hem de hızlı bir karar.

Giriş kapısı içeriden ve dışarıdan kilitliydi. Jean Valjean dokunuşuyla anladı bunu.

Diğer kapıya daha büyük bir umutla atıldı. Bunun tahtaları çok eskimişti, öteki kapı gibi sağlam değildi. Fakat demir çubuklarla sağlamlaştırılmıştı. Kilit bile görünmüyordu. Jean Valjean, bu kapının tahtalarını sökecek olsa bile, bunun hemen arkasında bir duvar bulacağını hemen anladı.

5 GAZ FENERLERİNİN OLMAYIŞI BÜYÜK ŞANS

O sırada uzaktan bir ses duyuldu. Jean Valjean sokak köşesinden bakma cesaretini gösterdi. Yedi-sekiz kişilik bir jandarma mangası, süngülerini parlatarak kendisine yaklaşıyordu.

Manganın başında Javert vardı ve telaşsızca, dikkatle ilerliyorlardı. Sık aralarla duruyorlardı. Duvar önlerini ve ağaç altlarını araştırdıkları belliydi.

Bu, Javert'in karakoldan sağladığı bir jandarma ekibiydi.

Fakat adamlar, ağır ağır yürüdükleri için, Jean Valjean'ın yanına yaklaşmaları bir çeyrek kadar sürerdi. Bu çok korkunç bir düşünceydi. Jean Valjean aniden korktu. Hayatında üçüncü kez ayaklarının dibinde, dipsiz bir uçurum beliriyordu. Hem bu kez sadece cezaevi değil, Cosette'i hepten kaybetmek vardı işin içinde.

Jean Valjean iki ruhlu gibiydi. Biri hayırsever bir aziz; diğeri bir mahkûmun hinlikleri. Sanki sırtındaki dağarcıkta iyilik ve hileyi taşıyordu, aynı zamanda, duruma göre bunlardan arzu ettiğini kullanabilirdi.

Bu arada Toulon'dan kaçma girişimlerinde bir beceri de edinmişti, düz duvara bir kedi çevikliğiyle çıkabilirdi. Bir binanın altıncı katına bile. Bu hüner Paris'te Conciergerie'nin avlusunun bir köşesine çok korkunç bir ün kazandırmıştı: Bundan yirmi yıl önce, tutuklu Battemolle oradan bu yolla tüymüştü.

Jean Valjean, ıhlamurun dalının bulunduğu duvar kısmını gözleriyle hesapladı. Aşağı yukarı, on sekiz ayak yüksekteydi. Fakat duvarın altında, üçgen bir çimentodan, bir dolgu vardı ki, oraya çıktıktan sonra, mesafe on dört ayağa inerdi.

Duvarın tepesi düz bir taştı.

Peki, Cosette'i ne yapacaktı? Küçük kız duvardan nasıl çıkacaktı? Jean Valjean onu bırakmayı düşünemezdi bile, ne yapmalıydı?

Ah, bir ip olsaydı? Fakat Jean Valjean'da ip yoktu ki! Gece yarısı Polonceau Sokağında ip bulmak kolay iş değildi. Ah, şimdi, Jean Valjean bir ip bulabilmek için neler vermezdi!

En kritik anlarımızda bize yol gösteren bir ışık çakar. Jean Valjean, gözlerini kararsızca gökyüzüne çevirdi ve birden bakışları köşedeki sokak fenerine ilişti.

O zamanlarda, Paris sokakları gazla aydınlatılmazdı, karanlık çökerken, köşelerdeki sokak lambalarını yakarlardı. Bu lambayı da bir iple indirirlerdi. İpin sarılı olduğu turnike, fenerin hemen altındaki demir bir çekmecede sallanırdı. Çekmecenin anahtarıysa fenercideydi.

Jean Valjean, yazgının da güçlendirdiği bir hızla, sokağı birkaç adımda geçti. Bıçağının ucuyla o demir çekmecenin kilidini kırdı ve bir kaç dakika sonra, elinde iple Cosette'in yanına döndü.

Değindiğimiz gibi, mehtap olduğundan, o gece sokak fenerlerini yakmamışlardı. Adam bütün bu işleri, loş ışıkta kimselere görünmeden başarabildi.

Ama vaktin geç olması, karanlık, Jean Valjean'ın telaşlı davranışları, tuhaf tavırları, küçük kızı kaygılandırmaya başlamıştı. Başka bir çocuk olsa, avazı çıktığınca haykırırdı. Fakat silik ve uslu bir kız olan Cosette, sadece adamı ceketinden çekip, kısık sesle:

«Baba korkuyorum, kim var orada?» diye sordu.

Biçare adam onu sindirmek için, tek çareye başvurdu:

«Sessiz ol! O, kötü kalpli hancılar!..»

Cosette'in titrediğini görünce şunları da ekledi:

«Sesini çıkarma, ağlayacak filan olursan, seni izleyen kadın izini bulur. Üstelik seni almaya geldi o!»

Sonra, telaşsız ama vakit de yitirmeden çok doğru hareketlerle, kıravatını çözdü. Bunu kızın beline sardı. Yaptığı bir düğümü ipe geçirdi. İpin bir ucunu dişlerinin arasına aldı, kundura ve çoraplarını çıkartıp duvardan bahçeye aşırdı ve sanki basamakları tırmanır gibi, rahatça yükseldi duvarda. Yarım dakika sonra, duvarın üzerinde diz çökmüştü.

Cosette, tek kelime etmeden, ona şaşkınca bakıyordu. Hancılar sözcüğü kızı korkudan dondurmuş gibiydi.

Sonra Jean Valjean'ın hafif, fakat kararlı sesini duydu:

«Duvara yaslan!»

Kız, söylediğini yaptı.

Jean Valjean onu bir daha uyardı:

«Sakın konuşma, gürültü etme ve korkma, ben yanındayım.»

Birden kız ayaklarının yerden kesildiğini hissetti.

Neye uğradığını bilemeden, kendisini duvarın üzerinde buldu.

Jean Valjean onu sırtına aldı, sol eline kızın küçük ellerini aldı ve duvarın üstüne karınüstü uzanarak, o kesik bölüme kadar ilerledi. Tahminleri doğruydu, bulunduğu yerde, çatısı yere epey yakın küçük bir bina vardı.

Bu da büyük şanstı, çünkü duvarın bahçeye inen bölümü sokaktaki bölümünden daha yüksekti.

Adam, henüz çatının bulunduğu kesime yaklaşmıştı ki, birden Javert'in o gürleyen sesini duydu.

«Çıkmazı araştırın! Droit-Mur Sokağı tutuldu. Picpus Sokağına da nöbetçiler bırakıldı. Onun o çıkmazda olduğuna eminim!»

Jandarmalar Genrot Çıkmazına daldılar.

Jean Valjean, Cosette'i sıkıca tuttu ve damda sürünerek ıhlamur ağacına yaklaştı ve dala tutunarak yere kolayca atladı. Korkudan mı, cesaretten mi bilinmez, Cosette soluk almaya bile çekinmişti. Taşlara sürtünen elleri kanamıştı.

6 SIRLARIN BAŞLANGICI

Jean Valjean kendisini epey enli ve çok farklı manzarası olan bir bahçede buldu. Bu kışa ve geceye özgü bir bahçe gibiydi; hüzünlü bir bahçe.

En dipte söğütlü bir yolun bulunduğu hayli uzun ve dar bir bahçeydi. Orda burda çalılar görünüyordu, sonra ferah bir açıklık. Burada kendi başına, çok büyük bir ağaç vardı. Dalları çarpılmış gibi birkaç sıska meyve ağacı. Sebzelerden oluşan bir dörtgen, oval cam kapaklarla korunan kavunlar ve bir kanalizasyon.

Jean Valjean şu anda çatısından indiği alçak binanın önündeydi, hemen ardında biraz odun ve onların arkasında başı kopmuş, taş bir heykel...

Bu alçak bina, yıkıntıya benziyordu. Kapısız odalardan biri ardiye niyetine kullanılıyordu.

Droit-Mur Sokağına bakan o büyük bina ise, bahçeyi gören dik açılı iki önyüzden oluşmuştu. Pencerelerin hepsinde demir çubuklar vardı, hepsi de karanlıktı. Üst katlarda cezaevlerindeki gibi demir kepenkler vardı.

Başka bina yoktu. Bahçenin kalanı, pusun ve gece karanlığının arasında yok olmuştu, ama sanki ötelerde daha başka çatılar varmış gibi bir etki bırakıyordu.

Bu bahçe, hem epey ıssız, hem de balta girmemiş bir orman gibi vahşiydi. Ortalıkta kimseler yoktu, saatin geç olmasına yorulabilirdi bu, ama gelgelelim, bu bahçe gündüzleri bile kimsenin dolaşmadığı bir yer gibiydi. Jean Valjean bahçeye çıkar çıkmaz, ilk yaptığı, çorap ve ayakkabılarını bulup ayaklarına giymek oldu, bundan sonra Cosette'i elinden tutup onunla ardiyeye girdi. Çocuk, hancıları düşünerek sesini çıkarmıyor ve Jean Valjean'ın ardı sıra gidiyordu.

Jean Valjean, kollarıyla kendisine sokulan Cosette'i sardı. Bir ara o çıkmazı ve sokağı kolaçan eden takımın sesi kendilerine kadar ulaştı.

Taşa vurmalar, Javert'in jandarmalara seslenmeleri ve yarısını duydukları bir alay sövgü...

Bir çeyrek saat sonra, bu gürültüler uzaklaşır gibi oldu. Jean Valjean tekrar nefes aldı.

Elini usulca Cosette'in ağzına dayamıştı.

Buranın sessizliği, o kadar ürkütücüydü ki, dışarıdaki gürültü bile buraya gelemiyordu.

Derken bu koyu sessizlikte, farklı bir ses duyuldu. Bu, ilahi bir sesti. Deminki o korkunç seslerin yerine sanki meleklerin sesi gibi gelen bir ezgi yükseldi. Karanlıklardan gelen bir ilahi, gecenin karanlık ve ürküntüsünde göklere yükselen bir dua ve uyum şenliği. Kadın sesleri, ama bu dünyaya ait olmayan sesler. Sanki bakirelerin ve çocukların çıkartabilecekleri bir ses. Bu ses bahçenin diğer ucundaki karanlık yapıdan yükseliyordu.

Şeytanların sesleri uzaklaşırken, yerini gölgelerden yapılan melek sesleri almıştı.

Cosette ve Jean Valjean hemen diz çöktüler.

Kendilerini buna zorlayan gücün ne olduğunu bilmiyorlar, nerede oldukları ve ne duyduklarını da belirgince anlamıyorlardı, fakat adamla çocuk, üstün bir gücün önünde diz çökme ihtiyacı duymuşlardı. İşin en garip tarafı, bu ilahi seslerin tenha bir binadan gelmesiydi. Bu kimseciklerin olmadığı bir yerde kusursuz ezgiler... Jean Valjean, bu seslerin etkisinde, hiçbir şeyi düşünemez oldu. Geceyi de unuttu. Masmavi göklerin altında uzaklaşan kanat seslerini duyar gibi oldu. Sanki ruhu uçuyordu.

Ezgiler uzaklaştı, belki epey uzun sürmüştü. Jean Valjean'ın bu konuda bir fikri yoktu. Bazı saatler bir anda geçer.

Her yeri yine sessizlik aldı. Sokakta, ve bahçede çıt yoktu. Korkutan ve avutan seslerin hepsi kesilmişti. Rüzgâr ağaçların yapraklarını hışırdattı, bu da hüzünlü bir sesti.

7 SIRRIN DEVAMI

Ayaz bastırmıştı, saat sabahın ikisi olmalıydı. Biçare Cosette'in sesi sedası çıkmıyordu. Jean Valjean'a sokularak oturmuş, başını onun omuzuna yaslamıştı. Adam bir ara onun uyuduğunu sandı, yüzüne bakınca, onun dalgın göründüğünü ve ifadesiz gözlerle etrafına bakındığını fark etti.

Çocukcağız hâlâ titriyordu.

«Uyumak ister misin?» diye sordu Jean Valjean.

«Üşüyorum,» dedi Cosette ve ekledi:

«Onlar sürekli burada mı?«

«Kimler?»

«Hancılar.»

Ama kızı susturmak için denediği hileyi Jean Valjean unutmuştu bile.

«Ha, o mu? O gitti, korkma, artık gelmez!»

Çocuk derin iç çekti, üzerinden yük kalkmış gibiydi.

Oturdukları yer nemliydi, içinde bulundukları ardiyenin her yeri soğuğa açıktı, adam ceketini çıkartıp onun omuzlarına sardı.

«Biraz ısındın mı?»

«Oh evet, Babacığım.»

«Bekle beni, şimdi gelirim.»

Oradan çıktı ve kocaman bina boyunca yürümeye başladı. Kapılar gördü, tamamı kapalıydı ve alt kat pencerelerin hepsinde demir çubuklar vardı.

Ana yapının önünden geçerken, birden kemerli pencerelerin önünden geçtiğini gördü, bir parça ışık gördü. Ayaklarının ucunda yükselerek içeri bakmaya çalıştı. Kocaman kubbe ve sütunların bulunduğu mermer zeminli kocaman bir salon gördü; boştu. Işık, bir kenarda yanan bir kandilden yükseliyordu. Salon tenhaydı, hiçbir hareket yoktu. Fakat epeyce dikkatle bakınca, yerde mermer zeminde kefene benzeyen bir şekil görür gibi oldu. Bu bir insana benziyordu. Yere, taşın üstüne karınüstü uzanmış, kolları birer haç gibi iki kenara açılmıştı. Ecelin dondurduğu bir kütle gibi...

Çok daha sonraları, hayli korkunç şeyler görmüş olmasına karşın, o anda yaşadığı dehşetten uzun zaman kurtulamadığını hissedecekti Jean Valjean.

Bunun ölü olması, korkunçtu, fakat bu şeklin canlı birinin bedeni olması kendisine daha da kötü göründü.

Olanca cesaretini toplayarak, alnını cama yasladı ve ilgiyle içeri baktı. Kendisine epey uzun gelen bir zaman bakakaldı, o şey hareketsizdi.

Derken bir korkuya kapılan Jean Valjean, arkasına bakmaya cesaret edemeden ardiyeye doğru koşmaya başladı.

Neredeydi? Paris'in ortasında böyle bir mezarın olabilmesi mümkün değildi. Bu garip bina neydi? Gecenin sırlarıyla dolu bu yer, melek sesleriyle gölgelerde ruhlara seslenilen ve sonra o çağrıya gelen ruhlara ürkünç görüntüyü sunan yer. Cennetin kapısını açmayı vaat eden, ama tam aksine mezarın korkunç kapısını açan ev, Jean Valjean gördüklerinin sahici olduğuna inanabilmek için taşlara dokunma ihtiyacı duydu.

Cosette'in yanına geldiğinde, ecel teri döküyordu, nefesini tutmuştu. Demin gördüğü o korkunç şey ne olabilirdi ki? Bu bir karabasan değildi...

O geceki heyecanlar, korku, sabah ayazı onu ateşlendirmişti, bir çeşit nöbete kapıldığına inandı. Aklı karışmıştı. Cosette'in üzerine eğildi. Küçük kız uykudaydı.

8 SIRRIN ŞİDDETİ

Başını bir taşa koyan çocuk, derinliksiz bir uykuya dalmıştı. Adam onun yanı başına geçti ve ona uzun süre baktı. Giderek duruldu ve zekâsı tekrar güçlendi.

Bir ara Cosette'in varlığının kendisi için ne anlama geldiğini düşündü. Kız yanında olduğu sürece hiçbir şey korkmaz, bir şeyden çekinmezdi. Hem kızın üstüne örtmek için ceketini çıkarmasına karşın, soğuğu hissetmiyordu bile.

Bu arada koyu düşüncelere daldı. Uzun bir süreden beri epey tuhaf bir ses duyuyordu. Bu sallanan bir çıngırak sesi gibiydi.

Gürültünün kaynağı bahçeydi, hafif olmasına karşın açıkça duyulan bir sesti. Otlaklarda, hayvan sürülerinin çıkardığı seslere benziyordu.

Jean Valjean, seslerin geldiği tarafa doğru baktı. Baktı ve bahçede birinin olduğunu gördü.

Bir erkek, kavunları koruyan o cam kapaklar arasında yürüyordu. O adam topallar gibiydi.

Jean Valjean birden ürpermeye başladı. Mutsuzlara has bir korkuyla doldu içi. Onlar her şeyi ve herkesi kendilerine düşman beller. Geceden, gündüzden çekinirler. Demin bahçenin ıssızlığından kaygı duyan adam, şimdi burada birinin var olmasından korkmuştu.

Derken daha şiddetli korkulara kapıldı. Belki kendisini aramaktan hemencecik vazgeçmeyen Javert, henüz buradaydı, belki hâlâ duvarın ardındaydı. Bahçede dolaşan adam, onu görünce hırsız sanıp yardım çağırmak için haykırabilir ve onu polisin eline verebilirdi. Bunun için, Jean Valjean, uyuyan kızı kollarına aldı ve ardiyenin en karanlık yerindeki bir saman yığınının ardına gizledi. Cosette kıpırdamadı bile. Jean Valjean bundan sonra, kavunların üstüne eğilip onlar üzerine bir bez geren o adamın yaptıklarını izledi. Adamın her hareketinde çıngırak sesi daha belirgin duyuluyordu. O uzaklaşınca ses de uzaklaşıyordu. Herhalde çıngırak adamın gövdesine bağlıydı. Peki ama, bunun anlamı neydi? Bir koyun ya da bir inek gibi üzerinde bir çıngırak taşıyan, bu adam kimin nesiydi?

Jean Valjean kendi kendisine bunları sorarken, Cosette'in ellerine dokundu. Bu eller

donmuş gibiydi.

«Aman Tanrım!» diye söylendi.

Yarım sesle:

«Cosette,» diyecek oldu.

Kız gözlerini açmadı.

Adam onu silkeledi.

Kız uyanmadı.

«Aman Tanrım! Acaba öldü mü?» diyen Jean Valjean yerinden fırladı. Tir tir titriyordu.

Aklından korkunç şeyler geçti. Öyle bir zaman gelir ki, en olmayacak, en müthiş şeyler beynimizi doldurur. Söz konusu, sevdiklerimiz olunca, hayal gücümüz inanılmaz şeyler tasarlar. Birden adam, bu soğukta onun donmuş olabileceğini düşündü, Yüzü bembeyaz kesilen Cosette hareketsizce yere serilmiş, uyuyordu. Babası onun soluğunu dinledi, neyse ki soluk alıyordu fakat her an sönebilecek hafif bir soluk. Onu nasıl ısıtabilecek, nasıl uyandıracaktı? Cosette'in birkaç dakika içinde, ateş karşısında, sıcak bir yatakta yatması gerekiyordu mutlaka.

9 BAHÇIVAN

Jean Valjean bahçenin diğer köşesindeki adama doğru yürüdü, aynı zamanda yeleğinin cebinden çıkardığı bir para destesini de eline almıştı.

Başı eğik adam, onun yaklaştığını fark etmemişti. Birkaç adımda, Jean Valjean ona yaklaştı ve şöyle seslendi:

«Yüz frank!»

Adam titreyerek başını kaldırdı.

Jean Valjean bir daha konuştu:

«Beni bu gecelik barındırırsanız, yüz frank veririm.»

O anda, ay Jean Valjean'ın telaşlı yüzünü aydınlatmıştı. Adam şaşkınca söylendi:

«Vay canına, burada ne işiniz var, Madeleine Baba?»

Bu tanımadığı adamın, bu karanlık bahçede söylediği bu ad, Jean Valjean'ı birkaç adım geriletti.

Hiç ummadığı bir durumla karşılaşmıştı. Kendisiyle konuşan adam, kambur ve topal bir ihtiyardı. Köylü kılıklı adamın sol bacağındaki bir dizliğe çıngırak takılıydı. Karanlıkta kalan yüzü görünmüyordu.

Adam başındaki yün başlığı çıkartıp ziyaretçiyi selamladı: «Aman Tanrım! Buraya nasıl girdiniz, Madeleine Baba? Nasıl girebildiniz? Yoksa göklerden mi düştünüz? Hoş,

buna şaşmam ya. Siz düşecek olsanız sadece gökyüzünden düşerdiniz... Aman Tanrım, kıravatınız çözülmüş ve şapkanız, ceketiniz bile yok. Sizi tanımasaydım, inanın korkardım. Aman Tanrım, artık evliyalar deli mi oluyorlar? Peki ama, buraya nasıl girebildiniz?»

Bahçedeki adam habire konuşuyordu, sözcükleri art arda sıralıyordu. Hem bunu da, derin bir şaşkınlıkla ve saflıkla yapıyordu. Jean Valjean kendisini toparladı, adama sordu:

«Siz kimsiniz? Burası neresi?» ihtiyar bu kez şaşkınca bağırdı:

«Artık bu kadarı da, inanın, fazla! Ben, sizin buraya bahçıvan olarak yerleştirdiğiniz kişiyim, yoksa beni tanımadınız mı?»

«Yoo, hayır ve sizin de beni nereden tanıdığınızı anlayamadım.»

«Siz benim hayatımı kurtarmıştınız...»

Jean Valjean, ona ilgiyle baktı tam o anda bulutlardan çıkan ay, adamın yüzünü aydınlattı ve ihtiyar Fauchelevent'i tanıdı.

«Ya demek sizdiniz? Şimdi tanıdım.»

İhtiyar acıklı bir sesle:

«Şükür Tanrı'ya,» diye söylendi.

Jean Valjean sordu:

«Peki, burada ne işiniz var?»

«Ne işim mi, kavunlarımı örtüyordum, donmasınlar diye...»

O zaman Jean Valjean, adamın elinde eski bir hasır örtü gördü, bunu cam kapakların üstüne geriyordu. Adam sürdürdü:

«Bu dolunay gecesinde, don çıkar diye düşündüm ve kavunlarımı korumak istedim... Sizin de bu soğukta burada ne işiniz olduğunu anlayamadım, Madeleine Baba?»

Tanındığını anlayan Jean Valjean iyice kaygılanmıştı. Adım atmaya cesareti yoktu. İşin tuhafı, soruları o soruyordu, roller değişmişti. Dışarıdan gelen, ev sahibini soru yağmuruna tutmuştu.

«Peki dizinizdeki o çıngırak da ne?»

«Bu, benden kaçmalarını sağlamak için.»

«Sizden kaçmalarını mı?»

«Bakın anlatayım. Sorun şu: Bu binada sürekli kadınlar yaşar, bir sürü de genç kız. Meğerse ben tehlikeli biriymişim, çıngırak onlara geldiğimi bildiriyor, ben gelince onlar da uzaklaşıyorlar.»

«Bu bina nedir?»

«Canım siz, bunu elbette biliyorsunuz ya...»

«Hayır, bilmiyorum.»

«Beni buraya bahçıvan olarak siz yerleştirmediniz mi?»

«Yine de hiçbir şey bilmiyormuşum gibi, anlatın.»

«Burası Petit-Picpus Manastırı.»

Jean Valjean her şeyi hatırladı birden. Tesadüf, daha doğrusu Tanrı'nın hiç şaşmayan eli, onu Saint-Antoine Mahallesindeki bu manastır okuluna getirmişti. Tam iki yıl önce sakatlanan ihtiyar Fauchelevent'i buraya kendisi bahçıvan olarak işe koymuştu. Kendi kendisine konuşurcasına söylendi:

«Petit Picpus Kuvanı...»(*)

(*) Kuvan: Manastır, kız okulu.

İhtiyar Fauchelevent bunlardan pek bir şey anlayamamıştı. Bir daha sordu:

«Bana buraya nasıl girdiğinizi hâlâ anlatmadınız Madeleine Baba? Aslında siz bir evliya, bir aziz sayılırsınız, fakat ne de olsa bir erkeksiniz, ama buraya erkekler asla giremez. Bu nasıl oldu?»

«Siz buradasınız ya Fauchelevent, siz de erkeksiniz ama.»

«Evet, ama başka erkek yok.»

Jean Valjean üsteledi:

«Benim de artık burada kalmam zorunlu.»

Fauchelevent acıyla haykırdı:

«Yüce Tanrım!..»

Jean Valjean ihtiyar bahçıvana sokuldu ve ağır bir sesle:

«Fauchelevent Baba, bir zamanlar hayatınızı kurtarmıştım,» dedi.

İhtiyar bahçıvan:

«Bunu önce ben hatırladım,» dedi.

«İşte bana borcunuzu ödeme fırsatı. Siz de şu anda benim hayatımı kurtarabilirsiniz.»

«Ah, bunu yapmanın benim için ne güzel bir şey olacağını bilemezsiniz Madeleine Baba. Emredin, her istediğinizi yaparım.»

İhtiyar, alabildiğine sevinmiş göründü. Yüzü ışıklanmış gibiydi.

«Ne yapmamı istiyorsunuz?» diye sordu.

«Bunu sonra anlatırım, sıcak bir odanız var mı?»

«Eski kuvanın ardında, eski bir kulübede yatıyorum. Orada üç yatak var.»

Kulübe sahiden viraneliğin hemen ardındaydı, gözden ırak bir yerde. Jean Valjean bile orayı görmemişti.

Jean Valjean:

«Bakın,» dedi, «şu anda sizden iki şey isteyeceğim.»

«Buyrun, Madeleine Baba.»

«Öncelikle gelişimden kimseye söz etmeyeceksiniz. İkincisi, soru sormayacak, daha fazlasını bilmeye çalışmayacaksınız...»

«Nasıl isterseniz. Sizin sadece iyi şeyler yapacağınızdan eminim. Siz Tanrı'nın en aziz kullarındansınız. Kaldı ki, beni buraya yerleştiren siz olduğunuza göre, benden ne isterseniz, emrinizdeyim.»

«Tamam, öyleyse gelin, çocuğu alalım.»

Fauchelevent şaşkındı:

«Ya, demek bir de çocuk var!»

Ama başka şey söylemedi ve bir köpeğin sahibini izlemesi gibi, Jean Valjean'ın ardı sıra yürüdü.

On beş, yirmi dakika sonra, Cosette, yanan ateşin karşısında, yaşlı bahçıvanın yatağında bebek gibi uyuyordu. Yanakları tekrar renklenmişti.

Jean Valjean da ceketini giymiş, kıravatını boynuna takmıştı. Duvardan attığı şapkasını bulup kaldırmıştı. Bu arada kulübesine giren ihtiyar Fauchelevent, o çıngırağın bağını açıp, bunu duvardaki bir çiviye astı.

İkisi de, ocakta ellerini ısıttılar. Fauchelevent masaya ekmek, peynir, bir şişe şarap ve iki de bardak koydu ve Jean Valjean'ın elini tutup:

«Ah Madeleine Baba, nasıl oldu da beni tanımadınız?» dedi. «Olacak iş değil! İnsanın hayatını kurtarıyor, bir de onu tanımıyorsunuz. Bu çok kötü, fakat onlar sizi asla unutmadılar, siz ne çok nankörsünüz!..»

10 JAVERT BOŞUNA YORULUYOR

Demin anlattığımız olaylar, çok sıradan bir şekilde yaşanmıştı. Fantine'in öldüğü akşam, Montreuil-sur-Mer Cezaevinden firar eden Jean Valjean'ın doğruca Paris'e gideceğini tahmin etmişti polis. Paris herkesin ve her şeyin kaybolacağı bir anafor gibidir. Hiçbir orman adamını bu karmaşık şehrin kalabalığı gibi saklayamaz. Her firari bunu bilir ve en güvenli yerin Paris olacağına inandığından, orayı seçer gizlenmek için. Polis de, bunu bildiğinden, çoğu zaman avına orada tuzak hazırlar.

İşte bu nedenle, şehrin eski valisini de orada aradılar. Javert çağrıldı ve Jean Valjean'ın yakalanmasında esaslı bir rol üstlendi.

Onun harcadığı çaba Bay Chatbouillet adlı emniyet amirinin ilgisini çekmişti. Adam o

günden sonra, Javert'i Paris'teki emniyet örgütüne aldı. Orada Javert kendisini göstermek fırsatlarını kolayca buldu.

Artık Jean Valjean'ı düşünmüyordu bile. Tıpkı dünkü kurdu unutan av köpeği gibi, o da artık o eski kürek mahkûmunu aklından atmıştı. Fakat 1823 yılının Aralık ayında, bir gazetede onun ölüm haberini okuyunca hatırladı ve rahat bir nefes alıp: «Oh, oh, çok iyi!» diye zevkle söylendi.

Birkaç gün sonra, bir zabıta haberinde Montfermeil'de yedi-sekiz yaşlarında bir kız çocuğunun kaçırıldığını da okudu. Cosette adlı bu küçük kız, hastanede ölen Fantine adlı bir yosmanın kızıymış.

Javert rastlantı sonucu bu haberi okudu ve koyu düşüncelere daldı.

O Fantine adını iyi bilirdi. Hatta yakalandıktan sonra, Jean Valjean, kadının çocuğunu getirmek için kendisinden üç günlük izin istemişti. Hem bir şey daha hatırladı. O Jean Valjean'ı Paris'te Montfermeil'e giden posta arabasına binerken tutuklatmıştı. O köyde ne işi vardı? Hafızası güçlü olan Javert, Fantine'in kızının o köyde olduğunu bulacaktı, işte şimdi de şaşılası bir haber; bu çocuk kaçırılmıştı! Kimsenin adını bilmediği bir yabancı tarafından. Bu adam kim olabilirdi? Jean Valjean olmaya? Fakat Jean Valjean ölmüştü... Javert'in aklı bulandı, kimseye söylemeden posta arabasına binerek kapağı Montfermeil'e attı.

Orada bir şeyler bulacağını sanmıştı, oysa öğrendikleriyle aklı iyice karışacaktı.

Kızın anasını sızdırarak yıllarca yaşayan hancılar, ilk günler onu elden çıkardıklarına epey öfkelenmiş ve onun kaçırıldığını yaymışlardı. Kasabada «Tarlakuşu» olarak bilinen küçük kız, uzun süre dedikoduya neden olacaktı. Nihayet bunu bir çocuk kaçırma işine bağlayarak, gazetenin zabıta haberlerinde bundan dem vurulmuştu.

Fakat cinoğlu cin Thenardier, Javert'in karşısında fazla açılmaya korktu. Evet belki ilk günler, çok alıştıkları küçük kızın kendilerinden koparılıp alınmasına üzülmüşlerdi, fakat eninde sonunda, kızı götüren onun özdedesiydi. Hem, çok da namuslu birine de benziyordu bu adam. Hancıların üzerinde iyi etkiler bırakmıştı. Bunu duyan Javert, böyle dürüst görünen birinin de Jean Valjean olmayacağına inandı. Ancak onlara bazı sorular sormaktan da geri durmadı... Bu dede neyin nesiydi? Adı neydi? Ne iş yapıyordu?

Thenardier, rahatça yalanlarını sürdürdü:

«O varsıl bir çiftçi, ben adamın pasaportunu gördüm. Adı da, Bay Guillaume Lambert.»

Javert bu addan hoşlanmıştı, güven uyandıran bir addı. Merakı geçerek Paris'e döndü. Kendi kendisine «Amma yaptım» diye söylendi, «Jean Valjean ölüp gitti, ben ahmağın biriyim!»

Bütün bu olanları aklından tamamen silip atmıştı ki, 1824 yılının ilk aylarında, Saint-Medard Bulvarına yakın eski bir binada yaşayan esrarengiz birinden söz edildiğini duydu. Ona «Sadaka Veren Dilenci» diyorlardı. Bu adam, emekli maaşı olan biriydi. Sekiz yaşındaki küçük bir kızla beraber oturuyordu. Kız da ona dair bir şey bilmiyordu. Sadece

Montfermeil'den geldiğini söylemişti. Javert bu ismi duyunca kulak kesildi. Eski bir zangoç olup şu sırada dilencilik yapan bir ihtiyar dilenci daha başka ayrıntılar vermişti. Bu ihtiyar emekli, sadece geceleri sokağa çıkan ve kimseyle görüşmeyen bir ihtiyardı. Sırtında hardal sarısı bir ceket vardı, ama bu eski ceket birkaç milyon ederdi, çünkü astarı paraları gizliyordu. Javert, bütün bu duyduklarından epeyce işkillenmişti. Bir akşam, dilenci kılığına girip, onun dilendiği yere oturup, onun yerine gelip geçenden sadaka istedi.

Kuşkulandığı kişi, beklenilen vakitte gelerek, kendisine birkaç metelik verdi. Tam o sırada, başını kaldıran Javert, karşısında Jean Valjean'ı gördüğünü sandı; tıpkı Jean Valjean'ın kendisini tanımış olması gibi.

Sonra onu izledi, ardından, kaldığı yere gitti ve yaşlı kapıcı kadını konuşturdu ki, bu da hiç zor olmadı. İhtiyar kadın, ona, kiracının ceketinde bir sürü paranın dikili olduğunu hemen anlattı. Hem gözleriyle gördüğüne, aslında dikili paralara kumaşın üstünden elini sürdüğüne bile yemin billah etti. Fakat Javert, yine de emin değildi, karanlık kendisini aldatmış olabilirdi, evet adamı Jean Valjean'a benzetmişti ama, o aslında ölmüştü. Polis hafiyesi bir kez daha şüpheye düşmüştü, bu işin peşini bırakmamaya yemin etti.

Kapıcı kadınla konuştuğu günün akşamı, orada bir oda tuttu. O esrarengiz kiracının kapısında nöbet bekleyip, anahtar deliğine gözünü uydurdu, ama onun ışığını gören Jean Valjean, sırtını kapıya verdi ve çıt çıkarmadı.

Ertesi sabah bilindiği gibi Jean Valjean, oradan sıvışmıştı. Fakat onun yere düşürdüğü beş franklık gümüş paranın şıngırtısı ihtiyar kadını evhamlandırmıştı. Kadının ilk yaptığı Javert'e haber salmaktı. Geceleyin Jean Valjean çıkınca, kendisini ağaçların altında izleyen Javert de, yanına iki adam alıp onun peşine takıldı.

Javert, karakoldan bir manga adam istemişti ama, aradığı adamın adını söylemedi. Bu sır kendisinindi. Bunun için geçerli üç nedeni vardı. Öncelikle, Jean Valjean'ı kuşkulandırmak istememişti. İkincisi, çok daha önemliydi. Bütün polis örgütünün ölü sandığı firari bir mahkûmu yakalayıp emniyete teslim etmek çok unutulmaz bir başarı olacaktı. Bu yüzden, eski polis ilerigelenleri bu onuru ona bırakmak istemeyecekler, Jean Valjean'ın avına kendileri konacaklardı. Bu da Javert'in işine gelmezdi. O Jean Valjean'ı yakalamaya yeminliydi. Kaldı ki, mesleğinde tam bir tutucu olan Javert, en güzel eserlerini karanlıkta oluşturup, başardığında meslektaşlarını afallatmaya yemin etmişti.

Javert adım adım avını kovaladı... Jean Valjean kendisini güvende sandığı anlarda bile, hafiyenin gözü onun üzerindeydi.

Fakat o tarihte polis rahat çalışamazdı. Serbest basın, onu huzursuz ederdi. Kimi tutuklanmalar gazetelerde epey yankı yaratmış ve polisin işini zorlaştırmıştı. Bireysel özgürlüğe saldırı bağışlanmaz bir suçtu. İşte bundan dolayı polisler epey çekinirlerdi. Böyle bir hata görevden alınmakla sonuçlanabilirdi. Yirmi gazetede, böyle bir haberin yayınlanmasının nasıl bir yankı uyandırabileceğini okurumuz düşünebilir mi?: «Dün ak saçlı bir dede, sekiz yaşındaki torunuyla gezerken, eski ve kaçak bir mahkûm diye

yakalanıp karakola götürüldü!»

Böyle bir haber Javert'in sonu olurdu. Üstelik onun da hakkını yemek istemeyiz. Onun ne kadar özenli, ne kadar vicdanlı olduğunu okurlarımıza tekrar anımsatalım. Aslında Javert kovaladığı adamın Jean Valjean olduğundan emin değildi, şimdilik sadece kuşkuluydu...

Jean Valjean ona sırt çevirmiş, karanlığa gizlenmişti.

Yazgı, izini belli etme endişesi, merak, tekrar tutuklanma korkusu Cosette'i sonsuza kadar yitirme acısı, bütün bunlar Jean Valjean'ı o kadar perişan etmişti ki, yürüyüşünü bile değiştirmişti. Geceleyin evini bırakıp Paris'te kendisine bir yer arama kaygısı, adımlarını bile yavaşlatmıştı. Şu anda Jean Valjean, epey ihtiyar bir adam gibi tökezleyerek yürüyordu. Javert de buna kandı. Thenardier'nin kendisine söylediği; adamın birini kurtarırken denizde boğulması haberi de onun kararsızlığını güçlendiriyor ve harekete geçmesini önlüyordu.

Bir ara adama yaklaşıp, ondan kimlik sormayı düşündü. Evet, ama bu da yanlıştı. Ya adam, Jean Valjean değilse, ya söyledikleri gibi dürüst ve kendi halinde bir emekli değil de, Paris'teki katillerden oluşan şebekelerden birinin üyesiyse, belki de suçortakları vardı... Onu hemen tutuklamak, altın yumurtlayan tavuğu kesmek olurdu. Javert ne yapacağını bilemiyordu...

Bu yabancıya dair, kendi kendisine sorular sorup, ağır ağır ardı sıra gidiyordu.

Fakat Pontoise Sokağında bir meyhaneden yayılan şiddetli ışıkta Jean Valjean'ı tanıdı.

Dünyada iki tür sevinç titreyişi vardır. Kaybettiği yavrusunu bulan annenin sevinci, avını bulan kaplanın sevinci. İşte Javert de tıpkı bir kaplan gibi hazla titredi.

Evet, artık kuşkuya gerek yoktu, Jean Valjean'ı tanımıştı, ama sadece üç kişiydiler; kendisi ve iki jandarma, o zaman karakoldan adam isteme kararı aldı.

Bu gecikme, onun Jean Valjean'ın izini kaybetmesine neden oldu. Fakat ansızın beyninde bir ışık yandı. Jean Valjean'ın ırmağın diğer kıyısına geçeceğini akletti. İçgüdüsüne uyan Javert, Austerlitz Köprüsündeki ayakbastı parası alan adama:

«Küçük kızla, ihtiyar bir dede buradan geçti mi?» diye sordu.

Adam hemen hatırladı:

«Evet, onlardan iki metelik geçiş parası bile aldım.»

Javert, tam vaktinde köprüyü koşarak geçti ve aradıklarının Saint-Antoine Sokağına saptıklarını gördü. Adamlarından birini sokağın başına bıraktı.

Tam o anda Arsenal Kapısından dönen bir jandarma mangasına rastlaması kendisi için büyük talih oldu, onlardan kendisini izlemelerini istedi.

Böyle takiplerde askerler önemlidir. İşte Javert, artık adamını avcuna aldığından emindi. Jean Valjean'ın Genrot Çıkmazına girdiğini bildiğinden, sola nöbetçisini bırakan Javert, bir ara mola vermek için durdu ve bir tutam enfiye çekti keyifle...

Daha sonra avıyla oynamayı düşündü. Bu onun için engin bir haz olacaktı. Jean Valjean'ın epeyce uzaklaşmasına rıza gösterdi, nasılsa onu yakalamak artık çocuk oyuncağıydı. Kendisini, tuzak kuran ve sineğin uçmasına izin veren bir örümceğe, izlediği farenin koşmasını hoş gören bir kediye benzetti.

Javert eşsiz hazlar yaşıyordu. Adamın çevresine kurduğu ağlar iyice sıkılaşıyordu. Başarıdan kesinlikle emindi, artık birkaç adım sonra her şey bitecekti.

Üstelik bire karşı epey kalabalık sayılırdı. Jean Valjean ne kadar güçlü olursa, olsun, kurtulması olanaksızdı...

Hafiye usulca ilerledi, bir hırsızın cep araştırması gibi, sokak köşelerini özenle araştırdı.

Fakat kurduğu tuzağın tam ortasına geldiğinde, tahminlerinde yanıldığını görünce deli gibi oldu.

Çaresizliğe kapıldı.

Zaman zaman bir geyik çevresindeki halkayı kırıp ardına takılan köpek sürüsünden kurtulmayı başarır, işte böyle zamanlarda en eski, en usta avcılar bile ne edeceklerini bilemezler. Davidier, Lignoville ve Desprez'in dillen tutulur, kalır. Böyle bir şey karşısında Artonge şöyle bağırmıştı: «O bir geyik değil; büyücü!»

Javert de böyle bağırabilirdi.

Droit-Mur ve Picpus sokaklarının başına bıraktığı adamlarına sorular yağdırdı. Onu gören yoktu.

Napoleon'un Rusya Savaşında bağışlanmaz hatalar yaptığı ortada. Büyük İskender Hindistan savaşında aldanmıştı, Sezar Afrika'da ustaca davranmadı, işte Javert de, Jean Valjean'ın takibinde böyle olmayacak bir hata yapmıştı. Kim bilir belki de, o eski mahkûmu geç tanımasının bu başarısızlığına epeyce katkısı olmuştur. İlk bakışla yetinmeli, onu yakalamalıydı. Pontouse Sokağında belirgince görür görmez onu tutuklamalıydı. Javert yardım istemekle avını huylandırmış ve onun yok olmasına neden olmuştu.

Rollin sapağında, o ay ışığında, yardımcılarına danışmakla hataya düşmüştü. Aslında akıl akıldan üstündür derler, çoğu zaman başkasının düşüncesini de sormak gerekir, hem bu tip bir izsürmede, güven aşılayan av köpeklerine danışmak iyidir. Fakat kuşkulanmış bir hayvan söz konusu olduğunda, avcı onları ne kadar alsa iyidir. Kuşkulanmış hayvan derken kurt ve kürek mahkûmunu amaçladık.

Javert avının ardına köpekleri takmak isteğiyle kuşkulandırmış ve onun kaçmasına sebebiyet vermişti. Üstelik en büyük yanlışı onu Austerlitz Köprüsünde gözetimde tuttuğu anda yakalamak olmuştu. Kendisini olduğundan daha güçlü sanmış ve ona bir fare gibi davranmıştı. Hem yardım istemekle de büyük hata işlemişti o zamanda kendisini güçsüz sanarak yanılmıştı. Lanetli bir önlem, değerli bir zaman kaybı. Javert hata üstüne hata yapmıştı. Oysa o şimdiye dek gelip geçen polislerin en

deneyimlisi ve en güçlülerindendi. O deyime göre tam bir «Akıllı köpek»ti. Ama kusursuz olmak kime nasip olmuş ki? En büyük taktik uzmanları bile hataya düşebilir.

En büyük ahmaklıklar kalın ipler gibi, yığınla birleştirilen ipliklerden oluşur, ipi ele alıp tel tel ayırın, bütünleri oluşturan o belirli nedeni bir kopardığınızda «Aman Tanrım bu kadar mı?» dersiniz. Ama bunları birleştirip yan yana getirin; burkun, irice bir şey çıkar. Bu, doğudaki Marcien ile batıdaki Valentinien arasını durak sayan Attila'dır. Bu Capie'de kendisini zevk ve eğlenceye bırakıp uyuşarak saldırı erteleyen Anibal'dır; Arcis-sur-Aube'de uyuklayan Danton'dur.

Fakat Jean Valjean'ı kaybettiğini anladığı anda bile Javert telaşlanmadı. Eski forsanın fazla uzaklarda olmadığından emindi. Bu nedenle ona tuzaklar kurdu. Adamlarını kimi sokak başlarına yerleştirdi ve gün doğuncaya kadar mahallenin her yerini arattı.

İlk dikkatini çeken şey, sokak fenerinin o kırılan demir çekmecesi ve kesilen ipin yerde duran parçası oldu. Fakat bu işaretler onu da şaşırtacaktı. Bütün araştırmalarını Genrot Çıkmazına kaydırdı. Bu çıkmazda tenha bahçelere ve kırlıklara açılan epey alçak duvarlar bulunur. Herhalde Jean Valjean, oradan sıvışmıştı. Aslında eğer ilk düşüncesine uymuş olsaydı, Jean Valjean sahiden mahvolmuştu. Javert bütün bu bahçeleri samanlarda bir iğne arar gibi özenle arayıp dururdu.

Ortalık ağarırken en zeki adamlarından ikisini gözlemci olarak sokak başlarına bıraktı ve bir hırsıza yakalanan bir polis gibi süngüsü düşük halde karakola döndü.

ALTINCI KİTAP PETİT-PİCPUS MANASTIRI

1 PETİT-PİCPUS SOKAĞI NUMARA 62

Yarım asır önce Petit-Picpus Sokağındaki bütün giriş kapıları birbirleri gibiydi. Hepsi de 62 numaralı kapının eşiydi. Çoğu zaman misafirperverce yarı aralı bulunan bu kapı, epey iyi görünümlüydü. Asmaların örttüğü duvarların kuşattığı bir avlu ve avluda dolaşan bir kapıcının güler yüzü. En gerideki duvarın ardından, çok yüksek ağaçlar görünürdü. Avlu güneşle dolduğunda, kapıcı da bir bardak şarapla neşesine kavuştuğu zaman, 62 numaralı kapının önünden geçenler, gördüklerinden memnun halde geçerlerdi. Ama o gördükleri yer, hiç de ilk izlenimlerinde gördükleri gibi iyi bir yer değildi.

Evin kapısı gülümsüyor, fakat ev dua ediyor ve ağlıyordu. Eğer kapıcı dairesinin ardına biri geçecek olsa ki, bu neredeyse olanaksızdı, çünkü o kapıyı geçebilmek için, parolayı bilmek zorunluydu. Bu kapının «Açıl susam açıl»ı andırır bir parolası vardı. Evet eğer biri o kapıyı aşacak olsa, sadece tek bir kişinin geçebileceği çok dar bir holden, ve tek kişinin çıkabileceği dar bir merdivene varırdı. Duvarlar sarı badanalı, merdivense kahverengi ve epey kasvetliydi. Yukarı çıkabilen kişi, bir avludan sonra bir merdiven daha çıkıp, binanın ilk katına varırdı. Bu koridor da koyu sarı badanalı ve süpürgelikler kahverengiye boyalıydı. Merdiven ve koridor, iki büyücek pencereden ışık alırlardı.

Koridor bir dönemeçten sonra bir parça karanlık hale gelirdi, burayı da geçen kişi kapısı açık duran bir odaya varırdı. Kapıyı itince kendinizi altı ayak boyunda, küçük bir odada bulurdunuz. Çini döşeli bu oda, tertemiz ve buz gibi soğuktu. Duvarlar küçük çiçekleri olan ve tomarı on beş meteliğe satılan hesaplı bir kâğıtla kaplıydı. Soldaki duvarı iyice kaplayan geniş bir pencereden giren beyaz ve cansız ışık odayı aydınlatırdı. Bakardınız, kimseyi göremezdiniz; dinlerdiniz, bir ses olmazdı. Ne bir ayak sesi, ne de bir fısıltı!.. Duvarlar çıplaktı, odada hiç eşya yoktu, bir sandalye bile göremezdiniz.

Etrafına ilgiyle bakan, tam karşı duvarda, bir ayak boyunda dört köşe bir delik görürdü, bu dörtgen biçimli delik siyah ve boğumlu demir bir kafesle örtülüydü. Burada, demir çubuklar olmasa bile geçecek yer yoktu. En sıska bir insanın bile, buradan başı değil sadece gözleri, diyesim ruhu geçebilirdi. Sanırım yapan böyle düşünmüş olmalıydı ki, duvara çakılmış ve bin bir delikli bir teneke levha bulunurdu. Bunun hemen altında posta kutularının ağızlarına benzeyen bir delik vardı. Bir tele bağlı bir kurdele, bu delikli levhanın yanından sarkardı.

Bu kurdeleyi çekince bir çan sesi ve çok yakından gelen ve titreten bir ses duyulurdu:

«Kim o?»

Bu bir kadın sesiydi, o kadar uysal ve tatlı bir sesti ki, duyanın kalbini ezerdi.

işte o zaman, girebilmek için, o büyülü kelimeyi söylemek gerekirdi; parolayı. Bunu bilmeyen kişi, sesi bir daha duyamazdı ve duvar da sessizleşirdi.

Eğer gereken parolayı bildiyseniz, ses:

«Sağdan gidin» derdi.

O zaman, hemen pencere karşısında, camlı bir kapıyı fark ederdiniz. Tokmağı çevirip odaya girince, kendisini, kafeslerle ayrılmış, iki eski koltuk ve eski bir hasır paspasla döşeli bir tiyatro locasında sanırdınız.

Bu loca korkuluklarla çevriliydi, ama bu opera veya tiyatrolarda olduğu gibi yaldızlı değildi. Bu kapalı yumruklardan oluşturulmuş gibi, demir çivili, birbirine geçmiş demir çubukların oluşturduğu korkunç bir kafesti.

Birkaç dakika sonra, girenin gözleri bu ışığa alıştığında, kişi kafesi geçmek isterdi, gelin görün ki birkaç santimden öteye gidemezdi. Çünkü orada acı-sarı renkli pervazlarla sağlamlaştırılmış kara tahta panjurlarla karşılaşırdı ve bu panjurlar her zaman kapalı olurdu.

Birkaç saniye sonra, panjurların arkasından bir ses duyulurdu:

«Buradayım, ne istemiştiniz?»

Bu, bir zamanlar sevilmiş, hem de tapınırcasına sevilmiş birinin sesiydi. Fakat kimse görünmezdi, sadece solgun bir hışırtı, sanki mezarın ardından bir ölüyle konuşurdunuz...

Bazı durumlarda o tahta panjurun kanadı açılır ve ses bir görüntüye dönüşürdü. Kafesin ve panjurun arkasından, sadece çenesini ve ağzını görebildiğiniz bir baş görünürdü. Yüzün kalan bölümü kara bir duvakla kapatılmıştı. Bu baş sizinle konuşurdu, fakat size ne kızar, ne de gülümserdi.

Bu görüntünün arkasındaki aydınlık o kadar ayarlıydı ki, siz onu beyaz görürdünüz, ama karşısındaki örtülü yüz kara görürdü. Bu ışıklı bir simgeydi.

Bütün gücünüzü gözlerinizde toplayarak, bu deliğin arkasını görmeye çalışırdınız. Matem giysili ve salt yüzünün altını görebildiğiniz bu şeklin etrafı belirsiz bir ışıkta yüzerdi. Hemen sonra, hiçbir şey seçemediğinizin farkında olurdunuz. Görülen gece, boşluk, gölgeler ve mezardan yayılan sise benzer, yoğun bir kış sisi... Korkunç bir sessizlik, hiçbir sesin olmadığı bir yer, iç çekişlerin bile duyulmadığı bir suskunluk, gölgelerin bile seçilmediği şekiller.

Evet burası, bir manastırdı.

«Ara Vermeden Tapınma» tarikatına mensup rahibelerin yaşadıkları bir manastır içinde bulunduğunuz bu loca, ziyaretçilerin kabul edildiği salondu. Size ilk seslenen, kapıdaki o ses, habire duvarın ardındaki yerinde oturan ve kapıcılık da yapan rahibenin sesiydi.

Manastırın dışa açılan hiçbir penceresi bulunmadığından, dışarıdan gelen kişi, bu kutsal yerden bir şey göremezdi.

Fakat bu gölgenin arkasında bir şeyler, bir ışık vardı. Bu ölümcül sessizlikte bir hayat vardı. Bu manastır dışarı kapalı olmasına karşın, biz okuyucuyu oraya sokmaya çalışacağız. Bundan dolayı da olabildiğince, şimdiye değin hiçbir anlatıcının bilmediği şeyleri aktarıp, okurlarımızı biraz olsun aydınlatacağız-

2 MARTİN VERGA RUHANİ İDARESİ

1824 yılında, dışarıdan baktığımız bu manastır yıllardır Petit-Picpus Sokağındaydı. Burası Martin Verga tarikatına mensup Bemardin(*) rahibelerinin yuvasıydı.

(*) Bernardine: Saint Bernard tarikatından rahip veya rahibeler.

Fakat şu var ki Bernardinler diğerleri gibi Clairvaux'ya değil Citeaux'ya bağlı olduklarından, Saint-Bernard tarikatına değil de, Saint-Benoit'ya bağlıydılar.

Manastırlara ilişkin bilgi sahipleri, Martin Verga'ın Salamanka'da, 1425 yılında Bernardin-Benedictine rahibeleri için bir manastır yaptırdığını bilirler. Daha sonra Alcala'da(**) bu manastırın bir şubesi kurulacaktı.

(**) Salamanka ve Alcala: İspanyol şehirleri.

Daha sonraları bu tarikat, Avrupa'nın diğer Katolik ülkelerinde örgütlendi.

Bir tarikatın bir diğeri üzerine aşılanması, Latin Kilisesinde olağandır. Burada söz konusu olduğu için hemen belirtelim ki, salt bu Saint-Benoit tarikatına, Martin Verga'nınkinden başka dört tarikat daha bağlıdır; ikisi İtalya'da Montecassis ile Sainte Jüstine; ikisi Fransa'da: Cluny ile Saint-Maur'dur. Bunlar dışında dokuz tarikat daha vardır:

Valembrosa, Grammont, Célestines, Camaldoli, Chartreux, Humiliés, Olivateurs, Silvestrinis, bir de Citeaux. Çünkü Citeaux diğer tarikatların kökeni olmanın yanı sıra, Saint-Benoit'nın bir koludur. Citeaux, 1098'de Langres bölgesinde Molesme rahibi olan Saint Robert devrinde başlar. Oysa, Subiaco çölüne çekilen şeytanı (kocamıştı, iblislikten rahipliğe mi dönüşmüştü?) yerleşip oturduğu eski Apollo tapınağından, on yedisindeki Saint-Benoit 529 yılında kovmuştu.

Habire çıplak ayakla dolaşan, boyunlarında kamıştan bir halka taşıyan ve hiçbir zaman oturmak nedir bilmeyen Karmelitler tarikatından sonra en oturaklı tarikat, Martin Verga tarikatıdır. Bu rahibeler sürekli siyahlar giyer ve yüzlerini çenelerine değin kapatan bir yakayla örtünürler. Büyük kollu, siyah yünlüden ayaklarına dek inen bir giysi, omuzlarına taktıkları yünlü bir şal ve gözlerinin yarısını kapatan beyaz bir çatkı; işte giydikleri. Gözlerini kapatan o çatkıdan başka bu giysilerin tümü simsiyahtır. Rahibe adayı olanların giysileri ise beyazdır. Öğretmen rahibelerin bellerinden de bir teşbih sarkar.

Martin Verga'nın Bernardin-Benedicten rahibeleri de, Saint Sacrement rahibeleri denen, bu devrin başında, Paris'te; biri Temple'da, diğeri Neuve-Sainte-Geneviéve Sokağında iki binası bulunan Benedicten rahibeleri gibi, «Ara Vermeden Tapınmadın gereklerini uygularlar. Zaten bizim sözünü ettiğimiz Petit-Picpus Bernardin-Benedictinleri, Neuve-Sainte-Geneviéve Sokağıyla Temple'daki manastırlardaki

rahibelerden farklı bir tarikattır. Kurallarında pek çok benzemezlikler vardı; giydiklerinde de. Petit-Picpus Bernardin-Benedictinleri'nin başlığı, önlüğü siyahtır; Saint-Sacrement Bernardin-Benedictinleri'yle Ne- uve-Sainte-Geneviève'delerinki beyaz; ayrıca, göğüslerinde üç parmak kadar mineli, ya da yaldızlı bakırdan bir Saint-Sacrement haçı bulunurdu. Petit-Picpus rahibelerinde bu yoktu. Petit-Picpus ve Temple'deki manastırlarda aynen uygulanan bu tapınmaya karşın, her iki tarikat yine de birbirinden büsbütün farklıdır. Birbirinden ayrı ve hatta bazen rakip olan, Filippo Néri'nin Floransa'da kurduğu İtalya Oratoire'i ile, Pierre de Bérule'un Paris'te kurduğu Fransa Oratoire'i adlı iki tarikat arasında Hazreti İsa'nın, Hz. Meryem'in çocuklukları, hayatları ve ölümleri hakkındaki sırların incelenmesinde ve yüceltilmesinde benzerlikler görüldüğü gibi, Saint-Sacrement rahibeleriyle Martin Verga'nın Bernardinler'i arasında da, sadece bu tapınma açısından benzeşme bulunurdu (Paris'teki Oratoire üstünlük iddiasındaydı, çünkü Filippo Neri sadece azizdi, Berulle ise kardinaldi).

Bu tarikatın rahibeleri, yıl boyu perhizdedir. Büyük Perhiz'de ve başka özel yortularda oruç tutarlar. Gece saat birde yataklarından kalkıp, sabahın üçüne dek dua edip kutsal kitaplarını okurlar. Her mevsimde, saman şiltelerde ve yünlü çarşaflarda uyur, hiçbir zaman yıkanmazlar. Isınmak için ateş bile yakmazlar. Her cuma kendilerini kırbaçlarlar. Susma kuralını uygularlar. Birbirleriyle çok kısa olan teneffüslerde konuşurlar ve tam altı ay, yani 14 Eylül'den Paskalya başlayıncaya değin bedenlerini dağlarlar. Sağlık nedenlerinden dolayı uygulamayı sınırlamışlardı. İtaat, yoksulluk ve namus, manastırdan hiç çıkmama; işte onların hayatı.

Başrahibe, üç yıllığına seçilir. Bir başrahibe sadece iki kez daha seçilebilir, böylece bir rahibenin en fazla dokuz yıl hükümran olmasına izin verilir.

Rahibeler töreni idare eden rahibi hiç görmezler, adam birkaç metrelik bir perdeyle kürsüde kendilerinden uzak durur. Vaaz vereni de görmezler ve ona görünmemek için örtülerin ta çenelerine kadar çekerler. Bu manastıra girebilme hakkına sahip tek erkek başpiskopos'tur.

Bir erkek daha vardır ki, o da manastırın bahçıvanıdır. Fakat o her zaman çok yaşlı biri olur. Rahibeler onunla karşılaşmamak için onun dizine bir çıngırak takarlar.

Rahibeler yöneticilerine kesin bir itaatle bağlıdırlar. Onların izni olmadan hiçbir girişimde bulunmazlar.

Sırayla her rahibenin uyguladığı bir tören vardır ki, buna Tövbe denir. «Tövbe» dünyada insanların işledikleri bütün günahların, bütün düzensizliklerin, bütün saldırıların, bütün öldürümlerin bağışlanması içindir. Tam on iki saat, akşamın dördünden sabahın saat dördüne kadar «tövbe» duasını okuyan rahibe, boynunda bir ip, ellerini birleştirip haç önünde, taş üzerinde dizinin üstünde kalır. Katlanamayacağı kadar yorulduğunda, bir ara karınüstü uzanabilir. O zaman biraz rahatlayıp dünyadaki bütün suçluların bağışlanmaları için dualarına devam eder.

Bu «tövbe» edimi, bütün ruhları yücelten bir duadır. Bunun için hayli yoğunlaşmak gerekir; o kadar ki «tövbe» duasını eden bir rahibe kıyamet kopsa, başını çevirip bakmaz.

Bir de ‘Ara Vermeden Tapınma’ duası var ki, bunun için de, büyük haç önünde sürekli diz çökmüş, bir rahibe olur. Bu haçın önü asla boş kalmaz; buna da ‘Ara Vermeden Tapınma’ denir. Bu kısa sürer, sadece bir saat ve rahibeler habire nöbet devreder.

Rahibeler manastıra adım attıkları andan başlayarak, kendi adlarını da unutup epey görkemli adlar alır. Bunlar İsa peygamberin İncili’nden alınma adlardır. Rahibe Nativité, Rahibe Conception, Rahibe Présentation, Rahibe Passion gibi. Bu arada azize adları da yasaklanmış değildir.

Onların ağızlarından başka yerlerini göremezsiniz. Hepsinin dişleri sararmış ve çürükler içindedir. Diş temizliği ruhunu kaybetmeye eş tutulur.

Mülkiyet kavramını asla benimsemezler. Asla «benim» demezler. Hiçbir malları olmadığı gibi, dünya mallarından uzak durmaya mecburdurlar. Fakat «bizim» diyebilirler. Mesela, «bizim şalımız, bizim teşbihimiz». Zaman zaman ufak bir şeye bağlanacak olurlar, ama bu mala eğilimlerinin olduğunu sezer sezmez, bunu hemen bir başkasına verirler. Sainte Thérése’nın bir sözüne sürekli bağlıdırlar. Bu kutsal rahibe, tarikatlarına girmek isteyen bir kadınla şöyle konuşmuştu:

Manastıra girmek isteyen genç kadın:

«İzin verirseniz çok sevdiğim ve yanımdan hiç ayırmadığım Kutsal Kitabımı getireyim?»

Sainte-Thérése, şöyle demişti:

«Sevdiğiniz şeyler var ha, o zaman bizim tarikata giremezsiniz...»

Hiçbir rahibenin barınacağı, özel bir odası yoktu. Hepsi ka

pıları açık hücrelerde yatarlar, karşılaştıklarında şöyle selamlaşırlardı:

«Yüce Tanrı’nın büyüklüğüne şükürler!..»

«Her zaman, ebediyen.»

Birbirlerinin kapılarını çaldıklarında aynı tören tekrarlanır.

Kapı arkasından tatlı bir ses telaşla:

«Her zaman, ebediyen,» diye yankılanır.

Bütün töreler gibi, bu da kendiliğinden hale geldiğinden, ilk rahibe «Yüce Tanrı’nın yüceliğine, şükürler» demeden, diğeri hemen yanıtı verir. Birbirlerine iyi günler dilemek için de «Ave Maria» ve «Gratia Plena»(*) derler.

(*) Ave Marie: Selam Marie, Gracia Plena: Tam Şükran.

Günün her vakti, manastır çanı üç defa çalar. Bu işareti alır almaz rahibelerin tümü, yaptıkları işi bırakarak, günün saatine göre şu sözleri eder: «Saat beşte ve her saatte, Tanrı’nın yüce adına şükürler!» Saat sekizde ve her saatte ve günün saatine göre her saat

başı, böyle gider.

Bu töre de her an insanın aklına Tanrı'nın yüce varlığını getirmek içindir, birçok tarikatlarda bu uygulanır.

Düşünceyi dağıtmak, onu hep Tanrı'ya yöneltmek niyetini güden bu alışkı, pek çok tarikatta vardır; sadece kalıplaşmış sözler değişir. Örneğin, Enfant-Jesus tarikatında: «İçinde bulunduğumuz saatte ve her saatte İsa'nın sevgisi yüreğimi yaksın!» denir.

Elli senedir Petit-Picpus Manastırına kapanan Martin Verga Bernardin-Benedictinleri ayinleri ağır bir dua havasıyla, saf kilise ayini olarak, bütün dua boyunca yüksek sesle okurlar. Ayin kitabının her yıldız işaretli yerinde dururlar, kısık sesle: «İsa-Meryem-Yusuf» derler.

Ama ölüm ilahilerini, o kadar kısık sesle okurlar ki, onları dinleyen, kadın seslerinin bu kadar kısık notalara erişebileceğine inanamaz. Bu da dinleyende epey acıklı bir etki bırakır.

Buranın rahibeleri, ölülerini gömmek için dua salonunun altında bir mahzen kazdırmışlardı. Fakat son yıllarda, hükümet, onlara ölülerini oraya gömmekten men edecekti. Rahibeler buna epey içerlemiş, bunu aşağılanma sayarak, umutsuzluğa düşmüşlerdi. Özel arzuları üzerine sanki bir ihsan gibi, Vaugirard Mezarlığının eskiden tarikatlarına ait bir kısmında gömülme hakkını koparabilmişlerdi.

Tıpkı pazar günlerinde olduğu gibi, perşembe günleri de muhteşem dinsel törenler yapılırdı. Üstelik bu tarikatın rahibeleri, bütün dini yortuların ayinlerini de yaparlardı. Katolik dünyasının tüm üyelerinin bilmedikleri ayinleri bile boşlamazlardı.

Haftada bir kez, bir toplantı yapılır. Bunu başrahibe yönetir, dua eden rahibeler de bulunurlar. Her rahibe taşta diz çökerek yüksek sesle günah çıkartır ve hafta boyu işlemiş olduğu günahları anlatır. Rahibelerin hepsi, birbirlerine danışarak suçluya uygun cezayı verirler.

Ağır günahların açıklandığı yüksek sesle yapılan günah çıkarmadan başka, «la coulpe» adlı tövbe etme biçimleri vardır. Bu suçluların bağışlanması için de, tören sırasında, başrahibenin önünde karınüstü yere kapanırlar, her zaman «annemiz» dedikleri başrahibe günahkâra kalkabileceğini, bölmesinin tahtasına vurduğu küçük bir darbeyle duyuruncaya kadar öylece kalırlar. Epey önemsiz şey için günah çıkarırlar. Kırılan bir bardak, yırtılan bir peçe, bir törene elde olmadan birkaç saniye gecikme, kilisede hatalı söylenen bir nota... Günah çıkarmak için yeterli sayılır. Bu günah çıkarma kendi kendine yapılır, kendini yargılayan da, cezayı veren de suçlunun kendisidir. Yortu ve pazar günleri, dört sehpalı büyük kürsüde ilahiler okuyan dört rahibe bulunur. Bir gün, bir rahibe «Ecce» diye başlayan bir ilahiyi söylemeye koyuldu fakat bunu diyeceğine «Do, si, sol» diye üç hatalı nota okudu. Bu dalgınlığı için bütün tören boyunca süren bir günah çıkarma cezasına çarptırıldı. Suçun büyüklüğü şuradaydı ki, bütün rahibeler gülmüştü.

Bir rahibe dışarıdan gelen birini görmek için, salona çağrıldığında, örtüsünü ağzına dek çeker.

Yalnızca başrahibe yabancılarla konuşma hakkına sahiptir. Diğer rahibeler sadece çok yakın akrabalarıyla görüşebilir. Böyle bir görüşme için de epeyce protokol gerekir. Eğer ziyaretçi bir kadın ise, izin bazen verilir. Rahibe gelir ve ziyaretçi onunla panjur arkasından konuşur. Şunu da söylemek gerekir ki, bu izin erkeklere hiçbir zaman verilmez.

Evet işte Martin Verga tarikatının rahibeleri böyle bir sıkıdüzenle yaşarlardı.

Bu rahibeler öbür tarikat mensupları gibi güler yüzlü pembe yanaklı değildir. Hepsi de acılı bakışlı, solgun yüzlü, ağırbaşlı kadınlardır. 1825 ile 1830 yılları arasında rahibelerden üçünün delirdiği kaydedilmişti.

3 SIKIDÜZEN

Rahibe adayları iki ya da çoğu zaman dört yıllık bir süre boyunca beklemek durumundadırlar ki, bu sürenin bitişinde bile dört yıl süren bir adaylık zamanı vardır. Yirmi üç, yirmi dört yaşından büyük biri, tam rahibelik yemini edemez. Hem bu tarikatın rahibeleri aralarına dulları da almazlar.

Kendi hücrelerinde, asla söz etmeyecekleri bedensel cezalarla kendilerine acı çektirirler.

Rahibe adayının asıl rahibelik yeminini edeceği gün muhteşem bir tören yapılır. Ona en güzel giysileri giydirirler, başına beyaz güller takıp, saçlarını kıvırırlar. Daha sonra rahibe adayı karınüstü yere serilir, üzerine siyah bir duvak serilir ve ölüler ilahisi okunur. Sonra rahibeler iki sıraya dizilir. İlk sıra yerdeki kızın önünden geçerken epey hüzünlü bir sesle:

«Kardeşimiz öldü,» der.

Diğer sıradaki rahibeler, şen bir sesle:

«Hayır, yaşıyor, Tanrı'nın katında yaşıyor,» derler.

Bu hikâyeyi anlattığımız yıllarda manastırın yanında bir de kuvan vardı. Bu kuvan, asil genç kızların eğitim aldıkları bir genç kız okuluydu. Sıkıdüzen altında yetiştirilen ve dört duvar arasında olan bu kızların çoğu varsıl ailelerdendi. Hiç kuşkusuz, dini yayma düşüncesiyle, bu çocuklara kutsal giysilerin keyfini aşılamak için manastırda izin verilen, özendirilen bu gösteriler -ilgiyedeğer bir şeydir bu- öğrenciler için gerçek bir mutluluk, tam bir eğlence aracı oluyordu. Onlar bundan yalnızca zevk alıp eğleniyorlardı. Yeni bir şeydi bu, değişiklikti. Bu kutsal su serpmecini elde tutmanın, saatlerce dört kişi bir kürsünün önünde durup dua etmenin getirdiği mutluluğu, bizim gibi dünya insanlarına anlatmayı zaten başaramayan çocuklar için epey çocuksu düşüncelerdir bunlar.

Aralarından biri bir gün bize şöyle demişti:

«Sokağın kaldırımını görmek bile, beni baştan ayağa titretiyor.»

Onlar mavi bir üniforma giyerler, başlarına beyaz boneler geçirirlerdi. Boyunlarında İsa'yı betimleyen bir madalyon olurdu. Dinsel yortularda büyüklük gösterilerek, onların da rahibeler gibi giyinmelerine ve bütün bir gün rahibeler gibi törenlere katılıp, duaları

yönetmelerine izin verilirdi. İlk zamanlar rahibeler, bu kızlara siyah giysilerini ödünç verdiler, ama daha sonra başrahibe bunu yasakladı. Gerçek rahibeler değil, henüz «Rahibelik Yemin»ni etmeyen çömez rahibeler, giysilerini öğrencilere ödünç verme iznini aldılar.

Öğrenciler de aslında manastırın bütün kurallarına tabiydi. Anlattıklarına göre, okuldan yetişen bir genç kadın, evlendikten birkaç yıl sonrasına kadar, hâlâ bu huylarını bırakamamıştı. Kapısı her çalındığında «Her zaman, ebediyen» demeyi bırakmamıştı.

Öğrenciler de tıpkı rahibeler gibi, ailelerini sadece salonda görebilirlerdi. Kendi özanalarının bile onlara sarılma hakları yoktu. Disiplin o kadar sıkıydı ki, bir gün öğrenci bir kız kendisini ziyarete gelen annesiyle ve küçük kız kardeşiyle görüşmüştü. Genç kız ağlıyordu, çünkü küçük kardeşine sarılmak istemişti. Bunu yasakladılar, o zaman kızcağız, kız kardeşinin küçücük elini parmaklıklar arasından geçirmesini istedi, en azından, onun parmaklarını öpebilirdi. Bunu da kendisinden esirgediler, neredeyse bir rezalet çıkacaktı.

4 EĞLENCELİ VAKİTLER

Tüm bu sıkıdüzene karşın, kızlar bu manastır okulunda unutulmaz ve hoş anılar bırakmışlardı.

Bazı zamanlarda çalan çan, çocukların eğlenme vaktinin geldiğini duyuyurdu. Kapı gıcırtıyla açılır ve kafesten kaçan kuşlar gibi, kızlar bahçeye yığılırdı. Bahçede tarhlar haç şeklinde dikilmişti... Yine de, gülen yüzler, bembeyaz alınlar, parıltılı gözler bu gölgeleri şenlendirirdi. Zil seslerinden, ölü dualarının kederli ezgilerinden sonra, bahçe sanki güneş doğmuş gibi bir ışığa boğulurdu. Küçük kızlar, arı vızıltısından bile daha hoş seslerle oynaşırlardı. Petekler açılmış, herkes bal saçar gibi sevinç ve neşe saçmaya başlamıştı. Kızlar birbirlerine gülüşerek seslenir, koşuşur, oynaşırlardı. Pembe ağızların aralığından, bembeyaz dişler çıkar, uzaktan duvaklarına bürünen rahibeler, bu kızları gözetirlerdi.

Sanki bu matemli yere serpilen bir gül yağmuruydu. Küçük kızlar ip atlıyor, daha büyük kızlar birbirlerinin ellerini tutarak dans ediyorlardı. Bu çocuklar sayesinde, bu gölgelerin de arada bir parlaması insanın içini ısıtırdı.

Bu şen çocuklar, genç kızlar, rahibelerin bakışları altında gülüp oynarlardı. Günah işlemişliğin gözleri masumiyete zarar veremez. Bunca sertliğin, acının arasında bu çocuklar sayesinde saf vakitler olurdu. Küçükler hoplar, zıplar, büyükler oynarlardı. Bu manastırda oyun cennetle karışmıştır. Açılan bu tazecik ruhlar kadar cazip, yüce bir şey düşünülemez. Homeros yaşasa, Perrault ile gülmek için buraya gelirdi; bu loş bahçede, destandakilerden masaldakilere, saraydakilerden kulübedekilere varasıya, Hekabe'den Büyükanneye kadar bütün nineleri güldürmeye yetecek gençlik, sağlık, şamata, bağrışma, şaşkınlık, neşe ve mutluluk bulunurdu.

Bu kapalı manastırda, çocukların konuşmaları arasında, insanın unutamayacağı boş sözler kaydedilmişti. Bu okulda beşinde bir küçük kız bir gün şöyle bağırmıştı:

«Ah Kutsal Ana! Ablalardan biri, burada daha dokuz yıl ve on ay kalacağımı söyledi, çok çok mutluyum. »

Yine çocuklar arasında geçen ve kaydedilen bir konuşma:

Rahibe soruyordu:

«Niye ağlıyorsun çocuğum?»

Altısındaki çocuk, hıçkırarak:

«Alix bana tarih dersimi bilmediğimi söyledi... Oysa ben dersimi biliyorum».

Alix (dokuzunda), «Hayır Kutsal Ana, dersini bilmiyor.»

Rahibe, «Daha uzun anlatın, bakalım.»

«Benden kitabı açıp rastgele bir soru sormamı istedi, sonra bu soruya karşılık veremedi.»

«Peki ona ne sordunuz?»

«Onun dediği gibi kitabı rastgele açtım ve ona ilk okuduğum cümleyi sordum, bu da şöyleydi: Daha sonra, ne oldu?»

Yine bu manastırda yedisindeki bir kız, rahibe şöyle günah çıkarmıştı:

«Kutsal Peder, kendimi pinti olmakla suçluyorum.»

«Kutsal Peder, zinadan suçluyum.»

«Kutsal Peder, gözlerimi erkeklere kaldırmaktan suçluyum.»

Yine buranın bahçesinde, altısında bir kızın pembe dudaklarından şunlar dökülmüştü:

«Üç küçük horozun yaşadıkları ülkede pek çok çiçek vardı. Onlar bu çiçekleri toplayıp ağızlarına soktular, daha sonra ceplerini çiçekle doldurdular ve oyuncaklarını da çiçeklerle süslediler. Ormanda bir kurt vardı ve kurt geldi ve küçük horozları hemen yiyip yuttu.»

Şöyle bir şiir de vardı:

Bir yerden sopa vuruldu.

Kediye soytarı vurdu.

Bu ona iyi gelmedi, canını yaktı.

O zaman bir hanım soytarıyı zindana tıktı.

Manastırın kapısında bulunan kimsesiz bir kız, yıllar sonra diğer çocukların annelerinden söz ettiğini duyunca şu unutulmaz sözleri etmişti:

«Ben doğduğumda annem yanımda değilmiş.»

Belindeki anahtarları şıngırdatarak hep koşuşan şişman bir rahibe vardı ki, ayak işlerini yapardı. «Hemşire Agathe» adlı bu rahibeye on yaşından büyük kızlar, «Anahtarlı Agathe» adını vermişlerdi.

Bahçeye açılan ama dışa penceresi bulunmayan bitişik mutfaktan ışık alan yemekhane, loş ve nemliydi. Çocukların deyimine göre orası böceklerle doluydu. Yemekhanenin her yerinde başka başka böcekler vardı.

Örümcekler köşesi, solucanlar köşesi, karafatmalar köşesi ve cırcırböceklerinin köşeleri vardı. Çocuklar arkadaşlarına oturdukları köşelerin adını vermeyi huy edinmişlerdi. Bir gün kuvanı ziyaret eden Başpiskopos, altın saçlı elma yanaklı güzel bir kızı görüp, çocuğun arkadaşlarına onun adını sormuştu:

«Kim bu kız?»

«O bir Örümcek, efendim.»

«Peki ya, şu siyah saçlı kız?»

«O da bir cırcırböceği.»

«Peki ya şu kumral olan?»

«O bir solucan, efendim.»

«Peki, ya sizin adınız çocuğum?»

«Ben bir karafatmayım, efendim.»

Her okulda böyle şeylere rastlanır...

Epey muhteşem bir kızlar manastırı olan Ecouen Okulunda dinsel törende «bakireler»le «çiçekler» adı verilen ve çelenk taşıyan kızlar bulunurdu. Bir de «sayvanlar»la «buhurdanlıklar» vardı; bir kısmı sayvanın kordonlarını taşırdı, diğer kısmı Saint-Sacrement'in buhurdanlarını sallarlardı. Çiçekler çiçekçilerin hakkıydı. Dört bakire önde yürürdü.

Yortu sabahı kızlar birbirlerine sorarlardı:

«Kim bakire?»

Okulda yetişen Madam Campan, yedisindeki bir kızın şu unu

tulmaz sözünü yazmıştı. Küçük kız, sıra başında yürüyecek on altı yaşındaki ablaya şunu demişti:

«Sen bakiresin, fakat ben değilim...»

5 MUTLULUKLAR

Yemekhane kapısında, büyük siyah harflerle «Beyaz Teşbih» denilen ve insanı doğruca cennete götüreceği söylenen bir dua vardı.

«Tanrı'nın yaptığı, Tanrı'nın söylediği, Tanrı'nın cennete koyduğu küçük ak tespih. Akşam uyumaya gittiğimde, yatağımda üç melek buldum; biri ayak ucunda, ikisi baş ucunda; ortalarında duran iyi kalpli Meryem Ana, hiçbir şeyden korkmadan yatağıma gitmemi söyledi. İsa babamdır, Meryem anamdir; üç havari erkek kardeşlerim, üç bakire kız kardeşlerimdir. İsa'nın içinde doğduğu gömlek benim bedenimi kapatıyor; Sainte Marguerite haçı göğsümde yazılı; Hazreti Meryem Anamız tarlalara gidiyor; kanlı gözyaşlarıyla ağlarken, Bay Saint Jean'a rastlıyor. 'Bay Saint Jean, nereden geliyorsunuz?'... 'İsa'yı orada görmediniz mi?' 'Haça asılı; ayakları sarkıyor, elleri çivili; başında ak dikenli bir başlık var.' Bunu üç kez akşam, üç kez sabah okuyan sonunda doğruca cennete gidermiş.

1827 yılında bu tuhaf dua, kalın bir boyayla silinmişti. Günümüzde sadece çok ihtiyar olan birkaç hanımefendi bu duayı hatırlar...

Duvara asılı kara bir haç yemekhanenin biricik süsüydü. Bu yemekhanenin kapısı bahçeye açılırdı. İki dar masa, odanın uzunluğu boyunca giderdi. Duvarlar beyaz, masalar ve sıralar siyahtı. Manastırlarda çoğu zaman matem renkleri olan bu kara ve beyaz karışımına rastlanır. Yemekler epey yalındı. Sebzeyle pişirilmiş et yahnisi veya tuzlanmış balık bile epeyce lükstü. Çocuklar kendilerini gözeten bir rahibenin eşliğinde, sessizce yerlerdi yemeklerini... Eğer zaman zaman, disipline aykırı olarak bir sinek uçmaya, vızıldamaya kalkarsa, nöbetçi rahibe

tahtadan bir kitabı açıp seslice kapatırdı. Öğrencilere azizlerin hayatlarını anlatan bir kitap okunurdu. Kitabı büyük öğrencilerin arasından her hafta seçilen bir kız okurdu.

Sessizliği dağıtmak bağışlanmaz suçtu. Bunu yapan öğrenci haç çıkarmak zorunda kalırdı ve bunu da diliyle tozlu taşlar üzerinde yapardı. Cıvıldadıkları için cezalandırılan bu pembe dudaklar, toza toprağa bulanırdı. Masalarının üstünde, aralıklarla konulmuş küçük leğenler olurdu ki, kızlar orada kendi bulaşıklarını yıkarlardı. Zaman zaman da, dişlerinin kesmediği çok sert bir et parçasını ve bozuk balığı oraya attıkları olurdu, o zamanda savurganlık nedeniyle öğrenci ceza alırdı.

Manastırda yasak olan bir kitap vardı ki, şimdiye dek kimse bunu okuma cesaretini göstermemişti, kitap, **Saint-Benoit Kuralları**'ydı. Tek nüshadan oluşan bu kitap, günün birinde birkaç öğrencinin eline geçti ve kızlar bunu okumayı başarabildiler. Fakat bu kadar tehlikeye boşuna atıldıklarını anlayacaklardı. «Genç erkek çocukların günahları»nı anlatan bölümden başka ilginç bir şey bulamamışlardı.

Sıskacık meyve ağaçlarının dikili olduğu bir bahçe yolunda oynarlardı. Rahibelerin sıkı gözetimlerine karşın, ağaç dallarını salladığı zamanlarda arada bir düşen yeşil, ham bir elma veya çürümüş bir kayısıyı yerden alabilirlerdi. Günümüzde epey ün kazanmış bir dükün eşi olan ... Düşesi'nin bir zamanlar bu manastırda öğrencilik ettiği yıllarda yazdığı mektuptan aldığımız bir kısmı okurlarımıza sunacağız:

Ham elma veya armudu gizlice korumaya çalışırız. Zaman zaman yatağımızın içine, yastığımızın altına

koyarız ve geceleyin herkes uyuduktan sonra yatağımızda yeriz. Zaman zaman da önlüğümüzün bir cebinde koruduğumuz bu ham veya çürük meyveyi tuvalette yeriz ki, bu da bizim için epeyce zevklidir.

Günlerden bir gün manastırı denetlemeye gelen Piskopos Montmorency, ailesiyle ilişkisi olan Matmazel Bouchard'la tanıştı. Bu genç kız arkadaşlarıyla iddiaya girmiş ve disiplinin

baskısına karşın, bir günlük izin isteyeceğini iddia etmişti. Bahis kabul edildi, kızların hiçbiri Matmazel Bouchard'ın bahsi kazanacağını düşünmiyordu bile.

Piskopos kızları denetlerken genç kızı önünde buldu:

«Efendim, sizden bir iyilik rica edecektim, bir günlük izin.»

Matmazel Bouchard boylu, güzel, pembe yanaklı, ışıltılı gözlü bir kızdı.

Piskopos gülümseyerek kendisine şu karşılığı verdi:

«Elbette hanımefendi, ama bir gün az, size üç gün izin veriyorum.»

Başrahibe bu buyruğa karşı gelemezdi, Piskopos konuşmuştu. Manastır için büyük rezalet olan bu olay, kızlar okulu için bir zaferdi.

Fakat dış dünyaya her ne kadar kapalı olursa olsun, dünya tutkularını sızdırabiliyordu. Bunu kanıtlamak için bir olay aktarmalıyız. Gerçi anlatacaklarımızın konuyla hiçbir ilgisi yok fakat manastırın nasıl bir yer olduğu hakkında okurumuza daha anlaşılır bir fikir vermek istiyoruz.

O yıllarda manastırda sırlarla dolu bir kadın vardı. Rahibe olmayan bu hanımefendinin adı Madam Albertine'ydi. Ona epey saygı gösterilirdi. Hakkında hiçbir şey bilinmezdi, sadece onun deli olduğu söylenirdi. Sosyete onu öldü sanırdı. Dedikodulara göre, bu kadının manastıra kapatılması, bir yığın miras ve para işi yüzündendi.

Madam Albertine henüz otuzunda, hayli alımlı, esmer bir kadındı. Büyük güzel gözleriyle anlamsızca bakardı. Görüyor muydu? Kimse bilmezdi bunu. Yürümüyor, sanki kayıyordu. Hiçbir zaman konuşmazdı. Soluk alıp almadığı bile tartışılırdı. Burun delikleri son nefesini vermek üzere bulunan bir ölününki gibi solgundu. Elini tutmak buza dokunmak gibiydi. Bir hayalete benzeyen, ahenkli bir edası vardı. Onun girdiği yerde serin bir rüzgâr eserdi. Günün birinde genç bir rahibe, bir diğerine onu gösterip:

«Dış dünyada herkes onu öldü sanıyormuş,» dedi.

Beriki de şu anlamlı karşılığı verdi:

«Belki de ölüdür ya, bilinmez!»

Madam Albertine dair çeşitli söylentiler dolaşırdı. Kız öğrencilerin özellikle ilgisini çekerdi bunlar. Kilisede «Öküz Gözü» adı verilen yuvarlak bir cam vardı ki, oradan kilise

iyice görünürdü. İşte Madam Albertine, dinsel törenleri sürekli burada dinlerdi. Günlerden bir gün vaiz yerinde asil bir din adamı vardı: Roland Dükü. Fransız aristokratlarının en soylularından, Mösyö De Roland, ilk kez Petit-Picpus Manastırında vaaz veriyordu. O gün onu öteden gören Madam Albertine ansızın olduğu yerde doğrularak:

«Vay canına, Auguste!» diye seslenmişti.»

Onun bu ilgisi oradakileri şaşırtmıştı. Bütün başlar kendisine çevrildi fakat Madam Albertine o eski miskinliğine dönecekti. Sessizce oturdu. Dış dünyadan esen hayat rüzgârı bir anlığına bu cesedi canlandırmış, ama hemen sonra kadın eski haline dönmüştü.

Fakat kadının bu tepkisi sayısız dedikoduya neden oldu. Onun «Vay canına, Auguste» demesi epey manidardı. Dük'ün ön ismi sahiden Auguste idi. Demek o bir zamanlar adamı yakından tanımış, onunla içlidışlı olmuştu. Onun ön ismini bildiğine göre, başka bir şey düşünülmezdi...

Çok ağırbaşlı ve oturaklı iki düşes, Choiseul ve Serent Düşesleri, kimi zaman manastırı ziyaret ederlerdi. Onlar geldiklerinde biçare kız öğrenciler yaprak gibi titrerlerdi.

Bu arada epey alımlı ve genç olan asil vaiz de genç öğrencilerin dikkatini çekiyordu. Petit-Picpus Manastırındaki dinsel törenleri yönetmeyi gelenek edinmişti. Aslında kızlardan hiçbiri o kalın perde var diye onun yüzünü göremezdi. Fakat çok sıcak ve ezgili bir sesi vardı. Bir zamanlar onun orduda olduğu söyleniyor, çok alımlı olduğu da belirtiliyordu. Gür kumral saçlarını kapatan başlığın çok şık olduğu, en süslü cüppeleri giydiği her yere yayılmıştı. O da henüz on altı, on yedisindeki bu kızların hayalini süslüyordu.

Dış dünyanın hiçbir şeyi giremezdi manastıra. Fakat bir yıl,

bir flüt sesi yükseldi, bu epeyce gürültüye neden oldu ve pansiyoner kızlar, bugün bile hâlâ bu olayın etkisinde.

Evet, biri flüt çalıyordu. Sürekli aynı ezgiyi... O zamanlar biraz demode bir ezgiyi, yıllar öncenin bir romansını. Günde birkaç kez, bu aşk şarkısı çalınırdı.

Genç kızlar, esrimiş gibi bu flütü dinlerlerdi. Rahibeler bu yüzden perişandı, sürekli öğrencileri cezalandırıyorlardı. Öğrenci kızların yaklaşık tümü, biraz olsun yüzünü görmedikleri flüt çalgıcısına sevdalıydı. Flüt sesi Dorit-Mur Sokağından geliyordu. Kızlar öteden olsun, bir kez, hayallerinin kahramanı olan bu genç müzisyeni görmek için neler vermezlerdi! Hem günün birinde kızlardan birkaçı, servis kapısından kaçıp Droit-Mur Sokağındaki üçüncü kattan sokağı görmek istedi. Hiçbir şey göremedi. Bir başka kız beyaz mendil salladı. Aralarında bir kız, elinde tuttuğu beyaz bir mendili sallayabilmek için kolunu bile kafesten çıkartmayı başardı. Hatta iki kız daha, büyük ataklık gösterip çatıya çıktılar ve bu «masal kahramanı»nı nihayet görebildiler. Bu girişim ne yazık ki, bütün hayallerini yıkacaktı. Flüt çalan o «masal prensi» ihtiyar ve kör bir göçmendi. İhtilalde sürgüne giden bu zavallı, kocamışlığında gözlerini ve servetini yitirdikten sonra vatanına dönmüştü, arada bir efkâr dağıtmak için kendi kendine flüt çalıyordu.

6 KÜÇÜK MANASTIR

Bahçede üç ayrı bina vardı.

Rahibelerin yaşadıkları büyük manastır, kızların kaldığı okul binası ki, buna küçük «kuvan» denirdi. Burası bahçeyle çevrili bir binaydı. Burada çeşitli tarikatlara mensup kocamış rahibeler yaşardı. Bu zavallılar İhtilal'de dağıtılan manastırlardan kalan evsiz barksız rahibelerdi.

İmparatorluk tekrar kurulduğunda, bütün bu zavallı rahibelere bir barınak sağlamak isteyen hükümet, onları çeşitli manastırlara dağıttı. Petit Picpus Manastırının rahibeleri, kendilerine

sığınan bu biçareleri hemen kabul etti. Bunlar belli bir yeri bulunmayan rahibelerdi. Her biri farklı bir tarikata mensuptu. Pansiyonerlere arada bir bu biçare rahibeleri ziyaret izni verilirdi. Bu yüzden, okulda eğitilen genç kızlar, uzun yıllar azize gibi saygı duydukları Sainte-Basile Ana'yı, Sainte-Scolastique Ana'yı ve Jacob Ana'yı anılarında var ettiler.

Rahibelerden biri bu manastırda epey rahata kavuştu. Kendini evindeymiş gibi hissediyordu. Bu kadın Sainte-Aure tarikatındandı. Tarikatın diğer rahibeleri öldürülmüştü, aralarında sağ kalmayı başaran sadece kendisi olmuştu. İşin en şaşılası tarafı, bu tarikatın 18. yüzyılın ilk günlerinde, daha sonra Martin Verga tarikatının değindiğimiz rahibelere ait evinde yaşamış olmasıydı. Bu bedbaht rahibe, kendi tarikatının muhteşem üniformasını giyemeyecek ölçüde yoksuldu, bu nedenle artık bir daha yenileyemeyeceği eski beyaz üniformasıyla kızıl ve sırmalı şalını bir mankene giydirmiş ve ölümünden sonra bunu kaldığı manastıra bağışlamıştı. 1825 yılında bu tarikattan sadece tek bir rahibe kalmıştı, günümüzde ise bir bebek kaldı...

Bu rahibelerin yanı sıra, asil birkaç hanımefendi manastırda konaklama iznini alabilmişlerdi; Madam Albertine gibi...

1820, 1821 yıllarında o sırada aylık bir dergi yayınlatan Madam de Genlis, Petit-Picpus Manastırına girmek istediğini bildirdi. Orléans Dükü onu öneriyordu. Rahibeler bundan fazla memnun kalmadılar. Madam de Genlis romanlar yazan bir sosyete kadınıydı. Fakat kadın, artık dünya nimetlerinden iğrendiğini yazmış olduğunu, romanlardan dolayı pişmanlık duyduğunu ve artık kendisini dine ve Tanrı'ya bağlamak istediğini içtenlikle açıklamıştı. Tanrı'nın ve koruyucusu olan Orléans Dükü'nün yardımlarıyla isteğine ulaştı. Fakat burada uzun süre kalmayacaktı. Yedi-sekiz ay sonra, bahçenin yeterince gölgeli olmadığı gibi sıradan bir gerekçeyle manastırdan ayrıldı. Rahibeler onun gitmesine çok sevinmişlerdi. Çünkü epey ihtiyar olmasına karşın, Madam de Genlis ustaca arp çalıyordu...

Kadın gitmeden önce izlerini bırakacaktı. Boşinançları olan

Madam de Genlis, çok da bilgili bir kadındı. Latincesi çok iyiydi. Kadın parasını ve değerli takılarını gizlediği bir dolabın içine sarı bir kâğıt yapıştırmış ve kırmızı kalemle kimi Latince dizeler yazmıştı. 6. yüzyıl Latincesiyle yazılı bu dizelerin büyülü bir güçleri olduğuna inanıyordu. Sözüm ona, bu Latince dizeler yardımıyla hırsızlar ondan uzak

duracaklardı.

Üç ayrı beden dallarda sallanıyor.

Dismas, Gesmas, ve Tanrısal güç.

Dismas Cenneti, Gesmas kötü şeyleri düşünüyor

Yüce Güç bizi ve varlıklarımızı korusun.

Malını hırsızlar çalmasın diye bu dizeleri oku.

6. Yüzyıl Latincesiyle yazılan bu dizeler üzerine, İsa'nın çarmıha gerildiği tepedeki iki hırsızın adının, genellikle sanıldığı gibi Dismas'la Gestas mı, yoksa Dismos'la Gesmas mı olduğu sorunu ortaya atıldı. Bu yazım biçimi, geçen asırda Gestas Vikontu'nun bu ahlaksız hırsızın soyundan geldiği konusundaki tezlerine engel olabilirdi. Bu dizelere yakıştırılan yararlı erdemler, Hospitalliere tarikatından olan rahibeler arasında da yaygın bir inançtı.

Bir kesik gibi yükseltilmiş kilise, büyük manastırı, kızlar okulundan ayırıyordu. Rahibeler ve öğrenciler bu kiliseyi kullandıkları gibi, sokağa bir kapısı olan tapınağa halk da girebilirdi.

Her şey öyle yapılmıştı ki, manastırda yaşayanlar dışarıdan geleni göremezlerdi. Kilise korosu yedi ayak uzunluğunda bir perdeyle kiliseyi ikiye bölerdi. Perdenin arkasında rahibeler ve öğrenciler tahta sıralara oturup tapınırlardı. Kilise, ışığını bahçeden alırdı. Manastırda yaşayanlar sessizliği o kadar benimsemişlerdi ki, kimi zaman dışarıdan gelen diğer Hıristiyan dindarlar, bu perdenin arkasında sayısız kişinin bulunduğunu asla fark etmezlerdi. Bu kutsal kadınlar varlıklarını, sadece kalkıp giderken, giysilerinin çıkardığı sesle gösterirdi.

7 IŞIK VEREN BİRKAÇ GÖLGE

Matmazel de Blemeur 1819 ile 1825 yılları arasında iki kez seçilerek manastırda başrahibelik etmişti. Dinsel adı «Melek Ana» olan bu asil kadın, Marguerite de Blemeur'un sülalesindendi. Uzun yıllar, önce bu asil kadın Marguerite de Blemeur da azizlerin hayatlarını anlatan bir dinsel eser kaleme almıştı.

Altmışındaki başrahibe, tıknaz ve tombuldu. Manastırın en şakrak rahibelerindendi. Tek hatası ilahileri okurken sesinin fazla güzel olmamasıydı.

O da akrabası Marguerite de Blemeur gibi epey bilgiliydi. Tarihi bilmesinin, Latince ve Grekçeyi su gibi konuşmasının yanında, İbraniceyi de anadili gibi bilirdi.

Müdire yardımcılığı yapan rahibe epey kocamış bir İspanyol'du. Gözleri iyi görmezdi. Adı Cineres Ana'ydı.

Rahibeler Meclisinde söz hakkı olan rahibeler içinde, manastırın mali işlerine bakan Sainte-Honorine Ana'nın da elit biri olduğunu söyleyebiliriz. Hemşire adaylarını yöneten Sainte-Gertrude Ana, yardımcısı Sainte-Agne Ana ile bu zor görevi üstlenmişti. Kilise

işlerine bakan Annonciation Ana ve hemşirelik eden Sainte-Augustine Ana. İşin garip yanı rahibelerin neredeyse hepsinin çok iyi kalpli olmalarına karşın, hemşire olan bu Sainte-Augustine Ana aslında içlerinde en kötüsü olmasıydı. Bu rahibeler arasında epey genç ve epey etkileyici bir sesi olan Sainte-Matchilde Ana ve daha nice Fransız sosyetesinin en tanınmış ailelerinden gelen asil kızlar bulunurdu. Fakat bunlar arasında iki asil rahibenin delirdiğini de eklemeliyiz.

Bir Fransız sömürgesi olan Bourbon Adasından gelen, çok alımlı ve henüz yirmi üçünde bir kız vardı ki, Şövalye Roze'un torunuydu. Manastırda kendisini Assomption Ana diye çağırırlardı.

Koro ve ilahileri yönetme görevindeki Sainte-Matchilde Ana, genelde korosuna öğrencileri de alırdı. Kızların tam bir gam

oluşturmalarına dikkat eden bu sanatçı ruhlu kadın kadın, çoğu zaman on ile on altı yaşları arasından seçerdi kızları. Bu da gözleri okşayan bir tablo olurdu. Tıpkı büyülü bir flüt gibi...

Manastırın ev işlerini yapan rahibeler arasında, kızlar en fazla Sainte-Euphrasie Ana ile Sainte-Marguerite Ana'yı severlerdi. Bir de, epey yaşlı olduğu için bunamış olan Sainte-Marthe Ana vardı ki, o da herkesin sevgisini kazanmıştı. Kızlar çok büyük burunlu Sainte-Michel Ana ile habire şakalaşırlardı.

Bütün bu rahibeler, öğrencilere karşı çok sevecen davranır, ama onların sorularını kesinlikle yanıtlamazlardı. Fakat derslerde gerektiğinde onlarla konuşurlardı. Ancak kızların rahatı için, kendilerinden esirgediklerini onlara sunarlardı.

Kışın soğuk günlerinde kızlar okulunda ateş yakarlar ve onlara kendi yemeklerinden çok daha bol ve yenebilir yemekler verirlerdi.

Demin sözünü ettiğimiz o susma kuralına gelince; ses bu manastırda yaşayanlara değil, cansız şeylere sunulmuş gibiydi. Zaman zaman kilisenin çanı onlara vakti anımsatır, zaman zaman da bahçede çalışan ihtiyar bahçıvanın dizine bağlı çıngırak onun yaklaştığını haber verirdi.

Kapıcı kadının hemen yanı başındaki ziller, manastırdaki bir tür akustik telsizdi. Maddi hayatın, bütün ihtiyaçları bu zillerle düzenlenirdi. Her rahibenin kendisine göre bir zil kodu vardı. Başrahibeninki bire birdi, yardımcısınınki bire iki. Altı beş derslerin başladığını bildirirdi; bundan dolayı öğrenciler «sınıfa girelim» demezler «altı beş»e gidelim» derlerdi. Dört dört manastırda kaldığı sürece Madam de Genlis'in ziliydi; çoğu zaman o zilini kullanırdı. On dokuz, önemli bir olaydı. Fakat Piskopos geldiğinde manastırın ana kapısının açıldığını bildiren, sevinçli bir zildi.

Daha önce değindiğimiz gibi ondan ve bahçıvandan başka hiçbir erkek manastıra giremezdi. Fakat okuldaki kızların, iki erkeği daha görme hakları vardı. Bunlardan biri kilisede ayini yöneten Rahip Banes, ihtiyar ve çirkin biriydi... Onu da dua sıra

sında bir demir korkuluk ardından görebilirlerdi. Diğeri kendilerine resim dersleri veren kambur ve iğrenç yüzlü Bay Ansiaux idi.

işte seçilen erkekler bunlardı.

Evet işte, bu manastır böyle tuhaf bir yerdi.

8 İÇTENLİK VE ELEŞTİRİ

Birkaç bölümdür, manastırın manevi yönlerini anlatmaya çalışıyoruz. Dış görünümüne de biraz eğilelim istiyoruz.

Bu manastırın eklentileri ve bahçeleri Polonceau Sokağı, Droit-Mur Sokağı ve Petit Picpus Sokağı ile, bir çıkmazın oluşturduğu büyücek bir dörtgeni kaplardı. Bu dört sokak, manastırı derin bir hendek gibi dışarıdan ayırırdı. Asıl bina öteden bakıldığında toprağa çakılmış bir darağacını andırırdı. Darağacının büyük kolu, Droit-Mur Sokağı ile Picpus Sokağı ve Polonceau Sokağı aralarındaki yerdi. Diğer kolu ise yalın görünümlü ve kafesli pencereli bir kanattı ve Petit-Picpus sokağında yükselirdi. 62 numaralı giriş kapısı onun bitimiydi. Bu önyüzün tam ortasında örümcek ağlarından ve tozdan beyazlaşmış alçak bir tahta kapı vardı ve bu kapı pazarları birkaç kez açılırdı. Bir de rahibelerden herhangi birinin ölümünde tabutun dışarı çıkması için açılırdı. Bu kapı kilisenin girişiydi. Darağacının dirseğini oluşturan kısımda duaların edildiği bir salon bulunurdu. Büyük kolda rahibelerin hücreleri diziliydi. Küçük kolda ise mutfaklar, yemekhane, çamaşırhane ile manastır avlusu vardı. 62 numara ile çıkmaz kavşağında dışarıdan görünmeyen kızlar okulu vardı. Dörtgenin kalan bölümünü bahçeler oluştururdu. Aslında bu bahçe Polonceau Sokağından çok daha alçak bir eğimdeydi. İşte bu yüzden bahçeyi kuşatan duvarların iç bölümleri dışlardan daha yüksekti. Tam ortada bir tümsek ve bu tümsekte güzel bir çam ağacının yükseldiği bahçe dört yolla ayrılmıştı ki, bunlar da büyük yollar olup, esasen sekiz küçük yol oluşturur

du. Özetle, bahçenin geometrik planı bir haça benzerdi. Bir yuvarlağın üstüne dikilmiş bir haç. Bu yollar bahçenin farklı ebatlardaki duvarlarıyla sınırlanırdı. Duvar diplerinde, frenküzümü ağaçları vardı. Dipte büyük manastırdan küçük manastıra uzanan söğütlerle süslü bir yol bulunurdu. Küçük manastırın, daha doğrusu küçük kuvanın tam önünde «küçük bahçe» denilen bölüm vardı. Bunlara avluyu ve bu farklı yapıların oluşturdukları açıklık dirsekleri ve açıları ekleyecek olursak, bundan kırk beş yıl öncesindeki, bu manastıra ilişkin bir görüş edinmiş oluruz. Aslında bu manastır 15. yüzyılda «Bir oyun alanı» üstünde yükseltilmiştir.

Adlarını verdiğimiz bütün bu sokaklar Paris'in en eski sokaklarıdır. Bir zamanlar Droit-Mur Sokağının adı «Yaban Gülleri Sokağı» imiş. Yani insanların yollar yapmak için taş kırmalarından çok daha önceleri Tanrı orada çiçekler açtırmıştı.

9 RAHİBE DUVAĞINA GİZLENEN YÜZYIL

Manastıra dair sayısız ayrıntı verdikten sonra, birkaç şey daha eklemeliyiz. Okurlarımız bizi bağışlasınlar.

Manastırda, yüz yaşını geçkin biri vardı. Bu kişinin İhtilal’den önce Paris sosyetesinin

tanıdık yüzlerinden biri olduğu da söylenir. Sarayda önemli bir görev üstlenen XVI. Louis'nin yakınlarından birini, Bay de Miromesnil'yi yakından tanıdığı için övünürdü. Yine çok iyi dostu olduğu bir Madam Duplat'dan söz ederdi. Bu adları dilinden eksik etmemek artık onda bir saplantı gibiydi. Daha önce yaşamış olduğu, Fontevrault Manastırına dair epey ilginç şeyler söyler, oranın küçük bir şehre benzediğini, manastırda sokakların bile bulunduğunu anlatırdı. Öğrencilerin epey beğenisini kazanan bir Picardia ağzıyla konuşurdu. Her yıl rahibelik adağını yeniler, ama son yeminden çekinirdi. Bu yüzden, yıllar boyunca manastırda yaşamasına karşın, henüz rahibe olmamıştı.

Kimi zaman, bu yüz yaşlarındaki asil kadın, gençlik anılarını anlatır, 18. yüzyılın, her bakımdan çok renkli ve dikkat çekici bir çağ olduğunu söylerdi.

Clampagne ve Bourgogne eyaletlerinin o ünlü şaraplarının tarihçelerini anlatmaktan keyif alırdı. İhtilal'den önce bir Fransız soylusu, bir prens, bir mareşal, bir dük, bir kont, Bourgogne veya Champagne eyaletlerinden geçecek olsa, şehrin valisi kendisine «hoş geldiniz» demek için, gümüş gondollar biçiminde dört kupaya dört farklı şarap koyarak, kendisine sunmaya gelirmiş. İlk kupanın üzerinde «Maymun Şarabı», İkincide «Aslan Şarabı», üçüncüde «Koyun Şarabı» ve dördüncüde «Domuz şarabı» kelimeleri yazılıymış. Bu dört söz sarhoşluğun dört evresini simgelermiş. «Maymun Şarabı», neşelendiren bir sarhoşluk; «Aslan şarabı» öfkelendiren; «Koyun şarabı» uyuşturan ve sonuncusu «Domuz şarabı» kişiyi iyice sersemletenmiş.

Kilitli tuttuğu ve çok sevdiği bir malı vardı ki, bunu tüm gözlerden gizlerdi. Fontevrault Manastırının kuralları, buranın kuralları kadar katı olmadığından, o bu şeylerini de beraberinde getirmişti, kendisi rahibe olmadığına göre bunu alıkoymasında bir şey yoktu.

Koridorda yüründüğünü duyar duymaz, o buruşuk, titrek elleriyle hemen dolabını kilitlerdi. Çok rahat konuşan biri olmasına rağmen, bu sırrından söz edildiğinde sürekli susardı. En meraklı öğrenciler bile, onun sırrını çözememişlerdi. Neydi, o kadının böyle kıskanç bir özenle sakladığı bu gömü? Herhalde kutsal bir kitaptı. Belki de kutsanmış bir tespih ya da azizlerden kalan bir andaç... Herkes bir şey söylerdi. Kadıncağız ölür ölmez bu meraklı kızlar hemen onun dolabını açtılar ve üç katlı bir beze sarılı bir porselen tabak buldular. Bu Faenza porseleninden yapılmış ve üstü renkli resimlerle süslü bir tabaktı. Küçücük aşk perileri ellerinde iğnelerle kendilerini kovalayan gençlerden kaçıyorlardı. Bu kovalamaca epey göz alıcı biçimde resmedilmişti. Bu aşk perilerinden en küçüğünü eczacı çocuk yakalamış ve şırıngayı ona batırmıştı bile, o kanat çırpıyor, kaçmak için uğra şıyordu. Bu da karın ağrısının aşkı altettiğini gösteren bir resimdi.

Bu yüz'ündeki ihtiyar hanımefendi, ziyaretçi salonunu çok kasvetli bulduğunu söyler ve ziyaretçi kabul etmezdi.

10 'ARA VERMEDEN TAPINMA'NIN KÖKENİ

Demin, okurlarımıza betimlemek istediğimiz bu çok sade salon, diğer manastır salonlarından çok daha kasvetliydi. Örneğin Temple Sokağındaki bir manastırın ziyaretçilere ayrılan salonunda siyah panjurlar yerine, kahverengi kadife perdeler vardı.

Zemini cilalı parkeli ve pencerelerine beyaz muslin perdeler asılı olan, duvarları resimli ve güzel döşeli bir salonu vardı.

Temple Sokağındaki manastırın bahçesindeki atkestanesi Fransa'da bulunanların en güzeli, en büyüğü sayılırdı; 18. yüzyılın saf insanları onun «krallık toprağındaki bütün kestane ağaçlarının atası» olduğunu söylerlerdi.

Daha önce de değinmiştik, Temple Sokağındaki manastırda Citeaux'dan gelme Benediktin'lerden çok farklı olan, rahibeler vardı. Bu tarikat fazla eski değildir, iki yüz yıldan ileriye uzanmaz. 1649 Saint-Sacrament yortusunun kutsallığı, birkaç gün arayla, Paris'in iki kilisesinde (Saint-Sulpice'te, bir de Gréve'deki) Saint-Jean iki kez bozuldu; bütün şehri heyecanlandıran az rastlanan bir küfürdü bu. Saint-Germain-des-Prés'nin başrahibi olan piskopos vekili bütün rahiplerinin katılacağı görkemli bir ruhani tören düzenlenmesini buyurdu; papanın vekili de burada bir tören düzenledi ama, bu kefaret iki sayın (Bones Makizi Bn. Courtini ile Châteauvieux'ee) yeterli gelmedi. «Mihrabın çok yüce Sacrement»ına yapılan bu hakaret, geçici de olsa, bu iki insanın kalbinden, ruhundan silinmiyordu, bunun sadece herhangi bir genç kız manastırında yapılacak bir «Ara Vermeden Tapınma» ile giderilebileceğini düşündüler. Her ikisi de, ilki 1652'de, diğeri 1653'te, Saint-Sacrement'a bağlı Benediktin ra

hibesi Catherine De Bary Ana'ya, bu dinsel niyetle Saint-Benoit tarikatında bir manastır kurulması için çok önemli para bağışında bulundular; bu kuruluş için ilk izni Catherine Du Bary Ana'ya Saint-Germain başrahibi B. De Metz, «her geçen kızın buraya kabul edilmek için sermayesi altı bin lira civarında, üç yüz lira yıllık gelir getirmesi koşuluyla» verildi. Saint-Germain Manastırı başkanından sonra kral ferman çıkardı; rahibin beratıyla kralın fermanı 1654'te Sayıştay'da ve Parlamento'da onaylandı.

Paris'teki, bu tarikatların resmileşmesi anlattığımız gibi oldu. İlk manastırları, Madam De Bocucs'la Madam De Châteauvi- eux'nün paralarıyla, Casette Sokağında «yeniden yapılandırıldı».

Görüldüğü gibi bu tarikat Citeaux'lu adlı Benediktin'lerle hiç de kaynaşmıyordu. Nasıl ki Sacré-Coeur rahibelerini Cizvitlerin başkanı yolluyorsa, «Merhamet Hemşireleri» de Laziristlerini başkanından geliyordu.

İçyüzünü anlatmaya çalıştığımız Picpus Bernardin Manastırı da ayrı yapıdaydı. 1657'de, Papa Alexandre özel bir ulakla, Picpus Bernardin'lerinin de Saint-Sacrement Benediktin'leri gibi 'Ara Vermeden Tapınma'larına izin verdi. Ama yine de her iki tarikat birbirinden farklıydı.

11 BU TARİKATIN SONU

Restorasyon'dan beri, Petit-Picpus Manastırı güçten düşmeye başlamıştı. 13. yüzyılda, tarikatın önderi olan başrahibenin ölümünden sonra, bütün tarikatlar gibi kurallar da aşınmaya başladı. «İç âleme dalma» da, dua gibi bir ihtiyaçtır. Fakat İhtilal'in dokunduğu bütün kavramlar gibi, bu «iç alemi izleme» kavramı da değişmiş ve toplumsal gelişime düşman kesileceğine, faydalı olmuştu.

Petit-Picpus Manastırı, giderek boşalıyordu. 1840'ta, küçük

kuvan gibi Kızlar Okulu da kaybolmuştu. Artık ne çok kocamış kadınlar, ne de çok genç kızlar vardı. Bazıları ölmüş, bazıları de buradan göçmüştü.

Doğrusunu söylemek gerekirse, «Ara Vermeden Tapınmadın, kuruluşunun sıkıdüzenli bir yer olduğunu söylemeliyiz. 1845'te ev işlerinde çalışan yardımcı rahibelerden henüz birkaç aday bulunuyordu fakat artık koro hemşirelerine o kadar sık rastlanmıyordu. Kırk yıl önce, yaklaşık yüz olan rahibe sayısı yirmi sekize düşmüştü. Acaba **bugün(*)** kaç kişi kalmıştır ki?

(*) 'Bugün' derken, yazarın bu eseri 1862'de yazmış olduğunu hatırlatmak isteriz.

1847 yılında, başrahibe, epeyce gençti, kırkında bile değildi. Bu da başka şansının kalmadığını anlatıyordu. Sayıları düştükçe, rahibelerin işleri giderek zorlaşıyordu. Omuzlar azaldıkça yük ağırlaşıyordu ve yüklenen kişiyi eziyordu. Rahibeler de gencecikken ölüyorlardı. Bu öykünün yazarının Paris'te yaşadığı süre boyunca içlerinden ikisi daha ölmüştü, bunlardan biri sadece yirmi beşindeydi, diğeriyse, yirmi üç...

İşte bu yüzden, artık manastırdaki kızlar okulu kapatılmıştı.

Kahramanımız Jean Valjean'ın hayatında bir işlevi olacak bu manastırın önünden geçerken, biraz bilgi vermek istedik okurlarımıza. Bu tuhaf yerin ayrıntılarından saygıyla söz ettik. Belki her şeyi anlatamadık, fakat hiçbir saygısızlıkta bulunmak da istemedik.

19. yüzyılda, dinsel düşüncelerde bir değişim başlayacaktı. Din kavramı da derin bir krizdeydi. Bazı reformlar başlayacaktı, bazı felaketler. Felaketler de bazen faydalı olabilir, ama yıkıntıların üzerinde yeni kavramların yükseltilmeleri önelenemez bir şeydir.

Yine de biz geçmişe dönüp o güne kadar, kimi şeyleri ifade etmek istedik. En azından, bunlardan uzak durmak için, bunları bilmemiz gerekiyordu.

Bir tür hayalet sayılan geçmişin pasaportunda sürekli hileler vardır. Geçmişin öykünmeleri, çoğu zaman sahte isimlerle tekrar karşımıza çıkar. Bu tuzaktan uzak duralım. Geçmişin de bir yüzü var, boşinanlar; ve bir maske, riyakârlık. Yüzü gizleyen o maskeyi çıkarıp atalım.

Manastırlar ise çetrefil bir sorun oluşturuyor. Uygarlık onları suçlar, fakat özgürlük korur...

YEDİNCİ KİTAP PARANTEZ

1 MANASTIR: SOYUT BİR DÜŞÜNCE

Bu kitap sonsuzluğun kahraman olduğu bir dramdır; insanoğlu bu eserin diğer kahramanıdır.

Bu yüzden, karşımıza çıkan ilk manastıra girdik. Niye? Çünkü, manastır Doğu ve Batı diyarlarında epey rastlanan bir kurumdur. Eski çağlarda olduğu gibi, bugün de Putperestlerin, Budistlerin, Müslümanların, Hıristiyanların öngürdükleri bir kurum... İnsanoğlunun sonsuza baktığı bir dürbün...

Burada felsefi düşüncelerle oyalanacak değiliz, ama şu kadarını söylemek isteriz ki, insanoğlunda sonsuzu bulduğumuzda ona saygı duyarız. Sinagokta, Camiide, Pagodada ya da kilisede bizi iten bir şeyler olmasına karşın, bizi dize getiren, tapınmaya zorlayan yüce bir şeyin de bulunduğunu asla inkâr edemeyiz. Tanrı'nın insanlık duvarına yansıması, engin ufuklara yol açar...

2 TARİHSEL AÇIDAN MANASTIR

Tarih, gerçek ve mantık açısından keşişlik kavramı hiç bağışlanmaz. Bir ülkede lüzumundan fazla manastırın bulunması ülkenin trafiğini aksatan boğulmalara, tıkanıklıklara benzer. İş ocaklarının yerini miskinlik ocaklarına bırakması gibi. Manastır lar uygarlığın gelişimini kısıtlayan yerlerdir. Bu kurumlar, toplum hayatında, tıpkı meşelerin yanında biten sazlar gibidir. Bu manastırların refahı ve gelişmesi ülkenin güç kaybetmesine yol açar.

Bu kapanma evlerinin dönemleri geçti. Gerçi barbarlık zamanında kaba gücü bastırmaya yardımcı olmuşlardı, fakat bunun yanı sıra, halkların da gücünü yitirmesine sebebiyet verdiler. Manastırlar, ilk kuruluşlarındaki zekalarını kaybedip yıkıcı olmaya başladılar.

Evet, değindiğimiz gibi artık uygarlığın büyük adımlarla ilerlediği bu çağda, bu kapalı tapınma yerleri uygarlık için tehdittir.

Yüzyılımızın ilk zamanlarında, İtalya, Avusturya ve İspanya'da bulunan sıkıdüzenli, kadınlara has manastırlar, yani kuvanlar, ortaçağın en karanlık en korkunç kuruluşlarındandır. Katolik manastırı ölümün siyah ışıklarıyla örtülüdür.

Hele İspanyol manastırı çok kasvetlidir. Orada, sisli tavanlardan karanlık çöktüğünde, küçük kiliselerin mihrapları yükselir. Karanlıklarda zincirlerden sarkan irice, bembeyaz haçlar görünür. Sanki hep kanayan İsa heykelleri seçilir. Heykelin dirsekleri kemiklerdir, yaralar etleri gösterir, gümüş dikenlerden yapılma taç süsler İsa'nın başını. Onun alnında yakut damlaları gibi dururlar; gözlerinden elmas gibi yaşlar dökülür. Elmaslar ve yakutlar nemli gibidir, bunları izleyen çuha giysili bedenleri yaralı, diz çökmekten dizleri kanamış, kamçılardan etleri kanayan, göğüsleri kamış çemberden ezilmiş biçare yaratıklar, habire ağlar. Bunlar, kendilerinin İsa'nın eşleri olduklarına inandırmışlardır. Bu kadınlar düşünürler mi? Hayır. İsterler mi? Hayır. Severler mi? Hayır. Yaşarlar mı? Hayır. Onlardaki sinirler kemiklere dönüşmüş, kemikleri katılaşmıştır. Yüzlerini kapatan duvak

gece gölgelerinden dokunmuştur. Bu duvak altından duyulan soluklar, can vermek üzere olan birinin son nefesine benzer. Başrahibe onları ürkütür, onları kutsar, fakat onları aynı zamanda ezer, işte eski İspanyol manastırları müthiş birer yobazlık yuvasıdır. Bakirelerin vatanı dehşete düşüren bir yerdir.

Katolik İspanya aslında, Roma'dan bile daha bağnaz Kato
lik'tir. Bu manastırlarda, Doğu'nun yakınlığını hissedersiniz. Piskopos bir haremağası gibi, Tanrı'ya bağlanan bu kadınların kapılarını kilitler. Rahibe bir «cariye»dir, burada. Çok dindar olanlar, rüyalarında İsa'ya sahip olduklarını sanırlar. Geceleri, alımlı, genç, giysisiz adam, gerildiği haçtan inerek, hücreye bir sarhoşluk sunar. Kocaman duvarlar çarmıhtaki krala eşlik eden kadın sultanı, diğer vakit geçirme biçimlerinden korur. Dışarı bakmak sevgiliye ihanet gibidir. Zindana kapanmak gerekir. Deri çuvalın yerine geçer. Doğu'da vefasız kadınları suda boğarlarmış, Batı'da böylesi kadınları toprağa gömüyorlar.

Günümüzde geçmişten yana çıkanlar, bunları inkâr edemedikleri için, gülüp geçmekle kalıyorlar. Tarihin açıklamalarını ortadan kaldırmak, felsefenin yorumlamalarını boşlamak, bütün tedirgin edici olayları, karanlık sorunları ustaca baştan savmak için çok elverişli, tuhaf bir yöntem buldular. «Gösterişli sözler konusu» diyor buna ağzı laf yapanlar. «Madrabaz» diye tekrarlıyor sersemler. Jean-Jacques, Diderot, Calas, Voltaire, Sirven, Voltaire madrabazmış. Geçenlerde, bilmiyorum kim, Tacitus'un hilebaz olduğunu, Neron'a haksızlık edildiğini, şu zavallı kale komutanı Holofernes'e de merhamet etmek gerektiğini söylemiş.

Ama olayların akışını bozmak, bulandırmak zordur, direnç gösterirler. Bu kitabın yazarı, Brüksel'in sekiz fersah berisinde, herkesin ulaşabileceği bir Ortaçağı, Villers Manastırını, manastırın avlusu olan meranın ortasında yeraltı zindanlarının deliğini, Dyle Irmağı kıyısında, yarısı suyun altında, yarısı toprak altında bulunan dört taş zindanı gördü. Bunlar, işkence zindanlarıydı. Her birinin bir demir kapısı, bir ayakyolu, dışarda ırmak seviyesinden iki ayak, içerde yerden yedi ayak yüksekliğinde korkuluklu bir penceresi vardı. Yerler nemliydi. Burada yaşayanın yatağı bu yamyaş topraktı. Bu zindanların birinde duvara perçinli bir boyunduruk artığı var; bir başkasında dört granit plakadan oluşan dörtköşe bir kutu var, içinde yatılamayacak ölçüde kısa, ayakta durulamayacak ölçüde alçak. Bunun içine canlı bir varlık koyup üstünü taşla kapatıyorlardı. Bu sözlerim, doğ

rudur. Gözle görülüyor. Elle dokunuluyor. Bu işkence hücreleri, bu zindanlar, bu demir menteşeler, bu boyunduruklar, tam önünden ırmak geçen bu pencere, mezar gibi taş kapakla kapatılan bu taş kutu -şu farkla ki ölü burada canlıydı- her yeri çamur içindeki yer, tuvalet çukurları, su sızan duvarlar. Asla abartma değildir bunlar!

Zavallı kadınların bazıları, dalgalarla boğuşurken, bazıları hendekler altına gömülüyor. Korkunç bir paralellik.

3 GEÇMİŞE SAYGI DUYMANIN YOLLARI

İspanya'da ve Tibet'de bulunan bu keşişevleri, uygarlık için öldürücü bir virüstür. Bu hayatı durdurur, nüfusu azaltır. Kapatılma bir tür iğdiş etmedir. Bu Avrupa için bir beladan başka bir şey değildir. Buna bir de vicdana yapılan baskı eklenirse, tam bir felaket doğar. Zorla manastıra kapatılanlar, kiliseye yaslanan, ondan güç alan bir feodalite. Ailenin büyük çocuklarına gelir kazandırmak için, kardeşleri zorla bu manastırlarda kapatmak. Demin söz ettiğimiz işkenceler, öldürülen beyinler, zorla, canlı canlı gömülen genç ruhlar.

Bireysel acıların yanı sıra, ulusların gelişimlerinin durdurulması da söz konusudur. O zaman bir kefene benzeyen cüppe ve siyah örtüler karşısında bir iğrenti duyarsınız.

Birçok açıdan ve birçok ülkede, felsefeye, gelişimlere karşın bu keşişlik kavramı, 19. yüzyılda bile hâlâ sökülüp atılamadı. Bunları tıpkı saçınıza sürdüğünüz fakat artık sirke gibi kötü kokan bir lavantaya, yenilmeyi bekleyen bozuk balığa, yetişkin birinin bedenini kapatmak isteyen bir çocuk giysisine benzetebiliriz. Arkada bıraktıklarını ise, ölen canlı insanları kucaklamak için mezarlarından kalkan cesetlerin direncine benzetebiliriz.

Artık bedenimize küçük gelen bu çocuk elbisesi, «nankör» der, «bir zamanlar kötü havalarda seni koruyup, ısıtmadım mı?» O çürümüş balık; «Beni neden yemek istemiyorsunuz, beni denizden çıkarmadınız mı?» der... O sevdiğimiz koku; «Bir zamanlar ben koklamayı sevdiğin bir güldüm» der... Ceset: «Ah, seni ne çok sevmiştim!» der... Manastır da kişioğluna «ona medeniyet getirdiğini» söyleyecektir.

Evet fakat bütün bunların, tek bir yanıtı var: «Evet ama, bir zamanlar...»

Ölen şeyleri sonsuza kadar yaşatabileceğinin hayalini kurmak, hükümetleri mumyalaştırmak, sakat doğmaları önlemek, sandukaları yaldızlama, yıkılan manastırları tekrar yapmak, boşinanları beslemek, tutuculuğu güçlendirmek, kiliselerdeki kutsal su kaplarını ve kılıçları yenilemek, manastırları askeri güçle donatmak, parazitlerin çoğalmasıyla beraber, toplumun kurtuluşuna inanmak, geçmişi zorla günümüze yüklemek, bütün bunlar çok çelişkin fikirler... Ama böylesi fikirlere yandaş olan geniş yığınlara yayılan bir yöntemdi bu. Siyah bir ineği beyaza boyar ve alın işte size beyaz bir inek derlerdi: «Bos cretatuz.»

Biz ise üstünkörü bir saygı duyuyor ve ölmeyi kabul ettiği takdirde yine de geçmişi koruyoruz. Geçmiş hortlamaya başlarsa, ona saldırıp yok etmeye çalışacağız.

Boşinanlar, bağnazlık, softalık, önyargılar bütün bu hurafelerin hayatlarımızın sıkıca bağlı olduklarını, asla inkâr edemeyiz. Hava cıva olmalarına karşın, dişleri ve tırnakları keskindir, avlarını hemen bırakmazlar. İşte bu yüzden, onlarla yüz yüze gelmek kaçınılmaz bir zorunluluk gibidir.

19. yüzyılın tam öğle vaktinde Fransa'da bir manastır, gün ışığına karşı koyan bir baykuşlar evidir. 1789'un, 1830'un, 1848'in şehri olan Paris'in tam ortasında alenen keşişlik, suçüstü halindeki bir manastır, Paris'te açılıp gelişen Roma... Tarihin akışına ters bir şeydir bu. Olağan zamanlarda böyle bir tersliği dağıtmak, yok etmek için ona yılları heceletmek yeter. Fakat biz öyle zamanlarda değiliz.

Evet, onlarla savaşalım.

Peki ama, yine de sahiden uzaklaşmalayım. Yok etmemiz gereken şeylerin yanında, açıklamak ve incelemek durumunda olduğumuz bazı gerçekler de var. Işığın yeteceği yere, yangınlar götürmeyelim.

Evet 19. yüzyılda yaşadığımıza göre, dünyadan el etek çekip inzivaya karşıyız, evet. Dünyanın bütün uluslarında Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da, Hindistan'da olduğu gibi Anadolu'da da manastır kavramına karşıyız. Bir bakıma böyle bir manastır bir bataklık gibidir, avını ele geçirdikten sonra kolayca bırakmaz, onu boğuncaya dek uğraşır. Hint fakirlerinin, Buda rahiplerinin, Afrika büyücülerinin ve Osmanlı dervişlerinin parazit gibi kaynaştıkları o ülkeleri düşünmek bile tüyler ürpertici.

Ama yine de, dinsel açıdan çok kişinin asla çözemeyeceği sır dolu şeyler vardır. Bunları incelemek bizlere bir ödevdir.

4 MANASTIR PRENSİPLERİ

Bir sürü insan birleşip beraber yaşamaya karar veriyorlar. Hangi hak onları buna götürüyor? Birleşme hakkı.

Kendilerini evlerine kapatıyorlar, hangi hakla? İnsanoğlunun kapısını açıp kapatma hakkına sahip olması hakkıyla. Peki kapandıkları evlerde ne yapıyorlar?

Usul sesle konuşuyor, bakışlarını yere eğiyor, çalışıyorlar. Dünyadan uzak kalıyor, şehirlerden ayrılıyor, şehvete, eğlenceye, gösterişlere, gururlara ve dünya nimetlerine yüz çeviriyorlar. Bunlardan hiçbirinin kişisel malı yok. Buraya giren, zenginlikten yoksulluğa düşer. Bir asil, bir beyefendi, bir feodal olan bir köylü ile eşitlenir. Hepsi de birbirinin aynısı odalara kapattılar kendilerini. Hepsinin de üzerlerinde aynı siyah cüppe, aynı siyah ekmekli sofra, saman yataklarda yatarlar ve sonunda aynı küller üstünde ölürler. Sırtlarında aynı çıkın, bellerinde aynı ip kuşak vardır. Eğer yalınayak yürüme kararı alınmışsa tümü de yalınayak olacaktır. Aralarında belki bir prens vardır, o da yazgı arkadaşlarının hayatını paylaşır. Unvanlar unutulur, soyadları bile unutulur. Artık sadece önisimlerini kullanırlar. Kendi özailelerini reddederler ve bütün insanlarla kardeş olmayı seçerler. Yoksullara yardım ederler, hastalara bakarlar. Kendilerine emir

verecek birini seçerler. Birbirlerine: «Kardeşim» diye seslenirler.

Siz şimdi bana: «Tamam, ideal bir manastır tanımı bu!» diyeceksiniz.

Bu, gerçeğe uygun olduğuna göre, biraz düşünmek gerekir. İşte bu yüzden, yukarıdaki sayfalarda, manastırdan saygılı bir dille söz etmiştim. Tarihi, ortaçağı ve politik sorunları bir kenara bırakırsak ve manastırda sadece gönüllülerin bulunduklarını hesaba katacak olursak, onların oraya kendilerini kapattıklarına inandıktan sonra, dünyadan çekilenlerin hallerini, daha fazla dikkate alabiliriz. Manastır «Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik» prensiplerinin sonucudur. Özgürlük ne eşsiz bir kavram! Özgürlük, manastırı bir cumhuriyete dönüştürür. Sürdürelim. Peki ama, demirler ardındaki bu erkekler, bu kadınlar abalara bürünürler, birbirlerinin eşitleridirler, birbirlerine kardeş derler, fakat başka şeyler de yaparlar.

Ne yaparlar?

Gölgelere gözlerini çevirip bakarlar, diz çöküp ellerini birleştirirler. O da ne demek?

5 DUA

Dua ediyorlar.

Kime?

Tanrı'ya.

Tanrı'ya dua etmek mi? Ne demek bu?

Kendi varlığımız dışında, bir sonsuz var mı? Bu sonsuz salt sonsuz olduğundan mı, kesintisizdir? Eğer madde eksilse, o da kısıtlanır mı? Sonsuz olduğuna göre, akıllı olduğu kesin, çünkü zekâ eksik olsa hikaye biterdi. Bu sonsuzluk bir de, bir «öz» kavramı var ediyor mu? Özetle bizim bağlantılı olduğumuz, bir mutlak mı?

Dışımızda, bir sonsuz varolduğuna göre, içimizde de bir sonsuz var mı? Bu iki sonsuz (ne müthiş bir çoğul!) birbirleriyle

çakışmayacaklar mı? İkinci sonsuz, ilki sonsuzun altındaki sonsuz değil mi? Onun aynası, yansıması, yankısı değil mi? Bu ikinci sonsuz da, tıpkı ilki gibi akıllı mı? Bu nedenle, alttaki sonsuz ruh ve üstteki sonsuz da Tanrı Alttaki sonsuzla yukarıdaki sonsuzu birleştirme eğilimine, «dua etmek eylemi» deriz.

İnsanoğlunun zekâsından hiçbir şeyi çıkarıp almayalım, tam aksine, reform yapmak en doğru çare. İnsanoğlunun birçok özelliği meçhule yönelir: «Düşünce-Hayal-Dua». Bilinmeyen bir okyanus, bir sonsuzluktur. Vicdan nedir ki? Vicdan, insanoğluna kılavuzluk eden bir pusuladan başka nedir ki? Bunlara saygı duymalıyız. Ruhun bu yüce ışınları, nereye kadar uzanabilir ki? Gölgeye, yani ışığa.

Demokrasinin en özel niteliği, insanlığın hiçbir özünü inkâr etmemek. İnsan haklarının yanı sıra, ruh hakları da var.

Evet boş sözleri, fanatizmi ezmek, sonsuza saygı duymak; işte hayat. Sadece, yaradılış ağacının altında, diz çöküp gezegenlerle dolu dalları izlemek az gelir. Bir ödevimiz var. İnsan ruhunu yüceleştirmeye çalışmak, tansıklara karşı sırrı korumak, anlaşılmayana tapmak ve saçmaları ayıklamak. Dinlerden boşinanları ayıklayarak Tanrı'yı ortaya çıkartmak.

6 DUA'NIN TARTIŞILMAZLIĞI

Dua etme biçimleri, sahici oldukları sürece, faydalıdır. Kitabı ters çevirin, sonsuza yaklaşmış olursunuz. Sonsuzu yoksayan bir felsefe olduğunu bilirsiniz, evet fakat güneşi de yoksayan bir felsefe var. Buna «körlük» denir.

İşin en üzücü yanı, Tanrı'ya inanan felsefe karşısında bu karanlıkta tökezleyen felsefenin aldığı, üstün ve vakur tavırlardır. Güneşi görmediği için, ondan nefret eden bir köstebeğin: «Güneş de ne?» diye bağırması kadar zırva bir düşünce şeklidir.

Evet, Tanrı'yı yoksayanlar arasında, çok üstün ve başaralı kişiler olduğunu söylemeyecek değiliz, ama bunlar bile aslında

«ateist» olduklarından emin olmamaları bir yana, Tanrı'ya inanmasalar bile, tavırlarıyla Tanrı'yı kanıtlarlar.

Onların düşünce tarzını beğenmemekle birlikte, onlara saygı duyarız. Sürdürelim.

Kelime oyunları, farklı anlamlara yol açar. Kuzeyin sisli bir ülkesinin bir metafizik okulu insan kavramında bir devrim başlatmak niyetiyle «erk» yerine «istem» sözünü koydu.

«Bitkiler gelişiyor» diyeceğine, «bitki istiyor» demek, belki anlamlı olabilirdi, ama buna «Dünya istiyor» kelimesini eklemek gerekirdi. Niye mi? Çünkü o zaman bundan şu çıkardı: «Bitki istiyor, çünkü onun bir varlığı var. Dünya istiyor, çünkü onun da bir Tanrısı var.»

Sonsuzun istemini, yani Tanrı'yı yoksaymak, sonsuzu yoksaymakla aynıdır. Bunu az önce kanıtlamıştık.

Sonsuzu yoksaymak ise bizleri Hiç'e götürür, her şey bir «ruh kavramı» olur çıkar.

'Hiç' olduğunda tartışma gereksizdir. Çünkü hiç'çinin kendini karşısındakinin varlığının kuşkulandığından, kendi varlığından bile emin değildir.

O da kendi düşüncesine göre, kendi zekâsının bir kavramı dışında bir şey olamaz.

Fakat burada bir tezat oluşuyor, yoksaydıklarını değişmez kabul ediyor demektir. Ruh ve zekâ kelimelerini kullandığına göre.

«Hayır» sözüyle her şeyi bitirmek isteyen bir felsefeye «evet» diye yanıt verdiler.

'Hiç'in önemi yoktur.

Hiçlik yoktur, sıfır olamaz. Her şey bir şeydir. «Hiç» kelimesiz bir sözdür. İnsanoğlunun yaşaması için onama, ekmekten daha faydalıdır. Görmek ve göstermek de yetmez. Felsefe bir güç olmalı, onun çabası insanoğluna iyice geliştirmek. Yani birkaç sözle; insanoğlunun en iyi taraflarını ortaya çıkarmak, onun bilge yönünü güçlendirmek. Bilim büyülü bir ilaç olmalı. Haz almak; ne boş bir kavram. Kaba kişi, haz alır, bilge kişi düşünür.

Düşünce: işte ruhun gerçek utkusu! insanların susuzluğunu gidermek için, bol bol düşündürmek, onlara büyülü ilaç olarak Tanrı kavramını getirmek, onların vicdanlarını yücelterek akıllarına bilgi yığmak, onların namuslu ve haktanır kişiler olmalarını sağlamak. İşte asıl felsefenin amacı bu olmalı. Ahlak kavramı da gerçeklerin çiçeklenmesi değil mi? Düşünce eyleme götürür: Mutlak ve kılgısal. İdeal, insan ruhunun ve zekâsının yiyip içebileceği bir şeyler taşımalı.

Felsefe sadece sır üzerinde yığılı, soyut bir kavram olmaktan çıkmalı. Gelişme bir erek olmalı, bunun tipi idealdir.

ideal ne? Tanrı.

ideal, mutlak, kusursuzluk, sonsuz, sürekli aynı anlama gelen şeylerdir.

7 ANLAMA ÇABASI

Tarih ve felsefe esasen yalın olan, sonsuz görevlere sahiptirler. Riyakâr bir din adamıyla, zalim bir yargıçla, zorba bir imparatorla uğraşmak gerekir. Böyle bir yaşam tarzının kötü yönleri incelenmelidir. Keşişlik de insanal bir şeydir.

Demin manastırlardan söz ettik, evet belki bunların uzak durulmaları gereken yerler olduklarını söyledik ama, masumiyet ve iyi niyet yerleri olduklarını inkâr edemeyiz. Aldanmaya karşı namus, yoldan çıkmaya karşı iyi niyet, bilisizliğe karşı özveri. Böyle hallerde devamlı iki tercih bulunur: Evet ya da hayır.

Bir manastır, tezattır. Gaye, ruhun selameti buna erişme yolu, özveri. Manastır yüce bir vazgeçişin bitimlediği sonsuz egoizm.

Manastıra kapanan kişi, haz almak için acı çeker, ölümle bir pazarlığa girmiş gibidir. Sonsuz geceyi, ilahi ışıkla değiştireceğine inanır. Cennete girebilmek için, önce cehenneme girmeyi göze almalı...

Cüppe ya da kara duvağa bürünme, sonsuzlukta biten bir

özkıyımdır. Böyle şeylerle eğlenmek, yanlıştır. Burada her şey ciddidir, iyi de kötü de.

Haktanır kişi somurtur, fakat asla berbat bir gülüşle gülmez. Öfkeyi anlarız fakat domuzluğu, ihaneti, asla bağışlamayız.

8 KANUN VE İNANÇ

Birkaç şey daha!

Entrikalardan örülü kilise hayatını ayıpladık. Maddi yaşama manevi yaşamı tercih edeni horluyoruz. Ama düşünene her zaman saygı duyarız. Diz çökeni her zaman selamlarız.

İnanç: İnsanoğlunun en ilkel ihtiyacı. İnanmayana Tanrı acısın!.. Düşünen, dalan biri çalışmıyor sanmamalı. Görünür iş var, görünmez iş var. Derin, düşünen biri, meşguldür, düşünmek bir şeyler yapmak demektir. Çapraz kollar düşünür, birleştirilmiş eller bir şeyler yapar. Göklere çevrili gözleri, bir eserin doğuşu kadar yücedir.

Düşünmek toprağı işlemek gibidir, düşünmek eylem yapmaktır. Dört yıl hareketsiz duran Thales felsefeyi var etti.

Fikrimizce, keşişler uyuşuk insanlar değildir. Gölgeleri düşünmek ağırbaşlı bir eylemdir.

Bu arada canlıların kimi zaman ölümü düşünmeleri de iyidir.

Düşünme gücü sınırlı insanlar şöyle der:

«Sürekli mistik hayaller kuran bu uyuşuklar ne yaparlar, ne işe yararlar?»

Üzücü! Bizi kuşatan karanlıkta, ne olacağımızı kesinlikle bilmediğimizden, şöyle bir yanıt verebiliriz:

«Bu ruhların yaptıkları işlerden daha yücesi olamaz; belki de daha faydalı bir iş de bulunmaz» diye ekleriz. Bizler için en önemlisi duadaki düşünce oranıdır. Leibnizt'in dua etmesi eşsiz bir eylemdir. Voltaire'in tapınması güzeldir.

Biz dinlere karşı çıkarken, dine yandaş oluyoruz.

Biz vaazların zırvalarını sadece duanın yararına, yüceliğine inanırız.

Evet, demin söylendiği gibi, manastır bir vazgeçme, nasıl olursa olsun özveridir. Ağır bir hatayı kabullenmenin de yüce yönleri bulunur.

Yansızca tartışacak olursak, şu kadınlar manastırını ele alalım. Bizim toplumumuzda en fazla acı çeken kadınlar değil midir? Onların dünya nimetlerine yüz çevirmelerinde, bir tür karşı koyuş sezilir. Kadınlar manastırının kendisine has bir yüceliği vardır.

Bu sıkıdüzenli ve sıkıntılı kapatılma hayat değildir, çünkü özgürlükten uzaktır. Ama buna ölüm de denemez, tam bütünlük gerçekleşmediğinden ölüm de değildir. Kendimizi yüksek bir dağın zirvesinde düşünelim: Bir yandan, içinde bulunduğumuz uçurumu görürüz. Bu sınırlı ve sisli bir sınır gibidir, her iki yönden aydınlanmış veya karartılmış iki dünyayı ayırır, burada, hayatın silinen ışıkları ölümün o belirsiz ışığına karışır. Burası mezarın loşluğudur.

Bu kadınların inandıklarına inanmayan bizler ise, yine de inançlarımıza yaslanıp, onlar gibi yaşamaktayız. Bu özverili, güvenli ve ürkek yaratıkları, bu kibirsiz ve yüce kadınları derin bir saygıyla selamlarız. Bunlar sır uçurumun kıyısında yaşarlar. Kapalı dünyayla henüz açılmayan gökler arasında, görülmeyen

o ışığa dönük, sadece onun var olduğunu bilmekten mutlu, sonsuzluğun kapısında umutla bekleşirler.

SEKİZİNCİ KİTAP MEZARLAR VERİLENİ ALIR

1 MANASTIRA GİRİŞ

Evet Fauchelevent'in belirttiği gibi, Jean Valjean, böyle bir evin bahçesine göklerden inmişti.

Polonceau Sokağında bir kıvrım oluşturan o duvardan bahçeye inmişti.

Duyduğu Melekler Korosu, sabah duasını eden rahibelerin ahenkli sesleriydi. Loş ışıkta gördüğü taş salon, kiliseydi. Taşta yatan biçim ise tövbe eden rahibeydi. Zavallı yorgun düştüğünden, yere öylece serilmişti. Duyduğu çıngırak Bahçıvan Fauchelevent Baba'nın dizine bağlı çıngırağın sesiydi.

Cosette'i sıcak bir yatağa yatırdıktan sonra, Jean Valjean ve ihtiyar bahçıvan, masanın başına geçmiş şarap içerek, ekmek peynir yiyor ve dans eden alevlerde ellerini ısıtıyorlardı. Cosette'in yattığından başka yatak olmadığı için, adamların ikisi de kendilerini samanların üzerine attılar. Ama uyumadan önce Jean Valjean,

«Burada kalmaya mecburum,» demişti.

İhtiyar Fauchelevent, bu sözleri düşünüp sabaha kadar uyuyamadı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Jean Valjean da uyumuş sayılmazdı. Jean Valjean, Javert'in peşinde olduğuna emindi. Yeniden Cosette'le Paris'e dönecek olsa işi biterdi. Mademki

yazgı rüzgârı kendisini buraya atmıştı; Jean Valjean'ın tek amacı, artık burada kalmak, buradan hiç çıkmamaktı. Onun gibi bir zavallı için bu manastır bulunmaz bir yerdi. En tehlikeli, aynı zamanda en emin sığınak. Çünkü buraya hiçbir erkek giremeyeceğine göre, burada yakalandığında kendisini hemen cezaevinde bulurdu. Fakat burada sürekli kalmayı başaracak olursa, kimsenin onun burada olduğunu düşünmesi mümkün değildi. Böyle bir yerde kalabilmek onun için kurtuluş gibiydi.

Bu arada Fauchelevent'in aklı çatlıyordu. Önce, hiçbir şey anlamadığına yeminler etti. Nasıl olmuştu da bu adam bu yüksek duvarı aşıp bu bahçeye inebilmişti? Manastır duvarları kolay aşılmazdı. Üstelik kucağında bir çocukla? Hem kimdi, bu küçük kız? Nereden geliyorlardı? Manastıra bahçıvan olarak girdiğinden beri, Fauchelevent, Montreuil-sur-Mer'den hiç haber alamamıştı. Neler olduğundan haberi yoktu. Ama Madeleine Baba, kendisinden soru sormamasını özellikle rica etmişti. Yaşlı bahçıvan kendi kendisine şöyle diyordu:

«Bu adam bir melek, bir ermiş, bir evliya sayılır. Ben de bir evliyayı sorguya çekemem.» Bu adam onun için her zaman olağanüstü, üstün biriydi. Ona epey saygı duyardı. Ama Jean Valjean'ın ağzından kaçırdığı bazı sözlerden, Fauchelevent onun battığını sezer gibi oldu. Adam borçlandığı için, herhalde alacaklılardan kaçıyordu. Ya da belki siyasal bir sorundan dolayı kaçmak zorunda kalmıştı. Bu da Fauchelevent'i epeyce keyiflendirdi. Bütün Kuzey köylüleri gibi bu Bahçıvan da Napoleon Bonapartçıydı. Saklanmak için manastıra sığınmak istemesi, adamın aklına yattı. Ama Fauchelevent'in, hiç anlamadığı

şey, onun böyle damdan düşer gibi, bahçede bulunmasıydı ve özellikle yanında küçük bir kızla. Fauchelevent karanlıklarda el yordamıyla yönünü bulmaya çalışıyordu. Fakat bütün bunlardan önce bir gerçek vardı. Adam kendi kendisine aynı sözleri söylüyordu.

«Bir zamanlar bu adam benim hayatımı kurtardı.» Bu da yeterli ve geçerli bir nedendi. Kendi kendisine artık borç ödeme vaktinin geldiğini düşündü. Daha sonra:

«Beni arabanın altında gören Mösyö Madeleine, hiç düşünmeden ölümü göze alarak tekerleklerin altına girdi.»

Onu kurtarmasının engellenemez olduğuna ve onu ne pahasına olursa olsun kurtarma kararına vardı.

Yine de kendisine sorduğu soruları yanıtladı:

«Bana ettiği iyiliklerden sonra o bir hırsız olsa, onu kurtarır mıydım? Peki ama, ya o bir katil ise, yine mi kurtaracaktım? Ama aslında o kutsal bir adam, bir evliya!..»

Yine de onun manastırda kalmasını sağlamak çözülmesi gereken bir sorundu. Bu akıllara ziyan girişim karşısında sıradan bir köylü olmasına karşın, kozu olmayan bu zavallı, yine de köylü zekâsının hinliğinden yararlanarak bunu sağlamayı aklına koydu. Evet inanılmaz görünen bu işi yapacaktı! Her zorluğu geçecek, Madeleine Baba'ya el verecekti. Saint-Benoit tarikatının sıkı kurallarını bile çiğneyecekti. Bütün hayatında kendinden başkasını düşünmeyen bir bencil olan Fauchelevent Baba, kocamışlık yıllarında topal ve sakat olmasına karşın, dünyayla hiçbir ilgisi kalmayan bu adam, kendisine edilen eski bir iyiliği ödemeyi ödev bildi. Sanki ölmek üzere olan bir adamın hemen yanında bulduğu bir bardak şarabı tatmak istemesi gibi, bundan doyasıya içmeye yeminler etti.

Şunu da söylemek zorundayız ki, yıllardır, böyle kutsal bir havayı ciğerlerine çeken adamın, olanca kişiliği değişmiş, apayrı biri olmuştu.

Kendisini Mösyö Madeleine için harcamaya karar verdi. Demin onun bir köylü olduğunu vurguladık. Bu tanım yeterli sayılmaz. Evet, Fauchelevent, gerçi Picardialı biriydi, ama bir zamanlar noterlik etmişti. Bu da, onun cinliğine bir mızıkçılık ifadesi vermişti. Ayrıca sezgileri de gelişmişti. Çeşitli nedenlerle işleri kötülemiş, ofisini kapatmış ve arabacılığa başlamıştı. Fakat atlarını kırbaçlarken savurduğu küfürlere karşın, yine de noterlik günlerinden bir şeyleri korumuştu. Hemşerileri gibi kaba saba değildi, çok isabetli düşünceler açıkladığında, onu dinleyenler hayran olur ve başlarını kaşıyıp:

«Vay canına, şu Fauchelevent tıpkı bir beyefendi gibi konu

şuyor,» derlerdi. Evet, Fauchelevent, 19. yüzyılda denildiği gibi «yarı kentsoylu, yarı köylü» sayılırdı. Bütün hayatında, sayısız acı çeken Fauchelevent, yine de, içindeki sesi dinleyen bonkör ruhlu biriydi. Onun da belki kötü huyları ve hataları vardı, ama hiçbir zaman kötü ruhlu ve alçak olmamıştı.

Sabah erken vakit, Fauchelevent Baba, saman yığını üstünde oturan ve Cosette'in uyumasını izleyen Mösyö Madeleine'e baktı ve:

«Burada olduğunuza göre, burada kalabilmek için neler yapacaksınız?» diye sordu.

Bunu duyan Jean Valjean, düşüncelerden sıyrıldı. Baş başa vererek çözüm yolu aradılar.

Fauchelevent:

«Siz ve yanınızdaki küçük kız, bu odadan hiç çıkmayacaksınız. Sizden birini bahçede görecek olurlarsa kötü olur!»

«Evet...»

Fauchelevent sürdürdü:

«Mösyö Madeleine, doğrusu iyi bir zamanı seçtiniz. Hoş, kötü demem gerekir ama. Rahibe hanımlardan biri çok hasta. Bu yüzden, şu sırada kimse bizim burayla pek ilgilenmez. Duyduğuma göre rahibe ölüm döşeğindeymiş, Kırk Saatlik duaları bile okunmuş. Ölmek üzere olan bu kadın aslında bir azize. Hoş, burada bulunanların hepsi de öyle... Her neyse, bütün gün ve bütün gece dualar edilecek. Bugünlük yakayı sıyırdık, ama yarın için hiçbir şey diyemeyeceğim.»

Jean Valjean:

«Fakat bu baraka duvarın neredeyse içinde gibi, üstelik bir yıkıntı onu gizliyor, ağaçlar var. Burası manastırdan görünmez,» dedi.

«Rahiplerin de buraya gelmediklerini söyleyebilirim.»

«O halde, mesele ne?»

Jean Valjean, burada kalabileceğini anlatmak istemişti, fakat Fauchelevent onun neşesini hemen kaçırdı:

«Kızlar var!»

«Kızlar mı? ne Kızı?»

Fauchelevent, yanıt vermek için tam ağzını açıyordu ki, ansızın çok hüzünlü bir çan sesi duyuldu; bu bir matem çanıydı.

«Rahibe öldü! Matem çanı çaldı!» dedi Fauchelevent.

Jean Valjean'a sus işareti verdi.

Çanı tekrar çaldı.

«Bu matem çanı, efendim, bu çan, tam yirmi dört saat düzenli aralıklarla çalacak, ta ki tabut manastırdan çıkıncaya dek. Evet ama işte çocuk bunlar; oynarlar, teneffüste kaç kez toplarını buraya kadar attılar. Yasaklara rağmen toplarını almaya gelirler. Bu küçük kızlar, çok zeki yaratıklar!..»

Jean Valjean, adamın konu değiştirmesinden bir şey anlamadı:

«Neden söz ediyorsunuz?» diye sordu.

«Öğrencilerden. Sizi bulmaları çocuk oyuncağı. Sizi görür görmez avazları çıktığınca, 'Vay canına! Burada bir erkek var!' diye yaygarayı basarlar. Ama şansınız var ki, bugün

çocuklara teneffüs yok. Bütün gün dualar edilecek. Matem çanını duyuyorsunuz değil mi? Demin değindiğim gibi dakikada bir çalıyor. Bu matem çanı; ölüler için çalar.»

«Fauchelevent Baba, ne demek istediğinizi nihayet anladım, burada pansiyoner kızlar var demek?»

Jean Valjean düşündü:

«Cosette için bu bir nimet, eğitimi hazır!»

İhtiyar bahçıvan bağırdı

«Ben de bunu anlatmaya çalışıyorum, efendim. Burada erkek olmak beladır. Kızlar sizi bir görseler, hemen bağırırlar. Dizime bir çıngırak takılı olduğunu görmediniz mi?»

Jean Valjean duyduklarından epeyce etkilenmişti. Şu manastırda kalabilme fırsatını bulsa kendisi de Cosette de kurtulurlardı. Birden konuştu:

«Evet, anlıyorum Burada kalmak o kadar kolay değil!»

Fauchelevent:

«Kalmak değil. Çıkmak asıl sorun. Nasıl çıkacaksınız?»

Jean Valjean'ın kalbi duruyordu:

«Çıkmak mı?» diye soludu.

«Evet, Mösyö Madeleine, buraya girebilmek için çıkmanız gerekiyor.»

Adam tekrar çan sesine kulak verdikten sonra sürdürdü:

«Sizi burada görürse, rahibeler ne düşünürler? Nereden geldiniz? Nasıl girdiniz? Benim için fark etmez, bir evliya olduğunuza göre gökten düştünüz. Ama rahibeler aynı fikirde olmayabilir. Onlara göre sadece kapıdan girilir.»

Derken bir zil sessizliği bozuldu, Fauchelevent sürdürdü:

«Toplanacaklar, söz hakkı olan rahibeleri çağırıyorlar. Bir ölüm olunca kesinlikle toplantı yaparlar. Kadın da gün doğumunda öldü, nedense hep aynı vakitlerde ölürler. Girdiğiniz yerden çıkamaz mısınız? Doğrusu, işinize karışmak istemem efendim, ama buraya nasıl girdiniz?»

Jean Valjean'ın rengi soldu. O korkunç sokağa tekrar inme düşüncesiyle bile titriyordu. Bu, kaplanların olduğu bir ormana girmek gibiydi. Jean Valjean polisini hâlâ buralarda olduğundan emindi. Kim bilir, belki de bir sokak köşesinde Javert'le karşılaşırdı! Ağır bir sesle:

«Bu mümkün değil, dostum,» dedi. «Göklerden indiğimi varsayın.»

Fauchelevent onun telaşını sezmişti, rahatlatmak istedi:

«Buna eminim. Bana söylemeniz de gerekmez. Tanrı, sizi yakından görebilmek için avcuna almış olmalı. Sonra hemen avucunu açtı ve siz de düştünüz. Ah, tamam ama, keşke sizi keşişlerin manastırına düşürseydi. Sanırım hesap hatası. Bir zil daha. Bu da kapıcının zili; doktoru çağırması için. Yüce Tanrım! Ölmek de ne çok tören gerektiriyor.

Rahibeler, doktor ziyaretinden hoşlanmaz. Doktorların pek inancı yoktur. Ölünün yüzündeki duvağı kaldırıp bakar, zaman zaman da örtüleri de kaldırır ya... Peki ama niye, bu kez doktoru böyle telaşla çağırdılar? Bunda bir iş var. Sizin küçük hâlâ uyuyor. Adı nedir?»

«Cosette.»

«Kızınız, yani şey, siz onun dedesi olmalısınız?»

«Evet.»

«Kızı buradan çıkarmak kolay. Ne de olsa alışverişe gider

ken, sırtımda küfe taşırım. Çocuğu küfeye koyup, üstüne örtü atınca tamam demektir. Siz sadece ona ses çıkarmamasını söyleyin, gerisi kolay. Onu iyi kalpli bir manav kadına bırakırım. Kadın sağırdır, kulağına, kızın yeğenim olduğunu, ertesi güne kadar onu evinde barındırmasını söyledim mi, tamam. Fakat siz nasıl çıkacaksınız?»

Jean Valjean başını salladı:

«Kimse beni görmemeli Fauchelevent Baba. Bütün mesele bu. Ah, ben de bir küfeyle çıkabilsem!»

Bahçıvan, şaşkındı. Ne yapacağını bilemiyordu. Sol kulağını kaşıdı.

«Ah, Belediye doktoru kontrole gelmiş, şimdi gidiyor. Doktor cennet pasaportunu imzaladı mı, cenazeciler de bir tabut gönderir. Ölen rahibe «Ana» unvanına sahipse, kendisini «Analar» hazırlar, eğer daha genç biriyse ölüyü tabuta koyma işi hemşirelerindir. Tabutu kilise salonuna yerleştirir, buraya da doktor dışında kimse giremez. Ben erkekten saymıyorum kendimi. Ben de o salona gider tabutun çivilerini çakarım. Bunun ardından, cenazeciler tabutu arabaya taşır ve atlar kırbaçlanır. İşte cennetin yolu. Önce, boş bir tabut getirir, sonra onun içine bir naaş konur. Bu da bir gömülme tanımı. Tanrı rahmet eylesin.»

Tam o sırada, pencereden süzülen bir güneş demeti Cosette'in yüzünü aydınlattı. Pembe dudaklarını aralayan küçük kız şimdi havayı içen bir melek gibiydi. Jean Valjean'ın gözleri ona çevriliydi, ihtiyarın anlattıklarını dinlemiyordu.

Ama adam hiç umursamadan sürdürdü:

«Çukur Vaugirard mezarlığında kazılır. Bu yıllanmış bir mezarlıktır. Orada birkaç ay sonra emekli olacak bir arkadaşım var; Mestienne Baba. Rahibelerin bir ayrıcalıkları var, karanlık çökerken gömülürler. Belediye bu izni yalnızca onların istekleri üzerine verdi. Yüce Tanrım, tek bir gün içinde neler yaşanmadı! Şu kutsal rahibe, Mevla'sına kavuştu ve Madeleine Baba...»

Adam kederle gülümsedi:

«Madeleine Baba da gömüldü!» diye söylendi.

Fauchelevent hemen bir kelime oyunu yaptı:

«Burada kalmak istediğinize göre gömüldünüz sayın kendinizi.»

Zil dördüncü kez çaldı, kederle:

«Başrahibe beni çağırıyor, şimdi dönerim. Aman dostum sakın bir yere kıpırdamayın!

Acıkırsanız, şurada peynir, ekmek ve şarap var.»

Jean Valjean, onun aksayan bacağını sürükleyerek koşar gibi, manastıra doğru yürümesini izledi.

Birkaç dakika sonra, Fauchelevent Baba bir kapıyı çaldı:

«Sonsuza kadar» karşılığını aldı ki, bu da «Girin» demekti.

Koltuğunda oturan başrahibe kendisini bekliyordu.

2 FAUCHELEVENT DARDA

Aslında yüzü sürekli gülen başrahibe, yukarıdaki sayfalarda portresini verdiğimiz bilgili ve akıllı Matmazel de Blemeur (Melek Ana), şu sırada epeyce kederliydi.

Bahçıvan ürke çekine selam verdi. Teşbih çeken başrahibe ona:

«Sizi ben çağırdım Fauvent Baba,» dedi. (Manastırda adamın adını kısaltmışlardı).

«Buyurun, Kutsal Ana.»

«Sizinle görüşmeliyiz.»

Bahçıvan olanca cesaretini toplayıp:

«Aslında benim de sizden bir ricam vardı,» diye başladı.

«Anlatın.»

Fauchelevent Baba, ahmak gibi görünse de, hinoğlu hin bir köylüydü. Birazcık zırcahil görünmek de gizli bir güç gibidir, kimse sizden kuşkulanmaz. Manastıra yerleştiği iki yıldan beri, açıkgöz köylü, işlek zekâsını maskelemekte çok hünerliydi. Sürekli yalnız ve sürekli bahçesinin işleriyle ilgilenen adamın yine de merakını gidermenin çaresini bulurdu. Peçeli hanımlardan hep uzakta durduğundan, karşısında yalnızca hareketli gölge

ler görüyordu. Fakat aklını işletip, zamanla bütün bu hortlamışlara ve bu yaşayan ölülere birer biçim vermeyi başarmıştı. Evet artık onlar kendisine göre canlı gölgelerdi. Fauchelevent tıpkı gözleri iyi gören bir sağır ya da kulakları çok keskin bir sağır gibiydi. Çeşitli çan ve zillerin farkını anladığı için, artık esrarengiz manastır ona göre sır dolu bir yer değildi. Evet sırküpü olan şu kutsal evi, sırlarını onun kulağına söylüyordu. Her şeyi bilen Fauchelevent bir yandan da, bunları gizliyordu, işte bu da onun becerisiydi. Bütün manastır onu ahmak sanıyordu. Bu da, dinsel atmosferde eşsiz bir erdemdi. Söz hakkı olan rahibeler ona çok güvenirlerdi. O çok şaşılası bir dilsizdi, bütün varlığı güven veriyordu. Üstelik çalışmaları da hiç aksamayan bir düzeni koruyordu. Yalnızca meyveliğin ve bostanın ihtiyaçlarını sağlamak için dışarı çıkardı. Onun böylesi tavırları da pek sevilirdi. Yine de Fauchelevent'in arkadaş olduğu iki adam vardı. Kapıcı ve mezarcı. Kapıcıdan ziyaret salonunun özelliklerini ve mezarcıdan gömülmenin sırlarını öğrenmişti. Böylece şu rahibelere ilişkin iki önemli bilgi sağlayabilmişti. Biri onların canları, İkincisi ise ölümleri.

Ama o yine de, bu bilgileri kendisine ayırıyor, bunlardan çıkar sağlamaya kalkmıyordu. Aslında bütün manastırın ona saygısı vardı. İhtiyar, topal, keskin fikirli olmayan, bir parça da sağır olan bu adamcağız çok erdemli sayılırdı. Onun yerine bir başkasını almayı düşünmezlerdi.

Fauchelevent Baba, rahibeyle konuştu. Kocadığından, hemen yorulduğundan dem vurdu. Hele şu son zamanlarda, romatizmaları da pek rahat vermiyordu. Güç bela yürüyordu. Bahçe de öyle büyüktü ki, bir gece önce ta sabahlara kadar kavunları soğuktan korumak için, üzerlerini örtmüş, hiç uyuyamamıştı. Ah bir yardımcı olsaydı! Bir kardeşi vardı. Rahibenin irkildiğini gören adam, kardeşinin kendisinden sadece bir yaş küçük olduğunu, onun da ihtiyar olduğunu ekledi. Fakat kardeşi kendisi gibi engelli değildi, hem çok da hünerli bir bahçıvandı. Kardeşini getirtse onunla beraber kalırlardı. Fakat kardeşinin

bir de torunu vardı. Küçük bir kız. Bu kızı da okulda eğitirler ve kim bilir belki bir gün, bu kız da saygıdeğer bir rahibe olma şerefine ulaşırdı.

Adam konuşmasını tamamlandığında, rahibe sordu:

«Bu akşama kadar bana sağlam bir demir çubuk getirebilir misiniz?»

«Ne için?»

«Kaldıraç niyetine kullanılmak üzere.»

«Elbette, Ana.»

Başrahibe, başka söz etmeden toplantının yapıldığı yandaki salona geçti. Fauchelevent bir başına kaldı.

3 MELEK ANA

Bir çeyrek saat olmuştu ki, başrahibe kapıda belirdi, ama dalgın gibiydi, oturur oturmaz hemen başladı:

«Fauvent Baba, siz kiliseyi bilirsiniz değil mi?»

«Evet bir kafesin arkasında ayinleri izliyorum.»

«Oradan bir taşı kaldırmak gerekiyor.»

«Ağır mı?»

«Mihrabın hemen önündeki mermer.»

«Ah, bunun için iki kişi olmalı!»

«Çok güçlü olan Miraç Ana size yardımcı olur.»

«Evet ama, ne olursa olsun, bir kadın hiçbir zaman bir erkek gibi güçlü olamaz.»

«Şu anda, size yardımcı olarak sadece bir kadını öneriyorum, o kadar.»

«Ah kardeşim olsa, o kadar güçlüdür ki!»

«Taşta bir halka var, kaldıraçla bu halkayı tutup, mermeri kaldıracaksınız.»

«Peki Ana, mahzeni açarım ama, sonraki buyruklarınız?»

«Size güvenebilir miyim, Fauvent Baba?»

«Ben buraya her emrinizi yerine getirmeye geldim.»

«Peki o halde, mahzen kapağı açıldıktan sonra, oraya bir şey indireceksiniz!»

Bir sessizlik oldu. Başrahibe, birkaç saniye düşündükten sonra her şeyi söylemeye karar vermiş gibi:

«Bu sabah rahibe analarımızdan birini yitirdik, matem çanını duymadınız mı?»

«Kulübemin olduğu yerden pek bir şey duymadım. Sizin zilinizi zor duydum, hem bu sabah rüzgâr o yönden esmedi.»

«Ölen Crucifixation Ana idi, bir azizeydi o. Hiç unutmam; birkaç yıl önce onun dua okuduğunu gören Madam de Bethime din değiştirdi.»

«Evet; buradan matem çanı duyuluyor, Ana.»

«Rahibe kardeşlerimiz, bu kutsal naaşı ölüler odasına götürdüler. Sizden başka hiçbir erkek o odaya girmemeli.»

Tam o sırada saat dokuzu çaldı, başrahibe hemen:

«Saat dokuzda ve günün her vaktinde, Tanrı'nın yüceliğine şükürler!» diye mırıldandı.

«Amin!»

Başrahibe biraz daha düşündükten sonra, sürdürdü:

«Yaşarken o Kutsal Ana, kişinin din değiştirmesini sağlıyordu. Ölümünden sonra onun tansıklar yaratacağına eminim.»

«Kuşkusuz, buna ben de inanıyorum Ana.»

«Ah, melekler gibi öldü. Son soluğunu verirken bizimle konuştu, sonra gülümsedi. Sanırım meleklere gülümsüyordu. Ah Fauvent Baba, daha inançlı olsanız ve o anda ölecek olan Kutsal Ana'nın yanında olsaydınız, o bacağınıza elini sürüp sizi iyileştirirdi. Ah, o doğruca cennete gitti.»

Fauchelevent bunun biten bir ölü duası olduğuna inanmıştı, tekrar:

«Amin,» dedi.

«Fauvent baba, ölülerin son arzularını yerine getirmek gerekir.»

Başrahibe, teşbih çekmeyi sürdürüp:

«Üstelik, o sadece bir ölü değil, bir azizeydi. Yirmi yıldır geceleri bir tabutta yatıyordu. Papa'dan özel izin almıştı.»

Kadın usulca teşbihini çekti ve ansızın:

«Fauvent Baba,» dedi. «Ölen kardeşimiz, o Kutsal Ana, yirmi yıldır yattığı o tabutla gömülecektir. Bu da onun uykusunun devamı olacak.»

«Doğru. O halde, ben o tabutu çivileyeceğim ve gelen tabut boş duracak?»

«Evet, dört rahibe daha size yardımcı olacak.»

«Tabutu çivilemek için mi?»

«Hayır, mahzene indirmeye.»

Fauchelevent, olduğu yerde sıçradı:

«Tabutu mahzene indirmek mi?»

«Demir kaldıracanız olacak ya!»

«Evet ama, bu yasak.»

«Kim yasakladı ki? İnsanlar. Tanrı yasaklamadı. Üstelik, ölünün son arzusu yerine getirilmelidir.»

«Peki ama, bu duyulacak olursa?..»

«Size güveniyoruz Fauvent Baba.»

«Size ölünceye dek sadık kalacağımı bilmelisiniz.»

«Böyle karar verildi. Ölen kardeşimizin arzusuyla onu kilisenin altındaki mahzene gömülmesine karar aldık. Düşünün Fauvent Baba, burada oluşacak tansıkları. Yüce Tanrım! Tarikatımız için ne bulunmaz bir mutluluk olurdu. Mezarlarda tansıkların gerçekleştiğine çok rastlandı.»

«Peki ama Ana, ya sağlık denetmeni, ya da komiser...»

«Tanrı'nın istemi karşısında, insanların hiç önemi yoktur, **Stat ceux dum volvitur orbis.»**

«Amin.»

Ne zaman Latince bir dua duysa, yaşlı bahçıvan «Amin» diyerek yakayı kurtarırdı.

Uzun süre konuşmayan birine herhangi bir dinleyici yeter. Güzel konuşma öğretmeni Gumnastoras, içinde birçok ikilemlerle, tasımlarla dolu halde tutukevinden çıktığı gün, rastladığı ilk ağacın önünde durdu, ona uzun bir nutuk çekti, kandırmak için çok gayret harcadı. Genel olarak sessizliğe bağlı olan, de

posu ağzına kadar dolu Başrahibe ayağa kalktı, serbest bırakılan bir suyun coşkusuyla bağırdı:

«Benim sağımda Benoit, solumda Bernard var. Bernard kimdir? Chairvaux'un başrahibi. Onun doğrusunu gördüğü için Fontaines en Bourgogne, kutsanmış bir yerdir. Babasının adı Aléthe'ti. Chalon-sur-Saone piskoposu Guillaume de Champeaux tarafından rahip tayin edildi. Yedi yüz çömezi vardı, yüz altmış manastır kurdu. 1140 yılında, Sens Konsilinde, Abeilard'la Pierre de Bruys'i ve çömezi Henry'yi, bir de Apostoliques adını verdikleri başka bir şeyden yoldan çıkmışları yere devirdi. Arnaud de Brexe'i susturdu, Yahudilerin katili rahip Raoul'u afallattı. 1148'de Reims konsiline egemen oldu, Poitiers piskoposu Gilbert de la Porée'yi mahkûm ettirdi, Eon de l'Etoile'i mahkûm ettirdi, prenslerin uzlaşmazlıklarını çözümledi, kral genç Louis'ye doğru yolu gösterdi. Papa III. Eugéne'e öğüt verdi, Temple'ı düzeltti. Haçlı Seferlerini önerdi, sağlığında iki yüz elli tansık yarattı, bir günde otuz dokuz tansığa çıktığı oldu. Benoit Monte Cassino patriği; manastır kutsallığının ikinci kurucusu, Batı'nın Basilius'u. Onun

tarikatı kırk Papa, iki yüz Kardinal, elli Patrik, bin altı yüz Başpiskopos, dört bin altı yüz Piskopos, dört İmparator, on iki İmparatoriçe, kırk altı Kral, kırk bir Kraliçe, evliyalar sırasına geçen üç bin altı yüz aziz yetişirdi, bin dört yıldır da süregidiyor. Bir yanda Saint Bernard, beride sağlık görevlisi! Bir yanda Saint Benoit, diğer yanda belediye müfettişi! Devlet, belediye, cenaze dairesi, kurallar, idare, bunların bizimle ne ilgisi var? Herhangi biri bize karşı takınılan tavrı görse öfkelenirdi. Tozumuzu İsa'ya vermeye hakkımız yok. Sizin sağlık daireniz ihtilal'in buluşudur. Polis komiserine bağlanan Tanrı; işte dünya bu hale geldi. Susunuz, Fauvent!»

Bu söz yağmuru altında Fauchelevent afalladı. Beriki sürdürdü:

«Manastırın cenazelerini gömme hakkından hiç kimsenin kuşkusu yok. Müthiş karışıklar zamanında yaşıyoruz. Bilinmesi gerekeni bilmiyorlar da, bilinmemesi gerekenden eminler. Kaba, dinsiz oldular. Bu çağda yüceler yücesi Saint Bernard'la 13.

yüzyılda yaşamış çocuk yürekli herhangi bir rahip olan, Yoksul Katoliklerin rahibi denilen Bernard'ı göremeyenler var. Bir bölümü XVI. Louis'nin idam sehpasıyla İsa'nın çarmıhını aynı tutarak günaha giriyor. XVI. Louis sadece kraldı. Tanrı'ya kulak verelim. Artık ne doğru kaldı, ne yanlış. Voltaire adını biliyorlar da, Sezar de Bus'ün kim olduğundan bihaberler. Oysa Sezar de Bus cennetliktir, Voltaire'se günahkâr. Son başpiskopos Périgord Kardinali Charles de Condren'in Bérulle'den sonra, François Bourgoin'ın Condren'den sonra, Jean François Sena- ult'nun Bourgoin'dan, Sainte Marthe'ın babasının Jean-François Senault'dan sonra geldiğini bile bilmiyordu. Rahip Coton'un adını da, Oratoire'ın kuruluşuna önder olan üçlerden biri olduğu için değil de, Kalvinist kral IV. Henri'nin sövgülerine hedef olduğu için biliyorlar. Saint François de Sales'in halka şirin görünmesi, oyunda hilekâr davranması yüzünden. Sonra, dine sataşıyorlar. Niye? Çünkü kötü rahipler olmuştu. Gap piskoposu Saigittaire, Embrun piskoposu Salone'un kardeşiydi ve her ikisi de Mommol'un ardı sıra gitmişlerdi. Ne olur giderlerse? Martin de Tours'un aziz olmasına, hırkasının yarısını bir yoksula vermesine engel mi bu? Azizlere işkence ediyorlar. Gerçeklere arkalarını dönüyorlar. Karanlıklar huy edinildi. En vahşi hayvanlar kör hayvanlardır. Kimse cehennemi gerçekten düşünmüyor. Ey! Kötü ruhlu halk! Bugün 'Kral adına' demek, 'ihtilal adına' demektir. Artık ne dirilere, ne ölülere ne olacağı biliniyor. Kutsalca ölmek yasaklandı. Gömülme bir devlet işi oldu. Korkunç bir şey bu. II. Saint Léon özel iki mektup yazdı, biri Pierre Notaire'e, İkincisi de Vizigotlar kralına, ölüleri ilgilendiren konularda valilerin yetkisiyle imparatorun üstünlüğüyle savaşmak, onları yadsımak için. Châlons piskoposu Gautier, bu konuda Bourgogne dükü Othon'a meydan okuyordu. Eski yönetim de onunla işbirliği etti. Eskiden dünya işlerinde bile söz sahibiydik. Tarikatın lideri Citeaux rahibi, Bourgogne meclisinde doğal üyeydi. Ölülerimize istediğimiz gibi davranırız. Saint Benoit, her ne kadar 543 yılının 21 Martı'nın bir cumartesi günü İtalya'da Monte Cassino'da öldürüldüyse de, ölüsü Fransa'da, Saint-Benoit-sur-Lo

ire denen Fleury manastırında değil mi? Bütün bunlar tartışılamaz. Koro rahiplerinden iğreniyorum, başrahiplerden nefret ediyorum, sapkınlık mezhebindekilere lanet

ediyorum; fakat bunun tersini iddia edecek olanlardan daha da çok iğrenirim. Arnoul WİIon'u, Gabriel Bucellin'i, Tritheme'i, Kaurolicus'u, Dom Luc d'Achery'yi okumak yeter.»

Biraz düşünüp dua ettikten sonra, başrahibe bahçıvana sordu:

«Anlaştık mı Fauvent baba? Size güvenebilir miyiz?»

«Kesinlikle! Emirlerinize harfiyen uyacağım. Manastıra ne kadar sadık olduğumu bilirsiniz.»

«Tamam. Siz tabutu çivilersiniz, rahibe kardeşlerimiz kiliseye götürürler. 'Ölüler Duası'nı okuruz, daha sonra manastıra döneriz. Gece saat on bir, on iki suları, demir kaldıraçla gelirsiniz. Kilise de size yardım edecek. Miraç Ana ile dört rahibe daha olacak.»

«Peki ya 'Tövbe Duası'nı eden rahibe?»

«O duysa bile, başını çevirip size bakmaz. Zaten manastır rahibeleri için bu bir sır değil. Dışarıdan duyulmaması gerek.»

Biraz sessizlik oldu. Başrahibe sürdürdü:

«Dizinizdeki o çıngırağı çıkartın.»

«Kutsal Ana, çok güçlü bir kaldıraç gerekir, bahçede bunlar elimin altında. Fakat böyle güç gerektiren işler için size kardeşimi tavsiye ederim, o çok güçlüdür.»

«İşi mümkün olduğunca hızlı tamamlayın.»

«Evet ama hemen yapamam, engelli olduğumu biliyorsunuz. Ayağım aksıyor, bana bir yardımcı gerek.»

«Bu bir kusur sayılmaz. Tanrı'nın bir ihsanı. Ha, Fauvent Baba, saat gece on birde, kaldıraçla gelin. 'Ölüler Duası' gece yarısı edilir. Her şey birkaç saniyede sonuçlanmalı.»

«Elimden gelenden fazlasını yapacak, kendimi zorlayacağım, bağlılığımı belirtmek isterim. Dediğiniz gibi tabutu çivilerim, gece, on bir de kilisede olurum. Dört rahibe ve Miraç Ana da beni bekleyecekler. Mahzeni açıp tabutu indireceğiz. Ah keşke, iki erkek olsaydık. Neyse, ne yapalım idare ederiz. Mah

zeni kapattıktan sonra bütün izler silinecek. Bunu istemediniz mi Ana?»

«Bir mesele daha var; levazım mağazasından yollanan boş tabut ne olacak?«

Biraz sessizlik oldu. Bahçıvan düşündü, başrahibe düşündü. Sonra Fauchelevent:

«Boş tabutu da mezarlığa gömeriz,» dedi.

«Boş halde mi?»

Fauchelevent beklenmedik bir karar almış gibi konuştu:

«Kutsal Ana, tabutu çivileyen ben olduğuma göre tabutu çiviler ve üstüne ölüler örtüsünü örterim, kimse açmaya kalkışamaz.»

«Evet ama, mezarcılar bunu taşırken, boş olduğunu anlamazlar mı?»

«Ah öyle ya? Hay kör şey...»

İhtiyar bahçıvan «şeytan» sözünü tamamlayamadı. Başrahibe kendisine aksice bakarak

haç çıkarmıştı. Lafın yarısı, adamın boğazına takıldı. Hemen suçunu bağışlatmak için konuştu:

«Kaygılanmayın Ana, tabutu toprakla doldururum, bu da ona ağırlaştırır.»

«Haklısınız, güzel bir fikir, demek boş tabut işini de böyle çözdünüz.»

«Siz o işi bana bırakın.»

Başrahibenin acılı yüzü güldü. Adama gitmesi için izin verdi, ama bahçıvan kapıdan çıkmadan:

«Fauvent Baba,» dedi. «Yarın kardeşinizi bana getirin, küçük kızını da alsın. Sizden memnunum...»

4 JEAN VALJEAN'IN MANASTIRDAN ÇIKMAK İÇİN BULDUĞU ÇARE

Ayağı aksayanın yürümesi, körün göz kırpması gibidir; hedefe hemen ulaşamazlar ikisi de. Kaldı ki, Fauchelevent afallamıştı, bocalıyordu.

Fauchelevent acelesine rağmen, kulübesine tam çeyrek saat sonra döndü. İçeri giriyordu ki, Jean Valjean'ın Cosette'le şunları konuştuğunu duydu:

«Beni dinle küçük Cosette, buradan gitmek zorundayız, ama sonra tekrar buraya döneceğiz ve burada çok mutlu olacağız. Şu benim ihtiyar dostum seni bir sepete koyup dışarı çıkacak. Sen bir hanımın evinde gelişimi bekleyeceksin. Madam Thenardier'nin, seni yakalamasını istemiyorsan, sakın sesini çıkarma. Sadece söyleneni yap.»

Cosette yetişkin biri gibi başını eğdi.

Fauchelevent'in kapıyı açmasıyla Jean Valjean başını çevirdi. İhtiyar keyifli görünüyordu:

«Tamam,» dedi. «Mesele kolayca çözümlendi. Kardeşim olduğunuzu, sizi yardımcı olarak buraya almak istediğimi söyledim. İzin verdiler. Başrahibe yarın sizi torununuzla bekliyor. Küçük kızı da okula alacak. Kızı çıkarmak mesele değil, fakat sizi buradan nasıl çıkaracağız ki?»

«Siz onu sepetle götürün, sesini çıkarmaz, ona güvenirim.»

«Peki ama Madeleine Baba, sizi ne yapacağız ki?»

Uzun bir sessizlikten sonra ihtiyar haykırdı:

«Geldiğiniz yoldan çıkabilirsiniz?»

Jean Valjean bu öneriye deminki yanıtı verdi:

«Mümkün değil.»

Fauchelevent çenesini kaşıdı:

«Bir mesele daha var. Başrahibeye, boş tabutu toprakla dolduracağımı söyledim. Evet ama, ceset başka, toprak başka. Toprak kaydı diyelim, taşıyanlar bunu anlamazlar mı, bundan kuşkulanmazlar mı?»

Jean Valjean onu sayıklıyor sanmıştı, ilgiyle baktı.

Fauchelevent tekrar konuştu:

«Evet nasıl çıkacaksınız ki, bu iş yarından erken olmalı, başrahibe sizi yarın bekliyor.»

Sonra, konuğunun bir şey bilmediğini fark edip, ona her şeyi anlattı. Bunun manastıra vereceği bir hizmet karşılığı bir tür rüşvet olduğunu da ekledi. Yapacağı özel bir hizmet karşılığın

da başrahibe kardeşini almaya ikna olmuştu. Bu arada Fauchelevent manastırda ölen olduğunda tabutu kendisinin çivilediğini ve mezarcıya da yardım ettiğini anlattı.

Başrahibe ondan çok önemli bir iş bekliyordu. Bu sabah ölen kutsal kadın son soluğunda kilise mahzeninde gömülme arzusunu bildirmişti. Oysa bu devlet tarafından yasaklanmıştı. Kolay değildi. Fauchelevent, başrahibeye bu işi yapacağı sözünü vermişti. Kadın da ona, kardeşini bahçıvan yardımcısı olarak alacağını ve torununu da okula yazdıracağını söylemişti. Fakat adamı görünmeden nasıl dışarı çıkaracaktı? Hem, bir de boş tabut işi vardı. Tabuta kimi koyacaklardı?

Jean Valjean'ın aklında bir ışık yandı, elini alnına atıp:

«Buldum!» dedi, «Boş tabuta koyacağınız birini.»

«Kimi?»

«Beni. Boş tabuta beni koyarsınız.»

«Yapmayın Madeleine Baba, şaka mı bu?»

«Hayır, ciddiyim. Benim için bundan emin bir çıkış yolu var mı?.. Fakat söyleyin bakalım, şu boş tabut nerede?»

«Ölüler salonunda.»

«Tabut benim gireceğim ölçüde mi? Tabutu kim çiviliyor?»

«Ben. Bu işi ben kendi başıma yaparım, ölen bir rahibe yani bir kadın olduğuna göre tabutun üstüne beyaz keten örtü serilir. Tabut tam size göre.»

Bu gece herkes uyuduktan sonra, beni o salonda saklar mısınız?»

«Hayır, sadece bu salonun yanında olan geniş bir dolap var ki, orada gereçlerimi saklarım, sizi orada bekletirim.

«Demek bütün gece ve bütün gün o dolapta bekleyeceğim, acıkırım.»

«Mesele değil, size bir şeyler getiririm.»

«O zaman gömülmeden birkaç saat önce, beni tabuta çivilersiniz.»

«Olamaz!..» diye bağırdı Fauchelevent.

Fakat bu yol Jean Valjean için o kadar korkunç değildi. O cezaevinde böylesi neler görmüştü. Tabut dar bile olsa, oraya sı

kışabilirdi. Tutuklu için bir kaçış, hastanın tedavisi gibidir. O da iyileşebilmek için nelere göğüs germezdi ki? Tabuta kendisini koydurmak iş bile değildi onun için. O saatlerce nefesini tutabilirdi. Toulon'da denize atlayıp kaçtığında, saatlerce su altında kalmamış mıydı? Ölmeden, boğulmasını bilmek de Jean Valjean'ın hünerlerindendi.

Hem, içinde bir canlı bulanan bir forsa çaresi olduğu kadar, imparator önlemidir de. Rahip Augistin Castillejo'ya inanmak gerekirse, Charles Quint, tahttan ayrıldıktan sonra Plombes adlı kadını son kez görmek istediği zaman onu bu yöntemle Saint-Just manastırına sokmuş, sonra tekrar çıkartmıştı.

Fauchelevent bunlara hâlâ inanamıyordu:

«Peki ama, nasıl soluk alacaksınız?» diye sordu.

«Bulurum yolunu.»

«Aman Tanrım! Tabutta çiviliyken soluk alabilmek. Aklıma gelmesi bile kanımı donduruyor!»

«Bir matkabınız yok mu? Tabutta birkaç delik açarsınız olur gider.»

«Peki, ya öksürecek ya da aksıracak olsanız?»

Jean Valjean kararlıca:

«Firari biri, ne öksürür, ne de aksırır, buna hakkı yoktur! Dostum, hemen karar vermeliyiz, ya burada yakalanırım ya da tabutla buradan çıkarım.»

Kedilerin bir özellikleri vardır aralık kapıların önünde duraksarlar, ne içeri girerler, ne de dışarı çıkarlar. Çoğu zaman insanoğlu da hayatının önemli karar anlarında böyle davranır. Ya alınyazısının kendisini çiğneyip ezmesine rıza gösterecek, ya da tehlikeyi göğüsleyip, meçhule atılacaktır! Fauchelevent de hemen karar alamayan tiplerdendi, fakat Jean Valjean'ın kararlı ve sakin tutumundan etkilendi.

«Haklısınız,» dedi, «başka çare olmadığına göre...»

«Beni tek heyecanlandıran, mezarlıkta olacaklar.»

Fauchelevent, heyecanla haykırdı:

«Beni dert etmeyin! Benim işim bu. Sizi mezardan hızla çıkarmanın çaresini bulurum. Mezarcı Mestienne Baba benim iyi

arkadaşım. Onun işi cesetleri toprağa gömmek, ben de onu parmağımda oynatırım. Bakın nasıl olur, ben de tabutun ardından mezarlığa girerek, cebimde çekiç, bıçak-makas ve kıskaç götürürüm. Sizi toprağa indirecekler. Rahip dua eder, haç çıkarır, üzerinize okunmuş sular serper ve gider. Tabut taşıyıcılar da orada uzun süre oyalanmazlar. Ben

Mestienne Baba ile yalnız kalırım. Adam şarabı çok seviyor, genellikle yarı ayıktır. İki tercihten biri, ya o içti ve sarhoş, ya da henüz içmedi. Eğer içmediyse, onu hemen köşedeki «Taze Ayva» içkievine götürür, birkaç kadeh şarap ısmarlarım. Birkaç dakika sonra, Mestienne Baba, masanın altında horlamaya başlar. Ben de adamın cebinden izin kartını alır, tekrar mezarlığa giderim. Eğer o daha önceden sarhoş ise 'üzme kendini arkadaş, ölüyü ben gömerim,' derim. O da çıkıp gider, ben de sizi hemen oradan çıkartırım.»

Jean Valjean ona elini uzattı, Fauchelevent coşkuyla onun elini sıktı.

«Anlaştık Fauchelevent Baba, işler yolunda gidecek...»

Fauchelevent Baba içinden şöyle geçirdi:

«Aman Tanrım! Umarım bir aksilik çıkmaz! Yoksa battık.»

5 SARHOŞLUK ÖLÜMSÜZLÜK DEĞİLDİR

Ertesi gün akşam vakti, eski tarz bir cenaze, beyaz örtülü bir tabutla cenaze arabasında gidiyordu. Peşinde bir rahiple, kırmızı başlık giymiş yamağı yürüyorlardı. Gri giysili iki cenaze taşıyıcısı da geliyordu. En geriden de işçi kılıklı engelli bir ihtiyar onları izliyordu. Bu kafile, Vaugirard mezarlığı yolunda ilerliyordu. En gerideki adamın cebinden bir çekicin ve bir kıskacın ucu görünüyordu.

Vaugirard mezarlığı Paris'in diğer mezarları gibi değildi. Kurallarının farklılığı bir yana, diğer mezarlıklarda olmayan bir avlu kapısı, bir de ufak kapısı vardı. Bu kapılardan birine «araba

lar kapısı», diğerine «yayalar kapısı» denirdi. Benedictine rahibelerinin buraya gömülmeye hakkı olduğuna, değinmiştik. Bu nedenle mezarcılar, yaz akşamları ve kış geceleri, geç vakitlere değin çalışmak zorunda kalırlardı. Fakat o yıllarda, Paris kapıları gün batımında kapanırdı. Vaugirard mezarlığı da bu geleneğe uymak zorundaydı. Araba kapısıyla yaya kapısı yan yana iki parmaklıktı. Mimar Perronet'nin yaptığı bu küçük evde mezarlığın kapıcısı kalırdı. Geceleyin bir mezarcı gecikirse tek çaresi, belediyenin kendisine verdiği mezarcılık kartını kapıcıya göstermekti. Yoksa oradan çıkamazdı. Ya da on beş frank ceza öderdi.

Aynı zamanda bu mezarlık artık antik bir kalıntıydı. İyice köhnemişti; çiçekler solmuş ve yok olmuş, parmaklıklar paslanmıştı. Kentsoylulular bu fukara mezarlığa gömülmek istemezlerdi. Onlar Pere Lachaise mezarlığını seçerdi. Orada sonsuza dek uyumak büyük lükstü. Orada incelik göze çarpıyordu. Vaugirard mezarlığı, eski Fransız bahçesi tarzında ekilmiş saygıdeğer bir avluydu: Düz yollar, şimşirler, mazılar, çobanpüskülleri, ihtiyar selvilerin altında eski mezarlar, çok uzamış otlar. Akşamlar burada epey hazin olurdu. Çok keder veren hatlar göze çarpardı burada.

Beyaz örtülü ve üzerine siyah bir haç çizili tabut, mezarlığın kapısına geldiğinde, güneş daha batmamıştı. Kafilenin en gerisinde yürüyen engelli adam, dostumuz Fauchelevent'ti.

Manastırda ölen rahibenin mahzene gömülmesi, Cosette'in sepetle bahçeden dışarı çıkarılması, Jean Valjean'ın ölüler salonuna girmesi, her şey sorunsuz çözümlenmişti.

Bu arada şunu da ekleyelim ki, hemşire Crucifixion'un manastırın mihrabının altına gömülmesi bizim için çok önemsiz bir suçtur, görevle ilgili suçlardan. Rahibeler bunu yaparken tedirgin olmadıkları gibi, vicdanlarınca aklanmışlardı. Manastırda «idare» dedikleri otoriteye karışmadır salt, her zaman tartışabilecek bir şey bu. Önce kural; yasaya gelince, o sonraki iş. Ey insanlar, istediğiniz kadar yasa yapın fakat onları kendinize saklayın. Caesar'a ödenen geçiş parası, sadece Tanrı'ya öde

nen geçiş parasının kalıntısıdır. Bir ilkenin yanında bir prens hiçtir.

Fauchelevent cenaze arabasının arkasında topallıyordu, çok memnundu. Giriştiği her iki gizli iş, iki hile, biri rahibelerle, diğeri Mösyö Madeleine'le, biri manastır için, diğeri ona karşı olan çifte hilebazlığının her ikisi de başarıya ulaşmıştı. Jean Valjean'ın sessizliği, başkalarına da bulaşan güçlü sessizliklerdendi. Fauchelevent artık başarıdan emindi. Bundan sonra yapılacak olan hiçti. İki yıldır o işe yaramaz, tombul yanaklı, babacan Mestienne Baba'yla gönlünce oynuyordu. İstediğini yapıyordu ona. Canının istediği gibi onun başını süslüyordu. Mestienne Baba'nın başı, Fauchelevent'in yaradılışına uygundu. Fauchelevent'in huzuru eksiksizdi.

Cenaze topluluğu mezarlığa giden yola girince, Fauchelevent hoşnutça cenaze arabasına baktı; kocaman ellerini oğuşturup kendi kendine kısık sesle: «Aman, ne hoş bir oyun oldu!» dedi.

Tabut mezarlığın korkuluğu önünde durdu. Gömme iznini göstermeleri gerekti. Cenazeci mezarlık kapıcısıyla görüştü ve derken Fauchelevent o güne değin görmediği birinin hemen arkasında durduğunu fark etti; sordu:

«Kimsiniz?»

Adam yanıtladı:

«Mezarcıyım.»

«Peki ama nasıl olur, buranın mezarcısı Mestienne Baba değil mi?»

«Evet, o idi.»

«İdi mi? O da ne demek oluyor?»

«Öldü!»

Fauchelevent, beyninden vurulmuş gibi oldu. Hiç de beklemediği bir şeydi bu. Ama neden sanki bunca şaşmıştı ki, mezarcılar da ölmezler mi? Aptalca söylendi:

«Ama, bu mümkün değil!»

«Oldu ama.»

Fauchelevent ölü bir sesle tekrarladı:

«Mezarcı Mestienne Baba idi...»

«Evet ama artık değil. Napoleon'dan sonra iktidara XVIII. Louis geldi. Mestienne'den sonra da Gribier var. Hey adamım, ismim Gribier.»

Fauchelevent bembeyazdı, şaşkınca o Gribier'ye bakakaldı. Yeni mezarcı kısa boylu, ölü yüzlü bir adamdı. Mezarcılık işine girmek zorunda kalan bir eczacıya benziyordu.

Fauchelevent'in kendisini toparlaması fazla sürmedi:

«Ah Tanrım! Ne garip şeyler oluyor. Mestienne Baba öldü ha! Tanrı rahmet eylesin, ama bak işte küçük, Lenoir Baba yaşasın. Lenoir Baba'nın ne olduğunu bilir misiniz dostum? Bu saf Suresne şarabı, kırmızı şarap. Ya, demek öldü şu zavallı Mestienne, kendisiyle iyi arkadaşımdı. Üzüldüm doğrusu, fakat seni de pek sevdim kardeş. Bundan böyle seninle iyi dost oluruz. Haydi gel, tanışma onuruna birer kadeh tokuşturalım.»

Adam yanıtladı:

«Ben okumuş adamım, dördüncü sınıfa kadar okudum, ağzıma içki sürmem.»

Fauchelevent neye uğradığını bilemedi, daha da fazla topallıyordu fakat bu kez artık kederden topallıyordu. Mezarcı onun önünden yürüyordu. Fauchelevent onun genç olmasına karşın, yaşlı görünen tiplerden olduğunu düşündü, sıska olmasına karşın çok da güçlü olduğu belliydi.

Fauchelevent karara varmış gibi:

«Hey adamım,» diye seslendi, «ben de manastırın mezarcısıyım.»

«Ya, öyleyse meslektaşız.»

Çok uyanık olan Fauchelevent adamın kolay lokma olmadığını sezmişti. Kendi kendisiyle homurdanırcasına söylendi:

«Ya, demek şu biçare Mestienne de öbür dünyaya göçtü ha...»

«Evet, vakti gelen gider. Bu işler böyledir.»

Fauchelevent, «Yüce Tanrım!» diye söylendi.

Adam keskin bir sesle:

«Tanrı ha!.. Filozoflara göre 'Sonsuzluk Baba,' Jakobenler için o 'Üstün Varlık'tır.»

Fauchelevent fısıldarcasına:

«Seninle arkadaş olmak isterdim,» dedi.

«Arkadaşız ya. Sen köylüsün, ben de Parisli.»

«Evet, ama beraber kadeh tokuşturmadan, ben kimseyle arkadaş olamam. Kadeh boşalınca kişi arkadaşına kalbini açar. Haydi beni kırma kardeş, gel birkaç kadeh atalım.»

«Mademki ısrar ediyorsunuz olur, ama önce iş, sonra eğlence...»

Fauchelevent, «Yüce Tanrım! Mahvoldum!» diye düşündü.

Mezarcı tekrar konuştu:

«Hey Köylü, bakmak zorunda olduğum yedi çocuğum var benim. Onlara yiyecek gerek, ben içermem!.. Onların açlığı, benim yapacaklarımın düşmanı olur.»

Cenaze arabası rahibelere ayrılan bölümün köşesini döndü. Fauchelevent usulca yürüyordu, ne yazık ki cenaze arabasının yürümesine engel değildi. Neyse ki, nemli toprak yüzünden tekerlekler çamura batıyordu.

Bahçıvan tekrar mezarcıya sokuldu:

«Ah, şu köşedeki meyhanede bir Arghenteuil şarabı var, nefis, inanın.»

Yeni mezarcı, ağırbaşlıca:

«Bak kardeş, aslında ben mezarcı olacak biri değildim ya, alınyazının acı bir oyununa geldik. Kapıcı olan babam, benim yazar olmamı istedi, beni okuttu. Fakat borsada para kaybetti, ben de edebiyattan vazgeçmek durumunda kaldım. Yine de genel mektupçuyum.»

Fauchelevent hemen umutlanmıştı:

«Ya demek mezarcı değilsin ha?» diye sordu.

«Mektup yazmanı olmam mezarcı olmamı engellemez. İki işi birden yapıyorum...»

Fauchelevent:

«Hadi, içelim.»

Bu arada bir ayrıntıyı açıklamak zorundayız, bahçıvan içme

yi öneriyor, ama şarabın parasını kimin vereceğini söylemiyordu...

Mezarcı, onurlu bir gülümseyişle sürdürdü:

«Yemek gerekir. Mestienne Baba, ölünce ondan boşalan yere geçtim. Okumuşluk insanın beyefendi olmasına sağlar. Ne yapalım, el emeğine kol emeğini de ekledim. Sèvres Sokağı köşesinde mektupçuluk ederim. Küçük bir işim var orada. Bildiniz mi, şemsiye satılan yerde? Kızıl Haç, aşçı kadınlar, hep bana yazdırırlar. Sabahları aşk mektupları yazıyor, akşamları mezar kazıyoruz, işte köylü, hayatım böyle geçip gider...»

Araba giderken mezarların olduğu kısma yaklaşmıştı. Perişan halde olan Fauchelevent alnında biriken terleri elinin tersiyle sildi. Mezarcı konuşuyordu:

«İki patrona hizmet etmek zor iş. Çukur kazmak yoruyor. İkisinden birini seçmen gerekir; ya kalem, ya kürek.»

Cenaze arabası durdu.

Rahip ve yardımcı çocuk arabadan indiler.

Önlerinde kazılı bir çukur vardı.

6 TAHTALAR ARASINDA

Tabuttaki, bildiğimiz gibi Jean Valjean'dı.

Jean Valjean tabuta kendi rızasıyla girmişti. Nefes alacak cesareti yoktu. O, Fauchelevent'e ve onun arkadaşı Mestienne Baba'ya güveniyordu. Sanki ölülerin rahatı Valjean'ın ruhuna girmişti. Emindi. Bu arada yine de tabutun içinde, ölümle oynadığı o müthiş oyunun bütün evrelerini izliyordu.

Fauchelevent kendisini tabuta çiviledikten sonra kollar tarafından yukarı kaldırıldığını hissetti, daha sonra bir arabaya konduğunu hissetti.

Taşların sesinden, Austerlitz Köprüsünden geçtiklerini sezdi ve daha sonra mezarlığa girildiğini de fark etti.

Tabutun yine el üstünde kaldırıldığını hissetti ve bir ip bağlayarak onu çukura indirdiklerini sezdi.

Derken sersemledi, mezarcı tabutu çukura düşürmüştü, kısa bir baygınlıktan sonra toparlandı. Saçlarına kadar ürperdi.

Ağır bir ses yükseldi, Latince dualar edildi, bir çocuk sesi yanıt verdi: «De profundis.»(*)

(*) De profundis: Derinliklerden.

Aynı ses, Latince bir şeyler söyledi.

Çocuk aynı dilde yanıtladı.

Derken hafif bir ıslaklık duydu. Herhalde tabutuna kutsanmış su serpmişlerdi. Deliklerden süzülen su adamın üstünü ıslattı.

Şöyle düşündü. «Birazdan çilem biter. Rahip gittikten sonra Fauchelevent mezarcıyı meyhaneye götürüp, içirir, daha sonra kendi başıma döner ve ben de buradan kurtulurum. Hepsi, hepsi, bir saat içinde sonlanır.»

Ağır ses Latince: **«Bequiscat in** pace»(**) dedi.

(**) Bequiscat in pace: Huzur içinde yat.

Çocuk: «Amin» dedi.

Jean Valjean kulak kesildi, uzaklaşan ayak sesleri duydu: «Oh gittiler, yalnızım,» diye söylendi.

Derken gökgürültüsüne benzeyen bir ses duydu.

Bir kürek toprak tabutun üzerine düştü.

Hava aldığı deliklerden biri tıkanmıştı.

İkinci, üçüncü ve dördüncü kürek toprak tabutu kapladı.

En güçlü insanı bile zorlayan şeyler vardır; Jean Valjean kendinden geçti.

7 KARTI KAYBETMEK NE DEMEK?

Jean Valjean, bayıldığında olanlar neydi? Rahip, cenazeci çocuk ve arabacı oradan gittikten sonra, Fauchelevent mezarcının küreğine davrandığını gördü.

İşte o an bir karar aldı.

Çukura indi ve kollarını birleştirip mezarcıya seslendi:

«İçkiler benden.»

Mezarcı, ona şaşkınca baktı:

«Efendim?»

«Arghenteuil şarabının parasını benim vereceğimi söylüyorum.»

«Başka işin yok mu?» dedi mezarcı.

Kürekle tabutun üstüne toprak atmaya başladı. Fauchelevent acının verdiği bir cesaretle:

«Kardeş, işi sonra beraber yaparız,» dedi. «Gecikmeyelim, meyhane birazdan kapanır.»

Mezarcı küreği tekrar toprağa daldırdı. Bahçıvan tekrarladı:

«Hesaplar benden,» diyerek mezarcıyı kolundan çekiştirdi... İçinden de «Ya içtikten sonra kafayı bulup sızmazsa» diye geçirdi.

Mezarcı onu eliyle kıyıya itti:

«Madem ısrar ediyorsun, tamam, ama işimi yapmadan bir adım atmam. Şu mezarı kapatalım, sonra içeriz.»

Fauchelevent adamın bir kürek toprak daha attığını görünce boğulurcasına:

«Canım, hesaplar benden olduğuna göre, niye gelmiyorsun ki?»

Mezarcı küreğine abandı:

«Evet ama, gece soğuk çıkar, ölü açıkta kalıp üşümesin, onu yerine koyalım gideriz.»

Derken, eğilen adamın cebi aralanmıştı. Fauchelevent gözünü adamın cebinde sallanan o giriş kartına dikti. Kafasında bir ışık yandı, iyi bir şey bulmuştu. Mezarcı fark etmeden adamın arkada kalan ceket cebine elini koydu ve sezdirmeden çekip aldı.

O sırada mezarcı dördüncü kürek toprağı atıyordu.

Tam beşinci küreği almak için eğilmişti ki, Fauchelevent o zaman aklına gelmiş gibi pat diye sordu:

«Kartınız var mı?»

«Ne kartı?»

«Giriş kartı. Birazdan gün batacak, mezarlık kapısı kapanacak, nasıl çıkacaksınız ki?»

«Ha o kart... bakayım, cebimdeydi.»

Mezarcı ellerini cebine attı, boş çıkardı, bütün ceplerini, para kesesini aradı, yok... sonra acı bir çığlık attı:

«Eyvah! Kartımı almayı unuttum, on beş frank ceza ödeyeceğim.»

«Vay canına! Az para değil dostum, ne yapsak ki?»

Mezarcı elindeki küreği düşürdü.

Fauchelevent onun omzunu sıvazladı:

«Kendine gel kardeş, ne yapalım, dünyanın sonu değil ya! Fakat on beş frank da az para değil. Ama sen bu işte yenisin, ne de olsa çok gençsin. Bense bu işin ustasıyım, çareleri bana sor. Sana bir tavsiye. Birazdan güneş batacak, baksana ufuklarda epeyce alçaldı, beş dakika sonra mezarlık kapanır.»

«Evet,» dedi mezarcı.

«Beş dakika içinde mezarı kapatman olanaksız. Kapı kapanmadan çıkmayı başaramazsın, işte o zaman yandın, on beş franklık cezayı vermek zorundasın.»

«Ah, ne yapmalı!»

«Dinle arkadaş, vaktin var, evin neredeydi?»

«Buraya yirmi dakika çeker, kapılardan birine yakın, Vaugirard Sokağı, 87 numara.»

«Haydi, hemen koşarsan vaktinde yetişirsin. Parmaklığı geçer geçmez evine koş, kartını al gel. Kapıcı sana kapıyı açar. Kartı göstereceğine göre sen de ölünü gömersin. Ben de burada tabutun başında beklerim, ne olur ne olmaz...»

«Yaşa be!»

«Haydi koş, vakit kaybetme!»

Mezarcı şükranla onun elini yakaladı ve koşarak gitti.»

Adam görünmez olunca Fauchelevent onun ardından bir süre baktı. Sonra hemen çukura indi, makasıyla tabut tahtalarından birini açtı, gün batımında bembeyaz bir yüz gördü. Jean Valjean'ın gözleri kapalıydı.

Fauchelevent'in saçları dikildi. Neredeyse tabutun üstüne düşecekti: «Aman Tanrım! Ölmüş!» diye söylendi.

Jean Valjean hareketsizdi.

İhtiyar bahçıvan dövünmeye başladı:

«Aman Tanrım, işte ben de onu ölümün kucağına atarak kurtardım!»

Sonra sanki birisinden hıncını çıkarmak gerekirmiş gibi yüksek sesle yakındı:

«Ah Mestienne Baba, ölecek vakti buldun! Ne diye öldün! Senin ölümün arkadaşımın ölümüne yol açtı. Ah Tanrım, melek gibi adam öldü! Ah, beni kurtarmak için kendini tekerleklerin altına attığı günü asla unutmam. Onun gibi bir adamın, böyle körü körüne ölmesi ne feci! Evet ama, o da sanki niye şu manastıra geldi ki. Ah Madeleine Baba, Madeleine Baba, Mösyö Madeleine. Beni duyuyor musunuz? Benim başıma gelenler de başka felaket, beni yine kurtarmak zorundasınız!»

İhtiyar adam dövünmeye başladı.

Bu sırada bir gıcırtı duyuldu, mezarlığın kapanan kapısıydı. Birden Fauchelevent gördüklerine inanamadı, Jean Valjean, gözlerini açmış şaşkınca bakıyordu.

Ölü görmek korkunçtur, ama dirilen ölü, daha da korkunç. Fauchelevent hemen bembeyaz kesildi, neredeyse kalbi duracaktı. Karşısındaki ölü mü, canlı mı, bilemedi.

Sonra onun konuştuğunu duydu:

«Dalmışım.»

Jean Valjean doğruldu.

Fauchelevent diz çöküp ellerini kavuşturdu:

«Yüce Tanrım, ne çok korktum!»

Daha sonra sevinçle bağırdı:

«Madeleine Baba! Madeleine Baba!»

Sadece bayılan Jean Valjean, havayı hissedince ayılmıştı. Büyük sevinçler korkunun bir tepkisi gibidir.

Yaşlı bahçıvanın da kendisine gelmesi vakit aldı. Sayıklarcasına konuşuyordu:

«Ya, ölmediniz ha! Oh, ne kadar akıllısınız, size güvenece

ğimi biliyordum. Demin sizi gözleriniz kapalı görünce, yandın Fauchelevent, o öldü diye çok korktum, fakat artık dirildiniz. Ya ölseydiniz, ne yapardım? Hele şu küçük kız, onu yanında bıraksam manav kadın şaşakalırdı!»

Jean Valjean:

«Üşüdüm,» dedi.

Fauchelevent hemen aklını başına topladı:

«Hemen gidelim,» dedi.

Cebinden küçük bir konyak şişesi çıkarıp Jean Valjean'a uzattı. Konyak adamın toparlanmasına yardım etti, ihtiyar bahçıvan da birkaç yudum içti ve telaşla tabutu tekrar çiviledi. Üç dakika sonra mezardan çıktılar.

Fauchelevent mezarcının uzun süre gelemeyeceğini biliyordu, bütün gece gelemezdi, hâlâ kartını arıyor olmalıydı.

Biri küreği, diğeri kazmayı aldı ve boş tabutu hemen gömdüler.

Çukur dolduğunda Fauchelevent:

«Haydi küreği götürün, kazma bende kalsın,» dedi.

Karanlık çökmüştü.

Jean Valjean güçlükle yürüyordu, soğuktan her yanı tutulmuştu. Damarlarındaki kanı donmuş gibiydi. Ama hemencecik toparlandı.

Cenaze arabasının geçtiği yollardan geçip kapıya yaklaştılar. Fauchelevent mezarcının kartını kutuya attı, kapıcı ipi çekip kapıyı açtı, çıktılar.

Fauchelevent:

«Tanrı'ya şükürler olsun, ne güzel düşündünüz Madeleine Baba,» dedi. «Artık kurtuldunuz.»

Vaugirard kapısından çıktılar. Bir ara Fauchelevent, arkadaşına:

«Madeleine Baba,» dedi «sizin gözleriniz daha keskin. Bana 78 numarayı gösterin.»

«Tam önündeyiz,» dedi Valjean.

Fauchelevent bir elinde kazma, diğerinde kürek kapıyı çaldı.

Çatı katından bir ses duyuldu:

«Girin.»

Bu, Gribier'in sesiydi.

Fauchelevent kapıyı itti. Mezar kazıcısının evi de bütün o yoksul evleri gibi eşyasız ve karmakarışık bir mezbeleydi. Belki bir tabut olabilecek bir tahta sandık dolap niyetine kullanılıyor, bir yağ çanağı yıkama leğeni olarak kullanılıyordu. Yatak yerine bir saman yığını, bir ot minder vardı. Zemin taşları iskemle ve masanın yerine geçiyordu. Bütün bu yoksul ev sanki bir zelzeleden izler taşıyordu. Sanki demin burada şiddetli bir sarsıntı olmuştu. Kapaklar yerinden oynatılmış, pılı pırtı karmakarışık halde savrulmuştu. Bir köşede sıska bir kadın ve bir yığın çocuk birbirlerine sokulmuşlardı. Yere atılan testi kırılmış, ana ağlamış, çocuklar herhalde epeyce dövülmüşlerdi. Bu fukara oda deminki uzun bir araştırmanın izlerini taşıyordu. Şu kesin ki, kartını yitirmekten perişan olan mezarcı odada kartını boşuna aramıştı. Bakmadık yer bırakmamış ama bulamamıştı.

Fakat Fauchelevent'in başarısının bu üzücü yanını fark edemeyecek kadar acelesi vardı.

«Küreğinle kazmanı getirdim,» dedi.

Gribier ona şaşkınca baktı:

«Sen misin?»

«Evet, kartınızı buldum, kapıcı kutusuna attım, yarın sabah alın. Ben de işiniz yarım kalmasın diye ölüyü gömdüm ve gereçlerinizi getirdim. Kapıcı size kartınızı verir, böylece

on beş frank cezadan kurtulursunuz.»

Gribier'in sevinçten ağzı kulaklarına vardı:

«Sağol arkadaş,» dedi, «gelecek sefere içkiler benden.»

8 SORGUDAKİ BAŞARI

Bir saat sonra, koyu karanlıkta iki erkek ve bir küçük kız çocuğu Petit Picpus Sokağının 62 numaralı kapı tokmağını çaldılar.

Bunlar Fauchelevent, Jean Valjean ve Cosette idi.

Adamlar manav kadında kalan kızı almışlardı. Cosette manav kadının evinde kaldığı yirmi dört saat içinde tek kelime etmemiş, sessizce titremişti. Ne bir şey yemiş, ne de uyumuştu. İyi kalpli manav kadının bütün sorularına acılı dolu bir bakışla yanıt vermişti. Cosette son iki gündür olanlardan hiç söz etmemişti. Zavallı kız, dara düştüklerinin farkındaydı. «Sessiz durmasının» gerekli olduğunu çok iyi biliyordu. Ona «Bir şey söyleme» denmişti, o da buna uyuyordu. Korku dilsizleştirir. Üstelik kimse bir çocuk kadar sır tutamaz.

Ama yine de, korkuyla geçirilen yirmi dört saatten sonra Jean Valjean'ı tekrar karşısında bulan çocuk, o kadar sevinçle bağırmıştı ki, onu duyan bir insan, kızın ne kadar rahatladığını anlardı.

Manastırda uzun yıllardır kalan Fauchelevent, parolaları bilirdi. Kapılar önünde açıldı.

İşte böylece Jean Valjean'ı manastırdan çıkarma işini de halletmiş oluyordu.

Başrahibeden buyruk alan kapıcı, kapıyı açarak yeni gelenleri başrahibenin odasına gönderdi.

Başrahibe elinde teşbihiyle onları bekliyordu. Yanında, söz hakkı olan rahibelerden biri vardı. Tek bir mum salonu aydınlatmaya çalışıyordu. Başrahibe Jean Valjean'ı baştan ayağa inceledi, sordu:

«Bahçıvanımızın kardeşi siz misiniz?»

Fauchelevent yanıtladı:

«Evet, Ana.»

«Adınız nedir?»

Yine Fauchelevent yanıtladı:

«Ultime Fauchelevent.»

Sahiden yıllar önce ölen kardeşinin adı böyleydi.

«Nerelisiniz?»

«Amrens civarından, Picquigny.»

«Kaç yaşındasınız?»

Fauchelevent yine kardeşinin yerine yanıtladı:

«Elli.»

«İşiniz nedir?»

«Bahçıvan.»

«Hıristiyan mısınız?»

Fauchelevent yanıtladı:

«Ailemizde herkes Hıristiyandır.»

«Küçük kız sizin mi?»

«Evet, Ana.»

«Siz onun babası mısınız?»

«Hayır, dedesiyim.»

Söz hakkı olan rahibe, başrahibeye yanaştı ve usulca:

«Güzel konuştu,» dedi.

Başrahibe, Cosette'e ilgiyle baktı ve yarım sesle diğer hemşireye:

«Kız çirkin olacak,» dedi.

Rahibelerin ikisi de, bir süre usul sesle konuştular, daha sonra başrahibe bahçıvana:

«Fauvent Baba,» dedi, «kardeşinizin dizine bağlaması için size bir çıngırak daha vereceğiz.»

Ertesi gün bahçede iki çıngırak sesi vardı. Rahibeler duvaklarını aralayarak bahçeye bakma cesaretini gösterdiler. Fauvent'in yanı sıra başka bir erkek de bahçeyi kazıyordu. Rahibeler şaşkındı. Öyle ki disiplini bozarak: «Bu da bahçıvan yardımcısı,» diye fısıldaştılar.

Jean Valjean, Ultime Fauchelevent adıyla manastırda bahçıvan olarak işe başladı.

Cosette'in okula alınmasına yol açan şey, başrahibenin «Çirkin olacak,» demesiydi.

Manastırda ayna bulunmazdı, ama yine de kendilerini güzel sanan kızlar, rahibe olmayı o

kadar içtenlikle istemezlerdi. İşte bundan dolayı manastıra bir rahibe daha kazandırmak isteyen hemşireler, Cosette'in çirkin olacağı kararına varmışlardı.

Bütün bu macera, ihtiyar Fauchelevent'e epeyce saygınlık kazandırdı. Himayesine aldığı Jean Valjean'ın minnetini kazandı, kartını bulup yerine mezar kazdığı için mezarcı Gribier ondan çok memnun kaldı. Manastırda saygınlığı çoğalmıştı, o

saygıdeğer rahibenin kilise altındaki mahzene gömülmesine yardım ettiğinden Başrahibenln iyice gözüne girdi. Manastırdaki rahibeler Fauchelevent'e büyük minnet duydular. O artık hizmetçilerin en güvenileni, bahçıvanların en değerlisiydi. Öyle ki piskoposun manastırı ziyaretinde başrahibe biraz övünerek bu konuyu Monsenyöre açtı. Piskopos da, bu olaydan, Kral'ın kardeşi Monsenyör'un rahibi olan M. De Larik'e söz etti. Daha sonraları Reins piskoposu olacak M. De Laril kardinal olduğunda bu haber ta Roma'ya kadar yayıldı.

O zamanki Papa Leon VII, Paris'teki bir yakınına yazdığı mektupta:

Duyduğum kadarıyla, Paris'teki manastırlardan birinde çok dindar bir Hıristiyan olan saygın bir bahçıvan varmış. Fauvan adındaki bu adam, rahibelere unutulmayacak hizmetlerde bulunmuş.

Fakat Fauchelevent bu başarısının yankılarını duyamadı, o manastırın bahçesinde görevini sürdürdü.

Toprağı kazdı, belledi, işledi. Geceleri dondan korumak için kavunlarını camlar altında gizledi, meyveleri aşıladı. Bu bakımdan bir benzerlik kurabiliriz, o da tıpkı Durhan ve Surrey'deki ödül kazanan bir sığır gibi utkusunu bilmeden yaşadı.

illustrated London News gazetesinde fotoğrafı yayınlanan «Boynuzlu hayvanlar arasında birinciliği kazanan öküz» adlı yazısının çıktığından habersiz hayvan otlakta otlamasını nasıl sürdürdüyse, Fauchelevent de hayatını öylece sürdürdü.

9 MANASTIR-OKUL

Manastır okuluna giren Cosette susmayı sürdürdü. Aslında o kendisini Jean Valjean'ın kızı biliyordu. Hem fazla bir şey bilmiyordu, ne anlatacaktı ki? Değindiğimiz gibi, acılar çocukları susmaya alıştırır. Cosette o kadar acı çekmişti ki, değil konuş

mak, zaman zaman soluk almaktan bile çekinirdi. Kaç kez, tek bir laf nedeniyle dövülmüştü. Jean Valjean'ın himayesine girdiğinden beri, kendisini bir parça güvende hissediyordu ki, bu olaylar onu daha da korkuttu. Ama manastırda ferahladı. Oraya hemen alıştı. Şu var ki, Gorbeau harabesinde bıraktığı bebeği 'Catherine'i özlüyordu. Hem, bir kez Jean Valjean'a yakındı:

«Ah baba, bilseydim, onu getirirdim.»

Okulda pansiyoner olan Cosette, öğrencilerin formaların giymeye zorlandı. Jean Valjean kızın daha eskimemiş olan matem giysilerinin kendisine verilmesini istedi. O bu giysileri edindiği bir bavula yerleştirip, naftalinledi ve bir dolaba koydu. Dolabın anahtarını sürekli üzerinde taşırdı. Hatta bir gün Cosette, kendisine sordu: «Baba, şu hoş kokan kutuda ne var ki?»

Fauchelevent Baba ise yaptığı, iyiliğin ödülünü fazlasıyla aldı. Artık eskisi gibi yorulmuyordu, bir de enfiye çekmeyi çok sevdiğinden, Mösyö Madeleine'in kendisine bol bol sağladığı tütünü, eskisinden daha fazla kullanabiliyordu.

Rahibeler yeni bahçıvanın Ultime adını benimsemediler, onu «Diğer Fauvent» diye çağırdılar.

Eğer bu dinibütün kızların da Javert gibi iyi gören gözleri olsaydı, sokak işlerine sürekli ihtiyar engelli adamın koştuğunu görürlerdi. Yeni bahçıvan, bahçeden dışarı adımını atmıyordu. Fakat kendilerini Tanrı'ya adayan bu kutsal kızlar polislik nedir bilmediklerinden, buna dikkat bile etmediler. Onlar birbirlerini gözetmekle oyalanırlardı.

Aslında Jean Valjean böyle yaparak isabetli davranıyordu, çünkü Javert bütün bir ay mahalleyi gözetimi altında bulundurmuştu.

Bu manastır Jean Valjean için uçurumlarla dolu bir yerdi. O büyücek bahçede gözlerini yukarı kaldırıp, Tanrı'ya yaklaşıyor ve Cosette'in yakınlığına seviniyordu.

Çok güzel bir hayata başlamıştı.

Yaşlı Fauchelevent ile bahçenin en dibindeki, o eski kulübede kalıyordu.

1845 yılında henüz ayakta olan bu kulübede, üç oda vardı.

Ama bu odaların tümü boştu, sadece duvarları vardı. Bu odaların en iyisini Fauchelevent Baba zorla -çünkü Jean Valjean boşuna üstelemişti- Bay Madeleine'e verdi. Bu odanın duvarında, dizlikle sepetin asılmasına yarayan iki çividen başka, süs olarak, ocağın üzerine konulan '93'ten kalma kralcıların bir banknotu vardı.

Bu Vendeeli parayı duvara Fauchelevent'den önceki bahçıvan çivilemişti. Eski bir kuvan olan bu adam manastırda ölmüştü.

Jean Valjean bütün gün bahçede çalışıyor ve manastıra epey faydalı oluyordu. Gençliğinde rençberlik eden köylünün, bitkiler ve ağaçlara dair epey bilgisi vardı. Bunu kullanmaya fırsat buldu. Meyveliğin ağaçlarının neredeyse hepsi yabani meyve verirdi. Jean Valjean, bunları aşıladı, budadı ve onların çok nefis meyveler vermesini sağladı.

Cosette her gün dedesini ziyarete gelirdi. Bir saatlik izni vardı. Rahibeler epey üzgün olduklarından, Cosette, onları bu iyi kalpli dedesiyle kıyaslıyor ve çok seviyordu. O belirli saatlerde koşarak yanına gelir ve orayı cennete çeviriyordu. Cosette'e verdiği mutluluk sanki Jean Valjean'a geçiyordu. Başkasına verdiğimiz mutluluk iki kat çoğalıp bize geri

döner. Teneffüs saatlerinde, Jean Valjean, ta uzaktan Cosette'in diğer kızlarla koşup oynadığını görür ve kahkahalar arasında onun kahkahasını hemen tanırdı.

Cosette artık gülüyordu.

Cosette'in yüzü bile değişmişti. Yüzündeki o acının yerini artık neşe almıştı. Kahkaha güneş gibi, dokunduğu yeri aydınlatır. Cosette çocuk sesiyle çok akıllıca sözler ediyordu.

Teneffüs bitiminde, Jean Valjean, kızının sınıfının pencerelerine bakar ve geceleri gözlerini onun yatakhanesinin ışığına çevirirdi.

Tanrı'nın ne yaptığını bildiği söylenir. Gerçek manastır Cosette'e ne kadar faydalı olduysa, Jean Valjean için de o kadar iyi olacak, onun doğru yoldan ayrılmasını önleyecekti. Çoğu zaman erdem gurura götürür. Bu da şeytanın yükselttiği bir köp

rüdür. Jean Valjean farkında olmadan o köprüye çok yakındı, neredeyse kendisini Piskopos Myriel'le karşılaştırmaya başlayacaktı. Bir ara çok kibirsizce davranmıştı, fakat artık kıyaslamalardan gurur doğuyordu. Bilinmez, belki de gurur kin haline gelirdi.

Manastır onu bu noktada durdurdu.

Bu onun gördüğü ikinci kapatılmaydı. Gençliğinin en verimli yıllarını insanlık döküntülerinin toplandığı bir cezaevinde geçirmişti. Şimdi zindandan sonra manastırı görüyordu ve aklında bunları kıyaslıyordu.

Çoğu zaman, toprağı işlerken, küreğine yaslanır ve gözleri göklerde, uzun bir düşünceye dalardı.

O eski dert ortaklarını düşünürdü. Onlar ne kadar fukara insanlardı. Şafak sökerken uyanırlar ve geceye kadar boyuna çalışırlardı. Birkaç saat uykuları vardı, incecik yataklarda yatar, kışın en kötü günlerinde bile çok az ısıtılan odalarda dinlenirlerdi. Sırtlarında o iğrenç kırmızı kazaklar vardı. Çok sıcak günlerde, büyük bağış olarak keten pantolon giymelerine ve çok dayanılmaz soğuklarda üzerlerine bir yün kazak geçirmelerine izin verilirdi. Ne şarap içer, ne de et yerlerdi. Fakat çok çalıştıkları ve çok yorulduklarında bir parça et verilirdi. Gözleri yerde, saçları tıraşlı yarım sesle konuşur, kırbaç altında çalışırlardı.

Sonra gözlerini manastırdakilere çeviriyordu. Bu kadınların da saçları kesik, bakışları yerdeydi, bunlar da yarım sesle konuşurlardı, ama forsalar gibi utançla yaşamıyorlardı. Bunlar da toplumun eğlendiği kişilerdi. Onların da sırtları kendi kendilerine verdikleri cezaların izleriyle doluydu. Bunlar da dış dünyaya adlarını unutturmuş, farklı adlarla varlıklarını sürdürüyorlardı. Onlar da hiç et yemez, ağızlarına şarap sürmezlerdi. Zaman zaman, akşama kadar aç dururlardı. Onlar kırmızı kazak giymezdi fakat kefen gibi bir giysiyle örtünürlerdi. Kışın kendilerini üşüten, yazları bunaltan çuhalarla gezerlerdi. Üstelik yılın altı ayı, kendilerini kaşındıran gömlekler giyerlerdi. Onların yaşadıkları hücrelerde ne kadar soğuk olursa olsun, hiç ateş yakılmazdı. Üstelik bu ikinci grup ipince yataklarda değil, samanlar

da yatardı. Geceleri uykuya da hakları yoktu. Her gece, birkaç saatlik uykudan kalkıp buz gibi soğuk ve nemli bir kiliseye gidip dua etmeleri zorunluydu. Mermerlerin üstünde, dizler üzerinde sürünürlerdi.

Bazı günler, bu biçare yaratıklar, on iki saat dizlerinin üstünde kalırdı ya da epey bitkin olduklarında karınüstü, kolları açık haç biçimde taşların üzerine devrilirlerdi.

Birincide, mahkûmlar, erkeklerdi; İkincide, kadınlar, rahibelerdi. Bu adamlar ne yapmışlardı? Hırsızlık yapmış, çalmış, çırpmış ya da cana kıymışlardı. Bunlar haydut, madrabaz, kundakçı ve hırsızlardı. Peki ama bu kadınlar, ne yapmışlardı? Hiçbir şey!

Öncekiler en ağır suçları, diğerleriyse, sadece günahsızlığı simgelerlerdi. Bir yandan yarım sesle o korkunç cinayetlerin itirafları, diğer yanda yüksek sesle söylenen önemsiz suçların açıklanmaları. Bir yandan bataklık, diğer yandan hoş kokular. Birinde karanlık, ötekinde nurlu gölgeler, ışık.

Bu iki yerin ikisi de esaret yerleridir. Birinci tutsaklıkta ceza bitiminde bir kurtuluş, yasal bir sınır ve en azından firar olanağı vardır. Diğeri, insanoğlunun ölüm adını verdiği özgürlük ışınıdır.

ilk yerde zincirliydiniz, İkincisinde inancınız sizi bağlardı.

Değindiğimiz birinci yerden diş bileme sesleri, sonsuz bir lanetlenme, toplumun yüzüne fırlatılan bir kin çığlığı, fenalık ve keder yayılırdı. İkincisinde, sadece sevgi ve dua yükselirdi.

Jean Valjean suçluların bunu ödemek zorunda olduklarını çok iyi biliyordu, ama o lekesiz kişilerin kendilerine işkence etmelerine bir anlam veremiyordu. Bu eşsiz, lekesiz yaratıkların niyetleri neydi? Vicdanında bir ses yanıtlıyordu: İnsanal cömertliklerin en iyisini sergileyip, başkaları için fidye ödemek.

Burada her türlü kişisel görüş bir kenara atılmıştır, biz yalnızca olayları anlatıyoruz; Jean Valjean açısından bakıyoruz, salt onun duygularını dile getiriyoruz.

Gözlerinin önünde fedakârlığın yüce zirveleri, faziletin en üst düzeyi vardı; insanların suçlarını affeden, onların yerine acı çe

ken masumiyet; katlanılan esaret, kabul edilen azap; günah işlememiş ruhların hata işleyenleri ondan kurtarmak için ısrarla aradıkları acı; Tanrı aşkına boğulan insanlık sevgisi. Fakat orada belirli bir süre kalan, yalvaran sevgi, cezalandırılanların acısını çeken, ödüllendirilenlerin gülüşünü taşıyan uysal varlıklar. Yakınmaya kalkıştığını anımsamıyordu bile!

Gece yarıları sık sık kalkıyor, şiddetle ezilen bu masum yaratıkların şükran ezgilerini dinliyordu; beride haklı olarak cezalandırılanların Tanrı'ya seslerini yalnızca sövmek için yükselttiklerini, kendisi gibi bir sefilin Tanrı'ya yumruk salladığını düşününce damarlarında kanı donuyordu.

Tanrı'nın yarım sesle yaptığı bu anımsatma gibi, kendisini koyu koyu düşündüren, ilgisini çeken şey şuydu: Cezaevi duvarlarına tırmanma, bahçe duvarlarını geçme, ölümü

göze alarak kabul edilen macera, güç, zor çıkış... Ötekinden kurtulmak için harcadığı bütün gayretlerin aynısını burada kalmak için yapmıştı. Acaba yazgısının bir işareti miydi bu?

Evet bulunduğu kurum da bir cezaeviydi. Parmaklıklar, kafesler, demir çubuklar vardı, fakat kimler kapatılmıştı: Melekler.

Burası bir cezaevi değil, duaeviydi. Fakat şunu da söylemek gerekir ki, o, katillerin toplandıkları asıl cezaevinden çok daha korkunç bir yerdi. Bu bakire kızlar, mahkûmlardan daha sert disiplin altındaydılar. Burada sürekli soğuk ve acı bir rüzgâr esiyordu.

Niye?

Bütün bunları düşünmek onun ruhunu iyice yüceltiyor, derin bir coşkuya boğuyordu içini.

Bütün bunları düşündüğünde, içindeki her şey bu yücelik karşısında yıkılıyordu. Bu düşüncelerin içinde kendinibeğenmişlik yok oluyordu. Düşünceleri yeniden kendine döndü; kendini çok çelimsiz gördü, ağladı.

Altı aydır hayatına giren şeyler, Cosette sevgiyle, manastır alçakgönüllülükle, onu Piskoposun kutsal emirlerine doğru götürüyordu.

Zaman zaman, akşamları, alacakaranlıkta, bahçenin tenha

olduğu vakitlerde kilisenin yanındaki yolun ortasında, geldiği akşam baktığı pencerenin önünde, düzeltmeyi yapan rahibenin secdeye kapanıp dua ettiğini bildiği tarafa doğru diz çöktüğü görülüyordu. O rahibenin önünde diz çöküp dua ediyordu. Sanki doğrudan doğruya Tanrı'nın huzurunda diz çöküp dua etmeye gücü yoktu.

Kendisini kuşatan bu güzellikler, bu sessiz bahçe, hoş kokulu çiçekler, sevinçle oynaşan günahsız çocuklar, kilise, bunların hepsi onun ruhuna doluyor ve onun farklı bir insan olmasını sağlıyordu.

Jean Valjean hayatının iki döneminde Tanrı evine sığınmıştı. Önce, bütün kapıların kendisine kapandığı, bir hayvan gibi her yerden kovulduğunda o iyi kalpli Piskopos, ona el vermişti. Bu kez de, yine toplumun kendisini kovaladığı, tam kodese tıkacağı anda, yine bir Tanrı evine sığınmıştı.

İlki olmasaydı yine suça batmış olacaktı, İkincisi olmasa yine azap çekecekti.

Kalbi minnetle eriyordu, giderek daha çok seviyordu. Böylece yıllar geçti. Cosette büyüyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MARIUS

BİRİNCİ KİTAP PARİS'E DAİR ÖNEMSİZ AYRINTILAR

1 FAZLA GENÇ

Paris'in bir çocuğu, bir kuşu vardır. Kuşun adı serçe, çocuğunki adı yumurcak'tır.

İlki olanca sıcaklığı, diğeri bütün sabahı oluşturan bu iki düşünceyi birleştirin, şu kıvılcımları, Paris'le çocukluk devrini birbiriyle çarpın; bunun sonucunda küçük bir yaratık peydah olur. Platus buna «Küçük Erkek» derdi.

Bu küçük yaratık, epey neşelidir. Aslında her öğün doyasıya yemek yemez, aksine, çoğu zaman ekmek bile bulamaz, fakat her akşam tiyatroya gider. Üzerinde gömleği, ayağında potini yoktur. Evinin çatısı bile olmaz genellikle. Fakat o bunları hiç dert etmez. Yaşı yedi ile on üç arasındadır.

İpsiz sapsız gibidir, kaldırımları arşınlar, ayak bileklerine dek inen yamalı bir pantolonu vardır; babasının. Kulaklarına dek inen eski bir şapkası vardır. Arabacı gibi söver, meyhanelere dalar, çeteleri tanır, hırsızlarla ahbaplık eder, kızlarla içlidışlıdır. Argo konuşur, açık saçık şarkılar bilir. Fakat bütün bunlara karşın kalbi lekesizdir. Çünkü onun o çocuk ruhunda bulunan öz günahsızlıktır. Tanrı'nın insanoğluna bağışladığı en büyük armağanlardan biri olan saflığını korur. İnsanoğlu çocuk olduğu yıllarda, Tanrı onun günahsız olmasını ister.

O kocaman Paris'e «Bu da kim?» diye sorulacak olunsa, Paris: «O benim evladım!» der.

2 ÖZELLİKLER

Paris'in afacanı dev gibi bir kadından doğan bir cücedir. O kadar da abartmayalım, çamurlarda yuvarlanan bu haşarının üzerinde bazen bir gömleği olur. Fakat o gömleği değiştirecek bir diğeri asla yoktur.

Zaman zaman ayaklarında potinler olur, ama bunlar tabansızdır. Bazen bir evi vardır, sever, çünkü orada anasını bulur, fakat o yine de kuş gibi özgür olduğu sokakları ister. Kendince oyunları, yaramazlıkları vardır ki, bunların temeli kenterlere duyduğu kindir. Kendine has renkli bir dille fikirlerini söyler. Onun dilinde ölmek, 'cızlamı çekmek'tir. Meslekleri, müşterilere araba çağırmak, kapıları açmak, yağmurdan sokakların sel gibi olduğu günlerde kadın ve kızları yolun diğer kaldırımına sırtında geçirmektir. Gazetelerden okuduğu birazcık bilgiyi yüksek sesle bağırır.

Sevdiği hayvanlar da vardır. Uğurböceği, hamamböcekleri ve korkunç karafatmalar. Bu arada kendi dilinde canavar diye tanımladığı, ne kertenkeleye, ne de kaplumbağaya benzeyen, üzeri pullu, tüyleri vıcık vıcık, çoğu zaman sürünen ve inşaatların kireç kuyularından çıkan korkunç bir hayvan vardır ki, bu aslında kendisini herkese göstermez. Haşarı, bu canavarı sağır diye çağırır, yıkıntılarda, inşaat alanlarında taşlar arasında böylesi sağırları aramak onun en büyük keyfidir. Başka bir eğlence: Ansızın bir taşı kaldırıp tespihböceklerini görmek. Paris'in her bölgesi oradaki ilginç buluşlarla ünlüdür. Ursulines şantiyelerinde kulağakaçanböcekler vardır, Pantheon'da kırkayaklar; Champ-

de-Mars'ta kurbağa yavruları vardır.

Özdeyişlere gelince, bu çocukta Talleyrand kadar fazladır bunlar. Daha az arlanmaz değildir ama, daha namusludur. Anlatılması zor, hazırlıksız bir neşesi vardır; kahkahasıyla esnafı şaşırtır. Neşesinin türleri, yüksek komediden maskaralığa uzanır.

Bir cenaze geçiyor. Ölünün yanında gidenler arasında bir doktor vardır.

«Vay canına!» diye bağırır bir Paris serserisi, «Bunlar ne zamandır eserlerini yerlerine de götürüyor?»

Bir başka haylaz, bir kalabalığın arasındadır. Gururlu, gözlüklü, köstekli bir adam hışımla döner: «Karımın beline el attın, it!» der.

«Kimi? Ben mi efendim? Üstümü arayın.»

3 CANA YAKINDIR DA

Haylaz, akşamları gündüzün bir biçimde kazandığı birkaç metelik sayesinde, postu tiyatroya atar. Bu büyülü kapıyı aşar aşmaz her şeyi unutur. Artık ne açlık vardır, ne de yoksulluk. Paris hovardası oluverir. Tiyatrolar, alaşağı edilmiş, ambarları yukarda olan gemiler gibi görünür. Paris çapkını bu ambara tıkılır. Kurtçuğun yanında gece kelebeği neyse, ona göre Paris hovardası da odur; tıpkı öyle havai, her şeyin üstünde süzülen yaratık. Bu dar, çürük kokulu, karanlık, yüz kızartıcı, zararlı, tiksinç, çirkin ambarın cennet adını alması için mutluluk parıltısıyla, sanat heyecanıyla, neşe gücüyle, kanat çırpmaya benzeyen alkışlarıyla onun orada bulunması yeter.

Bir yaratığın faydalı olan yanını çekip alın, ona değersiz şeyler verin, alın size bir «Yumurcak.»

Edebiyata ilgi duyar, bilgiçlik taslar, aslında klasik eserleri pek sevmez ve akademik oyunlardan hoşlanmaz. Örnek olsun diye şu kadarını söyleyebiliriz: Matmazel Mars bu çocuk izleyiciye hitap etmezdi. Çocuklar onu makaraya alıp ona Matmazel Moche lakabını takmışlardı.

Bu küçük yaratık güler, eğlenir, hır çıkarır, çocuk olsa da, birazcık bilgedir. Lağımlarda balık tutar, çamurlarda güreşir, kimsenin bilmediğini bilir, ıslık çalıp alkışlar, bağırır güler. Çöplükten neşe çıkarır; ustalığıyla her yeri ve her şeyi kasıp kavurur, sırıtır, ısırır, ıslık çalar, şarkı söyler, alkışlar, yuhalar, ‘Alleluia’yı

‘Matanturlurette’le yumuşatır, ‘De Profundis’ten ‘Chienlit'ye kadar bütün ezgileri yayvan bir uyumla okur, aramadan bulur, neyi bilmediğini bilir, kapkaççı olacak kadar hızlı, akıllı olacak kadar delidir, arlanmazlık ölçüsünde ilhamlıdır. Olimpos’a diz çökebilir, gübreliğe uzanıp yatar, oradan yıldızlarla kaplanmış halde çıkar. Kaçık denecek ölçüde akıllı, çok da hislidir. Mezbelede dolaşır, fakat burdan her yeri süslü çıkar. Paris’in yumurcağı Rabelais’nin(*) çocukluğuna benzer.

(*) Rabelais: (1494-

1553) Fransız yazar; Gargantua ve Pantogruel adlı eserleri vardır.

Saat koymak için küçük cebi olmayan pantalonlardan hoşlanmaz. Hiçbir şeye şaşırmaz, korku nedir bilmez, boşinanlarla eğlenir, abartılara dudak büker, hayaletlere dil çıkartır.

Kendini dev aynasında görenleri, sahtekârca düşünenleri şiirden mahrum eder, destansı abartmaları komikleştirir. Bunu sıradanlığından yapmaz, hayır; ama, gösterişli hayalin yerine kaba, gülünç gözboyacılığı koyar. Karşısına Adamstar(**) çıksa, afacan: «Bakın hele! Gulyabani gelmiş!» der.

(**) Vasco de Gama'nın, Ümit Burnu'nu geçerken karşısına çıkan dev.

4 FAYDALARI DA DOKUNABİLİR

Paris avareyle başlar, haylazla biter. Dünyanın başka hiçbir yerinde rastlanmayan iki tür yaratır. Sadece izlemekle kalan pasif varlıkla habire bir şeyler yapmak isteyen bitmez erk. Paris, tarihinde bu iki karşıt yaratığı bağdaştırır. Aylak monarşiyi, yumurcak anarşiyi simgeler.

Paris mahallelerinin bu solgun yüzlü çocuğu, kederle mayalanır ve büyür. Toplumsal gerçeklerin ve insani sorunların dalgın bir tanığı olup çıkar. Kendisini ilgisiz ve kaygısız, umursamaz sanır, değildir. Her an gülmeye hazır bekler, fakat başka şeylere de hazırdır. Önyargı, tiranlık, haksızlık, tutuculuk, zorbalık, bunlar Paris yumurcağının en yenilmez düşmanlarıdır.

Bu çocuk büyüyecek.

Onun hamurunda biraz çamur, biraz nefes vardır. Aklına bir Tanrı çıksa, olanca yazgısı değişebilir. Tanrı çoğu zaman Yumurcağın yanı başından geçer. Şansı kulağından tutan böyle sokak çocuklarından, kendi kendilerini yetiştiren ünlü kişiler çıkmıştır. Paris'in bütün hayali, bütün espri anlayışını kendinde toplamış olan bu yumurcak bir cevherdir.

5 İZİN VEREMEYECEKLERİ

Yumurcak kendisinden hoşlanır, fakat yalnızlığı da sever, çünkü onun benliğinde bir bilgelik özü vardır.

Düşünerek yürümek felsefeye hayli yararlı olabilir, özellikle Paris'in çevresi gibi iki doğanın oluşturduğu kırlarda gezinmek ruhu dinlendirir.

Banliyöde dolaşmak karayla denizin izlencesine dalmaya eştir. Ağaçların sonu çatıların başlangıcı, otun kaybolması, kaldırım taşlarının görünmesi, bostanların bitimi, dükkânların sergilenmesi, ilahi mırıltının sonu, insan seslerinin başlangıcı, işte bütün bunlarda doğanüstü bir özellik vardır.

Hüzünlü niteminin yakıştırıldığı bu banliyölerde gezen yaya için düşünmekten başka yapacak ne bulur ki?

Bu satırları kaleme alan kişi, Paris kapılarının dışında saatlerce yürümüştü ve bu yürüyüşler kendisi için unutulmaz hatırların kaynağı olmuştu.

Bu solgun çimenler, bu çakıllı yollar, bu bataklıklar, bu hendekler, bir bostanda hemen göze çarpan turfanda sebze ve meyveler, kentsoylu ile köylünün birleştiği engin arsalar, hiç umulmadık anda garnizon trampetinin kulağı acıttığı bu bomboş köşeler, gündüzleri kimselerin geçmediği, geceleyin her tür belanın kol gezdiği ücra yerler. Rüzgârda dönen eski değirmen, mezarlık çevresindeki meyhaneler. Güneşin aydınlattığı engin genişlik, bütün bunlar afacanın kol gezdiği, dolaşmayı sevdiği

yerlerdir. Böylesi yerlerde hem doğa, hem de insanlık ruha seslenir.

Dünyada neredeyse hiç kimse şu tuhaf yerleri, onun kadar bilmez. Glaciere'i, mermi delikleri içindeki Grenelle'in tiksinç duvarını, Mont-Parnasse'ı, Fosse-aux-Doups'yı, Marne sahilindeki Aubiers'leri, Montsouri'yi, Timbe-lssoire'ı, artık yalnızca mantarların bitmesine yarayan, toprak seviyesinde çürümüş tahtalardan bir kapağın kapattığı, boşalmış eski bir taş ocağı bulunan Châtillon'un Pierre-Plate'ını. Roma ovası bir hatıra, Paris banliyösü başka bir hatıradır; ufkun önümüze serdiklerinden yalnızca tarlalar, kırlar, evler, ağaçlar görmek yüzeysel görmek demektir; eşyanın bütün görünümleri Tanrı'nın fikirleridir. Bir ovanın bir şehirle birleştiği yerde her zaman iliklere işleyen bir keder vardır. Orada doğayla insan size aynı anda seslenir. Orada bölgesel tuhaflıklar belirlenir.

İşte en fukara mahallelerde en çok göze çarpan, pılı pırtı örtülü, toz toprak içinde oynayıp duran çocuklar...

Kılıklarının döküntü olmalarına karşın saçlarına çiçekler iliştirirler. Kenar sokaklar onların dünyası ve rahat soluk aldıkları tek yerdir. Bunların hepsi de en perişan ailelerin çocuklarıdır. Banliyö onların gibidir, kaçamaklarına orada devam ederler. Kelimelerini anlamadan safça en açık saçık şarkıları söylerler. Mayısın mavi bir günü ya da haziranın altın yaldızlı gün batımında onları yere çömelmiş halde misket oynarken görebilirsiniz. Sizi görür görmez, hemen bir işleri olduğunu ve geçimlerini sağlamak zorunda olduğunu hatırlayıp size bir şey satmayı önerirler. Bu zaman zaman mayısböceklerini doldurdukları eski bin yün çorap, zaman zaman bir buket leylaktır. Bu çocuklarla karşılaşmak Paris'in en hoş ve aynı zamanda en etkili görüntülerinden biridir.

Çoğu zaman aralarında küçük kızlar da olur. Belki kız kardeşleri. Neredeyse yetişkin gibi görünen genç kızların yüzleri güneş yanığı, sıska burunları çillerden görünmeyen, yine de kendilerince sevimli olan kızlardır. Başlarına mavi çiçeklerden ve gelinciklerden çelenkler takarlar, gülerek çıplak ayak koşu

şurlar. Kırlarda buldukları kirazları avuç dolusu yerler. Akşama doğru onların gülüşerek birbirlerine fısıldaştıkları duyulur. Şair ruhlu gezgin bu kızların görünümünden de esinlenir.

Paris'in merkezi, Paris'in banliyösü işte bu çocukların cennetidir. Asla bu sınırları aşmazlar. Onlar için Paris'ten çıkmak balıkların sudan çıkması gibi tehlikelidir. Onların dünyası banliyöyle çizilmiştir.

Ivry, Gentilly, Arcueil, Belleville, Aubervilliers, Ménil-Montant, Chlisy-le-Roi, Bilancourt, Meudon, Issy, Vanrves, Sèvres, Puteaux, Neuilly, Gennevilliers, Colomber, Romainville, Chaton, Anniéres, Bourgival, Nanterre, Enghien, Noisy-le-Sec, Nogent, Gornay, Drancy, Gonesse işte dünyaları burada biter. Bu çocuklar başka yer bilmezler.

6 BİR PARÇA TARİHİ BİLGİ

Bu anlatının geçtiği yıllarda her sokak başında bir polis yoktu. Bugün de böyledir.

Kimsenin yasaklamaması yüzünden, yığınla çocuk bulunurdu Paris ve çevresinde. O yıllarda yapılan bir istatistikten, tek bir günde sokaktan iki yüz altmış çocuğun toplandığını öğreniyoruz. Bunlar köprü altında yaşayanlardı. Tıpkı dam altına yığılan kuşlar gibi.

İnsanoğlunun bütün suçları çocuğun
haytalığında başlar.

Fakat yine de Paris'e bir ayrıcalık tanıyalım. Başka bir şehre ipsiz sapsız, yetim bir çocuğun sonu, hırsızlık veya cinayet olur belki, Paris'in afacanları arasında, böyle haylazlara az rastlanırdı. Sanki Paris'in atmosferi onların benliğini korurdu.

Yine de bu sözlerimize karşın, bu fukara, yetim çocukları görmek insanın yüreğini acıtır. Bu manzarada, dağılan ailelerin, kopmuş bağların uçuşan ilmeklerini görürüz. Çağdaş uygarlıkta bile, bu aile parçalanmalarına ne yazık ki, sık sık rastlanır. Çocuklarının başına neler geleceğini düşünmeyen, onları öylece sokağa atan zalim aileler... Sokaklara bırakılan çocuklar...

Bu arada, çocukları terk etmenin eski monarşi tarafından biraz da olsa onaylandığını açıklamadan edemeyeceğiz. Yoksul çocukların eğitimlerine soylular epeyce bozulurdu. Üstelik monarşi arada bir bu çocukları kullanırdı. İşte o zaman sokaklarda bir ayıklama yoluna gidilirdi.

XIV. Louis bir donanma kurmak istemişti. Düşünce epey isabetli olabilirdi, fakat bunu uygulamanın yolları o kadar kolay değildi. Henüz buharlı gemilerin bulunmadığı o günlerde, donanma, rüzgârın ne yapacağına bağlıydı, kürek gerekiyordu. Kadırgaları yürütmek için kürekçilere ihtiyaç vardı.

Zamanın başbakanı taşradan forsalar getirtiyordu. İnsanı yakalayıp küreğe göndermek için hiçbir olanak kaçırılmıyordu. Bir dinsel geçiş sırasında adamın biri kasketini çıkartıp selamlamadığı zaman, hemen küreğe... Sokaktan aldıkları yetim bir çocuk on beş yaşını geçti mi, hemen küreğe. Evet işte Güneş Kral denilen Büyük Louis'nin hükümranlığı böyle kurulmuştu.

XV. Louis zamanında, Paris sokaklarındaki çocukların yok oldukları dikkat çekti. Kralın kanlı banyolarına ilişkin korkunç şeyler anlatılırdı. Barbier, ayrımında olmadan, saf saf bunlardan söz etmişti. Çoğu zaman babalı olan çocukları da alıp götürürlerdi. Acı içindeki babaları, bir daha göremeyecekleri evlatlarının intikamını almak için, polise başvururdu. İşte o zaman Parlamento araya girer ve bazılarını astırırdı. Fakat kimleri? Suçluları mı? Yoo, hayır, haklarını arayan biçare babaları.

7 HİNDİSTAN'DA BİLE AFACANLAR KAST MENSUBU OLURDU

Paris'in haylazı olmak, bir tür kast(*) gibidir. Öyle herkes hayta olamaz.

(*) **Kast: Hindistan'daki toplumsal sınıflanma.**

Her isteyen yumurcak olamazdı.

Bu kelime, ilk kez 1834'de yayınlarda geçti ve halk dilinden yazın diline geçli. Önce, «Claude Gueux» adlı, bir kitapçıkta basılan bu sözcük, epey tartışmaya neden oldu. Fakat kelime yaşadı ve dile yerleşti.

Bu afacanların birbirlerine saygı duymaları için birçok şeye sahip olması zorunluydu. Aralarında epey saygın olabilen bir çocuk Notre Dame Kilisesinin kulelerinden bir adamın kaldırıma düştüğünü görmüştü. Bir diğeri İnvalidesler'in arka avlusunda gizlenen heykelleri göz ucuyla görebilmiş ve hatta onlardan biraz kurşun aşırmıştı. Bir diğeri de, bir kentsoylunun gözünü çıkarmaya uğraşan bir askeri tanımıştı.

O kadar ki, bir Parisli haşarı bir gün kötü şansından şöyle yakınmıştı:

«Ah, ilahların ilahı, öyle mutsuzum ki, henüz beşinci kattan düşen birini bile görmek nasip olmadı!»

Şurası kesin ki, bu güzel bir fıkradır: «Filanca Baba, eşiniz hastalıktan öldü; neden bir doktor çağırmadınız?» «Ne gelir elden, biz fakir kişileriz, kendi başımıza ölürüz.» Fakat, nasıl ki köylünün olanca alaycı tedirginliği bu kelimelerde toplanmışsa, kenar mahalle çocuğunun bütün dinsiz karmaşası da bu sözcüklerdedir. Bir idamlık arabada giderken, günah çıkaran rahibin sözlerine kulak verir. Paris'in sokak çocuğu bağırır: «Cüppesiyle konuşuyor. Hay tabansız, hay!»

Din hakkında belli bir ataklık sokak çocuğunun moralini yükseltir: Dinsiz olmak önemlidir.

Paris haylazları için infazlarda izleyici olarak bulunmak ödevdir. Çocuklar giyotini birbirlerine gösterirler. Ona sayısız isim vermişlerdir: Son Çorba Kaşığı, Somurtuk, Gök Ana, Son Yemek... İzlenceden bir şey kaçırmamak için tam vaktinde gelirler, ağaçlara, duvar tepelerine, hatta çatılara bile çıkıp, bacalara dayanarak izleyenler olurdu. Böyle bir çocuk için, çatıya tırmanmak da bir yelkenliye tırmanmak kadar kolay. En büyük şamata

Gréve'de(*) gördükleridir.

(*) Greve: infaz alanı.

Cellat Samson ve ölecekleri kutsamaya gelen Papaz Montes, onların en iyi arkadaşlarıdır. Çoğu zaman, kellesini kaybedecek olanı avutmak için ıslıklarlardı. Kimi zaman da cesur ölenlere hayran kalır, ona imrenirlerdi. Lacenair, yumurcaklık yıllarında o müthiş Dautun'un gözüpekçe öldüğünü görmüş ve şu unutulmaz sözü etmişti: «Çok kıskandım, inanın.»

Afacan, Voltarie'den söz edildiğini duymamıştı, fakat Papavoine'yi iyi tanırdı.

Aynı konuşmada politikacılarla canileri birbirlerine karıştırırlar. Her birinin ne giydiğini, uzun uzun incelemişlerdir. Kiminin kasket, kiminin melon şapka giydiğini belirtirler.

Bir gün, bir sokak fenerine çıkan bir yumurcağın kulağını büken polis, ondan şöyle bir yanıt aldı: «Bırakın Polis Amca, dikkat ediyorum, düşmem!» Polis ona şöyle dedi: «Düşüp düşmemen umurumda değil!»

Bu çocuklar toplumunda yaralanmak bir onur gibidir. Elini kolunu bacağını derinden kesen biri itibar kazanır.

Zorlu yumrukların sahibi olmak da, az bulunur bir niteliktir: «Ben boğa gibi güçlüyüm.»

Solak olmak kişiye imrenilmesini getirir. Hele şaşılık çok önemli bir şeydir.

8 SON KRALIN KAYDA DEĞER BİR SÖZÜ

Yazın kurbağa gibi olan yumurcak, akşam Austerlitz ya da İena köprülerinde, kömür vagonlarının veya çamaşır teknelerinin üstünden suya dalar. Polisi ve ahlak kurallarını takmadan zaman zaman çırılçıplak yüzer. Fakat polislerin onları enselemesinden korunmak için birbirlerine parolayla seslenirler. Seslenişleri Homeros'un dizelerine benzer. Eski Yunan şenliklerinde Bereket Tanrıçası Demeter onuruna okunan şarkılar kadar tarifsiz, bir şiiri vardır; Şarap Tanrısı canlanır gibi:

Hey hey,

Titi, hey hey;

Akrep var, zorbalar var,

Pırtını topla ve naşla,

Lâğımdan sıvış!

Zaman zaman bu «Böcek» -kendisine bu lakabı kendi takmıştır- evet bazen okumayı bile bilir, bazen yazar da. Kendisine faydalı olabilecek şeyleri öğrenmekte ondan iyisi

olamaz. 1815-1830 yılları arası hindi gluglu'suna öykünmekte birinciydi. Daha sonraki yıllarda 1830-1845 yılları arasında mahalle duvarlarına armut resmi çizmeye çalıştı. Bir yaz akşamı Kral Louis-Philippe, yürüyerek sarayına dönerken, tırnak kadar bir yumurcağın duvara kendi boyunda bir armut resmi çizdiğini gördü. Eski çağların en babacan krallarından olan büyük büyük dedesi IV. Henri gibi sevecen olan Louis-Philippe, çocuğu kollarında yere indirdi ve ona bir altın para (yüz frank) verip şunları söyledi: «Bak, bunun üstünde de bir armut var.»

Bu haylazlar patırtıdan hoşlanır, fakat din adamlarına kin bağlar. Yine bir gün Üniversite Sokağında, bir çocuk bir kapı önünde dilini çıkarıp duruyordu. Oradan geçen biri, ona bunu niye yaptığını sordu. Çocuk şöyle dedi:

«Burası bir rahibin evi.»

Haylaz unvanına hak kazanmış bir yumurcak, Paris'in bütün polislerini tanır, adını bilir. Onların alışkılarını, doğalarını bilir. Hem, onlar hakkında özel bilgilere de sahiptir. O hiç duraksamadan size: «Şu polis alçağın biri. Şu çok kötü. Şu polis çok iyi adamdır,» diyebilir. Bazıları polisle gizlice eğlenir, şöyle eder: «Şu aynasız, Austerlitz Köprüsünü kendi malı sanıyor. Köprü ona miras kalmış sanki, kimsenin oradan geçmesine izin vermiyor.»

9 GALYA RUHUNUN ÖLÜMSÜZLÜĞÜ

Pazarların çocuğu Pecquelin'de yumurcaklık mayası vardı, ünlü yazar Beaumarchais tam bir külhaniydi. Külhanilik Galya zekâsının küçük bir yansımasıdır. Sağduyuya eklendiğinde, şarapla alkolün karışımı gibi etkiler. Arada bir dağıttığı olur. Voltaire'de yumurcağa benzeyen çok şey vardır, Camille Desmoulins bir mahalle çocuğuydu. İnançsız biri olan Chapoionnat Paris sokaklarının tümünü arşınlamıştı.

Paris'in afacanı saygılı, alaycı ve küstahtır. Kötü ve az beslendiği için ve midesinden rahatsızdır ve sağlam dişi yoktur, ama işlek zekâsı onun en güzel gözlere sahip olmasını sağlar.

Olanaklı olabilse cennetin merdivenlerini dörder dörder çıkardı. Körebe oyununda birincidir. Çamurlarda oynar, ama herhangi bir kargaşada en önden koşar. Yaylımateşi bile umursamadan fırlar. Sokak çocuğu ansızın kahraman kesilir. Trampetçi Bara bir Paris çocuğuydu. Birden «Marş» diye bağırıp kahramanlığa geçerdi.

Çamurlarda büyümüş yumurcak, eşsiz bir idealistti, Moliere'e ve Bara'ya dek ulaşan bir kanat açmıştı.

Özetlemek gerekirse, yumurcağın sadece mutsuz olduğu için eğlendiğini ifade edebiliriz.

10 VE PARİS…

Tekrar özetlemek gerekirse Parisli afacanın, alnında kocamışlık çizgileri taşıyan bir çocuk- ulus olduğunu belirtebilirim.

Afacan, mensubu olduğu ulusun süsü, fakat aynı zamanda hastalığıdır. Ama bu hastalık nasıl sağaltılır? Işık ve ilimle.

Aydınlık sağaltır.

Işık aydınlatır.

> En yüce toplumsal töreler bilimden, yazından ve sanattan kaynaklanır. İnsan yetiştirmek için onları aydınlatın. Aydınlatın ki onlar da karşılık olarak sizi ısıtsınlar. Er geç, dünyevi eğitimin o kusursuz soruna, kesin gerçeğin sarsılmaz yetkesiyle zorunlu kılınacak ve işte o zaman ülkeyi idare edenler, bir tercihe zorlanacaklar. Fransa'nın çocukları mı? Yoksa Paris'in haşarıları mı? Aydınlıkta yalazlar mı, yoksa gölgelerdeki parıltılar mı?

Yumurcak Paris'i anlatır, Paris de dünyayı.

Çünkü Paris birleşik bir bütünüdür, Paris insanoğlunun korunağıdır. Bu güzel şehir, ölü törelerin ve canlı törelerin özetidir. Paris'i gören bazen gökleri ve gezegenleri de seçerek dünyayı gördüğüne inanır. Paris'te Kapitol, bir Belediye Sarayı, bir Sa- int-Antoine Mahallesi var. Sorbon Notre-Dame Panthéon, İtalyan Caddesi var. Kamuoyu vardır; işkencenin yerine komik olanı koyar. Milli giysilerine sadık kalan kişilerin ismi «kibarlık budalasıdır, sağdaki insanların adı «varoluş»tur, İstanbul hamalının ismi orada «Halleslerin Güçlüsü»dür, Napoli'nin baldırıçıplaklarının ismi orada «it kopuk takımı»dır, Londra haytası orada «züppe»dir. Başka yerlerde olan her şey Paris'te de vardır. Dumarsain'nin balıkçı kadını, Eurides'in ot satıcı kadınına karşılık verebilir; Vejanus'un disk fırlatıcısı, ip cambazı Porioso'da canlanır; Therapontiganus Miles humbaracı Vadenbonceour'le gezebilir; nalbur Damassippe, ikinci el eşya satıcıları arasında bahtiyar olurdu. Agora nasıl Diderot'nun hoşuna giderse, Vincennes de Sokrates'in beğenisini kazanırdı. Curtillus'in kirpi kızartmasını bulması gibi, Grihond de la Reyniére de, içyağında pişmiş dana pirzolasını bulmuştu; Etoile Meydanındaki Zafer Takı'nın kubbesi altında, Plautus'daki trapezin tekrar ortaya çıktığını görüyoruz; Apulea'nın sur kapısında karşılaştığı, Poecile'nin kılıç yiyicisi Pont-Neuf'ün kılıç yutucusudur. Rameau'nun yeğeni ile parazit Curculion bir ikili oluştururlar. Ergasilus, kendisini d'Aigrefeuille tarafından Cambacérés'in evine davet ettirebilirdi; Romalı dört giyinme budalası Alcesimorchus, Phoedromus, Diabolus, Argyrippa, Labatus posta arabasıyla, Courtille'den doğru gelirler; Aulu-Gelle, Congrio'nun önünde, Charles Nodier'nin kuklanın karşısında durduğundan daha fazla durmaz; Marton bir dişi kaplan sayılmaz fakat Pardalisca da bir canavar değildir; müzisyen Pantolabus, Café Anglais'de düşkün Nomentanus'la eğlenir. Hermogenes Champs-Eylsées'de şarkı okur; hayta Thrasius etrafındakilerden bahşiş ister; ceketinizin düğmesini çekip sizi Tuillereise'de durduran kaba adam, size Thesprion'un iki bin yıllık karşılığını verir: «Paltomun

eteğinden tutan kim?» Suresnes şarabı Albe şarabını taklit eder, Désaugiers'in kırmızı kupası Balatron’un büyük kupasını dengeler; Pére-Lachaise karanlığın yağmurları altında Esquillies’deki ışıltısının benzerini ortalığa yayar, beş yıllığına satın alınan fukara mezarı, esirin kirayla alınan tabutunun karşılığıdır.

Paris’te yok yoktur. Trophonius’un fıçısında bir şey olmasın ki, Mesmer’in kovasında bulunmasın; Ergaphilas Cagliostro’da bir daha doğar, Brahman Vâsaphantâ Saint-Germain kontunun bedeninde tekrar canlanır; Saint-Médarda mezarlığı da Şam’daki Urumiye Camii kadar, her şeyden olağanüstü mucizeler yaratır.

Paris’in bir Ezop’u vardır: Meyeux, bir de Candide’si: Mademoiselle Lenormand. Delfi gibi Paris de, hayalin şimşek gibi gerçeklerinden çekinir; Dodone’nin sehpaları döndürmesi gibi masaları döndürür. Roma’nın nazik fahişeyi tahta oturması gibi, Paris de kaldırım kızını tahta oturtur; en sonunda, XV. Louis Claudius’tan daha kötüyse de, Madame du Barry Meselina’dan daha iyidir. Paris, yaşanmış olan, bizim de ta yanından geçtiğimiz görülmemiş, işitilmemiş bir biçimde Yunan çıplaklığını, İbrani yarasını, Gaskonya şakasını birleştirir. Diogenes’i, Job’u, Paillaesse’ı karıştırır, **Constitutionnel**'in eski sayılarıyla bir hortlağı giydirir, Chodruc Duclos’yu yaratır.

Her ne kadar Plutarcus: «Zorba ihtiyarlatmaz» derse de, Roma Domitianus idaresinde olduğu gibi Sylla'nın idaresine de itaat ediyor, gönüllüce katlanıyordu. Tevere ırmağı suyu, insana her şeyi unutturan cehennem ırmağına benziyordu; Varus Vibiscus’un onun hakkındaki biraz bilgiçce övgüsüne inanmak gerekirse: Paris günde bir milyon litre su içiyor fakat bu onun gerektiğinde, toplanma borusu, ya da alarm çanı çalmasını önlemiyor.

Bunun dışında, Paris şakraktır, uysaldır, saftır. Her şeyi kusursuz kabul eder; Venüs konusunda o kadar özenli değildir; onun Callipyge’i(*) Hotantolu’dur; her şeyi bağışlar, yeter ki gülsün; çirkinlik ona haz verir, biçimsizlik keyfini cilalar, fenalık eğlendirir; neşeli olun, bir hayta olabilirsiniz; riyakârlık bile, şu üstün utanmazlık, onu isyan ettirmez; o kadar edebiyatçıdır ki Basile’in(**) karşısında burnunu tıkamaz, Horatius nasıl Priapos’un «hıçkırık tutmasından» çekinmezse, o da Tartuffe’ün duasından etkilenmez. Paris’in yüzünde evrensel yüzün hiçbir çizgisi eksik değildir. Mabille balosu İanicula’nın vakur dansı değildir fakat tıpkı arabulucu kadın Sataphüla’nın, bakire Planesium’u gözleriyle yemesi gibi, bohçacı kadın da güzel elbiseli uçarı kadını gözleriyle yer. Combat’ın giriş kapısı bir Coliseum değildir fakat Sezar’ın bakışları altındaymışçasına orada herkes vahşidir. Suriyeli meyhaneci kadın, Saguet Ana'dan daha kibardır fakat Vergillius’un Roma meyhanesine sık sık uğraması gibi, David d’Angers, Balzac, Charlet Paris koltuk meyhanesinde masa başına kurulmuştur. Paris saltanat sürer. Dehalar alev gibi parlar orada, nabza göre şerbet veren politikacılar orada başarı kazanır. Adonis oradan gökgürültülü, yıldırımlı on iki tekerlekli savaş arabasıyla gider; Silene eşeğinin üzerinde içeri girer. Silene demek, Ramponneau demektir.

(*) 15. yüzyılda yaşamış simyacı Basile Valentin, kloridrik asidi bulmuştur.

(**) Latince: «Hiçbir değişiklik yapılmamak şartıyla.»

Paris, dünyayla eşanlamlıdır. Paris demek, Atina, Roma, Kudüs demektir. Bütün uygarlıkların beşiğidir, bütün barbarlıkları da bağrında besler. Paris'te giyotin olmasaydı, Paris Paris olmazdı.

İdamların infaz edildiği Grève Meydanının da kendince albenisi vardır. Baharatı olmasa, bu bitmek bilmeyen şenliğin tadı kalır mıydı?

11 EGEMENLİK VE EĞLENCE

Paris sınırsızdır. Hiçbir şehirde olmayan bir özelliği vardır onun. Etkisine aldıklarıyla, çoğu zaman da eğlenir de. Büyük İskender: «Ey AtinalIlar! Size hoş görünmek çok zor!» diye haykırıyordu. Paris kanundan da öndedir, moda yaratır; Paris kanunun da fazlasını yaratır. O modayı yönetir. Modadan fazlasını yapar, huyları düzenler. İstediği zaman, Paris ahmak olabilir, zaman zaman, bu kaprisini yerine de getirir, fakat o zaman bütün evren de, onunla ahmaklaşır. Fakat O birden uyanır, gözlerini oğuşturur. «Ne sersemim!» der ve insanların yüzüne güler. Böyle bir şehir, ne harikadır, ne muhteşemdir. Bu yüce ile maskaranın arasının iyi olması, bütün bu ihtişamın, bütün bu komik şeylerle huzursuz edilmemesi, aynı ağzın bugün kıyameti haber veren İsrafil'in surunu üflemesi gibi, kamış düdüğü çalabilmesi ne tuhaf bir şeydir! Paris'in hiçbir şehre nasip olmayan bitmek bilmez bir neşesi vardır. Onun bu sevinci yıldırımlar saçar, şakaları sanki göz kırpar, kahkahası dünyayı tutar. Düşüncelerini de, karikatürlerini de diğer uluslara benimsetir. İnsanlık uygarlığının en önemli anıtları bile onun bu yaptıklarına boyun eğer.

Paris kusursuzdur, dünyayı kurtaran bir «14 Temmuz»u yarattı. 4 Ağustos gecesinde üç saatte, bir yıllık feodaliteyi yıktı. Mantığını dünyevi bir istem haline getirdi.

Yeni Dünyaya bile ışık verdi. Washington, Kosciusko, Bolivar, Botzaris, Riego, Bem, Manin, Lopez, John Brown, Garibaldi gibi ünlülere de el verdi. Geleceğin parıltılı yerlerinde onu bulursunuz. 1779 yılında Boston'da, 1820'de Leon Adasında, 1848'de Petch'de 1860'da Palermo'da olacaktır. O büyülü sözcüğü, Özgürlük'ü dilinden düşürmez. O bu parolayı Harper's Ferry'de toplanan Amerikan kölelik karşıtlarının kulaklarına fısıldadı ve deniz kıyısında Ancone'da vatanseverlere bu sözü duyurdu. Dünyayı aydınlatan bir meşaledir o. Onun güçlü soluğuna kendisini bırakan İngiliz ozanı Lord Byron, onun buyruğuyla gittiği Missolonghi'de öldü. Mazet, Barselona'da son nefesini verdi. Paris Mirabeau'nun etkisinde hatip; Robespierre'in çağında lav püsküren bir volkan oldu. Kitapları, eserleri, tiyatrosu, sanatı, bilimi, yazını ve felsefesi yeryüzünün

abecesidir. Pascal, Régnier, Corneille, Descartes, Jean Jack Rousseau, Voltaire gibi benzersiz dehalar yetiştirdi. Asırlar boyu adını unutturmayacak bir Moliere'i besledi. Dilinin, yani Fransızcanın evrensel bir dil olması zorunluğunu herkese kabul ettirdi. Paris sürekli güzel dişleriyle gülümser, kimileyin homurdanır, fakat o yine de güler. Evet işte Paris, çatılarında uçuşan dumanlar, evrensel düşüncelerdir, o büyükten bile daha büyük, o yücedir. Niye mi çünkü kendisine güveni ve cesareti vardır.

Evet ataklık, cesaret, gelişim ancak böylece kazanılır.

En büyük utkular, atılım ve cesaret gösterilerinin meyveleri değil midirler? İhtilal'in başlatılması için Montesquieu'nün önsezileri, Diderot'nun vaazları, Beaumarchais'nin bildirileri, Concordet'nin tasarıları, Arouet'nin hazırlıkları ve Rousseau'nun ayarlamaları az geldi. İhtilal'i Danton başlattı, evet, o bu cesareti gösterip ilk adımı attı. Cesaret ne büyülü bir sözcük!..

İnsanlığın gelişmesi için, zirvelerde sürekli olarak görkemli cesaret örnekleri bulunması gereklidir. Korkusuzluklar tarihi parlatır, insanlığın en büyük ışığıdır o. Tan atımında cüret ediyor. Denemek, kafa tutmak, direnmek, dayanmak, kendi kendine bağlı kalmak, alınyazısına göğüs germek, bize verdiği korkuyla kazayı şaşırtmak, zaman zaman haksız güce karşı çıkmak, zaman zaman sarhoş utkuya hakaret etmek, meydan okumak; işte ulusların gereksindikleri örnek, onları elektriklendiren ışık. Aynı korkunç şimşek, Prometheus'un meşalesinden Cambronne'un piposuna uzanır.

12 HALKIN SAKLI CEVHERİ

Paris halkı, asla büyümeyen bir çocuktur, bir yumurcak, bundan dolayı biz de, bu küçük serçeyi daha iyi tanıyabilmek için, bu kartalı inceledik.

Parisli türü, aslında sahiden mahallelerde kendisini gösterir. Safkan Parisli'yi mahallede bulabilirsiniz. Paris'in asıl yüzü oradadır, acı çekmek ve emek, işte insanoğlunun iki yüzü. Burada hamaldan seyise, her türlü zor işleri yapanlar vardır. Bunlara, baldırıçıplak derler. Söylemesi kolay, böyle olmakla yalınayak gezmekle kimseye zarar vermiyorlar. Okumayı bile bilmiyorlar, ne üzücü. Bunun için onları kendi kendilerine bırakmak, onlara el vermemek mi gerekir? Lanetlenmiş olmaları kendi suçları mı? Onlar da, belki fukara doğmak istemediler. Bu yığına ışık tutulamaz mı? Evet, bu kelimenin burada büyülü bir gücü var. Işık, evet ışık. Evet, onları aydınlatarak belki hale yola koyabiliriz. İhtilal de birer biçim değişimi değil midir? Ha gayret, filozoflar «öğretin, aydınlatın, yüksek sesle düşünün, yüksek sesle konuşun, güneş altında zevkle konuşun, halkın toplandığı her yerde bir şeyler anlatın, abeceler dağıtın, insan haklarını insan kardeşlerinize öğretin, Marseillaises'yi(*) tüm sesinizle okuyun, heyecan tohumları ekin, meşe ağaçlarının o yeşil fidelerini ayıklayıp, yeni düşünceleri yayın. Düşüncenin bir girdap olmasını sağlayabilirsiniz. Prensiplerden ve erdemlerden yararlanmayı öğrenelim. Bu çıplak bacaklar ve kollar, bu pılı pırtıya bürülü yoksul yığın, cehalet ve gölgeler idealinin fethi için, ne de iyi kullanılır. Halkı ilgiyle inceleyin ve işte o zaman, gerçeği sezersiniz. Ayaklarınızın çiğnediği bu toprak ve kumu ateşe atın, onu eritin, onun güzel bir kristale dönüştüğünü görürsünüz, işte bu kristal, halkın içindeki o gizli cevherdir. Bu

cevher yardımıyla Galilée ve Newton yıldızları buldular.»

(*) Marseillaises (Marseyez); Fransa Ulusal Marşı.

13 GAVROCHE

Bu hikâyenin daha önceki sayfalarında değindiğimiz olaylardan sekiz-dokuz yıl sonra, Temple civarında on, on bir yaşlarında bir erkek çocuğuna rastlanırdı. Yukarıda tanımladığımız yumurcak karakterinin kusursuz bir örneğiydi o. Ne yazık ki, dudaklarında sürekli bir gülüş olmasına rağmen, kalbi karanlık ve boştu.

Giydiği eprimiş pantolonu babasından almadığı gibi, üzerindeki eski gömleği de annesi vermemişti. Kimliği meçhul kişiler, ona acıdıklarından bunları vermişlerdi. Aslında o yetim bir çocuk değildi, bir ailesi vardı. Fakat babasının benimsemediği bu çocuğu annesi de sevmezdi. Ailesi olduğu halde, öksüz olan bu çocuklar, en zavallı tiplerdir.

Aile bir tekmede onu sokağa atmıştı.

O da uçmayı deneyen bir kuş gibi kanatlanmıştı ve yaşamaya çalışıyordu.

Uyanıktı. Hasta yüzlü, renksiz yanaklı, parlak gözlü bir çocuktu. Gider gelir, hiç için çınlayan kahkahalar atar, dudaklarından ıslığı ve şarkıyı eksiltmezdi. Çöplükleri karıştırır, arada bir, bazı şeyler de aşırırdı. Açlıktan kuyruğu titretecek değildi ya! Evsiz olması bir yana, her zaman yiyecek de bulamazdı. Ama, özgürlük her şeyden önemliydi... O kendini mutlu sayardı.

Böyle çocuklar yetişip erginlik çağına girdiklerinde, kaderin baskısı onları ezip geçer, fakat çocuk olmaları onları korur. En küçük bir oyuk onlar için sığınaktır.

Kendi başına buyruk bu çocuk iki, üç ayda bir «Gidip annemi göreyim,» der, o zaman caddelerden ayrılır, Salp-Triere Mahallesine dek yürür ve okurumuzun çok iyi tanıdığı Gorbeau Harabesine uğrar, 50-52 numaralı kapıyı tekmelerdi. Daha önceki yıllarda, neredeyse boş duran Gorbeau, o yıllarda bazı kiracıları, yıkıntı duvarları arasında barındırırdı.

Jean Valjean'ın oda kiraladığındaki o yaşlı kapıcı kadın ölmüş, yerini başka biri almıştı. Bir bilgenin çok isabetlice:

«Her zaman böyle cadılara rastlanır,» demesi gibi...

Yeni kapıcının adı Bayan Burgon'du. Papağan yetiştirmekten başka hüneri olmayan, kendi halinde ve lafazan bir kadıncıktı.

Bu virane odalarda yaşayan fukara aile, anne, baba ve iki yetişkin kızdan oluşuyordu. Baba, odayı kiralarken adının Jondrette olduğunu söylemişti. Bir zaman sonra, neredeyse hiç eşyasız taşınmıştı.

Merdivenleri temizleyen kapıcı kadına şöyle dedi:

«Hanımanne, olur ya biri, bir PolonyalI, bir İtalyan ya da bir İspanyol'u ararsa hemen bana haber ulaştır, e mi.»

Bu aile demin tanımladığımız o güler yüzlü, yalınayak gezen sokak çocuğunun ailesiydi. Afacan buraya uğradığında, yoksulluktan başka bir şey bulamazdı ve daha da kötüsü, kimse kendisini gülerek karşılamazdı. Odanın ocağında ateş yanmadığı gibi, ailesinin kalbi de ona kapalıydı. Geldiğinde, annesi ona sorardı: «Nereden geliyorsun?» Çocuk: «Sokaktan.» Giderken kadın tekrar: «Nereye gidiyorsun?» diye sorardı. «Sokağa,» derdi beriki. O zaman annesi bir daha sorardı: «Niye geldin ki?»

Bu çocuk mahzenlerdeki yosunlar gibi sevgisiz büyümüştü. Bir ailenin ne ifade ettiğini bile bilmezdi. Çünkü annesi kızlarını severdi, oğlunu asla sevmemişti.

Temple Caddesinde, sürtüp duran bu yumurcağın adının Gavroche olduğunu belirttik. Neden ona bu ismi vermişlerdi? Kim bilir, belki de Jondrette adlı bir babanın oğlu olması yüzünden...

Bu kiracıların kaldıkları oda, koridorun bitimindeki odaydı. Yandaki odada Mösyö Marius adlı yoksul bir genç vardı.

Şimdi onunla tanışalım...

İKİNCİ KİTAP BÜYÜK KENTSOYLU

1 OTUZ İKİ DİŞ-DOKSAN YAŞ

Normandiya Sokağı, Boucherat Sokağı ve Saintonge Sokağında hâlâ yaşayan birkaç kişi, Mösyö Gillenormand isimli bir kentsoylu hatırlar ve ondan sevgiyle söz ederler. Kendilerinin henüz çocuk sayıldıkları bir yaşta, bu beyefendi epeyce kocamışmış.

«Mazi» adlı gölgeler kümesine, bir göz attığımızda, onun oluşturduğu karartıya benzeyen şeylerin Temple Sokağı civarında bulunduklarını göreceğiz.

Bu sokaklara XIV. Louis zamanında bütün eyaletlerin ismini vermişlerdi, tıpkı günümüzde yeni kurulan Tivoli Mahallesi sokaklarına Avrupa başşehir adlarının verilmesi gibi; yeri gelmişken söyleyelim, ilerlemenin somut bir belirtisidir bu.

1831 yıllarında Mösyö Gillenormand geçkin yaşına rağmen, çok zinde, çok uyanıktı. O farklı bir devrin insanıydı. Uzun yaşadığı için ve bir zamanlar çağdaşlarına benzediği için artık günümüzde kimseye benzemeyen kendine özgü biriydi. Tipik kentsoylu sayılırdı. Gururluydu, asillerin unvanlarıyla övünmeleri gibi, o da böyle olmaktan gurur duyardı. Sözünü ettiğimiz yıllarda, doksanını geçmiş olan bu ihtiyar adam hâlâ dimdik yürür, bağırarak konuşur, iyi görür, şarabını sek içer, çok yemek yer ve horultuyla uyurdu. Otuz iki dişini inciler gibi korumuştu, ağzında sapasağlam dururlardı, sadece okurken gözlük kullanırdı.

Epey hovarda olduğunu söylenirdi, ama on yıldan beri kadınlardan vazgeçtiğini söylerdi. Artık albenisinin kalmadığını söyler, ama bunun nedenini kocamışlığına değil de, yoksulluğuna yorardı. «Fazla yaşlıyım» demez, «çok yoksul olduğum için» derdi. Sürekli aynı sözleri söyler dururdu: «Ah işimde batmamış olsaydım!..» Yıllık geliri sadece on beş bin frank tutardı. Oysa onun hayali, sevgililerini ağırlamak için üç bin franklık bir paraya sahip olmayı gerektiriyordu. Hayat boyu kendilerini ölüm döşeğinde sanan doksanlık geçimsiz ihtiyarlardan farklıydı. Bu ihtiyar delikanlı hiç hastalanmamıştı. Hemen parlardı, bir bardak suda fırtına koparmak en büyük eğlencesiydi. Kendisine karşı çıkanı bastonuyla kovardı. 17. yüzyılda olduğu gibi karşısındakiler döverdi. Elli yaşını geçmiş ve hiç evlenmemiş kızına, sekizinde bir kız gibi davranırdı. Onu çocuk gibi kırbaçlamaya bayılırdı. Uşaklarını hiç için azarlar, onlara ağır küfürler ederdi.

Kimseye benzemeyen huylara sahipti, kendisinden nefret eden ve bir ara delilerevine tıkılmış berber, hemen her gün onu tıraş ederdi. Adam Mösyö Gillenormand'ı güzel karısına göz dikti diye -güzeldi karısı- kıskanıyordu. Bay Gillernormand her konuda kendi anlayış; ve sezgisine hayrandı, çok akıllı olduğunu öne sürerdi; işte bir sözü: «Sahiden de epey anlayışlıyımdır; beni bir pire ısırdığı zaman hangi kadından aldığımı bilirim.» En fazla kullandığı kelimeler «hissiyat sahibi adam» ile «do- ğa»ydı.

Mösyö Gillenormand her tartışmada kendi fikirlerini karşısındakilere kabul ettirmeye çalışır, kendi zekâsına hayli güvenirdi. Kendince bir espri anlayışı vardı. Şöyle derdi: «Uygarlık neredeyse her şeyden az az toplamıştır. Hatta beraberliğin bile hoş yanlarını almıştır. Avrupa bu örneklerden küçük çaptakileri, Asya ve Afrika'dan almıştır. Kedi bir salon kaplanı değil mi? Kertenkelenin timsahtan ayrımı ne? Opera dansözleri o

pembe beyaz güzel kızlar, birer yamyam değiller mi? Erkeklerin etlerini değil, fakat paralarını yemezler mi? Hele büyücü kadınlar, onlar da erkeği istiridyeye dönüştürüp yutuyor ya. İşte gelenekler, biz yutmuyor, kemiriyoruz; yok etmiyor, tırmalamakla kalıyoruz.»

2 KENTSOYLUYA UYGUN BİR BARINAK

Mösyö Gillenormand, Marais Mahallesinde, Calvarie Kızları Sokağındaki 6 numaralı evde yaşardı. Evin sahibiydi. Fakat o günden beri, ev yıkılıp tekrar yapıldığında numaralarda değişiklik olabilir. Gillenormand birinci katın geniş bir dairesinde yaşardı. Odalar tavanlara değin değerli Gobelin halılarıyla kaplıydı. Çoban kızlarının aşklarını betimleyen bu halılardaki temalar, salon koltuklarında yinelenirdi. Karyolası, kusursuz bir Coromandel bölmesiyle gizlenirdi. Kornişlerden kıvrılarak sarkan güzel kadife perdeler göz alırdı. Salonun hemen açıldığı bahçeye on beş yirmi basamakla gidilirdi. Doksanlık dostumuz güzel havalarda birkaç kez, bahçeye rahatça inip çıkardı. Epey sevdiği bir özel salonu daha vardı ki, konuları erotik bir hasırla bezeliydi. XIV. Louis'nin tutsaklarının işledikleri bu güzel resimlerin teması aşk'tı. Gillenormand iki kez dünyaevine girmişti. Sosyal konumu, bir saraylı ile bir devlet adamı arasıydı. İsterse epey neşeli ve alımlı olabilirdi. Gençliğinde kadınlarca hep aldatılan erkeklerdendi. Böyleleri yasal eşleri tarafından boynuzlanır, ama kapatmaları onlara tapar ve sadık kalır. Çünkü bunlar, çok somurtuk eşler, ama çok cana yakındır. Resimden biraz olsun anlardı. Hatta salonunda Jordaens fırçasından çıkma kusursuz bir portre vardı. Gillenormand'ın giyimi de epey farklıydı. XV. ve XVI. Louis modalarını asla benimsememişti. Direktuvar döneminin modasına uygun giyinirdi. O yıllarda kendisini henüz genç sayan kentsoylu yaşam boyu bu modaya bağlı kaldı. Geniş klapalı devrik yaka, ince yünlü giysinin kuyruklu ceketi ve parlak düğmeler. Dize inen kısa bir pantolon, tokalı ayakkabılar...

O ellerini sürekli cebinde tutar ve tartışma istemez bir sesle:

«İhtilal bir yığın sankülotun oluşturduğu bir topluluğun başının altından çıktı» derdi.

3 LUC-ESPRİT(*)

(*) Luc: Işık, aydınlık, Esprit: Ruh, zekâ.

On altı yaşın hükmünü sürdüğü günlerde Gillenormand bir akşam operada iki olgun fakat güzel kadının ilgisini çekme mutluluğuna ulaştı. Bu ünlü kadınlardan biri Gamargo, diğeri Salle'ydi. Fakat bu güzel kadınları kendisine uygun bulamayan Gillenormand, ikisinden de uzaklaştı ve henüz on altısındaki alımlı bir dansözü seçti. O ilk aşkını uzun yıllar unutmadı ve ondan hep coşkuyla söz etti. Gençlik yıllarında çok farklı şekilde giyinir, en taşkın modaları sınardı. Yirmisindeyken, kendisini tanıyan Madam Bouffers onun için şöyle demişti:

«Alımlı biri, ama biraz deli.»

Mösyö Gillenormand, güncel siyaseti eleştirir, gazetelerde okuduğu ünlü kişilerin adlarını sıradan ve anlamsız bulurdu. Alayla gülerek sürekli aynı şeyleri söylerdi: «Aman Tanrım, tam sankülot isimleri. Verbiere, Humann, Gasimir Perier ismini taşıyan kişiler de kim?

Bu gidişle kendi ismimi gazetelerde görsem hiç şaşmam. Evet, Bakan Mösyö Gillenormand, neden olmasın? Aman Tanrım devlet de iyice sapıttı!» Her şeyi açık seçik adıyla çağırır, sövmekten çekinmezdi. Kadınların karşısında bile en galiz küfürleri basardı. O, yaşadığı çağın değil, artık mazide kalan bir çağın adamıydı. Onun isim babası epey ünlü olacağını sezmiş gibi ona şu ismi vermişti: Luc-Esprit.

4 DALYA! DEME BEKLENTİSİ

Gillenormand, Loulins Kolejinde eğitim görmüş ve zeki bir öğrenci olduğundan, ödül olarak bir taç kazanmıştı. Tacı Niverais dükü başına takmıştı. Gillenormand onu habire Nevers Dükü diye çağırırdı. Bu ödül töreninin parlak anısı onda hiç silinmeyecekti. Ne İhtilal, ne kralın idamı, ne Napoleon, ne de Bourbonlar'ın tahta geri dönmeleri ona bu muhteşem günü unutturacaktı. Nevers Dükü'nü çağın en asil kişisi bellemişti. Göğsünü kuşatan mavi kordonla dük ne kadar alımlıydı. Mösyö Gillenormand'a bakılırsa, II. Katerina, Polonya'nın dağılmasını bağışlatmak için Bestucheff'den «Altın iksiri» üç bin rubleye almıştı. Kendisi buna «Bestucheff'in sarı ilacı» diyordu. Bunlar General Lamotte'un damlalarıydı. 18. yüzyılda şişesi bir altınaydı ve aşkın oluşturduğu, özellikle frengi ve belsoğukluğu gibi hastalıklara iyi geldiği söylenirdi. XV. Louis bu ilaçtan tam iki yüz şişeyi, Papa'ya yollamıştı. Mösyö Gillenormand kral yanlısıydı. Bourbonlar'a tapardı. İhtilal'den her zaman nefret etmişti. «Korku çağı»nda nasıl kaçtığını sürekli anlatır ve başını kurtarmasını zekâsına borçlu olduğunu da söylerdi. Karşısında genç bir adam Cumhuriyet'i övecek olsa, öfkeden delirirdi. Kimi zaman hep aynı sözleri söylerdi: «Umarım bir daha şu lanet olası doksan üç tarihine gitmem!» Ama hemen sonra da, yüz yaşına kadar yaşamaya kararlı olduğunu söylerdi.

5 BASQUE İLE NİCOLETTE

Kendince teorileri vardı, sürekli aynı şeyi savunurdu:

«Kadınlardan hoşlanan bir erkeğin, sevmediği, çirkin ve geçimsiz, fanatik ve üstelik haset duyan bir eşi varsa; evinde huzur bulmak için tek yola başvuracak: kasanın anahtarını eşine verecektir. İşte salt o zaman özgürlüğüne kavuşur. Kadın ev işlerine, harcamalara kendisini o kadar kaptırır ki, kocasının yakasından düşer. Avukatlar ve noterlerle işbirliği eder, alır, satar, sözleşmeler yapar, davalar açar, öyle aptalca işler yapar ki, sonunda eşinin servetinin dibine darı eker ve onu batmaya götürüp intikam alır.»

Evet işte, Mösyö Gillenormand bu kurala uymuş ve bu yüzden de epey önemli bir servetin çar çur edilmesine neden olmuştu. Onun ikinci karısı, adamın servetini öyle bir savurmuştu ki, kadının ölümünün ardından Gillenormand yıllık on beş bin franklık bir parayla kalacaktı. Bu servetin de dörtte üçü kendi ölümüyle gidecekti. Fakat bu mirası bırakmaya niyeti olmayan Gillenormand'ı o kadar etkilemiyordu. Aslında o, aileden kalan

mirasların milli gelire dönüştüğünü defalarca görmüştü.

Yukarıda söylediklerimizi, bir kez daha söyleyelim. O Calvaire Kızları Sokağındaki güzel ev, kendi malıydı. İki hizmetçisi vardı, biri erkek, diğeri kadın. Mösyö Gillenormand evine bir uşak aldığında onun ismini değiştirir, adama doğduğu yerin adını verirdi. Örneğin, Nimes, Comte, Potevin, Picardis... Son uşağı elli beşinde, tıknaz ve astımlı bir adamdı. Fakat güney illerinden Beyonne'da olduğu için Mösyö Gillenormand onun Basque olduğuna karar vermiş ve onu «Bask» diye çağırmıştı. Kadın hizmetçilerinin hepsine Nicolette ismini verirdi. Hatta daha sonraki sayfalarda değineceğim Magnon'a bile... Günün birinde, burnu yücelerde bir aşçı kadın kapısına geldi. Mösyö Gillenormand sordu: «Ayda kaç frank istersiniz?»

«Otuz frank,» dedi kadın.

«İsminiz ne?»

«Olympie, efendim.»

«Eğer Nicolette ismini kabul edersen, sana ayda elli frank öderim.»

6 MAGNON VE MİNİK YAVRULARI

Mösyö Gillenormand acılandığında, öfkelenirdi: Acı de onu kabalaştırırdı. Sayısız önyargısının olmasının yanı sıra, her şeyi kendisine hak tanırdı. En büyük beğeni kaynaklarından biri, hâlâ zinde kalması ve herkesin kendisini alımlı ve genç bulmasıydı. O buna «krallara has bir talih,» derdi. Ne yazık ki, bu krallara has talih, zaman zaman başına bela açardı. Bir gün, kapısına bir sepet bırakıldı. Sepetin içinde tombul bir yeni doğmuş bebek, çığlık çığlığa ağlıyordu. Altı ay önce evden atılan bir hizmetçi, çocuğun Mösyö Gillenormand'ın oğlu olduğunu söylüyordu. Mösyö Gillenormand o sıralarda bal gibi seksen dördündeydi. Bu ne küstahlık, ne alçaklıktı! Şu yosma kız, nasıl böyle bir karaçalabilirdi ona? Bay Gillenormand'ın yakınları ve komşuları, bu skandalın aslı olmadığına yeminler ediyorlardı.

Oysa Mösyö Gillenormand oralı olmamıştı. O alabildiğine sakindi. «Niye olmasın,» diye direndi, «Bunda hayret edecek ne var ki? Siz bir şey bilmezsiniz! Majeste IX. Charles'in gayrı meşru oğlu Angoûleme Dükü seksen beşinde evlenmişti, üstelik, on beş yaşlarında bir tazecikle. Yine Mösyö Virginal, Kardinal de Sourdis'nin ağabeyi de, bir hizmetçi kızdan seksen beşinde bir çocuk peydahladı. Bu aşk çocuğu, gelecekte ünlenip çağın en renkli, en havalı adamlarından biri olan, bir Malta Şövalyesiydi; hovarda bir devlet adamı. Piskopos Tabaraud da, seksen yedisinde bir babanın oğlu değil miydi? Bunlar normal şeyler. Kutsal Kitapta böylesi sayısız örnek var. Fakat yine de, bu çocuğun benden olmadığına yeminler ederim. Fakat ona iyi bakılsın, çocuk kabahatli değil ki...»

Magnon isimli hizmetçi kız bir yıl sonra, yine sepet içinde ikinci bir bebeği gönderdi evin kapısına. Bu da bir erkek çocuğuydu. Fakat bu kez, Mösyö Gillenormand boyun eğmek zorunda kaldı. Yavruların analarına ayda seksen franklık bir gelir bağlattı, bu para

çocukların büyütülmesinde kullanılacaktı. Kimi zaman Gillenormand oğullarını ziyarete giderdi.

Papaz olan bir kardeşi vardı ki, adam otuz üç yıl Poitiers de papazlık ettikten sonra, yetmiş dokuzunda ölmüştü. Ondan söz eden Mösyö Gillenormand: «Kardeşim dal gibiyken öldü,» derdi.

Ardında canlı bir şey bırakmayan bir din adamı, aslında önemsiz, ama çok hasis biriydi. Arada bir yolda karşılaştığı dilencilere sadaka verirdi. Fakat piyasada artık geçmeyen, paralardan verirdi ve böylece cennete cehennem yolundan gitmenin çaresini bulurdu.

Oysa ağabeyi olan dostumuz Gillenormand çok bonkör, tam bir centilmendi. O tam bir asil gibi, bol keseden sadaka verirdi. O sevecen, hayırsever, hışırtılı ve vicdanlıydı. Daha varsıl olsa, çevresini, koruyacağı kişilerle doldururdu. Görkemli bir beyefendi olurdu. Fakat o her zaman büyük görür, her şeyde fiyaka arardı. Hatta madrabazlığın bile görkemli olmasını isterdi. Bir ara bir işadamı onu çok adice dolandırmıştı: «Yüce Tanrım, ne tuhaf!» diye bağırdı Gillenormand, «sizin adınıza utandım inanın, benim gibi birini böyle dolandırmak yakışıksız, paramı çaldınız ama, bayağı ve çirkince... Ne günlere kaldık?..»

İki kez evlenmiş ve bunlardan iki kızı olmuştu. İlk eşinden olan büyük kızı hiç evlenmemiş, ikinci eşinden olan kızı, genç yaşında, daha otuzuna varmadan ölmüştü. Bu kızı, bir aşk evliliği yapmış ve Napoleon'un saflarında savaşan bir subayla evlenmişti. Cumhuriyet ve imparatorluk ordularında savaşan bu delikanlı, Austerlitz Savaşında madalya almış, Waterloo Savaşında binbaşı olmuştu. Yaşlı kenter bu damadından söz ederken «Ailemizin yüz karası!» derdi. Sürekli tütün çeker, dantel yakasını hızlı bir hareketle buruşturur ve Tanrı'ya o bile inanmazdı.

7 ZİYARETÇİLERİ GEÇ SAATLERDE GELİRDİ

Evet işte Mösyö Luc-Eprit Gillenormand'ın portresini birazcık çizmeye çalıştık. Saçları dökülmemişti. Demir grisi olan bu saçlarını bir aslan yelesi gibi sürekli kabartırdı.

18. yüzyılın tipik bir üyesiydi; uçarı ve yüce. Restorasyonun ilk günlerinde o zamanlar biraz daha genç olan Mösyö Gillenormand altmış dördündeydi. Saint-Germain Mahallesinde otururdu. Seksenini arkada bırakıp, sosyete hayatından uzaklaştıktan sonra Marais Mahallesine taşındı.

Kendisini yalnızlığa yargıladıktan sonra, kimi huylar da edinmişti. Gündüzleri asla ziyaretçi kabul etmiyor, kapısını kapalı tutuyordu. Ne kadar önemli olursa olsun gün ışığında asla kimseyi kabul etmezdi.

Akşam yemeğini saat beşte yer ve sonra gelenlere evini açardı. Bu gelenek de onun en sevdiği ve gençliğini geçirdiği çağa aitti. Bundan asla şaşmazdı ve sürekli aynı sözleri ederdi: «Günışığı zalimdir, panjurları kapalı tutmak gerekir. Kendini bilen kişilerin de zekâları göklerde yıldızların yükseldikleri anda parlar.»

Herkese kapısını kapatırdı, Kral bile gelse gündüzleri ağırlamayacaktı. Bu da kendi çağının inceliklerindendi.

8 BİRBİRİ GİBİ OLMAYAN KIZ KARDEŞLER

Yukarıda değindiğimiz kızlar on yıl arayla doğmuşlardı. Kardeş olduklarına bin şahit isterdi. Ne yüzleri benzerdi, ne de alışkanlıkları. Küçük kız parlak ruhlu, aydınlık yüzlü, şirin, güzelceydi. O ışığı sever, şiir ve müzikle ilgilenirdi. Küçüklüğünden beri kahramanlığa, duygusallığa hayrandı. Büyük kız ise hayallerinde çok varsıl bir eş adayını var ederdi. Bir milyoner ya da bir vali. Vali konağında verilecek balolar, salon kapısında bekleyen bir görevli, resmi ziyafetler, «Vali Beyin Eşi». İşte onun aklını dolduran da böyle şeylerdi. Kız kardeşler kendi düşlerinde yarattıkları o farklı dünyalarda yaşarlardı. Her ikisinin de kanatları var gibiydi. Küçük kızın melek kanatlarına karşın, ablasının kanatları bir kazın fazla yükseğe uçamayan kanatlarıydı.

Düşlerini kim gerçekleştirebilmiştir ki bu dünyada? Kim, tam olarak mutlu olabilmiş? Kimin mutluluğu uzun sürmüştür ki?

Küçük kız hayallerinin kahramanını bulup onunla evenmiş, bir zaman mutlu yaşamış, ama gencecik ölmüştü. Ablası bekârdı.

Kendisinden söz ettiğimiz şu yıllarda bu saygın hanım, iffetini kıskançlıkla koruyan, dindar biriydi. Sivrice bir burnu, hiç de incelmemiş bir espri anlayışı vardı. Tuhaf bir ayrıntı, yakın akrabalarından başka kimse onun ön ismini bilmezdi. Kendisini «Büyük Matmazel Gillenormand» diye çağırırlardı.

Utangaçlık ve tutuculukta Matmazel Gillenormand'la kimse boy ölçüşemezdi, en ürkek İngiliz kızlarına bile taş çıkartırdı. En korkunç anılarından biri, henüz gençliğinde, bir erkeğin çorabını bağladığı diz bağını görmüş olmasıydı.

Bu utangaçlıkla karışık abartılı namusluluk, yaşla giderek katmerlenmişti. Çenesine değin yükselen dik yakalı giysiler giyer, bunun her yanına iğneler, düğmeler takardı. Bu kapanması yaşlılıkla iyice abardı.

Fakat yine de hayrete değer bir şey, bir kuzininin oğlu olan ikinci derecede yeğeni alımlı bir genç subayın kendisini kucaklamasına izin verirdi. Bu Theeodule isimli bir süvari teğmeniydi.

Favorisi olan bu genç süvariden başka hiçbir erkekle göz göze bile gelmez desek doğru söylemiş oluruz. Matmazel Gillenormand, gün batımına uygun biriydi.

Bu taşkın utangançlık, fazilet ya da kötü alışkı sayılmaz...

Utangançlığını dindarlıkla cilalamıştı bu saygıdeğer hanım. Meryem Ana tarikatından olan bu dindar kadıncağız, dinsel yortularda başına beyaz örtü takar, dinsel törenlere katılır ve saatlerce diz çökerek dua ederdi. Günün hallice bir vaktini kilisede geçirirdi.

Kilisede bir dostu vardı: kendisi gibi hiç evlenmemiş, evde kalmış bir kız olan Matmazel Vaubois. Bu kız o kadar ahmaktı ki, Matmazel Gillenormand onun yanında çok akıllı görünürdü. Kaz ile kartal. Matmazel Voubois'nin iki konuda bilgisi vardı; çeşitli

Latince duaları dışında, iki çeşit reçel yapmak.

Şunu da söylemek gerek, ihtiyarlık Matmazel Gillenormand'ın lehineydi. Onun gibi edilgen insanlar için bu sürekli böyledir. O hiçbir zaman kötü kalpli olmamıştı, bu da bir tür iyilik gibidir. Üstelik yıllar kimi acıları da yumuşatır. Onun bütün dış görünümünde henüz biten bir hayatın anlamsızlığı okunuyordu.

Matmazel Gillenormand babasının evini yönetirdi. Mösyö Gillenormand'ın kızı, Monsenyör Bienvenu'nun kız kardeşi gibi, ihtiyar biriyle yaşıyordu. Çok ihtiyar bir erkekle, evlenmemiş bir ihtiyar kızın birlikte yaşamalarına çok tanık olduk, birbirinden güç bulan iki zayıflık...

Evde bu ihtiyar adamla, ihtiyar kızdan başka bir de çocuk vardı. Küçük bir erkek çocuk, dedesinin karşısında her zaman suskun ve titrek kalan bir çocuk. Dede, çocukla sürekli sert bir sesle konuşurdu, arada bir bastonunu kaldırıp ona şöyle derdi: «Buraya gelin Mösyö. Haylaz, hayta, yaklaşın bakalım. Konuşsanıza, maskara. Hele bir söz dinleme, görürüz iblis...»

Aslında yaşlı adam, çocuğu taparcasına severdi.

Bu onun torunuydu. Birazdan onunla tanışacağız.

ÜÇÜNCÜ KİTAP BÜYÜKBABA İLE TORUN

1 ESKİ ZAMANLARDAN BİR SALON

Mösyö Gillenormand, Saint-German Mahallesinde yaşadığı zamanlarda, epey asil ve epey muhteşem salonlara girip çıkardı. Kentsoylu olmasına karşın, aristokratlar onu ağırlamaktan mutluluk duyarlardı. Mösyö Gillenormand, bunu esprilerine borçluydu. Öncelikle, kendisine has esprileri, sonra çevresindekilerin gösterdiği saygı. Her yerde itibarla karşılanırdı.

O, gittiği her yerde, etrafında bir izleyici grubu toplardı. Öyle insanlar vardır ki, yanları yöresindekileri etkilemek isterler, bilgelik edemedikleri yerde yaltakçılığa yeltenirler. Fakat kahramanımız Mösyö Gillenormand öyle biri değildi. Kral yanlılarının salonlarına kendisi de «Kralcı» olduğu için giderdi. O her yerde, onurunu korurdu. Kaç kez karşısındaki ünlü kişilere açıkça meydan okumuştu.

1817 yıllarında genellikle haftada iki gün öğleden sonraki vaktini Barones de T...'nin salonunda geçirdi. XVI. Louis'nin hükümranlık döneminde Fransa'nın Berlin büyükelçisiydi. Ağırbaşlı, saygıdeğer bir adamdı. Sağlığında manyetizmayla ilgili deneyler yapmış, sürgünde ölmüştü. Eşine kırmızı deriyle kaplı, el yazması anılarını bırakmıştı. Bunlar o yıllarda adı çok geçen, manyetizmaların yaratıcısı Mesmer ile onun büyülü leğenine dair anılardı. Eşinin anısına saygı duyan Barones, bu ilginç el yazılarını yayınlatmamıştı ve nasıl koruduğu bilinmeyen çok önemsiz bir parayla hayatını biraz olsun sürdürüyordu. Berones de T..., saraydan ayrı yaşardı, haftada iki kez yakınları ve iyi dostları, zayıf dul kadının şöminesinin etrafında toplanırdı. Burası tipik, sade bir Kraliyet salonuydu. Burada çay içerler ve güncel siyaseti eleştirirler, Bonaparte yanlılarını yargılarlardı.

Napoleon'un «Nicolas» diye çağrıldığı, ayıp şarkılar söylerlerdi. En zarif ve en asil düşesler bile, arabacıların dilindeki bu rezil şarkıları dinlerlerdi:

Gömleğinizin eteğini,

Pantolonunuzun içine koyun,

Sonra derler ki vatanseverler,

Teslim bayrağını çektiler.

Bu arada çeşitli kelime oyunlarıyla eğlenirler ve tamamen «Jakoben» diye tanımladıkları kabinedeki bakanları Dessoles'in ılımlı hükümetindeki Decazes ile Deserre'yi, protesto ederlerdi:

Temelinden yıkılan tahtı pekiştirmek için,

Taze toprak, ilgi ve sera gerekir.

Bu toplantılarda İhtilal'i alaya alırlar, Jacoben eğilimli senatonun listesini çıkarırlar, listede isimleri karıştırıp sıralarlar, Damas, Sabran, Gouvion, Saint Cyr derler ve ihtilalcilerin toplanma parolası olan «Her şey yoluna girecek» şarkısını farklı niyetlerle söylerlerdi.

Ah! Yükselecek, yükselecek,

Bonapartçılar fener direklerine asılacak!..

Şarkılar giyotinden daha farklı sayılmaz. Bugün bir kelleyi, yarın bir diğerini uçururlar. Sadece şekil değişir, olancası bu...

O zamanın, 1816'nın, bir olayında, Fualdes olayında, herkes Bastide le Jausion'dan yana çıkıyordu, çünkü Fualdes, Bounaparte'çıydı. Liberallere «kardeşler, arkadaşlar» deniyordu; aşağılamanın sınırıydı bu.

Bazı kiliselerin çan kulelerindeki gibi, Barones de T...'nin salonunda iki horoz öterdi. Bunlardan biri, Mösyö Gillenormand, diğeri Lamothe-Valois Kontu idi. Ondan saygılı bir dille söz ederler, birbirlerine, «Biliyorsunuz değil mi? Şu Kraliçenin gerdanlık işine karışan Lamothe» derlerdi. Yan tutanların kimileyin böyle tuhaf ateşkesleri olur.

Şunu da ekleyelim; kenter çevrelerde öyle önüne gelenle görüşmek pek kabul görmez, kişi kapısını kimlere açtığına dikkat etmelidir. Üşüyenlerin yanında nasıl üşünürse, aşağılanan kişilerle görüşmek de kişinin saygınlığına halel getirir.

Eski zamanın kaymak tabakası kendisini bu yasanın da yukarısında görüyordu, diğer yasaları olduğu gibi bunu da takmıyordu. Pompadour Markizi'nin erkek kardeşi Marigny, Soubise Prensi'nin konağına evi gibi girip çıkardı. Neden olmasın? Vaubernier'in isim babası olan Du Barry ise Richeieu Mareşalinin yakın arkadaşıydı. Bu çevre Tanrıların Olympos Dağı sayılır, Mercure ve Guémenée prensi orada kolayca buluşurlar. Bir hırsız bile oraya alınır, Tanrı olması yeter.

1815 yılında yetmiş beşinde bir adam olan Lamothe Kontu, sadece ısrarı ve susmasıyla ilgi çekerdi. Sürekli iyi davranır, çenesine değin ilikli ceketi ve toprak renkli pantolonu altında saklanan uzun bacaklarını üst üste atıp, otururdu. Yüzü de pantolonu gibi toprak rengiydi...

Mösyö de Lamothe'yu, bu salona «ünlü» olduğu için almışlardı. Aslında tuhaf olan şey, adının Valois olmasının saygısını yükseltmesiydi.

Mösyö Gillenormand'ın ise saygınlığı, sadece karakterinden kaynaklanırdı. O buyurgan olduğu için, etrafını denetimine alırdı.

Çok uçarı görünmesine karşın, neşesini koruyan bir oturaklılığı vardı ki, bu da kenter ağırbaşlılığı sayılırdı. Üstelik geçen çağdan arta kalmış olması da, onu bir hale gibi kuşatıyordu.

O kadar hazırcevaptı, öyle zekice konuşurdu ki, onunla görüşmek sahiden zevkti. Mesela, XVIII. Louis'nin tahtına çıkmasında yardımcı olan Prusya Kralı daha sonraları onu Kont de Rupin ismiyle ziyaret etmiş, ama Fransa kralından beklediği nezaketi görememişti. Mösyö Gillenormand bunu duyduğunda, onayladı:

«Elbette, Fransa Kralı olmayan bütün diğer krallar, taşra kralları değil mi?»

Böylesi daha birçok esprili sözler ederdi.

Bir gün onun yanında şöyle bir şey konuşuldu: **«Courrier Français** gazetesine ne ceza verdiler?» «Geçici kapanma.» «Geçicisi fazla,» diye araya giri Mösyö Gillenormand. Bu tür sözler bir konumun temeldir. Bourbonlar'ın dönüş yıldönümü şükran duası Te Deum' ayininde Talleyrand'ın geçtiğini görünce: «İşte Kötülük Hazretleri» dedi.

Mösyö Gillenormand bu toplantılara, genellikle o günlerde henüz kırkını süren kızıyla o zayıf ve uzun boylu, Matmazel Gillenormand ile gelirdi.

Çoğu zaman baba-kız, yanlarında altı, yedi yaşlarında pembe beyaz, kıvırcık saçlı parlak gözlü bir erkek çocuğu da getirirlerdi. Çocuk bu salonda sürekli aynı şeyleri duyardı: «Ah ne hoş çocuk!», «Biçare yavru!» Bu çocuk demin, biraz anlatmaya çalıştığımız ve dedenin korkutmasına karşın yine de, tapar gibi sevdiği torunuydu. Çocuğa «biçare» diyorlardı, çünkü babası bir «Loire eşkıyası»(*) idi. Bu Loire'lu eşkıya, Gillenormand'ın damadıydı. Kendisinin de utanç kaynağı diye tanımladığı Napoleon taraftarı, Cumhuriyetçi damat.

(*) Loire Eşkıyası: İhtilal'den hemen sonra kralcıların altı delik kayıklarla Loire ırmağında boğduruldukları dedikodusu yayılmıştı. Sözde Cumhuriyetçilerin bir eylemiymiş. Doğru olduğu kanıtlanamadı.

2 ESKİ ZAMANLARIN KIZIL HORTLAĞI

Anlattığımız günlerde biri, Vernon kasabasından ve o günlerde yerini demirden yapılma

çirkin bir köprüye bırakacak, o kusursuz eski köprüden geçecek olsa, ırmak kıyısında ellisinde birini görürdü. Deri bir başlık giyen bu adam, tepeden tırnağa grilere bürünmüştü. Yakasında bir zamanlar kırmızı olan, fakat şimdi, solarak sarıya dönüşen bir kordon görünüyordu. Ayaklarında köylülerin giydiklerine benzer tahta nalınlar vardı, yüzü solgundu, saçları ağarmıştı. Alnından yanağına, hatta çenesine dek ince bir yara izi, yanık yüzünü sanki ikiye bölüyor, ama yine de bu yüzü çirkinleştirmiyordu. Yaşından çok daha kocamış görünen bu adam, belini kamburlaştırıp yürürdü. Onu gün boyu, omuzunda bir kazma veya kürekle görürdünüz. Irmak kıyılarında dolanırdı.

Bu topraklar çiçeklerle kaplıydı. Daha büyük olsalar bunlara bahçe derdik, daha küçük olsalar, çiçek buketleri derdik... Bütün bu duvarlarla çevrili toprakların, bir ucu ırmakta, diğeri bir evde bitimleniyordu.

Demin sözünü ettiğimiz yoksul kıyafetli adam 1817 yıllarında bu evlerin en yıkıntı olanında yaşıyordu. Burada kendi başına yaşardı. Ne genç, ne ihtiyar, ne güzel, ne iyi, ne kötü, ne de burjuva olan bir kadın onun hizmetine bakardı. Onun «Bahçem,» dediği o toprak parçası, kasabada ünlüydü.

Ağır bir çalışma, bitmez bir sabır ve taşıdığı kova dolusu sular yardımıyla, Tanrı'dan sonra doğanın unuttuğu çiçek türlerini yaratmayı başarmıştı. Gerçi bunlar, lale ve yıldız çiçekleri türleriydi, fakat onun laleleri ve kasımpatıları eşsiz bir güzellikte olurdu. Tarım hakkında epey bilgili olduğundan, Amerika ve Çin'den getirtilen fidelerin yetiştirilmesinde kendince yöntemleriyle büyük başarıya kavuşmuştu, iyi bir bahçıvandı. Yazın gün doğarken, onu bahçesinde görürdünüz. Tohumlarını diker, kuru yaprakları ayıklar, toprağı kazar, budar, aşılar, çalışırdı. En büyük hazlarından biri çiçeklerini sulamaktı. Çok şey anlatan yüzünde, bir iyilik, bir hüzün okunurdu. Bazen, saatlerce hareketsiz durur, dallarda kuş seslerini, uzaktan yansıyan çocuk seslerini, dalgınca dinlerdi.

Bazen de, gözlerini yeşil otların üzerinde şebnemlerin oluşturduğu ve elmasa benzeyen bir damla suya çevirirdi. Çok basit yemekler yer, şaraptan çok, süt içerdi. Bir çocuğun isteklerine boyun eğer, işlerini yapan kadının kendisini küçümsemesine ses çıkarmazdı. Vahşi denecek kadar ürkekti. Evinden, bahçesinden pek ayrılmaz, kapısını çalan yoksullar dışında kimseleri görmezdi. Bir de, kasabanın papazı olan ihtiyar Rahip Mabeuf'le görüşürdü. Yine de, kasabada oturanlar ya da yabancılar onun çiçeklerini görmek için, geldiklerinde evini onlara açardı. İşte «Loire eşkıyası» böyle biriydi.

Bu arada, o yıllarda birisi eğer Napoléon'un utkularının yazılı olduğu **Le Moniteur** dergisini okumuş olsa, onun adına sıkça rastlardı. Tanımladığımız bu erkenden çöken hevesli bahçıvan, Saintonge eyaletinden adını alan Saintonge alayında askerlik eden Georges Pontmecry'di. ihtilal başlayınca Saintonge alayı, Rhin ordusuna katıldı. Çünkü monarşinin yıkımından sonra bile, eski alaylar bulundukları eyaletlere olan bağını koruyordu. Pontmercy, Spire'da, Worms'da, Neustadt'ta Turkheim'de, Alzey'de çarpıştı. Andernach surları ardında, Hesse prensinin ordusuna karşı zorlu biçimde karşı çıktı. Kleber'in komutasında, Marchinennes de Mont-Palissel'de savaşırken, kolu bir mermiyle kırıldı.

Daha sonra İtalya sınırlarını geçti ve Tende Boğazını, Joubert'le savundu. Joubert general atandı, Pontmercy de asteğmen oldu. Lodi'deki savaşta Berthier'nin safında savaştı. Napoléon bu olağanüstü savunmadan şöyle söz edecekti: «Bertier hem süvari, hem topçu, hem de humbaracı olarak savaştı.» Eski generali Joubert'in elinde kılıç, «Haydi» diye bağırırken, vurulup yere serildiğini gördü. Taburuyla beraber Genova'dan bir şilebe binerek, bir İtalya limanına giden yolda, yedi- sekiz İngiliz yelkenlisinden oluşan bir tuzağa kısıldı. Pontmercy, Fransız bayrağını yelken direğinde yükseltti ve karşı çıkıp İngiliz gemilerinin arasından süzülerek vakurca geçti. Birkaç mil ötede cesareti de çoğalmıştı, şilebine güvenerek levazım taşıyan bir İngiliz kargo gemisine saldırıp, onu da ele geçirdi. 1805 yılında, Arşidük Ferdinand'dan Günzbourg'u ele geçiren Mahler Alayını yönetiyordu. Wettingen'de öldürücü bir yara alan Binbaşı Maupetti'yi kollarında taşıdı. Austerlitz'de, kendisini cesaretiyle gösterdi. Pontmercy Rus muhafızlarını püskürtenlerin başında yer aldı. İmparator, o savaşta ona madalya verdi. Daha sonra Hambourg'u fetheden Büyük Orduya katıldı. Eylau'da düşmana yiğitçe karşı koyduktan sonra, şehit düşen Louis Hugo'nun(*) mezarı başında, taburuyla tam iki saat düşmana direndi. Bu savaştan sağ kurtulan üç kişiden biriydi. Friedland savaşına katıldı. Daha sonra Moskova'da, Beresina'da bulundu. Eski rejimde önemli becerileri vardı kılıcı ve tüfeği aynı ustalıkla kullanabildiği gibi, bir süvari bölüğünü ve bir taburu aynı ustalıkla yönetirdi. Yüzbaşı atandığı Arnay-Le-Duc'de, on Kazak askerini kılıçtan geçirip, sadece generalini değil, onbaşısını da ölümden kurtarmıştı. Bu savaştan sonra sadece, sol kolundan yirmi yedi adet kırık kemik kıymığı çıkarıldı. Paris düşmeden sekiz gün önce süvari bölüğüne atanarak terfi etmişti.

(*) Louis Hugo: Victor Hugo'nun amcası.

Napoleon'la beraber Elbe adasına gitti. Waterloo Savaşında Dubois tugayında tabur komutanıydı. Lunebour'da düşman sancağını alıp imparatorun ayaklarına attı. Kana bulanmıştı. Onun bu cesaretine hayran olan Napoléon haykırdı:

«Seni Binbaşı yapıyorum, sana Baron unvanı verdim, sen Legion d'Honneur(**) subayı sayılırsın artık!»

(**) Legion d'Honneur: Bir Fransız subayı için en büyük onur.

Pontmercy ona şu müthiş yanıtı verdi:

«Teşekkür ederim, Majeste, dul eşim adına size minnetimi bildiririm.»

Bir saat sonra, Ohain hendeğine yuvarlanıyordu. Peki kimdi bu Georges Pontmercy? O, «Loire eşkıyası»nın ta kendisiydi.

Daha önce ondan biraz söz etmiştik, Hancı tarafından hem soyulan, hem de kurtarılan Pontmercy, ordusuna katılmayı başardı. Onu bir cankurtarana atıp Loire civarındaki bir hastaneye gönderdiler.

Restorasyon, onu yarım maaşla emekliye ayırmış, daha sonra gözaltında bulundurmak için Vernon'da sürgüne yollamıştı. Kral XVIII. Louis kendi egemenliğinden önceki cesaretleri yok saydığından, ona Légion d'Honneur subaylığı rütbesini, binbaşılığını ve Baron unvanını vermedi. Oysa, o, her fırsatta «Binbaşı Baron Pontmercy» diye imza atıyor ve yakasında o nişanla dışarı çıkıyordu. Kral savcısı, kendisine bu onur nişanını kullanma hakkını tanımadığını bildirdiğinde, Pontmercy kendisine bu haberi getirene şöyle dedi:

«Acaba ben mi Fransızcayı unuttum, yoksa siz mi bu dili bilmiyorsunuz. Çünkü söylediklerinizden tek kelime anlamıyorum.»

İnat olsun, diye tam bir hafta yakasında Onur Nişanı ile dolaştı. Savcılar kurulu onun ardını bırakmak zorunda kaldı sonunda. Birkaç kez Savaş Bakanlığından aldığı mektupların zarflarında «Komutan Pontmercy» yazılı olduğunu görünce bunları açmadan geri gönderdi. Napoléon da Sir Hudson Lo- we'in buyruğuyla kendisine «General Bonaparte» adıyla gelen mektupları geri çeviriyordu. Pontmercy de imparatorunun yaptığını yaptı.

Eski Roma'da Flaminius'u selamlamayı reddeden Kartacalı askerlerde Annibal'in ruhu yaşıyordu.

Pontmercy bir sabah yolda savcıyla karşılaştı ve ona acı bir alayla sordu: «Savcı Hazretleri, yüzümdeki yara izini taşımaya hakkım var mı?»

Kendisine bağlanan yarım aylıkla geçinmeye çalışıyordu. Vernon'da bulduğu en küçük evi kiralamıştı ve orada hayatını sürdürüyordu.

Napoléon'un imparator olduğu güzel zamanlarda, iki savaş arası Matmazel Gillenormand ile evlenmeye fırsat bulmuştu. Kayınbabası yaşlı kenter bu evliliği hiç onaylamasa da, boyun eğmişti.

Epey üstün ve eşine layık bir kadın olan Madam Pontmercy 1815 yılında geride küçük bir oğul bırakarak ölmüştü. Bu çocuk, Binbaşı Pontmercy için tam bir avuntu olabilirdi. Fakat zalim dede torununu ona bırakmadı, oğlunu almakta üsteleyecek olduğunda, çocuğu mirastan mahrum bırakacağını da bildirdi. Baba, oğlunun iyiliği için kabul etmeye mecbur kaldı. Çocuğundan ayrı kalan bu yalnız adam çiçeklerle teselli bulmaya çalışarak yaşadı.

Sahiden de dünyadan el etek çekmiş gibiydi. Hiçbir siyasi harekete karışmıyor, bahçesinde yetişen bir karanfil kokusunda Austerlitz'in anılarını canlandırıyordu.

Mösyö Gillenormand damadıyla bütün bağlarını koparmıştı. Onun anlayışına göre

Binbaşı bir «Eşkıya» idi, Binbaşı'ya göre ise ihtiyar kayınbaba bir «Aptal»dı.

İnatçı dede damadına oğlunu ziyaret etmeyi ve konuşmayı yasaklamıştı. Aksi halde çocuk meteliksiz kalırdı. Gillenormand ailesi için Pontmercy bir cüzzamlı gibiydi. Gerçi dedenin serveti azalmıştı, fakat çocuğun teyzesi Matmazel Gillenormand'ın önemli bir serveti vardı.

Bekâr olduğu için, miras yeğenine kalacaktı.

Marius adlı çocuk, sadece bir babasının yaşadığını bilirdi ama hepsi bu. Bu konuda kendisine bilgi veren yoktu.

Fakat çoğu zaman dedesinin ve çevresindekilerin yarım sesle fısıldaşmalarından, çocuk bu babanının utanılacak biri olduğuna inanmıştı.

O böyle büyürken, Binbaşı Pontmercy iki-üç ayda bir Vernon'dan Paris'e geçer ve pazarları, Matmazel Gillenormand'ın oğlunu götürdüğü Saint-Sulpice Kilisesininin önünde nöbet beklerdi. Binbaşı, görünmemek için bir sütunun ardına sinip ayin süresince oğluna doyasıya bakardı. Bu savaş kahramanı, bu geçkin kızdan korkardı.

Vernon Papazı Mabeuf ile işte bu yüzden arkadaş olmuşlardı. Papazın erkek kardeşi din adamı olmamakla birlikte, Saint-Sulpice Kilisesinin para işlerini yöneten biriydi. Bu yönetici birkaç kez bu yüzü yaralı, acılı görünen adamla karşılaşmış ve onun o hüzünlü haliyle ilgilenmişti. Tam bir savaşçı, tam bir erkek görünümünde olan asker adamın, çoğu zaman gözlerinde yaşlar belirdiğini gören Mösyö Mabeuf'ün içi sızlardı. Bir kez, kardeşi papazı ziyaret için Vernon'a gittiğinde kasabada Binbaşı Pontmercy ile karşılaştı ve görür görmez onu tanıdı. Saint-Sulpice Kilisesinde gördüğü acılı adamdı o. Mösyö Mabeuf bundan kardeşi papaza söz etti, ikisi de sıradan bir gerekçeyle Binbaşı'yı görmeye gitti. Bu ziyaretler birbirini kovaladı. Önceleri, çekingen duran Binbaşı, giderek açıldı ve konuklarına hayatını anlattı. Rahip ve kilise yöneticisi epeyce etkilenmişlerdi. Sadece çocuğunun mutluluğu uğruna kendisini feda eden bu babanın kederli öyküsü onları epeyce duygulandırmıştı. İyi bir din adamı olan Vernon Papazı, Binbaşı'ya saygıyla karışık bir sevgi duymaya başladı. Binbaşı da ondan hoşlanmıştı. Aralarında sağlam bir arkadaşlık kuruldu.

Her ikisi de namuslu insanlar olduğu için, ihtiyar bir askerle, bir papazın anlaşmaları epey olağandır. Her ikisi de özverili insanlar sayılmazlar mı? Biri, kendisini dünyaya adamış, diğeri göklere. Aralarında fazla bir fark yoktur.

Marius teyzesinin gözetimi altında yılda iki kez babasına yazardı. Binbaşı'nın Koruyucu Ermişi olan Saint-Georges'un isim gününde ve yılbaşında. Kuru birkaç cümle. Babanın yolladığı sevgi dolu mektupları yaşlı Gillenormand hiç açmadan cebine atardı.

3 NUR İÇİNDE YATSINLAR

Marius dışarıya bir pencereden bakabilirdi. Bu da Madam de T...'nin salonundaki kasvetli pencereydi. Çocuk burada sıkılırdı. Bebekken neşe dolu bir çocuk olan Marius, giderek hüzünlü ve içedönük bir çocuk oluyordu. Çevresini hep saygın ve önemli kişiler almıştı. Çocuk şaşkınca büyümüş gözlerle dünyayı izlerdi. Her şey onun şaşkınlığını

çoğaltırdı. Madam de T...'nin salonunda çok oturaklı ve asil aristokratlar, hanımlar bulunurdu. Küllenen bir ateşin etrafında, lambanın kısık, loş ışığında, bu sert profili gri veya beyaz saçlı, mat renkli, eski zamanların modasına uyan giyimli o madamlar, tumturaklı ve havalı bir şekilde konuşmaya başladıklarında, küçük Marius onları canlı yaratıklara değil de, cadılara veya hortlaklara benzetirdi. Bu kişilerden başka salona sürekli gelenler arasında ihtiyar din adamlarına da rastlanırdı, birkaç asil, Marki, Kont veya bir Prens. Soyadları Mathan, Noe, Levis (bunu Levi diye söylüyorlardı), Cambis diyorlardı. Bu kalıntı yüzler, İncil isimleri çocuğun ezberlemekte olduğu Tevrat'la karşılıyordu; hepsi, sönmeye başlayan ocağın etrafında, yeşil örtülü lambayla yarı aydınlanmış olarak, sert hatlı yüzleriyle, kırlaşmış, ya da apak saçlarıyla, sadece keder veren renkleri solan; başka zamanlardan kalma uzun giysileriyle daire biçiminde otururlar, nadiren görkemli, aynı zamanda korkutucu olan sözler ederlerdi. Küçük Marius da onları ürkek gözlerle izler, kadınları değil de din kitabındaki ihtiyar aile başkanı erkeklerle ruhani sınıftan kimseleri, gerçek yaratıkları değil de, hortlakları gördüğünü sanırdı.

Bu hortlaklara, bu eski salonun devamcıları olan birçok rahiple birkaç asil de katılıyordu: Madam du Barry'nin Yardım Derneği başkanı Assenay Markisi; Charles-Antoine lakabıyla şiirler yazan Valory Vikontu; genç olmasına rağmen beyazlamaya başlayan bir başı, sırma saçaklı al kadife, epey açık yakalı giysileri bu karanlıkları korkutan güzel, esprili bir eşi olan Beauffremont Prensi; Fransa'nın «orantılı inceliği» en iyi bilen adamı, Coriolis d'Espinouse Markisi; hayırsever bir adam olan Amendre Kontu; kralın çalışma odası denilen Louvre Sarayı kitaplığının direği, Şövalye de Port de Guy. Saçları azalmış, yaşlı olmaktan çok, çökmüş biri olan Mösyö de Port de Guy'nin anlattığına göre, 1793'te, on altısındayken, onu asker kaçağı diye prangaya mahkûm etmişler, seksenlik bir ihtiyar olan, kendisi gibi kaçak Mirepoix Piskoposuyla birlikte zincire vurmuşlardı; o rahip olarak kaçakmış, kendisi ise asker olarak. Olay Toulon'da olmuş. Görevleri gündüz giyotinle öldürülenlerin başlarını, bedenlerini gece gidip toplamakmış; kanlı gövdeleri sırtlarında taşırlarmış; kırmızı kürek mahkûmu pelerinlerinin boyunlarına gelen bölümü kandan kabuk bağlarmış. Bu kabuk sabahları kuruymuş, akşamları ıslak. Böylesi acıklı öyküler epeyce boldu bu salonda; orada Marat'yı lanetlerken Trestaillon'u överlerdi. Nadide birkaç milletvekili iskambil oynardı. Mösyö Thibord du Chalard, Mösyö Lemanchant de Gomicourt, sağın ünlü alaycısı Mösyö Cornet-Dincourt. Kısa pantolunu, zayıf bacaklarıyla yargıç de Ferrette de kimi zaman Mösyö de Talleyrand'a giderken, bu salondan geçerdi. Artois Kontuna eğlence arkadaşlığı etmişti, Kampaspa'nın altına çömelen Aristoteles'in aksine, Guimard'ı dört ayak üstünde yürütmüş, böylece de gelmiş geçmiş asırlara bir yargıcın nasıl bir filozofun intikamını aldığını göstermiştir.

Rahipler ise, bunlar, **La Foudre** gazetesindeki yazar arkadaşı Mösyö Larose'un: «Kim ellisinde değildir ki? Belki birkaç delikanlı!» dediği Rahip Halma; kralın vaizi Rahip Letourneur; henüz ne kont, ne piskopos, ne bakan, ne de senato üyesi olan, düğmeleri eksik eski rahip cüppesi giyen Frayssinous;

Saint-Germain-des-pres'nin papazı Keravenant; ayrıca, papanın vekili, daha sonra kardinal olan, o sırada Nisibis başpiskoposu olan, dalgın, uzun burnuyla dikkat çeken Monsenyör Nacchi; «Abbate Palmieri» ismi verilen, papanın «evine» bağlı ruhanilerden, papalık kuruluna katılan yedi papalık mektupçusundan biri, çok önemli Liberien bazilikasının piskoposluk kurulu üyesi, azizlerin avukatı, aşağı-yukarı cennet şubesinin dilekçe dairesi başyardımcılığı olan, yani azizler sınıfına katılma işlerine bakan bir başka beyefendi daha. En sonunda iki kardinal vardı: Biri Mösyö de la Luzerne, diğeri Mösyö de Clermont-Tonnerre. Kardinal de la Luzerne bir yazardı, birkaç yıl sonra, **Conservateur'**de Chateaubriand'la yan yana makaleler yazma şerefine erişecekti. Mösyö de Clermont-Tonnerre ise, Toulouse başpiskoposuydu; sık sık Paris'e deniz ve savaş bakanı olan yeğeni Tonnerre Markisini ziyarete, yazlığa geidiyordu. Yukarı kalkık cüpesinin altından kırmızı çorapları görünen, neşeli, ufak-tefek bir yaşlıcıktı; uzmanlığı **Ansiklopedi** den nefret etmek, deli gibi bilardo oynamaktı. O zamanlar, yaz geceleri, Clermont-Tonnerre konağının bulunduğu Madame Sokağından geçenler, bilardo toplarının çarpışmasını, kardinalin keskin bir sesle Caryste başpiskopos vekili Mösyö Cottret'ye: «İşaretleyin, karambole geliyorum!» diye seslendiğini işitirlerdi. Kardinal de Clermont Tonnerre'i, Madam de T.'nin salonuna, Fransız Akademisinin kırk üyesinden biri olan en yakın arkadaşı eski Senlis piskoposu Mösyö de Roqueleaure getirmişti. Mösyö de Roquelaure uzun boyu, Akademi'ye düzenli biçimde gidişiyle ünlenmişti. Meraklılar, Akademi'nin toplantılarını yaptığı kitaplığın yanındaki odanın camlı kapısından her perşembe günü, genellikle ayakta duran, iyi pudralanmış, mor çoraplı, haline göre papazlığını göstermek için arkasını kapıya dönen eski Senlis piskoposunu görebilirdi. Çoğunluğu din adamı olduğu kadar saraya da girip çıkan bu adamlar, Madam de T...'nin salonunun ciddiyetine bir kat daha ciddiyet ekliyordu. Bunlardan başka, beş senato üyesi vardı: Vibraye Markisi, Talura Markisi, Herbouville Markisi, Dambray Vikontu, Valentinois dükü. Bunlar da salonun asaletini artırıyordu. Bu Valentinois dükü, her ne kadar Monaco Prensiyse de, yani yabancı bir hükümdar prens ise de, Fransa ve şövalyelik hakkında o kadar üstün birikimi, itibarı vardı ki, her şeyi onlar açısından görüyordu: «Kardinaller Roma'nın Fransız şövalyeleridir, lordlarda İngiltere'nin Fransız şövalyeleri» diyen oydu. Zaten bu çağda her yerde İhtilal olması gerektiğinden, bu derebeyi salonu, daha önce de söylediğimiz gibi, kenterlerin yönetimindeydi. Bu salona Mösyö Gillenormand hâkimdi.

Paris'in kralcıları, kaymak tabakanın özü, tözü buradaydı. Ünleri, hatta kralcı bile olsa

denetimde tutuyorlar, yanlarına yaklaştırmıyorlardı. Ünde her zaman karmaşa vardır. Chateabriand buraya girse, inanması güç ama, Duchesne Baba etkisi bırakırdı. Bu eskicil toplumu anlayarak Cumhuriyete katılan kralcılar girebiliyordu. Kont Beugnot burayı adam etmek için kabul edilmişti.

Bugünlerde «asil» salonlarının bu eski devir salonlarıyla hiçbir ilgisi yok. Günümüzde Saint-Germain(*) Mahallesi şömineye atılan odunların kokusunu verirdi. Günümüzün kralcıları da artık lafazan sayılırlar ki, bu aslında onlar için bir iltifat.

(*) Saint-Germain: Asillerin bölgesi.

Ama Madam da T...'nin salonundakiler, sosyetenin kaymak katmanı sayılan sahiden elit kişilerdi. 18. yüzyıldan kalan kibarlık gösterileri burada sergilenirdi.

Buradaki alışkılar kaybolduğu halde yine canlı kalan Eski Dönemin ta kendisi olan, irade dışı inceliklerin her çeşidini içeriyordu. Bu alışkılardan birkaçı, özellikle dilde epey tuhaf görünüyordu. Üstünkörü bilgi sahipleri eskimiş, yalnızca demode şeyleri taşra işi sanıyordu. General eşine yine: «Madame la Générale» deniyordu. Albay eşine: «Madame la Collonelle» denilmesi de iyice eski bir deyim değildi. Pek cana yakın Madame de Léon, besbelli Longueville, Chevreuse düşeslerini hatırlayıp, kendi prenses sanı yerine o şekilde anılmayı istiyordu. Créquy Markizi de «Madame la Colonelle» adını almıştı.

Tuilleries Sarayında kralla senlibenli konuşurlarken ona «Majesteleri» yerine «kral» demek inceliğini işte bu küçük yüksek tabaka var etmiştir. Çünkü onlara göre, «Majesteleri» nitemi bu onuru haksızca elde eden kişi tarafından kirletilmişti. Orada kişileri, olayları yargılarlardı. Şaşırıp kalmada herkes birbirine yardımcıydı. Elindeki bilgiyi herkes birbirine aktarıyordu. Nuh'un Dedesi Mathusalem Giritçi Epimenides'e bilgi veriyordu. Sağır, köre anlatıyordu. Coblentz'den beri geçen vakti yok sayıyorlardı. XVIII. Louis, Tanrı'nın yardımıyla, hükümdarlığının yirmi beşinci yılında sayıldığı gibi, sürgüne gidenler de, haklı olarak, gençliklerinin yirmi beşinci yılındaydılar.

Burada her şeyden konuşulurdu. Olaylar ve insanlar yargılanır ve ayıplanırdı. Anlayamadıkları bu çağı alaya alırlardı. Herkes birbirine yardımcı olurdu, iyi duymayan, gözü görmeyeni aydınlatırdı.

Burada her şey âhenkle geçip giderdi. Kimse bağırmazdı. Konuşma bir soluktan, bir fısıltıdan öteye geçmezdi. Aralarında gençler de bulunurdu kimileyin, fakat bunlar biraz ölü gençlerdi. Sanki mumyalı gibi görünen gençler. Salon gibi, uşakların formaları da solgun ve demodeydi. Bu eski yönetim insanları kendileri gibi antika hizmetçilerin elindeydi.

Sürgünden henüz dönen, çok yaşlı bir Markiz olanca servetini yitirmiş, tek bir hizmetçi kadınla kalmıştı. Fakat kadın bunu belli etmez ondan söz ederken «Adamlarım» derdi vakurca.

Madem de T...'nin salonunda ne yapılırdı? Orada herkes ve her şey çok aşırıydı.

Günümüzde büsbütün yok olmayan bu kelimenin yine de pek anlamı kalmadı, bunu biraz uzun açıklayalım.

«Aşırı» olmak, sınırı geçmek demekti. Tahtı korumak için krallığı eleştirmek; kiliseye bağlı kalmak uğruna, inançları yok saymak sürüklediklerimizi tekmelemek, puta put olmadığı için içerlemek; aşırı saygı nedeniyle hakaret etmek, Papa'yı yeterince kutsal bulmamak, Kral'da yeterince krallık bulmamak, geceyi fazla aydınlık bulmak gibiydi. Beyazın uğruna mermeri, karı, kuğuyu ve zambağı küçümsemek, yanlısı olduğumuz görüşlere düşman kesilmek, kısaca, her şeye karşı çıkmaktı. Aşırı kavramı Restorasyon'un ilk evresini simgeleyen bir tutumdu.

Fransa tarihinde hiçbir dönem 1814 ile 1820 yılları arasındaki dönem gibi değildir. O yıllarda çok akıllı bir siyasi önder olan Mösyö Villeler'in sağcı politikası, epey önemli bir değişim yaratacaktı. Bu altı yıl hem gürültücü, hem sıkıntılı; neşeli ve karanlıktı.

Ufukları dolduran o kesif bulutlar güneşin doğuşuyla yavaşça geçmişin gölgelerine karıştılar. Bu aydınlık ve bu karanlık arasında hem yeni hem de eski ve yaşlı bir dünya oluştu. Maskara olmasına karşın, acılı, genç ve yaşlı, henüz uyanan biri gibi gözlerini oğuşturan bir toplum.

Fransa'yı makaraya saran bu topluluğa da Fransa alayla baktı. Sokaklar baykuşlara benzeyen ihtiyar markilerle dolup taşar, göçmenler eski yılların hortlaklarına karışırlardı. Ülkelerine döndüklerine sevinen eski asiller yine de monarşiyi bulamadıkları için acılanırdı. Eski zaman aristokrasisi, imparatorun yarattığı bir yeni kılıç soyluluğuna karışarak altüst bir toplum yaratmıştı. Charlemagne'in(*) oğulları Napoleon'un evlatlarını küçümsüyorlardı.

(*) Charlemagne: Eski bir Frank kralı.

Hakaretler kılıçla temizlenirdi. Geçmiş dünü inkârdaydı. Artık yüce duyguların da, anlamı yoktu. Ama dönem yıkıldı, geçmişe göz atmak istediğimizde, kendimizi bir fırtına öncesi zamanda sanırız.

Esasen buna hiç şaşırmamalı, çünkü eski dünya da, bir tufanla battı.

İki devrim de kayboldu. Ah şu düşünceler, ne güçlü dalgalar yaratır, yok etmesini ve gömmesini ne de ustaca başarırlar.

Bay de Martainville'in Voltaire'den daha zeki göründüğü uzak, saf devirlerdeki salonların manzarası işte böyleydi.

Evet, işte eski zaman salonlarına ilişkin bir görüş verebildiğimizi sanıyoruz.

Bu köhne salonların kendilerince bir literatürü ve bir de siyasası vardı. Burada Mösyö Colnet'nin adı geçerdi, Napoleon'dan «Korsika canavarı» diye söz edilirdi. Çok daha sonraları Kral ordularının generali olan Marki Buonoparte'den söz edilmesi çağın esprisinde bir yumuşamadır.

Gelgelelim, bu salonlar uzun süre o lekesiz havaları koruyamamışlardı. 1818 yıllarına doğru, bazı liberaller öne çıkmaya başladı, bu da epey huzur bozucu bir tavırdı. Bu

liberaller kralcı olduklarını kabul ediyor, fakat sanki bu nedenle af diliyorlardı. Aşırıların her zaman çok gururlu olmalarına karşın, Liberaller tam aksine, durumlarından utanıyorlardı. Onların hem zekice çıkışları, hem uzun süren suskunlukları vardı. Neredeyse çoğu zaman beyaz kıravatlar takar, ta çenelerine değin ilikli ceketler giyerlerdi. Liberallerin, en büyük yanlışı «İhtiyar bir delikanlılık» yaratmak olacaktı. Bilge tavırları takınırlardı. Değişmez ilkelere daha ılımlı bir iktidar aşılama tarafını tutuyorlardı. Yıkıcı liberalizme karşı bağnaz bir liberalizm. Sürekli aynı şeyi savunurlardı: Gelenekleri, duaları, dini, saygıyı geri getirmek. O sadık, atak, şövalye ruhlu, sevecen ve de özverilidir. Belki devrimleri, imparatorluğu, utkuyu, özgürlüğü, genç düşünceleri, yenilikleri genç nesilleri ve içinde bulunduğumuz zamanın bütün düşüncelerini benimsemiyor, evet bu bir hata, fakat bizim de ona karşı suçlarımız olmadı mı? Kraliyete saldırmak liberalizmin ilkelerine terstir. Bize rehberlik adına yapılan İhtilal'in kalıtçıları olduğumuza göre, daha açık fikirli olmamız gerekmez mi? Devrimci bir Fransa, tarihi bir Fransa'ya, yani annesine karşı saygısızlık etmekte. 5 Eylül'den beri monarşi asaleti horgörüldü, tıpkı 8 Temmuz'dan sonra İmparatorluğun soyluluğuna yapılan davranış gibi. Onlar «Kartal'a(*) haksızlık ettiler diye, bizim de zambak'a(**) saygısızlık etmemiz gerekmez ki! Hep bir şeylerle mi savaşmalı? XIV. Louis'nint***) tacının yaldızlarını kazımanın, IV. Henri'nin(****) armasını atmanın ne faydası olur? lena köprüsünün «N»lerini(*****) kazıyan Mösyö Vaulbalni'yi ayıpladık. Oysa o da bizim yaptıklarımızdan daha çoğunu yapmıyordu ki! Marengo nasıl bizim utkumuz ise, Bouvines de öyle. Zambak çiçeklerimiz «N»ler gibi bizim ulusal kalıtımız. Niye bunların değerlerini düşürelim. Neden tarihi olduğu gibi kabul etmiyor, Fransa'yı öylece sevmiyoruz?

(*) Kartal: Napoleon.

(**) Zambak: Kraliyet. Zambak Fransa krallarının amblemiydi.

(***) XIV. Louis: Fransa'nın en başarılı krallarından.

(****) IV. Henri: Epey sevilen Fransa Kralı.

('**) N: Napoleon'un amblemi.**

İşte liberaller monarşiyi böyle korudular.

Bu yazılanlar sırasında, bu öykünün yazarı, yolunun üzerinde çağdaş tarihin bu

evrelerini buldu ve bunlardan söz etmeden duramadı. Fakat şunu da belirtmek isteriz ki, bunu asla küçük görerek veya eğlenerek yapmadı. Çünkü çok acıklı anıları vardır. Çok sevdiği annesini ilgilendiren geçmişteki anıları, onun da bu geçmişi sevmesine ve saymasına neden oldu.

Ayrıca, şunu da belirtmek isteriz ki, bu küçük dünyanın da kendince bir yüceliği vardı, belki bugün o günleri düşünerek gülümseyebiliriz, fakat onu horgörmek veya nefret etmek, hayır, bunu yapamayız. Bu geçmişteki Fransa idi.

Marius Pontmercy, kendi etrafındaki çocuklar gibi bir eğitim gördü. Gillenormand teyzesinin verdiği dersler az gelince, dedesi onu çok iyi bir öğretmene emanet etti.

Bu genç ruh, bir ihtiyar kız'dan sonra bir bilmişin eline düştü. Marius koleji bitirdikten sonra, hukuk fakültesine girdi. Kralcı, tutucu ve gururluydu. Neşesi ve uçarılığından dolayı pek saygı duymadığından dedesini az severdi. Babasına karşı hiçbir şey hissetmiyordu.

Aslında ateşli ve soğuk, soylu ve eliaçık, gururlu ve katıydı. Yabaniliğe varan bir saflığı da sahipti.

4 EŞKIYANIN SONU NE OLDU

Marius eğitimini tamamladığında, dedesi Mösyö Gillenormand da Saint-Germain Mahallesine hoşça kal diyerek, Madam T...'nin salonundan ayrıldı ve Calvaire Kızları Sokağındaki konağına taşındı.

Burada yanında hizmetçi olarak, kapıcıdan başka, Magnon'dan sonra onun yerine geçen oda hizmetçisi Nicolette'le az önce değindiğimiz astımlı, Basklı adam vardı.

1827 yılında Marius on yedisine basmıştı. Bir akşam eve döndüğünde dedesi kendisini, elinde bir mektupla karşıladı.

Mösyö Gillenormand onunla şöyle konuştu:

«Marius, yarın Vernon'a gidiyorsun.»

«Niye?»

Marius dedesinin bu buyruğuna şaşırmıştı.

«Babanı ziyarete gideceksin...»

Marius hemen irkildi, bunu hiç düşünmemişti bile. Günün birinde babasını görebilme ihtimalini, asla düşünmemişti. Bu o kadar beklenmedik ve o kadar tatsız bir durumdu ki. Marius buna üzülmedi bile, bu bir acı bile değildi, bir angaryaydı.

Fikir ayrılıkları bir yana, Marius dedesinin sözleriyle «o kılıç artığı» (Mösyö Gillenormand keyifli günlerinde damadına bu lakabı takardı) babasının kendisini sevmediğine emindi. Sevse onu dedesinin ve teyzesinin eline bırakır mıydı? Sevilmediği için o da bu kendi oğlunu sevmeyen babayı sevmiyordu. Her şey bu kadardı.

O kadar afalladı ki, dedesine soru bile sormadı. Dede anlattı:

«Anladığım kadarıyla baban hastaymış, seni görmek istiyor.»

Biraz sessizliğin ardından:

«Yarın sabah erkenden yola çık. Fantaines'den bir posta arabası sabah altıda hareket ediyor ve akşama doğru Vernon'a varıyor. Baban seni hemen görmek istiyor.»

Daha sonra mektubu kırıştırıp cebine attı. Marius o akşam yola çıksa, ertesi sabah erkenden babasının yanında olurdu. Bouloi Sokağından kalkan bir posta arabası, geceleyin Rouen'dan geçip, sabahın ilk saatlerinde Vernon'a gelirdi. Fakat ne Mösyö Gillenormand, ne de Marius bunu düşünmüştü.

Ertesi akşam Marius, Vernon'da arabadan indi. Mumlar yanmıştı. İlk gördüğü adama Mösyö Pontmercy'nin evini sordu. Çünkü Marius da kralcı olduğundan, Restorasyon düşüncelerini benimsemez ve babasının binbaşı ve baron unvanlarını hiçlerdi.

Ona evi gösterdiler. Marius kapıyı çaldı. Bir kadın kapıyı açtı, elinde bir lamba tutuyordu.

Marius sordu: «Mösyö Pontmercy burada mı?»

Kadın «evet» anlamında başını eğdi.

«Onunla görüşebilir miyim?»

Kadın bu kez başını olumsuzca salladı.

Marius: «Fakat ben onun oğluyum, o da beni bekliyor,» diye üsteledi.

Kadın: «Artık sizi beklemiyor,» dedi.

işte o zaman delikanlı, kadının ağladığını fark etti.

Kadın eliyle bir kapıyı gösterdi, Marius girdi.

Şöminenin üstündeki bir kandilin aydınlattığı loş odada üç erkek vardı. Biri ayaktaydı, diğeri diz çökmüştü ve üçüncüsü de upuzun yere serilmişti. Yerde kımıltısız yatan, babasıydı.

Diğer iki erkekten biri doktor, İkincisi bir rahipti. Binbaşı üç günden beri beyin hummasına yakalanmıştı. Hastalanır hastalanmaz, içine doğmuş gibi Mösyö Gillenormand'a yazmış, ölmeden önce oğlunu görmek istediğini bildirmişti. Hastalığı giderek kötülemişti. Marius, Vernon'da arabadan indiğinde, artık kendisini bilmeyen baba, sayıklamaya başlamış şöyle haykırmıştı: «Oğlum geldi, onu karşılamaya gideyim» ve odasından çıkıp hemen kapının önündeki taşlara serilmiş, son soluğunu vermişti.

Doktor ve rahip çağrılmıştı fakat gecikmişlerdi. Oğlu da epey geç kalmıştı.

Mumun o loş ışığında yerdeki adamın yanağında bir gözyaşı damlası seçiliyordu. Gözü fersizdi fakat ıslaktı. Oğlunun gecikmesine ağlıyordu.

Marius ilk ve son kez gördüğü bu namuslu adamın yüzüne baktı, görmeyen bu açık gözlere, apak saçlara baktı. O güçlü kollara baktı, yer yer hançer yaralarının izleri vardı, kurşunların deldikleri yere izleri de kızıl yuvarlar oluşturmuştu. Tanrı'nın iyilikle ödüllendirdiği bu yüzü ikiye biçen kılıç yarasına baktı. Bu adam onun babasıydı ve şu anda ölüydü, fakat Marius ona karşı hiçbir şey hissetmedi.

Herhangi bir yabancının, ölümü için duyacağı bir hüzünden başka hiçbir şey yoktu içinde.

Ama oradakiler yaslıydı. Bir köşede hizmetçi üzüntüyle ağlıyor, dua eden rahibin hıçkırıkları duyuluyordu. Doktor, da gözyaşlarını siliyordu; ölü bile ağlıyor gibiydi.

Doktor, rahip, hizmetçi derin acıları içinde tek kelime etmeden Marius'e baktılar. İçlerinde yabancı olan o idi. Fazla heyecanlanmış olmamasına karşın, yine de Marius kendi halinden utanmıştı. Ne yaptığını bilmez gibi, şapkasını çıkardı. Birden elindeki şapkayı yere düşürdü, sanki kederden bunu tutacak gücü kalmamış gibiydi.

Aynı zamanda vicdan azabı çekiyor ve böyle davrandığı için kendi kendinden utanıyordu. Fakat kendi suçu değildi ki! Babasını sevmiyordu, ne yapsın onu ilk kez bu akşam görmüştü... insan tanımadığını sever mi?

Binbaşı geride bir şey bırakmamıştı. Eşyanın satışı cenaze masraflarına yeterdi. Hizmetçi kadın, bir kenarda bulduğu bir kâğıdı Marius'e verdi. Binbaşı eliyle şunları yazmıştı:

Oğluma:

Waterloo Savaş alanında İmparator bana Baron unvanı verdi. Restorasyon bana kanımla ödediğim bu unvanı taşıma izni verdiğine göre, oğlumun bu Baron unvanını taşımasını isterim. Onun bunu hak ettiğine eminim.

Kâğıdın arkasına şu sözler eklenmişti:

Aynı savaşta, bir çavuş hayatımı kurtardı. Beni ölülerin altında ezilmekten çekip çıkardı. Adamın adı Thenardier. Duyduğum kadarıyla son günlerde Paris dolaylarında bir han işletiyormuş. Ya Chelles ya da Montfermeuil'de. Oğlum bu adamla karşılaşırsa, ona benim minnet borcumu ödesin.

Marius kâğıdı alıp koynuna koydu. Bunu babasına duyduğu sevgiden değil de, salt bir ölünün son arzusuna saygı niyetine yapmıştı.

Binbaşıdan başka iz kalmadı. Mösyö Gillenormand, bir eskiciye onun üniformasını ve kılıcını sattırdı. Komşuları bahçesini talan ettiler ve en bulunmaz çiçeklerini kökünden kopardılar. Diğer bitkilerin de bazıları kurudu, bazıları da çalıya dönüştü.

Marius, Vernon'da sadece kırk sekiz saat kalmıştı. Paris'e dönerek hukuk fakültesine devam etti. Sanki hiç yaşamamış gibi babasını unutmuştu. Binbaşı iki günde gömülmüş, üç günde unutulmuştu.

Marius matem işareti olarak şapkasına siyah bir kurdele taktı. Olancası bu.

5 İHTİLAL YANLISI OLMAK İÇİN KİLİSEYE GİTME KOŞULU

Marius çocukluğunun dinsel öğretilerine bağlı kalmıştı. Bir pazar sabahı erkenden, Saint-Sulpice Kilisesindeki ayine gitti. O gün her zamankinden daha dalgındı. Bir sütunun arkasındaki kırmızı kadifeden bir dua iskemlesine oturduğunun farkında değildi. İskemlenin arkalığında «Mösyö Mabeuf, Yönetici» yazılıydı. Marius bunu görmemişti. Ayin yeni başlamıştı ki, ufacık bir ihtiyarcık, Marius'a sokulup şöyle dedi:

«Efendim, benim yerime oturdunuz.»

Marius özür dileyerek hemen geri çekildi. İhtiyar yerine geçti. Ayin bittiği halde Marius hâlâ kilisedeydi, ihtiyar tekrar yanına geldi ve sanki af dilemek ister gibi şöyle konuştu:

«Demin sizi rahatsız ettiğim için bağışlamanızı rica ederim, Mösyö. Yine rahatsız ediyorum fakat hakkımda hatalı şeyler düşünmenizi istemem.»

Marius epey saygılıca eğilip:

«İnanın gerek yoktu, Mösyö,» dedi.

İhtiyar tekrar konuştu:

«Yoo, hayır, hakkımda yanlış düşünmenizi istemem. Fakat ben burada oturmaktan vazgeçemem. Burada dinlediğim dualar bana daha içten geliyor. Bunun için de hayli duygusal bir nedenim var. İzin verin de anlatayım, yıllar var ki üç ayda bir buraya düzenli gelen bir babanın, oğlunu gizlice izlemek için duayı burada dinlediğini gördüm. Ailevi bir sorun yüzünden bu acılı adama oğlunu görmeyi yasaklamışlardı. O da oğlunu törene getirdikleri zaman aksatmadan gelirdi. Küçük, babasının burada olduğunu, kendisini gizlice izlediğini bilmezdi. Belki zavallı çocuk, bir babasının olduğundan bile habersizdi. Baba kimselere görünmemek için bu sütunun ardında otururdu. Çocuğuna öteden bakar ve ağlardı. Biçare adamın yavrusunu taparcasına sevdiğini biliyordum. İşte bu nedenle, bu yer benim için kutsallaştı. Ben de töreni buradan dinleme huyunu edindim. Aslında kilisenin yöneticisi olduğuma göre, daha rahat bir yerim var, fakat buraya oturmaktan vazgeçemiyorum. Çünkü ben daha sonraları bu zavallı babayı tanıma olanağını buldum. Onun kayınbabası ve çok varsıl bir teyze çocuğu mirasından mahrum etmekle adamı korkutmuşlardı. Bu olağanüstü adam oğlunun günün birinde varsıl ve mutlu olması için kendisini feda ediyordu.

Onu oğlundan, yalnızca siyasal görüşleri yüzünden ayırmışlardı. Gerçi benim de siyasal fikirlere saygım var, ama bazıları abartır, nerede duracağını bilmez. Bir erkek Waterloo'da dövüştüğü için bir canavar mıdır? Aman Tanrım! Ne insanlar var, bunun için bir babayı oğlundan etmek. Sanırım o zavallı baba öldü, öyle duydum. O Bonaparte'ın binbaşısıydı. Kardeşimin papazlık ettiği Vernon'da oturuyordu. İsmi de dilimin ucunda, «Pontmaire» mi yoksa Pontmercy'miydi ki? Cesaretinin izini yüzünde taşıyordu. Derin bir kılıç

yarası...»

Marius'ün yüzü soldu:

«Pontmercy» diye kekeledi.

«Ah, tabii ya. Tamam Pontmercy yoksa siz de onu tanıyor musunuz?»

Marius tok bir sesle:

«Mösyö,» dedi, «o adam babamdı!»

İhtiyar yönetici ellerini birleştirip haykırdı:

«Aman Tanrım! Ne tesadüf? Demek o çocuk sizdiniz? Öyle ya artık büyümüş, erkek olmuş olacak. Ah zavallı yavrum, babanızla övünebilirsiniz, size çok düşkün bir babanız vardı.»

Marius ihtiyar adamın koluna girerek onu evine götürdü. Ertesi sabah, dedesine şöyle dedi:

«Birkaç arkadaş bir av eğlencesi hazırladık, üç gün kadar uzaklaşmama izin verir misiniz?»

İhtiyar, «Dört gün izin, iyi eğlenceler,» dedi,» daha sonra kızına göz kırptı ve şunları ekledi:

«Bir aşk macerası!»

6 KİLİSEDEN BİRİYLE TANIŞMAK

Marius'ün nereye gittiğini daha sonra öğreneceğiz.

Üç günlük bir aradan sonra Marius Paris'e döndü, doğruca Hukuk Fakültesinin kitaplığına gitti ve **Moniteur** dergisinin eski nüshalarını istedi.

Dergiyi baştan sona okudu. Cumhuriyet ve İmparatorluğa ait bütün yazıları, **Sainte-Héléne Günlüğü**'nü okudu. O yıllara dair, gazeteleri, dergileri, bültenleri, raporları, bildirileri okudu, daha doğrusu ezberledi.

Büyük Ordu günlüklerinde önce babasının adını gördüğünde tam bir hafta ateşlendi. Georges Pontmercy'nin şeflerini, eski generalleri ziyarete gitti. Kilise yöneticisi Mabeuf'le, sağlam bir arkadaşlığı vardı. Ziyarete gittiği adam, babasının Vernon'daki sınırlı hayatını anlattı. Onun yalnızlığından, yetiştirdiği güzel çiçeklerden, çektiği acılardan söz etti. Marius o zaman yıllar boyunca tanımadığı bu eşsiz adamı bu yüce ve uysal askeri, bu aslan ve kuzu karışımı babasını yeterince tanıdı.

Bu arada dersleriyle de ilgilendiğinden, Gillenormand ailesini sadece akşam yemeklerinde görebiliyordu. Daha sonra, ortadan kayboluyordu. Halası öfkeleniyor, dede gülümsüyordu: «Dert etmeyin; gençlik bu, hayatında bir kız olmalı.» Daha sonra şunu ekliyordu: «Evet ama ben bunu rastgele bir çapkınlık macerası sanmıştım, aslında bu bir

tutku...» Evet bu sahiden bir tutkuydu.

Marius babasını ölesiye sevmeye başlamıştı.

Aynı zamanda düşünce biçimi de büyük bir değişime sahne oluyordu. Bu değişim dönemleri çeşitli ve kesintisiz oldu. Bu değişme pek çok delikanlının başına geldiğinden bunu uzun uzun anlatmak isteriz.

Yeni edindiği bu bilgiler gözünü korkutmuştu. Önce gözleri kamaşır gibi oldu.

O güne değin Cumhuriyet ve imparatorluk onun için korkutucu sözcüklerdi. Cumhuriyet kasvetli bir günbatımında yükselen giyotin; İmparatorluk gecede parlayan bir kılıçtı. Oysa bu gölgelere yakından baktığında, beklediği karanlıkların yerini göz kamaştırıcı yıldızlar almıştı. Mirabeau, Vergniaud, Saint-Just, Robespierre, Camille Desmoulins, Danton ve sonra bunları geride bırakacak bir güneşin doğuşu; Napoleon. Marius artık rotayı şaşırmıştı. Gözleri kamaşıyordu. Fakat zamanla şaşkınlıklarından kurtulup bunlara alıştı. Yeni tanıdığı bu insanları cesurca inceledi. Gözleri önünde İhtilal ve İmparatorluk bütün sahneleriyle canlandı. Cumhuriyet, insan haklarını yığınlara veriyor, İmparatorluk ise Fransız kavramını bütün Avrupa'ya benimsetmeye çalışıyordu. İhtilal'de halkın yüceliğini, imparatorlukla Fransa'nın itibarını gördü. Marius bu iki kavramın da faydalarını anlamıştı.

Epey uzlaştırıcı olan bu ilk değerlendirmede, beğenisi yüzünden boşladığı noktayı burada belirtmenin gerektiğini sanmıyoruz. Bizim belirttiğimiz, gelişmekte olan bir düşünce biçimidir. Bütün ilerlemeler aynı anda olmaz. Daha önce söylediklerimiz ve daha sonra söyleyeceklerimiz için bunu tekrar belirttikten sonra sürdürüyoruz.

İşte o zaman, bütün geçmiş yıllarında, ne babasını, ne de vatanını tanımış olduğunu anladı. Evet ne babasını görmüş, ne de ülkesini tanımıştı. Sanki gözüne çekilen bir perde bunu engellemişti, oysa artık her şeyi belirgince görebiliyordu. Bir yandan hayran kalıyor, öte yandan taparcasına seviyordu.

Acı ve vicdan azabıyla doluydu kalbi. Artık içindekileri babasına anlatmanın yolunun onunla mezarında konuşmak olduğuna emindi. Ah, Tanrı babasının yaşamasına izin verseydi, Marius nasıl coşkuyla ona koşar, kollarına atılır, şöyle derdi:

«İşte geldim, babacığım, ben de senin gibi düşünüyorum, benim kalbim de senin ideallerin için çarpıyor Baba, ben senin oğlunum!»

Evet, bütün bunları söylerdi. Onun ağarmış saçlarını öper, yüzündeki savaş yarasını beğeniyle seyreder, ellerini okşar, ayaklarını öperdi. Ah niye sanki, genç yaşta ölmüştü o? Neden hakkı olan mutluluğu yaşamadan oğlunun sevgisini görmeden ölmüştü? Bu arada Marius, inançlarında daha ciddi, daha tutucu oluyordu. Sanki ruhuna yepyeni tohumlar atılmıştı. Henüz sahip olduğu iki yüce varlık onun ruhunu güçlendiriyordu: Babası ile vatanı.

Yeni bir anahtar edinmiş gibi, bugüne değin, kendisi için sır sayılan şeylerin hepsi aydınlanıyordu. Kendisini kin duymaya zorladığı yüce düşünceleri, büyük adamları daha doğru değerlendiriyordu. Daha birkaç gün öncesine kadar taptıklarını ayakları altında

çiğniyordu. Şimdiye dek nasıl bir yanılsama içinde olduğunu düşünerek, kendisine kızıyor ve alay ediyordu.

Babasını akladığı gibi, artık Napoléon'u da aklamıştı. Ta çocukluğundan beri, 1814 yılında Bonaparte'ı eleştiren partinin yargılarını kendisine aşılamışlardı. Restorasyonun olanca önyargısı, çıkar ve itkileri Napoléon'u çirkinleştirmeye adanmıştı. Napoléon, Robespierre'den bile daha kanlı bir çehreydi. Aralıksız savaşan Fransa'nın artık usandığından, çocuklarını yitiren anaların kanlı gözyaşlarından söz eden Restorasyon Bonaperte'ı kullanmış ve onu masallardaki kötü canavarlara benzetmişti.

Tarihi anlayarak okuyan Marius, görmesini engelleyen perdenin giderek yırtıldığını anladı. Aniden onun varlığının yüce taraflarını buldu ve babası hakkında yanılması gibi, Napoléon hakkında da yanılmış olduğu çıkarsamasına vardı. Her gün daha belirgince görebiliyordu ve büyülenmiş gibi, coşkunun basamaklarını her gün biraz daha yükseltiyordu.

Yine bir gün çatı katındaki odasında kendi başınaydı. Mumunu yakmış, açık pencerenin önünde okuyordu. Dışarıdan kendisine ulaşan düşler, düşüncelerini iyice koyultuyordu. Gece, düşünmeyi bilen bir ruh için, ne olağanüstü bir mecradır. Kaynağı belirsiz sesler duyulur. Dünyadan kat kat büyük yıldızların parlaklığı göz kamaştırır. Göklerin karanlığında yıldızlar parıldar.

Marius her zamanki işiyle ilgileniyordu. **Büyük Ordu'nun** bültenlerini okuyordu, savaş meydanında yazılmış eski zaman destanlarını. Homeros'un yazdıklarına benzeyen o satırlara dalmıştı. Kimileyin, babasının adına rastlıyordu, derken İmparator'unkine, sanki Büyük İmparatorluk gözlerinin önüne canlanıyordu.

Sanki yüreğini dolduran bir med-cezirle yükseliyordu, kendisini babasının yanında sanıyor, onun soluğunu duyar gibi oluyordu. Babası eğilip kulağına bir şeyler söylüyordu. Genç çocuk, trampetleri, top gürlemelerini, piyadelerin düzenli yürüyüşlerini, süvarilerin at nallarının seslerini duyuyordu. Arada bir, başını yukarı kaldırıyor, sonsuzluklarda ışıldayan yıldızlara dalıyordu. Daha sonra kendisini okuduklarına veriyordu. Kendisine neler olduğunun farkında değildi, fakat içinde bir yerler ağrıyor gibiydi, ansızın ne yaptığını bilemeden kollarını pencerenin dışına çıkardı, gölgelere ve sessizliğe baktı ve sonra çınlayan bir sesle: «Yaşasın İmparator!» diye bağırdı.

O andan başlayarak her şey bitmişti. Korsika canavarı, hilebazlıkla tahta oturan o zorba, kız kardeşlerinin âşığı olduğu iddia edilen o diktatör, Talma'dan tiyatro dersleri alan o palyaço, Jaffa'nın zehirleyicisi, o kaplan Buonaparte(*). Bütün bu karaçalmalar hemen silindi. Bunun yerini erişilmeyecek bir yükseklikte, Sezar'ın mermer hayali aldı.

(*) Buonaperté: Napoléon düşmanlarının aşağılama sonucu ona taktıkları Korsikalı ismi. Fransızca ismi

Bonaporte'tı.

İmparator babasının epey sevdiği ve hayranlık duyduğu bir komutan olmuştu. Şu anda Marius için bundan da fazlası olacaktı. Onun anlayışına göre, o dünyayı yumruğu altında tutmak için çabalayan eski Romalı'nın Sezar'ın bir ardılıydı. Onu bir harabenin usta mimarı olarak gördü, yüce kral Charlemagne'in, XI. Louis'nin, IV. Henri'nin, Richelieu'nin, XIV. Louis'nin ardılı olarak gördü. Belki onun da zayıf yönleri, yanlışları olabilirdi, ama o bu suçlarında bile yüce, cinayetlerinde bile güçlüydü. O komşu milletlerin Fransa için «Büyük Ulus» demelerini sağlayan Adam'dı. Marius Bonaparte'ı elinde parıldayan bir kılıçla, göz alıcı bir tablo oluşturan, sınırlarda dikilmiş, geleceğin koruyucusu gibi görüyordu. O belki bir tiran olabilirdi, aynı zamanda diktatördü de. Bir Cumhuriyeti kuran ve bir ihtilali özetleyen bir despot. Napoléon onun gözünde halkın simgesiydi.

Din değiştirmiş biri gibi, yeni inançları onu büyülüyordu. Çok ileri gitti. Onun kişiliği böyleydi; coşkulu, heyecanlı, duygusal. O bir kez yola düştü mü, onu durdurmak mümkün değildi. Kılıca olan düşkünlüğü, düşünceye duyduğu coşkuyu yendi. Gerçek yolunda yanılsamalar oluşur. Marius her şeyi yığınlar açısından benimseyerek iyi niyetini gösteriyordu. Bu girdiği yeni yolda eski yönetimin hatalarını yargılarken Napoleon'un utkusunu değerlendiriyordu. Hafifletici nedenleri savsaklıyordu.

Aslında çok önemli bir adım atmıştı. Monarşinin, yıkılışı sandığı yönetimin, tam aksine Fransa'nın yükselişi olduğunu algılıyordu. Yönünü değiştirmişti, artık ona göre Doğu ile Batı yön değiştirmişti.

Onun ruhunda bu fırtınalar koparken, ailesinin bunun farkında olduğu yoktu.

Üstündeki eski kılığından sıyrılır gibi, o Bourbon bağlığından ve kralcı görüşlerinden de sıyrıldı. Aristokrasiden, kralcılıktan uzaklaşarak, tam bir ihtilalci ve demokrat ve hemen hemen Cumhuriyetçi olduğunu fark ettiğinde Orfèvre Köprüsündeki bir yayınevine giderek yüz adet kart bastırdı kendisine:

Baron Marius Pontmercy

Bu da aslında ondaki değişimin çok anlaşılır bir sonucuydu.

Fakat yakın bir arkadaşı olmadığından, bu kartları hiç kimseye veremeyeceğini düşünerek cebine attı.

Bu arada yeni düşüncelerinin oluşturduğu bir tavır da dedesinden giderek uzaklaşması oldu. Babasına yaklaştıkça, babasının yirmi beş yıldır uğruna çarpıştığı ülküler, onun dedesinden kopmasına yol açtı. Değindiğimiz gibi Marius alışkılarını beğenmediği dedesine o kadar sevgi duymazdı. Kendi oturaklı ve ciddiydi, oysa dedesinin uçarı yaradılışı kendisine ters gelirdi. Aynı siyasal görüşleri ve aynı düşünceleri paylaştıkları sürece Marius dedesiyle aynı köprüde karşılaşmış birine benzetirdi kendisini. Fakat genç adam inançlarını değiştirince bu köprü de yıkıldı. Aynı zamanda, Marius kendisini babasından uzaklaştıran ve bunu aptalca nedenlere dayanarak

uygulayan dedeye kin tutmaya başladı. Dar kafalı ihtiyar zalimce davranmış, babayı oğlundan ve oğlu da babasından etmişti.

Her geçen gün babasına daha derin bir sevgiyle bağlanan Marius, dedesinden nefret etmeye başladı.

Şunu da söylemeli ki o, bu duygularını henüz ifade etmiyordu. İçinde kopan fırtınalar dışa yansımamıştı. Marius yemeklerde fazla konuşmaz, evde neredeyse hiç durmazdı. Onun boyuna dışarı çıkması teyzesini epey incitiyordu. Birkaç kez bu kaçamaklardan dolayı çıkışmış, genç çocuk nazikçe, dersleri, sınavları, kursları ve dinlemeye gittiği konferansları gerekçe göstermişti.

Dede ise hiç aksatmadan aynı düşüncede ısrarlıydı. «Âşık! Hayatında bir kadın var, bu işlerden anlarım.»

Marius kimileyin ufak gezilere çıkardı.

Teyzesi onu ardı sıra söylenirdi:

«Aman Tanrım! Bu çocuk nereye gidiyor?»

Aslında kısa gezilerdi bunlar. Marius babasının arzusunu gerçekleştirmek için bir kez Montfermeil'e Çavuş Thenardier'yi bulmaya gitmişti. Fakat hayal kırıklığına uğradı. Kendisine hanın kapatıldığını, adamın battığını ve kasabadan göçtüğünü söylediler. Başka bir şey öğrenemedi. Kimse Thenardier ailesinin ne olduğunu bilmiyordu.

Bu araştırmaları yürütmek için, Marius dört gün eve dönmedi. Dede bile «Çok oluyor ama» diye homurdandı.

Dedesi ve teyzesi Marius'ün boynuna siyah bir kordon astığını görür gibi olmuşlardı.

7 GÖNÜL İŞLERİ

Az önceki bölümlerden birinde, bir subaydan bahsetmiştik. Bu genç süvari Mösyö Gillenormand'ın baba tarafından yakınıydı. Ailesinden uzakta, kışla hayatı sürüyordu. Theodule Gillenormand, fiyakalı bir süvarinin bütün üstünlüklerini kendinde toplamıştı. İnce belli, geniş omuzluydu. Kılıcını havalı bir tavırla sallardı, ya o gür bıyıkları... Paris'e kimi zaman uğradığından, Marius, kendisinden birkaç yaş büyük bu akraba çocuğuna son yıllarda hiç rastlamamıştı. Her iki yeğen birbirlerini sadece ismen tanırlardı. Bir kuzen oğlu olan Theodule, Matmazel Gillenormand'ın gözdesiydi.

Geçkin kız, arada bir gördüğü bu uzak akrabasını Marius'e bile tercih ederdi. Az gördüklerimizi, bütün niteliklerle süslediğimizden, onları yakınlarımızdan daha fazla severiz.

O sabah Matmazel Gillenormand yıkık bir halde, odasına çıktı. Marius kısa bir gezi için dedesinden yine izin istemişti. Aynı akşam yola çıkacağını da söylemişti. Dede istenen izni verdi, fakat torunu salondan çıkar çıkmaz kaşlarını çattı ve kızına dönüp:

«Artık geceleri de evde durmaz oldu,» diye anlamlıca söylendi.

Bütün bu olup bitenlere bir anlam veremeyen Matmazel Gillenormand heyecanla

soluyarak odasına gitti. Bu arada, kendi kendine:

«Aman Tanrım! Nereye gidiyor, artık çok aşırı bunlar, bu kadarı da fazla!» diye söylendi.

O da babası gibi Marius'ün bir kadına sevdalandığına inanmıştı. Fakat bunun evli bir kadın olma ihtimali onu perişan ediyordu.

Kadıncağız o kadar etkilenmişti ki, kendisini oyalamak için gergefini ele aldı. İşlediği günün modasına uygun ve araba tekerleklerinin bulunduğu bir masa örtüsüydü.

Bir zamandır iğnesini kumaşa batırıp çıkarıyordu ki, kapısının açıldığını duyarak, başını kaldırdı.

Teğmen Theodule Gillenormand karşısındaydı ve ona subay selamı veriyordu.

Kadıncağız bir çığlık attı. Her ne kadar yaşlı, tutucu, namuslu olsa da, kadın olmaktan iyice sıyrılamamıştı. Odasında bu alımlı subayı görmek hoşuna gitti, sevinçle:

«Hoş geldin Theodule, neye borçluyuz gelişini?»

«Paris'ten geçiyordum da, sizi görmek istedim.»

«Gel sarılayım sana.»

«Severek halacığım,» diye genç adam, ihtiyara sarıldı.

Gillenormand hala, hemen dolabına gidip çekmeceyi açtı.

«Gelişine çok sevindim, en azından birkaç gün kalırsın. Bir haftadan önce seni bırakmam.»

«Ah, ne çok isterdim. Ama üzgünüm. Hemen bu akşam gitmeye mecburum. Kışlamız değişiyor. Ben de Paris'ten geçerken, hiç değilse gidip halamı bir göreyim diye düşündüm.»

«Oh, ne iyi yaptın evladım, al bakalım, zahmetine karşılık.»

Bu sözlerle hala, onun avucuna on altın verdi.

Genç adam, çok ince bir hareketle halasının elini öptü ve:

«O da ne demek halacığım, zevkime karşılık demek daha yerinde.»

Theodule onu tekrar öptü, ceketinin sutaşları, kadının boynunu tırmalamıştı, fakat o buna sesini bile çıkarmadı, hoşuna bile gitti.

«Sen de yolculuğu atla, taburunla mı yapacaksın?»

«Hayır, halacığım, benim özel iznim var, atımı emirerim götürüyor, ben posta arabasına bilet aldım. Ha, size bir şey sormak istiyorum. Kuzenim Marius Pontmercy de seyahate mi çıkıyor?»

Hala hemen ilgilenmişti; coşkuyla sordu:

«Sen bunu nasıl öğrendin?»

«Gelmeden önce posta arabası durağına uğrayıp bilet aldım. Listede onun da adını gördüm.»

«Adını mı?»

«Marius Pontmercy.»

«Ah çocuğum, ne yazık ki, kuzenin senin gibi aklı başında biri değil. Demek bütün geceyi posta arabasında geçirecek?»

«Tıpkı benim gibi.»

«Evet ama sen görev nedeniyle gidiyorsun, o zevk için.»

«Vay canına!» diye mırıldandı Theodule.

Derken, Matmazel Gilenormand'ın aklında bir ışık parladı. Daha sonraları bunu düşündüğü için kendisini kutlayacaktı, elini alnına atıp:

«Dinle,» dedi. «Marius seni tanımaz değil mi»

«Hayır, ben onu tanırım, ama o benimle tanışma zahmetine katlanmadı. Yıllardır beni gördüğü yok, çocukken birkaç kez oynamıştık...»

«Demek aynı arabada olacaksınız...»

«Evet ama o arabanın üstünde, ben kupa kısmında...»

«Bu araba nereye gidiyor?»

«Andelys'e.»

«Ya, demek Marius ta oralara kadar gidecek?»

«Belki, benim gibi yarı yolda da inebilir. Ben Vernon'da inip, oradan bir aktarma yaparak Gaillon arabasına geçeceğim. Marius'ün nereye gideceğini bilemem.»

«Aman Tanrım, şu Marius isminden de hiç hoşlanmam, neden sanki ona bu ismi verdiler? Senin adın çok güzel. Theodule...»

Subay omuz silkti:

«Ama yaptınız hala,» dedi, «ben de adımın Alfred olmasını isterdim.»

«Dinle Theodule.»

«Emrinizdeyim?»

«Gözünü aç.»

«Ben her zaman gözümü açarım halacığım.»

«Anlamadın mı?»

«Hayır, sözü nereye getirmek istediğinizi anlayamadım.»

«Marius bugünlerde, sık sık evden ayrılır oldu.»

«Öyle mi!»

«Evet aralıklarla üç-dört günlük gezilere çıkıyor...»

«Demeyin, hala...»

«Evet bunun altında neler olduğunu bilmek istiyorum.»

«Bir kız ya kadın işi olmaya...»

«Başka ne olabilir ki?» diye bağırdı halası. Kadın şu anda sanki babasının konuştuğunu duyar gibi oldu. Dedeyle kuzen aynı şeyi düşünüyordu.

«Dinle Theodule, beni sevindirmek ister misin? Marius'ü biraz izle, seni tanımadığına göre bu senin için kolaydır. Şu kız kimin nesi, bir gör bakalım. Bize bunu yazarsın, dede de sevinir.»

Böylesi izletmeler Theodule'nin kişiliğine pek uymazdı. O

hafiyelik yapacak biri değildi, ama az önce halanın verdiği on altın da yabana atılır bir para değildi. Bundan dolayı halanın teklifine evet dedi ve:

«Nasıl isterseniz halacığım,» dedi... İçinden «Olur şey değil, halam bana hafiyelik yaptırmak niyetinde,» diye düşündü.

Matmazel Gillenormand ona tekrar sarıldı:

«Bravo aslan Theodule! Sen böyle kaçamaklar yapmayacak kadar namuslu bir gençsin. Sen disipline, yöneticilerinin emirlerine uyarsın. Bu tip bir yaratığı görmek için ailenden uzaklaşmayacağını bilirim.»

Teğmen bıyıkaltı gülüşünü göstermemek için, yüzünü buruşturdu, halanın bu sözleri bir hırsızın namusundan dolayı övülmesi gibiydi.

Aynı günün akşamı hiçbir şeyden haberi olmayan Marius, posta arabasına bindi. Theodule ise onu izleyeceğine, arabaya kapağı atar atmaz derin bir uykuya daldı. Bu uyku bütün gece sürdü, ta sabaha kadar horladı.

Gün doğarken sürücünün gürleyen sesi duyuldu:

«Vernon, Vernon, Vernon'da inecekler.»

Teğmen Thedolue hemen gözlerini açtı.

Mahmurca: «Tamam,» diye söylendi, «burada inecektim.»

Daha sonra ağır ağır uyanıp kendine geldi, halayı, on altını, kendisine verilen görevi, ne yapmasının gerektiğini hatırladı. Bu da onu keyiflendirdi.

Üniformasının düğmelerini iliklerken: «Belli olmaz, belki de daha önce inmiştir,» diye düşündü. «Şimdiye dek birkaç kasabadan geçtik, bunların birinden birinde inmiş olabilir. Aman Tanrım, şimdi ben ihtiyar halaya neler yazacağım ki?»

Tam o anda arabadan inen siyah pantolonlu birini gördü.

«Bu Marius olmasın?» diye kendi kendine söylendi.

Arabanın hemen önünde genç bir köylü kızı, çok güzel çiçeklerden oluşturduğu demetleri yolculara uzatıyor, «Sevdiklerinize çiçekler alın,» diyordu.

Marius ona yaklaştı ve en güzel çiçeklerden birini aldı.

Theodule de arabadan yere inmişti:

«Peki ama kime götürüyor ki bu güzel çiçekleri. Böylesine güzel bir buket her kadına kısmet olmaz, çok alımlı biri olmalı!»

Böyle düşünerek Marius'ün ardından yürüdü.

Marius çevresine bakmıyordu bile. Theodule'yü fark etmediği gibi o sırada karşısından geçen ve posta arabasına ilerleyen çok güzel ve şık kadınlara bile bakmadı.

«İyice sevdalı,» diye düşündü Thedolue.

Marius kiliseye yürüdü.

Genç subay, kendi kendine söylendi:

«Tam tahmin ettiğim gibi, kilise. Dinsel yerlerdeki buluşmalar çok heyecanlıdır. Tanrı evindeki işveli bakışmalardan iyisi olamaz fikrimce.»

Marius kiliseye girmedi köşeyi döndü ve bir anda gözden yok oldu.

«Buluşmaları demek açıkhavada, haydi görelim bakalım şu küçük kızı!»

Böyle düşünen Theodule sessizce köşeyi döndü. Ama orada donakaldı. Marius, başını ellerinin arasına almış, bir mezarın başına diz çökmüştü. Çiçekleri de mezar taşına bırakmıştı. Mezara dikili bir tahta haç üzerine karakalemle şu isim yazılıydı:

Binbaşı Baron Pontmercy

Theodule, Marius'ün hıçkırdığını duydu.

Küçük kız, bir mezardı.

8 MERMER VE KAYA

Paris'ten ilk ayrıldığından beri, her gezide Marius buraya uğruyordu. Oysa her izin istediğinde, dedesi onu hovardalık etmeye gidiyor sanıyordu.

Teğmen Theodule bir mezarın görünümüyle allak bullak oldu. Hiç de sevimli olmayan ve bir türlü tanımlayamadığı bir izlenime kapılmıştı. Bunda iki şey karışıyordu: Bir mezara duyulan saygı, bir Binbaşı'nın saygısına katılmıştı. Hemen geriledi ve Marius'ü mezarlıkta babasıyla yalnız bıraktı. Bu gerilemeyi de, disiplinli bir şekilde yaptığını söylemeliyiz. Ölüm ona, bir madalya ve büyücek apoletler biçiminde görünmüştü, ayrımında olmadan askeri bir selam verdi. Halaya ne diyeceğini bilemediğinden, hiçbir şey yazmamaya karar verdi.

Rastlantı işe karışmasa, Vernon'daki bu sahneyi Gillenormand ailesi bilmeyecekti. Ne var ki kaderin sır dolu rastlantılarından biri farklı bir karar almıştı. Paris'tekiler ayrı bir yoldan Marius'ün sırrını öğrendiler.

Marius üçüncü gün sabah erkenden döndü. İki gecelik uykusunu alan genç yüzme okuluna giderek, bir saat kadar yüzmek istedi. Odasında hemen üstünü değişti, giysilerini kaldırmaya vakit bulamadığından redingotunu ve boynundaki siyah kurdeleyi yatağının üzerine atmıştı.

Bütün zinde ihtiyarlar gibi Mösyö Gillenormand da sabah erkenden uyanırdı. Torununun geldiğini duyunca, çatı katı odasında yakalayıp ona gezisi hakkında bazı sorular sormak istedi. Bu arada üç gündür Marius'ü özlemişti, ona sarılacaktı.

Gelgelelim, delikanlı ondan atik davranmış evden çıkmıştı bile. Dede odayı bomboş buldu.

Yatak düzgündü, ihtiyar adamın keskin gözleri yatağın üstündeki redingont ceketiyle, siyah kurdeleyi seçti. Mösyö Gillenormand bir kahkaha attı: «Oh, oh çok sevindim!»

Birkaç dakika sonra aşağıya indiğinde kızını koltukta o gergefiyle buldu.

Mösyö Gillenormand utkuyla salona girmişti.

Bir elinde ceketi, diğerinde siyah kordona asılı küçük deri bir kutuyu tutuyordu, sevinçle bağırdı:

«Yaşasın, artık sırlar aydınlanıyor. Sırrının anahtarı elimizde, şu bizim hovardanın kaçamaklarını anlama vakti geldi. Bak, kızın resmi şu kutuda olmalı.»

Bir yandan neşeyle gülüyor, beri yandan elindeki siyah kordonu sallıyordu.

«Zafer! Kızın resmi madalyonun içindedir, iddiaya girerim.»

Adam koltuğuna kurulup mutlu bir «oh» çekti ve elindeki kutuyu yukarı kaldırdı. Fakat hemen açmadı, tadına varmak istiyor gibiydi. Epeyce aç olduğu halde, önündeki yemeklerin kendisine nasip olmadığını bilen bir adama benzemişti şimdi.

«Kül yutmam, benden kaçar mı, biz bu işleri biliriz... bakalım gönlündeki şu kız güzel mi bari? Belki de çirkinin biridir, şimdiki gençler o kadar sığ beğenili ki!..»

Kızı:

«Hadi açsanıza baba!» dedi.

Düğmesine basınca küçük kutu açıldı, içinde özenle katlanmış bir kâğıt buldular.

Mösyö Gillenormand kahkahalar atarak:

«Ah hovarda!» diye haykırdı. «Bu işleri biz de biliriz, bir aşk notu olmalı.»

Teyze:

«Okuyalım,» dedi.

Kadın gözlüklerini taktı, kâğıdı açtılar ve şunları okudular:

Oğluma:

Waterloo Savaş alanında İmparator bana baron unvanı verdi. Restorasyon bu unvanı taşımama izin verdiğine göre, oğlumun baron unvanı taşımasını isterim. Onun bunu hak ettiğine eminim.

Baba-kızın hislerini tanımlamak zor. Sanki bir hortlak görmüş gibi iliklerine değin donmuşlardı. Tek kelime etmediler. Fakat Mösyö Gillenormand, kendi kendine konuşur gibi, «şu kaba askerin yazısı» diye söylendi.

Teyze kâğıdı evirdi, çevirdi, sonra tekrar kutuya koydu. Derken mavi bir kâğıda sarılı küçük bir paket, ceket cebinden düştü: Marius'ün kartvizitleri. Mösyö Gillenormand okudu:

Baron Marius Pontmercy

İhtiyar adam zili çaldı. Nicolette geldi. Mösyö Gillenormand

ceketi, kutuyu ve kimlik kartlarının hepsini odanın ortasına atarak hizmetçi kıza:

«Bunları götür!» dedi.

Bir saat koyu bir sessizlikle geçti, ihtiyar adam ve ihtiyar kız, birbirlerine sırt çevirmiş, öylece oturuyorlardı. Herhalde aynı şeyi düşünüyorlardı. Bir saat sonra Marius'ün teyzesi babasına dönerek:

«Olacak iş değil!» dedi.

Birkaç dakika sonra Marius göründü. Yüzmekten geliyordu, fakat henüz içeri girmeden dedesini gördü. İhtiyar adam elinde onun kartlarından biri vardı ve torununu görür görmez tam bir kenter davranışıyla küçümseyen bir kahkaha attı.

«Bak hele, kutlarım seni, demek artık Baron oldun... Bu da ne demek?»

Marius biraz kızardı ve şöyle dedi:

«Bu babamın oğlu olduğumu kanıtlar.»

Mösyö Gillenormand gülmeyi bıraktı ve sert bir sesle:

«Senin baban benim!» dedi.

Marius bakışlarını yere eğdi ve sert bir yüz ifadesiyle konuştu:

«Babam kibirsiz bir kahramandı. Cumhuriyet'e ve Fransa'ya hizmet etti, üstelik en onurlu şekilde. İnsanoğlunun tanıdığı en büyük tarihte yücelmeyi bildi. O yirmi beş yıl kamp ateşleri önünde, gündüz topların altında, geceleyin mermi yağmuru altında yaşadı. Karda, kışta, çamurda yaşadı. İki sancak kazandı, yirmi kez yaralandı ve terk edilerek yalnızlık içinde öldü. Onun tek hatası, iki hayırsızı sevmek oldu: Vatanını ve beni!»

Mösyö Gillenormand, artık daha fazla dinleyemedi. Cumhuriyet sözünü duyar duymaz, yerinden kalktı, daha doğrusu fırladı. Marius yangına körükle gitmişti, ihtiyar Kralcı'nın yüzü, kızıldan mora dönmüştü. Gözleri alev saçıyordu.

«Marius!» diye bağırdı. «Sen ne korkunç bir çocukmuşsun meğer!.. Babanın ne ve kim olduğunu bilmiyorum, bilmek de istemem. Fakat diyeceğim şu, Cumhuriyetçiler arasında, sadece yoksullar vardı. Bunların hepsi cani, baldırıçıplaklardı, kızıl külahlılar, haydutlardı hepsi. Hepsi diyorum duyuyor musun Marius? Ben aralarından birini bile kayırmıyor, hiçbirini tanımıyorum. Baronmuş, külahıma anlat. Bu haydutlar işbirliğiyle Robespierre'in buyruğunda çalıştılar, krallarına ihanet ettiler. Hepsi de ödlek ve hain, Waterloo'da Prusyalılar'ın ve İngilizler'in karşısında kaçtılar. İşte bildiklerim, eğer sizin babanız da bunlar arasında ise, bilemeyeceğim, bilmek de istemem!..»

Şimdi Marius yangındı ve Mösyö Gillenormand da körükle saldırıyordu. Marius zangır zangır titriyordu, başı alevler içindeydi. Taptıklarının ateşe atıldığını gören bir rahip gibi şaşkınca durdu. Dedesi babasına hakaret etmiş, onu ayakları altında çiğnemişti.

Fakat birinin intikamını almak, diğerine hakaret sayılırdı. Marius dedesine hakaret edemezdi, bu arada babasının da intikamını alması gerekiyordu. Bir süre sarhoş gibi sendeledi, daha sonra başını kaldırdı, gözlerini dedesine dikti.

«Kahrolsun Bouorbonlar ve şişko domuz XVIII. Louis!»

XVIII. Louis öleli dört yıl olmuştu, fakat onun umurunda değildi.

Demin mosmor kesilen ihtiyarın yüzü, bu kez saçlarından bile daha beyaz oldu. Şöminenin onur yerinde bulunan Berry Dükü'nün büstü önünde saygıyla eğilip selamladı, daha sonra iki kez pencereden şömineye, şömineden pencereye yürüdü. Attığı adımlar altında salonun zemini çatırdıyordu, ikinci yürüyüşünden sonra, tıpkı ihtiyar bir dişi koyun gibi sinmiş oturan kızına yanaştı ve gülümseyerek:

«Mösyö gibi bir Baron ile benim gibi kenter aynı evde kalamaz,» dedi.

Sonra hemen sırtını dikleştirdi ve bembeyaz bir yüzle gözleri alev saçarak kolunu torununa uzatıp, korkunç bir sesle:

«Defol!» diye bağırdı.

Marius evden ayrıldı.

Ertesi günü Mösyö Gillenormand kızına şöyle dedi:

«Bundan böyle her ay şu kanlı katile altmış altın yollayın, fakat benim yanımda onun adını anmayın!»

Hıncını kızından almak amacıyla üç ay kızıyla konuşmadı, ona «siz» diye seslendi.

Marius ise perişandı. Ne edeceğini bilmez bir halde, dedesinin konağını terk etti. Acısını çoğaltan bir aksilik daha olmuştu. Efendisinin emriyle küçükbeyin redingotunu ve küçük kutuyu odaya çıkaran hizmetçi Nicolette, siyah kurdeleye asılı küçük kutuyu merdivenlerde düşürmüş olmalıydı. Bu kutu ve içindeki kâğıt bir daha bulunamadı. Marius da dedesinden kuşkulandı. Onun babasının vasiyetini yakmış olduğuna inandı. Evet, babasının el yazısıyla yazılı bu kâğıt parçası Marius için kutsaldı, bunu yitirmek onu üzdü.

Delikanlı, cebinde hepi topu otuz frank, nereye gideceğini bilmeden öylesine evden çıkmıştı. Bir çıkına birkaç giysi atmış, kiraladığı bir arabaya, Quartier Latin(*)'e gideceğini söylemişti.

Marius ne yapacaktı?

(*) Quartier Latin: Paris'te öğrencilerin, üniversitelilerin kaldığı mahalle.

DÖRDÜNCÜ KİTAP ABC DOSTLARI

1 TARİH YAPMAYA YAKIN BİR KALABALIK

O zamanlarda, yüzeyselliğine karşın, toplumda bir ihtilal rüzgârı vardı. Havada ‘89 ve ‘92 yıllarının esintileri asılıydı. Gençlik, deri değiştirir gibiydi.

İnsanlar, hele de gençlik farkında olmadan değişiyordu. Kadranlarda ilerleyen saat yelkovanı ruhlarda ilerliyordu. Herkes öne doğru bir adım atmayı deniyordu. Kralcılar liberal olmuşlar, liberaller demokratlığa vurmuşlardı.

Bu, kabaran bir deniz gibi, farklı cereyanlar oluşturmuştu. Bunların özellikleri kaos oluşturuyordu. Bu nedenle epey çeşitli düşünceler uç veriyordu. Fransızlar hem Napoleon’a, hem özgürlüğe tapıyorlardı. Burada da tarih yapıyoruz. Bunlar o zamanın filizleriydi. Bir yeni kanılar dönemiydi. Şaşılası bir şey olan Voltaire’ci krallığın, ondan daha az etkin olmayan bir benzeri oldu: Bonapartçı Liberalizm!

Daha farklı bilgeler topluluğu, daha da ağırbaşlı davranırlardı. Bazı ilkeleri araştıradursun, İkinciler hakka, hukuka bağlıydı.

Mutlak için coşkuyla mümkün olanı tasarlıyorlar, hayallerinde sonsuza değin sürükleniyorlardı. Aslında hayalleri getiren inançlar değil midir? Geleceği var etmek için de, düşlere ihtiyaç duyulur. Bugünün ütopyası yarın için kesin bir gerçek olabilir.

İleri görüşler iki yanı keskin bıçaklar gibidir.

İleri düşüncelerin ikili anlamları vardır. Bir sırrın başlangıcı kurulu düzeni tehdit ediyordu, bu düzen de işkilli, sinsiydi. Yetkenin art niyeti, yıkılırken, halkın art niyetiyle karşılaşır. Ayaklanmaların miskinlik, kuluçka dönemi, hükümet darbelerinin planlanma başlangıcıdır. Fransa’da o yıllarda İtalya’nın **karbonar**ileri gibi büyük, gizli kuruluşlar yoktu. Fakat çeşitli yerlerde yeraltı eylemleri dallanıp budaklanıyordu. Aix’de, «Congouerde» taslaktı. Paris’te bir Dernek kurulmuştu yalnızca. Bunu ABC Dostları(*) adını vermişlerdi.

(*) ABC (Abese okunur): Aşağılanmış halk.

Şu ABC Dostları Derneği’nin gayesi neydi? Görünüşte çocukların eğitilmesi amacına sahip, ama aslında insanların kalkınmalarıyla uğraşan bir kurumdu.

Herkes, kendisinin «ABC’nin Dostu» olduğunu söylerdi. Aşağılanan halktı. Halkı yükseltmek, onu geliştirmek kaçınılmaz bir ödevdi. Aslında bu komik bir kelime oyunu değildi. Bu oyunları kimi zaman çok önemlidir. Bir örnek: «Castratus ad canstra» Narsés’i ordu generali yapmıştır; diğer örnekler: «Barbari et Berberini»; «Fueros y Fuegos»; «Tu es Petrus et super hane petram».

ABC Dostları sayıca kalabalık değildi. Bu henüz kuluçkadaki, gizli bir dernek gibiydi, aslında, bir topluluk. Yeter ki topluluklar kahramanlar yetiştirsinler... Bunlar Paris'in iki lokalinde toplanırlardı. Hal Çarşısında Corinthe isimli bir meyhanede, bir de Panthéon Mahallesinde Saint-Michel Meydanında, Musain Cafesi'nde. Bu lokallerden ilki işçilerin toplandığı bir yerdi, diğeri üniversitelilerin. ABC Dostlarının oturumları Musain Cafesi'nin arka salonunda yapılırdı. Bu salon kafeden epey uzakta, olup, ona bir koridorla bağlanıyordu. Bu uzun koridorun iki penceresi ve Küçük Grés Sokağına bakan bir kapısı vardı. Burada enfiye çekilir, içki içilir, kumar oynanır, gülünürdü. Yüksek sesle her şeyden konuşulurdu, ama bazı şeylerden de, çok kısık sesle konuşulurdu. Duvara Cumhuriyet dönemindeki Fransa'nın halini gösteren bir harita asılıydı ki, bu da bir polisin işkillenmesine yeterdi.

ABC Dostları genellikle öğrencilerdi, aralarında birkaç işçi de vardı. İşte önemlilerin isimleri: Enjolras, Combeferre, Jean Prouvaire, Feuiliy, Courfeyrac, Bahorel, Laigle, Joly, Grantaire. İçtenlikli arkadaş olan bu gençler, bir aile gibiydi. Laigle dışındaki gençlerin tümü güneydendi.

Bu gençlerin arasında, arkadaşlık yoluyla bir aile bağı kurulmuştu. Laigle bir yana, tümü de güneyliydi.

Çok tuhaf bir topluluktu. Şu anda geçmişin gölgelerinde kaybolan bu genç başlara biraz ışık tutmak, onlara değinmek yararlı olur. Çünkü kısa süre sonra, onlar acıklı bir serüvene atılacaklardır.

İsmini ilk andığımız Enjolras, varsıl bir ailenin tek çocuğuydu. Enjolras, yeri gelince ürkütücü olabilecek, çok şirin bir gençti. Melekler kadar güzeldi. Eski Yunan ilahları gibiydi. Sanki daha önceki hayatında devrimin uçurumlarını geçmişti. Bu önemli işin olanca ayrıntılarını bilirdi. Yeniyetme bir gençte az bulunur şeylere sahipti, dinsel mistisizme sahip bir militandı. O demokrasinin özenli bir askeriydi: idealin rahibi. İçli bakan gözleri biraz kabarık gözkapakları, dolgun dudakları vardı. Çok geniş alnı, onun ne kadar zeki olduğunun işaretiydi. Bir yüzdeki alın, bir ufuktaki gökyüzüne benzer. Bu çağın ilk yıllarındaki gençlere benzerdi, bir genç kız körpeliğine kesif bir solgunluk eklerdi. Bir erkek olmasına rağmen, bir çocuk gibiydi. Yirmi iki yaşında olduğuna kimse inanmaz, onu on yedisinde sanırlardı. Ciddiydi. Dünyada kadın diye bir şeyin yaşadığından habersiz gibiydi. Tek tutkusu vardı: hak... tek niyeti seti yıkmaktı. Eski Roma zamanlarında o bir Gracchus olur, Konvansiyon'da yaşasa Saint-Just olurdu. O, gülleri bile görmez, ilkbahardan bihaber yaşardı. Kuş seslerini dinlemezdi, en güzel kızın çıplak memeleri karşısında heyecanlanmadığı gibi, çiçekleri de kılıcı gizleyen bir örtü gibi görürdü.

Eğlencelerde, katı davranır, Cumhuriyet olmayan her şeyin karşısında bakışlarını yere eğerdi. O özgürlüğün mermerden yapılmış heykeliydi. Engin güçleri vardı, fakat onunla cilveleşmek isteyen kadın ya da kızların vay haline!.. Eğer rastgele genç bir terzi kız bu alımlı gence uzun uzun bakacak olsa, onun sarı kirpikleri, mavi gözleri, rüzgârdan dağılan bukleleri, pembe yanakları karşısında coşku duyup, Enjolras üzerinde kadınlık gücünü sınamak istese, genç adam korkunç bir bakışla bu utanmaza dersini verirdi.

İhtilal'in mantığını ifade eden Enjolras'ın yanında Combeferre de felsefenin simgesiydi. Mantık ile felsefe arasındaki tek fark şudur: Mantık savaşa götürür, felsefe, barışa. Combeferre birçok açıdan Enjolras'ı bütünlüyor ve onun hatalarını gideriyordu.

O Enjolras'dan daha kısa boylu, fakat daha geniş yapılı olan Combeferre, gençlerin beyinlerine genel düşüncelerin gelişen ilkelerini vermenin faydasına inanırdı. Sürekli aynı şeyi yinelerdi: «Devrim fakat Uygarlıkla birlikte.»

Yüksek tepenin çevresinde, o engin mavi ufukları açardı. Bundan dolayı Combeferre'in doktrinlerine ulaşılır, ve kılgısal açıdan yaklaşırdı. Onun tanımladığı devrim Enjolras'ın düşündüğünden daha uysaldı. Enjolras onun kutsal hukukunu savunur, Combeferre doğal hukuku. İlki, Robespierre'den, İkincisi Condorcet'den esinlenmişlerdi. Combeferre, Enjolras kadar tutucu ve zorlu değildi, o herkesin yaşadığı hayatı yaşardı. Eğer bu iki genç tarih isimlerini yazdıracak olsa, ilkinden «adil» İkinciden de «Bilge» olarak söz edilirdi. Enjolras daha cesur ruhlu, Combeferre daha insancıldı. Aralarındaki tek fark buydu. «Yurttaş» kelimesini seviyordu ama, «insan» sözcüğünü seçiyordu. İspanyollar gibi seve seve «insan» diyebiliyordu. O her şeyi okur, tiyatrolara gider, konferanslara katılır, her yenilikle ilgilenir, bilimsel denemeleri izlerdi, geleceğin okul öğretmenlerinin elinde olduğunu her zaman söylerdi. Eğitim sistemleriyle yakından ilgilenirdi. Toplumun hiç süresiz entelektüel ve moral yükselmesine çalışmasını dilerdi. Aragon'dan ışığın renklere ayrılmasını öğreniyordu; Geofroy Saint-Hilaire'in yürekten beyne giden iç damarla dış damarın, biri yüzü, İkincisi beyni besleyen ikili çalışmasını anlattığı derse hayrandı; her şeyden haberi vardı, bilimi yakından izliyordu; Saint-Simon'la Fourier'yi karşılaştırıyordu; hiyeroglifleri çözüyor, bulduğu çakıltaşlarını kırıyor, jeolojiyi anlamaya çalışıyordu; ipekböceğinin resmini çiziyordu; «Dictionnaire de l'académie»deki Fransızca hatalarını bildiriyordu, Puységur'ü, Deleze'ü irdeliyordu; hiçbir şeyi, tansıkları bile onaylamıyordu, hiçbir şeyi, hayaletleri bile inkâr etmiyordu; **Moniteur** koleksiyonlarını karıştırıyor, düşünüyordu. Geleceğin eğitimin elinde olduğunu belirtiyor, eğitim sorunlarıyla uğraşıyordu. Toplumun, hiç ardını bırakmadan, fikir ve ahlak seviyesini yükseltmeye, bilimin geçerli hale getirilmesine, düşüncelerin yayılmasına, gençlikteki bilincin aydınlanmasına çalışılmasını istiyordu. Yöntemlerdeki şimdiki yoksulluğun, klasik denilen iki-üç asra yaklaşan edebi açıdaki sefaletin, resmi bilgiç taslağındaki tutuculuğun, skolastik önyargıların, huyların en sonunda okullarımızı yapay istiridye kabukları haline getireceğinden korkuyordu. Bilgici, kuralcıydı; kesindi, farklı bilim ve birikime sahipti; çok çalışkandı ve «hayalciliğe varacak kadar» da düşünceliydi, derdi onu tanıyanlar. Şu düşlerin hepsine: Demiryoluna, cerrahi ameliyatlarda acının yok edileceğine, karanlık oda görüntülerinin saptanacağına, elektrikli telgrafa, balonların yönetileceğine emindi. Zaten insanlara karşı boşinanların, acımasızlığın, önyargıların her yerde kurduğu kalelerden hiç korkmuyordu. Bilginin, en nihayet, durumu değiştireceğine inananlardandı. Enjolras liderdi, Combeferre rehber. İnsan biriyle çarpışmak, diğeriyle yürümek isterdi. Bu, Combeferre'nin çarpışma gücünden mahrum olması anlamına gelmez, engelle göğüs göğüse savaşmaktan, zorla, ansızın patlayarak onu yakalamaktan kaçınmazdı; fakat o açık gerçeklerin yavaşça öğretilmesiyle, ölümlü yasaların yayılmasıyla insanları kendi alınyazılarıyla ahenkli hale

getirmekten daha çok hoşlanıyordu; iki tür ışık arasında onun yönelimi, alevlenmeden çok, aydınlanmaydı. Bir yangın gün doğuşu sanılabilir fakat günün doğmasını neden beklemeli? Bir yanardağ aydınlıktır fakat gün doğuşu daha hoş bir aydınlıktır. Belki de Combeferre güzelin aklığını, yücenin parıltısına seçiyordu. Dumanla bulanıklaşan bir aydınlık, zorla sağlanan bir gelişme, bu duygulu, ciddi genci biraz hoşnut edebiliyordu. Bir milletin gerçeğin içine başaşağı fırlatılması, bir '93 onu korkutuyordu; fakat eylemsizlik de tiksindiriyordu; bunda çürümenin, ölümün kokusunu alıyordu. Sonuç olarak, köpüğü, çürümüş şeylerden üstün tutuyordu, seli bataklık çukuruna, Niagara şelalesini Montfaucon gölüne yeğliyordu. Özetle, ne durmak ne de koşmak istiyordu. Mutlak olanın yiğit âşığı olan şakrak dostları, parlak devrimci serüvenlere hayran olup, onları ararken Combeferre, belki soğuk ama temiz olan ilerlemeyi kendi haline bırakmaktan taraftı; düzensizdi fakat kusursuzdu; soğukkanlıydı ama sarsılmazdı. Geleceğin olanca saflığıyla gelmesi, ulusların namuslu ve muhteşem biçimde gelişmesi, onu hiçbir şeyin bozmaması için Combeferre diz çöker, ellerini birleştirip yalvarabilirdi. Habire: «İyinin günahsız olması gerekir» derdi. Sahiden de, devrimin yüceliği parlak ülküye göz kırpmadan bakmaksa, yıldırımlar arasından pençelerinde kanla, ateşle uçmaksa, gelişmenin güzelliği de lekesiz olmaktır; birini simgeleyen Washington'la, diğerini canlandıran Danton arasındaki fark, kuğu kanatlı melekle kartal kanatlı melek arasındaki farktır.

Jean Prouvaire ise Combeferre'nin daha da uysal bir kopyasıydı. Güçlü, derin bir akım vardır ki, Ortaçağın epey vazgeçilmez olan irdelenmesine yol açmıştır; bu akıma bir de gelgeç bir heves karışmıştır; işte bu yüzden Jean da kendine «Jehan» diyordu.

Jean Prouvaire habire âşık olurdu, bir sevgilisi vardı. Saksıda çiçek büyütür, flüt çalar, şiir yazar, halkı sever, kadına acır, çocuğun acısına ağlardı. Geleceğe ve Tanrı'ya aynı duyguyla inanırdı.

André Chenier gibi ünlü bir ozanın kellesini uçuran İhtilali ayıplardı. Çoğu zaman yumuşak ve tatlı olan sesi, kimi zaman gürlerdi. Epey birikimliydi. Doğu uygarlığını ve yazınını incelemişti. En büyük fazileti çok iyi olmasıydı. İyilik yüceliğe yaklaştığından, o şiirde sınırsızdan hoşlanırdı. İtalyanca, Yunanca, Latince ve ibranice bilirdi ve bu nedenle şu dört aydını okurdu hep: Dante, Suvehalis, Aillylos ve İsaie. Fransız ozanları arasında Corneille'i, Racine'i, Agrippa d'Aubigne'yi severdi. Başaklar ve kır çiçekleriyle dolu tarlalarda avare dolaşır ve olaylar kadar bulutlarla da ilgilenirdi. İnsanı inceler, Tanrı'yı izlerdi. Gün boyu toplumsal sorunlara kafa yorardı: işçi gündeliği, anamal, kredi, evlilik, din, düşünme özgürlüğü, sevme özgürlüğü, eğitim, ürün ve bölüşme, insanlığı örten gölgenin sırrını inceler ve akşamları yıldızlara bakardı. O da Enjolras gibi, bir ailenin biricik çocuğuydu, çok da varsıldı. Yavaş konuşur, başını yana eğer, ürkek gülümser, çok berbat giyinirdi. Toyca davranır, devamlı kıpkırmızı olurdu, çok çekingendi. Bunun yanı sıra, çok da yürekli cesur bir genç olduğunu söyleyebiliriz.

Feuilly, kimsesiz bir genç işçiydi. Anasız, babasız büyümüştü. Yelpaze imalatında çalışır, günde üç frank alırdı, tek gayesi dünyayı kurtarmaktı. Bir başka sıkıntısı da bilgili olmak, kendi kendisini eğitmekti. Bilgiyle kurtulacağına emindi. Kendi kendisine okumayı ve yazmayı öğrenmişti. Bütün bildiklerini kendi başına öğrenmişti. Feuilly'nin

çok iyi bir kalbi vardı. Her şeyi sevmek isterdi. Ana hasreti çektiğinden, bu sevgiyi vatanına vermişti. Dünyada, kimsenin vatansız kalmasını istemezdi. Bu konuda daha birikimli olabilmek için, özellikle tarihe çalışmıştı. Bu ütopyacılar arasında, o dış ülkeleri simgelerdi. Yunanistan'ı, Polonya'yı, Macaristan'ı, Romanya'yı, İtalya'yı benimsemişti. Bu adları boyuna, gerekli gereksiz, hakkın inatçılığı ile yinelerdi. Türkiye'nin Girit'te, Tesalya'nın, Varşova'da, Avusturya'nın Venedik'te bulunması onu delirtiyordu. Hepsinden çok da 1772 saldırısı, zor ve şiddet gösterisi onu isyan etiriyordu. Hışımdaki gerçekten daha üstün bir konuşma hüneri bulunamaz, işte o da bu hünerle konuşurdu Şu iğrenç 1772 tarihi üzerine, hileyle yok edilen bu asil, cesur ulus üzerine, bu üçlü suç üzerine, o zamandan beri birçok asil ulusu vuran, adeta onların doğum kağıtlarını yırtıp atan bütün o korkunç devlet yıkılmalarına örnek olan o canavarca tuzak üzerine yorulmadan konuşurdu. Toplumlara karşı çağdaş bütün özkıyılar, Polonya'nın bölüşülmesinden çıkar. Polonya'nın bölüşülmesi bir teoridir, bugünkü bütün politik cinayetler onun sonucudur. Neredeyse yüzyıla yakındır hiçbir tiran, hiçbir alçak yoktur ki Polonya'nın paylaşılmasını «ne vaietur» vize vermemiş, onaylamamış, imzalamamış olsun. Çağdaş ihanetlerin dosyaları karıştırılırken, ilk olarak bu dikkat çeker. Viyana Kongresi kendi suçuna başlamadan önce bu suça danıştı 1772, avcıların ilk sıkıştırma bağırışıdır. Feuilly'nin kanıksanmış konuşması buydu. Bu zavallı işçi, kendini adaletin koruyucusu atamıştı; o da, onu yücelterek ödüllendiriyordu. Çünkü sahiden de halkta ölümsüzlük bulunur. Venedik Cermen olamayacağı gibi, Varşova da Tatar olamaz. Krallar bu işte yok yere çabalayıp onurlarını kaybediyorlar. Batırılan bir yurt bir gün yüzeyde görünür, tekrar ortaya çıkar. Yunanistan Yunanistan olur, İtalya İtalya. Buna karşı yöneltilen itiraz sürekli yaşar... Bir milletin çalışması zamanaşımına uğramaz. Bu yüksek madrabazlıkların hiçbir geleceği yoktur. Bir ulusun adı mendil markası gibi sökülemez.

Courfeyrac, Mösyö de Courfeyrac isimli bir babanın oğluydu. Restorasyon'un hatalı uygulamalarından biri de adının başında «de» öntakısı bulunan isimlerin sadece aristokrat ve asiller tarafından taşınan isimler olmasıydı. Aslında bu öntakının kendi başına bir önemi yoktur. Fakat o zamanın kenterleri bu öntakıyı o kadar önemsememişlerdi ki, birçoğu bunu kullanmaktan caymıştı. Örneğin, Mösyö de Chavelin kendisine Chavelin dedirtir; Mösyö de Caumartin, Mösyö Caumartin olmuş; Mösyö Constant de Rebecque, kendisine Benjamin Constant diye çağırtır ve Mösyö de Lafayette, Lafayette adını kullanırdı. Courfeyrac da onlara öykünmüştü ve kendisine Courfeyrac dedirtiyordu.

Onun hakkında şunu diyebiliriz. O daha önce tanıdığımız Fantine'in sevgilisi ve Cosette'nin babası Tholomes'in bir başka örneği sayılırdı.

Onda şeytan tüyü vardı, o kadar neşeli ve coşkuluydu ki, herkes hoşlanırdı ondan.

Bundan dolayı 1828 yılında, Courfeyrac'ın sözlerini dinleyenler 1817 yılında Tholomyes'i dinlediklerini sanarlardı. Fakat ahlak bakımından Courfeyrac çok daha öndeydi. Tholomyes'de uyuyan o savcı ruhu yerine, Courfeyrac'da bir şövalye ruhu vardı.

Enjolras ekibin lideri, Combeferre rehberiydi. Courfeyrac ise odağı. Diğerleri ışık saçarlardı, o ısı. Aslında o tam eksen olacak şeylere sahipti, yuvarlak ve aydınlık.

Bahorel, 1822'de, genç Lallemand'in cenazesindeki o kanlı çatışmada bulunmuştu.

Bahorel sürekli neşeli, ama her zaman başı belada bir gençti. Cesur, hep parasız, savurgan ve eliaçık, konuşkan ve hatip, cesur ve küstahtı. Aslında iyi çocuktu. Tuhaf, havalı yelekler giyerdi. Aslında şamatacıydı. Kavgayı sever, sokak çıngarlarından haz alırdı, hele isyana katılmaya can atardı. Bir cam indirmek, kaldırım taşlarını yerinden çıkarmak onun için keyifti. On birinci sınıfa gidiyordu. Sözde hukukçu olacaktı fakat buna hiç yanaşmazdı. Belgisi şu idi: «Avukat mı? Asla...» Armaları ise, içinde dört köşe bir başlık olan bir gece masasıydı. Hukuk fakültesinin her önünden geçtiğinde -bunu sürekli yapardı-, ceketini ta çenesine değin iliklerdi, o yıllarda henüz palto giymek moda olmamıştı. Okul kapıcısı için «Ne havalı adam» der, fakülte dekanından «Şahane bir şey» diye söz ederdi. Hukuk dersleri ona göre şarkı ve karikatür konuları olabilirdi. Epey zengindi. Yılda üç bin frank kadar geliri vardı. Ailesine kendisini saydırmayı öğretmişti. «Onlar kenter değiller, sadece köylüler, bu nedenle de akıllı ve sağduyu sahibidirler» derdi.

Kaprisinden başka bir lider tanımayan Bahorel vaktini birkaç lokale dağıtmıştı. Diğer arkadaşlarının aksine, kendisinin saptanmış huyları yoktu. ABC Dostları ile daha sonra biçim kazanacak başka gruplar arasında bağlantı kurardı.

Bu gür saçlı gençler arasında bir de dazlak vardı. Söylentilere göre 1814 yılında Kral Fransa'ya geldiğinde, Calais limanında adamın biri kendisine bir dilekçe vermiş. Kral kendisinden ve istediğini sorduğunda, adam ondan, bir posta müdürlüğü istediğini söylemiş. Kral:

«İsminiz ne?» diye sormuş.

«Adım Laigle(*) Majesteleri,» demiş.

(*) L'aigle: Fransızca kartal. Burada yine Fransızca bir kelime oyunu yapılıyor. 17. yüzyılın yazar ve din adamlarından, ünlü Bossuet, Meaux kasabasının piskoposuydu. Epey başarılı ağıtlarından ve vaazlarından dolayı kendisine «Laigle de Meaux» lakabı verilmişti (Meaux Kartalı). İşte

öğrenciler de bundan dolayı delikanlıyı Boussuet diye çağırırlardı.

Şakacı Kral adama Meaux kasabasının posta müdürlüğünü vermiş. Dazlak delikanlı işte bu adamın oğluydu ve imzasını «Laigle de Meaux» diye atardı.

Arkadaşları bir kelime oyunu düşündüklerinde, onu hep Bossuet diye çağırmayı huy etmişlerdi.

Bossuet habire başını belaya sokan, ama neşesini hep koruyan centilmen biriydi. Onun tek özelliği hiçbir şeyi adam gibi yapmamasıydı, sürekli başarısız olurdu. Buna rağmen, her şeyi güler yüzle karşılardı. Yirmi beş yaşında olmasına karşın başında tek saç yoktu. Posta Müdürü baba yıllar boyunca çalıştıktan sonra, nihayet bir tarla ile bir ev edinmiş, ama başarısız olmuş ve ne yapıp edip evi de tarlayı da hatalı bir yatırımda batırmıştı.

Meteliği yoktu, her tasarısı daha düşünceyken yıkılırdı. Odun kıracak olsa parmağını keser, bir sevgili bulsa, onun kendisini aldattığını görürdü. Her an başına bir bela gelirdi, fakat o hep neşeliydi. «Kiremitleri hep başıma düşen bir evde yaşıyorum» demeyi huy edinmişti.

Fakat o hiçbir şeyi umursamaz, kötü talihe güler geçerdi. Kaderin cilvelerini, şakadan anlayan ve seven biri gibi benimsemeye kendisini alıştırmıştı. Cüzdanı boştu, ama neşesi hep canlıydı. Çoğu zaman son kuruşunu harcar, ama hiçbir zaman kahkahası son kahkahası olmazdı. Dert kapısını çaldığında, o bu eski arkadaşı iyi karşılardı.

Yazgının kendisine bu kadar zalim davranmasından dolayı, o da şansı zorlamayı öğrenmişti, yeni fırsatlar yaratmakta ondan iyisi yoktu. Parası olmamasına karşın, eğer isterse bol keseden harcardı. Hatta bir gece, güzel bir kaldırım kızına çektiği bir şölende yüz frank harcamıştı.

Bossuet de avukat olmak için uğraşıyordu, ama derslere düzenli gitmezdi. Bossuet'nin belirli bir adresi yoktu. Zaman zaman hiç evi olmazdı, arkadaşlarının odalarında kalırdı. Çoğu zaman Joly ile aynı odayı paylaşırlardı. Kendisinden iki yaş daha genç olan Joly tıp eğitimi alırdı.

Çok genç olmasına rağmen, Joly «hastalık hastası»ydı. Tıp eğitimi, ona doktorluktan çok, hastalanmayı öğretmişti. Yirmi üçündeki bu gencecik çocuk, sürekli aynada dilini inceler ve insanoğlunun bir pusulaya benzediğini söylerdi. Bundan dolayı odasında yatağını öylesine yerleştirmişti ki, başı güneyde ve ayakları kuzeyde olurdu. Geceleyin kan dolaşımının, evrenin manyetik akımından bozulmaması için bunu yapardı. Fırtınaların nabzını dinlerdi. Aslında içlerinde en neşelisiydi. Bu gençler kendilerine has özelliklerine karşın çok iyi anlaşırlardı.

Joly bir bilge gibi bastonunun ucunu burnuna değdirirdi.

Hepsinin inandığı tek din vardı: Gelişme.

Hepsi de, İhtilal'in çocuklarıydılar. '89 tarihini söylerken ciddileşiverdi. Babalarının görüşleri, onları hiç ilgilendirmezdi, ilkelerin saf kanı damarlarındaydı. Onlar hiç ayrım gözetmeden, kendilerini bozulmaz hakkın hizmetine, mutlak görevin emrine vermişlerdi.

Bu üyeler gizlice idealin temellerini atmaya çalışıyorlardı.

Fakat bu tutkulu yürekler, bu inançlı ruhlar arasında pek inancı olmayan, biri vardı. Bir kuşkucu. Burada nasıl ve niye bulunuyordu? Yan yana olmaktan sanırız. Bu gencin adı Grantaire idi. Hiçbir şeye inanmamayı kendisine ilke edinmişti. Şunu da söylemek isteriz ki, Paris hakkında bilgisi olanlardandı. En güzel kahvenin Lamblin cafesi'nde içildiğini, en iyi bilardo salonunun Voltaire Sokağında olduğunu, en güzel kızların ve en nefis çöreklerin Ermitage'da bulunduklarını iyi bilirdi. Saguet Ana'da, en yumuşak piliçlerin yenildiğini, en nefis balık çorbalarının Cunette kapısında ve yıllanmış şarapların Combat Kapısında içildiğini arkadaşlarına söylerdi. Böylesi şeylerin yanı sıra, dansların hemen hemen hepsinde de ustaydı. İçmeyi de iyi bilirdi.

Dayanılmayacak kadar çirkindi, yine de kendisini beğenmekten vazgeçmez, kadınlara üsteleyerek ve çapkınca bakardı. Sanki, eğer istesem bütün bu kızlar kollarıma alırım der gibi anlamlı gülümseyişlere arkadaşlarını çekiciliğine ikna etmek isterdi.

Halkın Hakkı, Toplumsal Sözleşme, Fransız Devrimi, Cumhuriyet, demokrasi, insanlık, uygarlık, din, gelişim Grantaire için hiçbir şey ifade etmezdi. Bunları gülümseyerek dinlerdi. Kuşkuculuk daha doğrusu zekânın bu kuru çürümesi, onun adam gibi düşünmesini önlüyordu. O her şeyi makaraya alarak yaşardı. Devrim ve savaş kahramanlarının yok yere öldüklerini söylerdi. Çapkın, kumarbaz, sefihti ve ayık gezmezdi.

Aslında bu kuşkucunun da bir takıntısı vardı. Bu ne bir düşünce, ne bir dogma, ne bir sanat, ne de bir bilimdi. Bu: Enjolras'dı. Grantaire, Enjolras'ı sever, ona saygı besler, hayranlık duyardı. İşin en tuhaf tarafı da bu anarşist kuşkucunun en insancıl olan gence bağlanmış olmasıydı. Enjolras, onu nasıl büyülemişti? Düşünceleriyle mi? Değil. Karakteriyle mi? Evet. Evet, bir tutucuya bağlanan bir kuşkucu çok nadir bir görüngüydü (fenomen). Bu da tamamlayıcı renklerin yasası gibi zor anlaşılır. Biz kendimizde olmayana ilgi duyarız. Gün ışığını kimse bir kör kadar sevemez, cüce kız en boylu poslu erkekleri beğenir, kaplumbağa gözlerini göklere çevirir, niye mi? Kuşların uçmasını izlemek için, içinde kuşkudan başka duyguya yer olmayan Grantaire de, Enjolras'ın inancına ihtiyaç duyardı. İçgüdüsel bir itilimle, kendisinin tam karşıtı olan bu gence hayrandı. Kendisi **de** bu tutkusunu iyi anlayamıyordu fakat bu sağlıklı, kararlı, namuslu, zorlu genç, onu çekiyordu. Eski zamanlarda böyle kişiler çıkageldiler, ama dostluklarıyla ünlenen bu kişiler başkasına dayanarak, başkasından güçlenerek hayatlarını var kılar. İşte Grantaire de böyleydi. Tıpkı eski çağlardaki Oreste(*) ile Plyade'in(**) yoldaşlıkları gibi.

(*) Oreste: Eski Grek Kralı Agammemnon'un oğlu.

(**) Pylade: Oresle'in en iyi arkadaşı.

Enjolras'in uydusu gibi olan Grantaire, bu gençlerin arasına katılmıştı; onlarla yaşıyordu ve bundan memnundu. Her yerde onları izlerdi. Şarap kadehleriyle bulanan bilinci, onların arkadaşlıklarından haz alırdı. Her zaman neşeli ve geçimli olduğu için ona alışmışlardı.

Tam bir tutucu olan Enjolras, bu kuşkucu genci hiç sevmez, ona sadece katlanırdı. Onu sürekli küçümser, kötü davranırdı Grantaire yine de onu ardından ayrılmıyordu.

2 BOSSUET'DAN BLONDEAU'YA AĞIT

Yukarıda geçen olaylar hakkında, bir akşam üzeri, Bossuet lakabıyla bilinen Laigle, (Meaux'lu Kartal) Musain Cafesi'nin kapısına dayanmış, Saint Michel Meydanını izliyordu. Dalgındı. Bir yere yaslanmak, ayakta uzanmak gibidir, derin düşünmeyi sevenler, sürekli yaslanacak bir şey ararlar.

Laigle, bir gün önce yaşadığı sevimsiz bir olayı düşünüp kaygılanıyordu. Bu olay gelecekteki planlarına epeyce zarar vermişti. Ama dalgınlığına rağmen, karşısından bir kira arabasının geçtiğini fark etti ve Laigle, iki tekerlekli arabanın kararsız gibi yavaşça ilerlediğini gördü. Niye bu araba bu kadar yavaş gidiyordu? Laigle, biraz daha baktı, arabanın içinde iki delikanlı gördü; tam önlerinde epey ağır olduğu anlaşılan bir çanta vardı. Bir bavula benzeyen bu çantanın üstünde şu isim vardı: **Marius Pontmercy**

Laigle hemen konum değiştirdi, doğruldu ve arabadaki gence seslendi:

«Mösyö Marius Pontmercy...»

Araba hemen durdu.

Epey derin düşünen yolcu da, bakışlarını kaldırdı.

«Evet, adım bu,» dedi.

«Sizi arıyordum,» dedi Laigle.

Dedesinin evinden hemen çıkıp, karşısında hiç tanımadığı birini gören Marius afalladı:

«Nasıl olur?» diye sordu. «Ben sizi tanımıyorum.»

Laigle gülümsedi:

«Esasen ben de sizi tanımam ya.»

Marius karşısındakinin kendisiyle eğlendiğini sandı, ama şu anda bunu kaldıracak halde değildi. Somurttu. Laigle hiç oralı olmadan, sürdürdü:

«Önceki gün okulda değildiniz?»

«Mümkün.»

«Hayır, değildiniz.»

Marius ona sordu:

«Siz de öğrenci misiniz?»

«Evet Mösyö, sizin gibi. Önceki gün rastlantı sonucu fakülteye gittim, bilirsiniz insan kimileyin bunu yapar. Öğretmen yoklama alıyordu. Bunun ne kadar korkunç bir şey olduğunu bilirsiniz, üçüncü kez adınız söylendiğinde, hemen karşılık vermediniz mi, kaydınız silinir. Haydi altmış frankınız kül oldu gitti!»

Marius ilgilenmeye başlamıştı, ilgisini genç adama verdi, o sürdürdü:

«Yoklamayı Blondeau alıyordu, onu tanırsınız, sivri burnu ve epey alaycı bir sırıtması vardır, okula gelmeyenlerin sanki kokularını alır. Nedense bu kez, P'ye başladı. Benim bu harfle pek ilgim olmadığından, dinlemiyordum. Yoklama iyi gidiyordu, sanki el birliği etmiş gibi, herkes gelmişti. Blondeau kederli göründü. Ben de içimden 'Seni gidi hain, bu kez kimseye ceza yazamayacaksın!' diye düşünmeye başlamıştım ki, aniden Blondeau, gür bir sesle adınızı söyledi. 'Marius Pontmercy.' Eline hemen kalemi aldı. Ben çok yumuşak yürekli biriyim dostum, kendi kendime 'eyvah birinin canını yakacak!' diye düşündüm ve bu fakültede bulunmayan gencin belki de şu anda keyif yaptığını düşünerek, birden ona karşı içimde bir yakınlık duydum ve onu kurtarma kararını aldım. 'Kahrol sen!' diye içimden söylendim. Tam o sırada Blondeau kalemini mürekkebe batırmış adınızı çizmeye hazırlanıyordu, adınızı üçüncü kez söyledi. Derken nasıl oldu bilmem 'Burada' dedim. İşte bu nedenle kaydınız silinmedi.»

Marius epeyce duygulanmıştı:

«Size nasıl teşekkür edebilirim...» diye başladı fakat genç adam araya girdi:

«Evet, ama bu kez de benim kaydım silindi.»

«Nasıl, anlayamadım?» diye sordu Marius.

Laigle:

«Nasıl olacak? Yanıt verecek kadar kürsüye yakın ve kapıdan kaçamayacak ölçüde uzakta oturuyordum. Öğretmen bakışlarını bana çevirmişti. Nasıl olduğunu bilemeyeceğim, birden L harfine atladı. Ben Meaux'dan gelirim ve adım da Laigle.»

«Laigle mi? Ne hoş bir ad!..»

«Evet Mösyö, sıra adıma geldi ve Laigle diye bağırdı. Ben yine 'burada' dedim. O zaman Blondeau, bana tatlı tatlı baktı, gülümsedi ve 'Pontmercy olduğunuza göre Laigle olamazsınız,' demez mi? Sonra bir çırpıda adımı çizdi.»

Marius üzgündü, bağırdı:

«Çok üzüldüm, emin olun.»

«Delikanlı, bu size bir ders olsun bundan böyle bir daha fakülteye gelmemezlik etmeyin.»

«Sizden nasıl özür dilemeliyim ki?»

«Bir daha da bir arkadaşın kaydının silinmesine neden olmayın.»

«İnanın üzüldüm.»

Laigle çınlayan bir kahkaha attı:

«Boş verin, aslında epey memnunum. Avukat olmak üzereydim. Bu kayıt işi beni kurtardı. Baro zaferlerinden vazgeçiyor, dulu savunmaktan, yetime zarar vermekten kurtuluyordum. Artık ne kara cüppe, ne de stajyerlik. Kaydımın silinmesini size borçluyum, Marius. Size teşekkür için ziyaret etmek isterdim, nerede oturuyorsunuz?»

Marius kederli bir gülümseyişle:

«Bu arabada,» dedi.

Laigle sakince:

«Zenginlik belirtisi,» dedi. «Yıllık dokuz bin frank kira ödeyeceksiniz ha!»

Tam o sırada Courfeyrac, kahveden çıkıyordu.

Marius aynı gülüşle:

«İki saattir bu arabadayım ve çıkmaya can atıyorum, fakat nereye gideceğimi bilemiyorum.»

Courfeyrac atıldı:

«Bana gelin, Mösyö.»

«Sizi ben misafir etmek isterdim, fakat ne yazık ki, benim bir evim yok,» diye söze karıştı Laigle.

Courfeyrac, sataştı:

«Karışma, Bossuet.»

Marius afalladı:

«Bossuet mi? Oysa ben sizin adınızı Laigle sanıyordum.»

Laigle bir kelime oyunu yapmak istedi:

«Evet, hem de Laigle de Meaux, özetle, Bossuet. O ünlü vaize de Meaux Kartalı adını vermemişler miydi?»

Courfeyrac arabaya, Marius'ün yanına geçti ve arabacıya adresi verdi:

«Arabacı, Saint-Jacques Kapısına çek.»

Aynı günün akşamı Marius Saint-Jacques Kapısındaki bir oteldeki Courfeyrac'ın odasına yerleşmişti.

3 MARİUS HAYRETLER İÇİNDE

Birkaç gün içinde Marius ve Courfeyrac çok sıkı arkadaş oldular. Gençlik yaraların hemen iyileştiği ve bağların hızla kurulduğu bir dönemdir. Marius, Courfeyrac'ın yanında rahat nefes alıyordu, bu da onun için yenilikti. Courfeyrac ona bir şey sormadı. Bunu düşünmedi bile. O yaşta, yüzler birbirleriyle konuşur, sözler o kadar önemli değildir. Bakışmak tanışmak gibidir.

Bir sabah, Courfeyrac pat diye sordu:

«Ha, yeri gelmişken, siyasi görüşleriniz nelerdir?»

Marius bu sorudan incinmiş gibiydi:

«Vay canına!» dedi.

«Kimi tutarsınız?»

«Bonaparte taraftarı, demokratım.»

«Bu da iyi bir şey...»

Ertesi günü Courfeyrac, Marius'ü Musain Cafesi'ne götürdü ve gülümseyerek kulağına şöyle fısıldadı:

«Size İhtilal için bir bilet kesmem gerekiyordu.»

Onu doğruca ABC Dostlarının toplandıkları arka salona götürdü. Diğer arkadaşlarına onu şöyle tanıttı:

«Bir öğrenci.»

Marius bu çok sıradan sözün anlamını kavramamıştı.

Marius bir bilgelerevine düşmüştü. Aslında, sessiz ve ağırbaşlı olmasına karşın, onlar kadar coşkulu, onlar kadar hazırlıklıydı.

O güne değin, sürekli yalnız yaşamış ve odasında kendi sesinden başka ses duymaya alışmamıştı, önce etrafını dolduran bu gençlerden huylanır gibi oldu. Bütün bunlar onu altüst ediyor, aklını karıştırıyordu. Zaman zaman kafası o kadar yoruluyordu ki, kendi görüşlerini toparlamakta zorlanıyordu. Etrafında felsefeden, yazından, sanattan, tarihten ve dinden söz ediliyordu, fakat onun hiç de alışkın olmadığı biçim ve dille. O sanki bir hengâmeyle karşılaşmıştı. Babasının fikirlerini benimsemek için, dedesinin inançlarını bir kenara attığında, artık aradığını bulduğunu sanmıştı, ama

ansızın içine bir kurt düştü. Düşüncelerinin değişmezliğinden artık emin değildi. Çevresini farklı bir açıdan değerlendirdiği için, inançları yer değiştiriyordu. Beyninin ufukları sarsılarak yer değiştiriyordu. Marius acılandı.

O, sanki bu gençler için kutsal şeyler yok sanıyordu. Her konuda o kadar şaşırtıcı şeyler duyuyordu ki, hiçbirini sindirememişti.

Klasik bir tiyatro oyununun afişi karşısında, Bahorel:

«Kahrolsun trajedi!» diye bağırdı. «Kenterlerin bayıldığı klasik oyunlar!»

Marius, Combeferre'nin şöyle dediğini duydu:

«Haksızlık ediyorsun, Bahorel. Kenterler trajedi severler, boş ver, sevsinler, ne çıkar bundan, ben trajedinin varlığından asla yakınmam. Yaradılışta öyle parodiler var ki, gaga olmayan

gagalar, kanat olmayan kanatlar, yüzgeç olmayan yüzgeçler, bacak olmayan bacaklar, insana gülme isteği veren hüzünlü bir çığlık; işte bir ördek sana. Peki mademki kuşun yanında kümes hayvanına yer var, niye klasik trajedi, antik trajedinin karşısında olmasın.»

Marius, rastlantıyla Enjolras ve Courfeyrac'la beraber Jean- Jacques Rousseau Sokağından geçerlerken, Courfeyrac, Marius'ün koluna girdi:

«Altmış yıl önce burada oturan tuhaf bir çiftin onuruna buraya bu adı vermişler. Bunlar Jean-Jacques Rousseau ile Thérèse isimli eşiydi. Rousseau da sokağa salıverirdi...»

O zaman Enjolras, Courfeyrac'u şöyle azarladı:

«Sus, bırak onu. Ben Jean-Jacques'a hayranım. Evet belki kendi evlatlarını yadsıdı, fakat halkı benimsedi.»

Gençlerden hiçbiri «İmparator» demezdi. Jean Prouvaire arada bir Napoléon, diğerleri Bonaparte derlerdi. Enjolras hatta Buonaparte derdi...

Marius afallamıştı.

4 MUSAİN CAFESİ'NİN ARKA SALONU

Marius'un izleyici olduğu ve hatta kimileyin söze karıştığı bu konuşmalardan, birinde aklı karman çorman oldu.

Bu konuşma cafe'nin arka salonundaydı. ABC Dostlarının neredeyse hepsi, bu konuşmaya katılmışlardı. Tavandan sarkan o büyücek gaz lambası yanıyordu. Rastgele şeylerden, heyecansız fakat şamatayla konuşuyorlardı. Enjolras ve Marius, sessizce dinliyorlar, diğerleri akıllarına geleni söylüyorlardı. Düzensiz bir konuşmaydı bu. Sanki havaya fırlatılan toplar gibi ortaya atılan kelimeler yakalanıp geri atılıyordu.

Bulundukları her yerde konuşuluyordu.

Bu arka salona kadınların girmesi yasaktı. Bulaşıkçı kız Louison dışında, buraya kimsecikler adımını atmazdı.

Kafası iyice tütsülenmiş olan Grantaire, avazı çıktığınca bağırıyordu:

«Susadım, ey faniler, ne isterdim buluyor musunuz? İçmek, içmek, doyasıya içmek. Hayatı unutmak istiyorum. Hayat ne müthiş bir buluş. Bomboş bir buluş. Hayat da ne ki? Bu hiç de pratik olmayan bir şey. Mutluluk bir yanı boyalı, eski bir çerçeve. İncil, 'Her şey fanidir' demez mi? Ben de şu hiç yaşamamış kişi gibi düşünüyorum. Çıplak gezmek istemeyen sıfır üstüne boşluğu kapatmış. Ah boş gurur! Tumturaklı sözcüklerse, her şeyi kapatmak için. Bir mutfak bir laboratuvar gibidir, bir dansçı, bir profesör, bir cambaz, bir jimnastikçi, bir boksör, bir sporcu, bir eczacı, bir kimyager, bir perukacı, bir sanatçı mıdır? Her şeyin bir sınırı olmalı. Gururun de tersi ve yüzü olması gerek. Yüzü çok aptalca, bu boyundaki boncuklarla bir zenci, tersi ise pılı pırtıya bürünen bir filozof. Roma İmparatoru Caligula atını Konsül atamıştı, II. Charles, bir sığır filetosuna şövalyelik sanı vermişti. Evet, buyrun bakalım bir tarafınızda Konsül İncitatus, diğer tarafınızda Baron Roastbeef. Şimdi de kişilerin birbirlerinden söz etmelerine bir kulak verelim. Beyazın üstüne beyaz zalimdir. Zambak konuşabilirse kumrunun canına okurdu. Bir fanatikten söz eden dinibütün bir kadının dili ağu. Ah ne yazık ki, yeterince bilgili değilim, yoksa daha anlatacak neler var, neler, fakat ben pek bir şey bilmiyorum. Aslında öğrencilik yıllarımda gözü açıktım. Çünkü kâğıdı karalayacağıma, elma çalmakla oyalanırdım. İşte ben böyleyim, sizlere gelince, Sizlerin de benden pek iyi olduğunuzu sanmıyorum ya. Sizin üstünlükleriniz bana vız gelir. Aslında her özellik bir hatanın sınırındadır. Tutumlu pintiye yakın, bonkör, savruk olabilir. Cesur küstah demek, değil midir? Fazla dindar olmakla tutuculuk arasındaki sınır ne? Diyojen'in paltosunda ne kadar delik bulunursa, her erdemde de o kadar çok kusur bulunur. Kim suçlu, ölen mi, öldüren mi? Sezar mı? Brutus mu?

«Hep katilden yana çıkılır. Yaşasın Brutus! Öldürdü! Erdem budur. Fakat aynı zamanda çılgınlık. Bu büyük adamlarda tuhaf lekeler var. Brutus bir erkek heykeline vurgundu. Demek öldüren haklı! Tarih bitmez bir yinelemedir. Bir yıl ardında kalan yılın diğer örneğinden başka nedir ki? Marengo Savaşı Pydna Savaşının eşidir. Frank Kralı Clovis'in Tobliac'ı, Napoleeon'un Austerlitz'inden farklı mı? Yengiden söz etmiyorum. Yenmek kadar büyük ahmaklık olur mu? Gerçek yengi ikna etmektir. Haydi, bir şeyler kanıtlamaya çalışın bakalım. Sizler sadece başarmakla kalıyorsunuz, Yüce Tanrım ne yetersizlik? Bir de fethetmekle şişinirsiniz, ne sefalet!.. Ne yazık, her şeyde tutku ve tabansızlık. Her şey başarıya itaat eder, hatta gramer bile... Bundan dolayı ben insan türünü küçümserim. Dilerseniz şimdi de milletleri ele alalım, hangisinden başlayalım? AtinalIlar, antik dönemin Parislileri sayılan o AtinalIlar, inanç yoluna soydaşlarını öldürüyor, çeşitli işkenceler ediyorlardı. Yunanistan'ın elli yıl boyunca en ünlü adamı şu dilbilgini Philetas, o kadar ufak tefekmiş ki rüzgârın kendisini götürmemesi için ayakkabılarının tabanlarını kurşunla doldururmuş.

«Corinthe Meydanında Silanion'un yaptırdığı bir yontu varmış, bu Epistates'in

yontusuymuş. Peki bu Epistates ünlü olmak için ne yapmış bilir misiniz? Sadece çelme takma sanatını açıklamış... İşte bu da Yunanistan'ı ve tarihin bir özeti. Diğer yerlere geçelim. İngiltere'ye mi hayranlık duyayım? Fransa'yı mı beğeneyim? Paris yüzünden mi? Ama demin Atina hakkındaki yorumlarımı dinlediniz. İngiltere'nin, Londra'sı var. Londra lüksün metropolü fakat yoksulluğun da. Yanındaki, CharingCross Mahallesinde yılda yüz kişi açlıktan ölür.... Hem, bir İngiliz kızının başında bir gül çelengi, gözünde beyaz gözlüklerle dans ettiğini gördüğümü de belirtebilirim. Haydi İngilizleri sevmedik, Amerikalılara ne diyelim? O eski esir tüccarlarından hiç hoşlanmam. İngiltere'nin 'vakit nakittir' deyimini, Amerikalıların 'Pamuk kraldır' deyimlerini çekip atalım, geriye ne kaldı? Almanya ve İtalya'ya gelince, onlarda da iş yok, biri miskin, diğeri öfkesi burnunda bir ulus. Yoksa Rusya'ya mı hayran olacağım? Voltaire Rusya'yı çok beğenirdi, evet ama, Çin'i de beğenirdi. Aslında Rusya'nın bazı özelliklerini yoksayacak değilim. Çok despot bir ülke, ben despotlara acırım, sağlıkları kötüdür. Çarların sonları içler acısı, kellesi kesilen bir Alexis, bıçaklanan bir Pierre, boğulan bir Paul, çizme altında ölen bir diğer Paul; boğazlanan İvanların, zehirlenen Nicolaslar ve Basiller, gani gani. Bu da Rus çarlarının sarayının hayli sağlıksız olduğunu göstermez mi? Tüm uygar uluslar, sadece savaşla uğraşmaktalar, savaş da bir tür haydutluk, yol kesme değil mi? Şimdi sizler bana, evet ama Avrupa yine de Asya'dan iyidir diyeceksiniz? Asya törelerinin birçoklarının epeyce gülünç olduğunu kabul ediyorum. Peki ama ya, en tuhaf modaları benimseyen Batılı ülkeler!.. Kraliçe İsabelle'nin o berbat gömleğinden tut da, Kral'ın oğlu veliahtın oturaklı iskemlesine ne diyelim. Onların Tibetli büyük Lama'dan ne ayrımları var ki? Evet arkadaşlar, size her şey boşuna derim, tekrar... En fazla bira Brüksel'de, en bol ispirto Stockholm'de, en nefis kakao Madrid'te, en çok şarap Londra'da, en fazla kahve İstanbul'da, en çok absent de Paris'te tüketilir. Paris'te çöpçüler bile keyfe düşkün. Günümüzde yaşasa Diyojen bile, Pire'de filozof olmaktansa, Paris'te çöpçü olmayı isterdi. Evet ben de zevkime düşkünüm. Birkaç frankımı Richard'da yemesini, çıplak bir Kleopatra'yı Acem halısına sarmayı hayal ederim. Kleopatra nerede? Aa, sen misin Louison, günaydın...»

İşte Grantaire dut gibi sarhoş, bulaşıkçı kızı eteğinden tutmuş, bu zırvaları sıralıyordu.

Bossuet ona elini verip susturmak istedi, fakat ne gezer. Grantaire'in çenesi kapanmak bilmiyordu:

«Meaux Kartalı, pençelerini indir. Senin bu hipokrat tavrından hiç tınmadım. Zaten kederliyim, size daha başka neler dememi isterdiniz? İnsanoğlu kötü, insanoğlu biçimsiz. Kelebek daha ustaca yaratılmıştır, oysa insanoğlu bir şeye benzeyememiş. İçimde bir sıkıntı var, hüzünlüyüm, öfkem burnumda, esniyorum, canım sıkılıyor, parlıyorum. Tanrı'nın canı cehenneme!..»

«Sus artık, Grantaire!» diye söylendi Bossuet.

Genç çocuk bir hukuk tartışmasına girişmişti, sözlerini şöyle bağladı:

«... Bana gelince, hukukçu sayılmam aslında, fakat şu eski feodalite yasalarına göre ve Normandiya töresine uyarak her yıl Saint-Michel Yortusunda çiftlik kiracılarının, bağlı

oldukları derebeyine...»

«Ey kır perileri, ey güzellik!» diye bir şarkıya başladı Grantaire.

Grantaire'in yanında, masanın üstünde bir beyaz kâğıt ve bir hokkayla mürekkepli kalem vardı. Başlar birleşmişti, yüksek sesle tartışıyorlardı.

İki kişinin bir oyun yazmayı tasarladıkları anlaşılıyordu.

«Haydi önce isimleri bulalım, sonrası kendiliğinden gelir.»

«Haklısın, ne yazayım.»

«Mösyö Dorimon.»

«Mirasyedi mi?»

«Olabilir?»

«Kızı Célestine...»

«...tine, ya sonra?»

«Binbaşı Sainval.»

«Sainval adını beğenmedim, demode, istersen Valsin olsun.»

Bu tiyatro yazar adaylarının yanı sıra, bir başka grup da şamatadan faydalanıp kısık sesle tartışıyordu. Yaşlı biri (otuz yaş), çok genç birine (on sekiz), hasmını tanımlıyordu.

«İnanın dostum, usta bir eskrimci. Çok iyi bir kılıç sallayışı var ki epesine dikkat etmeli, ataklarında hiç yanılmaz...»

Grantaire'in tam karşı köşesinde domino oynayan Joly ile Bahorel, aşktan söz ediyorlardı. Joly arkadaşına:

«Talihlisin,» diyordu, «sürekli gülen bir sevgilinin olması ne iyi...» Bahorel arkadaşının fikrini paylaşmıyordu:

«Gülmekle yanlış yaptığının ayrımında değil. Gülen sevgili erkeğin onu aldatmasına neden olur. Onun neşeli olduğunu görünce, ona yapacağım fenalıktan vicdanın sızlamaz, oysa acılı dursa, daha sevecen olmak gerekir.»

«Nankörce davranma... Sürekli gülen bir kadın, ne güzel, hiç tartışmaz mısınız?»

«Anlaşmamıza bağlı. Beraber yaşamaya karar verdiğimizde, kendimize sınırlar çizdik ve bunu asla çiğnememeye karar verdik.»

«Barış, hazmı kolay bir mutluluk...»

«Peki ya sen Joly, onunla aranız nasıl? Kimden söz ettiğimizi bilirsin ya?»

«O üsteleyen bir inatla bana meydan okuyor.»

«Oysa sen uysal bir sevgilisin...»

«Ne yazık ki!..»

«Yerinde olsam aldırmazdım.»

«Söylemesi kolay.»

«Yapması daha kolay, dostum. Kadın, kız mı yok... Adı Musichette idi, öyle mi?»

«Evet, ah sevgili Bahorel, o mükemmel bir kız. Çok da okumuş, küçücük elleri, ayakları var. Pek de şık giyinir, tombul. Anlamlı bakan gözleri yüreğimi dağlıyor. Ona deli gibi vurgunum.»

«O zaman dostum, ona kendini beğendirmen gerekiyor, sen de iyi giyin. Dinle beni, git şu moda mağazalarından birinden kendine deri bir pantolon al, çok moda.»

Grantaire kulak kesilip sordu:

«Kaç para?»

Üçüncü köşede yazınsal bir tartışma vardı. Dinsizlerin mitolojisiyle Hıristiyan mitolojisi kıyaslanıyordu. Jean Prouvaire Eski Yunanlıları savunuyordu. Hayli heyecanlıydı, aslında çekingen olan delikanlı bağırıyordu:

«Tanrılara hakaret etmeyelim. Kim bilir, belki de onlar hâlâ bizi bırakmadılar? Bence Zeus ölmedi. Siz şimdi, bana Grek tanrılarının birer hayal olduğunu söylüyorsunuz, evet ama, bunların dağılımından sonra bile doğada putperest mitlere rastlarız. Bir zirve gibi yükselen, bir profili olan bir dağ bana Tanrıça Kybele'nin saçını anımsatır. Geceleri ormanlar tanrısı Pan'ın ağaç dallarından flütler oluşturarak, çaldığına hâlâ inanıyorum.»

En son köşede siyasal bir tartışma vardı. Anayasa yeriliyordu. Combeferre savunmaya çalışıyor, Courfeyrac, ona karşı çıkıyordu. Masanın üstünde bir Anayasa örneği vardı. Courfeyrac kâğıdı yakalamış kinle sallıyordu:

«İlk önce ben kral istemiyorum, ekonomik bakımdan bile krala hayır derim. Kral demek bir parazit demektir. Avantadan krallık sahibi olunmaz. Dinleyin beni, I. François'nın ölümünden sonra Fransa'nın borcu otuz bin liraydı. XIV. Louis'nin ölümünden sonra bu borç iki milyar altı yüz milyona çıktı. Yani günümüzün parasıyla yaklaşık on iki milyara bedel. Üstelik ben Combeferre'nin fikrini paylaşmıyorum. Geçişi sağlamak için milleti monarşiden demokrasiye anayasa vasıtasıyla geçirmek iyi değildir. Hayır, halkı yanlış aydınlatmayalım. Sizin şu yasal mahzeniniz de prensipler de solup gidiyor. Tavizsiz olalım. Kraldan halka bağış diye bir şeyin varlığına ben inanmam. Veren elin hemen yanında, çekip alan pençe var. Ben, Anayasaya olmaz derim, bu bir kandırmaca. Anayasayı benimseyen bir ulus, haklarından cayan bir ulus olur. Hayır, Anayasaya hayır!»

Kıştı... Şöminede iki kütük şen alevlerle yanıyordu. Courfeyrac sabredemedi, elindeki anayasayı buruşturup ateşe attı. Kâğıt tutuştu, Combeferre XVIII. Louis'nin başeserine centilmence baktı ve şöyle dedi:

«Kül olan bir anayasa!..»

Kaba şakalar, ince espriler, kelime oyunları, canlılık denilen şu Fransız özelliği, espri anlayışı adı verilen İngiliz mizacı, hoş ve çirkin şakalar, konuşmanın bütün halleri salonda yükseliyor ve genç başlar üstünde neşeli bir hava yaratıyordu.

5 GENİŞ UFUKLAR

Genç zekâların savaşlarının en şaşılası yönü, ne zaman bir kıvılcım, ne zaman da bir şimşeğin çakacağıdır. Birazdan ne olacak? Bilen yok. Duygulu bir kahkaha yükselir, en şamatalı anda herkes ciddileşir. İçgüdülere karşı çıkılmaz, herkesin neşesi doruktadır. Bir pandomima beklenmedik bir şeylere neden olur. Her an değişen bakışların oluşturduğu keskin dönüşler. Böylesi konuşmalarda genelde tartışma rol alır.

Kelimelerin tıkırtısından bir anda sivrilen oturaklı bir düşünce, bütün bu gençlerin konuşmalarını delip geçti.

Konuşma boyunca böyle bir cümle nasıl oluştu, bunu bilen yok. Fakat bütün bu karmaşa ortasında, Bossuet Combeferre'nin bir yorumuna şu karşılığı verdi: «18 Haziran 1815: Waterloo.»

Bu Waterloo sözcüğü söylenir söylenmez, bir bardak suyun yanı başına dirseğini dayamış oturan Marius hemen başını kaldırdı ve salondakilere aksice baktı.

«Vay canına!» diye haykırdı Courfeyrac. «Şu 18 rakamı tuhaf geldi bana. Napoleon'un lanetli sayısı. 18'in önüne Louis'i, ardına Brumaire'i yerleştirin ve işte size adamın kaderi. Tek özellik şu başlangıç, son tarafından ezilmiş... Yani başka bir deyimle son başı ezdi.»

O zamana değin hiç konuşmadan duran Enjolras, Courfeyrac'a döndü:

«Yani cana kıymanın bedeli mi demek istedin?»

Marius bu sözcüğün fazla abartılı olduğunu düşündü. Bu kadarı fazlaydı. Waterloo Savaşının hatırlanması aslında genç çocuğu epeyce heyecanlandırmıştı.

Yerinden kalktı ve duvarda asılı Fransa haritasına yürüdü, ayrı bir bölümde bir ada resmedilmişti. Marius elini o ada üzerine atıp:

«Korsika, işte Fransa'yı yüceleştiren küçük bir ada!» diye bağırdı.

Bir anda salonda buz gibi bir hava esti. Herkes sustu, yeni bir şeyin geleceği hissediliyordu.

Enjolras o mavi gözlerini adaya çevirdi ve hiç kimseye bakmadan:

«Fransa'nın yücelmek için Korsika'ya ihtiyacı yok. O aslında yüce olduğundan yücedir,» dedi.

Fakat Marius'ün geri adım atmaya hiç niyeti yoktu. Gözlerini Enjolras'a çevirdi ve ta içinden gelen bir sesle:

«Fransa'nın yüceliğini yoksaymaktan Tanrı beni korusun. Fakat ona Napoleon'u katmak onu küçültmek midir? Biraz konuşalım, ben aranıza yeni katıldım, fakat beni şaşırttığınızı belirteceğim. Siz kimlersiniz, ben kimim? Biz neredeyiz? İmparatora ilişkin düşüncelerde anlaşalım. Sizlerin ondan söz ederken aşağılar gibi... Bu... Evet Bunoparte dediğini duydum tıpkı Kralcılar gibi... ve afalladım. Doğrusunu isterseniz tam bir Kralcı olan dedem, daha da aşırı gider ve üstelik Buonoparte der. Ben Sizlerin delikanlı olduğunuzu sanırdım. Nerede coşkunuz? İmparatoru sevmezsiniz, peki o halde kimi

seviyorsunuz? Size ne gerekli ki? Bu üstün insan, bu büyük adamdan başka ne isteyebilirsiniz ki? Onda her şey vardı. O eşsizdi. Tıkır tıkır gibi işleyen bir akla sahipti. İnsancıldı, Romalı Jüstinyen gibi yasalar çıkardı. Sezar gibi buyruklar verdi. Konuşmasına Pascal'ın heyecanı Tacititus'un enerjisi karışırdı. O tarih yaptı, savaş bildirileri birer destana benzer. Newton'un matematik bilgisine, Muhammed'in şiirsel dilini ekliyordu. Geride piramitler kadar büyük sözler bıraktı. Tilsitt hükümdarlarına ciddiyeti öğretti, fen akademisinde profesörlere yanıt verdi, Laplace'la tartıştı, Mecliste Merlin'e meydan okudu. O her şeyi görür, her şeyi bilirdi. Bütün bu olağanüstü niteliklerine rağmen, yine de sevecen biri olmayı bildi. Askerleri onu çok sevdiler, küçük oğlunun beşiği başında kahkahalar atan bu koca adam, bir anda barut kokusu alan bir at gibi şahlanır ve ürken Avrupa, orduların oluştuğunu, topların uluduğunu ırmaklarda zırhlıların ilerlediklerini görürdü. Süvariler fırtınalarla yarışır, çığlıklara trampet sesleri eklenirdi. Tahtlar yıkılır, ülkelerin sınırları değişirdi ve hemen ufuklarda elinde bir ışık, gözlerinde bir alevle onu görürdünüz. Kanatlarını genişçe açmış, bir yandan Büyük Ordu'yu, öte yandan eski Muhafız Alayı'nı korurdu. O savaşların altedilmez meleğiydi.»

Herkes susmuştu, Enjolras başını eğmişti. Susmak evetlemektir. Marius soluk bile almadan, coşkuyla sürdürdü:

«Namuslu olalım dostlarım, böyle bir imparatorun buyruğunda olmak bir ulus için ne eşsiz bir gelecek! Üstelik bu ülke Fransa gibi bir ülke olur da, bu üstün adamın dehasına kendi dehasına da eklerse. Görünmek ve yönetmek, yürümek ve yenmek, bütün başkentleri durak olarak kullanabilmek. Askerlerinden krallar yaratmak, hanedanları yıkmak, Avrupa'nın dış cephesini değiştirmek, tek bir adamın Annibal, Sezar ve Charlemagne'dan daha yüce oluşu, sürekli yengiler kazanan bir üstün kişinin ulusu olmak. İnvalideslerin toplarıyla bir çalarsaat gibi sabahları uyanmak, alev alev yanan isimlerin uçurumlara düşmeleri. Marengo, Arcole, Austerlitz, léna, Wagram. Çağların göğüne utku yıldızları işlemek, tıpkı bir dağdan havalanan kartallar gibi, dünyanın her bucağına askerlerini yollamak, yenmek, hükmetmek, yıldırımlar saçmak. Kazanılan utkulardan, Avrupa'da yaldızlı bir ulus oluşturmak, tarihte titanlara benzeyen bir borazan çalmak, dünyayı iki kez fethetmek, önce fetihle, daha sonra göz alarak. Daha yüce ne var ki?»

«Özgürlük!»

Combeferre'di bu.

Marius de kabullenmak durumunda kaldı. Bu sade ve soğuk kelime çelik bir kılıç gibi onun lirik ilhamının yarısını götürmüştü. Başını eğdi; kaldırdığında, Combeferre'yi göremedi, herhalde verdiği yanıta tatmin halde oradan ayrılmıştı. Salonda Enjolras'dan başka kimse yoktu artık. Fakat yine de, düşüncelerini düzenleyen Marius, yenilmediğini biliyordu. Aklındaki düşünceleri bir sıraya sokarak Enjolras'a açmaya hazırlanıyordu ki, merdivenden bir şarkı sesi yükseldi. Combeferre basamakları inerken bağırıyordu:

Sezar bana ün ve onur verse,

Yalnızca bunlar için annemi,

Terk etmek zorunda kalsam,
O büyük Sezar'a, şöyle derdim:
Tacını ve arabanı geri al,
Annemi sana tercih ederim,
Sana tercih ederim annemi.

Combeferre bu şarkıyı epeyce coşkulu ve eğitimsiz bir sesle okuyordu, tıpkı ulusal bir marş gibi. Marius dalgınca gözlerini tavana çevirdi ve kurulmuş gibi yineledi:

«Annem mi?»

Tam o sırada omuzunda Enjolras'ın elini hissetti, delikanlı ona:

«Yurttaş,» dedi, «annem, Cumhuriyettir!»

6 MARİUS'ÜN ACILARI

O anlar Marius'te bir moral yıkımı ve içinde bitimsiz bir hüzün yaratmıştı. Toprağa tohum atılır gibi, içinde derin bir acı duydu. Sabanın açtığı yarık, sadece hüznü, yarayı hissettirir; ürün verme mutluluğunu daha sonraları duyacaktır.

Marius koyu bir kedere bulandı. Eksiksiz bir inanca sahip oluyordu ki, bunu ondan koparmak istiyorlardı. Fakat, hayır o siyasal inançlarını boşlamayacaktı. Düşünmek bile istemedi bunu. Ne yazık ki farkında olmadan kuşkulanmaya başlamıştı. İki camii arasında beynamaz olmak. Birini yoksaymadan, İkincisinin eşiğinde olmak, sahiden çok güç bir durumdur. Bu loşluklar yalnızca yarasa ruhların beğenisini kazanabilir. Oysa Marius namuslu fikirlere sahipti, ona gerçek aydınlık gerekiyordu. Kuşkunun yalancı aydınlığına katlanamazdı. Aslında bulunduğu yerde kalmayı kabullense yine de devam etmek, ilerlemek, gelişmek, düşünmek daha ötelere varmak zorundaydı. Bu yol nereye gidiyordu? Bunun kendisini nerelere ulaştıracağını bilemiyor ve korkuyordu. Yalçın kayalar çevresini kuşatmıştı. Ne dedesinin düşüncelerini önemsiyor, ne de arkadaşlarının inançlarını benimsiyordu. Gençlik de kocamışlık da ondan farklı düşünüyordu. Bir süre Musain Cafesi'nden uzak durmaya başladı.

Bilincinin içinde bulunduğu o kaosta hayatın en gerçek ve ağır yönlerini bile düşünemiyordu. Fakat hayati ihtiyaçlar kendilerini hemen dayatır.

Bir sabah otelin sahibi Marius'ün odasına geldi ve ona:

«Aslında Mösyö Courfeyrac size kefil olmuştu,» diye başladı.

«Ee?»

«Evet, fakat paraya ihtiyacım var.»

Marius:

«Lütfen Courfeyrac'tan benimle görüşmesini rica edin,» dedi. Courfeyrac odaya girince, adam çıkıp gitti. O zaman Marius ona durumundan söz etti, dünyada kendi

başına olduğunu ve ailesinin olmadığını da söyledi.

Courfeyrac :

«Peki, ne yapacaksınız?»

«Bilemiyorum,» dedi Marius.

«Paranız var mı?»

«Yalnızca on beş frank.»

«Size borç vermemi ister misiniz?»

«Hayır!»

«Giysileriniz var mı?»

«İşte.»

«Mücevherler?»

«Bir saat.»

«Gümüş mü?»

«Hayır, altın. Bakın.»

«Sizin şu redingotunuzla şu pantolonunuzu satın alacak bir eskici biliyorum.»

«İyi.»

«O halde siz sadece üzerinizdeki şu gündelik giysiyle kalacaksınız.»

«Bir de ayakkabılarım.»

«Kuşkusuz, yalınayak dolaşacak değilsiniz ya.»

«Bu kadarı da yeter.»

«Saatinizi alacak ve iyi bir para ödeyecek birini tanıyorum.» «Tamam.»

«Evet ama bu parayı da harcadıktan sonra, ne yapacaksınız?»

«Her iş gelir elimden; dürüst olmak şartıyla.»

«İngilizce biliyor musunuz?»

«Hayır.»

«Almanca?»

«Hayır.»

«Yazık, üzüldüm.»

«Neden?»

«Çünkü dostlarımdan bir yayıncı, bir tür ansiklopedi yayınlıyor. Bu dilleri bilseydiniz, onun için çeviriler yapardınız, aslında fazla para ödemezler ama yine de geçinilir.»

«Bu dilleri öğreneceğim.»

«Peki, ama o zamana kadar...»

«O zamana kadar giysilerimle saatimin parasını harcar ve bununla idare ederim.»

Eskiciye haber verildi. Marius'ün takım elbisesine yirmi frank değer biçildi. Saatçiye gittiler, adam altın saati kırk beş franka aldı.

Otele dönerlerken yolda, Marius arkadaşına:

«Eh idare eder,» dedi, «yanımdaki on beş frankı da ekleyecek olursam, tam seksen frankım olur.»

«Evet ama, ya oda kirası?»

«Evet, neredeyse unutuyordum.»

Courfeyrac:

«İngilizce ve Almancayı öğreninceye değin beşer frank harcar, böylece iki dili de öğrenmiş olursunuz.»

Gillenormand Teyze, aslında iyi kalpli biri olduğundan sevgili yeğenini zor durumda bırakmak istememiş ve Marius'ün adresini bulabilmişti.

Okuldan dönen Marius bir sabah teyzesinin yolladığı bir mektupla, içinde altı yüz franklık altının bulunduğu iyice kapalı bir kutu buldu.

Marius bu altınları teyzesine iade etti, ayrıca geçimini sağladığını da kibarca yazıp teşekkür etti. O akşam sadece üç frankı vardı cebinde.

Borçlanmayı istemeyen Marius, buradan ayrıldı.

BEŞİNCİ KİTAP YIKIMLAR VE YARARLARI

1 MARİUS'UN DURUMUNUN KÖTÜLEMESİ

Hayat Marius için katlanılmaz oldu. Giysilerini ve saatini satıp parasını yemek bir şey değildi, hemen sonra yiyecek hiçbir şey bulamadı. Dayanılmaz bir durum, aç acına geçirdiği günler, uykusuz geceler, karanlık akşamlar. Yanmayan bir ocak, işsiz haftalar, karamsar bir gelecek, dirseği sökülmüş bir ceket, kızların güldüğü eski şapka, ödeyemediği kira yüzünden akşamları kapalı duran kapı, kapıcının küçümsemeleri, komşuların kahkahaları, haraketler, ayaklar altına alınan onur, bir parça ekmek için üstlenilen en ağır işler ve acılar. Marius bütün bunlarla yaşamayı öğrendi.

Hayatının en güzel döneminde, o gençlik yıllarında kötü kılıklı olduğundan, kendisiyle alay edilmesine bir şey demezdi. Delik ayakkabılarına baktığında kederden ölecek gibi olurdu. Fakat bu öyle bir sınavdır ki, zayıf yapılı kimseler bundan daha da aşağılanarak kurtulurlar, fakat sağlam karakterli olanlar bu dönemi atlattıktan sonra, artık hiçbir şeyin karşısında eğilmeyeceklerini iyi bilirler.

Aslında gündelik hayatın uğraşları zaman zaman büyük cesaret gerektirir. İhtiyaçlara karşın açılan bu savaşta kişinin çok gözüpek olması gerekir. Hiçbir gözün görmediği asil ve sır dolu utkular. Hiçbir kimsenin selamlamadığı sessiz yengiler. Hayat, mutsuzluk, yalnızlık, kimsesizlik, yoksulluk gözünü budaktan sakınmazlığa neden olan savaş alanlarıdır. Bu karanlıkta kalan isimsiz kahramanlar, çoğu zaman gerçek savaş kahramanlarından bile daha yüce, daha cesur sayılırlar.

İşte sefaletin o gaddar eliyle yoğurduğu demirden kişilikli insanlar, böyle oluşur. Genelllikle acımasız bir yuva olan sefalet, bazen de bir anadır. Yoksulluk ruh ve zekânın bilenmesini sağlar. Kasvet, azap gururu besler, felaket yüce insanlar için besleyici bir süttür.

Marius'ün hayatında öyle günler oldu ki, merdivenleri kendisi süpürdü ve bir metelikle en ucuz peynirden aldı. Fırına girebilmek için karanlığın çökmesini bekliyor ve oradan satın aldığı bayat ekmeği, sanki çalmış gibi gizlice koltuğunun altına tıkıştırıp çatı katındaki odasına sığınıyordu. Zaman zaman kasaba uğrar, kasabın eşini saygıyla selamlar, kasap yamağını selamlar ve çekinerek bir tek koyun pirzolası isterdi. Altı veya yedi meteliğe gelen bu pirzolayı üç gün boyunca yiyordu.

İlk gün kendi pişirdiği bu pirzolanın etini yer, ikinci gün yağı ve sinirlerini yer, son gün ise iliğini kemirirdi.

Teyzesi birkaç kez, ona o altmış frankı yollamak istedi, Marius hiçbir eksiği olmadığını söyleyip, bu parayı geri çevirdi.

Kendisindeki bu değişim başladığında o henüz babasının matemini tutuyordu. O günden beri, o matem giysilerini çıkarmamıştı. Fakat bir gün geldi, giysileri onu bıraktı. Pantolon yine iyi kötü dayanmıştı, ya ceket?

Courfeyrac'a bazı hizmetlerde bulunmuştu, genç adam, ona eski bir elbise verdi.

Marius otuz meteliğe bu giysiyi tersyüz ettirdi ve yeni bir giysi sahibi oldu. Fakat bu giysi yeşildi, bu yüzden Marius sadece geceleri sokağa çıktı ve böylece siyah bir kostümü oldu. Sürekli bu kılıkla olmak istediğini için geceleri giyiyordu.

Bütün bu acılar arasında avukat diplomasını aldı. Sözüm ona Courfeyrac'ın odasını paylaşıyordu resmen; bu nedenle mektupları o adrese geliyordu.

Diplomasını alır almaz, Marius saygılı bir dille bundan dedesini haberdar etti. Mösyö Gillenormand zarfı eşsiz bir heyecanla kaptı, okudu ve yırtıp çöp sepetine attı.

Birkaç gün sonra kızı, babasının odasında kendi başına konuştuğunu duydu. İhtiyar adam söyleniyordu:

«Sen ahmağın biri olmasan insanın hem baron, hem de bir avukat olamayacağını bilirdin!..»

2 YOKSULLUĞU BİR YANA, MARİUS'ÜN KOŞULLARI İYİLEŞTİ

Yoksulluk da diğer yıkımlara benzer. İnsan buna da alışır. İnsanoğlu nelere göğüs germemiş, nelere alışmamıştır ki? Bitki gibi yaşar, ama yine kendini tüketmez, çünkü henüz ölüm vakti gelmemiştir. Bakalım Marius nasıl bir hayat kurmuştu?

Sıkıntılardan biraz olsun kurtulmuş, karanlık günleri geride bırakmıştı. Evet çok parası yoktu, ama eskisine oranla çok daha iyi sayılırdı. Çalışması ve korkusuzluğu yardımıyla, yaptığı işten yılda yedi yüz frank kazanıyordu. Almanca ve İngilizce öğrenmiş ve Courfeyrac'ın ahbabına çevriler yapmaya başlamıştı. Marius prospektüslerin, gazete yazılarının ve biyografilerin çevirilerini yapıyordu. Evet ve bu yedi yüz frankla iyi kötü geçiniyordu. Bunları da anlatacağız.

Marius Gorbeau Harabesinde, yılda otuz frank karşılığında küçük bir yer kiralamıştı. Ocağı bile bulunmayan bu dar odada, sadece zorunlu eşyalar vardı ki, bunlar da kendisine aitti. Marius kapıcı kadına ayda üç frank veriyordu, kadın her sabah ona sıcak su, taze bir yumurta ve bir meteliklik ekmek getirirdi. Marius bu ekmek ve yumurtayla sabah kahvaltısını ederdi. Kahvaltısı ona iki veya dört meteliğe malolurdu, bu da yumurtaların ederine göre değişirdi. Akşam saat altıda o Saint-Jacques Caddesindeki bir lokantada yemeğini yerdi. Çorba içmez, bir porsiyon et, yarım porsiyon sebze ve üç meteliklik bir tatlı isterdi. Şarap yerine su içerdi. Kasadaki henüz genç ve tombul bir kadın olan lokantanın sahibesi, parayı aldıktan sonra kendisine gülümseyerek teşekkür ederdi. Marius garsona bir metelik bahşiş bırakırdı. Böylece on altı meteliğe hem doyurucu bir yemek yemiş olur, hem de o güzel kadından da bir gülüş alırdı.

Rousseau Lokantası isimli bu yer, bugün yok. Günlük yemeği ona yirmi meteliğe gelirdi. Bu da yılda üç yüz altmış beş frank eder. Buna otuz franklık kira parasını ve kapıcıya verilen otuz altı frankı da katarsak Marius yemek ve yatak parasını kazanmış sayılırdı. Giyimine yüz frank, çamaşırlarına elli frank ayırırdı, yıkanması da elli franktı. Yılda böylece altı yüz elli frank harcar ve kendisine elli frank kalırdı ki, bununla Marius kendisini epeyce varlıklı hissederdi. Arada bir, bir arkadaşa on frank borç verdiği bile olurdu. Bir kere Courfeyrac kendisinden altmış frank borç istemişti.

Isınmaya gelince, odasında ocak olmadığı için Marius ateş yakmıyordu. Marius'ün iki takım elbisesi vardı. Biri günlük, diğeri pazar günleri ve önemli günlerde giydiği yeni elbisesi. İkisi de siyahtı. Üç gömleği vardı. Biri üzerinde, diğeri çekmecesinde, üçüncüsü çamaşırcısında. Gömlekler eskidikçe yenilerini alırdı. Zaman zaman yırtıkları gizlemek için ceketini ta çenesine değin iliklerdi.

Marius'ün bu refaha kavuşabilmesi birkaç yılını almıştı. Çok ağır, acılı yıllar oldu bunlar. Marius bir gün bile yenilmemiş, her şeye dayanmış, aç kalmış, fakat asla kimseye borçlanmamıştı. Onun anlayışına göre borç almak bir tür tutsaklıktı. Bir alacaklıyı bir köle tacirine benzetirdi, bir patrondan bile daha zalim. Çünkü efendi sizin bedeninize de sahip çıkmak ister, oysa alacaklı gururunuzu ayaklar altında ezer. Borç almaktansa, aç gezmeyi tercih ederdi. Aç uyuduğu çok gecesi olmuştu. Dikkat etmediği zaman, servet kaybetmenin ruh alçalmasına varabileceğini düşünen genç adam, onurunu özenle korurdu.

Bu nedenle, parası olduğunda başvuracağı birçok girişimden çekinmişti. Başını dik tutuyor, ürkekliği giderek çoğalıyordu.

Bütün bu acılar içinde, gizli bir güç cesaretlendirir gibiydi onu. Birisi yardım ediyordu kendisine. Ruh çoğu zaman bedene yardımcıdır. Kafesini ayakta tutan tek kuş, ruhtur.

Marius'ün kalbine bir isim daha kazılıydı. O taparcasına sevdiği babanın yanı sıra, onu kurtaran o kahraman çavuş: Thenardier. Sürekli heyecanlı ve coşkulu bir genç olan Marius, ona düşüncelerinde epey yer ayırmıştı.

Gayesi günün birinde o adamı bulup, babasının vasiyetini yerine getirmekti. Waterloo Savaşında babasını kurtaran bu adamın adını babasının adından hiç ayırmazdı. Binbaşıya duyduğu o derin saygısının yanı sıra, şu Thenardier'ye bir minnet borcu vardı. Montfermeil"deki o gezilerin birinde adamın iflas ettiğini öğrenmişti. Şu sıra onun yoksul olabileceğini düşünmek Marius'ü çok üzüyordu.

Marius onu bulmak için epey uğraşmıştı. Chelles'e, Bondy'ye, Gourny'ye, Nogent'a ve Lagny'ye değin uzanmış, dağ tepe dolaşmış ama onun izini bulamamıştı. Kimse, ona bu konuda bilgi verememişti, hatta bazıları, onun başka bir yere göçtüğünü bile söylemişti.

Marius babasının bıraktığı bu tek borcu ödeyemediği için, sahiden epey üzgündü. Kendi kendisine sürekli aynı şeyi düşünüyordu:

«Aman Tanrım, babam savaş meydanında ölüme bırakılmıştı, şu cesur çavuş yaylımateş arasında onu sırtına alıp kurtarmayı başardı. Oysa o babama bir şey borçlu değildi, bunu yapmayabilirdi, fakat şu anda ben kendisine neler borçluyum ve bir türlü onu bulamıyorum. Belki de sefalet içinde bir kenarda can çekişiyor ve ona yardım edemiyorum! Aman Tanrım! Ne yapıp etmeli, onu bulmalıyım!»

Thenardier'yi bulup, ona teşekür etmek için Marius kollarından birini verir, onu yoksulluktan kurtarmak için kanını son damlasına kadar akıtırdı. Onu bulup, bir yardımda bulunmak, ona şunu söylemek için can atıyordu: «siz beni tanımazsınız ama, ben sizin ne kahraman bir adam olduğunuzu biliyorum, emrinizdeyim, benden bir şey isterseniz hemen yerine getirmeye çalışabilirim.» İşte Marius'ün yalnızlığını süsleyen en

tatlı ve en kusursuz düş...

3 MARİUS DELİKANLILIK DÖNEMİNDE

O zamanlar Marius yirmisindeydi. Dedesinin evinden ayrılalı üç yıl olmuştu. Hiç görüşmemişlerdi. Hem bu neye yarardı ki? Yine tartışacaklardı ne de olsa. Gerçi Marius, bronz bir vazoydu, ama Gillenormand dede de demir bir çanaktı.

Şunu da ekleyelim ki Marius, dedesi hakkında aldanmış, onun kendisini asla sevmediğine inanmıştı. Şu ihtiyar kurdun, şu habire gülen, söven, bağıran, incir çekirdeğini doldurmaz nedenlerle öfkelenen adamın, kendisine hiç sevgi duymadığını düşünmüştü. Oysa bu konuda yanılıyordu. Belki evlatlarını sevmeyen babalar vardır, ama torununu taparcasına sevmeyen dede olamaz.

Mösyö Gillenormand, Marius'ü aslında çok seviyordu. Şimdiye değin, hiç kimseyi sevmediği kadar severdi onu. Aslında, bu sevgisini çıkışma, zaman zaman tekme tokat altına gizlemişti, fakat ona o kadar bağlıydı ki, çocuk hayatından çıkınca içinde dolmayacak bir boşluk hissetti. Marius'un adını anmalarını istememişti. Fakat gün geçtikçe bu buyruğuna uyanlara kin tutuyordu. Günün birinde bu Bonaparte yanlısının, bu Jakoben'in, bu teröristin kendisine döneceğini umdu; ama günler haftaları, haftalar ayları kovalamış ve Marius geri dönmemişti.

Zaman geçiyor ve Mösyö Gillenormand umutla beklediği o hayırsızın gelmediğini görüyordu...

«Evet fakat onu kovmaktan başka ne yapabilirdim?» diye kendi kendine söyleniyor ve şu anda Marius'le karşılaşsa aynı şeyi yapıp yapamayacağını soruyor, gururu hemen «evet» diyor, ama ihtiyar kalbi «hayır» diyordu. Bunu da pekiştirmek için ak saçlı başını acıyla sallıyordu. Keder dolu günler yaşıyor, onu çok özlüyordu. Çiçeklerin güneşe ihtiyacı olduğu kadar, ihtiyarların da sevgiye ihtiyacı vardır. Marius'ün yokluğu, adamın kişiliğinde epeyce değişiklik yaratmıştı. Aslında ilk adımı atıp «o vefasıza» yaklaşmayı asla denemedi, fakat çok acı çekiyordu.

Gerçi bundan kimseye söz etmiyordu, ama habire onu düşünüyordu. Marais'deki konağında, her zamanki gibi bir başına yaşıyordu, her zamanki gibi neşeli ve öfkeliydi. Fakat neşesinde bir katılığın olması gibi, öfkeleri de çoğu zaman kederle biterdi. Zaman zaman biraz umutlanır ve kendi kendisine: «Ah bir gelse, ona şöyle esaslı bir tokat atardım!» diye söylenirdi.

Yaşlı kızı ise, fazla sevmeyecek kadar, az düşünen bir kadın olduğundan, anılarında Marius belli belirsiz bir karartı gibi kalmıştı. Beslediği kediyi ve papağınını yeğeninden çok severdi.

Gillenormand dedenin acısının günbegün artması, bunu içinde tutup kimselere bildirmemesinden kaynaklanıyordu. Zaman zaman, karşılaştığı eski bir dostu ona torunundan söz edip, hatırını sorduğunda o kederli olduğu zamanlarda göğüs geçirip, ama neşeli günlerinde, kolluk dantellerini kabartıp: «Baron Pontmercy, ücra bir yerlerde dava kovalıyor,» demekle yetinirdi.

Dede, onun hasretiyle perişan olduğu o günlerde, Marius dedesinden uzak kalmakla çok isabetli hareket ettiğini düşünüp, içten içe seviniyordu.

Gerçi dedesini andığında, ona dair kötü düşünmezdi, fakat babasına fenalık etmiş olan bu adamdan, bir şey kabul etmemeye kararlıydı. Aynı zamanda, acı çekmekten de bir tür zevk duyuyordu. Zorlu yaşam koşulları onun hoşuna gidiyordu. Kendi kendisine, «En azından bu kadar acı çekeyim babam uğruna!» diyordu. Sağlığında, onu görmeye çalışmadığı için kendisini cezalandırıyor gibiydi. Bütün acıları babası çekmişti, oysa artık acı çekme sırası kendisindeydi. Hayatını Binbaşı'nın cesaret ve mahrumiyetle dolu yaşamıyla kıyasladığında sadece, böyle yoksul bir hayat sürerek ona yaklaşacağını duyumsuyor- du. Babası ona bıraktığı mektuba «Oğlumun bunu hak ettiğine eminim» demekle herhalde bunları ereklemişti.

Marius mektubu artık kalbinin üstünde taşımıyordu fakat bu sözleri beynine ve gönlüne kazımıştı.

Üç yıl önce dedesi kendisini evden attığında, Marius henüz çocuk sayılırdı ama, artık büyümüş, yetişkin erkek olmuştu. Bunu hissediyordu. Şunu belirtmek isteriz ki, yoksulluğun ona faydası dokunmuştu.

Başarıyla sonuçlandığında gençlikte parasızlık, insanın ruhunu zenginleştirir, istemini emeğe dönüştürür ve ruhu yüceltir. Oysa varsıl bir gencin çeşitli eğlenceleri ve ilgi alanları bulunur: Atlar, yarışlar, av, köpekler, tütün, kumar, en lüks yerlerde yenilen o yemekler gibi... Bütün bunlar ruhun tembel yanını okşayan kaba zevkler sayılır. Oysa yoksul genç, ekmeğini bilek zoruyla kazanır ve bu ekmeği yedikten sonra kendisini hayale ve izlenceye bırakır. Tanrı'nın verdiği gösterileri izler, göklere, enginlere, yıldızlara çıkar... Çiçekler, çocuklar ve tüm insanlık, onun için sonsuz bir sahnedir. Ruha yetişinceye değin, insanlığa, Tanrı'yı buluncaya kadar yaradılışa bakar. Hayallerinin sonunda, kendisini yükselmiş bulur, zaman zaman yüreğinde sevgi dolu duygular yeşerir. Acı çeken erkeğin egoizminden, düşünen erkeğin ilgisine geçer. Kendisini unutup, başkalarına merhamet etme duygularına kapılır. Doğa'nın kendisine bol bol verdiği sayısız eğlenceyi düşünerek, zavallı varsıllara acır. Aklı ışıkla dolar, içinde kine yer kalmaz. Hem o mutsuz mudur ki? Yoo, hayır, genç birinin yoksulluğu asla acıklı olmaz. Yeniyetme bir genç, her ne kadar yoksul olsa da sağlığı, gücü, zinde yürüyüşü, ışıltılı gözleri, siyah saçları, körpecik yanakları ve pembe dudakları arasından görünen apak dişleriyle her zaman ihtiyar bir kralın imreneceği bir güzelliktedir. Her sabah ekmeğini kazanma gayreti, onun bedenini çelik gibi yapar ve aklının da daha iyi işlemesine yardımcı olur. İşini yaptıktan sonra, artık hayaller ve düşünceyle oyalanır. O istem sahibi ve uysal, dikkatli ciddi, azla yetinen bir iyimserdir. Paralı insanlarda olmayan iki özellik için, habire Tanrı'ya şükürler eder: Kendisini özgür kılan çalışma ve kendisini değerli yapan düşünce adına.

Evet işte Marius, böyle bir evreden geçmiş, en çetin aşamaları atlatmıştı. Onun derin düşünme ve izlenceye dalma yöneliminin olduğunu da belirtmeliyiz. Çevirileri yardımıyla dürüst bir şekilde hayatını kazanmaya başladığı günden başlayarak, kendisine düşünmek için daha fazla vakit ayırıyordu.

Evet o böyle bir yola girmişti. Ruhunu daha fazla geliştirmek için çalışmadan kalan vakitlerini, uzun düşüncelere ayırmayı seçerdi.

Şunu da eklemeli ki, onun gibi zinde ve canlı bir kişilik için bu düşünceye dalma hevesi de gelgeçti ve günün birinde Marius de asıl hayata uyanacaktı.

Avukatlık diplomasını almıştı fakat dedesinin düşündüğü gibi avukatlık yapmıyordu. Hayal kurmaya olan eğilimi, onu yoğun çaba gerektiren bu işten uzak tutuyordu. Dava vekilleriyle görüşmek, mahkeme koridorlarını arşınlamak, davalar aramak, aman Tanrım, bütün bunlara ne gerek vardı ki?

Marius o çevirilerinden epey hoşnuttu. Geçimini sağlıyordu ya, bu da kendisine yeter de artardı bile. Delikanılının paraya düşkün olmadığını biliyoruz. Üstelik işi garantiliydi ve fazla yorucu değildi.

İş yaptığı yayıncılardan biri kendisine epey ilginç bir öneride bulunmuş, onu evinde pansiyoner olarak almayı ve yılda bin beş yüz frank ödemeyi önermişti... İyi bir evde yaşamak, yeterli beslenmek ve üstelik cep harçlığı olarak bin beş yüz frank almak karşı çıkılacak bir teklif değildi.

Fakat Marius hiç düşünmeden «hayır» dedi. Kabul ettiği zaman, özgürlüğü gidecekti. Maaşlı bir memur, serbest çalışan birine benzemez. Gerçi işleri düzelecekti ama öte yandan çok şey kaybedecekti. Marius körlükten kurtulmak için tek göze razı olan biri gibi hissetti kendini ve teklifi geri çevirdi.

Dostu olmayan Marius kendi başına yaşardı. Çok şeyin dışında kalmak isteği ve epey yabaniliğinden dolayı ABC Dostları'na katılmamıştı. Aslında onlarla görüşüyor, gidip geliyordu, elinden geldiğince onlara yardım bile ediyordu ama o kadar. Marius, iki içten arkadaş edinmişti. Biri genç Courfeyrac, diğeri ihtiyar Mösyö Mabeuf. Aslında yaşlı dostunu gencine bile tercih ederdi çoğu zaman. İçindeki değişimi, babasını tanımasını ona borçlu olduğunu biliyordu «O benim gözlerimi açtı», derdi.

Sahiden de kilise yöneticisi Mösyö Mabeuf'ün Marius'ün geleceğinde büyük rolü olmuştu. Fakat yaşlı adam bunu farkında olmadan yapmıştı. Tam bir tesadüf. Mösyö Mabeuf burada sadece Tanrı'nın bir aracısı olmuştu. Sanki karanlıkta yolunu arayan birine ışık tutar gibi. Mösyö Mabeuf mum sayılırdı, mumu tutan el kendisinin değildi.

Marius'ün içindeki siyasal düşüncelere gelince, Mösyö Mabeuf bunu ne anlayacak, ne de yönetecek özellikteydi.

Daha sonraki bölümlerde Mösyö Mabeuf'le tekrar karşılaşacağız, bu nedenle, hakkında bazı açıklamalar gerektiğini düşündük.

4 MÖSYÖ MABEUF

Birkaç yıl önce, Mösyö Mabeuf Marius'e, «Kuşkusuz, ben politik fikirlere saygı duyarım,» dediğinde, düşüncesini olanca açıklığıyla söylemişti. O politikayla aslında ilgilenmez, bütün fikirleri aynı ilgisizlikle dinlerdi. Politika onu ilgilendirmiyordu, başını ağrıtmasınlar da, istediğini düşünsünler. Onun tek inancı bitkiler ve özellikle kitaplardı.

Herkes gibi onun da sonu 'şucu, bucu' gibi biten bir görüşü vardı. Çünkü o devirde kimse bunlarsız yaşayamazdı. Fakat aslında o ne kralcı, ne Orlabcı, ne Bonaparte'çı ne de Anayasacıydı. Bir anarşist de sayılmazdı, o bir bitki ve kitap dostuydu.

İnsanoğlunun anayasa, demokrasi, kralcılık, cumhuriyet gibi zırvalarla uğraşmalarına, ne gerek vardı. Bütün boş lafların yanı sıra yeryüzünde öyle çeşitli bitkiler, yosunlar, otlar, ağaçlar ve çiçekler varken, politikayla ilgilenmek akıllı işi değildi. Aslında, Mösyö Mabeuf'ün çok derin bir merakı vardı. Sürekli kitap okur, bahçıvanlık ederdi. Pontmercy ile yeni tanıştığıda, onun çiçek sevgisi ihtiyar adamla arasında bir arkadaşlık kurulmasına yol açmıştı. Uzun yıllar çabaladıktan sonra, çeşitli aşamalar sayesinde, Mösyö Mabeuf de çok lezzetli armutlar yetiştirmekle ünlenmişti. Dinsel törenlere gitmesi dindarlığından çok, kişiliğinin uysal ve hayalci olmasındandı. Üstelik gürültü patırtıdan hoşlanmayan Mösyö Mabeuf sevdiği türdeşlerini yalnız kilisede sessiz gördüğünden, Tanrı evinde, onları inceleme olanağı bulurdu. Bir iş yapmanın kaçınılmaz olduğunun farkına varan adamcağız, Kilise idareciliğini seçmişti. Dünyada, hiçbir kadını bir lale soğanı kadar sevmemiş; hiçbir erkeğe bir gül ağacına verdiği kadar değer vermemişti.

Altmışına girdiğinde bir gün, ona sordular:

«Niye hiç evlenmediniz?»

Mösyö Mabeuf tam kendisine yaraşır bir karşılık verdi:

«Unuttum.»

Onun da herkes gibi düşkünlükleri vardı.

Zaman zaman, «Ah bir zengin olsam!» diye düşünürdü, ama bunu Mösyö Gillenormand gibi, güzel bir kadını elde etmek için değil, az bulunur ve çok pahalı bir kitabı satın alabilmek için söylerdi. İhtiyar bir kâhya kadınla yaşardı. Habire ıslanıp duran ellerinde romatizma vardı, sabah uyandığında parmaklarının tutulmuş olduğunu hissederdi. **Cauteretz Çevrelerinin Bitkileri** isimli bir eserini yayınlatmıştı. Renkli resimlerle süslü bu kitabının klişe bakırlarını hâlâ bir kenarda saklıyordu. Kitabını kendi satıyordu. Günde birkaç kez kez kapısını çalanlar, kitabını satın alırlardı. Bundan yılda iki bin frank kazanırdı, ki, bu da onun geçimliğiydi. Yoksul olmasına rağmen, sabır ve emek sonunda, kendisine benzersiz bir koleksiyon hazırlamasını da başarmıştı. Sürekli kolunun altında bir kitapla dışarı çıkar ve eve koltuğunda iki kitapla dönerdi. Dört odalı küçük evinin tek süsü çerçevelenmiş bitki resimleri ve eski resim ustalarının gravürleriydi. Bir kılıç ya da bir tüfek görmek onun kanını dondururdu. Hayat boyu bir top arabasının yanından geçmemişti. Midesi sağlamdı. Papaz bir kardeşi vardı. Ağzında tek diş kalmadığı gibi, geçimsiz de sayılmazdı. Asla eleştirircesine konuşmazdı. Boyuna ürperir, bir Picardia köylüsü ağzıyla konuşurdu. Çocuk gibi şakrak kahkahalar atar, çekingen dururdu, tıpkı ihtiyar bir koyuna benzerdi. Saint-Jacque Kapısındaki dükkânını çalıştıran ihtiyar bir kitapçıdan başka arkadaşı yoktu. Royol isimli bu ihtiyar adamla, iyi anlaşırlardı.

En büyük isteği Fransa'da çivitağacı yetiştirmekti.

Hizmetçisi de bir günahsızlık simgesiydi. Zavallı ihtiyarcık, bakireydi. Miyavlamalarıyla kadının gönlüne giren «Sultan» adlı kedisi, onun gönlündeki tutkuya karşılık veriyordu. O bir erkeği hiç düşünmemişti. Aslında pek de erkeğe benzemez değildi, bir erkek gibi bıyıklıydı. En büyük özeni, kar gibi bembeyaz ve ütülü giydiği başlıklarıydı. Pazar günleri kilise dönüşü sandığını açıp, çamaşırlarını yerleştirir ve asla diktirmediği giysilik kumaşları dizerdi. Okumayı bilirdi. Mösyö Mabeuf ona «Pulutarque Ana» ismini vermişti.

Mösyö Mabeuf uysal ve ürkek bir delikanlı olan Marius'le iyi anlaşıyordu. Genç adam, onun çekingenliğini bilerek, yaşlılığına sevgi ve sıcaklık eklemişti. Yumuşak huylu bir genç, bir ihtiyarda rüzgârsız bir güneşin etkisini bırakır. Marius askeri utkulardan, top gürlemelerinden, babasının katıldığı bütün savaşların ayrıntılarını okuyup yorulduğu günlerde Mösyö Mabeuf'ü ziyarete gider, ihtiyar adam ona çiçeklerinden söz ederdi.

1830 yılında Mösyö Mabeuf'ün papaz olan ağabeyi öldü ve ansızın karanlığın bastırması gibi zavallı adamın bütün ufku karardı. Ağabeyinin ve kendi servetini emanet ettiği Noterin batması, Mösyö Mabeuf'ün bütün parası olan on bin frankın kül olup gitmesine neden oldu. Temmuz Devrimi de, kitapların satışını etkilemişti. En zor satılan kitap bir bitki kitabı olduğundan, Mösyö Mabeuf meteliksiz kaldı. Zaman zaman, her kapı çalışında yerinden sıçrar oldu.

Plutarque Ana kederle: «Mösyö, bu gelen sucuydu,» derdi.

Uzatmayalım, birden korkunç bir sefalete düşen Mösyö Mabeuf, bir gün, dört odalı evinden vazgeçmek zorunda kaldı. Kitaplarını değil ama resimlerinden çoğunu sattı, kilise görevinden istifa etti ve Montparnasse Caddesinde ufacık bir eve yerleşti. Fakat ne yazık ki orada üç aydan uzun kalamadı, tek katlı ve bahçeli evin yıllık kirası üç yüz frankt, üstelik atış alanına yakın olduğundan, sabahtan akşama silah sesleri geliyordu ki, bu da onun sinirlerini bozuyordu.

Bitkiler kitabını, bakır klişelerini, saksılarını, dosya ve diğer kitaplarıyla beraber Sâlpetriere civarındaki Austerlitz köyünde içinde kuyusu bulunan, duvarlarla çevrili bir bahçe ortasında, üç odalı bir eve taşındı. Buraya yılda elli frank kira ödeyecekti. O bu taşınmadan faydalanıp, bütün eşyasını sattı. Yeni evine ilk girdiği gün, epey neşeliydi, kendi eliyle duvarlara gravürlerini çiviledi ve bahçesinde çalıştı. Akşam Plutarque Ana'nın kederli göründüğünü fark etti ve, onun omuzlarını okşayıp şöyle dedi:

«Dert etme Plutarque Ana, burada çiviti yetiştiririm.»

Bu kulübede sadece iki ziyaretçi ağırlıyordu, Saint-Jacques Sokağındaki kitapçı arkadaşını, bir de Marius'ü.

Az önce de değindiğimiz gibi kendisini bir hayale veya bir takıntıya kaptıran kişiler, dış etkenleri umursamaz. Kendi dertleri onlara uzak görünür bu da centilmenliğe erişen bir sabır sayılır. Farkında olmadan insan, ağır hayat merdivenini iner. Bunun sonu uyanmadır ama bu da her zaman geciken bir şeydir.

Mösyö Mabeuf tüm isteklerinden uzaklaşmasına rağmen, yine de kendisini acıya

bırakmamıştı. Saatin çalışmasına benzeyen huylarını koruyordu.

Mösyö Mabeuf'ün çok temiz zevk kaynakları vardı. Bunlar az parayla elde edilen şeylerdi. Tesadüflerden kaynaklanan eğlenceler... Günün birinde Plutarque Ana, sedirde roman okuyordu, ama o sürekli yüksek sesle okurdu. Çoğu kişi okuduklarını vurgulamak için böyle yapar. Kadın okurken hızla okumuş ve kelimeleri yutmuştu, bundan kaynaklanan bir yanlış anlama, bir kelime oyunu Mösyö Mabeuf'un epey hoşuna gitti. Konu güzel bir kızla bir süvari arasında geçiyordu, kadın şunları okudu: **Güzel kız somurttu ve süvari de gözlük camlarını temizlemek için bir ara durdu.**

Mösyö Mabeuf yarım sesle «Buda ile ejderha ha... Evet, mağarada ağzından ateşler saçan bir ejderha gökyüzünü bile yakmıştı. Üstelik kaplan gibi pençeleri olan bu canavar birçok yıldızı yakıp kavurmuştu; Buda mağaraya girip ejderhayı yatıştırmaya başardı. Plutarque Ana ne kadar güzel okudunuz, daha güzel bir söylence olamaz!» Yanlış anladığı bu cümle, onun tatlı düşler kurmasına neden oldu.

5 YOKSULLUK VE SEFALETİN İÇTEN DOSTLUKLARI

Marius, bu fakir ihtiyarı severdi. Onun sefalet yokuşunu yavaş adımlarla çıktığını görür ve çok üzülürdü. Gerçi ihtiyarcık, kendi haline şaşırdı, fakat üzülmeye daha başlamamıştı. Marius, Courfeyrac'la buluşur ve ayda iki ya da üç kez Mösyö Mabeuf'ü ziyarete giderdi.

Marius'ün en sevdiği şey, uzun yürüyüşlere çıkmaktı. O, zaman zaman, Paris dışına çıkar, zaman zaman da, parkın tenha yollarında dolaşırdı, saatlerce bir bostanı izler, salatalara, gübreleri eşeleyen tavuklara, bostan kuyusunu döndüren ata bakardı. Gelip geçenler bu kadar kendinden geçmiş görünen bu delikanlıya şaşkınca bakarlardı. Bazıları onun kötü işler düşünen alçak bir serseri olduğunu bile düşünürdü. Oysa o, hayaller kuran fakir bir delikanlıydı. Olancası bu.

İşte bu gezilerin birinde, Marius, Gorbeau'yu keşfetmiş ve çok ucuza geleceğini düşündüğünden, oraya taşınmıştı. Orada kendisini Mösyö Marius adıyla bilirlerdi.

Babasının arkadaşları emekli generaller ve binbaşılar, onu tanıdıktan sonra, evlerine davet etmişlerdi. Marius bu davetleri geri çevirmemişti. En azından, babasını anmaya, ondan söz etmeye gerekçe oluyordu.

Bu nedenle, kimi zaman Kont Pajol'un, General Ballevesne'in, General Fririon'un evlerine uğrardı. Oralarda çalgılar çalınır, dans edilirdi. O akşamlar Marius yeni elbisesini giyerdi. Fakat o bu balolara ve toplantılara sadece don çıktığı günlerde giderdi. Çünkü arabaya verecek parası olmadığından, çamurlu çizmelerle oralara girmek istemezdi.

Çoğu zaman acıyla düşünürdü: «Bir salona girebilmek için insanın vicdanının çamuruna kimse bakmaz, ayakları temiz olsun yeter!»

Marius, artık o eski coşkularının kaybolduğunu ayrımsıyordu. 1830'daki Devrim, onu tatmin etmiş ve sanki yatıştırmıştı.

Değişmez bir inanca sahipti, fakat sanki artık bu duyguları da uyuşmuştu. Daha doğrusu artık yansızdı. Sadece sempatisi vardı. Hangi partiden olduğunu soranlara, insanlık partisinden olduğunu söylerdi. İnsanlıkta Fransa'yı seçer, Ulus'ta halkı. Halkta kadına merhamet ederdi.

Artık Marius bir düşünceyi bir tavırdan, bir ozanı bir kahramandan yukarıda görmeye başlamıştı. Bütün bir gün düşünüp hayaller kurduktan sonra, akşam caddelerde yürürken, ağaç dalları arasından dipsiz uçurumları, gölge ve sırrı seçtiğinde, insanlıkla ilgili olmayan şeyleri umursamıyordu.

Hayatı tamamen anladığına ve insanlık felsefesini çözdüğüne emindi. Gözlerini gündüzleri göklere, geceleri de yıldızlara çevirirdi.

Aynı zamanda gelecek için planlar da kuruyordu. Onun öyle koyu hayaller kurmasında, gelecek için planlara ve tasarılara da yer vardı. Onun böyle kendisinden geçip derin düşündüğü zamanlarda, biri Marius'ün ta içine bakıp ruhunu görebilse, bu ruhun lekesizliğinden gözü kamaşırdı. Hayaller ruhumuzun aynasıdır. Herkes kendi doğasına göre kurar bunları.

1831 yılında, bir gün Marius'ün hizmetine bakan kapıcı kadın, yandaki komşuları evden attıklarını söyledi. Akşama kadar dışarıda olan Marius, komşularını Jondrette isimli kişiler olduklarından da habersizdi, sordu:

«Bunu niye yapıyorlar?»

«Kirayı ödeyememişler, borçları epeyce kabarmış.»

«Ne kadar?»

İhtiyar kadın, kederle konuştu:

«Çok para, yirmi frank!»

Marius bir çekmecede otuz frank biriktirmişti.

«Al şu yirmi beş frankı, onlar kiralarını ödedikten sonra onlara da bir beş frank kalır ve sakın o biçarelere benim ismimi söyleme!»

6 THEODULE GİLLENORMAND

O günlerde Théodule Gillenormand'ın askeri birliği Paris'e atandı. Halası Matmazel Gillenormand bunun ardından bir isteğe kapıldı. Bir kez zekâsı işlemiş, Marius'ü Théodule'e izletmişti. Bu kez Théodule'yi eve alıştırmayı ve onu babasıyla ahbap etmesini tasarladı. Yaşlı adamın gönlündeki boşluğu Thédolue kapatabilirdi.

Bir delikanlının dostluğunun ihtiyara faydası dokunabilirdi. Yıkıntılar bile güneşin kendilerine yansımasını severler. Kader ihtiyar kızlaydı, hemen tecrübe etmeyi kararlaştırdı.

Bir yeğen oğlu da, bir toruna sahip olma duygusunu verebilirdi. Bir avukatın yerini bir süvari alırdı, aralarındaki ayrım ne?

O sabah Mösyö Gillenormand gazetesine göz atarken, kızı yanına geldi ve en uyumlu

sesiyle, çok sevdiği yeğeninden dem vurdu:

«Babacığım Théodule sizi ziyaret etmek istiyor.»

«Théodule mu? O da kim?»

«Yeğeninizin oğlu Théodule, baba.»

Yaşlı adam kayıtsızdı, dudak büküp:

«Öyle mi?» deyip gazetesine daldı.

Gazete okumak sinirlerini bozmuştu. Okuduğu kral yanlısı gazete bir isyan haberi veriyordu. Tıp ve hukuk fakültesi öğrencilerinin Panthéon Meydanında ertesi gün bir miting yapmayı düşündüklerini yazmıştı ki, bu da bir isyan başlangıcı değil miydi! Bu yazı onu delirtir gibi oldu.

Bir ana Marius'ü düşündü. O da katılırdı belki mitinge. Titredi, çok sevdiği ve yokluğuna ne yapsa alışamadığı torununu hatırladı. Hüzünle iç çekip Marius'ü görmeyeli ne çok zaman geçtiğini düşündü. Onu çok özlemişti.

O tam böyle çaresizce düşünüyordu ki, üniformasız Théodule, salona geldi. Matmazel Gillenormand onu usulca salona çağırmıştı.

Matmazel Gillenormand babasına:

«Babacığım yeğeninizin oğlu Theodule geldi.»

Teğmenin kulağına eğilip fısıldadı:

«Ne derse desin, olur de!»

İhtiyar kız salondan çıktı.

Böyle itibarlı karşılaşmaları hiç kanıksamayan ordu mensubu ürkerek birkaç nazik söz geveledi ve askeri selamla karışık bir kenter selamı verdi.

İhtiyar, onu karşıladı:

«Siz mi geldiniz Theodule, oturun.»

Bu sözlerden sonra subay aklından tamamen çıktı.

Theodule oturdu. Mösyö Gillenormand ayağa kalktı ve elleri cebinde dolanıp durmaya başladı.

«İnanılır iş değil, şu pantolonunu toplayamayan bacaksızların miting yapacak olması. Bu kadarına pes yani. Ağızları süt kokan haylazlar. Burunlarını sıksan sümük akar. Yarın toplanacaklarmış. Bu gidişin sonu İyi değil! Uçuruma gittiğimiz kesin. Aralarında cezaevi kaçaklarının ve forsaların olduğuna yemin ederim. Zaten Cumhuriyetçi ya da kürek mahkûmu, ne fark eder ki! Carnot'u nereye gitmemi isterdin alçak, sorusuna Fouché şöyle yanıt vermişti: 'istediğin yere git, sersem!..' İşte Cumhuriyetçiler, hepsi de anasının gözü.»

Theodule saygılı bir sesle:

«Hakkınız var, efendim,» dedi.

Mösyö Gillenormand başını biraz çevirdi Theodule'e baktı:

«Ah şu hainin gidip, kışkırtıcı olduğunu düşünmek bile beni üzüyor... Ah Marius neden evden ayrıldın? Cumhuriyetçi olmak için mi? Halk senin Cumhuriyetini ne yapsın, istemiyor. Halk akıllı. O bugüne değin Fransa'da hep kralların olduğunu ve hep olacağını bilir. Halk er geç, o senin Cumhuriyetinin içine eder, işte bu kadar. Aman Tanrım, şu ahmakların hepsi de zır deli mi? Ne aptallar! Hepsi de aynı yolun yolcusu. Şu 19. yüzyıl ağulu bir yüzyıl. Önüne gelen, saçından sakalından utanmadan duygusallık taslar. Kendilerini adam sanıp, ihtiyar ebeveynleri bir kenara atıp Cumhuriyetçi oluyorlar. Evet Cumhuriyetçilik yetmez gibi de duygusal. O da ne söyle bana, o da ne demek?

Saçmalık. Geçen yıl 'Hernani'(*) sergilendi. Sorayım size, şu o da neyin nesiydi. Sayısız çelişki. Berbat bir dille kaleme alınmış, saçmalıklar. Louvre Müzesi avlusunda bir sürü top tüfek, işte bugünün gençleri...»

(*) 'Hernani': Victor Hugo'nun tiyatro için kaleme aldığı bir trajedi.

«Hakkınız var, efendim.»

Theodule'nin bu onayından sonra Mösyö Gillenormand hıncını alamamış gibi söylenmeyi sürdürdü:

«Müze bahçesindeki toplar. Neden? Topla ne yapılır, Müzede neyi havaya uçuracaksınız ki, Apollon Heykeli'ni mi? Ah bugünün gençleri... hepsi de haydut gibi. Hoş, onların Benjamin Constant'ı da tek kuruş etmez. İpten kazıktan kurtulmuş itler, bazıları enayi, kalanı geri zekâlı. Çirkinleşmek için her şeyi yaparlar. Berbat giyinirler, kadınlardan çekinirler, etek giymiş kızların yanından geçerken, sadaka ister gibidirler. Aşktan utanan ahmaklar. Biçimsiz ve ahmaklar. Al birini, vur öbürüne... Sepet gibi ceketler, seyislerin giydiği yeleklerden giyerler. Gömlekleri kaba keten. Gömlekler, aman Tanrım, ne iğrenç şeyler. Bir de, bu kılıksız baldırıçıplakların kendince siyasal düşünceleri de var, sevsinler. Ah Marius! Senin de onlardan biri olduğunu düşünmek beni çok üzüyor. Bir sürü bacaksız, Muhafız Alayına karşı gelecek ha! Aman Tanrım, en ilkel kabilelerde bile görülmemiştir bu. Başlarına tüyler takıp o çıplak gezen yabaniler bile, bizim şu gençlerden daha akıllı. Haydi toplanın, bakalım it kopuk takımı, tartışın. İşte bunun için de bu akıl yoksul evlerini, ailelerini öylece bırakıp sokaklara sökün eder. Gazetelerin her biri diğerinden ağulu. Ah alçak torun Marius! Dedeni mahvettiğin için kendini kutlayabilirsin, sen alçaksın!»

«Bu, yoksanamaz bir gerçek.»

Mösyö Gillenormand'ın anlık sessizliğinden yararlanan Thedole şu sözlerle de pekiştirdi:

«**Moniteur'**den başka gazete ve **Askerlik Yıllığı'ndan** başka kitap yayınlanmamalıdır.»

Mösyö Gillenormand soluklanmıştı:

«Bu da tıpkı onların Siyes'i gibi. Senatörlükte kararlı bir kral katili. Çünkü sürekli aynı şekilde mesleklerini bitirirler. Önce, 'Yurttaş ve sen' diye teklifsizce konuşmalarla kafa şişirir, sonra kendilerine 'Kont Hazretleri' dedirtirler. Aman sevsinler, bir yığın Kont. Hepsi de Eylül katilleri. Filozof Siyesler.

«Övünmek gibi olmasın, ama asla onların felsefelerini benimsemedim ben. Tivoli palyaçosunun gözlükleri kadar anlamlı bir felsefe, eski günlerden birinde Malaquais Köprüsünde şu senatör topluluğunun yürüdüklerini hâlâ görür gibiyim, üstleri sırmalı arılarla işlenmiş mor kadife üstlüklere ve IV. Henri biçemi şapkalar takmış bir soytarı sürüsü. İğrençtiler. Kaplanların saraylarından kaçmış maymunlara benziyorlardı. Evet Yurttaşlar sizlere sesleniyor ve yükselişinizin de bir delilik olduğunu açıkça söylüyorum. Sizin şu insanlık ütopyanızın da diğer ütopyalar gibi gerçekleşmeyecek bir şey olduğunu, devriminizin bir can alma, cumhuriyetinizin bir vahşi, genç, tertemiz Fransa'nızın da bir batakhaneden çıktığına yeminler ederim. Karşıma kim çıkarsa çıksın, gazeteci ya senatör, ya da yasa adamları... özgürlük eşitlik hakkında giyotinden bile daha keskin olursanız olun, evet hepinizin suratlarına karşı derim ki: Ahmaklar...» Teğmen heyecanlı bir sesle bağırdı:

«A, kutlarım amcacığım, ne kadarda iyi dediniz.»

Mösyö Gillenormand demin bir şey yapmak için kaldırdığı eli indirdi, genç subaya döndü ve onun yüzüne aksice bakıp: «Dangalak!» dedi.

ALTINCI KİTAP İKİ YILDIZ BULUŞUYOR

2 LAKAP

AİLESEL ADLARININ OLUŞMASI

Marius artık boyu ortaya ulaşmış bir gençti. Zekâ göstergesi yüksek ve enli alnı, gür siyah saçları, düzgün burnuyla yakışıklıydı. İçten ve aydınlık yüzünde, zaman zaman hülyalı bir ifade belirirdi. Gururluydu. Yuvarlak çizgilerle yoğrulmuş profili istemli bir erkek yüzü olmakla beraber, Cermenlerin o hoş uysallığına sahipti. Bu Özellik, bize Alsace ve Lorraine topraklarından geçti. Keskin çizgi eksikliği yüzünden, yüzü bir aslanın yüzünü benzerdi.

Marius, gençlerin her şeye kanıp kapılabilecekleri dönemdeydi. O kadar saftı ki, ahmak olmak için her şeye sahip olsa da, erişilmez olabilirdi. Ürkekti, edepli ve soğuk. İçine kapanık birine benziyordu. Fakat dudakları öyle şirin, ağzı o kadar kırmızı ve dişleri o kadar beyazdı ki, Marius'ün gülümseyişi yüzündeki katı, ve soğuk ifadeyi hemen silerdi. Bu lekesiz alın ve bu kösnül gülümseyiş çoğu zaman tezat yaratırdı. Gözleri fazla büyük değil, bakışları derindi.

En düşkün günlerinde bile kızların ona bakmamak için başını çevirdiğini görür ve yoksulluğunu göstermemek için oradan hemen ayrılırdı. Kızların eski giysilerine baktıklarından ve kendisiyle eğlendiklerinden emindi. Oysa Marius yine yanılıyordu, kızlar onu beğendikleri için bakıyorlar ve hayallerinde beyazatlı prensleri olarak yaşatıyorlardı.

Bu sessiz fikirbirliği onun giderek vahşileşmesine neden oldu. O hiçbir kıza başını çevirip bakmazdı, tümünden kaçardı. Uzun zaman Courfeyrac'ın deyimiyle, böyle şaşkınca yaşadı...

Courfeyrac'la artık içlidışlı olmuşlardı, O, kendisine şöyle derdi:

«Sakın saygın olmaya heveslenme. Bir önerim var, dostum, kitaplarını boş ver, biraz kızlara takıl. Onları önemse, iyidirler. Ah Marius, korkarım sen iyice yabanileşeceksin,» ya da onu alaya alır ve: «Günaydın papaz Efendi,» derdi.

Arkadaşı kendisiyle böyle konuştuktan sonra, Marius günlerce karşı cinslerden uzak düştüğü gibi, Courfeyrac'dan da uzak düştü.

Aslında Marius'ün uzak durmadığı iki kadın vardı. Fakat onları zerrece umursamazdı, bunların kadınlıklarının bile ayrımında değildi.

Bunlardan biri odasını temizleyen bıyıklı ihtiyar hizmetçiydi. Yıkıntının kapıcısı. Courfeyrac onunla eğlenir ve hep şöyle derdi:

«Hizmetçisi bıyık bıraktığı için, Marius her gün tıraş oluyor.»

Diğeri de hemen her gün gördüğü fakat hiç dikkat etmediği küçük bir kızdı.

Marius, bir yıldır parkın ücra bir yolunda, ihtiyar bir erkekle çocuk denecek yaşta genç bir kız görürdü. Neredeyse her gün karşılaşıyordu onlarla. Erkek altmışında olmalıydı. Hüzünlü ve ağırbaşlı görünüyordu. Güçlü ve yorgun gövdesi, onun emekliye ayrılmış eski bir asker olduğunu anlatır gibiydi. Yakasında herhangi bir madalya ya da bir şerit olsa, Marius onun eski bir subay olduğuna inanırdı. Biçimli bir yüzü olan bu adam, kimseyi yanına yaklaştırmak istemez gibiydi. Koyu mavi bir pantolon, aynı renk bir redingot ve sürekli yeni görünen enli siperli bir şapka takmıştı. Bembeyaz keten gömleğinin üzerine siyah bir kravat takmıştı. Bir gün oradan geçen bir terzi kız, «Ne kadar bakımlı bir dul erkek,» demişti.

Yanındaki kızla sürekli oturdukları o sıraya ilk yerleştiklerinde, kız henüz on üç, on dördünde küçük bir kızdı. Sıskaydı, beceriksiz görünen silik bir kız. Gözleri güzel sayılırdı, fakat kız bu gözlerini arada sırada Marius'e çeviriyordu. Kuvan pansiyonerlerinin kılığındaydı. Kötü dikilmiş kalın yünlüden, bir siyah rob... Baba-kız olmalıydılar.

Marius birkaç gün, o kadar da ihtiyar sayılmayan bu adamı ve daha genç kız denemeyecek küçük kızı merakla inceledi, daha sonra onlarla bir daha ilgilenmedi. Onlar ise, Marius'ün varlığını bile fark etmemiş gibilerdi. Kendi aralarında konuşuyorlardı. Küçük kız epey neşeli görünüyordu, habire gülüyor, konuşuyordu. İhtiyar adam, az konuşuyor ve şefkat dolu gözlerini kızına çeviriyordu.

Marius de çoğu zaman bu tenha yolda yürümeyi sevdiğinden, onlarla sık sık karşılaşıyordu.

Hemen her gün gibi aynı şeyler yaşanıyordu.

Marius karşı yoldan, onların oturdukları bankın yanına gelir, önlerinden geçip, geldiği yola dönerek bir kez daha geçerdi.

Çoğu zaman, beş, altı kez onların bankının yanından geçtiği olurdu. Bu ihtiyarla bu çok genç kız da, parkta gezinen birkaç genç öğrencinin ilgisini çekmişti. Bunların aralarında Courfeyrac da vardı, bir zaman onları incelemiş, ama kızı çirkin bulmuş ve onlara birer lakap verip oradan ayrılmıştı. Kızın kara giysileri ve adamın beyaz saçlarından esinlenen Courfeyrac kıza, «Matmazel Simsiyah», babaya «Mösyö Bembeyaz» adlarını vermişti.

Kimse onları tanımadığından, bu lakaplar onların gerçek isimleri olmuş gibiydi.

Onları oturur halde gören öğrenciler:

«Bak, Mösyö Bembeyaz yerinde,» derlerdi.

Biz de aynı şeyi yapacağız ve okurumuza kolaylık olsun diye, onlara bu lakaplarla sesleneceğiz.

Marius bir yıl boyunca, neredeyse her gün onları aynı bankta oturur gördü. Adamın iyi yüzünü beğeniyor, fakat kızı epey çirkin buluyordu.

2 DÖNÜŞÜM

Eserimizin bu döneminin ikinci yılında, parktan altı ay kadar uzak durdu. Derken aylar geçtikten sonra, oraya gitmeye başladı. Bu, rutin yürüyüşünden, aylarca vazgeçmesinin nedeni neydi, niye o gün dönüyordu? Buna kendisi de bir karşılık veremezdi. Parka geldiği günlerden biriydi. Altın gibi bir ilkbahar sabahıydı. Güneşli günlerde olduğu gibi, Marius de kendisini bahtiyar hissediyordu. Duyduğu kuş sesleri içine işliyor ve yapraklar arasında seçilen mavi gökyüzü, gönlünü dolduruyordu.

Her zamanki yoluna saptı ve bitimine doğru, o baba-kızın her zamanki yerlerinde oturduğunu gördü. Fakat onlara yaklaşınca şaşakaldı. İhtiyar aynıydı, ama kız bambaşka biriydi!

Şimdi gördüğü kız, boylu boslu ve çok güzeldi. Kadın güzelliğinin çocuksu saflıkla birleştiği yaşta, on beşinde bir genç kızdı.

Sarı tellerle süslü açık kestane rengi saçlar, mermerden gibi lekesiz bir alın, gül yapraklarıyla yarışacak kadifemsi yanaklar, sevimli bir gülüşle bükülen dolgun dudaklar. Bu yüze sanki daha alımlı, daha tatlı bir hava vermek ister gibiydi... belki o kadar da biçimli olmayan, hoş ve cana yakın bir burun. Ucu yukarı kalkık; tam bir Parisli burnu; ressamları utanca boğan, ama şairleri coşturan zarif bir burun.

Marius yanlarından geçerken, kızın yere eğik bakışlarını görmedi. Onun uzun, gür koyu sarı kirpiklerini gördü.

Güzel kız kendisine bir şeyler anlatan, o ihtiyarı dinlerken gülümsüyordu. Hiçbir şey, bakışları yere eğik bu kızın gülüşü gibi alımlı olamazdı!

Marius ilk şaşkınlığı sırasında kızın bir başkası olabileceğini düşündü. Küçüğün ablası olabilirdi. Tekrar önlerinden geçtiğinde, kızın aynı kız olduğunu anladı. Küçük kız, bu altı ayda büyümüş, hanımefendi olmuştu. Kızlar çarçabuk serpilir, çocuk bıraktığınız bir kızın ansızın, genç bir hanım olduğunu görürsünüz. Kozasından çıkan bir tırtıl gibi.

Sadece büyümekle de kalmamıştı. Her yönüyle ideal bir genç kız olmuştu. Bazı ağaçların üç günde yapraklanması gibi, kız da altı ayda apayrı bir kimlik sahibi olmuştu. Bahar onun için de gelmişti.

Giyimi de enikonu değişmişti. Biçimsiz şapkalı o kötü giysili kızın yerini, başka bir yaratık almıştı. Artık daha şık giyiniyordu.

Siyah kareli, güzel biçilmiş bir rob, aynı kumaştan kibar bir pelerin, beyaz krep bir şapka takmıştı. Beyaz deri eldivenler ellerinin inceliğini gösteriyordu. Güzel kız fildişi saplı güneş şemsiyesiyle kuma çizgiler çiziyordu. Küçük ayaklarına ipek saten ayakkabılar geçirmişti. Marius önünden geçerken, ondan yükselen kadınlık ve gençlik kokusunu ciğerlerine çekti.

İhtiyar adam aynıydı: O hiç değişmiyordu. Marius ikinci kez önlerinden geçtiğinde,

kız başını kaldırdı. Gözleri koyu mavi... parlaktılar; çocuk gibi bakıyorlardı. Kayıtsızca Marius'e baktı, tıpkı çemberini döndüren bir çocuğa bakar gibi. Marius ise, kızı artık düşünmeden, yürümeyi sürdürdü.

Birkaç kez daha önlerinden geçti, fakat bir daha bakmadı.

Daha sonraki günler parka tekrar geldi, onları her zamanki yerlerinde gördü, fakat bir daha onlara dikkat etmedi. Kız çirkin olduğu zamanlarda, ona nasıl ilgisiz kaldıysa, aynı ruh haliyle o güzel haline de ilgisiz kalarak önlerinden geçmeyi sürdürdü.

3 BAHARIN SİHİRLİ OYUNU

Yine bir gün, hava ılıktı. Luxemburg Bahçesi gölgeler ve güneşler içindeydi. Gökler melekler tarafından yıkanmış gibi bulutsuzdu. Çiçekler açmış atkestanelerinin dallarında, kuşlar cıvıldaşıyordu.

Marius ruhunu bu güzelliklere açmış, hiçbir şey düşünmüyor, soluk almaya bile korkuyordu. Bankın önünden geçerken, genç kız gözlerini kaldırdı, bakışları karşılaştı.

Bu kez, kızın bakışlarında ne vardı? Marius bunu anlayamadı. Hiçbir şey yoktu, her şey vardı. Derken sanki aralarında bir çekim gücü oluştu.

Kız bakışlarını yere eğdi, genç adam yoluna gitti. Artık gördüğü küçük bir kızın, bir çocuğun yüzü değildi. Önünde hemen bir uçurum açılıp kapanmıştı.

Bir gün gelir, bir genç kız, bu gözlerle bir erkeğe bakar, baktığının vay haline!..

Henüz gelişimini bitiremeyen bir ruhun, bu ilk bakışı, göklerdeki şafağa benzer. Parlak bir şeyin uyanışıdır bu. Günün arılığı ve geleceğin tutkusunda yan yana gelen, gölgeleri aydınlatan bu umulmadık ışınların albenisini tanımlayamaz. Bir tesadüfle açıklanan bu şafak sırasını bekler. Bilmeden günahsızlığın kurduğu bu tuzak hemen yürekleri çeler. Bir kadın gibi bakan bir bakirenin yengisidir bu bakış.

Bu bakış her yeri yakar, ruhun en içlerinden mis kokulu ve ağulu aşk goncasının çiçeklenmesinin büyülü gücüne sahiptir.

Marius aynı günün akşamı yoksul evine döndüğünde giydiklerine bir göz attı; dirsekleri eprimiş ceketine, ütüden parlayan pantolonuna, delik ayakkabılarına iğrentiyle baktı. Parka bu halde gittiği için kendisini kınadı.

4 O BÜYÜK HASTALIĞIN BAŞLANGICI

Marius, sabahleyin dolabından, yeni elbiselerini, şapkasını ve pabuçlarını çıkardı. Bu şık kılığının üstüne büyük bir lüks olan deri eldivenlerini de taktı, hemen parka yollandı.

Yolda Courfeyrac'a rastladı, fark etmemiş gibi yaptı.

Pansiyona dönen Courfeyrac, arkadaşlarına anlattı:

«Çocuklar, Marius'ün yeni şapkasını ve yeni elbiselerini gördüm, Marius de onların içindeydi. Sanırım, bir sınava gidiyordu ki, epey şaşkındı.»

Marius, parka girince, önce havuzun etrafında dolandı, kuğulara baktı, daha sonra

yosunlanmış ve kalçası kopuk bir heykele baktı. Havuz kenarında, kırkında kadar görünen göbekli bir adam, elinden tuttuğu beş yaşındaki oğluna bir nutuk atıyordu:

«Hiçbir şeyin aşırısına gitme oğlum, despotizm ile anarşi arasında dur.»

Marius bu kenterin konuşmasını ilgiyle dinledi, daha sonra havuz çevresinde bir tur daha attı ve öylece yürümeye başladı. Bunu gönülsüzce yapar gibiydi. Gitmeye zorlanıyor, aynı zamanda engelleniyormuş gibi gergin yürüyordu. Fakat bütün bunların farkında değildi, her gün yaptıklarını yaptığını sanıyordu.

Yoldan ayrıldığında, banktaki ihtiyarla kızını gördü. Ceketini boynuna değin ilikledi, kırışmasın diye dimdik durdu, pantolonunun paçasını inceledi ve banka doğru yürüdü. Onun bu yürüyüşü saldırı gibiydi, ele geçirmeyi amaçlayan bir saldırı. Evet, banka doğru yürüdü. Tıpkı Kartacalı General Annibal'in Roma'ya yürümesi gibi.

Aslında, bu yaptıkları mekanikti. Her zamanki gibi kafası epey doluydu. Şu anda «Bakalorya Rehberi»nin çok zırva bir kitap olduğunu düşünüyordu. Herhalde, geri zekâlıların derledikleri bir eserdi, içinde Racine'den üç trajedi ve Moliere'den bir komedi koymuşlardı. Marius kulaklarının uğuldadığının farkındaydı. Banka yaklaştıkça, daha da gerildi ve gözlerini genç kıza çevirdi. Kız bütün yola bir mavilik yaymış gibiydi.

Onlara yaklaştıkça adımları iyice ağırlaşıyordu, yolun bitimine gelmeden banka epeyce yaklaşmıştı ki, aniden geri döndü. Bunu niye yaptığını, o da bilemiyordu. Genç kız onu öteden görebilmiş ve yeni elbiselerinin içinde ne kadar şık göründüğünü de fark etmiş olmalıydı.

Marius yolun bitimine değin yürüdükten sonra, geri döndü ve bu kez iyice yaklaştı, aralarında sadece üç ağaçlık yol kalmıştı. Fakat daha öteye yürümeye cesaret edemedi. Genç kızın kendisine baktığını sezer gibi olmuştu. Ama aniden toparlandı ve ansız bir kararla ilerledi, bankın önünden geçti. Kıpkırmızı kesilmişti, sağa sola bakmadan, eli cebinde, yürüdü. Kalbi deli gibi çarpıyordu. Genç kız, bir gün önceki gibi güzel, siyah kalın krep robunu giymiş, şapkasını takmıştı. Tarifsizce sevimli bir ses duydu, herhalde «onun sesi»ydi. Sakince konuşuyordu.

Marius bankın önünden geçti, yolun bitimine geldi, sonra dönüp güzel kızın önünden yürüdü. Bu kez, yüzü bembeyazdı. Kendisini iyi hissetmiyordu, genç kızın yanından uzaklaştı ve ona yüz çevirip yolunu sürdürdü. Kızın kendisine baktığını sandığı için birkaç kez sendeledi.

Bir daha onlara yaklaşmayı denemedi, yolun tam ortasında durdu ve orada hiç yapmadığı bir şeyi yaptı, banka oturdu. Aklını meşgul eden şeyler vardı, o kızın siyah robunu ve beyaz şapkasını beğenmişti, ya herhalde kız da onun son moda pantolonunu ve şık ceketini beğenmiş olmalıydı!

On, on beş dakika sonra kalktı, bir ışıkla kuşatılmış banka doğru yürümeyi düşündü. Fakat öylece kalakaldı. On beş aydır ilk kez, her gün karşılaştığı ihtiyarın, kendi tuhaflığını fark etmiş olabileceğini düşünüp endişelenmişti.

Onu artık «Mösyö Simsiyah» diye adlandırmanın da saygısızlık olabileceğini

düşündü. Birkaç dakika, başı eğik kaldı. Elindeki sopayla kumda çizgiler çizdi.

Daha sonra karar vermiş gibi, onların oturdukları yere sırt çevirdi ve evine döndü.

O akşam yemek yemeyi unuttu. Gecenin sekizinde açlığını hissetti. Fakat artık çok geç kalmıştı, bir lokma ekmekle yetindi.

Yatmadan önce elbisesini dikkatle fırçalayıp katlamayı unutmadı.

5 KAPICI KADIN OLANLARI BİLMİYOR

Ertesi gün Madam Bougon(*) şaşkındı, Courfeyrac ona bu lakabı vermişti, aslında kadının asıl adı Madam Burgon idi, alaycı Courfeyrac somurtuk kadına bu adı uygun bulmuştu. Evet, Madam Bougon şaşkındı, çünkü Mösyö Marius yeni elbiselerini giymişti.

(*) Bougon: Dırdırcı.

Delikanlı, yine parka gitti, fakat bu kez bir gün önce oturduğu banka oturdu. Genç kızın sırasının önünden geçmeyi düşünmedi. Ta öteden onun beyaz şapkasını, siyah robunu ve çevresine yaydığı mavi ışığı görebiliyordu. Yerinden kalktı, park kapanıyordu. Yaşlı adamla kızın nereden ve nasıl çıktıklarının da ayrımında değildi. Onların Batı Sokağına giden kapıdan çıkmış olabileceklerini düşündü. Birkaç hafta sonra o günün olaylarını düşündüğünde, akşam yemeğini nerede yediğini bile hatırlayamadı.

Ertesi gün, Madam Bougon olduğu gibi kalakaldı. Çünkü Marius yine o yeni giysileriyle çıkmıştı. Kadın kendi kendine: «Aman Tanrım, üç gündür aynı!» diye bağırdı.

Kadın ardından gitmek istedi, fakat Marius uzun bacaklarını açıp hızla yürüyordu. Giderse, bu bir suaygırıyla bir kaplumbağanın yarışına benzeyecekti. Üç dakika sonra, kadın onun izini yitirdi ve soluk soluğa döndü, homurdandı:

«Olur iş değil! Her gün o şık giysilerini giyip nerelere gider böyle, birde ardından insanı koşturması...»

Marius, parka gitmişti.

Genç kız, babasıyla aynı yerdeydi. Marius elindeki kitabı okur gibi yaparak, onların bankına biraz yaklaştı fakat önlerinden geçmedi, epey uzakta kaldı, sonra dönüp kendi yerine oturdu. Orada dört saat kadar oyalandı, kendisiyle eğlenir gibi sıçrayan serçeleri izledi.

Böylece on beş gün geçti. Marius artık parka gitmek için değil, sürekli aynı yere oturmak için gidiyordu. Bunu niye yaptığını kendisi de bilmiyordu. Oraya gelir gelmez, hareketsizce oturuyor, saatlerce kitap okuyordu. Ertesi gün tekrar başlıyordu.

Kız olağanüstüydü. Onun tek eksiği, hüzünlü bakışıyla gülüşünün epey neşeli olmasından doğan bir zıtlıktı, ki bu da ona kimi zaman biraz delice bir anlam veriyordu.

6 MARİUS’ÜN ZİNCİRLERE VURULMASI

İkinci haftanın bitiminde, Marius yeni alışkanlığına uymuş, elinde açık bir kitap her

zamanki yerinde oturuyordu. İki saattir, kitabın sayfasını bile çevirmemişti. Ansızın ürperdi. Yolun diğer ucunda bir şeyler oluyordu. İhtiyar ve kızı, oturdukları banktan kalkmışlardı.

Kız, babasının koluna girmişti ve ikisi de onun olduğu yere doğru yavaş adımlara geliyorlardı. Marius hemen kitabını kapattı, sonra tekrar açtı, okumayı denedi. Titriyordu. Işık ona yakınlaşıyordu. Sonra şöyle düşündü: «Aman Tanrım, şöyle güzel görünebilsem en azından...» O sırada, ihtiyar adamla, kızı ona yaklaşıyorlardı. Marius, bunun çok uzun bir zamanda yaşandığını sandı, aslında sadece birkaç saniye geçmişti. Delikanlı, kendi kendine «Burada ne arıyorlar?» diye düşündü. «Aman Tanrım, birazdan buradan geçecek, küçük ayakları şu kumlara basacak!» Genç adam allak bullaktı. Çok alımlı olmayı, göğsünde bir şeref madalyası bulundurmayı ne çok isterdi. Adımlarının sesi giderek yaklaşıyordu. İhtiyar'ın kendisine hışımla baktığını düşündü: «Aman Tanrım, yoksa bu adam benimle konuşacak mı?» Başını eğdi. Genç kız önünden geçerken baktı. Onun bu bakışıyla titredi. Sanki genç kız, uzun süredir önünden geçmediği için kendisine sitem eder gibiydi ve ona şöyle demek istemişti: «Sen gelmedin, ama ben geldim.»

Marius ışıklar ve derin uçurumlarla dolu bu gözlerin karşısında esridi.

Beyninde bir ateş yanıyor gibiydi. Kız gelmişti, aman Tanrım, ne mutluluk!., hem de ona uzun uzun bakmıştı.

O kadınsı ve meleksi cazibeyi kendinde barındırıyordu. En ünlü şairler Petrarka ve Dante, onun güzelliğinden esinleniverdi.

Marius kendisini uçuyor sandı ve canı da sıkıldı, çizmeleri kirlenmişti.

Kız herhalde onun çizmelerindeki bu tozları fark etmişti!

O gözden kayboluncaya dek ardından baktı, daha sonra parkta öylesine yürümeye başladı. Bazen gülüyor, bazen de kendi kendine konuşuyordu. Gözlerinde öyle bir mutluluk ışığı vardı ki, yanından geçen dadılar, onun kendilerine âşık olduğunu düşündüler.

Ona bir sokakta rastlama düşüncesiyle parktan çıktı. Odeon sütunları altında Courfeyrac'la karşılaştı, ona:

«Gel yemek yiyelim,» dedi.

Rousseau Lokantasına gittiler ve altı franklık yemek yediler. Marius iştahla yedi ve garsona altı metelik bahşiş bıraktı. Tatlı geldiğinde Courfeyrac'a:

«Gazeteleri okudun mu? Audry de Puyraveau'nun söylevi ne etkileyiciydi!..»

Deliler gibi âşıktı.

Yemekten sonra arkadaşına:

«Gel tiyatroya gidelim, biletler benden,» dedi.

Saint-Martin Sokağındaki tiyatroya gittiler. Oyuncu Frederick'i «Adrets Hanı» piyesinde izlediler. Marius epeyce eğlendi.

Bu arada yine içine kapandı, durgunlaştı. Tiyatrodan çıktıklarında, bir su birikintisinden atlamak isterken, eteği açılıp diz bağı görünen bir işçi kızın bacaklarına bakmayı istemedi. Courfeyrac, kızın bacaklarını çok beğenmişti:

«Şu fıstığı listeme eklemek isterdim,» dediği için, Marius ondan iğrendi.

Ertesi sabah Courfeyrac kendisini kahvaltı için Voltaire Cafesi'ne çağırmıştı. Marius gitti ve bir gün öncesinden daha fazla yemek yedi.

Dalgın ve neşeliydi. Gülmek için fırsat kolluyordu. Kendisiyle tanıştırılan kaba bir taşralıya sevgiyle sarıldı. Masalarını üniversiteliler doldurmuştu. Devletin saçmalıklarını tartışıyorlardı. Durmadan kürsü dağıtan Sorbonne Üniversitesini eleştirdiler. Derken sözlükler ve ansiklopedilerin yeterince düzenlenmediklerini konuşuyorlardı ki, Marius pat diye:

«Yine de bir onur madalyasına sahip olmak hiç de fena olmazdı!»

Hepsi şaşkınca bakıştılar. Courfeyrac, Jean Prouvaire'in kulağına:

«Bu çok aptalca!» dedi.

Jean Prouvaire:

«Aksine, o çok ciddi,» dedi.

Durum sahiden kritikti. Marius köklü bir tutkunun ilk dönemindeydi.

Bütün bunları bir bakış başlatmıştı. Onlar, bir ateş yakmıştı.

Olan olmuştu. Marius âşıktı. Yazgısı sonsuzluğun kapılarındaydı.

İşte kadınların bakışları böyledir, en olmayacak anda, sizi sıkıca bağlar. Günlerce bunların önünden sakince geçersiniz. Hatta genellikle, bu bakışların varlığını bile unutursunuz, fakat günün birinde bu gözler, sizi kıskıvrak yakalar. Yandığınızın resmidir bu!.. Bunun nasıl olduğunu siz de bilirsiniz, bir düşünceniz yakalanmış ve artık işiniz bitmiştir. Görünmez güçler sizi eli kolu bağlı yakaladı. Bu meçhul bağları, hiç çözemezsiniz. Üzüntüden kedere, kederden çaresizliğe düşersiniz. Ruhunuz, beyniniz, her şeyinizle artık esirsinizdir. Fakat şansınıza göre, bir umut ışığı da olabilir; ya bir cadının eğlencesi olursunuz, ya da asil birine düşersiniz, geleceğiniz değişebilir. Bu müthiş şey sizi bıraktığında ya bu tutkuyla yüceleşmiş, ya da utançtan mahvolmuş halde, kurtulabilirsiniz.

7 «U»YA DAYALI TAHMİHLER

Yıllardır sürdürdüğü sade ve kimsesiz hayat, gurur ve özgürlük aşkı, doğa sevgisi, gündelik yorgunluklar, çok dürüstçe geçen bir hayat, bütün bunlar Marius'ü bu derin aşka, bu tutkuya bağlamıştı. Babasına beslediği tutku bir dine dönüşmüştü, ona aşk gerekiyordu. O da geldi.

Delikanlı tam bir ay her gün parka uğradı. Vakti geldiğinde kimse ona engel olmazdı. Onun bu huylarının farkında olan Courfeyrac:

«Bizimki yine işbaşında,» derdi.

Marius bir rüyada yaşıyordu. Şu da var ki, genç kız da kendisiyle ilgileniyordu.

Delikanlı giderek ataklaştı, onun oturduğu yere yaklaşıyordu, ama sanki içgüdüsü yürümesine izin vermiyordu. Ürkek âşıkların sağduyularına uyarak, babayı gereksiz yere kuşkulandırmak istemiyordu. Ağaçlar ve yontular arkasına sinip, genç kıza yine de görünmeyi başarıyor ve kendisini beğendirmek için en havalı pozları deniyordu... Zaman zaman, elinde açık bir kitap, Romalı bir kahramanın yontusunu siper alır ve güzel kızı aranırdı. Kızın tatlı profilinin hafif bir gülüşle kendisine dönük olduğunu görürdü. Kız bir yandan ak saçlı babasıyla konuşurken, beri yandan koyu mavi gözleriyle Marius'e bakardı. Bu da Havva'nın doğduğu andan beri içgüdüyle sürdürdüğü öncesiz ve sonsuz oyun, dudaklar birine, gözler bir diğerine karşılık verir.

Yine de ihtiyar bir şeyler sezmiş olmalıydı. Bunu düşünen, Marius da kalkıp yürümeyi huy edinmişti ve her zamanki sırayı da değiştirmişti. Yolun ta ucunda Romalı Gladyatör yontusunun bulunduğu yere oturmaya başlamıştı. Marius'ün kendilerini orada izleyip izlemeyeceğini bilmek istemişti. Marius onun bu yaptığından bir şey anlamadı ve ilk yanlışı yaptı. Baba, parkta gelişigüzel adımlarla gelmeye, kızını her gün getirmemeye başladı.

Marius bunlara aldırmadı. Çekingenleşti. Aşkı giderek azaba dönüyordu. Güzel kızı rüyasında görüyordu.

Şanslı bir gününde, onların oturduğu sıranın hemen altında bir mendil buldu. Bu sade mendil, kar gibi beyaz, ince ketendendi. Bu bez parçası, Marius için en büyük defineydi. Bunu hemen aldı, mendile işlenmiş armayı inceledi: U.F. Güzel kıza dair hiç bilgisi olmayan genç adam, onun adını da bilmiyordu. Ailesi, oturduğu ev ya da mahallesi hakkında en küçük bilgisi yoktu. Hakkındaki tek bilgi şu iki harfti: U.F.

Herhalde kızın ön ismi böyleydi. Adı «Ursula» olabilirdi, aman Tanrım, ne hoş bir ad, diyerek mendili öptü, koynuna attı.

Mendili geceleri yastığının altında, gündüzleri göğsünde tutuyordu. Kendi kendine: «Bu mendilde onun ruhunun koklusu var,» diyordu.

Aslında bu mendil ihtiyardan düşmüştü.

Parka gittiği günlerde, o mendili göğsüne bastırıp yürüyordu. Genç kız, bir şey anlayamamıştı, bazı işaretlerle kaşlarını kaldırıp, şaşkınlığını göstermek istedi. Marius onun bu tavrını utangaçlığına verdi.

8 GAZİLERİN MUTLULUĞU

Mademki, bu güzel gönül hikayesini bir şey saklamadan anlatma kararı aldık. Bu kez genç kızın, Marius'ü epey üzdüğünü, hatta ona acı verdiğini de belirtmeli.

Genç kız, o gün babasını banktan kaldırıp, yürümeye zorlamıştı. Kol kola, tam Marius'ün oturduğu yerden geçiyorlardı ki, Marius hemen onların ardından kalkıp yürümeye ve bütün ruhunu gözlerinde toplayarak sevdiği kızı izlemeye başladı.

Derken bir rüzgâr esti. Bu herhalde heyecanlanan bir esintiydi. İlkbahardan başı

dönen epey delice bir esinti. Bu rüzgâr genç kızı sardı ve onun eteğini havalandırdı. Kızın eteği dizine kadar açılmıştı, çok düzgün bir bacak ve süslü bir dizbağı göründü. Marius, öfkeden delirecekti. Umutsuz gibiydi.

Genç kız, utanmış bir tavırla hemen eteğini indirdi, fakat bu Marius'ü yatıştırmadı. Aslında, parkın o yolunda kendilerinden başka kimse yoktu, fakat yine de... olabilirdi de. Ya olsaydı? Ya başka bir erkek o güzel bacağı, o yuvarlak dizi, o süslü dizbağını görseydi? Marius öfkeden ne düşüneceğini bilmedi. Suç rüzgârın değildi sanki, kız suçluydu bu durumdan.

Oysa biçare kızın, hiç suçu yoktu. Eğer, bir suçlu varsa, rüzgârdı. Fakat her âşık gibi delice kıskanç olan Marius, içerlemişti. İşte kıskançlık bu kadar akılsız bir duygudur. İşin en garip yanı, kızın bacağını görmek, Marius'ü hiç de etkilememişti. Rastgele bir terzi kızın, eteğinden görünen beyaz çorabı, onda daha fazla heves uyandırabilirdi.

Kız önünden geçtiğinde, Marius gözlerini kaldırdı ve ona öyle kin ve sitemle baktı ki, genç kız titreyerek kaşlarını kaldırıp, gözlerini kocaman açtı, bununla ona sanki sıkıntısını soruyor, «Ne var ne oldu?» diyordu.

Bu ilk kavgalarıydı. Marius bu sakin kıskançlık sahnesini yeni tamamlıyordu ki, aralarına tuhaf biri girdi. Bu, savaşta yaralanmış bir ihtiyardı. Kambur, kırışık yüzlü, beyaz saçlı bir asker. Üzerinde da XV. Louis dönemi bir üniforma, yakasında Saint-Louis madalyası vardı. Çolak olduğu gibi bir bacağı da protezdi. Fakat Marius adamın epey keyifli göründüğünü sezdi. Tam o sırada adamın çenesinin kırık olduğunu ve yüzünün alt yanının gümüş levhalarla tutturulmuş olduğunu da.

Yine de, adam halinden memnun görünüyordu. Hatta Marius adamın yanından geçerken, kendisine göz kırptığını bile fark eder gibi olmuştu.

Niye sanki bu kılıç artığı böyle aşırı bir sevince kapılmıştı. Bunun sebebi neydi? Marius'ün kıskançlığı son sınırındaydı, birden aklına korkunç bir düşünce geldi: «Aman Tanrım,« diye düşündü, «o adam da, demin benim gördüğümü görmüş olmasın?» Zavallı adamı boğmamak için kendisini zor tuttu. Neredeyse adamın üstüne saldıracaktı.

Zaman her derdi sağaltır derler, Marius de zamanla «Ursula»ya beslediği bu kini unuttu. Kızı bağışladı ama bu zor oldu. Tam üç gün sevdiği kıza kin duydu.

Bütün bunlara rağmen ve belki de bütün bunlardan dolayı, kıza duyduğu tutku giderek kabarıyordu.

9 MARİUS'ÜN KARARAN ŞAFAĞI

Kızın adının Ursula olduğuna emindi. Hoş, o kadar da emin değildi ya, ama ona bu ismi vermişti.

Delikanlı üç hafta kadar süren bu mutlulukla oyalandı ama başka şeylere de heveslendi. Kızın adresini öğrenmek gibi...

Zaten hatalı davranmış, babanın hazırladığı ilk tuzağa düşmüştü, hemen sonra ikinci hatasını yaptı. İhtiyarın parka bir başına geldiği günlerde orada oyalanmamış, sevdiğini göremeyince, hemen çekip gitmişti. Şu da var ki aşkından başka bir şey düşünmeyen Marius bu hatalarının ayrımında değildi. Bütün bunlar yetmez gibi, en ağır hatayı da işledi. Kızı izledi, onların artlarından gitti: Genç kız, Batı Sokağında, üç katlı bir evde oturuyordu.

Marius artık mutluydu, parkta izlemekle kalmıyor, akşamları evinde de izliyordu.

Marius'ün merakı iyice çoğaldı. Sevdiği kızın ön ismini biliyordu. Çok kadınsı ve nazlı bir ad: «Ursula.» Nerede yaşadığını biliyordu; kim olduğunu da bilmeyi istiyordu.

Yine bir akşam onları evlerine kadar izleyip içeri girdiklerini gördükten sonra, kapıcıya gidip sordu:

«Demin girenler birinci katın kiracıları değil mi?»

Kapıcı:

«Hayır, üçüncü katın.»

Bu başarıdan cesaret alan Marius:

«Daireleri sokağa bakan tarafta mı?»

«Evet, evin her katında bir daire var.»

Marius:

«İhtiyarın işi nedir?»

«Emekli. Geliri fazla bir zengin olmadığı halde, hayırsever...»

Marius yine sordu:

«İsmi nedir?»

Kapıcı epeyce kuşkulanmıştı, başını kaldırıp sordu:

«Siz polis misiniz?»

Marius oradan süngüsü düşük ayrıldı, fakat çok mutluydu. Kendi kendine, «Hakkında çok şey biliyorum, adı Ursula, Batı Sokağında oturuyor ve bir emeklinin kızı.»

Ertesi gün ihtiyarla kızı parkta şöyle bir göründüler ve henüz karanlık çökmeden çekip gittiler. Marius onları Batı Sokağına kadar izledi. Evin önüne geldiklerinde, ihtiyar önce kızını sokak kapısından geçirdi, sonra başını çevirip Marius'e aksice baktı.

Ertesi gün parka uğramadılar, Marius akşama kadar bekledi. Karanlık çökünce, sokağın bir köşesinde oyalandı. Gözlerini üçüncü kata dikti, ışıklar içini ısıtıyordu. Işıklar sönene dek bekledi.

Ertesi gün, kızla ihtiyar parka gelmemişlerdi. Marius artık geceler için yaşıyordu.

Geceleri yine o sokağa gitti ve saat on oluncaya kadar pencerenin önünde durdu. Yemekten içmekten vazgeçmişti; aşk âşığı, ateş de hastayı besler.

Tam sekiz gün böyle geçti. İhtiyar ve kızı artık parka gelmiyorlardı. Marius epey kederliydi, hep tahmin yürüttü. Gündüz ihtiyara görünmemek için gizleniyor fakat geceleri kızın oturduğu evin önünden duruyordu.

Camlara yansıyan o kızıltı, perdeler arasından seçtiği gölgeler onu epey heyecanlandırıyor, kalbi deli gibi atıyordu.

Böylece bir hafta geçti, sekizinci gün pencere önüne geldiğinde, ışık göremedi: «Olacak iş değil, lambayı yakmamışlar,» diye söylendi. Karanlık bir geceydi. Her zamanki gibi, saat ona kadar bekledi. Gece yarısına kadar, saat sabahın birine kadar bekledi.

Üçüncü katın pencerelerinde hiçbir ışık yanmamıştı, eve giren de yoktu. Marius hüzünle odasına döndü.

Artık sadece ertesi gün için yaşıyordu. Onun için «bugün» anlamını kaybetmişti. Geleceği, güzel kızı tekrar göreceği gün için yaşıyordu. Ertesi gün, karanlığın çökmesini bekledi ve eve gitti.

Pencereler karanlık, panjurlar kapalıydı. Üçüncü kat simsiyahtı.

Marius giriş kapısını çaldı, kapıcıya sordu:

«Üçüncü katta oturanlar?»

«Taşındılar.»

Marius tökezledi, düşmemek için, kapıyı tuttu; ölgün bir sesle:

«Ne zaman?»

«Dün.»

«Adreslerini biliyor musunuz?»

«Hayır.»

«Demek adres bırakmadılar?»

«Hayır.»

Kapıcı başını kaldırdı, Marius'ü tanıdı ve aksice bakıp:

«Aman Tanrım! Demek siz sahiden de polissiniz,» dedi.

YEDİNCİ KİTAP ŞEBEKE

1 MADENLER VE MADENCİLER

Tiyatrolarda olduğu gibi, medeni toplumda da bir üçüncü alt kat bulunur. Doğrusu, toplumsal yapı bunlarla doludur. Bunların kimileri iyilik, kimileri kötülük için kazılmıştır. Bu kazılar peş peşe yapılmıştır. Üst kat kuyuları ve alt kat kuyuları vardır. Çoğunlukla uygarlığın yıktığı ve bizim ihmalimizin yardım ettiği, bu karanlık mahzende, bir üst, bir de alt olur. Geçen Çağın Ansiklopedisi, çatısız bir kuyuydu. Gölgeler, Hıristiyanlığı koruyan ve oluşturan şu kasvetli gölgeler de, günün birinde patlayıp, ortalığı ışığa boğmak için bir fırsat kollamışlardı. Çünkü bu kutsal gölgelerde, hain bir ışık vardır. Yanardağların lavları da, önce kapkara gecelere benzemez mi? Hıristiyanların, ilk tören alanı olan katakomplar(*) yalnızca Roma'nın mahzenleri değil, dünyanın dehlizleridirler.

(*) Katakomp:İlkel Hıristiyanlıkta yeraltı mezarları.

Toplumsal yapının altında işte böyle şeyler oluşur. Dinsel kuyular, felsefi kuyular, siyasi kuyular, devrim. Bazıları kafasıyla, bazıları saygıyla, kinle, kendi kuyusunu kazar. Bir mağaradan diğerine seslenilir. Bu yeraltı dehlizleri ütopyaların gelişmesi için faydalıdır. Bunlar dallanır budaklanır, bazen de karşılaşırlar.

Jean-Jacques kendisine el fenerini uzatan Diyojen'e kazmasını uzatır. Kimileyin düşünceler çarpışır: Calvin, Socin'le. Fakat hiçbir şey bu gizli çarpışmayı durduramaz. Toplum ise gelişen bu karınca yuvasından çoğunlukla habersizdir. Bütün bu derin kuyular neye yarayacak, altından ne çıkacak? Gelecek.

Kazı derinleştikçe, işçiler sırlara bürünürler. Bu yeraltı kazıları bir yere kadar faydalı sayılsa da, bir sınırı aştığında korkunç olur.

Derinlere inen merdiven ise epey tuhaftır. Her basamak bir kat gibidir, her katta bir felsefe varolabilir ve işte zaman zaman ilahi, zaman zaman şekilsiz işçilere rastlayabilirsiniz. Jean Huss'un altındaki basamakta, Luther; onun hemen altında Descartes, onun da altında Voltaire. En altta Condercet, onun altında Robespierre, onun da altında Marat. Bu, böyle gider, daha henüz var olmamış karanlık gölgelere rastlanır. Geleceğin o tam gelişmemiş, doğmamış o karanlık adamları seçilir. Dün gördüklerimiz birer hortlak, yarından seçtiklerimiz henüz tohumlardır... Ruhun gözü onları şöyle bir seçer. Geleceğin çekirdek halindeki emeği, filozofun görüntülerinden biridir.

Henüz oluşum halindeki bir dünyayı seyretmek, ne kusursuz bir manzara! Saint-Simon, Owen, Fourier de yandalar. Bu yeraltı işçileri kendilerini yalnız sanmalarına rağmen, ilahi ve görünmeyen bir zincirle birbirlerine bağlıdırlar. İşleri epey çeşitlidir. Kiminin aydınlığı, diğerlerinin karanlığıyla bir tezat yaratır. Bazısı cennetlik, bazısı cehennemliktir. Fakat ne olursa olsun, bütün bu yeraltı işçilerinin ortak yanı, bencillikten uzak oluşları, kendilerini hiç düşünmemeleridir. Marat da, İsa gibi kendini unutmuştur. Bunlar asla kendilerini düşünmeyen insanlardır. Bunların niyeti mutlak'ı bulmak, ona varmaktır.

İlkinin gözlerinde bütün gökyüzü vardır; İkincinin, sırlalarla dolu olmasına rağmen, kirpiklerinin altında, sonsuzluğun solgun ışığı vardır. Ne yaparsa yapsın, şu işareti taşıyan herhangi birine saygı duyun! Yıldız gibi parlak bir gözbebeği.

Gölgeli karanlık gözbebeği de farklı bir işarettir.

Fenalık onda başlar. Bakışı olmayanın karşısında düşünün, titreyin. Toplumsal düzenin kara maden işçileri vardır.

Derinleştirmenin gömülme olduğu, ışığın söndüğü bir yer vardır.

Bu arada toplumsal düzenin kara madencileri vardır.

Demin tanımlamaya çalıştığımız bütün bu düşünce, madencilerinin altında çok daha alt katlarında, Marat'nın bile daha alt katlarında, Babeuf'ten daha aşağıda, üst katlarla asla ilişkisi olmayan, tam bir yeraltı ordusu vardır. Burası yeraltının üçüncü alt katıdır. Orası körlerin mahzenidir.

Uçurumları gören bir mahzen.

2 YERALTI

Burada bütün özellikler kaybolmuştur. Burada belirsiz bir halde Şeytan'ın biçimlendiğini görürsünüz. Herkes kendi çıkarı için savaşır.

Bu uçurum, toplumsal döküntülerin toplandığı yerdir.

Burada dolanan yabani gölgeler, sersemlemiş, hayaletleri andıran alçak yaratıklar, hiçbir zaman dünyevi gelişimle ilgilenmedikleri için, tek istedikleri, bireyin aşağılanmasıdır. Bunlar iki ananın çocukları gibidir, daha doğrusu iki üvey ana, biri Cehalet, diğeri Yoksulluk. Bir de kılavuz bulurlar: Yokluk. İhtiyaç duydukları tek şey iştahlarını bastırmak.

Bunlar zalim ve yırtıcıdır. Fakat zorbalar gibi değil, kaplanlar gibi. Yoksulluk yüzünden cinayet işleyen fareler. Demin bu kuyuların üst katlarından söz etmiş, siyasi, politik ve felsefi kuyuları incelemiştik. Değindiğimiz gibi, o bölümlerde her şey asil, onurlu ve namusludur. Evet belki o bölmelerdekiler de kanabilir ama kahramanlığa değinen bu hata yine de iyidir. Orada yapılan işin bir adı da Gelişme'dir.

Artık korkunç yeraltından söz etmenin vakti geldi, oraya bir bakalım:

Cehalet ortadan kaldırılıncaya kadar toplumda bu fenalık mağarası hep olacaktır.

Bu mağara en alt bölümlerin bile altında olduğundan dolayı, tümünün düşmanıdır. Burada tek duygu kin'dir. Bu mağarada hiçbir filozof yaşamadı. Hiçbir kitap açılmadı.

İnsanlık düşmanlarının yaşadığı bu yeraltı, sadece toplumsal değerleri yıkmakla kalmaz; felsefeyi de ayakları altına alır, bilimle alay eder, hakka aldırmaz, insanoğlunun düşüncesine değer vermez, medeniyet ve devrimlerin kuyularını kazar. Burada yaşayanların hepsi hırsızlık, cinayet, fuhuştan başka şey bilmezler. Bu karanlık dehlizlerin üstünü cehalet örter.

İyimserlerin niyeti bu yeraltını yok etmektir. Fakat bunun için de, onunla savaşmak gerekir; onu yıkmak cinayeti de ortadan kaldırmak için atılacak ilk adımdır.

Özetleyelim; tek toplumsal tehlike karanlıktır.

İnsanlık demek karakter demektir. İnsanoğlu hep aynı mayadan yoğrulmuştur. İnsan dünyaya geldiğinde bir başkasından ayrımsızdır; aynı et, aynı ten ve sonra aynı kül. Ne yazık ki, kişinin mayasına katılan cehalet iyiliği gölgeler. Bu zifiri karanlık kişinin içine dolar ve orada fenalığı oluşturur.

3 BABET, GUEULEMER, CLAQUESOUS VE MONTPARNASSE

Dört yol kesici, Claquesous, Gueulemer, Babet ve Montparnasse, 1830 ile 1835 yılları arasında Paris'teki yeraltı ordusunun şefleriydi.

Guelemer çam yarması biriydi. Demode bir Hercüles'ti(*). İki metreye yaklaşan boyu, çelik gibi kasları, taş gibi kollarına karşılık ahmağın tekiydi.

(*) Hercules (Herkül): Yunan mitolojisinde güç simgesi.

Yunanistan'da yaşasa canavarları yok edecek olan o efsanevi yarı-tanrı Hercüles olurdu. Ne yazık ki talihi yaver gitmemiş, dünyaya gelmekte birkaç asır gecikmiş ve üstünlüklerini fenalık yolunda kullanmakta yetkinleşmişti.

Dar alnı, geniş şakakları, fırçamsı saçları, hain gözleri, diken gibi sakallı Gueulemer kırkında bile yoktu. O zorlu kasları çalışmak isterdi, fakat çok uyuşuk olan adam yerinden kalkmaya üşenirdi. O uyuşukluğu simgeleyen bir güçtü. Melez olduğu söylenirdi. Yalnızca tembel olduğu için hırsızlığı seçmişti. 1815'li yıllarda, Avignon'da hamallık etmiş, işi soygunculuğa dökmüştü sonra.

Babet onunla tam bir karşıtlık oluştururdu. Kendisi zayıf ve aydındı. Şeffaf, ama erişilmezdi. Kemiklerinin arkasından ışık görünür, ama onun gözleri asla açık vermezdi. Kimyager olduğunu iddia ederdi. Bir ara palyaçoluk etmiş, Saint-Michel tiyatrolarında oynamıştı. İyi konuşurdu ve etkili jestler yapardı. Önemli kişilerin alçıdan heykellerini ve devlet büyüklerinin portrelerini sokaklarda satardı. Dişçilikten de anlardı. Panayırlarda bazı gösteriler yapmıştı. Şöyle bir afiş onun hünerini sergiliyordu: «Babet: Oyuncu, dişçi, akademiler üyesi, metalle ilgili denemeler yapar. Diş çeker. Fiyat: Bir diş, bir frank elli santim, iki diş, iki frank, üç diş iki frank elli santim. Fırsattan faydalanın.» (Bu deyim hemen dişlerinizden birkaç adet çektirin anlamına gelirdi, her dişte bir indirim olduğuna göre). Babet evliydi, çocukluydu. Şu anda eşinin ve çocuklarının nerede olduğunu bilmiyordu. Anahtar kaybeder gibi kaybetmişti onları. Şebekedekilerin en bilgisi olan Babet gazete okur, çıkan haberlerle ilgilenirdi. Hatta yıllar önce gazetede bir kadının dana başlı bir çocuk doğurduğunu okumuş ve şöyle bağırmıştı: «Tanrım, ne talihli adamlar var. Ah keşke karım da böyle bir çocuk doğursaydı...»

İşte o günden sonra ailesini öylece bırakıp, şansını Paris'te aramaya karar vermişti.

Gelelim Claquesous'ya(*) O kimdi? Gece'ydi. Ortaya çıkmak için karanlığı beklerdi. Gece ininden çıkar ve gün doğumunda gizlenirdi

(*) Claquesous: Para Çınlatan.

Bu in neredeydi? Bilen yoktu. Birlikte çalıştığı o şebeke arkadaşları bile, onun yüzünü doğru dürüst görmezlerdi. Onlarla konuşurken arkasını dönerdi. İsmi Claquesous muydu? Hayır.O şöyle derdi: Benim adım: *Pas du tout*(*). Bir mumu görünce yüzüne maskesini takardı. O bir vantrilogdu. Bu karnından konuşan adam için Babet şöyle derdi: «Claquesous ikisesli bir gecekuşudur.»

(*) Pas du tout: Hiç.

Claquesous, dalgın, hayta, müthiş bir adamdı. İsminin ne olduğu da bilinmezdi. Claquesous bir lakaptı. Ağzından çok, karnı konuşurdu. Yüzünü gören yoktu, genelde maskeli gezerdi. Birden kaybolur, yerden bitmiş gibi çıkardı.

Başka bir zavallı: Montparnasse. O, henüz çocuktu; yirmisinde bile değildi. Güzel bir yüzü, kıpkırmızı dudakları, kıvırcık siyah saçları vardı. Gözlerinde baharın ışınları oynaşırdı. Ne yazık ki bu alımlı genç bütün kötü huyları benliğinde toplamasının yanı sıra, cinayetlere de heves eden biriydi. Cinayet onun hazmını kolaylaştırır, iştahlandırırdı. O bir caniydi. Haylazlıktan caniliğe yükselen bir zavallı. Görünümü şirin, cana yakın, zarif. Güçlü ve yırtıcıydı. Alnına düşen saçları göstermek için şapkasını sola kaydırırdı. Soygunlarda birinciydi. Üzerindeki redingot son modaydı ama eskimişti. Montparnasse sefalete düşen ve cinayetler işleyen bir moda gravürüydü. Bunun ilk ve en güçlü nedeni şık giyinme isteğindendi. Alımlı olmasa, belki namuslu olurdu. Bir gün, güzel bir terzi kız ona, «ne de yakışıklısın!» demiş ve bu iltifat onu uçurumlara atmıştı. Kendisini güzel bulan delikanlı, bir de şık giyinmek istemişti. Montparnasse, hırsızların en korkunçlarından biriydi. Daha on sekizinde olmasına karşın ardında sayısız ceset bırakmıştı.

Kaç talihsiz kana bulanmış, yerlerde yatmıştı onun yüzünden.

Saçlarını dikkatle tarar, kıvırır, belini inceltmek için kemer takardı. Bir PrusyalI subay gibi fiyakayla geçerek kızların ilgisini çeken bu yakışıklı delikanlının yakasında bir çiçek, cebinde köstek olurdu: Mezarlık Çiçeği Montparnasse.

4 ŞEBEKE ÜYELERİ

Bu dört adam, dört hırsızdan çok daha öte şeylerdi. Birbirlerine yardımcı oldukları için asla yakalanmayan canavarlar. O yılların en başarılı polisi olan Vidocq bile onlarla baş edememişti. Ele avuca sığmayan bir suç şebekesi kurmuşlardı.

Bunlara dört soyguncu desek de az gelir, bunlar dörtbaşlı canavarlardır. Bir fenalık mağarası oluşturmuşlardı. Toplumu aralıksız törpüleyen birer fenalık simgesiydiler. Ne yazık ki ki bu haydut topluluğu çok düzenli çalışırdı. Paris’te kök saldıkları yetmez gibi, şehir civarında, hatta taşrada bile suçortakları vardı. Şebeke karanlıkta gizleniyordu. Paris’te bir cinayet işleneceğinde, hemen kokuyu alırlar, suçortaklarından bazılarını kiralık katil olarak yollarlardı. Yeraltına uygun çeşitli adamları hep karanlıklardaydı.

Salpetriere Mahallesi civarında geceleyin toplanırlardı. Planlarını on iki saat boyunca, Karanlıkta yaparlardı.

Yeraltı dünyasında bu hırsız çetesine Patron-Minette ismi verilmişti. Eski dilde

Sabahın Alacakaranlığı demekti bu. Gün doğunca ekip dağılırdı. Patron-Minette ismiyle bilinen bu grup hakkında şöyle bir olay anlatırlar:

Ağır ceza yargıcı, zindanda kalan Lacenaire'i sorguladığında, adam suçunu inkâr etmiş. Yargıç üsteleyerek: «Peki o zaman kimin yaptığını biliyor musun?» diye sorunca, Lacenaire yargıcın anlamadığı ama polisin çok iyi anladığı ismi açıklamış: «Patron-Minette olmalı.»

Patron-Minette'de adlarını saydığımız o kanlı katillerden başka, belki yüz kadar suçlu daha vardı. Okurun aklını karıştırmamak için hepsinin adlarını vermeyeceğiz. Fakat şu kadarını söyleyelim ki, kitabımızın ilk kısımlarında Montfermeil Ormanlarında kol gezen ihtiyar bir taş işçisinden söz etmiştik. Boulatreulle isimli bu adam da çetenin taşradaki haydutlarındandı. Bahar çiçeği, Brujon, Levevve, Finistere, Homere Hogu, Pazar Akşamı, Tezayak, Çiçekçi Kız, Şanlı, B. Dupont, Güney Gazisi, Ardıç Kuşu, Karmanyolacı, Garabet, Dantelci, Ayakları Yukarıda, İki Milyar... işte bu çetedekilerin kimilerinin isimleri.

Bu haydutları gündüz görmek mümkün değildi. Geceyi uykusuz geçirip, gündüz uyurlardı. Bazen boş arsalarda, bazen şantiyelerde, taşocaklarında, ya lağımlarda, ait oldukları yeraltı inlerinde kalırlardı.

Bugün bunlar neredeler? Hâlâ sağlar mı? Fakat üyeler yok olsa bile, şebekenin ayakta olduğu kesin. Bu sefil adamların hepsi aynı yolun yolcusudur.

Hepsi de anasının gözü, kapkaççılıktan, yol kesmeye, soygunculuğa, kiralık katilliğe kadar her fenalığı hemen yapacak türde adamlardır.

Geceleyin bunlara rastlayan dürüst bir vatandaş korkar. Gördüğü gerçek biri değil, sis ve gölgelerin yarattığı hortlak gibi şeylerdir. Bunlar birkaç dakikalığına diğer insanlar gibi yaşamak için gölgelerden çıkmış korkunç yaratıklardır.

Bu alçak adamları yok etmek için ne yapmalı? Bunlardan nasıl kurtulmalı? Aydınlık'la. Bunlara bol aydınlık, bol ışık gerek. Güneş doğduktan sonra yarasaya rastlanır mı? İşte bu korkunç şebekeleri yok etmek için yeraltı dünyasını aydınlatmak gerekir... bol bol ışık. Işık. Daha çok ışık.

SEKİZİNCİ KİTAP İHANET VE YOKSULLUK

1 MARİUS KIZI ARARKEN ŞAPKALI BİR ADAMA RASTLAR

Yaz bitti, güz geldi, daha sonra kış gelip dayandı. İhtiyarla kızı bir daha parka gelmediler. Marius deliye dönmüştü. Taptığı o kızın hoş yüzünü bir daha görebilmek için neler vermezdi? Sürekli, her yerde onu arıyordu. Fakat yoktu. Artık karakteri bile değişmişti. O heyecanlı, cüretli, kadere kafa tutan cesur gencin izi kalmamıştı. Müthiş bir acıya kapıldı. Efendisini yitirmiş bir köpek gibiydi. İşten sıkılıyor, gezilerden yoruluyor; yalnızlıktan usanıyordu. Eskiden izlemeye doyamadığı o gömüleri önüne seren doğayla bile ilgilenmiyordu. Sanki hayatında bir şey silinmişti.

Habire düşünüyordu, başka ne yapabilirdi. Fakat düşüncelerinden de hep aynı yanıtı alıyordu: «Neye yarar?»

Kendi kendini habire ayıplıyordu. Bütün bunlara kendisi sebep olmuştu. Neden sanki sadece onu görmekle yetinmemişti! Hep şöyle söyleniyordu: «Neden sanki ona bakmakla yetinmek istemedim, o bana bakıyordu ya, bu yeterli bir mutluluk değil miydi? Benimle ilgileniyor, belki beni seviyordu bile. Bu her şey demekti, benim için. Oysa ben ne yaptım? Şımardım, daha çoğunu istedim. İşte şimdi cezalandırıldım. Hep benim yüzümden... Ah onu bir daha görebilmek için neler vermezdim?»

Courfeyrac bir şeyler anlar gibiydi. Marius ona hiç açılmamıştı, böyle bir alışkanlığı yoktu. Fakat her şeyi sezme huyuna sahip Courfeyrac'ın gözünden bir şey kaçmazdı. Courfeyrac önce âşık olduğundan dolayı kutlamış, fakat sonra onun böyle bir karasevdaya tutulduğunu görüp:

«Haydi, ahmaklık etme, eğlenecek bir yere gidelim, biraz rahatlarsın,» demişti.

Bir gün Marius, eylül güneşine kanmış ve Courfeyrac'ın kendisini Sceaux'daki bir baloya götürmesine ses çıkarmamıştı. Bossuet ve Grantaire de onlarla gelmişti. Marius delice bir hayale kapılmış, kızı görebileceğini sanmıştı. Fakat yakından uzaktan ona benzeyen bir yüz göremeyince, arkadaşlarını öylece bırakıp, geceleyin yürüyerek Paris'e dönmüştü.

Kendi hayatına devam etti. İçini kemiren bu acıya da alışıyordu. Her yerde, her an o kızı arıyordu.

Bir gün kendisini etkileyen bir şey oldu.

İnvalidesler Caddesine açılan dar sokaklardan birinde, işçi giyimli ve başı kasketli ihtiyar bir adama rastladı. Adamın yüzünün yarısını kapatan kasketi, o bembeyaz saçlarının birazını açıkta bırakıyordu. Marius derin düşünceler içinde, uyurgezer gibi giden bu adamı görünce, kalbi duracak gibi oldu. Garip değil mi? Sanki parktaki adamı, ihtiyarı, sevgili'nin babasını seçer gibi olmuştu.

Aynı ak saçlar, aynı yüz, aynı yürüyüş. Fakat sanki adam acılı gibiydi. Yine de o işçi giyimine bir anlam veremedi. Bu kılık değiştirmenin nedeni neydi? Marius afalladı. Kendine geldiğinde, ilk yaptığı adamın ardından gidip adresini öğrenmek oldu. Kim bilir, belki de haftalar ve aylardır aradığı şeyi bulmuştu? O adamı daha yakından görüp, bu

sırrı aydınlatması gerekti. Adamı izleyecekti... Ne yazık ki, bu karar alıncaya kadar, epeyce vakit geçmişti, adam ortadan kaybolmuştu. Herhalde, yan sokaklardan birine girmişti. Marius birkaç gün bunun etkisinde kaldı, ama sonra, yanılmış olduğunu, bunun bir benzerlikten başka bir şey olamayacağını düşündü.

2 MARİUS'ÜN SOKAKTA BULDUKLARI

Marius odasında oturmayı sürdürüyordu. Fakat binada kalan diğer kiracıların farkında değildi.

O günlerde, yıkıntıda, Marius dışında, bir ara kirasını verdiği Jondrette ailesinden başka kiracı yoktu. Bazıları ölmüş, bazıları başka yere taşınmış, ya da kira veremediklerinden, atılmışlardı.

O kış günü, akşam üstü, güneş biraz çıkmıştı. İki şubat günüydü. Aslında Chandeleur Yortusunun son gününde güneşin sürekli kar topladığına inanılır. Hatta bir halk ozanı olan Mathieu Laensberg şunları yazmıştı:

Güneş çıksın, güneş parlasın,

Yine de aynı yere dönecektir.

Marius de kendi ininden yeni çıkmıştı. Karanlık bastırıyordu. Yemek vaktiydi. İştahı açılmıştı. Aç yaşanmıyordu. Ah, ideal aşkların bitimi!..

Delikanlı kapıdan çıkıyordu ki, ortalığı süpüren kapıcının kendi kendine söylendiğini işitti:

«Her şey çok pahalı, ucuza ne var ki? Sadece, kişinin çektiği acı ucuz, evet acı beleş...»

Marius lokantanın bulunduğu Saint-Jacques Sokağına varmak için yokuşa vuruyordu ki, siste birilerinin kendisine çarptığını fark edip başını çevirdi. Pılı pırtı içinde iki kız. Biri epey uzun boylu, diğeri biraz kısaydı. Yanından rüzgâr gibi geçtiler, ama kaçıyor gibilerdi. Kendisini görmemiş ve çarpmışlardı. Gün batımında Marius onların solgun yüzlerini, karışık saçlarını seçti. Başlarında pis ve eski başlıklar vardı. Yamalı, parçalanmış etekliklerinin altından çıplak ayakları görünüyordu. Uzun boylu kız, yarım sesle:

«Polisler geldi, neredeyse yakalayacaklardı,» diyordu.

Beriki: «Sorma. Ben de gördüm onları, yakalanmamak için hemen koştum.»

Kızların bu konuşmalarından, Marius onların polislerden söz ettiğini ve yakalanmamak için kaçtıklarını anlar gibi oldu. Hemen sonra onları gözden kaybetti. Herhalde, arka taraftaki sokağa dalmışlardı. Uzaklarda silinen bir beyazlık seçti. Marius bir an durdu.

Yoluna gidecekti ki, ayaklarının önünde renkli bir şey gördü; içinde kâğıtlar olan büyük bir zarf...

«Şu zavallı kızlarındır,» diyerek birkaç adım geriledi. Onlara seslendi, karşılık alamayınca uzaklaşmış olduklarını düşünerek, zarfı cebine attı ve yemeğe gitti.

Yolda siyah bezler örtülü bir çocuk tabutu gördü. Üç sandalye üstüne yerleştirilmiş tabutun yanında, tek bir mum vardı. Az önce gördüğü o yoksul kızları hatırladı: «Vah zavallı analar,» diye söylendi. «Çocukların öldüklerini görmekten daha acıklı olan, onların sefilce yaşadıklarını görmek!»

Daha sonra, o gölgeler de aklından silindi, kendi düşüncesine daldı. Yaz aylarını, o mutlu, altı aylık aşkını düşündü. Parkın o güzel ağaçlarının sahne oldukları o aşk ve mutluluk sahnelerini hüzünle andı.

«Tanrım, hayat ne de sıkıntılı!» diye söylendi. «Kızlara rastlıyorum gerçi, fakat eskiden melekleri görürdüm, şimdikiler sadece hayalet.»

3 ZARF VE MAZRUF

Marius, yatmak için soyunurken, eli cebindeki pakete değdi, unutmuştu onu. Açmayı düşündü; belki içinde kaybedenin adı ve adresini bulabilirdi.

Zarfı açtı.

Mühürsüzdü. Dört mektup vardı içinde.

Mektuplarda adresler vardı.

Kâğıtlardan ağır bir tütün kokusu yükseldi.

İlk mektupta, şunlar yazılıydı:

Saygın Madam, Markiz Hazretleri, Markiz de Gruccheray, Bakanlar Odası karşısındaki alan, no:...

Marius mektupta gereken bilgiyi alacağını düşündü, mühürlenmemiş olduğuna göre okumasında sakınca yoktu.

Mektup şöyleydi:

Madam la Markiz,

İyilik ve merhamet duygusu, toplumdakileri birbirlerine bağlayan en asil şeylerdir. Dindar bir hanımefendi olduğunuzu bildiğimden, gururumu çiğneyerek, size başvurmaktan çekinmedim. Bendeniz, kutsal bir dava için, İspanya'da kanını döken bir yurtseverim. İzin

verirseniz ülkemin asilleri arasında yer aldığımı açıklamak isterim. İnandığım dava yolunda, her şeyimi, servetimi son kuruşuna kadar yitirmiş biri oldum. Markiz hazretleri, gönlünüzde yeşeren yüksek duygulardan emin olduğumdan, size yazma cüretini kendimde buldum. Evine dönerek parası bile olmayan, bir İspanyol Kralcı'ya el vermekten çekinmeyeceğinizi biliyorum.

Sadık Hizmetçiniz Emekli Yüzbaşı Don Alvarez

Hiçbir şey anlayamadı Marius, çünkü adam adresini vermemişti. Belki daha şanslı olacağını düşünerek, İkinciyi aldı:

Bunun adresi: **Madam La Kontes de Montvernet, Cassette Sokağı no: 9**

Marius okudu:

Sayın Hanımefendi, Asil Kontes hazretleri,

Altı çocuk anası zavallı bir kadın, size bu satırları yazdı. Çocuklarımın en küçüğü, sekiz aylık. Lohusalığımdan beri, hasta yatağımdan çıkamıyorum. Alçak kocam altı ay önce beni terk edip bir dansözle kaçtı. Şu kötü dünyada beş param yok, korkunç bir sefalet içindeyim.

Son umudunu size bağlamış olan bu yoksul kadına yardım edeceğinizden eminim. En derin saygılarımla.

Balizard Ana.

Mektuplarda korkunç gramer hataları vardı.

Marius şaşkınlıktan şaşkınlığa giriyordu. Üçüncü mektubu aldı, bu da bir yardım dilekçesiydi. Şu adres vardı:

Mösyö Pabuourgeot, seçmen, toptan şapkacılık mağazası işletir. Saint-Denis Sokağı.

Sayın Efendim,

Merhametinizi uyandırmak için, bu mektubu yollamak cüretinde bulundum. Şansı kötü giden bir yazara el vermenizi saygılarımla rica ediyorum. Fransız Tiyatrosuna yolladığım oyunum reddedildi. Konu tarihten alınmaydı, olay Auvergne eyaletinde geçiyor. Dramı okuyanlar bunun çok ustaca olduğunu söylediler. Fakat yine de koruyanım olmadığı için, reddedildim.

Saygıdeğer Mösyö, sizin sanatsever biri olduğunuzu duydum. Bundan dolayı bana el vereceğinizden eminim. Aynı zamanda oyunun ön sayfasına sizin adınızı yazmayı ve bana ettiğiniz yardımları yazmak istiyorum. Bu yazıyı size oyunumla göndermeye karar verdim. Şimdiden teşekkür eder, minnet ve saygılarımı sunarım.

HİZMETÇİNİZ, GENFLOT, (Yazar)

Ek: Birkaç frank bile yeter.

Kendim gelemediğim ve kızımı gönderdiğim için beni bağışlayın Fakat huzurunuza çıkacak kılığım olmadığından, sizinle görüşmek onurundan mahrum kalıyorum.

Marius'un hayreti giderek artıyordu. Cümleler yalan yanlış yazılmıştı. Mektuplar gramer hataları yüzünden zor okunuyordu.

Marius dördüncü mektubu açtı:

Saint-Jacques Kilisesindeki iyi kalpli, yüce ruhlu Beyefendiye:

Velinimetim,

Kızımla gelmek zahmetinde bulunursanız, bize onur

vereceğiniz gibi, size diplomalarını gösterebilirim. Aynı zamanda, ne kötü bir yoksulluk içinde yaşadığımızı görürsünüz.

Bize acıyacağınızı biliyorum, çünkü sizin gibi aydın kişilerin genellikle merhametli ve yüce ruhlu olduklarını biliyorum. Kader bana çok zalim davrandı, kendim yoksulluğa alıştım ama ailemin aç kaldığını görmek, beni mahvediyor. Sizden yardım beklerken, bir kez daha en sadık kulunuz olduğunu belirtmeme izin verin.

En derin saygılarımla

P. Fabantou, Tiyatrocu

Mektupların yazarı adresini yazmamıştı. Hem bu dört mektup sanki dört ayrı kişiden gelmişti. Don Alvarez, Balizard Ana, Yazar Genflot ve Oyuncu Fabantou. İşin en tuhaf ve ilginç yanı mektupların hepsinin de aynı kalemden çıkmış olmasıydı. Aynı yalın ifade, aynı imla hataları.

Bundan dolayı dört mektubu da aynı elin yazdığı kesindi.

Üstelik, mektup kâğıtları da aynıydı. Aynı tütün kokusu, aynı kaba kâğıt. İstek konuları birbirine benzemiyordu, fakat niyet birdi; mektuplar yardım ve sadaka isteyen mektuplardı.

Marius bu sırrı çözmeyi denemek bile istemedi, öyle mutsuz ve perişandı ki, hiçbir şeyle ilgilenecek gücü yoktu.

Marius bir ara mektupları kızların düşürdüklerini sanmıştı, ama şu anda bundan o kadar emin değildi. Üstelik bu kâğıtlar metelik etmez, önemsiz, zırva şeylerdi.

Marius, bunları o büyücek zarfa tıktı ve bir kenara atıp, yatağına yattı.

Ertesi gün, her zamanki gibi yedide kalkmış, giyinmiş ve kahvaltısını ederek, çalışmak için masasına oturmaya hazırlanıyordu ki, kapısı çalındı.

Fazla parası ve eşyası olmadığından kapısını asla kilitlemezdi. Anahtarı her zaman kapı kilidinin üstünde dururdu.

Kapıcı, bunun için Marius'ü azarlar, bir gün soyulacağını söylerdi. Marius küçümseyerek: «Ne var ki, neyimi alacaklar?» derdi. Yine de Madam Bougon haklı çıktı, günün birinde, eski çizmeleri çalındı.

Kapı bir daha çalındı ama usulca.

«Buyurun,» diye seslendi Marius.

Kapı açıldı.

Marius önündeki yazıdan başını kaldırmadan sordu:

«Bir şey mi istediniz, Madam Burgon?..»

Ona ait olmayan bir ses:

«Özür dilerim, Mösyö,» dedi.

Ses kısık ve çatlaktı. İçkiden kalınlaşmış, uğultulu bir erkek sesine benzeyen bir sesti.

Marius başını kaldırdı ve genç bir kız gördü.

4 BATAKLIK ÇİÇEĞİ

Aralık kapının önünde, çok genç bir kız duruyordu. Tavandaki pencereden akan o kötü ışık, kızı aydınlatıyordu.

Bu uzun boylu, kemikli, zayıf bir kızdı, incecik bedeni yırtık bir etek ve yazlık bir gömlekle kapatılmıştı. Morarmış elleri vardı, kırık dişlerini gösteren çatlak dudaklar, fersiz olmasına rağmen, yine de küstah bakışlı gözler. Henüz gelişmemiş bir genç kız bedenine hiç uymayan bir cadının bakışları eklenmişti. Elli yaşla, on beşin birbirlerine karışması gibi bir şey.

Marius, yerinden kalkmış ve bir hortlak gibi solgun bu kıza afallayarak bakıyordu.

Aslında, kızın çirkin doğmadığı ilk anda seziliyordu. Bu da insanın içini sızlatıyordu. Evet, bu yoksul kız bile, çocukluğunda tombul ve hoş bir bebek olmuştu. Hâlâ gençliğin taze şirinliğiyle sefaletin yıpratması içinde çatışır gibiydi.

Henüz on altısında olan bu gencecik yüzde, bir güzellik artığının can çekiştiği belliydi. Marius, onu kış yağmurlarında boğulan, sıkıntılı bulutlarla kaplı solgun bir güneşe benzetti.

Delikanlı bu yüzü bir yerlerden hatırlıyordu. Kız kendisine yabancı gelmedi.

«Bir şey mi istediniz?» diye sordu.

Kız uğultulu sesiyle:

«Size bir mektup getirdim, Mösyö Marius...»

Marius kendisine adıyla seslenen kızın, kendisine nereden tanıdığını merak etti.

Kız, ondan izin beklemeden sallanarak odaya girdi. Masanın yanına dek geldi. Ayakları çıplaktı, lime lime etekliğinin yırtıkları, uzun bacaklarını ve kemikli dizlerini ortaya çıkarmıştı.

Marius zarfı açarken, kırmızı balmumunun kurumamış olduğunu fark etti. Mektup herhalde, çok uzaklardan gelmemişti. Şunları okudu:

İyi kalpli komşum, Sayın Beyefendi,

Şu anda bana etmiş olduğunuz iyiliği öğrenmiş haldeyim. Altı ay önce kiramı ödemişssiniz. Tanrı, sizden razı olsun. Nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum.

Size mektubu getiren büyük kızım, nasıl bir **sefalet içinde olduğumuzu anlatacaktır, iki günden beri, bir lokma yiyecek bulamadık. Tam dört kişilik zavallı bir aileyiz. Eşim hasta, günlerden beri yatakta. Bana yine o merhamet elinizi uzatacağınızdan eminim.**

Vaktinizi aldığım için affedin ve en derin saygılarımı lütfen kabul buyrunuz, yüce ruhlu soylu beyefendim.

Esireniz

Jondrette.

Bu mektup karanlık bir mahzende ansızın yakılan bir mum gibi, Marius'ün aklını karıştıran o sırrı çözecekti. Evet, bu mektup bir akşam önce okuduğu o dört mektubun yazarındandı. Aynı elden aynı yazı, aynı imla hataları, aynı kâğıt, aynı dilenme ve aynı kötü tütün kokusu.

Demek, o dört ayrı kişi; Don Alvarez, Balizard Ana, Yazar Genflot ve Oyuncu Fabantou, onun komşusu Jondrette'den başkası değildi.

Fakat Marius, adamın gerçek adının Jondrette olabileceğinden de kuşkulanmıştı....

Marius uzun süredir bu yıkıntılarda oturmasına rağmen, yine de komşuları hakkında fazla bilgi sahibi değildi. Aklı ve yüreği farklı hayallerle dolu delikanlı belki koridorda onlarla karşılaşmış olabilirdi. Fakat daha fazla ilgilenmemiş ve aylar önce bir sadaka verdikten sonra, onların varlığını unutmuştu. Kızı gözünün ısırmasının nedenini de artık anlıyordu. Herhalde, ona birkaç kez rastlamıştı...

Genç adam artık gerçeği olanca çıplaklığıyla görüyordu. Yoksul Jondrette, çalışmayı sevmeyen, iyi kalpli kişilerin merhametlerini uyandırıp onlardan para alan bir parazit olmalıydı. O hiçbir zaman iş tutmamış bir asalak, bir şarlatandı. Varlıklı ve bonkör kişilerin adreslerini öğrenmiş, onları mektupları ve istekleriyle huzursuz ediyor ve aldığı sadakalarla zar zor hayatını sürdürüyordu. Ne var ki, fakir adamın bu yolda kızlarını da harcadığı, onları kullandığı gerçekti. Marius bir akşam öncesini, o gün batımında gördüğü kızları hatırladı. Kızlar koşmaktan soluk soluğaydılar. Birbirleriyle argo şeyler konuşuyorlardı. Bu da hayatlarının karanlık yanını ortaya koyuyordu. Ne kız ne kadın olan bu kişiler sefaletin ürünü olan lekeli ve günahsız canavarlardı. Kızların ağızlarından

kaçırdıkları o «Polisler» sözünden, onların da korktuklarını ve doğru yoldan çıkmış olduklarını anladı. Yoksulluğun yıktığı zavallı yaratıklar!..

Adları, yaşları hatta cinsiyetleri bile olmayan, bu biçare kızlar çocukluktan çıkar çıkmaz, hiçbir beceriye sahip olmadıklarından fenalığa alışırlar. O zavallıların ne özgürlüğü, ne fazileti, ne de iffetleri vardır. Daha dün açılan ve hemencecik solan çiçeklere benzer onların ruhları... tıpkı çamura ve hemencecik solan çiçeklere benzer onların ruhları...

Marius'ün içi sıkılmıştı, acıyan gözlerle kıza baktı, baktı. Kız sanki hiçbir şeyin ayrımında değil gibi görünüyor ve kendi evinde dolaşır gibi, küstahça genç adamın odasını inceliyordu. O yırtık gömleği arada bir omuzlarından sıyrılıyordu, fakat kız çıplaklığını bile umursamadan iskemleleri itiyor, genç adamın tuvalet masasının üstündeki, tarak ve fırçaları elliyor, Marius'ün giysilerine hayretle bakıyordu.

«Vay canına!» diye söyledi, «aynanız bile var!»

Odada yalnızmış gibi, son moda şarkıları o uğultulu sesiyle mırıldanıyor. Yine de küstahlığına karşın, onda bir kaygı, bir ürkeklik seziliyordu. Küstahlık da bir utançtır.

Kanatları kırık bir kuş gibi, kız oradan oraya sekiyor, her şeye beğeniyle bakıyordu. Marius, bu kızın bu taşkın neşesinin başka koşullar altında yetişmiş olsa, çok cana yakın bir şey olabileceğini düşündü.

Delikanlı hiç sesini çıkarmadan üzgün ve dalgın gözlerle onu izledi.

Kız masaya yaklaştı.

«Ah, kitaplar!» diye bağırdı.

Fersiz gözlerinde bir parıltı yanıp söndü ve gururlanır gibi: «Ben okumayı biliyorum,» dedi.

Masadaki kitaplardan birini aldı, epey ustaca okudu:

General Baudouin, Waterloo ovasının tam ortasındaki Hougomont kasrını kuşatma buyruğu almıştı.

Kız bir ara okumayı bıraktı:

«Waterloo, ben bu ismi iyi bilirim. Bir zamanlar orada savaşılmış, babam da Waterloo savaşına katılmış, İngilizlerle savaşmışız... Bizim evde herkes Bonapartçı'dır, biz imparatorun yanını tutarız.»

Daha sonra kitabı bıraktı, bir kalem aldı.

«Yazı da yazarım ben...»

Kalemi hokkaya batırdı ve Marius'e bakıp:

«Bir şeyler yazayım da görün,» dedi.

Genç adamın yanıt vermesine fırsat bırakmadan, beyaz kâğıtlardan birini aldı ve üzerine şu sözleri yazdı: «Polisler geldi.» Sonra kalemi bir yere fırlattı ve anlattı:

«Hiç imla yanlışı yok, bakın... Kız kardeşimle ben çok iyi bir öğretmenden ders aldık. Biz her zaman, bu kadar yoksul değildik, böyle bir yoksulluk için...»

Birden konuştuğuna pişman olmuş gibi sustu, fersiz bakışlarını Marius'ün yüzüne çevirdi ve hiçbir şeyi dert etmez gibi: «Boş ver...» dedi. Sonra neşeli bir halk şarkısına başladı:

Karnım aç babacığım,
Yiyecek yok,
Üşüyorum anne,
Kazağım yok,

Titre Lolotte Ağla Jacquot...

Şarkıyı yeni bitirmişti ki haykırdı:

«Tiyatroya gider misiniz Mösyö Marius? Ben arada sırada giderim. Erkek kardeşim bize kimi zaman bilet bulur. Oyuncularla dost olduğundan, bana bilet getirir. Ne var ki, en tepede oturmasını hiç sevmem, pis pis tütün kokar orası, adamların giysileri berbattır.»

Marius'e ilgiyle baktı. Ve yüzünde çok farklı bir ifadeyle şöyle dedi:

«Alımlı birisiniz, Mösyö Marius, bunu biliyor muydunuz?»

Birden ikisinin de aklına aynı şey gelmişti. Kız buna gülüp geçti, fakat Marius kıpkırmızı oldu.

Kız ona yaklaştı ve elini okşar gibi genç adamın omzuna koydu:

«Siz benim farkımda değilsiniz Mösyö Marius. Fakat ben sizi uzun zamandır tanıyorum. Kaç kez merdivenlerde rastladım size. Sizi Austerlitz civarında oturan Mabeuf Baba'nın evine giderken de gördüm. Çoğu zaman ben de oralarda gezmeye giderim. Şu kabarık saçlarınız size çok yakışıyor!»

Sevimli hale getirmek istediği sesi, daha da kısık çıkmıştı.

Marius usulca geri çekildi, ağır ve ciddi nezaketiyle:

«Matmazel, dün akşam yolda bulduğum şu zarfı size vereyim. Bunun size ait olduğunu düşünüyorum.»

O dolgun zarfı kıza uzattı.

Kız sevinçle el çırptı:

«Yaşasın!..»

Daha sonra paketi açmaya başladı:

«Aman Tanrım! Kız kardeşimle az mı aradık? Demek siz buldunuz? Caddede buldunuz değil mi? Herhalde, koşarken düşürmüşüz. Benim kardeşim küçük, bu ahmaklığı o yapmıştır. Eve döndüğümüzde baktık zarf yok. Dayak yemekten korktuğumuz için babamıza bunları adreslere bıraktığımızı söyleyerek, yalan attık. Hoş, adreslere bıraksak ne faydası olacaktı ki. Bunların benden düştüğünü nasıl anladınız? Öyle ya, yazıdan olmalı, dün caddede koşarken birine çarpmıştım. Kız kardeşim birine çarptığımı söyledi. Demek size çarptım, sizi fark etmemişim ben...»

Konuşurken mektuplardan birini ayırmıştı. Bu Saint-Jacques Kilisesinin devamcısı, o insancıl adama yazılandı.

«İşte bunu veririm. Sabahları erkenden duaya gelecek o moruk bonkördür. Hemen yetiştireyim, belki birkaç metelik verir. Tam üç gündür ağzımıza bir lokma şey girmedi.»

Daha sonra gülerek ekledi:

«Bugün yemek yersek, önceki günün yemeğini, dünün ve bugünün yemeğini yemiş oluruz.»

İşte o zaman Marius, bu sefil yaratığın kendisinden para istemeye geldiğini hatırladı, ceplerini karıştırdı, bir şey bulamadı.

Kız, sanki Marius odada yokmuş gibi, kendi kendine sürdürdü:

«Zaman zaman, başımı alıp giderim, geceyi dışarıda geçiririm. Geçen kez başımızın üstünde bir çatı bile yoktu, kışı köprüaltlarında geçirdik. Donmamak için, birbirimize sarılırdık. Küçük kız kardeşim, sürekli ağlardı. Karanlıkta su ne kadar korkunç, hele geceleri... Kaç kez, kendimi ırmağa atmayı düşündüm ama, suyun epey soğuk olacağını düşünerek caydım. Bazı geceler, tek başıma çıkıp hendeklerde uyurum. Geceleyin caddede dolaşırken ağaçlar bana çatal gibi görünürler. Evleri, simsiyah evleri kilise kuleleri gibi görürüm. Beyaz duvarlar ırmak gibi görünür. Aman Tanrım, neden her yeri, sular basmış diye söylenirim. Yıldızlar da fenerler gibi parlar, sanki tüterler ve rüzgâr onları söndürür. Otların nefes alışları kulaklarımda titreşir. Geceleyin laterna sesleri duyarım, fabrikaların makineleri de epey gürültü çıkarır. Bana taş atıyorlar sanıp, hemen ordan sıvışırım. Herhalde açlıktan böyle değişik düşüncelere kapılıyorum.»

Kız, genç adama delice bir bakışla baktı.

Marius ceplerini arana arana, sonunda bir beş franklık metal parayla, on altı metelik buldu. Başka parası yoktu. On altı metelik o günkü yemek parasıydı, bunu başka bir cebine koydu ve beş frankı kıza uzattı.

Kız parayı aldı, sevinçle:

«Oh güneş doğdu!» dedi.

Daha sonra argo dille dert anlatmaya çalıştı:

«Oh yaşasın. Beş frank, pırıl pırıl. Kıyak çocuksunuz Mösyö Marius. Kalıbımı basarım, vay be! Bu parayla etler gelsin, şölen var!..»

Kız omuzlarına kayan gömleğini düzeltti, boynunu öptü Marius'ün. Önce selamladı,

sonra el sallayıp:

«İyi günler efendim, teşekkürler, haydi şimdi de gidip şu moruğu cımbızlayayım.»

Kapıya giderken dolabın üstündeki bayat ekmek parçasını kaptı ve ısırıp:

«Oh ne hoş, dişlerimi kıracak kadar da katı!» dedi ve çıkıp gitti.

5 MARİUS'ÜN ODASINDAKİ İZLEME YERİ

Marius yıllardır sıkıntı içinde yaşamış, koyu bir yoksulluk çekmişti, fakat kızı gördükten sonra, asıl sefaleti de görmüş oldu. Erkeğin yoksulluğunu gören pek bir şey görmez, kadının yoksulluğunu görmeli, fakat bu yoksulluktan daha kötüsü vardır: O da çocuğun açlığıdır.

İnsanoğlu, yoksulluğun sınırına geldiğinde, ne yazık ki her yola başvurur. Kendisini çevreleyen savunmasız kişilerin, vay haline! Yoksulun, hiçbir şeyi kalmamıştır. Ne işi, ne parası, ne ekmeği, ne ateşi, ne cesareti, ne de iyi niyeti. Her şey terk etmiştir onu... Gün ışığı kendisine nasıl sönük gelirse, ruhundaki iyi duygular da öylece sönük gelir.

İşte bu haldeki erkek çoğu zaman kadınının ve çocuğunun zayıflıklarını kendi yararına kullanacaktır.

İşte o zaman, uçurumun en dibinde saymalı kendisini. Düştüğü acı, onu cinayetlere bile sürükleyebilir.

Sağlık, gençlik, edep, tenin kutsal ve yabani titremeleri, yürek ve bekâret, ruhun bir örtüsü olan utanma... Bütün bunlar yoksuluktan korunma için bir çare arayan unsurlarca kötüye kullanılır.

Artık kepazelik batağına düşmüşlerdir. Oradan kurtuluş yoktur. Aileler, çocuklar, erkek ve kız kardeşler, kadınlar ve erkekler, hepsi de bu cinsiyet ve akrabalık karışımında, kepazelik ve günahsızlık tuzağına yakalanabilirler. Artık birbirlerine dayanmış halde, birlikte yaşarlar.

Kader bataklığında birleşmişlerdir, üzüntüyle bakışırlar. Ah zavallılar, yüzleri ne kadar da solgun, ne çok üşüyorlar. Sanki onlar bizden çok farklı ve güneşe çok uzak, farklı bir gezegendeler.

Demin odasına giren kız Marius için gölgelerin aracısı olmuştu. Kız, kendisine gecenin en müthiş yanını göstermişti.

Marius hemen kendi bencilliğinden tiksindi. Kendi derdine düşmüş, aylardan beri, bir duvarın ayırdığı yan odada yaşayan ailenin acısıyla ilgilenmemişti. Bir kez kiralarını vermekle, her şey yoluna girdi sanmıştı. Marius düşündükçe korkuyordu. Yanı başında, açlık ve soğukla yaşayanların olması ve kendisinin onlara yardım etmediğini düşünmesi genç adamı perişan etti. Aslında okuduklarından sonra, Marius bu ailenin her açıdan alçak olduğunu anlamakta gecikmemişti, fakat yine de insandılar. Düşüp de alçalmamış olana az rastlanırdı, üstelik kişi ne kadar sefil olursa olsun, ona yardım kaçınılmaz bir görevdir. Zaten zavalllılarla alçakların, lanetli «Sefiller» kelimesinde birleştiği, karıştığı bir yer vardır. Kabahat kimdedir? Üstelik düşkünlük çoğaldıkça merhamet da

çoğalmalıdır.

Çok namuslu bir genç olan Marius, kendi kendisini kandırmaktan hoşlanmazdı. Kendi kendisini suçlarken, bakışları o ince duvara çevrili, sanki duvarın gerisindekileri görmek ister gibiydi... Duvar dar ve uzun tahtalardan yapılmıştı. Üzerinde bir kat alçı badanası olan bu duvar, epey ince olduğu için yan odadan gelen seslerin duyulması işten bile değildi. Marius daima hayaller içinde olduğundan, şimdiye değin, bunu fark etmemişti. Marius gözlerini bu önemsiz duvara dikmişti ki, irkildi. Tavana yakın birkaç santimlik üçgen biçimli bir delik vardı. Marius, bunun bir izleme deliği olacağını düşündü ve yardım etmek için onları yakından gözlemek istedi. Masanın üstüne çıktı ve gözünü deliğe uydurdu.

6 MAĞARADAKİ YABANCI

Şehirlerin de ormanlarda olduğu gibi, mağaraları vardır. Bu mağaralarda en korkunç en fena yaratıklar yaşar. Şehir mağaralarında en çirkin, en yabani, en korkunç şeyler saklanır, oysa ormanlardaki mağaralarda, yabani ama asil yaratıklar bulunur. Aslında, yabani hayvan barınaklarının, insanların saklandıkları yerlerden çok daha üstün olduklarını hemen söyleyebiliriz. Uzatmayalım, mağaralar izbelerden daha iyidirler.

Marius bir izbe görüyordu.

Gerçi kendisi de yoksuldu ve odası fakir birinin odasıydı, ama sefaleti asildi, odası tertemizdi. Şu anda, o gördüğü mezbele iğrendirici, kasvetli ve korkunç görünümlüydü. Eşya olarak sadece hasır bir iskemle, kırık bir masa, birkaç kırık çanak çömlek ve bir köşede şilteler vardı. Örümcek ağlarının kapattığı bir tavan penceresinden ışık alıyordu. Bu çatı penceresinden giren o ölü ışıkta insan yüzleri hortlağa dönüşüyordu. Duvarlar yer yer çatlamıştı ve korkunç bir hastalığın yaralarını taşıyan yüzlere benziyordu. Nemden yer yer yosun bağlamış bu duvarlarda, kömürle birkaç müstehcen resim çizilmişti.

Marius'ün odasının zemini kırmızı tuğla döşeliydi, oysa orada zemin topraktı. Tozdan ve çamurdan görünmüyordu. Yere pılı pırtı, takunyalar atılmıştı. Üstelik bu odada, bir de ocak vardı. Bundan dolayı yıllık kirası da kırk franktı ya... Bu ocakta neler yoktu ki, kırık tahtalar, çivilere asılı kumaş parçaları, parçalanmış bir kuş kafesi, bir mangal, kül ve biraz kıvılcım. İki ıslak odun tüterek yanıyordu...

Bu çöplüğün daha da korkunç görünmesinin nedeni, onun epey enli olmasıydı. Açıları, köşeleri, karanlık delikleri olduğu gibi tavandan da kirişler sarkıyordu. Bunlar örümceklere ve karafatmalara barınak olmuştu... Hoş, burada yaşayanlar da bu böceklerden farksızdı ya... Şiltelerden biri, kapıya yakın, diğeri, pencerenin önündeydi.

Marius, hemen karşıkı duvarda kara bir çerçevede bir resmin olduğunu gördü. Renkli gravürün altında irice harflerle «rüya» yazılıydı. Gravür, uyuyan bir genç kadınla, uyuyan bir çocuğu anlatıyordu. Çocuk, adamın dizlerine yatmıştı, bulutlarda gagasında bir taç tutan bir kartal... Uyuyan kadın bilinçsizce sanki tacı çocuktan

uzaklaştırmak ister gibi elini yukarı atmıştı... Gravürün alt kısmında, iyi giyimli Napoleon sarı bir sütuna yaslanmıştı. Sütunda şu yazı okunuyordu:

MARİNGO

AUSTERLİTZ

IENA

WAGRAMME

ELOT

Bu tablonun hemen altında duvara dayalı tersyüz edilmiş bir çerçeve daha vardı ki, Marius bunu asmayı unuttuklarını düşündü.

Marius, masada bir hokka, kalem ve kâğıt gördü. Masa başında zayıf, altmışında görünen, solgun yüzlü bir adam vardı. Sinsi, cin yüzünden fenalık akıyordu.

Adamın uzun gri sakallıydı. Gri kıllı kolları ve kıllı bağrını açıkta bırakan bir kadın bluzu giymişti. Çamurlu pantolonu bacağında, ayak parmaklarını ortaya çıkaran delik ayakkabılar giymişti. Ağzındaki pipoyu hazla içiyordu. Evde ekmek yoktu, fakat aile reisi yine de kendisini tütünsüz koymamıştı.

Bir şeyler yazıyordu. Marius, okuduğu o dilenme mektupları gibi mektuplar yazdığını var saydı.

Masanın bir kenarında, cildi yırtık bir roman duruyordu.

Adam, bir yandan yazıyor, bir yandan da yüksek sesle konuşuyordu:

«Öldükten sonra bile eşitlik yok. Pere-Lachaise mezarlığına bak, zenginlerin mezarlarında akasyalar var. Güzel yoldan arabayla çıkılıyor. Diğerleri lanetlenmişler, parasızlar, alçaklar, onlar basık yerdeler. Kişi ta dize değin çamura batar insan orada yürürken. Herhalde cesetlerin daha hızlı çürümesi için onları oraya gömerler.»

Sustu, yumruğunu masaya indirdi ve diş gıcırdatıp: «Vay canına, kahrolsun şu hain dünya!»

Kırkında, belki de yüz yaşında bir kadın, ocağın önüne çömelmişti.

O da çok kötü giyimliydi. Yamalı bir bluz ve yer yer yatak çarşaflarıyla yamalı bir etek. Kadın çömelmiş olmasına rağmen, uzun boylu olduğunu belli ediyordu. O kara kuru eşinin yanında, çam yarmasıydı. Gri tellerle karışık tiksindirici kırmızı saçları vardı, arada bir kürek gibi elleriyle bu saçları alnından geriye atıyordu.

Kadının hemen yanında masada, o romanın aynısı bir roman daha vardı, herhalde aynı eserin ikinci cildi...

Şiltelerden birinde, Marius neredeyse çıplak denecek giyimli ince uzun bir kız gördü. Kız ayaklarını uzatarak oturmuş, ne işitiyor, ne görüyor ne de yaşıyordu sanki.

Bu herhalde, demin Marius'ün odasına gelen kızın kardeşiydi.

Kız on ikisinde bir çocuk kadar inceydi, fakat dikkatle bakınca hiç yoksa on beş yaşında olduğu anlaşılıyordu. Bu, bir gün önce caddede «Koştum» diyendi.

O hastalıklı bir çocuktu, uzun zaman kavruk kalan, sonra hemen uzayanlardan. Sefalet bu insan bitkilerini, böyle sıskalaştırır. Bu biçare yaratıkların, ne çocuklukları olmuştur, ne de gençlikleri...

On beşinde, on iki gösteren bu zavallılar, on altı yaşında yirmilik gibi görünürler. Daha dün çocuk olan bu kız, birden kadına dönüşür, sanki hayatlarını daha seri bitirmek için onun üstünden atlarlar.

Şu sırada o bir çocuğa benziyordu.

Bu odada, kimsenin herhangi bir iş yapmadığı görülüyordu. Ne bir gergef vardı, ne de bir çıkrık, ne bir tezgâh. Gereçler bile görünmüyordu. Bir köşede tuhaf görünümlü paslı zincirler vardı. Acıya hazırlanan ve can çekişmeyi geliştiren bir uyuşukluk...

Marius, uzun uzun bir mezardan bile daha kasvetli görünen bu odaya baktı.

Bazı yoksulların varlıklarını sürdürmek için barındıkları nemli mahzen, mezbele toplumsal yapıtların en alt katını oluşturur, mezar değilse bile, mezara epey yakındır. Konaklarının girişine olanca servetlerini, gömülerini yığan paralı insanlar gibi, ölüm de en koyu yoksulluğunu burada toplamıştı.

Adam susmuştu, kadın konuşmuyor, genç kız soluk bile almıyordu. Kâğıt üzerindeki kalemin sesinden başka ses yoktu.

Adam yazmayı sürdürüp:

«Ah alçak dünya!» diye homurdandı.

Dünya kurulduğundan beri insanın kaderine isyan etmesi olan bu tür isyanlar duyulmuştur. Kadın eşini avutmak istedi:

«Ah kocacığım,» dedi, «kaygılanma, şu adamlara yazmak seni yordu.»

Yoksul ailelerde bedenler birbirlerine sokulur, fakat yürekler aksine birbirlerinden uzaklaşır. Anlaşıldığı kadarıyla, yıllar önce, şu çam yarması kadın, bu sıskacık adamı epeyce sevmişti, ama kendilerini kuşatan o korkunç sefalete beraber dayanmak, onları birbirlerinden uzaklaştırmıştı. Kadında, eşine karşı ölü bir yakınlıktan başka duygu kalmamıştı, ama yalnızca adet yerini bulsun diye ona «sevgilim» «canım» gibi şeyler söylüyordu. Bunları dudakları seslendiriyordu, kalbi çoktan susmuştu.

Erkek tekrar yazmaya başlamıştı.

7 STRATEJİ

Marius'ün kalbi daralmıştı, delikten bakmayı bırakıp aşağı inecekti ki, bir gürültü dikkatini çekti ve tekrar izlemeye başladı.

Kapı ansızın açılmıştı.

Adamın büyük kızı kapıda belirdi. Çıplak ayaklarına erkek pabuçları giymiş,

morarmış bileklerine değin çamura batmıştı, üzerinde lime lime bir giysi vardı. Kapıyı bir tekmeyle açtı ve soluk almak için bekledikten sonra sevinçle haykırdı:

«Geliyor!..»

Baba bakışlarını kaldırdı, kadın başını çevirdi, fakat şiltedeki küçük kız kıpırdamadı.

Baba sordu: «Gelen kim?»

«Kim olacak, şu kilisedeki hayırsever moruk.»

«Geliyor mu dedin? Emin misin?»

«Ardımdan geliyor, ama arabayla.»

«Araba mı? Yüce Tanrım, o bir parababası olmalı.»

Baba yerinden fırladı, coşkuyla sordu:

«Adamın geldiğinden nasıl böyle emin olabilirsin? Peki ama, ya kira arabasıyla geliyorsa, nasıl oldu da sen ondan önce geldin? Ona adresi verdin mi? Koridordaki son kapı olduğunu söyledin mi? Aman Tanrım, umarım yanılmaz. Ya, demek onu kilisede buldun? Mektubumu sonuna değin okudu mu? Ne dedi?»

Kızı anlattı:

«Hey babalık, çeneyi bırak, izin ver anlatayım. Kiliseye girdim, her zamanki yerinde oturuyordu, onu diz çökerek selamladım ve mektubu uzattım. 'Nerede oturuyorsunuz kızım?' diye sordu. 'Sizi götüreyim efendim,' dedim. 'Hayır olmaz, kızımın alışverişleri var, bir arabaya biner geliriz,' dedi. Ona adresi verdiğimde bir ara afallamış göründü, onun sarardığını fark ettim, sonra: 'Önemi yok, yine de gelirim. Arabaya bineceğim için, siz eve gitmeden belki kapıda karşılaşırız,' dedi.

«Tören bitince kızıyla kiliseden çıkıp bir arabaya bindiklerini gördüm. Ona adresi uzun uzun tarif ettim, koridorun sonundaki kapı dedim, kaygılanma babalık, işler tıkırında.»

«Peki ama geleceğinden nasıl bu kadar emin olabilirsin?»

«Demin sapakta arabasını gördüm, sana haber vermek için, pergelleri açıp geldim.»

«Arabanın aynı araba olduğunu nasıl çaktın?»

«Numarasına bakmıştım, ihtiyarla kızı, 440 numaralı arabaya binmişlerdi. Şu anda aynı araba bizim sokağa girmiştir bile.»

«Bravo sana, akıllı kızsın doğrusu.»

Kız babasına aksice baktı ve katı bir sesle:

«Bunu ben de biliyorum fakat bana bak babalık, bir daha ayağıma bu pis şeyleri giymem, yalınayak giderim, daha iyi!.. Bunlarla kaç kez kaydım, neredeyse çamurlara batıyordum.»

Babası kızının katı sesine, çok uysal bir sesle yanıt verdi:

«Haklısın çocuğum. Ne yazık ki, yoksulların kiliseye yalınayak girmeleri yasak.» Daha sonra aynı coşkuyla sordu: «Gelecek dedin değil mi?»

«Demin çok yakınlardaydı. Birkaç dakikaya kalmaz, burada olur kesin.»

Adam yerinden fırladı, yüzü aydınlanmıştı.

«Hey, hanım duydun mu bak? Hayırsever baba geliyor, hemen ocağı söndür.»

Daha sonra büyük kızına:

«Sen de şu sandalyenin hasırlarını sök, daha kötü görünsün.»

Kız anlayamamıştı.

Adam, kıza yardım olsun diye, bir tekmeyle hasırın oturak yerini deldi.

Daha sonra sordu:

«Dışarısı çok mu soğuk?»

«Çok soğuk, kar yağıyor.»

Adam şiltede yatan küçük kızına döndü ve bağırarak:

«Haydi tembel, kaç saattir zıbarıyorsun, sen hiç iş yapmaz mısın? Şu camı kır.»

Kız titreyerek, yerinden kalktı. Baba yineledi:

«Beni duymadın mı?» diye payladı.

«Haydi, kırsana şu camı.»

Çocuk neye uğradığını bilmeden, hemen istenileni yapmak için, yumruğunu cama vurarak kırdı. Büyük bir şangırtı koptu. Cam yere inmişti. Fakat kızın bileği kesilmişti, oluk oluk kan aktı.

Baba ağır bir sesle: «İyi,» dedi ve savaştan önce ordusunu denetleyen bir general gibi, çevresine bakındı.

Henüz sesini çıkarmamış olan anne, dirseğinin üstünde doğruldu ve titreyerek sordu:

«Kocacığım ne yapmak istiyorsun?»

Kocası:

«Sen hemen şu yatağa yat.»

Karşı çıkılmaz bir sesle konuşmuştu, kadın onun söylediğine uydu.

Sonra köşeden bir hıçkırma sesi geldi. Adam:

«Orada neler oluyor?» diye bağırdı.

Küçük kız sindiği yerden çıkmadan, kanlı bileğini gösterdi. Camı kırarken yaralanmıştı, annesinin şiltesine yaklaştı ve sessizce ağlamayı sürdürdü.

Derken annesi haykırdı:

«Gördün mü yaptığını! Camı kırarken çocuk bileğini kesti...»

Adam gururla: «Daha iyi ya,» dedi, «ben bunu biliyordum, farkındayım.»

«Ne dedin? Delirdin mi?»

«Kapa çeneni! Elinin hamuruyla erkek işine karışma, aklın ermez...»

Daha sonra üzerindeki kadın bluzundan kocaman bir parça yırtıp, kızın kanlı bileğini bağladı.

«Oh, oh!» dedi, «çok kederli bir sahne oldu doğrusu!»

Kırık camdan buz gibi bir rüzgâr saldırdı içeri, dışarıda karın lapa lapa yağdığı görülüyordu. Bir gün önce beliren güneş, sözünü tutmuş, yanında karı ve soğuğu getirmişti.

Adam etrafına bir kez daha hoşnutça baktı ve ıslak odunlara biraz kül attı.

Yerinden fırladı ve ocağa dayanarak:

«Dekor tamam,» dedi. «Artık hayırsever ziyaretçimizi bekleyebiliriz.»

8 ÇÖPLÜĞE DOĞAN GÜNEŞ

Marius'ün önceden tanıdığı büyük kız, babasına yaklaşıp elini uzattı.

«Bak ne çok üşüdüm.»

«Amma yaptın, ben senden daha çok üşüyorum.»

Kızının yaralanmasına öfkelenen kadın, eşinden intikam almak istercesine bağırdı:

«Sen herkesten daha çoğunu yaparsın, her şeyi herkesten daha iyi yaparsın, fenalığı bile.»

«Sus!»

Adam karısına öyle bir bakmıştı ki, kadın sustu.

Uzun bir sessizlik. Büyük kız, eliyle eteğindeki çamurları sildi; küçük kız hıçkırmayı sürdürdü. Annesi, onun başını elleriyle sardı ve yüzünü öpücüklere boğarak:

«Canım çocuğum, sus artık, ağlama, babanı kızdıracaksın. Birazdan acın geçer,» dedi.

«Hayır, bırak ağlasın, tam aksine, ağlasın. Hıçkır kız, canın çok açıyormuş gibi ağla!»

Daha sonra büyük kızın yakasına yapıştı:

«Bana bak, adam hâlâ görünmedi, ister misin caymış olsun? Ateşimi boşuna söndürmüş, iskemlemi boşuna parçalamış ve camı da boşuna kırmış olurum.»

Kocasına hâlâ kin tutan kadın:

«Kızını boşuna yaralamış olduğunu da ekle, rica ederim,» dedi.

Baba homurdanmaya başladı:

«Aman Tanrım, şu çöplükte dondurucu bir soğuk var, ister misin adam fikir değiştirmiş olsun, gelmesin. Mösyö kendilerini bekletiyorlar mı? Ah şu paralı adamların ipiyle kuyuya inilir mi? Onların karınları tok, sırtları pek ya, yoksullara niye üzülsünler? Üstelik bizi küçük ve aşağı gördüklerini de hiç saklamazlar, yine bu hayırsever herif de

birkaç pılı pırtı getirecek, işe yaramayan paçavralar. Ah gözü kör olası para... para bulunca bizim bunu içkiye harcadığımızı, bizlerin uyuşuk ve sarhoş alayı olduğumuzu söylerler... Peki ya, kendileri? Kendileri bizden daha mı iyi sanki? Ah şu zenginlerin hepsini bir bohçaya sarıp, denize atmalı!.. Senin şu bunak nerede kaldı kız? Hayvan herif belki de adresi unuttu! Gelmeyeceğine iddiaya girerim, o hergele moruğun...»

Tam o sırada kapıda usulca bir tıkırtı oldu. Adam, hemen koştu ve yerlere değin eğilip selamlayarak kapıyı açtı:

«Buyurunuz Mösyö, buyurun velinimetim, güzel kızınızla bizim şu fakirhaneyi onurlandırdınız.»

İhtiyar bir beyle, bir genç kız kapıda göründüler.

Marius yerinden oynamamıştı. O andaki hislerini hiçbir dil anlatamaz.

Kapıda duran O idi; gelmişti.

Seven bir kalp, bu tek harfin içinde ne mutluluklar sığacağını bilir.

Evet gelmişti: Parktaki Sevgili. Marius'ün Ursula'sı gelmişti. Yokluğu ufuklarını gölgeleyen o güneş karşısında tekrar ışıyordu. Onun güzel gözleri, pürüzsüz alnı, pembe dudakları ve şirin yüzü yine tam karşıda parlıyordu. Kaybettiği görüntü yok olduğunda, Marius karanlık bir geceye saplanmıştı, fakat artık şansı dönmüştü, ufuklarını güneş aydınlatıyordu.

Uzun zaman güneş tutulmuş, gölgelerde bocalamıştı Marius, fakat şu anda güneşine tekrar kavuşmuştu.

Bu iç sıkıcı çöplüğü, bu iğrenç odayı, bu biçimsiz gölgeleri hemen ışığa boğmuştu.

Marius bayılacak gibiydi. Kalbi o kadar çarpıyordu ki, yandakilerin duymalarından korktu, gözleri kararmıştı. Ağlamamak için kendisini zor tuttu. Uzun zaman aradıktan sonra, onu bulmuştu. Sanki yitirdiği ruhuna bir daha kavuşmuştu.

Güzel kız fazla değişmemişti. Yalnızca yüzü, eskisi gibi renkli değildi. O kadifemsi yanakları solgundu. Nazlı yüzünü, mor menekşe bir şapka gölgeliyordu. Kalın satenden, siyah bir manto gövdesini örtüyor, eteklerinin altından saten ayakkabılı o ufacık ayakları görünüyordu.

Yanında her zamanki gibi, o ihtiyar vardı.

Genç kız odanın ortasına değin yürümüş ve masanın üstüne elindeki ağır çıkını koymuştu.

Evin büyük kızı kapının arkasına çekilmiş ve kıskanç gözlerini bu kadife şapkaya, saten mantoya ve güzel yüze dikmişti. Tatlı ve mutlu yüze üsteleyerek baktı.

9 JONDRETTE MERHAMET EDİLSİN DİYE AĞLIYOR

Çöplüğün içi o kadar karanlıktı ki, dışarıdan girenler uzun zaman hiçbir şeyi göremediler. Dehlize girmiş gibi bir izlenime kapıldılar.

Yeni gelenler ürkerek içeri girdiler. Onlar odanın içini iyi göremiyorlardı, fakat

içerdekiler onları gözlüyordu.

İhtiyar iyi yüzünde hüzünlü bir gülümseyişle ev sahibesine sokuldu:

«Mösyö şu çıkında yeni giysiler bulacaksanız. Yünlü çoraplar ve yün şallar.»

Jondrette yerlere değin eğilerek ziyaretçiyi selamladı:

«Ah iyi kalpli velinimetim bizi ihya ettiniz...» Bu arada kızının kulağına eğildi ve konuklara duyurmamak için fısıltıyla soludu:

«Sana demedim mi, sürekli aynı şey, giysi, fakat para yok. Söyle bana şu döküntü adamın mektubunu hangi isimle imzalamıştım?»

Kızı fısıldadı:

«Fabantou.»

Jondrette tam vaktinde davranmıştı, çünkü tam o sıra ihtiyar onun ismini unutmuş gibi:

«Çok kötü bir halde olduğunuzu görüyorum efendim... isminiz...» dedi.

«Fabantou efendim, esiriniz Fabantou...»

«Aa, evet şimdi hatırladım, öyle ya Mösyö Fabantou...»

«Ah bir zamanlar sahnelerde ne alkışlar almıştım. Artık ne yazık ki, şansım kötüye gidiyor. Zavallı evlatlarımı ısıtacak ateş bulamadığım gibi, onlara verecek yiyecek bile bulamadığım oluyor. Biçare kızlarım tir tir titriyorlar, tek sandalyem de bugün ikiye ayrıldı, camımız rüzgârdan kırıldı, biçare eşim hasta yatağında inim inim inliyor...»

«Biçare kadıncağız!» diye mırıldandı ihtiyar.

Jondrette ekledi: «Hem küçük kızım da yaralandı.»

Yabancıların gelişiyle onlari izlemeye dalan küçük kız, bir ara hıçkırmayı bırakmıştı. Kız gözlerini güzel «Matmazel»den alamıyordu.

Jondrette ona yaklaştı ve:

«Ağla aptal kız, hıçkır!» dedi.

Bu ara kızın yaralı elini çimdikledi. Bütün bu fısıltıları ve çimdiklemeyi bir madrabazın seri hareketiyle yapmıştı.

Küçük kız acıyla bağırdı.

Marius'ün Ursula adını taktığı güzel kız, yaralı çocuğa yaklaştı ve ufacık elini onun başına atıp:

«Vah zavallı çocuk,» diye mırıldandı.

Jondrette yakındı:

«Ah güzel hanımım, bakın bileciği kanlar içinde. Günde altı metelik kazanmak için çalışırken, elini makineye kaptırdı. Kim bilir, belki de bileğinden kesmek durumunda kalacağız.»

İhtiyar telaşlanmıştı:

«Ne diyorsunuz!» diye bağırdı.

Küçük kız, babasının sözlerine inanmıştı, daha yüksek sesle hıçkırdı.

«Ne yapalım iyi kalpli efendim, gerçek bu!»

Birkaç saniyeden beri, Jondrette bu iyilik etmeyi seven adama merakla bakıyordu. Sanki eski anılarını hatırlamak ister gibi, alnını kırıştırmıştı.

Bir ara yeni gelenlerin yaralı çocukla ilgilenmelerini nimet bildi, karısının kulağına fısıldadı:

«Şu herifi dikkatle izle,» dedi.

Daha sonra, ellerini birleştirip konuğuna döndü ve yakınmayı sürdürdü:

«Ah efendim, ne berbat bir yoksulluk uçurumuna düştüğümü anlatamam. Karda ayazda, üzerimde eşimin eski bir bluzu, onun da her yeri yırtık. Ceketim bile yok. Üzerime alacak bir çulum olsa, gider sahne arkadaşım Matmazel Mars'ın(*) kapısını vururdum. Ünlü oyuncu beni epey sever. Bana el vereceğinden eminim. Fakat işte berbat talih her yerden vurdu. Oysa Matmazel Mars ile birkaç kez taşra turnelerinde sahne almıştık... O bana, yardım eder, bunu iyi bilirim. Eşimin de hastalığı tuz biber ekti doğrusu, zorlukla soluk alıyor, kalbinden rahatsız, yaşından bu, ama doktor çağırmak gerek, ilaç gerek. Nasıl öderiz? Tek kuruşumuz yok. Ah, işte böyle, sanatçıların hazin sonu.

(*) Matmazel Mars: Ünlü bir tiyatro oyuncusu.

Ah, evet güzel Matmazel ve siz eliaçık yüce yürekli velinimetim, zavallı kızım her sabah duada sizi kilisede görüyormuş. Evet, kızlarımı dindar olarak yetiştiriyorum. Onların sahneye çıkmalarına kesinlikle izin vermem, iffet ve doğru yoldan bir ayrılsınlar hele, günlerini gösteririm. Onların edepli, kendini bilen kızlar olmaları için her şeyi yaptım. Benim namus konusunda şakam olmadığını bilirler. Evet Mösyö, Tanrı'ya hamd olsun, kızlarım dindar, uysal çocuklardır. Bu da bizim servetimiz. Namustan başka neyimiz var? Evet, efendiciğim yarın başımıza gelecek acıları düşündükçe tüylerim ürperiyor. Bugün, bana verilen vadenin son günü. Yarın 4 Şubat. Akşama kadar biriken kiramız olan bir yıllık parayı, altmış frankı ödemezsek ev sahibi bizi kovacak. Evet beyefendi, tam bir yıllık kira borcum var... Yağmurda, yaşta sokaklara düşmek...»

Jondrette uyduruyordu. Çöplüğün yıllık kirası yalnızca kırk franktı, bunun dört

aylığını da Marius ödemiş olduğundan, sadece yirmi frank borcu kalmıştı.

İhtiyar, yelek cebinden çıkardığı beş frankı masaya bıraktı. Jondrette'in yüzü döndü, kızının kulağına fısıldadı:

«Aptal!» diye soludu, «sadece beş frank için mi camı kırıp iskemlemi parçaladım? Çok pintiymiş teres!..»

Bu arada ihtiyar üzerindeki kalın ceketi çıkartıp kırık sandalyenin üstüne bıraktı:

«Mösyö Fabantou, üzerimde şu beş frank dışında para yok, fakat kızımı eve götürüp bırakayım, akşama tekrar uğrarım. Bu akşam borcu ödemeniz gerekiyor değil mi?»

Jondrette'in yüzünde tuhaf bir ifade belirdi, hemen atıldı: «Evet saygıdeğer efendim, saat sekizde ev sahibinin borcunu ödemem gerekiyor.»

«Tamam, o zaman ben de saat altıda gelir, size altmış frank veririm.»

Jondrette kendinden geçmişçesine bağırdı:

«Ah iyi kalpli efendim!.. Velinimetim!..»

Karısına yine buyruk verdi: «Karı, ona dikkatle bak!»

İhtiyar, güzel kızın koluna girmişti, kapıya yürüdüler, seslendi:

«Akşama görüşmek üzere, dostlarım.»

Tam sırada, evin büyük kızı kırık iskemleye atılmış ceketi hatırladı.

«Efendim» dedi, «ceketinizi unuttunuz?»

Jondrette kızına korkunç bir bakış attı. İhtiyar başını çevirdi ve gülümseyerek:

«Hayır çocuğum, unutmadım, bıraktım.»

Jondrette, konuğunun önünde yerlere değin eğildi:

«Koruyucum, iyi kalpli efendim, iyiliğiniz beni o kadar duygulandırdı ki kendimi tutmasam ağlayacağım. İzin verirseniz, arabanıza kadar eşlik edeyim.»

İhtiyar ona gülümseyerek baktı:

«Çıkarken şu ceketi omuzlarınıza atın, dışarısı çok soğuk.»

Jondrette, bunu yineletmedi, hemen kahverengi kalın ceketi üzerine geçirdi.

Üçü de çıktılar. Kılavuzluk etmek ister gibi, Jondrette önden ilerliyordu.

10 KİRALIK ARABA TARİFESİ

Marius bütün bu olanları izlemiş, fakat aslında hiçbir şey anlamamıştı. Gözlerini genç kıza çevirmişti, çöplüğe adımını attığından beri onu yakalamış ve sarmıştı. Güzel kızın orada bulunduğu zaman boyunca Marius kendinde değildi, bir esrime içindeydi. O kıza bakmıyordu, saten manto ile mor kadife bir şapkanın sınırladığı bir ışığa gözlerini dikmişti. Odanın ortasına gökten bir yıldız inmiş olsa, Marius daha fazla şaşırmazdı.

Güzel kız, onlara getirdiği paketi açıp, yünlü giysilere ve battaniyelere dokunurken, hasta anneyle konuşur, yaralı kızı avuturken, Marius bütün ruhunu gözlerinde ve kulaklarında toplamış, onun hiçbir devinimini kaçırmıyor ve söylediklerini duymaya çalışıyordu. Henüz sevdiğinin sesinin nasıl olduğunu bile bilmiyordu. Aslında aylar önce, parkta bir kez öteden duymuştu bu sesi, ama o kadar emin değildi. Şu anda, onun sözlerini duyabilmek için, hayatından on yılı verebilirdi. Delikanlı, gözlerini ondan ayırmıyor, talihe inanamıyordu. İçinden dua okumak, Tanrı'ya şükranlarını bildirmek istiyordu. Şu sıkıntılı, berbat odada, şu müthiş mahlukların ortasında O'nu, sevgilisini gördüğüne ne yapsa inanamıyordu. Kurbağalar arasında, sanki bir İrem kuşu görmüş gibi hoş bir şaşkınlığa bürünmüştü.

Onların çıktıklarını görünce Marius'ün ilk işi artları sıra gitmek oldu. Onu mucizevi bir şekilde bulduktan sonra, bir daha kaybetmemek için gerekeni yapacaktı. Masanın üstünden yere indi ve şapkasını aldı. Tam elini tokmağa atmış, kapıyı açıyordu ki, ansızın aklına takılan bir düşünceyle olduğu yere çivilendi. Koridor uzun, merdiven dikti. Jondrette de habire konuşan bir lafazandı. İhtiyar henüz arabaya binmemiş olabilirdi. Adam ona burada rastlayacak olursa tekrar telaşlanacak ve izini kaybettirecekti. Peki ama ne yapmalı? Beklemekten başka çare yoktu... Evet ama bu zaman içinde araba uzaklaşmış olabilirdi. Marius epey şaşkındı, ama karar alıp odasından çıktı.

Koridor boştu, hızla merdivene koştu. Merdivende de kimse yoktu, basamakları dörder dörder indi. Yola çıktığında bir arabanın Küçük-Banker Sokağının köşesini döndüğünü kederle gördü.

Marius deli gibi koştu. Caddenin kıvrımına vardığında, kira arabasının Mouffetard Sokağı yokuşundan indiğini gördü, ama çok uzaklaşmıştı, ona nasıl yetişecekti? Ardından koşmak olmazdı, arabadakiler kendisini tanırlardı, ihtiyar onu tanımakta zorlanmazdı. Tam o anda, olağanüstü bir rastlantı sonucu bir kira arabasının geçtiğini gördü. Arabaya atlamaktan başka yolu kalmamıştı. Bu hem güvenilir, hem de tehlikesizdi.

Marius arabacıya işaret etti ve ona şöyle seslendi:

«Arabanı kiralıyorum, bir saatliğine.»

Marius epey kılıksızdı, üzerindeki eski ceketinin düğmeleri kopuk, gömleğinin yakası da yırtıktı.

Arabacı, Marius'e ilgiyle baktıktan sonra, sol elini uzattı, baş ve işaret parmağını birbirine değdirip mangır işareti verdi.

Marius:

«Ne istediniz?» diye sordu.

Arabacı eğlenen bir sesle; «Paramı şimdiden isterim,» dedi.

İşte o zaman Marius cebinde sadece on altı metelik olduğunu hatırladı:

«Ne kadar?» diye sordu.

«Kırk metelik.»

«Dönüşte veririm.»

Adam bir ıslıkla kamçısını şaklatıp, oradan uzaklaştı. Zavallı Marius'ün yirmi dört meteliği olmadığı için, sevdiği kızın adresini öğrenemeyecekti. Ufku yeniden kararmıştı, mutluluğunu, sevincini, aşkını kaybediyordu. Demin görmüştü, oysa tekrar kör oluyordu. Sabahleyin fukara kıza verdiği beş frankı pişmanlıkla hatırladı. Beş frankı olsa kurtulacak, tekrar doğacaktı. Bocaladığı karanlık geceye gömülüyordu. Demin gözleri önünde dalgalanan ve bir kez daha kopan altından örülü ipliğe, geleceğinin o kara ipliğini bağlayacaktı. Hüzünle evine döndü.

Aslında durum o kadar kötü değildi. Yaşlı, hayırsever akşam altıda tekrar geleceğine söz vermişti. Marius bu kez, ne yapar eder onun izini yitirmezdi. Fakat kıza bakmakla öylesine meşguldü ki, babanın sözlerine fazla dikkat etmemişti.

Tam merdivenleri çıkıyordu ki, Jondrette'i gördü. O iyi adamın verdiği kalın ceket sırtında, bet suratlı, bir kılıksızla konuşuyordu.

Marius onun bir alçak olduğunu hemen anladı. Böyle adamlar suç işlemek için, gündüzleri saklanıp geceleri çıkarlar.

Lapa lapa yağan kar altında, baş başa vermiş fısıldaşan bu iki adamı bir polis görse, hemen işkillenirdi. Fakat Marius onları şöyle bir fark etmişti.

Epey kederli olmasına rağmen, ansızın aklında bir şimşek

çaktı. Jondrette'in konuştuğu adamı tanır gibi olmuştu. O alçak suratlı herifi, bir gün Courfeyrac göstermiş ve onun Fanchaud isimli epey belalı bir suçlu olduğunu da söylemişti. Daha sonraki yıllarda, bu Panchaud Bahar Çiçeği, Kolpacı, Gece Kuşu gibi adlarla cinayetler işleyecekti, şu sıralarda, henüz işinde ilk adımlarını atmasına karşın, yine de tehlikeliydi. 1832 yılında polis kendisini izliyordu, ama henüz aleyhinde yeterli kanıtlar bulunamamıştı.

11 MARİUS'E İYİLİK ETME TEKLİFİ

Marius, yavaş adımlarla merdivenden çıktı, tam odasına giriyordu ki, ardı sıra ayak sesleri duyarak başını çevirdi. Şu anda kızı görmek Marius'ün acısını çoğalttı. Beş frankını ona vermişti, fakat artık isteyemezdi, üstelik epey gecikmişti.

Başka bir arabayı nasıl bulurdu? Aslında kız belki de parayı harcamıştı bile, ona geri vermezdi. Demin gelenlerin adreslerini sormanın da hiçbir faydası olmayacaktı. Kız bilmezdi, nereden bilecekti ki. Fabantou imzasıyla yazılı mektup, «Saint-Jacques Kilisesindeki iyi kalpli Mösyö» adresine yazılmıştı.

Marius odasına girip kapısını kapatmak için, itti. Fakat kapı kapanmadı, delikanlı bir elin kapıyı aralı tuttuğunu gördü.

«Ne var?» diye sordu. «Orada kim var?»

Jondretteler'in kızıydı.

Marius'un sabrı kalmadı, katı bir sesle:

«Yine mi siz?» diye sordu. «Ne istiyorsunuz?»

Kız dalgınca durdu, hemen karşılık vermedi. Henüz içeri girmemişti, kapıdaydı. Sabahki gibi kendinden emin, ukala değildi. Marius yarı aralı kapıdan, onun kederli göründüğünü fark etti. Genç adam haykırdı:

«Ee, artık konuşsanıza. Benden ne istiyorsunuz?»

Kızın fersiz gözlerinde bir kıvılcım yandı:

«Mösyö Marius, çok acılı görünüyorsunuz, neyiniz var sizin?»

«Benim mi?»

«Evet.»

«Bir şeyim yok.»

«Bir sıkıntınız var, boşuna inkâr etmeyin!»

«Beni rahat bırakın... Yalnız kalmak istiyorum.»

Marius kapıyı itti, kız onun elini tuttu:

«Bakın, boşuna üstelemeyin. Size yardım etmek istiyorum. Siz çok iyi birisiniz, paralı olmadığınız halde, bu sabah bana beş frank verdiniz. Fakat siz bana derdinizi söylemiyorsunuz, oysa ben çok kaygılı olduğunuzu biliyorum. Sizin üzülmenizi istemem. Size yardımcı olabilirim, benden ne istersiniz? Hatırınız için her şeyi yaparım. Ama derdinizi söylemezseniz, size nasıl yardım ederim? Babama çok yardım ediyorum, mektup götürmesini, evlere girip çıkmasını, adres aramayı, birinin ardından giderek, kendimi göstermeden izlemesini bilirim. Derdinizi anlatın, isterseniz gidip sizin adınıza konuşurum. Böylece her şeyi yoluna koyarız. Beni istediğiniz gibi kullanabilirsiniz.»

Birden Marius'ün aklına bir şey geldi, denize düşen yılana sarılır.

Kıza yaklaştı:

«Dinleyin,» dedi.

Kızın yüzünde bir mutluluk ifadesi gördü, kız onun sözünü kesti:

«Oh, oh, benimle teklifsizce konuştunuz, bu da hoşuma gitti.»

Marius kıza açılmaya kararlıydı:

«Baksana, şu ihtiyarla kızını buraya sen getirdin değil mi?»

«Evet.»

«Adreslerini biliyor musun?»

«Hayır.»

«Bir iyilik yap, bana onların adreslerini öğren.»

Demin ışıldayan sönük yüz karardı.

«Ya, istediğiniz bu ha!»

«Evet.»

«Onları tanıyor musunuz?»

«Hayır.»

Kız, coşkuyla sordu:

«Ya, demek tanımıyorsunuz, fakat tanışmak istiyoruz?»

Demin «onlar» diyen kız, ansızın «o» demeye başlamıştı, sesinde acı tonlar seziliyordu.

Marius sordu: «Bana yardım edecek misin?»

«Şu güzel hanımın adresini mi istiyordunuz?»

Bu «güzel matmazel» deyiminde, Marius'ü huzursuz eden bir şey vardı. Hemen atıldı:

«Fark etmez, babanın adresi, kızın adresi, adres olsun da...»

Kız ona aksice baktı:

«Karşılığında ne vereceksiniz?» dedi.

«Ne istersen.»

«Ne istersem verir misiniz?»

«Evet.»

«Tamam, adresi öğrenir, size getiririm.»

Başını eğdi ve sonra seri bir hareketle kapıyı çarparak çıktı. Marius yalnız kalmıştı.

Bir sandalyenin üzerine attı kendini, başını ellerinin arasına alıp düşünceye daldı. Sanki başı dönmüştü. Sabahtan beri, gelişen olaylar gözlerinin önüne serildi. O meleğin görünüşü, kayboluşu, şu yoksul kızın kendisine önerisi, koyu bir kederde yüzen, ufacık bir umut ışığı oluşturmuştu. Marius, derin düşüncelerine tekrar daldı.

Birden dalgınlığından sıyrıldı.

Jondrette'in o kaba sesini tekrar duydu. Adam yüksek sesle Marius için çok önemli olabilecek şu sözleri söylüyordu:

«Ben sana eminim diyorum, onu görür görmez tanıdım.»

Jondrette kimden söz ediyordu? Kimi tanımıştı? İhtiyar'ı mı?

Yani onun «sevgilisinin babasını? Demek Jondrette onu tanıyordu.

Marius genç kızı saran o giz perdesinin açılacağını ve onun kimliğini öğreneceğini düşündü. Kimdi o kız? Marius kimi seviyordu? Babası kimdi? Onları örten koyu karanlık

dağılacaktı... Aman Tanrım... Tekrar masanın üzerine tırmandı ve izleme deliğine gözünü uydurdu.

Jondretteler'in çöplüğünü izlemeye başladı.

12 İHTİYARIN VERDİĞİ PARANIN HARCANMASI

Ailenin ve odanın manzarasında bir değişiklik yoktu. Kadın ve kızlar, gelen çıkını açmışlar; yün çorapları, yün bluzları, yün eteklikleri giymişlerdi. Yataklarının üzerlerini de o adamın getirdiği yeni battaniyelerle örtmüşlerdi.

Jondrette Baba, dışarıdan yeni dönmüş olmalıydı. Soluk soluğaydı. Kızları şöminenin önünde yere oturmuşlardı. Büyük kız, kardeşinin elini pansuman ediyordu. Kadın şiltenin üzerine yarı uzanmış, yüzünde büyük bir şaşkınlıkla, eşine baktı. Jondrette çok coşkulu görünüyordu. Odada geniş adımlar atarak bir aşağı bir yukarı dolanıyordu. Gözleri kıvılcımlar saçıyordu.

Kocasının karşısında korkak görünen kadın nihayet sorma cüretini gösterdi:

«Ne diyorsun, kesinlikle emin misin?»

«Kesinlikle! Benden kaçar mı? Gerçi üstünden tam sekiz yıl geçti ama onu görür görmez tanıdım. Senin tanımamana şaştım. Nasıl oldu da tanımadın?»

«Ben tanımadım.»

«Oysa sana dikkatle bak demiştim. Aynı boy, aynı tavır, yüzü biraz daha yaşlanmış, ama çok az. Böyle uzun yıllar yaşlanmayan insanlar vardır, nasıl ederler bilmem. Ses tonu. Tek fark adamın kılığının daha iyi oluşu. Ah, iblis, seni yakaladım, artık elimden kaçamazsın!»

Hemen sustu ve kızlarına:

«Haydi çocuklar,» dedi, «sizler dışarı, çıkın...»

Kızlar babalarının söylediğini yapmak için yerlerinden fırladılar.

Anneleri söylenecek oldu:

«Evet ama o, yaralı eli?»

Jondrette: «Açık hava iyi gelir,» dedi. «Haydi dışarı!»

Adamın itiraz kabul etmez bir tip olduğu belliydi. Kızlar sessizce çıktılar.

Tam kapıdan çıkıyorlardı ki, adam büyük kızının kolunu tuttu ve sözlerinin üstüne basa basa:

«Saat tam beşte gelmiş olacaksınız,» dedi. «Size ihtiyacım olabilir.»

Marius kulak kesilmişti.

Eşiyle yalnız kalan Jondrette, odada dolaşmayı sürdürdü. Sonra bir ara üstündeki kadın bluzunun eteklerini pantolonun beline sokmaya çalıştı. Sonra birden, karısına döndü ve kollarını göğsünde birleştirip, yengi dolu bir sesle:

«Bir şey daha söyleyeyim mi sana? O güzel hanım kim? Anladın mı?»

«Güzel hanım mı? Nereden bileyim bunu? Bana ne?»

Marius artık emindi, şu sırada sevdiği kızdan söz ediyorlardı. Kaygıyla kulak kabarttı, bütün ruhunu kulaklarında toplamıştı.

Fakat ne yazık ki, iyi duyamadı, çünkü Jondrette eğilip karısının kulağına bir şeyler fısıldamıştı. Sonra başını geriye attı ve yüksek sesle:

«Evet kız da, O.»

«Ne!»

Kadın yabanıl bir sesle bağırmıştı.

«Evet, O. Ben ne dediğimi biliyorum,» dedi adam.

Kadınının «Ne!» diye bağırırken nasıl bir sesi olduğunu anlatmak çok zor. Bu iki harfli kelimede neler yoktu? Hayret, kin, öfke ve acı. Hepsi de içiçe geçmiş ve müthiş ifadeler kazanmıştı. Kocasının az önce kulağına fısıldadığı sözlerden sonra, kadın zıvanadan çıkmıştı. Gerçi her zaman korkunç bir kadın olmuştu, fakat ne de olsa anneydi. Şu anda anne olmaktan da çıkmış canavarlaşmıştı.

«Olamaz!» diye bağırdı. «Benim kızlarım çıplık ayaklı. Üstlerine başlarına adam gibi giyecek bir şey bulamazlarken, onun ipekli mantosu, kadife şapkası ve saten pabuçlarının olmasına, aklın nasıl yatıyor? O çok şık bir hanım giyimliydi. Üzerinde hiç yoksa iki yüz franklık elbise vardı. Hem baksana, o çirkin, sıska, uyuşuk kızın biriydi. Oysa bu genç kız çok güzel, hayır olamaz, bu kız o olamaz.»

«Sana ne diyorsam o. Birazdan sen de anlayacaksın ya.»

Kocasının bu kararlı ifadesine Madam Jondrette öfkeden morarmış yüzüyle yanıt verip, korkunç gözlerini tavana çevirdi. O anda Marius, onu kocasından daha korkunç buldu. Kadın kaplan bakışlı dişi domuz gibiydi. Uğultulu bir sesle bağırdı:

«Nasıl olur! Kızlarıma merhametle bakan şu güzel kız o çirkin kız ha? Tekmelerimle onun karnını deşmek isterim.»

Şiltesinden çıktı ve bir ara saç baş darmadağınık, burnundan soluyarak odanın ortasında durdu. Ağzı açık, yumrukları sıkılıydı. Daha sonra tekrar kendisini şiltenin üzerine attı. Erkek, onu umursamadan dolanıp duruyordu.

Birkaç dakikalık bir sessizlikten sonra adam karısının önünde durdu ve demin yaptığı gibi, kollarını göğsünde birleştirip:

«Sana bir şey daha diyeyim mi?» diye sordu.

«Evet.»

Beriki uğultulu bir sesle: «Beni dinle,» dedi, «bir altın madeni buldum sayılır, bundan böyle işim gıcır!»

Eşi ona afallayarak baktı, kocasının delirmiş olabileceğini düşünmüştü. Fakat adam

sürdürdü:

«Bana bak, yıllardır parasızlıktan neler çektik, açlıktan öldük bittik. Isınacak ateş, yiyecek ekmek bulamadık. Artık ben de paralı insanlar gibi yaşamak istiyorum, patlayasıya yemek, şık

giyinmek, insan gibi yaşamak istiyorum. Ölmeden önce şöyle bir milyoner gibi yaşamaya, ne dersin?»

Kadın şaşkındı:

«Ne demek istiyorsun?» diye sordu.

Adam, baş salladı, göz kırptı ve bir köşede duran işportacı gibi sesini yükseltip:

«Ne demek istediğimi dinle!»

Karısı telaşlandı:

«Sus, bağırma bu kadar, yavaş ol. Yerin kulağı vardır.»

«Boş ver. Komşu çıktı, demin onu sokakta gördüm. Hem burada olsa ne çıkar... O ahmağın biri, ne anlar ki?..»

Fakat yine de karısını dinlemiş, sesini kısmıştı. Ama Marius birkaç kelime duyabildi. Dışarıda yağan kar, arabaların seslerini kesiyordu, bu da genç adamın daha iyice duymasını sağladı.

Marius şunları duydu:

«Dinle beni. Şu zengin moruğu enseledik sayılır. O elimizde. Her şeyi ayarladım, dışarıda binleriyle konuşup anlaştım, arkadaşlar bize yardım edecekler. Adam akşam saat altıda şu paraları getirmeye gelince onu sıkıca yakalarız. O saatte bizim şu aptal komşu da yemeğe gider. Burgon Ana komşulara bulaşığa çıkacak. Evde kimsecikler olmaz. Komşu, gece on birden önce gelmez. Kızlar nöbet bekler, sen de bana yardım edersin, adamı sucuk gibi bağlar, yola getiririz.»

Kadın sordu:

«Peki ama ya yola gelmez, söylediklerimizi yapmazsa?»

Jondrette eliyle müthiş bir işaret yaptı ve:

«Kaygılanma,» dedi. «Onu adam etmesini bilirim!»

Sonra bir kahkaha attı.

Marius ilk kez onun güldüğünü duyuyordu. Bu yumuşak ve titretici kahkaha genç adamı iliklerine değin titretti.

Jondrette, ocağın yanı başındaki bir dolap kapağını açıp eski bir şapkayı başına geçirdi.

«Ben şimdi çıkıyorum, daha önce görmem gereken adamlar var. Bak görürsün, her şey nasıl tereyağından kıl çeker gibi olacak. Öyle bir düzen kurdum ki! Birazdan dönerim. İyi iş yaptım, inan. Sen, burayı bekle.»

Ellerini pantolonun cebine atıp biraz dalgınca durdu ve sonra bağırdı:

«Neyse, sersem beni tanımadı. Bu da bir talih. Beni tanısa, bir daha geri gelmezdi. Elden kaçırırdık. Şu sakal beni kurtardı, benim şu canım sakalım, güzel sakalım!»

Tekrar güldü. Pencereye yaklaştı, kar hâlâ yağıyordu.

«Ne kötü bir hava,» diye homurdandı.

Ceketinin önünü kapattı:

«Bu benim için epey bol, ama önemli değil, iyi ki ihtiyar bunu bana bıraktı. Aksi halde yarı çıplak sokağa çıkamazdım. Ah kader, nelere bağlı!..»

Şapkayı gözlerinin üstüne kadar çekti ve çıktı.

Sonra tekrar kapıda göründü, sinsi ve yabanıl yüzünü içeri soktu:

«Ha, unuttum,» dedi. «Mangal yak.»

Karısının önlüğüne ihtiyarın verdiği beş frankı attı.

«Otuz meteliklik kömür al.»

«Tamam, kalanla da yiyecek bir şeyler alırım.»

«Sakın ha!»

«Ne?»

«Geri kalan parayı, sakın harcama!»

«Peki, ama niye?»

«Çünkü benim yapacak alışverişlerim var.»

«Ne?»

«Yakınlarda bir hırdavatçı var mı?»

«Evet, Mouffetard Sokağında öyle biri var. Ne kadarlık alışveriş edeceksin?»

«Üç frank harcarım herhalde.»

«Evet, ama yiyecek için para kalmıyor.»

«Bugün sen yemeği dert etme. Yemekten daha ilginç şeyler var aklımda...»

«Sen bilirsin, canım.»

Jondrette Baba, bu sözlerden sonra kapıyı kapattı ve bu kez Marius onun koridordan geçerek merdivenlere gittiğini duydu.

Tam o sırada, yakınlardaki Saint-Medard Kilisesinde saat ikindinin birini çalıyordu.

13 MARİUS BİR ŞEYLER YAPMAYA ÇALIŞIYOR

Hayalci olmasına rağmen Marius, cesur ve güçlü bir yaradılıştaydı. Aslında içine kapanık olması onun insaniliğini ve duygusallığını çoğaltmış, öfkelenme yetisini köreltmişti. Fakat haksızlığa gelemezdi. Haksızlık karşısında bir yargıç gibi adil davranırdı. Fakat şu

anda gördükleri kanını donduruyordu. O bir kaplumbağaya acır, fakat bir yılanı kolaylıkla ezerdi. Komşularının yılandan bile kötü canavarlar olduklarını anlaması birkaç saniyesini aldı. «Şu alçakları ezmek gerekiyor!» diye düşündü.

Aklına takılan sır iyice kararmıştı. Parkta rastladığı o güzel kız ve ihtiyar babasıyla ilgili düşünceleri karışıktı.

Tek anladığı Jondrette'in onları tanımış olması ve adamdan faydalanmak istemesiydi. İhtiyara bir tuzak kuruluyordu. O ve kızı büyük bir tehlikeyle yüz yüzelerdi. Marius, Jondrette'in tasarılarına engel olmaya karar verdi.

Genç adam, bir süre odada tek başına kalan kadına bakakaldı. Kadın ocağın içinden bir şeyler çıkarmaya uğraşıyordu. Onun bir mangalı yaktığını gördü.

Genç adam ses çıkarmamaya çalışarak, masanın üstünden indi. Birden mutlulukla doldu içi, sevdiği kıza yardım edeceğini düşünmek onu rahatlatmıştı.

Peki ama nasıl davranacaktı? Başı belada olanlara haber ulaştırması gerekiyordu. Onların bu çöplüğe dönmelerine engel olması zorunluydu. Evet, ama Marius onların yerini yurdunu bilmiyordu ki. Onları şöyle bir görebilmiş ve sonra onları tekrar Paris'in derinliklerinde kaybetmişti. Belki, akşam saat altıya değin dışarıda beklese ona haber verebilirdi. Fakat bu epey tehlikeli olurdu. Jondrette'in suçortakları onu görürlerdi. Onları kurtarmak bir yana, onların mahvolmalarına neden olabilirdi. Marius delirecek gibiydi, saat biri çalmıştı, akşam saat altıda o iyi kalpli adam, kendisi için hazırlanan tuzağa düşecekti. Hem de ne tuzak? Kim bilir şu katiller ona ne yaparlardı? Yapılacak tek iş vardı.

Marius seri bir kararla ceketini giydi, şapkasını başına taktı ve boynuna bir atkı alıp sessizce dışarı süzüldü.

Petit Banker Sokağına saptı. Çok basık bir duvar boyunca yürüyordu. Bu duvar bir arsaya açılırdı. Kar iyice tutmuştu, ayak sesleri duyulmuyordu. Derken genç adam sesler duydu, sağa sola baktı, kimsecikleri göremedi. Oysa sesler çok yakından gelmişti. Marius yürüdüğü duvarın arkasına bakmayı düşündü. Kendisine arkalarını dönmüş, sırtlarını duvara vermiş, iki serseri gördü. Bunlar baş başa konuşuyorlardı. Marius o iki adamı da tanımıyordu. İçlerinden biri sakallıydı, üzerinde bir önlük vardı, diğeri gür saçlı biriydi, pılı pırtı içindeydi. Sakallının başında Rum biçimi bir takke vardı, diğerinin başı açıktı, kıvırcık saçlarını kar kaplamıştı. Marius, azıcık daha yaklaşıp kulak kesildi. Gür saçlı adam arkadaşını dirsekleyerek:

«Patron-Minette'dekiler işe karışırsa iyi olur,» dedi.

Sakallı o kadar emin görünmüyordu: «Öyle mi sence?» diye sordu.

Darmadağınık saçlı olanı tekrar konuştu: «İyi iş, kelle başı beş yüz frank. En kötüsü beş ya da altı yıl yatmak. Haydi bilemedin on yıl yeriz, ama yakalanmayacağız.»

Diğeri kafasını kaşıyarak yanıtladı:

«Evet ama yakalanmayı da hesaba katmalı.»

«Ben sana bu iş olur diyorum, inan bana.»

Daha sonra konuyu değiştirdiler ve bir akşam önce tiyatroda izledikleri bir dramdan söz ettiler.

Marius yoluna gitti.

Derken, uğursuz suratlı serserilerin konuşmasının Jondret

te'in planıyla ilgili olduğunu düşündü. Evet sözünü ettikleri «İş,» o iş olmalıydı.

Genç adam Saint-Merceau Mahallesine değin yürüdü ve önünden geçtiği ilk dükkâna uğrayıp karakolun yerini sordu.

Adresi verdiler. Pontoise Sokağı, numara 14. Marius oraya koşar adımlarla gitti.

Bir fırının önünden geçerken iki meteliklik bir francala alıp yedi, akşam yemeğini yiyemeyeceğini biliyordu.

Yolda giderken Tanrı'nın yollarının sahiden çok isabetli olduğunu düşünerek, şükürler etti. O sabah Jondretteler'in kızına o beş frankı vermese, güzel kızla babasının artlarından arabayla gidecek, Jondretteler'in o korkunç tuzaklarından habersiz olacaktı. O zaman hem ihtiyar, hem de kızı mahvolacaklardı.

14 POLİSİN BİR AVUKATLA KONUŞMASI

Marius karakolun önüne varınca, hemen girdi ve komiserle konuşmak istediğini söyledi.

Oradaki bir görevli, kendisine komiserin orada olmadığını söyledi, ama acil bir şeyse müfettişle görüşebileceğini söyledi.

«Acil,» dedi Marius.

Memur kendisini bir odaya aldı. Orada uzun boylu ve iri kıyım biri, bir masanın ardında oturuyordu. Sobaya ellerini uzatan adamın dörtgen bir yüzü, ince dudakları, sert bir ağzı, epey gür ve kırlaşmış favorileri vardı. Adamın gözleri o kadar keskindi ki, sanki bu bakışlarla kalbinin içindekileri bile öğrenmek istiyor gibiydi.

Adamın müthiş görünümü Marius'ü ürkütemedi, onu Jondrette kadar tehlikeli bulmadı.

«Ne istiyorsunuz?» diye sordu Marius'e. Ona Mösyö bile dememişti.

«Komiserle görüşmek istemiştim.»

«Henüz gelmedi, onun yerine ben bakıyorum.»

«Çok gizli bir iş ve epey acil.»

«O zaman hemen anlatın.»

Sakin ve aynı zamanda korkunç görünümlü adam, karşısındakini korkutmakla birlikte, ona güven de veriyordu. Marius olanı biteni anlattı. Tanımadığı birinin tuzağa

düşmek üzere olduğunu bildirdi. O kötü adamın oturduğu evin yan odasında oturduğunu, avukat Marius Pontmercy olduğunu da ekledi. Tuzağı hazırlayan alçak adamın, Jondrette isimli ne olduğu bilinmez bir hırsız olduğunu, adamın suçortaklarının bulunduğunu, birkaç dakika önce Jondrette'in Panchuaud isimli bir sabıkalıyla konuştuğunu gördüğünü söyledi. Jondrette'in kızları evin önünde nöbet tutacaklardı. Her şey akşam saat altıda olup bitecekti. Harabenin çok tenha bir yerde olduğunu da belirtti. Hastane Caddesi, numara 50-52.

Bu numarayı söylediğinde müfettiş başını kaldırdı ve:

«Ya, demek koridorun bitimindeki oda.»

Marius:

«Evet, orayı biliyor musunuz?»

Müfettiş biraz sustu sonra sol ayağını kaldırıp sobada ısıttıktan sonra:

«Evet bilirim,» dedi.

Dişleri arasından söylendi:

«Patron-Minette'dekilerin işidir!»

Bu adı duyunca Marius hemen bağırdı:

«Evet demin o çeteden söz edildiğini duymuştum.

Az önce duvar önünde gördüğü iki adamdan söz etti. Müfettiş homurdandı:

«Tamam, onların adamları. Perişan saçlı Brujon olmalı, sakallı da Demi Liard yani İki Milyar.»

Adam bakışları yerde, düşünüyordu:

«Çetebaşının da kim olduğu... Ah, eyvah, çizmemin tabanını yaktım, lanet olası, şu sobaları da ne kadar harlı yakarlar. O harabe eski Gorbeau mülkü.»

Daha sonra, tekrar sordu:

«O sakallı ve perişan saçlıdan başka kimseyi görmediniz mi?».

«Bir de Pauchaud'u gördüm.»

«Ufak tefek, kara kuru birini görmediniz mi?»

«Hayır.»

«Peki ya çam yarması birini? Hayvanat bahçesindeki file benzeyen birini?»

«Hayır.»

«Peki, ya cin suratlı ve ihtiyar bir madrabazı andıran birini?»

«Hayır.»

«Dördüncüyü ise, onu suçortakları bile görmez, o sadece geceleri ortaya çıkar, onu görmüş olamazsınız.»

Marius şaşkındı, sordu:

«Peki ama bana söylediğiniz bu isimler neyin nesi?»

Müfettiş:

«Aslında onların saati değil.»

Sustu ve sonra:

«Numara 50-52. Orayı iyi bilirim. Ne yazık ki içeride gizlenecek olsak, hemen yakayı ele veririz. O zaman oyunlarını ertelerler. Zavallılar, o kadar kibirsizdirler ki, kalabalık karşısında rol yapamazlar. Hayır, yağma yok, ben onların şarkı söylediklerini ve dans ettiklerini görmek isterim.»

Bu konuşmadan sonra Marius'e döndü ve ona dik dik bakıp sordu:

«Cesur musunuz?»

«Neden olmayayım?» diye sordu Marius.

«Şu adamlar sizi korkutuyor mu?»

Marius'ün tepesi atmıştı, şu polis, çok kaba konuşuyordu henüz kendisine «Mösyö» bile dememişti.

«Sizden korktuğumdan daha çok korkacak değilim,» diye öfkeyle söylendi.

Müfettiş daha aksice baktı ve çok ağır bir sesle:

«Gözüpek biri gibi konuştunuz. Namuslu biri olduğunuza eminim. Cesaret cinayetten, namus da yetkeden korkmaz.»

Marius araya girdi:

«Tamam ama, ne yapmayı düşünüyorsunuz?»

Müfettiş bir soruyla karşıladı:

«O çöplüğün kiracılarının içeri girmek için anahtarları vardır değil mi? Sizde de olmalı?»

«Evet, var.»

«Verin bana.»

Marius yeleğinin cebindeki anahtarı mütfettişe verirken, şöyle dedi:

«İnanın bana, onlar çok güçlüler siz yanınıza birkaç adam alıp gelin.»

Müfettiş genç adama eğlenerek baktı ve sonra ceketinin her iki cebinden iki küçük tabanca çıkarıp ona uzattı. Bunları delikanlıya verirken:

«Bunları alıp evinize gidin, odanızda saklanın. Sizi dışarıda sansınlar. Tabancalarda ikişer mermi var. Siz o katilleri izleyin. Bana duvardaki bir delikten söz etmiştiniz. Adamlar geldikten sonra, bir zaman olayları öylece bırakın. Vakti gelince, bir el ateş edin, üst yanını bana bırakın. Ama dikkat, sakın telaşlanmayın. Adamları suçüstü yakalamak

isterim. Siz avukatsınız, ne demek istediğimi anlamışsınızdır.»

Marius tabancaları ceketinin yan cebine koydu.

Müfettiş: «Hayır,» dedi, «cebiniz kabardı, siz bunları pantolon ceplerinize koyun.»

Marius onun söylediğini yaptı. Müfettiş:

«Kaybedecek bir saniye bile yok, saat kaç oldu, iki buçuk, saat yedide mi demiştiniz?»

Marius:

«Altıda,» dedi.

«Vaktim var,» dedi, polis, «ama bir an bile yitirmemeliyim. Ne dediğimi unutmayın; bir el ateş edin.»

Marius onu ferahlatmak istedi:

«Kaygılanmayın.»

Delikanlı tam kapıdan çıkıyordu ki, müfettiş ona seslendi:

«Ha, bir şey daha söyleyeyim; yeni bir gelişme olacak olursa ya buraya gelin, ya da birini gönderin. Müfettiş Javert'i arasınlar.»

15 JONDRETTE ÇARŞI-PAZAR GEZİYOR

Birkaç dakika sonra, saat üç civarında, Courfeyrac ile Bossuet Mouffetard Sokağından geçiyorlardı. Kar iyice şiddetlenmişti, tipi gibi yağıyordu. Bossuet o sırada Courfeyrac'a şöyle diyordu:

«Sanki göklerde beyaz kelebeklerin vebası başladı, bu karlar tıpkı ölü kelebekler gibi değil mi?» Sonra Bossuet, Marius'ü gördü. Genç adam epey tuhaf halde, yokuşu çıkıyordu.

«Vay canına, Marius'a bak.»

«Evet, gördüm,» dedi Courfeyrac, «ama sakın ona seslenme.»

«Niye?»

«Çünkü işi var.»

«Ne işi var ki?»

«Görmüyor musun birini izliyor.»

Bossuet arkadaşını onayladı.

Courfeyrac:

«Baksana, nasıl sağa sola bakıyor, kaygılı gibi. Herhalde âşık olduğu kızın ardında

olacak...»

Bossuet etrafına dikkatle baktıktan sonra:

«Ben kız falan görmedim,» dedi. «Sokakta öyle birileri yok!»

Courfeyrac da, biraz baktıktan sonra:

«Haklısın, bir erkeğin peşinde.»

Sahiden Marius yirmi adım önünden koşan şapkalı bir adamı izliyordu.

Bu adamın üzerinde yepyeni bir redingot, ama ayağında paramparça bir pantolon vardı.

Bossuet bir kahkaha attı:

«Aman Tanrım! Bu da ne?»

Courfeyrac bilmişçe:

«O bir şair olmalı,» dedi. «Onlar hep böyledir, dilenciler gibi pantolonlar ve zenginler gibi ceket giyerler.»

Bossuet heyecanlanmıştı: «Haydi Courfeyrac,» dedi, «merak ettim, gel biz de artlarından gidelim bakalım, Marius'le şu adam nereye gidecekler?»

Courfeyrac karşı koydu:

«Bossuet, Meaux Kartalı, yazık sana, çok ayıp doğrusu. Bir erkeği izleyen birinin ardından gidilmez.»

Geri döndüler.

Marius, Jondrette'in Mouffetard Sokağına girdiğini görüp ardına takılmıştı. Jondrette izlendiğini fark etmeden yürümeyi sürdürdü.

Marius bir ara onun Gracieuse Sokağındaki çok döküntü bir kulübeye girip, birkaç dakika kaldığını gördü. Adam tekrar Mouffetard Sokağında yürümeyi sürdürdü. Köşedeki bir nalburun önünde durup içeri daldı ve Marius birkaç dakika sonra onu elinde bir paketle gördü. Adam kâğıdı sarılı kocaman bir makası ceketinin cebine attı. Sonra sola sapıp Petit-Banker Sokağına daldı. Marius artık adamı izlemeyi bıraktı. Çok isabetli davranmıştı, çünkü Jondrette duvar önünde sakallı ve dağınık saçlı adamlarla buluşacaktı. Jondrette arkasına baktı, kimseyi görmeyince, duvardan aşıp boş arsada yok oldu.

Marius adamın yokluğunu fırsat bilip görünmeden eve girmenin doğru olacağını düşündü. Aslında tam vaktiydi. Akşamları şehre bulaşık yıkamaya inen Madam Burgon mezbelenin giriş kapısını kilitlerdi. Marius anahtarını polise vermişti, bundan dolayı, kapı kapanmadan odasına çıkması gerekiyordu.

Karanlık çökmüştü. Ta ufuklarda, güneşin aydınlattığı yerde doğan ay yükselmeye başladı. Kıpkırmızı bir top gibi gökyüzünde görünüyordu. Marius koşarak mezbeleye vardı, kapı henüz açıktı, sessizce basamakları çıktı ve odasına süzüldü. Bu koridorda

birkaç boş oda vardı. Madam Burgon kapıları açık tutardı. Odalardan birinin önünden geçerken, içerde, dört baş görür gibi oldu. Fakat kendisi görünmek istemediği için bakmadan geçip gitti. Kimseye görünmeden odasına vardı. Tam vaktiydi, az sonra Madam Burgon'un kapıdan çıktığını duydu. Evin giriş kapısı ardından kapandı.

16 1832'NİN ÇOK TUTULMUŞ BİR ŞARKISI

Marius yatağının üzerine oturdu. Saat beş buçuk olabilirdi. Yarım saat sonra bir şeyler olacaktı. Karanlıklarda ilerleyen şu iki gücü düşündü. Bir yandan cinayet ilerliyordu, öte yandan adalet. Marius korkmuyordu ama, birazdan olacakları düşündükçe titremesini bastıramıyordu. Önce, tatlı bir rüya olarak başlayan gün, kâbusa dönüşmüştü. Delikanlı bütün bunların gerçekliğine inanmak için, ellerini pantolon ceplerindeki tabancalara değdirdi.

Kar kesilmiş, giderek parlayan ay bulutlardan çıkmıştı. Karın beyazlığına karışan ay ışığı odayı bir gün batımı ışığına boğmuştu.

Jondretteler'in odasında ışık vardı. Marius duvardaki çatlaktan kanlı bir kızıltı gördü.

Bu kızıltı bir mumdan gelen ışık olamazdı. Üstelik evde çıt yoktu. Kimse kıpırdamıyor, kimse konuşmuyordu, bir soluk sesi bile duyulmuyordu. Buz gibi ve çok koyu bir sessizlik. Işık olmasa Marius yandaki odanın bir mezar olduğuna yemin edebilirdi.

Marius usulca çizmelerini çıkartıp, yatağının altına itti.

Birkaç dakika geçti. Marius Jondrette'in döndüğünü duydu.

Birden sayısız ses yükseldi. Aile reisi hariç bütün aile odada toplanmıştı ve sessizce bekleşiyorlardı. Adam girdi:

«Ben geldim,» dedi.

«Hoşgeldin Beybaba,» diye seslendi kızları.

Kadın sordu:

«Ne oldu?»

Jondrette:

«Her şey yolunda, ama ayaklarım dondu. İyi, bak giyinmişsin. Böyle daha iyi bir halin var. Güven vermelisin.»

«Her an çıkmaya hazırım.»

«Sana dediklerimi unutmadın ya? Her şeyi yapacaksın değil mi?»

«Kaygılanma.»

Jondrette, «Çünkü,» dedi ama sözlerini bitirmedi.

Marius onun masanın üstüne ağır bir şey bıraktığını duydu. Herhalde satın aldığı kocaman makası masaya bırakmıştı.

Jondrette sordu:

«Ya, demek burada yemek yenildi?»

Anne:

«Evet üç irice patates aldım, biraz da tuz, ateşte pişirip yedik.»

Jondrette:

«Çok iyi,» dedi. «Yarın sizi lokantaya götüreceğim, ördek kızartması ile salata ısmarlarım size. Ağalar gibi tıkınırız. Her şey yolunda ya?»

Daha sonra, yarım sesle:

«Kapan açık ve kediler de burda.» Sesini daha da kısarak ekledi: «Şunu ocağa koy da ısınsın...»

Marius kömürlerin yanarken çıkardığı sesi duydu, sanki bir maşayla karıştırmışlardı. Jondrette bir daha sordu:

«Kapıyı yağladınız mı, gıcırtı olmasın.»

«Tamam,» dedi kadın, «her söylediğini yaptık.»

«Saat kaç?»

«Altıya geliyor. Demin Saint-Medard'da beş buçuktu.»

Jondrette:

«Haydi kızlar,» dedi, «nöbete, haydi gelin de sözlerimi iyice dinleyin.»

Bir fısıltı duyuldu.

Sonra Jondrette yüksek sesle sordu:

«Şu Burgon sürtüğü defolup gitti mi?»

Madam Jondrette onayladı.

«Komşunun odası boş ya? Adam evde değil ya?»

«Bütün gün dönmedi, hem bu saatte akşam yemeğine çıkar. Bilirsin.»

«Emin misin?»

«Elbette.»

«Olsun biz işi sağlama alalım, haydi kızım, sen şu şamdanı al git, odasına bir bak.»

Marius yere karınüstü yattı ve sessizce yatağın altına girdi.

Henüz girmişti ki, kapının deliklerinden bir ışık süzüldü.

Bir ses duyuldu:

«Baba, o evde yok.»

Marius büyük kızın sesini tanıdı.

Baba sordu:

«İçeri girdin mi?»

«Hayır, ama anahtarı kapı dışında olduğuna göre evde yok demektir.»

Babası buyurdu:

«Sen yine de bir bak.»

Kapı aralandı. Marius, elinde şamdanla kızın içeri girdiğini gördü.

Kız doğruca yatağa yürüdü. Marius bir an yakalanmaktan korktu. Fakat kız yatağa yakın duvara asılı olan aynaya doğru yürümüştü. Ayak ucunda başını yükseltip kendisine baktı. Yan odada bir şıngırtı duyuldu, zincir ve demirlerin şıngırtısı.

Kız elleriyle saçlarını düzeltti ve gülümseyerek bir şarkıya başladı. Çatlak sesiyle o yılların son moda bir romansıydı söylediği:

Aşkımız sadece bir hafta sürdü,

Mutluluklar ne kadar kısa,

Bir hafta sevinmiştik ikimiz,

Aşk mevsimi neden erkenden biter?

Aşk bitmesin, aşk bitmesin...

Bu arada Marius kaygılıydı. Kızın kendi nefesini duymasından korkuyordu.

Kız pencereye yaklaştı ve dışarı baktı, yine yüksek sesle söylendi: «Aman Tanrım! Paris beyaz gömleğiyle ne kadar çirkin.»

Aynanın önüne geçti ve kendisine bu kez profilden bakarak eliyle saçlarını kabarttı. Birden, yan odadan babanın sesi geldi:

«Eh haydi, ne yapıyorsun orada?»

Kız ayna karşısında durup seslendi:

«Yatağın ve masanın altına bakıyorum. Kimse yok burada.»

«Aptal şey hemen dön. Kaybedecek vakit yok...»

«Bağırma, geldim. Şu evde hiçbir şeye vakit olmaz zaten...»

Kız başka bir şarkıya başlayıp, kapıyı ardından kapatıp gitti.

Beni terk edip gidiyorsun kahraman olmak için,

Hüzünlü gönlüm hep gelecek seninle.

Hemen sonra Marius, kızların çıplak ayaklarının sesini duydu. Babaları ardı sıra haykırıyordu:

«Haydi, dikkat edin. Biriniz parmaklık önünde, diğeriniz Petit-Banker Sokağının başında dursun. Kuşkulu bir şey görür görmez hemen buraya dönün. Ha!.. Girişin anahtarını aldınız değil mi?»

Büyük kız homurdandı:

«Şu karda kışta yalın ayak nöbet beklemek!..»

Babaları kaba bir sevinçle:

«Yarın ikinize de şu beğendiğiniz uğurböceği rengindeki ayakkabılardan alırım,» dedi.

Kızlar hemen merdivenleri indiler. Birkaç saniye sonra kapanan kapının sesi duyuldu. Kızlar dışarıdaydı.

Evde Marius ile Jondretteler'den başka kimse kalmamıştı. Bir de Marius'ün demin şöyle bir görebildiği karanlık adamlar.

17 MARİUS'ÜN BEŞ FRANKI NELERE GİTTİ

Marius artık izleme yerinin önüne geçme vaktinin geldiğini düşündü. Bir sıçrayışta masanın üstüne çıkıp, gözünü deliğe uydurdu. Jondretteler'in odası epey tuhaf görünüyordu. Marius o kızıl ışığın kaynağını görebildi. Bir şamdanda iri bir mum yanıyordu, ama kızıl ışık ondan gelmiyordu. Ocağın içindeki bir mangal her yeri kızıla boyamıştı. Bu, kadının sabahtan hazırladığı mangaldı. Marius mangala sokulu makası seçti, Jondrette'in hırdavatçıdan satın aldığı makastı. Kapının yanı başında iki kütle görünüyordu. Biri demir hurdaları ve zincirler, diğeri yumak halinde ipler. Böylece görünen çöplük, odadan çok bir nalbant dükkânını andırıyordu. Fakat Marius böyle

aydınlanan Jondrette'i bir nalbanta değil de, bir cehennem zebanisine benzetti.

Mangaldan yükselen ısı masanın üzerindeki mumun erimesine neden olmuştu. Şömine önünde, eski bir fener duruyordu. Mangal ocağın tam içine yerleşmiş olduğundan, duman ocak bacasından çıkıyor ve içeriyi duman doldurmuyordu. Pencerenin kırık camından içeri süzülen ayışığı, bu kızıl çöplüğü gümüşe boyamıştı. Kırık camdan giren temiz hava, odadaki kömür kokusunu dağıtmıştı.

Gorbeau yıkıntısını daha önce tanımlamıştık, bu nedenle, Jondretteler'in karanlık ruhunun bir aynası sayılan boğucu oda, korkunç bir olaya, bir cinayete sahne olabilecek bir dekor oluşturuyordu. Paris caddelerinin en tenha köşesindeki evin koridorunun en dipteki odasıydı. Tuzak için bundan elverişli bir yer bulunamazdı.

Jondrette piposunu yakmış, kırık iskemleye yan ilişmiş, keyif çatıyordu. Eşi yarım sesle, ona bir şeyler anlatıyordu.

Marius, arkadaşı Courfeyrac gibi, her şeyde komik bir yan bulsa, kadının o şaşılası kılığı karşısında gülmekten kırılırdı. Kadın, başına eskiden kral muhafızlarının giydikleri uzun tüylü şapkalardan birini takmış, örme etekliğinin üzerine, aynı yünden bir şal almış ve sabahleyin kızının beğenmediği erkek ayakkabılarını yün çoraplarının üzerine geçirmişti. İşte onun bu süslenmesi karşısında eşi: «Bravo, giyinmişsin iyi ettin, böylece daha saygın görünüyorsun, güven veriyorsun,» demişti.

Jondrette ise, yine yırtık pantolonun üzerine yepyeni ceketi giymiş ve Courfeyrac'ın dediği gibi bohem bir şair kılığına bürünmüştü.

Adam sesini yükseltti:

«Ha, yeri gelmişken, bak ne düşündüm, hava karlı olduğuna göre, adam yine arabayla gelir. Sen feneri yak ve aşağı in, araba sesini duyar duymaz hemen kapıyı açarsın. Elinde fenerle adamın önünden merdivenden çıkar, ona ışık tutarsın. Sonra hemen in, arabacının parasını ver ve arabayı sav.»

Kadın sordu:

«Peki ya para?»

Jondrette cebine el attı ve ona beş frank verdi.

Kadın:

«O da nesi?» diye bağırdı.

Jondrette gururla:

«Şu komşunun bizim kıza verdiği para,» dedi. Daha sonra ekledi:

«Bize iki sandalye gerek.»

«Neden?»

«Neden olacak oturmak için.»

Marius ansızın ecel terleri döktü, çünkü kadın sakince: «Tamam, gidip komşunun sandalyelerini alayım,» diyordu.

Marius'ün oradan inip yatak altına girmeye vakti olmadı. Jondrette karısına sesleniyordu:

«Mumu alsana...» Kadın karşı koydu: «Kaç elim var ki mumu alayım, iki sandalyeyi zor taşırım. Zaten ayışığı iyice aydınlatıyor, muma ihtiyaç yok.»

Marius kadının el yordamıyla kapısının dışındaki anahtarı aradığını duyar gibi oldu.

Madam Jondrette içeri girdi.

Damdaki pencere ayışığının birazını odaya yaymış, büyücek iki gölge oluşturmuştu. Gölgelerden biri Marius'ün dayandığı duvarı kaplıyor, onu gizliyordu.

Kadın içeri girdi, Marius'ü fark etmeden sandalyelere doğru yürüdü, onları aldığı gibi, dışarı çıktı. Kapıyı çarparak kapatmıştı.

Genç adam geniş bir soluk aldı.

Odasına dönen kadın eşine:

«Sandalyeleri getirdim,» dedi. Adam da, «Haydi feneri al, moruk birazdan gelir, in aşağıya,» dedi.

Kocasının sözünü dinleyen kadın, hemen indi. Jondrette tek başınaydı. İki sandalyeyi masanın kenarına yerleştirdi.

Ateşteki makası iyice kızsın diye diğer yana çevirdi. Ocağın önüne yırtık bir paravan koyarak mangalı salladı. İp ve zincir yumağına eğilip sanki bir şeyler almak istedi. Marius biçimsiz yığında ipten bir merdiven olduğunu gördü.

Bu ip merdiven ve birkaç demir topuz kapı ardındaki zincirlere karışmıştı. Fakat sabahleyin bunlar yoktu, herhalde Jondrette bunları akşam üstü alıp getirmiş olmalıydı.

Marius bunların marangoz gereçleri olabileceğini düşündü.

Marius bu konuda biraz bilgili olsa, bunların hırsızların kullandığı gereçler olduklarını anlardı.

Ocak, masa ve sandalyeler Marius'ün hemen karşısındaydı. Ocaktaki mangal görünmüyordu. Oda sadece mumla aydınlanıyordu. Masadaki en küçük nesne bile kocaman bir gölge olmuştu. Duvarın önündeki bir ibriğin verdiği gölge, duvarın büyük bir bölümünü kaplamıştı. Odada insanı ta iliklerine değin donduran korkunç bir hava seziliyordu.

Jondrette piposunu sönmeye bırakmıştı ki, bu onun epey dalgın olduğunu gösteriyordu. Masanın başına geçip oturdu. Mum ışığı onun yüz hatlarını daha belirgince aydınlatmıştı. Somurtuyordu, arada bir elini açıp kapatıyordu, sanki kendi kendisiyle giriştiği konuşmayı sürdürür gibi dudaklarını oynatıyordu. Yine böyle bir kendisiyle konuşma bitiminde masanın çekmecesini çekerek, bir mutfak bıçağı çıkardı. Keskin yerinde parmağını gezdirip onu denedi. Daha sonra bıçağı tekrar yerine koydu.

Marius da cebindeki tabancayı çıkardı ve tetiği kaldırdı. Bu arada silah bir tıkırtı çıkardı, Jondrette yerinde doğruldu:

«Kim var orada?» diye seslendi.

Marius soluğunu tuttu. Jondrette bir süre daha kulak verdi ve gülerek şöyle söylendi:

«Ne aptalım, duvardaki tahtalar çatırdamıştır.»

Marius elinde silahla bekledi.

18 YARDIMSEVER ZİYARETÇİ

Epey uzaktan gelen bir çanın titreşimleriyle camlar zangırdadı. Kilisenin çanı saat altıyı haber vermişti.

Jondrette her darbeyi başını sallayarak dinledi. Altıncıda eliyle mumunu söndürdü.

Daha sonra odada dolanmaya başladı, koridoru dinlemek için kulağını kapıya verdi, kendi kendisine homurdandı: «Aman Tanrım, umarım gelir, ya gelmezse!» Daha sonra gelip iskemlesine çöktü.

Henüz oturmuştu ki, kapı açıldı.

Madam Jondrette kapıyı açmış, müthiş bir şekilde gülümsüyordu.

«Buyurun efendim,» diye söylendi.

Jondrette yerinden kalkıp:

«Buyurun velinimetim,» dedi.

ihtiyar göründü.

Yüzünde iyi ifadeli bir hava vardı.

İçeri girer girmez masanın üstüne dört altın bıraktı:

«Mösyö,» dedi. «İşte size seksen frank, kiranızı ödeyin, arta kalan yirmi frankı da ihtiyaçlarınıza ayırırsınız. Daha sonra bir şeyler ayarlarız.»

Jondrette karısına yaklaşıp:

«Tanrı bu iyiliğinizi karşılasın iyi kalpli efendim,» diye mırıldandı. Bu arada karısına fısıldadı: «Arabanın parasını öde ve geri yolla.»

Kocası selamlama işine girişmişti, kadın hemen çıktı. Jondrette konuğu oturttu. Kadın birkaç saniye sonra döndü ve kocasına fısıldadı:

«Tamam.»

Sabahtan beri yağan kar yerleri o kadar kaplamıştı ki arabanın tekerlek sesleri duyulmuyordu. Ne geldiğini duymuşlardı, ne de gittiğini.

Bu arada ihtiyar adam oturmuştu.

Jondrette karşısındaki yere ilişti.

Okurun bir düşünce edinmesi için, dekoru anlatmak isteriz. Tenha bir mahalle, dondurucu bir gece, Salptriere Mahallesinin karla kaplı bomboş arsaları, arada bir görünen gece fenerlerinin boğuntulu ışıklar. Kimseciklerin olmadığı, ıssız bir yer. Bütün bu sonsuzluklar arasında, Jondretteler'in o mezbelesi, tek bir mumun aydınlattığı oda. Odada yüz yüze oturan iki erkek. Sakin ve huzurlu ihtiyar, hain ve can alıcı Jondrette. Bir köşede dişi kurt gibi Madam Jondrette ve duvarın öte tarafında tek bir kelimeyi kaçırmak istemeyen, bütün ruhunu göz ve kulaklarında toplamış olan Marius. Eli tetikte.

Marius biraz korkmuş olsa da, kendi adına korkmuyor, içinden sürekli aynı sözleri yineliyordu:

«İstediğim anda o alçağı durdurabilirim. Onun adama zarar

vermesini önleyebilirim.» Polislerin bir yerlerde pusu kurduklarını, kendi işaretini beklediklerini biliyordu.

Aynı zamanda ihtiyar ile Jondrette'in konuşmalarının kendisi için de iyi olacağına inanmıştı.

19 YASADIŞI İŞLER

İhtiyar oturur oturmaz, boş şiltelere bir baktı:

«Zavallı küçük yaralı nasıl?» diye sordu.

Jondrette yürek yakıcı, ama minnet dolu bir gülümseyişle:

«Ah, çok kötü, velinimetim,» dedi. «Ablası onu pansuman için hastaneye götürdü. Birazdan dönerler.»

Yaşlı adam, tuhaf kılıklı kadına bir göz atıp:

«Hanımefendiyi daha iyi gördüm,» dedi.

Kapının önüde duran kadında bir gözdağı ifadesi vardı.

Jondrette: «Ah efendim, o ölüm halinde, ne var ki çok cesurdur. O bir kadın değil, bir öküz gibidir...»

Bu sözlere duygulanan kadın, işveli bir sesle:

«Ah sen de beni sürekli kayırırsın Mösyö Jondrette,» dedi.

İhtiyar şaşkın göründü:

«Jondrette mi, oysa adınızın Fabantou olduğunu sanıyordum.»

Jondrette omuzlarını kaldırdı ve eşine anlamlıca bakarak:

«Fabantou sahne ismim,» dedi, «malum biz sanatçılar kendi adımızı fazla

kullanmayız da.»

Okşayıcı bir sesle ekledi:

«Ah efendim,» diye başladı, «şu zavallı sevgili ile çok mutlu olduk. Aslında bizi kurtaran da bu oldu ya. Sevgimiz de olmasa ne ederdik? Ah, güçlü kollarım var ama iş bulamıyorum. Acılar her yandan sardı. Bir ara kızlarıma bir meslek öğretmeye heveslendim. Evet, o çocukları bile çalıştırmayı göze aldım. Ama bunu bile başaramadım, karton kutu yapımını öğretmek

istemiştim. Fakat bunun için de malzeme gerekti, hepsi ateş pahası, üstelik günde sadece dört metelik kazanmak için, değer mi? Bununla nasıl yaşanır? Ah şu devletin beceriksizliği, baştakiler hiç fukaraları düşünmüyor, tok açtan anlamaz deyimi, boş değil... Oysa bir zamanlar böyle miydik? Ah o zengin günlerimi hatırladıkça içim sızlıyor... O günlerden elimde kalan, tek bir andaç var. Eşsiz bir tablo, aynı zamanda duygusal açıdan benim için vazgeçilmez. Bu paha biçilmez tabloyu, bu gözdemi bile elden çıkarmaya hazırım inanın. Ne yapalım geçim derdi...»

Jondrette aklına gelenleri böyle karman çorman söyleyedursun, Marius ansızın odanın karanlık bir köşesinde o zamana kadar fark etmediği bir adam gördü. Bu adam o kadar sessizce girmişti, kapının açıldığını bile duymamışlardı. Yeni gelenin üzerinde mor fanila, yamalı bir pantalon vardı. Suratı isten simsiyahtı. Kolları ve ayakları çıplaktı, boynu kalındı, kolları dövmeliydi. Adam usulca şiltelerden birine oturdu. Kadının hemen arkasında durduğundan belirgince seçilmiyordu.

O sırada birden işkillenmiş gibi duran ihtiyar, başını çevirip yabancı adamı gördü:

«Bu da kim?» diye sordu.

«O mu, evet bir komşumuz, boş verin efendim.»

Aslında bu komşunun suratı tekinsizdi, fakat çok iyi kalpli bir adam olan ihtiyar, daha fazla uzatmadan ev sahibine döndü:

«Evet Mösyö Fabantou, ne diyordunuz?»

«Evet velinimetim, satılık tablomdan söz ediyordum.»

Bu sırada, çıngıraklı bir yılanın gözlerine benzeyen, sinsi bakışlarını adama çevirmişti.

Kapıda bir ses oldu. İkinci bir adam da girmişti. O da ilk gelen gibi, kötü kılıklı ve çıplak kolluydu. Onun da yüzünde isten bir maske var gibiydi.

Adam sessizce girmeye çalışmıştı, ama ziyaretçi onu fark etti.

Jondrette hemen anlattı:

«Onlar kiracılar, yan odalarda oturan işçi arkadaşlar, arada sırada uğrarlar. Evet ne diyordum, elimde kalan o eşsiz tablodan söz ediyordum, işte bakın.»

Adam kalktı ve ters halde duvara dayadığı tabloyu çevirdi. Bu loş aydınlıkta tabloya benziyordu. Ancak Marius hiçbir şey göremedi. Bunu kaba çizgiler ve çiy renklerle yapılmış panayır afişlerine benzetti.

İhtiyar sordu:

«O da nesi?»

«Ah velinimetim, bu değerli bir tablo... ünlü bir ressamın fırçasından çıktı. Kızlarımı sevdiğim kadar bu resmi de severim, bana ne çok şey hatırlatır. Fakat dediğim gibi, o kadar zordayım ki elden çıkarmak zorundayım...»

Belki tesadüf, belki de bir kuşku başlangıcıyla, ziyaretçi, gözlerini odanın karanlık köşesine çevirdi. Orada dört erkek gördü, içlerinden üçü yatağın üzerine oturmuştu. Hepsinin de kılıkları perişan, kolları çıplak, yüzleri is karasıydı. Yatağa uzanmış biri, gözlerini kapatmış, uyuyor gibi yapıyordu. İçlerinden en ihtiyarıydı. Biri sakallıydı, diğeri perişan saçlı. Hiçbirinin ayağında ayakkabı yoktu, çorap giymişlerdi, bazıları da yalınayaktı.

Jondrette, ihtiyarın onlara ilgiyle baktığını fark etti.

«Evet,» dedi, «bunlar ahbaplarım, komşular, bizim burada ateş yakıldığını duydular; ısınmaya gelmişler. N'eylersiniz efendim, arada bir yardımlaşmak gerek, zararsız çocuklardır, kömürde çalışırlar. Siz onlara aldırmayın. İyi kalpli efendim, şu tablomu satın alın. Sizden fazla istemem, siz ne kadar verirsiniz?»

ihtiyar, gözlerini Jondrette'in yüzüne çevirdi, ondan epeyce kuşkulanmıştı:

«Evet ama, bu meyhanelerin kapılarına asılan bir şey yalnızca, belki üç frank eder.»

Jondrette hoş bir sesle yanıt verdi:

«Cüzdanınız yanınızda mı, ben bin franka fit olurum.»

İhtiyar yerinden kalktı ve etrafını gözleriyle taradı. Soldaki pencerenin önünde Jondrette vardı. Jondrette kadın, dört yabancıyla kapıyı tutuyordu. Adamlar yerlerinden bile oynamamışlardı, sanki konuğu görmemişlerdi. Jondrette, yakınan bir sesle sürdürdü. Öyle acıklı bir sesle konuşuyordu ki, bir ara ihtiyar, adamın yoksulluktan kafayı sıyırmış olabileceğini düşündü.

«Ah efendim, şu tabloyu satın alamazsanız, bittim demektir, inanın. Artık kendimi sulara bırakmaktan başka çarem kalmadı, meteliğim yok. Demin de size anlattığım gibi kızlarıma şu karton kutu işini öğretmek istedim. Ama bir yığın masraf çıkardılar. Değişik tipte bir masa, salt bu işe yarayacak bir gazocağı, tutkalı hazırlamak için farklı bölmeleri olan bir çanak, bir kalıp çeliği çivilemek için bir çekiç, penseler, ve daha neler!.. Ben bunca masrafın altından nasıl çıkarım? Üstelik kazanç da günde dört metelik. Günde on dört saat çalışmaya karşılık, işçi kızın çok özenli davranması, kâğıdı ıslatmaması, kutuları lekelememesi için harcamak zorunda olduğu gayret de cabası! Günde dört metelikle nasıl geçinirsiniz, efendim?..»

Jondrette bunları anlatırken, ihtiyara bakıyordu. Oysa ihtiyar, Jondrette'e bakışlarını çevirmiş, inceliyordu. Marius dikkat kesilmişti. İhtiyarın ne düşüneceğini bilemiyordu.

Jondrette ya ahmak, ya da bir deliydi. Jondrette sürekli aynı sesle:

«Artık kendimi nehre atmaktan başka yolum kalmadı. Geçen akşam Austerlitz Köprüsünün basamaklarını indim, tam suya atlıyordum ki, ardımdan daha da sefil hale düşecek olan ailemi düşünerek caydım, ama artık daha fazlasına dayanamayacağım, bıçak kemiğe dayandı!..»

Derken bir değişim oldu. Fersiz gözlerinde korkunç bir ışık parladı ve o kara kuru adam dikleşti, korkunç görünüyordu. İhtiyara birkaç adım yaklaştı ve patlayan bir sesle:

«Bütün bunlar hikâye,» dedi. «Siz beni tanıdınız mı?»

20 TUZAK

Evin kapısı tekrar açıldı, mavi keten önlüklü ve yüzleri maskeli, üç erkek daha girdi. Siyah kâğıttan maskeleri vardı. Bunlardan biri zayıftı, elinde ucu demirli bir sopa tutuyordu. İkincisi çam yarması biriydi, o da sağ elinde demirden bir topuz tutuyordu. Üçüncü adam ilki kadar sıska olmasa da, o devanasına göre ince sayılırdı, o da elinde bir zindan kapısından alınma, kocaman bir demir çubuk sallıyordu.

Jondrette, herhalde bu adamları bekliyordu ki, hemen aralarında bir konuşma başladı. Ev sahibi, eli sopalıya sordu:

«Hazır mı?»

Beriki:

«Evet.»

«Montparnasse nerede?»

«Fiyakalı delikanlı, kızınla cilveleşmek için dışarıda kaldı.»

«Hangisiyle?»

«Büyük olanla.»

«Aşağıda kira arabası bekliyor mu?»

«Evet.»

«Atlar nasıl?»

«Rüzgar gibi.»

«Tamam.»

«Araba bekliyor, sen öyle istemedin mi?»

«Evet,» dedi Jondrette.

İhtiyar ansızın bembeyaz kesilmişti. Nasıl bir kapana düştüğünü anlamıştı. Etrafına dikkatle bakmasına rağmen, yine de korkmuş birine benzemiyordu. Masanın arkasına geçmişti. Az önce, kendi halinde hayırsever bir ihtiyar olan adamcağız, bir anda sanki boksör kesilmişti. Sandalyesinin tahtasına elini gözdağı veren bir şekilde dayadı.

Böyle bir tehlike karşısında kılını oynatmayan bu yürekli ve güçlü ihtiyara Marius hayran kaldı. Aslında sevdiğimiz kızın babası bizim için asla bir yabancı sayılmaz. Marius bu adamla gururlandı.

Jondrette'in, kömür işçileri diye tanıştırdığı üç adam, köşedeki hırdavatlara eğilmiş, bir şeyler arıyorlardı. Biri eline bir kerpeten aldı, diğeri keser, üçüncüsü de bir kıskaç. Tek kelime etmeden kapıyı tuttular.

Yatakta uyuklayan ihtiyar bir ara gözlerini açtı, Madam Jondrette onun yanına oturdu.

Marius artık birkaç saniye sonra harekete geçme vaktinin geleceğini düşünüp, sağ elini o deliğe doğru yükseltti, ateşe hazır bekledi.

Jondrette yeni gelenle fısıldaşmasından sonra, ziyaretçiye döndü ve iğrenç gülüşüyle sorusunu yineledi:

«Beni tanımadınız mı?»

İhtiyar onun yüzüne dik dik bakarak:

«Hayır,» dedi.

O zaman Jondrette masaya yaklaştı, mumun üstüne eğilip o korkunç yüzünü ihtiyarın sakin yüzüne yaklaştırdı ve ısırmaya hazır bu yabani hayvan gibi şöyle bağırdı:

«Adım Fabantou değil, Jondrette de gerçek adım değil. Benim adım Thenardier'dir. Montfermeil'deki han sahibi. Duydunuz mu, Thenardier? Haydi, artık beni tanıdınız mı?»

İhtiyarın yüzüne bir kırmızılık yayıldı, ama sakince:

«Hayır, çıkaramadım.»

Marius onun sözlerini duymadı. Onu, o anda gören, ne kadar etkilendiğini anlardı. Genç adam bir anda yıkılmıştı. Jondrette, isminin Thenardier olduğunu söylediğinde, Marius titremeye başlamış ve düşmemek için duvara dayanmıştı. O anda, sanki gövdesinin bir kılıçla yarılmış gibi olduğunu hissetti. Daha sonra ateş açmaya hazır olan sağ kolunu yavaşça indirdi. Jondrette'in Thenardier diye yinelemesinden sonra, perişan olan Marius, az daha elindeki tabancayı düşürecekti. İhtiyarın hâlâ tanıyamadığı Thenardier adını, Marius çok iyi tanırdı. Bu ad onun için kutsal bir şeydi. Babasının vasiyetinde yazdığı bu adı, Marius günlerce göğsünde taşımıştı. Daha sonra, babasının o kelimelerini kafasına, yüreğine kazımıştı: «Thenardier isimli biri hayatımı kurtardı, oğlum onu bulsun ve ona elinden gelen iyiliği etsin.» Bu ad Marius için epey değerliydi, babasının anısına bağlı bir isim. Uzun zaman aradığı şu Montfermeil'deki hancıyı nihayet bulmuştu. Ne yazık ki, babasının kurtarıcısı bir yol kesiciden başka biri değildi. Marius'ün yıllarca aradığı, yardım etmek için uğraştığı adam, sadece bir hırsız değil, canavar ruhlu bir adamdı. Şu anda, onun bir cinayet tasarladığından emindi delikanlı. Alınyazısı, kendisine ne korkunç bir oyun hazırlamıştı!

Toprakta yatan babası, Marius'den Thenardier'ye yardım etmesini istiyordu. Marius dört yıldır, bu borcu ödemek için hiçbir özveriden kaçınmamıştı. Ama tam bir eşkıyayı, bir katili adalete teslim edeceği anda, yazgı, alaylı bir sesle, «O, Thenardier!» diye haykırıyordu. Waterloo'da, mermiler arasında babasını sırtlayıp kurtaran bu adama Marius, tam borcunu ödeyecekti ki, onun ipe layık biri olduğunu öğreniyordu. Babası kendisine Thenardier'ye yardım et, diye haykırıyor, oysa kendisi adamı ipe yollayarak babasının borcunu ödüyordu. Marius, ne edeceğini şaşırmıştı, korkunç düşüncelerle boğuşuyordu. Kararsızlığı giderek çoğalıyordu. Adamın bir cinayet tasarladığı gün gibi açıktı, kendisine yardım eden eli ısırıyordu, şu alçak.

Marius bu haksızlığa nasıl alet olurdu? Öte yandan, hancıyı polise teslim etmekle, babasının anısına ters davranmış olacaktı. Peki ama bunca kötü birine nasıl acınırdı? Marius yaprak gibi titriyordu, şimdi iki kişinin yazgısı elindeydi. Bir yandan günahsız bir ihtiyarın, sevdiği kızın babasının katledilmesine ya da yaralanmasına sebep olacaktı, öte yandan babasının kurtarıcısını mahkûm ettirecekti... Elindeki silahı ateşleyecek olsa, ihtiyar kurtuluyor ve Thenardier mahvoluyordu. Ateş açmasa ihtiyar feda ediliyor ve Thenardier kurtuluyordu.

Marius iki camii arasında kalmıştı. Bir yandan sevdiği kızın babasını kurtarması için yalvardığını duyar gibi oluyor, öte yandan babasının Thenardier'ye yardım etmesini söylediğini hatırlıyordu. Marius delirecek gibi oldu, artık ne edeceğini bilemedi. Dizleri titredi düşünüp karar verecek fırsatı bile kalmamıştı ki, olaylar daha da hızlandı. Marius bir anaforda gibiydi. Bir ara kendinden geçecek gibi oldu.

Bu arada Thenardier (artık ona Jondrette demeyeceğiz) ziyaretçinin önünde dolanıp durmaya başlamıştı. Mumu kaptı, öyle hızla şöminenin üstüne bıraktı ki, neredeyse fitil sönecekti. Daha sonra korkunç bir ifadeyle ihtiyara döndü ve tısladı:

«Oh hele şükür, sizi buldum nihayet iyiliksever efendim, eski giysili para babası, çocuklara pahalı bebekler satın alan Noel Baba... Ya, demek, hâlâ beni tanımadınız ha? Demek, 1823 yılının Noel gecesi benim şu Montfermeil'deki hana gelip Fantine'in çocuğunu götüren adam siz değil misiniz? Onu siz benden çalmadınız mı? Üzerinizde hardal sarısı bir ceket yok muydu? Bu sabah bana getirdiğiniz gibi elinizde de giysi dolu bir çıkın yok muydu? Yoksa siz bir çamaşırcı mısınız milyoner efendim? Yoksullara dükkânda satılmayan malları veriyorsunuz. Demek, beni tanımadınız, ne iş ama? Evet ama ben sizi çok iyi tanıdım. Hanlara yoksul kılıklarla gelip, insanı kandırmanın, eliaçık davranarak kişilerin ekmek paralarını çekip almanın, ne demek olduğunu size gösteririm. İnsanı mahvettikten sonra, ona büyük gelen bir ceketle, iki battaniye verip, paçayı kurtardım sanıyorsun ha, moruk! Alçak seni!..»

Bir ara kendi kendisine konuştu, kinini dağıtmak ister gibi homurdandı ve sonra hıncını masadan alır gibi yumruklar indirdi ve:

«Şu ahmağın haline bir bakın...»

Sonra ona çıkışmayı sürdürdü:

«Bir zamanlar, beni ahmak yerine koydunuz. Tüm acılarıma siz neden oldunuz. Bin beş

yüz frank karşılığında yıllarca büyüttüğüm o kızı alıp götürdünüz, oysa kız bana epeyce para getiriyordu. O benim için altın yumurtlayan tavuktu. Evet onu götürmekle bana çok kötü bir oyun ettiniz... Oysa ben o parayı yeyip içip harcadım, ah meyhanemde şarap içenler zıkkım içsinler, keşke onlara zehir olsa. Neyse, onunla çekip gittiğinizde arkanızdan geldim ama ormanda elinizdeki sopayla gözümü korkuttunuz. O gün, siz benden daha güçlüydünüz. Şimdi sıra bende. Şu-sırada bütün ipler elimde. Sen de artık şapa oturdun ihtiyar. Evet, artık gülme sırası bende. Öyle bir faka bastın ki... Bakalım paçayı nasıl kurtaracaksın!.. Sana oyuncu olduğumu söyledim; ismimin Fabantou olduğuna, Matmazel Mars ile taşra turnelerine çıktığıma ikna ettim, seni koca ahmak. Bir de şu kira işini da yutturdum. Ah aptal ihtiyar, kira zamanının 4 Şubat olmayıp 8 Şubat olduğunu da bilemedin. Utanmadan bana sadece 4 altın getirdin. Alçak, en azından, yüz frank verseydin ya. Her dediğime nasıl da inandın. Oysa ben için için eğleniyordum seninle. Artık işin tamam aptal.»

Thenardier sustu, soluk soluğaydı. Göğsü bir körük gibi kalkıp iniyordu. Gözlerinde, acımasız, sinsi bir yaratığın ışıkları vardı. Bir devi ezmeye hazırlanan, bir cücenin sevinci... Hasta bir boğayı parçalamakla mutlu olan bir çakalın sevinci...

İhtiyar onu sonuna kadar dinledi, ama sustuğunda şöyle dedi:

«Ne demek istediğinizi anlayamadım. Ben de aslında yoksul biriyim, öyle sandığınız gibi milyoner falan değilim. Herhalde beni bir başkasına benzettiniz!»

Thenardier, kaba bir kahkahayla:

«Ha ha, sürekli aynı yalanlar. Demek hâlâ, bu şakayı sürdürmek istiyorsun ihtiyar. Demek anımsamıyorsun? Benim kim olduğumu çıkaramadın ha?»

İhtiyar o anda bile nezaketi elden bırakmadı, ama tuhaf bir tonlamayla:

«Bağışlayın efendim,» dedi, «sizin bir haydut olduğunuzu görüyorum.»

En iğrenç yaratıkların bile kendilerince huyları vardır. Canavarlar bile gerçekleri duymak istemezler. Bu sözleri duyar duymaz, Thenardier Kadın şilteden indi, kocası sanki kıracakmış gibi sandalyeyi yakaladı. Karısına:

«Sen bir yere kıpırdama!» diye seslendi ve ihtiyara dönüp:

«Evet sizin gibi paralı insanların bize haydut dediğini bilirim. Evet, artık meteliksiz kaldığım doğru, battım, saklamıyorum beş kuruşum yok. Ne ekmek alabiliyorum, ne de ısınmaya kömür. Evet bir hırsızım. Üç günden beri boğazımdan lokma geçmedi, evet ben bir haydutum. Evet, siz ayaklarınızı ısıtan içi kürklü ayakkabılar giyersiniz, piskoposların üstlükleri gibi kalın ceketleriniz vardır. Kapıcısı olan evlerde oturur, her gün mantarlı etler yersiniz. Ocak ayında, kilosu kırk franka aldığınız kuşkonmazları yersiniz. Havanın soğuk olup olmadığını anlamak için, termometreye bakarsınız. Oysa havayı ölçen şeyler bizleriz, zavallı yoksullar, bizim soğuğu anlamak için termometreye bakmaya ihtiyacımız yok. Biz damarlarımızdaki kanın donduğunu, ayaklarımızın soğuktan sızladığını duyarız ve işte o zaman bizler Tanrı yalan' deriz. Sonra yaşadığımız inlere gelip, bizi aşağılar, bize 'hırsız' dersiniz ha. Ha, ha, ama biz sizi yeriz yutarız milyoner ahmaklar. Bir zamanlar

ben de, saygıdeğer bir adamdım, iş-güç sahibiydim, bir seçmendim, bir kenterdim, sizin öyle olmadığınıza iddiaya girerim.»

Sonra Thenardier, kapının önünde duran adamlara yaklaşıp:

«Olacak iş değil! Herif kendinde bütün hakları görüyor, bir dilenciymişim gibi konuşuyor benimle...»

Daha da coşkuyla ihtiyarın üstüne yürüdü:

«Şunu da unutmayın hayırsever efendi. Ben öyle adını, kimliğini saklayan, ne olduğu belirsiz biri değilim. Ben evlere girip, çocukları kaçıran bir hırsız değilim. Ben eski bir Fransa askeriyim. Waterloo'da savaştım, hatta kont olan bir generalin hayatını kurtardım. Adam gerçi bana adını söyledi, ama o lanet olası sesi, o kadar fersiz çıkıyordu ki, sadece 'teşekkürler' dediğini duydum. Oysa bana teşekkür edeceğine, ismini söylese daha iyi ederdi. En azından onu bulmama yardımcı olurdu. Şu gördüğünüz tabloyu David(*) yaptı. Tablodaki kim biliyor musunuz? Ben.

(*) David: Ünlü bir ressam.

Generali üzerimde taşıyorum. David o kadar duygulanmıştı ki, benim o kahramanlığımı sonsuza bırakmak istedi. Evet, işte bakın, sırtımda general, mermilere karşın, onu kurtarıyorum. İşte bütün hikâye. Oysa adam da işe yaramazın biriydi. Bana ne yapmıştı ki? O da diğerlerinden daha matah değildi. Fakat yine de kendi canımı hiç sayarak, onu kurtardım. Haydi artık, bu kadarını neden anlattım bilmem. Artık işi bitirelim, bana para gerek; çok para, ya verirsin ya da seni şuracıkta öldürürüm...»

Marius biraz toparlanmıştı. Artık hiç kuşkusu kalmamıştı, bu, babasının vasiyetnamesinde yazılı adamdı. Marius hemen titredi, adam babasından nasıl saygısızca söz ediyordu. Yine ne edeceğini bilmez gibi düşündü. Fakat Thenardier'nin konuşmasında, anlattıklarında, sesinde hareketinde, bakışında çok fena bir ruhun gölgeleri beliriyordu. Sözde kendini övmesi, o kafa tutmasında bile bir alçaklık, bir hırs, bir enayilik okunuyordu. O çirkin ve kötü ruhunu olanca çürümüşlüğüyle karşısına çıkarmıştı.

İhtiyara satmak istediği o harika, tablo, sözüm ona değerli Ressam David'in yaptığı tablo, okurumuzun tanıdığı o meyhane levhasıydı. Bunu kendisi çizmişti. Montfermeil'deki handan ayrılırken bunu da getirmişti.

Şu sırada Marius önünde kimse olmadığından, resmi iyice seçebildi. Tozu dumana karışmış bir savaş meydanında, adamın biri sırtında bir yaralıyı taşıyordu. Bu Thenardier ile Pontmercy'nin yer aldığı resimdi. Marius bu resimde babasını canlı görür gibi oldu, ona göre bu bir meyhane levhası değildi. Bu, tekrar canlanan babasıydı. Bir mezar aralanıyor, bir hortlak dışarı süzülüyordu. Marius kalbinin deli gibi attığını duydu. Waterloo topları kulaklarında gürledi. Tablodaki gibi, ağır yaralı, kanlar içindeki babasının resmine baktı baktı, sanki onun da kendisine baktığını sandı.

Thenardier soluklandıktan sonra kanlı gözlerini ihtiyara dikti ve kısık bir sesle:

«Bir sözün var mı? Hesabını görmeden önce öt bakalım.» İhtiyar susuyordu, koridordan cırtlak bir ses duyuldu:

«Odun kırmak gerekiyorsa, buradayım.»

Eli topuzlu çam yarması konuşmuştu.

Aynı zamanda kapı arasında korkunç bir yüz göründü, adam sırıtıyordu, ama gösterdiği insan dişleri değil, bir kurdun keskin dişleriydi.

Thenardier hıncını ondan almak istercesine:

«Maskeni niye çıkardın?» diye parladı.

Adam o korkunç sesiyle:

«Hiç, biraz gülmek istemiştim de.»

Birkaç dakikadır, ihtiyar, Thenardier'nin tavırlarını ilgiyle izliyordu. Kendi öfkesiyle coşan alçak herif, odada geziniyordu. Kendisine yardımcı olacak haydutların bulunması, silahsız birini tuzağa düşürme mutluluğu, bire karşı dokuz kişi olmanın sarhoşluğuyla kendisinden geçmişti. Topuzlu adama bağırırken sırtını çevirmişti. İhtiyar, onun bu dalgınlığından faydalanmak istedi, bir tekmeyle sandalyeyi devirdi ve atak bir hareketle pencereye tırmandı. Camı açmak, dışarı atlamak, bir bacağını dışarı çıkarmak anlık işti. Dışarı atlamak üzereydi ki, altı güçlü el, onu yakalayıp geri çektiler. Bunlar üç kömür işçisiydi. Thenardier Kadın, ihtiyarın saçlarına yapıştı, gürültüye koridordaki diğer haydutlar koştu. Demin yatakta yatan o sarhoş kılıklı adam da indi ve elinde bir keserle sendeleyerek geldi

Kömür işçilerinden birinin yüzü mumla aydınlanmıştı. Marius, Panchaud'yu tanıdı. Adam elindeki bir topuzu ihtiyarın başına doğru salladı.

Marius artık bu kadarına dayanamadı. İçinden şunları geçirdi: «Babacığım ne olur beni affet!» Tam tetiğe basıyordu ki, Thenardier'in sesi geldi:

«Ona zarar gelmesin!»

Kurbanın acıklı atılımı Thenardier'yi öfkelendirmemiş, aksine, yatıştırmıştı. Aslında onda, sanki iki karakter yaşıyordu. Biri yabanıl ve kötü adam; diğeri, hünerli, işinin ehli adam. Şimdiye değin, yabanıl tarafını açığa vurmuştu, kurbanının kaçma girişimi karşısında, işi cinliğe dökmeyi seçti.

«Ona zarar gelmesin!» diye bağırdı.

Bu tavrı Marius'ün elini kolunu bağladı. Delikanlı bir süre daha beklemenin gerektiğini düşündü. Kim bilir, belki şansı yaver gider ve «Ursula»nın babasını kurtarır ve aynı zamanda bunu kendi babasının kurtarıcısını yakalatmadan yapardı...

Müthiş bir çarpışma başladı, ihtiyar adam, tek yumrukla yaşlı serseriyi yere devirdi ve elinin tersiyle üstüne çullanmak isteyen, iki hırsızı da geriletti. Fakat arkada bekleyen dört haydut onu kıskıvrak yakalamışlardı. İhtiyar, it sürüsüne yenilen bir kurt gibi, üzerine çullanan haydutların altında kaldı.

Aralarından biri, onu en yakın yatağa yatırdı ve devinimlerini önlemek için eliyle bastırmayı denedi. Hancı kadın hâlâ saçlarını çekiştiriyordu.

Kocası azarladı:

«Sen karışma, öte dur, şalın yırtılacak.»

Kadın, erkeğini dinleyen dişi kurt gibi hırıltıyla geri çekildi.

Thenardier adamlara:

«Ceplerini arayın.»

İhtiyar artık karşı çıkmayı bırakmış gibiydi. Üzerinde, içinde altı franktan başka para olmayan deri bir kese buldular, bir de kar gibi beyaz bir mendil.

Thenardier hemen mendili alıp cebine attı.

«Cüzdanı yok mu?» diye sordu.

«Hayır, saati bile yok,» diye dedi kömürcülerden biri.

Maskeli adam, genizden gelen bir sesle:

«Cesurmuş da,» diye söylendi. «Sıkı bir moruk.»

Thenardier kapıya doğru yürüdü ve köşedeki ipleri alıp haydutlara attı:

«Onu yata sıkıca bağlayın,» dedi.

Daha sonra, ihtiyarın yumruğuyla yere devrilmiş ihtiyarı gösterip:

«Boluatruelle öldü mü acaba?» diye sordu.

«Hayır, dut gibi sarhoş; sızdı.»

«Onu bir kenara atın,» dedi.

İki adam, bir tekmeyle yıkılan ihtiyarı bir kenara itti.

Thenardier adamlardan birine:

«Babet, niye bu kadar çok adam getirdin, bu kadarı da fazla!»

Elindeki ucu demirli sopayı sallayan beriki:

«Ne edelim, hepsi de gelmek istedi. Kesat sezon, iş yok, biliyorsun...»

İhtiyarı bağladıkları şilte dört tahta ayak üzerinde yükselen bir somyaydı. İhtiyar, hiç sesini çıkarmamıştı. Hırsızlar onu pencereden uzak, ocağa yakın bir yere sucuk gibi bağladılar.

İpin son ilmiği de atıldığında Thenardier bir sandalye alıp onun tam karşısına geçti. Adam deminki öfkeli adam değil gibiydi. Yüzündeki vahşet ifadesi silinmiş, sakin ve kurnaz bir ifadeye bürünmüştü.

Marius, ansızın yumuşayan bu yüzde beliren gülümsemede, az önce köpükler saçan azgın dudakları tanımakta zorlandı. Bu köklü değişime hayretle baktı; kaplan, bir tilkiye dönüşmüştü.

Thenardier: «Efendim,» diye başladı ve eliyle adamı tutan haydutları gösterip: «Çekilin,» dedi «Onunla görüşeceğim.»

Adamlar kapıya doğru çekildiler, Thenardier başladı:

«Demin pencereden atlamak istemeniz hatalı bir şeydi. Tanrı korusun, bacağınızı kırabilirdiniz. Şimdi izin verirseniz, rahatça konuşabiliriz. Size deminki yorumlarımdan söz etmek istiyorum. Size saldırıldığında asla bağırmadınız.»

Thenardier haklıydı. Epey afallamış olan Marius bu ayrıntıyı unutmuştu, ama ihtiyar sesini yükseltmeden birkaç kelime etmişti. Ne bağırmış ne de yardım istemişti. O altı adamla boğuşurken, sessizliğini bozmamıştı.

«Sizin, 'yetişin, adam öldürüyorlar, katil var' diye bağırmamanıza asla şaşırmazdım. Kendisine fenalık etmek isteyenleri gören birinin biraz yaygara koparmasından olağan ne olabilir? Ağzınızı bile bağlamamıştık. Gerekçesini anlatayım. Çünkü bu odada ne kadar ses yapsanız dışarı çıkmaz. Bu da bizim yararımıza, burası bir in. Burada bomba patlasa bile, dışarıdan zor duyulur. Fakat siz çıt çıkarmadınız. Bu cesaretiniz için sizi kutlarım, fakat kafama takılan başka bir şey var. Neden imdat istenir? Kendisine yardıma gelinsin diye. Yardıma kim koşar? Polis. Fakat siz polisin gelmesini istemediğinizden, ses çıkarmadınız. Demek polisle aranız iyi değil, tıpkı bizler gibi. Bu da saklamak istediğiniz bir şeylerin varlığı yüzünden, bize gelince aynı hallerde olduğumuz için sizinle çok iyi anlaşabiliriz.»

Thenardier bu sözleri ederken sanki vicdanını en derinine kadar okumak ister gibi, bakışlarını ona dikmişti.

Bu arada konuşma biçimi tarzı hayli değişmişti, az önceki hırsızın yerini rahiplik eğitimi alan hin bir patron almıştı.

Marius de adamın bu olağan olmayan sessizliğinin kuşku verdiğini düşündü ve bundan azap duydu. Thenardier'in o anıştıran sözleri delikanlıyı afallatmıştı. Courfeyrac'in ihtiyar olarak adlandırdığı, asıl ismini bile bilmediği bu ihtiyarın geçmişinde nasıl bir sır olabilirdi? Fakat şu anda iplerle sıkıca bağlı olmasına rağmen, onda öyle bir huzur vardı ki... Marius onun o iyi ifadeli, kederli ve gururlu yüzüne bıkıp derin bir saygı duydu.

Adam herhalde, epey yüce ruhlu ve güçlü biriydi. En zorlu durumlara bile katlanmasını bilen o demir istemli kişilerdendi.

Thenardier sandalyesinden kalktı ve ocağa yürüdü. Ocağın önündeki o eski bölmeyi çekerek, kömürlerin üzerindeki mangalı çıkardı. Ateşte kor olmuş makas bir kızıltı yayıyordu. Thenardier ihtiyarın karşısına geçip oturdu:

«Anlaşabiliriz ihtiyar, zaten anlaşmak her ikimizin de çıkarına. Demin öfkelenmekle hata ettim. Ne olur affedin beni. Nasıl oldu, ben de bilemiyorum? Aklım karıştı. Çok

abarttım, aptalca sözler ettim. Para, çok para, etekler dolusu para istediğimi söyledim. Fakat bunun zırvalığını hemen anladım. Yüce Tanrım, her ne kadar varsıl olsanız da, giderlerinizin epey ağır olduğu doğru. Sizin meteliksiz kalmanızı hiç istemem, sizi yıkıma sürüklemek aklımın ucundan geçmez, hem ben bir parazit değilim ki. İpleri elinde sanıp ahmakça işler yapanlardan değilim. Ben de bu özveride bulunmaya karar verdim. Fazla bir şey istemiyorum sadece iki yüz bin frank verin, yeter.» İhtiyar tek kelime etmedi, beriki sürdürdü:

«Gördünüz ya, nasıl yumuşadım, şarabıma ne çok su kattım. Servetinizin tutarını aslında bilmiyorum fakat sizin parayı önemsemeyen, gönlü bol bir adam olduğunuz kesin. Sizin gibi biri perişan bir aile reisine bu kadar para verse, neyi eksilir ki? Bu arada sizin zeki biri olduğunuz da belli. Bu akşam, bu kadar hazırlık yaptığınıza göre bu paradan daha azıyla yetinmeyeceğimi sezmişsinizdir. İki yüz bin frankçık, inanın, size fiske bile vurulmayacak. Fakat şu anda üstünüzde bu kadar para olmayabilir, ben beklemeyi de bilirim. Sizden tek isteğim, size okuyacağım mektubu yazmanız.»

Thenardier biraz sustu ve kelimelerin üstüne basa basa, mangaldan tarafa bakarak sırıttı:

«Şimdi bana, yazmayı bilmediğiniz gibi bir palavra atmayın, çünkü buna inanmam.»

O kadar çirkince sırıtmıştı ki, bir engizisyon yargıcı daha kötü sırıtamazdı.

Eski hancı, ihtiyarın bağlı olduğu yere masayı itti, kalemi hokkaya batırdı ve yarı aralı duran ve içinde bir bıçağın parladığı bir çekmeceden bir kâğıt çıkardı. Kâğıdı adamın önüne bıraktı:

«Haydi yazın,» dedi.

Adam nihayet konuştu:

«Bu halde nasıl yazabilirim?»

Eski hancı o acımasız gülümseyişiyle onayladı:

«Evet. Haklısınız.»

«Sağ kolunu açın.»

Fauchaud buyruğu yerine getirdi. Tutsağın sağ eli boş kalır kalmaz, eski hancı, mürekkebe batırdığı kalemi ona verdi.

«Evet efendim,» dedi. «Şu sırada elimizde olduğunuzu ve şu kör odadan sizi hiçbir gücün kurtaramayacağını unutmayın isterim. Beni acımasız davranmaya zorlamayın. Gerçi isminizi ve adresinizi bilmiyorum fakat şunu da söyleyim ki, şu mektubu götürecek kimse geri dönünceye dek olduğunuz yerde bekleyeceksiniz. Haydi yazın lütfen.»

Adam sordu:

«Ne yazmamı istiyorsunuz?»

«Söyleyeceğim...»

İhtiyar kalemi eline aldı.

Beriki yazdırmaya başladı:

Kızım,

Adam titredi bakışlarını eski hancıya kaldırdı.

Alçak adam:

«Dilerseniz **sevgili kızım** da diyebilirsiniz, **hemen buraya gel.** Onunla teklifsizce konuşursunuz değil mi?»

İhtiyar: «Kiminle?»

«Canım şu bizim küçük kızla...»

İhtiyar çok sakince davrandı, heyecan işareti göstermeden:

«Ne demek istediğinizi anlayamadım,» dedi.

«Siz yazmanıza bakın. **Hemen gel kızım, sana ihtiyacım var, sana bu mektubu getiren adam, seni de benim bulunduğum yere getirecek. Hiç çekinmeden gel.»**

İhtiyar söylenenlerin hepsini yazmıştı ki, beriki:

«Hayır, olmadı, 'çekinmeden gel' sözlerini çizin. Kız işkillenir. Sadece 'hemen gel' yazın yeter.

İhtiyar o iki kelimeyi çizdi.

«Şimdi de imzanızı atın, ha isminiz neydi?»

Adam kalemi bıraktı ve sordu:

«Kime yazıldı bu mektup?»

Hancı:

«Amma yaptınız ha. Anlamadınız mı, şu küçük kıza. Size söyledim ya...»

Hancı niyeyse kızın adını söylemek istemiyordu. Bu da suç ortağını yakalatmayan cin gibi bir adam davranışı. İsmi söyleyecek olursa, odadakilerin hepsi gerçeği öğrenirlerdi ki, bu da onun işine hiç gelmiyordu. Gereğinden fazlasını öğrenmelerinin anlamı yoktu.

«Haydi atın imzanızı atın, isminiz nedir?»

Adam:

«Urbain Fabre.»

Hancı bir kedi ataklığıyla elini cebine atıp adamdan kaptığı mendili çıkardı ve muma yaklaşıp armalara baktı:

«U.F. Urbain Fabre. Peki tamam, haydi imzanızı atın. U.F. olarak.»

Adam imzayı da attı.

«Kâğıdı katlamak için iki el gerek, verin ben katlayayım.»

Eski hancı bunu da yaptıktan sonra:

«Şimdi de adresi yazın. Matmazel Fabre. Sizin buralardan fazla uzaklarda oturmadığınızı biliyorum. Saint-Jacques Mahallesi civarında. Çünkü sürekli Saint-Jacques Kilisesi törenlerine,

sabahları gittiğinize göre. Fakat sokağınızı bilmiyordum. İsminiz konusunda yalan söylemediğinize göre, bana doğru adresi vereceğinize eminim.»

Tutsak bir an dalgınca durdu, sonra kalemi alıp yazdı: «Matmazel Fabre, Urbain Fabre'nin evi Saint-Dominique Sokağı, No. 17.»

Beriki mektubu çekip aldı: «Hanım,» diye seslendi.

Karısı koşup geldi, ona anlattı:

«İşte mektup. Ne yapacağını biliyorsun. Kira arabası aşağıda. Hemen git ve kızı alıp dön.»

Daha sonra elinde topuz tutan adama:

«Sen de bizim hanımla git. Arabanın arkasına oturursun, tamam mı?»

«Tamam,» dedi haydut.

Topuzunu bir kenara bırakıp, hancının karısının ardı sıra yürüdü. Kapıdan çıkıyorlardı ki, Thenardier başını uzattı ve arkalarından seslendi:

«Karıcığım, sakın mektubu düşürme. Üzerinde iki yüz bin frank taşıdığını asla unutma.»

Karısının uğultulu sesi geldi:

«Sen keyfine bak, mektup koynumda.»

Bir an sonra, kamçı ve tekerlek sesleri duyuldu. Sabık hancı ellerini oğuşturdu:

«Oh oh, hızlı gittiler, bu gidişle bizim karı üç çeyrek saat sonra gelmiş olur.»

Sandalyesine kuruldu ve ayaklarını ateşe uzatıp:

«Ayaklarım dondu!» diye söylendi.

Burada, tutsak ve sabık hancı dışında beş adamdan başka kimse kalmamıştı. Yüzlerini örten kara tutkal veya taktıkları maskelerden dolayı adamların bazıları kömürcülere, bazıları zencilere, bazıları da ifritlere benzemişti. Hepsi de, ifadesiz görünüyorlardı, sanki bir görev yaparcasına bir cinayet işleyecekleri belliydi. Can almak onlarda, ne kin, ne de merhamet uyandırırdı, bunu sıkıntılı bir iş gibi benimsemişlerdi.

Hepsi de kaba saba şeyler olan bu ahmaklar, bir köşeye yığılmışlardı. Müflis hancı, ayaklarını ateşte ısıtıyordu. Bağlı adam, yine düşüncelerine dalmıştı. Demin burayı dolduran yaygaranın yerini, şu sırada koyu bir sessizlik almıştı.

Yarısına değin yanmış mum, büyücek olan bu odayı iyi aydınlatıyordu. Mangaldaki kömürler de kararmaya başladığı için, canavar kafalarını andıran hırsız kafaları, duvarlarda ve tavanda kötü gölgeler halinde yansıyordu. Bir köşeye serili sızmış ihtiyarın horlaması dışında ses yoktu.

Marius her an çoğalan bir kaygıyla bekliyordu.

İhtiyarla kızını kuşatan sır giderek yoğunlaşıyordu. Hancının hanımefendi diye söz ettiği o kız da neyin nesiydi. Bu isim adamı hiç etkilememişti. Aksine, o sakince, «kimden söz ettiğinizi anlayamadım,» demişti. Öte yandan, mendildeki markalar «U.F.» harfleri durumu aydınlatmıştı. Babanın adı Urbain Fabre olduğuna göre, kızın adı «Ursula» değildi. Marius büyülenmiş gibi olduğu yerden ayrılamıyordu. Hâlâ kendine gelememiş, herhangi bir değişimi, sanki bir tansığı bekliyordu... Şöyle düşünüyordu:

«Eğer aradığım kızsa bunu hemen anlarım, birazdan onu buraya getireceklerine göre. İşte o zaman, her şey ortaya çıkacak. Onları kurtarmak için, kanımı son damlasına kadar seve seve akıtırım. Beni hiçbir şey durduramaz!»

Böylece yarım saat geçti. Hancıyı karanlık bir düşünce almıştı. Bağlı adam hareketsizdi. Yine de Marius arada bir, ihtiyarın olduğu yerden usulca bir gürültü duyar gibi oldu.

Derken hancı, adama seslendi:

«Mösyö Fabre, sizinle açık konuşmak istiyorum.»

Bu sözlerden bir açıklama geleceği belliydi, Marius kulak kesildi. Beriki sürdürdü:

«Sabırsızlanmayın, eşim birazdan geri dönecek. Onun sahiden sizin kızınız olduğundan eminim. Ondan ayrılmak istememenizi anlayışla karşılıyorum. Fakat siz de beni dinleyin.

Karım mektubunuzu kızınıza verecek, beraberce buraya gelmek için kira arabasına binecekler. Şehrin kapılarının birinde kira arabasını bekleyen ve iki güçlü at koşulu başka bir araba var. Kızınız, bulunduğu arabadan arkadaşımla beraber inerek ikinci arabaya geçecek. Eşim de kira arabasıyla buraya gelip bize durumu anlatacak. O bize 'iş tamam,' diyecek. Hiç kaygılanmayın, kızınızın saçının teline bile zarar gelmeyecek, bindiği ikinci araba, onu güvenilir bir yere götürecek, arkadaşımın gözü hep üstünde olacak, siz bana şu iki yüz bin frankı verir vermez, kızınızı size vereceğiz. Beni polise teslim edecek olursanız, siz bilirsiniz,o zaman arkadaşım kızınızın hesabını görecek!»

Adam karşılık vermedi, bir anlık sessizlikten sonra, hırsız hancı sürdürdü:

«Çok kolay, gördünüz değil mi! Her şey sizin elinizde, kimse zarara uğramayacak ama, bu da size bağlı. Sizin her şeyi bilmenizi istediğim için anlattım, olancası bu. Karım döner dönmez ve bana 'Kız yolda' der demez, biz de sizi serbest bırakırız, geceleyin evinize gidebilirsiniz. Amacımızın kötü olmadığını anladınız ya!»

Marius delirecek gibi oldu, korkunç olayların gelişeceği belliydi. Demek kızı kaçırmak, fidye karşılığı serbest bırakmak istiyorlardı. Demek o canım kız, bu yabani adamların elinde bir rehineydi. Marius onun sevdiği kız olduğundan emindi. Yüreği duracaktı. Ne yapmalıydı?

Tetiğe basacak olsa, bütün bu alçakları polise teslim etmiş olurdu. Fakat o eli topuzlu adam sevdiğini rehin aldığına göre kız tehlikedeydi.

Marius, hırsız hancının lanetli sözlerini hatırladı:

«Beni yakalatırsanız, arkadaşım kızınızın hesabını görür.»

Marius'ün hali şu anda çok kötüydü. Babasının vasiyeti bir yana, sevdiği kızı da ölüme bırakmamak için şeyler yapması gerekiyordu.

Bir saattir süren bu korkunç durum, her an kötülüyordu. Marius tutunacak bir şey aradı, aklına hiçbir şey gelmiyordu. Aklında çatışan düşüncelerin yankıları evdeki sessizlikle karıştı.

Sessizlikte açılan bir kapı gıcırtısı duyuldu. Hancının gözleri parladı:

«Bizim karı döndü!» diye söylendi.

Sözlerini yeni bitirmişti ki, kadın telaşla içeri daldı. Cadının gözleri alev saçıyordu, irice ellerini kalçalarına atıp:

«Yanlış adres vermiş!» diye bağırdı.

Yanında götürdüğü adam da, onunla girmişti. Adam hemen köşeye bıraktığı topuzuna kaptı.

Hancı yineledi:

«Ne? Yanlış adres mi?»

Kadın:

«O verilen adreste, Saint-Dominique Sokağında 17 numarada Urbain Fabre isimli birini tanımıyorlar. Kim olduğunu bile bilmiyorlardı.»

Kadın öfkeden boğulacaktı, soluklanmak için durdu, sonra tekrar coştu:

«Kocacığım, şu ihtiyar seni faka bastırdı, sen de çocuk gibi inandın. Sen çok iyi niyetlisin, ben onun gözünü korkutmak için iyice canını yakardım, onu pişirmeden yerdim, ciğerini sökerdim. İşte ben böyle yapardım, ama siz erkekler bizler kadar zeki değilsiniz, ne kadar ahmaksınız. 17 numara büyük bir giriş kapısı, Mösyö Fabre diye birini tanımıyorlar. Kapıcıyla ve karısıyla konuştum, tombul ve güzel bir kadın olan kapıcı

kadın, bana o isimli birini tanımadıklarını söyledi.»

Marius geniş bir soluk aldı. O Ursula, ya da adını bilemediği sevgili kurtulmuştu!

Öfkeden delirecek gibi olan kadın, ağzı burnu köpükler içinde homurdanırken, sabık hancı yine masa başına oturmuştu. Bir zaman tek kelime etmeden bekledi. Sağ bacağını salladı, ocaktaki mangala çevriliydi yabanıl gözleri.

Sonra konuştu, korkunç bir sesle ihtiyara:

«Yanlış adres ha!.. Peki ne umuyordun alçak?»

İhtiyar çınlayan bir sesle:

«Vakit kazanmak!» dedi.

Ansızın silkindi, bütün ipleri çözmüştü, yatağa sadece tek bacağından bağlıydı.

O yedi adamın kendisine engel olmalarını önleyerek, ocağa eğildi ve doğruldu. Thenardier ve adamlar ona korku yüklü bir şaşkınlıkla baktılar. Adam başının üstünde ateşte kızmış makası sallıyordu.

Korkunç ve görkemliydi.

Çok daha sonraları Gorbeau harabesi cinayet planıyla açılan soruşturmada, yerde ortadan ikiye bölünmüş, üstünde kabartmalar ve oymalar bulunan kocaman bir para bulundu. Bu para, forsaların kaçmak için kullandıkları gereçlerden biriydi. Evet, bu forsalar, arasında ünlü kuyumcu Benvenuto Cellini'yi(*) cebinden çıkaracak kadar usta sanatçılar vardı. Bu sefillerin aralarında Villion(**) gibi ozanlar da çıkardı kimileyin.

(*) Benvenuto Cellini: Rönesans zamanlarının Floransalı kuyumcusu, gümüş oymalarıyla ün kazanmıştı.

(**) Villion: Ortaçağın Fransız ozanı. Bir hırsızlık şebekesi mensubu olduğu için ipe gitti.

Firar etmek isteyen bu adamlar, çoğu zaman kör bir bıçakla kocaman bir meteliği ikiye bölüp, onlar üzerinde bazı oyuklar açarlar, kesilen parçaları tekrar birbirine vidalarlardı. Kişi istediği anda vidayı sökebilir, oluşan bu küçük kutuya, bir saat yayı yerleştirebilir ki, bu da ipleri ve demir çubukları kesebilir. Gardiyan, tutuklunun sadece tek meteliği olduğunu sanır, onun özgürlüğünü elinde tuttuğunu bilmez. Evet işte

araştırmalar sonunda Gorbeau yıkıntısının o odasında yerde ikiye bölünmüş böyle kocaman bir para bulunacaktı. Yine aynı meteliğin içinde saklanabilecek küçük çelikten bir yayı vardı. Herhalde haydutlardan sakladığı bu metelikle tutuklu iplerini kesmişti. Marius'ün demin duyar gibi olduğu hafif gürültü bundandı...

Adam kendisini yakalatmamak için eğilememiş ve sol bacağının iplerini çözmeyi başaramamıştı.

Adamlar kendilerini toplar gibi oldular. Panchaud:

«Üzülme,» dedi karısına, «bacağından bağlı, o kadar kolay kurtulamaz elimizden. Onun bacağını kendi ellerimle bağladım, ben sorumluyum...»

Bu arada adam sesini yükseltti:

«Sizi gidi hırsızlar! Hepiniz birbirinizden betersiniz, ama hayatımı bu kadar savunmaya değmez. Aynı zamanda, beni konuşturacağınızı, bana istemediğim şeyleri yazdıracağınızı sanıyorsanız yanılıyorsunuz...»

Sol kolunu sıyırıp, dirseğine kadar açıkta bıraktı.

«İşte bakın!»

Bu arada kolunu uzattı ve kızmış makası koluna dayadı.

Odayı yanık etin kokusu sardı, işkence odalarının iğrenç kokusu yayıldı her yere. Marius korkmuştu, başı döndü, yuvarlanmamak için duvara tutundu, adamlar da ürpermişlerdi. Kızgın demir çıplak kolunu dağlarken, ihtiyar adamın yüzü bile değişmedi. Kinden uzak bakışını hancıya çevirdi, beden acısı yüce bir huzur kazandırmıştı ona.

Yüce kişiliklerde beden acıları ruhun yüceliklerini çoğaltır. Adam gür bir sesle bağırdı:

«Fareler! Benden korkmanıza gerek yok! Ben de sizden korkmuyorum!»

Daha sonra makası çıplak kolundaki yaradan çekip çıkarttı ve açık pencereden dışarı attı. Bu sırada karı-koca baş başa vermişler, bir şeyler hazırlıyorlardı.

Adam:

«Bana istediğinizi yapabilirsiniz!»

Hırsızlardan biri, onun yakasına sarıldı ve karnından konuşan soyguncu, elindeki kocaman demir çubuğu, başının üstünde sallayarak onu korkutmaya çalıştı.

Batık hancı masaya yaklaştı ve çekmeceyi açıp bıçağı aldı.

Marius eli tetikte, duraksıyordu. Bir saatten beri vicdanında

savaşan iki şey vardı: Biri babasının son arzusuna uymasını, diğeri, adamı kurtarmasını söylüyordu. Son dakikaya kadar bir tansık beklemişti, ama artık bir karar vermek zorundaydı. Hancı elinde bıçakla bekliyordu.

Delikanlı titredi.

Ayışığı ayaklarının ucunda, masanın üzerindeki bir kâğıdı gümüşe boyamıştı. Bu kâğıdın

üstünde iri harflerle şunlar yazılıydı:

« **Polisler geldi.»**

Marius'ün aklında bir şimşek çaktı, işte beklediği tansık; hem ihtiyarı kurtarabilecek, hem de Thenardier'yi yakalatmayacaktı. Alçak adama kaçma şansı veriyordu. Hemen eğilip kâğıdı aldı ve delikten bir alçı parçası daha koparıp, kâğıdı alçıya sarıp odanın içine attı.

Tam vaktinde davranmıştı, Hancı kararını vermiş, elinde bıçakla kurbanına yaklaşıyordu.

Karısı bağırdı:

«Yukarıdan bir şey düştü.»

Kadın eğilip kâğıdı kaptı ve kocasına uzattı, adam sordu:

«Bu da ne?»

«Ne olacak,» dedi kadın, «pencereden gelmiş olmalı.»

Adam kâğıdı telaşla açıp okudu:

«Bu bizim Eponine'in yazısı,» diye söylendi, sonra kısık sesle bağırdı:

«Haydi, hemen ip merdiveni pencereye getirin, adamı burada bırakıp canımızı kurtaralım.»

Kadın afallamıştı:

«Ne, onun gırtlağını kesmeden mi gideceğiz?» diye sordu.

«Vakit yok.»

Panchaud sordu:

«Nereden gideceğiz?»

Hancı:

«Pencereden, Eponine taşı oradan bize attığına göre, demek orada kimsecikler yok, oradan hemen sıvışırız.»

Karnından konuşan adam, kocaman demiri yere bıraktı ve ellerini başı üstünde kaldırıp tek kelime etmeden indirip kaldırdı. Bu bir işaretti. Adamı yakalayan haydutlar bıraktılar, bir anda, ip merdiven pencere dışına sarkıtıldı ve iki demir kancayla sıkıca tutturuldu.

Bağlı adam, olup bitenlerle ilgilenmiyordu, dua ediyor ya da derin derin düşünüyor gibiydi.

Merdiven bağlanınca hancı, karısına seslendi:

«Haydi gel.»

Kendisi pencereye koştu, fakat tam bacağını dışarı aşırıyordu ki, Panchaud onu ceketinin eteğinden yakaladı:

«Hey, yavaş ol dostum, bizden sonra çıkarsın!»

Haydutlar aynı anda:

«Bizden sonra! Bizden sonra!» diye bağırdı.

Hancı:

«Haydi arkadaşlar ahmaklık etmeyin,» dedi. «Zaman geçiyor. Polisler neredeyse gelir.»

Aralarından biri:

«O zaman kura çekelim,» dedi, «bakalım talih kimden yana, hangimiz önce çıkacağız?»

Hancı:

«Delirmişsiniz, vakit yitirmek, kura çekmek, aman ne hoş, isterseniz adlarımızı bir kâğıda yazıp, tombala çekelim!..»

«Benim şapkama ne dersiniz?»

Aynı anda başlarını çevirdiler, kapıda Javert vardı.

Şapkası elinde, gülümseyerek, onları selamladı.

21 ASLINDA KURBANLARI TUTUKLAMAK GEREK

Karanlık çökerken, Javert ekibini Gorbeau'nun karşısındaki sokakta toplamıştı. İlk işi, çevreyi izlemek olan kızları yakala

mak oldu. Fakat sadece Azelma'yı yakalayabildi, Eponine tüymüştü. Daha sonra Javert, kulağı kirişte, tabanca sesini dinlemeye başlamıştı. Kira arabasının gelip gitmesi polisi epey rahatsız etmişti. Fakat haydutların orada toplanmış olduklarından emindi.

Cebinde Marius'ten aldığı anahtar vardı.

Tam vaktinde içeri girmişti.

Haydutlar köşede bıraktıkları silahlarını toplamak için atıldılar. Bu kuduruk yedi eşkıya savunmaya hazır bekliyorlardı. Biri elinde topuzu, diğeri kocaman demiri, kalanlar da keserler, çekiçler havada, bekliyorlardı. Hancı bıçağını salladı, karısı, köşedeki kocaman taşı aldı.

Javert şapkasını başına taktı, kılıcı belinde, sopası kolunda, kollarını göğsünde birleştirip, sakince odanın ortasına kadar yürüdü.

«Biraz yavaş olun!» dedi. «Pencereden kaçamazsınız, kapıdan çıkın. Daha rahat çıkarsınız. Siz yedi kişi, biz on beş kişiyiz. Boşuna kendinizi yormayın.»

Panchaud tabancasını hancıya uzatıp:

«Dinle,» dedi, «ben şu Javert'e ateş etmeye cesaret edemem, istersen silahı sen al, sen ateş eder misin?»

«Tabii ederim.»

«O zaman et de görelim.»

Hancı tabancayı kapıp, Javert'i hedef aldı. Javert:

«Boşuna yorulma, bana ateş edemezsin, ıskalarsın,» dedi.

Adam tetiğe bastı, mermi Javert'e isabet etmeden duvara saplandı.

Polis alaylı bir gülüşle:

«Dememiş miydim?» diye söylendi.

Panchaud elindeki topuzu Javert'in ayaklarının önüne atıp:

«Sen iblisler kralısın,» diye boynunu büktü. «Teslim oluyorum!»

Javert diğer adamlara döndü:

«Peki ya sizler?»

Aynı ağızdan:

«Biz de!» dediler.

Javert sakince:

«Bravo, bakın işte, şimdi akıllı çocuklar oldunuz.»

Panchaud Javert'e yanaştı:

«Tek arzum şu; damda olduğum sürece, beni tütünsüz bırakmayın.»

Javert:

«Arzun yerine getirilecek,» dedi, sonra ardına dönerek adamlarına seslendi:

«Haydi çocuklar girin, hepsini kelepçeleyin.»

Elleri kılıçlı ve silahlı jandarmalar, kapıdan girdiler. Adamlar kelepçelendi.

Derken, erkek sesi olmayan, ama kadın sesine de benzemeyen bir ses:

«Biraz yaklaşın bakalım.»

Hancı karısı saklandığı köşeden çıkmıştı. Jandarmalar ve polisler gerilediler.

Korkunç kadın şalını, atmış, başında tuhaf şapka, dev anası gibi eşine siper olarak, demin kaptığı taşla polislere yaklaştı:

«Yaklaşmayın!»

Herkes geriledi, evin ortası boşalmıştı.

Kadın, kelepçelenmeyi kabul eden hırsızlara yaklaştı ve tükürürcesine haykırdı:

«Hainler!»

Javert gülümseyerek boşlukta yürümeye başladı.

«Yaklaşma!»

Javert:

«Yavaş olun,» dedi. «Müthişsin inan, tam bir jandarma gibi de bıyığın sakalın da var, fakat benim de kadın gibi uzun tırnaklarım var, onları kullanmayı bilirim.»

İlerlemeyi sürdürdü.

Hancı kadın ürkütücü bir görünüm aldı. Bacaklarını açtı, gerildi ve hızını alıp taşı Javert'in kafasına attı. Javert başını eğdi,

taş kafasının üstünden geçip karşı duvara değdi ve orada büyük bir yarık açtı.

Tam o sırada Javert lanetli çifte yaklaştı, bir elini erkeğin, diğerini kadının kafasına vurup emir verdi:

«Kelepçe!»

Jandarma ve polisler hemen koşup onun dediğini yaptılar. Hancı kadın perişandı, kelepçeli ellerine baktı ve kendisini yere atıp kederle haykırdı:

«Ya kızlarım?»

«Birini içeri tıktık,» dedi Javert.

Bu arada polisler bir köşedeki sızmış adamı bulmuşlardı, tekmeyle uyandırdılar. Adam sersemce sordu:

«İş tamam mı adamım?»

«Evet,» dedi Javert.

Elleri kolları bağlı ve kelepçeli altı adam ayakta bekleşiyorlardı. Üçünün yüzü is ve kömürden kararmıştı, kalan üçü maskeliydi.

«Maskeleriniz dursun,» dedi Javert.

Savaştan önce ordularını denetleyen bir Alman kayzerinin vekarıyla onları inceledi. Üç adama şöyle seslendi:

«Günaydın Panchaud, günaydın Brujon, merhaba iki Milyar.»

Daha sonra maskelileri selamladı. Topuzluya:

«Merhaba Geulemer,» dedi.

Sopalıya:

«Nasılsın Babet?»

Karnından konuşana:

«Hey, Claquesous!»

Tam o sırada haydutların şiltenin ayağına bağladıkları ihtiyarı gördü. Adam tek kelime etmemiş, başı eğik bekliyordu. Javert adamlarına:

«Beyi çözün ve kimse buradan ayrılmasın.»

Daha sonra masa başına görkemle kuruldu ve kalemi hok

kaya daldırıp, cebinden çıkardığı pullu bir kâğıda tutanak yazmaya başladı. Birkaç satır karaladıktan sonra gözlerini kaldırdı:

«Adamların bağladığı şu ihtiyarı getirin bana.»

Polisler çevrelerine şaşkınca baktılar
Javert sabırsızlandı:

«E, ne oldu?» diye sordu.

Haydutların esiri ihtiyar, Mösyö Urbain Fabre, Ursula'nın ya da kızın babası sırra kadem basmıştı.

Kapıda nöbetçiler vardı, fakat pencere boştu. Javert tutanağı yazarken adam kargaşalıktan faydalanıp pencereden dışarı atlamıştı. Polislerden biri koştu, dışarıda kimseleri göremedi. İp merdiven hâlâ sarkıyordu. Javert dişleri arasından söylendi:

«Vay anasına, sıkı adam, hepsini susta bekletmiş.»

22 BİR ZAMANLAR BAĞIRAN ÇOCUK

Bu olayların ertesi günü, Austerlitz Köprüsü tarafından gelen sıska, solgun yüzlü bir çocuk neşeli bir şarkıyla, Gorbeau'ye yaklaştı. Gölgeler düşmüştü, karanlık bastırıyordu. Zayıf ve solgun yüzlü çocuk, kışın en üşütücü bu gününde, pılı pırtı içinde, ayağında keten bir pantolon, şarkı söylüyordu.

Petit-Banker Sokağı köşesinde bir çöp yığınına eğilmiş olan yaşlı bir kadın gördü ve köşedeki sokak fenerinin önünde ona çarparak homurdandı:

«Hey, ben de bunu büyücek bir köpek sanmıştım. İri bir çomar!»

Bu son sözleri üstüne basarak söylemişti, kadın doğruldu ve hışım dolu bir sesle:

«İtoğlu it!» diye sövdü, «Yere eğik olmasaydım, tekmeyi nerene yapıştıracağımı bilirdim.»

Çocuk uzaklaşmıştı: «İrice bir çomar sanmakla aldanmış sayılmam.»

Kadın daha da doğruldu ve sokak fenerinin solgun ışığı onun kırışık ve perişan yüzünü aydınlattı. Gecenin bir ışınla parlattığı bir yıkıntı maskesi. Çocuk ona uzun süre baktı ve dudak bükerek:

«Kadının güzelliği benim ağız tadıma pek uygun değil,» diye söylendi. Şarkısını sürdürüp yoluna gitti.

Kral Coupdesabot

Çıkardı ava,

Karga öldürmeye...

Sonra sustu, Gorbeau çöplüğünün önüne gelmişti, kapıyı kapalı bulunca tekmeledi, yumrukladı, yine tekmeledi fakat açılmadı kapı.

Bu arada demin karşılaştığı ihtiyar ardı sıra koşarak onu payladı:

«Bu da nesi, şimdi de kapıyı mı kıracaksın, serseri!»

Çocuk tekmelemeye ara vermedi:

İhtiyar kadın karşı çıktı:

«Hey yavaş, kapıyı kıracaksın...»

Hemen sustu, deminki yumurcaktı bu, iyice bakınca onu tanıdı.

«Ha, iblisin yavrusu, sen misin?»

Çocuk:

«Hey, bu bizim kocakarı, merhaba Burgon Ana, bizimkileri ziyarete geldim.»

«Kimse yok, ifrit.»

«O da nesi, babam nerede?»

«La Force Cezaevinde.»

«Vay canına, ya annem?»

«O da Saint-Tazaire Cezaevinde.»

«Peki ya kız kardeşlerim?»

«Onları da polis Madelonettes Islahevine aldı.»

Çocuk kulağının arkasını kaşıdı, cadıya uzun uzun baktı:

«Öyle mi?» diye söylendi.

Topuklarının üstünde döndü ve oradan uzaklaştı. Kapının önünde, ardından bakakalan yaşlı kapıcı kadın, onun körpe sesinin ağır ağır uzaklaşmasını dinleyerek üzüntüyle baş salladı. Geceyle kararan kayınların arkasındaki ses giderek siliniyordu:

Tahtabacak Kralı,

Gitti ava,

Karga bulmaya.

O bacakların,

Arasından geçen,

İki metelik ödüyordu ona.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM - PLUMET VE SAINT-DENIS SOKAKLARINDA AŞK DA VAR, DESTAN DA…

BİRİNCİ KİTAP BİRKAÇ SAYFALIK TARİHİ BİLGİ

1 KESİM USTALIĞI

Temmuz İhtilali'ne dolaysızca bağlanan, 1831-1832 yılları, Fransa tarihinin şaşırtıcı, olağanüstü ve en ilginç zamanlarıdır. Bu yıllar, önceki yıllarla, sonra gelecekler arasında bir dağ gibi durur. Onlar ihtilalin büyüklüğünü taşır; uçurumludur. Uygarlığın harcını karan yığınların üstüste biriken, birbiriyle ilgili çıkarları, eski Fransız sisteminin asırlık yüzleri, o yıllardaki düzeneklerin, tutkuların ve teorilerin kasırga yüklü bulutları arasında bazen görünür, bazen yok olur. Şimşekleri andıran bu görüntüler ve kayboluşlara, direniş ve teori adı verildi, insan ruhunun aydınlığı olan gerçeğin, orada kimi zaman parladığı görülür.

Alabildiğine kısıtlı ve bizden günbegün uzaklaşan bu önemli çağın karakteristik çizgilerini çekebilmek o kadar kolay olmayacak, fakat yine de tecrübe edeceğiz.

Restorasyon, ifadesi güç bir ara dönemdi. Yorucu, uğultulu, mırıltılı, uykulu ve debdebeliydi, ama bunlar bir ulusun bir çağı atlatmaya çalışmasından başka bir şey değildi. Bu çağlar epey tuhaf sahneler oluşturdu ve kendilerini kullanmak isteyen politikacıları yanılttı. Önceleri ulus sadece huzur istedi; tek bir ihtiyacı vardı: barış; tek isteği de küçülüp rahat yaşamaktı. Büyük olayların, tesadüflerin, büyük maceraların, zorlu etapların, Tanrı'ya şükretmenin vakti geçmişti. Ulus, böylesi serüvenlerden gına getirmişti. Sezar'ın yerine Prusias'ı(*) seçiyor: Napoleon'a karşılık Yvetot Kralını(**) baştacı ediyordu: «Ah o ufacık kralımız ne iyiydi!» Herkes savaştan usanmıştı, tıpkı şafakla yola çıkılan zorlu ve yorucu bir günün bitiminde olunduğu gibi, ilk dönemi Mirebau'yla atlatmış, İkincisini Robespierre'le gerçekleştirmişler; üçüncüyü ise Bonaparte'la başarmışlardı. Herkes yorgun, usançlıydı. Herkesin tek arzusu rahat bir yataktı.

(*) Prusias: Bithniya Kralı (MÖ 237-192).

(**) Yvetot Kralı: Sıradan bir kralın ettiği iyilikleri anlatan bir şarkıdır. 1813'te bestelenmiştir.

Boşuna özveriler, demode cesaret gösterileri, giderilen tutkular, arama, arzu, yalvarış... Peki ama ne için? Bir barınak. Artık barınakları var, memnun olabilirler. Fakat her şey bu kadar yalın değil. Daha başka olaylar da kendisini gösterir, kapıyı onlar da çalar.

Bunlar ihtilallerin, savaşların getirileridir, onları yoksayamayız. Onların da toplumda kök salma hakları vardır ve bu haklarını kullanırlar.

Bunlar genellikle, başçavuş yardımcıları, levazım subaylarıdır; bunlar ilkelere alan açmaya uğraşırlar.

İşte o zaman, siyasacı bilgeler nelerle karşılaşırlar?

Bitkin savaşçıların mola isteklerinin yanı sıra, olaylar da güvence ister. Olayların güvenceleri savaşçıların dinlenme gereksinimleri gibi kaçınılmazdır.

Cromwel'in ardından, İngiltere'nin Stuart Hanedanı'ndan istediğini; imparatorluktan

sonra, Fransa, Bourbon Hanedanı'ndan isteyecekti.

Bu güvenceler, bu zamanlar için kaçınılmaz birer ihtiyaçtır. Bunları «bağışlamamak» mümkün değildi. Prensler de bağışladılar, fakat aslında bu bir dayatmaydı. Bu derin ve faydalı gerçeği, Stuartlar 1660'ta anlayamamışlardı, oysa 1814'te de Bourbonlar aynı yanılsamayı yaşadılar.

Napoleon sürgüne gittikten sonra, hanedan Fransa'ya döndüğünde feci ve ahmakça bir vehme kapıldı. Her şeyi yapmayı hak bildi, kendisinin verdiğine ve bu verdiğini yine alabileceğine inandı. Bourbon Hanedanı'nın ilahi hakları olduğuna, Fransa'nın hiçbir hakkı olmadığına inandı. XVIII. Louis'nin anayasasında tanıdığı siyasi hakkın, sadece Bourbonlar'ın olan o ilahi hakkın bir uzantısı olduğuna ve Kral'ın bunu halka bağışladığına kendisini inandırdı. Kral arzu ederse, bu hakkını geri alabilecekti. Ama Bourbon Hanedanı epey ortada duran bir gerçeği görememişti. Bağışın kendisine getirdiği hoşnutsuzluktan, Bourbon Hanedanı bunun kendisinden gelmediğini anlamalıydı, fakat o da anlamadı.

XIX. yüzyılda şirretleşti. Ulusun her gelişme istemine dudak büktü ve ulus bunu fark etti.

Daha önce, kendi önünde imparatorluğun iskambil kâğıtları gibi yıkılması yüzünden, kendini güçlü sandı. Oysa kendisinin de yönetime aynı yollarla getirildiğini unuttu. Napoleon'u tahtından eden o elin, aynı avucun içinde olduğunu göremedi.

Geçmişi simgelediğini düşünüp, kendisini köklü sandı. Oysa hatalıydı bu bakış; geçmişe aitti, ama bu geçmiş Fransa'ydı. Fransa toplumunun kökleri sadece Bourbon Hanedanı'nda değil, ulustaydı. Bu karanlık ve yaşayakalmış kökler, bir hanedanın hakkını değil, bir ulusun tarihini oluşturdu. Bu kökler, ülkenin her tarafına uzanmıştı, salt tahtın altında değildi ki...

Bourbon Hanedanı, Fransa tarihinin ünlü, şanlı ve kanlı bir düğümüdür, ama artık kaderinin en önemli öğesi ve siyasasının temeli değildir. Bourbonlar'dan vazgeçilir, onlarsız da yaşanırdı, kaldı ki tam yirmi iki yıl, onlarsız yaşanmıştı. Bir ara bir kopuş olmuştu, fakat Bourbonlar bunun ayrımında değillerdi. Bundan nasıl kuşkulanırlardı? Onlar için XVII. Louis 9 Thermidor'da(*) ve XVIII. Louis de, Marengo savaş gününde ülkeyi idare ettiklerini sanıyorlardı. Tarihin başlangıcından beri, hiçbir zaman prensler böylesine aymaz davranmamışlar, gerçekleri bu kadar ahmakça yoksaymamışlardı.

(*) Thermidor: Fransız ihtilal takviminde 20 Temmuz'la 18 Ağustos arasındaki ay.

«Kral hakkı» adı verilen bu adice iddiası, yukarının hakkını bu kadar yoksaymamıştı.

Bu önemli yanılgı, hanedanı, 1814'te kendi deyimiyle, 'bağışladığı' ayrıcalıklara ilişmeye zorladı. Ne hazin bir şey. Onun ayrıcalık dediği, yengilerimizdi; bizim çiğnediğimizi öne sürdükleriyse, bizim kanuni hakkımızdı.

Vaktin geldiğini sanan Restorasyon kendisini Bonaparte'tan yukarıda bulup, ülkede kökleri olduğuna inandı, daha doğrusu kendisini güçlü ve erişilmez bularak, kararını verip darbeyi indirdi. Bir sabah Fransa'nın karşısına dikildi ve bağırıp çağırarak, ulusun hakkını ve bireysel hakkı tanımadı. Ulusal egemenliğini ve yurttaşın özgürlük haklarını gaspetti. Diğer bir deyimle, ulustan, ulus oluşturan özelliği aldı ve yurttaşın yurttaşlık hakkını çiğnedi.

«Temmuz Kararnameleri» denilen o ünlü yasaların temelleri böyle atıldı.

Restorasyon yıkıldı.

Tam vaktinde ve haklı olarak yıkıldı, ama şunu da eklemeliyiz ki, gelişime büsbütün karşı çıkmış sayılmazdı. Bu arada sayısız gelişmelere meydan verilmişti.

Restorasyon'da, ulus ılımlı tartışmalara girmeye ve barış içindeki bütünlüğe alışmıştı, bunu cumhuriyet zamanında yapamadığı gibi, imparatorlukta da yapamamıştı. Özgür ve güçlü bir Fransa, Avrupa'nın diğer ülkeleri için korkutucu bir manzara oluşturmuştu. Robespierre'in döneminde ihtilal; Bonaparte döneminde top söz sahibi olmuştu. XVIII Louis ile X. Charles döneminde ise, söz sahibi olma sırası zekâdaydı. Rüzgâr dinmiş, meşale tekrar yakılmıştı. Huzurlu tepelerin zirvelerinde, zekâların arınmış ışığı yeniden parladı. Bu gösterişli, faydalı ve cazip bir görüntüydü. Tam on beş yıl, barış içinde ve ulusal alanlarda bu yüce ilkelerin hazırlıkları görüldü. Bilgeler için, çok eski, devlet aşamaları için çok yeni sayılan ilkeler; yasa karşısında eşitlik, vicdan özgürlüğü, konuşma özgürlüğü, basın özgürlüğü hünerli kişilerin her tür göreve atanma kolaylıkları... Bu da 1830'a kadar dayandı. Bourbonlar, alınyazısının ellerinde kırılan bir uygarlık aracı yaratmışlardı.

Bourbonlar'ın çöküşü, kendi yönlerinden değil, ama ulus yönünden muhteşem bir yücelikle gelişti. Onlar tahttan vakur ifadelerle indiler; yetkelerini kullanmamışlardı. Onların gecede silinişleri, tarihe karanlık bir heyecan ekleyen, o muhteşem yok oluşlardan değildi. Burada, ne I. Charles'ın görülmeye değer huzuru, ne de Napoleon'un kartal çığlığı vardı. Sadece gittiler, olancası bu... Taçlarını bıraktılar ve pırıltısını da ellerinde tutamadılar. Gerçi, ciddi, saygın davrandılar, ama yüce olamadılar. Bir bakıma felaketlerinin, ihtişamını gösterme olanağını ellerinden kaçırdılar. Cherbourg yolunda X. Charles, yuvarlak bir masayı dörtgen biçiminde kestirirken, devrilen krallığından çok, protokole önem verdiğini gösterdi. Bu davranış kendilerini seven ağırbaşlı adamları ve soylarını sayan sadık kişileri epeyce üzdü. Halk olağanüstüydü. Çok doğru davrandı. Bir sabah, bir krallık isyanıyla saldırıya uğrayan ulus, o kadar metanetle davrandı ki, öfkelenecek zamanı bulamadı.

Kendisini savundu, denetledi, her şeyi kendi yerine koydu, hükümeti, yasalara, Bourbonlar'ı da sürgüne yöneltti; çok üzücü! Sonra duruldu. Bir zamanlar XIV. Louis'yi barındıran sayvanın altından, ihtiyar Kral X. Charles'ı usulca çekip aldı ve yere bıraktı. Kral ailesine hafifçe ve acıyla dokundu. Onlara hiç zarar vermedi. Bir kişi değil, birkaç kişi de değil, Fransa, Fransa'nın tamamı, yenen ve yenilgisinden sarhoşa dönen bir Fransa.

Barikatlar gününden sonra, Guillaume du Vair'in(*) şu sözlerini hatırlayıp uyguladı: «Büyüklerin ihsanlarına alışkın ve bir kuş gibi daldan dala geçen, perişan bir kaderden daha mutlu bir kadere sıçrayanların, bahtsız prenslerinden sırt çevirmeleri olağandır. Fakat bence, krallarımın, özellikle bahtsız krallarımın kaderi, benim için her zaman saygıya layık olacaktır.»

(*) Guillaume de Vair: (1556-1621) Fransız devlet adamı, hatip ve felsefeci.

Bourbonlar giderken, yanları sıra saygınlıklarını da götürdüler, ama onlar için kimse üzülmedi. Demin değindiğimiz gibi, felaketleri onlardan daha yüce oldu. Ufukta kayboldular.

Temmuz İhtilali'nin bütün dünyada dostları ve düşmanları oldu. Bazıları bu isyanı coşkuyla kutlarken, bazıları ondan nefret etti. Herkes kişiliğine, doğasına uygun davrandı. Şafağın baykuşları sayılan Avrupa Prensleri, gözlerini kapattılar, yaralanmış ve sersemlemişlerdi, gözlerini, bu kez gözdağı vermek için açtılar. Bu korkuyu anlıyor ve öfkelerini bağışlıyoruz. Bu tuhaf isyan çok hafif bir sarsıntı yarattı. Yenilen krallığa kinli davranıp da ona kan dökme şerefini bile bağışlamadı. Özgürlüğün kendi kendisini eleştirmesiyle ilgili, zorba yönetimlerin gözünde, Temmuz İhtilali'nin en büyük suçu, korkunç olmasına rağmen, yumuşaklığı olacaktı.

Aslında aleyhine, hiçbir şey yapılmadığı gibi, hiçbir düzen de hazırlanmadı. Ondan en fazla yakınanlar, en öfkeliler bile, onu selamlıyorlardı.

Bencilliklerimiz ve öfkelerimiz ne olursa olsun, insanoğlundan daha üstün birinin hazırlamış olduğu olaylara derin bir saygı besleriz.

Temmuz İhtilali gerçeği yere deviren hakkın zaferidir. Bu da yücelik ve ihtişam dolu bir şeydi.

Gerçeği sindiren hak. İşte 1830'un görkemi, onun yumuşak ve anlayışlı olması da bundandır. Yenen hakkın kaba güce ihtiyacı yoktur.

Hak adil ve doğrudur.

Hakkın özelliği sürekli güzel ve lekesiz kalmasıdır. Görünürde en zorunlu olan gerçek bile çağdaşlarının en kolay kabullendikleri gerçekler bile, sadece olgu olarak gelişmişse ve hakkı kapsamıyorlarsa, giderek biçimsiz, iğrenç ve canavarca bir görünüme bürünür. Bunun en belirgin örneği Machiavel'dir. Gerçeğin asırların ötesinden erişebileceği çirkinlik düzeyini bir bakışta görebilmek istiyorsanız Machiavel'e bir göz atın. Machiavel hiçbir zaman kötülük cini, ifrit, alçak ve düşkün bir yazar olmadı. Bu belirgin bir gerçek, ama bu sadece İtalyan gerçeği değil, bu bütün Avrupa'nın benimsediği bir gerçekti. XVI. yüzyılın oluşturduğu bir gerçek, XIX. yüzyılın kavramlarının karşısında, kusturucu, ortada ve gerçekten iğrençtir.

Hak ile gerçeğin bu mücadelesi, toplumlarının meydana gelmesinden beri süregider. Bu savaşı noktalamak, saf, lekesiz düşünceyi, insanlık gerçekleriyle karıştırmak; hakkı gerçeğe ve gerçeği hakka karıştırmak, işte alimlerin gayreti bunadır.

2 ACEMİ DİKİŞ

Fakat şunu hiç unutmayalım: Alimlerin çabaları başka, hilebazların çabaları başkadır.

1830 İhtilali başladığı gibi bitti.

İhtilal dibe vurunca, uyanıklar başarısızlığı yağmalar.

Çağımızda böylesi hilebazlar kendilerine «devlet adamı» nitemini yakıştırdılar, o kadar ki, artık bu unvan argo sözcüğe dönüştü. Evet şunu da söylemeliyiz ki, epey üstünde durulması gereken bir nokta var, kurnazlığın, hilenin olduğu yerde küçüklük vardır. Bu zorunlu bir şeydir. Bu nedenle, hileci ve düzenbazlar dediğimizde, «küçük insanları» da ereklemiş oluyoruz.

Aynı biçimde, «devlet adamları» derken, zaman zaman da, hainler anlamında kullanılır. Yani satılmış adamlar anlamında.

İşte bu açıkgözlerin sözlerine bakılacak olursa, güya, Temmuz İhtilali'ne benzeyen ayaklanmalar, kesik atardamarlara benzer, bunları hemen dikmek, bağlamak gerekir. Fazlasıyla vaat edilen hak, sarsıntılara neden olur. Bu nedenle öncelikle, sözü verilen hakkı korumak için, devleti güçlendirmek gerekir. Özgürlük sağlandıktan sonra, yönetimi düşünmek kaçınılmazdır.

Bu durumda yine alimlerle açıkgözler, birbirlerinden ayrı değillerdir, ama alimler kuşkulanmaya başlarlar, iktidar, peki ama... Öncelikle iktidar ne demek, ne anlama geliyor? ikinci mesele bu iktidarın nereden kaynaklandığı sorunudur.

Hilebazlar bu karşı çıkmaları duymamazlıktan gelerek hamlelerini, dolaplarını sürdürmeye çalışırlar.

Çoğalan yapıtlara, bir ihtiyaç maskesi takmakla ünlenen bu hin siyasetçilerin fikirlerine göre, ihtilalden sonra bir ulusun ilk ihtiyacı kendisine bir hanedan sağlanmasıdır. Özellikle eğer ulus monarşik yapılı bir ülkedeyse.

Onlara göre, ihtilalden sonra, bu yolla barış sağlanır, yani başka deyimle, ulus yaralarını sarar ve hanedanını onarmaya vakit ayırır. Hanedan, harabeleri ve cankurtaranları gizler.

Peki ama, bir hanedan oluşturmak genellikle kolay olmaz! Çok zora düştüğünde herhangi bir deha sahibi, kral olabilir, çoğu zaman, bu tesadüfen ortaya çıkan talihli biri de olabilir, işte iki misal, biri Bonaparte, diğeri İturbide.(*)

(*) Iturbide: Meksikalı general (1783-1824), kendisini imparator ilan etmeyi başardı, ama bir yıl sonra tahttan indirilip kurşuna dizildi.

Rastgele bir aileden bir hanedan oluşturulamaz. Sülalenin kökünün eskilere dayanması gerekir, ama yüzyıllarda beklenmedik buruşukluklar oluşturmak imkânsız bir şeydir.

«Devlet adamları» açısından bakacak olursak, «her türlü önlemi aldıktan sonra» şöyle bir meseleyle yüz yüze kalıyoruz: Bir isyandan sonra ortaya çıkan kralın özellikleri nelerdir? İhtilalci olabilir ve aslında böyle olması faydalıdır da; özetle, kendisinin bir isyana katılmış, orada cesaret göstermiş, elindeki baltayı ya da kılıcı sallamış olması gerekir.

Bir hanedanın özellikleri nelerdir? Ulusal olmalı, yani uzaktan devrimci, ama yapıp ettikleriyle değil, benimsettirdiği düşünceleriyle. Hanedan köklü bir geçmişe sahip olmalı, tarihi olmalı, gelecekten türemeli, aynı zamanda güler yüzlü olmalıdır.

İşte bu saydıklarımız durumu olanca çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. İlk devrimler sadece üstün buldukları birini başlarına getirmekle kalmışlardır, Cromwell ya da Napoleon ve ikinci devrim üsteleyerek Brunswick ya da Bourbon Hanedanı'nı istedi...

Hanedanlar Hindistan'ın incirlerine benzerler. Böyle ağaçların her fidesi yere sarkarak toprakta köklenir ve yeni bir incir ağacını oluşturur. Her dal kendi başına bir hanedan olabilir, fakat bir şartla; halka inebilecek kadar yere eğilmekle.

İşte hinoğlu hinlerin teorileri.

Onlarca en büyük marifet, başarılara felaket acısı eklemektir. O halde, bu durumdan yararlananlar ürker. Olanca yaptığı, girişimi korkuyla tatlandırmak, geçişlerin eğik çizgisini iyice eğriltip, gelişimi yavaşlatmak, tanıtımını sönükleştirmek, heyecanın burukluğunu dile getirmek ve daha sonra kesip atmak, açıları ve tırnakları törpülemek, utkuyu pamukla alalamak, hakkı kundaklamak, halkı fanilayla sarıp sarmalamak ve onu hemen yatırıp sıkı bir perhiz uygulatmak. Hercules'i(*) hastaymış gibi korumak, her şeyi yumuşatmak, ideale susamış zihinlere ıhlamurla karışık balözü vermek, aşırı başarıya önlemler almak ve ihtilali bir gece lambasıyla maskelemek.

(*) Hercules: Yunan mitolojisinde gücün simgesi.

İngiltere'nin 1688 yılında uyguladığı bu teori, 1830'da Fransa'da uygulandı.

1830, yolun yarısında durdurulmuş bir devrimdir, yani yokuş ortasında durdurulan bu devrim, gelişiminin yarısı, hakkın da yarısı sayılır neredeyse. Ama mantık şu «neredeyse» sözünü tanımaz, güneşin mumu tanımaması gibi...

Yokuşun ortasındaki devrimleri kim önler? Kenterler (Burjuvalar.) Niye?

Çünkü kenter demek, doymuş çıkarcılar demektir. Dün iştah vardı. Bugün doyuruldu, yarın usanç gelecek.

1814’te Napoleon’a uygulanan, 1830’da X. Charles’tan sonra sahnelendi.

Kenterlerden nafile bir sınıf yaratmayı istediler. Kenterlik sadece halkın tatmin olan bir bölümüdür. Kenter artık oturabilecek haldeki adamdır. Fakat bir koltuk, bir sınıf değildir. Şu da var ki, çok erken oturmak istemekle, insanlığın yürüyüşü önlenmiş olur. İşte bu genellikle kenterliğin hatası oldu.

Hata yapıldığı için toplumsal bir sınıf oluşmaz. Egoizm toplumsal düzenin bölümlerinden biri olamaz ki.

Hem, egoizme karşı bile haktanır olmak gerek. Ulusun, şu kenter denilen sınıfının bayıldığı durumu, 1830'dan sonra, bir parça utanç içeren ve kayıtsızlıkla uyuşukluğun karışımından oluşan durgunluk, hareketsizlik değildi; hayallere açık beklenmedik bir unutma sayılan uyku da değildi; bu bir molaydı.

«Mola» iki anlamlı, anlaşılması güç, dahası çelişkin bir sözcüktür: Birliğin öne yürüyüşü, yani eylem; durma, yani dinlenmedir.

Mola, güçlerin toparlanması, silahlı ve zinde bir dinlenmedir. Nöbetçilerini yerleştirmiş, tetikte bekleyen bir olgudur. Mola, geçmiş ve geleceğin kapışması demektir. 1830 ile 1848 yıllarının arasındaki dönemdir bu.

Kapışma dediğimiz şeye, gelişim de denebilir.

Devlet adamları gibi, kenterler de «mola» kelimesini kendilerine harfiyen aktaracak birini istiyorlar, hatta buna ihtiyaç duyuyorlardı. Kendilerine birinin «her ne kadar öyleyse de...» diye söze başlayacak birini arıyorlardı. Devrimi betimleyen, ama denge gücünü, durulmuşluğu da simgeleyecek, karışık karakter sahibi birini, yani bir başka deyimle geçmişle geleceği bağdaştırıp bugünü sağlamlaştıracak birini istiyorlardı. Böyle biri bulunmuştu bile, «hazır bekliyordu» Louis Philippe d’Orléans.

221'ler, bu prensi kral seçtiler. Lafayette taç giyme törenini üstlendi. Belediye Sarayı, Reims Katedrali’nin(*) yerini aldı. Ona «Cumhuriyetlerin en iyisi» denildi.

(*) Reims Katedrali: Frank Clovis 496’da bu katedral'de taç giymişti, bu yüzden, Fransa krallarının Reims Katedrali’nde taç giymeleri gelenek halini aldı.

Bu yarım tahtın tam bir taht haline gelmesini 1830 sağladı.

Açıkgöz siyasa adamları, işlerini sonuca bağladıklarında, çözümün yanlışlığı meydana çıktı. Bütün bunlar mutlak hakkın dışında yapılmıştı. Mutlak hak «hayır!» diye haykırdı ve sonra olmayacak şey, hak da karanlıklara daldı.

3 LOUİS-PHİLİPPE

İsyanların kolu korkunç, ama eli isabetlidir. Sert darbeler, fakat tam yerinde bir tercih yaparlar. Öyle ki 1830 gibi tamamlanmamış, yozlaşmış, bozulmuş ve tali düzeyde bir devrim haline gelse bile, kötü düşmemek için içlerinde yeterince aydınlık olan kutsal bir sezgi bulunur. Onları güneş tutulmalarına benzetebiliriz, bu sönüklük uzun sürmez, tekrar aydınlanmaktan asla vazgeçmiş değillerdir.

Yine de büyük konuşmayalım, devrimler de insanlar gibi yanılırlar.

Çok ağır yanılmalar görülmüştür.

Biz tekrar 1830 yılına dönelim. 1830, yoldan çıktı, fakat buna talih demek gerekir. Kısa kesilen devrimden sonraki düzende, kral, krallıktan daha değerli çıktı. Louis-Philippe az bulunur bir adamdı.

Tarih babası için hafifletici nedenler bulacaktır, ama o babasına hiç benzemezdi.

Babası her ne kadar ayıplanacak biriyse, Louis-Philippe de o kadar beğenilesi niteliklere sahip, saygıdeğer bir prensti. Özelliklerinin neredeyse tamamına ve genel niteliklerin de çoğuna sahipti. Sağlığını, servetini, dış görünüşünü korur, işlerini özenli yapardı. Her anın değerini bilir, ama bir yılın değerini bilmezdi. Ölçülü, dingin, sakin, sabırlıydı. Hem babacan, hem de iyi bir prensti. Karısını aldatmazdı. Sarayındaki uşaklar, kenterlere kral ile kraliçenin yatak odasını göstermekle görevlendirilmişlerdi. Aynı ailenin daha büyüklerinin gayrı meşru aşklarını sergiledikleri gibi, Louis-Philippe de, karısıyla olan ilişkisini halka göstermenin faydalı olacağını düşünmüştü. Avrupa'da konuşulan dillerin yaklaşık tümünü bilirdi ve bu da az bulunur bir nitelikti. Bütün çıkarların dillerini de konuşurdu. «Orta sınıfın» şaşmaz bir temsilcisi olmasına rağmen, onu aşardı ve her açıdan bu orta sınıftan daha yüceydi. Soyuna değer vermenin yanı sıra, onları cevherlerine göre değerlendirmesini bilir, Orleans olmakla övünür, Bourbonluk'tan dem vurmazdı. Prenslik günlerinde, kraliyet ailesinin en asil birinci prensine uygun bir yücelikle davranmış, ama kral atandığı günden sonra «tipik bir kenter» olmuştu. Halkın karşısında dağınık, aile çevresinde epey ölçülü konuşurdu. Kendisi için pinti denirdi, ama bunu kanıtlayan yoktu. Aslında bir fantazisini gerçekleştirmek ya da bir görevi yerine getirmek için bol keseden atan, yine de tutumlu olan biriydi. Kültürlü olmanın yanı sıra, edebi eserlere düşkün değildi, beyefendiydi, ama şövalye ruhlu değildi; sıradan, huzurlu ve güçlü bir karakteri vardı. Ailesi ve hizmetindekiler kendisini deli gibi severlerdi. Çok hoş konuşurdu, sohbetine doyum olmazdı. Doğru yoldan çıkmayan bir kraldı; biraz soğuk olmakla birlikte, ilginç konularda açılırdı. Çok ileriyi göremez, günü gününe yönetirdi ülkeyi. Kin tutmadığı gibi, minnet de etmezdi. Üstünlükleriyle, ortadakileri hemen ezebilirdi. Tahtın altında bağıran şu sır dolu «oy birliklerini bastırmak için parlamentoyu ustaca kullanırdı.

Açıksözlüydü, zaman zaman duygularını ortaya söyleyip, tedbirsizce davranırdı, fakat bunda bile olağanüstüydü. Çare bulmakta, çeşitli maskelerle asıl yüzünü göstermemekte de ustaydı. Avrupa'nın Fransası'nı korkuttuğu gibi, Fransa'nın Avrupası'nı da korkuturdu. Vatanseverdi, fakat ailesini vatanından daha çok severdi. Yetkeden fazla egemenliğe, ağırbaşlılıktan fazla yetkeye önem verirdi. Bu eğilimin en olumsuz tarafı,

başarıya varıldığında, hileyi hoşgörür, küçüklüğü mutlaka reddetmezdi. Faydalı bir yanı da politikayı şiddetli sarsıntılardan, devleti kırgınlıklardan ve toplumu yıkımlardan korumasıydı. Louis-Philippe epey titiz, açıkgöz, dikkatli, öngörülü, yorgunluk nedir bilmez biriydi. Zaman zaman kendi sözlerini yalanlar, çelişkiye düşerdi. Ancone'da Avusturya'ya karşı bilgiç davranmış, İspanya'da İngiltere'ye karşı çıkmıştı. Anvers'i bombalatıp Pritchard'ın anısına saygı göstermişti. «La Marseillaise» marşını yürekten bir heyecanla okurdu. Güçsüzlüğe, yorgunluklara, güzellik ve ideal ilkelerine, boşuna cömertliklere, boş hayallere, evham ve öfkeye, kibir ve yalanlara boş verirdi. Her açıdan kişisel bir cesareti vardı. Valmy'de general, Jemmapes'ta askerdi.

Tahta çıktıktan sonra, sekiz suikast atlatmış, asla pes etmemiş, sürekli gülümsemişti. Bir süvari ölçüsünde cesur, bir alim kadar yürekliydi. Şu da var ki, Avrupa'nın sarsıntılarıyla kaygılanır, aklının ermediği büyük siyasal risklere atılmaktan çekinirdi. Öte yandan, canını tehlikeye atmaktan hiç çekinmez, fakat hiçbir zaman eserlerini feda etmezdi. İstemini, etkiye çevirip, kral olarak değil, deha olarak sözünü dinletmek isterdi, inceleme hünerine sahip olsa da, bilicilik taslamazdı. Adam seçmeyi bilirdi. Aslında kişiyi değerlendirmek için, öncelikle onu tanımak isterdi. Güçlü bir sağduyusu olmasının yanı sıra, pratik bir kavrayışı ve olgunluğu da vardı. Zorlanmadan konuşurdu, belleği çok güçlüydü. Bundan yararlanır, onu sürekli kullanırdı. Bu özelliği Sezar, Büyük İskender ve Napoleon'la olan biricik benzerliğiydi. Olayları, ayrıntıları, tarihleri, kişileri, soyadlarını hiç unutmazdı. Yönelimleri, tutkuları, ruhların gizli ve karanlık direnişlerini önemsemez, bilmek de istemezdi. Yüzeydekilerce benimsenir ama Fransa'nın aşağı katmanıyla bağdaşmazdı. Fakat bundan da ustaca sıyrılmayı bilmişti. Ülkeyi yönetirdi, fakat saltanat sürmezdi. Kendi kendisine başbakanlık ederdi. Düşüncelerin enginine karşı, gerçeklerin sıradanlığından oluşan bir set kurmuştu. Uygarlık, düzen ve teşkilat yaratabilmenin asıl yeteneğine, yargılama ve şikeli dava ifadesi katardı. Bir hanedanın kurucusu ve savcısıydı. Karakterinde Charlemagne'in nitelikleriyle, bir avukatın niteliklerini toplamıştı. Özetle, üstün ve kendine özgü biriydi. Fransa'nın kaygısına ve Avrupa'nın hasedine rağmen, bir güç yaratarak muhteşem bir kral oldu. Eğer zaferi sevseydi, zamanın üstün kişileri arasında yer alabilirdi. Fakat o sadece yararlı olanı önemsedi, şan ve şerefi boşladı.

Gençken alımlı biri olan Louls-Philippe, kocadığında da kibarlığını korudu. Ulusça sürekli beğenilmemesine karşın, yığınlar onu sürekli tuttu.

Yığınlara kendisini sevdiren bir özelliğe sahipti; sevimli ve cana yakındı, beğenilirdi. Aslında bir eksiği vardı; ihtişam. Kral olmasına rağmen, hiçbir zaman taç giymediği gibi, yaşlı bir adam olduğunda da, beyaz saçlarla görünmedi. Hal ve hareketleri eski yönetimden yana olmasına karşın, huyları çağına uyuyordu. 1830 yılına uygun bir karışımdı. Bir aristokrat ile bir kenter karışımı. Louis-Philippe, saltanatlı bir ara dönem oldu. Eski diyaleği ve eski imlayı korumuştu. Gerçi Macaristan'la, Polonya'yı epey severdi, fakat yazarken «Palanyalılar» ve «Mocorlar» diye yazardı. X. Charles gibi hassa alayı üniforması giyer ve Napoleon gibi «Legion d'Honneur» nişanı taşırdı.

Kiliseye nadiren uğrar, hiç ava çıkmazdı. Operaya da adım atmazdı. Papazlardan, at

uşaklarından ve güzel dansözlerden hazzetmezdi. Bu huyları da onun güngörmüş bir kenter gibi, görünmesine yarıyordu. Çevresine saraylıları asla toplamazdı. Dışarı çıktığında şemsiyesini hep kolunun altında taşırdı. Bu şemsiye onun halesi sayıldı. Biraz duvarcı, biraz bahçıvan, biraz da doktordu. Attan düşen bir seyisten kan almayı bilirdi. III. Henri nasıl kamasını almadan saray dışına çıkmazsa, Louis-Philippe de neşterini almadan çıkmazdı. Kralcılar bu komik kralla eğleniyorlardı. Onlar şimdiye dek iyileştirmek için kan akıtan bir kralı ne görmüş, ne de duymuşlardı.

Tarihin Louis-Philippe'de bulduğu kusurlardan üçünü çıkartıp atmalıyız. Krallığı, hükümranlığı ve kralın kendisini suçlayan unsurları. Bu üç unsur da tamamen farklı bir toplam oluşturur. Zorla el atılan demokratik hak, ikincil düzeyde bir değer haline gelen ilerleme, kanla bastırılan sokak isyanları, ayaklanmaların askeri olarak cezalandırılması, kurşuna dizilen asiler, Transnonain Sokağı, askeri mahkemeler, gerçek ülkenin yasal ülke tarafından yok edilmesi, üç yüz bin ayrıcalıklıyla, kazancı paylaşan hükümet, bütün bunlar krallığın yapıp ettikleri. Geri çevrilen Belçika, kanla fethedilen Cezayir, tıpkı İngilizler'in Hindistan'da yaptıkları gibi uygarlıkla ilgisiz bir barbarlık. Abd-el-Kader'e güvensizlik, satın alınan Deutz ve intkamı alınan Pritchard, bunlar da saltanatın işleri. Ulusal olmaktan çok, ailesel siyasayı yürütmesi de sadece kralın işi oldu.

Yazdığımız gibi, kimi eksiltmelerden sonra kralın suçu hafifliyor.

Onun en büyük hatası Fransa adına epey kibirsiz davranması oldu.

Bu hata nereden kaynaklanmıştı?

Söyleyelim:

Louis-Philippe kraldan çok, bir baba oldu. Hanedan kurmak isteyen biri, her şeyden çekinir ve tedirgin edilmek istemez. Geçmişinde 14 Temmuz gibi talihli bir geleneği olan ve yine Austerlitz gibi şanlı bir zaferi olan bir halk, onun bu çekingenliğini küçümsüyordu.

Öte yandan, yerine getirilmesi kaçınılmaz olan genel ulusal ödevler bir yana, Louis-Philippe'in ailesine duyduğu sevgiyi, düşkünlüğünü bağışlamak işten bile değildi. Ailesi kralın sevgisine layıktı. Aile sahiden epey erdemli kişilerden oluşmuştu. Burada erdemlerle, hünerler birbirleriyle yarışıyor gibilerdi. Louis-Philippe'in kızlarından biri Prenses Marie d'Orleans, ailenin adını sanatçılar defterine yazdırmıştı. Tıpkı yıllar öncesi atalarından Charles d'Orleans'ın adını ozanlar arasına yazdırması gibi. Genç prenses ruhunu mermer bir heykele yansıtmış ve buna Jeanne D'arc ismini vermişti. Kralın oğullarından ikisi de, o kadar üstün kimselerdi ki, ünlü diplomat Metternich onlar için, «Onlar az bulunur gençler, çok üstün prensler,» demişti.

İşte her şeyi açık açık söyleyip, hiçbir şeyi de kötülemeden, Louis-Philippe'in asıl karakterini yansıtmak istedik.

Eşitlik prensi olmak, varlığında hem Restorasyon'un, hem de ihtilalin çelişkilerini taşımak, devrimcinin devlette güvenilir olan o yönüne sahip olabilmek. İşte 1830 yılında bu, Louis-Philippe için bir talih oldu. Hiçbir zaman bir bireyle, bir olay arasında böyle bir uyum kurulmamıştır, biri diğerinin içine girmiş gibiydi ve cisimleşme gerçekleşti. Louis-

Philippe demek, insan biçimini alan 1830 yılı demektir. Üstelik, onu tahta yakıştıran bir özelliği daha vardı: Sürgün. O yurdunun dışına atılmış, yoksul ve serseri biri gibi yaşamıştı. Geçimini emeğiyle sağlamıştı. Fransa'nın en bitek en geniş arazi sahiplerinden biri olan bu prens, geçimliğini çıkarmak için İsviçre'de, kocamış atını satmıştı. Reichenau'da yine geçimini sağlamak için matematik dersleri vermiş, kız kardeşi Adelaide terzilik etmiş, işlemelerini satmıştı. Kralın geçmişteki bu acı anıları, kenterleri de coşturuyordu. XI. Louis'nin yaptırdığı ve XV. Louis'nin kullandığı Mont Saint-Michel'deki son demir kafesi kendisi parçalamıştı. Dumouriez'nin yoldaşı, Lafayette'in arkadaşı olmuştu. Jakoben Kulübü'nün üyesiydi. Mirabeau onun omuzlarını okşamış, Danton kendisine: «delikanlı» diye seslenmişti. '93 yılında, henüz Mösyö de Chartres ismini taşıdığı günlerde, Konvansiyon'un karanlık bir locasında oturmuş ve XVI. Louis'nin yargılanmasına katılmıştı. Devrimin kör öngörüsü krallığı kralla ve kralı da krallıkla ezerken, düşüncenin bu yabanıl ezişinde, insanı fark etmemişti. Meclis mahkemesinin o büyük fırtınasında, öfkeli halkın krala yönelttiği sorular ve suçlamalar, ne diyeceğini bilemeyen Capet'nin(*) perişanlığı, kraliyetin başının bu karanlık solukta sallanışı, suçlayanların ve suçlananın masumiyeti... Evet Louis-Philippe bütün bunları izlemiş, bu yıkıntıları görmüştü. Konvansiyon parmaklıkları ardından, çağların geçişlerini seyretmiş, XVI. Louis'nin, sorumlu tutulan o mutsuz kralın arkasındaki asıl suçlunun monarşinin gölgelerinden sivrildiğini görmüş ve hemen derin bir saygıya kapılmıştı. Tanrı'nın adaleti kadar şaşmaz olan, Halkın adaletine tanık olmuştu.

(*) Capet: ilk Frank krallarının soyadı. Burada aşağılama niyetiyle kullanılmış. Halk XVI. Louis'ye hakaret etmek için onu «Capet» diye çağırmıştı.

İhtilalden edindiği izlenim unutulmayacak ölçüde etkili olmuştu, bu sonsuz adaletin günün birinde gerçekleşmeleri kendisinde saygıyla karışık bir korku duygusu yaratmıştı.

İhtilalin izleri onda o kadar canlıydı ki, bir gün sözünden kuşkulanılmayacak ölçüde namuslu bir tanık önünde, Kurucu Meclis'in alfabetik listesindeki, bütün A'ları ezberden okumuştu.

Louis-Philippe, karanlık tarafı olmayan bir aydınlıklar kralı oldu. Onun egemenlik sürdüğü yıllarda basın özgür olduğu gibi, parlamento özgürlüğü, vicdan ve konuşma özgürlüğü vardı. Eylül Yasaları yeterince açık seçiktir.

Aydınlığın ayrıcalıklar üzerinde, ne olumsuz etkileri olduğunu bile bile tahtını sürekli aydınlıkta tuttu. Tarih onun bu yönünü hiç unutmayacaktır.

Sahneye çıkan bütün tarihsel isimler gibi, Louis-Philippe de bugün insanı vicdan tarafından yargılanmakta. Fakat onun duruşması henüz ilk aşamada. Bu kral üzerinde kesin bir yargıya varmak için henüz erken. Katı bir eleştirmen olan tarihçi Louis Blanc bile, ilk yargısını yumuşatmıştır. Louis-Philippe aslında 221'ler ve 1830 yılı tarafından seçilmiş bir kraldı. Yani yarım bir Parlamento ile, bir yarım Devrim tarafından atanmıştır. Yine de felsefenin ileri görüşüyle, demin değindiğimiz gibi biz onu mutlak demokrasi adına yargılayamayız, bunun için çok dikkatli davranmak gerek. Burada iki hakkın

gözetilmesi kaçınılmazdı. İlk olarak kişisel hak gözetilmeli, sonra halkın hakkı. Bunlardan sonra Louis-Philippe'i bir insan olarak inceleyecek olursak, onun tarihteki en iyi krallardan biri olduğunu söylemek zorundayız.

Onu suçlayan ne? Taht. Louis-Philippe'den krallığını çekip alacak olursak, ondan geriye sadece insan kalır. Ve bu insan da çok iyi bir insandı. Dahası çoğu zaman yüceliğe erişen bir iyilik vardı onda.

Çok zaman, en sıkıntılı anlarında, Avrupa diplomatlarıyla tartıştığı epey yorucu bir günün akşamında, dairesine dönerdi. Orada ne yapardı? Olmayacak bir şey. Bir dosyayı alır, yorgunluğuna, uykusuzluğuna bakmadan, incelerdi. Bir cinayet davasını incelemekle, çok iyi bir iş yaptığına inanırdı. Onun inancına göre masum birini ipten kurtarmak, Avrupalı diplomatlara meydan okumaktan daha iyi bir işti. Bir suçsuzu, celladın elinden kurtarmak için, adalet bakanıyla atışır, kurbanlarını çekip almak için savcılarla tartışırdı. Kral, savcılar için «hukuk lafazanları» derdi. Zaman zaman, incelediği dosyalar masasının üstünü kaplardı. Onları sırayla incelerdi. Mahkûm edilen bu mutsuzların canlarının kendi elinde olduğunu düşünmek, onun için azaptı. Günün birinde, yine sözüne güvenilir ve az önce söz ettiğimiz o tanığa, şöyle demişti: «Bu gece tam yedi can kurtardım.»

Egemenliğinin ilk yıllarında idam cezasını kaldırmıştı. Tekrar kurulan darağacı, krala karşı gösterilen ilk terör eylemi oldu. İdamların infaz edildiği o Grève Meydanı yok olunca, bu kez kenterlere has yeni bir idam meydanı kuruldu, buna da «Saint- Jacques Kapısı» ismini verdiler. «Pratik siyasa adamları» hemen hemen yasal bir giyotine ihtiyaç duymuşlardı. Bu da kenterliğin tutucu tarafında bulunan Casimir Périer'nin(*) bir utkusu sayılırdı. Louis-Philippe Beccaria'yı şöyle yorumlamıştı: «Keşke yaralansaydım, onu affederdim!»

(*) Casimir Perier: Korsikalı suikastçı. 28 Temmuz 1835'te Louis-Philippe'e suikast girişiminde bulunmuştu. Paris'te idam edildi.

Bir kez, bakanlarının direnişinden söz ederek, tarihimizin en büyük kişilerinden biri olan politik bir tutuklu hakkında şunları söyledi: «O bağışlandı, bana sadece bunu dillendirmek kaldı.»

Louis-Philippe, ermiş mertebesine erişen IX. Louis gibi uysal, insancıl ve halkını düşünen; IV. Henri gibi, iyi kalpli bir kraldı.

İyiliğin değerinin bir inci kadar az görüldüğü tarihte, iyi olmak çoğunlukla büyüklükten önce gelir.

Louis-Pihilippe zaman zaman, sertçe eleştirilmiş, şiddetle suçlanmıştı, fakat artık günümüzde göçmüş ve hayaletler arasına katılan bu kraldan söz ederken haktanır davranmak isteriz. Bu kralı yakından tanımış birinin, hakkında tarih önünde tanıklık etmesi gerekir. Bu tanıklığın ne olursa olsun, yansız olması gerekir. Bir ölünün

mezartaşına yazdığı bir yazı içtendir. Bir gölge, bir diğer gölgeyi avutabilir. Aynı karanlıkları paylaşmak övme hakkını verir. Günün birinde sürgündeki iki mezarda yatanlardan söz ederken: «Biri diğerini fazla övdü» demelerinden o kadar korkulmamalı.

4 TEMEL ÇATIŞMALAR

Louis-Philippe'in idaresinin başlangıcındaki acıklı bulutlar yoğunlaşan dramımızın ilk günlerindeki durumun okur tarafından iyice anlaşılabilmesi için, kitabımızda bu kraldan söz etmek durumunda kaldık.

Louis-Philippe şiddete başvurmadan, kendi açısından hiçbir eylemlilik göstermeden, devrimin aktarmasıyla tahta geçmişti.

Aslında bu geçiş, ihtilalin asıl niyetinden epey farklıydı ve kendisi Orléans Dükü olarak burada şahsi hiçbir girişimde bulunmamıştı.

O prens olarak doğmuş ve kral olacağına inanmıştı. O, bu unvanı, kendi kendisine vermemişti, almamıştı da, bunu kendisine önermişlerdi ve kendisi de evet demişti. Önerinin politik olduğuna inanması gibi, kabul etmesinin de yasal olduğuna emindi. Kuşkusuz, burada yanılıyordu, fakat aynı zamanda içten olduğunu da eklemeliyiz. Bu nedenle, iyi niyetli bir davranışta bulunmuştu. Tekrar söylemek isteriz ki, Louis-Philippe tahtta hakkı olduğuna olanca içtenliğiyle inanmıştı, öte yandan, demokrasi de saldırılarında haklıydı ve iyi niyetliydi, o da yaptıklarından emindi. Bundan dolayı toplumsal çarpışmaların getirdiği korkunç olaylar yüzünden, ne kral, ne de demokrasiyi suçlayabiliriz. İlkelerin çarpışmaları, elementlerin çarpışmalarını andırır. Okyanus suyu, fırtına havayı, kral krallığı, demokrasi halkı savunur. Burada göreceli olan monarşi, mutlak olan cumhuriyete karşı koyar. Toplum bu çatışmalardan fayda görür. Fakat bugün kendisine acıklı gelen bu durum, yarın selameti olacaktır. Şu da var ki mücadele edenleri asla ayıplamayız. Bu partilerin birinden biri yanılıyor. Hak ve hukuk, Rodos'ta iki sahil üzerinde yükselen o koca heykel gibi değildir, aynı zamanda iki tarafta bulunmaz. Bir ayağı cumhuriyette, diğeri krallıkta olamaz. O, parçalanamaz bir bütündür ve tek bir yanda bulunur. Fakat aldananlar iyi niyetle aldanmaktalar. Kör biri suçlu değildir, tıpkı Vendée'li(*) birinin kesinlikle çapulcu olmaması gibi. Bu korkunç çarpışmaları yazgının cilvesine bağlayalım. Bu fırtınalar her ne kadar şiddetli olsalar da, insanlığın sorumsuzluğu, onlara karışmıştır.

(*) Vendée: Kuzey Fransa'da bir eyalet. Bir isyanın şehri.

Açıklamayı bitirelim:

1830 hükümeti çok kritik koşullarda işe başladı. Henüz doğan bu hükümet, hemen savaşmak zorunda kaldı.

Yeni yerleşmişti ki, şimdi doğan ve o kadar da sağlam olmayan bu Temmuz olgusunun da, belirsiz çekişmeler, sarsıntılar olduğunu hissetti.

Direniş ertesi gün doğdu. Belki de, dünden bir gün önce doğmuştu.

Düşmanlık giderek büyüdü ve gizlilikten sıyrılıp açıkça gürledi.

Fransa dışındaki krallar tarafından hoş kabul edilmeyen Temmuz İhtilali, Fransa'da farklı biçimlerde yorumlanacaktı.

Tanrı, insanoğluna olaylarla arzularını bildirir. Fakat bu sır yüklü bir dille yazılı, anlaşılması güç bir metindir. İnsanoğlu hemen bunu kendince yorumlar. Fakat bu seri yorumlar, hata ve boşluklarla dolu ve aklıselime aykırı çevirilerdir. İlahi dilden anlayan çok az insan vardır. Bu bilgili kişilerin en kavrayışlı, en sakin ve en üstün zekâlı olanları, ellerindeki yazıyı usul usul okurlar. Gelgelelim, onlar, metinleriyle geldiklerinde, iş çoktan yapılmıştır ve genel alanda yirmiye yakın çeviri ya da yorum vardır. Her bir yorum, bir parti doğurur ve her bir anlaşmazlıktan bir geçimsizlik çıkar. Her parti, doğru metnin kendisinde olduğuna inanır, her bozguncu da gerçek ışığın sahibi olduğunu saviar.

Çoğu zaman iktidarın kendisi de bozguncu sınıftır.

Devrimlerde akıntıya karşı yüzenler vardır, onlar eski partilerin üyeleridir.

Tanrı'nın yardımıyla soyaçekime bağlı olan eski partiler de, devrimler isyan hakkından kaynaklandıkları için, bunlara karşı isyan etme hakları olduğuna inanırlar; fakat bu yanlıştır.

Çünkü böylesi devrimlerde, başkaldıran halk değil, kraldır. Devrim başkaldırının tersidir. Her devrim sıradan bir olay olduğu için, kendisini haklı sayar.

Zaman zaman, bu hak sahte devrimcilerce lekelenir, ancak kirlenmiş de olsa, kanlanmış da olsa varkalmayı sürdürür. Devrimler bir rastlantıdan değil de, bir ihtiyaçtan oluşur. Bir devrim demek, bir özentinin gerçeklenmesi demektir. Olması gerektiği için olmuştur.

Eski yasal partiler, hatalı bir düşünce yürütme yüzünden 1830 Devrimi'ne karşı çıkmışlardı. Hatalar epey isabetli fırlatıcılar bulurlar. Devrimi en cılız yerinden vurmuşlardı, zırhın kusurundan, ondaki mantık eksikliğinden. Onlar bu devrimde kraliyete saldırıyor ve şöyle bağırıyorlardı: «Devrim, evet ama niye bu kral?» Aslında bu fitneciler hayli isabetli nişan alan körlerdir.

Bu çığlığı, Cumhuriyetçiler de yükseltiyordu. Fakat onların bu isyan çığlığı anlamlıydı. Kralcılarda körlük sayılan şey, demokratlarda bir ileri görüş sayılıyordu. 1830 Devrimi halka verdiği sözde durmamıştı, buna öfkelenen demokrasi, ondan hesap soruyordu.

Geçmişin saldırısıyla geleceğin saldırısı arasında, Temmuz can çekişiyordu. Bir yandan asırlık monarşiyle, öte yandan, sonsuz hakla başı belada olan anı simgeliyordu.

Öte yandan dışarıda artık devrim sayılmayan, bir monarşi haline gelen 1830, Avrupa'ya ayak uydurmak ve barışı da savunmak zorundaydı. Aklıselime aykırı bir uyum, çoğu

zaman bir savaştan bile daha pahalıya gelir. Bu ağzı tıkalı, ama boyuna homurdanan gizli geçimsizlikten silahlı bir barış doğdu ki, bu da uygarlığın en pahalı hilelerindendi. Temmuz krallığı şahlanmıştı. Metternich seve isteye ona gem vurdurdu. İlerleme aracılığıyla Fransa'ya itilen devrim, Avrupa'daki monarşileri tartaklıyordu. Kendisi yedekte durmasına karşın, yedeğe alınıyordu.

Bu arada ülkede, halkın yoksulluğu, emekçilik, ücretler, eğitim, ceza, fuhuş, kadının kaderi, zenginlik, yoksulluk, üretim, tüketim, dağıtım, alım-satım, para, kredi, anamal hakkı, çalışma hakkı, bütün bu sorunlar çoğalıyor, birkaç kat yoğunlaşıp ağırlaşarak toplumu tehdit ediyordu.

Siyasi partilerin yanı sıra, bir hareket daha belirmişti. Demokratik ve felsefi kaynaşma karşılık yetiştiriyordu. Seçkinler de halk gibi, huzursuzdu, farklı biçimde ama onun ölçüsünde...

Alimler derin derin düşünürken, alt katmanlar, devrimci akımların etkisiyle saralılar gibi sarsılıyordu.

Bu düşünürler bazısı kendi başlarına, bazısı aileleriyle beraber ya da toplu halde sakince, ama derin derin toplumsal sorunları inceliyorlardı. Bu sakin madenciler sessizce yeraltı galerilerini bir volkanın temeline kazıyorlardı. Sarsıntılardan ve kimi zaman gördükleri alevli fırınlardan huzursuz bile olmuyorlardı.

Bu sarsıntılı yıllarda bu huzur sahiden hoş bir manzara yaratmıştı.

Bu adamlar haklar sorununu siyasi partilere bırakmış, sadece mutluluk sorunlarıyla ilgileniyordu.

Onların toplumdan koparmak istedikleri, insanın huzur bulmasıydı.

Parasal, zirai, endüstri, tecim sorunlarını bir din yüceliğine çıkartmışlardı. Birazı Tanrı eliyle, çoğu da insan eliyle kurulan uygarlıkta çıkarlar, canlı bir yasa yoluyla sıralanır, topaklanır, o kadar ki, sert bir kaya oluşturur. Bu canlı yasa, ekonomistlerin sabırla inceledikleri bilimdir.

Farklı isimler altında bir araya gelen bu insanlara genellikle «sosyalist» denir. Bu adamlar, bu taşı delip bundan insan eliyle, insan refahının kaynaklarını fışkırtmaya gayret ederler.

Giyotinden tutun da, savaş sorununa kadar, çalışmaları sürekli aynı şeyi içerirdi: Fransız İhtilali'nin duyurduğu insan hakkına, onlar kadının ve çocuğun hakkını da eklemişlerdi.

Farklı nedenlerle teorik açıdan sosyalizmin uyandırdığı sorunları şimdi tartışmayacağız. Biz sadece göstermekle kalıyoruz.

Sosyalistlerin önerdiği iktisadi fikirler; hayaller ve mistisizm bir kenara atılırsa, iki önemli sorunda odaklanır:

ilk sorun:

Zenginlik oluşturmaktır.

İkincisi:

Eşitçe bölüşüm.

İlk sorun, 'çalışma'yı kapsar.

İkincisi, ücreti.

İlk sorunda, güçlerin kullanımı söz konusudur.

İkincisinde, zevklerin bölüşülmesi.

Güçlerin iyi kullanımından halk iktidarı doğar.

Zevklerin eşit paylaştırılmasından, bireysel mutluluk.

İyi bir dağıtım derken, eşit dağıtım değil de, haklı bir dağıtım demek isteriz.

İlk eşitlik, adalet.

Bu iki özellik birleşince, dışarda halk iktidarı, içeride bireysel mutluluk olunca, toplumsal refaha varılır.

Toplumsal refah demek, insanın mutluluğu demektir. Yurttaş özgür, ulus yüce olur.

İngiltere bu iki meseleden birini çözdü. O olağanüstü biçimde zenginlik yarattı, fakat iyi dağıtamadı. Sadece tekyanlı olan bu çözüm, ülkeyi kaçınılmaz bir zıtlığa sürükledi. Caka satan bir zenginlik, korkunç bir sefalet. Bazıları için bütün zevkler, bazıları için bütün azaplar. Bazılarının zevklerinden diğerlerinin yoksulluğu doğuyordu. Halk yoksuldu. Ayrıcalık, tekel, feodalite, emekten kaynaklanır. Bu hatalı ve riskli durum, halk iktidarını, özel yoksulluk üzerine oturtur ve kişinin acılarından devletin büyüklüğünü oluşturur. Bu kötü kurulmuş büyüklük, içinde hiçbir ahlaki unsur taşımayan, somut unsurların toplamıdır.

Komünizm ve ziraat yasaları, ikinci sorunu çözebileceklerini düşünürler. Onlar da yanılıyor. Onların dağıtımı da üretimi öldürür.

Eşit bir paylaşım, çabayı yok eder, yani artık kimse çalışmak istemez. Bu paylaştığı her şeyi paylaşan bir kasabın dağıtımıdır. Bundan dolayı, böylesi çözümlerin üzerinde durmayalım. Zenginliği öldürmek, onu paylaştırmak sayılmaz.

Bu iki meselenin iyi çözümlenmeleri için, beraber çözümlenmeleri gerekiyor. Her iki çözüm birleştirilerek tek bir çözüm haline getirilmeli.

Bu iki sorundan sadece birini çözün, işte size Venedik. Alın size İngiltere. Venedik gibi

sahte bir gücünüz olur veya İngiltere gibi maddi bir iktidarınız. İşte o zaman, siz de kötü bir varsıl olursunuz. Venedik'in yıkılması gibi, ya bir şiddet eylemiyle mahvolur, ya da İngiltere gibi batarsınız. Dünya da sizin düşmenizi ve ölmenizi hiç umursamaz. Çünkü dünya sadece bencillik olan, insanlık için bir erdemi ya da bir düşünceyi kapsamayan her şeyin düşüp ölmesine rıza gösterecektir.

Şunu da söylemek isterim ki, biz burada Venedik ya da İngiltere demekle, ulusları değil, sadece toplumsal yapıları erekliyoruz. Uluslar üzerine kurulu oligarşilerden söz etmek istiyoruz, ulusların kendilerinden değil. Uluslara her zaman sevgi ve saygı duyarız. Venedik bir ulus olarak baştan dirilecek, tekrar doğacaktır. İngiltere aristokrasisi belki düşer, ama ulus olarak İngiltere de ölümsüzdür o da bir daha canlanacaktır. Bu açıklamadan sonra, konumuza dönelim.

Bu iki meseleyi çözmek için zengine cesaret verin ve yoksulu gözetin, yoksulluğu bitirin. Güçlünün güçsüzü ezmesini yasaklayın. Başaranı kıskanan, daha yolun yarısında olan kişilerin hasetlerini dizginleyin. Ücreti işe göre matematiksel ve adaletlice düzenleyin.

Eğitimi parasız ve zorunlu hale getirip çocuğun yetişmesine katkıda bulunun. Bilimin insanlığın özü olmasına çalışın; kollar çalışırken, zekâlar da boş durmasın, gelişsin. Aynı zamanda, hem güçlü bir ulus, hem de mutlu insanlardan mutlu aileler oluşturun. Mülkiyeti, yıkarak değil, evrenselleştirip halka dağıtın, böylece her vatandaş, mülk sahibi olur. Bu sanıldığından da kolaydır. İki kelimeyle özetleyelim, zenginliği üretmeyi de paylaştırmayı da bilin. İşte o zaman, hem maddi, hem de manevi yüceliğe erişip, Fransa adını taşımaya hak kazanırsınız.

Aldanan birkaç topluluk dışında, sosyalizm böyle ifade etmiş kendisini, olaylara bu çözümü aramış, beyinlere bu düşünceleri vermek istemişti.

Bu fikirler, bu teoriler, bu üstelemeler, devlet adamının filozofa önem verme ihtiyacı, fark edilen belirsiz gerçekler, hem eski dünyaya uygun, hem de devrimci ilkelerle bağdaşan yeni bir politikanın yaratılması, Polignac'ı savunmak için, Lafayette'in kullanıldığı bir durum, kaosun altında, gelişimin ilerlemesini sezmek; odalar ve sokak, kişinin çevresinde dengelemek durumunda olduğu istekli yarışmalar, devrime duyulan inanç. Kesin ve üstün bir hakkın kabulü, ırkına bağlı kalma isteği, aile anlayışı, halka duyduğu gerçek saygı, kendi öznefsi bütün bunlar Louis-philippe'i düşündürüyor, kaygılandırıyordu. Güçlü ve cesur olmasına rağmen, zaman zaman, omuzlarına yüklenen bu krallık unvanının altında ezildiği olurdu.

Ayakları altında bir parçalanma, bir dağılma hissediyordu, ama bu tozlaşma olamazdı, çünkü Fransa her zamankinden daha fazla Fransa'ydı.

Ufuklar yığılmalarla kararmıştı. Usulca ilerleyen tuhaf bir karartı, insanları, nesneleri, düşünceleri kaplıyordu.

Bu gölgeler öfkelerden ve sistemlerden geliyordu.

Hızla boğulan şeyler deviniyor, fokurduyordu. Bilgiciliklerin gerçeklerle karıştığı havada öyle bir kasvet vardı ki, namuslu adamın vicdanı zaman zaman soluk alabiliyordu. Fırtınadan önce ağaç yaprakları nasıl hışırdarsa, zekâlar da toplumsal kaygılarla titriyordu. Elektrikli basınç o kadar şiddetliydi ki, bazen herhangi biri, bir yabancı çevreyi aydınlatıyordu. Daha sonra, günbatımının karanlıkları ortalığı bir daha sarıyordu. Bulutlardaki yıldırım, arada duyulan gökgürültüsünden anlaşılıyordu.

Temmuz İhtilali'nin üzerinden yirmi ay geçmiş, 1832 yılı gözdağı veren görüntüsüyle başlamıştı. Halkın sıkıntısı, aç işçiler; gölgelerde kaybolan, son Condé prensi; Parislilerin Bourbonları kovması gibi Nassaular'ı kovan Bruxelles; kendisini bir Fransa prensine öneren, fakat bir İngiliz prensine verilen Belçika; Nicolas'ın Rus öfkesi; tam arkamızda Güney'in iki iblisi, İspanya'da Ferdinand, Portekiz'de Miguel; İtalya'da deprem; Bologna'ya el veren Metternich; Avusturya'yı, Ancone'da zora düşüren Fransa, kuzeyde Polonya'yı tabutuna çivileyen lanet bir keser sesi; bütün Avrupa'da iki müttefik olan Fransa ile İngiltere'yi gözeten işkilli bakışlar; aslında her an ihanete hazır, eğileni itmeye ve düşenin üzerine atılmaya hazır bekleyen güvenilmez müttefik İngiltere. Mahkemeye dört kelle vermemek için, Beccaria'nın ardına gizlenen Fransa Yüce Meclisi; Kral arabasında karalanan zambaklar; Notre Dame Kilisesinden alınan haç; değeri düşürülen, batan Lafayette, fukara ölen Benjamin Constant; yönetimde güç kaybedip can veren Casimir Peerier; krallığın her iki başşehrinde zuhur eden toplumsal, sosyal hastalık, biri düşünce şehrinde, öbürü çalışma şehrinde: Paris'te iç savaş, Lyon'dan rezilce bir savaş; her iki yerde de kor ateş alevleri; hakkın alnında volkanın kızıl lavları; Güney'de bağnazlık; Batı kargaşa; Berry Düşesi Vendee'de; komplolar; isyanlar ve bütün bunlar az gibi, bir de kolera; düşüncelerin kesif uğultularına, olayların karanlık ve endişeli gürültüsünü katıyordu.

5 KÖKENİ TARİH OLAN, FAKAT TARİHİN HABERSİZ OLDUKLARI...

Nisan bitimine doğru, her şey iyice kötülemişti. Kıpırtılar artık kaynaşmaya dönüşmüştü. Her ne kadar 1830'dan beri, sağda solda çarçabuk bastırılan önemsiz isyanlar çıkmış ve bastırılmışsada bunlar tekrar canlanıyorlardı. Bu da alttan alta süren bir tutuşmaydı.

Müthiş bir şeyler hazırlanıyor gibiydi. Muhtemel bir devrimin belli belirsiz çizgileri seçiliyordu. Fransa, gözünü Paris'e dikmişti, Paris ise Saint-Antoine Mahallesini izliyordu.

İçten içe kızışan Saint-Antoine Mahallesi, fıkır fıkır kaynayacak gibiydi.

Charonne Caddesindeki meyhaneler ciddi ve fırtınalı gibiydi (bu iki niteleme meyhaneler için tuhaftır).

Buralarda yönetimden uluorta söz edilirdi. Dövüşmek ya da rahat durmak için tartışıyorlardı. Dükkânların arka odalarında işçilere «ilk alarmda, sokaklara fırlayıp, düşmanın sayısını umursamadan savaşacaklarına dair» söz alıyorlardı. Bu iş yapıldıktan

sonra, meyhanenin bir köşesindeki adamın biri, gür bir sesle: «Unutma, yemin ettin» diyordu. Zaman zaman, ilk kattaki bir odaya çıkılıyor ve orada sahiden masonvari sahneler oluşturuyorlardı. Örgüte henüz girenlere «ona ve aile babalarına yardım» yeminleri ettiriyorlardı. Bu da bir formüldü.

Meyhanelerin arka salonlarında «provokasyon» bildirileri okunurdu. O zamanın gizli bir raporunda: «Devleti aşağılıyorlardı» yazılıydı.

Şu tür şeyler konuşulurdu: «Ben liderlerin isimlerini bilmiyorum. Bizler o günü sadece iki saat önceden öğreneceğiz.» Bir işçi şöyle konuşmuştu: «Bizler üç yüz kişiyiz. Her birimiz on metelik verelim, bu da tam yüz elli frank eder. Bununla kurşun ve barut alırız.» Bir diğeri şöyle konuşurdu: «Ben altı ay istemem, iki ay da istemiyorum. On beş güne varmaz devletle eşseviyede oluruz. Yirmi beş kişiyle karşı durabiliriz.»

Başka biri şunları söylüyordu: «Geceleri uyumuyorum, çünkü mermi hazırlıyorum.» Arada bir, kenter giyimli şık birileri geliyor, fiyakalı tavırlarla, emir verir gibi, en önemli kişilerle el sıkışıyorlar ve sonra gidiyorlardı. Hiçbir zaman, on dakikadan uzun kalmazlardı. Yarım sesle, çok kapsamlı konuşmalar yaparlardı. «Koşullar olgunlaşıyor, O şey hazır.» Oradakilerin diliyle konuşmak istersek oradaki herkesin homurdandığını söyleyebiliriz. Heyecan son sınırındaydı, o kadar ki, günün birinde, meyhanenin ortasında bir işçi «Peki ama silahımız yok!» dedi. Bir diğeri ona: «Askerlerde silah vardır.» Adam ayrımında olmadan Napo- leon'un İtalya ordusuna söylediği o sözleri söylemişti. Bir raporda şöyle denilmişti: «Adamların söyleyeceği şeyler çok gizli olduğunda, bunu birbirlerine orada söylemezlerdi.»

Bütün bu sözlerden sonra, sakladıkları şeyin ne olabileceğini düşünmek tuhaf gelir.

Bu toplantılar bazen, aşamalı olurdu. Çoğu zaman sekiz-on kişi olurlardı ve sürekli aynı kişilerdi. Bazı toplantılara her isteyen katılırdı; salon hıncahınç dolar, oturacak yer kalmaz, ayakta tartışırlardı. Bunlar olurken, bazıları yalnızca heyecan ve hevesten orada bulunuyor, bazıları da «işlerine giderken, şöyle bir uğruyorlardı.» ihtilalde, yani Büyük ihtilal'de olduğu gibi, genellikle bu meyhanelerde yeni katılanları kucaklayarak karşılayan, kadınlar da olurdu.

Daha anlamlı olaylar da yaşanmaktaydı.

Adamın biri meyhaneye girer, şarabını içtikten sonra: «Meyhaneci, borcumu ihtilal ödeyecek» diyerek çekip giderdi.

Charonne Caddesinin hemen karşısındaki bir meyhanede, ihtilalci ajanların bulundukları söyleniyordu.

Cotte Sokağında kılıç dersleri veren bir öğretmenin salonunda işçiler toplanırlardı. Duvara tahta kılıçlardan, bastonlardan, meçlerden oluşan silahlar asılıydı. Bir gün kılıçların üstündeki düğmeleri söktüler. Bir işçi şöyle dedi: «Tam yirmi beş kişiyiz. Fakat beni saymıyorlar, çünkü bana bir robot gözüyle bakıyorlar.» Böyle diyen işçi, daha sonra

Quenisset olarak isim yapacaktı.

Planlanan şeyler giderek yayılıyor, her yeri sarıyordu. Kapısının önünü süpüren bir kadın, komşusuna şöyle diyordu: «Kaç gecedir mermi hazırlıyoruz.»

Kent muhafızlarına seslenen bildirileri sokaklarda bağıra çağıra okuyorlardı. Bir bildiri şöyle imzalanmıştı: «Babet, şarap satıcısı.»

Bir gün Lenbir Çarşısındaki bir içki dükkânının karşısında, çenesi siyah bir sakalla süslü ve İtalyan ağzıyla konuşan bir adam, bir taşın üstüne çıkmış, bilicilikle dolu bir yazıyı coşkuyla okuyordu.

Orada toplananlar alkışlıyorlardı. Halkı en fazla heyecanlandıran bölümler şöyleydi: «...Teorimiz engellendi, bildirilerimiz yırtıldı, ilancı arkadaşlarımız tutuklandılar... Pamuklardaki çözülme epey kabarık sayıda kişinin aramıza katılmalarını sağladı... Ulusların geleceği, karanlık saflarımızda hazırlanıyor. İşte şartlar: Etki ya da tepki, devrim ya da karşıdevrim. Çünkü artık çağımızda, miskinliğe ve uyuşukluğa yer yok. Ya ulus için ya da ulusa karşı, işte mesele bu. Başkaca bir şey yok... Bizi beğenmiyorsanız yıkın, fakat o güne kadar ilerlememize yardım edin.» Bütün bunlar alenen söyleniyordu.

Daha da cesurca eylemlerden halk bile kuşkulanıyordu. 1832'nin 4 Nisan gününde, oradan geçen bir yaya, bir taşın üstüne çıkmış ve avazı çıktığınca, «Ben Babeuf taraftarıyım!» diye haykırmıştı. Fakat bu ahaliyi kuşkulandırmıştı, çünkü Babeuf'un ardından Gisquet'nin kokusu geliyordu.

Oradan geçen biri:

«Kahrolsun mülkiyet! Solcu muhalefet, dönek ve hain! Haklı çıkmak istediğinde isyan önerir. Yenilmemek için, demokrat olur ve savaşmamak için kralcıdır. Cumhuriyetçiler tüylü hayvanlardır, ey emekçi vatandaşlar, Cumhuriyetçiler'den uzak durun!»

Bir işçi:

«Kes sesini casus yurttaş!» diye bağırdı.

Bu ses çenesini kapatmaya yetti.

Sır yüklü olaylar yaşanıyordu.

Gün batımına doğru, bir işçi kanal boyunda, şık giyimli birine rastlardı. O adam kendisine: «Yurttaş nereye böyle?» diye sorardı.

İşçi: «Bayım, sizinle tanışmak onuruna sahip olamadım henüz.»

İyi giyimli, ona şöyle derdi: «Evet ama, ben seni çok iyi tanıyorum.» Sonra eklerdi: «Kaygılanma ben komitenin adamıyım. Senin güvenilir biri olmadığını düşünüyorlar, dikkatli ol. Bir şey söyleyecek olursan, gözümüz üzerinde...» Daha sonra işçiyle el sıkışıp oradan ayrılırdı.

Alesta duran polis, sadece meyhanelerde değil, sokaklarda da alışılmadık konuşmaları

not ediyordu. Bir dokumacı, ince işler yapan bir marangoza: «Listeye adını hemen yazdır» diyordu.

«Neden?»

«Çünkü silahlar patlayacak bugünlerde.»

Hırpani kılıklı iki yolcu, zenginlere olan düşmanlıklarını açıkça belirtiyorlardı:

«Bizi kim yönetiyor?»

«Mösyö Philippe.»

«Hayır, kenterler.»

Bunlara yoksullar diyerek küçümsemek istemiyoruz; onlar sadece yoksullardı, açların da bazı hakları vardır.

Bir başka gün, iki kişinin birbirleriyle, şöyle konuştukları duyuluyordu: Biri diğerine:

«Saldırı planımız kusursuz,» diyordu.

Trone parmaklığının sapağına çömelmiş dört kişi şöyle konuşuyordu:

«Onun Paris'e bir daha girmemesi için, her şeyi yapacağız.» «O» kimdi? Korkutucu bir sır.

Mahalledeki dedikodulardan anlaşıldığı kadarıyla, önemli liderler geride bekliyorlardı. Onların kararlara varmak için Saint-Eustache Sokağındaki bir meyhanede buluştuklarından kuşkulanılıyordu.

Mondetour Sokağında yaşayan ve Terziler Yardımlaşma Derneği Başkanı olan Aug isimli biri, diğer liderlerle, Saint-Antoine arasında aracıydı. Fakat bu şefler hakkında fazla bilgi yoktu. Dahası bu konuda söylenilen şu sözlerin etkisi hâlâ canlıdır. Sanıklardan biri, daha sonraları Meclis'te kendisine sorulanlara, şu onurlu karşılığı vermişti:

«Liderleriniz kimler?»

«Kimseyi tanımıyorum, aslında kimseyi bir lider olarak görmedim.»

Bu kadar anlamlı, fakat yine de belirsiz sözler, söylentiler kulaktan kulağa fısıldanırdı.

Beuilly Caddesinde çalışan bir marangoz, yeni yapılan bir evin çevresindeki arsaya tahta paravanlar çakarken, yerde bir mektup görmüştü. Üzerindeki sözler okunabiliyordu:

...Değişik derneklere şubelerde yazılmaların önüne geçmek için, komitenin önlem alması gerekir...

Ve not olarak şunlar eklenmişti:

Faubburg-Paissoniere Sokağının 5 numaralı evinde, bir silahçının avlusunda beş-altı tüfek olduğunu öğrendik. Bizim bölümde hiç silah yok.

Bu yazıları bulan marangoz telaşlanmış ve mektubu komşularına göstermişti. Birkaç adım ilerde, eline yine yırtık ve daha da manidar bir kâğıt geçti. Bu tuhaf belgelerin tarihi değerini düşünüp, bunu aşağıda yayınlıyoruz:

Q C D E Bu listeyi ezberleyip yırtın. Emir verdiğiniz adamlar da aynı biçimde davransınlar.

Selam ve sevgiler.

L.

u og a fe

Bu buluşun sırrından haberleri olan kişiler, ancak çok daha sonraları, o dört büyük harcın «Quinturions, Centurions, Decurions, Eclaireurs»(*) olduklarını ve küçük harflerin de bir tarihi yazdığını öğreneceklerdi: 15 Nisan 1832. Her büyük harfin altına çok belirtici anlamları olan isimleri de yazılmıştı.

(*) Quinturions : Beş yüz kişilik birlik.

Decurions : On kişilik birlik.

Eclaireurs : izciler.

Örneğin:

Q.Bannarel : 8 tüfek, 83 fişek.

Güvenilir kişi. C-Boubiere: 1 tabanca, 40 fişek.

D-Rollet : 1 kılıç, 1 libre barut.

E-Tessier : 1 kılıç, 1 fişek çantası. Dakiktir; güvenilir.

Terreur : 8 tüfek. Cesur biri.

Aynı marangoz o boş arsada, üstü kurşunkalemle ama epey okunaklı biçimde şunların yazılı olduğu, yine gizemli bir liste bulmuştu:

Birlik-Blachard. Abre-sec 6

Barra-Soize. Salle au Compte.

Kosciusko. Aubry Bourcher. Kasap-Aubry?

J.J.R.

Caius Gracchus.

Gözden geçirme hakkı. Dufond-Four.

Girondenlerin düşüşü. Dertac-Maubuee.

Washington, Pinson. 1 pist. 86 fişek.

Marseillaise.

Halkın egemeni Michel Quincampoix-Kılıç.

Çentik.

Marceau-Platon-Arbre-sec.

Varşova Tilly, Populaire çığırtkanı...

Bu listeyi bulan namuslu adam, hemen bunun anlamını çözdü: Bu liste, «İnsan Hakları» örgütünün dördüncü yönetim dairesindeki üyelerin listesiymiş. Listede bölüm liderlerinin ad ve adresleri de vardı. Bugün artık, bütün bu olaylar gece karanlığıyla kaplı olduğundan ve tarihe mal olduklarından, bunları yayınlamakta sakınca görmüyoruz. Bu arada, «İnsan hakları» örgütünün kuruluş tarihinin çok daha sonra olduğunu dikkate alırsak, bu bir taslak da olabilirdi.

Bu arada, kararlardan, sözlerden, yazılı belgelerden asıl yapılacaklar anlaşılmaya başlanmıştı.

Popincourt Sokağında işporta eşya satan bir eskicide, bir dolabın çekmecesinde, yine aynı gri renkli yedi kâğıt parçası bulunmuştu. Bu kâğıtlar, aynı renkli, dört köşeli kâğıtlardı. Bunlar da dörde katlanmıştı. Bu küçük kâğıtların üstündeki mermi biçimli bir kartta şunlar vardı:

Barut 12 ons.

Kükürt 2 ons.

Kömür 21/2 ons.

Su 2 ons.

Dolaba el konulduğunda, ağır bir barut kokusu yükselmişti çekmeceden.

Günlük çalışmasını bitirip evine dönen bir duvarcı, Austerlitz Köprüsündeki bir bankta ufak bir paket unutmuştu. Bu paket karakola götürüldü; içinde iki bildiri bulundu. Bu bildiride Lattautiere imzası vardı, «İşçiler Birleşin» isimli bir marş ve içi fişek dolu bir teneke kutu bulunmuştu.

İçkilerini yudumlayan iki işçiden biri, diğerine ne kadar terlediğini göstermek için, elini ceketinin altına sokmasını istemişti, arkadaşını yoklayan işçi, onun ceketinin içinde bir tabanca taşıdığını anladı.

Pere-Lachaise Mezarlığıyla, Trone Parmaklığı arasındaki tenha bir hendekte oynayan çocuklar, talaşlar ve çöpler arasında, bir çuval bulmuşlardı. Çuvalda mermi kalıbı, fişek yapmak için, tahta bir torna kavrağı, içinde barut tozları bulunan bir tabak ve eritilmiş kurşun izlerini taşıyan küçük bir tencere vardı.

Bir sabah saat beşte, Pardon isimli bir yurttaş evinde fişek hazırlarken görüldü. Aynı adam, yani Pardon, Barricade-sur-Mery bölümüne üye olmuş, 1834 kalkışmasında öldürülmüştü.

İşçilerin dinlendikleri vakitte, Picpus Kapısı ile Charenton Kapısı arasında, nöbetçilerin bulunduğu bir yolda, bir meyhane kapısının yanındaki iki duvar arasında, iki adamın randevusu dikkati çekmişti.

Onlardan biri ceketinin altından çıkardığı tabancayı arkadaşına veriyordu ki, tabancanın ıslandığını fark etti ve tabancayı tekrar doldurdu, kuru barut kattıktan sonra, birbirlerinden ayrıldılar.

Daha sonraları, Beaurborg Sokağındaki bir kalkışmada öldürülen Gallais isimli biri, evinde yedi yüz fişek ve yirmi dört tüfek mermisi bulunduğunu anlatarak kurumlanıyordu.

Hükümet günün birinde, eline geçen bir bildiriden, bir mahallenin silahlandırıldığını ve iki yüz bin de fişekleri olduğunu öğrendi. Bir hafta sonra, otuz bin fişek dağıtıldı. İşin en tuhaf tarafı polisin bunlardan birine bile el koyamaması oldu. Ele geçirilen bir mektupta şunu okumuşlardı: Vakit yaklaştı, dört saat içinde seksen bir yurtsever, silahlanacak.

Bütün bu politik kaynaşmanın yine de sakince olduğunu söyleyebiliriz. Kaçınılmaz olan ve neredeyse patlayacak olan fırtına hazırlanıyordu. Henüz yeraltında olan bu kalkışmada birçok tuhaflık vardı. Yaklaşan fırtınadan söz ediyordu herkes. Kenterler işçilerle bunu tartışıyorlardı. Şu tür sözler ediliyordu: «Eh, isyan nasıl gidiyor?» Bunu çok sıradan bir şey gibi soruyorlardı, tıpkı «Karınız nasıl? Çocuklarınız iyi mi?» der gibi.

Marceau Sokağında, bir mobilya taciri soruyordu:

«Saldırı ne zaman?»

Başka bir esnaf şöyle diyordu:

«Çok yakında saldıracaklar. Eminim, bir ay önce on beş bin kişiydiniz, bugünse yirmi beş bin kişi oldunuz.» Esnaf tüfeğini veriyordu ve komşusu da yedi franka satmak istediği bir tabancayı isyancılardan birine uzatıyordu, hediye niyetine.

Aslında ihtilal ateşi giderek harlanıyordu. Fransa'nın ve Paris'in her yerini sarmıştı bu ateş. Her yerde tek yürek atıyordu. Tıpkı insan bedeninde oluşan ve bazı iltihapların meydana getirdiği zarlar gibi, gizli dernekler ülkenin her yerindeydi. Hem legal, hem

illegal olan, «Halkın Dostları Birliği»nden insan Hakları Dernekleri kurulmuştu. Bu dernek bildirilerinden birine «Cumhuriyet Döneminin 40. Yılının Pluviose Ayı»(*) tarihini atmıştı. Ağır ceza mahkemelerinin kararlarına karşı çıkarak, şubelerine daha sonra iptal edilecek isimleri vermekten çekinmiyorlardı. Şubelere şu isimleri vermişlerdi:

(*) Pluviose: Fransız ihtilali'nin beşinci ayı, 20 Ocak ile 21 Şubat arası.

Mızraklar.

Tehlike Çanı.

Tehlike Topu.

Frigyalı Başlığı.

21 Ocak.

Haytalar.

Dilenciler.

ileri Yürüyüş.

Robespierre.

Düzeç.

Zafer!

İnsan Hakları Derneği'nden Hareket Derneği doğacaktı. Bunlar dernekten ayrılıp öne fırlayan sabırsız heveslilerdi, diğer birlikler asıl örgütlere katılmayı istiyorlardı. Üyeler, oraya buraya çekiştirilmekten yakınıyorlardı. Örneğin, Galli Derneği ve Belediyelerin Örgütlenme Komitesi; Yayın için Özgürlük, Yayın ve Bireysel Özgürlük Derneği, Dolaylı Vergilere Karşı Halkın Eğitimi için örgütler. Daha sonra, Eşit İşçiler Derneği de, üç kısma ayrılıyordu; Eşitlikçiler, Komünistler ve Reformcular. Daha sonra Bastille Ordusu, bir onbaşının idaresindeki dört adam, bir çavuşun yönettiği on adam, bir asteğmenin buyruğundaki yirmi kişi ve bir teğmenin emrindeki kırk kişi. Bu adamlar arasında birbirleriyle tanışan on kişiden fazlası bulunmazdı. Önlemle cesaretin birleşimi; Venedik siyasasını andıran bir siyaset. Baştaki komitenin iki kolu vardı:

Hareket Derneği ve Bastiller Ordusu. Kralcı bir birlik, «Bağlılık Şövalyeleri» bu cumhuriyetçi derneklerin arasında devinerek huzursuzluk veriyordu. Fakat suçlandı ve kovuldu.

Paris'teki dernekler diğer kentlerde kök salmışlardı. Lyon, Nantes, Lille ve Marsilya'nın da «İnsan Hakları» dernekleri vardı: La Charbonniere'ler;(*) Özgür Bireyler Derneği; Aix'de,

(*) Charbonierre: Ormanlarda kömür ocağı.

Con gourde isimli bir dernek kurulmuştu, buna daha önce değinmiştik.

Paris'te Saint Marceau Mahallesi de neredeyse Saint-Antoine Mahallesi kadar fokurduyordu, okullar da mahalleler kadar tezcanlıydı. Saint-Hyacinthe Sokağında bir kahve, Mathurins- Saint-Jacques Sokağında «Sept-Billards Meyhanesi» öğrencilerin lokalleriydi. Angers ve Aix'in Congourde'daki üyeleri ile birleşen ABC Dostları, değindiğimiz Musain Cafesi'nde toplaşırlardı. Bu gençler, zaman zaman da, daha önce belirttiğimiz gibi Mondetour Sokağındaki bir kabare-restoran olan Corinthe'de toplanırlardı. Fakat bu buluşmalar gizliydi. Diğer toplantılar herkese açıktı. Bir kovuşturmadan alınan şu paragraftan, onların ne kadar yaman oldukları belliydi:

«Bu toplantılar nerede yapılıyor?»

«Paix Caddesinde.»

«Kimin evinde?»

«Sokakta.»

«Orada hangi kısımlar vardır?»

«Bir tek kısım.»

«Nedir o?»

«Manuel kısmı.»

«Elebaşınız kimdi?»

«Ben.»

«Siz hükümete karşı çıkacak kadar yetişkin değilsiniz, epey gençsiniz, emirleri kimden alıyordunuz?»

«Merkez Komiteden.»

Çok daha sonraları Belfort, Lunévile ve Epinal kalkışmalarından anlaşılacağı üzere, ordu da, halk gibi fokurduyordu. Elli İkinci, Beşinci ve Sekizinci, Otuz Yedinci ve Yirminci Süvari Alaylarına güveniliyordu. Burgonya'da, güneydeki şehirlerde «Özgürlük Ağacı» dikiliyordu, yani ucunda kırmızı bir başlık olan direkler.

İşte durum buydu.

Konuyu anlatmaya başlarken, söylediğimiz gibi, Saint-Antoine Mahallesi içlerinde en heveslisiydi, diğerlerine kılavuzluk eder gibiydi.

Bir arı kovanı gibi kalabalık, karıncalar gibi çalışkan, cesur ve öfkeli bu mahalle, bir deprem heyecanıyla, Ürpererek bekliyordu. Fakat bütün bu devinime karşın, çalışmak bırakılmamıştı. Hiçbir şey, bu mahallenin içinde olduğu canlılığı ifade edemez. Evlerin çatı katlarında saklanan öyle acılar, öyle mahrumiyetler vardı ki... Bu tavan aralarında az rastlanan pırıltılı zekâlar da vardı. Aslında, zekâ ile mahrumiyetin birbirlerine yaklaşmalarından felaketler doğar.

Saint-Antoine Mahallesinin, daha da başka sorunları vardı. Çünkü orası ticari krizin,

iflasların, grevlerin ve işsizliklerin sonuçlarının hedefiydi. Böylesi şeyler de ihtilallere meydan verir.

Kalkışmalarda yoksulluk gerekçe ve etkiler oluşturur. Vurduğu darbe, dönüp kendisine gelir. Gururlandıran özelliklerle dolu, içten içe kaynayan, hep çarpışmayı bekleyen, patlamalara hazır, daima öfkeli bir halk parlamak için bir kıvılcım bekler. Olayların akışıyla dağılan kıvılcımlar, ufuklarda uçuşurken, gayri ihtiyari, Saint-Antoine Mahallesini düşünür. Burası Paris kapılarındaki sıkıntıların ve düşüncelerin cephaneliğidir.

Daha önce okuduğumuz satırlarda usulca değindiğimiz Saint-Antoine Mahallesinin meyhaneleri tarihi bakımdan epey bilinirler. Kargaşa günlerinde sözler insanı şaraptan daha fazla sarhoş eder. Orada sanki geleceği gören ruhlar ve gelecek sezilir. Bunlar kalplere dolar ve ruhları yüceltir. Saint-Antoine Mahallesindeki meyhaneler, tıpkı Roma'nın yedi tepesinden biri olan Mont-Aventin'de, büyücü kadının ini üzerinde yükselen ve gelenlere o derin kutsal nefesleri saçan meyhanelere benzer. Orada Ennius'un(*) değindiği gibi, «Büyücü şarabından» içilir.

(*) Ennius: Romalı bir ozan.

Saint-Antoine Mahallesi halkın ardiyesidir.

Devrimci sarsıntının açtığı çatlaklardan halkın egemenliği sızar. Belki bu egemenlik de arada bir hatalı davranır, herhangi bir kuruluş gibi yanılabilir, ama bunlara karşın, yüceliğinden bir şey eksilmez. Halkın egemenliği için Yunan mitolojisindeki o tek gözlü devden söz ederken kullanılan «lngens»(*) nitemini kullanabiliriz.

(*) Ingens: Yunan Mitolojisinde tek gözlü dev; güçlü, devasa anlamında.

'93 yılında bile, göklerde yüzen düşünce iyi ya da kötü olsun, gün tutucuların veya coşkuluların günü olmasın, yine de Saint-Antoine Mahallesinden ya yabanıl lejyonlar, ya da yiğitler ordusu oluşturdu.

Yabanıl derken, bu kelimenin hakkını verelim, ihtilal kargaşasının ilk günlerinde, perişan olan o eski Paris'in üstüne yürüyen, o öfkeli, o vahşi, o bağıran halk, elinde bir topuz ya da bir mızrakla her tarafa saldırıyordu. İstediği neydi bu adamların? Onlar baskının sonunu, zulmün sona ermesini, kılıçların kınlarına sokulmasını; erkek için iş, çocuk için eğitim, kadın için sosyal anlayış; özgürlük, eşitlik, kardeşlik; herkese ekmek, herkese düşünme hakkı, dünyanın cennete dönüşmesini ve gelişme, yükselme istiyorlardı. Bu kutsal kavramı, iyi ve güzeli, ilerlemeyi, gelişmeyi bütün güçleriyle istiyorlardı. Ellerinde balta, yarı çıplak, saçı başı perişan, pılı pırtıya bürülü bu adamlar, kükreyerek bunu istiyorlardı. Evet onlar yabanıldı, fakat onlara uygarlığın yabanılları diyebiliriz.

Bu hakkı saldırarak, şiddetle istiyorlardı. İnsanoğlunun gözünü korkutup, onu şiddetle tehdit ederek, onu zorla cennete sokmayı hedeflemişlerdi. Barbarlara benzeseler de kurtarıcıydı onlar.

Yüzlerinde gecelerin maskesi vardı fakat ışıkla dileniyorlardı. Bu yabanıl ama iyi niyetli ve güzellik yolunda kaba davranan kişilerin karşılarında daha başkaları da vardı. Saten işlemeli ve dantelli elbiseler içinde, beyaz tüylerle süslü, ellerinde sarı eldivenler, ipek çorap ve rugan pabuçlar giyinmiş bu kişiler mermer bir ocak korunması için, uysal bir sesle direnirlerdi. Bunlar, Ortaçağ prensiplerinin, tutuculuğun, ilahi hakkın, cehaletin, tutsaklığın, idam cezalarının sürmesi için üsteliyorlardı ve kılıçtan, insanların canlı canlı yakılmalarından ve darağacından yanaydılar. Bize gelince, bu uygarlık vahşileriyle, barbarların uygarları arasında, kuşkusuz barbarları seçerdik.

Ama şükür Tanrı'ya, başka bir alternatif daha var. Artık ne ileri, ne de geriye dönüş mecburi değil. Ne zorbalık, ne de şiddet.

İlerleme yanlısıyız, ama uysalca.

Tanrı da bunu sağlıyor aslında, yokuşların yumuşaklığı da, Tanrı'nın işidir.

6 ENJOLRAS VE YARDIMCILARI

Enjolras, o günlerde muhtemel bir isyanı dikkate alarak, gizli bir yoklama yaptı.

Musain Cafesi'ndelerdi.

Enjolras, konuşmasına gizemli anıştırmalar ekleyip:

«Nerede olduğumuzu ve kimlere güvenebileceğimizi bilmeliyiz. Savaşçı insanlar istiyorsak, onları yaratmalıyız. Bize silah gerek. Bunun zararı olmaz. Yoldan öküzler geçerken, yoldakilerin boynuz yarası alma olasılığı boş bir yoldan geçenlerden daha çok. İşte bu yüzden, şu sürüyü bir sayalım. Kaç kişiyiz? Bu işi ertelemek olmaz.

«Devrimciler sürekli aceleci olmak zorundalar, ilerlemenin kaybedecek tek saniyesi bile yok. Umulmadık olandan sakınalım. Bizi gafil avlanmalarına fırsat vermeyelim. Bütün dikişlerimizi incelememiz ve onların sağlamlığından emin olmamız gerekli. Bu işi, bu gün yapmak zorundayım. Courfeyrac, sen, politeknik öğrencilerini yokla, bugün onların izin günü, çarşamba değil mi? Feuilly siz de Glaciere'deki öğrencilere bakın, olur mu? Combeferre, Picpus'a gitmeye söz verdi. Orası kargaşa içinde. Bahorel, Estrapade'yi ziyaret eder. Prouvaire masonlar savsaklıyor, sen de bize Grenelle-Saint-Honore locasından haber getir. Jolly, Dupuytron Kliniği'ne gidip tıp okulunu kolaçan etsin. Bossuet, adalet sarayına kadar uzanıp, stajyerlerle konuşsun. Ben Congourde'la ilgilenirim.»

Courfeyrac:

«Her şeyi ayarladın, dostum.»

«Hayır.»

«Peki, başka ne var?»

«Çok önemli bir şey.»

Combeferre: «Ne?»

«Maine Kapısı,» dedi Enjolras ve bir süre derin derin düşündükten sonra:

«Maine Kapısında mermerciler, ressamlar, heykel işliklerinin işçileri var. Bunlar coşkulu, hevesli ama hemen miskinleşen kişiler. Bir süredir, onlara bir haller oldu, ne olduğunu ben de anlayamadım fakat sanki, başka heveslere kapılmış gibi uzaklaştılar. Bütün vakitlerini dominoyla geçiriyorlar. Onlarla biraz konuşmalı ve onları hale yola koymalı. Richefeu'de toplanıyorlar. Onları öğle saatlerinde bulabiliriz. Şu soğuyan külleri biraz eşelemeli. Ben de bunun için, şu dalgın Marius'ü düşünmüştüm aslında, o bu işi yapardı, fakat nedense artık uğramıyor. Maine Kapısı için, birini bulmalıyız, ama kimi?»

«Peki ya ben... Ben yok muyum?» Grantaire konuşmuştu.

«Sen mi?»

«Evet!»

«Sen mi, Cumhuriyetçilere öğüt vereceksin, sen mi soğuyan yüreklerdeki kıvılcımları tutuşturacaksın?»

«Niye olmasın?»

«Yapma Grantaire, sen işe yarar mısın?»

«Faydalı olmayı çok istiyorum.»

«Sen hiçbir şeye inanmazsın ki?»

«Sana inanıyorum ama.»

«Grantaire bana bir iyilik et.»

«Yeter ki iste. Ayakkabılarını boyayım mı?»

«Hayır, sen sadece bizim işlerimize karışma. Sen içkini iç.»

«Kadirbilmez birisin, Enjolras.»

«Sen Maine Kapısına gitmeyi göze alıyor musun? Bunu yapacak gücün var mı?»

«Elbette, Grés Sokağından inerek, Saint-Michel Meydanından geçer, Monsier-le-Prince Sokağına sapar, oradan Vaugirard Mahallesine geçip, Carmesları aştıktan sonra, Cherche-Midi Sokağına gelirim, Savaş Bakanlığını geride bırakıp, Vitilles-Tuilleries Caddesinden uzanıp, Maine yoluna girer, parmaklıktan geçer ve Richefeu'nun yerine varırım. Bunları yapabileceğime eminim. Daha doğrusu, ayakkabılarım buna dayanır...

«Richefeu'deki adamları iyi tanır mısın?»

«Çok iyi değil, her ne kadar birbirimize 'sen' diyerek konuşuyorsak da...»

«Ne diyeceksin onlara?»

«Bu da soru mu, ne diyeceğimi sanıyordun? Onlara Robespierre'den, Danton'dan, ilkelerinden söz edeceğim.»

«Sen mi?»

«Evet. Kimse benim değerimi bilmez. Bir şeyi aklıma takarsam kesinlikle sonuçlandırırım. Ben de Prud'homme okudum. Sosyal Sözleşme'yi bilirim. III. Yıl Anayasası ezberimde. Yurttaşın özgürlüğünün bittiği yerde, bir başkasının özgürlüğü başlar. Sen beni vahşi bir hayvan yerine mi koyuyorsun? Hatta birazcık da şu Devrimci Hebert'in yanlısıyım. Altı saat onun sözlerini okuduğumu bilirim.»

Enjolras payladı:

«Makarayı bırak!»

«Müthiş biri olabilirim!»

Birkaç dakika dalgınca duran Enjolras, nihayet kararını vermiş gibi, bir hareket yaptı. Ağır bir sesle konuştu:

«Grantaire seni deneyeceğim. Evet, sen Maine Kapısına gideceksin.»

Grantaire, Musain Cafesi civarında eşyalı bir odada kalıyordu, odasına gitti, beş dakika sonra döndüğünde, üzerinde başka bir yelek vardı. Robespierre modasına uygun giyinmişti. İçeri girer girmez, bakışlarını Enjolras'a çevirdi ve elini kızıl yeleğine atıp:

«Bak, kan kırmızı,» dedi.

Daha sonra arkadaşının kulağına fısıldadı:

«Kaygılanma!»

Şapkasını başına taktı ve kararlı adımlarla yürüdü.

On beş dakika sonra, Musain Cafesi'nin arka salonu boşalmıştı. ABC Dostları'nın hepsi Enjolras'ın kendilerine verdiği görevi yapmak için ayrılmışlardı. Kendisine en zor görev olan Cougourde'yu ayıran delikanlı, en son çıktı.

Aix şehrinin Cougourde topluluğundakiler Paris'te olduklarında, şehir dışındaki tenha taş ocaklarında toplanırlardı. Enjolras Issy Çayırına doğru gitti.

Bu randevu yerine giderken, Enjolras, durumu aklında inceliyordu. Olan bitenin ciddiliği apaçık ortadaydı. Bir tür toplumsal salgının belirtileri olan olaylar el altından ilerlerse, en küçük bir kargaşa onlara ket vurur ve geri çeker. İşte böylesi şaşılacak olaylar harabeleri ve yeniden doğuşları oluşturur.

Enjolras, ufkun karanlık çizgilerinde aydınlık bir şeyler görüyordu. Kim bilir, belki de artık vakit yaklaşmıştı. Halkın hakkına kavuşması ne kusursuz bir şey olurdu! Devrim, muhteşem bir şekilde Fransa'yı tekrar ele geçirecek ve dünyaya şöyle diyecekti: «Arkası yarın!» Enjolras hoşnuttu. Kazan fokurduyordu. Şu anda bile, Paris'te sağa sola serpilmiş, birçok «dostu» vardı. Enjolras aklında Combeferre'in keskin felsefi konuşması, Feuilly'nin kozmopolit heyecanı, Courfeyrac'ın zindeliği, Bahorel'in acıtan alaylarıyla, aynı zamanda her yerde tutuşacak bir kıvılcımı tasarlıyordu. Tümü de iş

başındaydı. Kuşkusuz sonuç, emeklere uygun bir yanıt verecekti. Bu çok iyiydi. Derken aklına Gran- taire takıldı. İçinden: «Nasıl olsa, Maine Kapısı yolumun üstünde, oradan birazdan geçeceğim. Richefeu'ya kadar uzanıp, bakalım Grantaire neler yapıyor? Buradan ayrıldığında çok iddialıydı, dilerim başarılı olur,» diye geçirdi.

Vaugirard Kilisesinin çan kulesinde saat biri çalıyordu ki Richefeu'nin yerine geldi. Kapıyı iterek içeri girdi, her yer dumanlıydı, masalar sigara içenlerle doluydu.

Tütünden kaynaklanan bu koyu siste, birbiriyle tartışan iki ses yükseliyordu. Grantaire'le, bir hasmının sesi.

Grantaire lekeli ve dominolarla kaplı mermer bir masada oturuyordu. Kimi zaman, yumruğunu mermere indiriyordu. İşte Enjolras'ın duydukları:

«İki altı.»

«Çift altı.»

«Dörtlü.»

«Hay alçak bak, bende yok.»

«Sen yandın demek. İkili.»

«Altılı.»

«Üçlü.»

«Birli.»

«Oynama sırası bende.»

«Dört puanım var.»

«Güç bela.»

«Senin durumun iyi.»

«On beş.»

«Yedi daha.»

«Yirmi iki eder (dalgınca), evet yirmi iki.»

«Sen şu çift altıyı hiç ummuyordun, değil mi? Bunu önceden kullansaydım, oyunun gidişi değişirdi.»

«İkilide bile.»

«Birli.»

«Birli mi? O zaman beşli.»

«Bende yok.»

«Sen oynadın, değil mi?»

«Evet.»

«Beyaz.»

«Ne kadar da talihli, ah ne şans be (uzun uzun düşünüp) ikili.»

«Birli.»

«Ne beş, ne de birli, senin için çok fena oldu.»

«Domino.»

«Hay kör şeytan.»

İKİNCİ KİTAP EPONINE

1 COSSETTE'NİN ÇAYIRI

Marius, beklenmedik bir şeylere karşı neler yapması gerektiğini düşünmüştü. Fakat Javert tutukluları üç arabayla taşıyıp yıkıntıdan çıkar çıkmaz, delikanlı da dışarı süzüldü. Saat gecenin dokuzuydu. Marius soluğu Courfeyrac'ın evinde aldı. Courfeyrac, artık Quartier Latin'de kalmıyordu (politik suçları yüzünden); Verrerie Sokağına taşınmıştı. Bu mahalle o yıllarda devrimcilerin çok sevdikleri bir yerdi. Marius gelir gelmez, arkadaşına: «Bu gece sendeyim,» dedi. Courfeyrac yatağındaki iki şilteden birini yere serdi ve ona «işte yatağın,» dedi.

Ertesi sabah saat yedide Marius, Gorbeau harabesine döndü, Madam Borgon'a kira borcunu ödedi, bir arabaya kitaplarını, yatağını, masasını, dolabını, iki sandalyesini yükledi ve adresini vermeden oradan uzaklaştı. Javert öğlen üzeri, Marius'ü bir gün önceki olaylar için sorgulamak için geldiğinde, evde sadece Madam Burgon vardı. Marius yerini bildirmeden taşınmıştı. Kapıcı kadın da, kendisine bunu söyledi.

Madam Burgon da Marius'ün geceleri tutuklanan hırsızların suçortağı olmasından kuşkulanıyordu. Mahalledeki diğer kapıcı kadınlarla gevezelik ederken:

«Kimin aklına gelirdi ki,» diye bağırdı, «bir kız kadar utangaç olan bu delikanlının bu kadar kötü biri olacağı. Hiç aklıma gelmezdi.»

Marius'ün bu telaşlı taşınması için, iki nedeni vardı. En rahatsız edici, en yabanıl toplumsal çirkinliklerin tanığıydı. Kötü zenginden bile daha beter olan kötü yoksulu, yalancı yoksulu görmüştü. İkinci nedeni ise Thenardier'ye karşı açılacak davada tanıklığa yanaşmamasıydı.

Javert ismini bile unuttuğu o delikanlının korkup kaçtığını ya da kim bilir, belki de kendisine haber verdikten sonra odasına dönmediğini düşündü. Yine de onu bulmak için uğraştı, ama bir sonuç alamadı.

Bir ay geçti, sonra bir ay daha. Marius hâlâ Courfeyrac'la beraberdi. Mahkeme salonlarının müdavimi olan stajyer bir avukattan, Thenardier'nin bir hücrede tutulduğunu öğrenmişti.

Pazartesileri Marius, La Force Cezaevinin gardiyanına Thenardier'ye verilmesi için beş frank bırakıyordu.

Artık meteliksiz kalan Marius, bu parayı Courfeyrac'tan ödünç alıyordu. Hayatında ilk kez borca giriyordu. Onun her hafta aldığı bu para, beş frankı veren Courfeyrac için, anlaşılması olanaksız bir şeydi. Her pazartesi bu parayı alan Thenardier de bunun kimden geldiğini bilmiyordu. Courfeyrac, «Bu parayı neye harcıyor?» diye akıl yorarken, Thenardier de düşünüyordu.

Marius yine derin bir acıya kapılmıştı. Her şey tekrar çıkmaza girmişti. Sanki bir daha karanlıklara gömülmüştü. Önünü göremiyordu, hayatı el yordamıyla ilerlediği bir sırra gömülüydü. Bir ara, bu karanlıklar bir süreliğine aralanmış, bu gölgelerde o sevdiği kızı ve babası sandığı o yaşlı adamı görmüştü. Bu dünyada tek gayesi ve tek umudu olan o iki kişiyi, tam bulacağı sırada bir esinti bu gölgeleri ötelere götürmüştü. Şu en müthiş çarpışmadan bir kesinlik ve gerçek kıvılcımı çıkmamıştı. Hiçbir tahmini yoktu. Dahası kızın adını bile tam olarak bilmiyordu. O sandığı isim, değildi, Ursula olmadığını kesin olarak biliyordu. «Tarlakuşu» da bir lakap olabilirdi.

İhtiyara dair, Marius ne düşüneceğini bilemiyordu. Yoksa adam, sahiden polisle başı beleda olan biri miydi? Derken, genç adam, aylar önce İnvalides Mahallesi civarında rastladığı o kasketli ağarık saçlı işçiyi hatırladı. O işçi ile, Mösyö Leblanc aynı adamdı. Demek kılık değiştiriyordu. Bu adamda, bir kahramanın tavırlarının yanı sıra, kuşku da çeken bir şeyler vardı. Neden kaçıyordu? Hem kızın sahiden babası mıydı? Evet mi? Hayır mı? Thenardier'nin tanıdığını öne sürdüğü adam mıydı ki? Thenardier yanılmış olabilirdi, işte bütün bunlar, çözümü güç sorunlardı. Evet ama bütün bunlar o parktaki sevimli kızın meleksi albenisini eksiltmiyordu, iç parçalayıcı bir acıya düşen Marius'ün içinde bir ateş yanıyordu, gözlerine karanlık çökmüş gibiydi. Bir yandan itiliyor, öte yandan arkaya çekiliyordu, ama ne üzücü ki, hiç kıpırdayamıyordu. Aşkı dışında her şey silinmişti onun için. Aşkın bile, o içgüdülerini o ışıltılarını kaybetmişti. Aslında, bizi yakan bu ateş, çoğu zaman dışarısı için faydalı olan ışıkları da yayar bize. Marius tutkunun o sessiz önerilerini de artık duymuyordu. Bundan sonra, artık o hiçbir zaman: «Şuraya gitsem,» «Şunu denesem,» demiyordu. Ursula ismini veremeyeceği o güzel kız herhalde bir yerlerdeydi. Fakat hiçbir işaret, Marius'e onu arayacağı yeri göstermiyordu. Bütün hayatı iki kelimede toplanmıştı: Koyu bir sis, mutlak bir kararsızlık. Onu bir daha görebilmek... Marius bunu olanca içtenliğiyle istiyor, fakat artık umut bile edemiyordu.

> Yetmez gibi yoksulluğu da geri dönmüştü. Genç adam boynunda onun üşütücü soluğunu duyuyordu. Bütün bu sıkıntılar arasında, uzun zamandan beri o çalışmasını savsaklamış, hatta noktalamıştı. Aslında büyük bir hata yapıyordu, savsaklanan çalışmadan daha belalısı olmaz. Bu önüne geçilemeyen bir alışkıya dönüştü. Bırakması kolay, başlaması çetin bir alışkanlık.

Önemsiz dozlarda alınan bir sakinleştirici gibi biraz hayal kurmak da iyidir, işleyen bir zekânın zaman zaman, epey azalmış olan ateşlenmesini geçirir ve beyinde uyandırdığı uysal ve taze bir buğuyla arı düşüncenin sert kenarını yumuşatıp, belirli yerlerde boşluklar yaratır. Düşünce açılarını esneterek, bütünleri birleştirir. Fakat bunun da fazlası insanı üzer, boğar. Çalışmadan hayale kapılan zihin işçisi yandı! O zorlu yokuşu rahat rahat çıkacağını sanır, bunun da aynı şey olduğunu düşünür, oysa bu hatadır.

Düşünce, zekânın emeğidir, ama düş zekânın zevkidir. Düşüncenin yerine düşü koymak, bir yiyecekle bir ağuyu karıştırmaya benzer.

Hatırlanacağı üzere, Marius böyle başlamıştı. Sonra aşk, tutku geldi ve onu kocaman düş uçurumlarına attı. İnsan artık evinden sadece düş kurmak için çıkarsa, tembelleşir ve şamatalı bir uçuruma gider. Üstelik çalışma seyreldikçe, ihtiyaçları da çoğalıyordu. Bu,

kuraldır. Düş kuran insan özünde bonkör ve uysaldır; uysal düşüncelerle hayata sıkı sıkı sarılınamaz. Böylesi bir hayatta iyi ile kötü içiçe girer. Uysallık kötüyse de bonkörlük sağlıklı ve iyi bir şeydir. Fakat yoksul, cömert ve asil olduğu halde çalışmayan bir insan mahvolmuş demektir. Gelirler azalır, ihtiyaçlar belirir.

En namuslu ve en dayanıklı insanlar gibi, en zayıf ve en kusurlular da bu lanetli boşluğa sürüklenir ve bu boşluk da hendekte biter: intihar ya da cinayet.

Düş kurmak için dışarı çıkan insan günün birinde kendisini nehre atmak için de evinden çıkar.

Fazla hayalcilik, Escousse ve Lebrasları yaratır.

Marius, gözlerinin artık göremediği sevgiliye çevrili halde o yokuşu yavaş adımlarla iniyordu. Bu yazdıklarımız tuhaf görünebilir, ama yalansızdır.

Ortadan kaybolan birinin anısı gönlün gölgelerinde ateşler yakar, uzaklığı oranında, daha da ışır, acılanan o karanlık ruh, ufukta bu ışığı seçer, bu onun iç gecesinin yıldızıdır. O sevgili, sevilen kız, Marius'ün olanca düşüncesiydi. Artık başka bir şey düşünemiyordu. Eski giysisinin giyilemeyecek halde olduğunun, yenisinin eski bir pırtıya döndüğünün, gömleklerinin, şapkasının eskidiğinin, pabuçlarının delindiğinin, dahası hayatının bile köhnediğinin farkında değildi, kendi kendine sürekli aynı şeyi söylüyordu: «Ah, onu tekrar görebilsem, ölmeden önce, onu görebilsem!»

Tek bir anıyla oyalanıyordu; kızın da kendisini sevmiş olması, çünkü bakışları bunu göstermişti. Genç kız, Marius'ün ismini bile bilmeden onun ruhunu tanımıştı ve kim bilir belki de şimdi bulunduğu yerde bile hâlâ kendisini sevmeyi sürdürüyordu. Kim bilir Marius onu nasıl düşünüyorsa, belki o da kendisini düşünüyordu.

Zaman zaman, her seven yüreğin düşüncelerine dalarak, içinden şunları geçirirdi: «Belki de aklıma takılan, ondan bana esinlenen düşüncelerdi, belki de şimdi, benim düşüncelerim de ona gidiyor...»

Hemen sonra, bu yanılgılara kendisi de inanmayarak başını sallardı, fakat böyle düşündükten sonra, ruhuna umuda benzeyen ışıkların saçıldığını hissediyordu. Zaman zaman, derin düşünenlerin, hayal kuranların en fazla hüzne kapıldıkları akşam vakitlerinde, bir deftere, aşkın kendisine getirdiği o temiz ve kişisel olan, en ideal düşüncelerini aktarıyordu. Buna «ona yazmak» ismini vermişti.

Bunlara bakıp Marius'ün çıldırdığını düşünmeyin. O çıldırmış değildi, sadece çalışma yetisini kaybetmişti. Bir de, belirli bir hedefe doğru ilerlemek istemiyordu fakat her zamankinden daha da dakik, daha öngörülüydü. Marius huzurlu ve gerçek bir açıdan gözleri önünden geçenleri, en ilgisiz kişileri bile görüyor, sürekli en isabetli sözü ediyordu. Umuttan sıyrılan, parçalanan sağduyusu, yükseklerde bir kuş gibi süzülüyordu.

Bu duygularla, hiçbir şeyi dikkatinden kaçırmıyor, hiçbir şey onu yanıltmıyordu. Her an

hayatın, insanlığın ve yazgının anlamına bir şeyler ekliyordu. Acılar içindeyken bile mutluydu. Bunu da Tanrı'nın, kendisine aşka ve yıkıma layık olmayan bir ruh vermesine borçluydu. Bu dünyanın olaylarını ve insanların kalbini bu ikili ışık altında görmeyenler hiçbir şey görmeyen cahillerdir.

Seven ve acılanan bir ruh, artık yüceleşmiştir.

Bu arada, günler art arda geçiyor ve hiçbir başkalık yaşanmıyordu.

Beri yandan, Marius gezineceği o karanlık yolun iyice kısaldığını anlıyordu. Dipsiz bir uçurumun ağzında bulunduğunu biliyordu.

«Yüce Tanrım!» diye söyleniyordu kendi kendine. «Yoksa onu tekrar göremeyecek miyim?»

Saint-Jacques Sokağına gelince, kapının ardından yürüdüğünde, iç cadde solda bırakılırsa, Santé Sokağına, sonra Glaciere'ye çıkılır. Küçük bir nehir olan Goebelins Deresinin kıyılarına gelmeden önce bir çayır görünür. Burası, uzun ve monoton bir kemer gibi Paris caddelerini sarar. Bu caddelerin uzun ve monoton kemeri içinde Ruysdael'in(*) oturmak isteyeceği tek yerdir.

(*) Ruysdael: Felemenk ressam (1629-1682). Canlı ve renkli peyzajlar çizmiştir.

Somyeşil bir çayır, iplerde kuruyan çamaşırlar, XIII. Louis zamanından kalma bir çiftlik, çatı katı pencereleriyle tuhaf bir şekilde delinmiş ve bahçıvanların oturdukları bir çiftlik olması, virane çitler ve söğütler altından mırıldanan bir dere, kadınların şen kahkahaları, sesler, ta ufuklarda Panthéon, Sağır Dilsizler Yurdu, Val de Grace ve çok daha ötelerde Notre-Dame Kilisesinin sade manzarası ve bütün bunlardan yükselen bir güzellik, bir eski zaman cazibesi...

Görülesi bu güzel yere niyeyse kimseler gelmezdi. Zaman zaman, on beş dakika arayla küçük at arabaları geçerdi.

Marius bir gün yürüyüşü sırasında, o derenin kenarına geldi. O gün de rastlantıyla oradan biri geçiyordu. Marius buraların o çekiciliğine kapılmıştı, adama sordu:

«Buranın adı ne?»

«'Tarlakuşu Çayırı' derler buraya.» Daha sonra şunları da ekledi: «Ulbach burada İvry'li çoban kızı öldürmüş.»

Fakat Marius adamın sözlerinden sadece «Tarlakuşu»nu anlamıştı. Hayalci biri, çoğu zaman tek bir kelimenin etkisiyle donakalır. Olanca düşüncesi, tek bir şeye odaklanır.

Tarlakuşu ismi Marius'e sevdiği kızı çağrıştırıyordu. Zihninde artık onu Ursula diye çağırmıyor, «Tarlakuşu» diye sesleniyordu.

«Vay canına,» diye düşündü, «burası onun çayırı, artık onun adresini öğrenirim.»

Bu çok boş bir teselli olsa da, delikanlı buna karşı çıkamadı. Ve her gün buraya gelmeye başladı.

2 CEZAEVLERİNDE TASARLANAN CİNAYETLERİN ÖNHAZIRLIKLARI

Javert, Gorbeau harabesinden fazla hoşnut ayrılmadı. Asla hoşnut olamayacağını anlayacaktı.

Javert'in en derin kaygısı, o bağlı adamı elden kaçırmak oldu. Kaçan bir kurban, çoğu zaman kendisine saldıranlardan daha belalı olur. Onun böyle esrarengiz biçimde yok olması epey dikkat çekmişti. Hırsızların bu kadar önemsedikleri bu adam, polis için de hayli değerli olabilirdi.

Hem, Montparnasse da, Javert'in elinden kaçmıştı.

Onu yakalamak için, yeni bir olanak beklenecekti. Bu alımlı şeytan, ağaçlar altında gözcülük eden Eponine'le karşılaşmış, babaya yardakçılık etmektense, kızla eğlenmeyi seçmişti. Aslında yerinde davranmış, bu yüzden paçayı kurtarmıştı.

Bütün bunların yanı sıra, Gorbeau harabesinden La Force Cezaevine giden yolda tutukluların liderlerinden biri olan Claqu- esous da ortadan kayboluvermişti. Bütün aramalar sonuçsuz kalmıştı. Sanki yer yarılmış da içine girmişti. Sanki buhar olup kelepçelerin arasından uçmuş ve herhalde, jandarmaların kendisini bindirdikleri arabanın bir yerlerinden sıvışmıştı. Cezaevine geldiklerinde Claquesous'un arabada olmadığını hayretler içinde görmüşlerdi. Bu şeytanın, ya da polisin işi olabilirdi. Claqu-esous suya düşen bir kar tanesi gibi yok olmuştu. Yoksa polislerle işbirliği içinde miydi? Bilinmez! Bu adam belki de her iki yana da hizmet ediyor, kargaşa ve düzen arasında gidip geliyordu. Bu sır yüklü adamın ön ayakları cinayette, arka ayakları yetkede miydi?

Javert böylesi düzenlere akıl erdiremez ve şiddetle eleştirirdi. Fakat polis örgütünde başkaları da vardı, bu polisler gerçi Javert'in astı olmalarına rağmen, örgütün sırlarını daha yakından bildiklerinden, Claquesous'u bir ispiyoncu, bir ajan olarak kullanabilirlerdi. Aslında çok açıkgöz ve hin oğlu hin bir katil olan Cla- quesous, zamanı geldiğinde, polis için epey faydalı bir adam da olabilirdi! Yeraltı hayatının bütün inceliklerini bilen biri, hem hırsızlık, hem de polis için çok uygundur. Bu tip katiller iki yanı keskin bıçaklara benzer. Yine de ne olursa olsun, kaybedilen Claqu- esous bir daha bulunamadı. Javert de buna hem içerledi, hem şaştı, fakat öfkesi müthiş oldu.

Marius'e gelince, Javert ismini bile unuttuğu o avukat taslağını o kadar önemsememişti. Aslında bir avukat nasıl olsa bulunur, ama bakalım o genç sahiden avukat mıydı?

Soruşturma başlatılmıştı.

Lafazanlıktan çekinen sorgu yargıcı, Minette çetesindeki adamlardan birini hücreye kapatmıştı. Bu adam okurların anımsayacağı üzere, o gün Marius'ün Küçük Banker Sokağında duvar önünde gördüğü, dağınık saçlı adamdı, ismi Brujon'du. Onu Charlamagne avlusuna salıvermişlerdi, gardiyanların gözü ondaydı.

Bu Brujon ismi aslında La Force Cezaevinin anılarındadır. Yeni bina avlusunda, «Aslanlı Çukur» isimli korkunç yerde, üstü lekelerle dolu, çatlaklarla, yarıklarla aşınmış, çatıya dek yükselen duvarda açılan paslı bir demir kapıdan eski günlerde düklerin sarayı olan La Force'un kilisesine geçilirdi. Bugün bu kilise artık katil yuvası niyetine kullanılıyor, işte bu yatakhane duvarında, on iki yıl öncesine kadar, taşa çiviyle kazılmış bir kule resmi

ve hemen altında şu isim yazılıydı:

Brujon

1811'in Brujon'u, dostumuzun, o dağınık saçlı Brujon'un babasıydı.

Gorbeau Harabesi olayında şöyle bir görünüp kaybettiğimiz Brujon, epeyce becerikli biriydi. Şaşkın ve yakınır gibi görünmesine rağmen, epeyce açıkgözdü. İşte onun bu ahmak haline acı

yan yargıç onu cezaevi avlusuna bırakmıştı. Onun hücredeki diğer adamlarla kalmasını istememişti.

Tutuklanan hırsızlar, suçtan vazgeçmezler. Bunca hafif bir şey onları etkilemez; bu nedenle bir cinayetten içeri giren suçlu, İkincisini işlemekte hiç duraksamaz.

Bunlar, bir tablolarını galeriye verdikleri halde, sergi için hemen diğerini hazırlayan sanatçılar gibidir.

Cezaevinde Brujon epey şaşırmış gibi görünüyordu. Saatlerce Charlemagne avlusunda ayakta dikilip, kantinde asılı fiyat listesini izlerdi. Liste şöyle başlardı: «Sarımsak 62 santim» ve şöyle biterdi: «Sarma sigara 5 santim.» Kantinin penceresi önünde durmadığında, Brujon sıtmaya yakalanmış gibi dişlerini birbirine vurarak titrer, ateşinin çıktığından yakınarak, revirdeki hasta yataklarından birinin boş olup olmadığını sorar dururdu.

1832 şubatının bitimine doğru, cezaevinde bir haber yayıldı. Şu dırdırcı Brujon, kendi adına değil de, arkadaşlarından üçü adına bazı siparişler vermişti. Bu üç farklı sipariş ona elli meteliğe mal olmuştu. Bu fazladan harcama, cezaevindeki jandarma onbaşısının gözünden kaçmamıştı.

Hemen araştırma yapıldı ve tutukluların oturma odalarında asılı fiyatlardan elli meteliğin şöyle dağıtıldığı öğrenildi: O üç siparişten biri, Pantheon'a on metelik, biri Val-de-Grace'a on beş metelik ve diğeri de Grenelle kapısında ki (bu en tuzluya gelendi) yirmi beş metelik. Oysa Pantheon, Val-de-Grace ve Grenelle kapısında en azılı üç hırsız bulunuyordu. Bunlar Bizarro lakabını taşıyan Kruideniers, cezasını çekip serbest bırakılan bir forsa olan Glorieux ve Barrecarosse. Bu olay polisin ilgisini bu üçüncü katile çekti. Polis bu üç adamın da Patron-Minette çetesinin üyeleri olabileceğinden kuşkulanıyordu. Çetenin iki lideri Babet ile Geulemeur'u içeri tıkmışlardı. Brujon'un yolladıklarının evlere değil de, sokakta bekleyen birilerine verildiği ortaya çıktı. Yeni hazırlanan bir soygun için hazırlıklar yapılmasından kuşkulanıldı. Aslında, başka ipuçları da vardı. O üç uğursuzu polis enseledi.

Bu önlemler alınmadan üç hafta önce, bir gece, yeni bina yatakhanesini kontrol eden bir gardiyan denetleme jetonunu kutuya atarken, (nöbetçilerin görevlerini yapıp yapmadıklarını kontrol etmek için bu yönteme başvururlardı) yatakhane penceresinden, Brujon'un daha yatmamış olduğunu, yatağının üzerinde oturduğunu gördü, bir kâğıda, bir şeyler bile yazıyordu, içeri giren gardiyan, Brujon'un yakasına sarıldı, ama yazdığı şeyi ele geçiremedi. Brujon'a bir ay zindan cezası verdiler, ama ne yazdığını öğrenemediler.

Fakat bilinen şu ki, ertesi sabah, Charlemagne avlusundan «Aslanlı Çukur»a iki avluyu bölen binanın çatısı üzerinden bir «seyis» fırlatıldı.

Cezaevindekilerin dilinde «seyis» ismi verilen şey, iyi yoğrulmuş bir ekmek parçasıdır. Bunu «İrlanda»ya atarlar. Bu da bir kelime oyunudur, yani «İngiltere'den İrlanda'ya» atılıyor. Bir kıtadan diğerine. Bu hamur topağı avluya düşer. Bunu bir tutuklu alırsa hemen açar, içinde ismi yazılı bir tutukluya iletilecek bir pusula bulur, ve bunu alacak kişiye verir, yok eğer, bu bir gardiyanın ya da ispiyonculuk eden bir tutuklunun eline düşerse, (böylelerine cezaevlerinde «koyun» kürekte «tilki» denir) işte o zaman pusula polise verilir.

Bu kez «seyis» yerini bulmuştu. Pusulanın yazıldığı kişi, Patron-Minette'in dört liderinden biri olan Babet'di.

«Seyis»e şunlar yazılıydı:

Babet, Plumet Sokağında parmaklıklı bir bahçede ekmek var...

İşte Brujon geceleyin bunları yazmıştı.

Babet işbilir, hünerli bir adamdı. Ne yapıp etti, üstünü arayanlardan pusulayı saklayıp Salptriere Cezaevindeki bir «kız arkadaşına» iletti. Bu kız arkadaş da pusulayı iyi tanıdığı Magnon isimli bir diğer kadına aktardı. Okurlarımız bu Magnon ismini hatırlar: Mösyö Gillenormand'a şantaj yapan hizmetçi kadın.

Polis, Magnon isimli bu kadından kuşkulanıyordu, kadının Thenardierler'le ilişkisi vardı ve Madelonnettes Islahevi'nde kalan Eponine'i ziyaret ederek Salptriere ile Madelonnettes arasında bir ilişki kurabilirdi.

Tam o sırada Thenardierler'in kızları aleyhinde yeterli kanıt olmadığından, ve yaşlarının da küçük olmasından dolayı serbest bırakıldı.

Eponine ile Azelma ıslahevinden çıktılar. Magnon, Eponine'in çıkışı Madelonnettes Islahevinin kapısında bekliyordu. Brujon'un Babet'e yazdığı o pusulayı kıza vererek, ondan bu işi aydınlatmasını istedi.

Eponine, Plumet Sokağına gitti, sözü edilen parmaklıklı bahçeyi buldu, evi izledi, birkaç gün öylece bekledi. Daha sonra, Clocheperce Sokağında oturan Magnon'a bir bisküvi götürdü. Magnon bu bisküviyi Babet'in Salptrier'de tutuklu olan metresine iletti. Cezaevlerinin o karanlık ve simgesel dilinde, bir bisküvi «ekmek yok» anlamına gelir.

O kadar ki bundan bir hafta sonra, La Force Cezaevinin avlusunda Babet'le karşılaşan Brujon, (biri sorguya gidiyor, diğeri sorgudan dönüyordu) sordu:

«Ne haber? Plumet Sokağına baktın mı?»

«Bisküvi,» dedi Babet.

Brujon'un planladığı bu suç da böylece sonuçsuz kaldı. Fakat bu olay, Brujon'un programının dışında şeylere neden olacaktı. Zaman zaman, bir ipliği düğümlediğimizi sanırken, başka bir teli düğümlemiş oluruz.

3 MABEUF BABA’NIN GÖRDÜĞÜ HAYALET

Artık arkadaşlarına uğramayan Marius, kimi zaman, Mabeuf Baba'ya rastlardı.

Mutlu insanların ayak seslerinin geldiği o loş dehlizlere, o karanlık yeraltına ağır ağır inerken Marius, Mabeuf Baba da, kendi yolundan sapmış, inişe geçmişti.

«Cauteretz Bitkisi» satılmıyordu artık. Çivitağacı yetiştirme denemeleri olumlu sonuç vermemişti. Toprağın kurak olduğu ve hep rüzgâr alan Austerlitz’deki bahçede, Mabeuf Baba, nemi ve gölgeyi seven bazı çiçekler yetiştiriyordu sadece. Fakat yine de umudunu koruyordu, «Botanik Bahçesi»nde çivit fidelerini yetiştirmek için bir parça toprak almış ve giderleri kendisi karşılayarak denemelerini sürdürüyordu. Para sağlamak için Bitkiler Kitabı’nın bakır klişelerini rehine vermişti. Hayli sıkıntılı bir hayata başlamıştı ihtiyar adam. Öğle yemeğinde sadece iki yumurta alabiliyordu ki, bunun birini Plutarque Ana’ya verirdi. Aslında, on beş aydan beri, zavallı hizmetçisinin maaşını da ödeyemiyordu. Biçare adam, çoğu zaman öğle öğününü yediği bu tek yumurtayla atlatırdı. Artık o çocuk gülüşüne benzeyen neşeli gülüşüyle gülmüyordu, geçimsiz, bir adam olmuştu ve ziyaretçi de istemiyordu. Marius de onu ziyarete gelmemekle doğru davranıyordu. Bazı günler Mabeuf Baba’nın Botanik Bahçesi’ne gittiği saatlerde, onunla karşılaşırlardı. Sessiz bir baş işaretiyle hüzünlü bir selamlaşmadan sonra herkes kendi yoluna giderdi.

Ah yoksulluk sonucu kopan bir arkadaşlık daha, ne feci!.. İki arkadaşken, yolda selamlaşan iki yabancı olmuşlardı.

Bay Mabeuf’ün yakın arkadaşı, kitapçı Royol da ölmüştü. Artık ihtiyar adam sadece kitapları, bahçesi ve çivit fideleri için yaşıyordu. Mutluluk, zevk ve beklenti artık bu üç biçime girmişti. Yaşamak için bunlar yetiyordu ona. Şöyle söyleniyordu:

«Şu çivitlerimi bir yetiştirebilsem, o zaman para kazanır ve klişelerimi rehinden alır, o kitabı tekrar bastırırım. Biraz reklam yaptırır, sokaklarda davul çaldırıp, gazetelerde ilanlar bastırır ve kitabımdan epeyce satarım ve kazanacağım parayla da, şu ne zamandır göz koyduğum Pierre de Medine'in değerli bir baskısı olan 1559’da yayınlanan Gemicilik Sanatı'nı alırım.» Bu arada gayesine ulaşabilmek için bütün vaktini o çivit tarlasında geçiriyordu. Ah şu mavi toparlakları bir yetiştirebilse!.. Akşamları evine döndüğünde bahçesini sular ve kitaplarını okurdu. Bay Mabeuf o günlerde seksen yaşına merdiven dayamıştı.

Bir akşam tuhaf bir hayal gördü.

Döndüğünde akşam yeni oluyordu. Sağlığı iyi olmayan Plutarque Ana odasında yatıyordu. İhtiyar adam, mutfakta bulduğu bir parça kuru ekmek ve üzerinde biraz et kalan bir kemikten ibaret akşam yemeğini yemiş ve bahçesindeki büyücek taşlardan birine çökmüştü.

Bir bank gibi kullandığı bu irice taşın, hemen yanı başında eski meyve bahçelerinde epey

imrenilen kirişler ve eski tahtalardan yapılmış iki katlı kocaman bir tür dolap vardı. Bunun alt katı tavşan yuvası, üstü ise yemişlik olarak kullanılırdı. Aslında dolapta artık tavşan yoktu, fakat yemişlik bölümünde geçen mevsimden kalan birkaç elma vardı.

Bay Mabeuf gözlüklerini takmış ve epey zevk aldığı iki kitaptan birini okumaya koyulmuştu. Aslında bu kitaplar kendisini biraz huzursuz ediyordu. Doğuştan ürkek olan çocuk ruhlu ihtiyarcığın batıl inançları vardı.

Bu kitaplardan ilki Başkan Delancre tarafından yazılan İblislerin Vefasızlığı, diğeri ise Mutor de la Rubaidiere'in Vauvert Şeytanları ve Bievre Cinleri'ydi. Cinler hakkındaki bu kitap, Mabeuf Baba'yı epeyce ilgilendirmişti, çünkü bulunduğu bahçede çok eski yıllarda küçücük cinlerin yaşadığı söyleniyordu. Güneş ufuktan çekilmiş, gün batımı yukarı ufku beyazlatmaya, aşağılara gölgelerini vermeye başlamıştı.

Mabeuf Baba bir yandan, elindeki kitabı okuyor, öte yandan bahçesindeki tek tük çiçeklere bakıyordu. Güzel bir ortanca, onun şu son günlerde en büyük tesellisiydi, ama dört gün süren kızgın güneş, rüzgâr, bir de samyelinin esmesi, o hoş ortanca bitkisini hayli hırpalamıştı. Çiçeğin sapları bükülmeye, tomurcukları solmaya ve yaprakları dökülmeye başlamıştı. O gün de sulanmayacak olursa, bu canım ortanca mahvolurdu. Bay Mabeuf, bitkilerin de tıpkı insanlar gibi ruhları olduğuna inanırdı. Bütün gün o çivit tarlasını çapalayan yaşlı adam alabildiğine yorgundu, yine de, yerinden zorla kalktı, gözlüklerini ve kitabını taş bankın üzerine bırakarak kuyuya doğru yürüdü. Kovanın zincirini tuttu, ama bunu asıldığı kancadan indirmeye bile mecali yoktu, işte o zaman hüzünlü bakışlarını yıldızlarla dolan gökyüzüne çevirdi.

Akşam vakitlerinde sıkıntısını dindirmek ister gibi kasvetli, ama sonsuz bir sevinçle karışık bir huzur duyulur. Gece de gündüz gibi kurak geçeceğe benziyordu.

İhtiyar adam kederle düşündü:

«Aman Tanrım, her taraf yıldız dolu, küçücük bir bulut bile yok, bir gözyaşı damlası kadar bile su yok.»

Demin kaldırdığı başını göğsüne eğdi. Sonra tekrar göklere baktı:

«Bir damla kırağı. Tanrım bize acı, ne olur!»

Kovayı çıkarmak için tekrar atıldı, ama yapamadı.

Tam o sırada birinin şöyle seslendiğini işitti:

«Mabeuf Baba isterseniz, bahçenizi sulayayım.»

Sonra yapraklar arasında yabanıl bir hayvanın geçişine benzeyen bir ses duyuldu ve adamcağız çitin berisinden, çalılardan, sıska bir kızın karşısına dikildiğini gördü. Kız, gözlerini doğruca kendisine dikmişti.

O bir kızdan çok, günbatımındaki gölge gibiydi.

Epey çekingen ve ürkek olan Mabeuf Baba, neye uğradığını bilemeden ve kıza karşılık veremeden, kız kovayı kancadan indirmiş ve kuyuya daldırmıştı. Hemen sonra, bu pılı pırtıya bürülü, yalınayaklı hayalet, çiçekleri sulayıp çevresine hayat saçmaya başladı.

Kovanın yapraklarda çıkardığı o su sesi ihtiyara derin bir mutluluk veriyordu. Sanki ruhu da serinliyordu. Artık ortancasının da mutlu olduğuna emindi.

Kız ilk kovadan sonra, bir kova su daha çekti, sonra bir üçüncü kovayla bütün bahçeyi çarçabuk suladı.

Çiçekler arasında, kara bir hayalet gibi ordan oraya seyirtirken, o güçsüz kollarını örten yırtık şalıyla bir yarasa gibiydi.

Kız sulama işini bitirmişti. Mabeuf Baba'nın, gözleri mutluluk yaşlarıyla doldu. Kızın saçlarını okşadı, elini alnına atıp:

«Tanrı seni korusun,» dedi. «Çiçekleri sevdiğine göre, sen bir melek olmalısın.»

Kız:

«Hayır, ben bir şeytanım, ama bunu dert etmem.»

İhtiyar, onun karşılığını beklemeden tekrar haykırdı:

«Ah, niye bu kadar mutsuz ve bu kadar yorgunum, size bir şey veremiyorum.»

«Bana bir şey verebilirsiniz,» dedi kız.

«Nasıl bir şey?»

«Bana Mösyö Marius'ün nerede oturduğunu söyleyin.»

İhtiyar anlamamıştı.

«Hangi Mösyö Marius?» diye sordu.

Anlamsız bakışlarla sanki etrafına bir şeyler aranır gibi bakınıyordu.

«Hani bir zamanlar sizi ziyarete gelen delikanlı.»

Tam o sırada Mösyö Mabeuf'un hafızası canlanmaya başlamıştı:

«Tabii ya, evet... Tamam, ne demek istediğinizi anladım, siz Mösyö Marius'ü, daha doğrusu Baron Marius Pontmercy'yi arıyorsunuz. Hay Tanrım, dur bakayım onun adresi neydi?.. Evet, ama artık orada oturmuyor ki... Ne yazık bilemeyeceğim...»

Konuşurken, bir çiçek fidesini düzeltmek için eğilmişti:

«Durun bakayım şimdi anımsadım, o çoğu kez buralardan geçer ve Glaciere Sokağından geçip, caddede yürür ve Tarlakuşu Çayırı'na gider, neredeyse her gün ona orada rastlarsınız. Onu orada mutlaka bulursunuz.»

Mösyö Mabeuf doğrulduğunda, kimsecikleri göremedi, kız kaybolmuştu.

Adamcağız ansızın ürperdi:

«Aman Tanrım!» diye düşündü, «bahçe sulanmış olmasaydı, kızın bir hayalet olduğuna inanacaktım!»

Bir saat sonra, bu izlenimi tekrar hatırladı, uykuya dalarken insan düşüncesinin, denizden geçmek için balık olan şu masal kuşu şeklini aldığında, kendi kendisine şöyle söylendi: «Hay Tanrım! O Rubaidiere'in anlattığı cinlere çok benziyordu, dişi bir cine...»

4 MARİUS'E GÖRÜNEN HAYAL

Mabeuf Baba'nın o hayaleti gördüğü günden birkaç gün sonra, bir pazartesi sabahıydı. Marius o günlerde, Courfeyrac'dan yirmi frank borç alıyordu. Marius cebine bu parayı koymuş ve cezaevine gitmeden önce, her zamanki gibi Tarlakuşu Çayırından geçmek için, yolunu uzatmıştı. O, gezintinin kendisine çalışma isteği vereceğini düşünüyordu. Aslında artık sürekli böyle oluyordu. Yataktan çıkar çıkmaz, genç adam, kalemine sarılıyor ve kitabıyla bir beyaz kâğıdın önüne yerleşiyordu. Çeviri yapmaya hazırlanıyordu. O sırada, kendisine epey önemli bir iş verilmişti. Fransızcaya çevirmesi için Alman savaşındaki bir çekişme... Gans ile Savigny'nin tartışması. Eline Savigny'yi alıyor, bırakıyor, Gans'ı alıyor, birkaç satır okuduktan sonra onu da bir kenara atmadan önce, birkaç satır yazmak istiyor ama kâğıtla kendisi arasında bir yıldız görüyordu, sonra kitabı bir kenara bırakıp yerinden kalkıyor: «Gidip biraz dolaşayım. Açık hava iyi gelir, dönünce çalışırım,« diyerek çıkıyordu.

Ve tarlakuşu Çayırına gidiyordu.

Orada yıldızları görüyor ve geç saatlere kadar oyalanıyordu.

Odaya geri geldiğinde, yine kitaplara sarılıyor, fakat tek satır yazamıyordu. Beyninde kopan o iplikleri birbirine bağlaması mümkün değildi. Kendi kendisine: «Yarın çıkmayacağım, bu benim çalışmamı engelliyor,» diye söyleniyor, fakat ertesi gün ve her gün, bir daha çıkıyordu.

Courfeyrac'ın odasından fazla, Tarlakuşu Çayırında oturuyordu diyebiliriz. Onun asıl adresi: Sağlık Caddesi, Croutebarbe Sokağı, Yedinci Ağacın Önü gibiydi.

O sabah her zamanki gibi, yedinci ağacın önüne varmış ve derenin korkuluğuna oturmuştu. Şakrak bir güneş, yaprakları daha yeşil, daha parlak gösteriyordu.

Marius, yine sevdiği kızı düşünüyor ve düşüncesinde kendi kendisini suçluyordu. Miskince davrandığını, ruhunu mahveden bu tembellikten kurtulmak istemediğini, giderek etrafını kaplayan bu karanlıkların kendisini kuşattığını, böyle giderse güneşten iyice mahrum kalmaktan korktuğunu düşünüyordu.

Fakat bu belirsiz düşüncelerine rağmen, üzülmeye bile gücü olmadığını fark ederek, kendisini zayıf ve dermansız hissediyordu. Karar verme becerisini bile kaybetmişti. Arkasında ve karşısında, Gobelins Deresi kenarındaki çamaşırcı kadınların yıkadıklarına tokaçla vurduklarını duyuyor, ağaçlarda kuşların cıvıldaşmalarını dinliyordu. Bir yandan rahatlık ve gürültü, mutlu bir derbederliğin belirtileri, öte yandan, çalışmanın düzenli gürültüsü. Bu da Marius'ün derin derin düşünmesine neden oldu. Bu iki ses de, neşeli şeylerdi.

Derken, bu dalgınlığı, bu kendinden geçmesi sırasında bir ses duydu.

«Oh, şükür Tanrı'ya, burada!»

Marius başını kaldırdı ve bir sabah odasına giren o biçare kızı, Thenardierler'in o büyük kızını tanıdı. Artık onun adını da biliyordu: Eponine. İşin zor yanı, kız hem daha düşkünleşmiş, hem de güzelleşmişti. Bu iki adım da, aslında onun atabileceği adımlar değildi ama yine de... Kız hem ışığa, hem de sıkıntıya doğru yürümüştü. O sabah odasına gelişindeki gibi yalınayak ve paçavralar içindeydi. Fakat artık paçavraları da iyice eskimişti; ne de olsa o günün üzerinden iki ay geçmişti. Eteğindeki delikler iyice büyümüş, paçavraları kirlenmiş, lekelenmişti. Sürekli aynı usul sesle konuşuyor, güneş yanığı alnı, o küstah ve deli bakışlı gözleriyle etrafına bakınıyordu. Bir de yüzünde, cezaevinde kalmanın getirdiği o ürkek ve mutsuz ifade vardı ki, bu da tutuklanmanın yoksulluğa eklenmesinden oluşmuştu. Saçlarında saman kırıntıları vardı. Fakat bu gecelerini bir samanlıkta geçirmesi sonucuydu. Yoksa Hamlet'in deliliğinin kendisine geçmesiyle çıldıran Ophelia gibi deli olmasından değildi.

Bütün bunların yanı sıra, ve bunlara karşın, yine de güzeldi. Ey gençlik sen ne pırıltılı bir yıldızsın.

O solgun yüzünde, bir mutluluk aydınlığıyla ve gülümsemeye benzeyen bir ifadeyle Marius'ün önüne dikilmişti.

Birkaç dakika konuşamayacakmış gibi, bekledi.

«Sizi nihayet buldum,» diye başladı. «Mabeuf Baba haklıymış, size burada rastlayacağımı söylemişti. Ah, sizi ne çok aradım, bir bilseniz. Ha biliyor muydunuz, beni dama attılar, ama sadece on beş gün kaldım. Aleyhimde bir şey bulamadılar, hem de sanırım yaşım tutmadığı için, beni serbest bıraktılar. Yoksa, tam iki ay yatacaktım. Ah, sizi ne çok aradım, tam altı haftadır sizi arıyorum. Demek artık orada kalmıyorsunuz?»

«Hayır,» dedi Marius.

«Oh, anladım elbette, o günden sonra... O haydutlar fena adamlardı. Demek taşındınız. Bak hele, niye böyle eski şeyler giyiyorsunuz? Sizin gibi alımlı bir delikanlı, sürekli yeni ve şık giysiler giymeli. Ha Mösyö Marius, biliyor muydunuz, Mabeuf Baba sizin için 'Baron Marius' diye bir şey daha söyledi ya unuttum... Fakat ben yemedim bunu, siz baron olamazsınız. Baronların hepsi kocamış olurlar, en genci yüzünde falan... Onlar Luxembourg Parkında şatonun önünde dolaşmaya giderler... Güneşte oturup gazetelerini okurlar. Hatta unutmadım, bir ara bir barona mektup götürmüştüm. Moruk hiç yoksa doksanlıktı. Ha, söyleyin bakalım, artık nerede oturuyorsunuz?»

Marius karşılık vermedi.

Kız sürdürdü:

«Aa, gömleğiniz yırtılmış, hemen dikmeliyim.»

Daha sonra yüzü karardı, yine de susmadı:

«Beni gördüğünüze pek sevinmediniz galiba!»

Marius susuyordu, kız da bir ara sustu, sonra:

«Eğer istersem, sizin çok mutlu olmanızı sağlayabilirim.»

Marius sordu: «Ne demek bu?»

«Siz önceleri benimle teklifsizce konuşur, sen derdiniz!..»

«Tamam ama, ne demek istedin? Söyle.»

Kız beyaz dişleriyle alt dudağını ısırdı, kendi kendisiyle savaşır gibi duraksamıştı. Sonra kararını vermiş göründü:

«Tamam, tamam. O kadar hüzünlü görünüyorsunuz ki, dayanamayıp söyleyeceğim, sizi mutlu görmek isterim. Fakat güleceğinize söz verin, sizin gülümsemenizi ve 'işte buna sevindim' demenizi istiyorum. Ah mutsuz Mösyö Marius, bana her istediğimi vereceğinizi söylemiştiniz ya...»

«Evet, ama konuş, haydi konuşsana!»

Genç kız gözlerini onun gözlerine çevirip:

«Adresi buldum,» dedi.

Marius sapsarı oldu, bütün kanı çekilmiş gibiydi:

«Ne adresi?»

«Benden istediğiniz adresi...»

Kız kendisini konuşmaya zorlar gibi, ekledi:

«Adres... Canım... Biliyorsunuz ya?»

Marius, «Evet...» diye kekeledi.

«O güzel kızın adresi.»

Kız bu sözleri söyleyip, derin derin göğüs geçirdi.

Marius oturduğu yerden atladı ve onun elini tuttu:

«Haydi, götür beni oraya, haydi, dile benden ne dilersen... Neresi?»

Genç kız elini çekti ve daha özenli bir gözlemcinin içini yakacak kadar derin bir sesle:

«Ah ne kadar sevindiniz!» diye söylendi.

Oysa mutluluktan deliye dönen Marius, hiçbir şeyin ayrımında değildi.

Marius'ün alnı yine kararır gibi oldu, Eponine'in kolunu tuttu:

«Bir şey için bana yemin etmeni istiyorum,» dedi.

Kız:

«Yemin etmek mi? Bu da nesi? Peki tamam, ne için yemin etmemi istiyorsunuz?» dedi ve güldü.

«Baban, yemin et bana Eponine, yemin et, babana bu adresi vermeyeceğine yemin et.»

Kız afallamıştı:

«Eponine... Bana Eponine dediniz, ismimi nereden biliyorsunuz?»

«Söz ver bana.»

Kız onu duymamış gibiydi:

«Bana Eponine dediniz, ne güzel, çok hoşuma gitti...»

Marius onun iki kolunu birden tuttu:

«Evet ama, bana cevap versene Tanrı aşkına, sözlerime dikkat et, yemin et bu adresi babana vermeyeceğine.»

«Babam mı? Babam ha? Ah evet, babam. Rahat olun, babam içerde, hem babamdan bana ne? O bana vız gelir.»

Marius bağırdı:

«Evet ama, sen henüz söz vermedin.»

Kız bir kahkaha attı:

«Peki ama, bırakın beni, böyle sıkboğaz ederseniz nasıl yemin edebilirim! Size söz veriyor, yemin bile ediyorum, adresi babama vermeyeceğim, tamam işte, oldu, istediğiniz buydu, değil mi?

Marius: «Hiç kimseye söylemeyeceksin,» dedi.

«Hiç kimseye.»

Marius:

«Haydi,» dedi, «şimdi beni oraya götür.»

«Hemen mi?»

«Evet.»

«O zaman gelin benimle. Oh, ne de mutlu...» diye söylendi genç kız.

Birkaç dakika yürümüşlerdi ki Eponine durdu:

«Bu kadar yakınımda yürümeyin Mösyö Marius, neredeyse yanımdan yürüyorsunuz, olmaz, hiç belli etmeden arkamdan gelin. Sizin gibi bir beyefendinin, benim gibi bir kadınla görünmesi hoş olmaz.»

Henüz çocuk yaştaki bu kızın, bu «kadın» kelimesini kullanışında öyle kederli bir ton vardı ki, bunu ifade edecek dil bulunamaz.

Kız, on adım daha ilerledi, Marius onun yanına gelmişti. Kız ona sokulmadan:

«Bana her istediğimi vereceğinizi söylemiştiniz,» dedi.

Marius elini cebine attı, Thenardier Baba için ayırdığı o beş frank dışında parası yoktu, bunu kıza verdi.

Eponine parmaklarını açarak, parayı yere düşürdü ve ona karanlık bakışını çevirip:

«Sizin paranızı istemem,» dedi.

ÜÇÜNCÜ KİTAP PLUMET SOKAĞINDA BİR EV

1 ESRARENGİZ BİR EV

Geçen asrın ortalarına doğru, Paris yargıtayında bir daire başkanı, metresini herkesten gizlemek için yaptırmıştı burayı. O çağlarda aristokratlar, büyük soylular, metreslerini sergiler, kenterlerse, aşklarını gizlerlerdi. Bugünlerde, Plumet Sokağı olarak anılan Saint-Germain Mahallesinde, Eski Blomet Sokağında yükseliyordu burası. Bu tenha sokak o zamanlar «Hayvan Dövüşleri Yeri» denilen yere çok yakındı.

Bu ev tek katlı bir köşktü. Giriş katında iki salon, birinci katta iki yatak odası, aşağıda bir mutfak, yukarıda süslü ve küçük bir oturma odası, damın altında bir tavan arası vardı. Bu köşk sokağa açılan iki korkuluğun sınırladığı bir bahçeyle çevriliydi. Bahçesi yaklaşık bir dönümdü. Yoldan geçenler sadece bunu görebilirlerdi. Fakat küçük köşkün hemen ardında, dar bir avlu ve avlunun sonunda bir mahzenin üzerinde yapılmış iki odalı minik bir ev vardı. Burası yeri gelince, bir çocukla sütninesini saklamaya yarardı. Bu iki odalı ev arkadan açılan gizli bir kapıyla taş döşeli uzun ve dar bir dehlize bağlanıyordu. Üstü açık bu dehliz hayli yüksek duvarlarla çevriliydi ve bahçenin duvarlarının arasına öyle iyi gizlenmişti ki, kimse onun varlığından kuşkulanamazdı. Bu üstü açık dehliz, bahçe boyunca uzanır ve şifreli bir kilitle açılan bir kapıda bitimlenirdi. Bu kapı başka bir sokağa, Babil Sokağına açılırdı.

Metresini ziyarete gelen Daire Başkanı, sürekli aynı kapıyı kullanırdı. Onu izleyen birileri olsa, onun her akşam, Babil Sokağına gittiğini görür, aslında onun Plumet Sokağındaki bir köşke gittiğini kesinlikle bilemezlerdi.

İşbilir yargıç, oradaki arsaları da satın alıp o gizli dehlizi ağaçlar ve çalılar arasında o kadar yetkince gizletmişti ki, daha sonra, satın aldığı bu topraklardan birazını bostancılara satmış, fakat yeni alıcılar da, topraklarını sınırlayan o epey yüksek duvarın ardında, bir dehliz olduğundan hiç kuşkulanmamışlardı. Bu sırrı sadece kuşlar görebiliyorlardı. Herhalde, geçen asrın çalıbülbülleri ve serçeleri, başkana dair epey dedikodu etmiştir.

Bu küçük köşk Mansart(*) biçemine göre yapılmıştı ve Watteau(**) beğenisine uygun biçimde sedeflerle bezenmişti.

(*) Mansart: Tanınmış bir Fransız mimar.

(**) Tanınmış bir Fransız ressamı, özellikle kır sahneleri ve aşk hakkındaki tablolarıyla bilinir.

Köşk Watteau'nun beğenisine göre eşyalarla döşenmişti, yaldızlı, sedefli salon takımları, seten brokar örtüler, bahçede sıra sıra çiçeklerle kaplı yollar, tarhlar eve hem zarif, hem de muhteşem bir ifade verirdi. Bir hukuk adamının aşkını gizlemek için seçeceği çok kullanışlı bir konuttu.

Bu köşk ve bu gizli dehliz, bugün yok. Fakat on beş yıl öncesine değin, hâlâ sağlamdı.

1793'te, bir bakırcı burayı satın almıştı yıktırmak için; fakat köşkün parasını tam ödeyemediğinden, iflas etmişti. Bu nedenle, evi yıkmak isteyen bakırcı, ev için yıkılmış oldu... O günden beri, evde kimsecikler oturmuyordu, ilgisizlik sonucu giderek virane haline gelmeye başladı, insanların hayat katamadıkları bütün o boş evlerin akıbetine uğradı. Köşk hâlâ o eski eşyalarıyla kiralanmayı ya da satılmayı bekliyordu. Şu tenha Plumet Sokağından geçen on veya on beş kişi, paslı demir kapıda asılı bir ilandan bunu okurlardı. Satılık ve Kiralık levhası 1810 yılından beri duruyordu.

Restorasyon'un bitimine doğru, yine oradan geçenler, artık ilanın olmadığını gördüler ve köşkün ilk katındaki panjurların açık olduğunu fark ettiler. Evde artık birileri vardı. Pencerelerde hoş tül perdeler takılıydı, bu da evde, bir kadının yaşadığını belli ediyordu.

1829 yılının Ekim ayında, orta yaşı geçkin birisi, evi olduğu gibi kiralamıştı. Köşk derken, o bahçeyi ve gizli dehlizden ulaşılan o iki odalı ekleri de erekliyoruz. Dehlizin kapılarının kilitleri onarılmış, bazı tamiratlar yapılmış, avlunun aşınmış taşlarının yerine yenileri konulmuştu. Önce de değindiğimiz gibi, köşk, eski yargıcın eşyalarıyla döşeliydi. Yeni kiracı, bu eskimiş eşyaların da bir kısmını onartmış ve nihayet buraya yerleşmeye gelmişti. Çok kendi halinde bir yerleşmeydi bu. ihtiyarın yanında genç bir kız ve kocamış bir hizmetçi de vardı. Sanki kendi evine dönen biri gibi girmişti. Komşulardan hiç ses çıkmadı, çünkü komşuları yoktu.

Bu kiracı, dostumuz Jean Valjean, genç kız ise Cosette idi. Hizmetçi kadın ise Jean Valjean'ın hastanede bulduğu ve yoksulluktan kurtardığı hastalıklı, kekeme, bekar, yaşlı bir kızdı. Bu üç özelliği Jean Valjean'ın onu yanına almasını sağlamıştı. O evi Mösyö Fauchlevent ismiyle kiralamıştı; gelir sahibi. Yukarıda anlatılanlardan sonra, okurumuz herhalde Thenardier'den daha hızlı, Jean Valjean'ı tanımış olmalı.

Jean Valjean, Küçük Picpus Manastırından niye ayrılmıştı? Neler olmuştu?

Hiçbir şey...

Okurumuzun hatırlayacağı üzere, Jean Valjean manastırda mutluydu, aslında o kadar mutluydu ki, günün birinde vicdanı bu yüzden rahatsızlanmaya başladı.

Her gün Cosette'i görüyor, babalık sevgisinin içinde giderek geliştiğini hissediyordu. Ruhu bu çocuğu benimsemişti. Kendi kendisine Cosette'in kendisine ait olduğunu ve kimsenin onu kendisinden alamayacağını söylüyordu. Günün birinde, Cosette'in rahibe olacağını ve bundan böyle, o manastırın kendisi için olduğu gibi, Cosette için de sürekli bir yuva olacağına kendisini inandırmak istiyordu. Kendisi, orada kalan günlerini geçirecek, Cosette orada büyüyecek, sonra Cosette orada ihtiyarlayacak ve Jean Valjean orada ölecekti ve özetle, (eşsiz bir umut) birbirlerinden asla ayrılmayacaklardı. Fakat bu düşünceler bir ara onu bir afallamaya, bir evhama attı. Kendi vicdanına, bazı sorular sordu. Böyle yapmakla, belki bilmeden kızın mutluluğunu gaspetmiş, çalmış olacaktı.

O çocuğun da yaşamaya hakkı vardı!.. Yaşamdan vazgeçmeden önce, onu bilmeliydi. Ona

sormadan böyle bir karara varmakla, sözde, onu acılardan korumuş oluyor, ama öte yandan, onu birçok mutluluktan da mahrum kılıyordu. Onun cehaletinden, yalnızlığından faydalanıp, onda olmayan, «sahte bir ilahi davet» yaratmak Tanrı'ya ihanet sayılmaz mıydı? Kim bilir belki de gönülsüzce rahibe olacak Cosette, günün birinde vazgeçtiği mutlulukları düşündüğünde, kendisinden nefret etmez miydi? Bu son düşünce, diğerlerinden çok daha az asil ve bencil bir düşünce oldu, ama o Cosette'in kendisini sevmekten vazgeçmesine dayanamazdı. Manastırdan ayrılmaya karar verdi.

Buna kararlıydı, üzülerek bunun zorunlu olduğunu, kendi kendisine söyledi. Buna karşı koyacak hiçbir şey bulamadı. Şu dört duvar arasında gözden uzak geçirdiği beş yıl artık tanınma, yakalanma korkularını yok etmişti. Artık rahat rahat diğer insanların arasına çıkabilirdi. Bütün bu yıllar içinde epeyce ihtiyarlamıştı, kendisini kim tanıyabilirdi ki? Hem en kötü ihtimalleri düşünse bile, tehlike salt kendisi içindi. Nasıl olsa Cosette, artık kendisini kurtarmıştı, kimse ona karışamazdı. Kendisi bir zamanlar kürek mahkûmuydu diye, kızın da manastırda kapalı kalmaya yargılanmaya hakkı yoktu. Hem görevin karşısında, tehlikenin ne önemi vardı ki? Fakat yine de önlemli davranacak, ilgi çekmemek için önlemleri savsaklamayacaktı.

Cosette'in eğitimine gelince, neredeyse bitmiş sayılırdı. Jean Valjean bir kez karar verdikten sonra, bunu uygulamak için uygun bir fırsat kolladı; bu da gecikmedi, ihtiyar Fauchelevent öldü.

Jean Valjean, başrahibeyle bir görüşme talebinde bulundu ve kendisine kardeşinin ölümünden sonra kalan önemsiz bir mirastan dolayı artık çalışmak istemediğini bildirdi. Manastırdan ayrılacak ve kızını da götürecekti ama, Cosette kararlaştırdıkları gibi, rahibe olmayacağından ve karşılıksız eğitilmiş olduğundan, kutsal rahibeden, beş yılın karşılığı olan beş bin franklık bir bağışı kabul etmesini rica ediyordu.

İşte böylece Jean Valjean oradan ayrıldı.

Manastırdan ayrılırken, kimselere emanet edemediği o küçük bavulu da kolunun altında tutuyordu. Anahtarını üstünde taşıyordu. Cosette onun içindekileri epey merak ediyordu, bavuldan yayılan o naftalin kokusu kızın çok hoşuna giden bir kokuydu.

Hemen söyleyelim ki, Jean Valjean ölünceye kadar bu bavuldan ayrılmadı. Sürekli odasında sakladı. Taşındığında, yanında götürdüğü tek şey bu oldu. Cosette onunla bu konuda şakalaşır ve bu bavula «bırakılamaz» ismini vererek «Onu çok kıskanıyorum, baba» diyordu.

Şunu da söyleyelim ki, dışarı ilk çıktığında Jean Valjean yine de kaygılanmadan edemedi.

Plumet Sokağındaki evi bulup hemen taşındı. Adı Ultime Fauchelevent'ti, bundan sonra sürekli bu ismi kullandı.

İlgi çekmemek için Paris'te iki daire daha kiraladı. Aynı mahallede kalmak istememiş, zaman zaman ev değiştirmenin kendisi için daha yerinde olacağını düşünmüştü. Yıllar önce Javert'in elinden mucizevi biçimde kurtulduğu o geceki gibi dikkatsiz davranmak istemedi, her zaman o kadar talihli olamazdı. Bu iki daire aslında epey sade, epey yoksul dairelerdi. Birbirlerinden hayli uzak iki ayrı mahalledelerdi. Biri Batı Sokağında, diğeri

daha da sefil görünümlü olan Silahlı Adam Sokağındaydı.

Zaman zaman Silahlı Adam Sokağına, zaman zaman da, Batı Sokağına taşınırdı, buralarda bir ya da, bir buçuk ay kalır, Cosette'i yanında götürür, hizmetçi kadını yanına almazdı. Orada işlerini kapıcılara gördürür, kendisine bir emekli havası verirdi. Bu faziletli adamın polisten kaçmak için Paris'te üç ayrı evi vardı.

2 JEAN VALJEAN MUHAFIZ ALAYINDA

Vaktinin çoğunu Plumet Sokağındaki o evde geçirirdi. Oradaki hayatını şu biçimde düzenlemişti:

Cosette ve hizmetçi köşkte kalırlardı. Cosette, pencere ve kapıları yağlıboyalı güzel yatak odasında yatar, yaldızlı mobilyalarla döşeli oturma odasında oyalanır, duvarları antika halılarla kaplı ve geniş koltukları olan kocaman salonda kalırdı. Bahçe de onundu.

Jean Valjean, genç kızın odasına, kareli perdelerle süslü ayaklı bir somya satın almış ve antikacı Gaucher Ana'dan, aldığı bir İran halısını ayak ucuna serdirmişti. Bu eski zaman mobilyalarının sadeliğine bir renk, bir ifade katmak için Cosette'in salonunu çeşitli biblolarla süsletmişti. Küçük bir dolap, bir kitaplık, yaldızlı ciltli kitaplar, yazı takımı, kurutma kâğıdı, sedef kakmalı dikiş masası, Japon porseleninden yapılma güzel bir tuvalet takımı. Yatak perdeleri gibi kırmızı fon üzerine, üç renkli kareli perdeler, birinci katın pencerelerinden sarkıyordu. Giriş katının perdeleri ise çiçekli desenli, kalın dokuma şeylerdi. Kış aylarında*i* o küçük kat yukarıdan aşağı ısıtılırdı. Her odada ocak vardı. Jean Valjean kendisi, dipteki avluda dehlize açılan o iki odada yaşardı. Taşınabilir bir karyola, ince bir yatak, tahta bir masa, iki hasır iskemle, mavi çiçekli çiniden bir sürahi, bir tahta rafta birkaç kitap. O sevgili bavulu da bir köşedeydi. Odada şömine yoktu. Hiç ısınmazdı. Yemeklerini Cosette'le yerdi. Tabağının yanına kara bir ekmek koydurtmuştu. Eve taşınıp hizmetçi kadını işe aldığında, onunla şöyle konuşmuştu:

«Evin hanımı Matmazel Cosette'dir.»

Kadın şaşkınca:

«Peki ama siz efendim?» diye sorduğunda, şu yanıtı almıştı:

«Ben efendiden daha ileri sayılırım, ben babayım.»

Manastırda ev işleri yapmayı öğrenen Cosette, evin yönetimini severek üstlenmişti. Neredeyse her gün Jean Valjean, Cosette'i koluna alıp dolaşmaya götürürdü. Onu Luxembourg Parkına götürür, en tenha yollardaki banklarda otururlardı, her pazar Saint-Jacques Kilisesindeki sabah duasına götürürdü, çünkü kilise hayli uzak olduğundan, bu da bir gezinti oluyordu.

Ayrıca, kilise Saint-Jacques du Haut Pas Mahallesinde bulunduğundan ve orası epey fukara bir mahalle olduğundan, Jean Valjean orada epeyce sadaka dağıtırdı. Mutsuzlar,

bedbahtlar kilisede onun çevresini sararlardı, işte Thénardier mektubunda bundan dolayı kendisine Saint-Jacques Kilisesinin Hayırsever Beyefendisi'ne diye yazmıştı ya. Baba, çoğu zaman Cosette’i de yoksulları ziyarete götürürdü. Hiçbir ziyaretçi, Plumet Sokağındaki eve girmezdi, hizmetçi pazara çıkar, alışveriş eder, erzak taşırdı. Jean Valjean çevredeki bir çeşmeden içecek sularını taşırdı. Odun ve şarabı, Babil Sokağına yakın kapının iç kısmındaki kaya kaplı bir oyukta korurlardı. Bir zamanlar bu oyuk, yargıç için bir mağara işlevi görmüştü, çünkü o aşk tapınaklarının ve buluşmaların moda olduğu o eski günlerde, mağarasız aşk olamazdı.

Aynı sokağın dış duvarında gazeteler ve mektuplar için bir posta kutusu asılıydı. Fakat Plumet Sokağında yaşayan o üç kişi dışarıdan gazete ve mektup almadıkları için, bu kutu sürekli boş kalırdı. Bir zamanların o çapkın adamına aşk aracılığı ve sırdaşlık eden o kutu, artık sadece vergi tahsildarlarının tebligatlarıyla, muhafız alayının bildirilerine yarardı.

Çünkü, gelir sahibi Bay Fauchelevent, Muhafız Alayında nöbetçiydi. 1831 yılında yapılan sayımın o sık ağlarına yakalanmıştı. Hakkında yapılan araştırmada Picpus Sokağındaki manastırdan alınan o iyi referans, valiliğe yeterli görünmüş ve Jean Valjean’ın bu nedenle ulusal bir görev almasını sağlamıştı. Belediye kendisini bu göreve uygun bulmuştu.

İşte bu nedenle, yılda üç-dört kez Jean Valjean bu ulusal üniformasını üzerine giyer ve görevinin başına geçerdi. Aslında bunu isteyerek yapardı. Bu kıyafet değiştirme onu hem insan arasına çıkarıyor, onun yalnızlığını azaltıyordu. Jean Valjean altmış yaşını sürüyordu, yasal olarak emekli olabilirdi fakat ellisinden fazla göstermiyordu. Üstelik görevinden ayrılmaya hiç de istekli değildi. Aslında onun başçavuşa açıklamalar yapmaya, Lobau Kontuyla tartışmaya niyeti yoktu. O kimliğini herkesten gizliyor, adını, yaşını, her şeyi saklıyordu, ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi, o gönüllü bir nöbetçiydi. Vergilerini ödeyen herhangi bir vatandaşa benzemek, onlardan biri olmak, bundan böyle onun tek gayesi, tek hevesiydi. Onun şöyle bir ideali vardı; içinden melek olmak, dışarıdan bir kenter gibi görünmek.

Bir ayrıntı daha verelim. Jean Valjean, Cosette’le dolaşmaya çıktığında, anlattığımız gibi şık giyinir ve emekli bir subaya benzerdi. Fakat kendi başına çıktığında (bunun için akşam vakitlerini seçerdi) sırtına bir işçi kılığı olan bir yelekle bir pantolon giyer ve o gür beyaz saçlarıyla yüzünün yarısını kapatan bir şapka takardı. Bunu neden yapıyordu? Kibirsiz olduğundan mı, önlem almak için mi? Herhalde böyle yapmakla, her ikisini de uygulamış oluyordu. Cosette, babasının o sır küpü kişiliğini kanıksamış olduğundan, onun bu tuhaflıklarını fark etmez gibiydi. Hizmetçi kadın ise, Jean Valjean’a o kadar derin bir sevgi ve saygıyla bağlıydı ki, onun yattığı yere tapar, her yaptığını doğru bulurdu. O kadar ki, bir gün Jean Valjean’ı öteden gören kasap: «Sizin şu efendiniz çok tuhaf biri» dediğinde, kadın onu şöyle susturmuştu:

«O bir aziz!»

Jean Valjean, Cosette ve hizmetçi kadın, üçü de sadece Babil Sokağına açılan kapıyı

kullanırlardı. Pencere parmaklığından bakmak şartıyla onları görebilmek olanaklıydı. Kimse onların Plumet Sokağında oturduklarını düşünemezdi. Bu parmaklık ve demir kapı, sürekli kapalı olurdu. Jean Valjean ilgi çekmemek için bahçeyi olduğu gibi bırakmıştı.

Belki de bunu yapması hatalıydı.

3 DALLI YAPRAKLI BAHÇE

En aşağı yarım yüzyıldan beri, kendi haline bırakılmış bu bakımsız bahçe, epey değişik ve çok da hoş bir yer olmuştu. Kırk yıl önce, bu tenha yoldan gelip geçen, tek tük yayalar, parmaklık önünde durup sırlarından hiç kuşkulanmadıkları bu şirin bahçeyi beğeniyle seyrederlerdi. Oysa o serin, o yapraklarla örtülü o yeşillikler nelere tanıklık etmişti? Kaç genç hayalci, düşüncelerinin o kilitli, kıvrımlı, sallanan eski kapının asmasına, o yosunlanmış, taş sütunlu ve eskilikten artık okunmaz haldeki arabesk kapı süsüyle bezeli o antik kapının gerisine süzülmesine izin vermişti.

Bir kenarda taş bir sıra, zamanla yosun bağlamış ve yer yer harabe birkaç heykel, duvarda yağmur ve kardan kararmış ve çürüyen tahta kafesler görünürdü. Bahçede ne tarh vardı artık, ne de çimen. Bahçe yolları bile çalı ve yapraklardan yol vermez hale gelmişti. Her yerde ısırgan otları bitiyordu. Artık bahçe bakımı bırakıldığı gibi, kendi haline terk edilen bu bahçe, tamamen yabanıl bir koru görüntüsü almıştı. Kötü otlar topraktan fışkırıyordu ve bu, şu bedbaht arazi parçası için kusursuz bir serüvendi. Şebboyların eğlencesi gözleri alıyordu. Bu bahçede her şey, yaşama sevincinin o ilahi gayretini gösteriyordu.

Doğal gelişme burada egemenlik sürer gibiydi. Ağaçlar dikenlere eğilmiş, dikenler ağaçlara yükselmişti. Bitkiler tırmanıyor, dallar eğiliyordu.

Yerlerde sürünen bitkiler, havalanarak yukarıdaki bitkilere sarılıyor, rüzgârda dalgalanan bitkiler yosunlu topraklara eğiliyordu. Ağaç kökleri, dallar, yapraklar, lif ve demetler, filizler tümü içiçe karışmış, birbirlerine bağlanmıştı. Burada bitkiler derin ve sıkıca sarılmışlardı. Tanrı'nın hoşgören bakışlarının altında bu üç yüz ayaklık arazi üzerinde, kardeşliğin simgesi sayılacak kutsal kardeşliklerinin sırrını kutluyorlardı. Burası artık bir bahçe değil, kocaman bir çalılık; yani bir orman gibi içine girilmesi zor, bir şehir gibi kalabalık; bir yuva gibi ürpertili, bir kilise gibi loş; bu bir demet çiçek gibi hoş kokulu, bir mezar gibi ücra ve bir topluluk gibi canlıydı.

Floreal(*) ayında bu engin çalılık, parmaklık ve dört duvar arasında evrensel filizlenmenin sessiz doğum sancılarında öfke aşamasına girdi. Tıpkı aşkın kokusunu alan bir hayvan gibi, doğan güneşle titrer ve nisanın özsuyunun damarlarına dolduğunu hissedip, rüzgârda o yemyeşil saçlarını havalandırır, nemli toprağa, yıkıntı heykele, köşkün kırık merdivenlerine ve o ıssız sokağa kadar yıldızlanmış çiçeklerini, incilenen çiğdemlerini yayarak verimlilik, güzellik, hayat ve hoş kokular saçardı.

(*) Floreal: Fransız İhtilali'nin sekizinci ayı, 20 Nisan-19 Mayıs arası.

Öğle vakitlerinde binlerce beyaz kelebek sığınırdı bahçeye, ilkbahar aylarında bu bembeyaz yumakların canlı bir kar gibi gölgelere düşmesi ilahi bir manzara olurdu. Yeşilliklerin o şakrak gölgesinde, masum sesler yükselir ve insan ruhuna seslenirlerdi. Bunlar kuş sesleriydi. Kuşların söylemeyi unuttuğu şeyleri, böcekler söylerdi.

Akşam vakitlerinde, bahçeden bir hayal ve hüzün buğusu yayılırdı ve etrafı pustan bir kefen gibi sarardı. İlahi bir hüzün ve huzur doldururdu ortalığı. Hanımellerinin ve kahkahaçiçeklerinin baş döndürücü kokuları, nefis ve etkili bir ağu gibi yayılırdı.

Uyumak için dallara çıkan ağaçkakanların, çobanaldatanların son sesleri duyulurdu. Bu da ağaçla kuşun ilahi dostluğunu gösterirdi. Gündüz kanatlar yapraklara neşe saçar, geceleyin yapraklar kanatları korurdu. Ahenkli bir işbirliğiydi varolan.

Kışın çalılar simsiyah olurdu. Nemli ve dikenli, titrek görünür ve evin bir parça seçilmesini sağlardı. Çiçeklerin ve üstündeki çiğdemlerin yerini, sümüklüböceklerin soğukta bıraktıkları gri izler ve sarı yapraklardan oluşan o kalın halılar alırdı. Fakat her ne olursa olsun, her mevsimde ilkbahar, yaz, sonbahar ve kışlarda, bu küçük bahçe hüzün, yalnızlık, özgürlük, insanoğlunun yokluğunu Tanrı'nın varlığını ifade ederdi. O küflü demir parmaklık sanki «Bu bahçe benim!» diye bağırırdı.

Bahçeyi kaldırımlar sarmıştı. Muhteşem ve klasik konaklar iki adım beride yükseliyor, Ulusal Meclis, İnvalides'in kubbesi ileride görünüyordu.

Varennes Sokağının o muhteşem ve klasik konaklarının iki adım ötede yükselmelerine, İnvalidesler'in kubbesinin az ötede görünmesine, çevre caddelerden arabaların hızla geçmelerine rağmen, yine de Plumet Sokağı çöl gibiydi. Tenha ve sessiz. Devrimin gelip geçmesi, burada bir zamanlar oturanların ölmeleri, eski servetlerin batması, yokluk, kırk yıldan uzun süre terk edilen bu ayrıcaklı yerin eğriltiotları, arslankuyrukları, baldıranlar, civanperçemleri, yüksükotları, açık yeşil yapraklı devasa bitkiler, kertenkeleler, böcekler, kaygılı ve telaşlı böcekler, bütün bunlar yeniden bu yabanıl bahçeye geri dönmüş, onu ele geçirmişlerdi. Bu geri dönme, toprağın derinlerinden fışkırıp dört duvar arasında vahşi bir yücelik sağlamış ve insanoğlunun sıradan düzenlenmelerinden hoşlanmayan doğaya ve yayıldığı yere, iyice yayıldığından, karıncada olduğu gibi kartalda da istediğini yaptıran doğa, Paris'in bu ücra sokağındaki şu küçük bahçede yeterince gelişmiş ve burada Yeni Dünya'nın el değmemiş, ayak basılmamış bir cangılında olduğu gibi, fiyakayla açılıp saçılmıştı.

Aslında hiçbir şey küçük değildir, doğanın o derin kavramı içindeki herkes bilir bunu. Felsefede hiçbir doyurucu sonuca varılmasa da, nedenler gibi sonuç da sınırlanmasa, izlemeyi seven ve düşünen biri birliğe varmak için dağılan bu güçler karşısında sarhoşa döner. Her şey için uğraşır.

Bulutlara şiddet uygulanır, yıldızın ışıması güle yarar, hiçbir düşünür akdikenlerin kokularının yıldızlara faydalı olduğunu inkâr edemez.

Bir molekülün aştığı yolu kim hesaplayabilir? Kum taneciklerinin düşmelerinin evrenlerin yaratılmasından oluştuğundan o kadar emin değiliz... Sonsuz büyükle, sonsuz küçük karşılıklarının med-cezirini, nedenlerin uçurumlarda yankılarını, yaradılışın çağlarını kim tam olarak bilir? Küçücük bir kurdun, un ve peynirlerde oluşan o küçük kurdun bile önemi vardır; küçük bir büyük, büyük bir küçüktür.

Güneşten tutun da, çiçekbitine değin, kimse kimseyi küçümsemez, her birinin diğerine ihtiyacı vardır. Aydınlık, dünya kokularını göklere verirken ne yaptığını bilir. Gece uyuyan çiçeklere, yıldız özlerini dağıtır. Uçan her kuşun ayağında sonsuzun ipliği vardır. Döllenme bir göktaşı patlamasından ve yumurtasını kıran kırlangıcın bir gaga darbesinden oluşur. Bir solucanın doğuşu, Socrates'in yücelişi ölçüsünde önemlidir. Teleskobun bittiği yerde, mikroskop başlar. Hangisinin daha güçlü bir görüşü olabilir? Seçimi size bırakıyoruz. Bir küf, çiçeklerden oluşan bir öbektir, bir bulutlanma yıldızların kıyametidir. Akıl olayları ile madde olaylarının çözümlenemez karışımı. Öğeler ve prensipler içiçe geçer, birleşir, çoğalır, birbirlerine bağlanır ve böylece somut evrenle soyut evreni aynı ışığa çıkarır.

Görüngü sürekli kendi üstüne bükülür. O geniş kozmik değişmelerde evrensel yaşam, bilinmeyen ölçülerde gelir gider, her şeyi akımların görünmez sırrında yuvarlar, her şeyi kullanır, ne bir hayali, ne de bir uykuyu kaybeder. Şuraya küçücük bir canlı serper, buraya bir yıldız ufalar, titreyerek sallanır ve yılan gibi kıvrılarak, ışıktan bir güç ve düşünceden bir element yaratır. Ortaya çıkmadan her şeyi eritir. Sadece geometrik bir söz olan «ben»den başka, her şeyi atom ruhuna döndürür, her şeyi Tanrı'da çiçeklendirir. En tepedekinden en aşağıda olana değin, bütün çalışmaları başdöndürücü bir sistem karanlığında birbirine bağlar, bir böceğin uçuşunu dünyanın devrimine karıştırır. Belki de aynı kanuna uyarak göklerdeki kuyrukluyıldız dolaşımını, bir damla suyun kaynamasına bağlar. Akılla yapılmış bir makine. İlk motoru bir yavru sinek ve son tekerleği Zodyak olan devasa bir düzen.

4 KAPI PARMAKLIĞININ DEĞİŞMESİ

Bir zamanlar yasak aşkları gözden saklamak için yaratılan bu bahçe, artık en temiz sırları barındırmaya başlamıştı. Artık ne çardakları, ne çimenlikleri, ne kameriyeleri, ne de mağaraları vardı. Her yere düşen, her köşeyi örten, dağınık, karışık ve eşsiz bir loşluğu vardı.

Paphos cennet bahçesine tekrar dönüşmüştü. Tövbekâr bir ruh, bahçeye yepyeni bir sağlık vermiş gibiydi. Bu çiçekçi kız, artık çiçeklerini ruhlara sunuyordu. Bir zamanlar çokça lekelenen bu aşk ve haz bahçesi, dokunulmamış bir masumiyet, bir utangaçlık kazanmıştı.

Bir bahçıvanın yardım ettiği bir başkan, kendisini Lamoignon sanan bir Yargıtay başkanı; kendisini Le Notre(*) sanan sıradan bir bahçıvana uygun bir hovardalık bahçesi haline getirmişti. Fakat doğa ona tekrar el koymuş, gölgelerle donatarak, lekesiz bir ruh katıp, tertemiz bir aşka hazırlamıştı.

(*) Le Notre: XVII. asrın ünlü bir peyzaj mimarı. Versailles Sarayının bahçe planlarını çizmişti.

Bu ücra bahçede sevmeye hazır, lekesiz bir gönül vardı. Aşk görünmeyegörsün. Bahçede yeşillikler, otlar, yosunlar, kuş sesleri, uysal gölgeler, yapraklı dalların oluşturduğu, bir mabet vardı. Bütün bunları çok tatlı, inançlı, temiz umutlu, hevesli ve hayalci bir ruh da hazır bekliyordu.

Cosette manastırdan ayrıldığında, çocuk yaştaydı. On dördünü henüz geçmişti, kızların en çirkin olduğu o «nankör yaş».

Önce de değindiğimiz gibi, Cosette çirkin sayılırdı, gözlerinden başka güzelliği yoktu. Gerçi narin değil denilemezdi ve yüz çizgileri de oranlıydı, fakat sakar, zayıf, ürkek ve küstahtı. Hızla büyümüş, küçük bir kızdı.

Eğitimini tamamlamıştı. Daha doğrusu kendisine din, yani dua etme, daha sonra tarih, manastırda tarih saydıkları o ders, coğrafya, dilbilgisi, Fransa kralları, biraz müzik, biraz nakış-dikiş öğretmişlerdi.

Fakat bundan başka hayatın gerçekleri hakkında, hiçbir fikri yoktu; bu hem bir albeni, hem de bir tehlikedir. Genç kızların ruhları bu kadar ışıksız kalmamalı, daha sonra karanlık bir odada apansız açılan bir pencereden gözleri kamaşabilir. Gerçekleri usulca; sindire sindire öğrenmeli. En azından, gerçeğin incitici ışığıyla değilse bile, yansımalarıyla aydınlanmalıdır.

Hayli faydalı bu yarım aydınlık kibar bir ciddiyetle, çocuksu korkuları geçirmesi gibi, kızların düşmelerini de engeller. Bu yarım aydınlığın kızlara nasıl anlatılacağını, sadece bir ana yüreği bilir. Genç kızlık anılarıyla kadınlık deneyleri, sadece anlayışlı bir ana içgüdüsüyle kızları aydınlatabilir. Bir genç kızın, ruhunu yoğurmak için, dünyanın bütün rahibeleri bir annenin yerini alamaz.

Cosette'in annesi olmamıştı, fakat çoğul kullanarak, onun pek çok anası olduğunu söyleyebiliriz.

Jean Valjean ise, sahiden epey sevecen bir adamdı, fakat o da hiçbir şey bilmeyen bir ihtiyarcıktı.

Ama bir genç kızı kadınlığa hazırlamak gibi ciddi bir görevde, günahsızlık denilen bu ağır cehaletle savaşmak gerekir.

Manastır, genç kızları tutkulara, aşka hazırlamak için, biçilmiş kaftandır. Manastırda kapalı yaşayan kızın zihni, sürekli bilinmeyene dönüktür. İçine kapanan yürek, sırlarını ifşa etmediği için, sanki oyulur, gelişmediği için de, iyice derinleşir. İşte bu nedenle, hayaller kurar, tahminler, romanlar, beklenilen serüvenler tasarlar. Aklının o karanlık

köşesinde, çizgilerini belli belirsiz çizdiği, fantastik kurgulara açılan kapıdan girmeye hazır olan tutkular... Manastır, o kadar baskı yaratır ki, kadın kalbinin ondan kurtulabilmesi için, olanca ömrünü orada geçirmesi gerekir.

Manastırdan ayrılan Cosette, Plumet Sokağındaki evi çok beğendi, ama orası aynı zamanda epeyce de tehlikeliydi ki, kız bunun ayrımında değildi. Burası özgürlüğün başlangıcına bağlanan yalnızlığın devamıydı. Kapalı bir bahçe, fakat hayali gıcıklayan, zengin tutkulu ve hoş kokulu bir bahçe. Manastırdaki gibi kurulan hayaller, sadece ara sıra karşılaşılan gençlere yine parmaklık arkasından bakmak, ama bir sokağa açılan bir parmaklıktan...

Fakat şunu söyleyelim ki Cosette, oraya geldiğinde çocuk yaştaydı.

Jean Valjean onu o vahşi bahçeye yolladı, ona: «Bu bahçe senin, dilediğini yap,» dedi. Önceleri, küçük bir kız olan Cosette, buna çok sevindi. Olanca vaktini bahçede geçiriyor, çalıları aralıyor, taşları kaldırıyor, böcekleri arıyordu. Şimdilik burada oyalanıyordu, fakat günün birinde burada hayaller kuracaktı. Bahçeyi, bulduğu böcekler için seviyordu şimdilik, fakat daha sonra, başının üstündeki dallarda göreceği yıldızlar için sevecekti.

Hem babasını da epey seviyordu. Evet, Jean Valjean'ı içtenlikle seviyordu. Adamcağızı cana yakın bir arkadaş gibi görüp, saf bir evlat tutkusuyla seviyordu. Okurlarımızın bildiği gibi, Jean Valjean, Bay Madeleine olduğu günlerde epey okumuştu, bugün bile okuyordu. Bu da, onun iyi konuşmasını, ilginç olmasını sağlamıştı. Kendi kendisini eğiten, kibirsiz bir aklın sır küpü büyüklüğü vardı onda. Eski günlerinde sadece iyiliğini daha da ilginçleştiren bir katılık kalmıştı ki, bu da onun espri anlayışıydı.

O zorlu bir ruh ve uysal bir yürekti. Parkta beraber gezdiklerinde, her şeyi kıza ayrıntılarıyla anlatır, okuduklarından aklında kaldığı gibi, çektiği acılardan da esinlenirdi. Onu ilgiyle gözleyen Cosette, dalgınca etrafına bakardı.

Bu sıradan adam, Cosette'in aklını dolduruyordu, tıpkı o terk edilmiş bahçenin oyunlarıyla yetindiği gibi, kelebek ardında epeyce koşup terledikten sonra, ihtiyarın yanına koşarak:

«Ah baba, bilseniz ne çok koştum, epeyce yoruldum,» derdi. Adam onu o beyaz alnından öperdi.

Cosette, bu babacan adamı alabildiğine seviyordu. Sürekli onun ardındaydı, ondan asla ayrılmazdı. Jean Valjean nereye gitse, Cosette'i de orada bulurdunuz. Adam köşkte ve bahçede kalmadığı için, Cosette de o güzel eşyalı köşkte, gündüzleri uzun kalmaz, babasının ardından, o taş döşeli avluya koşardı. Jean Valjean ona gülümseyerek: «Evet ama haydi artık, kendi evine dön, beni biraz yalnız bırak,» der, fakat için için huzursuz edilmekten derin bir mutluluk duyardı.

Bir kızın babasına nazlanacağı gibi, Cosette de babasına tatlı yakınmalar iletirdi.

«Baba, odanız çok soğuk, neden yere bir halı sermiyorsunuz? Neden şömineyi yakmıyorsunuz?»

«Sevgili çocuğum, benden kat kat üstün kişiler bilirim ki, başlarını sokacak hiçbir yerleri

yoktur.»

«Benim odamda sürekli ateş yanıyor ve yerler halı kaplı ama?»

«Çünkü sen bir çocuk ve bir kadınsın.»

«Vay, vay demek, erkeklerin sefil halde yaşamaları ve üşümeleri gerekiyor?»

«Evet, bazı erkekler için geçerli söylediğin.»

«Tamam, o zaman ben de her günümü burada geçiririm ve beni üşütmemek için siz de ateş yakmaya mecbur kalırsınız.»

Cosette zaman zaman da soruyordu:

«Baba, niye şu kara bayat ekmeği yiyorsunuz?»

«Şey kızım, çünkü...»

«Tamam, o zaman ben de francala yerine, bu kara ekmekten yerim, sizin gibi.»

İşte o zaman Cosette'in o kara ekmekten yememesi için, Jean Valjean da francala yemek durumunda kalırdı.

Cosette çocukluğunu belli belirsiz hatırlardı. Sabah akşam tanımadığı annesinin ruhu içi dua ederdi. Thenardierler kâbus gibi iki gölge olarak kalmıştı aklında. Bir gün, geceleyin, bir ormana su getirmeye gittiğini hatırlıyordu. Yaşadığı o köyün Paris'ten epey uzaklarda olduğunu sanıyordu. Yaşamaya Jean Valjean'ı tanıdıktan sonra başlamıştı. Sanki bir uçurumdaydı ve Jean Valjean onu oradan kurtarmıştı. Çocukluğu onun düşünmek bile istemediği karanlık, her yeri kırkayaklar, örümcekler ve yılanlarla dolu bir dönemdi. Geceleri uyumadan önce düşünürdü. Aslında Jean Valjean'ın da babası olduğundan o kadar emin olmadığından, şöyle bir düşünceye kapılırdı: Öldükten sonra annesinin ruhunun bu iyi kalpli bedene yerleştiğine ve onu kurtardığına emindi.

Zaman zaman Jean Valjean otururken, Cosette ona usulca sokulur ve yüzünü onun ağarmış saçlarına dayayıp: «Kim bilir belki de bu adam, benim annemdir!» diye düşünüp gözlerinden süzülen bir damla yaşı ona göstermeden silerdi.

Manastırda yetiştirilen bu temiz kız, annelik konusunda o kadar bilgili değildi, bu nedenle, kendisinin hiç annesi olmadığına inanmıştı. Ya da annesi çok az olmuştu, hem o bu annenin ismini bile bilmiyordu. Jean Valjean'a kaç kez sormuştu bunu, ama adam yanıt vermemişti. Kız sorusunu tekrarlayacak olursa, o zaman, ona gülümseyerek yanıt verirdi. Bir seferinde Cosette, üsteledi ve o zaman babanın gözlerinden bir damla yaş aktığını gördü.

Jean Valjean'ın bu sessizliği Fantine'i bir gece gibi kapatıyordu. Bu nedendi? Çekinmeden mi, saygıdan mı, veya bu adı başka birine açıklama tehlikesinden mi?

Cosette'in çocukluğunda, Jean Valjean, ona isteyerek annesinden söz etmiş, fakat kız yetişip genç kız olunca, bunu yapmayı bırakmıştı. Buna gücü yok gibiydi. Niye acaba?

Cosette için mi, yoksa Fantine için mi çekiniyordu? Cosette'in aklına, bu hayali getirmekten, ölü kadının aralarına girmesinden dinsel bir korkuya kapılıyordu. Bu hayali kutsal bulduğu için, korkusu iyice çoğalıyor, Fantine'i düşündükçe sessizliği pekişiyordu. Gölgelerin arkasından onu görür gibi oluyor, onun parmağını dudaklarına koyup, kendisine «sus» dediğine inanıyordu. Fantine, yaşam boyu çekingen ve utangaç bir kız olmuştu, fakat hayatının sonlarına doğru, kendisinden zorla çekip alınan bu utangaçlık sanki ölü kadının üzerine çökmüş, onu kuşatmıştı. Onun mezarında gizli kalmasını istiyordu. Jean Valjean da bu baskının etkisindeydi. işte bu nedenle, Cosette için bile, Fantine ismini söyleyemiyordu.

Bir gün Cosette kendi kendine şöyle dedi:

«Baba, bu gece rüyamda annemi gördüm; iki kocaman kanat takmıştı. Annem yaşarken ermiş olmalı.»

«Evet, o kadar acı çekti ki, dediğin gibidir.»

Jean Valjean mutluydu.

Cosette'le sokağa çıktıklarında, genç kız, mutluluk ve gururla onun koluna yaslanırdı. Bunu içtenlikle yapardı. Jean Valjean kızın bu sevgi gösterisine epey sevinirdi.

Biçare adam ilahi bir sevinçle titrer, coşkuyla bunun ömür boyu sürmesi için dua ederdi. İçinden Tanrı'ya yalvarır ve bu kadar eşsiz bir mutluluğa layık olmak için yeterince acı çekmediğini düşünürdü.

Kendisi gibi «düşkün» birinin böyle tertemiz bir melek tarafından sevilmesi, ne eşsiz mutluluktu!

5 GÜLLERİN BİRER SAVAŞ ARACI OLMALARI

Bir gün, aynaya rastgele bakan Cosette görüntüsünü beğendi:

«Vay canına!» diye söylendi.

Kendisinden hoşlanmıştı. Bu durum tuhaf bir coşku verdi ona. O güne değin yüzünün nasıl olduğunu hiç düşünmemişti. Gerçi aynada kendisini görürdü, ama alıcı gözle bakmazdı. Hem, kendisine sürekli çirkin olduğunu söylemişlerdi. Sadece Jean Valjean: «Hayır, sen çirkin değilsin,» demişti.

Bu nedenle, çirkin olduğuna inanmıştı ve çocukluğun o uysallığı ve bu düşüncelerle büyümüştü. Fakat aynası da ona babası gibi, çirkin olmadığını söylüyordu. Genç kız, o gece sabaha kadar gözünü kırpmadı. «Güzel miyim acaba? Güzel olmak ne muhteşem bir şey!» Manastırda güzellikleriyle ilgi çeken arkadaşlarını düşündü ve kendi kendisine, «Yoksa ben de manastırdaki bazı arkadaşlarım kadar güzel miyim?» diye düşünüp durdu.

Ertesi sabah, aynasına koştu ve düşünmeye başladı.

«Ne sersemce!» diye söylendi, «hiç de güzel değilim, çirkinim.»

O gece iyi uyumamıştı, gözleri fersiz, yüzü solgundu. Bir gece önce güzel olmak, onu fazla sevindirmemişti, fakat bu kez güzel olmadığını düşünmekle üzüldü. Tam on beş

gün, aynasına yüz çevirip saçlarını taradı.

Akşamları yemekten sonra, salonda ya halı dokur, ya da manastırda öğrendiği bazı şeyleri yapardı, Jean Valjean da yanında oturup kitabını okurdu. Bir seferinde başını kaldıran genç kız, babasının kendisine kaygılı gözlerle baktığını gördü ve afalladı.

Başka bir gün, sokakta yüzünü görmediği, hızla yanından geçen birinin şöyle konuştuğunu duydu:

«Güzel kız, ama kılığı kötü!» Cosette, «Yok canım,» diye düşündü, «ben güzel değilim, fakat kılığım hiç de fena değil.» Adamın laf atmasına kayıtsız kalmıştı. O sırada başında pelüş şapka ve üzerinde manastır giysisi olan siyah yün robu vardı.

Yine bir gün bahçede hizmetçi kadının şöyle dediğini işitti:

«Efendim, farkında mısınız, hanımefendi bugünlerde epey güzelleşti?»

Cosette babasının ne diyeceğini umursamadı, kadının yorumu ona yetmişti, bu sözler onu epeyce etkilemişti. Bahçeden, odasına koştu ve aynanın önünde dikildi. Üç aydır kendisine bakmamıştı. Memnun bir sesle bağırdı, güzelliğinden gözleri kamaşmıştı.

Hem güzel, hem de albeniliydi.

Hizmetçi kadın ve aynası gerçeği söylemişti. Cosette de aynı şeyi düşünmek zorunda kaldı. Beli incelmiş, teni beyazlaşmış, saçları parlamıştı. O koyu mavi gözlerinde farklı bir ışıltı vardı. Sanki birden etrafı aydınlanmış gibi güzelliğine inandı. Aslında başkaları bunun zaten farkındaydı. Hizmetçi kadın söylemişti ya, sanırım o sokaktaki adam da, «güzel» derken kendisini ereklermiş olmalıydı, artık bundan emindi. Cosette kendisini bir ece gibi hissederek bahçeye indi, kuş seslerini dinledi, oysa mevsim kıştı, fakat Cosette göklerinin mavi olduğunu, güneşin ağaç yapraklarını ışıldattığını ve çalılarda kır güllerinin açtıklarını görür gibiydi. Delice bir mutluluğa kapılmıştı.

Öte yandan, Jean Valjean, derin bir acıya boğulmuştu.

Uzun zamandır, Cosette'in giderek belirginleşen güzelliğini izlemişti. Herkes için, iç açıcı görünen bu yüzle acılanıyordu.

Cosette kendisi de ayrımında olmadan güzelleşmişti. Fakat ta ilk günden beri Jean Valjean gözlerini yaralayan ve usulca yükselen ve genç kızı bir şafak gibi kuşatan bu beklenmedik ışıkla tedirgin oluyordu.

İhtiyarcık, mutlu, dahası bir şeyin yerinden olmasından, bir değişimin gerçekleşmesinden kaygılanacak kadar bahtiyar hayatının allak bullak olmasından korkuyordu. Olanca acıları çeken, alınyazısının açtığı yaraları hâlâ kanayan bu adam, bir zamanlar neredeyse azizlik mertebesine yükselen bu adam, mahkûmların pırangasını taşıdıktan sonra da, şimdi görülmeyen fakat hiç silinmeyen bir lekenin zincirini sürüklüyordu.

Kanunlar onun ardındaydı, adamcağız her an yakalanmaktan, yıllardır biriktirdiği faziletlerden sıyrılıp, eski rezilliklerinin ortaya çıkmasından korkuyor; yine de

yakınmıyor, her şeyi kabulleniyor, her şeyi bağışlıyor, her şeyi kutsuyordu. Her şeye sevinçle itaat ediyordu. Tanrı'dan, insanlardan, toplumdan, yasalardan, dünyadan ve doğadan tek bir isteği vardı: «Cosette'in kendisini sevmesi!»

Evet onun kendisini sevmeye ara vermemesini istiyordu. Tanrı'ya bu çocuğun gönlünü kendisinden almaması için, dualar ediyordu. Cosette tarafından sevildiği sürece, kendisini iyileşmiş, dingin, teselli edilmiş ve huzura kavuşmuş hissederdi, başkaca bir arzusu yoktu. Kendisine daha iyi olmasını isteyip istemediğini sorduklarında, «hayır» derdi. Tanrı kendisine «Cenneti ister misin?» diye soracak olsa, «Hayır, bundan zararlı çıkarım,» derdi.

Cosette'le arasındaki bağın kopmasından, o kadar korkuyordu ki, buna bir şey dokunacak olsa bile tasayla titrerdi. Jean Valjean bir kadın güzelliğinin anlamını o güne kadar bilememişti, fakat içgüdüsü bunun müthiş bir şey olduğunu fısıldıyordu.

Yanı başında giderek serpilen bu güzellik, genç kızın o pürüzsüz alnında ışıldayan o ışık, onu ürkütüyordu. Kendi çirkinliği, sefaleti, kocamışlığının yüküyle eziliyordu.

Sürekli aynı şeyi düşünüyordu: «Aman Tanrım, ne kadar da güzel! Ya ben ne olacağım?»

İşte onun bu kendine dönük sevgisiyle, bir anne sevgisi arasında bu aşılmaz uçurum vardı. Onu ürküten, acıtan bu güzellik, bir annenin onuru, mutluluğu olurdu.

İlk belirtiler ağır ağır ortaya çıktı.

Cosette kendisini güzel hissettiğinin ertesi günü, kılık kıyafetine dikkat etmeye başladı. Derken, sokaktaki adamın sözlerini düşündü: «Güzel ama kılığı kötü.» Yanından geçen bu bilici soluğu, ruhuna iki tohum atmıştı, kadının bütün yaşamı olan iki tohum: Süs düşkünlüğü ve aşk.

Güzelliğine eni konu inanan Cosette'in dişi ruhu da gelişti. Birden, o kötü biçilmiş yün robundan, o şapkadan iğrendi. Babası ondan hiçbir şey esirgemezdi. Genç kız apansız yeni bir bilim edinmişti. Şapkayı roba, robunu mantoya, pabuca, dantel kolluklara uydurma ustalığını ediniverdi. Kendisine yakışacak biçimi ve rengi içgüdüleriyle buldu.

Parisli kadını, dünyanın diğer kadınlarından ayıran ve onu çok cazip, çok hoş kılan o beğeniyi çarçabuk öğreniverdi. Aslında «baş döndürücü kadın» nitemi, Parisli kadın için yaratılmıştır.

Henüz bir ay dolmamıştı ki, genç Cosette, şu ücra Babil Sokağının belki en alımlı kadını değil, ama en iyi giyinen kadını oluverdi. Bu, güzellikten daha önemlidir. Sokakta kendisine laf atan o adama bir daha rastlayıp, yanıldığını kanıtlamak istedi. Gerçek şu ki Cosette, her bakımdan güzeldi. Gércod'ın şapkasıyla Herbault dikimevinden çıkan bir şapkayı, ilk bakışta fark edebiliyordu.

Jean Valjean, bu değişimleri kaygıyla izliyordu. Kendisinin sadece yerlerde sürünebileceğim, ya da yürüyebileceğini hissederken, Cosette'in kanatlarının açıldığını görüyordu.

Fakat Cosette'in kılığını inceleyecek bir kadın, onun annesiz bir kız olduğunu hemen

sezerdi. Cosette'in dikkat etmediği önemsiz kimi ayrıntıları bir anda görürdü. Örneğin, bir anne henüz genç bir kızın, kareli bir rob giyemeyeceğini söyleyebilirdi.

Yeni robu, kareli mantosu ve beyaz krep şapkasıyla ilk sokağa çıktığı gün, Cosette şen şakrak, babasının koluna girdi, yüzü kıpkırmızı halde ve sevinçli bir sesle:

«Baba beni nasıl buldunuz?» diye sordu.

Jean Valjean, kıskanç bir eşin sesini andıran bir sesle:

«Çok hoş görünüyorsun,» dedi.

Her zamanki gibi gezdiler, baba bir şey belli etmedi, ama eve döndüklerinde, Cosette'e sordu:

«Şey... Bir daha diğer robunu ve şapkanı giymeyecek misin?»

Bunlar Cosette'in yatak odasında konuşuluyordu. Cosette manastır üniformasının asılı olduğu dolaba şöyle bir baktı:

«O berbat kılık mı, lütfen baba, onları bir daha giyer miyim? Başımda o şapkayla bir Bayan Deli-Köpeğe benziyorum.»

Jean Valjean göğüs geçirdi.

O günden sonra yeni bir şey fark etti. Eskiden sürekli evde kalmayı, bahçede gezinmeyi isteyen Cosette: «Baba, sizinle burada daha iyi vakit geçiriyorum,» diyen o akıllı kız, artık her zaman dışarda olmak istiyordu. Güzel bir yüzü ve iyi giysileri olan biri, bunları göstermezse neye yarar?

Jean Valjean'ın dikkatini çeken bir şey daha vardı, eskiden gözlerden ırak arka avluda vakit geçiren Cosette, artık hep bahçenin ardında dolaşıyordu. Jean Valjean, tam aksine, bahçeye adım atmıyor, bekçi köpeği gibi avludan ayrılmıyordu.

Güzel olduğunu fark eden Cosette, bunu bilmemenin verdiği o cana yakınlığı yitirmişti. Çünkü içtenliğin hâkim olduğu bir güzellik, tanımsız bir uyumdur. Bilmeden elinde cennetin anahtarını tutan göz alıcı ve günahsız bir kız, herkesin tapacağı varlıktır. Fakat genç kız çocuksuluğunu yitirdi; dalgın ve kibar bir çekicilik kazandı. Gençlik, masumiyet ve güzellikten örülen bu genç kız yine de eşsiz hüzünler içindeydi.

İşte o sırada, altı aylık bir aradan sonra, Marius onu tekrar parkta görmeye başladı.

6 SAVAŞ

Marius kendi gölgesinde tutuşmaya hazır beklerken, kader sır dolu ve kaçınılmaz sabrıyla tutkunun gerilimli kasırgalarıyla yüklü bu iki canlıyı birbirine usulca

yaklaştırıyordu. Yıldırım yüklü bulutlar gibi, aşkı kapsayan bu iki ruh karşılaşacak ve ilk anda birbirleriyle uzlaşacaktı.

Aşk romanlarındaki bakışmalara dair öyle çok şey söylendi ki, bence artık böylesi tanımlamaların değeri azaldı. Artık bugünler iki insanın yalnızca bakışları birleştiği için, birbirlerine âşık olduklarını söylemeye kimse cesaret edemiyor. Aslında, sadece bu yoldan aşk doğar. Üst yanı sonra gelir. Aralarında bu kıvılcımı çakmak için, karşılaşan iki ruhun sarsıntısından daha doğru ne olabilir?

Cosette hiç farkında olmadan Marius'ü allak bullak eden o bakışla baktığı anda, Marius de hiç farkında olmadan, genç kızı coşkulandıran bir bakışla bakmıştı.

O da, ona aynı fenalığı ve iyiliği etti.

Cosette uzun zamandır delikanlının farkındaydı. Kızlara has bir tutumla, hiç sezdirmeden o genci inceliyordu. Marius'ün kendisini çirkin bulduğu günlerde bile kız onu alımlı buluyordu. Fakat kendisini umursamayan bu genç adama, o da yüz vermek istememişti. Fakat yine de onun saçlarının gürlüğünü ve ışıltısını, gözlerinin ifadesini, dişlerinin aklığını fark etmişti. Marius arkadaşlarıyla konuşurken, onu dinleyen genç kız, onun ses tonundan da hoşlanmıştı. Yürürken biraz eğik durmasına rağmen, yine de uyumlu yürüdüğünü, tavırlarının nezaketini, hiç de ahmak olmadığını, bütün benliğinden yalın, tatlı ve gururlu bir asalet fışkırdığını, yoksul görünmesine karşın, epey havalı olduğunu düşünüyordu.

Bakışlarının karşılaştığı, o tarifsiz şeyleri gözleriyle birbirlerine söyledikleri gün, Cosette önce afalladı. Hiçbir şey anlamamıştı. Babasıyla akşam Batı Sokağındaki evlerine döndüğünde, epey düşünceliydi. Jean Valjean eski alışkılarına uyarak, altı hafta kalmak için Cosette'le buraya geçmişti.

Genç kızın ertesi sabah ilk yaptığı, o gizemli delikanlıyı düşünmek oldu. Uzun süre varlığından bile habersiz görünen o umursamaz adamın bu ilgisinden hiç de hoşlanmamıştı. Dahası bu kibirli, alımlı genç, kendisinde öfke bile uyandırmıştı. Yüreğinin derinliklerinden gizli bir savaş arzusu yükseldi. Ansızın, bundan çocuksu bir mutluluk duydu ve nihayet ondan intikam alabileceğini düşündü. Güzelliğini hissettiği günden başlayarak, elinde bir silah vardı. Çocukların çakılarıyla oynamaları gibi, kadınlar da dişilikleriyle oynarlar. Çoğu zaman da kendi kendilerini yaralarlar. Marius'ün kararsızlığı, çarpıntıları, korkularını okurlarımız hatırlar. Kızla ilgilenmeye başladığı günden sonra, ona artık yaklaşmaya çekiniyor, önünden bile geçmeyip uzaktaki bir bankta oturuyordu. Bu da Cosette'i çok öfkelendirdi. Öyle ki bir gün, babasına:

«Baba, biraz şuradan yürüyelim,» dedi.

Delikanlının kendisine yaklaşmadığını fark eden genç kız, kendisi yaklaşmaya kararlıydı. Garip değil mi, delikanlıda aşkın ilk işareti çekingenliktir, oysa genç kız aşkta iyice küstahlaşır. Bu şaşırtıcı ama epey sıradan bir durumdur. Birbirlerine yaklaşmak isteyen bu karşıcinsler sanki birbirlerinin özelliklerini benimserler.

Cosette'in o günkü bakışı Marius'ü delirtmişti. Marius'ün bakışı da genç kızı allak bullak etti. O günden sonra birbirlerine tapınmaya başlar gibi oldular.

Cosette'in kapıldığı ilk duygu açıklanamaz bir hüzün oldu. Sanki bir gün içinde ruhu kararmıştı. Böyle bir duyguya kapıldı. Artık kendi ruhunu bile tanıyamıyordu. Kayıtsızlık ve neşeden oluşan genç kız ruhları kar gibidir; aşkın güneşinde çabucak eriyiverir.

Cosette aşkın ne olduğunu iyi bilmiyordu. Bugüne kadar bunu duymamıştı bile. Manastırda aşk kelimesi bilinmezdi. Kitaplarında ve müzik defterlerinde aşk kelimesi yerine başka bir kelime kullanılırdı. Aslında yaşı daha büyük kızlar bu kelimeyi bilirdi ama, Cosette oradan ayrıldığında çocuk sayılırdı.

Bu nedenle, genç kız gönlüne dolan o duyguyu isimlendiremedi. Fakat ne önemi vardı, hastalığının adını bilmese de, hasta yine de hastadır.

Cosette ayrımında olmadan sevdiği için, belki de daha derin bir tutkuyla seviyordu. Bunun iyi mi, kötü mü, yararlı mı, tehlikeli mi, öldürücü mü, sonsuz mu, gelgeç mi, yasal mı, yasak mı olduğunu düşünmüyordu. Hiçbir şey bilmiyor, fakat seviyordu. Biri kendisine, «Ama siz geceleri uyumuyorsunuz bu iyi değil; yemek de yemiyorsunuz, bu tehlikeli; kalbiniz daralıyor, çarpıntınız var; bu epey zararlı; karalar giyinmiş bir gölge parkın yolunda belirince hemen kızarıyor, sonra bembeyaz kesiliyorsunuz, bu korkunç!» diyecek olsa, acemi kız bu sözlerden de bir şey anlamazdı. Bu sözlere şu yanıtı verirdi:

«Hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyden dolayı nasıl suçlanabilirim? Bir şey bilemediğim için, yapabileceğim bir şey yok...»

Karşısına çıkan aşk tam da onun yapısına uygun bir aşktı. Bu uzaktan bir tapınma, sessiz bakışlar, bir yabancının ilahlaştırılmasıydı. Gençliğin gençliğe görünüşü, romana dönüşen gecelerin hayalleri ve hayal olarak kalmaları beklenilen, hayal edilen ve nihayet etten kemikten yapılma, fakat adı bilinmeyen, tertemiz, kusursuz bir hayal. Daha yakın bir karşılaşma, manastır havasından tam olarak sıyrılamayan Cosette'i huylandırabilirdi. Kız, çocukların ve rahibelerin olanca korkusuna sahipti. Tam beş yıl yaşadığı o manastırın dinsel havasını üstünden usulca atıyordu. Böyle bir durumda, o bir âşık, bir maşuk da değildi, o sadece bir görüntüyü sevebilirdi. Marius'ü çılgınlar gibi sevmeye başladı, onu şirin, aydınlık ve kusursuz buluyordu.

Epey acemi olduğundan, bu cehalet onu şuhluğa sürüklüyor ve genç kız ona resmen gülümsüyordu.

Hemen her gün gibi, o dolaşma vaktini sabırsızca bekliyordu. Delikanlıyı görüyor, kendisini çok mutlu hissediyor ve Jean Valjean'a:

«Ah; Baba, burası ne kadar güzel bir yer,» diyerek olanca düşüncesini ilettiğine inanıyordu.

Marius ve Cosette birbirlerine geceleri yaklaşır gibilerdi. Birbirleriyle ne konuşuyorlar, ne

de selamlaşıyorlardı. Sadece birbirlerini görüyorlardı, tıpkı göklerdeki yıldızlar gibi, milyonlarca kilometre uzakta olmalarına rağmen, bakışmakla kalıyorlardı.

Cosette giderek serpilip gelişiyor, kadınlaşıyordu, güzel ve âşık; güzelliğinin farkında ama aşktan habersiz; masumiyeti ona epeyce şuhluk da veriyordu.

7 KEDERİN PAYLAŞILMASI

Bütün durumların kendince içgüdüleri vardır. Yaşlı ve sonsuz doğa ana, Jean Valjean'a usulca Marius'ün varlığını fısıldadı. Jean Valjean ürperdi. O, bir şey görmüyor, bir şey bilmiyor, fakat yine de kendisini kuşatan gölgeleri yoğun ilgilerle izliyordu. Bir şeyleri yapılırken, başka bir şeylerin yıkıldığını duyumsar gibiydi.

Marius ise Tanrı'nın yüce kanunu olan, doğa ana tarafından uyarılmış olduğu için, «Baba» işkillenmesin diye olabildiğince önlemli davranıyordu. Ona görünmemeye çalışıyordu. Fakat yine de Jean Valjean zaman zaman onu görürdü. Marius'ün tavırları, hiç de alışıldık değildi, kuşku çeken önlemleri, toyca atılganlıkları vardı. Artık eski günlerde olduğu gibi onların yakınına sokulmuyor, önlerinden yürümüyor, uzaklarda oturuyor ve sanki kendinden geçmiş gibi tavırlar alıyordu: Elinde bir kitap vardı, ama okuyor muydu? Kim için böyle okur gibi yapıyordu? Önceleri, yıpranmış bir giysiyle parka gelen delikanlı, artık sürekli yeni elbiselerle geliyordu. Dahası Jean Valjean, onun saçlarını kıvırttığını bile düşünüyordu. Gözleri epeyce değişikti, eldiven giyiyordu, özetle, Jean Valjean o delikanlıdan bütün içtenliğiyle nefret etti.

Cosette duygularını belli etmiyordu. Ne olduğunu tam olarak bilmemesine rağmen, yine da bu duyguyu ele vermemesi gerektiğini düşünüyordu.

Jean Valjean ansızın aklında bir yakınlaştırmaya başvurdu; Cosette'in süse düşkünlüğüyle, şu delikanlının sürekli yeni elbiselerle gelme düşkünlüğü arasında bir özdeşlik kurdu. Bu belki de tesadüftü, ama epeyce tehlikeliydi.

İhtiyar, bu gence dair tek kelime etmedi. Fakat bir gün sabredemeyip, felaketini hemen öğrenmek isteyen birinin arzusuyla:

«Şu delikanlı ne kadar da bilmiş görünüyor,» dedi.

Bir yıl önce, henüz küçük bir kız olan Cosette, şöyle dedi:

«O delikanlı mı? Hayır, ben onu cana yakın buluyorum.»

Kalbinde Marius'ün aşkıyla on yıl sonra ustalaşmış bir genç kadın olarak ise, şöyle:

«Bilmiş, üstelik epey sevimsiz, haklısınız...»

Fakat şu sıradaki ruh hali, onun çok daha farklı bir yanıt vermesine neden oldu, genç kız kendisini bile şaşırtan bir sesle:

«Kim? Ha, şu delikanlı mı?»

Onu ilk kez görüyor gibiydi.

Jean Valjean ansızın acılandı. «Ne kadar sersemce davrandım!» diye kendi kendisine kızdı, «kız onun farkında bile değil, onu aklına ben düşürdüm.»

Ah, ihtiyarların saflığı, çocukların cinliği!

Bir yasa daha: İlk aşkın ilk çatışmalarla yüzleştiği o taze acı ve kaygı yıllarında, genç kız, hiçbir tuzağa düşmez, delikanlı her tuzağa düşer. Jean Valjean, Marius'e karşı sessiz ve derinden bir savaş açtı. Delikanlı tutkusu ve toyluğu yüzünden bunlardan hiç kuşkulanmadı.

Adam parka geliş vaktini, oturduğu yeri değiştirdi, mendilini bankta unuttu, yollara serptiği bütün bu soru işaretlerine Marius «evet» karşılığını verdi. Cosette ise, görünürdeki ilgisizliği ve huzurlu kaygısızlığını korumayı sürdürdü, o kadar ki Jean Valjean, şu çıkarsamaya ulaştı: «Bu züppe Cosette'e deli gibi âşık, fakat kız onun farkında bile değil.»

Yine de içinde kederli bir titreme vardı. Her an Cosette aşka yakalanabilir, sevebilirdi. Aşkların tümü kayıtsızlıkla başlamaz mı?

Tek bir kez, Cosette, babayı telaşa düşüren bir hata yaptı. Tam üç saat oturduktan sonra, yerinden kalkıyordu ki, Cosette:

«Şimdi mi?» diye sordu.

Jean Valjean, Cosette'i işkillendirmemek ve farklı bir şey yapmış olmamak için bu parka gelmeyi sürdürdü. İki sevgili için epey hoş olan bu vakitlerde, sevdiği kızın o güzel gülümseyişinden başka bir şeyin ayrımında olmayan Marius, ihtiyar babanın kendisine hışım dolu ve korkunç gözlerle baktığının farkında değildi. Yıllardır, herkese iyi duygular besleyen, kimsenin fenalığını istemeyen yaşlı adam, Marius söz konusu olduğunda yırtıcı ve yabanıl olabiliyordu. Eskinin o sert karakteri uyanıyor, ruhunun derinliklerinde, varlığından habersiz olduğu volkanların patlamaya hazırlandığını seziyordu. Şu genci gözünü kırpmadan boğabilirdi!

Bu da neydi? Şu yaratık tekrar gelmişti, burada ne arıyordu? Dolaşmak, çevreyi kolaçan etmek, denemek için mi? Evet, tabii ya, şu züppe ahmak, Jean Valjean'in hayatının etrafında dolanmak, onun mutluluğunu izleyip, bunu ondan çekip almak için geliyordu.

Jean Valjean sürdürüyordu:

«Evet, işte bu kadar basit, o ne arıyor, bir serüven. Ne bekliyor? Gönül eğleyecek bir aşk, gelgeç bir şey. Peki ya ben? Ben ne olacağım? Ben ki, insanların en alçağı, en şanssızı oldum; tam altmış yılımı dizüstü çökmüş halde geçirdim; insanoğlunun çekebileceği en büyük acıları çektim; gençlik nedir bilmeden kocadım; ailesiz, akrabasız, dostsuz, eşsiz,

vatansız yaşadım. Her taşta, her dikende, her duvarda etimden parçalar bıraktım. Bana çok kötü davranmalarına rağmen, yine de uysal oldum, fenalık edenlere yanıt vermedim, iyi davrandım; her şeye karşın, yine namuslu kaldım, ettiğim kötülüklerden pişmanlık duydum. Ben ki bana yapılanları da bağışladım ve tam ödüllendirileceğim, her şeyin bittiğine ve gayeme ulaşacağım sırada ve tam kendi kendime: 'Tam her şey yolunda, bedel ödedim, kazandım, artık huzura erebilirim,' diye düşüneceğim anda, bütün bunlar elimden gidecek, yok mu olacak? Yüce Tanrım, neden, şu ahmak suratlı züppe parkta dolaştı diye mi?»

İşte o an gözleri kararır, dişleri sıkılırdı. O zaman bir erkeğe bakan bir erkek değil, bir hırsıza bakan bekçi köpeğine dönerdi.

Hikayenin üst yanını biliyoruz. Marius cüretli davranmayı sürdürdü. Bir akşam Cosette'in ardı sıra, evlerine kadar yürüdü. Bir başka gün kapıcıyla konuştu. Kapıcı da Jean Valjean'a bundan bahsetti.

«Efendim, sizi soran şu ilginç delikanlı da, neyin nesi?»

Ertesi sabah Jean Valjean Marius'e uyarır gibi kötücül baktı, Marius bunu bir anda fark etti. Bir hafta sonra, Jean Valjean taşınmıştı. Bir daha da ne parka, ne de Batı Sokağına gitmemeye yeminler içti. Plumet Sokağındaki, o esrarengiz eve döndü.

Cosette hiç yakınmadı. Tek kelime etmedi, soru sormadı, durumun gerekçelerini öğrenmeye çalışmadı. Aslında gönlünün okunmasından ve kendisini yakalatmaktan korkuyordu. Oysa Jean Valjean, onun bu kaygılarını bilmiyordu, bu çok cana yakın planları nasıl bilebilirdi, sadece bir anne bunu sezebilirdi... O ise Cosette'in sessizliğinin derin anlamını bir türlü sökemedi, ama kızın kaygılı göründüğünü fark etti ve kendisi de acılandı.

Bir gün durumu tecrübe etmek istedi, Cosette'e sordu;

«Parka gitmek ister misin?

Kızın renksiz yüzü ışıdı:

«İsterim,» dedi.

Gittiler, fakat aradan tam üç ay geçmişti. Marius artık parka uğramıyordu.

Ertesi sabah adam bir daha sordu:

«Parka gidelim mi?»

Genç kız acıklı ve hoş bir sesle:

«Hayır,» dedi.

Bu keder ve bu sevimlilik Jean Valjean'ı yüreğinden yaraladı. Bu genç ve henüz kapalı zihinde neler vardı? Neler hazırlanıyordu? Neler oluyordu? Çoğu geceler Jean Valjean

yatağına oturur ve başını ellerinin arasına alıp gece boyunca düşünürdü. Cosette'in aklında neler vardı, neler düşünüyordu?

İşte böyle zamanlarda içine çaresiz bir pişmanlık doluyordu. Manastırı; temiz yuvayı, meleklerin evini, faziletin erişilmez buzulunu ne çok özlüyordu. Bilinmeyen çiçeklerin, kapatılmış bakirelerin, bütün kokuların ve bütün ruhların göklere yükseldiği, o manastır bahçesine, dönmeyi nasıl da istiyordu. Neden delice bir isteğe kapılıp o cennet bahçesinden ayrılmıştı? Neden kendi mutluluğu pahasına, dış dünyaya dönmüş ve Cosette'in hayatını öğrenmesini istemişti? Bu özverisine şu anda o kadar pişmandı ki! Kendi kendisine sürekli aynı sözlerle, aynı soruyu soruyordu: «Ne yaptım, niye yaptım?»

Fakat yaşlı adam, bu çektiklerini ruhunun içinde saklıyor, Cosette'e hiçbir şey belli etmiyordu. Ona sürekli yumuşak, iyimser davranıyordu. Sürekli güler yüzlü. Jean Valjean'ın tavırları daha da sevecen, daha hoşgörülü olmuştu. Belki daha az keyifliydi, ama daha iyi, daha da insancıl olmuştu. Beri yandan, Cosette de eriyor gibiydi. Canlılığı kalmamıştı. Marius'ün yokluğuna üzülüyordu. Tıpkı ayrımında olmadan varlığından keyif alması gibi.

Babası onu parka götürmeyi bıraktığı sıralarda, kadınsı bir içgüdüyle parka gitme hevesini bastırmaya karar vermişti.

Belki kayıtsız görünürse, babası onu parka götürürdü. Fakat günler haftalar ve aylar geçmiş ve Jean Valjean, kızının bu sessiz kabullenişini benimser gibi parktan söz etmemişti. Cosette pişmandı, ama artık epey gecikmişti. Parka babasıyla gittiğinde Marius yoktu. Marius kaybolmuştu, her şey bitmişti, ne yapabilirdi? Onu nasıl bulacaktı? Genç kız yüreğinin ezildiğini hissetti. Bu ezinç giderek çoğaldı, artık hiçbir şeyi umursamıyordu. Kış mıydı, yaz mı? Hava güneşli, yağmurlu mu? Kuşlar ötüşüyorlar mıydı, yoksa kasımpatı vakti miydi? Hangi park daha güzeldi, Tuilleries mi, Luxembourg Parkı mı? Çamaşırcı kadın çamaşırları fazla mı kolalamıştı, yeterince kolalı değil miydi? Hizmetçi kadın siparişleri doğru mu vermişti? Cosette hiçbir şeyin ayrımında değildi, tek bir düşünceye odaklanmıştı... Tıpkı geceleyin bir görüntünün silindiği o karanlık noktaya bakar gibi, dalgınca etrafına bakıyordu.

O da babasına düşüncelerini belli etmedi, renginin solgunluğundan başka bir şeyini dışa vurmadı. Babasına tatlı tatlı gülümsemeyi sürdürdü.

Jean Valjean onun bu hüznüyle kaygılanıyordu, bazen sorardı:

«Neyin var, Cosette?»

Genç kız:

«İyiyim, baba.»

Uzun bir sessizlikten sonra babasının da kederli olduğunu hissettiği için o da:

«Neyiniz var?» diye sorardı.

«Bir şeyim yok.»

Birbirlerini seven, üstelik bu kadar içten seven ve uzun zamandır birbirlerine dayanarak yaşayan bu iki insan, yine beraber yaşıyor ve birbirleri yüzünden acılandıkları halde, birbirlerine küsmüyor, gülümsemeye devam ediyorlardı.

8 FORSALAR

Mutsuz olan, Jean Valjean'dı. Gençlik, sıkıntı ve keder verirken bile güçlü ve aydınlıktır.

Zaman zaman Jean Valjean o kadar acı çekiyordu ki, çocuksulaşıyordu.

İnsanoğlunun çocuksu tarafını açıklamak, acının özelliğidir. Yaşlı adam artık Cosette'in kendisinden koptuğunu gönülsüzce kavrıyordu.

Onun kaçmasını önlemek, onu kendisiyle tutmak, onun dikkatini çekmek için bir şeyler yapması gerektiğini düşünüyordu. Görkemli davranışlarda bulunmak, mücadele etmek, bir şeyler yapmak istedi. Bu bir yandan çocuksu, bir yandan da köhne düşünceleri benimsedi. Genç kızların süse, fiyakaya düşkün olduklarını biliyordu. Bir gün Paris caddelerinde at sırtında, üniformalı bir generalin geçtiğini gördü: Paris komutanı Kont Coutard. Jean Valjean ona imrendi, şöyle düşündü: «Böyle bir üniforma giymek, şu işlemeli apoletleri, şu madalyaları takmak çok hoş bir şey olmalı!» Böyle giyinmiş ve süslü olursa, belki Cosette'in gözleri kamaşırdı. O zaman Cosette'i koluna alır ve Tuilleries Sarayının önünden geçtiklerinde, nöbetçiler kılıçlarını indirip onları selamlardı. İşte o zaman belki Cosette, böyle görkemli bir babayla onurlanır ve gençlere bakmayı bırakırdı.

Fakat hiç beklenmedik bir olay, onun bu düşüncelerini karman çorman etti. Plumet Sokağına yerleştiklerinden ve o tenha hayata başladıklarından beri, yeni bir huy edinmişlerdi. Sabahın epey erken vakitlerinde dışarı çıkarak güneşin doğuşunu izliyorlardı. Yaşama yeni başlayan ve ondan ayrılmaya hazırlananlar için, bu derin bir sevinçti.

Yalnızlıktan hoşlananlar için, sabahın bu erken vaktinde yürümek, geceleyin yürümekten farklı sayılmaz, sadece sabahları doğa daha neşelidir; sokaklarda kimsecikler yoktur, fakat kuşlar cıvıldaşır. Kendisi de bir kuş gibi olan Cosette, gün doğmadan uyanırdı. Bu sabah gezilerine bir gece önceden hazırlanırlardı. Babanın teklifini kız sevinçle benimserdi. Bu gezintiyi bir oyun gibi hazırlar, daha gün doğmadan yola çıkarlardı. Bu, Cosette için büyük bir sevinçti. Gençlik bu çocuksu tuhaflıkları sever.

Bilindiği üzere, ihtiyarın eğilimi, tenha yerlerdi. O yıllarda Paris çevresinde, neredeyse şehre karışmış olmakla birlikte, kapılara yakın oldukları için, unutulmuş tarlalar, otlaklar vardı. Buralarda yazları, cılız buğdaylar yetişir, hasat bitiminde tarla, yolunmuş bir manzaraya bürünürdü. Jean Valjean oraları epeyce severdi, Cosette de orada fazla sıkılmazdı. İhtiyar adam için yalnızlık, genç kız için özgürlüktü orası. Cosette orada

çocuklaşır, gönlünce koşabilirdi, zaman zaman oynardı da. Şapkasını çıkarır, babasının dizlerine bırakır ve çiçekler toplardı. Çiçeklerdeki kelebeklere bakar, ama onlara dokunmazdı. Aşk yürekte iyilik ve sevecenlik uyandırır. İçinde titrek ve uçarı bir ideal besleyen genç kız, kelebeğin kanatlarına acırdı.

Bazen, gelinciklerden yaptığı bir çelengi başına takardı. Güneş ışınları çiçekleri alevlendirir ve bu körpe pembe yüzde, korlardan yapılma bir taç gibi görünürdü.

Yaşamları o kaygılarla karardıktan sonra bile, bu gezintilerini sürdürmüşlerdi.

1831'in bir Ekim sabahında, evden çıkmışlar ve henüz gün doğmadan Maine Kapısına yaklaşmışlardı. Henüz şafak vakti değildi. Tatlı ama biraz da yabanıl bir zamandı. Solan göklerde gecikmiş tek tük yıldızlar, otlarda bir titreyiş, kara bir toprak, solgun gökler, her yerde gün doğumunun o sır küpü görkemi vardı.

Sanki yıldızlardan inen bir tarlakuşu, epeyce yükseklerde ötüyordu. Sonsuzluğa yükselen bu ilahi, yüceliklere huzur vermiş gibiydi.

Doğuda Val-de-Grâce, ufukların çeliksi ışığında, karanlık yığınını yükseltiyordu. Bu kubbenin hemen arkasından göz kamaştırıcı Venüs görünüyordu ve gölgeli bir anıttan kaçan bir ruha benziyordu.

Her şey sessizlikti, yollar bomboştu. Sadece aşağıdaki yolda, işlerine giden birkaç işçi vardı.

Jean Valjean, bir inşaatın kapısına konulmuş kalaslardan birinin üstüne oturmuştu. Yüzünü yola, arkasını güneşe vermişti. Sanki birazdan doğacak olan güneşi unutmuş gibiydi. Sanki dört duvarın kapandığı ve ufkun bile sınırlandığı derin düşüncelere dalmıştı. Dikey olarak isimlendirilen bu derin düşüncelerden insan zor sıyrılır. Bundan kurtulmak vakit ister, işte Jean Valjean da bu kadar derin bir dalgınlığa düşmüştü. Aklını tek bir şeye takmıştı, Cosette'i düşünüyor, onunla arasına kimse girmediği zaman, bunun ne derin bir mutluluk olacağını düşlüyordu. Kızın hayatını dolduran bir aydınlık, ruhunu renklendiren bir varlık olduğunu düşünüyordu. Cosette onun yanı başında ayakta dikili, bulutların pembeliğini izliyordu. Ansızın şöyle seslendi:

«Hey Baba, baksanıza, sanırım gelenler var?» Jean Valjean bakışlarını kaldırdı.

Cosette haklıydı.

Eski Maine Kapısına ulaşan yol, bilindiği üzere Sèvres Sokağına dek uzanır ve iç bir caddeyle, sağda kesilir. Yol ve caddenin sapağında bu vakitte alışık olunmayan bir sesler duyuluyordu. Belirsiz bir yığılma vardı. Bir arabaya benzeyen bir karartı, ama yükünün ne olduğu meçhul bir araba.

Yığılma ilerliyor, yaklaşıyor ve düzenle ilerliyordu. Atlar, tekerlekler, çığlıklar vardı,

kırbaçlar ıslık çalıyordu. Gölgelerle boğulmuş biçimlerden ağır ağır bir şeyler seçilir oldu. Evet, sahiden bir araba, caddeden yola kıvrılmıştı ve Jean Valjean'ın bulunduğu yere yaklaşıyordu. Aynı görünümde bir araba daha onu izledi, sonra bir üçüncü ve bir dördüncü. Toplam yedi araba belirdi. Atların başları araba arkalarına dokunacak ölçüde yakındı. Arabalarda birçok gölge kıpırdıyordu. Sabahın o çok erken vaktinde, sanki kılıçlardan çıkan kıvılcımlar var gibiydi. Aynı zamanda, zincir sesine benzeyen şıngırtılar da duyuldu. Bu gürültü ağırca yaklaşıyor, sesler iyice yükseliyordu. Mağaralardan çıkıp kopan hayaletleri andıran müthiş bir şeydi bu.

Yığılma giderek biçimlendi, ağaçlar arkasında bir görüntünün solgunluğu gibi. Kirler beyazlaştı, usulca doğan güneş bu sıkıntılı ama canlı görünen kaynaşmaya cansız bir ışık saçmıştı. Kapkara gölgelerin başları ceset yüzlerine benzedi.

Yedi araba sırayla geliyordu. İlk altı arabada, epey tuhaf bir şey göze çarpıyordu. Bu, yanları açık parmaklıksız, dar ve uzun fıçı arabası gibi bir şeydi. İki tekerlek üstüne yerleştirilmiş iki uzun merdivendi bunlar.

Her arabayı dörder at çekiyordu. Merdivenlerden tuhaf insan salkımları sarkıyordu. Alaca aydınlıkta bu adamlar görünmüyor, ama seçilebiliyorlardı. Her arabanın iki tarafında on ikişerden yirmi dört kişi vardı, bellerini birbirlerine dayamış, yüzleri yola çevrili, bacakları boşlukta sallanıyordu. Sırtlarından bir şıngırtı çıkıyordu, zincir ve boyunlarında parlayan demirden bir halka. Her birinin boynunda bir halka vardı, ama sanki hepsini yakalamak ister gibi zincir hepsini birlikte bağlamıştı. O kadar ki yirmi dört adam arabadan inecek olsa, onlarla sanki bir omurga oluşturan bu zalim zincir, onları kırkayaklar gibi yerde kıvrandırırdı.

Her arabanın önünde ve arkasında, eli tüfekli birer adam ayakta duruyor, her birinin ayağının altında zincirin bir parçası bulunuyordu. O boyunlardaki demir halkalar dört köşeydi. Yedinci araba korkuluklu fakat üstü açık bir arabaydı; bir yük arabası. Dört tekerlekli bu arabayı altı at çekiyordu. Demir kazanlar, tencereler, tavalar, ocak ve zincirlerle yüklüydü. Bu yük arabasında el ve ayakları bağlı birkaç kişi sırtüstü serili yatıyorlardı; bunlar hasta mahkûmlardı. Eskiden işkence etmekte kullanılan kalburlarla doluydu bu kafesli araba.

Arabalar yolun ortasına varmışlardı. Her iki yönlerinde kötü kılıklı nöbetçiler ilerliyordu. Bunlar, Direktuvar(*) askerlerinin kılığındaydılar, başlarına üç köşeli şapka, üzerlerinde lekeli ve yırtık üniformalar ve ayaklarında paramparça gri pantolonlar vardı. Kırmızı apoletleri, sarı fişekliklerine takılı tüfek, kasatura ve sopalarıyla çok aşağı sınıf askerler gibilerdi. Bu jandarmalar, dilenciliğin rezilliğini, cellat yetkesini kendilerinde birleştirmişlerdi.

(*) Direktuvar Dönemi: Fransa'da Konvansiyon'u izleyen dört yıllık dönem.

Başları olan adamın elinde bir kırbaç vardı. Henüz alacakaranlıkta beliren bu gölge giderek yükselen güneşle aydınlanıyordu. Kafilenin başında ve sonunda, belleri kılıçlı

jandarmalar atlarını sürüyorlardı.

Kafile öyle uzundu ki, ilk araba şehrin kapısına vardığında, son arabanın caddeden yeni çıktığı görüldü.

Paris'te sürekli olduğu gibi çarçabuk, nereden çıktığı belli olmayan bir kalabalık yolun iki yakasını tutmuştu. Yakınlardaki sokaklarda birbirlerini çağıran adamların sesleri ve kafileyi görmeye gelen bahçıvanların tahta nalınların sesi duyuluyordu.

Tahta merdivenler üstüne birikmiş o adamlar usulca sarsılıyorlardı. Sabah ayazında hepsinin yüzleri renksizdi. Keten pantolon giymişlerdi ve tahta nalınlar içindeki ayakları çıplaktı.

Kıyafetlerinin üst yanını sefaletlerinin beğenisine göre düzenlemişlerdi.

Giysileri birbirinden epeyce farklıydı. Pılı pırtı içinde çok hazin bir görünümleri vardı. Eski püskü şapkalar, zift lekeli kasketler, delik ve lekeli yün başlıklar. Çoğu şapkalarını kaşlarına kadar indirmişti, hatta sepet takanları bile vardı. Kısa ve yırtık iç gömlekleri, dirsekleri delik ceketler. Kıllı bağırlar görülüyordu, giysilerinin deliklerinin arasından dövmeler görünüyordu. Aşk mabetleri, alevli yürekler, Cupidonlar seçiliyordu. Bu arada, bu yarı çıplak adamların yüzlerinde ve çıplak kollarında sivilceler, çıbanlar, hastalık işaretleri de görünüyordu. Bazıları kendilerini sağlama almak istercesine örülmüş samanlardan bir üzengi takmışlardı ayaklarının altına, içlerinden biri elinde tuttuğu ve kara bir taşı andıran bir şeyi ısırıyordu, bu onun ekmeğiydi. Gözler ya fersizdi ya da hain bir parıltıyla yanıyordu. Nöbetçiler habire sövgüler savuruyorlardı, zincirli adamlar ağızlarını bile açmıyorlardı. Bazen, omuzlara inen bir sopanın sesi geliyordu. Adamların çoğu esniyorlardı. Pılı pırtıları korkunçtu, ayaklar sallanıyor, omuzlar sarsılıyordu; başlar birbirine çarpıyor, zincirler şangırdıyordu.

Gözbebekleri yabanıl bir ışıkla parıldıyordu, bazıları yumruklarını sıkmış, bazıları da ellerini cansızca yanından sallandırmıştı. Bu konvoyun ardında, bir çocuk kalabalığı gülerek onları yuhalıyordu.

Her ne olursa olsun, bu araba dizisi yürek parçalayıcıydı. Kuşkusuz, ertesi sabah, belki de bir saat sonra, bir yağmur patlayabilirdi ve işte o zaman bu yarı çıplak zavallılar sırılsıklam ıslanacaklar ve bir daha kuruyamayacaklardı. Bir kez üşüdükten sonra, ısınmaları olası değildi, ince keten pantolonları bacaklarına yapışacak, nalınları suyla dolacaktı. Yiyecekleri kırbaç darbeleri, onların gevezelik etmelerini engellemeyecek, zincir onları daha sıkıca yakalayacak ve ayakları yine boşlukta sallanmayı sürdürecekti. Bu soğuk sonbahar gününde, onların yağmur ve rüzgâra karşı boynu bükük ağaçlar ve taşlar gibi bırakılmaları insanı üzüyordu.

Yedinci arabada bağlı ve serili hastalar bile kırbaç darbelerinden paylarına düşeni alıyorlardı. Sefalet dolu çuvallar gibi, oraya atılmış bu bedbahtlara bile zalimce davranılıyordu.

Derken güneş doğdu. Doğudan devasa bir ışık fırladı ve sanki apansız bütün bu yabanıl başları tutuşturdu. Diller açıldı, kahkahalar, küfürler ve kaba şarkılar duyuldu. Yatay bir

ışık, kafileyi ikiye böldü, başlar ve bedenler aydınlanmıştı. İşte o zaman tüyler ürpertici bir manzara oluştu. Maskeleri düşen şeytan suratlar, çırılçıplak yabanıl ruhlar göründü.

Aydınlanan kalabalık yine de, karanlık gibiydi. Neşeli olanları ağızlarına aldıkları tüylerle kalabalığa, özellikle kadınların üstüne pis böcekler attılar. Yükselen güneş gölgelerin karanlığını yırtıp bu sefil profilleri iyice belirginleştirdi. Sefaletin biçimsizleştirdiği bu mahlûkların manzarası korkutucuydu. Bu o kadar dehşet verici bir şeydi ki, güneşin aydınlığına şimşekler eklemiş gibiydi. Kafilenin başını çeken arabadakiler, o zamanlar epey revaçta olan bir şarkıyı avazları çıktığınca söylemeye başlamışlardı: Desaugiers'nin bir şarkısı: «Vestal». Ağaçlar kederle hışırdıyordu. Sokakları dolduran kalabalık sersemce bir mutlulukla, bu hortlakların okuduğu açık saçık şarkıyı dinliyordu.

Bütün sıkıntılar, acı ve yoksunluklar, bu kafilede bir kaos halini almıştı. Bütün hayvan yüzlerini burada görebilirdiniz. İhtiyarlar, yeniyetmeler, kel kafalar, ağarmış sakallar, utanmazca inançsızlıklar, sertçe boyun eğişler, yabanıl sırıtışlar, delicesine davranışlar, şapkalı hayvan başları, şakakları bukleli genç kız başları, çocuk yüzleri ve bundan daha da korkuncu, ölümün eksik olduğu iskeletler... İlk arabada bir zenci vardı, bir zamanlar köleydi belki de, şu sırada kölelik zinciriyle tutuklanma zincirlerini karşılaştırabilirdi. Yeraltı dünyasının o adi düzeyi utanç damgasını vurmuştu. Hepsi de alçalmanın en altlarına sürüklenmişlerdi. Ahmaklığa dönüşen bir cehalet, kederlenen zekâyla aynıdır. Gözlere serili bu çamur elitleri arasında bir tercih yapılamazdı. Bu kusturucu kafilenin düzenleyicisinin onları sınıflara ayırmadığı belliydi. Bütün bu mahlûklar abecesel bir karışıklık içinde, gelişigüzel arabalara istiflenmişlerdi. Yine de korkuların toplanmasından, her zaman bir sonuç çıkmasından dolayı, bu sefiller bir toplam oluşturmuştu. Her zincirde birleşik bir ruh olması gibi, her arabanın da farklı bir manzarası vardı. Şarkı söyleyen arabanın yanı sıra, bağıran araba görünüyordu, bir diğeri dileniyordu; diş gıcırdatanların arabası dikkat çekiyordu. Diğer araba izleyenlere gözdağı veriyor, yine bir diğer arabadakiler Tanrı'ya sövüyorlardı. Sonuncu araba, bir mezar gibi sessizdi. Dante burada cehennemin yürüyen yedi çemberini görebilirdi.

Lanetlenenlerin azaba yürümeleri, kıyametin o göz alıcı arabasıyla değil de, rezaletin azap arabasıyla yapılıyordu.

Elinde ucu demirli bir sopa tutan nöbetçilerden biri, kimi zaman, bu insan kalıntılarını karıştırır gibi sopasını onların üzerinde gezdiriyordu.

Kalabalıktaki bir nine torununa sefilleri gösterip:

«Yaramaz, bak da, şunlardan ders al!» dedi.

Şarkılar ve sövgüler iyice şiddetlenmişti. Kafilenin başı olan jandarma subayı kırbacını şaklattı. Bu işaret yedi arabanın içindeki adamların bir sopa yağmuruna tutulmalarına neden oldu. İçlerinden çoğu kükreyerek ağızlarından köpükler saçtılar, bu da pisliğe üşüşen sinekler gibi, bu manzarayı izlemeye koşan haylazları epeyce keyiflendirdi.

Jean Valjean'ın bakışları korkunçtu. Gözbebekleri, çok mutsuz insanlarda bakış

yerine geçen ve sahiden habersiz, dehşet ve felaketleri yansıtan, ifadesiz bir cama dönüşmüştü. O bir manzaraya bakmıyor, bir hortlağı izliyordu. Kalkmak, kaçmak, bu korkunç görünümden uzaklaşmak istedi, fakat ayağını bile oynatamadı. Çoğu zaman gördüklerimiz bizi yakalar ve bırakmaz. O sanki olduğu yere mıhlanmış gibi, donakaldı. Bir ara elini alnına attı, bu da birden bir şey anımsayanların her zaman yaptıkları bir harekettir. Derken bu arabaların bu yoldan geçmelerinin nedenini kavradı. Fontainbleau yolundan gitseler, kralla karşılaşabilirlerdi ve otuz beş yıl önce, kendisi de aynı yoldan ve bu kapıdan geçmişti.

Cosette de korkmuştu. Anlayamıyordu, soluğu kesilmiş gibiydi. Bu gördüklerine inanamadı, şöyle haykırdı:

«Baba şu arabalarda kimler var?»

İhtiyar:

«Forsalar!»

«Peki nereye gidiyorlar?»

«Zindana, prangaya!..»

O sırada sopalara kılıç darbeleri de eklendi, kırbaçlar da eşlik etti ve mahkûmlar boyun eğmek durumunda kalarak, zincirlenmiş kurtları andıran çenelerini kapattılar. Cosette yaprak gibi titriyordu, bir daha sordu:

«Baba, bunlar insan mı?»

İhtiyar kederle:

«Evet, zaman zaman.»

Evet, bu konvoy sabahın erken bir vaktinde, Bictre'den Mans yoluna doğru giden forsalardı. Kral, Fontainbleau'da bulunduğundan, ona bu manzarayı göstermemek için, yollarını üç-dört gün uzatıyorlardı.

Jean Valjean, yıkık halde eve döndü. Böyle tesadüfler, büyük etkiler bırakır.

Bu arada, adam yolda Cosette'in kendisine bu konuda sorduğu şeyleri pek düşünmedi. O kadar yıkık, o kadar perişandı. Aynı günün akşamı, Cosette odasına çıkarken, adam onun yarım sesle sanki kendi kendisine konuşur gibi: «Şu adamlardan birini yolumda görecek olsam, onu yakından gördüğüm için o kadar korkardım ki, hemen ölebilirdim!» dediğini duydu.

Neyse ki, ertesi gün ulusal bir bayram yıldönümü olduğundan, Paris'te şenlik vardı. Mars Meydanında resmi geçit, Seine Nehrinde sandal yarışmaları, Champs-EIysees'de tiyatrolar, Etoile'de gece atılacak havaifişekler. Bütün şehir süslenmiş, geceleyin her yer aydınlanmıştı. Kalabalığa karışmaktan hoşlanmamasına rağmen, Jean Valjean, Cosette'i oyalamak, ona bir gün önce gördüklerini unutturmak için, onu dolaşmaya çıkardı. Jean Valjean, bu fırsat için, sanki giysisinin içine saklanan bir adamın içgüdüsüyle muhafız alayı üniformasını giymişti. Aslında bu gezi iyi sonuçlandı. Babasını sevindirmekten başka niyeti olmayan Cosette, aslında kendisi için bir yenilik olacak bu eğlenceleri

gençliğin sevinciyle benimsedi. Kız o kadar sevinmiş göründü ki, Jean Valjean başardığını ve artık genç kızın aklından o korkunç görüntünün uzaklaştığına inandı.

Fakat birkaç gün sonra, sabahın erken vakti, güneşli bir gün olduğundan, Cosette'le köşkün bahçeye açılan balkonunun merdiveninde duruyorlardı. Jean Valjean, kızı kendi başına bırakmamak için, o gün kendi evinden çıkmış, ona arkadaşlık ediyordu. Cosette, genç kızları iyice sevimli gösteren bir sabahlık giymişti. Yıldıza serili bir bulut gibi, çok güzeldi yine. Gece rahat uyuduğu için, yanakları pembeleşmişti. Elindeki bir papatyanın yapraklarını azar azar yoluyordu. «Seni seviyorum, biraz, çok, tutkuyla,» diye başlayan o dokunaklı papatya falını bilmiyordu. Manastırda büyümüş kız, bunu nereden öğrenecekti? Fakat içgüdüsel bir tavırla çiçeğin yapraklarını sırayla koparırken, bunun bir kalbi yolmakla eş olduğunu bilmeden yapıyordu. Eğer eski Yunan mitolojisinde o üç güzellik perisinden başka bir Melankoli perisi olsa, Cosette şimdi ona benzerdi. Sevimli bir hüzünle gülümseyen genç kız, sahiden melankoliyi canlandırmıştı. Jean Valjean bu ufacık parmaklara beğeniyle bakıyor ve çocuğun saçtığı ışıkta olanca sıkıntısını unutuyordu. Yakın bir çalılıkta bir saka kuşu şakrak bir cıvıltı tutturmuştu. Göklerde dolaşan beyaz bulutlar, özgürlüklerine kavuşmuş gibi kaygısız görünüyordu. Cosette olanca dikkatini, elindeki çiçeğe vermişti. Yine de bir şey düşündüğü belliydi. Daha da sevimliydi, derken, kuğu boynu gibi yuvarlak ve uzun boynunu usulca döndürdü ve ihtiyara sordu:

«Baba, pıranga ne demek?»

DÖRDÜNCÜ KİTAP ALTTAN GELEN İMDAT ÇAĞRISI, YUKARIDAN GELEN YARDIM DA OLABİLİR

1 DIŞ YARALAR, İÇTEKİLERİ İYİLEŞTİREBİLİR

Hayatları her gün giderek kararıyordu.

Artık biricik tesellileri eskiden kendileri için bir mutluluk olan yoksullara ziyaretleriydi. Aç olana ekmek, çıplağa giyecek götürüyorlardı. Yoksullara yaptıkları bu ziyaretlerde, Cosette, hep babasının yanında olurdu. Bu fukara insanları yoklamalarından sonra, arada bir eski yakınlıklarına geri dönerlerdi, iyi bir günün akşamında, epey yoksul birine yardım ettikleri günlerin akşamında, aç ve üşüyen çocukları doyurup giydirdikten sonra, Cosette keyiflenirdi. İşte hancıların kızlarının inini o günlerde ziyaret etmişlerdi.

Bu ziyaretin ertesi günü, Jean Valjean, kahvaltı etmek için köşke geldiğinde, her zamanki gibi sakindi. Fakat kolunda derin bir yara izi vardı, irinli bir yanık yarası. Jean Valjean, kaçamak bir açıklama yaptı. Bu yara yüzünden tam bir ay ateşlendi, evden çıkamadı, odasında dinlendi. Doktor istemedi, Cosette üstelediğinde ona «Köpek doktoruna haber ver» diyordu.

Genç kız gün boyu babasının yarasını pansuman ediyordu. Bunu o kadar sevecen bir sevinçle ve faydalı olmaktan duyduğu o meleksi coşkuyla yapıyordu ki, Jean Valjean apansız eski sevincine kavuşur gibi oldu. Bütün evhamları geçmişti. Cosette'e beğeniyle bakıyor ve içinden, «Ah, bu ne iyi bir yaraymış,» diye düşünüyordu.

Babasının hastalığı boyunca Cosette, evinden çıkmış ve bütün vaktini o ek bölümde geçirmeye başlamıştı. Sabahtan akşama ihtiyar adamın yanında kalıyor ve ona kitaplar okuyordu. Okudukları genellikle gezi kitaplarıydı. Jean Valjean sanki tekrar doğuyordu, mutluluğu tarifsiz ölçüde güçlü ışınlarla sarılmıştı. Parkta arkalarında gezinen o yabancı genç, Cosette'in kendisinden uzaklaşması gibi kederlerden iyice sıyrılmıştı. Kendi kendisine bütün bunları hayal ettiğini düşünüyor, ahmak bir ihtiyar olduğuna inanıyordu.

Mutluluğu o kadar gerçekti ki, umulmadık bir anda hancının ininde, Thenardier ile karşılaşmaktan bile etkilenmemiş, iz bırakmadan kayıp geçmişti. Nasılsa kaçıp onlardan kurtulmayı başarabilmiş ve onlara izini kaybettirmişti. Hem onların da cezaevinde olmaları işine geliyordu. Fakat yine de, o alçak aileye acımaktan geri durmuyor, onların epey perişan olduklarını düşünüyordu.

Maine Kapısındaki o korkunç manzaraya gelince, Cosette, bir daha o konuya değinmemişti.

Manastırın hemşiresi Metchilde, Cosette'e müzik dersi vermişti. Cosette bülbül gibi şakırdı, fakat ruh sahibi bir bülbül. Bazen, Jean Valjean'in o basit evinde ona hüzünlü şarkılar söylerdi. Jean Valjean'ın epeyce duygulanıp sevdiği şarkılardı bunlar.

İlkbahar geliyordu. Yılın bu mevsiminde, bahçe çok güzel olurdu. İhtiyar, bir gün kıza:

«Sen hiç hava almaya çıkmıyorsun, biraz bahçede dolaş,» dedi.

Cosette:

«Nasıl isterseniz, baba.»

Babasını sevindirmek için bahçede oyalanmaya tekrar başladı. Çoğu zaman kendi başına çıkıyordu, çünkü değindiğimiz gibi, Jean Valjean parmaklık dışında görünmek istemediğinden, bahçenin o ön tarafına hiç çıkmaz, kendi avlusunda hava alırdı.

Yaşlı babanın yaralanması, hayatlarında bir değişikliğe neden olmuştu. Cosette babasının acısının azaldığını, iyileşmeye başladığını ve daha mutlu olduğunu görünce yüreğinin ısındığını hissetti. Kız bu sevinci fark etmedi bile. Çünkü bu sezdirmeden olmuştu. Üstelik mart gelmişti; gündüzler uzuyor, kış usulca gidiyordu. Kış mevsimi neredeyse her zaman acılarımızın birazını alıp götürür. Sonra nisan geldi, şafak gibi serin, ve güler yüzlü bir bahar ayı. Fakat zaman zaman, yeni doğan bir bebek gibi, gözü yaşlı olurdu. Bu ilkbahar ayında, doğa gökyüzünden, bulutlardan, ağaçlardan, çayırlardan ve çiçeklerden insanın içine rahatlatıcı aydınlıklar saçar. O mevsimde ruhlar aydınlanır, tıpkı mahzenlerde öğle vakitlerinin aydınlanması gibi. Cosette, sabahları kahvaltıdan sonra, saat on civarında babasının koluna girip, onu arka bahçede güneşte dolaştırdığından, her an güldüğünün ve mutlu olduğunun ayrımında değildi.

Jean Valjean onu tekrar pembe yanaklı ve parıltılı gözlü görmekten sarhoş gibi oluyordu.

Kimsenin duyamayacağı bir sesle: «Oh, iyi ki yaralandım, ne iyi yara bu!» diye söyleniyordu.

Nerdeyse hancılara teşekkür edecekti.

Kolundaki yanık iyileştikten sonra, akşam karanlığında o kendi başına yürüyüşlerine başlamıştı.

Paris'in o ücra yerlerinde tehlikeyle karşılaşmadan dolaşabileceğinizi düşünmeniz hatadır.

2 PLUTARQUE ANA İNANILMAZ BİR ŞEYLER ANLATMAYI BAŞARIYOR

Küçük Gavroche'un aç olduğu bir akşamdı. Birden, o gün ve ondan önceki gün de hiçbir şey yemediğini hatırladı. Bu, artık usandırmaya başlamıştı, en azından akşam yemeğini yemeye karar verdi. Salptriere Mahallesini geçip, Paris'in tenha yerlerine geçti. Orada çoğu zaman, talih insana güler. Kimse olmadığından oralarda bir şeyler bulunur. Bir mahalleye geldi, buranın Austerlitz köyü olduğunu anladı.

Gavroche daha önceki gezintilerinde orada eski bir bahçe fark etmişti. O bahçede, yaşlı bir adamla bir kadın yaşıyordu ve bu bahçede bir yığın elma veren bir ağaç da ilgisini çekmişti. Hem ağacın yakınında kapısı sürekli açık duran bir meyve dolabı da vardı. Oradan bir elma çalmak çok kolaydı. Bir elma, bir akşam yemeğidir, bir elma bir hayat. Adem Babamızı yıkıma sürükleyen elma, Gavroche'u kurtarabilirdi.

Bahçenin bir tarafı tenha bir sokağa bakıyordu, bu toprak yolda çalılar vardı, bahçeyi

sokaktan bir çit ayırıyordu.

Gavroche doğruca bahçeye yaklaştı, o boş yoldan geçti, elma ağacını tanıdı. Meyve dolabını gördü. Çiti gözden geçirdi; bu çiti geçmek çok kolaydı. Gün batıyordu, sokakta kimsecikler yoktu. Vakit epey elverişliydi. Gavroche çitten atladı, sonra durdu, bahçeden sesler geliyordu, çalıların ardına saklandı.

İki adım berisinde ve bulunduğu o çalılığın hemen karşısında, oturak niyetine kullanılan irice bir taş vardı. Bu taş bankın üstünde ihtiyar bir adam oturuyordu, o ihtiyar kadın da tam karşısında ayaktaydı. Kadın bir şeyler mırıldanıyordu. Görgü kurallarını iyi bilemeyen Gavroche, kulak kabarttı:

Yaşlı kadın:

«Efendim,» diye başladı.

Gavroche düşündü: «Aman Tanrım, ne komik bir ad.»

Seslenilen ihtiyar yanıtlamamıştı, kadın tekrarladı:

«Mösyö Mabeuf.»

«Ne var, Plutarque Ana?»

«İşte!» diye düşündü Gavroche, «bu da komik bir ad.»

ihtiyar kadın adamı dinlemeye zorladı.

«Ev sahibi şikâyetçi.»

«Niye?»

«Üç aylık kira borcumuz yüzünden.»

«Gelecek ay dört aylık olacak.»

«Sizi evden atacağını söyledi.»

«Gideriz.»

«Manav parasını istiyor. Artık çalı çırpı da vermiyor, bu kış nasıl ısınacaksınız, yakacak bir şeyiniz olmazsa?..»

«Güneş var ya.»

«Kasap veresiyeyi kesti.»

«İyi ya, zaten et yemek zordu, hazım güçlüğü çekiyordum.»

«Peki ama ne yiyeceğiz?»

«Ekmek.»

«Fırıncı biraz para istiyor, para yoksa ekmek de yok diyor.»

«Bu da iyi!»

«Peki ama, ne yiyeceksiniz ki?»

«Elma ağacımız bir yığın elma vermiyor mu?»

«Evet efendim, yine de böyle parasız yaşanmaz ki?»

«Param yok.»

Yaşlı kadın çekip gitti, adam yalnız kaldı, düşünmeye başladı.

Gavroche da düşünüyordu. Ortalık kararmıştı.

Gavroche'un düşüncesinin ilk çıkarsaması çalıdan atlayacağı yerde, oraya diz çökmek oldu, dallar biraz aralanıyordu, Gavroche söylendi:

«Şu işe bak, şu girinti iyi bir yatak olur,» diyerek oraya sindi. Mabeuf Baba'nın oturduğu sıraya öyle yakındı ki, o seksenlik ihtiyarın soluk alışını bile duyuyordu.

Birden elma aşırmaktan da cayıp uyumayı denedi.

Tilki uykusu, tek gözle uyunulan bir uyku, Gavroche dalmadan önce ortalığı kolaçan etti.

Günbatımının solgun rengi toprağı aklaştırmıştı.

Derken bu beyaz kordon üzerinde iki çizgi gördü, biri önden, diğeri geriden yürüyordu.

Gavroche homurdandı:

«İşte, iki kişi.»

Birinci gölge, yalın giyimli, biraz eğik yürüyen, dalgın bir kentere benziyordu. Yaşından dolayı böyle yürüyen bu adam, yıldızlara bakarak başıboş dolaşıyordu.

İkinci gölge dik, sağlam fakat narin yapılıydı. O da adımlarını ihtiyarınkilere uydurmuştu, ama yavaş yürümesine rağmen, onun epey çevik olduğu belliydi. Bu görüntü, yabanıl ve korkunç olmakla birlikte, o zamanın modasına göre giyinmiş bir züppe kılığıydı. Şapkası güzel, siyah redingot ceketi iyi kumaştan ustaca dikilmişti ve belini sıkıyordu. Güçlü bir uyumla dik tutulan başı ince çizgiliydi. Gün batımında bir delikanlının profili seçiliyordu. Delikanlı dudaklarına bir gül iliştirmişti. Gavroche onu hemen tanıdı: Montparnasse...

Gavroche diğerinin ihtiyar biri olduğunu fark etti.

Bu iki kişiden birinin, diğerine karşı niyeti iyi değildi. Gavroche o kadar iyi saklanmıştı ki, neler olacağını izlemeye karar verdi. Bunca tenha bir yerde ve böyle geç bir vakitte ava çıkan Montparnasse belalı olabilirdi. İyi kalpli bir haylaz olan Gavroche, ihtiyara karşı tuhaf bir acıma duydu. Ne yapmalıydı? Araya girse miydi? Fakat çocuk, bundan hemen caydı.

Bir sıskanın başkasına yardım etmesi... Olacak iş değil, Montparnasse bunu epey eğlenceli bulurdu. Gavroche, on sekiz yaşlarındaki bileği zorlu haydut için, önce ihtiyar adamcağızın, daha sonra da kendisinin bir anda yutulacağını düşündü.

Gavroche kararsızca bocalarken saldırı başladı, korkunç ve beklenmedik bir saldırı. Bir

kaplanın bir katıra, bir örümceğin bir sineğe saldırması gibi. Montparnasse beklenmedik bir hareketle ağzındaki gülü fırlattı, ihtiyar adamın üzerine çullandı, onun yakasına sarıldı, sıkı sıkı kavradı. Gavroche bağırmasını zor tuttu. Bir dakika sonra iki adam boğuşuyorlardı. Sonra, hemen Gavroche gözlerine inanamadı. Çünkü adamlardan biri altta, göğsünde mermerden daha sert bir dizin ağırlığıyla hırlıyordu, ama yerdeki Montparnasse'tı, üstteki de, ihtiyardı.

Bütün bunlar Gavroche'un birkaç adım berisinde geçiyordu.

İhtiyar yumruğu yemiş, fakat öyle bir karşılık vermişti ki, çarçabuk hasmını yere sermiş, onun üstüne abanmıştı. Saldırganla saldırılan konum değiştirmişlerdi.

Gavroche:

«Yüce Tanrım, müthiş bir ihtiyar!» dedi içinden.

Derken hevesini yenemeyerek adamı alkışladı, ama bu alkışı dövüşen adamlar duymadılar. Dövüşmekten ikisi de soluk soluğaydı.

Sessizlik başladı. Montparnasse çırpınmaktan vazgeçti. Gavroche, «Acaba öldü mü?» diye düşündü.

O babacan ihtiyar tek kelime etmemişti. Sonra doğruldu ve Gavroche onun Montparnasse'la şöyle konuştuğunu duydu:

«Haydi, kalk ayağa!»

Montparnasse doğruldu, fakat ihtiyar onun yakasını tutuyordu daha. Montparnasse bir koyun tarafından ışınlan bir kurt gibi utanç içindeydi.

Gavroche baktı ve kulak verdi. Gözlerini dört açtı. Epeyce eğleniyordu.

Vicdanlı izleyici rolü, nihayet ödüllendirildi, karanlıkta daha da acıklı bir ifade alan şu konuşmaları duydu. İhtiyar, Montparnasse'a sordu:

«Kaç yaşındasın?»

«On dokuz.»

«Genç ve güçlüsün, niye bir işte çalışmıyorsun?»

«Çalışmayı sevmiyorum.»

«İşin ne?»

«Başıboşça dolanmak.»

«Alayı bırak, senin için bir şey yapabilir miyim? Ne olmak istersin?»

«Hırsız!»

Bir sessizlik başladı. İhtiyar epey düşünceli ve hareketsiz duruyor ve Montparnasse'ın yakasını bırakmıyordu.

Genç hırsız kurtulmak için uğraşıyordu, kapana kısılmış bir av hayvanı gibi eşinip duruyor, kollarını gererek kaçmaya çalışıyordu.

İhtiyar onun bu çırpınmalarını umursamaz görünüyor ve çok güçlü birinin demirden

pençesi ve tek eliyle, onun iki kolunu sıkıca tutuyordu.

İhtiyar adamın dalgınlığı biraz sürdü, sonra Montparnasse'a aksice baktı ve usulca sesini yükseltip, o karanlıklarda, Gavroche'un tek kelimesini kaçırmadığı, uzun bir nutuk attı:

«Çocuğum, tembellik yüzünden çok zorlu bir döneme giriyorsun. Tembel olduğunu söylediğine göre, çalışmaya hazırlan, hem de ne çalışma. Sen hiç tehlike saçan bir makine gördün mü? Hadde makinesidir o. Çok sinsidir, tuttuğunu bir daha bırakmaz. Seni ceketinin eteğinden tutar, fakat bütün bedenini yutup parçalar, işte bu makine tembelliktir. Henüz vakit varken dur ve kendini kurtar. Yoksa mahvoldun, işin bitiktir. Biraz sonra çarkın dişleri, seni bırakmaz, bir kez yakalanmayagör, bir daha bırakmaz. Kurtuluş yoktur ondan. Evet delikanlı, miskinliğe, yorgunlukların en ağırına hazırlan, sana haram artık rahat. Zalimce çalışmanın o çelik pençesi, seni yakaladı. Geçimini sağlamak, bir iş yapmak, diğerleri gibi olmak istemedin değil mi? Bundan sıkılıyordun. Tamam peki, sen de daha başka olacaksın. Çalışmak bir kanundur, ondan kaçman kendisini azaba hazırlar. İşçi olmak istemeyen biri, esir olur. İş bir kenara bırakan, beri yandan sıkıca bağlıdır. Onun ahbabı olmak istemediğine göre, artık onun kölesi oldun. Sen insanoğlunun alınteri olan emeğinin o namuslu yorgunluğundan kaçtın ha! Lanetliler gibi kanlı terler dökeceksin! Diğerleri şarkı söyledikleri zaman, sen inleyeceksin. Uzaktan bulunduğun o alt katmandan, diğerlerinin çalışmalarını izlerken, onların dinlendiklerini düşüneceksin. Çiftçi, rençber, tayfa, demirci bir ışık içinde sana cennetin sahipleri gibi görünecek. Örse çekiç vurmak, ne hoş iş; toprağı sürmek, başakları toplamak ne mutluluk! Rüzgâra açılan yelken ne eğlence. Sen uyuşuk, toprağı kaz, devril, yürü. Bir katır gibi boynundaki o demirden yuları çekerek cehennem arabasını çek. Değil mi ya, sen hiçbir şey yapmak istememiştin, niyetin buydu, değil mi? Al sana... Ne bir hafta, ne bir gün, ne de bir saat bile mola yok sana; çalış. Yorgunluktan yere düşene dek çalış. Her kaldırdığın yük senin için bir azap olacak, her geçen an kasların çatırdayacak. Başkalarına tüy gibi hafif gelen, senin için bir kaya gibi ağır olacak. En kolay şeyler, sana güç gelecek. Hayat sana cehennem olacak. Gelmek, gitmek, nefes almak bütün bunlar senin için güç olacak. Ciğerlerin sana yüz librelik bir yük gibi taşınmaz gelecek. Burada yürüyeceğine, şurada yürümek bile senin için, çözümü imkânsız bir mesele olacak. Dışarı çıkmak isteyen biri, kapıyı iter ve o anda dışarıdadır. Fakat sen çıkmak istediğinde, duvarı delmek zorundasın. Sokağa çıkmak için başkaları merdivenden iner, değil mi, fakat sen çarşaflarını yırtıp onlardan yapacağın bir kementle pencereden dışarı ineceksin. Uçurumlara, üstelik geceleyin yağmurda, karda kışta, ipin kısa gelip koparsa, o zaman düşersin dipsiz uçurumlara. Bir bacadan tırmanıp kaçmayı denediğinde, yanma tehlikesi var. Bazen, lağımlarda sürünürsün ve o zaman pisliğin içinde boğulmak var. Bu arada saklanmak zorunda olduğun deliklerden, günde yirmi kez çıkartılan taşların yerlerine konulmalarından söz etmiyorum. O saman şiltenin altında saklayacağın sıva artıklarına ne demeli. Önüne bir kilit çıkar, dürüst adamın cebinde bir anahtar vardır. Fakat sen, senin sorunun bambaşka. Senin işin epeyce zor, bir başyapıt yaratmak zorundasın. Sen kapıdan geçmek istediğinde, kocaman bir parayı ortasından ikiye böleceksin, fakat neyle? Bunu yapmak da senin için zor. Daha sonra bu iki yarığın ortasını oyacak, fakat yine de kolay vidalanmalarını sağlayacaksın. Parayı ikiye böldükten

sonra vidaladın mı, gardiyanlar bir şeyden kuşkulanmazlar. Çünkü sürekli gözetim altında olacağını da unutma. Gardiyanların kocaman bir para gibi tanımladığı bu gereç, senin için bir kutu olacak, onun içine küçücük, çelikten bir tel gizleyeceksin. Bu dişler açacağın bir saatin zembereğidir. Bu bir keski işlevi yapar. Evet bu paranın içinde, gizleyeceğin bu küçük keskiyle, kapının kilidini ve ayağındaki prangranın halkasını keseceksin. Bu başyapıt yaratma çabasından sonra, günlerce, haftalarca, belki de aylarca çalışıp emek verdikten sonra, bir de bu gereci senin yaptığını öğrenecek olsalar, armağanın ne olur? Zindan, üstelik hücre, işte senin kendine hazırladığın gelecek. Miskinlik ha! Haz, eğlence uçurumları, ne uçurumlar ama! Hiçbir iş yapmamak, bu çok lanetli bir karardır, bilir misin? Toplumsal üründen yararlanarak, hiçbir şey yapmadan yaşamak, bir parazit gibi başkalarının sırtından geçinmek, işte bu, insanı sefalete sürükler. Parazit olmak isteyen yandı! O bir böcektir. Evet işte böyle, demek çalışmak hoşuna gitmiyor ha? Sen sadece iyi yemeyi, bol bol içmeyi, iyi uyumayı düşünüyorsun. Sadece su içecek, kara ekmek yiyecek el ve ayakların zincirli, dar bir tahta üzerinde uyuyacaksın. Bu zinciri kırıp kaçmayı deneyeceksin, iyi. Çalılarda karınüstü sürünecek ve ormandaki vahşi hayvanlar gibi otla besleneceksin. Üstelik er geç yakalanmak üzere. Bir daha yakalandıktan sonra, günlerini bir duvara zincirli olarak, bir mahzendeki hücrede ayakların su içinde geçireceksin. Testini su içmek için karanlıkta el yordamıyla arayacak, köpeklerin bile yemeyecekleri kuru ekmeği ısıracaksın. Senden önce böceklerin kemirdiği fasulyelerden yiyeceksin. Bir mahzende, bir böcek hayatı süreceksin. Ah kendine acı ey alçak delikanlı! Henüz öyle gençsin ki, sütnineni bırakalı daha yıl bile geçmedi. Rica ederim, yalvarırım sana, beni dinle. Sen iyi kumaştan elbiseler, rugan pabuçlar istersin değil mi? Saçlarını kıvırmak, onları hoş kokulu yağlarla parlatmak, kızlara güzel görünmek niyetindesin. Fakat tutuklandığında saçını kökünden kesecekler, üzerinde kırmızı kazak, ayaklarında nalınlar. Sen küçük parmağında bir yüzük isterdin, boynuna bir zincir takılacak. Bir kadına bakmayagör, hemen dayak yiyeceksin. Cezaevine yirmisinde girip ellisinde çıkacaksın. Tutuklandığında o körpe yüzün, o pembe yanakların parlak gözlerin beyaz dişlerin ve gür saçlarınla alımlı bir delikanlıydın, cezan tamamlanıp seni saldıklarında artık bir yıkıntı sayılacaksın. Çıktığında belin bükülmüş, yüzün kırışmış, dişlerin dökülmüş, saçların ağarmış, korkunç ve çirkin bir ihtiyar olacaksın. Evet, evladım, sen doğru yoldan çıkmışsın, kötü yola sapıyorsun, miskinlik sana çok uğursuz öğütler veriyor, sana işlerin en zorunu öneriyor: hırsızlık. Dinle beni, bu kötü yola girme, bir hırsız olmak hiç de kolay değil. Lekesiz biri olmak, hem çok daha kolay hem daha iyidir. Haydi git, ama şu sözlerim kulağına küpe olsun. Ha evet, benden ne istemiştim, cüzdanımı değil mi? Al, senin olsun!..»

İhtiyar, Montparnasse'ın kollarını bıraktı ve avucuna cüzdanını yerleştirdi. Hırsız, bunu çalmış gibi dikkatle elinde tarttı ve sonra ceketinin arka cebine attı.

Bütün bunlardan sonra, o ihtiyar adam yoluna gitti. Hiçbir şey olmamış gibiydi.

Montparnasse onun arkasından uzun uzun baktıktan sonra: «Ahmak!» diye mırıldandı.

Bu ihtiyarın kim olduğunu okurumuz mutlaka anlamıştır.

Montparnasse dalgınca o adamın gölgelerde yok olmasını izledi. Fakat bu, kendisine epey

uğursuz gelecekti.

İhtiyar uzaklaşırken, Gavroche yaklaşmıştı.

Gavroche bir bakışta, Mabeuf Baba'nın hâlâ sırasında uyuduğunu gördü. Sonra çalılardan dışarı süzüldü ve kımıltısız bekleyen Montparnasse'ın arkasından usulca süründü. Ona kendisini duyurmadan yaklaştı ve el ustalığıyla, elini onun arka cebine atıp keseyi aldı ve yine sessizce sürünerek, gölgelerde bir yılan gibi kayboldu. Bu arada, kaygılanmak için, hiçbir nedeni olmayan Montparnesse, belki hayatında ilk kez derin bir düşünceye dalmıştı. Bu nedenle hiçbir şeyin farkında olmadı. Uyuyan Mabeuf Baba'ya yaklaşan Gavroche, cüzdan çalının üstünden bahçeye fırlattı ve koşarak kaçtı.

Cüzdan Mabeuf Baba'nın tam ayak ucuna düşmüştü. Bu sese uyanan adamcağız, eğilip cüzdanı kaptı. Hiçbir şey anlamamıştı, açtı. Bu iki gözlü bir cüzdandı. İlk gözde biraz bozuk para, diğerinde altı tane Napoleon altını vardı.

Mösyö Mabeuf epeyce korkmuştu, cüzdanı aldığı gibi hizmetçisine koştu.

Plutarque Ana:

«Bunu bize Tanrı gönderdi!» demekle kaldı.

BEŞİNCİ KİTAP HİKÂYENİN BAŞI SONUNA BENZEMİYOR

1 KIŞLA VE YALNIZLIK

Dört beş ay öncesine dek Cosette epey kederliydi, ama ayrımında olmadığı acısı iyileşmeye yüzelmişti. Doğa, ilkbahar, gençlik, babasına duyduğu sevgi, kuş ve çiçeklerin ortalığa saçtığı neşe, bu körpe yüreğe unutmaya benzeyen, belirsiz bir duygu veriyordu, içindeki ateş iyice sönmüş, ya da küllenmiş miydi? Bunu tam olarak bilemiyoruz, fakat ruhunu küller kapatmıştı. Özetle, artık içinde kederli ve yakıcı bir his bulamıyordu.

Bir gün ansızın Marius düştü aklına: «Ne tuhaf,» diye söylendi, «artık onu düşünemiyorum bile.»

Aynı günlerde bahçenin parmaklıklarının dışından, atla geçen epey havalı bir subay çekti ilgisini. Bu genç atlının, ipince bir beli, kusursuz bir üniforması, genç kızlarınki gibi pembe yanakları, kolunun altında kaması, gür bıyıkları ve parlak bir miğferi vardı. Hem o altın sarısı saçları, biraz patlak mavi gözleri, değirmi yüzüyle kibirli, bilmiş bir delikanlıydı. Marius'le tam bir tezat oluşturuyordu.

Cosette bu genç atlının, Babil Sokağındaki kışladan olduğunu düşündü.

Ertesi gün onun tekrar geçtiğini gördü ve saate baktı.

O günden sonra, tesadüfen olmalı, neredeyse her gün onun bahçenin önünden geçtiğini gördü.

Subayın arkadaşları, bu tenha ve bakımsız bahçede, paslı parmaklıklar arkasında çok hoş bir kız olduğunu ve neredeyse her zaman teğmen geçerken orada dikilip kaldığını fark etmişlerdi. Okurumuzun tanıdığı bu subay Teğmen Theodule Gillenormand'dı.

Arkadaşları ona takıldı:

«Hey baksana, şu parmaklığın ardındaki küçük kız, sana bakıyor...»

Teğmen küstahça:

«Umurumda değil,» dedi. «Bana bakan bütün kızlarla ilgilenecek vaktim yok!»

Tam o sırada Marius, artık ağırbaşlıca ölüme yaklaşıyor ve içinden: «Ah, onu ölmeden, bir kez daha görsem!» diye yakınıyordu.

Bu emeli gerçekleşecek olsa ve Cosette'in şu atlıya baktığını görse, herhalde tek kelime etmeyip kederden ölürdü.

Kabahat kimde? Kimsede.

Marius kişilik bakımından acıya gömülen ve kederini besleyen karasevdaya eğilimli bir gençti. Oysa Cosette, acıdan hemen sıyrılan bir kişilikteydi.

Hem genç kız epeyce tehlikeli bir dönemindeydi. Kadınca düşlerin en tehlikeli

döneminde. Kendi kendine bırakılan bir genç kızın kalbi bir asma gibidir; ya mermer bir tapınak sütununa, ya da bir meyhane direğine sarılabilir. Bu her yetim kız için tehlikeli ve kaçınılmaz bir andır. Kız varsıl ya da yoksul olabilir, çünkü servet kötü bir tercih yapmayı engellemez. Kız kendisine uygun olmayan biriyle evlenebilir.

Asil ve zenginlerde böylesi evliliklere sıkça rastlanır, aslında kötü bir evlilik ruhların uyumsuzluğundan olur. Gizemli, isimsiz, asil olmayan ve servet sahibi olmayan kaç genç bir tapınağın mermer sütunu gibiyse, aynı biçimde toplumda bir konum yapmış varlıklı ve başarılı, parlak çizmeli, havalı konuşmalar yapan birinin, dikkatle ruhunun içlerine bakılacak olursa, kapsadığı tiksindirici duygulardan dolayı, bir meyhanenin tahta direği gibi adi olduğu anlaşılır.

Cosette'in gönlünde neler vardı? Tutkusu yatışmış mıydı, uyuyor muydu? Ya da henüz dalgalanan bir tutku muydu, veya geçirgen, parlak olmasına rağmen, daha derinlerde karışık, fakat dipte karanlık bir aşkın artıkları mı? Alımlı subayın imgesi, yüzeyde görünüyordu, fakat diplerde uyuyan bir anı yok muydu? En diplerde? Belki de. Fakat Cosette de bunu bilmiyordu.

Sonraları daha tuhaf şeyler oldu.

2 KAYGILI COSETTE

Nisanın birinci yarısında Jean Valjean, bir geziye çıktı. Bildiğimiz gibi, o düzenli aralarla böyle gezilere çıkar; bir ya da iki gün sonra geri dönerdi. Nereye gidiyordu? Bunu bilen yoktu, Cosette bile. Bir keresinde genç kız babasını bir çıkmaz sokağa kadar geçirmişti, sokak levhasında şöyle yazıyordu: Planchette Çıkmazı

İhtiyar orada inmiş ve kira arabası Cosette'i eve götürmüştü. Çoğunlukla evde para azaldığında, yaşlı adam bu yolculuklara çıkardı.

Evet, ihtiyar gitmişti, ayrılmadan önce Cosette'e:

«Üç güne varmaz, dönerim,» dedi.

Aynı günün akşamı Cosette salonunda kendi başına oturuyordu. Oyalanmak için, piyanonun başına geçti ve Weber'in bir operasından 'Euryanthe'in korosunu çalmaya başladı: Ey ormanda yiten avcılar!

Bu arya belki de bütün operanın en hoş parçasıdır. Genç kız şarkısını söyledikten sonra, biraz dalgın durdu.

Aniden ürperdi, bahçede biri yürüyor gibi gelmişti.

Babası olamazdı, hizmetçi kadın da olamazdı, ihtiyar kız uykuya dalalı saatler olmuştu. Gecenin onuydu saat.

Genç kız pencerenin yanına gidip, kulağını panjura yaklaştırdı.

Sesin bir erkeğin ayak sesi olduğu ve yürüyenin ise epey yavaş yürüdüğünü düşündü.

Hemen birinci kattaki yatak odasına geçti ve panjurunda delik olan bir vasistastan bahçeyi izledi. Dolunay vardı, bahçe gündüz gibi aydınlıktı.

Kimsecikler yoktu.

Pencereyi açtı. Bahçe epey sessizdi ve sokaktan görünen de her zamanki gibi tenha bir yoldu.

Cosette yanıldığını düşündü. Bir ses duyar gibi olmuştu. Herhalde bu Weber'in o kusursuz korosunun doğurduğu bir evhamdı. O güzel koro da ormanların engin derinlikleri gözler önüne serilir ve gün batımınında yürüyen avcıların ayaklarının altındaki dalların çatırtısı duyulur.

Genç kız bunları fazla düşünmedi.

Aslında Cosette kişilik bakımından, hemen korkan bir kız değildi. Onun damarlarında o yalınayak gezen, maceraperest çingenelerin kanı vardı. Aslında o bir Tarlakuşu'ydu. Ruhunun en derinliklerinde cesur ve vahşiydi.

Ertesi sabah, karanlık çökerken, bahçede geziniyordu. Aklını dolduran o karman çorman düşünceler arasında, birden bir gece önceki sesleri andıran bir şeyler duyar gibi oldu. Sanki birisi karanlıkta onun çevresindeki ağaçların arasında yürüyordu. Fakat genç kız yaprakların düşerken ya da rüzgârda sallanarak, yerde çıkardıkları bir hışırtının ayak seslerine benzediğini düşündü ve umursamadı. Aslında görünürde hiçbir şey yoktu.

Genç kız çalılığı geçti, eve girebilmek için bir çimi geçmesi gerekiyordu. O açıklıkta yürürken, doğan ay, arkasındaki bir gölgeyi yansıttı.

Cosette korkmuş gibi kalakaldı.

Kendi gölgesinin tam arkasında, mehtap başka bir gölge yansıtmıştı, bu değirmi şapkalı birinin gölgesiydi.

Cosette'in birkaç adım gerisinde duran bir erkeğin gölgesi.

Genç kız kısa bir an, ne konuşabildi, ne bağırabildi, başını bile çevirmedi.

Nihayet olanca cesaretini toplayıp, birden ardına baktı.

Kimseler yoktu.

Yere baktı, o gölge de kaybolmuştu.

Çalıların arasına tekrar girdi, iyice arandı, köşelere baktı, parmaklığa kadar uzandı ve hiçbir şey bulamadı.

Korkuyla donakalmıştı. Bu da bir evham, bir hayal miydi?

Evet ama iki gün art arda. Haydi bir akşam önce o müziğin etkisiyle bir sanrıya kapıldı diyelim, fakat bir kez daha!., işin en belalı yanı, bunun bir hayalet olmamasıydı, hayaletlerin gölgeleri olmaz ve hayaletler değirmi şapkalar takmaz.

Ertesi gün Jean Valjean geri döndü. Cosette ona neler gördüğünü anlattı. Babasının kendisini güçlendirmek için dudak büküp, «Sen küçük bir çılgınsın» demesini bekledi.

Fakat ihtiyar kaygılı gibiydi:

«Bu tehlikeli bir şey olabilir,» dedi.

Bir bahaneyle kızı bırakıp bahçeye çıktı ve Cosette onun parmaklığı uzun uzun incelediğini gördü.

Geceleyin Cosette ansızın uyandı, artık bu kez emindi. Penceresinin önünde yüründüğünü açık açık duyuyordu. Hemen panjurundaki vasistası açıp baktı, bahçede eli sopalı biri dolaşıyordu. Kız tam bağıracaktı ki, ayışığı adamın yüzünü aydınlattı: babasıydı. Cosette yatağına dönerken: «O da kaygılı!» diye düşündü.

Jean Valjean o geceyi ve sonraki geceleri bahçede gezinerek geçirdi. Cosette panjurların arasından onu görüyordu.

Üçüncü gece, ay artık incelmeye yüz tutmuş ve daha geç doğuyordu. Saat sabahın biri olmalıydı. Genç kız, bir kahkaha ve babasının kendisine seslendiğini duydu:

«Cosette!..»

Genç kız hemen üzerine sabahlığını alıp, penceresini açtı.

Babası aşağıda, pencerenin hemen altında, duruyordu.

«Seni rahatlatmak için uyandırdım, bak,» dedi, «işte senin değirmi şapkalı gölgen.»

Adam eliyle çimler üstündeki bir gölgeyi gösterdi, bu sahiden değirmi şapkalı birinin gölgesiydi. Cosette merakla baktı, bu komşu damlardan birinin, bir ocak bacasının gölgesiydi.

Cosette de keyifle gülmeye başladı. Bütün o kaygıları geçiyordu ve ertesi sabah babasıyla kahvaltı ederken, baca şapkalı gölgelerle eğlendi.

Jean Valjean eski huzurunu bulmuştu. Cosette ise baca borusunun daha önce gördüğü gölgenin yönünde olup olmadığını fark etmedi bile. Ay da her gece, gökyüzünün aynı yerinde olamazdı, genç kız bunları da düşünmedi. Gölgesine bakılınca çarçabuk yok olan bir baca borusunun tuhaflığı üstünde fazla durmadı. Çünkü Cosette başını çevirince gölge kaybolmuştu. Genç kızın içi rahatladı.

Geceleyin birinin bahçede yürüme ihtimali aklından iyice silinip gitti.

Fakat birkaç gün sonra başka bir şeyler oldu.

3 HİZMETÇİNİN YORUMLARI

Bahçede parmaklığın az gerisinde, taş bir oturak vardı. Gerçi bu taş bir gürgen

fidanıyla yoldan geçenlerin gözlerinden saklanırdı, fakat yoldan uzatılan bir kol, parmaklıktan geçip taşa ulaşabilirdi.

Aynı nisan ayının bir akşamı, ihtiyar her zamanki gece dolaşmalarından birine çıkmıştı. Güneş batmış olmasına rağmen, Cosette bu taş bankta oturuyordu. Ağaç yapraklarında oynaşan rüzgâr serinlemişti. Cosette düşünüyordu, nedensiz bir kederi vardı, insanın kapıldığı karşı çıkılmaz bir keder. Kim bilir belki de bu vakitlerde aralanan bir mezardan süzülen bir sırrın oluşturduğu bir keder...

Belki de Fantine o gölgelerdeydi.

Cosette usulca yerinden kalktı ve bahçede bir gezindi. Akşam çiyinin ıslattığı otların üzerinde yürürken, bir uyurgezerin dalgınlığıyla kendi kendisine: «Bu vakitte bahçeye çıkarken, nalın giymem gerekecek, insan hemen üşütebilir.»

Taş banka tekrar döndü.

Tam oturacağı zaman, hemen oracıkta kocaman bir taş gördü. Oysa demin bu taş yoktu.

Cosette bu taşa korkarak baktı. Bunun anlamını bilemiyordu. Derken bu taşın buraya kendi kendine gelmediğini, birinin bu taşı buraya koymuş olacağını düşündü. Herhalde parmaklıklardan uzanan bir el bu taşı oraya koymuştu. Bu düşünceyle korktu. Bu kez sahici bir korkuydu. Artık kuşkuya gerek yoktu, taşı belirgince görüyordu. Genç kız taşa dokunmadı bile ve arkasına bile bakmaya cesaret bulmadan koşup eve sığındı. Evin merdivenli balkona açılan giriş kapısını kilitledi ve sürgüledi, kol demirini indirdi, panjurları kapattı ve hizmetçisine:

«Babam döndü mü?» diye sordu.

«Henüz dönmedi, efendim.»

(Hizmetçinin kekeme olduğunu söylemiştik, artık bunun üzerinde fazla durmayacağız.)

Gece gezintilerinden hoşlanan ve bu vakitlerini derin düşüncelerle geçiren Jean Valjean çoğu zaman epey geç dönerdi.

Cosette kadına sordu:

«Akşamları bahçeye açılan panjurları sıkıca kapatıp, o demirden küçük şeyleri halkalara takmayı unutmuyorsunuz, değil mi?»

«Elbette sıkıca kapatıyorum, kaygılanmayın, hanımefendi.»

Aslında Cosette, kadının bu konuda epeyce dikkatli olduğunu bilmesine rağmen:

«Burası o kadar ıssız ki...»

Hizmetçi kadın sanki içini dökecek yer arar gibi:

«Ah! Ne demezsiniz efendim,» diye başladı, «imdat isteyecek vakti bulamadan insanı gırtlaklarlar burada. Hem babanızın da evde yatmaması çok kötü, fakat siz içinizi ferah tutun. Pencereleri zindan pencereleri gibi kapatıyor, panjurları çekiyorum. Bizler gibi yalnız kadınlar! insan düşünmek de istemez, tüyler ürpertici bir şey, geceleyin odaya

giren erkeklerin boğazımızı tıkayıp bize ‘Sus’ dedikten sonra, öldüreceklerini düşünmek bile beni ürpertiyor. Aslında ölümden korktuğum için değil, ne de olsa günün birinde öleceğiz, ama şu katillerin bize dokunacaklarını düşünmek, yüce Tanrım... hem herhalde onların bıçakları da kör bıçaklardır, ah Tanrım!»

Cosette’in tüyleri ürperdi:

«Susun ve her tarafı sıkıca kapatın,» dedi.

Hizmetçi kadının göz önüne serdiği o sahneden korkan Cosette, bir ara o geçen haftaki gördüklerini de düşünerek o kadar korkmuştu ki ona «Şuraya bırakılan iri taşa gidip bir bak» diyecek cesareti bile yoktu. Bahçeye çıkmak bile artık ürkütüyordu. Bütün kapı ve pencereleri dikkatle kilitletti, ve odasına çıkıp kapısını sürgüledi. İlk işi yatağının altına bakmak oldu, yattı ve gece çok iyi uyuyamadı. Gece rüyasında bir dağ kadar kocaman ve içi mağaralarla dolu bir taş gördü.

Gün doğumunda uyanan genç kıza, bir gece önceki korkusu bir kâbus gibi geldi. Güneş doğduktan sonra hep bir gece önceki korkularımıza güleriz, bu da güneşin özel bir erdemidir. Hem korkumuz ne kadar şiddetli olduysa gülmemiz de o oranda olur. Evet Cosette de şakrak biçimde, «Aman Tanrım, ben de neler hayal ettim?» diye düşündü. «Geçen gece de bahçede yürüyen biri olduğuna az daha inanacaktım... Hele şu bacayı şapka sanmam... Ne kadar komik oldum, yoksa korkaklaşıyor muyum?»

O kırmızı kareli perdelerden süzülüp odasını sarıya boyayan güneş genç kıza öyle bir güven aşıladı ki, her şeyi, o iri taşı bile unuttu.

«Bahçede şapkalı adam olmadığı gibi, sırada taş da yoktu,» diye söylendi. «Hayal görmüş olmalıyım.»

Giyindi bahçeye, sıraya koştu. Derken buz gibi terler döktü. Taş oradaydı.

Fakat Cosette’in korkusu kısa sürdü. Gece bizi korkutan şey, gündüzleri meraklandırır. «Bakalım!» diye söylendi.

Epey büyük olan taşı kaldırdı. Altında mektup gibi bir şey vardı.

Bu beyaz kâğıtlı bir zarftı. Cosette hemen zarfı aldı, üstünde adres yoktu, zarfın arka tarafı da mühürsüzdü.

Fakat yarı açık zarf boş değildi. İçinde kâğıtlar vardı.

Cosette kâğıtları çıkardı, artık korkmadığı gibi, merak da etmiyordu, fakat ansızın içi daralmış, kaygılanmış gibiydi.

Cosette zarftan kâğıtları çıkardı. Bu her sayfası numaralı küçük bir defterdi. Genç kız yazının çok ince ve epey güzel olduğunu fark etti.

Cosette isim aradı; yoktu, bir imza, boşuna, o da yoktu. Peki bunlar kime yazılmıştı? Herhalde kendineydi. Gizemli bir el defteri bu sıranın üstüne bıraktığına göre, başkasına olamazdı. Evet ama kimden geliyordu? Cosette karşı konmaz bir çekime kapılmıştı.

Bir ara ellerinde titreyen bu kâğıtlardan, gözlerini almak istedi. Göklere, sokağa, güneşin parlattığı akasyalara, yandaki bir damda uçuşan kumrulara baktı ve sonra bakışlarını

elindekilere çevirdi. İçindekileri öğrenmesinin gerekli olduğunu düşündü.

İşte yazılanlar:

4 TAŞIN ALTINDAKİ AŞK

Tek bir canlıda dünyanın özeti, tek bir canlının Tanrı'ya yaklaşmaya çalışması; aşk budur.

Aşk, meleklerin yıldızlara yolladığı mektuplardır.

Aşk için üzülen bir ruh, ne çok üzgündür.

Bütün dünyayı kaplayan yaratığın olmayışı, ne derin bir boşluktur. Sevilenin ilahlaştığı inkâr edilemez bir şey. Tanrı yaratmayı ruh ve ruhu da aşk için yapmasa, Tanrı'nın aşkı kıskandığı ortaya çıkardı.

Beyaz kordonlu bir şapkadan görünen gülüş, ruhun hayalevine giriş bileti oldu.

Tanrı her şeyin arkasındadır, fakat her şey Tanrı'yı gizler. Eşyalar siyah, yaratıklar ifadesiz. Birini sevmek onu şeffaflaştırmaktır.

Dualara benzeyen düşünceler vardır, bazen, bedenin duruşu ne olursa olsun, ruh diz çökmüştür.

Ayrı kalan sevgililerin vakit geçirme yolları vardır. Onların buluşmalarına, birbirlerine yazmalarına engel olunur değil mi? Ne fark eder, onlar yine de haberleşmek için sayısız yol bulurlar. Kuş sesleri, çiçek kokuları, çocukların gülüşleri, güneşin ışığı, rüzgârın esmesi, yıldız ışınları, bütün doğa onların yine de haberleşmelerine yardım eder. Niye olmasın? Tanrı'nın bütün eserleri aşkın buyruğundadır. Aşk bütün doğaya mesajlarını iletecek ölçüde güçlüdür.

Ey ilkbahar, sen benim ona yolladığım bir mektupsun!

Gelecek, akılda değil, yürektedir. Sevmek; işte sonsuzluğu

dolduracak biricik şey. Sonsuz için de bitmezlik gerekir.

Aşk ruhun parçasıdır. O da ruh gibi yapıdadır, ilahi bir kıvılcımdan doğan aşk bozulmaz, görünmez ve ölmez. Aşk yüreğimizde bulunan, ölmeyen ve sonsuz bir ateştir. Bunu hiçbir şey kısıtlayamaz ve hiç kimse söndüremez. Bunun ta iliklerimize değin yandığını hisseder, göklere kadar parladığını görürüz.

Ey aşk, ey yakarış! Uzlaşan iki ruhun, birleşen yüreklerin birbirlerinin ta içine giren iki bakışın tutkusu... Ah mutluluklar, yine geleceksiniz değil mi? Yalnızlıkta o ikili gezintiler, ilahi ve ışıklı günler. Zaman zaman meleklerin hayatlarından kopan ve insanoğlunun kaderini delip geçen saatleri hayal ettim.

Sevenler için, bitimsiz bir süreden daha eşsiz mutluluk olamaz. Aşk dolu bir hayattan sonra, yine aşk dolu bir enginlik. Bu aslında fazladan bir mutluluk olurdu. Fakat aşkın kişiye sağladığı mutluluğa Tanrı bile katkıda bulunamaz. O cennetin, aşk insanın bütünlüğüdür.

İki şey için bir yıldıza bakarız, epey ışıltılı, parlak ve sır yüklü olduğundan. Oysa yanımızda daha ışıklı ve daha sırlı bir pırıltı vardır: Kadın.

Ne olursak olalım, nefes almadan yaşamayız, boğulur gideriz. Aşk mahrumiyeti sonucu ölmek ne hazin, bu da ruhun soluksuz kalıp boğulması sayılır değil mi?

İki canlı aşkın meleksi ve ilahi varlığında birleşip eridikten sonra, hayatın sırrını buldular sayılır. Onlar artık aynı kaderin ikili bitişi sayılır. Aynı ruhun iki kanadı, mutlu ol ve göklerde süzül.

Bir gün, önünüzden bir kadın yürürken ışığını hissedecek

olursanız, yandınız!.. Artık seviyorsunuz. Tek yapacağınız sadece onu düşünmek ve böylece onun da sizi düşünmesini sağlamak olacaktır.

Aşkla başlayanı sadece Tanrı tamamlar.

Gerçek aşk kaybedilen bir eldiven ya da bulunan bir mendille üzülür veya sevinir, özveriyi ve umudu için onun sonsuza ihtiyacı olur. O hem yücelikten, hem de en küçükten oluşur.

Eğer taşsanız mıknatıs olun, bitkiyseniz hisli olun, insansanız âşık olun.

Aşka hiçbir şey yetmez. Mutluluğa sahip olan, enginleri ister, göklerde olan cenneti. Birbirini sevenler, bütün bunları aşk kapsar, aramayı bilin. Aşk gökyüzünde olan bir şeye sahiptir, düşünceye dalmaya ve daha fazlasına: Tutkulara.

Gönlümün sultanı hâlâ o parka geliyor mu? Hayır, efendim. Pazarları bu kiliseye mi gider? Hayır, artık gelmiyor. Sürekli bu evde mi oturuyor? Başka yere taşındı. Nereye gitti? Söylemedi.

Ah, ruhunun adresini kaybetmek, ne de korkunç!

Aşkın çocuklukları vardır, ama diğer tutkuların sıradanlaştığı olur. Kişiyi küçülten tutkular yok olsun, yaşasın insanı çocuklaştıran aşk!

Ne garip biliyor musunuz? Artık ben karanlıklardayım, o giderken ışığımı da yanında götürdü.

Ah onunla el ele, aynı kabirde yan yana yatabilmek, bazen karanlıklarda birbirimizin parmağını okşayabilmek, bu bana yeterdi.

Sevdiğimiz için mi üzülüyorsunuz? Daha fazla sevin, aşktan

ölmek yaşamak gibidir.

Seviniz, bu azaba katılan ışıklı bir değişimdir. Can çekişmede bile sarhoşluk vardır.

Kuşların mutluluğu: yuvaları olduğu için sürekli öterler.

Aşk, cennet havasının ilahi soluğudur.

Derin duygulara sahip olan içtenlikli bilge ruhlar, insanı Tanrı'nın var ettiği gibi kabullenin. Bu uzun bir deneme, gizemli bir kaderin gerçekdışı hazırlanışıdır. Bu kader, bu gerçek kader, insanoğlu için mezarın ilk merdiveninde başlar. O zaman kendisine bir şey görünür ve o da bu «son»u tercih etmeyi bilir. «Son» Bu kelimeyi iyice düşünün, yaşayanlar sonsuzu görür, ama «son» sadece ölülere özgüdür. Sadece bedenleri, şekilleri, görüntüleri sevenlere yazıklar olsun. Ölüm ondan her şeyi çekip alacaktır. Ruhları sevin, sevin ki ölümün ötesinde bile onlara kavuşasınız. »

Geçen gün sokakta epey yoksul bir delikanlı gördüm, fakat o âşıktı. Kasketi eskiydi, giysisi yıpranmıştı, ayakkabıları delikti, fakat ruhu yıldızlar gibi ışıklar saçıyordu.

Ah ne güzeldir, sevilmek, fakat daha iyisi sevmektir. Tutku yüreğin cesur olmasına neden olur. Yürek artık iyice temizlenmiştir, en yükseklere uzanır. Bir buzulda, bir ısırganın yeşermeyeceği gibi, böyle bir yürekte gereksiz bir düşünce filizlenmez. Yüksek ve huzurlu ruh, sıradan tutku ve heyecanları barındırmaz. O bu dünyanın, bulut ve gölgelerinin üstünde delilikleri, yalanları, kinleri, tutkuları ve yoksullukları geride bırakarak, göklerin mavisinde yaşar. Dağ doruklarında depremler nasıl duyulmazsa, o da artık kaderin derin ve gizli sarsıntılarını duymaz.

Sevenler olmasa, güneş hiç doğmazdı.

5 COSETTE VE MEKTUP

Cosette bu satırları okurken, usulca kendinden geçip, hayalleri daldı. Son satırı okuduğunda, bakışlarını kaldırdı, o alımlı subay (onun geçeceği saatti) gururla parmaklığın önünden geçti. Cosette onu mide bulandırıcı buldu.

Tekrar defteri incelemeye başladı. Cosette yazıyı çok işlek buldu, aynı el, fakat farklı mürekkepler kullanılmıştı. Mürekkep zaman zaman fazla siyahtı, zaman zaman da içine su katılmış gibi silikleşiyordu. Demek bu yazılar, birkaç günün eseriydi. Düzensizce kâğıda karalanan bir düşünce, bir iç çekiş...

Cosette şimdiye dek böyle bir şey okumamıştı. El yazılarıyla dolu bu satırlarda, karanlık değil, aydınlıklar görüyor ve bunu, kapısı aralı duran bir tapınağa benziyordu. Bu sır küpü satırların her biri, onun gözlerinin önünde parlıyor ve ruhunu alışılmadık bir ışıkla aydınlatıyordu. Aldığı eğitimde ona sürekli ruhtan söz edilmiş, fakat hiçbir zaman aşktan söz edilmemişti. Tıpkı kibritten söz edip de aleve ilişilmemesi gibi. Oysa on beş beş sayfa tutan el yazısı, ona birden bire aşkı, acıyı, kaderi, hayatı, sonsuzluğu, her şeyin başını ve sonunu açıklıyordu. Açılan ve bir avuç ışık yayan bir el gibi. O, bu satırlarda tutkulu bir kişilik, ateşli, eliaçık ve namuslu bir genç, ilahi bir irade, engin bir acı, yine bitimsiz bir umut, daralmış bir kalp ve çiçeklenmiş bir sarhoşluğun izini seçti. Bu el yazıları ne anlama geliyordu? Bir mektup. Adressiz, tarihsiz, isimsiz ve imzasız bir mektup. Gerçeklerden oluşan bir sır, bir meleğin taşıyabileceği bir aşk iletisi, dünyanın dışında verilen bir buluşma yeri, bir hayalden, bir gölgeye geçen bir aşk mektubu.

Bu kimliği meçhul adam, sakin ve huzurlu, ölüme sığınmaya ve sevdiğine, göremediğine kaderin sırrını, hayatın anahtarını, aşka göndermek istemişti. Bunu kaleme alanın, bir ayağı mezarda ve bir parmağı göklerde olmalıydı. Bir kâğıda dökülen bu kelimeler, ruh damlaları gibiydi.

Evet ama bunları kim yollamıştı? Bunları kim yazmıştı?

Cosette bir an bile bocalamadı. Tek bir erkek:

O!

Derken aklında bir ışık parladı, her şeyi belirgince gördü. Tarifsiz bir sevinç ve derin bir kaygı duydu. Evet işte, kendisine yazan o idi. Burada olan da o. Kolunu parmaklıklar arasından uzatıp kâğıtları oturağın üzerine, taşın altına bırakmıştı. O kendisini bulmuştu. Cosette, onu unutmuştu o sırada. Evet ama sahiden unutmuş muydu? Hayır, kesinlikle. Bunu düşünmek bile delilik. Bunu nasıl düşünebilmişti ki? Cosette de onu sürekli sevmiş, ona hep tapmıştı. Evet gerçi bir zaman için ateşi küllenmişti, fakat gizli gizli daha da derinlerde yanan bu ateş, tekrar alevlenmiş ve onu da yakıyordu. Bu defter onun ruhundan kendi ruhuna akan bir kıvılcımdı ve Cosette yangının başladığını hissediyordu. El yazılarındaki her kelime, onun ruhuna işliyordu.

«Evet evet,» diye söyleniyordu. «Bütün bunları nasıl da anladım, ben bunları onun gözlerinden okumuştum.»

Üçüncü kez sayfaları okuyup bitirmişti. Teğmen Theodule'ün yine parmaklığın önünden mahmuz sesleriyle geçtiğini duydu. Cosette başını kaldırdı. Onu ahmak, küstah, sersem, mide bulandırıcı ve epey çirkin buldu.

Onun kendisine gülümsediğini görünce, hemen başını çevirdi. O aptalın başına hemen bir şey fırlatabilirdi.

Cosette koşarak içeri girdi. Odasına çıktı ve o yazıları bir daha okuyabilmek için odasına kapandı, okumak ve ezberlemek için. Defalarca okuduktan sonra zarfı öpüp koynuna attı.

Cosette en büyük aşka, meleksi bir aşka gidiyordu. «Cennet» ona bir uçurum açmıştı.

Cosette o günü rüya gibi yaşadı. Düşünemiyordu bile. Aklı karışmıştı. Hiçbir sonuca ulaşamıyor, titreyerek umutlanıyordu. Fakat neyi umuyordu? Belli belirsiz şeyler. Hiçbir şeye inanmak istemediği gibi, kendisini hiçbir şeyden mahrum etmek de istemiyordu. Yüzü giderek soluyor, bedeni ürperiyordu. Çoğu zaman, kendisini bir hayal dünyasına girmiş sanıyor ve kendisine: «Bütün bunlar doğru mu?» diye sorup koynundaki mektuba dokunuyordu. Kâğıdın etine battığını hissediyordu. Jean Valjean o anda onu görmüş olsa, onun gözbebeklerinden yayılan bu sonsuz sevinçle titrerdi.

Cosette belki yüzüncü kez: «Evet evet,» diyordu, «bu o! bunları yazan o.»

Bunu bir tansık gibi değerlendiriyordu. Herhalde, meleklerin yardımıyla ona tekrar kavuşmuştu.

Ah aşkın o insanı değiştirmesi, ey düşler! Bu ilahi tesadüf, meleklerin iyiliğine neden olan ve bir hırsızın başka bir hırsıza Charlemagne avlusundan, La Force Cezaevinin damlarının üstünden Aslanlar Çukuruna fırlattığı bir hamur topağından başka bir şey değildi.

6 YAŞLILAR EN UYGUN VAKİTLERDE SOKAĞA ÇIKARAK İYİLİK EDERLER

Karanlık olunca Jean Valjean her zaman yaptığı gibi dolaşmaya çıktı. Cosette de süslenip püslendi. Saçlarına yeni bir şekil verip, kendisine en uygun biçimde taradı. Dekolte yakalı, bağrını ortada bırakan bir elbise giydi. Aslında bir genç kız için, bu ağır tuvalet yine de güzeldi. Cosette niye böyle süslendiğini bilmiyordu.

Dışarı çıkmayı mı istiyordu? Hayır.

Bir ziyaretçi mi bekliyordu? Hayır.

Gün batımında bahçeye çıktı. Hizmetçi kadın, arka avluyu gören mutfakta bulaşık yıkıyordu.

Cosette eliyle yüzüne değen dalları aralayıp, ağaçlar altında yürümeye koyuldu.

Böylece taş oturağa yaklaştı.

O irice taş yerindeydi.

Genç kız oturdu ve pamuk gibi ellerini, okşamak ve ona teşekkür etmek istercesine taşın üstüne koydu.

Derken tuhaf bir duyguya kapıldı. Biri arkasında duruyormuş gibi geldi ona.

Başını çevirip doğruldu:

O'ydu!

O... Başı açıktı. Solgun ve zayıflamış gibiydi. Alacakaranlıkta onun siyah elbisesi belli belirsiz seçiliyordu. Gün batımı, onun o hoş alnını ve gözlerini karanlığa boğmuştu. Belirsizce, onda ölümden ve geceden bir şeylerin varlığı seziliyordu. Yüzü, biten gün ışığıyla uzaklaşmak isteyen bir ruhun düşüncesiyle aydınlanmıştı.

O bir hayalet gibi görünse de, erkek değildi.

Şapkasını birkaç adım berideki çalıların üstüne atmıştı.

Bayılacak gibi olan Cosette bağırmadı, sadece birkaç adım geriledi. Çünkü ona doğru çekildiğini hissediyordu. Oysa o kımıltısızdı. Genç kız o görmediği gözlerin kendisine tarifsiz bir hüzünle baktığını hissetti.

Kız gerilerken, önüne çıkan bir ağaca yaslandı. O olmasa düşerdi. İşte o zaman onun sesini duydu, şimdiye dek hiç duymadığı sesini, yaprak hışırdamaları arasından yükselen o ses, şöyle fısıldıyordu:

«Özür dilerim, geldim, yüreğim dolu, artık daha uzun yaşayamayacağımı anladım ve geldim. Size derdimi dökmek istiyorum. Bankın üzerine bıraktıklarımı aldınız mı? Beni tanıdınız mı? Benden korkmayın, uzun zaman geçti, bana baktığınız o günü hatırlıyor musunuz? Parkta, o yontunun altında, bir de babanızın kolunda önümden geçtiğiniz gün, 16 Haziran ve 2 Temmuz... Hayli zaman oldu neredeyse, bir yıl kadar. Uzun zamandır sizi gördüğüm yok. Sizi o sandalye kiralayan kadına sordum, artık parka uğramadığınızı söyledi. Batı Sokağında bir binanın üçüncü katındaydınız. Bakın nasıl biliyorum? Ben ardınız sıra geliyordum. Başka ne yapabilirdim? Apansız kayboldunuz. Bir kez sizin geçtiğinizi görür gibi oldum, Odeon kemerleri altında gazete okuyordum. Koştum fakat siz değildiniz. Bu sizin şapkanıza benzeyen şapka giyen biriymiş. Geceleri buraya geliyorum. Korkmayın beni gören yok. Pencerelerinize yakından bakmaya geliyorum. Size ayak seslerimi duyurmamak için ağır adımlarla yürüyorum, çünkü sizi korkutabileceğimi düşündüm. Geçen gece arkanızdaydım, siz başınızı çevirir çevirmez, hızla kaçtım. Yine bir akşam şarkı söylediğinizi duydum, ne kadar sevindim. Panjur gerisinden sizin şarkılarınızı dinlememi dert etmezsiniz, değil mi? Bunun size bir zararı dokunmaz değil

mi? Çünkü siz benim meleğimsiniz. Size bir parça sokulmama izin verin. Sanırım aşktan öleceğim. Ah bilseniz sizi nasıl seviyorum ben. Bağışlayın beni, sizinle konuşuyor, neler söylediğimi de biliyorum, belki sizi öfkelendiriyorum. Bana kızmıyorsunuz değil mi?»

Cosette:

«Anneciğim!» diye fısıldadı.

Sanki ölüyormuş gibi, yere serildi.

Marius onu yakaladı, yoksa düşecekti. Onu kollarına aldı ve ne yaptığını bilmeden bağrına bastı. Kendisi de titrediği halde, yine de onu tutuyordu. Uçuyor gibiydi. Bir yandan ilahi bir şey yaptığını düşünüyor, bir yandan, günaha girmekten korkuyordu. Aslında şu olağanüstü kıza karşı hiçbir heves duymuyor, onu ölesiye seviyordu.

Cosette onun elini tutup göğsünün üstüne götürdü. Marius hışırdayan mektubunu hissetti, kekeler gibi:

«Yoksa beni seviyor musunuz?» diye sordu.

«Bunu biliyorsun...»

Cosette soluk gibi kısık bir sesle konuşmuştu.

Kızaran yüzünü genç adamın bağrına gömdü. Marius gururlanmış ve sarhoşa dönmüştü.

Birlikte hemen yanlarındaki sıraya oturdular. Artık konuşmuyorlardı. Yıldızlar çıkmaya başlamıştı. Dudakları nasıl birleşti, Tanrı bilir. Bu öpüşme kuşların cıvıltısı, karların erimesi, güllerin açması, doğan günün kararan ufukları aydınlatması gibi, kendiliğinden oluvermişti.

Sadece bir öpücük, olancası bu.

Ansızın ikisi de titreyerek karanlıkta parlak gözlerle bakıştılar.

Ne gecenin serinliğini, ne taşın katılığını, ne nemli toprağı, ne otları fark ettiler, hiçbir ses duymuyorlardı. Bakışıyorlardı ve kalpleri çeşitli düşüncelerle doluydu. Yine nasıl olduğunu bilmeden el ele tutuşmuşlardı. Genç kız, ona bahçeye nasıl girdiğini sormadı, onun yanında olması kendisine çok alışıldık geliyordu.

Arada bir Marius'ün dizi, Cosette'in dizine değiyordu ve ikisi de ürperiyorlardı.

Usulca açıldılar, konuşmaya başladılar. Birbirlerine içlerini döktüler. Başlarının üstündeki gece kusursuz ve sakindi. Ruhlar kadar lekesiz bu iki genç birbirlerine açıldılar, hayallerini, sarhoşluklarını, korkularını anlattılar. Öteden birbirlerini nasıl taparcasına sevdiklerini, birbirlerini görmemekten gelen acıyı, üzüntüyü dile getirdiler. Henüz çocuk sayılan bu gençler, saf ve rahat, en içten duygularını birbirlerine anlattılar. Bu iki ruh birbirine aktı, karıştı, o kadar ki bir saat sonra genç adam, genç kızın ruhunu almış ve

genç kız da delikanlının ruhunu. Birbirlerinin ruhlarına girip, bundan eşsiz mutluluk duydular, gözleri kamaştı.

Konuşmaları bittiğinde, söylenecek her şeyi söyledikten sonra, genç kız başını onun omuzuna koyup sordu:

«İsminiz ne?»

«Marius; sizinki?»

«Cosette.»

ALTINCI KİTAP HAŞARI GAVROCHE

1 RÜZGÂRIN SEVİMSİZ ŞAKASI

1823 yılından beri, hancıların meyhanesi giderek yoksullaşıp iflasa sürüklendiğinden bu yana kendilerine iki çocuk daha gelmişti. İki erkek çocuk. Böylece tam beş çocukları oluyordu. İkisi kız, üçü erkek. Bu kadarı onlar gibi yoksul bir aile için fazla sayılırdı.

Hancılar o son doğan iki çocuklarından, talih eseri hemen kurtulmuşlardı. Üstelik, onlar henüz bebekken.

Kurtulmuşlardı kelimesini kullanabiliriz, çünkü hancı kadında epey tuhaf bir eğilim vardı. Aslında bu da az rastlanmayan bir şeydi.

Örneğin Meraşal de La Mothe-Houdancourt gibi, hancı kadın sadece kızları için anneydi. Anneliği onlarla biterdi. İnsanlara beslediği kin, oğullarında başlıyordu. Oğullarına gelince, alçaklığı güçlü bir duruma gelirdi. Onlar kalbinde zorlu bir virajdı. Daha önceleri gördüğümüz gibi o büyük oğlundan da nefret ediyordu, fakat o sonradan gelenlerden neredeyse iğrendi. Neden? Çünkü tartışma gerektirmez bir nedenle bu kadın şöyle diyordu:

«Bir etek dolusu çocukla, ne yapayım?»

Hancıların bu en son oğullarından nasıl kurtulduklarını, dahası onları nasıl kullandıklarını anlatalım.

Birkaç bölüm önce kendisinden söz ettiğimiz şu güzel hizmetçi kız Magnon, iki çocuğuna Gillenormand'dan bir para koparmayı başarmıştı. O zamanlar kadın Celestin Sokağında yaşıyordu, fakat otuz beş yıl önce kuşpalazı salgını bu mahalleyi kasıp kavurmuştu. Salgın Seine Nehri kıyısındaki mahallelerde başlamıştı. Salgın sırasında doktorlar, günümüzde «tentürdiyot» denilen ilacı geliştirdiler. Oysa o sıralarda onun yerine şap kullanırlardı. İşte bu salgında Magnon kız, iki oğlunu aynı günde kaybetti. Biri sabah, diğeri aynı günün akşamında... Bu, kadın için ani bir darbe oldu. Çocuklar anneleri için anamal gibiydi: Ayda seksen frank. Bu parayı Bay Gillenormand adına onun tahsildarı düzenlice her ay verirdi. Çocuklar ölünce artık bu paraya da veda etmek gerekecekti. Magnon, buna bir çare aradı. Onun yaşadığı o yeraltı dünyasında herkes birbirini tanır ve sırlar hiç de sır olarak kalmazdı. Magnon'a, küçük yaşta iki erkek çocuk gerekiyordu, hancıların hiç sevmediği, başlarından savmak istediği iki oğulları vardı. Üstelik talih eseri, aynı cinsiyette ve aynı yaşta çocuklar. Biri için iyi bir düzen, diğerleri için ise tam bir yatırım. Hancının çocukları küçük Magnonlar'a dönüştüler. Kadın eski mahallesinden ayrılarak Clocheperce Sokağında bir eve taşındı. Paris'te insanın kimliği bir sokaktan diğerine geçince kaybolur.

Hiçbir şeyden haberi olmayan nüfus dairesi, belge filan istemedi. Bu değiş-tokuş çok basit bir şekilde gerçekleşti. Fakat o cin hancılar çocuklarını beleşe vermiyordu, onlar için ayda on frank istedi. Magnon buna evet dedi ve hatta hemen ödedi. Bu arada Mösyö Gillenormand her ay oğulları sandığı çocuklar için seksen frank göndermeyi sürdürüyordu.

Her altı ayda bir, sözde, oğullarını ziyarete gelirdi. Değişimi ruhu bile duymadı. Magnon, adama iltifatlar yağdırırdı:

«Bakın efendim, çocuklar giderek size benziyorlar.»

Bu arada kılık değiştirmekte uzmanlaşan Hancı adını değiştirmiş, Jondrette olmuştu. Büyük kızlar ve Gavroche iki küçük kardeşlerinin varlığını belli belirsiz biliyordu. Sefaletin bu en alt katmanında olanlar, ahmakça bir kayıtsızlıkla yaşarlar ve yaratıkları kurtçuk gibi görürler. Yaşamlarının karanlığındaki bu gölgeler belirsiz gölgelere benzer, bir görünüp bir kaybolur.

Oğullarını Magnon'a teslim eden hancı kadın, aynı günün akşamı, vicdanının rahatsız olduğunu hisseder gibi olmuş ve eşine:

«Evet ama, biz çocuklarımızı başımızdan savdık gibi,» demişti.

Bilmiş Thénardier, ağırbaşlı bir tavır takınmış ve karısının içini rahatlatmak için şöyle demişti:

«Jean Jacques Rousseau daha da kötüsünü yapmadı mı?»

Karısı bu kez ürkerek:

«Peki ama ya polis öğrenirse bunu? Dinle beni, bu yaptığımız pek doğru sayılmaz, ne dersin?»

Adam onu susturdu:

«Her şey kitabına uygun. Kimsenin ruhu bile duymaz. Hem beş kuruşu olmayan çocuklarla kim ilgilenir ki?»

Magnon, kanunsuzlar sınıfının süsüydü. Güzel ve inceydi. Parasının çoğunu giyimine harcardı, havalı ama yine de sefil evini, kendisi gibi günahkâr bir kadınla, Fransızlaşmış usta bir İngiliz hırsız kızla paylaşıyordu. Sonradan Parisli geçinen bu İngiliz'in, epey paralı tanıdıkları vardı. Madalyalı görevliler ve tiyatrocu Matmazel Mars ile ilişkisi olan bu suçlu kadın, daha sonra polis dosyalarına «Matmazel Miss» olarak geçecekti.

Magnon kızın evine alınan o iki çocuk yaşamlarından memnundu. Pek de kötü kalpli olmayan Magnon, seksen frank getiren bu çocuklar iyi kötü besler ve epey iyi giydirirdi. Hatta onları «beyefendiler» gibi yetiştirdi. Aslında çocuklar için bu analık, kendi annelerininkinden daha iyiydi. Magnon kız kibarlık budalası olduğu için, bir hanımefendi gibi davranır ve çocukların önünde kaba sözlerle konuşmazdı.

Böylece birkaç yıl gelip geçti. Hancı halinden hoşnuttu. Yine o on franklık parayı almaya geldiği bir gün, Magnona:

«Babalarının artık onları eğitme vakti geldi,» dedi.

Sonra hemen çocuklarının şansı döndü ve o güne kadar, kötü kaderlerinden uzakta yaşayan bu yavrular, birden hayata atıldılar ve kendilerini korumak zorunda kaldılar.

Tehlikeli suçluların yığınlar halinde yaşamaları, bu toplum döküntüleri için bir felaket, ama toplum için temizliktir, tıpkı hancıların o sıkıntı verici inlerinde olduğu gibi. Çoğu zaman böylesi felaketlerin birbirleriyle ilişkileri bulunur. İşte hancıların tutuklanmaları, Magnon ile suçortağı o Matmazel Miss'in yakalanmalarına neden olacaktı.

Magnon'un, Eponine'e cezaevinden gelen ve Plumet Sokağıyla ilgili notu vermesinden birkaç gün sonra Cloc-Heperce Sokağında ani bir arama başlatıldı. Magnon'la Matmazel Miss yakalandılar. Kuşku çeken tüm bina sakinleri bu tuzağa düştü. Bu sırada, yukarıda değindiğimiz o küçük çocuklar arka avluda oynuyorlardı. Bundan dolayı polisin aramasından haberleri olmadı. Baskın onları kapsamamıştı, fakat içeri girdiklerinde evi ve yaşadıkları odaları fazla buldular. Sokağın tam karşısındaki bir ayakkabı tamircisi çocukları çağırdı ve annelerinden bir haber iletti. Kadın, çocuklara bir pusula bırakmıştı. Bu pusulada Mösyö Gillenormand'dan, parayı getiren o tahsildarın adresi yazılıydı.
Mösyö Barge, Tahsildar, Sicilya Kralı Sokak, No: 8.

Ayakkabıcı, çocuklara annelerinin artık burada olmadığını ve kendilerinin de bu adrese gitmek zorunda olduklarını söyledi.

«Artık burada yaşamıyorsunuz, oraya gidin. Hemen yakında, soldan ikinci sokak. Şu pusulada adres var.»

Çocuklar perişandı. Büyük oğlan küçüğün elini tuttu. Beraberce yürüdüler. Büyük oğlan üşüyordu, soğuktan donan parmakları kâğıdı iyi tutamadı ve tam sapaktan dönerlerken, ani bir rüzgâr çocuğun elindeki kâğıdı uzaklara attı. Hava kararmıştı, çocuk bir daha o kâğıdı bulamadı.

Nereye gideceklerini bilemeyen çocuklar başıboş dolaşmaya başladılar. Bu arada karanlık çökmüştü.

2 NAPOLEON'DAN YARDIM ALAN KÜÇÜK GAVROCHE

İlkbahar, insanı sadece üşütmekle kalmayıp, neredeyse donduran buz gibi kuzey rüzgârları da getirir. En güzel günlerin keyfini bozan bu fena rüzgârlar iyi ısınmış bir odayı hemen soğutan ve iyi kapanmamış bir kapı ya da pencereden giren cereyanı andırır. Sanki bahar gününde bile, o sıkıntılı kışların kapısı aralanmış gibi içeri rüzgâr girer.

1832 yılında, bu zamanın en güçlü salgını Avrupa'da başladı. O yılın ilkbaharında, bu karayel daha da dondurucu olmuştu. O zaman aralanan kış mevsiminin kapısı değil, daha

lanetli bir kapıydı: Mezar kapısı. Bu karayelde koleranın nefesi vardı.

Meteoroloji için, bu soğuk rüzgâr, epey güçlü elektriksel gerilimler içerdiğinden, çoğu zaman gök gürültülü ve şimşekli fırtınaların kopmasına yol açardı.

Yine bu rüzgârların epey şiddetle estiği bir akşam, geç vakitte şehir sakinleri yeniden paltolarına sarılmışlardı, sanki ocak ayı geri gelmiş gibiydi. İşte böyle bir akşamda, pılı pırtılar içinde neşeyle dolaşan Küçük Gavroche, Orme-Saint-Gervais Mahallesinde bir berber dükkânının önünde durmuş, beğenen gözlerini vitrine dikmişti. Boynuna atkı gibi nereden bulduğu belirsiz yünlü bir kadın şalı sarmıştı. Küçük Gavroche, berberin camının arkasında ağır ağır dönen bir gelin başını beğeniyle izliyordu. İyi taralı saçları ve portakal çiçekleriyle süslü bu balmumundan yapılma gelin başı, gelip geçenlere şen gülüşünü sunuyordu. Fakat gerçek daha farklı, çocuğun niyeti ise bambaşkaydı. O yine dükkânın önündeki vitrinde duran bir sabunu yürütüp yürütemeyeceğini düşünüyordu. Yandaki bir aralıktan elini sokup alacağı bu sabunu, şehir dışı yerlerdeki bir berbere bir meteliğe okutabilirdi. Çocuk çoğu zaman bu kokulu sabunlarla öğle yemeklerini sağlardı. Çok iyi yaptığı bu işe bir isim bulmuştu: «Berber tıraşı.»

Bir yandan gelin başına beğeniyle bakıp, göz ucuyla sabunu izleyen hergele, dişleri arasında bir şeyler söylüyordu: Salı. Hayır, salı değildi. Fakat salı da olabilirdi. Evet salıydı.

Bu monoloğun asıl anlamını kimsecikler bilemezdi.

Fakat kim bilir, bununla son yemek yediği günü erekliyorsa, tam üç gün geçmişti, çünkü o gün cumaydı.

İyi yanan bir sobayla epeyce sıcak dükkânında bir müşterisini tıraş eden berber, göz ucuyla şu donmuş, ama bilmiş yüzlü yumurcağa bakıyordu. Elleri cebindeki küçük düşmanın, aklında bir fenalık olduğundan neredeyse emindi.

Gavroche gelin başını ve Winsdor sabunlarını izlerken, biri daha büyük, diğeri daha küçük epey iyi giyimli iki çocuk el ele dükkânın kapı tokmağını çevirip ürke çekine içeri girdiler. Çocuklardan biri yedi, diğeri beş yaşlarında kadardı. Bir ricadan çok bir inlemeye benzeyen ve yakınan bir sesle, berberden bir şey istediler, kim bilir belki yardım, belki de bir sadaka. Çocukların ikisi de aynı anda konuştuklarından sözleri iyi anlaşılmıyordu, küçük hıçkırıyor, büyüğü ise dişlerini takırdatıyordu.

Berber, yüzünde müthiş bir ifadeyle onlara döndü ve elindeki usturayı sallayarak sol eliyle büyük oğlanı ve diziyle küçüğü iterek, onları dışarı attı ve kapısını kapatıp işine döndü.

«İnsanı boş yere üşütmenin ne anlamı var!» diye söylendi.

Çocuklar ağlayarak yürümeyi sürdürdüler, bu arada bir bulut gelmiş ve yağmur başlamıştı.

Küçük Gavroche koşarak onlara yaklaştı:

«Derdiniz nedir, çocuklar?»

Büyük oğlan burnunu çekerek:

«Nerede kalacağımızı bilemiyoruz,» dedi.

Gavroche:

«Bunun için mi ağlıyorsunuz? Ne iş be, bu da dert mi? Olacak şey değil! Ne aptal çocuklar!»

Üstünlüğünü alayla gizleyip sevecen bir koruma ifadesi takındı:

«Haydi, benimle gelin!»

Büyük oğlan:

«Peki efendim,» dedi.

Çocuklar bir piskoposun ardı sıra gider gibi onun ardından yürüdüler, ağlamayı bırakmışlardı.

Gavroche bir yandan yürüyor, beri yandan da berber dükkânına öfkeli bakışlar atıyordu:

«Şu ahmak suratlı berber de ne vicdansızmış! İngiliz bozuntusu!»

Onları, art arda bir dizi halinde yürüdüklerini gören şapkasız bir kız çınlayan bir kahkaha attı. Bu gülüşü yürüyenler adına epey saygısızcaydı.

«Merhaba Matmazel Omnibüs,» diye sataştı Gavroche ona.

Daha sonra tekrar berberi düşünerek:

«Demin onu ahmağa benzeterek yanıldım; o bir yılan. Hey perukçu, ben bir çilingir bulmaya gidiyorum, kuyruğuna bir çıngırak taktıracağım.»

Berbere öfkelenmişti, bir çamurdan atlarken, elinde süpürgesi ve Brocken'de Faust'a rastlaması beklenen, bıyıklı ve sakallı bir kapıcı kadına da şöyle sataştı:

«Hey Madam, atınızla mı çıktınız?»

Sonra oradan geçen bir adamın parlak çizmelerini çamurladı.

Adam epey öfkelenmişti:

«Hergele!» diye haykırdı.

Gavroche boynundaki atkıdan, yüzünü çıkarıp:

«Mösyönün bir şikâyeti mi var?» diye sordu.

«Evet, senden şikâyetçiyim,» dedi beriki.

Gavroche güldü:

«Şikâyet ofisi kapandı, şikâyet kabul etmiyoruz.»

Bu arada yokuş yoldan geçerken, bir konağın kapısında pılı pırtı içinde dilenci bir kız

gördü. Kızın kısalan eteği dizlerini ortada bırakıyordu. Kız artık bacaklarını böyle gösterecek yaşta değildi, on üç, on dört yaşında olmalıydı. İşte büyümenin acı cilveleri. Çıplaklığın elverişsiz olduğu yaşta eteklik boyu kısalır.

Gavroche ona acıyan gözlerle bakıp:

«Zavallı kız! Donu bile yok. Haydi al da, şunu örtün.»

Boynunu ısıtan o yün atkıyı kızın soğuktan morarmış cılız omuzlarına attı ve atkı tekrar şala dönüştü.

Küçük kız ona afallayarak baktı ve şalı teşekkür etmeden kabullendi.

Yoksulluğun bu döneminde insan, artık sızlanmayı bıraktığı gibi, kendisine edilen iyilik için teşekkür etmeyi de unutur.

Bu işi de yapan Gavroche, soğuktan dişlerini tıkırdattı: «Brr...»

Aziz Martin'den(*) bile daha bonkör davranmıştı.

(*) Aziz Martin: Dilenciye üstlüğünün yarısını verdikten sonra Tanrı onu ısıtmak için güneşi açtırır. Bizim «pastırma yazı» adını verdiğimiz döneme Fransızlar da «Aziz Martin Yazı» derler.

Martin, en azından dilenciye üstlüğünün yarısını vermiş, diğer yarısını kendisine saklamıştı.

Çocuk soğuktan «brr» der demez, sağanak şiddetlendi. Şu alçak yağmurlar, sanki iyilik edenleri cezalandırır.

Gavroche bağırdı:

«Bu da ne! Yağmur tekrar başladı. Yüce Tanrım böyle giderse kuyruğu titretirim!»

Gözlerini buluta çevirip, tehdit etti:

«Sen de gününü göreceksin!»

Tekrar yürümeye başlarken, şalına sarılmış olan dilenci kıza baktı:

«Oh, en azından güzel tüyleri olan biri!..»

Yeniden yürüdü, çocuklar da ardı sıra geliyorlardı.

Tam o sırada demir çubukla sağlamlaştırılmış bir dükkânın önünden geçiyorlardı. Burası fırıncıydı. Artık ekmekleri de altın gibi demir kafesler gerisinde saklıyorlardı. Gavroche çocuklara dönerek:

«Yemek yediniz mi?»

Büyüğü yanıtladı:

«Hayır efendim, sabahtan beri bir şey yemedik.»

Gavroche havalı bir tavırla sordu:

«Ya, demek sizin aileniz yok?»

Zaman zaman bir düşünür gibi bilgelik taslayan Gavroche:

«Çoğu zaman bilmemek bilmekten daha iyi olur,» dedi. Büyük oğlan anlattı:

«İki saattir yürüyoruz, direk altlarında, köşelerde bir şeyler arandık ama bulamadık.»

Gavroche yine bilgeliğini gösterdi:

«Bilirim, köpeklerden bize bir şey kalmaz ki.»

Biraz susup ekledi:

«Ya, demek ailemizi yitirdik, ne yapacağımızı da, onların nerede olduklarını da bilmiyoruz. Fakat hayır, yaşlıları böyle kaybetmek olmaz, yine de bazen oluyor işte.»

Çocuklara soru bile sormadı, barınaksız olmak Gavroche için epey sıradan bir durumdu.

Tam o sırada çocukluğun kaygısızlığına dönen büyük oğlan: «Olacak iş değil! Fakat annemiz bizi pazar duası için kiliseye, kutsanmış şimşir dalı almaya götüreceğine söz vermişti, nasıl unutur?»

«Martaval,» dedi Gavroche.

Büyük oğlan sürdürdü:

«Annemiz Matmazel Miss'le oturur.»

Gavroche buna da bir karşılık buldu:

«Taş arabası.»

Bu arada durmuş ve birkaç dakikadan beri pılı pırtısının bütün ceplerini karıştırmaya başlamıştı.

Sonra başını kaldırdı, mutlu görünmek istemişti, ama utkulu bir tavırla:

«Haydi afacanlar sakinleşin bakalım, işte üçümüz için akşam yemeği.»

Ceplerinin birinden bir metelik çıkarmıştı.

Küçüklere düşünecek vakit bırakmadan, onları fırıncıya itti ve parasını tezgâhın üstüne atıp:

«Beş santimlik ekmek,» dedi.

Fırıncı, eline bir ekmekle bir bıçak aldı.

Gavroche muhteşem bir sesle:

«Üç parçaya ayır,» dedi ve aynı sesle ekledi:

«Üç kişiyiz.»

Onları izleyen fırıncının kara ekmek çıkardığını gören Gavroche parmağını burnuna soktu ve enfiye çeken Büyük Frederic'in(*) tavrıyla:

(*) Büyük Frederic: Prusya Kralı; düşünür ve yazar Voltaire'i himaye etmiştir.

«O da nesi,» diye söylendi.

Gavroche'un bu sözünü Rusça ya Lehçe sanacak okurlarımıza anlatalım. Bu, yabancı bir kelime değildi, sadece «que c'est ce que c'est que ça,»nin kısaltılmışıydı.

«Ne olacak, ekmek, nefis bir şey, ama ikinci kalite bir ekmek.»

Gavroche:

«Fakat yine de kara ekmek,» dedi küçümseyen bir sesle. «Oysa ben şu yetimlere şölen veriyorum, beyaz ekmek birinci kalite.»

Fırıncı, gülümsemesini bastıramadı ve bir yandan beyaz ekmeği dilimlerken, beri yandan da onları da baştan ayağa süzdü, bakışlarında merhamet sezen Gavroche yine:

«Hey fırıncı, bizim didiklenecek neyimiz var?»

Üçünün boyu birbirlerine eklense bir buçuk metreyi zor bulurdu.

Ekmek kesilmişti, fırıncı parayı kasaya attı ve onlara:

«Zıkkımlanın,» dedi.

Çocuklar afallayarak baktılar.

Gavroche gülmeye başladı:

«Ah, nasıl da düşünemedim, bunlar henüz çok küçük, doğru dürüst konuşmayı pek bilmezler.»

«Haydi, yiyin,» diye yineledi.

Bu arada her birine irice birer dilim uzattı.

Gavroche büyük oğlanı ilgiye daha yaraşır görmüş ve ona cesaret vermek istemişti, bu nedenle en büyük parçayı ona verdikten sonra:

«Haydi şunu midene yolla,» dedi.

Kendisi en küçük parçayı aldı.

Zavallı çocuklar da Gavroche gibi epeyce açtılar. Ekmeklerini yemeğe koyuldular. Bu arada dükkânda kalabalık ediyorlardı. Parasını alan fırıncı onlara aksice bakmaya başladı.

Gavroche çocukları uyardı:

«Haydi çıkalım.»

Bastille tarafına doğru ilerlemeye başladılar.

Işıklı bir dükkânın önünden geçtiklerinde, küçük oğlan bir boynuza iple asılı kurşun bir saati çıkarıp bakıyordu.

«Al sana ahmak bir çocuk!» diye mırıldanan Gavroche, sanki kendi kendine konuşur gibi ekledi:

«Benim çocuklarım olsa, onları çok daha iyi korurdum.»

Tam o sırada, ekmeklerini yiyen çocuklar Ballets Sokağının köşesine gelmişti. Ta uzakta, karşıda, La Force Cezaevinin sıkıntı veren gölgesi yükseliyordu. Derken bir ses duyuldu:

«Vay canına! Sen misin Gavroche?»

«Hey! Merhaba Montparnasse!»

Bir delikanlı Gavroche'ye yaklaşmıştı. Kılık değiştiren Montparnasse mavi camlı gözlükler takmıştı, fakat Gavroche onu tanımakta zorlanmadı.

Gavroche onunla eğlendi:

«Vay canına! Keten tohumu lapası rengi bir gömleğin var ve bir doktor gibi mavi gözlükler takmışsın. Epey cakalısın, emin ol.» Montparnasse parmaklarını dudaklarına atıp:

«Sus,» dedi, «bu kadar bağırma!»

Delikanlı, Gavroche'u sokağın daha karanlık bir köşesine çekiştirdi. Küçükler el ele onları izliyorlardı.

Bir binanın kapısında durdular, yağmurdan ve meraklı gözlerden uzaklardı. Montparnasse sordu:

«Nereye gidiyoruz biliyor musun?»

Gavroche:

«Bunu bilmeyecek ne var,» diye yanıtladı, «ipe olmalı!» «Alayı bırak!» diyen Montparnasse ekledi:

«Babet'le buluşacağım.»

Gavroche meraklanmıştı, sordu:

«Kızın adı Babet ha?»

Montparnasse başını eğdi:

«Babet karı değil, erkek.»

«Ha! Şu bizim Babet mi?»

«Evet, o.»

«Ben onu damda sanıyordum.»

«Tüydü,» dedi Montparnasse.

Gavroche'a olayı özetleyerek anlattı. Aynı günün sabahı Conciergerie Cezaevine nakledilen Babet, mahkeme koridorundan geçerken, sağa sapacağına, sola sapıp gardiyanı şaşırtmış ve tüymeyi başarmıştı.

Gavroche, hırsızın becerisine hayran kaldı:

«Bravo, kıyak iş yapmış!» dedi.

Montparnasse, Babet'in kaçışına dair birkaç ayrıntı daha verdikten sonra şunları ekledi: «Hepsi bu kadar da değil...»

Delikanlıyı dinleyen Gavroche, bir ara onun elindeki bastonu almıştı. Birden bastonun kulpunu çekti, bir kamanın ucu parladı.

Çocuk kamayı ona uzatıp:

«İnanılır gibi değil! Demek kılık değiştiren jandarmanı da yanına aldın, ha?»

Montparnasse göz kırptı.

Gavroche tekrar sordu:

«Vay canına! Demek zarbolarla başın belada?»

Montparnasse umursamaz bir sesle:

«Bilinmez, çıkarken şişimi hep yanıma alırım, ne olur ne olmaz.»

Gavroche üsteleyerek:

«Bu gece ne yapmak istiyorsun?»

Montparnasse heceleri yutarak: «Bazı işler...» Sonra konuyu değiştirdi:

«Hey laf arabası!»

«Ne?»

«Geçen akşam başıma garip bir şey geldi. Tenha bir mahallede bir kodamana rastladım, bana bir öğüt ve bir cüzdan verdi. Cüzdanı cebe indirdim. Bir dakika sonra baktım, yerinde yok. Buhar olup gitmişti.»

Gavroche, «Öğüt hariç,» dedi.

Montparnasse sordu:

«Peki sen nereye gidiyorsun?»

Gavroche, koruduğu çocukları gösterdi:

«Şu haylazları uyumaya götürüyorum.»

«Nerede uyutacaksın?»

«Evimde.»

«Ya, demek evin var ha?»

«Evet, oturduğum bir yer var.»

«Peki nerede oturuyorsun?»

«Filin içinde.»

Montparnasse kolay kolay şaşırmazdı, fakat yine de şaşırmaktan alamadı kendini, sordu:

«Filin içinde mi? Ne fili?»

Gavroche alaylı bir kahkahayla:

«Evet filin içinde,» diye üsteledi. «Kekeça.»

Bu da onun uydurması ve hiçbir dilde bulunmayan bir kelimeydi, «neden olmasın» demekti.

Afacanın bu ağırbaşlı yorumu Montparnasse'ın aklını başına getirdi. Çocuğun evine karşı saygı duymaya başladı, tekrar sordu:

«Rahatın nasıl orada?»

«Çok iyi! Keyfim yerinde. O köprüaltları gibi rüzgârlı değil, çok sıcak.»

«Peki oraya nasıl giriyorsun?»

«Giriyorum işte...»

Montparnasse sordu:

«Demek bir delik var?»

«Var ya, ama kimseye söyleme, sonra rahatım bozulur. Filin ön bacaklarının arasında, polisler bunu fark etmediler.»

«Ya, demek oraya tırmanıyorsun, evet anladım.»

«Bir el çabukluğu, okus pokus, iş tamam. Orada kendi başıma kalıyorum.»

Bir sessizlikten sonra ekledi:

«Ama şu küçükler için bir merdiven bulacağım.» Montparnasse gülmeye başladı:

«Bunları da nereden buldun?»

Gavroche çok sıradan bir şeyden söz eder gibi:

«Bunlar bana bir berberin hediyesi,» dedi.

Montparnasse düşünmeye koyuldu:

«Evet ama, sen beni hemen tanıdın,» diye mırıldandı, cebinden pamuğa sarılı iki tüy çıkardı ve bunları burun deliklerine tıktı. Burun biçimi iyice değişmişti. Gavroche:

«işte bu seni değiştirdi,» dedi. «Daha az çirkinsin.» Montparnasse alımlı delikanlıydı, fakat Gavroche eğlenmeyi severdi.

Montparnasse sordu:

«Makarayı bırak, beni nasıl buluyorsun böyle?»

Sesi bile farklı çıkmıştı, Montparnasse çarçabuk tanınmaz hale gelmişti.

Gavroche bağırdı:

«Haydi bize kukla oynat.»

O zamana değin parmaklarını burunlarına sokmaktan başka iş yapmayan çocuklar, kukla sözünü duyunca yaklaştılar ve Montprnasse'a sevinçle ve beğeniyle baktılar.

Ama Montparnasse kaygılı gibiydi, kelimeleri vurgulayarak: «Dinle çocuğum,» dedi, «eğer köpeğim, kamam ve karımla beraber olsam ve bana bir metelik verseydiniz, severek yapardım, ama karnavalda değiliz ki.»

Bu tuhaf cümle yumurcakta farklı bir etki bıraktı. Hemen başını çevirdi ve parlayan gözlerle çevresini taradı, tam karşılarında kendilerine sırt çeviren bir polis gördü. Gavroche: «iyi ya,» derken hemen dilini ısırdı ve Montparnass'la el sıkışıp:

«Haydi, iyi geceler, ben filime gidiyorum. Eğer bir gece benim yapacağım bir şey çıkarsa, beni orada bulursun. Ben girişteyim kapıcı yok. Bay Gavroche'u sorarsın.»

«Tamam,» dedi Montparnasse.

Ayrıldılar. Delikanlı Greve Meydanına, Gavroche da Bastille'e doğru gitti.

Ağabeyinin elinden tutup sürüdüğü beş yaşlarındaki çocuk, birkaç kez «kukla»yı görmek için başını çevirdi.

Montparnasse, Gavroche'a bir polisin varlığını haber vermek için büyülü bir cümle(*)

kurmuştu. Farklı biçimlerde kullanılan bu cümlede yinelenen bir hece: «Dikkat edelim, rahat konuşamayız,» demekti. Hem Montparnasse'ın cümlesindeki o edebi güzellik Gavroche'un dikkatinden kaçmamıştı.

(*) Mon dogue ma dague ma digue: **Köpeğim, bıçağım, karım.**

Moliere'in tiyatro oyunları yazdığı ve Callot'nun resimler çizdiği yıllarda palyaçoların epeyce kullandığı argo kelimelerdi bunlar.

Yirmi yıl öncesine değin, Bastille'in, güneydoğusundaki eski zindan kalenin hendeğinin içine kazılmış kanalın havuzunun yanında tuhaf bir anıt yükselirdi. Bu iz bırakmaya layık bir anıttı: «Mısır Ordusu Başkomutanının bir yapıtıydı.

Aslında bu anıt değil, maket sayılırdı. Napoleon'un olağanüstü bir düşüncesinden doğan bu anıt, tarihsel bir değer kazanmıştı. Rüzgârdan bazı bölümleri parçalanan bu anıt yine de görkemli görünüyordu. Bu, kırk ayak yüksekliğinde, bir fildi. Tahta ve çimentodan yapılmış filin tam sırtında, zamanında herhangi bir boyacının yeşile boyadığı ufak bir evcik oturtulmuştu. Yağmur ve kar sonucu bu evcik, artık simsiyah haldeydi. Bu tenha alanda, dev gibi hayvanın kocaman alnı, hortumu, dişleri, kulesi ve o epey geniş böğrü, direklere benzeyen o devasa ayaklarıyla yıldızlı göklerde, şaşırtıcı ve korkunç bir gölge oluşturmuştu.

Bu anıtın ne anlama geldiğini bilen yoktu. Sözüm ona, halkın gücünün simgesiydi. Simsiyah, devasa bir yığındı. Bastille'in o görünmez hayaletinin yanında, ayakta dikilmiş, gizemli bir gücün hayaletiydi.

Çok az izleyici gelirdi burayı görmeye, gelip geçenler bile artık onunla ilgilenmezdi. Yıkılıyordu, her mevsim sıvaları dökülüyor ve bağrında derin yaralar açılıyordu. Asillerin dedikleri gibi, «belediyeciler» de 1814'ten beri unutmuşlardı onu. O bir köşede kederli, hasta, yıkık haldeydi. Sarhoş arabacıların kirlettiği bir tahta korkulukla çevrilmişti. Karnında yarıklar vardı, kuyruğundan bir tahta parçası sarkıyordu. Bacakları arasında otlar yeşermişti. Büyük şehirlerde toprak zamanla yükseldiğinden, fil de bir çukura gömülmüş gibiydi. Herkes tarafından küçümseniyor, fakat aynı zamanda da muhteşem manzarasını sürdürüyordu. Kenterlerin çirkin bulduğu bu heykel bir bilgeye hüzün verirdi. Onda temizlenecek bir çöplükle kellesi uçurulacak bir ihtişam ifadesi vardı.

Gece manzara değişirdi. Gece, karanlık olan her şeyin dostudur.

Gün batımıyla eski filin de manzarası değişir, sakin ve korkunç bir görüntüye bürünürdü. Geçmişe ait olan bu fil gecelerin de malı sayılırdı ve bu karanlık onun ihtişamını çoğaltıyordu.

Bu sade, bodur, ağır, neredeyse biçimsiz, fakat yine de vahşi bir güzelliğe sahip bu anıt, artık yok. Tıpkı kenterliğin feodaliteyi yenmesi gibi. Dokuz kuleli bu karanlık kalenin yerini süslü bir soba aldı. Bir kazanın güçlendirdiği bir sobanın bir dönemi simgelemesi çok alışıldık bir şeydir ama bu da geçer, çünkü bir kazanda güç varsa, bir beyinde daha

üstün bir etki yapacağının anlaşılacağı gün yakındır. Yani dünyayı sürükleyenin lokomotifler değil de, düşünceler olduğu yakında belirlenecek. Evet lokomotifleri düşüncelere koşun, ama binicinin yerine atı koymayın.

Her neyse, biz Bastille Meydanına geri dönelim. Filin mimarı çimento ve sıvayla yüce bir şey yaratmıştı; soba borusunun mimarı tunçtan daha küçük bir şey yaptı.

Fiyakalı bir isim verdikleri ve Temmuz Sütunu denilen bu soba borusu, yarım kalmış bir devrimin anıtı sayılan bu anıt, 1832 yılında, ahşap bir iskeletle kaplanmıştı, etrafındaki tahtalar fili iyice yalnız bırakıyordu.

Gavroche yanındakileri, uzaktaki bir sokak feneriyle bir parça aydınlanmış olan bu file doğru sürükledi.

Burada bir parantez açalım, gerçekten söz ediyoruz, yirmi yıl önce, ceza mahkemeleri serserilik ve ulusal bir anıtın tahrip edilmosi suçuyla Bastille'deki filde yatan bir çocuğu tutuklamıştı.

Öykümüzü sürdürelim:

Dev filin yanına vardıklarında, Gavroche çocukların bu görkemden etkilendiklerini görerek onları rahatlatmak istedi:

«Hey afacanlar, sakın korkmayın.»

Daha sonra çitin bir deliğinden girdi ve çocuklara da yardım etti. Korkan çocuklar tek kelime etmeden onu izliyorlardı. Kendilerine ekmek yediren ve gece için barınak sözü veren bu kurtarıcıya bırakmışlardı kendilerini.

Tahta parmaklık boyunca yere yatık bir merdiven duruyordu. Bu yakın bir inşaattaki işçilerin bıraktıkları bir merdivendi. Gavroche merdiveni kaptı ve onu filin bacaklarından birine dayadı. Merdivenin baş tarafına yakın bir delik vardı.

Gavroche küçük arkadaşlarına merdiveni göstererek:

«Haydi tırmanın ve içeri girin,» dedi.

Çocuklar korkuyla birbirlerine baktılar.

Gavroche:

«Yoksa korkuyor musunuz?» diye sordu.

Sonra ekledi:

«Deneyin, çok kolay.»

Filin kalın bacağına yapıştı ve çarçabuk merdiveni kullanmaya gerek görmeden o

kocaman deliğe vardı. Bir deliğe süzülen yılan gibi içeri süzüldü. Bir dakika sonra çocuklar gölgeler arasında onun solgun yüzünü gördüler.

«Haydi,» diye seslendi, «haydi, siz de çıkın çocuklar, ne bekliyorsunuz? Bakın burası ne rahat...» Sonra, büyük olana seslendi:

«Haydi, önce sen tırman, korkma, ben sana yardım ederim.»

Çocuklar birbirlerini dirseklediler. Yumurcaktan korkmuşlardı. Fakat yine de ona güveniyorlardı. Hem yağmur da şiddetlenmişti. Büyük oğlan, çıkmaya davrandı, küçük olan filin ayaklarının arasında yalnızdı, ağlamamak için kendisini zor tuttu.

Ağabeyi sendeleyerek merdivenleri çıktı. Bu arada Gavroche ona cesaret vermeye çalışıyordu. Öğrencilerini cesaretlendiren bir eskrim hocası ya da katırlarını sürmek isteyen bir katırcı gibi:

«Haydi, korkma, bravo!»

«Oluyor, devam et.»

«Ayağını şuraya koy.»

«Elini uzat.»

«Oluyor, tamam.»

Çocuk kendisine yaklaşınca bir hamlede onu koltuğunun altından tutup kendisine çekti:

«İşte, başardın.»

Çocuk file tırmanmış ve delikten içeri girmişti.

Gavroche ona:

«Haydi artık, beni bekle,» dedi. «Lütfen salona buyrunuz.»

Delikten süzülerek çıktı ve bir maymun gibi aşağı indi. Otların üzerine, küçük oğlanın yanına atladı. Beş yaşındaki çocuğu belinden tutup, merdivenin ortasına dikti, bir yandan onun ardından tırmanırken, yukarıdaki büyük oğlana şöyle seslendi:

«Ben onu arkadan iteceğim, sen de elini uzat ve yukarı çek tamam mı?»

Kısa bir an sonra, küçük de çıktı, yarı itilmiş, yarı çekilmişti. Çocuk neye uğradığını bilemeden, kendisini ‘ev’de buldu. Gavroche da bir tekmeyle merdiveni otların üzerine attı ve el çırpıp şöyle haykırdı:

«İşte geldik, yaşasın General Lafayette!»

Bu sevinç gösterisinden sonra ekledi:

«Hey afacanlar, artık evimdesiniz.»

Sahiden Gavroche kendi evindeydi.

Ey gereksizin umulmayacak gerekliliği, yüce davranışların iyi sonu, imparatorun bir düşüncesiyle oluşan bu anıt, bir sokak çocuğuna yuva olmuştu. Fil yumurcağı kabullenmiş ve barındırmıştı. Pazar gezmesine çıkan kenterler Bastille'deki o filin önünden geçerek, o pörtlek gözlerini ona diker ve aralarında konuşurlardı: «Şu anıt neye yarıyor ki?» Neye olacak, karlı kış gecelerinde, burası kimsesiz çocukları barındırmaya yarardı. Pılı pırtı içinde, karınları aç bu zavallı çocuklar çamurlarda uyuyup ateşlenmekten, karda yatıp donmaktan kurtulurlardı burada. Toplumun ittiği bir günahsızı bağrına basıyor, toplumun suçunu hafifletmeye yarıyordu. Bu fil, bütün kapılar kendilerine kapalı olanların kulübesiydi. Bu eski, aşınmış fil, bu unutulmuş anıt, sefil böceklerin yaşadığı kabarcıklar, küf ve yosunla kaplı kurtyenikleri içindeki bu yıkıntı anıt, önünden geçenlerden insani bir bakışı bekleyen bu koca dilenci; çıplak ayak, parça parça giysilerin içinde titreşen, başında bir dam olmayan, donan parmaklarını üfleyerek ısıtmaya çalışan bir başka dilenciye acımış, ona kucak açmıştı. İşte Bastille'deki bu fil anıtı, böyle bir şeye yarıyordu. insanların iğrentiyle baktıkları Napoleon'dan kalma bu anıtı Tanrı benimsemişti. Ünlü olmak için yükseltilen bu fil, artık epey yüceleşmişti.

imparatorun düşlediği gibi somaki mermer, tunç demir altın kullanılacaktı burası için, oysa Tanrı sadece tahta kalas ve çimentoyla yetinmişti. imparator bir dâhi imgesine kapılmış, hortumu dikmiş ve dev fili yükseltirken halkın gücünü göstermek istemişti, oysa Tanrı daha yüce bir olay yaratmış, burada bir çocuğu konuk etmişti.

Gavroche'un girdiği delik dışarıdan görünmeyen bir yarıktı. Filin tam karnının altındaki bu dar yarıktan sadece epey sıska bir çocuk ya da bir kedi geçebilirdi.

Gavroche şen bir sesle:

«Kapıcıya kimseyi kabul etmeyeceğimizi bildirelim,» diye bağırdı.

İşbilir birinin ustalığıyla kaptığı bir tahta parçası ile deliği kapattı.

Gavroche karanlığa dalmıştı, çocuklar bir fosfor şişesine batırılan kibritin sesini duydular. O günlerde kimyasal kibrit henüz yoktu, Fumade çakmağı kullanırlardı.

Ansız bir ışıkla gözlerini kırptılar. Gavroche «mahzen faresi» denilen reçineli bir fitilin ucunu yakmıştı. Bu kandil ışıktan çok, ortalığı bir tütsü kokusu yaymıştı. Fakat yine de, filin içini belli belirsiz aydınlatıyordu.

Gavroche ve küçük ziyaretçileri, çevrelerine afallayarak baktılar. Kocaman bir bira fıçısına kapatılmış birinin ya da balinanın karnındaki Yunus peygamberin hissine kapıldılar. Dev gibi bir beton ve ahşap kendilerini sarmıştı. Tepelerinde kahverengi kocaman bir kiriş ve ondan oluşan belirli aralıkla bir omurgayı oluşturan kalın tahtalar iniyordu. İç organlarına benzeyen sıvadan sarkıtlar vardı, kaburgaların üstü örümcek ağlarıyla kaplanmıştı. Yer yer canlı görünen ve telaşla oradan oraya kaçışan kocaman, kara lekeler görünüyordu.

Filden dökülen tahta ve sıva kalıntıları, zemini o kadar doldurmuştu ki, orada tahta bir tabanda yürür gibi yürünürdü.

Küçük oğlan ağabeyine dayanıp kısık sesle:

«Burası fazla karanlık,» dedi.

Bu söz Gvroche'u öfkelendirdi. Çocukların dehşet içindeki hallerini görüp onları güçlendirmek için biraz azarlamayı denedi:

«O da ne!» diye bağırdı, «neler duyuyorum? Aman Tanrım! Beyefendiler hoşlanmadılar mı? Yoksa, Tuilleries Sarayını mı isterdiniz? Bu ne kabalık böyle. Dinleyin, haberiniz olsun, ben ahmaklardan değilim. Aman Tanrım, baksanıza yoksa sizler kendinizi Papa'nın torunları falan mı sanıyorsunuz?»

Korkanlara cesaret vermek için biraz çıkışmak iyi gelir. Bu onlara güven verir. Çocuklar Gavroche'a yaklaştılar.

Onların bu yakınlıklarıyla İçlenen Gavroche, yumuşamayı denedi ve küçüğe tatlı bir sesle:

«Aptal,» dedi, «dışarısı karanlık, yağmur yağıyor, burada yağmur yok, dışarısı soğuk, burada hiç rüzgâr yok. Dışarısı kalabalık, burada sadece bizler varız, ay ışığı bile girmez buraya, sadece benim kandilim, başka bir şey yok, odun kafalı.»

Çocuklar içinde bulundukları yere daha rahatlamış gözlerle baktılar, ama Gavroche onlara fırsat vermedi.

Onları odaya doğru itti.

Orada yatağı vardı.

Gavroche'un yatağı tamamdı, yani bir şiltesi, bir örtüsü, bir de cibinliği... Hasır bir şilte örtü, epey sıcak tutan kalın yünlü kumaştandı. Cibinliği de anlatalım.

Filin karnında yükselen üç uzun sırık, ikisi önde biri arkada, tepede bir iple bağlı bu sırıklar, bir tür piramit oluşturmuşlardı. Bu üç sırık epey usturuplu yerleştirilmiş, telden kocaman bir ağ kafes gibi sırıkları içine almıştı. Aslında bu kafes, hayvanat bahçelerinde kümeslerin önündeki tel örgüden başka bir şey değildi. Devasa bir taş, bu telleri yere saplayıp sağlamlaştırmıştı. Gavroche'un yatağı, bu tel ağda tıpkı bir kafese benziyordu. Bu daha çok bir Eskimo çadırı gibiydi.

Perde yani cibinlik işlevini işte bu teller görüyordu.

Gavroche kafesi tutan, yerdeki taşları biraz araladı, bir ara oluşturdu. Çocuklara:

«Haydi çocuklar buraya emekleyerek gireceksiniz,» dedi. Çocukları dikkatle kafesin içine soktu ve sonra kendisi de sürünerek girdi, taşları birleştirdi ve açığı kapattı.

Üçü de hasırın üstüne uzanmışlardı.

Üçü de epey küçük olmalarına rağmen, yine de bu kafes içinde ayakta duramazlardı. Gavroche kandilini elinde tutuyordu. «Haydi artık yatın,» dedi. «Mumu söndüreceğim.» Çocuklardan büyüğü tel örgüyü işaret ederek sordu: «Efendim, bu ne için?»

Gavroche ağırbaşlıca anlattı:

«Farelerden korunmak için,» dedi.

Sonra çocuklara anlatma gereğini düşünüp ekledi:

«Bu tel kafesi Hayvanat Bahçesi'nden yürüttüm. Yabani hayvanları ayırmaya yarar, bundan epeyce var. Duvara tırmanıp bahçeye atlamak yeter, istediğin kadar alırsın.»

Bir yandan konuşuyor, bir yandan da küçük oğlanı örtüye sarıyordu. Çocuk rahat rahat göğüs geçirdi:

«Oh ne hoş, sıcacık,» diye mırıldandı.

Gavroche o kalın gümüş renkli örtüye sevinerek baktı:

«Bunu da aynı yerden aldım,» dedi. «Bu örtüyü maymunların kafesinden aldım.»

Daha sonra kardeşlerden büyüğüne, üzerinde yattıkları o epey güzel örülü hasırı göstererek:

«Bunu da zürafaların yanından aldım,» diye ekledi.

Bir anlık sessizlikten sonra sürdürdü:

«Evet, bütün bunları hayvanlardan aldım, onlar bir şeyler demesinler diye, bunları fil için aldığımı da söyledim.»

Yine sustu ve ekledi:

«Duvardan atlar, devlete boş verirsin, işte olancası bu.»

Çocuklar kendileri gibi hayta, kendileri gibi yetim, kendileri gibi sıska yaratığa afallayarak ama saygıyla baktılar. Çocuk sefil görünmesine rağmen, onda çok güçlü bir şey vardı, onu olağanüstü biri gibi görüyorlardı. Yüzünde ihtiyar bir palyaçonun yüz kırıştırmalarına benzeyen sevimli, cana yakın bir gülüş vardı. Cesur, işbilir, güçlü bir yaratıktı o.

Çocukların büyüğü ürkerek:

«Polisten korkmaz mısınız, efendim?» diye sordu.

«Hey çocuk, polis deme zarbo de!»

Küçük oğlan etrafına büyümüş gözlerle bakıyor, fakat konuşmuyordu. Ağabeyi ortada yattığı için Gavroche yorganı kayan çocuğun üstünü bir ana sevecenliğiyle örttü ve pılı pırtılardan bir yastık yaparak çocuğun başının altına yerleştirdi. Sonra büyük olana

döndü:

«Hey nasıl, burası çok rahat değil mi?»

Çocuk kurtulmuş bir meleğin baktığı gibi bakıp:

«Ah, evet efendim,» dedi.

Islanan çocuklar, henüz ısınmaya başlamışlardı.

Gavroche sordu:

«Hey, size rastladığımda, niye ağlıyordunuz öyle?»

Daha sonra ağabeyine küçüğü gösterip:

«Haydi o çok küçük, fakat senin gibi bir delikanlıya ağlamak yaraşır mı? Olacak iş değil, böğüren bir dana gibiydin.»

Çocuk anlattı:

«Evet, fakat gidecek yerimiz yoktu da ondan.»

Gavroche aksilendi:

«Öyle denmez yumurcak damaltı denir.»

«Üstelik geceleyin yalnız kalmaktan epey korkmuştuk.»

«Gece değil 'zindan' diyeceksin.»

«Teşekkür ederim efendim,» diye yanıtladı çocuk.

Gavroche onu rahatlatmak istedi:

«Bana bak, artık öyle olur olmaz ağlama. Ben sizinle ilgilenirim. Ne çok eğleneceğiz göreceksiniz. Yazları benim bir arkadaşımla Navet ile Glaciere'ye gider yüzeriz, sonra Austerlitz Köprüsünün üstünde trenlerin önünde çırılçıplak koşarız. Bilsen, çamaşırcı kadınlar buna ne çok kızarlar. Bağırırlar ellerini kollarını sallayıp, görsen ne komik olurlar. Daha sonra o iskelet adamı görmeye gideriz, o yurttaş bilsen, ne kadar zayıf. Daha sonra sizi tiyatroya götürürüm, Frederic Temaitre'in oyunlarını izlemeye gideriz. Bilet ayarlarım ben, oyuncuları iyi tanırım. Dahası bir keresinde bir oyunda rol da aldım. Aynı boyda birkaç çocuk bir örtü altında koşuyorduk, denize öykünmüş gibiydik. Size tiyatromda rol verdirtirim. Vahşileri görmeye götürürüm. Gerçek vahşi değiller. Kıvrımlar oluşturan pembe mayoları vardır onların ve dirseklerinde beyaz dikişler görünür. Daha sonra, operaya gideriz. Parayla tutulan şakşakçılarla beraber gireriz oraya. Opera şakşakçılığı çok iyidir. Ben bulvar tiyatrolarında şakşakçılara katılmam, fakat operada iyi para veriyorlar. Dün yirmi meteliğe kadar ödeyenler vardı, fakat aslında bunlar epey aptaldır, onlara miskinler denir... Daha sonra kellesi giyotinde uçurulanları izlemeye gideriz. Size celladı gösteririm, Marais Sokağında oturur, Mösyö Sansan. Kapısında bir posta kutusu da var. Bilseniz ne çok eğleniriz!»

Tam o sırada parmağına damlayan bir mum parçası Gavroche'u hayatın gerçeklerine döndürdü.

«Vay canına, fitil bitiyor, artık uyuyalım, aydınlanmak için ayda bir metelikten fazla

veremem. Yatınca insan uyur. Bizim öyle paralı insanlar gibi Paul de Kock'ın romanlarını okuyacak halimiz yok. Üstelik filin çatlaklarından süzülen aydınlık dikkat çeker, zarboları kuşkulandırmanın gereği yok.»

Gavroche'la konuşmaya cesaret bulan büyük oğlan da fikrini söyledi:

«Haklısınız, hem bir kıvılcım da hasıra düşse, evin yanması işten bile değil.»

«Yanmak değil, 'fitillemek' diyeceksin.»

Dışarıda fırtına iyice şiddetleniyordu. Gökgürültüsü ve filin üstüne düşen yağmur damlalarının sesi duyuluyordu.

«Yağ yağmur, gönlünce yağ. Filin bacaklarından aşağı su kovalarının boşalması ne kadar neşelendiriyor beni. Şu kış da çok enayi bir mevsim, malını boşa harcıyor. Bizi ıslatamadı ya, oh olsun, işte bu nedenle homur homur homurdanıyor, koca su hamalı.»

Homurdanıyor demekle Gavroche gökgörültüsünü erekliyordu. XIX. yüzyıl felsefesini böylece özetlemişti. Sonra gözleri kamaştıran bir şimşek çaktı, o kadar ki, o yarıktan filin karnına bir parçası girdi. Aynı zamanda yıldırımın gümbürtüsü öyle yakından geldi ki, çocuklar korkudan çığlık attılar ve birden öyle bir ürperdiler ki, neredeyse o telleri koparacaklardı.

Gavroche'un kılı kıpırdamamıştı, bilmiş yüzünü onlara çevirdi ve gökgürültüsünden faydalanıp tiz bir kahkaha attı.

«Ha, ha, ha... Sakin olun küçükler, binayı yıkmayalım. Bak ne güzel bir gökgürültüsü. Bravo Tanrım sana, emin ol tiyatrodaki kadar gösterişli oldu.»

Bu sözlerden sonra tel kafesi tekrar düzeltti, çocukları yatırdı ve üstlerini iyice sarıp sarmaladıktan sonra:

«Tanrı kandilini yaktığına göre, ben de bizim mumu söndüreyim bari. Hey çocuklar, artık uyumalısınız, uykusuzluk sağlığa epey zararlıdır. Yüksek sosyetede dedikleri gibi, dehlizin kötü kokmasına neden olur, yani nefesiniz kokar. Haydi şöyle rahatça uzanın, ışığı söndürüyorum, rahatsınız değil mi?»

Büyük oğlan:

«Hem de nasıl!» diye yanıtladı, «başımın altında kuştüyü yastık var gibi.»

Gavroche onu hemen eğitti:

«Baş değil, 'kütük' diyeceksin.»

İki kardeş birbirlerine sıkıca sarıldılar. Gavroche bir kez daha örtüyü onların çenelerine dek çektikten sonra yineledi:

«Haydi, yatın artık.»

Ve mumu üfledi.

Henüz ışık sönmüştü ki, içinde bulundukları o tel kafeste bir sarsılma duyuldu. Teller üzerinden dişler geçiyormuş gibi tuhaf sesler yükseliyordu. Yığınla sürtünme sesi duyuldu, bu arada tiz sesler de yükseliyordu.

Oğlanların küçüğü bu gürültüyü duyunca çok korktu, dirseğiyle ağabeyini dürttü. Fakat büyük çocuk Gavroche'un emrine uyarak uyumuştu bile, o zaman küçük oğlan daha fazla dayanamadı ve Gavroche'a seslenecek cesareti gösterdi. Fakat yine de epey kısık sesli bir çağrıydı bu:

«Efendim,» diye başladı.

Tam o sırada gözlerini yuman Gavroche sordu:

«Yine ne oldu?»

«Bu gürültü de ne?»

Gavroche yanıtladı:

«Fareler.»

Başını yine hasıra koydu.

Filin içi farelerle doluydu, demin sözünü ettiğimiz o kocaman kara lekeler işte bu fareler yüzündendi. Kandil yandığı sürece, onlar deliklerinden çıkmayı göze alamamışlardı, fakat karanlık olduğunda, Masalcı Perrault'nun(*) «Taze et» diye adlandırdığı o kokuyu almışlardı. Sürüyle Gavroche'un çadırının altına koşmuş, telleri kemirmeye başlamışlardı.

(*) Perrault: Ünlü Fransız yazar.

Küçük oğlanı bir türlü uyku tutmuyordu, yine:

«Şey, efendim?»

«Yine ne oldu?»

«Şu fare dediğiniz nasıl bir şey?»

«Fare dediğin sıçandır.»

Bu yanıt çocuğu biraz ferahlattı. O daha önce beyaz sıçanları görmüş ve onlardan fazla korkmamıştı, fakat yine:

«Efendim?»

«Ne oldu?»

«Neden kedi almıyorsunuz?»

Gavroche:

«Bir kedi alıp buraya getirmiştim, fakat onu da yediler.»

Bu ikinci açıklama birincinin avutan etkisini yok etti. Küçük oğlan tekrar titremeye başladı, Gavroche'la aralarında dördüncü konuşma başladı.

«Şey, efendim...»

«Ha, ne oldu?»

«Kimi yediler?»

«Kediyi.»

«Kediyi kim yedi?»

«Fareler.»

«Yani sıçanlar mı?»

«Evet, onlar.»

Çocuk kediyi yiyen farelerden söz edildiğini ilk kez duyuyordu, epeyce sıkıntıyla sordu:

«Yoksa bizi de yerler mi?»

Gavroche:

«Çatır çatır!» dedi.

Çocuğun korkusu paniğe dönüşmüştü, fakat Gavroche onu yatıştırdı:

«Kaygılanma, buraya giremezler, ben de buradayım hem, elimi tut. Sus ve uyu.»

Gavroche kolunu uzatarak ortadaki ağabeyinin üzerinden küçüğün elini tuttu. Çocuk bu ele sarılarak kendisini daha güvende hissetti. Cesaret ve gücün böyle sır dolu bir etkisi olur. Çevreleri tekrar sessizleşmişti. Konuşma gürültüsü bir an için fareleri korkutup uzaklaştırdı, tekrar döndüklerinde üç çocuk da derin bir uykuya dalmışlardı.

Gece saatleri geçti. O devasa Bastille karanlığa gömülmüştü, sağanak yağan yağmuru kış rüzgârı üflüyor, karanlık yerleri arıyor ve sessizce filin önünden geçiriyordu. O hayalet, ayakta dikili, gözleri gölgelere açık, sanki ettiği iyiliğe sevinmiş gibi, dalmış karşısına bakıyor, kımıltısızca uyuyan üç yoksulu boşalan göklerden ve insanların alçaklıklarından koruyordu.

Birazdan anlatacaklarımızı, anlayabilmek için okurun, o yıllarda Bastille karakolunun meydanın öte ucunda bulunduğunu bilmesi gerekir. İşte bu yüzden, filin çevresinde olup bitenler nöbetçiler tarafından ne görülür, ne de duyulur.

Ortalık ağarmadan hemen önce Saint-Antoine Sokağından fırlayan bir adam koşarak meydandan geçti ve o Temmuz sütunun çevresindeki tahta parmaklığın ta karnına dek süzüldü. Gece aydınlık olsa adamın yağmur altında kaldığı belli olurdu, sırılsıklamdı. Orada dikildi ve tuhaf bir ses çıkardı. Hiçbir dilde bulunmayan yalnızca bir dudukuşunun çıkarabileceği tuhaf çığlık:

«Kirkikikiou!»

Hemen yukarıdan genç ve şakrak bir ses duyuldu:

«Buradayım.»

Nihayet delik kapağı açıldı ve bir çocuk hemen filden yere atladı. Çocuk Gavroche, adam ise Montparnasse'tı.

Delikanlının deminki seslenişi, «Kirkikikiou» da herhalde Bay Gavroche evde mi anlamına geliyordu. Çocuk bu seslenişi duyar duymaz, sıçrayarak uyanmış ve hemen tel cibinliğinin altından çıkıp aşağıya inmişti. Gecenin karanlığında, delikanlı ve çocuk usulca bakıştılar. Montparnasse sadece:

«Sana ihtiyacımız var, bize yardım et,» dedi.

Yumurcak başka açıklama beklemedi, o da kısaca:

«Geliyorum,» dedi.

İkisi de Saint-Antoine Sokağına yöneldiler. O saatte Hale mal getiren sebzecilerin arabaları arasından geçip yollarına gittiler.

Salata ve sebze yağınlarına çömelmiş, henüz uykulu manavlar bu tuhaf yolculara bakmadılar bile.

3 KAÇIŞ HEYECANI

Aynı gece La Force Cezaevinde şunlar oluyordu:

Babet, Brujon, Gueulemer ve Hancı hepsi beraber bir firar planı hazırlamışlardı. Aslında Hancı hücredeydi, ancak Montparnasse'ın çocuğa anlattığı gibi, kaçış planını Babet kendi başına yapmıştı.

Montparnasse, dışarıdan kendilerine yardım edecekti.

Bütün bir ay, kendi başına ceza odasında kapalı kalan Brujon'un hem bir ip örmeye, hem de bir firar tasarısı hazırlamaya vakti olacaktı. Cezaevinin disiplin suçlularını kapattığı bu oda eskiden dört taş duvar, bir tavan, taş zemin, portatif yatağı, kafesli bir penceresi olan bir hücreydi. Buraya «Ceza odası» ismi verilmişti. Öğlene doğru birazcık aydınlanırdı.

Ama bu odaya suçluları kapatmanın sakıncaları vardı. Tutuklu çalışmadığı sürece burada epeyce düşünecek vakit bulurdu.

İşte bizim şu Brujon da düşünmüş ve ceza odasından güzelce örülü bir iple çıkmıştı. Kendisini Charlemagne Avlusu için epey tehlikeli buldukları için, «Batiment-Neuf»e (Yeni Bina)ya yerleştirdiler.

Orada iki şey buldu: Gueulemer ve bir çivi. Gueulemer cinayet, çivi özgürlük.

Brujon'a dair bir fikir verme vakti geldiği için, onu tanımlamamız gerekiyor. Hastalıklı ve yorgun görünmesine rağmen terbiyeli, akıllı ve hırsızdı. Bakışları okşayıcı, fakat gülümseyişi sertti. Bakışını, istemi belirler, fakat gülümseyişi yapısından kaynaklanırdı. Uzmanlık eğitimini çatılar hakkında yapmıştı. Kiremit ve arduvaz kaplamada birinciydi. Bu işte o kadar beceri kazanmıştı ki, bu branşın en iyi işçileriyle yarışabilirdi.

Bir firar girişimi için en elverişli zamandı. Çünkü tam o sırada kaplamacılar çatıları aktarıp, onarım yapıyor, eski kiremit ya da arduvazları yeniliyorlardı. Saint-Bernand avlusu artık, Charlemagne ve Saint-Louis avlularından ayrılmış değildi. Yukarılarda tahta iskeleler, kurtuluşa açılan tahta merdivenler ve köprüler vardı.

Köhnemiş ve çatlaklarla dolu Yeni Bina, cezaevinin güvenliği en zayıf yeriydi. Duvarların sıvaları o kadar döküktü ki, yatakhane duvarlarını tahtayla kapatmak zorunda kalmışlardı. Çünkü tutuklular uyurken, tavandan başlarına sıva parçaları dökülüyordu. Fakat binanın bunca yıkıntı olmasına rağmen, nedense en azılı haydutları, en uğursuz tutukluları, oraya kapatma yanlışını yapıyorlardı. Cezaevi diliyle oraya «Ağır cezalı

davalar» kapatılırdı.

Yeni Bina art arda dört yatakhaneden ve «Havadar yer» ismini verdikleri bir çatı katından oluşurdu. Herhalde, eski «La Force Dükleri»nin konaklarının mutfaklarından kalma bir ocak bacası, giriş katından çıkarak dört katı tırmanır ve bütün yatakhaneleri ikiye bölüp yassı bir direk oluşturduktan sonra, çatıyı delerdi.

Gueulemer ve Brujon, aynı koğuşta kalıyorlardı. Sözüm ona, tedbirli olma bahanesiyle onları alt kata yerleştirmişlerdi. Tesadüfen yataklarının baş yanlarını ocak bacasının direğine yaslamışlardı.

Hancı ise, o değindiğimiz «Havalı Yer»de kalıyordu.

Culture-Sainte-Catherine Sokağından geçen bir yaya, itfayeciler kışlasını geçtikten sonra, hamamın kapısı önünde durur, çiçek ve ağaç fideleriyle dolu bir avlu görür. Bu avlunun sonunda, yeşil panjurların şenlendirdiği yuvarlak beyaz bir bahçe köşkünü görür ki, bu Jean Jacques Rousseau'nun düşlediği kır evine benzer. On yıl öncesine değin, bu iki kanatlı değirmi köşkün hemen üzerinde simsiyah bir duvar yükselirdi. Evin yaslandığı bu kasvetli, devasa çıplak duvar La Force'un devriye karakolu duvarıydı.

Bu beyaz yuvarlak köşke yaslanmış görünen bu duvar, Ber- quin'in arkasından görülen Milton gibiydi.

Epey yüksek olmasına rağmen yine de, bu duvarın hemen arkasından daha yüksek ve daha siyah bir çatı görünürdü. Bu da Batiment-Neuf'un damıydı. Burada çatıda büyük demir çubuklarla kapalı dört pencere vardı. Bunlar da Bel-Air'in pencereleriydi. çatıyı bir baca deliyordu, koğuşlardan geçen baca...

Yeni Bina'nın çatı katı sayılan «Havalı Yer» kırma bir çatı katıydı. Devasa çivilerin parladığı ve sac kaplı simsiyah ve sağlam demir parmaklıklarla korunuyordu. Kuzey kapısından girildiğinde insan, solda dört pencereyi ve sağda pencerelerin hemen karşısında, epey geniş dörtköşe, birbirlerinden dar dehlizlerle ayrılmış dört kafes görürdü. Bu dört kafes çatıya kadar demir çubuklarla kapatılmıştı.

3 Şubat gecesinden beri Hancı Thénardier, hücrelerden birine kapatılmıştı. «Uyutucular» çetesinin ünlendirdiği ve Desrues tarafından yapılan şaraptan bir şişeyi nasıl elde ettiği bir türlü açığa çıkarılamadı. Bu şaraba epey etkili bir uyku ilacı karıştırılmıştı.

Her cezaevinde, ihanet eden görevliler vardır. Bunlar biraz gardiyan, biraz suçlu olduklarından, kaçmak isteyenlere yardımcı olurlar. Görevine sadakatsizlik eden bu tür gardiyanlar ikitaraflı çalışırlar.

Gavroche'un o iki kimsesiz yavruyu koruduğu gece, Brujon ve Gueulemer usulca kalktılar ve ellerindeki çiviyle sessizce yataklarının yaslandığı o ocak borusunu delmeye başladılar. O sabah kaçan Babet'in Montparnasse'la beraber kendilerini sokakta

bekleyeceğini biliyorlardı.

Sıvalar Brujon'un yatağının üstüne döküldüğü için hiç ses çıkmıyordu. Dışarıda kopan fırtına kapıların menteşelerini sarsıyor ve korkunç bir uğultu çıkartıyordu. Firariler için faydalı bir şeydi bu. Bazı tutuklular uyandı, fakat yine de uyumak için yattılar ve Guelemer ile Brujon'un işine karışmadılar. Brujon işbilir; Gueulemer ise güçlüydü. Koğuşa açılan bir kafesli odada uyanan nöbetçi küçük bir ses duyuncaya değin duvar delinmişti bile. Ocak geçildi, bacayı damdan ayıran o demir kafes kaldırıldı ve iki azılı hırsız, kendilerini çatıda buldular. Yağmur şiddetle yağıyor, rüzgâr esiyor ve çatı kayıyordu.

Brujon:

«Yüce Tanrım, sıvışmak için ne uygun bir gece,» dedi.

Seksen ayak boyunda ve altı ayak eninde bir uçurum onları devriye duvarından ayırıyordu. Bu uçurumun altında bir nöbetçinin tüfeğinin namlusunun parladığını gördüler. Demin bacanın demir çubuklarını bükmüşlerdi. Brujon'un hücrede ördüğü ipin bir ucunu oraya bağladılar, diğer ucunu duvardan geçirdiler ve ipe sarılarak çevik bir kayışla yakınlardaki o hamamın çatısına geçtiler. Vasistasını itip kordonunu çekip büyük kapıyı açtılar ve kendilerini sokakta buldular.

Bütün bu kaçışı, yaklaşık kırk beş dakikada gerçekleştirmişlerdi.

Birkaç dakika sonra, sokakta dolaşan Babet ile Montparnasse'a katıldılar.

İpi kendilerine çekip bir parçasını çatıdaki bacaya bağlı bırakmışlardı. Ellerinin avuçlarının derisinin sıyrılmasından başka zarar görmemişlerdi.

Kaçışı Hancı da duymuştu, bunun da nasıl olduğu bir türlü açıklanamadı. Fakat o uyumuyor, ortalığı kolluyordu.

Thenardier, gecenin epey karanlık olmasına karşın, sabahın birinde, fırtınada pencerenin önünde geçen iki karartıyı seçti. İçlerinden biri, bir saniye kadar pencerenin önünde durdu; Brujon'du. Hancı onu tanıdı ve anladı. Bu da ona yetti.

Hancıyı çok suçlu bulmuşlardı; silahlı soygun, gasp ve cinayet suçundan dolayı devamlı gözaltındaydı. Her iki saatte bir değiştirilen bir nöbetçi, omuzunda tüfek, onun kapalı kaldığı kafesin önünde dolaşırdı. Havalandırma bir duvar lambasıyla aydınlattırdı. Tutuklunun ayaklarında elli libre ağırlığında zincirler vardı. Her gün, akşam üstü, saat dörtte ardında iki çoban köpeği bulunan bir gardiyan (o zamanlar böyle yaparlardı) hücresine girer, yatağının yanına iki librelik bir kara ekmek, bir testi su ve içinde birkaç kurtlu fasulyenin yüzdüğü bir etsuyu çorbasını bırakırdı.

Gardiyan onun zincirlerini inceler, demir çubukları elleriyle yoklar, sonra çekip giderdi. Bu köpekli adam, geceleyin de iki kez onu yoklamaya gelirdi.

Thenardier ekmeğini duvara çivilemek ve sözüm ona farelerden korumak için demir civata alıkoyma iznini koparabilmişti. Thenardier'yi nasıl olsa gözetim altında tuttuklarından, bunda bir sakınca görmemişlerdi. Daha sonraları bir gardiyanın şöyle bir

yorumunu hatırlayacaklardı: «Keşke ona tahta bir cıvata verseydik!»

Sabah saat ikide nöbetçi değişti, ihtiyar askerin yerini, yeni askere alınan bir er aldı. Birkaç dakika sonra o köpekli adam yoklamasını bitirdi ve fazla bir şey fark etmedi. Sadece yeni nöbetçinin toyluğu ve köylü tavırlarından dolayı bir şey dikkatini çekmemişti, iki saat sonra, sabahın dördünde, nöbetçinin yerine bir başkası geldiğinde onu Hancının hücresi önüne bir kütük gibi yığılı ve derin bir uykuda buldular. Thenardier kaçalı saatler olmuştu. Parçalanan zincirleri taşların üzerindeydi. Hücresinin tepesinde ve çatıda bir delik vardı. Yatağından bir tahta koparılmıştı. Bu tahta bir daha bulunmadığına göre onu haydutun götürdüğünü düşündüler. Yine hücrenin bir köşesinde yarısı boş bir şişe bulundu, bu da zavallı erin uyutulduğu uyku ilacı karıştırılmış şarap olmalıydı. Erin süngüsü de yoktu.

Bütün bunları buldukları sırada Hancının mutlaka kaçmış olduğuna emin oldular. Evet, sahiden o artık Yeni Bina’da değildi. Fakat henüz tehlikeyi atlatmış da değildi. Firarını bitirebilmiş değildi.

Yeni Bina’nın çatısına çıkan Hancı, Brujon’un ipinin bir parçasını buldu, ama yarıdan fazlası kopan bu ip epeyce kısaydı. O bununla Brujon ve Gueulemer’in yaptıkları gibi hamamın çatısına kadar inemezdi.

Baletler Sokağından Sicilya Kralı Sokağına sapıklığında, hemen sağda tiksinç bir yapı vardı. Geçen yüzyıldan kalma bir konağın yarı yıkık duvarıydı burası. Bu harabe duvar, bitişik binaların üçüncü katlarına değin yükselir. Buranın iki yıkık penceresi hâlâ durur. Orta pencere destek kirişlerine yerleşen kurt yenikleriyle dolu bir çatı merteğiyle örtülüdür. Önceleri bu pencereler, La Force devriye duvarının bir kısmı olan kasvetli bir duvara açılırdı.

Hancı, sabahın saat üçünde, bu yıkıntıların üstüne inebilmişti. Fakat oraya kadar nasıl inebildiğini de anlayan çıkmadı. Habire çakan şimşeğin kendisine yardımı ve zararı olmuştu. Dam aktaran işçilerin merdivenlerini kullanıp damdan dama, duvardan duvara buraya değin gelebilmişti.

Fakat Charlemagne avlusu binalarından Saint-Louis avlusu binalarına geçmek ve oradan da karakolun üstünden aşıp bu sokaktaki yıkık duvara varmak, o kadar kolay görünmüyordu. Yatağından kopardığı o tahtayı bir köprü gibi kullanıp mı, buralara değin gelebilmişti. Bu da mümkün değil gibi görünüyordu, hem La Force Cezaevinin duvarı düz değildi, inip çıkan, diş diş bir çizgi oluşturur, itfayeciler kışlasında alçalır, hamam binasında yükselirdi. Lumignon konağıyla Pavée Sokağında, eşyükseklikte değildi, yer yer de düz açılar ve gedikler vardı. Üstelik silahlı nöbetçiler gece karanlığında bile, kaçan adamın gölgesini seçebilirlerdi. Bu nedenle, Hancının kullandığı yol akla ziyandı. Her iki yönden de kaçış imkânsız görünüyordu. İnsanın ruhunu kurutan o özgürlük susuzluğundan uçurumları hendek, demir parmaklıkları hasırdan çit, bir felçliden bir sporcu, bir topaldan bir kuş, ahmaklığı içgüdüye, içgüdüyü zekâya, zekâyı da dehaya

tahvil eden bu olağanüstü güçten esinlenen bu adam kaçabilmeyi başarmıştı. Bu çatıları nasıl geçmişti?

Kaçışın tansıkları hemen anlaşılmaz. Kaçan insan esinlenmiş biridir. Kaçağın sırrında yıldızlar parlar ve şimşekler çakar. Kurtuluş, uçmak gibi şaşırtıcıdır. Ondan söz ederken, «şu çatıyı geçmek için ne yaptı?» dediğimizde, bunu sormak Corneille(*) için «Ölseydi» kelimesini nasıl akletti, nasıl buldu demek gibi bir şey!..

(*) Corneille: XVII. yüzyılda yaşamış, ünlü bir klasik oyun yazarı. «Ölseydi» kelimesi, Horace isimli eserinden alınmıştır.

Uzatmayalım, terden ve yağmurdan ıslanan Thénardier üstü başı lime lime, elleri kanlar içinde, dirsekleri kanamış, dizleri yaralı, duvarın tepesine çıkmıştı. Kıpırdayacak hali kalmadığı için, oraya karınüstü serilmişti. Duvar, bitişik binanın üçüncü katının seviyesinde olduğundan, Thénardier hayli yükseklerdeydi. Yanındaki ip de onun sokağa inmesini sağlamayacak ölçüde kısaydı. Orada yüzü bembeyaz, bitkin, acılar içinde, karanlığa bürülü bekliyordu. Birazdan sabah olacağını düşünmek kanını donduruyordu. Az sonra Saint-Paul Kilisesindeki çan kulesinden saat sabahın dördünü çalacaktı. Thénardier acılı gözlerini sokak fenerlerindeki o uçuruma çevirmişti. Nemli ve karanlık kaldırım, ulaşmaya can attığı korkunç kaldırım, kendisi için ölüm ya da özgürlük demekti.

Üç arkadaşının kaçmayı başarıp başarmadıklarını da kesin bilmiyordu, onu beklemişler miydi? Ona yardıma gelecekler miydi? Sade kulak kesilmiş, etrafı dinliyordu. Bir zaptiyeden başka kimsecikler görünmüyordu ortada. Montreuil, Charonne ve Vincennes'den gelen bütün sebzeciler Saint-Antoine Sokağından geçerler.

Saat dördü çaldı. Thénardier titredi. Birkaç saniye sonra, bir kaçağın bulunmasını izleyen o şamata patladı. Açılıp kapatılan kapıların gürültüleri, demir kapıların menteşe gıcırtıları, nöbetçilerin gürültüsü, gardiyanların uğultulu seslenmeleri, avlularda vurulan süngülerin sesi, ona kadar geliyordu. Koğuşların pencerelerinden süzülen ışıkları görüyordu. «Yeni Yapı»nın çatı arasında bir meşale vardı.

İlk kışladaki itfayecileri de çağırmışlardı. Meşalenin aydınlattığı miğferli neferler, çatıların üzerinde dolaşıyorlardı.

O sırada Hancı, Bastille tarafında göklerin solduğunu da seçer gibi oldu.

Ama kendisi bir karıştan azıcık daha geniş bir duvarın üstünde, yağmur altında karınüstü yatmış, sağ ve solunda iki uçurum, hareket etmeye bile korkuyordu.

Bir düşme ve yakalanma ihtimali, onun başını döndürüyordu. Beyni bir çancı gibi bu iki düşünce arasında kararsızdı: «Düşersem ölürüm, kalırsam yakalanırım!»

Bu işkenceyle bunaldığında, o karanlık sokaktan birinin duvar boyunca süzüldüğünü gördü. Pavée Sokağı tarafından gelen bu adam, Hancının asılı bulunduğu o duvarın altında durdu. Hemen sonra bir başka adam da kendisine katıldı, o da aynı dikkatle yürüyordu, derken bir üçüncü, sonra da bir dördüncü. Bu dört adam, birleştiklerinde,

aralarında biri tahta perdenin kapısını mandalını kaldırdı ve aynı anda barakanın bulunduğu avluya girdiler. Hancının hemen altında duruyorlardı. Herhalde bu adamlar yoldan geçenlerdi ve nöbetçilerden korunmak için burayı seçmişlerdi. Aslında La Force Cezaevinin kapıcısının kulübesinden uzakta bulunmak için buraya sığınmışlardı. Neyse ki şiddetli yağmur da kapıcıyı kulübesinin içinde tutuyordu. Onların yüzlerini seçemeyen Hancı sözlerine kulak verdi. Artık mahvolduğunu bilen bir adamın acısına kapılmıştı.

Thénardier birden umutlanır gibi oldu, adamlar argo konuşuyorlardı. Biri: «Tüyelim, ne avantamız var ki?» dedi.

Beriki ona şöyle dedi:

«Şeytanın ateşini bile söndürecek kadar yağmur var, aynasızlar şıp demeden bizi yakalar. Şuracıkta bir nöbetçi var. Dama tıkılmadan topuklayalım.

Hancının aklında bir ışık yandı, ilk adam konuşurken kullanmıştı, bu Şehir Kapısı bıçkınlarının argosuydu, diğeri ise bir başka kelimeyle Temple argosunu kullanmıştı. Thénardier göğüs geçirdi, şehir kapılarında sürekli dolaşan Brujon ile, bir zamanlar Temple cezaevinde kantincilik eden Babet'i konuşmalarından tanımıştı. Bu XVII. yüzyıl argosu sadece Temple civarında konuşulurdu. O anahtar kelimeyi söylemese Thénardier onu asla tanıyamazdı, adam sesini bile değiştirmişti. Sonra bir diğer ses duyuldu:

«Ne acelemiz var ki, birazcık bekleyelim. Kim bilir belki onun yardıma ihtiyacı olabilir?»

Thénardier, bu temiz Fransızca konuşanı da tanıdı. Montparnasse'tı, kibarlık budalası delikanlı, bütün argoları bilmesine rağmen, kullanmaz, bunu kendisine yakıştırmazdı. Dördüncü gölge sessizdi ama Hancı, onu o enli omuzlarından tanıdı, bu da Gueulemer olmalıydı. Brjuon telaşlı fakat yarım sesle:

«Sen neler geveliyorsun ahbap, hancı kaçmayı beceremedi işte, o bu işlerden ne anlar acemi çaylak, gömleğini çarşafını yırtıp ip örmeyi, kapılarda delik açmayı, maymuncuklar yapmasını, ipi dışarı sarkıtıp, sarılarak aşağı inmesini nasıl becersin? Kıyafet değiştirmeyi bilmez, o meslekten değil. Moruk, çalışmayı beceremedi.»

Babet eski yıllarda Poulailler ile Cartouche'un(*) kullandıkları o klasik argoyla:

(*) Cartouche: XVII. yüzyılın namlı bir suçlusu.

«Senin şu hancı suçüstü yakalanmıştır. Bu firarlar için kişi hem cin gibi, hem de cesur olmalı. Herhalde onu ya bir polis ya da bir koyun(*) bastırmıştır. Kendisine yardımcı olmaya söz veren bir koyun, o herifleri bilirsin, ikili oynar... Dinle Montparnasse, cezaevi tarafından gelen o seslenmeleri duyuyor musun? Yanan bütün o ışıkları? Hancı tekrar yakalandı bence, onun işi bitik, yirmi yıl daha yatar. Ben ödlek değilim, bunu bilirsiniz fakat yeniden yakalanmaya hiç niyetim yok. Haydi arkadaş, kızma da gel bizimle, gidip birer kadeh yıllanmış şarap içelim.»

(*) Koyun: Polis işbirlikçisi, ikili çalışan suçlu.

Montparnasse üsteledi:

«Başı belada bir arkadaşa yardım etmek gerekir, onu yarı yolda bırakacak değiliz ya?»

Brujon konuştu:

«Emin ol, şu senin ahmak hancı kaçmak isterken enselendi. Şu anda onun işi tamam, beş kuruş etmez. Onun için yapacak bir şey yok. Haydi tüyelim, her an bir zarbonun nefesini ensemde duyar gibi oluyorum.»

Montparnasse artık üstelemeyi bırakmıştı, aslında dört hırsız birbirlerine gösterdikleri o bağlılık duygusuyla, bütün gece La Force Cezaevinin etrafında dolanmışlardı. Her riski göze almış ve bir duvar tepesinde hancıyı görürüz diye, oradan ayrılmamışlardı.

Fakat şiddetle yağan yağmur, sokakları ıssızlaştırmış, gecenin ciğerlere işleyen soğuğu onları titretmiş, sırılsıklam elbiseleri, su çeken ayakkabıları, şu anda cezaevinden yansıyan o gürültü, sabahın yakınlaşması ve içlerindeki o korku, onlara, oradan uzaklaşmalarını, bir yere sığınmalarını fısıldıyordu. Eponine'e gönül veren ve kendisini hancının bir parça damadı sayan Montparnasse bile, savsaklamak üzereydi.

Oysa duvarın tepesine ecel terleri döken firari bu sözleri duymuş ve ufukta geminin uzaklaştığını gören bir kazazede gibi korkmuştu.

Onlara seslenecek cesareti yoktu. Duyulan sesi her şeyin elden gitmesine yol açardı. Birden zihni işledi, aklına gelen düşünceyi hemen uyguladı. Brujon'un o bacaya bağladığı ipin bir parçası cebindeydi, hemen bunu ayaklarının önüne fırlattı.

İp ayaklarının ucuna düştü.

Babet:

«Aman Tanrım, dul bir kadın!(*)» diye fısıldadı.

(*) ip: (argo).

Brujon:

«Üstelik benim ördüğüm ip!» diye bitirdi.

Montparnasse:

«Adamımız burada,» dedi.

Hepsi başlarını yukarı çevirdi, Hancı olduğu yerden başını uzattı.

Montparnasse hemen eyleme geçmek istedi:

«Haydi, çabuk olalım, ipin diğer ucu sende mi Brujon?» «Evet.»

«Haydi, bu iki parçayı birbirine bağlayalım, onun aşağı inmesine yeter.»

Firari sesini yükseltebildi:

«Sırılsıklam oldum.»

«İn, kuruturuz.»

«Kıpırdayamıyorum.»

«Sen sadece ipe tutun ve kendini aşağı bırak, biz seni tutarız.»

«Ellerim uyuştu.»

«Sadece ipleri birbirine bağla.»

«Yapamam, parmaklarım dondu.»

Montparnasse karar verdi:

«Birimizin yukarı tırmanması gerekiyor.»

Brujon:

«Evet ama üç kat,» dedi.

Bir zamanlar barakada yaktıkları bir sobanın alçıyla sıvalı borusu duvar boyu uzayarak hancının bulunduğu yere kadar yükseliyordu. Bugünlerde bu boru da yıkık halde ama hâlâ izleri vardır. Epeyce dar bir boru.

Montparnasse:

«Buradan çıkılır,» dedi.

«Bu borudan bir erkek asla tırmanamaz, bunun için bir yumurcak gerek.»

Gueleumer de ilk kez söze karıştı:

«Böyle birini nereden bulmalı?»

Montparnasse aniden:

«Tamam,» dedi. «Ben bulurum.»

Tahtaperdenin kapısını usulca açtı, dikkatle bakınıp sokağa çıktı ve koşarak Bastille'e yöneldi.

Yedi-sekiz dakika geçti, Hancıya sekiz yüz yıl gibi gelen bir zaman, Babet, Brujon ve Gueuleumer ağızlarını açmıyorlardı. Sonra kapı tekrar açıldı ve Montparnasse göründü, delikanlı soluk soluğaydı, yanında Gavroche'u getirmişti. Şiddetli sağanak yüzünden sokaklar bomboştu.

Küçük Gavroche tahta perdeden içeri daldı ve haydutlara sakince baktı. Yağmur saçlarından sızıyordu. Biri sordu:

«Hey yumurcak sen erkek misin?»

Gavroche omuzlarını kaldırıp:

«Benim gibi yumurcak erkektir, fakat sizin gibi erkekler çocuktur.»

Babet:

«Ufaklığın dili çok sivri,» dedi.

Brujon da katıldı:

«Parisli sokak çocukları nemli hasırdan yapılmış değildir.» Gavroche sordu:

«Benden ne istiyorsunuz?»

Montparnasse:

«Şu boruya tırmanmanı.»

Babet ise:

«Şu iple.»

Brujon tekrar:

«Duvarın tepesindeki sağlam taşa.»

«Daha sonra?» diye sordu Gavroche.

Gueulemer de tamamladı:

«Bu kadar.»

Yumurcak ipi, boruyu, duvarı, pencereleri uzun uzun inceledi ve dudak büktü. Küçümseyen bir sesle:

«Hepsi bu mu?» diye sordu.

Montparnasse:

«Yukarıda bir adam var, onu kurtaracaksın.»

Brujon:

«Bunu yapmak ister misin?»

Çocuk bu soruyu sanki epeyce saçma bulmuş gibi:

«Daha neler?» dedi ve pabuçlarını çıkarmaya başladı.

Gueulemer çocuğun belinden tuttu ve onu barakanın çatısına bıraktı. Çürük kalaslar çocuğun ağırlığıyla eğildi. Gueulemer daha sonra Brujon'un ördüğü ipi verdi. Montparnasse'ı beklerken, Brujon, ipleri birbirlerine bağlamıştı.

Çocuk ayağını bir çıkıntıya uydurdu, tam o sırada Hancı kurtuluşun ne kadar yaklaştığını görmek için, başını uzatmıştı. Günün ilk ışınları adamın o sivri burnunu, yabanıl ve cin suratını, gri sakalını ve nemli saçlarını aydınlatmıştı.

Gavroche, onu hemen tanıdı:

«Vay canına!» diye söylendi, «bu bizim babalık, ama önemi yok, çıkalım bakalım.»

İpi dişlerinin arasına alıp kararlıca tırmanmaya başladı. Bir kedi gibi rahat tırmanıyordu. Yıkıntının tepesine çıktı, ata biner gibi duvarı geçti ve ipi pencerelerden birinin demirine sıkıca bağlamaya girişti.

Bir an sonra hancı sokaktaydı.

Kendisini kaldırımda bulur bulmaz, tehlikeden kurtulduğunu anladığı an, artık soğuğu, ıslanmasını, yorgunluğunu hissetmedi. Tekrar doğmuş gibiydi. Birden o vahşi zekâsı işledi ve onu ilerlemeye zorladı. Şu fena adamın ilk sözü bakın ne oldu:

«Şimdi kimi yiyeceğiz acaba?»

Bu çok anlaşılır kelimenin içeriğini anlatmak gereksiz. Yemek hem soymak, hem de öldürmek demektir. Yemek, yani yutmak.

Brujon hemen plan kurdu:

«Birkaç kelimeyle anlaşalım, burada birbirimizden ayrılalım. Plumet Sokağında dişe dokunur bir iş vardı. Tenha bir yolda, harabe bir bahçe, çürük bir demir parmaklık, sadece kadınlar...»

Hancının gözleri parladı:

«Pekâlâ, niye olmasın?»

«Senin kız gitti, orayı inceledi,» diye söze başladı Babet. Gueulemer onun sözünü bitirdi:

«Evet ama Magnon'a bir bisküvi götürdü, iş yok.»

Hancı:

«Şu benim kız cin gibidir, fakat yine de görmek gerekiyor,» dedi.

Brujon onayladı:

«Evet, bakmalı bir.»

Adamların hiçbiri Gavroche'la ilgilenmemişti, çocuk bu süre içinde tahtaperdenin üstüne ilişmişti, birkaç dakika babasının kendisine bakmasını bekledi, daha sonra pabuçlarını giyip, söylendi:

«Hey yiğitler artık bana ihtiyacınız yok, değil mi? Ben de yoluma gideyim. Çocuklarımı kaldırmam gerekiyor.»

Çekip gitti.

O beş hırsız art arda tahtaperdeden dışarı çıktılar.

Gavroche, Ballet Sokağı köşesinde yokolduğunda Babet, Thenardier'yi bir kenara çekti:

«Çocuğa dikkatle baktın mı?»

«Hangi çocuk?»

«Canım şu duvara tırmanıp sana ip getiren çocuk?»

«Pek bakmadım, niye sordun?»

«İyice bilemeyeceğim, ama sanırım o senin oğlandı.»

«Gerçek mi? Öyle mi sandın?»

Ve çekip gitti.

YEDİNCİ KİTAP ARGO

1 KAYNAK

Pigritia korkunç bir kelime. O bir dünya doğurur: «La Pegre» yani hırsızlık ve bir cehennem doğar: «La Pegrenne» yani açlık.

Bu da miskinliğin anne olduğunu gösteriyor.

Bir oğlu var hırsızlık, bir de kızı, açlık.

Şimdi hangi konudayız: argoda?

Argo ne demek, o bir ulus ve bir dildir; burada hırsızlık iki biçimde görünür, ulus ve dil.

Bundan otuz dört yıl önce, bu muhteşem ve kasvetli öykünün yazarı, aynı niyetle yazılı bir esere, argo konuşan bir hırsızı soktuğunda, kıyametler koptu. Aman nasıl olur, argo mu? Peki ama, bu dayı'ların, tulumbacıların Çingenelerin dili. Bu argo cezaevlerinde suçluların konuştukları dildir. Toplumun en çok ayıpladığı, en iğrenç bulduğu dil...

Fakat biz böylesi itirazların anlamını kavrayamadık.

Daha sonra, epey güçlü iki romancı, biri insan kalbinin çok şaşmaz bir gözlemcisi olan Balzac, diğeri de halkın cesur bir dostu olan Eugene Sue, romanlarında haydutları bu kendilerine has dille konuşturdular. Tıpkı 1828'de Bir Mahkûmun Son Günü'nün(*) yazarının yaptığı gibi. Yine itirazlar yükseldi. Sürekli aynı şeyler:

(*) Bir Mahkûmun Son Günü (Victor Hugo'nun bir eseri).

«Yazarlar da bu hevese kapıldılar, bu korkunç dili kullanarak, bizden ne istiyorlar? Argo korkunçtur, argo iğrençtir!»

Kimse bunu inkâr etmiyor, haklı olabilirler.

Fakat bir yarayı deşmek, bir uçurum ya da bir toplumu incelemek gerekirse, en alta inmek niye hatalı olsun? Bizler sürekli bunun bir cesaret gösterisi olduğunu, en azından sade ve faydalı bir tavır olduğunu düşündük. Bu da tamamlanan bir görevin gerektirdiği, cana yakın bir anlayışa yol açar. Her şeyi incelememek, yarı yolda durmak niye?

Durmak araştırmacının işi değil, sadece araştırma durabilir.

Gerçek şu ki, toplumun en altına inmek, toprağın bitip çamurun başladığı yere varıp, bu koyu dalgaları karıştırıp, çamur ve pisliğe batmış bu iğrenç bataklıkların ve karanlıkların canavarlarına ait iğrenç bir halkayı andıran her kelimeyi ortaya çıkarmak, bu iltihaplı dili kaldırımlara atmak cazip ve kolay bir iş değildir. Aslında düşüncenin ışığında, bu dilin müthiş kaynaşmasını görmek, duymak kadar üzücü bir şey düşünülemez. Argo lağımlı hendekten çıkarılmış, karanlıklar ve yeraltı dünyası için varedilmiş korkunçluk ve iğrençlik yayan bir hayvan gibidir. Sanki canlı ve dikenli, hışırdayan, devinen, titreyen korkunç bir çalıya benzer. Bu çalı ister kıpırdar, ister korkutur ve bakar. Bazen sözcük bir pençeye, bazen de sönük bir göze benzer, sönük ve kanlı bir göz. Bazen cümle, bir yengeç

kıskacı gibi kıpırdar. Bütün bu kargaşada düzenlenen iğrenç diriliğini yaşar.

Evet, ama ne zamandır dehşet incelenmeye engel oldu? Ne zamandan beri, hastalık doktoru kovdu? Yılan, yarasa, akrep, kırkayak ve zehirli örümcekten kaçan, onlar için «Aman ne de kötü!» diyen bir doğa bilimcisi gördünüz mü? Argoya yüz çeviren bir düşünür, bir yaradan kaçan bir cerrah gibidir. Bu bir gramer kuralını incelemekten uzak duran bir dil bilgini, bir insanlık olgusunu incelemekten uzak duran bir filozoftur. Evet, bunu bilmeyenlere söylememiz gerekiyor, argo hem «edebi bir görüngü», hem de «toplumsal bir sonuç»tur. Aslında argo ne demek? Argo sefaletin dilidir.

Burada bizi susturup, konuya daha genel yanlarından baksak, bu da zaman zaman onu yumuşatmanın bir başka yoludur, bize şöyle diyebilirler: «Her ustalığın, her işin, toplum merdiveninin neredeyse her basamağının, aklın bütün biçimlerinin kendince dilleri vardır.» Kullanıma hazır Montpellier, «iyi cins Marsilya» diyen satıcı; «yekûn», «Prim» «Ay sonu» diyen borsacı; «maça papazı», «Sanzatu», «ful kare» diyen kumarbaz; «İcra edilen ve tutanağa yazılan malların değişimi yasak» diyen icra memuru; «Ayıyı eğlendirirken» diyen vodvil yazarı; «Oyunumu ıslığa aldılar» diyen oyuncu; «Kusursuz bir üçlü» diyen filozof; «kanat çırpıp gitti» diyen avcı; «sevme, savaşma, salgı becerisi» diyen o frenolog; «klarnetim» diyen piyade askeri, «Ah palaz atım,» diyen binici, «Üç, dört saldırın,» diyen eskrim eğitmeni; «Batio konuşalım» diyen matbaacı; bunların tümü de matbaacı, eskrim ustası, binici, piyade, frenolog, avcı, filozof, oyuncu, yazar, icra memuru, kumarbaz, borsacı, kendilerince bir dil konuşmaktalar. «Çırağım» diyen ressam, «dere atlayanın» diyen noter, «talebeyim» diyen berber, «cimcimem,» diyen ayakkabı tamircisi de aynen kendi mesleklerinin argolarını kullanmaktan çekinmezler. Yeri geldiğinde, sağ ve sol deyimler bile iyice renklenir. Tayfanın «İskele sancak,» makinistin «Avlu yanı, bahçe yanı»; zangoçun «havari yanı, İncil yanı» demeleri de argodur. XVII. yüzyılda salon kuran o yapmacıklı, bilmiş kadınların da kendilerince bir argoları olmuştu. Tıpkı yapmacıklı zarif hanımlarınki gibi. Rambouillet konağı argosu az çok, aylakların dilenci, külhanı ve katil yurdu olan Mucizeler Avlusu'ndan o kadar da farklı değildi. Düşeslerin bile kullandıkları argo vardır. Restorasyon zamanında, çok asil ve çok güzel bir kadının yazdığı şu pusuladan bir fikir edinebiliriz: «Şu dedikodulara bakılacak olursa, benim uçarılığıma sayısız nedenler bulunabilirmiş.» Diplomatik şifreler de argodur: Papa Bakanlığı Roma için 26; havale için «grkztntgzyal», Modene dükü için «abfxustrgrogrkstuxi» derken yine argo konuşurdu. Ortaçağ hekimleri de havuç, turp ve şalgam demek için; opopinach, perforshium, reptialmus, drgatatactum, angelerum, postmegerum diye argo dilini kullanırlardı. Ve geoise diyen şeker imalatçısı, küspe, tapa, yumru pis, tapon mal, yanık diyerek apaşların diliyle konuşurlardı. Bundan yaklaşık yirmi yıl önceleri klasik bir ekol eleştirmeni: «Shakespeare'in eserlerinin neredeyse yarısı, kelime oyunları ve tekerlemelerdir» demiş ve o dilden konuşmuştu.

Şiir dizelerinden ve heykellerden anlamayan Mösyö de Montmorency'den söz eden şair ve sanatçı ondan «Kenter» diye söz ederken de argo kullanırdı. Çiçeklere «Flöre», meyvelere «Pomone», denize «Neptune»,(*) aşka «ateşler», güzelliğe «hava,» bir at için

«yarışçı», beyaz veya üç renkli fiyonklara «Bellone gülü», üç köşeli şapkaya «Mars üçgeni,» diyen klasik akademi uzmanı da argo kullanır. Matematiğin tıbbın ve botaniğin de kendince argosu vardır. Enginlerde kullanılan dil, denizin kusursuz dili, tamamlayıcı ve çok renkli dil Jean Bart, Duquesne, Suffren ve Duperre gibi namlı denizcilerin konuştukları o çok cazip dil de, kimi zaman yelkenlerin hışırtıları, rüzgârların ıslığı, ses borusunun yansımaları, yanaşma, baltaların vuruşu ve fırtına karışır ve ondan destansı ve çarpıcı bir argo yaratır ki bu da, sefillerin argosuyla karşılaştırıldığı zaman, aslan ile çakal arasındaki farkı gösterir.

(*) Flöre, Pomone, Neptüne: Çiçekler, Meyveler ve Deniz Tanrıçası.

Hiç kuşkusuz böyledir. Fakat ne denirse densin, argo kelimesini böyle anlamak, öyle herkesin kabul edemeyeceği bir anlam genişletmesidir. Biz bu kelimeye yine o eski belirli anlamını bırakacağız ve argoyu kendi yapısından dışarı çıkartmayacağız. Asıl argo, yani o kusursuz argo; eğer külhanbey dilinden söz ederken, bu iki nitem bağdaşabilirse. Bir zamanlar bir egemenlik oluşturan o unutulmaz argo, çirkin, alçak, hain, ağulu, acımasız, karanlık, tiksindirici ve kötü bir dildir ki, bu da sefaletin o horlanmış dilidir. Bütün horlanmaların, bütün yıkımların sonunda yine de, isyan eden son bir sefalet bulunur. İşte bu sefaletin son etabı, mutlu olaylara, haklara karşı çıkar, işte bu korkunç boğuşma da zaman zaman açıkgöz, zaman zaman saldırgan, zaman zaman da zalim olarak, toplumsal düzeni kendi silahlarıyla yenmeye çalışır. Onu fenalık ve suçla iğneler, cinayetleriyle tepeden inme darbeler indirir, işte bu boğuşma için sefalet de savaş dili olan bir dil yaratır: Argo. Bir zamanlar insanların konuştukları ve artık kaybolmak üzere olan bir dili korumak, uygarlığın geliştiği iyi ya da kötü unsurlardan birini korumaya eştir. Bu da uygarlığa hizmet gibidir. Bu hizmeti Plaute isteyerek veya istemeyerek yerine getirdi. İki Kartacalı askere Fenike dilini konuşturmuştu. Moliere de levanten(*) dilini ve türlü lehçeleri bütün oyuncularına konuşturmuş ve o da topluma böyle dolaylı bir hizmette bulunmuştu. Yine burada itirazlar yükselecek. Fenikeliler'in dili olsun varsın diyelim; levanten dili de bravo, güzel icat, hatta taşra lehçelerin bile zararı yok, yine de bunlar uluslara ve eyaletlere mal olmuş diller, evet ama argoyu korumak niye gereksin ki? Neden sanki şu tiksinç argo yok olmasın?

(*) Levanten: Yakındoğu'daki tatlısu Frenklerine verilen isim.

Buna da tek bir kelimeyle karşılık vereceğiz: Mademki bir ulusun ya da bir eyaletin konuştuğu dil ilginçtir, bundan daha ilgi çekici ve incelemeye değer bir dil daha vardır, o da Sefaletin Dilidir.

Fransa'da dört yüz yıldan beri, sadece tek bir sefaletin değil, bütün sefaletin, bütün insan sefaletinin konuştuğu dildir argo.

Ayrıca şunu da eklemek isteriz ki, hata ve kabalıkları incelemek ve onları iyileştirmek için göstermek, tercih şansı bulunmayan bir görevdir. Töre ve düşüncelerin tarihçisinin olayların tarihçisi ölçüsünde zorlu bir görevi vardır. Biri uygarlığın yüzeysel olaylarını,

tahtların çarpışmalarını, prenslerin doğumlarını, kralların evlenmelerini, savaşları, kurulları, önemli devlet adamlarını, oluşan devrimleri; tarihin bütün dış olaylarını kaydeder; diğerini; iç tarihçiyi daha zor bir iş bekler; o çalışan halkı, acı çekenleri, beklentiler içinde umut edenleri, ezilen kadını, zülum gören çocuğu, boğaz boğaza dövüşen adamları, gizli kalan baskıyı, önyargıları, edilen büyük haksızlıkları, kanunların geri tepişini, ruhların gizli gelişmelerini, kalabalığın belirsiz kımıltılarını, açlıktan ölenleri, yalın ayak, zavallı sefilleri, yetimleri, mutsuzları ve lanetlenmiş gibi toplumda yer alan bütün horlanmışları konu alır. Bu iç tarihçinin ödevi hiç de kolay değildir, o bir kardeş merhametiyle yeraltına inip, kalbi acıma ve yargılarla dolu, orada hem kanayan, hem de öldürenlere, ağlayan ve lanetlenenlere, aç kalan ve her bulduklarını açgözlüce silip süpürenlere kadar inip, onlara ulaşmak, onlara omuz vermek zorundadır. Bu kalplerin ve ruhların tarihçilerinin ödevleri dış olayları yazan tarihçilerden daha rahat mıdır? Acaba Alghieri'nin(*) sözleri Machiavel'inkinden daha mı geriydi?

(*) Alghieri: Dante, ünlü İtalyan yazarı.

Uygarlığın etekleri, yukarı kısımdan daha derin ve daha karanlık olması nedeniyle, daha mı az önemlidir?

Mağarayı iyi tanımayan, bir dağı nasıl tanır?

Birkaç kelimeyle düşüncemizi özetleyelim: Ulusların ünlü hayatları hakkında bilgi veren bir tarihçi, aynı zamanda, o ulusun içten ve derin gizli yaşamı hakkında bilgi edinmemişse iyi bir tarihçi olamaz. Aynı zamanda, hiçbir iç tarihçi, yine o ulusun dış hayatını bilerek tarihçi değilse o da başarılı olamaz.

Gelenek ve göreneklerin tarihi olayların tarihiyle içten bir bağı vardır. Bu iki farklı dizge, birbirlerine yanıt vererek kenetlenir ve çoğu zaman bundan birçok olayın doğduğu da anlaşılır.

Tanrı'nın bir ulusun yüzeyine çizdiği her çizginin karanlık bir karşılığı vardır, en dipteki bu karanlık ve paralel çizgiler ve yeraltı dünyasının bütün devinimleri yüzeysel sarsıntılar oluşturur. Asıl tarih, her şeyle karışık olduğundan, asıl tarihçi de her şeye karışır.

İnsanoğlu eksenli bir daire değildir, iki eksenli bir ovaldir.

Argoyu bir vestiyer gibi görebiliriz; burada kötü bir iş yapacak dil kılık değiştirir. Maskeli kelimeler ve lime lime öğretilmelerinin arkasında gizlidir.

Bu nedenle de korkunç ve iç kaldırıcı olur.

Bu dili tanımakta güçlük çekilir. Bu Fransızca mı? O evrensel, o insancıl dil mi? İşte sahneye çıkmaya hazırlanıyor; cinayete yanıt vermeye ve fenalık ambarının her eylemine yardımcı olmaya hazır. O artık yürümüyor, topallıyor «Tansıklar Avlusun»nda,(*) koltuk

değneklerine dayanıyor, o değnekler az sonra bir lobut olacak.

(*) Tansıklar Avlusu: Ortaçağda, bütün dilencilerin, sakat öykünmesi yapanların, aylakların, Çingenelerin ve gayrı meşru kişilerin barındıkları bir avlu, büyük bir mahalle, krallıkla yönetilen küçük bir yerleşim.

Burada başıboş dilencilik ismiyle, giydiricileri onu farklı kılıklara sokuyor, onun yüzünü boyuyorlar. O sürünüyor, hemen doğruluyor, tıpkı bir sürüngen gibi, çift rolüne hazır, pusuda bekliyor. Artık bütün oyunlara uygun, sahtekâr onu işkilli hale getirmiş, zehirleyici onu eskitti, kundakçı onu kömürle ve katil yüzünü kanla boyadı.

Toplumda dürüst kişilerin yanında dinleyenler, dışarıdakilerin konuşmalarını duyar. Sorular ve cevaplar duyulur, iyi anlayamadan bir mırıltı duyulur, bu aslında, insan sesini pek andırmayan bir homurtudur. Neredeyse sözü andıran ama uluma gibi gelen bir homurtu. İşte bu argodur. Sözcükler kılıksız bir ifadeye bürünmüştür. Sırtlanlar konuşuyor gibi gelir size...

Bu da karanlığın bilinmezidir. Bu diş gıcırdatan homurtusunu, gün batımına esnafı katarak tamamlar. Mutsuzluk cinayetten bile daha karanlıktır, bu karışan iki kara işte argoyu meydana getirir. Havada karanlık, tavırda karanlık, seslerde karanlık.

Bu müthiş dil gider gelir, sıçrar, sürünür, tükrük saçar ve usulca yağmur, gece, açlık ve günahkâr yalanlar ve haksızlık ve alkışla sürünen bir dil olup çıkar.

Ceza görenlere acıyalım. Fakat bizler kimiz ki? Size seslenen ben kimim? Beni dinleyen sizler kimlersiniz? Nereden geliyoruz? Acaba dünyaya gelmeden önce, neler yaptığımızı biliyor muyuz? Günaha girmediğimiz kesin mi? Dünya bir cezaevinden fazla farklı değildir. Kim bilir belki de insanoğlu ilahi adaletin bir tutuklusudur!

Yaşamı yakından inceleyelim. O öyle yapılmış ki, her yerde cezayı görürüz.

Siz kendinizi bahtiyar sayanlardan mısınız? Evet ama, neredeyse her gün kederlisiniz. Her günün büyük acıları ve önemsiz sıkıntıları var. Bugün bir sevdiğiniz, bir yakınınızın sağlığı için kaygılısınız, bugün kendi sağlığınızı merak ediyorsunuz. Yarın bir para darlığınız olacak, ertesi gün bir iftiraya uğramayacağınız nereden belli? Daha sonraki gün, bir ahbabın yıkımına gözyaşı dökersiniz; havanın fenalığı, kaybettiğiniz ya da kırılan, sevilen bir biblo, sonra bir şeyden haz alırken, nedenini bilmeden vicdanınızın ya da omurganızın acıması sizi tedirgin eder. Bir diğer gün, devlet sorunlarına üzülürsünüz. Hele o gönül işleri, o kalp üzüntüleri ve bu sürekli böyle gider. Bir bulut kaybolurken, bir diğeri oluşur. Yüz günün içinde, eksiksizce mutlu olabileceğiniz belki sadece bir gün vardır. Fakat siz bu dünyanın talihli insanları arasındasınız. Ya diğerleri? Onlar üzerlerine kapanan geceyle örtülüdürler.

Bilgeler için mutlu insanla mutsuz insan diye iki kavram bulunmaz. Başka bir dünyanın eşiği olan bu dünyada, bütüncül mutluluğa sık rastlanmaz.

En elverişli insancıl ikilik şudur: Işıkta olanlar, karanlıktakiler.

Karanlıkta kalanların sayısını düşürmek, ışıktakileri çoğaltmak. İşte gayemiz, bu yüzden, «Eğitim, bilim!» diye bağırıyoruz. Okumak, öğrenmek, ateş yakmaktır, her hece bir kıvılcım gibidir.

Ayrıca, aydınlık demek kesin olarak, keyif demek değildir. Aydınlıkta da acı çekilir, onun da fazlası yakar. Alev kanadın düşmanıdır, uçmayı sürdürerek yanabilmek, işte dehanın tansığı!

Tanıyıp sevdikten sonra, daha fazla acı çekeceksiniz. Şafak gözyaşlarıyla aydınlanır. Bilgeler ağlarlar, en azından karanlıktakiler için gözyaşı dökerler.

2 KÖKENLER

Argo karanlığın dilidir.

Aşağılanan ama aynı zamanda meydan okuyan bu sır dolu dilin karşısında düşünce, en derin karanlıklarına varasıya heyecanlanır. Toplum felsefesi bu hem lekeli, hem de isyankâr ve tuhaf dil karşısında en yerinde düşüncelerle sarsılır. Ceza burada somutlanır. Her hece, işaretli ya da lekelidir. Celladın o kızıl sopasının altında, halk dilinin kelimeleri çarpılmış, taş gibi sertleşmiştir. Bazısı hâlâ tüter gibidir. Bazı cümleler, bir haydutun ansızın açılan omzundaki zambak etkisi yaratır. Zaman zaman eğretileme o kadar küstahlaşır ki, onun, boynunda bir zincir taşıdığını hissederiz.

Ama yine de bunlara rağmen ve özellikle bunlardan dolayı, bu garip dilin, «edebiyat» adını verdiğimiz ve içinde altın madalyayla paslı meteliğe bile yer ayıran bu büyük dosyada yeri vardır. Kabul edilsin ya da reddedilsin, argonun da kendince bir grameri ve şiiri vardır. O da bir dildir. Bazı sözcükler gerçi, şu ünlü haydut Mandarin tarafından çiğnenip yutuldu fakat parlak bazı sözlerden sonra Villon'ın konuşmasını tanırız.

Şu çok güzel ve tanıdık dizeler:

Ama eski çağların kralları hani?

Bu şiir argoyla yazılmıştır.

Otuz beş yıl öncesine kadar, 1827'de, forsaların Bictre'den geçişlerinde, oranın zindanlarının birinin kapısında pırangaya mahkûm edilen, bir Thunes Kralı tarafından yazılmış olan şu satırlar okunurdu:

Eski çağların kralları, sürekli kutsanmaya giderlerdi.

Fakat bu kralın kafasında kutsanmak, pırangaya yollanmak demektir.

Yüklü bir arabanın, doludizgin sürülmesi demek olan «decarade» kelimesinin Villon'a ait olduğu söylenir. Atın nallarından kıvılcımlar çıkartan bu kelime, olağanüstü bir ses öykünmesiyle La Fontaine'in şu güzel dizelerinde de görünür:

Six forts chevaux tiraient un cocbe.

(Altı güçlü, at bir koçuyu(*) çekiyordu.)

(*) Koçu: Yolcu arabası.

Aslında yazınsal açıdan, argo incelemeleri kadar ilginç ve verimli bir konu bulmak neredeyse imkânsız. Bu, dil içinde bir dil, hastalıklı bir ur, bir bitki oluşturmuş sağlıksız bir aşıdır. Kökleri eski bir Galya gövdesinden imal edilen bir parazit oluşturan bir bitki ve bunun o uğursuz yaprakları dilin her yanına tırmanır. Bu, ilk görünümüdür, yani argonun ilk sıradan görünümü. Fakat incelenmesi gerektiği gibi, üsteleyerek incelendiğinde, yani yerbilim uzmanlarının toprağı incelemeleri gibi incelenirse, argo gerçek bir alüvyon gibi görünür. Bu dilde kazılar yapıldıkça, eski çağlarda halkın konuştuğu Fransızcadan, Provence'da konuşulan lehçeden, İspanyolcadan, İtalyancadan ve Akdeniz limanlarında epeyce konuşulan Levanten dilden kelimeler bulursunuz. Ayrıca İngilizce-Almancadan esinlenmiştir. Hem üç farklı türde, roman dili, Fransız romanı, Roman romanı,(*) yani Latince ve nihayet Bask ve Kelt dilleri...

(*) Roman: Latince kökenli diller için kullanılır.

Köklü ve tuhaf bir kurum. Sefaletin bütün unsurlarının yan yana gelerek yükselttikleri bir yeraltı dünyası. Lanetlilerin her ırkı bir katman eklemiş, her acı bir taş, her kalp bir çakıltaşı atmıştır. Sayısız kötü yürek, hayatı bırakıp sonsuzluğa giden yığınlar, öfkeli ve alçak yürekler çoğu zaman canavar gibi bir kelime olarak kendilerini hissetirir.

İspanyolca mı dediniz, eski gotik argo bunlardan oluşmuştur. İşte tokat yerine geçen «boffette», brofeton sözcüğünden geldi. «Vantane» pencere anlamında; «gat»(**) kedi demek olan gato'dan oluştu. Zeytinyağı (acite) aceyte'den gelir.

(**) Gat: Chat-kedi: Bunlar Fransızcaya uyuyor. Dilimizde bunlara tam karşılık bulmak epey zor.

İtalyanca mı dediniz, işte size spada-epee, bu spada kelimesinden gelen «kılıç»tır. Gemi anlamına carvel, bu da caravella kelimesinden gelir. İngilizce diyenler için işte «bichot» bishop (piskopos). Rascal kelimesinden bozma olan «raille» yani hafiye, rascalion yani hayta...

Almanca kelimeler, «erkek evlat» caleur, hers (efendiden) gelen herzog (dük). Latince diyenlere bol bol; frangere'den türeyen frangir «kırmak», «affurer» çalmak, «fur»dan türemiş, catene; Fransızca, «chaines» yani zincirler. Bütün Avrupa dillerinde birleşik bir Latince kelime vardır ki her ülke bundan kendince yararlanmıştır, Magnus kelimesi; İskoçya bundan Mac'ı(*) türetti, yani aşiret reisi MacFarlane, MacCallumore, yüce Farlane, yüce Callumore demektir. Argo bundan

meck ve meg kelimelerini türetti; yani Tanrı'yı.

(*) Mac: Keltçe bu sözcük erkek evlat, oğul anlamındadır.

Baskça diyenleri de memnun edebiliriz, işte gahisto (diable) şeytan, kötü anlamına gelen gazitoa kelimesinden gelir. Sorgabon, yani «iyi geceler», bu da iyi akşam anlamına gelen Gabon' dan gelir. Keltçeden bile kelimeler vardır. Mendil anlamı blavia, bu da fışkıran su demek olan blavet'öen gelir. «Menesse», kadın ama kötü anlamda; «bu da taşlarla dolu demek olan «meinec» kelimesinden gelir. Çeşme demek olan baranton kelimesi, dere anlamına gelen, barant'ı doğurdu, goffeur, yani çilingir, bu da demirci demek olan goff'dan. Siyah-beyaz anlamına gelen guenn kelimesi ölüm sözüne yol açtı: «Guedoze». Tarih mi istersiniz, argo dilinde «maltaises», gümüş para, bu da Malta Adası küreklerinde kullanılan paranın anısınadır.

Az önce değindiğimiz ofilolojik kaynaklardan gelen kelimelerin yanı sıra, argonun daha doğal, daha olağan kökleri vardır ki, bunlar insan aklının doğrudan doğruya bulguladığı kelimelerdir.

Önce kelimelerin doğrudan var oluşunu ele alalım ki, bu da dillerin sırrıdır. Nasıl ve neden olduğunu bilmeden bir şeyi hayallere göre tanımlamak, bu insanlar tarafından konuşulan her dilin öntemeli sayılır ki, buna da o dilin temeli denir. Argoda bu türden sayısız kelime vardır. Hiçbir etimolojik kaynağı olmayan, kim tarafından ve nerede yaratıldığı meçhul kelimeler. Bu çoğu zaman yalnız, türevsiz, barbar, zaman zaman tuhaf kelimeler, fakat epey güçlü ifadeler ileten canlı sözcükler. Örneğin, «le taule» cellat; «le sabri», orman; «taf», korkup kaçma; «le larbin», uşak; «pharos», general, vali, bakan; «le rabuin», şeytan... Hem maskeleyen, hem de açığa çıkaran bu sözcükler, gerçekten epey gariptirler. Bazıları, örneğin; le rabouin (şeytan, hem komik, hem de ürkütücüdür, tıpkı bir canavar gülümseyişi gibi...

Diğer yol, eğretilemedir. Her şeyi söylemek, fakat yine de her şeyi gizlemek isteyen bir dilin özelliği epeyce tanım içermesidir.

Bu yol, bir vurguna hazırlanan hırsızın, kaçmayı planlayan katilin sığındığı bir bulmacadır. Hiçbir dilin, argo kadar eğretilemesi yoktur: «Hindistancevizinin vidalarını açmak», boynunu koparmak; «burma», yemek yemek; «paket haline getirilmek», yargılanmak; «bir fare», ekmek hırsızı; «mızrak düşüyor», yargılanmak; yağmur yağıyor, anlamındadır. Bu da epey eski bir Fransız benzetmesidir, tarihi bir deyim gibi, yağmurun inişlerini mızraklara benzetmekten oluşan, bir eğretileme «İl pleut des

halelebardes» (Mızraklar yağıyor. Bazen yüzyıllarla) kelimeler ilkel durumlarında benzetilenle ilgili bir görünüm kazanır. Yıllar sonra, şeytan artık «rabouin» değildir, o boulanger oldu (fırıncı, yani fırına sokan, cehennemin fırınına).

Belki daha esprili, ama eski kelime ölçüsünde yüce değil. Tıpkı Corneille'den sonra gelen Racine,(*) Aischylos'tan(**) sonra gelen Euriupudes(***) gibi.

(*) Racine: XVII. Yüzyılın klasik yazarlarından.

(**) Aischlylos: Trajedyanın atası.

(***) Euriupudes: Tanınmış bir trajedi yazarı, üç ünlü Yunan yazarının sonuncusu.

Her iki çağdan kaynaklanan, vahşi ve eğretilemeli anlamlar içeren bazı cümleler düşsel görüntülere benzer. «İpsiz sapsızlar bu gece at çalacaklar», «Gece işçileri, aydan binit yürütecekler. (Les sorgues vont sollicier des gails a la lune)». Bu cümle insanda bir tür hayalet görüntü izlenimi verir. Kişi, ne göreceğini bilemez.

Diğer yol, çareler. Argodan geçinir, onu gönlünce kullanır, ondan istediğini alır ve çoğu zaman bu dili zamanı gelince özetleyerek kabaca değiştirir. Zaman zaman değiştirdiği, temiz argo sözcüklerinden, binbir renkli deyimler oluşturur ki, bunlar da daha önce değindiğimiz iki unsurun karışımıdır. Doğrudan yaradılış ve metafor: «Le cab jaspine, je mourronne que la roulotte de Pantin trime dans le sebri». «Le cbien aboie, je soupçonne que la diliqence de Paris passe dans le bois»(*) Burada Paris kelimesi Pantin olarak yazılmıştır: «Oab est sinve, le dabuge est merloussiere, la fée est bative». Bu, şu demektir: «Kenter budala, hanım kurnaz, kız da çok güzel». Çoğu zaman dinleyenleri şaşırtmak için her kelimenin sonuna iğrenç bir kuyruk takar argo, «aille, orgue iergue» ya da «ucbe» ile biten bu takılar dili iyice değiştirip bir «kuşdiline» çevirir. Namlı eşkiya Cartouche, cezaevi gardiyanına, bir gün şöyle sormuştu: «Vousiergue trouvaille bonargue ce gigotmuche»; «Trouvez vous ce gigot bon?» (Bu kızarmış eti beğendiniz mi?)

(*) Köpek havladı; Paris arabası ormandan geçti.

Bu da farklı bir anlamdaydı, Cartouche adama, kaçması için önerdiği bedeli beğenip beğenmediğini soruyordu. «Mar» eki, sonradan eklendi.

Yoldan çıkmışların dili olan argo, bozulmaya yargılıdır. Hem, anlaşılır hale geldiğinde hep kaçmak istediğinden, aralıksız kılık değiştirir. Bitkilerin aksine, argo günışığına dokunduğu an ölür. Bu nedenle, yıllar içinde argo çözülerek tekrar oluşur. Bu karanlık ve zorlu çalışma, hiç durmaz, süregider. Argonun on yıllık yolunu, dil bir asır alamaz. Bunun sonrasında:

«larton», «lartif» olur (ekmek); «gail», «gaye»ye dönüşür (at); «fertanche», «fertille» olur (hasır); «/es siques-frusques» (pılı pırtı giysiler); «chique, égrugeoir (kilise)»; «colabre colas» (oyun) olur. Önce, «gahisto» olan şeytan sırayla «rabouin» ve «boulanger» (fırıncı) olur. Papaz önce «ratichon»dır, sonra ya- bandomuzu haline geldi; kama önce «yirmi iki» sonra «surin», daha sonra «ingre» oldu. Polisler önceleri «railess,» sonra «roussins,» derken «rousses» sonra «ayakkabıbağı satıcıları» olduktan sonra, nihayet «zarbo ya da aynasız» olarak anıldılar. Cellat, önceleri «taule», sonra «charlot» derken, «atiguer» oldu, en son ona «besquillard» denildi. XVII. yüzyılda savaşmak, dövüşmek karşısındakine «sigara vermek»ti; XIX. yüzyılda «Çeneyi okşamak» dendi. Bu iki karşıtlar arasında belki yirmiden fazla değişken deyim yaşayıp geçti. Lacenaire'e(*) göre Cartouche İbranice konuşur. Argonun bütün sözcükleri onları dillendirenler gibi, habire firardalar.

(*) Lacenaire: XIX. asrın bir hırsızı.

Fakat arada ve özellikle, bu firardan dolayı eski argonun kelimeleri yeniden dağarcıklara alınıyor. Her yörenin kendince bir argosu vardır.

Temple civarı XVII. yüzyıl argosunu korur, cezaevinin bulunduğu zamanlarda, Bictre thunes argosu vardı. O ihtiyarların «aches»la bitirdikleri kelimeler duyulurdu. «Boyanches-tu» «Bois-tu»(**) yerine, «il cooyanche-il croit. O inanır. Fakat yine de değişme yasası hep korunur.

(**) Bois tu: içiyor musun?

An be an buharlaşıp uçuşan bu dili saptama fırsatı olsa, bu işi yapacak bilge epey acıklı ve faydalı bir düşünceye kapılırdı. Çünkü bu dili incelemek kadar, eğitimde etkili ve verimli bir dil bulunamaz. Argoda her metafor, her etimoloji bir ders verir. Bu adamlar arasında, dövüşmek, yenmek kelimesini yinelemekle aynı anlama gelir. Bir hastalıkla savaşılır, cin gibi olmaktır onların gücü.

Onlar için kişioğlunun fikri gölge kavramından uzak duramaz. Gece için «sorgue»,

insan için, «orgue» derler: İnsan da, gecenin türevidir.

Söz konusu insanlar için toplum, onları öldüren bir ortam, tekinsiz bir güçtür. Şebekelerinden, sağlıklarından söz edercesine söz ederler. Yakalanan biri, bir «hasta»dır; yargılanan biri, «ölü»dür.

O, dört duvar arasındaki tutuklu için, en korkunç durum, bir tür kötü şöhrettir. O, artık zindana «castus»(***) der. Bu azaphanede dış yaşam tutukluya güler yüzle görünür. Belki siz onun ayaklarını, yürümek için kullanmak istediğini düşündüğünü sanabilirsiniz, ama hayır, o ayaklarını dans etmek için düşünür.

(***) Castus: Castre kelimesinden türemiştir; iğdiş etmek demektir.

Prangalarından testereyle kurtulduğunda, ilk yaptığı, dans etmeyi düşünmektir. O artık testereye «bastringue» der; bu da onların dilinde «kır meyhanesi» demektir. Bir isim, bir odaktır, esaslı bir benzetme. Kanundışı insanda iki kafa vardır; ilki, onun hal ve hareketlerini düzenleyen ve hayat boyu kendisine yol gösteren kafa; İkincisi, ecel saatinde omuzlarından yükselen kafa. Ona cinayeti öneren kafaya «sorbon» der, ölürkenki kafası, sadece «kütük»tür. Bir adamın üzerinde sadece pılı pırtı ve kalbinde fenalık dışında duygu olmadığında, şu alçak kelimeli, o ikili aşağılanmasına indiğinde, o artık cinayet için hazırdır, tam kıvamındadır. Güzel bilenmiş bir bıçağa benzer, keskin iki ağzı vardır, yoksulluğu ve fenalığı bundandır. Bu alçak kelimenin karşılığı olan «gueux»yu onun için kullanmaz, onu bir «reguise» olarak anar ki, bu da «iyi bilenmiş» anlamına gelir. Zindan nedir ki, lanetli bir ateş, bir cehennem. Orada «forsa»nın adı «fagot»: bu da «çalı» demektir. Yanmaya mahkum çalı. Suçlular cezaevini «okul» olarak tanımlar. Bu kelime bütün bir ceza sistemini içerir.

Hırsızın da kendince zayıf yanları vardır. Siz, ben, her geçen «pantre» (pan), herkes...

Özel sözlükte, «lirfanfa» olarak adlanan zindan ezgilerinin nereden kaynaklandığını bilir misiniz? Şu sözlerime kulak verin:

Châpetlet Cezaevinde, geniş ve uzun bir dehliz vardır. Burası Seine Nehrinin sekiz ayak altına kazılıdır. Ne penceresi vardır, ne de havalandırma delikleri, açık olan tek şey kapıdır. Buraya birileri girer, fakat havanın zerresi giremez. Buranın tavanı, taş bir tavan ve zemini on parmak boyunda çamurdur. Bir zamanlar zemin taş döşeliydi, fakat su sızıntısı yüzünden taşlar da çürümüştü.

Zeminin sekiz ayak yukarısında, irice bir kiriş baştan başa uzardı, bu kalastan zincirler sarkardı kimi yerlerde ve bu zincirlerin uçlarında halkalar vardı. Buraya kürek

mahkûmları tıkılırdı. Toulon'a gidinceye değin burada tutulurlardı. Onları bu kalasın altına iter ve her birinin boynuna bir halka, el ve ayaklarına zincirler takarlardı. O sefilleri böylece her yerlerinden zincire vururlardı. Zincir epey kısa olduğundan, yatamazlardı. Bu kalasa asılı gibi, sabah akşam ayakta beklerlerdi. Bu gece boyunca, ekmeğe ya da su testisine uzanmak için epeyce uğraşmak zorundaydılar. Tepelerinde taş kubbe, dizlerine kadar çamurda, baldırlarından kendi dışkıları akardı, yorgunluktan bitkin düşen bu zavallılar çoğu zaman, dinlenmek için elleriyle zincire tutunurlardı, çünkü sadece ayakta uyuyabiliyorlardı ve her an boyunlardaki o halkadan boğulur gibi sıçrayarak uyanırlardı. Bir lokma ekmek yiyebilmek için, ayak topuklarıyla, baldırlarına kadar yükselirlerdi; çamura atılan o ekmeği yemek için. Bu korkunç yerde ne kadar dayanabilirlerdi. Bir, iki ay, altı ay, dahası birini tam bir yıl bekletmişlerdi. Burası kürek zindanlarının önodası gibiydi. Kral arazisinden çalınan bir tavşan için buraya tıkılanlar vardı.

Bu cehennemsi mezarda ne yaparlardı? Bir mezarda ne yapılır, usul usul can çekişirlerdi. Ve bir cehennemde ne yapılır? Şarkı söylerlerdi. Çünkü umudun bile kaybolduğu yerde, şarkı kalır. Malta Adasına yaklaştıklarında, kürek seslerini duymadan önce, mahkûmların şarkıları duyulurdu. İzinsiz avlanan zavallı Survubcent de bir süre Châtelet zindanında misafir edilmişti; bu olay daha sonra şöyle anlatılmıştı: «Beni o dizeler kurtardı.»

Ey yararsız şiir! Dizelerin faydası ne? İşte aşağı yukarı bütün argo şarkıları bu mahzende bestelenmiştir. Montgomery pırangasının o acıklı nakaratı da buradan yükseldi: Timaloumisaine-Timaulamison. Bu şarkıların çoğu epey kederli, epey karanlıktır. Bazı şarkılar neşelidir, ama biri de çok sevecendir:

İşte burada sahneye gelir o küçücük Okçu(*).

(*) Okçu: Venüs'ün oğlu Aşk Tanrısı Cupidon. Okuyla aşk için kalpleri deler.

Ne yaparsanız yapın, insanın kalbinden, bu ölümsüz duyguyu koparıp atamazsınız: Aşk!

Bu dünyada o gizli kapaklı işlerin sırları korunur. Sırlar aslında her şeyi korur. Bu sefiller için sır, birliğin esasını oluşturan bir birleşmedir. Sırrı bozmak, bu yabanıl topluluklardan bir şeyler koparıp almaktır. Argoda ispiyonlamak: «parçayı yemektir». Sanki ispiyoncu her birinin etiyle besleniyormuş gibi.

Şamar yemek ne demektir? Yine o renkli benzetme bunu şöyle sunar: Şamar yemek «yanan otuz altı mum» görmektir. Burada argo araya girip mum «chandelle» yerine «camoufle» der ve Acem dili de şamara, «camouflet» der. Metaforlar yardımıyla argo mahzenden Akademi'ye değin uzanır. Poulailler mumu yaktım, derken, aynı metaforu kullanan Voltaire de «Langleviel de Beaumuche (yüz mum hak etti)» der.

Araştırmacılar argoda, her adımda başka bir yenilikle karşılaşır. Bu tuhaf işin incelemesi, insanı düzenli toplumla, lanetlenmiş sefiller toplumunun sır küpü kesişme noktasına taşır. Argo artık kürek mahkûmu bir kelimedir.

Ey sefillerin o biçare düşünüşleri.

Ne üzücü... Kimse karanlıkta kalan insan ruhunun yardımına koşmayacak mı? Onun kaderi her zaman beklemek mi? Göklerden inecek o kanatlı, şafak renkli savaşçıyı, geleceğin o ışık saçan şövalyesini yok yere mı çağıracak imdada? İdealin o parlak kılıcını boşuna mı çağıracak?

Uçurumlarda ölü başı gibi sırıtan o çeneyi, pençe ve tırnakların yılanımsı büklümlerini giderek yakınlaşan bir canavar gibi görmeye mecbur mu? Canavarı beklemeye mahkûm edilen gecenin kenarında zincirlenen o dağınık saçlı, çırılçıplak Andromede(*) gibi parçalanmayı mı bekleyecek?

(*) Andromède: Mitolojide bir kral kızı, kendisini parçalamaya gelecek canavarı çıplak bir halde beklerken, Perseus kanatlı atıyla gelip onu kurtarmış, sonra da onunla evlenmiştir.

3 GÖZÜ YAŞLI VE GÜLEN ARGO

Anlattığımız gibi, dört asır öncesinin argosu da günümüzdeki argo gibi, her kelimeye bazen kederli, bazen de ürkütücü bir ifade ekleyen karanlık bir ruhla kaplıdır. Bu dilde insan, Mucizeler Avlusunda, birbirleriyle kâğıt oynayan, kocamış serseri ve hırsızların o vahşi kederini hisseder. Onlar kendilerine has oyunlar oynarlardı. Mesela, şu ispatinin üstünde büyücek yonca yaprakları olan bir ağaç resmi vardı ki, bu da ormanın karanlık bir tanımıdır. Ağaç önünde bir ateş yakılmıştı ve üç tavşan bir avcıyı kızartırdı, geri planda kaynayan bir tencereden bir köpeğin başı seçilirdi. Kaçak avcıların kızartılmalarını, kalpazanların kazanda kaynatılmalarını betimleyen resimler ceza almanın epey kederli bir görünümüydü. Bundan daha kötüsü olamaz. Düşüncenin argo krallığında girdiği kılık, şarkı ister alaylı ister ürkütücü olsun, tümünde o güçsüz ve harabe hava sezilir. Bazı şarkıların hâlâ koruduğu o şarkıların yaklaşık hepsi, ağlatacak kadar yürek parçalayıcıdır. Burada hırsız sürekli zavallı ve sürekli gizlenen o tavşan, sıvışan fare, kaçan kuş olur. Hiçbir istekte bulunamaz, sadece göğüs geçirir. Onun bu inlemeleri ta bizlere dek geliyor, mesela şu:

«İnsanların babası olan Yüce Tanrı'nın, çocuklarına ve torunlarına nasıl böyle azap çektirdiği ve onların çığlıklarını duyduğunda, kendisinin de içinin sızlamamasına şaşıyorum inanın.»

Düşkün suçlu, düşünme olanağı yakaladığında, kanun önünde eğilir; toplum karşısında güçsüzdür. O da yerlere kapanır, yalvarır, merhamet ister, suçlu olduğunun farkında olduğunu biliyoruz.

Geçen asrın ortalarına doğru, bir değişim yaşandı. O cezaevi şarkıları, nakaratlar, bilgiç ve şakrak bir hava kazandı. Artık yakınan Omalure yerini bir Larifa'ya bırakmıştı. XVIII. yüzyılda zincir ve kodeslerin yaklaşık her şarkısında, iblisçe bir neşe vardır. Sanki kaval

çalan birinin fosforlu bir ışıkla aydınlattığı ve ormana üflediği şu ince ve neşeli nakarat:

Miralabi Suralabo

Mirliton ribon ribette

Surlababi mirlababo

Mirliton ribon ribo

Kanunsuz adam mahzende ya da ormanda bir adamı öldürürken bu şarkıyı söyledi.

Epey ağırbaşlı bir işaret, XVIII. yüzyılda bu kaygılı toplumun antik acısı artık kayboluyor, birden, gülmeye başlıyorlar.

Tanrı'yı ve Kralı bile makaraya alıyorlar. Mesela XV. Louis için «Pantin Markizi»(*) diyorlar.

(*) Pantin: Paris

İşte onlar hemen keyiflendiler. Sanki vicdanlarında hiçbir yük yokmuş gibi, alçaklardan bir tür ışık saçılıyor. Bu gölge kabileleri, sadece davranışlarının keder yüklü küstahlığıyla değil, bir de, ruhlarının kaygısız cüretine büründüler. Bu da onların suçluluk bilinçlerini kaybetmelerinin ve kendilerinin bilge insanlar olduklarına inanmalarının bir belirtisi belki. Bu da soygun ve hırsızlığın ve doktrinlerin ve bilgiciliklerin arasına süzüldüğünü ve bunlara karıştıktan sonra, çirkinliklerinden çoğunu sildiklerinin işaretidir. Herhangi bir oyalama görünmediği zaman, yakın ve olağanüstü bir şeyin belirmesi...

Bir an için duralım. Burada kimi suçluyoruz? XVIII. yüzyılı mı? Onun felsefesini mi? Hayır, hayır. XVIII. yüzyılın eseri zinde ve iyidir. Öncelikle Diderot gibi ansiklopedi yazarları, Turgot gibi iktisatçılar, Voltaire gibi filozoflar, başlarında Rousseau'nun olduğu ütopistler... Evet bunlar dört kutsal alay.

İnsanlığın ışığa yaklaşmasını onlara borçluyuz. Onlar insanlık öğesinin ilerlemesini sağlamak için, öne fırlayan dört öncüdür. Diderot güzele, Turgot faydalıya, Voltaire gerçeğe, Rousseau ise hakbilir olana. Fakat bu filozofların altında sophistler de vardı. Bunlar da tıpkı balta girmemiş bir ormanda sağlıklı bitkilerin gelişimine baltalayan zehirli sarmaşıklar gibiydi. Cellat adliye sarayının merdivenlerinde, çağın o kurtarıcı kitaplarını yakadursun, günümüzde adları unutulan bazı yazarlar, kralın izniyle, sefillerin okudukları epey fesat yazılarını basıyorlardı. Epey zor inanılır bir ayrıntı, bozguncuların yayınlarından birçoğu hâlâ Gizli Kitaplıkladır. Bunların bir prens tarafından korunduklarını düşünmek epey üzücü. Derin ama iyice bilinmeyen bu olaylar, henüz yüzeye çıkmamıştır. Fakat bazen, bir olayın karanlıkta kalması, onun daha da belalı olmasına neden olur. Bütün bu yazarlar arasında, yığınlara en zararlı ve en derin galeriyi kazan «Restif de la Bretonne»dir.

Avrupa'nın tamamına has bu uğraş, zararını en fazla Almanya'da gösterdi. Schiller'in o ünlü eseri Haydutlar'da özetlediği gibi Almanya'da uzun süredir soygun ve yağma kol geziyor, mülkiyetin ve emeğin karşısında dikiliyordu. Güya, görünüşte gerçeğe yakın fakat aslında aldatıcı ve mantıksız ve epey saçma fikirler, soyut bir isimle teoriye dönüşüyordu. Böylece, çalışan, acı çeken ve dürüst halkların dokusuna süzülüp, onları usulca zehirliyordu.

Böyle bir olgunun ortaya çıkması epey ağır sonuçlar doğurur. Acı, öfkeyi doğurur, bu arada bolluk bereket içinde yaşayan sınıf, hiçbir şeyin ayrımında olmadan uyuduğu süre boyunca, şu zavallı sınıfların kinlerinden oluşan bir meşale, mutsuz ya da hatalı düşünen bir aklı tutuşturuyor ve onun bir kenara çekilip, toplumu incelemesine neden oluyordu. Kinin incelenmesi, ne müthiş şey!

İşte o zaman devirlerin talihsizliğinden gelen kanlı isyanlar, (Jacqueries) denilen isyanlar her yerde patlak veriyordu. Bu kanlı isyanların yanı sıra, o siyasal devrimler çocuk oyuncağı gibidir. Onlar ezilenin zulmedene baş kaldırması değil, çok daha kötüsü, açların toklara baş kaldırmasıdır ki, önlerine gelen her şeyi yıkıp geçerler.

Böylesi isyanlar halk depremidir.

İşte XVIII. yüzyıl bitiminde, sivrilen bu korkunç beladan korunmak için oluşan Fransız İhtilali, bunların yanında eşsiz bir dürüstlük gösterisidir.

İdealin darbesi sayılan bu ihtilal, ansızın dikildi ve fenalık kapısını kapatıp iyilik kapısını açtı.

Meseleyi halletti, gerçeği kanunlaştırdı, çirkefi kovdu, çağı sağlığına kavuşturdu ve halkı baştacı edip, layık olduğu gibi ödüllendirdi.

İnsanı ikinci kez yarattığını söyleyebiliriz, ona ikinci ruhu sundu: İnsan Haklarını.

XIX. yüzyıl, onun bu eserine kondu ve yararlandı. Artık bugün, demin değindiğimiz toplumsal yıkım olanaksız. Bunun haberini veren kör; korkan aptaldır. İhtilal, bu kanlı isyanın sağlıklı ve şifalı aşısı oldu.

Onun yardımıyla toplumsal şartlar değişti.

Artık kanımız, feodaliteye ve monarşiye ait virüslerden arındı. Anayasamızda Ortaçağa ait hiçbir şey kalmadı. Artık yeraltı dünyasının da işine son verildi. O sıçan yuvalarının huzurumuzu bozan isyanları bastırıldı. Artık bastığımız toprak açılarak, korkunç dehlizleri ve mağaraları göz önüne sermiyor.

İhtilal kavramı epey ahlakçıdır. Hak kavramı, görev kavramının gelişmesine yarar. Özgürlük herkesin izin yasasıdır. Birinin özgürlüğünün bittiği yerde, bir diğerininki başlar. İşte Robespierre'in o kusursuz tanımı. 1789'dan beri, halk artık yüceleşen bireyde gelişiyor. En yoksul birey hakkının olduğunu bildiğinden, ruhunda bir ışığın varlığını

seziyor, açlıktan ölen bile Fransa'nın tertemiz olduğunun farkında. Yurttaşın bilincinde oluşan bir zırh. Özgür olan vicdanlıdır, her oy veren egemendir.

İşte artık bundan dolayı sağlıksız, marazi hırslara, açgözlülüğe yer yok.

Yüzler kışkırtmaların uzağında. Devrimci sağlık o kadar güçlüdür ki, tıpkı bir kurtuluş günü gibidir, bir 14 Temmuz ya da 10 Ağustos. Bundan böyle yığınların çığlığı şöyle: «Kahrolsun hırsızlar! Yaşasın ilerleme! ideal ve mutlak'ın kapkaçla ilgisi yok!»

1848'de Tuilleries Sarayının hâzinelerini taşıyan yük arabaları kimler tarafından çekildi bilir misiniz, Saint-Antoine Mahallesinin çöpçüleri tarafından. Evet, pılı pırtı içindeki bu gözüpek adamlar, hâzinenin önünde nöbet tuttular.

Erdem bu yoksul, bu kötü kılıklı insanları adeta parlattı.

Yük arabalarının yarı açık sandıklarında, o göz alıcı elmasların yanı sıra, eski Fransız krallığının tacı da vardı. Elmaslarıyla göz alan bu taç, hiç yoksa o günün değerlerine göre, otuz milyon frank ederdi. Şu yalın ayak çöpçüler işte bu tacı beklediler ve çaldırmadılar.

Evet, demek artık o isyanların sonu gelmişti. Düzenbazlar için belki kötü oldu. Bu eski korku, artık son kez etkisini göstermiş ve bir daha kullanılmamıştır. Artık o kırmızı hortlağın zembereği kırıldı. Bunu bilmeyen yok. Artık korku, dehşete düşürmüyor. Kuşlar artık korkulukla oynaşıyor. Martılar korkuluklara konabiliyor.

Kenterler de sevinerek izliyor bunu.

4 İKİ GÖREV: UMUT ETMEK VE GÖZETMEK

Durum böyle, fakat yine de toplumsal tehlikenin büsbütün kaybolduğu söylenemez. Kanlı isyanlar bastırıldı. Toplum bu konuda rahat edebilir, artık başına kan çıkma, beyin kanamasından ölme riskinden kurtuldu diyelim, fakat soluk almasına dikkat edelim. Belki felçten bile tehlikeli olan ince hastalık pusuda. Toplumsal ince hastalığın ismi sefalet!

Beyin kanamasından, felçten nasıl ölünürse, bundan da ölünür.

Sürekli aynı sözleri söyleyeceğiz. Önce, acı çekenlere yardıma gitmek, onların acılarını dindirmek, onları aydınlatmak, onları sevmek, onlara ufuk açmak, eğitmek, çalışma şevki vermek... Uyuşukluğun zararlarını anlatmak, zenginliği sınırlamadan yoksulluğu sınırlamak, işte yeni görevler. Uzanabilecek yüz kola sahip olup, işlikler, fabrikalar açmak, bütün becerilere uygun okullar, bütün zekâları geliştirecek laboratuvarlar kurmak. İşgününü kısaltıp, ücreti artırmak, alacakla borcu dengelemek. Özetle, kazancı ihtiyaca göre ayarlamak. Toplumun karanlıklarında emekleyenlere bol ışık vermek, cahilleri eğitip, sefaleti ortadan kaldırmaya çalışmak. İşte sevecen ruhlara bir davet. Kardeşliğin ilk ihtiyacıdır bu. Bencil ruhların da bunu öğrenmeleri gerekli, bu politik bir görevdir de. Yine de, bütün bunların sadece bir giriş olduğunu belirtmek gerek. Asıl mesele şu: Hak olmayan çalışma, yasa olmaz.

Bunda fazla üstelemeyeceğiz, yeri burası değil.

Doğa, kader adını alırsa, toplum da öngörü ya da öngörü adını almalıdır. Bilmek son anda verilen bir ilaç, ilk zorunluluk düşünmek. Gerçek de, has buğday gibi besler. Bilim ve bilgeyi perhizli bir mantıktan uzaklaştırır. Tıpkı boş mideler gibi, boş zihinlere de acıyalım. Açlıktan ölene bir beden kadar, dahası ondan daha acı olan, ışık açlığından ölen bir ruhtur.

İlerleme sorunların çözümlenmesine doğru gidiyor. Bir gün, herkes şaşakalacak. İnsanlık yükseldikçe o alt katmandaki sefiller de aydınlığa çıkacak. Sefaletin giderilmesi, bir seviye yükselmesiyle olacak.

Bu kutsal çözümden hiç şüphelenmeyin...

Aslında şu anda, geçmiş epey güçlü; toparlanıyor. Bir cesedin böyle gençleşmesi şaşırtıcı. Bakın canlandı, yürüyor, geliyor, sanki utkulu, evet bu ölü bir fatih. Arkasındaki yığınlarla geliyor; boşinançlar; kılıcı zülüm, bayrağı bilisizlik. Ne zamandır, birkaç savaş kazandı, ilerliyor, korkutuyor, gülüyor, kapımıza dayandı. Biz, umut kesmeyelim, Annibal'ın kamp kurduğu alanı satalım.

Bizler inançlıyız, niye korkalım?

Nehirlerin gerilemeleri olmadığı gibi, zihnin de olamaz. Fakat geleceğe inanmayanlar, düşünsünler. İlerlemeye karşı çıkan bu adamlar, geleceği değil, kendilerini mahkûm ediyor. Kötü bir hastalık kaptılar, geçmişle aşılandılar. Yarına karşı çıkmanın sadece bir yolu var; ölüm!

Peki ama hiçbir ölümü istemiyoruz, bedenin ölümünü alabildiğine geç vakitte, ruhun ölümünü asla. Ruhumuzun ölmesine kesinlikle rıza gösteremeyiz.

Evet, bulmaca sözünü edecek, sfenks dile gelecek, mesele çözülecek. Evet XVIII. yüzyılın tasarladığı halka, XIX. yüzyılda tamamlanacak. Bundan kuşkusu olan gelişmemiş zekâlıdır. Gelecek çiçeklenmesi, evrensel refahın çiçeklenmesi, ilahi açıdan kaçınılmazdır.

Toplumların itilimleri, insani olayları, bir tür denge kurdurur, buna «adalet» deriz. Yeryüzünden ve gökten gelen bu güç, insanlıktan kaynaklanıp onu yönetir. İşte bu güç mucizeler yaratır. Kusursuz sonuçlar, onun için epey olağanüstü sayılır. İnsanoğlundan gelen bilimin yardımı, bir diğer olaydan gelen bir yardımla birleşip, bu güç artık halkın olanaksız sandığı sorunlardan da neredeyse hiç yılmaz. Düşüncelerin birleşmesinden bir hal yolu yaratmakta hünerlidir, bir gün, Doğu ve Batı'yı birleştiren ve Müslüman imamlarıyla, Mısır'da bir piramitte Napoléon Bonaparte'ı karşılıklı konuşturan ilerlemenin, bu sır küpü gücünden her şey umulur.

Bütün bunları beklerken, boş durmayalım. Düşüncelerin ileri, görkemli yürüyüşlerine ara vermeyelim. Toplumsal felsefe, aslında barış bilimidir. Onun gayesi mücadeleleri ve

öfkeleri yenmek ve bunun için de, uyuşmazlıkları gidermektir, inceleyen, derine inen, çözümleyen bu felsefe, sonra bir daha oluşturur. Bütün kini yok ederek, indirgeme yoluyla işleri ele alır.

İnsanların üstünden esen rüzgârdan, bir toplumun zararlı uluslarını, imparatorlukların, töre, yasa, dinlerinden zarar gördüklerine kaç kez tanık oldu. Bir gün bu fırtına diner ve bütün bunları da yanı sıra götürür. Çin, Hint, Keldani, Acem, Asur ve Mısır medeniyetleri art arda silindi. Niye? Bilemiyoruz. Bu felaketlerin nedenleri ne? Meçhul. Bu toplumlar kurtulabilir miydi? Kabahat kimin? Kendi suçları mı bunun nedeni? Hangi lanetli fenalıkta ısrar ederek mahvoluşa gittiler? Bir ulusun ve bir ırkın böyle korkunç ölümlerinde, kaç intiharın payı vardır? Bütün bunlar cevapsız kalacak sorulardır. Bu mahkûm edilen medeniyetler artık, derin bir karanlığa gömülü. Boğulduklarına göre su alıyorlardı demek ki? Artık söyleyecek başka sözümüz yok. Mazi dediğimiz bu denizin, o kocaman dalgaların önüne ürkek bir şaşkınlıkla bakıyoruz. Evet işte, çağlar boyunca batan o güzel gemiler Babil, Ninova, Tars, Teb ve Roma... Gölgelerin üflediği o müthiş soluk onları yuttu. Fakat bir yerde, gölge olan başka yerde ışığa döner. Aslında antik medeniyetlerin hastalıklarını bilemeyiz fakat kendi arızalarımızın farkındayız. Kendi medeniyetimize ışık tutmak bizim için bir hak ve bir görev. Bu nedenle, onun zayıf halkasını sezip, hastalığının nedenine göre gereken ilacı vermeliyiz. Yirmi yıllık bir mazisi olan medeniyetimiz, bu çağın hem canavarı, hem de harikasıdır. O kurtarılmaya değer. Kurtarılacak. Onun acısını azaltmak bile epey önemli ama onu aydınlatmak; işte, bu daha önemli. Çağdaş felsefenin gayesi buna yönelik olmalıdır. Günümüzün bilgelerine epey önemli bir görev düşüyor, medeniyetin nabzını dinlemek.

Evet, bir daha belirtelim; bu yürek dinleme epey rahatlatıcıdır. Aynı zamanda cesaret de verir ve bu cesaretle, bu acıklı olayların son sayfalarını çevirmek isteriz. Toplumun gelgeçliğinin karşısında insanlığın ölümsüzlüğünü hissediyoruz. Lavlarını fışkırtan bir volkan yaraları, krateri ve çatlaklarından saçılan bilisizlikten dolayı, evren ölümsüzdür. Ulusların hastalığı kişiyi öldürmez.

Toplumsal klinik her ne kadar baş sallasa bile, insanların en güçlülerinin, en şefkatlilerinin ve en mantıklılarının bile zayıf düştüğü zamanlar olur.

Peki, Gelecek nasıl olabilir? O müthiş gölgeyi gördükten sonra, böyle bir soruyu sorabiliriz. Egoist ve sefillerin, karanlık bir karşılaşması; ilkinde önyargılar, zengin eğitiminin gölgeleri, sarhoşlukla artarı iştah, sağırlaştıran bir bereket sersemletmesi, acı çekme korkusu ki, bu da çoğunda onlara karşı düşmanlık yaratmaya gider, karşı çıkılmaz bir doyum, ruhu örten kof bir benlik. Sefillerde doymazlık, tutku, haset, başkalarının zevkine duyulan kin, insanlık hayvanının arzularını gidermeye yönelten o koyu sarsıntılar, sis çökmüş yürekler, yazgı, ihtiyaç, yazgıcılık, kötü ve yalın bir bilisizlik.

Bakışları yukarı kaldırmaya devam etmeli mi? Seçilen o parlak nokta, sönecek gibi midir?

Derinlere gömülü idealin manzarası korkunç, minicik, zor seçilen, parlak fakat yine de o

karanlık tehditlerle kuşatılmış bir nokta. Ama yine de bulutlar içinde ışıldayan bir yıldız gibi, ondan daha tehlikeli sayılmaz.

SEKİZİNCİ KİTAP MUTLULUKLAR VE ACILAR

1 KUSURSUZ AYDINLIK

Okurumuzun anladığını biliyoruz. Eponine parmaklığın arkasından bakıp, Plumet Sokağında oturan o alımlı kızı tanımış ve onu tehlikeden korumak için, kendisini oraya yollayan Magnon'a orada iş olmadığını söyleyerek haydutları oradan uzaklaştırmıştı. Daha sonra, kız sözünde durmuş ve Marius'ü oraya götürmüştü. Delikanlı, birkaç gün bu parmaklık önünde sevinçten kendinden geçmiş gibi, bakakalmış ve nihayet demiri mıknatısa çeken o güce boyun eğip, ne yapmış etmiş, Cosette'in bahçesine girmişti. Tıpkı Romeo'nun Juliette'in bahçesine girmesi gibi. Aslında bunu Romeo'dan bile daha kolayca yapmıştı. Romeo sevgilisine kavuşmak için, bir duvarı aşmak zorunda kalmıştı; oysa, Marius eski parmaklıkların bir çubuğunu çıkartıp içeri süzülmüştü. Marius epey ince yapılıydı, o aradan zorlanmadan geçti.

Sokak bomboş olduğu için ve delikanlı da geceleyin o bahçeye girdiğinden, hiçbir zaman görülme riski yoktu.

İki ruhu birbirine bağlayan o uğurlu ve kutsal öpücükten sonra, Marius neredeyse her gece geldi ve buluştular. Cosette, hayatının bu döneminde acımasız ve çıkarcı bir erkekle karşılaşmış olsa, yandığının resmiydi. Bonkör gönüller kendilerini bırakmaktan çekinmezler. Aslında kadının en büyük fazileti itaat etmektir. Aşk o kaçınılmaz yere eriştiğinde, bilmeden, utancın kutsal körleşmesiyle birleşir. Ah asil ruhlar, bilseniz sizleri ne tür tehlikeler bekliyor, çoğu zaman siz kalbinizi sunarken, bizler sizin bedeninizi alırız. Kalbiniz sizde kalır, siz de titreyişlerle yuvarlandığınız o karanlıkta ona bakakalırsınız. Aşk böyledir, ortası yoktur. Seveni ya kurtarır ya da yıkıma götürür. Bütün insanlığın kaderi bu ikilemdedir. Mahvoluş ya da kurtuluşu içeren bu ikilem, aşkın olmazsa olmaz sonucudur.

Ölüm yoksa, aşk hayattır. Hem beşik, hem de mezar olabilir.

Söz konusu duygu insan yüreğine «evet» ya da «hayır» der. Tanrı'nın yarattıkları arasında en fazla ışık saçan yürek, ne yazık ki, çoğu zaman en koyu karanlıklar beşiğidir.

Tanrı Cosette'e merhamet etmişti. Onun bulduğu aşkın kurtarıcı bir aşk olmasını diledi.

1832'nin o güzel mayısında, bakımsız ve yabanıl bahçe, dünya sevinçlerinin en güzelini tattı.

Her gün daha hoş kokan ve giderek gelişen o çalıların altında masumiyet ve ışıktan örülü bu iki ruh, insandan çok meleklere benzeyen bu iki varlık, gölgeler arasında, birbirleri için parladı. Birbirlerine tapıyorlardı. Cosette, Marius'ün başında bir hale görüyor, Marius Cosette saçlarının üzerindeki ışıltıyı seçiyor gibiydi: Birbirlerinin sadece ellerine dokunmakla yetiniyor, bakışıyor, konuşuyor; birbirlerine sokuluyorlardı. Fakat sürekli korudukları bir mesafe vardı aralarında.

Bunu isteyerek koymamışlardı, onun varlığından bile habersizdiler.

Marius aralarında bir parmaklık bulunduğunu hissediyordu: Cosette’in saflığı, temizliği. Cosette bir destek görüyordu: Marius’ün dürüstlüğü.

O ilk öpüşmeleri, son öpüşmeleriydi. O akşamdan sonra Marius, sadece Cosette’in parmaklarını, boynundaki şalı okşamak ya da bazen saçlarına dudaklarını dokundurmaktan öteye gitmemişti. Cosette onun için, bir koku gibiydi, bir kadın değil. O bu mis kokuyu, kana kana içine çekiyordu. Kız aslında ondan bir şey esirgemiyordu, ama delikanlı ondan bir şey istemiyordu. Cosette mutlu, Marius de memnundu. Bir ruhun başka bir ruhla yaşadığı bir esrimeydi onlarınki. İdealde buluşan iki temizliğin tanımsız bir kucaklaşması, bir göldeki iki beyaz kuğu.

Aşkın o döneminde, şehvetin sustuğu ve sarhoşluğa yenik düştüğü anda, o saf, temiz Marius, Cosette’in eteğini dizlerine değin açmaktansa bir kaldırım kadınına gitmeyi isterdi. Bir seferinde ay ışığının ortalığı aydınlattığı bir gece, Cosette yerden bir şey almak için eğildi, yakası açılmış, göğüslerinin birazı ortaya çıkmıştı. Marius hızla başını başka yöne çevirdi.

Bu iki varlık neler yaşıyordu? Hiç. Sadece birbirlerini tapar gibi seviyorlardı.

Gece, yan yana geldiklerinde, o bahçe onlara canlı ve ilahi bir yer olarak görünürdü. Çevrelerindeki çiçeklerin hepsi açılıp, onlara o baş döndürücü kokularını veriyorlardı, onlar da kendi ruhlarını açıp çiçeklere dağıtıyorlardı. Kendilerini kuşatan o tutkulu ve güçlü bitkiler, içerdikleri usare ve esrimeyle, bu iki günahsız sevgilinin çevresinde titrerdi. Onlar da ağaçları ürperten aşk sözcükleri söylerlerdi.

Bu sözler nelerdi? Nefes alma. Daha fazlası değil. Fakat bunlar da bu doğayı coşturmaya yetiyordu. Rüzgârın bir duman gibi üfleyeceği bu konuşmaların büyüsü epey güçlüydü. Sevgililerin bu fısıltılarına o içten yükselen ve bir lir gibi eşlik eden o ezgiyi çıkarıp olsak, ne kalır ki? Sadece bir gölge. Siz de o zaman, «Aman Tanrım hepsi bu?» diyerek şaşardınız... Evet, çocukluklar, aynı tekerlemeler, aynı sözler. Salt gülmek için gülmek, saçmalıklar, fakat bir yandan da, dünyanın en derin ve en yüce şeyi... Söylenmeye ve dinlenmeye değenler.

Bu boş, bu çocuksu sözleri duymayan ve bunları söylemeyen erkek, ahmağın biri olmanın yanı sıra, kötü bir adamdır da.

Cosette Marius’e:

«Biliyor musun?»

Bu ilahi bekâretlerinin içinde nasıl olduğunun ayrımında olmadan içlidışlı olmuş, birbirlerine «sen» demeye başlamışlardı.

«Biliyor musun, benim adım Euphrasie!»

«Euphraise mi? Hadi ordan, senin adın Cosette değil mi?»

«Hayır, o küçükken bana takılan epey kötü bir isim. Fakat benim asıl adım Euphrasie.

Yoksa bu isimden hoşlanmadın mı?»

«Hoşlandım, fakat Cosette de hiç fena bir isim değil.»

«Cosette'i Euphrasie'den daha fazla mı seviyorsun?»

«Şey... Evet.»

«Peki, o zaman ben de sevdim. Doğru, hoş bir isim Cosette. Bana Cosette de.»

Bu sözlerden sonraki gülümseyişinin tatlılığı, bu konuşmayı bir cennet bahçesine uygun, saf bir aşka dönüştürüyordu.

Genç kız, bir diğer akşam, ona uzun uzun bakıyor ve sonra şöyle diyordu:

«Sen göz alıcısın, güzelsin ve akıllısın da, hiç de ahmak değilsin, benden epeyce bilgilisin, fakat yine de şu sözlerle meydan okuyorum: Seni seviyorum!»

Havalarda uçan Marius, bir yıldız şarkı söylüyor gibi bir izlenime kapıldı.

Bir diğer akşam Marius, öksürdüğü için Cosette usulca onun eline vuruyor ve şöyle diyordu:

«Öksürme, öksürme, lütfen. Burada, benden izinsiz öksürülmesine katlanamam. Öksürüp beni kaygılandırman çok kötü. Senin sağlıklı olmanı istiyorum, eğer sağlıklı olmazsan, ben de çok üzülürüm. Ne yaparım o zaman?»

Bunlar sadece meleklere yakışacak sözlerdi.

Birinde Marius, ona:

«Senin isminin Ursula olabileceğini düşünmüştüm,» dedi.

Gece boyunca buna güldüler.

Bir başka gün, Marius pat diye:

«Bir gün parkta, az daha bir gaziyi dövecektim...»

Sonra hemen sustu, başka bir şey konuşmadı, çünkü o zaman Cosette'e, rüzgârın havalandırdığı eteğinden ve görünen dizbağından söz etmesi gerekecekti ki, Marius buna cesareti yoktu.

Onun o lekesiz aşkı, tensel dokunuşları karşısında geriliyordu. Marius için Cosette'le yaşamak bu demekti, başka bir şey yapmadan, her akşam bu sokağa gelmek, eski demir çubuğu oynatıp kendisine bir yol açmak, onunla dirsek dirseğe, aynı yere oturmak, ağaçların arasından yıldızlı geceyi izlemek, pantolonunun bir kıvrımını Cosette'in eteğinin bir kıvrımına değdirmek, onun ellerini okşamak, ona «sen» demek, onun kokladığı çiçeği koklamak ve sonsuza kadar aynı biçimde yaşamak...

Böyle zamanlarda bulutlar başlarının üstünden geçiyordu. Rüzgârın her esişi, havadaki bulutlardan çok, insanın düşlerini götürür.

Bu günahsız ve yabanıl aşkın bütün cilvelerden mahrum olduğu düşünülmesin. Sevilen kadına iltifat etmek, onu okşamak gibidir, bu da bir ataklık sayılır, iltifat bir gelinliğin

üzerinden öpmeye benzer. Tutku buna inceliğini eklerken, bir yandan da saklanır. Tutkunun karşısında yürek daha fazla sevebilmek için geriler. Marius'ün iltifatları da gökler kadar saf ve temizdi. Meleklere yakışan uçan kuşlar herhalde böylesi şeyler duyarlar. Marius bir yandan da, buna yaşamı, insani duyguları ve olumlu özelliklerini katıyordu. Daha sonra yatakta söylenecek sözlerin, mağarada fısıldanan bir başlangıcını yani. Lirik bir coşku, şiir ve şarkı karışımı, kumru seslerine benzeyen tapınmanın bütün incelikleri, bütün bunlar bir bukette toparlanmış, ilahi güzellikte bir koku salarlardı: Kalplerin cıvıltıları.

Marius coşkuyla fısıldardı:

«Ah Cosette ne de güzelsin. Sana bakmaya doyamıyorum, bu nedenle seni sadece izliyorum. Sen bir peri gibisin. Senin yanında neler hissettiğimi anlatamam. Eteğinin altında görünen o minik ayağın beni heyecanlandırıyor. Kirpiklerin aralandığında, ne büyülü bir ışık yayılıyor gözlerinden. Sen o kadar mantıklı konuşuyorsun ki, çoğu zaman senin bir hayal olmandan korkuyorum. Konuş, seni dinliyorum, sana hayranım. Ah Cosette, bu ne denli güzel, ben sanırım iyice çıldırdım. Evet, hanımefendi, sen tapılmaya layıksın. Ben senin ayaklarını mikroskopta; ruhunu teleskopta inceliyorum.»

Cosette:

«Sabahtan beri, her geçen an seni daha çok sevdim.»

Bu aşk konuşmasında soru ve yanıtlar sürekli uyumla karşılaşırdı. Cosette'in bütün karakteri saflık, temizlik, saydamlık, beyazlık, masumiyet ve ışıktı.

Marius'ün ona tapınması epey olağandı. Fakat aslında manastırdan henüz çıkan kız, bazen, çok ince ve derin sözlerle, çok kibarca konuşurdu. Onun konuşması cıvıltı gibiydi. O hiçbir konuda yanılmazdı. Çok isabetli fikirleri vardı. Kadın, içgüdüsüne göre hisseder ve konuşur.

Hiç kimse bir kadınınki gibi tatlı ve derin sözler edemez. Sevimlilik ve derinlik: işte kadın, işte onun ilahi bir varlık olmasını sağlayan şeyler.

Bu eksiksiz mutluluk arasında bazen sevgiden gözlerinin yaşardığına da rastlanırdı. Ezilen bir cırcırböceği, yuvadan düşen bir tüy, çiğnenen bir çiçek sapı onların gözlerine yaşlar biriktirirdi. Aşkın bir diğer belirtisi de kalbi yumuşatıp merhamet duygusunu harekete geçirmesidir.

Onun başka bir belirtisine uyarak, çoğu zaman içtenlikle gülerlerdi. Öyle çocuksu ve rahat gülerlerdi ki, gören iki erkek arkadaş sanırdı.

Buna rağmen, en lekesiz yüreklerin bile farkında olmasına karşın, unutulmayan doğa her zaman pusuda, onların arasındaydı. Kaçınılmaz o yüce ve acıklı sonu oluşturmak içindi bu. Kaldı ki, ruhlar ne kadar temiz olursa olsun, en saf konuşmalardan bile iki erkek arkadaşla iki sevgiliyi ayırmak epey kolaydır. O ince ve esrarengiz bir farktır.

Birbirlerine tapıyorlardı.

Kökü olan ve değişmeyen şeyler her zaman yaşarlar.

Sevgililer birbirlerini sever, gülümser, el tutuşur, güler, birbirlerine «sen» der, gün

batımında gizlenen kuşlar ve güller gibi bir yana çekilirler. Bakışlarının anlattıklarını yüreklerine saklayıp birbirlerini büyülerken fısıldaşırlar ve bütün bu zaman boyunca çok yıldızlı bir öbek gökyüzünü kaplar.

2 KUSURSUZ MUTLULUK

Mutluluktan büyülenmiş haldelerdi. O ay Paris'i mahveden kolera salgınının da farkında değillerdi. Birbirlerine içlerini alabildiğine dökmüşlerdi, fakat bu, isimlerini açıklamaktan öteye gitmemişti. Marius Cosette'e, anasının babasının olmadığını, adının Marius Pontmercy ve kendisinin avukat olduğunu, yayıncılar için çeviri yaparak geçimini kazandığını anlatmıştı. Babasının bir binbaşı, bir kahraman olduğunu, çok varsıl dedesiyle arasının iyi olmadığını eklemişti. Laf olsun diye, «Baron» olduğunu bile söylemişti ama Cosette, bununla o kadar ilgilenmemişti. Marius baron ha? İyi anlayamamıştı. O bir unvanın anlamını bilmezdi. Marius, Marius'tu, bu da ona yeterdi.

Cosette de, ona kendi geçmişini anlatmıştı. Yetiştiği küçük Picpus Manastırından söz etmiş, annesinin öldüğünü, onu hiç hatırlamadığını, babasının Mösyö Fauchelevent isimli çok iyi biri olduğunu, her şeyini yoksullara dağıttığını, kızından hiçbir şey esirgememesine rağmen, kendisini çok şeyden mahrum kıldığını da söylemişti.

Bunların en tuhaf tarafı şuydu: Cosette'le buluştuğu o senfonide yaşayan Marius için, en yakın geçmiş bile, bulanık ve uzak görünüyordu. O Cosette'i söyledikleriyle tatmin oldu. Harabedeki o gece baskınından genç kıza söz etmeyi bile aklından geçirmedi. Ne Thenardierler'in ismini andı, ne de babasının kolunu yakmasından, yiğitçe ama anlaşılmaz tavırlarından söz etti.

Esasen delikanlı bunları bir süreliğine unutmuştu. Akşamleyin, öğle yemeğini nerede yediğini, o gün kimlerle konuştuğunu bile hatırlamazdı. Onun kulaklarını çınlatan o ilahi ezgiler, onu diğer şeylere karşı ilgisizleştiriyordu. O sadece Cosette'i gördüğü anlarda yaşıyordu. O zamanlarda, kendisini cennette sandığından, dünyayı unutması olağandı. İkisi de, o manevi tutkuların ağır yükünü bitkince taşıyorlardı. İşte âşıklar bu halde yaşarlar.

Ne yazıktır böyle duyguları herkesin hissetmemesi! Neden bir gün bu göklerden inilir ve neden sanki daha sonraları hayat süregider?

Sevmek biraz da düşünmektir. Aşk öteki şeylerin hepsinin unutulması demektir. Tutkuda mantık var mıdır? İlahi mekanizmada kusursuz bir geometrik biçimin bulunamayacağı gibi, insan yüreğinde de, kesin mantık uyumu yoktur. Cosette ve Marius için birbirleri dışında hiçbir şey yoktu. Marius için Cosette, Cosette için Marius yaratılmış ve birbirleri için yaşıyorlardı. Onları kuşatan dünya bile, bir çukura düşmüş gibiydi.

Altından örülü bu anlarda yaşıyor gibilerdi. Ne önlerinde bir engel vardı, ne de arkalarında. Delikanlı çoğu zaman Cosette'in bir babası olduğunu da unuturdu. Onun

aklında o göz kamaşmasının unutuşu vardı. Peki bu sevgililer nelerden söz ederlerdi? Demin değindiğim gibi, çiçeklerden, kırlangıçlardan, batan güneşten, ayın doğuşundan ve böyle önemli şeylerden söz ederlerdi. Birbirlerine her şeyi anlatmışlardı. Sevgililerin her şeyi, hiçtir. Evet ama, ya Baba, gerçekler, o in, o macera, o hırsızlar, o baskın? Bütün bunlara ne gerek vardı ki? Üstelik bu kâbusun gerçekliğinden de emin değildi delikanlı. İki kişiydiler, birbirlerine tapıyorlardı, işte hepsi bu. Şurası kesin ki, ardımızdaki cehennemin silinmesi cennete gitmek demektir. İblisler görüldü mü? Onlar var mıdır? Kimse bir şey bilmez, bütün bunlar, pembe bir bulutla kaplıdır.

Evet, işte bu iki genç yürek, epey yükseklerde uçuyorlardı. Doğadaki bir inanılmazın içinde yaşıyorlardı; ne aşağılarda, ne de yukarılarda, insanla melek arası, çamur arasında, bulutların üstünde. Et ve kemikten olduklarının bile ayrımında değil gibilerdi, baştan ayağa ruh ve sarhoşluk kesilmişlerdi. Yerlerde yürüyemeyecek ölçüde yüce, ama mavilikte kaybolmayacak kadar da insanlıkla yüklüydüler.

Bu hengâme arasında yaşıyorlardı. Ah idealin yüklendiği o kusursuz uyuşma. Cosette bu kadar güzel olmasına rağmen, delikanlı çoğu zaman onun karşısında gözlerini kapatırdı. Kapalı gözlerle ruhların içleri daha iyi görülür.

İki genç bütün bunların kendilerini nereye götürdüğünü düşünmüyorlardı bile. Kendilerini arzu ettikleri yere varmış gibi görüyorlardı. Aşkın bir yere götürdüğünü düşünmek insanın en komik savıdır.

3 GÖLGELENMELER

İhtiyar adam hiçbir şeyden kuşkulanmıyordu.

Delikanlı kadar hayalperest olmayan Cosette neşeliydi, bu da onun mutlu olmasına yetiyordu. Cosette'in ruh hali, onun o sevimli uğraşları, kalbini dolduran Marius'ün hayali, onun o güler yüzünün ve beyaz alnının pürüzsüzlüğünden bir şey götürmüyordu. O bakirenin aşkını, meleğin zambağı taşıdığı gibi, onurla taşıdığı çağdaydı.

Bu nedenle, Jean Valjean da huzur doluydu. Hem iki sevgilinin anlaşması her şeyin yolunda gitmesine yarar. Onların sevgilerini bulandıracak üçüncü kişi, çoğu zaman koyu bir körlükle kalır. Bu nedenle Cosette, babasının her söylediğine evet der, hiç karşı koymazdı. Babası yürümek mi istedi; Cosette ona: «Peki babacığım,» diyordu. Evde kalmak istediğinde genç kız, buna da gülerek evet derdi. Akşam vakitlerini kendisiyle geçirmek isterse Cosette, buna de sevinmiş görünürdü. İhtiyarcık gecenin onunda, kendi odasına çekildiğinde, tetikte bekleyen Marius, o geceler saat ondan sonra bahçeye girerdi. Cosette, balkon kapısını açıp kapatarak, ona işaret yollardı. Gündüzleri Marius'ün görmenin mümkün olmadığını biliyordu. Jean Valjean, Marius'ün varlığını bile unutmuştu. Fakat bir gün kahvaltıda kıza:

«Robunun arkasına kireç bulaşmış,» dedi.

Bir akşam önce, Marius heyecanlanıp Cosette'i duvara dayamıştı.

İşlerini yapar yapmaz uyumaya giden ve deliksiz uyuyan hizmetçi kadının da bir şey bildiği yoktu.

Marius, eve adımını hiç atmazdı. Cosette'le beraber olduklarında, yoldan görünmemek için genellikle, balkonun altındaki bir çıkıntıda saklanırlardı. Orada otururlar ve el ele tutuşarak belki yirmi kez birbirlerinin ellerini okşar ve ağaçları izlerlerdi. Böyle zamanlarda ayaklarının önüne yıldırım bile düşse umursamayacaklardı.

Safça bir temizlik. Kar gibi saatler, birbirinin aynısı saatler.

Böylesi aşklar zambaklar ve kumru tüylerinden yapılma bir koleksiyon gibidir.

Kendileriyle sokak arasında, büyük bir bahçe vardı. Marius her girip çıktığında, dikkat çekmemek için, o demir çubuğu iyice yerine oturtuyordu.

Gece yarısına doğru çıkardı genellikle ve birlikte oturduğu Courfeyrac'ın evine giderdi. Courfeyrac, Bahorel'e:

«inanır mısın bilmem, Marius sabahın birinde eve dönüyor artık,» derdi.

Arkadaşı:

«Eh, ne yapalım her rahip çömezinin karanlık bir tarafı vardır.»

Courfeyrac bazen, kollarını göğsünde birleştirir ve Marius'e ağırbaşlıca çıkışırdı:

«Boşuna yoruluyorsunuz, delikanlı.»

Zeki bir genç olan Courfeyrac, Marius'ü aydınlatan o görünmez ilahi ışığa fazla anlam veremiyordu. O, böylesi aşklara alışkın değildi. Sabırsızlanıyor ve Marius'e hayallerden sıyrılmasının ve gerçeklere dönme vaktinin geldiğini söylüyordu.

Yine bir sabah, onu şöylece uyardı:

«Sevgili dostum, şu sıralar bana, ayda yaşayan, sabun köpüklerinden oluşma bir hayal dünyasındaki birinin izlenimini veriyorsun. Haydi uslu çocuk ol da, bana anlat, kızın ismi nedir?»

Fakat hiç kimse ve hiçbir şey onu konuşturamazdı. Onun tırnaklarını sökseler, ondan o ismi öğrenemezlerdi. O kusursuz ismi yabancılara nasıl telafuz ederdi? Özlü aşk, bir şafak kadar aydınlık fakat bir mezar kadar sessizdir. Ama Courfeyrac Marius'teki değişmeleri izliyordu, ışıklar saçan bir sessizlik...

Şu canım mayıs ayında Marius ve Cosette tarifsiz mutluluklar yaşadılar.

Birbirlerine sadece «siz» deyip sonra tekrar «sen» diyebilmek için girişilen âşıklar arası tartışmalara bile girdiler.

Kendilerini zerrece ilgilendirmeyen insanlardan en önemsiz ayrıntılara değin söz ettiler.

Delikanlı için en eşsiz zevk Cosette'in giyim kuşamdan söz etmesini beğeniyle dinlemekti.

Cosette, onun siyasal konuşmalarını ilgiyle dinlerdi.

Göklerdeki aynı yıldıza bakar, otlardaki aynı ateşböceğini uzun uzun izlerlerdi.

Birlikte susarlardı ki, bu konuşmaktan daha büyüleyiciydi.

Gelgelelim, kimi sorunlar çıkacaktı...

Bir akşam yine dalgınca buluşma yerine gelen Marius, İnvalidesler Caddesini çıkıyordu ki, Plumet Sokağına sapacağı sırada, birinin hemen arkasında:

«İyi akşamlar Bay Marius,» dediğini duydu.

Arkasına baktığında Eponine'i gördü.

Bu onda tuhaf bir izlenim bıraktı. Kendisini bu sokağa getirdiği günden beri, Marius bir kez bile onu düşünmemişti. Onu görmemişti de ve kız onun aklından iyice çıkmıştı. Aslında Marius'ün ona minnet borcu vardı, bugünkü mutluluğunu ona borçluydu, fakat yine de karşılaşmaktan rahatsızlık duydu.

Mutlu ve lekesiz bir tutkunun erkeği eni konu mükemmelleştireceğini düşünmek hatalıdır, tam aksine, onu unutmalara sürükler. İşte bu durumdaki erkek, kötü olmayı unutur, fakat daha önce de iyi olmayı unutur. Minnet, ödev, özlü anılar, her şey unutulur. Farklı bir zamanda olsa Marius onunla daha fazla ilgilenirdi. Fakat Cosette'le o kadar doluydu ki, kızın şu anda Eponine Thenardier olduğunu da unutmuştu. Aslında kız, Marius'ün babasının vasiyetinde yazılı adamın kızıydı. Marius birkaç ay öncesinde o adam için kendini ateşe bile atardı. Biz Marius'ü olduğu gibi tanımlıyoruz. Aşkının görkemiyle babasının anısı bile solmuştu.

Ürkerek:

«Siz miydiniz Eponine?» dedi.

«Niye bana siz dediniz, yoksa size bir şey mi yaptım? Bir fenalık mı?»

«Hayır, hayır,» dedi.

Ona hiçbir kini yoktu, aksine, fakat artık Cosette'le içlidışlı olduğundan, ona «sen» dediğinden, Eponine de «siz» diyordu.

Onun sustuğunu gören genç kız:

«Söylesenize?..»

Derken sustu, eskiden epey yırtık olan bu küstah kadın, şimdi sanki ürküyor gibi, sözler aranıyordu. Gülümsemek istedi, yapamadı, sonra:

«Yani, şey...» dedi.

Sonra tekrar sustu ve bakışlarını yere eğip:

«İyi akşamlar Bay Marius,» deyip gitti.

4 «CAB»(*) İNGİLİZCEDE TEKERLER ÜZERİNDE GİDER; ARGODA HAVLAR

(*) Cab: Araba (İngilizce).

Ertesi sabah 3 Haziran'dı. 1832'nin 3 Haziran günü önemli olayların eşiğini belirttiği için, bu tarihi üstüne basarak söylüyoruz. Çünkü o sıralarda Paris göklerine koyu bulutlar yığılıydı. Karanlık çökerken Marius, aynı yollardan yürüyerek, Plumet Sokağına yaklaşıyordu. Ağaçlar arasında ansızın görünen Eponine'nin kendisine yaklaştığını fark etti. Kız iki gündür karşısına çıkıyordu, bu kadarı da fazlaydı. Hızla yolunu değiştirdi ve buluştuğu sokağa girmek için Monsieur Sokağına saptı.

Tam o sırada Eponine Plumet Sokağına kadar ardından geldi. Şimdiye değin hiç yapmadığı bir şeydi bu. O genellikle caddede Marius'ü görmüş, fakat ona görünmeden gitmişti. Bir akşam önce sadece onunla konuşmak istemişti.

Marius'e sezdirmeden izledi onu; parmaklık demirini yerinden oynattığını ve bahçeye süzüldüğünü gördü:

«Vay canına,» diye söylendi, «eve giriyor artık.»

Parmaklığa yaklaştı, çubuklara sırayla dokundu. Marius'ün yerinden oynattığı demiri hemen buldu.

Kederle:

«İşte bu çok üzücü, Lissette.» diye söylendi.

Parmaklığın önüne geçip, içeriyi izlemek istercesine oturdu. Parmaklığın yan duvarda oluşturduğu bir çıkıntının karanlık bir yeri onu gözlerden gizliyordu.

Orada yaklaşık bir saat kaldı, soluksuz, derin derin düşünüyordu.

Gece saat on civarında, Plumet Sokağından geçen birinin yarım ve korkunç bir sesle:

«Buraya her akşam gelmesi aslında normal,» dediğini duydu, yolcu etrafına bakındı; kimseyi görmedi, o karanlık yere bakmayı göze alamadı ve epeyce korkarak yürümesini hızlandırdı.

Bu yolcu hemen uzaklaşmakla iyi etmişti, çünkü birkaç dakika sonra birbirlerinden belirli mesafelerle yürüyen altı kişi duvarlara sürünüp çıkageldiler. Bir polis ekibine benziyorlardı.

Bahçe kapısına ilk varan durdu ve diğerlerini bekledi. Bir an sonra altı kişi olmuşlardı.

Adamlar kısık sesle konuşmaya başladılar, biri:

«Burası mı?» dedi.

Bir diğeri:

«Bahçede Cab(*) var mı?» diye sordu.

(*) Cab: Argoda köpek.

«Bilemem, fakat yine de biraz et getirdim, ona veririm. Tedbirli olmak gerek.»

«Camı için macun(**) getirdin mi?»

(**) Cama macun sürülünce, kırılan cam sessizce çıkarılır.

«Getirdim.»

Genizden konuşuyor gibi ses çıkaran adamlardan biri:

«Parmaklık epeyce eski,» dedi.

Demin konuşmuş olan:

«Güzel,» dedi, «en azından testere fazla ses çıkarmaz ve rahat kesilir.»

Henüz konuşmamış olan altıncı adam, parmaklığa yaklaştı ve tıpkı bir saat önce Eponine'nin yaptığı gibi parmaklıkları sırayla denedi. Böylece Marius'ün yerinden oynattığı demire gelmişti ki, gölgelerden uzanan bir el, onun koluna sarıldı. Adam birinin midesine vurduğunu duydu, aynı anda uğultulu bir ses:

«Burada bir Cab var,» diyordu.

Aynı anda hemen karşısına solgun yüzlü bir kızın dikildiğini gördü.

Adam ummadığı bir sarsıntı geçiriyordu. Derken başını dikti, yabanıl bir hayvanın korkusunu görme ölçüsünde dehşet veren bir şey olmaz. Adam kekeleyerek geriledi:

«Bu sürtük de kim?»

«Kızınız!»

Evet Thenardier ile konuşan Eponine'di.

Onu görür görmez, diğer beş hırsız; Claquesous, Gueulemer, Babet, Montparnasse ve Brujon hiç ses çıkarmadan, usulca gece adamlarına has bir yavaşlıkla yaklaşmışlardı.

Ellerinde iş aletleri vardı, Gueulemer elinde serserilerin «fanchon» dedikleri bir tür kıskaç tutuyordu, anlaşılan, bunu maymuncuk niyetine kullanacaktı.

«Burada ne arıyorsun, delirdin mi, hay aptal kız! Bizden ne istiyorsun?» Thénardier kısık sesle konuşmasını sürdürdü:

«Ahmak kız, yoksa işimize engel olmaya mı geldin?»

Eponine gülerek onun boynuna atıldı:

«Babacığım, buraya gelmiş olduğum için, işte buradayım. Yoksa artık taşlar üstünde oturmak da mı bize yasak? Aslında sizin burada olmamanız gerekirdi, bu bir bisküvi. Ben bunu Magnon'a söylemiştim. Burada iş yok babacığım. Ama bana sarılsanıza babacığım,

çoktandır sizi gördüğüm yok, çok özledim. Demek artık dışarıdasınız?»

Eponine'nin kollarından sıyrılmaya çalışan Hancı homurdandı:

«İyi, tamam, haydi beni kucakladın... Evet, gördüğün gibi dışarıdayım, artık buradan git.»

Fakat Eponine babasını sıkıca sarılmıştı ve onu öpücüklere boğuyordu.

«Ah benim akıllı babam, nasıl da başardınız? Oradan tüymek için insanın sizin gibi akıllı olması gerekir. Bana şu firarı anlatsanıza, annem nasıl? Bana ondan söz edin, onu da özledim.»

Thénardier:

«Annen sanırım iyidir, bilemeyeceğim. Haydi artık bırak beni, hemen git.»

Eponine şımarık bir çocuk gibi dudaklarını büküp:

«Ama ben yanınızdan ayrılmak istemiyorum. Ah babacığım, nasıl bana git dersiniz, oysa ben dört aydır sizi görmemiştim, size sadece sarılabildim.»

Babasının boynuna tekrar sarıldı.

Babet:

«Bu kadarı da fazla, kız habire yılışıyor.»

Gueulemer:

«Çabuk olalım, aynasızlar her an gelebilirler.»

Genizden konuşan adam:

Düğün değil, bayram değil,
Kız babasını neden kucaklar?

Eponine hemen o beş adama döndü:

«Vay canına! Mösyö Brujon nasılsınız? Merhaba Mösyö Babet. Vay canına! Mösyö Claquesous? Hey Mösyö Gueulemer beni tanımadınız mı? Montparnasse senin rahatın iyi mi?»

Babası:

«Uzatma!» diye parladı, «hepsi seni tanıdı ama, artık git ve bizi yalnız bırak!»

Montparnasse:

«Bu vakitte tilkiler çalışır, piliçler ortalıkta dolaşmaz.»

Babet:

«Buraya iş yapmaya geldik, gördüğün gibi.»

Eponine, Montparnasse'ın elini tuttu, adam uyardı:

«Hey sakin ol,» dedi, «elimde açık bir bıçak var.»

Eponine uysalca:

«Dostum,» diye başladı, «insan dostlarına güvenmeli, ben babamın kızıyım. Mösyö Babet, Mösyö Gueulemer, bu işi açığa çıkarma görevi benimdi.»

İşin tuhaf tarafı, Eponine argo konuşmuyordu. Marius'le tanıştıktan sonra, o bu korkunç dilden iğrenmiş gibiydi. Bir iskeletin eli gibi kemikli ve cılız parmaklarıyla Gueulemer'in irice pençesini tuttu ve sürdürdü:

«Bilirsiniz, o kadar ahmak sayılmam. Bana güvenilir. Kaç kez size yardım ettim. Mesele şu, ben bilgi topladım, yok yere kendinizi riske atmayın, emin olun, bu evde hiçbir şey yok ve...»

Gueulemer sözünü yarım bıraktı:

«Burada sadece kadınlar varmış.»

«Evet fakat onlar taşındı.»

Babet:

«Peki ama baksana mumlar daha yanıyor,» deyip, köşkün

üst katındaki bir ışığı gösterdi. Bu çatı katına çamaşır asan hizmetçiydi.

Eponine son çabasıyla:

«Hey çocuklar durun, bunlar çok sefil, çok yoksullar, orada beş kuruş bulamazsınız!»

Hancının tepesi atmıştı:

«Cehenneme git!» diye bağırdı, «evi iyice arayalım, sana kaç para bulduğumuzu söyleriz. Gör bak, neler bulacağız!»

Eponine başka bir çare denedi:

«Aziz dostum Mösyö Montparnasse, siz iyi bir adamsınız, ne olur girmeyin!»

Montparnasse:

«Dikkat et, elin kesilecek.»

Thenardier kararlı bir sesle:

«Hey salak kız, kirişi kır dedim, bırak da işimizi yapalım.» Eponine, Montparnasse'ın elini bıraktı ve sordu:

«Ya, demek buraya kesin gireceksiniz?»

Genizden konuşan, sırıtarak:

«Eh biraz,» dedi.

İşte o zaman Eponine, gecenin iyice iblise benzettiği o silahlı altı hırsıza karşı koydu. Belini parmaklığa verip, karşılarına dikildi: «Evet ama ben de girmenize izin vermeyeceğim!» dedi. Tümü şaşkındı, birden oldukları yerde durdular, Eponine sürdürdü:

«Dostlar, beni dinleyin, mesele sandığınız gibi değil. Sizinle konuşuyorum, kararım kesin, şu parmaklığa dokunur, şu bahçeye girecek olursanız emin olun çığlık atar, herkesi ayağa kaldırırım. Kapıları yumruklar, uyuyanları uyandırırım, altınızı da tekrar içeri tıktırırım, devriyelere de haber veririm.»

Thenardier yarım sesle, Brujon'a:

«Bu kız yamandır, kesin yapar!»

Eponine başını salladı ve:

«Önce babamdan başlarım!»

Babası ona yaklaştı:

«Hey, o kadar yaklaşma babalık!»

Adam dişleri arasından:

«Aman Tanrım, buna ne oldu böyle?» diye homurdandı ve:

«Seni sürtük!»

Kız müthiş bir kahkahayla:

«Siz bilirsiniz ama buraya giremeyeceksiniz, bunu ben söylüyorum. Kurt kızı olduğuma göre köpek kızı değilim. Siz altı kişisiniz, fakat yine de umurumda değil. Beni korkutamazsınız, sizler güya erkeksiniz; ben ise kadın, ama emin olun hiçbirinizden korkmuyorum. Buraya girmeyeceksiniz dedim, çünkü böyle olmasını istiyorum. Yaklaşacak olursanız, havlarım. Size daha önce söyledim, köpek benim. Hiçbirinizi umursamıyorum, haydi çıkın yolumdan, kaybolun, hepiniz içimi sıkıyorsunuz. Nereye isterseniz gidin, fakat asla buraya girmeyin; bunu yasaklıyorum. Siz bıçakla, ben takunyayla, bana vız gelir, haydi toz olun bakayım.»

Adamların üstüne yürüdü; görünümü korkunçtu, tekrar gülmeye başladı:

«inanın sizden korkmuyorum. Bu yaz yine aç kalacağım, bu kış yine soğuktan donacağım. Yüce Tanrım şu adamlar da ne matrak, bir kızı korkutacaklarını sanıyorlar. Sanırım bağırıp azarladığınızda, o züppe kapatmalarınız yatak altına saklanıyorlar diye, beni de onlardan mı sandınız? Evet ama ben hiçbir şeyden korkmam!»

Babasına aksice bakıp tıslarcasına:

«Sizden bile!»

Daha sonra o hayalet gözlerine benzeyen, delimsi bakışlı gözleriyle adamları inceledi:

«Yarın beni Plumet Sokağı köşesinde bıçaklanmış halde bulsalar, üstelik babamın sustalısıyla, ya da gelecek yıl, çürük tıpalar ve boğulmuş köpeklerle birlikte Saint-Cloud

ya da kuğular adasında boğulmuş bulsalar ne yazar ki?»

Sonra susmak zorunda kaldı, kuru bir öksürüğe yakalanmıştı. O zayıf bağrı körük gibi inip kalkıyor, boğazından hırıltılar çıkıyordu.

«Bağırmam yeter, gelirler ve hepinizi yakalarlar, sonra yeniden girersiniz içeri, hoş, orası tam size uygun, keşke hiç kaçmasaydınız. Siz altı kişisiniz ama ben, ben de herkes sayılırım.»

Babası ona yaklaşacak oldu. Kız:

«Uzak dur!..»

Adam başka bir çare denedi, uysalca:

«Tamam canım, anladık, yaklaşmayacağım fakat bu kadar yüksek sesle konuşma. Neyin var senin kızım, yoksa çalışmamızı istemiyor musun? Ama para kazanmak zorundayız. Sen artık babanı hiç mi sevmiyorsun?»

Eponine:

«Çek git, canımı sıkıyorsun,» dedi.

«Evet ama yaşamak için yememiz gerek ve...»

«Geberin!»

Bu sözlerden sonra parmaklığın önüne oturdu ve neşeyle:

Ah şu etli kolum,

Şu biçimli bacağım,

Ve o boşa geçen yıllarım... diye bir şarkıya başladı.

Dirseğini dizine koymuş ve çenesini eline almıştı. Hiç kaygısı yok gibi, sol ayağını sallıyordu. Yırtık elbisesi onun zayıf kemiklerini ortada bırakıyordu. Sokak feneri, kızın yüzünü aydınlatmıştı. Epey kararlı görünüyordu.

Altı adam, bir kızın karşısında yenilmenin getirdiği eziklikle, sokak fenerinin gölgesine sığındılar. Orada dudak büküp, hışımla aralarında bir karara vardılar. Eponine'ye gelince, o huzurlu ve yabanıl onlara bakıyordu.

Babet başını kaşıyarak:

«Kıza olanlar olmuş, yoksa o ite mi tutuldu? Bu işi kaçırmaya hiç niyetim yok, yazık olur. İki kadın ve arka avludaki bir ihtiyar. Pencerelerdeki perdeler epey gösterişli. Bence iş iyiydi.»

Montparnasse:

«Ne duruyorsunuz, haydi siz girin, ben kızla kalıyorum, bir kıpırdasın görür gününü.»

Elinde tuttuğu o sustalıyı fenerin ışığına tuttu. Babası hiçbir şey demiyor, arkadaşlarının isteklerine hazır görünüyordu.

Biraz bilici sayılan ve işi ayarlayan Brujon, daha konuşmamıştı. Dalgın gibiydi. Onun hiçbir şeyden korkmadığını herkes bilirdi, dahası bir gün yalnızca kafa tutmak için bir jandarma karakolunu soymuştu. Hem epey okumuştu da, şiirler ve şarkılar yazardı, bu da arkadaşları arasında ona bir nitelik sağlıyordu.

Babet:

«Sen ne düşünüyorsun Brujon, henüz konuşmadın?»

Brujon biraz sessiz durdu, sonra birkaç kez başını salladı ve:

«Bu sabah dövüşen iki kirli adama rastladım, bu akşam da, yine kavgacı bir kadınla karşılaştım, bütün bunlar iyiye işaret sayılmaz. Haydi buradan gidelim.»

Çekip gittiler.

Montparnasse giderken:

«Keşke bıçağın ucuyla kızı biraz okşasaydım,» dedi.

Babet:

«Senin yerinde olsam lafını bile etmem, bir kadına el sürülmez.»

Uzaklaştılar, sokak köşesinde yarım sesle şöyle konuşuyorlardı:

«Bu gece nerede yatacağız?»

«Pantin'in altında.»

«Parmaklığın anahtarı sende mi Thenardier?»

«Evet.»

Onları bakışlarıyla izleyen Eponine, geldikleri yoldan uzaklaştıklarını gördü. Kalktı ve o da duvarlara sürünüp peşlerinden ta caddeye kadar izledi. Orada birbirlerinden ayrıldılar ve kız karanlıkta birden eriyen o adamların ardı sıra bakınıp durdu.

5 GECE NELER OLDU?

Hırsızlar ayrıldıktan sonra sokak, o sakin halini aldı. Orada yaşananlar bir ormanı şaşırtmazdı. Yüksek ağaçlar, kerestelikler, çalılıklar içiçe geçmiş dallar, adam boyu otlar, tümü de, kara bir örtüye bürünmüştü. Buradaki yabanıl kaynaşma insanın dikkatinden kaçanları görür. İnsandan geri olan bu ağaçlar sisin altından insanın ötesindekileri seçer ve bizler gibi canlıların bilemedikleri ve geceleyin savaşan güçlerin varlığını sezerler. Dikenli ve yabanıl doğa, bu olağanüstü gücü sezip bazı yaklaşmalardan korkar. Gölgelerin

sahipleri birbirlerini iyi tanır ve aralarında sır küpü dengeler oluştururlar. Dişler ve tırnaklar, ele gelmeyenden korkar. Vampir av peşinde o geçmek bilmeyen açlıklar, midelerini doyurmak dışında amaçları olmayan tırnaklı ve çeneli o içgüdüler, bakar ve koklar. Hepsi de bir kefene sarılı halde ve hortlağı andıran, düşsel çizgiye bakarlar. Sadece maddeden oluşan bütün bu hayvani yaratıklar, tek ve bilinmeyen bir yaratıkta koyulaşmış o karanlıktan çekinirler. Siyahlı bir gölge o yabani hayvanı durdurur. Vahşi, bilinmeyenden ürker, kurtlar karşılaştıkları hayaletlerin önünde geri adım atarlar.

6 DELİKANLI, GENÇ KIZA ADRESİNİ VERİYOR

İnsan suretindeki bu bekçi köpeği parmaklık önünde onların mutluluklarını korumak için beklerken, delikanlı, genç kızın yanındaydı.

Nefis bir geceydi, gökler hiç bu kadar yıldırımlarla ışıltılı, ağaçlar bu kadar ürpertili, çiçek kokuları hiç baş döndürücü olmamıştı.

Kuş cıvıltıları hiçbir zaman bu kadar tatlı olmamıştı. Dünyevi huzur hiçbir zaman aşkın içten müziğini bu kadar uyumla karşılamamıştı. Marius hiçbir zaman bunca âşık ve mutlu olmadığını düşündü. Fakat Cosette kederliydi. Ağlamaktan gözleri kızarmıştı.

İşte o olağanüstü hayali karartan ilk bulut.

Marius:

«Neyin var?»

Genç kız:

«İzin ver de, anlatayım,« dedi ve delikanlının yanına oturup, söze başladı:

«Babam bu sabah eşyalarımı toplamamı, hazırlanmamı söyledi, işleri varmış; buradan gidecekmişiz.»

Marius titredi.

Hayatın sonuna gelmişler için, ölmek, gitmek demektir, fakat henüz hayatın baharındakiler için, gitmek ölmektir.

Altı haftadır Marius, giderek Cosette'e sahip oluyordu. Esasen bu tam olarak platonik bir sahiplenmeydi, fakat yine de içten bir sahiplenme. Değindiğimiz gibi, ilk aşkta önce ruh, sonra beden elde edilir, bazen ruha asla sahip olunamaz. Faublas ve Prudhomme gibi düşürler ruh yoktur derler, ama bu acı sözler bir sövgüdür.

Delikanlı, genç kıza sahipti, tıpkı ruhların birbirine sahip olmaları gibi, ama yine de onu

iyice sarmıştı ve içtenlikle koruyordu. Onun gülüşüne, nefes alışına, kokusuna, o mavi gözlerinin parlaklığına, eli eline değdiğinde teninin ipeksiliğine, boynundaki o şirin etbenine sahipti. Onun bütün düşüncelerini bilirdi. Geceleri birbirlerini düşünmeden uyumamaya yeminliydiler. Bu nedenle onun hayallerine bile sahipti, sürekli ona bakar ve zaman zaman onun boynundan kıvrılan o ipince saçlara dudaklarını değdirirdi ve bu saçlarının kendisinin olmayan tek bir telinin olamayacağını düşünürdü.

Onun giyeceklerini inceler ve hayran kalırdı. Kurdelesini, eldivenlerini, dantel yenlerini, pabuçlarını kutsal şeyler olarak görürdü. Çoğu zaman, onun saçlarına iliştirdiği o güzel küçük tarakların sahibi olduğunu da düşünürdü ve artık usulca beliren o tutkulu fısıltıları arasında, robunun her kurdelesine, çorabının her ilmiğine, eteğinin her katına sahip olduğunu kendi kendisine söylerdi.

Onun yanında, efendi ve köle ilişkisi kurar gibi rahattı. Ruhlarını o kadar birleştirmişlerdi ki, bu ruhları geri almak olanaksız gibi geliyordu onlara. Kendi ruhlarını bile tanıyamayacaklar sanki: «Bu ruh benim... Hayır benim... Yemin ederim ki aldanıyorsun... Senin sen sandığın aslında benim işte...»

Genç kız, Marius'ten bir parça ve o da diğerinden bir parça gibiydi. Marius, Cosette'in içinde yaşadığını hissediyordu. Cosette'e sahip olmak, onun için soluk almakla aynıydı. Tam bu inanç, bu sarhoşluk arasında «yakında gidiyoruz» kelimeleri Marius'e bir gerçeği hatırlattı: «O artık senin değil!»

Marius uyandı, tam altı haftadır, gündelik hayatın dışındaydı, gerçek dışı bir hayatta. «Gidiyoruz» sözü ansızın onun tekrar gerçeğe dönmesine gerekçe oldu.

Tek kelime söyleyemedi, Cosette elleri arasında tuttuğu o elin hemen buz gibi kesildiğini duyumsadı, sordu:

«Neyin var senin?»

O kadar usul bir sesle yanıtladı ki, genç kız duymadı.

«Söylediğini anlayamadım?»

Sonra tekrarladı:

«Bu sabah babam bütün elbiselerimi toplamamı ve hazırlanmamı söyledi. Bir valize yerleştirmek için çamaşırlarını vereceğini ve bir yolculuğa çıkmak zorunda kaldığını, gideceğimizi söyledi. Kendim için büyük bir valiz, onun için daha küçük bir valiz almamı tembihledi. Bir haftaya kadar hazırlanmamı söyledi, İngiltere'ye gidebilirmişiz...»

Delikanlı:

«Bu korkunç,» diye bağırdı.

Tam o sırada Marius, kızını İngiltere'ye götüren Mösyö Fauchelevent'i en zorba adam olarak görüyordu. Tarihte acımasızlıklarıyla ünlenmiş kralların hiçbiri; ne Neron, ne

Tiberus dahası eşlerinin kellesini uçuran VIII. Henry bile Cosette'in babası yanında merhametli kalırdı. Ölgünce:

«Ne zaman gidiyorsunuz?»

«Kesin tarihi belli değil.»

«Ne zaman döneceksiniz?»

«Bilmiyorum!»

Delikanlı yerinden kalktı ve dondurucu bir sesle:

«Siz de gidecek misiniz?»

Cosette endişeli ve güzel gözlerini ona çevirdi ve şaşkınca:

«Nereye?»

«İngiltere'ye.»

«Neden bana 'siz' dedin?»

«Size babanızla gidip gitmeyeceğinizi sordum?»

Kız sordu:

«Başka ne gelir elden?»

«Gideceksiniz yani?»

«Babam giderse ben de giderim.»

«Gideceksiniz?»

Cosette, Marius'ün elini tuttu ve sessizce bu eli sıktı.

Marius: «İyi,» dedi, «o zaman ben de nereye gideceğimi biliyorum.»

Bu sözün içeriğini kavrayamayan genç kız yine de, lanetli bir ifade sezdi. Bembeyaz kesildi. Kekeler gibi:

«Ne demek istedin?» diye sordu.

Marius önce ona uzun uzun baktı, sonra gözlerini yukarı kaldırıp:

«Hiç,» dedi.

Başını eğdiğinde, ansızın Cosette'in kendisine gülümsediğini gördü. Sevilen kadının gülümseyişi geceleyin bile görülen bir ışık gibidir.

«Ne kadar aptalım, Marius, bak aklıma ne geldi? Bir fikrim var.»

«Nedir? Söyle!»

«Biz gidersek, sen de gelirsin, sana gideceğimiz yerin adresini veririm. Sen de gelir beni ararsın.»

Marius artık kendine gelmişti. Gerçeğin ortasındaydı. Genç kıza bağırırcasına:

«Sizinle gelmek mi? Sen çıldırdın mı sevgilim? Bunun için para gerek, İngiltere'ye mi gitmek? Şu anda, senin tanımadığın bir arkadaşa, Courfeyrac'a on altından fazla borcum var. Sadece üç frank eden eski şapkamdan başka bir şeyim yok. Ceketimin düğmeleri eksik, gömleğim yırtık, dirseklerim yamalı, ayakkabılarım su alıyor. Tam altı haftadır senden başka hiçbir şey düşünmüyorum, sana söylemedim Cosette, ben çok yoksulum. Sen beni geceleri gördüğün için, yoksulluğumun derecesini bilemezsin. Beni gündüz gözüyle görsen elime sadaka sıkıştırırdın. İngiltere'ye gitmek mi! Benim pasaportu karşılayacak param bile yok.»

Kollarını başının üstüne kaldırıp, alnını bir ağaca dayadı. Derisini sıyıran ağacın kabuğunu bile hissediyor, şakaklarının attığını fark etmiyordu. Orda bir acı anıtı gibi kaldı.

Uzun zaman bu halde durdu, böyle uçurumlarda sonsuzluk vardır. Sonra başını çevirdi, tatlı ve uysal bir hıçkırık sesi duydu, Cosette ağlıyordu.

İki saattir düşünen Marius'ün, yanı başında o da hıçkırıyordu.

Delikanlı, ona yaklaştı ve eteğinden görünen o küçük ayağını alıp uzun uzun öptü.

Genç kız öylece bakakaldı. Öyle zamanlar olur ki, kadın boyun eğen acıklı bir ilahe gibi aşkın dinine girer.

Delikanlı: «Ağlama!» dedi.

Kız:

«Nasıl ağlamam, ben gidiyorum ve sen kalıyorsun!»

Delikanlı:

«Beni seviyor musun?»

Genç kız hıçkırıklar arasında:

«Sana tapıyorum.»

Delikanlı yumuşak bir sesle sürdürdü:

«Ağlama, bunu benim için yap, yalvarırım ağlama!»

«Beni seviyor musun?» diye sordu genç kız.

Marius onun elini tuttu:

«Cosette şimdiye dek kimseye namus sözü vermedim, çünkü o söz beni korkutur, sanki babamın yanı başımda olduğunu hissederim. Sana o kutsal namus sözünü

veriyorum ki, eğer sen gidersen ölürüm!»

Onun bu sözlerinde o kadar büyük bir hüzün vardı ki, genç kız titredi.

Derken, yanından geçen karanlık ve gerçek bir şeyin soğukluğunu hissetmişti. O kadar perişan haldeydi ki, ağlaması kesildi. Delikanlı:

«Şimdi dinle beni, yarın beni bekleme!»

«Niye?»

«Beni ertesi gün bekle.»

«Ama neden?»

«Görürsün.»

«Fakat seni görmeden koca bir günü nasıl geçiririm? Yapamam!»

«Bütün hayatımızı yan yana geçirebilmek için bir günden vazgeçebiliriz.»

Marius usul sesle, kendi kendisiyle konuşurcasına:

«O, alışkanlıklarından vazgeçmeyen bir adamdır, konuklarını sürekli akşamları kabul eder.»

Cosette sordu:

«Kimden söz ediyorsun?»

«Ben mi? Hiç.»

«Peki ne bekliyorsun? Bir umudun mu var?»

«Ertesi güne kadar bekle.»

«istiyor musun?»

«Evet, Cosette.»

Cosette elleriyle onun başını tuttu ve gözlerinin içinde, onun umudunu görmek istercesine baktı.

Delikanlı:

«Artık adresimi verme vakti geldi. Kötü şeyler olabilir, ben şu Courfeyrac isimli arkadaşın evinde oturuyorum: Verrerie Sokağı, No: 16.»

Cebini karıştırdı ve çıkardığı çakıyla, duvar sıvasının üstüne bu adresi kazıdı.

«Verrerie Sokağı, No: 16.»

Cosette tekrar onun gözlerine baktı.

«Ne düşünüyorsun sevgilim, aklına takılan bir şey mi var, anlat bana ki, ben de rahat

uyuyayım.»

«Fikrimi mi öğrenmek istedin? Tanrı'nın bizi ayırmak istemesinin imkânsız olduğunu düşünüyorum. Beni ertesi gün bekle.»

Genç kız:

«Peki ama, ben ertesi güne kadar ne yapacağım? Sen dışarıdasın, gelirsin gidersin. Ah erkekler, ne kadar şanslı. Ben bir başıma kalacağım. Ne çok üzgünüm. Yarın akşam ne yapmak istiyorsun?»

«Bir şey deneyeceğim.»

«O zaman ben, Tanrı'ya dua edip seni düşüneceğim başarman için. Madem istemiyorsun, sana soru sormuyorum. Sen benim efendimsin. Yarın akşam geç vakte kadar, şu senin sevdiğin opera aryasını okurum. Fakat söz ver bana: Gece seni tam dokuzda bekleyeceğim. Yüce Tanrım, günlerin uzun olması ne kötü. Dinle, anladın değil mi? Saat tam dokuzda bahçede olacağım.»

«Ben de.»

İki sevgiliyi sessizce birbirine bağlayan düşüncenin akımına kapılıp acılarına karışan tutkuya karşı çıkmayıp birbirlerinin kollarına atıldılar. Dudaklarının birleştiğinin bile ayrımında değillerdi, göklere çevrili o yaş dolu gözleriyle yıldızlara bakıyorlardı.

Delikanlı çıktığında, sokak tenhaydı. Bu tam Eponine'nin o hırsızları caddeye kadar izlediği zamandı.

Delikanlı başını duvara yaslayıp derin derin düşünürken, ansızın aklına bir çare gelmişti. Aslında kendisi de bu çarenin olanaksız olduğunu biliyordu, fakat şansını deneyecekti.

7 KOCAMIŞ VE GENÇ YÜREKLER

Gillenormand Baba, doksan bir yaşındaydı o sıralar. Sürekli aynı mahallede, Calvaire Kızları Sokağındaki konağında kızıyla beraber oturuyordu.

Okurumuzun hatırlayacağı gibi, o, ölümü ayakta bekleyen eski kurtlardandı. Yaşın yüklenmesine rağmen eğilmeyen ve acının bile ezemediği o güçlü adamdı.

Yine de ne zamandır, kızı ondan söz ederken «babam çöküyor» demeye başlamıştı. Mösyö Gillenormand, hizmetçileri artık tokatlamıyor, Basque kendisine kapıyı geç açtığında bastonuyla basamaklara seslice vurmuyordu. Hem şu Temmuz Devrimi bile, onu sadece altı ay oyalamıştı.

Moniteurdeki «Fransız Parlamento Üyesi Mösyö Humblot-Conte» ismini bile sakince okumuştu. Aslında ihtiyarcık epey sıkıntılıydı. Ama eğilmiyor ve teslim olmuyordu, çünkü yapısı buna izin vermezdi. Fiziksel olduğu kadar, moral açıdan da çabuk yıkılanlardan değildi, fakat içten içe çöktüğünü hissediyordu. Tam dört yıldır her gün Marius'ü beklemişti. Gününbirinde, o lanet yumurcağın kapısını çalacağından emindi,

fakat artık kendi kendisine Marius'ün epey geciktiğini söylüyordu. Aslında ölüm onu yıldıramazdı, fakat Marius'ü görmeden ölmek istemezdi. Marius'ü bir daha görememek: bunu hiç düşünmemişti, fakat bunu düşünmek bile onun kanını donduruyordu. Doğal ve içten duygularla olduğu gibi, yokluk adamın dedelik aşkını da kabartmıştı. Evinden çekip giden o vefasız torununu görmek için bir adım atmayı bile kendine yedirmiyordu. «Gebersem daha iyi» diyordu içinden. Delikanlıyı kabahatli bulmuyordu, fakat onu derin bir özlemle anıyordu, karanlıklara yönelen bir ihtiyar adam kederiyle onu düşünüyordu.

Dişleri de azalmaya başlamıştı ve bu da onu üzüyordu.

Mösyö Gillenormand kendi kendisine bile itiraf etmeyi istemese de, hiçbir kadını, hiçbir metresini Marius'ü sevdiğinin yarısı kadar bile sevmediğini biliyordu.

Uyanır uyanmaz ilk görmek isteyeceği resim olarak, ölen kızının portresini astırmıştı. Gencecikken ölen Madam de Pontmercy'nin. Resim onun on sekiz yaşındaki bir portresiydi. İhtiyarcık, gözlerini bu resimden alamazdı. Yine bir gün ona bakıp:

«O da annesine benziyor değil mi?» diye sordu.

Matmazel Gillenormand:

«Kız kardeşim değil mi, evet.»

İhtiyarcık:

«Fakat diğerine de, o adama da...»

Yine bir gün dizlerini bitiştirmiş halde, epey üzgün otururken, kızı sordu:

«Babacığım, ona hâlâ kızgın mısınız?»

Kadıncağız daha fazla konuşmaya cesaret edemeyerek sustu.

«Kimden söz ediyorsun?» diye sordu beriki.

«Şu zavallı Marius'ten.»

Baba o yaşlı başını dikti, zayıf ve kırışık yumruğunu masaya indirdi ve hışım dolu bir sesle:

«Zavallı Marius mü dediniz? O bir haylaz, yaramaz bir evlat, kibirli bir ukala, ödlek, ruhsuz ve nankör. Alçağın biri!»

Kızına, ağladığını göstermemek için başını çevirdi.

Üç gün, dört saat süren bir sessizlikten sonra:

«Matmazel Gillenormand'un bana ondan söz etmemesini istemiştim,» dedi.

Gillenormand Teyze barıştırma girişiminden caydı ve şu yargıya ulaştı: «Babam kaçmasından sonra zavallı kardeşimi de hiç affetmedi ve Marius'ten nefret ettiği de ortada!»

Kaçışla kız kardeşinin evliliğini erekliyordu.

Okurumuzun fark ettiği gibi Matmazel Gillenormand o aziz yeğeni Teğmen Theodule Gillenormand'ın Marius'ün yerine geçme planında başarısız olmuştu. Mösyö

Gillenormand bunu kabul etmemişti. Kalbin boşluğu bir tıkaçla kapatılamaz. Theodule ise, paranın kokusunu aldığı için, ihtiyara dalkavukluk etmeyi seviyordu. Süvari subayı, o ihtiyar adamın yanında epey sıkılıyordu. Subay da ihtiyarı şaşırtıyordu. Neşeli bir gençti, fakat çok lafazandı. Uçarı olabilirdi, fakat epey bayağıydı. Yaşamayı bilirdi, fakat iyi bir arkadaş olamıyordu. Metresleri vardı; onlardan söz ederdi, ama onları aşağılayarak. Yani onun bütün bu yanları karşısında, daha belirgin kusurları vardı. Mösyö Gillenormand onun kışlasının olduğu Babil Sokağındaki maceralarını dinlemekten usanmıştı.

Bir de, Theodule üniformayla geliyordu, yakasında üç renkli kokartla. Bu da onu daha katlanılmaz yapıyordu. Bir gün, kızına:

«Şu Theodule beni öfkelendiriyor, istersen onunla görüş ama bana görünmesin. Barış zamanlarında, savaşçılarla görüşmekten hoşlanmam. Sanırım savaştaki kılıçlıları, yollarda kılıç taşıyanlara yeğliyorum. Savaşlarda kılıç sesi kulağa hoş gelir. Hem bir kabadayı gibi kasılmasına karşın, bir kadın gibi belini bir kemerle sıkması da ne? Zırh altına giyilen bir korse, bu çok komik. Yeterince erkek olan biri, ne böbürlenir, ne de bu kadar süslenir. Şu kahraman taslağı ve salon züppeleri, benim içimi bulandırır. Theodule senin olsun.»

Kızı ona birkaç kez, «Evet fakat o sizin yeğeninizin oğlu, amcası sayılırsınız,» diyecek oldu, fakat bu da faydasızdı. Her şeyiyle dede olmasını bilen Mösyö Gillenormand, hiç de amca gibi olamazdı.

Aslında kendisi kıyaslamalar yapmış ve Theodule'yle tanıştıktan sonra, Marius'ün değerinin farkına varmıştı.

4 Haziran akşamı hava güzel olmasına rağmen, yaşlı adam odasında büyük bir ateş yaktırmıştı. Orada dikiş diken kızını yan odaya göndermişti, kır manzarası işli halılarla kaplı odasına tek başına, elinde bir kitap, ayakları ocağın ızgarasına dayalı oturuyordu. Geniş bir paravanın ardında, üstünde iki şamdanın yandığı masasının başındaki o rahat koltuğuna geçmişti. Elinde bir kitap vardı, fakat okumuyordu. Hiç aksatmadığı o Direktuvar biçemine göre giyinmiş bir Marat portresine benziyordu. Bu kılıkta sokağa çıktığında çocuklar ardına takılırdı, fakat kızı dışarı çıkarken, onun omuzlarına bir piskopos paltosu örterdi, giysilerini saklamak için. Mösyö Gillenormand, sabahlık giymeyi hiç sevmezdi, sabah uyanır uyanmaz, ve geceleyin yatarken giydiği sabahlığı hiç sevmezdi. «İnsana yaşlı bir hava veriyor,» derdi.

Gillenormand Baba derin düşüncelere dalmıştı. Yine her zamanki gibi Marius'ü düşünüyordu, onu sevgi ve özlemle arıyordu. Her zamanki gibi acı bir yargıya kapılmıştı: O artık gelmeyecekti, evine dönecek olsa şimdiye değin dönerdi. Artık her şeyin bittiğini ve onu görmeden öleceğini düşünüyordu. Fakat kişiliği buna başkaldırıyordu, babalık duygusu bunu bir türlü kabullenmek istemiyordu. Başı göğsüne düşmüştü ve kederli bakışlarını ateşe çevirmişti.

Bu dalgınlık anında, ihtiyar uşağı Basque kapıda belirdi:

«Efendim, Mösyö Marius'ü kabul ederler mi acaba?»

Yaşlı adam birden canlanan bir ölü gibi solgun bir yüzle dirseği üstünde doğruldu,

kekeleyerek:

«Kim dediniz?»

Şaşıran Basque:

«Bilemeyeceğim,» dedi, «beni Nicolette yolladı, 'Bir delikanlı geldi, efendiye bunun Mösyö Marius olduğunu söylersin' dedi.»

Gillenormand Baba mırıldandı:

«Getirin.»

Sürekli aynı durumda başını sallayarak, gözü kapıda bekledi.

Kapı açıldı, içeri bir genç girdi; oydu.

Abajurun kararttığı odada giyim kuşamının kötülüğü görünmüyordu, dedesi onun o ağırbaşlı, sakin, ama bitimsiz kederli yüzünü gördü.

Derken şaşkınlık ve sevinçten sersemleyen Gillenormand Baba, ilahi bir şeyler görür gibi çevresinin aydınlandığını gördü. Az daha bayılacaktı. Marius'ü bir göz kararması anında seçti. Evet, gelmişti, o, Marius.

Nihayet tam dört yıl sonra. Bir bakışla, onu tepeden tırnağa süzdü. Onu alımlı, asil, büyümüş, şirin ve buldu. Ona kollarını açıp, çağırmak istedi, boynuna sarılmamak için kendisini zor tuttu. O sevgi sözleri kalbini dolduruyordu, sonunda bütün şefkati dudaklarından döküldü.

Fakat alışkılarına ihanet edemezdi, ilk işi ona çıkışmak oldu: «Burada ne arıyorsunuz, Mösyö?»

Beriki ürkerek:

«Şey, efendim...»

Mösyö Gillenormand Marius'ün aslında kollarına atılmasını isterdi. Marius'ten hoşnut kalmadığı gibi, kendi kendisine de içerliyordu. Kendisini aksi ve torununu soğuk buldu. İhtiyar adam yüreği sevecenlik ve merhamet dolu olmasına rağmen, dışardan bu kadar katı olmasına şaşıyor, kızıyordu. Sonra:

«Peki o halde neden geldiniz?» diye bağırdı.

«O zaman» sözü, «neden gelip bana sarılmıyorsun?» anlamındaydı. Fakat delikanlı anlamadı, solgun yüzü taş bir maskeye benzeyen dedesine baktı.

«Efendim...»

Yaşlıcık, katı bir sesle bir daha sordu:

«Benden af dilemeye mi geldiniz, hatanızı fark ettiniz mi?» Sanki Marius'e el vermek istemişti, onun bu eli kapacağını düşündü.

Fakat delikanlı titredi, bunu kabullenmek, babasının anısına hakaretti.

Bakışlarını indirdi ve yarım sesle:

«Hayır, efendim,» dedi.

«Peki o halde benden ne istiyorsunuz?» diye sordu beriki. Marius ellerini birleştirdi, titrek bir sesle:

«Efendim, bana acıyın!» dedi.

Bu yalvarış, ihtiyarı duygulandırdı, daha önce söylese ona kollarını açardı, fakat artık çok geçti. Derken yerinden kalktı ve iki eliyle bastonuna yaslanıp torununa aksice baktı, dudakları beyazlaşmış, başı sallanıyordu, fakat dimdikti:

«Size acıyayım mı? Olacak iş değil, delikanlı doksan bir yaşındaki dedesinin kendisine acımasını mı istiyor? İnanılmaz, siz hayata yeni başlıyorsunuz, fakat ben bitirmek üzereyim, siz tiyatrolara, balolara, kahvelere gidiyor, bilardo oynuyorsunuz. Esprili bir gençsiniz, kadınlarca beğeniliyorsunuz, alımlısınız, ama ben yaz ortasında, ateş karşısında oturuyorum. Siz gençliğin servetleriyle zenginsiniz, ben ihtiyarlığın sefaletleriyle yoksulum. Hastalıklar, yalnızlıklar bende. Sizin otuz iki dişiniz olduğu gibi, mideniz sağlam, gözleriniz ışıltılı, güçlüsünüz, iştahlısınız, zinde ve neşelisiniz, gür saçlarınız var, ama ben ak saçlarımı bile yitirdim, dişlerim eksildi, dizlerim tutmuyor, belleğim eskidi, habire karıştırdığım üç sokak ismi var: Charlot Sokağı, du Chaumme Sokağı ve Saint-Claude Sokağı, işte durum böyle, sizin önünüzde güneşli günler var, ama benim gözlerim bile eskisi gibi görmüyor, karanlıkta ilerliyorum. Siz âşıksınız, oysa bu fani dünyada, beni seven kimse yok ve siz benden, Adliye Sarayı'nda da böyle savunmalar yapıyorsanız delikanlı, kutlarım. Çok komiksiniz...»

Ve ihtiyar o öfkeli sesiyle bir daha sordu:

«Benden ne istiyorsunuz?»

Marius:

«Efendim,» diye başladı, «varlığımın sizi huzursuz ettiğinin farkındayım ama sizden tek bir şey isteyecek ve hemen gideceğim.»

İhtiyar:

«Aptalsınız, size git diyen oldu mu?»

Aslında bu sözler şöyle çevrilebilirdi: «Benden özür dile, boynuma sarıl, kucakla beni.»

Gillenormand Baba, onun gideceğinden korktu.

O, delikanlının birazdan gideceğini., bu kötü karşılanmadan hiç memnun kalmadığını biliyordu ve üzüntüsü öfkeye dönüşüyor, daha kırıcı, daha katı oluyordu. Marius'ün kendisini anlamasını istiyordu, fakat onun anlamaması adamı çileden çıkartmıştı. Tekrar konuşmaya başladı:

«Bana karşı çıktınız, terbiyesizlik ederek, evimden çıkıp kim bilir nerelere gittiniz, teyzenizi de üzdünüz, sanırım çapkın delikanlı rolü istediniz. Dilediğiniz zaman, girip çıkacağınız bir eviniz olsun istediniz, gönlünüzce eğlendiniz, bana hiç haber vermediniz, benden ödemeyi bile düşünmediğiniz borçlar aldınız. Zamparalık ettiniz ve dört yıl sonra gelip size acımamı mı istiyorsunuz?»

Torununu sevgiye yöneltmek için kullandığı bu çareye delikanlı rağbet etmedi, sustu. Mösyö Gillenormand kollarını çaprazladı, bu onun için korkunç bir öfke işaretiydi ve Marius'e çıkıştı:

«Artık bitirelim, benden bir şey istemeye geldiniz, söyleyin de bitsin.»

Marius uçurumdaki birisinin bakışıyla:

«Efendim, evlenebilmek için izin istemeye geldim,» dedi.

Mösyö Gillenormand zili çaldı, Basque göründü:

«Kızım gelsin.»

Bir an sonra kapı açıldı ve Matmazel Gillenormand belirdi. Kadıncağız önce, içeri girmeye cesaret edemedi, kapıda durdu. Marius ayakta, bir katil gibi bekliyordu. Mösyö Gillenormand odada dolanıyordu, kızına:

«Mösyö Marius geldiler evlenmek istiyor, ona merhaba deyin, sonra da odanıza gidin.»

İhtiyarın o uğultulu sesi korkunç bir öfkenin eşiğinde olduğunu anlatıyordu. Teyze, şaşkınca Marius'e baktı. Onu güç bela tanımıştı, ne bir hareket yaptı, ne konuştu ve fırtınanın üflediği bir saman parçası gibi babasının öfkesi önünde, hemen kayboluverdi.

Gillenormand Baba gelip ocağa dayanmıştı:

«Evlenmek mi? Henüz yirmi birinde... Demek buna karar verdiniz? Sadece benden izin istemeye geldiniz, yani nezaketen geldiniz? Oturun Mösyö, sizinle görüştüğümüzden beri, bir ihtilal daha oldu. Jakobenler kazandılar. Sanırım bundan gurur duyuyorsunuz? Baron olduğunuzdan beri, Cumhuriyetçi değil misiniz? Bütün bunları nasıl bağdaştırdınız! Temmuz olayından sonra nişan almadınız mı? Louvre Sarayı'nı aldınız mı Mösyö? Buraya epey yakında bir yerde, Saint-Antoine Sokağında, şöyle bir yazı kazılı bir top var: 29 Temmuz 1830. Haydi hemen gidip görün bunu, doğrusu güzel bir manzara. Ha, yeri gelmişken, galiba Mösyö Le Dük de Perry'nin heykelinin olduğu yerde bir çeşme yapıyorlar. Demek evlenmek niyetindesiniz? Peki kiminle, o şanslı hanımın ismini sorabilir miyiz?»

Sustu ve Marius'ün konuşmasına olanak vermeden, sertçe:

«Söz aramızda, bir mesleğiniz var mı? Şu avukatlıktan ne kadar kazanıyorsunuz?»

Marius yabanılca:

«Hiç!» dedi.

«Demek yalnız size gönderdiğimiz bin iki yüz frankla yaşıyorsunuz?»

Marius yanıt vermedi, ihtiyar sürdürdü:

«Demek kız zengin?»

«Benim gibi.»

«Ne, drahoması yok mu?»

«Hayır.»

«Beklentileri?»

«Bilmiyorum.»

«Yani o da baldırıçıplağın biri, babası kimin nesi?»

«Bilmiyorum.»

«Kızın ismi ne?»

«Matmazel Fauchelevent.»

«Fauche ne?»

«Fauchelevent.»

Beriki:

«Aman Tanrım,» dedi.

«Efendim,» diye bağırdı delikanlı.

Mösyö Gillenormand kendi kendine konuşurcasına:

«inanılır gibi değil, yirmi bir yaşında, mesleği yok, yılda benim verdiğim o bin iki yüz frankla geçiniyor. Demek Barones yani, Madam Pontmercy manavdan iki meteliğe bir demet maydanoz alacak...»

Son umudunun da söndüğünü sezen Marius çılgın gibi:

«Efendim, ne olur bu evliliğe izin verin, ne olur. Tanrı aşkına size ellerimi birleştirip yalvarıyorum, dizlerinizi öpeyim ne olur, izin verin bana.»

Yaşlı adam berbat bir kahkaha attı, öksürük nöbeti tutmuştu, ama sürdürdü:

«Öyle ya, kendi kendinize kararlar aldınız. Şu yaşlı bunağı, şu ahmağı bulup ondan şu izni alayım. Ah şimdi yirmi beş yaşında olmadığıma ne kadar üzülüyorum. Sizden bu izni almaya gerek de olmazdı, ona şöyle derdim: 'Aptal ihtiyar, sen beni gördüğüne çok sevindin, ben evlenmek istiyorum, üstelik Mösyö bilmem kimin kızı Matmazel falanca ile, benim ayağımda ayakkabı yok, onun üzerinde gömleği ama ne olur ki, ben mesleğimi, geleceğimi, gençliğimi, hayatımı bir kenara atarak sefalete düşmek istiyorum. Hem de üzerimde bir kadının yüküyle; işte arzum, sen de buna evet demek zorundasın ve ihtiyar enkaz da sevinerek evet derdi. Haydi oğlum git, boynuna o kaldırım taşını al, o Pousselevent mi yoksa, Coupelevent mi, her neyse, evlen. Asla efendim, asla!..»

«Babacığım!»

«Hayır!»

Dedesinin bu «asla» demesindeki kararlılığı sezen Marius bittiğini anladı, bütün umutları suya düşmüştü. Yavaş adımlarla başı önüne eğik, odadan çıktı. Şu anda o giden birine değil, can veren birine benziyordu. Mösyö Gillenormand onu izliyordu, tam Marius kapıyı açacağı sırada, adam birden birkaç adım atarak ona yetişti. Torununu yakasından tutup, onu bir koltuğa oturttu ve:

«Haydi, anlat olanı biteni!..»

Marius'ün ağzından kaçırdığı o «Babacığım» sözü onda bir değişime neden olmuştu.

Marius şaşkınca baktı. Gillenormand Baba'nın, yüzü şimdi o kadar tatlı, o kadar babacandı ki, torununu çok seven bir dedeydi artık.

«Haydi, anlat bakalım, her şeyi, aşklarından söz et. Aman Tanrım şu gençler ne de aptallar!..»

Marius bir daha:

«Babacığım,» dedi.

İhtiyarın yüzü tanımsız bir sevinçle aydınlandı:

«Tamam işte, bana Baba de, gör, neler oluyor...»

Adamın bu seferki konuşmasında o kadar iyimser, o kadar sevecen, o kadar tatlı bir baba ifadesi taşıyordu ki, acıdan sevince bu geçiş Marius'ü sersemletti. Masanın önünde oturduğundan, mum ışığında giyiminin kötülüğü ortaya çıktı.

«Babacığım,» diye başladı.

Mösyö Gillenormand onun sözünü kesti:

«Bu ne hal, bu ne kılık, demek hiç paran yok? Bir dilenciye benziyorsun, bu giydiklerinle.»

Cebinden çıkarttığı bir keseyi delikanlıya verdi:

«Al şunu, kendine adam gibi bir şapka al.»

Marius söze başladı:

«Babacığım, iyi kalpli babacığım, ah bir bilseniz, onu seviyorum. Bilemezsiniz, onu ilk kez parkta gördüm, babasıyla geliyordu. Fakat o sıra ona dikkat etmedim, ama sonra nasıl oldu bilmiyorum, âşık oldum. Neyse, artık onu her gün görüyorum, kendi bahçesinde fakat babasından gizli, onun haberi yok, düşünebiliyor musunuz, gidecekler, babası onu İngiltere'ye götürmek istiyor. işte o zaman gider, dedeme her şeyi anlatırım, dedim. Onunla evlenemezsem önce çıldırır, sonra ölürüm. Aşkımdan hastalanırım, kendimi nehre atarım. Onunla kesinlikle evlenmem gerekiyor, yoksa sonum kötü olacak... İşte hepsi bu, bir şey unutmadım galiba. O demir parmaklıklı bir bahçedeki köşkte oturuyor; İnvalides Mahallesi civarında, Plumet Sokağı...»

Gillenormand Baba, mutluluktan esrimiş gibi, Marius'ün yanında oturuyor, bir yandan dinliyor, bir yandan da burnuna enfiye çekiyordu. Plumet Sokağı ismini duyunca, elinde tuttuğu o bir tutam enfiyeyi yere düşürdü.

«Plumet Sokağı mı dedin? Dur biraz. Şey, orada bir kışla yok mu? Ya öyle ya, senin şu kuzenin Theodule. Evet şu Plumet Sokağındaki bahçedeki o küçük kızdan söz edildiğini duydum. Bahçede, peri kadar güzelmiş. Evet, eskiden Plumet Sokağı Blomet Sokağıydı. İnce beğenilisin Marius. Duyduğum kadarıyla çok hanım hanımcık bir kızmış. Söz aramızda, şu züppe subay ona biraz kur yapmış... Nereye kadar doğru bilmiyorum, şu subay aptalı çok abartır. Her sözüne inanmam. Marius senin yaşında bir gencin âşık olması çok güzel, bravo. Seni Jakoben görmektense âşık görmeyi isterim. Bir etekliğe, yirmi etekliğe âşık ol da, şu Mösyö Robespierre'in sözünü etme. Bana gelince şu donsuzlar arasında yalnızca kadınları sevdim, hay aksi şeytan, güzel kızlardır, onlara hemen karşı konamaz. Benim buna bir sözüm yok. O küçük kıza gelince, demek babadan izinsiz seninle görüşüyor. Bu da olağan, ah benim de böyle çok maceram oldu. Sayısız aşklarım... Fakat bu ciddiye alınamaz, hemen işi drama dönüştürmenin ne gereği var? Evlenme kararı verip hemen nikâh dairesine koşmak ne ahmaklık. İnsan böyle anlarda aklını kullanmalı, sağduyudan ayrılmamalı. Ey faniler asla acele evlenmeyin. Delikanlı gider dedesini görür, her şeyi ona anlatır. Babacan bir ihtiyar olan dedenin kenarda biriktirdiği birkaç yüz altını vardır. Delikanlı dedeye 'mesele böyle' deyince, adam da ona: 'Olağan, gençlik bu yoldan geçer ve yaşlılıkta, artık kendi köşesinde oturur. Tamam çocuğum, bugün sana yaptığımı sen de ileride torununa yaparsın. Al şu iki yüz altını git gönül eğlendir, işte böyle olur. Evlenilmez fakat bu da sevişmemek değildir... Anlıyorsun değil mi?»

Marius donakalmıştı, bembeyaz yüzünde, sade gözleri parlıyordu, başıyla hayır dedi.

İhtiyar çınlayan bir kahkaha attı, göz kırptı eliyle dizini okşadı ve gözlerinin içine bakıp:

«Ahmak, onu kendine kapatma yap!» dedi.

Marius iyice sarardı. Dedesinin sözlerinden hiçbir şey çıkaramamıştı. Şu Blomet Sokağı, şu kışla, şu bahçedeki güzel kız, süvari subayı delikanlının kafasından birer masal kahramanı gibi gelip geçmişti. Bunlardan hiçbirinin Cosette'le ilgisi olamazdı,

o zambaklar kadar lekesizdi, ihtiyar bunamıştı herhalde, fakat bunama öyle bir sözle sonuçlanmıştı ki, Marius artık bunu da duymamazlıktan gelemezdi. Dede, Cosette'i aşağılamıştı. Şu «Onu kendine kapatma yap» sözleri kalbini hançer gibi deldi.

Yerinden kalktı ve şapkasını alıp, kararlı adımlarla kapıya yürüdü, orada başını çevirdi, dedesini derin bir saygıyla selamladı ve başını dikleştirip:

«Efendim, beş yıl önce babama hakaret etmiştiniz, bugün de müstakbel karıma hakaret ediyorsunuz, artık sizden hiçbir şey istemiyorum, hoşça kalın!»

Gillenormand Baba, şaşkındı, kollarını uzattı, yerinden kalkmak istedi, fakat tek kelime edemeden kapı kapandı, delikanlı gitmişti.

Yaşlı adam bir anda yıldırım çarpmış gibi hareketsiz kaldı. Sanki gırtlağını bir el sıkıyordu, ne konuşabildi, ne de nefes alabildi.

Sonunda koltuğundan kalkabildi. Doksan bir yaşındaki yaşlı nasıl koşabilirse, kapıya koştu ve avazı çıktığınca:

«İmdat! İmdat!» diye bağırdı.

Önce kızı, daha sonra uşakları geldiler. Adam hırıltıyla yalvardı:

«Onun ardından koşun, gidin, geri getirin onu!.. Aman Tanrım, ona ne yaptım, ne dedim? O çıldırmış, yine gitti! Ah Tanrım! Artık bir daha geri gelmez!»

Pencereye koştu o cılız ihtiyar elleriyle camı açtı ve düşecek gibi ta beline dek dışarı sarktı. Basque ve Nicolette onun ceketinin eteğinden tutuyorlardı. İhtiyar üzüntüyle:

«Marius! Marius! Marius! Marius!» diye haykırdı.

İhtiyar adam, yorgun bir hareketle ellerini şakaklarına götürdü, sendeleyerek geriledi ve bir koltuğa yıkıldı. Soluksuz, sessiz ve kupkuru gözlerle başını sallıyor ve dudaklarını bön bön kımıldatıyordu. Gözleri ve kalbi bomboştu, geceye ve ölüme benzeyen bir karanlıkla kuşatıldı.

DOKUZUNCU KİTAP YOLCULUK

1 JEAN VALJEAN

Aynı gün akşam üstü, saat dört civarında, işçi kılığındaki Jean Valjean, kendi başına Jean de Mars bayırının bir köşesinde oturmuş düşünüyordu. Ya önlemli davranma isteğinden ya da yalnız kalmak istediğinden olmalı, her nedense, şu son günlerde sokağa çıkarken genç kızı yanına almıyor, kendi başına çıkıyordu. O uzun yürüyüşlerini kendisi yapıyordu. Cosette açısından artık rahattı; o eski kaygıları iyice geçmişti. Fakat birkaç haftadır, başka kaygıları vardı. Bir gün caddede dolaşırken, öteden hancıyı görmüştü. Kılık değiştiren adamı tanımamıştı, fakat o günden sonra birkaç kez daha mahallede dolaşan Thénardier'yi görmüş ve kaygıları yoğunlaşmıştı. Bu da onun kesin bir karar almasını gerektirdi. Thénardier'nin serbest kalması ve çevrede dolaşması, bütün tehlikelerin saldırıya geçmesi anlamına geliyordu.

Hem Paris'in havasında da bir tedirginlik vardı. Hayatında herhangi bir sır olan, polisten uzak durmak isteyenler için şehir epeyce riskliydi. Sürekli uyanık olan polis, evleri arıyordu. Pépin ve Morey gibi bir şüpheliyi ararken, Jean Valjean'ı bulması olmayacak şey değildi.

Evet, dostumuz endişeliydi.

Bütün bunlar az gibi, çok yeni bir olay, onu iyice telaşlandırmıştı. O sabah erkenden kalkmış, bahçede geziniyordu. Genç kızın yaşadığı köşkün pencereleri kapalıydı. Derken parmaklığa yakın duvarda, bir çakıyla kazılı şu sözleri okudu:

Verreire Sokağı, No: 16.

Yazı yeni yazılmıştı, kara sıvanın içindeki çizikler sırıtıyordu. Duvar önündeki bir ısırganotu alçıya bulanmıştı. Bunu geceleyin biri yazmış olmalıydı. Bu başkaları için bir adres miydi, yoksa kendisi için bir uyarı mıydı? Bahçeye birilerinin girdiği belliydi. Daha önceki haftalardaki Cosette'in kaygılarını düşündü. Aklını bunlarla yordu. Cosette'i korkutmamak için, duvardaki yazıdan söz etmedi.

Bütün bunları aklında evirip çeviren Jean Valjean, bir karar aldı. Paris'ten, dahası Fransa'dan ayrılacak ve İngiltere'ye geçecekti. Cosette'e söylemişti, bir hafta içinde ülke dışına çıkmaları gerekiyordu. Şu sırada otlar üzerine oturmuş bunları düşünüyordu. Hancı, polis, duvardaki tuhaf yazı, yolculuk ve bir pasaport almanın zorluğu.

O bu sorunları düşünürken, güneşin yansıttığı gölgeden birinin bayıra tırmanıp, hemen arkasına dikildiğini sezdi.

Tam başını çevirecekti ki, dörde katlanmış bir kâğıt başının üstünden fırlatılmış gibi dizlerine düştü. Kâğıdı açtı ve büyük harflerle yazılı şu kelimeyi okudu:

Buradan taşının.

Jean Valjean hemen ayağa fırladı, bayırda kendisinden başka kimseyi göremedi, uzaklara baktı, bir çocuktan biraz büyük, bir erkekten biraz küçük bir gölgenin parmaklığı geçtiğini gördü. Gri bir gömlek ve toz renkli kadife pantolonlu karartı Champ de Mars'ın hendeğine atlamıştı.

Jean Valjean düşünceye dalmıştı, eve dalgınca döndü.

2 AŞIK GENÇ

Delikanlı, keder içinde, dedesinin yanından ayrıldı. Zayıf bir umutla girdiği bu evden, dinmeyecek bir üzüntüyle ayrılıyordu.

İnsan merhametinin sır dolu uyanışlarını izleyen okurlarımız, bilirler; Marius dedesinin sözlerinin yarısını dinlememişti bile. Şu subay, züppe kuzen Theodule, onuda hiçbir iz bırakmamıştı.

Hüzünlü şiirler yazan bir şair, dedenin torununa anlattıklarından kendisine bir pay biçer ve böylesi bir tablo hazırlayabilirdi. Fakat dramda kazanabilir, ama gerçekte kaybederdi. Marius delikanlılığının kötü şeylere fırsat vermeyeceği yaştaydı. Daha ilerki yaşlarda insan her söze inanır. Kuşkular da kırışmalar gibi yaşla gelir. İlkgençlik pürüzsüzdür Othello'yu(*) yıkan şüphenin, Candide(**) üzerinde etkisi olmaz. Genç kızdan kuşkulanmak? Marius için en ağır cinayet gibiydi...

(*) Othello: Kıskançlık sembolü. Shakespeare'in bir kahramanı.

(**) Candide: Voltaire'in kahramanı.

Yollarda rastgele yürümeye başladı. Acılı insanların tek çaresi... Bir şey hatırlamıyor, düşünemiyordu. Sabah saat ikide eve döndü ve giysileriyle yatağının üstüne bıraktı kendini. Aklı düşüncelerle dolu olanların o ağır uykusuyla uyuduğunda, güneş çoktan yükselmişti.

Uyandığında arkadaşını giyinmiş halde, odanın ortasında gördü. Onun yanında, diğer arkadaşları da vardı: Enjolras, Feuilly ve Combeferre. Courfeyrac sordu:

«General Lemarque'ın cenaze törenine geliyor musun?»

Marius bu sözlerden bir şey anlamadı, sanki Courfeyrac başka bir dilde konuşmuştu. Hemen sonra o da çıktı. 3 Şubat baskınında Javert'in kendisine verdiği o küçük tabancaları cebine attı. Tabancalar doluydu. Onları alırken ne tür bir karanlık düşüncenin etkisiyle yaptığını anlamak kolay değildi.

Gün boyunca hayaletler gibi gezindi durdu. Hiçbir şeyin ayrımında değildi, akşam yemeği için bir meteliğe fırından bir ekmek aldı, cebine koydu ve unuttu. Daha sonraları farkında

olmadan, Seine Nehrinde yıkandığını hatırlayacaktı. Öyle anlar olur ki insan, beyninde cehennem kazanlarının yandığını hisseder. İşte o da böyle bir ruh halindeydi. Hiçbir beklentisi ve hiçbir korkusu yoktu.

Akşam olmasını koyu bir sabırsızlıkla bekliyordu. Aklındaki tek belirli fikir, saat dokuzda Cosette'i göreceğiydi. Bu son mutluluk onun bütün geleceği gibiydi. Sonrası karanlık. Caddede yürürken, kimi zaman şehrin tuhaf gürültüsünü duyuyordu, işte o anlar, dalgınlığından sıyrılıp:

«Yoksa birileri dövüşüyorlar mı?» diye sordu kendisine.

Karanlık çökünce, saat tam dokuzda Cosette'e verdiği sözde durdu. Plumet Sokağına geldi. Parmaklığa yaklaştığında, her şeyi unuttu. Onu görmeyeli kırk sekiz saat oluyordu, onu tekrar görecekti, bu mutluluk karşısında diğer düşünceleri silindi. Sadece derin bir sevinç duydu. Asırlara bedel bu anların en ilginç yönleri onların kalbi tastamam doldurmasıdır.

Delikanlı çubuğu oynattı ve bahçeye girdi. Sevgilisi her zamanki yerinde değildi. Çalılığı geçip evin önündeki balkonun altına yürüdü.

«Beni orada bekliyordun» diye düşündü. Fakat Cosette orada da değildi.

Başını yukarı kaldırdı, evin panjurlarının kapalı olduğunu gördü, bahçeyi dolaştı, orası bile ıssızdı. İşte o zaman eve geri döndü, acıdan kendisini yitirmiş halde, panjurları yumruklamaya başladı. Kötü bir vakitte evine dönen bir efendi, bir koca gibi yumrukladı; pencerenin açılmasını, babanın yüzünü göstermesini, sert bir sesle: «Ne istiyorsunuz?» diye sormasını bile göze almıştı. Bütün bunlar onun gönlünü dolduran o korkunun yanında önemsiz kalırdı. Yumrukladıktan sonra bu kez de sesini yükseltip: «Cosette!» diye bağırdı. «Cosette!» diye tekrarladı, karşılık yok. Demek her şeyin sonu gelmişti. Ev de bahçe gibi kimsesizdi.

Marius kederli gözlerini bir mezar kadar sıkıntılı, sessiz ve boş olan bu eve çevirdi. Cosette'in yanında, o paha biçilmez saatler geçirdiği o sevgili taş sıraya baktı. Sonra merdivenlere oturdu. İçi tatlı hayaller ve en kutsal duygularla dolu halde, Cosette'i anıyordu. Sonra bir karara vardı, Cosette gittiğine göre, kendisi de ölmeliydi, başka ne yapabilirdi ki?

Derken ağaçların arasından gelen bir sesle irkildi.

«Mösyö Marius!»

Delikanlı yerinden fırladı.

«Kimsiniz?» diye seslendi.

«Mösyö Marius orada mısınız?»

«Evet.»

«Mösyö Marius, arkadaşlarınız sizi Chanverrie Sokağındaki barikatta bekliyorlar!..»

Bu sesi tanımıştı, Eponine'nin o uğultulu sesine benziyordu. Marius parmaklığa koştu ve çubuğu attı, başını dışarı çıkardığında, ta ötelerde gün batımının karanlığında bir gencin koşarak uzaklaştığını gördü.

3 MABEUF BABA

Jean Valjean'ın cüzdanı Mabeuf Baba'ya yaramamıştı. Bir çocuk kadar temiz olan yaşlı adam, yıldızlardan düşen bu hediyeyi kabul etmedi. Bir yıldızdan altın para düşeceğine inanmıyordu. Bu göklerden gelen parayı Gavroche'un attığını nereden bilecekti? Cüzdanı semt karakoluna götürdü ve para kayıp mallar arasındaki yerini aldı. Paranın sahiden kaybolduğunu söylemeye gerek yok, çünkü sahibi olmadığından, kimse almaya gelmemişti. Bu nedenle Mabeuf Baba'ya yararı dokunmadı.

Aslında Mösyö Mabeuf giderek hayat yokuşunu bitiriyordu.

Çivit hakkındaki deneyleri başarısızdı Bitki bahçesindeki o küçük tarla da Austerlitz'deki bahçe gibi fiyaskoydu. Bir yıldır hizmetçisinin parasını ödeyemeyen Mabeuf Baba ev kirasını da veremiyordu. Aradan on üç ay geçtiğine göre «Cautertz Flore»nin bakır klişeleri de rehinde satılmıştı. Herhalde herhangi bir demirci bunlardan kazan, tencere yapacaktı. Klişeler yok olunca kitabının eksik fasiküllerini bir daha bastıramayan Mösyö Mabeuf derin bir kedere boğuldu ve yok pahasına elinde kalan birkaç broşürü de bir eskiciye sattı. Hayatının yapıtından hiçbir şey kazanamamıştı. Bundan sonra bu kitaplardan aldığı parayı harcamaya başladı. Bu önemsiz kaynak da kesilince bahçesiyle uğraşmayı da bıraktı. Aslında çok uzun süredir arada bir yediği iki yumurtayı ve sığır etini de alamadığından kuru ekmek ve patatesle besleniyordu. Eşyalarını sırayla sattı. Yatağına, battaniyelerine kadar bir şeylerini sattı, ipince bir şilteyle tek bir örtü bıraktı kendisine. Sonra sıra ot koleksiyonuna ve baskı bitki resimlerine geldi. Fakat değerli kitaplarına henüz ilişmemişti.

Bu koleksiyonda çok eski baskılar vardı. Örneğin, 1560'da basılmış «Quadrains historiques de la bible». Pierre de Bessein'in yazdığı «La Concordance des Bibles»(*) Navarre Kraliçesine bir ithafla «Les Marguerite de la Marguerite»(**) yapıtı, Jean da La Haye tarafından yazılmıştı. Change et dignité de L»Am- bassadeur, Williers-Hotman tarafından yazılan enteresan bir eser, 1644'ten kalma bir «Florilegium Rabbinicum.» Yine çok eski 1567'den kalan bir Tibulle ve en son ve en sevdiği eser olan Lyon'da 1644'te basılan bir «Diogéne Laerte.» Bu son esrede XIII. yüzyılın Vatikan el yazılarının farklı metinleri vardı. Bu da Henri Estienne'in epey yararlı bulduğu, bir eserdi. Bu kitap XII. yüzyıldaki Napoli

kütüphanesinde, Dor(***) dilinde yazılı el yazılarında bulunan bölümleri kapsıyordu. Mösyö Mabeuf'un tek tesellisi hâlâ bu eşsiz kitaplardı. Yaşlı adam odasında hiç ateş yakmaz ve mum gitmesin diye akşam gün batımında yatardı. Komşuları yok gibiydi. Ona rastlayanlar yollarını değiştirirlerdi. Bir çocuğun sefaleti anneleri üzer, bir delikanlının sefaleti kızları ilgilendirir, fakat kimse ihtiyar birinin sefaletine aldırmaz. Sefaletlerin en kötüsü de aslında bu!

(*) Concordance des Bibles: Tevrat'ın kelime dizisi.

(**) Marguerites de la Marguerite: Marguerite'in Papatyaları. Marguerite: papatya demektir, fakat burada kraliçenin ismi olarak geçiyor.

(***) Dor: Eski yunan lehçesi.

Mösyö Mabeuf yine de o çocuksu huzurundan sıyrılmamıştı. Kitaplarına baktığında gözleri parlardı ve tek bir baskısı olan şu çok değerli «Diogene Laerte»ye bakarken hoş biçimde gülümserdi. Bütün eşyalarını satmış, sadece o camlı kitaplığını alıkoymuştu.

Plutarque Ana, ona şöyle dedi bir gün:

«Akşam yemeği pişirecek para yok.»

Onun yemek dediği bir ekmekle dört, beş patatesti.

Mösyö Mabeuf:

«Borç yazdırın.»

«Artık kimsenin borca vermediğini biliyorsunuz...»

Mösyö Mabeuf kitaplığını açtı, bütün kitaplarına uzun uzun baktı. Tıpkı çocuklarından birini kurban etmek zorunda kalan ve aralarında bir tercih yapmaya mecbur bir babanın kederli bakışlarıyla, onları inceledi. Birini aldı, ve çekip gitti. İki saat sonra eli boş döndü ve masaya otuz metelik bırakıp:

«Bununla yemek pişirin,» dedi.

O günden sonra Plutarque Ana, adamın o çocuksu yüzüne siyah bir endişenin düştüğünü gördü. Bu kederli ifade hep kalacaktı.

Ertesi gün ve onu izleyen her gün, aynı şeyler yaşandı. İhtiyarcık, koltuğunda bir

kitapla çıkıyor, elinde gümüş bir parayla dönüyordu. Kitapçılar onun yoksulluğunun sınırını bildiklerinden, yirmi franga sattıkları bir kitaba sadece yirmi metelik ödüyordu.

Şanssız adam kimi zaman: «Yine de seksen yaşındayım» diye söylenirdi, için için kitaplarının hepsini bitirmeden, öleceğini düşünmek onu bir parçacık avutuyordu. Bir gün, küçük bir sevince kapıldı, kolunun altında bir Robert Eatienne'le çıkmıştı, geri döndüğünde, elinde bir «Alde» vardı. Malaquais rıhtımındaki kitapçıya otuz beş meteliğe sattığı o kitabın yerine Grés Sokağındaki bir kitapçıdan kırk meteliğe bir Aide almıştı. Yüzünde o çocuksu sevinçle:

«Beş metelik borçlandım...»

O akşam yemek yenmedi.

Bahçıvanlar Derneğine üyeydi. Onun sefaletini hepsi bilirdi. Bir gün, dernek başkanı, kendisini ziyarete geldi ve Tarım Bakanına onun yaptıklarından söz etmeyi vaat etti. Sahiden de söylediğini yaptı. Bakan:

«Ne! Elbette, nasıl olur, onun gibi bir bilim adamı, yaşlı bir botanikçi zararsız bir adamcağız, kuşkusuz kendisi için bir şeyler yapmalı.»

Ertesi sabah, Mösyö Mabeuf, Tarım Bakanından akşam yemeğine bir davet aldı.

Sevinçten titreyerek mektubu Plutarque Ana'ya gösterdi: «Kurtulduk, kurtulduk,» diye kekeliyordu.

Davet akşamı Mösyö Mabeuf bakanın evine gitti. Ama kırışık kravatı, yıpranmış giysileri ve eski ayakkabıları, uşakları şaşırtmıştı. Yemekte onunla konuşan olmadı, dahası bakan bile. Yaklaşmaya cesaret edemediği, o elmaslı güzel kadının, bakanın eşinin kendisi için «Şu yaşlı adam kim?» dediğini duydu... Gece yarısı sağanak yağmur altında, evine yürüyerek geldi. Araba kiralamak için en sevdiği kitaplarından biri olan Elzevir'i elden çıkarmıştı.

Her akşam uyumadan önce o «Diogéne Laerte»den birkaç sayfa okumayı alışkanlık edinmişti. Elindeki o kusursuz kitabın tadını çıkaracak kadar Grekçe bilirdi. Zaten başka hiçbir keyfi yoktu. Birkaç hafta daha geçti, sonra ansızın, hizmetçisi hastalandı. Fırıncıdan ekmek alamamaktan daha kötüsü de var; eczaneden ilaç alamamak. Hem doktor epey pahalı bir reçete yazmıştı. Hastalık giderek ağırlaşıyordu, bir hemşire gerekliydi. Mösyö Mabeuf kitaplığının kapısını açtı. Son kitabı da yok olmuştu. Elinde kalan tek kitabı «Diogéne Laerte» idi.

Kitabı aldı ve çıktı, 1832 yılının 4 Haziran günüydü. Ölen kitapçı arkadaşı, Royol'un yerini alan Saint-Jacques Caddesindeki sahafa kitabı bıraktı ve yüz frankla geri döndü.

İhtiyar kadının baş ucuna beş franklık metal paraları bıraktı ve usulca odasına döndü.

Ertesi gün uykusuz bir geceden sonra, Mabeuf Baba bahçesindeki taşın üzerine oturmuş, anlamsız gözlerle bakınıyordu. Yağmur çiseliyordu fakat bunun farkında değildi.

Akşam üstüne kadar kımıltısız oturdu. İkindi saatlerinde, şehirden epeyce ürkütücü sesler duyuldu. Silah sesleri ve bir kalabalığın bağrışmaları...

Mabeuf Baba başını kaldırdı, tam o sırada yoldan geçen birine sordu:

«Ne oluyor?»

Adam, çapası omuzunda, çok olağan bir şeymiş gibi: «Paris'te çarpışma var, kargaşa başladı!»

«Ne kargaşası?»

«Birbirlerini öldürüyorlar.»

«Neden?»

Adam omuz silkti:

«Bilmiyorum, çarpışıyorlar işte.»

Mösyö Mabeuf tekrar sordu:

«Ne yanda?»

«Arsenal'deki barikatlarda.»

Mösyö Mabeuf evine girdi, şapkasını giydi, her zamanki gibi koltuğunun altına almak için kitap aradı, bulamadı; kendi kendisine, «Tabii ya!» dedi ve dalgınca çıktı evinden.

ONUNCU KİTAP 5 HAZİRAN 1832

1 İSYANLAR

İsyan neden çıkar? Hiçten ve her şeyden. Usulca yayılan elektriklenme, birden fışkıran bir alev, gezgin bir güç, geçen bir nefes işte bütün bunlardan oluşur. Bu renksiz düşünen kafalara, düşçülere, acı çeken ruhlara, tutuşan tutkulara, inleyen sefaletlere denk gelir ve hepsini alıp sürükler.

Nereye?

Öylesine sürükler. Devleti, yasaları, başkalarının refahını, birilerinin küstahlıklarını sürükler.

Kışkırtılan inançlar, bastırılamayan coşkular, kırgınlıklar, baskı altında tutulan savaş arzusu, eli açık bir körlük, beklenti susuzluğu, kişiyi yeni bir oyunun ilanını okutmaya götüren o heves, makinistin düdüğü, belirsiz kinler, hayal kırıklıkları, yazgının kendisine kötü davrandığını düşünenin batıl inancı, boş düşler, hiç gerçekleşmeyen ve tatmin olmayan tutkular, bütün bunlar, ve yeraltı dünyası ve alevler, işte isyan nedenleri...

En büyük ve en önemsiz, fırsat kollayarak her şeyin dışında kalan yaratıklar, aylaklar takımı, inançsızlar, serseriler, köprü altlarında kalanlar, her gün rastgele birinden ekmek dilenenler, işsizler, sefaletin o adsız ordusu, çıplak kollar, çıplak ayaklar, işte bütün bunlar isyandır.

İçinde gizli bir isyan taşıyan neredeyse herkes durumundan, hayatından, yazgısından memnun olmayan her adam isyana katılır ve kargaşa başlayınca, titreyerek bu fırtınada sürüklenir.

İsyan, toplumun havasında esen bir hortum gibidir, zaman zaman, uygun olmayan hava koşullarında kendisini gösterir, dönerek yükselir, koparır, sarsar, çiğner, yerle yeksan eder; bütün yaratıkları, insanı ve çocuğu, o kocaman ağaçları, saman çöpleri gibi alır götürür.

Onun bu müthiş soluğuna yakalanan yandı, onun sarsıp yerinden oynattığı yandı. Eline geçirdiğini parçalar.

O avcuna aldıklarını olağanüstü bir güçle iletir, ilk karşılaştığını akışının gücüyle doldurur, her tuttuğundan kurşunlar yapar. Sıradan kaldırım taşından bir gülle yapması gibi, bir hamalı da bir general haline getirir.

Haince politikaların bazı bilicilerine kulak vermek gerekirse, küçük bir isyan hükümetin istediği bir olaydır. Bunun da epey geçerli nedenleri olduğundan, isyanlar deviremediği idareleri pekiştirir. Orduyu dener, kenterliği sağlam hale getirir, polisin kaslarını geliştirir, toplum iskeletinin gücünü meydana çıkarır. Bu bir egzersiz, bir sağlık koruması gibidir. Bir isyandan sonra hükümet bir masajla rahatlamış gibi, geniş bir soluk alır.

Oysa otuz yıl kadar önceleri isyanlar farklı İncelenirdi.

Her şeyde, kendisini sağduyulu bulan bir yan vardır, Alceste'ye(*) karşı Philinte(**).

Doğru ile yanlış arasında bir anlaşma, açıklama, azar, biraz üstten bakan bir anlayış ki, bu da çoğu zaman kendisini bilge sanır, fakat uzun bir süre sadece bilmişliktir. Ilımlılık denilen teori de böyle çıktı ortaya. Soğuk suyla sıcak arası ılık sudur. Sahte derinliği olan bu ekol olguları, sadece üstünkörü inceler, nedenleriyle ilgilenmez ve o yalapşap bilgisiyle, sokak kargaşasına ket vurur.

(*) Alceste: Moliere'in bir kahramanı, özü sözü bir kahraman.

(**) Philinte: Alceste'in karşıtı, kibarlık yoluna gerçeklerden bile vazgeçmeye razı olan bir kahraman.

Söz konusu ekole göre 1830 Ayaklanmasında kargaşa yol açan isyanlar bu olayın temizliğini bırakmadılar. Temmuz Devrimi halkın estirdiği bir rüzgârdı. Daha sonra gökler masmavi kesildi. Ama sonraki isyanlar gökleri bulutlu gösterdi, bu devrimi bir savaşa dönüştürüp onun karakterini kirletti. Her ilerlemede olduğu gibi, Temmuz Devriminde de, gizli kırıklar oluşmuştu. İsyan bunları pekiştirdi. Hatta bunlar kırıldı, denebilir. Temmuz Devriminden sonra kurtuluş sezildi, fakat o isyanlardan sonra, herkes yıkımı hissetti. Her kargaşada dükkânlar kapanır, anamal değer yitirir. Borsa zarar görür, ticaret durur, iflaslar artar, para azalır, özel servet sahipleri meraklanırlar, halkın saygınlığı zarar görür, sanayi duraklar.

Her yerde ve her insanda bir korku başlar. Tüm şehirler bunun sarsıntısını yaşar, bu yüzden, uçurumlar oluşur. Bir isyanın ilk gününün Fransa'ya tam yirmi milyona mal olduğu, ikinci günün kırk, üçüncüsünün altmış milyona kadar yükseldiği kaydedildi. Üç günlük bir isyan tam yüz yirmi milyona patlıyor. Maddi zarar bir yana, bu bir hafta, bir deniz faciasına ya da kaybedilen bir savaşa eş zarar oluşturuyor. Sanki altmış gemilik bir donanmanın batması gibi, derin bir yıkım.

Tarihte isyanların güzel yanları da olmuştur. Sokak savaşları da hiç değilse kır savaşları kadar yüce olabilir. Birinde ormanların ruhu, diğerinde şehirlerin kalbi atar. Birinde Jean Chouan, diğerinde Jeanne bulunur. İsyanlar kırmızı alevlerle kusursuz bir ışık yayarlar. Paris kişiliğinin en has yanlarını eliaçıklık ve özveri, uğultulu bir neşe, yenilmez Muhafız Alayı, köşelerde yakılan ateşler, cesaretin zekâdan beslendiğini kanıtlamak isteyen öğrenciler, Paris afacanlarının yükselttikleri barikatlar, yoldan geçenlerin ölüme kafa tutması!

Okullarla, askeri alayların savaşları. Aslında savaşlar arasında sadece yaş farkı vardı, aynı ırk, hepsi yirmi yaşında bir ideal yoluna ölen o cesur gençler, kırk yaşında aileleri için ölen erkekler. İç savaşlarda her zaman üzüntüye kapılan ordu, gençlerin atılganlığına önlemle yanıt veriyordu. Halkın cesaretini gösteren bu isyanlar, aynı zamanda, kenterlerin cesaret eğitimlerini de bitiriyordu.

Peki ama bütün bunlar için kan akıtmaya değer mi? Bu az gibi bütün bu ölümlerle kararan geleceği, riske giren ilerlemeyi, en iyi en namuslu vatandaşların acılarını, umutlarını kaybeden dürüst liberalleri... Devrimin kendi kendisini yaralamasından hoşnutluk duyan monarşi yandaşları, 1830'un yenik düşenlerinin utkuları, «Biz söylemiştik» demeleri. Belki Paris'in yücelmesi, fakat buna rağmen Fransa'nın küçülmesi...

Her şeyi açık açık söylediğimizden dolayı buna, çoğu zaman düzenin utkusunu lekeleyen o korkunç kılıçtan geçirmeler. Özgürlüğün delirmesine karşın, düzenin acımasızlığı. Evet tek kelimeyle isyanların tekinsiz olduklarını ifade etmeliyiz.

Evet rastgele bir bilim böyle der, kendisini halktan sayan kenterler de buna katılır.

Bize gelince, çok yaygınlaşan isyan kelimesini yadsıyoruz. Bir halk isyanıyla, bir diğer halk isyanı arasında bir fark gözetiyoruz. Bir isyanın savaş kadar pahalıya mal olup olamayacağını düşünmüyoruz bile. Niye bir savaş? Farklı bir sorun. Bir savaş da tıpkı bir isyan kadar büyük bir yıkım değil midir? Hem, her kargaşa bir yıkıma yol açmaz mı? 14 Temmuz, Fransa'ya yüz yirmi milyona patladı, fakat İspanya'da V. Philippe'in tahta geçmesi Fransa'ya iki milyara gelmişti. Aynı rakamlar arasında 14 Temmuz'u seçeriz. Hem, birer neden gibi görünen, sadece birer kelime olan şu rakamları da yadsıyoruz. Bir isyan başladığına, biz onu tek başına inceleriz. Değindiğimiz o itirazlarda sadece sonuç aranıyor, fakat biz nedenler arıyoruz. Biraz daha dikkat...

2 MESELENİN ASLI

İsyan farklı, başkaldırma farklıdır, ikisi de öfke yüklüdür ama biri haksız, diğeri haklıdır. Demokratik yönetimlerde zaman zaman devletin bir kısmı, diğerlerinin malını, haklarını gasp etmek ister, işte o zaman, her şey ayaklanır ve hakkın davası silahlara başvurmaya götürür.

Birleşik egemenlikte, herkesin başka bir bölüme saldırısı isyan, diğer bölümün bütüne başkaldırısı ayaklanmadır. Tuilleries Sarayı ister kralı, ister Konvansiyonu barındırsın, saray haklı ya da haksız bir saldırıya uğrar. Halka karşı saldıran aynı top, 10 Ağustos'ta haklı, ama 14 Vendemiari'de(*) haksızdı. Görünümler benziyor, fakat işin özü farklıdır, isviçreli askerler(**) hatayı koruyorlardı.

(*) Vendemiari: Fransız ihtilalinde değiştirilen bir ay adı, 22 Eylül ile 21 Ekim arası.

(**) isviçreli asker: Fransız ordusu için kiralanan askerler Her zaman kralcıdırlar.

Bonaparte gerçeği korudu. Genel seçimlerin getirdiği özgürlük ve egemenlik sokaktakiler tarafından bozulmaz. Sadece uygarlığa mal olan şeyler için geçerli bu. Yığınların bir gün önce şeffaf olan içgüdüsü ertesi gün bulanabilir... Terray'a yasal olan şiddet, Turgat için geçersizdir. Makineleri parçalamaz, ambarları yağmalamak, demiryollarını parçalamak,

dokları yıkmak, öğrencilerin Ramus'yu öldürmeleri, linç korkusuyla İsviçre'den kovulan Rousesseau... işte ayaklanmaların karakteristiği... İsa'ya karşı İsrail, Phokion'a karşı Atina; Scipion'a karşı Roma; bunlar da ayaklanmalar. Üstelik günahkâr ayaklanmalar.

Bastille'e saldıran Parislilerin bu eylemi bir isyandır. Büyük İskender'e karşı askerlerin tutumu, Christopher Colombos'a karşı tayfanın isyanı da öyledir. Çünkü Colombos bir kıta, yeni bir dünya keşfetti, İskender de Colombos gibi, bir dünya buldu. Biri pusulasıyla, beriki kılıcıyla. Uygarlığa böyle bir dünya kazandırmak o kadar göz alıcı ışıklar yayar ki, bunların karşısındaki her karşı koyma suçlu olur. Zaman zaman, halk kendi kendisine ihanet eder.

Mesela, şu tuz kaçakçılarının uzun ve kanlı direnişleri ne kadar şaşırtıcıydı. Aslında bu olağan bir isyana benzerken, ve tam kesin sonuç alınacağı ve utkuya ulaşılacağında, tahtla birleşip kralcı kesilmişlerdi. Başkaldırma bu nedenle ayaklanmaya dönüştü.

Bu da bilisizliğin en belirgin örneğidir. Kralın ipinden kurtuluyor ve boynundaki iple, yakasına krallık işareti olan beyaz kokartı iliştiriyor. «Kahrolsun tuz vergisi!» diye bağıranlar, bir anda saf değiştirip «Yaşasın Kral!» diye haykırdılar. Saint-Barthelemy(*) katilleri, Eylül cellatları, Avignon canileri, Colingy'nin(**) ve Madam de Lamballa'in(***) katilleri. İşte ayaklanma Vendée'deki kalkışma büyük bir Katolik ayaklanması oldu.

(*) Saint-Barthelemy: 16. yüzyılın Protestan soykırımı. Yüz binlerce Protestanın öldürüldüğü kanlı ağustos gecesi.

(**) Colingy: Protestan bir amiral olduğu için o kanlı gecede öldürüldü.

(***) Madam de Lamballa: Kral XVI. Louis'nin yakın akrabası ve Kraliçe Marie-Antuyanette'in dostu. Devrim'de kesilen kellesini Paris sokaklarında teşhir ettiler.

Devinen hakkın sesi kendisini duyurur, her zaman da yığınların sarsıntılarından oluşmaz. Delice öfkelerin tiz çan seslerine karıştığı bu kalkışmalarda bütün ölüm çanları bronz titreşimler yansıtmaz. Tutkular ve cehaletin savaş hazırlıkları gelişme sarsıntısından başka bir şey değildir. Evet, doğrulun, kalkın ayağa, fakat bu yükselmek için olsun. Ne yana gittiğinizi bana gösterin. Başkaldırmalar sadece geleceği güzelleştirmek amacıyla yapılır. Diğer isyanların hepsi de kötüdür. Geriya atılan her adım bir ayaklanmadır, gerilemek insanlığa karşı durmaktır.

Başkaldırma gerçekle mayalanmış bir öfke gösterisidir. Bununla sarsılan kaldırım taşları hak ve doğruluğun kıvılcımlarını saçar. XVI. Louis'ye karşı Danton, işte isyan! Danton'a karşı Hebert, bu da öyle.

işte bu nedenle Lafayette'in dediği gibi, belirli şartlarda başkaldırma görevlerin en kutsalı ise, ayaklanma da suikastların en beteri olabilir. Isıda bile bazı ayrımlar bulunur. Başkaldırma genellikle bir yanardağdır; ayaklanma ise ne yazık ki sadece saman alevidir.

Değindiğimiz gibi isyan bazen iktidarda da oluşur. Polignac bir kışkırtıcı, Camille

Desmoulins yöneticiydi.

Başkaldırma zaman zaman yeniden canlanmadır.

Her sorunun oylamalarla halledilmesi epey çağdaş bir olgudur.

Daha önceleri, dört bin yıldır, eski tarih gasp edilen haklarla doluydu. İşte bu nedenle tarihin her dönemi kendi gücüne uygun bir direniş oluşturmuştur. Juvenal bunun en belirgin örneğidir, Sezar döneminde sesini yükseltti.

Sezar zamanında Syenes'e sürülenler oldu, ama bu arada, tarihçi Tacitus gibi Annalesler'i yazanlar da vardı.

O büyük Pathomos’un sürgününe, gerçek dünyaya, ideal dünya adına başkaldıran o ünlü adam, Roma’yı Ninova, Roma’yı Babil’e ve Roma’yı Sodome’ye benzetip o yüce satırı yükseltmiş, mahşerin göz alıcı alevlerini yaymıştı.

Kayadaki Jean, bir kürsüdeki sfenkstir, kimse onu anlayamaz; o bir Yahudidir, İbranice konuşur. Fakat o ünlü Annalesler'i kaleme alan bir Latin tarihçisiydi, daha doğrusu bir Romalı.

Neronlar karanlık bir egemenlik sürmeleri yüzünden kara bir dille tanımlanmalıdırlar. Kazı kalemiyle yazmak yeter, o oyuğa epey ısırıcı ve koyu bir düzyazı eklemeli.

Zorbalar, bilgelerin oluşmasına meydan verirler. Zincirlenen söz, korkunç bir sözdür. Bir idareci, ulusa susma buyruğu verdiğinde, yazar, yazma stilini birkaç kat güçlendirir.

Dizginlenen, sessizleşen düşünceye, süzülen bronzdan yapılmış bir çan gibi, sır dolu bir bütün oluşturur. Verres için biraz yeterli olan Ciceron devri, Kaligula’da körelmişti, daha kısa tümceler, daha yerinde darbeler. Tacitus bütün gücünü özetleyip düşünür.

Temiz bir kalp yoğunlaşıp adalet gibi, yıldırım gibi çarpar. Şunu da eklemeli ki, Tacitus tarihsel bakımdan Sezar’a karşı çıkmış değildir. O kendisine Tiberius gibileri seçti. Tacitus’la Cesar ardışık iki güçtür.

Tanrı bu güçleri esirgemiş, savaşmalarını önlemişti.

Tacitus gerçekleri yazmak için, Sezar’a katı davranır, harca- yabilirdi. Tanrı onun adaletsiz davranmasına izin vermedi. Afrika ve ispanya savaşlarında, bozguna uğratılan Kilikya korsanları, Galya, Brötonya ve Germanya’ya götürülen uygarlık, bütün bu görkem ve utku Rubicon’u kaplar.

Bu halde ilahi adetin bir inceliğiyle karşılaşırız. Tanrı, ünlü tarihçinin o zorbaya saldırmasını önleyip, Sezar’ı Tacitus’tan esirgedi.

Zorba deha bile olsa, zorbalık zorbalıktır. Ünlü zorbaların dönemlerinde ahlak yozlaşmaları oldu, ama hain ruhlu zorbalar zamanında çok daha derin ve tiksindirici manevi yaralar görülmüştür. Böylesi saltanatlarda utanç ortadan kaldırılmıştır, günah olanca çıplaklığıyla belirir. Tacitus'la Juvenal bu rezalete çok ağır ve öldürücü darbeler indirdiler.

Viteluis zamanında Roma, Gulla zamanındakinden daha kötü kokar. Claude ve Domitien devirlerinde, zorbalık çirkinle uyum sağlayıp biçimsizleşir. Esaretin kötülüğü, doğrudan doğruya zorbaların baskısıyla oluşmuştur. Efendinin zulmüyle inleyen o çürümüş vicdanlar, kötü kokular yayar, halkın gücü kirletilmiş, kalbi küçültülmüş, vicdanları kabuk bağlamıştır. Ruhlar da kötü kokar. Ruhları tahtakurularına dönüşmüştür. Evet Caracella ve Commode devrinde, bu böylece yaşanıp gitti. Heliogabale devrinde de böyleydi. Fakat Sezar'ın egemenliğinde, Roma Senatosu kartal yuvalarından yükselen o kartal dışkısı kokusuyla yükseldi.

İşte bu nedenle Tacituslar ve Juvenaller görünüşte geciktiler. Gerçek kanıtlar hemen meydana çıkar, fakat Tacitus ve Juvenal peygamberler zamanındaki İsaie de ortaçağdaki Dante gibi bir insandır. Bazen başkaldırı, bazen ayaklanma, bazen haklı, bazen haksız olan halkın kendisidir.

Genelde ayaklanma somut olaylar sonucu oluşur, oysa başkaldırma genellikle soyut nedenlere dayanır. Başkaldırma beyne, ayaklanma mideye yakındır. Fakat şu da belirtmeli ki, öfkelenen mide her zaman haksız sayılmaz. Kıtlık dönemlerinde, Bizans'ta olduğu gibi, ayaklanmalar gerçek ve haklı nedenlere dayanır. Fakat yine de, bir ayaklanmayı aşamaz, neden mi? Çünkü, genelde haklı olsa da, eylemde haksızdır. Namuslu ama yabanıl, güçlü ama şiddetlidir. Rastgele vurur. Kör bir fil gibi önüne çıkanı çiğner geçer. Ardında yaşlıların kadın ve çocukların cesetlerini bırakıp gider. Nedenini bilmeden günahsızların da kanlarını akıtır. Halkı beslemek iyidir, fakat onu öldürmek kötüdür.

Bütün silahlı başkaldırmalar, 10 Ağustos ve 14 Temmuz gibi en yasal olanları bile, aynı kargaşayla başlar. Halk kendini göstermeden karışıklık doğar ve her yere köpüklerini saçar. Başkaldırma önce bir ayaklanmadır, ırmağın seller sonucu oluşması gibi. Bazen de, Devrim dediğimiz şey okyanusa dökülür. Yine de zaman zaman ahlak ufuklarını sınırlayan şu adalet, bilge, hak gibi en temiz karlardan oluşan ve şeffaflığında gök mavisini yansıtan bu ırmak, utkunun o kusursuz yolunda ilerlerken, karşılaştığı sularlar kabararak kenterliğin çukurunda yok olur, tıpkı bir bataklıkta kaybolan Rhin Irmağı gibi.

Bütün bunlar mazide kaldı, gelecek çok daha farklı. Evrensel oylamanın en iyi yanı ayaklanmayı ortadan kaldırıp başkaldırıya neden olmasıdır, onun elinden silahını alır. Savaşların, sınır savaşları gibi sokak savaşlarının da bitmeleri; işte karşı çıkılamayan ilerleme. Bugün ne olursa olsun, yarın barış olacaktır. Aslında ister başkaldırma ya da ayaklanma, birinin diğerinden farkı ne? Kenterler bu farkların inceliğini pek kavramaz, ona göre ikisi de isyan sayılır. Köpeğin efendisine saldırısı ve ısırması onunda onun

kulübesine zincirlenmesiyle cezalandırılması. Fakat günün birinde o köpeğin başı aslan başı gibi büyüyüp gölgelerden çıktığında, kenterler «Yaşasın Halk!» diye bağıracaklardır.

Bütün bu sözleri özetleyelim: 1832 Hareketi halk için nasıl bir ifade taşıdı, bir ayaklanma mı, bir başkaldırı mı? Korkunç olaylarına bakıp, buna ayaklanma diyebiliriz, fakat bu bir başkaldırmadır. Yüzeysel olaylar ayaklanma olabilir, fakat şekli ayaklanma ise, temeli başkaldırmaydı.

Şu 1832 Hareketi o kadar yoğun bir yücelik göstermiştir ki, bunu bir ayaklanma olarak görenler bile, bundan saygıyla söz ettiler. Onlar için bu isyan 1830 isyanının arada kalışı gibidir. Onlar taşkın coşkuların bir tek günde huzur bulmayacağına, yatışmayacağına, inanmışlardır. Bir devrim dikey haldeyken kesilmez. Dalgalanıp yumuşaması gerekir, tıpkı dağlardaki gibi. Düze inmek için, dağlarda bayırları kullanmazlar mı?

Parislilerin «Ayaklanmalar Çağı» ismini verdikleri ve çağdaş tarihte bir buhran oluşturan bu süre, çağımızın fırtınalı saatleri arasında yer almıştır.

Hikâyemize geri dönmeden ekleyelim:

Anlatılacaklar, tarihçinin genellikle zaman ve mekân yokluğundan savsakladığı bu acıklı olgu gerçeğe aittir. Fakat biz bunu anlatmayı gerekli buluyoruz, sanki bunda yaşam, belli belirsiz titremeler var. insan ruhunun devinimleri. Sıradan ayrıntılar, değindiğimiz gibi, önemli olayların o uzak sayfalarında kayboldu. Ayaklanmalar çağı denilen o süreç, tarihin çoğu zaman açıklamadığı ve derinleştirmediği pek çok cesaret örneğine tanık oldu. Bilinmeyen ve henüz yazılmayan bazı detayları ortaya çıkarmak isteriz. Kahramanların bir bölümü unutuldu, kalanı da öldü. Bu tarihsel sahnelerin oyuncularının çoğu kayboldu, ertesi gün sustular, fakat biz anlatacaklarımızı kendimiz gördük. Bazı isimleri değiştireceğiz, çünkü tarih anlatır, ama ispiyonlamaz. Biz sadece gerçekleri tanımlayacağız. Yazdığımız kitaba ters düşmemek için sadece 5-6 Haziran 1832 tarihlerinden söz edeceğiz. Okurun o kara duvak arkasında, şu müthiş serüvenin aslını görmesini sağlamaya gayret etmek istiyoruz.

3 YENİDEN DİRİLİŞE NEDEN OLACAK BİR ÖLÜM

1832'nin bahar aylarında Paris içten içe sarsılıyordu. Üç ay süren kolera salgını bu sarsıntıların bir parça gerilemesine neden olmuştu. Fakat yine de şehir patlamaya hazır bomba gibiydi. Değindiğimiz gibi, büyük şehir bir bombaya benzer, onu ateşlek için bir kıvılcım yeter. 1832'nin Haziran ayında, bu kıvılcım General Lamarque'in ölümüne neden oldu.

Lamarque tanınmış ve eylemci biriydi. İmparatorlukta ve Restorasyon zamanında gereken cesarete sahip olduğunu göstermişti. Savaş meydanlarının cesaretinin yanı sıra, bir de Senato kürsüsünün cesareti. Atak ve cesur olduğu kadar da ustaca konuşurdu. Sözleri kılıç gibi keser geçerdi, kendinden önce gelen Foy gibi, komuta etmekteki ustalığı kadar, özgürlüğü de önemsiyordu.

Senatodaki yeri, aşırı sağ ile aşırı sol arasındaydı.

Geleceğe şans vermek istediği için, halk tarafından sayılır, imparatora iyi hizmet

ettiği için de sevilirdi. Kont Gérard ve Drouet gibi, Napoléon'un biçimiyle söylemeden atadığı mareşallerden biriydi. 1815 Anlaşmalarını bir aşağılanma gibi görür, bundan utanırdı. Wellington'dan nefret etmesi yüzünden, on yedi yıldır, ara zaman olaylarını bile umursamadan, kalbinde hâlâ Waterloo'nun acısını koruması yüzünden halkın gözbebeğiydi.

Can çekişirken, Yüz Gün subaylarının kendisine verdikleri bir kılıcı bağrına bastırmıştı. Napoléon ölürken son sözü, «Ordu» olmuştu, Lamarque'in son sözü de «Vatan» oldu.

Beklenilen ölümü halk için yeri doldurulmaz bir kayıp, hükümet için de bir olanak oldu. Bu ölüm bir yasa neden oldu. Her acıda olduğu gibi yas da isyana dönüşebilir. İşte olanlar oldu.

Lamarque'in cenaze töreni için belirlenen tarih olan, 5 Haziran sabahı, cenaze alayının geçeceği Saint-Antoine Mahallesi müthiş bir görünüme büründü.

Bu sokaklar, gürültüye boğuldu. Dülgerler kapıları kırmak için gereçlerini yanlarına almışlardı. Aralarından biri, bir çengelin kancasını kırmış ve demiri eğeleyip bir kama yapmıştı. Bir diğeri, ayaklanma coşkusuyla üç günden beri giysileriyle yatıyordu, soyunmaya bile vakti yoktu. Lombier isimli bir dülger yolda karşılaştığı bir arkadaşının, «Nereye gidiyorsun?» sorusunu yanıtlıyordu: «İsyana katılmaya, fakat silahım yok!»

Adam:

«Yani?» diye sorduğunda ona şöyle diyordu:

«Şantiyeye uğrayıp pergelimi alacağım.»

«Ne yapacaksın?»

«Bilmiyorum.»

Jacqueline isimli işbilir biri, karşılaştığı her işçiye yanaşıp, «Hey, sen gel benimle,» diyor, ona on meteliklik şarap ikram ediyor ve sonra:

«İşin var mı?» diye soruyordu.

«Hayır» karşılığını alan adam işçiye şöyle diyordu: «Montreuil ile Charonne kapısı arasındaki Filspierre'ye git, o sana bol bol iş verir.»

Filspierre'de fişek ve silah vardı. Ünlü birkaç lider «Pastacılık yapıyor», yani ahaliyi toplamak için sağa sola seyirtiyordu. Trone kapısının yanında,

Barthélémy, Capel, Petit-Chapeau meyhanelerinde müşteriler, ağırbaşlıca görüşürlerdi. Şöylesi sözler edilirdi: «Silahın nerede?», «Koynumda.» Roland'ın işliğinin önünde, Traversiere Sokağında ve Maison Brulee'nin avlusunda toplanan kalabalık fısıldaşırdı. Mavot en coşkulu adam olarak dikkat çekerdi. Fakat bu cesur genç patronlarca sevilmezdi. Her gün bir hır çıkardığından, aynı yerde bir haftadan fazla çalışamaz, her yerden kovulurdu. Ayaklanmanın ertesi sabahı, Mavot, Menilmontant kapısı önündeki barikatta öldü.

Çarpışmada onun gibi ölecek olan Pretot da Mavot'ya yardımcı olur ve kendisine «Ne yapmak istiyorsun?» diye sorduklarında, «İsyan etmek!» derdi.

Percy Sokağı sapağında toplanan işçiler, Lemanrin isimli birini bekliyorlardı. O, Saint-Marceau Mahallesinin devrimci ajanıydı. Parolaları ortaya söylemekten çekinmiyorlardı.

Hem yağmurlu, hem güneşli bir gün olan 5 Haziran günü, General Lemarque'ın cenaze alayı görkemli bir askeri törenle sokaklardan geçti. Önlem almak istedikleri için, asker sayısı epey fazlaydı, iki alay, davullar matem tülleriyle örtülü, tüfekler başaşağı, belde kılıç on beş muhafız ve ulusal muhafız alayının top arabalarıyla beraber, tabutun arkasından gidiyorlardı.

Cenazeyi atlar değil, gençler taşıyordu, çoğu da üniversite öğrencileriydi. Subaylar ve ellerinde defne dalı tutan gaziler geriden yürüyorlardı. Daha sonra epey kalabalık ve heyecanlı bir yığın «Halkın Dostları» birliğine bağlı bir müfreze, hukuk fakültesi, tıp fakültesi, bütün uluslardan göçmenler, İspanyol, İtalyan, Alman ve Polonya bayrakları, yatay haldeki o üç renkli bayraklar, flamalar göründü. Çocuklar yeşil dallar sallıyor, o sırada grevdeki taş işçileri ve dülgerler, başlarındaki kâğıt şapkalarla ayırt edilen matbaa işçileri ve yayıncılar ellerinde sopalar, ikişer-üçer yürüyerek geliyorlardı.

Bütün bu yığın karışık fakat tek bir ruha sahip gibi zaman zaman kitle halinde, zaman zaman sıralı halde ilerliyordu. Bölükler kendilerine bir lider seçiyor, tabancaları açık seçik görünen bir adam, denetlemede gibi, halkın önünden geçiyor, saflar önünde ayrılıyordu. Yol kıyılarındaki ağaç dallarında, balkon ve pencerelerde insanlar vardı. Erkek, kadın ve çocuklar kaygılı bakışlarla, bu heyecan dolu insanlara ürkekçe bakıyorlardı.

Öte yandan, hükümet görevlileri de izliyordu. Görevliler kılıç elde, tetiktelerdi. Yürümeye hazır, mermiler dolu, tüfek ve süngüler hazır. Başlarında askeri bando, at binmiş, süngülü bir binici bölüğü XV. Louis Meydanında hazırdı. Quartier Latin'de, Botanik Bahçesinde Belediye muhafızları sokakbaşlarını tutmuştu. Şarap Hali'nde, bir dragon birliği, Greve'de, on iki süvari birliğinin bir yarısı, diğer yarısı ise Bastille'de ve altı birlik de Celestinler'de. Topçular Louvre'un avlusunu kaplamıştı. Bu arada Paris civarındaki alayları da unutmayalım. Telaşa kapılan hükümet, kendisini huzursuz edip korkutan ahalinin karşısında şehre yirmi dört bin askeri, Paris banliyösüne de otuz bin

askeri saldırıya hazır tutuyordu.

Cenaze alayında çeşitli sesler yükseliyordu. Şu sırada tahtta oturma hakkı olan birinden söz ediliyor, kalabalık onu imparatorluğun başına getirmekte duraksamayacağını belirtiyordu.

Tanrı'nın alnına ölüm damgasını vurduğu Reichstadt Dükü şimdi halkın, imparatorluğun başına getirmek istediği adamdı. İsmi asla öğrenilmeyecek biri, işaret verildiğinde, satın alınan iki ustabaşının, kararlaştırılan vakitte halka bir silah fabrikasının kapılarını açacağını söyledi. Orada bulunanların çoğunda, kederle karışık bir heyecan okunuyordu. Şiddet yüklü olsa da, asil coşkuların pençesindeki bu kalabalık arasında, hırsız yüzleri seçiliyordu. «Talan!» diye bağıran çirkin ağızlar. Gölleri bulandıran bazı dalgalar, su yüzeyine çamurun çıkmasını sağlar.

Kalabalık, ölünün evinden Bastille'e dek hummalı bir hızla gidiyordu. Arada yağmur çiseliyordu. Fakat kalabalık yağmuru umursamıyordu. Birkaç olay olmuştu. Tabut, Vendome sütunu etrafında dolaştırıldı. Balkonda, başında şapkasıyla görünen Fits-James Dükü(*), taşlandı. Ulusal bir bayrak, üzerindeki Galya horozu kopartılıp atıldı. Saint-Martin kapısında bir belediye çavuşu başından yaralandı. 12. Bölükten bir subay avazı çıktığınca, «Ben Cumhuriyetçiyim!» diyordu. Cezalandırılmasına rağmen, çıkıp gelen Politeknik Fakültesi: «Yaşasın Politeknik, Yaşasın Cumhuriyet» sloganlarıyla kalabalığa eşlik ediyordu. Bastille'de, Saint-Antoine Mahallesinden inen bir meraklı kalabalığı onlara katıldı ve müthiş bir kaynaşma halkı iyice coşturdu.

(*) Reichtast Dükü: Napoleon'un Marie Louise'den olan oğlu, o günlerde Viyana'da dedesinin yanında ölmek üzereydi, verem olduğu için, gencecikken öldü.

Adamlardan birinin bir diğerine şöyle dediğini duydular:

«Şu kırmızı sakallıyı gördün mü? Ateş işaretini verecekmiş?»

Söylenenlere göre, bir diğer ayaklanmada, Quenisset olayında, aynı adama rastlanacaktı.

Cenaze arabası Bastille'den geçti, kanal boyunca ilerledi ve Austerlitz Köprüsünün önündeki küçük meydana vardı, orada durdu. Bu kalabalığın başı Austerlitz Köprüsünün önünde, kuyruğu ise Bourbon rıhtımını kaplayarak Bastille'de, ta Saint-Martin kapısına değin uzayan bir kuyrukluyıldıza benziyordu. Cenaze alayının çevresini aldılar, o büyük kalabalık sustu. Lafayette konuştu ve Lamarque'a veda etti. Bu epey etkili ve eşsiz bir andı. Şapkalar çıkarıldı, bütün başlar eğildi, yürekler coşkuyla atıyordu. Derken, siyahlar giymiş bir atlı, grubun ortasında belirdi, elinde kırmızı bayrak vardı. Bazıları onun bir mızrağın ucunda kırmızı şapka sallandırdığını görmüştü. Lafayette başını çevirdi, Exelmans kafileden ayrıldı.

Bir kasırga başlatan bu kızıl bayrak, çarçabuk kayboldu. Sonra kalabalıktan iki çığlık yükseldi: «Lamarque Pantheon'a!»(*) «Lafayette Belediye Sarayı'na!» Kalabalığın alkışlarıyla gençler cenaze arabasına koşuldular ve Lamarque'i Austerlitz Köprüsü

üzerinde taşımaya başladılar, bu arada Lafayette'yi de arabada Morland rıhtımı üzerinde taşıyorlardı.

(*) Panthéon: Ünlülerin gömüldüğü anıt mezarlık.

Lafayette'i kuşatan ve alkışlayan topluluk arasında, parmakla herkes birbirine, çok daha sonraları yüz yaşına kadar yaşayacak bir Alman'ı işaret ediyordu. Ludwig Snyder isimli bu adam, 1776 savaşına katılmış, Washington'un komutası altında Trenton'da, Lafayette'in yönetiminde Mrandywine savaşlarında çarpışmıştı.

Belediyeciler, sol yanda köprüyü kapatmak için ilerlemişlerdi, sağda dragonlar, Célestinsler'den çıkıp Morland rıhtımını baştan başa kapladılar. Lafayette'e eşlik eden kalabalık, bir anda onları gördü ve «Dragonlar! Dragonlar!» diye bağırdı.

Dragonlar, usulca ilerliyorlardı, tabancaları eyer çukurunda, kılıçları kınlarında, süngüleri tüfeklikte, ağırbaşlı bir bekleyiş içindelerdi. Küçük köprüye iki yüz adım kadar yaklaşınca hemen oldukları yerde durdular.

Lafayette'in içinde bulunduğu araba onlara dek geldi, dragonlar saflarını açıp ona yol verdiler, onun geçmesini beklemişlerdi, daha sonra yine düzenli sıralarını oluşturdular. O sırada dragonlar halka epey yakındılar, neredeyse birbirlerine değiyorlardı. Kadınlar korkuyla dağıldı.

O lanetli anda neler oldu? Bunu bilen yok. İki bulutun karşılaştığı karanlık bir an. Bazılarının anlattığına göre, Arsenal yönünden saldırı işareti olan şifrelerin çalındığını duymuşlar, bazıları da bir çocuğun dragonlardan birine bir bıçakla saldırdığını söylemişlerdi. Fakat gerçek şu ki, birden üç silah sesi geldi. Silahlardan biri bölükbaşı Cholet'yi öldürdü, diğeri Contrescarpe Sokağındaki evinin penceresini kapatan sağır bir kadını öldürdü, üçüncü kurşun da bir subayın apoletini yaktı. Bir kadın «Erkenden başladılar!» diye bağırdı ve birden Morland rıhtımının ters yönündeki bir kışladan, epey kalabalık bir dragon birliğinin, yalın kılıç, doludizgin Bassompiere ve Bourbon caddelerinden fırlayıp, önlerine geçeni silip süpürdükleri görüldü.

Son söz o anda söylendi. Fırtına koptu, taşlar yağdı, kurşunlar ıslıklar çaldı, birçokları bayırdan atlayıp, bugün kurumuş ve doldurulmuş olan Seine Irmağının o küçük kolundan geçtiler.

Louviers Adasındaki, doğal bir kaleye benzeyen şantiye, bir anda savaşçılarla doldu. Kazıklar yerlerinden söküldü, mermiler sıkıldı, hemen bir barikat kuruldu. Püskürtülen gençler, cenaze kortejiyle koşaradım Austerlitz Köprüsünü geçtiler. Şehir muhafızlarına ateş açtılar. Jandarmalar, elde süngü, yardıma koştu, dragonlar önlerine geçeni kılıçtan geçirdi. Kalabalık çarçabuk dağıldı. Bir savaş gürültüsü şehrin her yanına yayıldı. Her ağızda aynı çığlık vardı:

«Silahlara! Silahlara!»

Bir koşturma, bir çarpışma, bir direniş başlatıldı. Rüzgârın ateşi canlandırması gibi, hışım da isyanı pekiştirdi.

4 ESKİ ZAMANLARIN KAYNAŞMASI

Hiçbir şey bir isyanın bir kaynaşması ölçüsünde güzel değildir. Her şey her yerde, aynı anda başlar. Bu bekleniyor muydu? Evet. Bu hazırlanmış mıydı? Hayır. Bu fırtına nereden çıktı? Kaldırımlardan. Nereden düştü? Bulutlardan. Başkaldırmada bir komplo havası var gibidir: Şurada bir kendiliğinden eylem, ön hazırlıksız bir eylem. Herhangi biri, bir kalabalığa liderlik eder ve onu istediği gibi sürükler. Ayaklanmanın başlangıcı, koyu bir sevincin karıştığı korkularla doludur. Önce uğultular olur, işyerleri kapatılır, gezgin satıcıların tezgâhları yok edilir, daha sonra tek tük tüfek sesleri: insanlar her bir yere seyirtir, sokak kapıları dipçikle kırılır. Konak avlularında hizmetçiler gülüşerek birbirlerine; «Çıngar çıkacak!» derler.

Daha on beş dakika geçmemişti ki, Paris'in yirmi farklı noktasında böylesi olaylar çıkıyordu.

Sainte-Croux-de-la Bretonnerie Sokağında, sakallı ve uzun saçlı yirmi kadar genç bir meyhaneye dalıyor ve yirmi dakika sonra ellerinde üç renkli bayrakla çıkıyorlardı. Bayrak siyah bir örtüyle kapatılmıştı, bu gençlerin başlarında üç kişi vardı, silahlıydılar. Birinde bir kılıç, diğerinde bir tüfek, üçüncüsünde de bir mızrak...

Nonnains- d'Hyeres Sokağında şık giyimli bir kenter, göbekli, gür sesli, saçları dökük, geniş alınlı ve siyah sakallı biri, kabadayı tavırlı biri, gelip geçenlere mermi dağıtıyordu.

Saint-Pierre-Montmarte Sokağında çıplak kollu adamlar ellerindeki kara bayrağı dalgalandırıp ilerliyordu. Bayrağın üzerinde «Ya Cumhuriyet, ya Ölüm!» sözleri beyaz harflerle yazılmıştı.

Jeuneurs, Cadran, Montorgueil, Mandar sokaklarında bazı gruplar dikkat çekiyordu. Bunlar de ellerinde, üzerinde yaldızlı harflerle «Şube» yazılı ve numaralı flamalar taşıyordu. Bu flamalardan bazısı kırmızı ve maviydi, tam ortalarına beyaz bir çizgi çekilmişti.

Saint-Martin Sokağında bir silah deposunu talan ediyorlardı. Üç silahçıydı talan edilen. İlki Braubourg Sokağında, İkincisi Michel-le Conte Sokağında, diğeri ise Temple Sokağında. Birkaç dakikada bin bir elli kalabalık, iki yüz otuz tüfeği alıp götürmüştü. Bunun yanı sıra, altmış dört kılıç, seksen üç tabanca çalmışlardı. Neredeyse herkesi silahlandırmak için, birileri tüfeği alırken, bir diğeri süngüyü alıyordu.

Tam karşıda, Grève Rıhtımında süngülü delikanlılar, ıskalamadan isabetli atış edebilmek için, önlerine gelen ve içlerinde sadece kadınların olduğu evlere yerleşiyorlardı. İçlerinde birinin elinde çakmaklı bir tüfek vardı. Gençler kapı tokmaklarına asılıyor, içeri girip hemen fişek hazırlamaya girişiyorlardı. Kadınlardan biri buna şöyle değindi:

«Ben bunların fişek olduğunu bile bilmiyordum, kocam söyledi.»

Bir diğer topluluk Vieilles-Haudriettes Sokağındaki bir antikacının kapısını kırıp, oradan yatağanları ve Türk silahlarını almıştı.

Pierle Sokağının bir yerine, tüfekle vurulan bir duvarcı uzanmıştı. Daha sonra Seine Irmağının, sağ ve solunda, caddelerde, Latin Mahallesinde, çarşılarda soluk soluğa kalan adamlar, işçiler, öğrenciler, militanlar, ellerinde bildiriler, bağırarak: «Silah başına!» diyorlardı.

Bu gençler sokak lambalarını kırıyor, arabaların atlarını salıyor, kaldırımları söküyor, evlerin kapılarını deviriyor, ağaçları köklerinden kopartıp, dehlizler araştırıyor, fıçıları yuvarlıyor, taşları, molozları, eşya ve tahta kalasları yığıp barikatlar kuruyorlardı.

Kenterleri de kendilerine yardım etmeye zorluyorlardı. Evlere dalıyor, sadece kadınlara eşlerinin yokluğunda tüfek ve mermi dağıtıp, kapının üstüne «Silahlandırılmıştır» yazıyorlardı. Bunları onlara teslim edenlere «Yarın belediyeden aldırın» diyorlardı. Sokak köşelerinde kendi başına nöbet tutan jandarmaların silahlarını alıyor, subayların rütbelerini söküyorlardı. Saint-Nicolas Mezarlığı Sokağında, sopalı ve kılıçlı bir kalabalıkça kovalanan bir muhafız subayı, bir eve güç bela girmiş ve geceleyin oradan farklı bir kılıkla çıkıp, yakayı kurtarabilmişti.

Saint-Jacques Mahallesinde üniversiteliler, kaldıkları pansiyonlardan gruplar halinde çıkıp, Saint-Hyacinhe Sokağındaki Progrès Cafesi'nde buluşuyor veya yokuş altındaki Mathurins Sokağındaki Spet-Biliards lokalinde buluşuyorlardı.

Transnonain Sokağındaki şantiyeler talan edilmiş, barikatlar kurulmuştu. Yerlerini değiştirmeyenler hâlâ direnişteydi. Bunlar Sainte-Avoye ve Simon Le-Franc sokaklarının sakinleriydi. Kurulan barikatları deviriyorlar ve asileri püskürtüyorlardı. Asiler Temple Sokağında başlattıkları bir barikatı da yarım bırakıp gerilemeye mecbur kalmışlardı.

Bu devrimci delikanlılar, ulusal muhafız alayına ateş açıp Corderie Sokağına doğru kaçmışlardı. Müfreze barikatta kırmızı bir bayrak, bir paket mermi ve üç yüz kadar tabanca mermisi buldu. Muhafızlar o kızıl bayrağı parçalayıp süngülerine taktılar.

Bizim yavaş yavaş anlattıklarımız o sırada şehrin her yerinde yaşanıyordu. Yayılmış bir şamatayla tıpkı tek bir gök gürültüsünde çakan şimşekler gibi.

Bir saat dolmadan sadece Çarşılar Mahallesinde sanki yerden fışkırırcasına tam yirmi yedi barikat kuruldu. Tam ortada, 50 numaralı ünlü ev yükseliyordu ki, bu da Jeanne(*) ile altı yüz arkadaşının kalesiydi. Bu kalenin bir yanında Saint-Merry barikatı, diğer yanında Maubuee Sokağı barikatları üç sokağı kendi kontorolleri altına almışlardı. Arcis, Saint-Martin ve Aubry-Le-Bourcher sokakları.

(*) Jeanne: 1832 isyanında cesaret gösteren bir kız.

İletki biçimli iki barikattan biri, Montorgueil Sokağına, Grande-Truanderie üzerine, diğeri ise Geoffrye-Longevin sokaklarına doğru devriliyordu. Paris'in diğer mahallelerindeki o sayısı belirsiz barikatlardan daha söz etmedik. Marais Mahallesinde, Sain-te-Genevieve Tepesi Mahallesinde bir de Menilmontant Sokağına kurulmuştu. Orada bir

konak kapısının menteşelerinin söküldüğü söyleniyordu. Polis karakolunun üç yüz adım berisinde, bir başka kapı, atları çözülü bir İskoç arabasınca devrilmişti.

Menetriers Sokağındaki barikatta, şık giyimli bir kenter, işçilere para dağıtıyordu. Derken bir süvari göründü ve barikat şefine benzeyen bir gence, para tomarı gibi bir deste uzattı. «İşte,» dedi, «harcamaları karşılamak için, şarap ve diğer şeyler için.» Kravatı kopuk sarışın bir genç barikattan barikata seyirtip parola bildiriyordu. Bir diğeri yalın kılıç, başında mavi bir polis şapkası, köşelere nöbetçiler koyuyordu.

Barikatların içleri, meyhanelere ve kapıcı odaları ve karakollara dönüştürülmüştü. Aslında bu isyan, yetkince bir askeri sistemle oluşturulmuştu.

Söylenenlere göre Sainte-Avoye Sokağında «Halkın Dostları Derneği» yönetimi ele almıştı. Ponceau Sokağında öldürülen birinin üzerinde bir plan bulundu. Paris'in şehir haritası.

Aslında ayaklanmayı coşturup alevlendiren, havada sezilen ve kimsenin bilmediği bir heyecandı. Bu şiddetle karışık heyecana karşı konulamıyordu. Başkaldırma bir eliyle barikatları yükseltmiş, ve diğeriyle de bütün kışlalara el koymuştu. Henüz üç saat olmuştu ki, bir barut un yayılması gibi isyancılar sağdaki Arsenal'i, Krallık Meydanındaki Vali Konağını, bütün Marais Mahallesini, Popincourt'daki silah fabrikasını, Chateau d'eau'yu ve çarşı civarındaki bütün sokakları işgal etmişlerdi. Solda ise Véteranslar kışlasını, Sainte-Pélagie'yi, Maubert Meydanını, Deux Moulins Barut Fabrikasını ve bütün barikatları ele geçirmişlerdi. Akşam saat beşte Bastille'e el koydular. Öncüleri Victoires Meydanına yaklaşmıştı ve Bankayı tehdit ediyordu. Petits-Péres kışlası ile Posta binası da tehlikedeydi. Paris'in üçte biri bu isyana katılmıştı.

Her yerde müthiş bir çarpışma başlamıştı. Askerlerin silahsızlandırılmalarından, isyancıların evleri işgal etmelerinden, silahçıların talan edilişinden önce, taşla başlatılan bu çarpışmanın, artık silahla süreceği belliydi.

Akşam saat altı civarında, Saumon Geçidi, bir savaş meydanına döndü. İsyan bir uçta, askeri birlikler öte uçtaydı. Bir parmaklıktan diğerine ateş açılıyordu. Bir gözlemci, bu kitabın yazarı, bu volkanı yakından görmeye gitmiş ve iki ateş arasında kalmıştı. Mermilerden sakınmak için, dükkânları birbirlerinden ayıran sütunların arasına girmişti.

Yaklaşık yarım saat kadar, bu halde kaldı.

Bu arada silaha davet borusu duyuldu. Ulusal muhafızlar hemen hazırlanıp göreve koştular, valilik binalarından alaylar, kışlalardan ordular çıkıyordu. Çapa Geçidinin hemen karşısında, bir trampetçi hançerle öldürüldü. Kuğu Sokağında bir diğeri onun davulunu parçalayan yirmi kadar gencin saldırısına uğradı. Kılıcını da elinden almışlardı. Bir diğer mızıkacı, Grenier-Saint-Lazare Sokağında öldürüldü. Michel Le-Comte

Sokağında tam üç subay öldü. Lombardlar Caddesinde yaralanan birkaç belediye bekçisi geriye çekiliyorlardı.

Cour-Batave Meydanı önünde, ulusal muhafızlar yerde kırmızı bir bayrak buldular; üzerinde şunlar yazıyordu: «Cumhuriyetçi Devrim No. 127» Bu sahiden bir Devrim miydi?

İsyan Paris'in ortasında başlamıştı, ele geçemeyecek kadar zorlu bir kaleye dönüştürmüştü orayı. Merkez orası sayılırdı; diğer çatışmalar daha sıradandı. Her şeyin orada kararlaştırıldığının en belirgin kanıtı, daha önceden, orada henüz çatışmaya başlamamış olmalarıydı.

Bazı alayların askerleri, bocalar gibiydi; bu da buhranın daha şaşırtıcı ve korkutucu bir havaya bürünmesine neden oluyordu. Bu askerler 1830'un Temmuz ayında, 53. Alayın yansızlığının nasıl alkışlarla karşılandığını hatırlamıştı, iki cesur adam, savaş kahramanları Mareşal Lobau ve General Bugeau komuta ediyordu. Bugeau, Lobaeau'nun buyruğu altındaydı.

Şehir muhafızlarıyla sarılmış olan taburların devriye kolları başlarında bir polis komiseri, isyancı sokaklarda keşfe çıkmışlardı. Beri yandan isyancılar sapaklara nöbetçiler koymaya başlamıştı. Bu cesur adamlar eşsiz bir cesaretle barikatların dış kısımlarına devriyeler gönderiyorlardı. Her iki taraf birbirini izliyorlardı. Elindeki orduya rağmen, hükümet henüz hareket etmeye cesaret edemiyor, kararsızca bekliyordu.

Gün bitmiş, gece gölgeleri şehrin üstünü kaplamıştı. Derken Saint-Merry Kilisesinden tehlike çanları çalındı. Devrim Savunma Bakanı, Austerlitz'de Napoleon'un emri altında savaşmış olan Mareşal Soult, endişeyle olanı biteni seyrediyordu. Düzenli manevralara alışkın savaş pusulasından başka rehber tanımayan bu yiğitler, «halkın öfkesi» isimli bu korkunç kükreyişle afallamıştı. Devrimlerin rüzgârı kolayca yönlendirilemez.

Banliyödeki muhafızlar, telaşlı ve karışık sıralar oluşturmuşlardı. Saint-Denis askeri okulundan, 12. Hafif Süvari Alayından bir tabur dörtnala gelmişti. Courbevoie'dan 14. Alay geldi. Aske

ri Okul birlikleri Carrousel'de yerlerine geçtiler. Vincennes'den toplar getirtilmişti.

Tuilleries Sarayı bomboş gibiydi. Fakat Louis Philippe kaygısız görünüyordu.

5 PARİS'İN KENDİNE HAS YANLARI

Değindiğimiz gibi, şu son iki yılda Paris, birden fazla isyan görmüştü. Bir isyan sırasında ayaklanan mahalleler dışında, Paris her zamanki gibi sakindir. Paris hemen her şeye alışır. Şehrin o kadar yoğun uğraşları vardır ki, böyle sıradan şeyler için kılını bile oynatmaz. Sadece Paris gibi koca şehirler sürekli farklı manzaralar sergileyebilir. Bu uçsuz bucaksız yerler hem sivil savaşa, hem de savaşta anlaşılmaz bir huzura ev sahipliği eder.

Genellikle davul ya da silah başına borusu duyulduğunda, esnaf o sırada yanında bulunan

herhangi birine:

«Galiba Saint-Martin'de kavga var!» der.

Ya da «Saint-Antoine Mahallesinde çıngar koptu!»

Bazen de hiç umursamadan:

«Oralarda bir şeyler oldu!» der.

Çok daha sonraları gürültü ve silah sesleri daha net duyulduğunda esnaf:

«Vay canına, işler karıştı, çok karıştı!» demekle kalır.

Birkaç dakika sonra isyan yol aldığında ve yaklaştığında sadece işyerinin kepenklerini kapatır ve hemen formasını giyer, yani mallarını güvenceye alır ve dışarı çıkmayı cesaret eder.

Bir mahallede, bir geçitte, bir çıkmazda silahlar sıkılır, barikatlar alınır, yitirilir, tekrar ele geçirilir, kan dökülür, kurşunlar evlerin önyüzlerini döver, aynı kurbanlar evlerindeki insanları öldürür, cesetler kaldırıma atılır... Birkaç adım beride, bir kahvede, bilardo toplarının birbirine vurmasından çıkan sesler duyulur.

izleyiciler bu çatışan sokaklardan gülerek söz ederler. Tiyatrolar kapılarını açıp, vodvillerini oynatır. Kira arabaları yollarda ilerler, şehirliler akşam yemeği için lokantalara gider. Çoğu zaman, çatışılan mahallede bile böylesi sahnelere rastlanır.

1831 yılında bir düğün alayına yol açmak için, isyancıların bir süre ateş kestikleri söylenirdi.

1839 yılının 12 Mayıs isyanında, üstü üç renkli bir bezle örtülü ve içi belirsiz sıvılarla dolu sürahilerin bulunduğu bir el arabasını taşıyan engelli bir ihtiyar, barikatla askerler arasında gidip geliyordu. Zaman zaman hükümete, zaman zaman isyancılara bardak bardak meyankökü şerbeti dağıtıyordu. Bundan daha afallatıcı ne olabilir? İşte Paris'e has ayaklanmaların karakteristik bir örneği. Dünyanın hiçbir yerinde, böylesi bir şeyle karşılaşılamaz. Bunun için de iki eleman gerekli: Paris'in yüceliği ve neşesi!

O hem Voltaire'in, hem de Napoleon'un şehri oldu.

Fakat bu kez, şu 5 Haziran 1832 tarihindeki silahlı isyanda, koca şehir bir şeyler hissetti. Kendisinden bile daha büyük bir şeyin varlığından korktu. Her yerde, isyanın en uzak noktalarında bile, isyanla hiç ilgisi olmayan mahallelerde bile, kapı ve pencereler kapatıldı, kepenkler çekildi.

Gözüpekler silahlandı, korkaklar gizlendi. Kaygısız ve işbilir adamlar yok oldu.

Sokakların çoğu geceleyin, çok geç vakitte ve sabahın en erken vaktinde olduğu gibi boşaldı. Korkunç ayrıntılar, lanetli haberler dilden dile gezdi. İsyancıların bankayı ele geçirdikleri, Saint-Meryy Kilisesinde altı yüz militanın silahlı halde barındıkları, yolların emin olmadığı, işte böylesi söylentiler yayıldı. Arman Carrel'in, Mareşal Clauzel'i zayirete

gittiğini, mareşalin kendisine: «Siz önce bir alay hazırlayın» dediğini, Lafayette'in rahatsızlandığını, fakat yine de isyancılarla birlik olduğu söyleniyordu. Lafeyette'in isyancılara: «Sizinleyim, bana bir sandalye bulun, her yerde sizinleyim» dediği kulaktan kulağa söyleniyordu. Önlemli olma zorunluluğundan, geceleyin tenha mahallelerdeki evlerin talan tehlikesinden (bunda polisin hayal gücü de vardı), hükümet karışan şu Anna RadcIiffe(*) Aubry Le Boucher Sokağına bir batarya yerleştirildiğinden, Lobeau ve Bugeaud'nun omuz omuza verdiklerinden, bir karara varmak üzere olduklarından söz ediliyordu. Gece yarısı ya da sabah erken vakit, dört asker dizisinin isyanın üstüne yürüyeceği söyleniyordu.

(*) Hayal gücü epey geniş bir İngiliz kadın yazar.

Kimse ne olacağını kesin olarak bilmiyor, fakat durumun nazik olduğunu seziyordu. Yine şöyle söylentiler:

«Neden Mareşal Soult vakit yitirmeden saldırmıyordu, ne bekliyordu ki? Herhalde bir şeylerden çekiniyordu. Yoksa savaş meydanlarının koca aslanı şu karanlıkta sezilen fakat görünmeyen canavarın kokusunu mu almıştı?»

Karanlık çöktü, tiyatrolar kapılarını açmadılar. Polisler kaygıyla sokakları tarıyorlardı, gelip geçenlerin üstleri aranıyordu. Kuşku çekenler tutuklanıyordu. Akşam saat dokuzda, sekiz yüz kişi tutuklanmıştı, Conciergerie ve La Force Cezaevleri hınca hınç doluydu.

Özellikle Conciergerie Cezaevinde, Paris Sokağı diye bilinen o uzun galeri saman yığınlarıyla örtülmüştü. Orada üstüste atılmış tutuklulara Lyonlu Lagrange, çok cesurca ve etkili bir nutuk atıyordu. Adamların hışırdattıkları bu saman yığınları, bir sağanak gürültüsü çıkarıyordu. Zaten tutukluların çoğu, açık havada, avlularda yatmışlardı. Her yerde kaygı ve merak vardı.

Evlerde kapılar sürgüleniyor. Eşler ve anneler: «Aman Tanrım! Hâlâ gelmedi. Acaba başına bir iş mi geldi?» diye endişeyle fısıldıyorlardı. Kapılar, uzaklardan gelen belli belirsiz sesleri dinleyip: «Süvariler ya da cephane arabaları!» diye fikir yürütüyorlardı. Saint-Merry Kilisesinin içler acısı yas çanını, titreyerek dinliyorlar, ilk top sesini bekliyorlardı. Silahlı adamlar sokak köşelerinde görünüyor ve: «Evlerinizden çıkmayın, kapılarınızı kapatın!» diye uyarıyordu.

Herkes kapısını sürgülüyordu. Birbirlerine sürekli aynı şeyi soruyorlardı:

«Yüce Tanrım! Acaba bütün bunlar, nasıl bitecek, bunun sonu nereye varacak?» Her an, gece yaklaştıkça, Paris ayaklanmanın o korkunç parıltısı daha sıkıntı verici bir kızıllığa bürünür gibi oluyordu.

ON BİRİNCİ KİTAP ATOMUN KASIRGAYLA KARDEŞLİĞİ

1 GAVROCHE'UN ŞİİR KAYNAKLARINA İLİŞKİN BAZI AÇIKLAMALAR VE BİR AKADEMİSYENİN BU ŞİİRE ETKİLERİ

İsyan halkla askerin çatışmasıyla bir sarsıntı geçirip geriye bir adım attığında, cenaze arabasını izleyen o kalabalıkta müthiş bir dalgalanma oldu. Bu beklenmeyen bir kabarmaydı. Kalabalık yarıldı, saflar bozuldu, bazıları koşup gittiler, kaçıp kurtuldular. Bazıları saldırı çığlıklarıyla, diğerleri panikle. Caddeyi kaplayan büyük ırmak, göz açıp kapayıncaya dek ikiye ayrıldı, her yana taştı ve yıkılan bir setten akan seller gibi iki yüz sokağa dağıldı. Tam o sırada pılı pırtı içindeki bir çocuk, elinde çiçekli bir dal, bir eskici vitrininde tabanca gördü. Elindeki o çiçekli dalı kaldırıma atarak: «Hanımcığım, sizden şu şeyi ödünç alıyorum» deyip tabancayı aldığı gibi kaçtı.

İki dakika sonra Amelot ve Basse sokaklarından kaçan korkuya kapılmış bir kenter, silahını yukarı kaldırıp şarkı söyleyen çocukla karşılaştı:

Karanlıkta hiçbir şey seçilmez,

Gündüz her şey seçilir.

Kenter sahte bir yazdan korkar.

Her zaman erdemli olun,

Güzel bir şapkayla.

Bu, çatışmaya giden küçük Gavroche'un şarkisiydi. Tam yola çıkmıştı ki, elindeki tabancanın horozu olmadığını fark edip, işe yaramayacağını düşündü.

Yürüyüşüne eşlik eden bu şarkıyı kim yazmıştı? Kimi zaman, seve seve okuduğu bütün diğer şarkılar kimlerindi? Bilemeyeceğiz. Belki de kendisi yazmıştı bunu? Aslında Gavroche moda olan bütün şarkıları bilirdi. Çoğu zaman da, bunlara kendi cıvıltısını eklerdi.

Açıkgöz ve külhanbey etkiler taşıyan bu çocuk, doğanın sesleriyle, şehir seslerinin karışımlarından bir dağarcık yaratmıştı. Kuşların sesiyle, işliklerin seslerinden bir sentez. Kendi arkadaşlarına yakın biri olan ressam çıraklarını yakından tanırdı. Sözde, kendisi de üç ay kadar bir matbaada çıraklık etmişti. O kırk akademi üyesinden biri olan Mösyö Bamur-Lormian için bir gün bir iyilik yapmıştı. Gavroche edebiyatsever bir yumurcaktı.

İşin en tuhaf yanı, o yağmurlu ve soğuk bahar gecesinde filin karnında bıraktığı iki çocuğun kendi kardeşi olduğunu da bilmiyordu. Kendi kardeşlerine ne büyük bir iyilik ettiğinin ayrımında bile değildi. Geceleyin kardeşleri, sabahleyin babası, işte o böyle bir gece geçirmişti. Gün doğarken Balet Sokağından ayrılan çocuk, hemen kardeşlerini filden indirmiş, çok sade bir kahvaltıyı paylaşmış, daha sonra onları, kendisini de yetiştirmiş olan o iyi kalpli anneye, «Sokağa» emanet edip, ayrılmıştı. Son anda, aynı günün akşamı

onlara aynı sokakta buluşma saati vermiş ve şunları söylemişti:

«Çocuklar, ben sıvışıyorum, eğer anne ve babanızı bulamayacak olursanız, akşamleyin burada buluşalım, sizi doyurur ve erkenden yatırırım.» Fakat çocukları bir daha görmemişti. Ya bir polis onları yakalayıp karakola götürmüş ya da bir sirk sahibi tarafından çalınmışlardı. Çözümü imkânsız bir Çin bulmacasına benzeyen çocuklara bir daha rastlanmamıştı. Bugün, toplumun yeraltı dünyaları böyle kayıplarla doludur. Gavroche kardeşlerini bir daha göremedi. Aslında o gecenin üstünden on ya da on iki hafta geçmişti. Çok özlü bir çocuk olan Gavroche, çoğu zaman başını kaşıyıp: «Yüce Tanrım, şu benim çocuklara ne oldu?» diye söylenirdi.

Elinde o işe yaramaz tabanca, Pont aux Choux Sokağına geldi. Sokakta tek bir dükkânın açık olduğunu gördü ve bu bir pastacıydı. Bilinmeze dalmadan önce, elmalı bir tatlı yemek için, bundan daha hoş bir fırsat olamazdı. Gavroche durdu, ceplerini arandı, yelek cebinin içini dışarıya çıkardı, bir şey bulamadı. Tek kuruşu yoktu ve işte o zaman: «İmdat!» diye bağırdı.

Son kez tatlı yiyememek ne beter bir şeydi!

Gavroche yürümeyi sürdürdü. Saint-Louis-Sokağındaydı. Parc-Royal'dan geçerken o alamadığı elmalı taatlı yerine, sokak afişlerini yırtmayı istedi.

Az beride kanlı canlı kenterlerin geçtiklerini gördü ve omuzlarını kaldırdı, yürek sızlatan o acı safrasını dışarı tükürdü:

«Şu mal sahipleri, ne talihli adamlar! Etli ve yağlı adamlar. Patlayıncaya dek yediklerine eminim. Paralarını nasıl harcarlar ki, onlarda bilmez. Herhalde her şeylerini doymayan midelerine harcarlar. Midelerine ne sığarsa artık.»

2 GAVROCHE YÜRÜYOR

Horozu olmamasına karşın, elinde tabanca olması Gavroche için öyle büyük bir başarıydı ki, her adımda coşkusunun çoğaldığını hissediyordu. 'Marseillaise' marşını bağırarak söylüyor, bir yandan da söyleniyordu:

«işler gıcır, gerçi sol elim çok acıyor, romatizmalarım da azdı ama yakınmıyorum, yurttaşlar. Şu kenterler hadlerini bilsinler, onların yüzlerine yakıcı dizeler okuyacağım. Ajanlar de neyin nesi? Hepsi de it soyu. Kahrolası fakat yine de itlere hakaret etmeyelim. Ah yine de şu hergelelerden birini tabancamla haklamak isterdim. Arkadaşlar ben caddeler tarafından geliyorum. Hava orada eni konu kızıştı, tıpkı et suyu çorbası gibi kaynamaya başladı. Bunu tabağa koyma vakti geldi. Haydi arkadaşlar ileri! Pis bir kan yollarımızı sulasın!.. Ben vatanım için seve seve canımı veririm. Aslında bundan dolayı sevdiğim kızı belki göremem, fakat ne fark eder, yaşasın mutluluk! Hey, şu zorbalıktan bıktım usandım!»

Tam o sırada ulusal bir muhafızın atı yere düşmüştü. Gavroche tabancasını kaldırıma bıraktı, adamı kaldırdı, daha sonra atın kalkmasına yardım etti ve tabancasını alıp yoluna gitti.

Thoringny Sokağı tenhaydı. Marais Mahallesine has bu miskinlik çevredeki gürültüyle bir karşıtlık yaratmıştı. Bir kapıda, dört mahalle kadını konuşuyorlardı. İskoçya'nın ünlü üç büyücüsü vardır(*). Paris de geri kalmaz, onun da hiç yoksa sayıları dördü bulan mahalle kadınları, sokakbaşlarında gevezelik eden kocakarıları bulunur.

Şu «Kral Olacaksın» kehanetini Armuyr çalılığında Macbeth'e söyleyen büyücülere benzeyen, Paris kocakarıları da aynı sözleri aynı sesle Baudoyer sapağında Napoleon'a(**) fısıldar. Aynı lanet bilicilik...

(*) İskoçyalı Büyücüler: Yazar, Shakespeare'in Macbeth eserindeki ünlü üç büyücüye değiniyor.

(**) Roma Kralı: Napoleon'un oğlu, sonraları Reichtast Dükü olacaktı.

Thoringny Sokağındaki mahalle kadınları sadece kendi işlerinden söz ediyorlardı. Bunlardan üçü mahallenin kapıcı kadınlarıyla, dördüncü kadın ise üzerinde sepeti ve elinde kancası olan bir çöpçü kadındı.

Hepsi de, kocamışlığın dört aşamasını, ihtiyarlık, yıkıntı, düşkünlük ve acıyı simgeliyordu. Çöpçü kadın, haddini bilen, kibirsiz biriydi. Çöpçü kadın selamlar, kapıcı kadın onu korur. Çöpçünün kazancı kapıcı kadının süpürgesine bağlıdır, zaman zaman süpürge de merhametli olabilir.

Çöpçü kadın kıymetbilen biri olduğundan, kendisine yardımcı olan üç kapıcı kadına gülümseyerek baktı. Aralarında çoğu zaman şöylesi konuşmalar olurdu:

«Sizin şu kedi eskisi gibi nankör mü?»

«Yok canım, siz de bilirsiniz ki, eskiden beri kediler köpeklere düşmandır. Köpekler yakınır.»

«Bazen insanlar da.»

«Evet ama kedi pireleri insanlara geçmez ki!»

«Sorun değil, aslında köpekler tehlikelidir. Hiç unutmam bir yıl köpeklerin sayısı öyle bir artmıştı ki, gazetelere de geçti. O zamanlar Tuilleries Sarayı bahçesinde kocaman koyunlar Roma Kralının arabasını çekerlerdi.»

«Siz şu küçük Roma Kralını hatırlıyor musunuz?»

«Ben, Bordaux Dükünü, daha çok sevmiştim.»

«Ben de XVII. Louis'yi tanıdım. Onu epeyce severdim.»

«Ah Madam Patagon, et ne de pahalı!»

«Sormayın, kasaplar felaket. Hem de ne felaket. Hiçbir şeyin tadı tuzu yok. Et yerine bize kemikleri kakalıyorlar.»

Sözün burasında çöpçü kadın da lafa karıştı:

«Ah hanımlar. İşler çok kötü. Bizim işin de keyfi kalmadı artık. Hiçbir şeyi çöpe atmıyorlar ki, her şeyi yiyorlar.»

«Sizden daha da kötüleri var, Vargoulme Ana...»

Çöpçü kadın kibirsizce:

«Haklısınız, en azından bir işim var,» dedi.

Bir sessizlik oldu. Çöpçü kadın insanın o kibir duygusunu yenemeyip:

«Sabah evime gelir gelmez, sepete bakarım. Hemen bir şeyler ayıklarım. Odamda bir yığın oluşuyor. Bezleri bir sepette, sebze koçanlarını bir kovada, çamaşırları dolabımda, yünlüleri çekmecemde saklarım. O eski gazeteleri, kâğıtları, pencere pervazına ve yenmeye değer yiyecekleri tabağıma koyarım. Ocak içine cam kırıklarını, pabuçları kapı arkasına, kemikleri de yatak altına koyarım.»

Orada dikilen Gavroche kulak veriyordu:

«Baksanıza nineler, niye politikadan konuşuyorsunuz?»

Aşağılamayla karışık bir sövgü sağanağına yakalandı. Dört ağız da açılmıştı:

«İşte bir haylaz daha!»

«Şuna bak, elinde ne var? Bir silah!»

«İnanılır gibi değil, şu haylaz ne de hain.»

«Bunların hepsi bozguncu, devlet düşmanları ne olacak...»

Gavroche onları umursamadı, elini burnuna atıp onlara nanik yaptı.

Çöpçü kadın kendisinden daha fakir biriyle konuşmanın verdiği gururla:

«Seni gidi baldırıçıplak!» diye bağırdı.

Madam Patagon isimli kapıcı kadın, ellerini birbirine vurup:

«Bir şeyler olacak! Başımızda bir felaket var. Komşu, şu sakallı genç hoş, o da bir serseri ama, her sabah onu koluna taktığı mavi başlıklı bir kızla görürdüm. Bugün de onu gördüm, fakat kız yoktu, kolunun altında bir tüfek vardı. Madam Bacheux, bana geçen

hafta, bir isyan çıktığını söylemişti, dur bakayım dilimin ucunda, hani dananın geldiği yer, ha, buldum Pontoise'da. Baksanıza şu afacana, o kırılası elinde bir tabanca! Bu gidişle başımıza taş yağsa şaşmam. Söylenenlere göre Célestinsler Meydanında, her yer top doluymuş. Hükümet şu aylaklarla nasıl baş etsin? Başımıza gelen bunca acıdan sonra tam rahat bir soluk alıp oh diyeceğimiz sırada, al sana!.. Ah o kanlı eski günleri nasıl unuturum, o kağnıda gördüğüm, o tutuklanmış güzel kraliçe, hâlâ tüylerim diken diken oluyor, emin olun. Bütün bunlardan sonra, tütünün fiyatı artacak. Ne rezalet, Tanrım. Hey alçak bacaksız, umarım kelleni giyotinde görürüm!»

Gavroche:

«Sümüklerin akıyor cadı, o koca burnunu temizle!» deyip geçti.

Pavée Sokağını geçiyordu ki, çöpçü kadının sözleri geldi aklına:

«Sen isyancılara hakaret ediyordun kaldırım tozu cadı, şu elimdeki tabanca senin iyiliğin için alındı. Midene yemek girsin diye çaldım bunu.»

Derken, hemen arkasında bir ses duyup başını çevirdi. Ardından gelen kapıcı kadın Patagon, ona öteden yumruk sallayıp haykırıyordu:

«Seni gidi şeytanın piçi!..»

«O lafları kendine sakla, bana vız gelir!»

Hemen sonra Lamoignon Konağının önünden geçiyordu. Orada şöyle seslenmeyi uygun buldu:

«Haydi çatışmaya! Silah başına!..»

Sonra içi kederle doldu, elindeki o horozsuz tabancaya sevgiyle baktı. «Ben gidiyorum fakat sen kalıyorsun,» dedi.

Bir köpek bir diğerini oyalar. Tam o sırada çok zayıf bir köpek geçiyordu, Gavrohce ona çok acıdı:

«Vah biçare,» diye sevecen bir sesle konuştu. «Kemiklerin sayılıyor, bir çember mi yuttun?»

Bu sözlerden sonra hayvanın başını okşadı ve Orme-Saint-Gervais yönüne doğru gitti.

3 BİR BERBERİN ÖFKESİ

Gavroche'un, filde barındırdığı o iki çocuğu acımasızca kovan berber, dükkânında, imparatorluğa hizmet etmiş ihtiyar bir askeri tıraş ediyordu. Bu arada sohbeti koyulaştırmıştı. Berber, müşterisine isyandan sonra General Lamarque'dan söz etmiş, sonra konu imparatora gelmişti. Bu da berberle asker arasında epey coşkulu bir sohbet konusu oluşturdu. Prudhomme orada olsa, bunu süsler ve «Bir usturayla kılıcın diyalogu!» derdi.

Berber:

«Efendim, imparator ata nasıl binerdi?»

«Kötü. Düşmeyi bilmezdi. Bu nedenle hiç düşmezdi.»

«Atları cins miydi? Çok güzel atlardı herhalde?»

«Bana madalya taktığı gün, onun bindiği at ilgimi çekmişti. Epey seri koşan beyaz bir kısraktı; kısrağın kulakları aralı ve beli çöküktü. Alnında siyah bir yıldız var gibiydi, boynu bembeyaz, diz eklemleri epey biçimli duruyordu, kemikleri çıkık, omuzları inik, sağrısı haşmetliydi. Boyu on beş karıştan bile yüksekti.»

Berber:

«Vay canına!» dedi.

«Majeste'nin atıydı.»

Berber bu muhteşem sözden sonra, biraz susmanın iyi olacağını düşündü. Bir süre sonra:

«İmparator sadece bir kez yaralanmış değil mi, efendim?»

İhtiyar asker, olayı gören birinin o dingin ve tartışma götürmeyen sesiyle:

«Ratisbonne'da topuğundan vurulmuştu. O gün o kadar şık giyinmişti ki, gümüş bir para gibi ışıl ışıldı.»

«Ya siz efendim, herhalde, siz de birkaç yara aldınız?»

Asker umursamazca:

«Ben mi, hayır, pek fazla sayılmaz. İki kılıç yarası aldım boyundan... Austerlitz'de sağ kolumu bir mermi deldi, léna'da sol kalçamdan yaralandım, Friedland'da bir süngü yarası aldım... Sonra... şey... Moskova'daydı, sekiz kılıç yarası öylesine, Lutzen'de bir mermi parmaklarımdan birini aldı. Waterloo'da da kalçama bir süngü geldi. Olancası bu!»

Berber:

«Ah savaşta ölenlere ne mutlu!» diye bağırdı. «İnanın ben, yatağımda hastalıktan inleyerek ölmektense, karnıma bir kurşun yemeyi isterdim. O ilaçlar, o lapalar, şırınga, doktorlar, yavaş yavaş ölmektense vatan için ölmek, ne güzel!..»

Asker:

«Ne kadar cesursunuz,» diyecek oldu.

Sözünü yeni bitirmişti ki, müthiş bir gürültü dükkânın camlarını sarstı. Bir camı un ufak olmuştu.

Berber bembeyaz oldu:

«Aman Tanrım, işte bir tane!»

«Ne?»

«Ne olacak, top mermisi.»

Asker yerden aldığı şeyi berbere uzattı:

Yerden aldığı yalnızca çakıltaşıydı.

Berber camlara koştu ve oradan hızla uzaklaşan Gavroche'u gördü. Çocuk bütün hızıyla Saint-Jean Çarşısına doğru koşuyordu. Gavroche berberin önünden geçerken, birden adamı hatırlamış ve aylar önce o biçare çocuklara kötü davranmasının öcünü almak istemişti. İşte Gavroche bu haklı gerekçeyle adamın camına taş atmıştı.

Berberin demen bembeyaz kesilen yüzü hemen mora döndü. Homurdandı:

«Piç kurusu! Efendim gördünüz işte. Bunu yalnızca zarar vermek için yaptı, ah ne haşarı şeyler!.. Halbuki ben o haylazı tanımam bile, ona fenalığım dokundu ki?»

4 YAŞLI ADAMIN ŞAŞIRTTIĞI ÇOCUK

Gavroche bu sırada, Saint-Jean Çarşısına doğru yürüyordu. Oranın karakolu az önce silahsızlandırılmıştı. Çocuk yolda Enjolras, Courfeyrac, Combeferre ve Feuilly'nin komuta ettiği bir çeteyle karşılaştı. Hepsi de silahlıydı. Hemen sonra Bahorel ile Jean Prouvaire de katıldı onlara ve böylece grup biraz daha büyüdü. Enjolras elinde bir çifte tutuyor, Comferre üzerinde alay numarası yazılı bir muhafız tüfeğini havada sallıyordu. Bir de önü açılan ceketi belindeki iki tabancayı ortaya çıkarmıştı. Jean Prouvaire eski zamanlardan kalan bir süngü, Bahorel de bir karabina kuşanmıştı. Courfeyrac bastonun içine saklı bir meçi kınından çıkartmış, tutuyordu. Feuilly elinde kılıç «Yaşasın Polonya!» diye bağırıp önden gidiyordu.

Şapkasız, kravatsız dahası soluksuz sayılan bu gençler yağmurdan sırılsıklam, gözleri alev alev Morland rıhtımına geldiler. Gavroche da onlara katıldı, sakin görünüyordu, sordu:

«Nereye gidiyorsunuz?»

Courfeyrac: «Gel bizimle,» dedi.

Feully'nin hemen ardı sıra Bahorel yürüyordu. Ayaklanma suyunda zıplayan bir balık gibi, sıçrayarak yürüyordu. Üzerinde kırmızı yelek, dilinde inciten sözler vardı. Kırmızı yelekle karşılaşınca birden ürken bir kenter:

«Aman Tanrım, kızıllar!» dedi.

Bahorel:

«Ne oldu? Neden kırmızıdan bunca korkuyorsunuz? Bu bana çok tuhaf geliyor. Bana gelince, ben bir gelincik karşısında korkuyla titremem. Şu kırmızı kız, beni hiç korkutmaz, kenter kardeş, korkma. Bırak, kırmızıdan o boynuzlu hayvanlar korksunlar.»

Tam o sırada, afişlerle dolu bir duvarın önündeydiler. Burada alabildiğine barışçı bir afiş vardı. Paris piskoposu, cemaatine, Büyük Perhiz sırasında yumurta yeme izni veriyordu.

Bahorel:

«Aman Tanrım, Piskopos efendi inananları aptal yerine mi koyuyor?»

Duvardaki ilanı yırttı. Gavroche onun bu hareketine hayran kaldı ve o andan başlayıp olanca dikkatini ona verdi.

Enjolras çıkıştı:

«Saçmalık bu, Bahorel, piskopos bizim düşmanımız değil ki! Öfkeni boşa harcama. Yedekte sakla, tüketme. Senin yaptığın saf dışında ateş açmak gibi, bunu silahla yapamayacağın gibi, ruhunla da yapamazsın.»

Bahorel:

«Herkesin bir tarzı var, Enjolras, o rahip ağzı sinirimi bozuyor. Yumurta yemek için ondan izin isteyecek halim yok. Senin tarzın buz gibi soğuk, ateş gibi yakıcı; bense, daha farklı biçimde eğlenirim. Kaygılanma boşa soluk tüketmiyorum, aksine, bu iş iştahımı açmak için antrenman gibi. Daha rahat çarpışabilmek için o ilanı yırttım, Hercle.»

Bu sözcük Gavroche'un ilgisini çekti. Bilgisini çoğaltmak, bir şeyler öğrenmek için fırsat kollardı. İlanı yırtan onun saygısını kazanmıştı, hemen sordu:

«Şu Hercle de ne?»

Baherol:

«Latince bir söz 'lanet olsun' demektir.»

Tam o sırada Bahorel pencereden bakan solgun yüzlü siyah sakallı birini tanıdı. Bu herhalde ABC Dostları'ndan bir arkadaşıydı:

«Hemen bize mermi ver, Para Bellum.»

Artık Latince bildiğine inanan Gavroche:

«Evet, sahiden havalı adam!»(*) dedi.

(*) Fransızca bir kelime oyunu: Latince «savaş» demek olan kelimenin söylenişiyle ,«Bel homme la» «havalı adam»ın söylenişi eştir.

Yoldan katılanlarla sayıları artan kafile epey gürültülü bir konvoydu. Üniversiteliler,

sanatçılar, Aix'deki Cougourde'a yazılı delikanlılar, işçiler, rıhtımcılar... Kiminde sopa ve süngü, kiminde de bellerinde Combeferre'deki gibi tabancalar asılıydı. Çok yaşlı görünen bir adam da bu kalabalığa katılmıştı. Silahsızdı ve arkada kalmamak için telaşla yürüyordu, çok da dalgındı. Gavroche onu gördü, Courfeyrac'a sordu:

«Kekekça?»

«Yaşlı bir adam.»

Bu, Bay Mabeuf'tü.

5 İHTİYARCIK

Olanlardan söz edelim:

Dragonlar saldırıya geçtiğinde, Enjolras ve ahbapları Bourbon Sokağındaki yiyecek ambarlarının yanındaydılar. Enjolras, Courfeyrac ve Combeferre, Bassompierre Sokağından çıkıp «Barikatlara!» diye seslenerek ilerlerken, ağır adımlarla yürüyen bir ihtiyarla karşılaşmışlardı.

İlgilerini çeken şey, ihtiyarın sarhoş gibi sendeleyerek yürümesi oldu. Hem, sabahtan beri yağan yağmura karşın, adam şapkasını elinde taşıyordu. Courfeyrac bir bakışta Mabeuf Baha'yı tanıdı. Birkaç kez onu Marius'le gördüğünden ve birkaç kez Marius'le ihtiyar adamın evine dek eşlik ettiğinden tanırdı onu. Kilise idarecisi ve kitap düşkünü ihtiyar adamın ne kadar çekingen ve ürkek olduğunu bilen delikanlı, onu bu kalabalık arasında görünce hayret etti. Adam yağmur gibi yağan mermilerin arasında dolaşıyordu. Ona yaklaştı ve yirmi beş yaşındaki asiyle o seksenlik ihtiyar arasında şu konuşma başladı:

«Mösyö Mabeuf evinize gidin.»

«Niye?»

«Çünkü çıngar çıkacak.»

«İyi ya.»

«Kılıçlar çekilecek, mermiler patlayacak!»

«Bu da iyi.»

«Top da atılacak.»

«Pekâlâ. Sizler nereye gidiyorsunuz böyle?»

«Hükümeti devirmeye.»

«İyi.»

Onların ardı sıra yürümeye başlamıştı. O andan başlayarak, tek kelime etmedi. Derken adımları güçlendi. İşçiler ona yardım için kollarını uzattılar, adam istemedi. Topluluğun ön sıralarında yürüyordu. Onda, yürüyen birinin kımıltısı, fakat uykudaki birinin yüzü vardı.

Üniversiteliler ona bakıp:

«Müthiş adam!» diye mırıldandılar.

Kalabalıkta bir söylenti oldu, onun eski bir «konvansiyonel», «yaşlı bir kral katili» olduğu söyleniyordu.

Kafile Verrerie Sokağına varmıştı. Küçük Gavroche, en önde yürüyor ve bağırarak şarkı söylüyordu, sesi bir borazan gibi çıkarıyordu.

Okuduğu şarkının sözleri:

İşte yükseliyor ay,

Ne vakit varırız ormanlara?

Diye sordu Charlot, Charlotte'ye!

Tu tu tu ya Varalım Ghatu'ya(*).

(*) Chatu: Şato.

Tek bir ilah var, bir tek egemen,

Bir tek çizme, bir tek para.

Kekiklerin şebnemini erkenden içen.

İki serçe hır çıkardı kafayı bulup,

Güldü buna kaplanlar.

Zi, zi, zi, ye,

Varalım Passy'e.

Tek bir ilah, tek bir egemen,

Tek bir çizme, tek bir para.

Biri yeminler içti, diğeri sövüp saydı,

Evet ama, ormana ne zaman varacağız?

Diye Charlotte'ye soruyordu Charlot.

Tin, tin, tin e.

Varalım Pantin'e(*),

(*) Pantin: Kukla.

Tek bir ilahım, tek bir egemenim var,

Tek bir çizme, tek bir para...

Saint-Merry'ye doğru yollandılar.

6 GÖNÜLLÜLER

Topluluk giderek kalabalıklaşıyordu. Billets Sokağına yeni girmişlerdi ki, saçlarına ak düşmüş, bilmiş yüzlü, boylu boslu bir adam aralarına katıldı. Onu tanıyan yoktu. Gavroche, en önde yürüyor, şarkı söylüyor, ıslık çalıyor elindeki horozsuz tabancasıyla dükkân camlarına vuruyordu, o da bu adama dikkat etmedi.

Verrerie Sokağından geçiyorlardı ki, birden Courfeyrac'ın oturduğu evin önünde durdular. Courfeyrac yanındakilere: «Dostlar, ne hoş tesadüf, yukarıda cüzdanımı unutmuştum, alayım, şapka da bulayım.»

Arkadaşlarından ayrıldı ve merdivenleri dörder dörder çıkarak yukarı koştu. Eski şapkasıyla, bir cüzdan aldı. Sonra, kirli çamaşırlarının içinde duran bir bavul büyüklüğündeki sandığı aldı. Aşağı iniyordu ki, kapıcı kadın seslendi:

«Mösyö de Courfeyrac?»(**)

(**) De: Fransızcada soyadları önüne konulan bir soyluluk eki. Daha önceki kitapta aslında Courfeyrac'ın adının de Courfeyrac olduğunu ancak kendisinin bu soyluluk ekini kullanmadığını söylemiştik.

«Adınız ne sizin?» diye sordu delikanlı, kapıcıya.

Beriki şaşkın gibiydi:

«Bana Veuvain Ana derler!»

«İyi, bir daha beni Mösyö de Courfeyrac diye çağırırsanız, ben de sizi de Veuvain Ana, diye çağırırım. Peki ne oldu? Benden bir şey mi isteyecektiniz?»

«Bir ziyaretçiniz var.»

«Kim?»

«Bilmiyorum.»

«Nerede?»

«Odamda bekliyor.»

Courteyrac vakit yitirmek istemiyordu: «Hay kör şeytan!» dedi.

Kapıcı:

«Tam bir saattir sizi bekliyor.»

Tam o sırada sıskacık bir işçi göründü. Solgun yüzünde çiller vardı, üzerinde eski bir

gömlek ve dizleri yamalı kadife bir pantolon vardı. Aslında erkek kılığına girmiş bir kıza benziyordu. Kapıcının odasından çıkan bu işçi kılıklı gencin sesi de kadın sesine benzemiyordu.

«Mösyö Marius'le görüşmek istiyorum.»

«Burada değil.»

«Akşama döner mi?»

«Bilemiyorum,» diyen Courteyrac ekledi:

«Ben asla dönmeyeceğim.»

Ziyaretçi ona aksice bakarak:

«Neden?»

«Çünkü...»

«Nereye gidiyorsunuz?»

«Size ne?»

«Sizin şu bavulunuzu taşımamı ister misiniz?»

«Ben barikatlara gidiyorum.»

«Ben de gelebilir miyim?»

«Sen bilirsin. Sokak serbest, kaldırımlar da herkesin.»

Koşarak arkadaşlarının yanına gitti. Onlara yetiştiğinde, elindeki sandığı taşıması için, içlerinden birine uzattı. On beş dakika sonra o zayıf delikanlının da ardı sıra geldiğini gördü.

Böyle bir topluluk her yere gidemez, onlar rüzgârın üflediği yaprak kümeleridir. Saint-Merry'yi geçtiler ve nasıl olduğunu bilmeden kendilerini Saint-Denis Sokağında buldular.

ON İKİNCİ KİTAP CORİNTHE

1 CORİNTHE'İN KURULUŞU

Bugün, Rambuteau Sokağına Heller tarafından giren Parisliler, tam sağda, Mondetour Sokağının karşısında, bir sepetçi dükkânı görür. Kapısının üstüne levha yerine, imparator Napoleon'a benzeyen biri ve şu yazı vardır:

Napoleon tamamen kamıştandır.

Bunu görenler, aynı dükkânın otuz yıl kadar önce tanık olduğu o müthiş sahneleri hayal edemezler.

Corinthe isimli ünlü meyhane, işte bu sokaktaydı.

Burada kurulan ve Saint-Merry barikatının kurulmasından sonra gözden düşen o barikata dair söylenenlerin çoğu hâlâ belleklerdedir. Bugün tam bir karanlığa gömülen o barikattan, Chanverrie Sokağı barikatından biraz söz etmek istiyorum.

Söyleyeceklerimizin anlaşılması için, Vaterloo konusunda kullandığımız o basit çareye başvuracağız. O yıllarda, Saint-Hustache burnuna yakın evleri gözünde canlandırmak isteyen ler, üst yanı Saint-Denis, alt yanı Hallere inen Grande-Truandrie Sokağıyla Chanverrie sokakları arasındaki «N» harfini göz önüne getirsinler. Eski Mondetour, bu üç çizgiyi dikine kesiyordu. O kadar ki dört sokağın oluşturduğu labirent hal ile Saint-Denis Sokağı arasındaki yüz kulaçlık (metre hesabıyla iki yüz metre) bir alanda yedi evden oluşan adacıkları içeriyordu. Her biri diğerinden farklı büyüklükte olan bu evler, bir inşaaat alanına yığılmış taşlar gibi birbirlerinden epey dar aralıklarla ayrılmıştı.

Küçük aralık demeliyiz, çünkü burası için başka sözcük bulmak çok zor. Sekiz katlı yıkıntılarla çevrili bulunurdu buralar. Evler o kadar virandı ki, Chanverrie ve Petite-Truandrerie sokaklarındaki bu harabelerde evlerin önyüzleri bir evden diğerine kalaslarla desteklenmişti. Sokak epey dar ve kenardan akan o çamurlu dere o kadar genişti ki, oradan geçenler, sürekli ıslak kaldırımlarda dikkatle yürümek zorunda kalırlardı. Buradaki dükkânlar da sıkıntı verici oldukları için, mahzenlere benzerdi, demir çemberli irice parke taşları, bir sürü moloz, çok eski demir parmaklıklı kapılar, bu yolu çok eski zamanlardan kalmış gibi gösterirdi. Fakat Rambuteau Sokağı bütün bunları sildi.

Şu Mondetour ismi da buraya epey uygundu doğrusu (dönemeç). Yolun büklümlerini hiçbir isim bu kadar iyi tanımlayamazdı.

Biraz ilerde, bu büklümlere, Pirpuette Sokağında tekrar rastlardınız. Bu sokak da, Mondetour Sokağıyla kesişirdi.

Saint-Denis Sokağından Chanverrie Sokağına giren herhangi biri, yolun daraldığını fark eder ve bir huniye girmiş gibi olurdu.

Epey kısa olan bu sokağın diğer ucunda geçidin karşı taraftan kesildiği görülürdü. Sayısız evler yolunu keser ve yaya kendisini bir çıkmazda hissederdi.

Fakat solda, gireceği yerleri görüp, rahat bir soluk alırdı. Bu iki karanlık aradan biri

Prencheurs, diğeri ise Mondetour sokaklarına açılırdı. Bu çıkmaza benzeyen sokak bitiminde, sağdaki hendekte, ev yüzeyinden daha basık bir sokakta, burun gibi sivri bir ev görülürdü.

İki katlı olan bu evde, üç asırdan beri, bir meyhane vardı. Bu sıkıntılı izbede, meyhane mutluluk içinde varlığını sürdürürdü. O kadar ki ünlü ozan, koca Theophile, meyhanenin tarihinden şu hüzünlü dizelerle söz eder:

Orada görülür kemikleri

İntihar eden biçare âşığın.

İşleri iyi giden bu meyhanede çağlar boyunca, babalar burayı oğullarına devretmişti.

Mathurin Régnier(*) zamanında, buranın ismi «Pot Aux Roses»(**) idi, yani «gül saksısı». O zamanlarda kelime oyunları ve bulmacalar moda olduğundan, levhada pembe boyalı bir direk resmi vardı. Geçen asırda, günümüzün zorlu eleştirmenleri tarafından küçümsenmiş fantastik bir ressam olan Notorie, ozan Regnier'nin sarhoş olduğu o masada kaç kez sarhoş olmuş ve meyhaneciye beslediği sevgiyi göstermek için, pembe direğe bir üzüm salkımı resmi çizmişti. Bu buluştan gururlanan meyhaneci hemen levhayı değiştirmiş ve salkımın altına şunları çizdirmişti: «Corinthe Üzümü»(***) Yunanistan'da Corinthe şehri, nefis üzümler yetiştirmekle ünlenmişti. O günden sonra, meyhanenin ismi «Corinthe» oldu. Sarhoşlar için bazı kelimelerin yarısını yutmak epey alışıldıktır. Bu nedenle, oraya bir daha Poteau Rose denmedi.

(*) Mathurin Régnier: Fransız şair ve eleştirmen.

(**) Fransızcaya has bir kelime oyunu: Pot Aux roses ile Roteau rose (pembe direk)in okunuşu aynıdır.

(***) Corinthe Üzümü: Fransızca, Au raisin de Corinthe.

Meyhanenin ismi bir daha değişmemek üzere Corinthe olacaktı. Ailenin son meyhanecisi olan Hucheloup Baba geleneği bilmemekle birlikte, direği maviye boyamıştı.

Aşağı salonda tezgâh, ilk katta bilardo salonu vardı. Tavanı delen sarmal tahta bir merdiven, masalarda şarap, duvarlara sinen tütün dumanı, güpegündüz yanan mumlar, işte meyhane. Alt salondan mahzene, zeminden açılan bir kapıyla inilirdi. İkinci katta, meyhane sahibi Hucheloup ailesi yaşardı. Buraya, inşaatlarda kullanılan taşınabilir bir merdivenle çıkılırdı. Buranın tek kapısı salona açılan büyük kapıydı. Çatı altında iki küçük oda hizmetçi kızlar odasıydı. Mutfak da büyük salon gibi girişteydi.

Hucheloup Baba, belki bir kimyager olarak doğmuştu. Gerçek şu ki o çok iyi bir aşçıydı. Onun yerinde sadece içilmez, çok da nefis yemekler yenilirdi. Hucheloup sadece kendi meyhanesinde yenilen nefis bir yemek bulmuştu. Sazanbalığı dolması, tüten bir mum ya da XIV. Louis zamanından kalan bir gaz lambası ışığında, örtü yerine muşambayla kaplı bir masada yenirdi yemekler. Usta Hucheloup'un bu yemeğini tatmak

için çok uzaklardan kalkıp gelirlerdi. Meyhane patronu bir gün, yoldan geçenleri de bu yemeğinden haberdar etmek amacıyla, ince bir fırça ve siyah boya ve kötü bir gramerler, duvarına şunu yazmıştı:

Carpers Hogras: (Yağlı sazandolması)

Epey yağmurlu bir kış, sağanaklar ilk kelimedeki son harf olan «S»yi ve ikinci kelimedeki «G»yi silince geriye şu kaldı: Carpe ho ras(*)

(*) Latin şair Horatius'un (Horace-Horas, MÖ.658) sözleri. Carpe diem: Günü yaşa.

Kış ve yağmurların yardımıyla bir duyuru, düşündürücü bir teklife dönüştü.

Fransızcayı iyi bilemeyen Hucheloup Baba, Latince öğrenmiş ve kendisi de ayrımında olmadan, mutfaktan çıkma bir felsefe oluşturmuştu. İşin en hoş yanı ise, bu sözler bir de: «Meyhaneye gelin» anlamındaydı.

Bugün artık bunların izi bile yok. 1847 yılında Mondetour labirenti kazılmış ve o kadar değiştirilmişti ki, artık belki de yok olmuştu. Burası, Corinthe de Rambuteau Sokağının kazılarına gömüldü.

Değindiğimiz gibi, Corinthe dostlarımız olan gençlerin, Courfeyrac ile arkadaşlarının buluştukları yerdi. Burayı keşfeden Grantaire oldu. Şu sazandolması duyuruyla heveslenip girmiş ve oraya alışmıştı. Burada yenir, içilir, bağırılır, çok az para verilir, bazen de ödenmezdi. Hucheloup Baba, iyi biriydi.

İyi biri dediğimiz Hucheloup Baba, pos bıyıklı bir meyhaneciydi. Şamatacı ve eğlendirici biri.

Çoğu zaman somurtan meyhaneci, sanki müşterilerini korkutmak ister gibi bir yüz ifadesi takınır ve onlara bir şeyler sunarak değil de, onlarla hır çıkarmak istercesine hizmet ederdi. Fakat vurgulamak isteriz ki, oraya giren herkes konukseverce karşılanırdı. Onun bu tuhaf davranışları, en etkili reklamıydı. Gençler arkadaşlarını oraya sürüklerken: «Gel, gidip Hucheloup Baha'nın homurdanmalarını dinleyelim,» derlerdi.

Meyhaneci, gençliğinde eskrim hocalığı etmişti. Durup dururken çınlayan kahkahalar atardı. Gür sesliydi, sevimliydi. Aslında o acıklı görünümü altında komikti. En sevdiği şey çevresindekileri korkutmaktı. Tıpkı tabanca şeklindeki tabaklar gibi.

Aksıran bir gümbürtü.

Karısı Madam Hucheloup bıyıklı, alabildiğine çirkin bir kadındı.

Hucheloup Baba 1830'da öldü, sazanbalığı dolmalarının sırrı da onunla gömüldü. Zor avunan eşi meyhaneyi işletmeyi sürdürdü. Fakat mutfak bozuldu ve giderek mide bulandırıcı oldu. Aslında her zaman berbat olan şarap artık ağza sürülmezleşti. Yine de Courfeyrac ile dostlan, Corinthe'den el ayak çekmemişlerdi. Bossuet bunu, Hucheloup Baba'ya olan saygılarından yaptıklarını söylerdi.

Köylü bir kadın olan Hucheloup Ana, sürekli tıknefes, kılıksız ve korkunç bir kadındı. Köylü konuşmasını farklı diyalekle konuşuyordu. O köy anılarını ve kırlardaki anılarını

anlatmak için öyle kelimeler kullanırdı ki, dinleyenler sözlerinden bir şeyler çıkarmak için epeyce düşünürlerdi.

Meyhanenin bulunduğu kat, tabureler, arkalıksız oturaklar, sıralar ve masalarla dolu bir yerdi. Yetmez gibi, kırık dökük bir bilardo masası da vardı. O tavanı delen sarmal merdivenle çıkılırdı oraya. Tek ve dar bir pencereden ışık alan bu salon sürekli yanan gaz lambasına rağmen, yine de bir kümes kadar loştu. Alçı sıvalı duvarlarının tek süsü Madam Hucheloup'nun onuruna yazılı bir dörtlüktü:

On adımda afallatır, iki adımda korkutur,
O büyük burnunda sivri bir sivilce,
Her an düşecek gibi korkutur insanı.
Bir gün ağzına düşecek olması ne feci!

Karakalemle duvara yazılarlar bunlardı.

Bu tanıma uyan Hucheloup Ana, gün boyunca kadar bu dörtlüğü izler, sakin davranırdı. Başka isimleri bilinmeyen iki hizmetçi, Matelote ile Gibelote ona yardım ederlerdi. Masalara mavi şarap testilerini dizer ve aç gelen müşterilere farklı farklı yemekler taşırlardı.

Matelote tombul, eli maşalı ve kızıl saçlıydı. Hucheloup Baha'nın eski gözdesi olan Matelote mitolojik yaratıklar kadar çirkindi. Fakat hizmetçisinin her zaman hanımından sonra gelmesi gerektiğinden, daha az çirkindi.

Diğer hizmetçi Gibelotte ise, bembeyaz yüzlü, kırılacak kadar ince, gözleri mor halkalarla çevrili, göz kapakları şiş ve sürekli yorgun gibi dururdu. Sabah erken kalkan, en geç yatan da oydu. Herkese hizmet ederdi, diğer hizmetçiye bile, sessizce ve tatlı bir gülümseyişle, uyurgezer gibi gülümserdi.

Tezgâhın önünde bir ayna vardı.

Buraya girmeden önce, kapının üstüne Courfeyrac'ın tebeşirle yazdığı şu dize okunurdu:

«Gücün varsa dostlarına yemek ısmarla, cesaretin varsa kendine.»

2 SEVİNÇLERİN BAŞLANGICI

Değindiğimiz gibi «Laigle de Meaux» yani Bossuet, daha çok Joly'nin evinde kalırdı. Kuşun bir dala konması gibi, o da orada bir yuva bulmuştu, iki arkadaş beraber yiyor, içiyor, uyuyorlardı. Her şeylerini paylaşıyorlardı, hatta Jolly'nin sevgilisi olan Musichetta'yı bile bir parça bölüşür gibiydiler. 5 Haziran sabahı her zamanki gibi, Corinthe'e kahvaltı etmeye gittiler. Joly nezle olmuştu, Bossuet'nin paylaşmaya hazırlandığı bir nezle. Laigle'nin giyecekleri eskimişti fakat Joly iyi giyinmişti.

Sabahın dokuzunda meyhanenin kapısından içeri dalıp ilk kata çıktılar.

Matelote (Balık yahnisi) ve Gibelote (Tavşan yahnisi) karşıladı onları.

Laigle yemekleri söyledi:

İstiridye, peynir ve jambon.

Masaya geçtiler.

Meyhane bomboştu; ikisinden başka müşteri yoktu.

Joly ile Laigle'yi hemen tanıyan Gibolette, masaya bir şişe şarap koşturdu.

Henüz istiridyelerini yemeye başlamışlardı ki, merdivende bir müşteri daha göründü ve bir ses:

«Geçerken mis gibi Brie peynirinin kokusunu aldım. Geliyorum.»

Grantaire idi bu.

Gibolette onu da görünce iki şişe şarap daha koşturdu.

Masada üç şişe şarap vardı.

Laigle, Grantaire'ye:

«Bu iki şişeyle ne yapacaksın?»

«Bu da soru mu dostum? Ne de safsın. Ne mi yapacağım, içeceğim tabii ki. Hiç kimse iki şişe şaraba şaşırmaz...»

Diğerleri yemeye başlamışlardı, Grantaire içmeye başladı. Yarım şişe hemen boşaldı.

Laigle tekrar sordu:

«Midende bir delik mi var acaba?»

Grantaire:

«Neden olmasın?» dedi. «Senin dirseğinde var ya.»

Şarabını son yudumuna dek içtikten sonra ekledi:

«Hey, baksana ağıtlar kartalı, elbisen çok eski.»

Bossuet:

«İyi ya, elbisemle ben daha rahat geçiniyoruz. Hiçbir şey eski bir elbise kadar rahat olamaz, o benim bütün kıvrımlarımı aldı, hiçbir hareketimi engellemiyor, ağırlığını bile hissetmiyorum, beni ısıttığında fark ediyorum onu sadece. Eski elbiseler de tıpkı eski arkadaşlar gibidir.»

Joly de söze katılıp:

«Tabii ya eski elbise, eski dost demek.»

Laigle:

«Grantaire sen caddeden mi geldin?»

«Hayır.»

«Joly ve ben kafilenin geçişini gördük de.»

Joly:

«Çok güzeldi.»

Laigle:

«Aman Tanrım! Bu sokak ne kadar tenha. Burada insan Paris'in allak bullak olduğundan nasıl kuşkulanabilir? Boşuna değil, eski yıllarda burası Manastırlar Mahallesiymiş. Manastırlar sanki ot gibi yerden yükselmişlerdi. Her tarikatın manastırı vardı, Ayakkabılı gezenler, yalınayak gezenler, başları traşlılar, sakallılar, gri, kara ya da beyaz cüppeliler, papazlar. Fransiskenler, Minimler, Gaqucinler, Carmelar, Küçük Augustinler, Büyük Augustinler, Yaşlı Augustinler. Breul ve Sauval bunun listesini çıkarmışlardı. Evet Rahip Labeuf de... Karınca yuvaları gibi manastırlar!..»

Grantaire onu susturdu:

«Aman papazları boş ver, kaşındırıyorlar.»

Daha sonra:

«Eyvah! Kokmuş bir istiridye yuttum, yine sinirlerim gerildi. İstiridyeler bayat, hizmetçiler çirkin, insan denilen yaratıktan iğreniyorum. A, demin, Richelieu Caddesinden, kütüphanenin önünden geçtim. Ah Tanrım, kitaplık dediğimiz şu istiridye kabukları yığını da iç kaldırıcı. Düşünmesi bile korkunç. Kâğıt ve mürekkep bolluğu, sayısız taslak. Bütün bunları kim kaleme almış olabilir? İnsanın tüysüz, iki bacaklı bir yaratık olduğunu hangi aptal söyledi?

«Daha sonra, rastgele tanıdığım, hoş bir kıza rastladım. Bahar gibi iç açıcı bu kız, Floreal (mayıs ayı) ismini taşımaya layıktı. Bir de baktım ki, güzel kızın bu sabah başı göklere yükselmiş... Niye mi? Çünkü bir banker, göbekli ve çiçekbozuğu yüzlü, zengin bir banker, ona yardım etme yüceliğinde bulunmuştu. Ah ne yazık, kadın denen yaratık, kedilerin kuş ve farelere tuzak kurması gibi, paralı adamların yolunu bekler! Bu sürtük, iki ay öncesine kadar, iffetli, aklı başında bir kızdı. Çatı katındaki odasında şarkılarla uyanır, gün boyu dikiş diker, korse imalatçıları için, bakırdan halkaları korse iliklerine takardı. İğnesiyle geçimini kazanır, küçük bir somyada yatar, çiçeklerini sular, kafesteki kuşunu beslerdi. Bu küçük mutluluklarla kalırdı. Fakat ansızın müthiş bir değişim, tek bir gecede bu uslu kız, dişi bir banker haline gelmiş. Ona bu sabah rasladım. Beni epeyce üzen şey, onda hiçbir değişimin olmaması. Yine eskisi gibi güzel ve masumdu. Şu bankerin geçişi, onda en küçük bir iz bile bırakmamış. Bu bakımdan çiçekler, kadınlar kadar talihli değil. Tırtıllar onların taç yapraklarını bozar. Ah Tanrım, artık dünyada namus kavramı da mı kalmadı? Aşkı simgeleyen mersin çiçeğini, savaş simgesi defne dalını, barış simgesi zeytin dalını, Adem Baba'yı çekirdeğiyle neredeyse boğacak olan elmayı, etekliğin dedesi olan incir yapraklarını, sözlerime kanıt olarak gösterebilirim...

«İnsan hakları ise, hak nedir bilir misiniz? Kuru gürültü. Galyalar Cluse'ye göz koymuşlardı, Romalılar Cluse'yi korudular, Galyalılara Cluse'den ne fenalık gördüklerini sordular. Brennus: 'Albe'nin size ne zararı dokundu ki, Fidene ne yaptı? Volsqueların, Şahinlerin, ne kötülüklerini gördünüz? Onlar komşularınızdı, tıpkı Cluse'nin bize komşu olması gibi. Biz de komşuluk kavramını sizin gibi anlıyoruz. Siz Albe'yi aldınız, biz Cluse'yi neden almayalım?' Roma kükredi: 'Hayır Cluse'yi alamazsınız!..' Brennus Roma'yı aldı ve onlara kahrolsun yenilenler diye haykırdı, işte Hak bu. Şu fani dünyada gökler bile av kuşlarıyla dolu.»

Grantaire kadehini Joly'ye verdi, delikanlı doldurdu, Grantaire tek yudumda içti ve sanki hiçbir şey olmamış gibi sürdürdü:

«Romayı alan Brennus bir kartal, şu alımlı işçi kıza sahip çıkan banker de bir kartal. Her ikisinin de de utançtan haberi yok. Bu nedenle hiçbir şeye inanma, tek gerçek: İçmek. Siyasal inançlarınız ne olursa olsun, ister şu Uri kantonunun cılız horozundan yana olun, ya da Gloris Kantonunun besili horozunu tutun, önemi yok. İçin, işte tek gerçek. Siz demin caddeden kafileden filan söz ediyordunuz ya, demek, yine bir ihtilal olacak. Yüce Tanrı'nın buna bir çare bulamamasına ne yalan söyleyeyim epeyce şaşıyorum. Hiç usanmadan olayların akışını kolaylaştıracak. Bir terslik çıktı, bir sorun belirdi, haydi hemen bir devrim. Tanrı'nın elleri, bu yağlıkaraya mı bulanacak? Onun yerinde olsam, daha kısa yoldan giderdim. Her dakika makineyi kurmaz, insanları daha sertçe yönetirdim. Olayları ilmiklerle örüp, her an ipliğin kopmasına izin vermezdim. Yedek parça bulunduracağım gibi, o kadar olağanüstü yücelikte bir program da istemezdim. Sizin gibilerinin şu gelişme olarak adlandırdıkları kavram, bir motorla yürür, insanlar ve olaylar. Fakat ne yazık ki, arada bir kayırma da gerekli oluyor. İnsanlarda olduğu gibi, olaylarda da olduğu gibi, sıradan bir tabur yetişmez. İnsanların arasında dâhilerin olmaları, ne kadar gerekliyse, olayların içinde zaman zaman devrimler oluşmalı. Büyük olgular kanundur, olaylar dizgesi bunsuz yapamaz. Kuyruklu yıldızların, arada sırada görünmelerinden, göklerin de arada bir sahnede oyunculara ihtiyaç duyduğu izlenimine kapılırız. Yukarıda ve aşağıda bunca sıkıntı, göklerde ve yeryüzünde bunca pintilik, tek bir arpa tanesi bulunmayan kuştan tut da, yüz bin franklık geliri olmayan bana kadar. Çok eskiyen insanlık yazgısını, ipliği eksik ve yırtılmaya hazır krallık yazgısını bile, örneğin, Conde Prensi. Zenith'in bir yırtığından oluşan o kış aylarında, buz gibi rüzgârların estiği günlerde pılı pırtı arasında görülen o kalabalık, yalancı incilere benzeyen o çiğdemleri, yapay elmaslara eş o şebnem, insanlığı kopuk, olayların yamalı oluşlarını görmek, güneşte bunca fazla leke görmek, her yerde bu kadar yoksulluk görmek beni kuşkulandırıyor. Evet dostlar, korkarım, Tanrı da varsıl değil. Evet tanrıları da görünüşlerine göre tanımlamalı. Gökyüzünün o altın yaldızları altında, epey döküntü bir evrimin uzandığına eminim. Evet yaradılışta da iflas var. Sabahtan beri, günün doğmasını bekliyorum. Güneş görünmedi ve bütün gün görünmeyeceğine iddiaya girerim. Her şey bozuk, her şey kötü, hiçbir şey âhenkli değil. Ben de şu alçak dünyada, karşıt olmaktan yanayım. Her şey kötüye gidiyor, dünya çok kötü. Tanrı isteyene vermez, istemeyenlerde gani gani. Şu kel Laigle de Me- aux'yu görmek de beni üzüyor. Bu kel kafayla akran olmak beni utandırıyor. Aslında ben eleştiriyor, fakat aşağılamıyorum. Yüce Tanrı, saygılar sana.

Ey Olympos'un bütün azizleri, cennetin bütün ilahları, size yemin ederim ki, ben Paris'te yaşayacak biri değildim. İki raket arasında habire fırlatılan bir top gibi olan bu hayatı ben istemedim. Ben bir Türk olmayı isterdim, bütün günü dansözlerin şu Mısır'ın ayartıcı rakslarını izlemekle geçirmek isterdim, namuslu bir erkeğin hayallerini süsleyen, Doğu danslarını izlemek için yaratılmak isterdim. Ya da Beaucelı bir köylü, Venedikli bir asil, çevresi güzel kızlarla dolu genç bir asil olabilirdim.

«Çitlerinin üstünde, yani sınırları üzerinde çoraplarını kurutmakla vakit geçiren önemsiz bir Alman prensi de olabilirdim. İşte ben böylesi yazgılar için doğmuştum. Evet, Türk olmak isterdim dedim, ah güzel kadınlarla dolu saraylar, odalıkların hizmet ettikleri cennet. Evet, işte bu sözlerden sonra bir daha içmek için üsteleyeceğim. Dünya bir zırvalık toplamı, duyduğuma göre çarpışacaklarmış. Bütün aptallar yaralanıp burunlarını ve dişlerini kırdıracaklar. Yılın bu en hoş zamanında, bunun ne anlamı var ki? Halbuki kollarına alımlı bir kız alıp, kırlarda o mis gibi kekik kokularını içine çekmek varken. Yüce Tanrım, şu insanoğlu ne kadar ahmak. Demincek bir antikacıda gördüğüm kırık bir fenerden esinlendim. İnsanlığa ışık verme vakti geldi geçiyor. Ah işte yeniden üzüldüm. Bütün bunlar bayat bir istiridye yemek ve bir devrimi hazmedememekten kaynaklanıyor. Ah şu fani dünya, şu köhne, çürük dünya, insan çalışır çabalar, kendini ve başkalarını öldürür ve her şeye alışır bir gün...»

Bu uzun sözlerden sonra Grantaire hak ettiği bir öksürük krizine tutuldu.

Joly bir şey söylemiş olmak amacıyla:

«Ha,» dedi, «yeri gelmişken, Marius âşıkmış.»

Laigle:

«Kime?» diye sordu. «Tanıyor musun?»

«Hayır.»

«Hayır mı?»

«Hayır dedim ya!»

Grantaire bir konu daha bulmuştu:

«Marius'ün aşkları. Bunu tahmin etmek kolay. Marius bir sis olduğuna göre, kendisine bir buhar bulmuştur. Marius şairler kuşağından. Şair demek ise kaçık demektir. Marius ve onun Marie'si, Maria, ya da Mariette veya Marion'u, kim bilir ne eğlenceli bir ikili olurlar. Bunu görür gibiyim. Öpüşmeyi bile unuttukları dalgınlıklar. Dünyada epey terbiyeli, fakat sonsuzlukta birleşen ruhlar. Onlar duyuları olan ruhlardır. Yıldızlarda sevişebilirler.»

Grantaire ikinci şişeye başlamıştı ve sonraki söylevine başlayacaktı ki, merdivenden başka birinin çıktığı görüldü. Bu on yaşından küçük, pılı pırtı içinde, narin yapılı, solgun yüzlü bir tilki gibi sivri burunlu, parlak gözlü, gür

saçlı, neşeli görünen bir çocuktu. Siyah saçları yağmurdan ıslaktı.

Onlardan birini tanımayan çocuk, rastgele Laigle'e dönüp:

«Mösyö Bossuet siz misiniz?»

«Evet, ismim bu, ne istiyorsun?»

«Demin yolda gördüğüm uzun boylu sarışın bir genç, bana Hucheloup Ana'yı tanır mısın diye sordu. Evet dedim. Charvrerie Sokağındaki meyhanecinin dul eşi. Bana şöyle dedi: Oraya git ve orada bulacağın Mösyö Bossuet'ye: ABC de. Bu size edilen bir şaka değil mi? O delikanlı, bana on metelik verdi.»

Laigle yanındakine döndü:

«Joly bana on metelik ver. Haydi Grantaire sen de on meteliği çıkar.»

Genç adam topladığı o yirmi meteliği çocuğun eline bıraktı.

Çocuk:

«Teşekkür ederim, efendim,» dedi.

Laigle:

«İsmin ne?»

«Navet, Gavroche'un arkadaşıyım.»

Laigle:

«Bizimle kal,» dedi.

Grantaire:

«Bir şeyler ye.»

Çocuk teklifi geri çevirdi:

«Hayır, kafilenin başındayım. 'Kahrolsun Polignac!' diye bağıran benim.»

Epey saygılı bir selam vermeye öykünmek ister gibi, ayağını usulca arkaya uzattı ve sürüyerek gitti:

O gider gitmez, Grantaire:

«İşte tipik bir haylaz. Onlar çeşit çeşittir. Noter yumurcak, ona yardımcı yazman denilir, fakat esasen getir-götür işlerine bakar. Aşçı yumurcak, fırıncı yumurcak, uşak yumurcak, gemici yumur

cak, asker yumurcak; ressam yumurcak; alsatçı yumurcak; saraylı yumurcak; Kral yumurcak; bir de ilahi yumurcak.»

Bu arada Laigle, çocuğun sözlerini yorumladı:

«ABC, yani Lemarque'ın cenazesi.»

Grantaire:

«O uzun boylu sarışın, hani şu bizim Enjolras, sana haber veren o olmalı!»

«Gidecek miyiz?» diye sordu Bossuet.

Joly:

«Baksana, aralıksız yağmur yağıyor, aslında ateşe girmeye yemin içtim fakat suya değil. Nezlemi de ağırlaştırmak istemem.»

Grantaire:

«Ben de kalıyorum,» dedi. «Cenazeye gitmektense öğle yemeğini tercih ederim.»

Lagile:

«Yani, kalıyoruz. O zaman içelim. Zaten cenazeye gitmemek isyana katılmamak değil ki.»

Joly:

«Kuşkusuz, onu asla kaçırmam!»

Laigle:

«Ya, demek şu 1830 Devrimi'ne biraz rötuş yapılacak, aslında ahali de sıkılmaya başlamıştı, koltukaltı hayli daralmıştı.»

Grantaire:

«Sizin devrimleriniz vız gelir tırıs gider. Aslında benim hükümetle çekişmem yok. Pamuklu bir başlığa sarılı bir taç, şemsiyeye dönüşen krallık asası. Baksanıza, aklıma iyi bir benzetme geldi. Gün, tam Louis-Philippe'e uygun, krallığını iki biçimde kullanır, halka asasını gösterir, yağmurdan korunmak için göklere şemsiye açar.»

Meyhane kararmıştı, gökyüzünü dolduran koyu bulutlar gündüzü geceye çevirmişti. Meyhanede kendilerinden başka müşteri olmadığı gibi, sokaklar da tenhaydı, herkes olanı biteni izlemeye gitmişti.

Bossuet:

«Yüce Tanrım zindan gibi karanlık! Gece mi gündüz mü? Göz gözü görmüyor, he Gibelotte bize mum getir,» diye bağırdı.

Grantaire epey endişeli görünüyor ve ara vermeden içiyordu. «Enjolras fikirlerimi ciddiye almıyor, beni yok sayıyor, kendi kendine Joly hasta, Grantaire de alkolik dedi ve Bosseut'yi çağırdı. Navet'yi bu nedenle ona gönderdi. Ama beni almaya gelse, severek giderdim, onun ardı sıra. Keyfi bilir, oh olsun ona, ben de onun törenine katılmıyorum.»

Bu karara varıldıktan sonra, Bossuet, Joly ve Grantaire yerlerinde kaldılar. Akşam üstü saat ikide masa boşalan şişelerle doluydu. İki mum yanıyordu; biri küflü bir bakır şamdanda, diğeri çatlak bir şişede. Grantaire Joly ile Bossuet'ye habire içiriyordu. Bossuet ve Joly de onu keyiflendirmeye uğraşıyordu.

Grantaire şimdi, ölü bir hayal pınarı olan şarabın ötesine geçmişti. Ciddi sarhoşların katında şarap bir değer taşır. Sarhoşluk döneminde bir «karabüyü», bir de «beyazbüyü» vardır. Şarap sadece beyazbüyüdür. Grantaire cesur bir hayalciydi. Önünde açılan bir sarhoşluk uçurumunun karanlığını, onu korkutacağına büyülerdi.

Artık şişeleri bırakmış, o irice kupayı kavramıştı. Kupa da uçurum demektir. Elinin altında ne afyon, ne de haşhaş olan genç adam, kafasını gölgelerle doldurmak için ispirtonun, İngiliz birası ve absent karışımına yönelmişti ki, bu da korkutucu ve abartılı miskinliğe neden olur.

Evet, ruhun mermisi bu üç karışımla oluşur, bu üç karanlık ilahi kelebekleri boğar ve zarlardan oluşma bir sisten meydana gelen o belirsiz yarasa kanadında üç sessiz cadı belirtrir: Kâbus, Karanlık ve Ölüm. Bunlar deliksiz uyuyan Psychee'nin(*) üstüne abanırlar. Fakat Bosseut hazin hale henüz düşmemişti. Bossuet ile Joly de ona keyifle karşılık veriyorlardı. Kadeh tokuşturuyorlardı. Grantaire düşüncelerinin ve sözlerinin abartısına hareketlerinin saçmalığını da katıyordu. Sol yumruğunu dizine koyuyor ve iskemlesinde ata biner gibi oturup, koluyla bir açı oluşturmuş, boyunbağı çözülmüş, dolu kadehi bir elinde, o tombul hizmetçiye, Matelote'a şu muhteşem söylevi verdi:

(*) Pyschee: Aşk ilahı «Amor» tarafından sevilen saf kız. Sayısız yıkımın ardından, ilahi aşkla birleşen insan ruhunu simgeler.

«Saray kapıları açılsın ve herkes Fransız akademi üyesi olsun ve Madam Hucheloup'a sarılmaya hak kazansın.»

Sonra Madam Hucheloup'ya döndü :

«Ey antik ve adanmış kadın, yaklaş, yaklaş da seni izleyeyim!»

Joly hizmetçilere:

«Hey Gibelotte ve Matelote artık Grantaire'ye içki getirmeyin. Korkunç para harcadı, bu sabahtan beri, iki frank seksen santimlik içti.»

Grantaire:

«Kim benden izin almadan göklerdeki yıldızlarla masayı donattı?»

Bossuet epey kafayı bulmuş olmasına karşın, sakindi. Pencere pervazına ilişmiş, başını ve sırtını yağmura verip arkadaşlarına bakıyordu.

Derken sokakta bir gürültü ve ayak sesleri duyuldu. «Silah başına!» denildi ve Saint-Denis Sokağıyla, Chanvrerie Sokağının tam sapağından gelen Enjolras'ı gördü. Elinde bir tüfekle, önden yürüyordu, ardından eli silahlı Gavroche göründü. Feuilly kılıcını yukarıda sallayarak göründü. Courfeyrac da kılıcını kaldırmıştı, Jean Prouvaire de süngüsünü yukarı kaldırmıştı. Combeferre elinde tüfek ve Bahorel de karabinası omuzunda ve artlarında silahlı ve öfkeli bir kalabalık.

Meyhaneye epeyce yaklaşmışlardı, aralarında birkaç metrelik mesafe vardı. Bossuet elini boru yapıp:

«Courfeyrac! Courfeyrac!» diye seslendi.

Seslenmeyi duyan Courfeyrac, Chanvrerie Sokağına birkaç adımda geldi ve ona, «Ne istiyorsun?» dedi. Beriki: «Nereye gidiyorsun?» diye sordu.

Courfeyrac:

«Barikat kurmaya!»

«Öyle mi? O zaman barikatını buraya kur, yer epey uygun.»

Courfeyrac:

«Haklısın,» dedi.

Courfeyrac'in işaretiyle kafile Chanvrerie Sokağına seyirtti.

3 GRANTAİRE'YE KARANLIK ÇÖKÜYOR

Sahiden daha elverişli bir yer bulunamazdı. Genişleyen sokak ağzı ve çıkmaz gibi daralan sokağın nihayeti. Corinthe Meyhanesi orada bir daralmaya meydan verdiğinden, Mondetour Sokağı sağ ve soldan kapatılmaya uygundu, buradan hiçbir saldırı gelemezdi, ama tam karşılarına gelen Saint-Denis Sokağı açıktaydı. Bossuet sarhoş olmasına rağmen, savaşta pişmiş bir Annibal gibi, epey isabetli bir yorum yapmıştı.

Topluluğun görünmesi, sokakta bir korku havası estirdi. Bütün yayalar çarçabuk kayboldular. Dipteki dükkân ve tezgâhlar, kapılar ve panjurlar hemen kapatıldı. Yaşlı bir kadın o kadar korkmuştu ki, çamaşır asmak için önünde iki direk olan penceresini bir yatakla kapattı. Sadece meyhanenin kapısı açıktı, bu da kalabalık oraya saldırdığı içindi.

Madam Hucheloup:

«Yüce Tanrım!» diye göğüs geçirdi.

Bossuet aşağıya, Courfeyrac'ın yanına seyirtti.

Joly pencereden sarkıp:

«Hey Courfeyrac, şemsiyeni alsaydın keşke, hastalanacaksın!» dedi.

Bu arada, birkaç dakikada, meyhane cephesindeki demir parmaklıktan, belki yirmi çubuk çıkarılmış, sokakta on kulaçlık bir yerden kaldırımlar sökülmüştü. Gavroche ve Bahorel yoldan geçen ve Anceau isimli bir kireç fabrikatörünün arabasını devirmişlerdi. Arabanın içinde üç fıçı kireç vardı, bunları da taşlar arasına yerleştirip, bir duvar yaptılar.

Enjolras, şarap mahzeninin kapağını açmıştı ve dul Madam Hucheloup'nün bütün boş şarap fıçılarıyla, o alçı barikatı pekiştirdi. İnce işlerin ustası olan Feuill, yelpazelerin incecik çubuklarını tutturmaya alışkın parmaklarıyla, fıçıları arabayı, kocaman taş yığınlarını alçıya bulayıp desteklemeye çalıştı. Bu kaldırım taşları, nereden ve nasıl alınmıştı, bilen yoktu. Yandaki bir evin pencerelerinin destekleri olan birkaç kalas da çıkarıldı, fıçıların üstüne kapatıldı. Bossuet ile Courfeyrac başlarını geriye döndürdüklerinde, yolun yarısının adam boyundan yüksek bir duvarla kapatıldığını gördüler. Yıkarak bina kurmakta hiçbir el, halkın eli ölçüsünde hünerli değildir.

Matelote ile Gibelote da çalışanlara katılmışlardı. Gibelote o süprüntüleri taşıyarak yardım ediyordu. Yorgunluğunun barikata faydası vardı. Tıpkı müşterilere hizmet eder gibi, o mahmur haliyle harç ve moloz taşıyordu.

İki kır atın koşulduğu bir omnibüs yolun ucundan geçti. Bossuet o duvardan atlayıp, arabacının ardından gitti ve yolcuları kaldırıma indirip, kadınlara el uzatarak yardım etti, arabacıyı savdı ve arabayla atları dizginlerinden çekip barikatın önüne geldi.

«Yolcu arabaları Corinthe önünden geçmemeli,» dedi.

Bir an sonra serbest kalan atlar, Mondetour Sokağında kayboldular. Yere yatırılan araba, yolu kapattı.

Neye uğradığını şaşıran Hucheloup Ana birinci kata sığınmıştı. Etrafına görmeyen gözlerle bakıyor ve dudaklarına gelen bir sesle yineliyordu:

«Aman Tanrım! Nedir bunlar! Dünyanın sonu geldi!»

Joly kadının o tombul, kırmızı ve kırışık boynuna bir öpücük kondurdu ve Grantaire'ye dönüp:

«Dostum, bence bir kadının boynu en hoş yanıdır.»

O sırada heyecanın sınırlarını aşmak üzere olan Grantaire yukarı çıkan Matelote'yu elinden tutup beline sarıldı ve pencereden aşağı kahkahayla karışık şu sözleri söyledi:

«Matelote çirkin, o hayal edilen bir çirkinlikte, Matelote bir evham, bir hayal. İşte size onun doğuş sırrını bildireyim, gotik bir Pygamalion(*), katedral olukları yapardı. Üstleri canavar başlarıyla süslü bu oluklardan birine, bir gün âşık oldu ve aşk ilahından onu

canlandırmasını istedi. Hey vatandaşlar ona yakından bakın, saçlarının rengi Titien'in sevgilisinin saçları gibi kurşun renginde, fakat yine de o çok iyi kızdır. Ona kefilim.

(*) Pygamalion: Antik çağların yontucusu. Yaptığı bir heykele âşık oldu, Venüs tarafından canlandırılan Galatée isimli bu heykelle daha sonra evlendi

Her iyi kızda bir yiğit vardır. Hucheloup Ana ise, ihtiyar bir savaşçı. Bakın şu gür bıyıklarına, bunlar kocasından miras. Pos bıyıklı. O bir dişi atlıdır. Çok yiğitçe çarpışacaktır. Şu ikisi Hucheloup Ana ile Matelote bütün mahalleye nal toplatır. Evet, dostlar. Asitmargarik ile asitformik arasında, on beş aracı asitin bulunduğu ne kadar doğruysa, hükümeti devireceğimiz de o kadar doğru. Hem bu bana vız gelir. Matematik derslerine aklım hiç çalışmaz.

«Babam benden sürekli nefret etti. Ben yalnızca aşktan ve özgürlükten anlardım. Param olmadığından (böyle bir alışkanlığım olmadı hiç), ve yine bu nedenle hiçbir zaman da parasız kalmadım. Ama emin olun, eğer paralı biri olsaydım, dünyada yoksul kimse kalmazdı. Ah, dünya görürdü. Yüce Tanrım, neden sanki iyi kalpli insanlarla dolu keselere sahip olmazlar? Rostchild'in servetine sahip bir İsa peygamberi düşünün... Ne kadar iyilik yapardı? Matelote, sarılın bana. Siz hem tutkulu, hem de çekingensiniz. Bir kız kardeş öpüşünü bekleyen yanaklarınız ve bir sevgilinin öpüşlerini davet eden dudaklarınız var.»
Courfeyrac:

«Kapa çeneni, şarap fıçısına dönmüşsün!..»

Grantaire:

«Ben Toulouse Belediye Başkanı ve Toulouse Akademi üyelerindenim.»

Barikatın üzerinde ve elde silahla çevresini izleyen Enjolras o güzel ve ağırbaşlı yüzünü kaldırdı. Daha önce tanımlarken, onun bir kahraman ve dindar biri olduğunu söylemiştik.

O, eski zamanların kahramanı Leonidas ile Thermopyles savaşında öleceği gibi, tutucu Cromwel'le beraber Katoliklerin bulunduğu Drogheda şehrini hemen yakardı. Bağırdı:

«Hey dostum, git başka yerde sız. Burada sarhoşluğa izin yok, yalnızca coşkuya izin var. Barikatın onurunu kirletme!»

Onun bu hışmı Grantaire'de umulmadık bir etki bıraktı. Sonra, başından aşağı bir bardak soğuk su dökülmüş gibi hemen ayıldı. Kalkıp oturdu. Pencerenin

önündeki masaya dirseğini koyup, Enjolras'ın yüzüne çok sevecen bakışlarla baktı ve:

«Sözlerini ciddiye aldığımı biliyorsun,» dedi.

«Çek git buradan!»

«İzin ver de burada uyuyayım.»

Enjolras:

«Başka yerde uyu,» dedi.

Grantaire sevgi dolu, bulanık gözlerini ona çevirip:

«Bırak da ölünceye değin burada kalayım,» dedi.

Enjolras küçümseyerek:

«Grantaire sen inanç nedir bilmediğin gibi, düşünmek, istemek, yaşamak ve ölmek becerilerinden de mahrumsun!»

Grantaire ağıbaşlıca:

«Bekle ve gör!» dedi.

Anlaşılmaz birkaç şey daha geveledi, sonra başı masanın üstüne düştü. Deliksiz bir uykuya daldı.

4 HUCHELOUP ANAYI AVUTMAK

Barikata hayran olan Bahorel:

«Oh, ne iyi oldu, sokağı baştan sona kapattık...»

Bir yandan meyhaneyi yıkıp, bir yandan, dul Madam Hucheloup'yı avutmak isteyen Courfeyrac:

«Madam Hucheloup, geçen gün belediyenin size ceza verdiğinden şikâyet etmediniz mi? Gibelote pencereden bir battaniye silkeledi diye size ceza vermediler mi?»

«Ah benim iyi kalpli efendim, yoksa şu canım masamı da o korkunç setin içine mi atacaksınız... Evet, haklısınız hem o örtü, hem de çatı katından sokağa düşen bir çiçek saksısı yüzünden hükümet benden yüz frank aldı. Bu ne katlanılmaz bir haksızlık değil mi?»

«Hucheloup Ana, biz de sizin öcünüzü alacağız onlardan.»

Hucheloup Ana, bu sözlerden ne kazandığını iyi anlayamadı. Şu Arap kadın gibi, hoşnut olabilirdi sadece. Kocasından yok yere dayak yiyen kadın, ağlayarak babasına koşmuş ve gözyaşlarıyla, ondan intikam almasını istemişti. «Baba, göze göz, dişe diş, sen de buna karşılık ver!» Baba: «Kocan hangi yanağına vurdu?» «Sol yanağıma.» Baba o zaman kızının sağ yanağına bir tokat atıp: «Artık sevinebilirsin, git kocana söyle, o benim kızıma vurdu, fakat ben de onun karısını tokatladım!»

Yağmur kesilmiş, yeni gönüllüler gelmişti. İşçiler önlüklerinin altında bir fıçı barut, asit

şişeleriyle dolu bir sepet, iki ya da üç karnaval meşalesi, bir küfe dolusu da kralın şenliğinden kalan şenlik lambalarından getirmişlerdi. Bu şölen mayıs ayında verildiğine göre aradan fazla zaman geçmemişti.

Bu cephanelerin ve gereçlerin Saint-Antoine Mahallesindeki bir bakkal tarafından gönderildiği konuşuluyordu. Chanvrerie Sokağının o tek fenerini kırdılar. Saint-Denis Sokağındaki çevreye yakın bütün sokakların da fenerlerinin başına aynı şey geldi.

Enjolras, Combeferre ve Courfeyrac, kumandayı ele almıştı. Şu sırada Corinthe evine dayalı ve bir üçgen oluşturan iki barikat daha kurulmaya başlamışlardı. Barikatlardan iri olanı Chanvrerie Sokağını kapatıyor, diğeri Cygne Sokağı yönünden Mondetour Sokağını kapatıyordu. Epeyce dar olan bu son barikat sadece fıçılar ve kaldırım taşlarıyla yükseltilmişti. Yaklaşık elli işçi çalışıyordu, onlardan otuzu silahlıydı. Çünkü yoldan geçerken bir silahçıya girip ödünç almışlardı.

Bu grup ölçüsünde tuhaf görünümlü bir grup daha olamaz. Kimi yeleği andırır bir ceket giymiş, elinde bir süvari kılıcıyla iki eyer tabancası tutuyor, bir diğeri gömlekle çalışıyor, kolları sıvalı bu delikanlının başında yuvarlak bir şapka ve omuzlarından birinde de bir barutluk duruyordu. Bir diğeri dokuz yapraklı gri renkli kâğıttan bir göğüs zırhı oluşturmuş ve bir derici önlüğüyle silahlanmıştı. Aralarından biri avazı çıktığınca: «Sonuncusuna kadar öldürelim, sonra biz de süngü ucunda ölelim!» diye bağırıyordu. Bazıları süngüsüzdü. Başka biri ceketinin üzerine kırmızı iplikle: «kamu düzeni» örülmüş bir mermi çantası takmıştı. Çoğunda alay numarası olan tüfekler, birkaç şapka, iki-üç mızrak da hazırdı. Hepsi kravatsızdı. Her yaşta, her yüzde erkekler vardı. Solgun benizli gencecik delikanlılardan tutun, güneş yanığı liman işçilerine kadar. Hepsi arı gibi çalışıyor, bir yandan da, yorumlar yapıyorlardı. «Sabahın üçüne doğru yardım beklediklerini; bir alaya çok güvendiklerini... Paris'in isyan edeceğini...» anlatıyorlardı. Yalansız bir neşenin karıştığı bu konuşmalarla birbirlerine bağlanmışlardı. Kardeş gibilerdi, ama henüz birbirlerinin isimlerini bile bilmiyorlardı. Büyük tehlikelerin en güzel tarafı, yabancılar arasında bile bir kardeşlik oluşturmasıdır.

Mutfakta ateş yakılmıştı ve bir kalıpta güğümler, kaşıklar, çatallar meyhanenin gümüş ve kalaylarını eritiyorlardı. Bu arada içmekten de geri durmuyorlardı. Kapsüllerle iri domuz saçmaları şarap kadehleriyle masaları allak bullaktı.

Bilardo salonunda, Hucheloup Ana, Matelote ve Gibelote eski paçavraları yırtıp sargıbezleri yapıyorlardı. Korkan kadınların her biri farklı yüz ifadelerine bürünmüşlerdi. Biri sersemlemiş, diğerinin soluğu kesilmiş, üçüncüsü ise uyanık halde, ara vermeden çalışıyorlardı.

Onlara üç erkek de yardımcı oluyordu, saçlı sakallı bu güçlü üç isyancı, çamaşırcı kadınların parmakları gibi usta ellerle bezleri ellemeleri, meyhane kadınlarını titretmişti.

Courfeyrac, Combeferre ve Enjolras'ın ilgisini çeken, Billets Sokağı köşesinde gruplarına katılan o boylu boslu adam küçük barikatta çalışıyor ve epey yararı dokunuyordu. Gavrohce o büyük barikattaydı. Courfeyrac'ın evine gidip Marius'ü soran delikanlı ise yolcu arabasını durdurup yıktıkları anda kaybolmuştu.

Gavroche mutluluktan uçuyordu ve herkesi heveslendirmeye çalışıyordu. Geliyor, gidiyor, çıkıyor, iniyordu. Bir içgüdüsü mü vardı? Evet, sefaleti. Kanatları mı? Evet, sevinci. Gavroche, fırtına gibiydi. Her an onu görüyor, her yerden sesini duyuyorlardı. Havayı dolduruyor, her yanda beliriyordu. Onun bu her yerdeliği sıkıcı olmaya bile başlamıştı, ona durak yoktu. O büyük barikat onu sırtında hissediyordu. İpsiz sapsızları tedirgin ediyor, uyuşukları kışkırtıyor, yorulanları güçlendiriyordu. Düşünenlerin sabırlarını taşırıyordu fakat bazısını keyiflendiriyor, bazısını güçlendiriyor ve öfkelendiriyordu. Bir öğrenciyi eleştiriyor, bir işçiyi ısırıyor, duruyor, bekliyor ve tekrar oradan buraya seyirtiyordu... Gürültü ve gayretin üzerinde uçaşarak vızıldıyor, herkesi kışkırtıyor, herkesi sarsıyordu. Devrim isimli o posta arabasının sineği gibiydi.

O sonsuz hareketlilik, onun o küçük kollarında ve küçük ciğerlerinde gibiydi...

«Haydi, biraz daha moloz taşıyın, daha fazla fıçı, biraz da şeyden, hani var ya şu sıvadan, deliği kapatmak için. Şu sizin barikat epeyce küçük, yükselmesi gerekiyor. Üstüne bir şeyler daha getirin, her bulduğunuzu tıkın, evi yerle yeksan edebilirsiniz. Bir barikat, Gibou Ana için bir bardak çay gibi. Vay canına, işte camlı bir kapı.»

İşçiler:

«Delirdin mi? Cam kapı gerekmez.»

«Herkül bozmaları, camlı bir kapı bir barikatın en iyi şeyidir. Gerçi saldırmalarını önlemez fakat yine de, almak isteyenleri engeller. Siz hiç cam kırıklarıyla dolu bir duvardan elma aşırmayı denediniz mi? Gamdan bir kapıdan barikata tırmanmak, bunu yapmak isteyenlere duman attırır, ayaklarını yaralar. İşte cam bu kadar haindir. Haydi, hayal gücünüz sıfırmış dostlar!»

Bir yandan elindeki o horozsuz tabancaya yazıklanıyordu. Çalışanlara yalvarıyordu: «Bir tüfek, ne olur bana bir tüfek bulun! Neden kimse bana tüfek vermiyor ki?..»

Combeferre:

«Tüfek istiyorsun ha?»

Yumurcak hemen:

«Neden olmasın? X. Charles'ın tahttan indirilişinde, benim de bir tüfeğim vardı.»

Enjolras:

«Erkeklerin fazladan silahı olduğunda sana veririz.»

Gavroche ona döndü ve gururla:

«Ölürsen seninkini alırım,» dedi.

Enjolras:

«Haylaz!» dedi.

Gavroche:

«Acemi çaylak!»

Bu arada yolunu kaybettiği için oralarda dolanan züppe kılıklı birini gözüne kestiren çocuk:

«Haydi yiğidim buraya gelsenize, şu köhne Vatan Ana için bir şeyler yapmak istemez misiniz?»

Züppe koşarak uzaklaştı.

5 HAZIRLIK BAŞLIYOR

Zamanın gazeteleri Chanvrerie Sokağının «alınamayacak barikatı» için bir binanın ilk katına kadar yükseldiğini söylemişlerdi, aslında aldanıyorlardı. Barikatın boyu iki metreyi geçmiyordu ya da en fazla iki buçuk metreydi. Çarpışanların zaman zaman siperlenip saklanacakları veya üstten etrafı kolaçan edecekleri biçimde yapılmıştı, içerde yükselen basamaklar yardımıyla, tepeye çıkma yolu da vardı. Dışarıda sökülüp dizilmiş kaldırım taşları ve de devrilmiş fıçılar, kalaslar ve birbirine geçmiş parçalar üstüne yığılıp bir süre önce ele geçirilen o araba tekerlekleri üstüne istiflenmişti, bu da epey zorlu ve geçit vermez bir görüntü ekliyordu. Evlerin duvarları ve barikatın meyhaneye en uzak yerinde açılan bir geçitten bir adam kolayca girip çıkabilirdi.

Posta arabasının dikine yerleştirilen ok iplerle bağlıydı. Bir direk üstünde kırmızı bir bayrak vardı.

Meyhanenin hemen arkasındaki o küçük barikat, arkalara gizlenmiş olduğundan, gelip geçenler tarafından görülmüyordu. Birleşen iki barikat tam metristi. Enjolras ve Courfeyrac Mondetour Sokağının, Precheurs Sokağıyla çatışan diğer yanında barikatla kapatmayı gerekli görmemişlerdi. Herhalde böylece dışarıyla bir haberleşme aracını korumak istemişlerdi. Riskli ve aşılması zor Precheurs Sokağında bir saldırı ihtimali görmüyorlardı.

Folard'in askeri terimlerle, «hortum» diyebileceği ve serbest kalan bu hortumu Chanvrerie Sokağına açılan o dar geçidi dikkate alırsak, barikatın içi her tarafı kapalı bir dörtgen halindeydi.

Meyhane bu dörtgenin içindeki bir çıkıntı gibiydi. Sokağın nihayetindeki yüksek evlerle barikat arasında yirmi adımlık bir mesafe vardı ki, böylece barikat öteden bakıldığında, evlere dayalı gibi görünüyordu. Evlerde birileri vardı, fakat yine de kapı ve pencereler örtülüydü.

Bütün bu didinme, bir saatten daha kısa sürede tamamlanmıştı. Bir avuç cesur adam, bu

arada, ne bir asker şapkası, ne de bir süngü görmüştü. İsyanın o döneminde Saint-Denis Sokağından geçecek olan şehirliler Chanvrerie Sokağındaki barikatı görür görmez, hemen adımlarını hızlandırıp yollarını değiştiriyorlardı.

O iki barikata bayrak asılıydı. Dışarı bir masa çıkarıldı ve Courfeyrac masaya çıktı. Enjolras, delikanlının evinden getirdiği küçük valizi getirdi, Courfeyrac açtı; mermi doluydu. Bunları gören en cesurları arasında bile bir titreme oldu ve bir an herkes sessizleşti. Courfeyrac gülümseyerek dağıttı bunları. Her biri otuzar tane aldı. Birçoklarında baruttozu olduğundan, eritilen kurşunlarla karıştırıp, yenilerini yaptılar.

O barut fıçısı ise, kapının yanında, bir masadaydı, yedek olarak sakladılar.

Asker çağırma trampeti ara vermeden çalıyordu, ama bu artık şehri kuşatan monoton bir ses gibiydi, bunu önemseyen çıkmadı. Bu ses hüzünlü titreşimlerle uzaklaşıyor, yaklaşıyordu.

Muhteşem bir ciddiyetle tüfek ve karabinaları doldurdular. Enjolras barikatın üstüne üç nöbetçi bıraktı. Biri Chanvrerie Sokağına, diğeri, Prencheurs Sokağına, üçüncüsü ise Petite-Trunderie Sokağına.

Daha sonra barikatlar yapılıp, karakollar belirlenip, silahlar doldurulup nöbetçiler de bırakıldıktan sonra, artık hiç kimsenin geçmeyi denemeyeceği ve kimsenin geçmediği ve hiçbir insan devinimi görülmeyen o ölü gibi sessiz evlerle kuşatılmış korkunç sokakta, inen akşam karartıları arasında bir şeylerin ilerlediği hissedildi. Acıklı ama korkunç bir şey giderek yakınlaşıyordu. Hepsi de silahlı ve yalnız, kararlı ve sakin bekliyorladı.

6 BEKLEYİŞ

Bu bekleyiş anlarında neler yaptılar?

Bu da tarihe geçtiği için, anlatmak istiyoruz.

Erkeklerin çoğu mermi hazırlar, kadınlar sargıbezleri keserken, ateşteki tencerede harlı bir maltızda kurşun eritirken, nöbetçiler elde silah barikatın üzerinde çevreyi izlerken, Combeferre, Courfeyrac, Jean Frouvaire, Feully, Bossuet, Joly, Bahorel ve daha birkaçı yan yana geldiler ve okuldaki o huzurlu günlerinin gevezeliklerine dalıp kışlaya dönüştürülen o meyhanede toplandılar. Son saatleri yaklaşan bu adamlar silahlarını iskemlelerinin ardına koyup aşk şiirleri okumaya koyuldular:

Aklında mı o güzel hayatımız?
Delikanlıydık ikimiz de,
Kaygımız yoktu dünyada,
Şık giysiler ve sevişmek dışında.

Yaşlarımız uç uça eklense,
Zor bela bulurdu kırkı,
O yalın evimizde, kış aylarında,
Bahar rüzgârlar yollardı bizlere.
Ah o güzel günler. Onurlu ve zeki Manuel,
Şehir kusursuz şölenler verirdi bize,
Şimşek gibi çakardı Foy,
Bluzunun iğnesi batarken elime.
Herkes ona bakardı, aylak avukatlar da.
Prado'ya yemeğe götürürdüm seni,
O kadar güzeldin ki, kıskanırdı herkes seni,
Çiçekler bile, oradan geçtiğimizde.
Ne de alımlı derlerdi, sana,
Mis gibi kokuyor, ya o kıvırcık saçları,
İpekli mantosu kanatlarını mı saklıyor?
Pembe şapkası henüz açmış gül gibi.
Kolun kolumda, dolaşırdık yollarda,
Gelip geçenler, büyülenip gözlerinle,
Canım Nisan ayının Mayıs'la,
Vuslata erdiğini düşünürlerdi hep…

Uzaklardı yaşardık, kötü gözlerden uzaklarda,

Zevkine varırdık aşkın yasak meyvesinin,

Tek kelime konuşmazdık,
Karşılamasın diye yüreğimizin sesi onu.

Sorbonne, sana taptığım,

O kırsal yöre gibiydi, işte böylece aşkla ruh,

İzlerdi Latin kentlerinin aşk rotasını.
Ey Maubert, ey Dauphin meydanları,
Serin ve çiçekli o sade evde,
İnce bacağına giydiğinde çoraplarını,
Bir yıldız görürdün evinin damında.

Okudum Platon 'u fakat unuttum ne varsa,

Malebranche ve Lamenais nal topladı,

Yanında senin. İyiliği bellettin bana,

Sunduğun çiçeklerle açtın

Cennet kapılarını.

Uyardık birbirimize, sen eğilirken önümde,
O süslü odamızda seni görmek,
Tez vakit, üzerinde gömleğin,
İzlerdin güzel yüzünü o köhne aynada.
Ah unutulur mu, böyle acılar?
Altına boyalı o gökyüzü,
Kurdeleler, çiçekler ve tüller,
Aşkın o doyulmaz mırıltıları.
Bir lale saksısıydı bizim bahçemiz,
Etekliğinle kapatırdın pencereni,

Alırdım pipoyu, toprak kabı,
Sana sunardım porselen kâseyi.
Bizi ne çok güldürdü o koyu acılar,
Yanan manşonun, yiten şalın,
Bir akşam yemek parası için sattığımız,
İlahi Shakespeare'in resmini hatırla.
Dilenirdim ben, fakat sen hep verirdin,
Dudaklarım aranırdı o dolgun kolunu,
Dante'nin forması olurdu bizim için tabak,
Yüz gramlık kestane yemek uğruna.
O fakir odama ilk geldiğinde,
Alev dudağından aldığım öpücük,
Kaçıp gittin, saçların darmadağın,
Gelincik gibi yüzünle inandırdın Tanrı'ya beni.
Unutma o benzersiz mutluluğumuzu,
Hayal oldu artık o canım günler,
Gölgeli kalplerden yükseldi,
Sayısız soluklar göklerin yüceliğinde...

Yaşadıkları o coşkulu anlar, bulundukları o tekinsiz yer, hatırlanan bu gençlik ve gökte parlayan birkaç yıldız, bu tenha sokakların hüzünlü huzuru, giderek yakınlaşan o kaçınılmaz sonun yakınlığı, Jean Prouvaire'in yarım sesle okuduğu bu aşk dizelerine daha da etkili bir güzellik, bir büyü eklemişti. Daha önceleri değindiğimiz gibi, Jean Prouvaire güzel dizelerin yazarıydı.

Bu sırada küçük barikatta, bir fener yakmışlardı ve büyük barikatta karnaval eğlencelerinde sokaklarda gezdirilen ve maskeli adamlarla dolu arabalarda yakılan meşalelerden biri yanıyordu. Bu meşaleler Saint-Antoine Mahallesinden gelmeydi.

Rüzgârdan korumak için meşaleyi kapalı taşlardan yapılı ve üç yanı örtülü bir kafese koymuşlardı. O kadar ki bütün ışık bayrağa yansıyordu. Sokak ve barikat karanlıktaydı. Dışarıdan bakana yalnızca bu kırmızı bayrak görünüyordu.

Bu yetersiz ışık, kızıl bayrağı müthiş bir renkle kaplamıştı.

7 BİLLETS SOKAĞINDAN GELEN BİR GÖNÜLLÜ

Karanlık iyice çökmüştü, çıt yoktu, kimsecikler görünmüyordu. Epey uzaktan belli belirsiz sesler geliyordu. Arada bir de birkaç tüfek patlıyordu. Bu beklenti, hükümet güçlerini toplamak için vakit kazandığını gösteriyordu. Barikattaki elli kişi saldıracak altmış bin kişiye direneceklerdi.

Enjolras sabırsızdı. Korkunç olaylar arefesinde güçlü ruhlara dolan o coşkuya kapılmıştı. Basık salonda mermi yaparak oyalanan Gavroche'un yanına gitti. Mermi masasından uzağa, tezgâha konulan mumlar epey loş bir ışık yayıyordu, dışarıdan asla görülmezlerdi. Zaten asiler evin üst katında ışık yakmamışlardı.

Mermi dolduran Gavroche kaygılı gibiydi. Bakışları Billets Sokağında kendilerine katılan adama çevriliydi.

Adam içeri girip, karanlıktaki bir masaya geçmişti. Silahı bacaklarının arasında, cephaneliği önündeki masadaydı. O zamana değin binbir işle oyalanan Gavroche, adamı yeni görüyordu. Adam girince onun silahına beğeni dolu gözlerle bakan çocuk, bir süre onun oturmasını izledi, fakat adam oturunca, hemen yerinden fırladı. Adamı, o zamana değin biri incelemiş olsa, onun barikattaki isyancıları nasıl derin bir merakla incelediğini fark ederdi. Fakat salona girdiğinden beri adam, sanki derin düşüncelere dalmış, çevresindekilerin farkında değilmiş gibiydi. Haylaz çocuk, adama yaklaştı ve uyuyan birine gösterilen özenle sesizce, onun etrafında dolandı. O sırada, onun küstah ve ağırbaşlı, hem uyanık, hem de mana yükü yüzünde, epey farklı bir şaşkınlık belirmişti. Kendi kendisine söylenir gibiydi.

«Hayır, inanılır gibi değil! Amma yaptım! Yanlış görüyorum. Evet. Hayır! Olamaz! Yoksa rüya mı görüyorum?» diye art arda düşünceler geçiriyordu aklından. Gavroche topukları üstünde sallanıyor, yumrukları cebinde, bir kuş gibi boynunu uzatıyor, alt dudağını sarkıtıp, şaşkınca duruyordu. Köle pazarında o tombul çirkin kadınlar arasında bir Venüs bulan bir haremağasına benzemişti. Ya da anlamsız taslaklar arasında değerli bir tablo, mesela, Raphael'in bir resmini bulan bir antikacı gibiydi. Aklı hızla çalıştı, zekâsı, içgüdüsü uyanmıştı. Gavroche'a epey tuhaf şeyler olduğu belliydi. O sırada Enjolras yaklaştı:

«Baksana ufaklık, sen epey küçüksün, seni fark etmezler, senden bir iyilik isteyeceğim, barikattan çık, evler boyunca sürünüp duvar önlerinden yürü, sokakları şöyle bir kontrol et ve gel, sonra gördüklerini anlat.»

Gavroche parmak uçlarına basıp boyunu yükseltti ve:

«Ya! Demek küçükler de işe yarıyor!» diye söylendi. «Oh, ne iyi! Buna sevindim. Hemen giderim. Bu arada dinleyin beni, siz küçüklere güvenin, fakat büyüklerden uzak durun!» Sonra başını kaldırıp, o köşede oturan ve Billets Sokağında gelip aralarına katılan adamı

gösterdi:

«Şu adamı iyice gördünüz mü?»

«Evet, ne varmış. Kim o?»

«O bir polis.»

«Vay canına! Emin misin?»

«Daha on beş gün olmadı, Royal köprüsünde hava alıyordum ki, beni kulağımdan çektiği gibi yukarı kaldırdı.»

Enjolras onun yanından ayrıldı, orada bulunan şarap rıhtımı işçilerinden birinin kulağına bir şeyler fısıldadı. İşçi salondan ayrıldı ve hemen yanında üç kişiyle içeri girdi. Bu geniş omuzlu dört hamal, masaya oturmuş adama sezdirmeden arkasına geçtiler. Onun üzerine atılmaya hazır beklediler.

O zaman Enjolras yaklaşıp:

«Kimsiniz siz?» diye sordu.

Bu soru adamı ürpertti ve bakışlarını Enjolras'ın güzel gözlerinin içine dikip onun aklindakini okur gibi oldu. Sonra da gülümsedi. Bu gülümseyiş dünyada görülenlerin en küçümseyeni, en kararlısı ve en korkuncuydu. Ağırbaşlıca:

«Sözlerinizi anladım. Haklısınız.»

«Yani bir polissiniz ha?»

«Hayır, ben sadece otoritenin görevlisiyim. Bir güvenlik memuruyum.»

«İsminiz nedir?»

«Javert!»

Enjolras masanın arkasındaki dört kişiye işaret verdi. Çarçabuk, Javert daha arkasına dönmeye fırsat bulamadan yakalandı, yere yatırıldı, eli ayağı bağlandı ve üzeri arandı.

Ceplerinde iki cam arasına yapışık, yuvarlak bir karton bulundu. Bir yüzünde Fransa'nın armasıyla «İzleme ve Uyanıklık» kelimeleri kazılıydı. Bu madalyanın diğer yüzünde «Javert, Polis Müfettişi, 52 yaşında» yazılıydı ve zamanın Polis Müdürü Mösyö Gisquet'nin imzasını taşıyordu.

Altın bir saati ve biraz paranın bulduğu bir cüzdanı bile vardı. Cüzdanı ve saati ona bıraktılar, saat kapağının hemen arkasında dörde katlı bir kâğıt buldular. Kâğıtta şunlar vardı:

Siyasi görevini yaptıktan sonra Polis Müfettişi Javert, özel bir görevle, léna Köprüsü civarındaki Seine Irmağının sağ kıyısında arananlarla ilgilenecek.

Üstünün aranması bitince onu ayağa kaldırdılar ve kollarını arkasına bağlayıp, onu salon

direğine, bir zamanlar adını meyhaneye veren Corinthe salkımının direğine bağladılar.

Bu sahneyi izleyen Gavroche, başını sallayarak olanları onaylamıştı. Javert'e yaklaştı ve:

«Bu kez kediyi fare enseledi,» dedi.

Bütün bunlar o kadar seri olmuştu ki, meyhane çevresinde bulunanlar, neden sonra, bunu fark ettiler. Onlar geldiğinde her şey olup bitmişti. Bütün bu işler sırasında Javert çıt bile çıkarmamıştı.

Javert'in direğe bağlı olduğunu gören Courfeyrac, Joly, Bossuet ve Combeferre ve iki barikata dağılmış adamlar koşaradım geldiler.

Direğe sıkıca bağlanan Javert, hayatı boyunca yalan söylememiş, cesur bir adamın rahatlığıyla başını kaldırmıştı.

Enjolras arkadaşlarına onu gösterip:

«işte size bir işbirlikçi,» dedi.

Daha sonra polise dönüp, «Barikat ele geçmeden iki dakika önce kurşuna dizileceksiniz!» dedi.

Javert tepeden bir sesle sordu:

«Neden şimdi öldürmüyorsunuz?»

«Mermi harcamamak için.»

«O zaman işinizi bıçakla yapın, beni öldürün.»

Alımlı Enjolras:

«Biz katil değiliz, yargılarız ve sonra gerekirse öldürürüz. Biz cani değil yargıcız.»

Daha sonra bunları izleyen Gavroche'a seslendi:

«Ne bekliyorsun, gitsene!»

Gavroche:

«Hemen!» diye bağırdı, sonra tam çıkacağı zaman durdu ve seslendi:

«Aklıma takılan bir şey var, onun silahını bana versenize, çalgısı sizin olsun, fakat klarnetini bana verin.»

Haylaz onları keyifle selamladı ve barikatın aralığından dışarı çıktı.

8 «LE CABUC» İSİMLİ FAKAT «LE CABUC» DA OLMAYACAK BİRİNE DAİR BİLİNMEYENLER

Gavroche'un ayrılmasından hemen sonra yaşanan bir olayı anlatmazsak, demin çizdiğimiz o acıklı tablo eksik kalır. Okurun bu isyanın en zorlu anlarında emeğe karışan titremeleri daha iyi anlayabilmesi için, müthiş bir olaydan da söz etmeyi gerekli gördük.

Bilindiği gibi, böylesi isyanlarda toplanmalar bir kartopu gibi kabarır. Birden toplanan ve nereden geldiği bilinmeyen bu adamlar birbirlerine kimlik sormazlar. ABC Dostlarının yönettikleri gruba katılanlar arasında, üzerinde bir hamal küfesi taşıyan çam yarması bir adam da vardı. El kol işaretleriyle giden bu hamal kılıklı adam, sarhoşa benziyordu. Bu adam pek çoklarının iyi tanıdığı Le Cabuc isimli biriydi. Pek çoklarının tanıdıklarını söylemelerine rağmen, kimse onu yeterince tanımazdı. O ya epey sarhoştu ya da özellikle sarhoş taklidi yapıyordu. Birçoklarıyla beraber meyhane dışına çıkarılan bir masaya oturmuştu. Bütün sokağa hâkim görünen ve Saint-Denis Sokağının karşısındaki bu eve dalgın bir dikkatle bakıyordu. Sonra arkadaşlarına:

«Hey dostlar, bakın ben ne diyeceğim, biz bu eve yerleşip pencerelerinden ateş açmalıyız, oraya çıktığımız zaman düşman asla buraya adım atamaz.»

Biri:

«Haklısın fakat ev kapalı,» dedi.

«Açtırırız.»

«Açmazlar.»

«Kırarız.»

Le Cabuc, bu sözlerle hemen kapıya koştu ve o bronz tokmağı kapıp bütün gücüyle vurdu. Kapı açılmadı, bir daha vurdu. Yanıt veren çıkmadı. Bir daha vurdu:

«Burada kimse yok mu?» diye bağırdı Le Cabuc.

Yanıt veren olmadı.

O zaman bir silah kaptı ve dipçikle vurmaya başladı. Meşe kapı, içeriden bir sacla sağlamlaştırılmış ve demir çubuklarla kaplı olan bu kapı, bir zindan kapısına benziyordu. O dipçik vuruşları evi inletmiş, fakat kapıcıyı yerinden oynatamamıştı.

Fakat herhalde evde oturanlar korkmuş olmalıydı ki, nihayet üçüncü katta aralanan bir pencereden bir baş uzandı. Bu kapıcının başı olabilirdi. Ürkek bir baş. Kapıyı döven adam durdu. Kapıcı sordu:

«Ne istiyorsunuz?»

Le Cabuc:

«Aç kapıyı.»

«Açamam.»

Le Cabuc tüfeğini omuzlayıp kapıcıya nişan aldı, fakat kendisi hem aşağıda, hem de karanlıkta olduğundan, kapıcı onu iyi seçemedi.

«Açacak mısın açmayacak mısın, evet mi hayır mı?»

«Açamam, efendim.»

«Hayır mı dedin?»

«Evet, hayır dedim, benim iyi...»

Kapıcı sözlerini tamamlayamadı, ansızın patlayan tüfek, onu hakladı. Çenesinden giren mermi boynundan çıkmıştı. Şahdamarı parçalandıktan sonra, yaşlı adam inlemeye bile vakit bulamadan olduğu yere devrildi. Mum sönmüştü. Pencere pervazına dayalı bir başla usulca dama yükselen beyaz bir dumandan başka bir şey seçemediler.

Le Cabuc tüfeğini yere koydu:

«işte bu kadar,» dedi.

Bu sözleri yeni söylemişti ki, kartal pençesini andıran bir el omuzunu tuttu ve kulağının dibinde bir ses duydu:

«Diz çök.»

Katil başını çevirdi ve hemen karşısında Enjolras'ın beyaz ve kayıtsız yüzünü gördü. Elinde bir silah vardı.

Silah sesini duyan Enjolras koşup gelmişti.

Sol eliyle Le Cabuc'un yakasına, gömleğine ve askısına yapışmıştı:

«Diz çök!»

Güçlü eliyle yirmi yaşındaki narin delikanlı, tıknaz ve güçlü katili bir çubuk gibi büktü ve onu çamurlarda diz çöktürdü. Le Cabuc, karşı çıkmak istedi, fakat insanüstü bir güç tarafından yakalanmıştı.

Enjolras solgun yüzü, saçları perişan, o kız yüzünü andıran alımlı yüzüyle, şu anda Antik Themis'e benzemişti. Açılmış burun delikleri, yere eğik gözleri, onun o alımlı Grek profilinde öfkeyle ahlakı birleştiriyordu. Şu anda, Antik Adaletin simgesiydi.

Barikattakilerin hepsi koştular, ötede bir halka oluşturup beklediler. Şu anda, görmeye hazırlandıkları şeye karşı tek kelime edemeyeceklerini anlamışlardı.

Yerlere düşen Le Cabuc direnmeyi bile denemedi. Bütün bedeni zangırdıyordu.

Enjolras:

«Bir saniyen var,» dedi. «Ya düşün ya da son duanı et.»

Adam:

«Affedin,» dedi, sonra başını eğip anlaşılmayan birkaç sövgü savurdu.

Enjolras bakışlarını elindeki saate dikmişti, süre tamamlandı, saatini cebine koydu. Bu da bittikten sonra Le Cabuc'yu saçlarından kavradı. Adam uluyarak onun bacaklarına sarılmıştı. Enjolras tabancanın namlusunu onun kulağına dayadı. Serüvenlerin en korkuncuna bilerek atılan şu cesur adamların çoğu, başlarını çevirdiler.

Patlama duyuldu ve katil kaldırıma düştü. Enjolras başını geriye attı ve etrafına sert gözlerle bakıp:

«Şunu barikat dışına sürükleyin,» dedi.

Üç kişi o alçak adamın leşini kaldırıp sürüklediler ve onu küçük barikattan Mondetour Sokağına attılar.

Enjolras dalgınca bekliyordu. Onun o korkunç huzuru meçhul gölgelerle kaplanmıştı. Derken sesini yükseltti:

Onu dinlemek için hepsi sustu.

«Yurttaşlar,» diye başladı. «Şu adamın yaptığı korkunçtu. Fakat benim yaptığım da öyle. O da öldürdü, ben de. Bunu yapmak zorundaydım, çünkü isyanın bir disiplini olmalıdır. Adam öldürme, burada da başka yerde olduğu gibi, cinayettir. Bizler Devrim'in gözetimi altındayız. Bizler görevin kurbanları, Cumhuriyetin rahipleriyiz ve işte bu nedenle, kimse bizim savaşımıza kara sürmemeli. Ben de, o adamı yargıladım ve öldürdüm. Fakat bunu yapmak zorunda olmama rağmen, yine bu yaptığımdan iğrendiğim için, kendime bir ceza hazırladım, birazdan kendimi nasıl cezalandıracağımı göreceksiniz.»

Onu dinleyenler titredi. Combeferre:

«Hepimiz yazgını paylaşıyoruz.»

Enjolras sürdürdü:

«Peki. Birkaç söz daha. Bu adamı öldürmekle ben zorunluluğa uydum, ama zorunluluk eski dünyadan kalan bir canavar, zorunluluğun diğer adı kader. Oysa ilerlemenin kanunları meleklerin önünde canavarların yok olmalarını gerektirir ve kaderin de kardeşliğin önünde kaybolması gerek. Şu anda sevgi sözünü açıklamanın yeri ve vakti değil belki, fakat yine de ben onu hem seslendirmek, hem de onurlandırmak isterim. Ey sevgi sen geleceğimizsin! Ölüm seni kullandım, fakat senden iğreniyorum! Evet yurttaşlar gelecekte ne karanlıklar olacak, ne de gökgürültüleri. Şeytan olmayacağı gibi Michel(*) de olmayacak. Gelecekte kimse kimseyi öldürmeyecek, dünya aydınlanacak, insanoğlu sevecek. Evet yurttaşlar, her şeyin huzur dolu olacağı o gün de gelecek. Uyum ve ışık, sevinç ve hayat, evet o gün epey yakın. O günün gelmesi için bizler de ölüme hazırlandık ya!..»

(*) Saint Michel: Şeytanı alt eden evliya.

Enjolras sustu, kız dudaklarına benzeyen o kırmızı dudakları kapandı. Bir süre, kan döktüğü o yerde, mermer kımıltısızlığıyla durdu. Gözleri bir yere çevriliydi, arkadaşları

ou tedirgin etmemek için yarım sesle konuştu.

Jean Prouvaire ile Combeferre usulca birbirlerinin elini sıktılar ve birbirlerine dayanarak, merhamet dolu bir beğeniyle, hem katil, hem de rahip olan, su gibi saydam, fakat kaya gibi sert o delikanlıya bakakaldılar.

Şunu da belirtelim ki, çok daha sonra Le Cabuc'un cesedi morga alındığında, üzeri aranmış ve cebinde bir polisin kimliği bulunmuştu. Bu kitabın yazarı 1848'de, buna dair 1832'de polise sunulan raporu okudu.

Yine bir diğer polis dedikodusuna bakılacak olursa, Le Cabuc aslında hırsız Claquesous'dan başkası değildi. Mesele şu ki Le Cabuc'un ölümünden sonra kimse Claquesous'dan söz etmedi. Hayatı gizlerle doluydu, ölümü de bir geceyle gerçekleşti.

Delikanlıların neredeyse hepsi, bu acıklı olayın etkisindeydiler; derken Courfeyrac evine uğrayıp Marius'ü soran adamı gördü.

Küstah ve rahat görünen bu adam, geceleyin barikata katılmıştı.

ON ÜÇÜNCÜ KİTAP MARİUS GÖLGELER İÇİNDE

1 PLUMET SOKAĞINDAN SAINT-DENIS'E

Gün batımında gelen ses, kendisini Chanvrerie Sokağındaki barikata davet ses Marius için, kaderin sesi gibi oldu. Ölmek istiyordu ya, işte fırsat. Tam mezar kapısına yaklaştığında, bir el kendisine anahtarı vermişti. Çaresizce bunalan kişinin önünde açılan bu kasvetli açıklık epey çekici görünür. Marius, kaç kez bahçeye girmesini sağlayan o parmaklığı itip dışarı fırladı ve «Gidelim!» diyerek sokakta yürümeye başladı.

Çektiği acıyla çılgına dönmüştü, aklında sağlam ve kalıcı tek bir şey yoktu; hiçbir şey düşünmüyor, hiçbir şey kabul edemiyordu. En büyük mutluluk, tatlı bir esrime içinde geçirdiği o iki aylık güzel süreden sonra, koyu bir acıya boğulmuştu, artık tek gayesi ölmekti.

Epey telaşla yürüyordu, ceplerinde Javert'in aylar önce verdiği iki silah vardı.

Plumet Sokağından çıktı ve cadde boyunca gidip, Esplanade, İnvalidesler Köprüsü ve Champs Elyées'den uçarcasına geçti. XV. Louis meydanından geçip Rivoll Caddesine saptı. Mağazalar açıktı, kemerler altında gaz fenerleri ışıltıyla yanıyordu, kadınlar alışveriş ediyor, Parisliler Laiter'de dondurma yiyor, bazıları da İngiliz pastanesinden pasta alıyordu. Prince ve Meurice otellerinin önünden uçar gibi geçti.

Marius, Saint-Honoré Sokağındaki Delorme Geçidine daldı.

Dükkânlar açık değildi, satıcılar kapılarda konuşuyorlardı. Yürüyenler de vardı. Sokak lambaları yanmıştı. Evlerin ilk katlarından başlayarak bütün ışıkları yanıyordu. Palais Royal Meydanında süvari alayları vardı.

Marius, Saint-Honoré Sokağından adımladı. Palais Royal'dan uzaklaştıkça, ışıklı pencerelerin azaldıklarını fark etti. Dükkânların kepenkleri çekilmişti ve kapı önleri boştu. Sokaklar karardıkça, kalabalık artıyordu. Çünkü artık yoldan geçenler, bir topluluk halindeydi. Bu kalabalıkta kimsenin konuştuğu duyulmuyor, fakat kalabalıktan kısık ve yoğun bir gürültü yükseliyordu.

Kuru Ağaç Sokağındaki çeşmenin önünden gelip geçenler arasında, hareketsiz gölgeler görülüyordu. Bunlar sokaklara dizili taşlara benziyorlardı. Prouvaire Sokağının girişinde kalabalık durmuştu. Burada dayanıklı ve neredeyse aşılmaz bir blok oluşturulmuştu. Bunlar arasında siyah elbiseler ve değirmi şapkalar görünüyordu. İşçi gömlekleri, şapkalar ve karmakarışık başlar. Bu kalabalık günbatımında dalgalanıyordu.

Bu koyu kalabalıkta, Roule Sokağında, Prouvaire ve Saint-Honoré sokaklarının sonunda ışıklı tek bir pencere bile yoktu. Ne bir lamba, ne bir mum. Burada sokak fenerlerinin bile giderek azaldığı belliydi.

O eski zamanlarda sokak fenerleri, iplerden sarkan büyücek ve kırmızı yıldızlara benzerlerdi. Bunlar kaldırıma kocaman bir örümceğin gölgesini verirdi. Bu yollar tenha

değildi. Orada tüfek çatıları, kıpırdayan süngüler, üs kurmuş taburlar vardı. Hiçbir şehirli, ne kadar meraklı olsa da, bu sınırı geçmiyordu. Trafik orada tıkanmıştı. Kalabalık bitiyor, ordu başlıyordu.

Marius artık umutsuz bir adamın iradesiyle gidiyordu. Kendisini çağırmışlardı, gitmeliydi. Kalabalığı yarıp askerler arasından geçmenin çaresini buldu. Devriye ve nöbetçilerden uzak kaldı. Bir ara yolunu değiştirip Bthisy Caddesine daldı ve ordan Haller yönüne geçti. Bourdonnais Sokağında, sokak fenerleri bile yoktu.

Kalabalığı yardığı gibi taburların da arasından geçmişti. Müthiş bir şeyin içindeydi. Ne bir yaya, ne de bir asker, ne bir ışık, kimse yoktu. Yalnızlık, tenhalık ve gece. İnsanı saran buz gibi bir şey. Bir sokağa girmek bir dehlize girmektir.

Yürümeyi sürdürdü. Birkaç adım attı, biri koşarak önünden geçti. Bir erkek mi? Bir kadın mı? Birkaç kişi mi? Bilemiyordu, görünüp kaybolmuştu.

Dolanarak Poterie Sokağı sandığı bir yere daldı. Bu sokağın ortasında bir engele çarptı. Ellerini uzatarak yokladı: Bu, ters çevrilmiş bir yük arabasıydı. Ayağı bir su birikintisini, yol çukurlarını ve istiflenmiş kaldırım taşlarını fark etti.

Burada başlanmış ve yarım bırakılmış bir barikat vardı. Kaldırım taşlarını geçip, barikatın diğer yanına geçti. Zemin taşlarına yakın yürüyor ve evlerin duvarlarına bakıp, yolunu buluyordu. Bir ara, az ötede, barikatın dışında beyaz gölgeler seçer gibi oldu. Yaklaştı; beyazlık biçimlendi. Bunlar iki kırattı. O sabah Bossuet'nin yolcu arabasından çözdüğü atlardı. Hayvanlar öylesine koşarak, sokak sokak dolaştıktan sonra, durmuşlardı. İnsanoğlunun kaderi anlamaması gibi, bu biçare hayvanlar da insanın davranışlarına akıl erdiremiyordu.

Marius atları geride bıraktı. O arada Contrat-Social (Toplum Sözleşmesi) Sokağına benzettiği bir sokağa girmişti ki, ansızın nereden geldiğini bilemediği bir silah sesiyle irkildi ve yanından ıslık çalan bir mermi, bir berberin kapısına asılı bakır bir tıraş kabına saplandı. 1846'da Contrat-Social Sokağında, Hal direklerinin köşesinde hâlâ bu delik görülürdü.

Bu silah sesi de en azından bir canlılık belirtisiydi, bundan sonra hiçbir şeyle karşılaşmadı.

Geçtiği bu yollar, kara merdivenlerin inişine benzemişti. Marius yine de yürümeyi bırakmadı.

2 PARİS GECESİ

O sırada, yarasa ya da baykuş kanatları takıp, Paris üzerinde uçarak süzülen bir yaratık çok sıkıntı verici şeyler görürdü.

Şehir içinde bir şehir sayılan bütün bu eski Hal Çarşısı Mahallesi Saint-Denis ile Saint-Martin sokaklarıyla kesilen ve sayısız dar sokağı kesiştikleri o mahalle ona Paris'in ortasındaki büyük ve karanlık bir çukur gibi gelirdi, isyancılar bu mahallede kendilerine barikatlar kurmuşlardı. Orada, gözler bir uçuruma bakar gibiydi. Kırılan fenerler ve kapalı

pencerelerden dolayı, ne ışıklar vardı, ne de hayat izi. Her ses, her hareket durmuştu. Ayaklanmanın o meçhul polisi her yerde gezintisini sürdürüp, düzeni, yani geceyi sağlamıştı. Sayısı az insanları karanlığa boğmak, her savaşçıyı bu karanlığın içerdiği olanaklarla çoğaltmak, bu da isyanın kaçınılmaz taktiğidir. Gün batar batmaz, bir mumla ışık alan pencereye ateş edilmişti. Bazen, evde oturan öldürüldüğünden ışık sönmüştü, işte bu nedenle hiçbir şey devinmiyordu.

Burada sadece korku, matem ve şaşkınlık vardı. Sokaklarda kutsal bir korku kol geziyordu. Pencere ve kat sıraları, ocak bacaları damlardan gelen o nemli parıltılar, ıslak kaldırımlar bile seçilmiyordu bu koyu karanlıkta. Tepeden bakacak bir göz bu gölgeler arasında belki kimi zaman çeşitli aralıklarla zor bela seçebilirdi. Bunlar barikatların ışıklarıydı.

Arkalarda sisli, koyu, matemli bir karanlık gördü. Bu sıkıntı gölünün üstünde yer yer karanlık ve kımıltısız gölgeler oluşturan Saint-Jacques Kulesi ve Saint-Mery Kilisesi vardı. İnsan elinin devler oluşturduğu ve gecelerin hortlaklar yarattığı birkaç kusursuz yapı...

Bu tenha ve sıkıntılı dehlizin etrafında, Paris trafiğinin henüz yok etmediği yerlerde, birkaç sokak fenerinin parladığı yerde, yükseklerde bulunan o gözlemci süngü ve mızrakların parıltısını seçebilirdi. Buna top arabalarının uğultulu seslerini ve her an kabaran taburların kaynaşmalarının sesleri de ekleniyordu.

Kuşatılan mahalle, artık korkunç bir yerdi. Burada her şey uyumuş ya da hareketsiz görünüyor ve sokaklarda gölgeler dışında bir şey seçilmiyordu.

Tuzaklar, bilinmeyen ve korkunç şeylerle dolu yabanıl bir karanlık. Buraya girmek ve içinde bulunmak, epey korkunç oluyordu. Buraya girenler kendilerini bekleyenlerin karşısında titrerdi, bekleyenlerse olacakların dehşetiyle ürperiyorlardı. Her sokak köşesinde dikilmiş savaşçılar, tuzaklar, gece karanlığında gizli sayısız uğursuzluk. Her şey bitmişti. Artık bu yerlerde tüfeklerin ışıltısından başka ışık umulmazdı. Ölümün birden ve hızla görünmesinden başka ne umulurdu ki?.. Nerede? Nasıl? Ne zaman? Bunu bilen yoktu fakat bu kesin ve kaçınılmazdı. Mücadeleye adanmış bu yerde, hükümet ve isyan, Muhafız Alayı ve halk, kenterler ve isyancılar karşılaşacak ve kapışacaklardı. Hepsi için aynı şey geçerliydi. Orada ya ölüm ya da utkun halde kurtulmak, başka yol yoktu. Bu o kadar zor bir durum, o kadar kesif bir karanlıktı ki, en cesurlar da ürkekleşiyorlardı.

Aslında her iki taraftakiler de aynı ölçüde saldırgan, hırslı ve kararlıydı. Bazıları için ilerlemek ölüm demekti ve kimse gerilemeyi istemiyordu. Bazıları için de kalmak ölüm demekti ve kimse de kaçmıyordu.

Ertesi sabaha kadar her şeyin bitmiş olması ve yenginin şu ve bu yanda olması da kaçınılmazdı. İsyan ya bir devrim ya da önemsiz sokak savaşı olacaktı. Hükümet de, partiler gibi bunun farkındaydı. En silik kenter bile bunu hissediyordu. İşte bu nedenle

kararların alınacağı bu mahallenin gölgelerine koyu bir kaygı çöreklenmişti.

Bir yıkıma kaynak olacak bu sessizlik, epey yoğun dertlerle doluydu. Tek bir ses, bir can çekişin hırıltısı gibi acı bir ses, bir kargış gibi korkutucu, Saint-Mery Kilisesinin matem çanı. Karanlıklarda yakınan bu çanın kederli sesi kadar yürek paralayıcı bir ses olamaz.

Çoğu zaman olduğu gibi, doğa da sanki insanların yapıp ettikleriyle uyum içindeydi. Bu birliğin lanetli uyumunu hiçbir şey bozmuyordu. Yıldızlar silinmiş, kesif bulutlar ufuklarda kederli kıvrımlarını yaymıştı. Gökler karanlık ve sokaklar cansızdı.

Şimdiye değin nice siyasal olayların sanığı olan o meydanda bir savaş hazırlanırken, gençlik, gizli gruplar, çıkarlar adına orta sınıfın çatışmak için yaklaştığı şu anda, herkesin son vakti sabırsızca beklediği şu anda, bu tekinsiz mahallenin dışında, uzaklarda o mutlu ve pırıltılı Paris'in altında yol alan o sefil Paris'te halkın korkunç homurtusu yayılıyordu.

Yabanıl hayvan kükremeleriyle Tanrı sözünden oluşan zayıf insanları ürküten ve bilgeleri uyaran, aynı zamanda aslan sesi gibi alttan, gökgürültüsü gibi yukarıdan gelen, o korkunç ve ilahi ses yükseliyordu.

3 NİHAİ KARAR

Marius Haller Çarşısına gelmişti.

Burada her şey daha karanlık, daha kımıltısız ve sakindi. Burası civar sokaklardan farklıydı, sanki mezarın dondurucu huzuru topraktan çıkıp göklere serilmişti.

Yine de Chanvrerie Sokağı çıkmazındaki o yüksek evlerin oluşturduğu fonda bir kızıllık seçiliyordu. Bu Corinthe barikatında yanan meşaleye aitti. Marius oraya doğru ilerlemişti. Marcheaux-Poirees'ye yönelmiş ve Precheurs Sokağının o karanlık başına varmıştı. İsyancıların nöbetçisi diğer uçta beklediği için, kendisini görmedi. Arkadaşına yaklaşmıştı. Enjolras'ın dışarıyla bağlantı için koruduğu tek çıkış Mondetour Sokağındaki aralığa geldi. Son evin köşesinde başını uzatıp Mondetour Sokağına baktı.

Sokağın o karanlık açısında simsiyah bir örtü halinde yayılan Chanvrerie Sokağında gönüllü olan Marius, kaldırımda birkaç parıltı görür gibi oldu. Biçimsiz bir duvarda göz kırpıp yanan sönük lamba ve dizlerinde tüfekleriyle yere çömelmiş erkekler. Bütün bunlar kendisinden az uzaktaydı. Orası barikattı.

Sağdaki evler, barikatın geri kalanını, meyhaneyi ve bayrağı görmesini engelliyordu. Marius'ün barikata girmesi için birkaç adım yürümesi yeterliydi.

Sonra o zavallı delikanlı bir taşa oturdu ve kollarını göğsünde birleştirip, babasını hatırladı.

Gururlu ve onurlu bir asker olan cesur Binbaşı Pontmercy'yi andı. Cumhuriyet zamanında, Fransa sınırlarını koruyan İmparator devrinde Asya sınırlarına uzanan, Genova, İskenderiye, Torino, Madrid, Viyana, Dresden, Berlin ve Moskova'yı gören o onurlu adamı, bu savaş meydanlarında kendi damarlarında taşıdığı kanı akıtan o babayı düşündü. Zamanından önce çöken, disiplin ve emir altında yaşayan, belinde kılıcı, omuzunda apoletleri, göğsünde kokartı, baruttan kararmış alnı miğfer altında, çadırlarda, soğuklarda, açık havalarda geceleyen o cesur adamın, yirmi yıl kadar çarpışıp, yanağında derin kılıç yarasıyla, hiçbir şey istemeden, vatanına dönmesini bir çocuk kadar saf ve temiz, habire gülümseyen Fransa için her şeyi yapan, ülkesine karşı hiçbir şey yapmayan, o yiğit babayı düşündü.

Sıranın kendisinde olduğunu, saatin nihayet çaldığını ve onun da babasının yolunda yürüme kararı alması gerektiğini düşündü. O da mermi yağmuru altında, bağrını süngülere açıp, savaşacaktı, ama maalesef onun savaş meydanı şu sokak da buraya düşecekti.

Ve hemen titredi.

Babasının kılıcını düşündü. Dedesinin bir eskiciye verdiği kılıcı. içinden dedesine minnet duydu. Adam ne iyi etmişti! En azından bu kılıcın Marius'ün eline geçmesine engel olmakla onun lekelenmesine karşı koymuştu. Marius, derin derin düşündü. Marengo ve Friedland yengilerini gören bu kılıcın, Chanvrerie Sokağında parlaması ne korkunç olurdu!.. Marius eğer babasının öldüğü gece, o kılıca sahip çıkıp bu akşam onu yanında getirecek olsa, kılıç ellerini yakar ve bir Öc Meleğinin kılıcı gibi yanardı.

Babasının onurunun asıl koruyucusu olan dedesine içtenlikle teşekkür etti. Evet, babasının kılıcının eskiciye verilmesi antikalar arasına atılması bir açıdan iyi olmuştu, en azından şu anda, vatanın bağrına saplanmayacak, yurttaşlarının kanını dökmeyecekti.

Sonra kederle ağlamaya başladı.

Evet, durum korkunçtu. Fakat ne yapacaktı? Cosette olmadan yaşamayı düşünmek bile istemiyordu. O gittiğine göre, ölmekten başka yolu yoktu. Üstelik, sevgilisine öleceğine ilişkin şeref sözü de vermişti. Cosette, bunu bile bile gitmişti. Artık Marius'ü umursamadığı belliydi. Üstelik habersizce, bir mektup bile bırakmadan gitmişti. Oysa adresini de biliyordu. Bütün bunlardan sonra kim ve ne için yaşayacaktı?

Üstelik buralara kadar gelmek, barikata bir göz atmak ve sonra gitmek ve korkmuş gibi kaçmak. Bu bir iç savaş, bana ne demek, çekip gitmek. Dostlarını terk etmek? Bir orduya karşı bir avuç adam olan o dostlarına, nasıl yüz çevirirdi? Hem aşkına, hem de dostluğuna ihanet etmek, tabansızlığını bir vatanseverlikle gizlemek? Evet fakat bu da olanaksızdı, babasının hayali gölgelerde onun gerilediğini görecek olsa, kılıcının tersiyle suratına vurur ve ona: «Haydi ileri alçak!» diye bağırırdı.

Marius bu karşıt düşüncelere dalmış, başını öne eğmişti. Sonra başını dikti. Birden beyninde bir şimşek çakmıştı. Mezara yaklaşanların beyinlerinde böyle bir şey belirir. Evet, ölüme yakın olmak gerçeği görmektir. Birden, katılacağı mücadele ona kusursuz geldi. O sakak savaşı ansızın bir iç didinmeyle kılık değiştirdi.

Babası niye kızacaktı ki? İsyanın da bir savaş kadar kutsal olduğu anlar yok mudur? Bu isyan Albay Pontmercy'nin oğlu için neden küçültücü olsun? Bu bir Montmirail; bir Champaubert değildi, bunu epey gölgede bırakıyordu, farklı bir durumdu. Söz konusu olan kutsal topraktan da üstün bir düşünce, bir idealdir. Belki vatan bundan yakınır fakat insanlar da bunu alkışlarlardı. Fransa niye sızlanacaktı? Belki kan akacaktı fakat buna karşılık, özgürlük vardı ve özgürlüğün karşısında Fransa yaralarını hemen unuturdu.

Olaylara farklı gözlerle bakınca, buna iç savaş denemezdi ki!

İç savaş! O da ne. Yabancı savaş olur mu? İnsanoğulları arasında yapılan bütün savaşlar, kardeş savaşları değil mi? Savaş, sadece sonuçla nitelenir. Ne iç savaş vardır, ne de dış savaş, sadece haklı ya da haksız savaşlar vardır, insanların arasında tam ve yüce bir anlaşma gerçekleşinceye değin ilerleyen gelecekle, geride kalan geçmiş arasında yapılacak böylesi savaşlar faydalı ve gerekli olacaktır. Hak, ilerleme, hukuk, uygarlık ve gerçeğe karşı çıkıldığı zaman, savaş bir utanç, kılıç da bir bıçak haline gelir.

İşte o zaman ister iç savaş, ister dış savaş olsun, savaşmak haksızlık haline gelir ve cinayet olur. Adalet dediğimiz bu kutsal kavram içinde, neden sanki bir savaş diğerini küçük görsün? Washington'un kılıcı, hangi hakla Camille Desmoulins'e karşı olsun?

Yabancıya karşı, Leonidas, acımasıza karşı Timeleon, bunlardan hangisi daha büyük? Biri savunuyor, diğeri kurtarıyor. Yalnızca şehir içinde yapıldı diye savaşı küçük mü görmeli? O zaman Brutus, Marcel, Arnould de Blankheim ve Coligny'yi de mi ihanetle suçlayacağız? Orman savaşları, sokak savaşları, ne fark eder ki, niye olmasın? Ambiorix, Artvelde, Marnix ve Pela- ge'in savaşları. Evet fakat Ambiourix Roma'ya karşı, Artvelde Fransa'ya karşı, Marnix İspanya'ya karşı, Pelage de Mağriplilere savaş açmıştı. Tümü de yabancılarla savaşmıştı.

Evet ama ne fark eder ki? Şu anda monarşi de bir yabancı, baskı da, ilahi hak da bir yabancı değil mi? Atlaslarda coğrafya sınırlara nasıl saldırırsa, acımasızlık da manevi sınıra el atmalı. Kovduğun ister İngiliz olsun, ister bir zorba; aynı kapıya çıkar. Bu da toprağını düşmandan korumak gibidir. Öyle anlar olur ki itiraz yetmez, hareket etmek gerekir. Fikrin tasarladığını güç bitirmeli. Zincirlenmiş Prometheus(*) başlatır, Aristogiten tamamlar. Ruhlar Ansiklopediyle aydınlanır. 10 Ağustos devindirir. Aiskhylos'tan sonra Thasubolas; Diderot'dan sonra Danton. Yığınların bir baş, bir efendi kabul etme yönelimi vardır. Onların kalabalığı miskindir. Boyun eğmede hemen bir araya gelirler. Onları oynatmak, aydınlatmak gerekir. Onların kurtuluşu yoluna insanlara katı davranmak, gözlerini gerçekle yaralamak, korkunç avuçlarla onlara ışık tutmak zorunludur. Onların da kendi kurtuluşlarıyla bir parça yıldırımla vurulmuş gibi olmaları gerekir. Bu ışık onları uyandırır. İşte bu nedenle çanlar çalar, savaşların zorunluluğu başlar. İlahi hak denilen gölgelerle kaplı mutsuz insanlığın kurtulması gereklidir. Onları bu yolda eğitmek ve bilgilendirmek herkesin ödevidir.

(*) Prometheus: Ateş çalıp insanlara veren ve bunun için Zeus

tarafından cezalandırılıp, her gün ciğerleri kartallar tarafından yenen mitolojinin yarı-tanrısı.

Büyük savaşçıların ayaklanması, cüretle ulusları aydınlatması ilahi hakkın, Sezarların sonunun, gücün, bağımsızlığın, sorumsuz yönetimlerle mutlakiyetçi hükümdarın karanlığa boğduğu bu biçare insanlığı sarsması gerekir. Karanlık kalabalık gecenin bu yürek sızlatan yengilerini alacakaranlıktaki parlaklığını ahmakça izlemekle uğraşıyor. Kahrolsun acımasızlar! Fakat nasıl ve hangi zorbadan söz ediliyor? Yoksa siz Louis-Philippe'e zorba mı diyorsunuz? Hayır, zavallı XVI. Louis ne kadar zorba değilse, Louis Philippe de öyle değildir, ikisi de tarihin tanımladığı gibi iyi krallar, ne var ki prensipler parçalanamaz, gerçeğin mantığı düz bir çizgidir. Gerçeğin en önemli niteliği de anlayışlı davranmamaktır. Ödün verilmeyecek demek. Özetle, insan haklarının çiğnenmesi yasak. XVI. Louis'de ilahi hak olduğu gibi, Louis Philippe'de Bourbon kanı var.

Bundan dolayı ikisi de bir ölçüde insan haklarına el koyma hakkını simgeliyorlar ve evrensel el koymayı engellemek için onlarla çarpışmak gerek. Bütün dünyada ilerleme hareketini Fransa başlattığına göre, Fransa çarpışacak.

Monarşi Fransa'da yıkılırsa başka ülkelerde de yıkılır. Bundan dolayı toplumsal gerçeği yüceltmek, özgürlüğü tahtına geçirmek halkı halka bağışlamak, insanoğluna hâkimiyet vermek Fransa'ya eski görkemini geri getirmek, hak ve adaleti bütünlüklerine kavuşturmak. Herkese hakkını verip, bütün kinleri bitirmek, Monarşinin evrensel anlaşmaya çektiği seti yıkmak, insanlığa hak vermek, bundan daha yüce bir dava, bundan daha haklı bir kavga düşünülür mü? Böyle savaşlar barışı var eder. Önyargılardan, ayrıcalık ve boşinançlardan, yalan ve fenalıklardan, saldırılardan, haksızlıklardan yapılı ve kin kuleleriyle sağlamlaşmış koskocaman bir kale hâlâ dünyaya hâkim, onu yıkmak gerekiyor. Bu canavarları çökertmeli. Austerlitz'de yenmek iyiydi, fakat Bastille'i almak erişilmez bir şey oldu.

Pek çok kişi bu durumu kendi kendisine denemiştir. En şiddetli anlarda, ruh epey tarafsız düşünme becerisine sahiptir. En büyük acılarda, en şiddetli tutku yıkımlarında bile ruh birçok konuyu işleyip tezler üzerinde tartışmalar yapar. İşte Marius de o sırada öyle bir ruh hali içindeydi.

Biraz kararsız olmasına rağmen, ezik, fakat kararlı Marius, yapacaklarını düşünüp titreyerek barikatın içine baktı.

İsyancılar hareketsiz ve kısık sesle konuşuyorlardı ve beklentinin son anını gösteren o sessizlik dikkat çekiyordu. Tam tepelerindeki bir binanın üçüncü katında, Marius bir izleyici ya da tanık görür gibi oldu. Tuhaf bir şekilde dikkatli duran bu hareketsiz adam, Le Cabuc tarafından öldürülen o kapıcıydı. Köşedeki sokak lambasından başı belli belirsiz seçildiğinden, yalnızca ak saçları, yarı açık ağzı ve sabit bakışları, büyük gözleri seçiliyordu. Meraklı bir ifadeyle yüklüydü bu baş.

Sanki ölen adam hemen sonra ölecek olanları izliyordu. Kafadan süzülen kanlı çizgi evin ilk katına kadar inmiş ve orada kesilmişti.

ON DÖRDÜNCÜ KİTAP ÇARESİZLİĞİN GÖSTERİLERİ

1 BİRİNCİ PERDE BAYRAK

Henüz kımıltı yoktu. Saint-Mery Kilisesi gecenin onunu duyurmuştu. Enjolras ve Combeferre ellerinde silahları, büyük barikatın yarığının yanına oturdular. Birbirleriyle konuşmuyor, etrafı dinliyorlardı. Saint-Denis Sokağından yaklaşan körpe ve neşeli bir sesle bir halk ezgisi söyleniyordu:

Yaşlar akar gözlerimden,
Sevgili dostum Bugeau,
Gelsin senin adamların,
Onlara bir diyeceğim var.
Mavi paltolu tavuk,
Başında da şapkası.
İşte geldik mahalleye,
Kokoriko kokoriko!

Arkadaşlar el sıkıştılar.

Enjolras:

«Gavroche döndü,» dedi.

Combeferre:

«Bize haber getiriyor,» dedi.

Birden o tenha sokakta koşturan ayak sesleri duyuldu ve bir soytarıdan bile daha atik bir yaratık o devrilmiş arabanın üstüne çıkıp atladı. Gavroche soluk soluğa:

«Tüfeğimi verin!.. Geliyorlar!»

Barikat sanki bir elektrik verilmiş gibi sarsıldı. Eller silahları kavradı.

Enjolras sordu:

«Benim silahıma ne dersin?»

Gavroche başıyla «Hayır» dedi.

«Ben o büyük olanı istiyorum.»

Javert'in silahını aldı.

Nöbetçilerden ikisi de aynı anda Gavroche'la barikata girmişlerdi. Onlardan biri, sokak

ucundaki nöbetçi, diğeri ise Petite Truandrie Sokağındaki nöbetçiydi. Precher Sokağındaki nöbetçi yerindeydi, bu da köprüler ve Hal Çarşısı tarafından gelenin olmadığını gösteriyordu.

O kısık ışıkta sadece birkaç kaldırım taşının seçilebildiği, Chanvrerie Sokağı isyancılar için, dumanda açılmış kocaman ve karanlık bir kapı gibiydi.

Hepsi mevzilenmişti.

Orada bulunan kırk üç asi arasında, Enjolras, Combeferre, Courfeyrac, Bossuet, Joly ve Gavroche da vardı. Bunların hepsi o büyük barikatta diz çökmüş, başları setin üst yanıyla eşseviyede, silahları ellerinde, sanki katillerle çevrili gibi, her an ateş açmaya hazır beklediler. Feuilly'nin buyruğu altında altı asi Corinthe meyhanesinin iki katındaki pencerelere konuşlanmıştı.

Birkaç dakika daha geçti, sonra ağır, kararlı ayak sesleri geldi. Bunlar Saint-Leu yönünden geliyordu. Hiç duraksamadan düzenli ve ürkütücü bir dinginlikle yaklaştı. Sadece onların sesi duyuluyordu. Bu aynı zamanda uğursuz bir sessizlik yayıyordu, tıpkı Commandeur'un(*) heykeli gibi. Fakat bu taş adımlar, bir kalabalık izlenimi verirken, öte yandan, bir hayaletin ayak seslerine benziyordu.

(*) Don Juan eserinde, kahramanın düşmanı olan Commandeur.

Sanki bütün bir ordu geliyordu. Ayak sesi yaklaştı ve durdu. Sanki sokağın köşesinde pek çok insan soluyordu. Aslında bir şey görünmüyordu, fakat yine de, bu kesif karanlıkta, iğne kadar ince ve neredeyse hiç görünmeyen yığınla metal tel seçilir gibi oldu. Bunlar süngü ve tüfek namlularıydı. Sokak lambasının ve meşalenin aydınlattığı belirsiz gölgeler uykunun ilk anlarında kapalı gözlerle görünen fosforlu, ışıldayan ağlar gibiydi.

Yine her iki yanda bekler gibi bir kararsızlık yaşandı.

Derken, bu gölgeler arasından bir ses yükseldi. Kimse görünmediğinden, ses iyice ürkütücüydü:

«Orada kim var?»

Aynı zamanda yere bırakılan tüfeklerin şakırtısı duyuldu. Enjolras gururlu bir sesle:

«Fransız Devrimi!»

Ses: «Ateş!» dedi.

Sanki bir fırının kapağı açılmış gibi, bir şimşek sokaktaki bütün evlerin camlarını aydınlattı.

Barikatta müthiş bir patlama oldu. Kırmızı bayrak düştü. O kadar şiddetle ateş açmışlardı ki bayrağın direği ikiye ayrılmıştı.

Evlerin pervazlarına çarpan kurşunlar geri sekip barikata düşerek birkaç kişiyi yaraladı.

Bu ilk saldırının etkisi buz gibiydi. Saldırı beklenmedik ve en cesur insanları bile ürkütecek ölçüde şiddetliydi. Herhalde karşı yanda bütün bir alay vardı.

Courfeyrac:

«Arkadaşlar, barutumuzu yok yere harcamayalım. Onlara yanıt vermek için sokağa girmelerini bekleyelim!»

Enjolras:

«Her şeyden önce şu bayrağımızı yükseltelim,» dedi.

Tam ayaklarının önüne düşen bayrağı saygılı bir tavırla kaldırdı.

Dışarıdan, doldurulan tüfeklerin sesi duyuldu.

Enjolras:

«Aranızda kim cesur? Kim bayrağı barikatın üstüne asacak?»

Yanıt veren olmadı. Askerlerin konuşlandıkları şu kritik anda, barikatın tepesine çıkmak, ölüm demekti. En cesurları bile kararsızdı. Enjolras tekrar sordu:

«Tek bir gönüllü yok mu?»

2 BAYRAK İKİNCİ PERDE

Barikatı yükseltmeye başladıklarından beri gençlerden hiçbiri Mabeuf Baba'ya dikkat etmemişti. Ama o da onlarla gelmiş, meyhanenin alt katında, tezgâhın önüne oturmuştu.

Esrimiş gibi koyu bir dalgınlık yaşıyordu. Courfeyrac ve arkadaşları birkaç kez kendisine tehlike olduğunu söyleyip, uyarmak istemişlerdi ama nafile. O kendisine söylenenleri de duymamış gibiydi, arada bir kendisine bir şey sorulduğunda, yanıt vermiyor, fakat yalnız kaldığında sanki kendi kendisine konuşur gibi dudaklarını oynatıyordu. Barikata girdiğinden beri ve saldırı başladıktan sonra bile duruşunu değiştirmemiş, elleri dizinde, başı önünde bir uçuruma bakar gibi gözlerini yere eğmişti. Barikatta olduğunu bile unutmuş gibiydi.

İsyancılar savaş konumu aldıklarından beri, içeride Javert ve onu izleyen nöbetçiden başka kimse yoktu. Mabeuf Baba ateş sesini duyunca sanki bir sarsıntıyla uyanmış gibi yerinden fırladı ve tam Enjolras'ın: «Tek bir gönüllü yok mu?» diye sorduğunda, ihtiyarın kapıya yürüdüğünü gördüler.

Onun tavrı bir heyecan yaratmıştı, bir haykırış duyuldu:

«Seçmen-Konvansiyon Üyesi-Halkın Temsilcisi, 666.»

Şu kesin ki Mösyö Mabeuf bunları bile duymadı...

Enjolras'a yürüdü. Asiler önünde saygıyla geriledi. Mabeuf Baba kendisine şaşkınca bakan delikanlının elindeki bayrağı kaptı ve ağır fakat kararlı adımlarla barikata yürüdü.

Kimsenin kendisini durdurmasına izin vermeden, seksenindeki ihtiyar yürümüştü. Onun

bu davranışı o kadar yüceydi ki, herkes «şapkalarınızı çıkarın!» diye bağırdı. Barikatın her basamağında onun yükselen cana yakın başı, ağarmış saçları, enli alnı, kırışık yüzü, anlamlı gözleri, yarı açık dudakları ve bayrağı başının üstünde tutan o yaşlı kolu görünüyordu. Meşalenin kızıl ışığında yükseliyordu. Onu görenler 1793'ün kanlı hayaletlerinden birinin toprağın içinden dehşet bayrağıyla yükseldiğine inandılar.

Son merdivene vardığında, o ihtiyar ve korkunç hayalet, kaçınılmaz bin iki yüz tüfek karşısında ve sanki en güçlü kendisiymiş gibi, ölümün de karşısında durdu. Bütün barikat bu olağanüstü adama saygıyla baktı.

Tansıkları kuşatan o sessizliklerden biri yaşandı. Bu sessizlik arasında yaşlı adam, kırmızı bayrağı salladı. «Yaşasın Devrim! Yaşasın Cumhuriyet! Kardeşlik! Eşitlik! Ve Ölüm!» diye bağırdı.

Barikattakiler güç işitilir bir ses duydular. Bu telaşlı bir duayı tamamlayan bir rahibin mırıltısına benziyordu.

Herhalde sokaktaki bir polis yasal uyarıda bulunuyordu.

Sonra, demin «Kim var» diyen o ses tekrar duyuldu:

«Geri çekilin!»

Mösyö Mabeuf bembeyaz bir yüzle, ak saçları dalgalanarak delice gözlerle etrafına baktı ve bayrağı iyice yukarı kaldırdı:

«Yaşasın Cumhuriyet!»

Ses: «Ateş,» dedi.

İkinci bir yaylımateşi salladı barikatı.

Yaşlı adam dizlerinin üstünde sendeledi, sonra doğruldu, elindeki bayrağı yere düşürdü ve sonra arkaüstü kaldırıma yuvarlandı. Kollarını göğsünde birleştirmişti.

Etrafında kan dereleri oluştu, ihtiyar başı yukarı çevriliydi.

insana kendisini savunmayı bile unutturan ilahi bir heyecan, isyancıları kuşatmıştı. Saygılı bir korkuyla cesede yaklaştılar. Enjolras:

«Yüce Tanrım! Kral katilleri de, ne müthiş adamlarmış!» dedi.

Courfeyrac Enjolras'ın kulağına:

«Bunu senden başka duyan olmasın, onun yengisini gölgelemek istemem, fakat o bir kral katili değildi, onu tanırım. Bugün nesi vardı bilemem, fakat yüzüne baksana! O çok cesur bir adamdı, ama biraz saftı...»

«Aptal, fakat bir Brutus gibi cesurdu!» diye fısıldayan Enjolras hemen sesini yükseltti:

«Arkadaşlar, işte yaşlıların gençlere verdikleri ders. Bizlere, yaşlılıktan eli ayağı titreyenlerin, gençlere verdikleri ders. Bu dede vatan için can verdi, o artık yüce biri. Uzun hayatını görkemli bir sonla noktaladı. Şimdi onun cesedini koruyalım, içimizden her biri, babasını korur gibi, korusun onu. Onun varlığı barikatın düşmesine izin vermeyecektir.»

Kederli ve güçlü bir onaylama onun sözlerini doğruladı. Enjolras eğildi ve ihtiyarı alnından öpüp, onun o çapraz kollarını sevgiyle çözdü, onun ceketini çıkarttı ve oradakilere kanlı delikleri gösterip:

«İşte,» dedi, «artık bizim bayrağımız bu kahramanın ceketidir!»

3 GAVROCHE COURFEYRAC'IN SİLAHINI ALSAYDI KEŞKE

Mabeuf Baba'nın cesedine Madam Hucheloup'nun siyah şalı örtüldü. Altı asi, tüfeklerinden bir sedye yaptılar, cesedi başları açık, derin bir saygıyla alttaki salonun büyük masasına yatırdılar.

Ceset, hareketsiz duran Javert'in önünden geçerken, Enjolras:

«Sıra sana geliyor,» dedi.

Bütün bu zaman içinde Gavroche, nöbet yerinden ayrılmamıştı, çünkü hiç ses çıkarmadan barikata yaklaşan adamları görmüştü.

Birden:

«Dikkat! Kendinizi kollayın!»

Courfeyrac, Enjolras, Jean Prouvaire, Combeferre, Joly, Bahorel, Bossuet hep birden gürültüyle meyhaneden çıktılar. Tam vaktinde. Barikatın hemen arkasında süngüler parlıyordu. Derken, uzun boylu, yapılı şehir muhafızları içeri daldılar, bazısı barikattan atlamış, bazısı da yarıktan içeri süzülmüştü. Önlerinde kaçmayan o haylazı sürüklüyorlardı.

Durum epey nazikti. Tıpkı nehrin sellerle kabarıp yükselmesi ve suyun bendin çatlaklarından süzülmesi gibi. Bir dakika içinde barikatı yıkacaklardı.

Bahorel ilk giren muhafıza saldırdı, onu öldürdü, fakat ikinci muhafız Bahorel'i süngüyle katletti. Diğer bir muhafız Courfeyrac'ı önüne sermişti; delikanlı: «İmdat!» diye bağırıyordu ki, içlerinden iri yapılı dev gibi biri süngüsünü uzatıp Gavroche'un üstüne saldırdı. Yumurcak, Javert'in o büyük tüfeğini küçük ellerinin arasına aldı, nişan alıp çekti. Ama nafile, Javert'in tüfeği boştu. Muhafız güldü ve süngüyü çocuğun başı üstünde

kaldırdı.

Süngü daha Gavroche'a dokunmadan, muhafızın elinden düştü. Bir kurşun muhafızı alnından vurmuş ve yere sermişti. İkinci bir kurşun Courfeyrac'a saldıran ikinci muhafızın tam göğsüne gelip işini bitirdi.

Barikata giren Marius'tü bu.

4 TEHLİKE

Marius, Mondetour Sokağı sapağında saklanıp savaşın birinci bölümünü izlemişti. Fakat daha fazla karşı çıkamadı. Uçurumun çağrısı diyeceğimiz o gizemli ve hâkim heyecana daha fazla direnemedi. Tehlikenin bu kadar yakında olması, Mösyö Mabeuf'ün ölümü (şu lanet bilmece) Bahorel'in öldürülmesi, «İmdat!» isteyen Courfeyrac, tehlikedeki çocuğu kurtarmak ve intikamını alması gereken arkadaşları, bütün bunların karşısında artık Marius, kararlıca, iki elinde iki tabancayla salona daldı. İlk el ateşle, Gavroche'u, ikinci ateşle Courfeyrac'ı kurtardı. Silah seslerine, vurulan muhafızların çığlıklarına koşan saldırganlar barikatın üzerine tırmandılar. Tepede şu anda silahlı şehir muhafızları, askerler, banliyölerden getirtilen muhafızlar vardı. Tepede durup barikata baktılar, ama içeri atlamaya cesaretleri yok gibiydi. Sanki herhangi bir tuzak kokusu alıyorlardı. Loş barikata sanki bir aslan mağarasına bakar gibi kaygılı bakıyorlardı. Aslında meşale ışığı sadece süngüleri, kalpakları ve ürkek yüzlerin üst yanlarını aydınlatıyordu.

Marius'de artık mermi kalmamıştı. Dostlarını kurtardıktan sonra, tabancaları boşaldığı için attı, fakat salonun içinde, kapının yanındaki o barut fıçısını gördü.

Tam başını çevirmişti ki, askerin biri ona nişan aldı. Fakat aynı anda bir el tüfeğini namlusunu tıkadı. Bu, öne fırlayan bir gençti. Kadife pantolonlu genç işçi. Tüfek patladı, eli deldi; herhalde o genç işçiye de gelmiş olmalıydı ki, çocuk yere düştü, fakat kurşun Marius'e gelmedi.

Bütün bunlar koyu bir duman arasında yaşandığı için, insan bunu iyi göremez fakat duyumsardı. O sırada salona giren Marius bunu belli belirsiz görebilmişti, fakat yine de üzerine çevrili tüfek namlusunun bir el tarafından tıkandığını ve silah sesini duymuştu.

Fakat böyle telaşlı zamanlarda görülen şeyler bulanıktır ve insan işine devam edip, bunun üstünde durmaz. İnsan kendisini gölgelere daha da itilmiş bulur, aslında kalan şeyler de bulutlarla kaplıdır.

Şaşıran fakat henüz korkmayan asiler, toparlanmışlardı. Enjolras onlara şu emri verdi:

«Dikkat! Boşuna ateş etmeyin!»

Sahiden de o hengâmede birbirlerini yaralayabilirlerdi. Asilerin birçoğu birinci ve diğer katların pencerelerine çıkmışlardı ve saldırganları daha belirgin görebiliyorlardı.

En gözüpekleri, Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire ve Combeferre ile barikatın ucundaki evlere yaslanmış, gururla, hemen karşılarındaki muhafız alayına kafa

tutuyorlardı.

Bütün bunlar yüz yüze yapılan savaşlardan önceki muhteşem ifadeyle yapıldı. Her iki cephe, çok yakından birbirlerine nişan almışlardı. O kadar yakındılar ki, birbirleriyle konuşabilirlerdi. Tam o sırada, göğsünde bir zırh, büyük apoletli bir subay seslendi:

«Silahlarınızı bırakın!»

«Ateş!» dedi Enjolras.

Aynı anda iki patlama oldu ve her şey hemen yok oldu.

O boğaz yakıcı ve boğucu duman içinde, ağır yaralılarla ölenlerin sesleri duyuldu.

Derken, gökgürültüsü gibi bir ses:

«Hemen geri çekilin, yoksa barikatı uçururum!»

Tümü sesin geldiği tarafa döndüler.

Marius basık salona girmiş ve barut fıçısını eline almıştı. Sonra o dumandan ve siperi kaplayan o koyu sisten yararlanıp barikat boyunca süzülerek meşalenin bulunduğu o taştan kafese varabildi. Meşaleyi çekip almak, yerine barut fıçısını koymak, fıçının altını taşlarla doldurmak, Marius bunları eğilip doğruluncaya değin yapıp bitirdi. Şimdi elinde meşale, karşılarındaydı. Herkes, muhafızlar, şehir muhafızları, subaylar ve erler, barikatın diğer ucunda birikmiş; karşılarında bir elinde meşale, yüzü kararlı halde duran bu gence koyu bir hayretle bakakaldılar. Genç adam meşaleyi fıçıya biraz yaklaştırıp o korkunç tehdidini tekrarladı:

«Çekip gidin, yoksa barikatı uçururum!»

O seksenlik yaşlıdan sonra Marius'ün barikattaki bu görüntüsü, eski devrimden sonra genç devrimin görüntüsüydü.

Bir çavuş:

«Barikatı uçurmak mı! Evet ama sen de uçarsın!»

Marius:

«Evet, ben de öleceğim, buna hazırım!»

Meşaleyi barut fıçısına iyice yaklaştırdı. Fakat artık siper tepesinde kimsecikler yoktu. Saldırganlar ölü ve yaralılarını öylece bırakıp tam bir bozgunla sokağa koştular ve hemen sonra gece karanlığında kayboldular. Kaçan kaçana, tam bir mahşer gibiydi.

Barikat sapasağlamdı!

5 JEAN PROUVAIRE'İN DİZELERİ NASIL BİTİYOR

Hep birden Marius'ün etrafını aldılar.

Courfeyrac:

«Hoş geldin. Gelmene çok sevindim!»

Combeferre:

«Ne iyi!» dedi.

Courfeyrac:

«Gelmeseydin ölmüştüm.»

Gavroche:

«Gelmeseydiniz, ben de cartayı çekiyordum.»

Marius:

«Şefiniz nerede?»

Enjolras:

«Şef sensin!» dedi.

Marius'ün aklında bütün gün cehennem kazanı kaynamıştı fakat ansızın bundan bir kasırga doğmuştu. Bu kasırgaya kapılan delikanlı sanki onun gücüyle sürüklendiğini hissediyordu. Sanki gündelik hayatın epey uzağındaydı. Onu o kadar mutlu eden o iki aydınlık ve ışık dolu ay birden onu bu büyük uçuruma atmıştı. Kendisi için artık yokolan Cosette, Cumhuriyet için can veren Mösyö Mabeuf ve şu anda asilerin şefi olan kendisi. Bütün bunların doğru olabileceğini aklı almıyordu. Marius epeyce gençti. Olanaksız sandığımız şeylerin bize ne kadar yakın olduğunu anlayacak ölçüde uzun yaşamamıştı. Çoğu zaman, dahası her zaman en beklenilmeyeni beklemek gerektiğinin de ayrımında değildi. Kişisel dramını, anlayamadığı bir oyun gibi izliyordu.

Aklını dolduran bu dumanlar arasında bir direğe bağlı Javert'i de tanımadı. Mütfettiş, barikata saldırı sırasında en küçük bir hareket yapmamıştı ve etrafına bir şehidin ve bir yargıcın gururuyla bakıyordu. Marius onu görmedi bile.

Bu sırada saldırganlardan ses çıkmamıştı. Sokağın ucunda yürüdükleri ve devinimleri duyuluyor, fakat barikata girmeye cesaret edemiyorlardı. Ya komut bekliyorlar ya da bu epey iyi korunan kaleye girmeden önce, yeni güçlerin gelmesini bekliyorlardı. İsyancılar köşelere nöbetçiler koymuştu, içlerinde tıp öğrencileri de olan gençler, yaralılarla ilgilenmeye başlamıştı.

Masalar dışarı çıkarılmış, yalnızca iki masa bırakılmıştı. Biri Mabeuf Baba'nın yatırıldığı masa, diğeri sargıbezlerinin ve fişeklerin yapıldığı masa. Diğer bütün masaları barikatı daha da sağlamlaştırmak için setin üzerine yığmışlardı. Masaların yerine meyhane sahibesinin ve hizmetçi kadınların yatakları konulmuştu. Bunlarda yaralılar vardı. Corinthe'in üç kadını da kaybolmuştu. Kimse onların nerede olduklarını bilmiyordu. Sonunda onları mahzende buldular.

Barikat kurtulmuştu fakat huzursuzlardı. Koyu bir acıya boğulmuşlardı.

Yoklama yapıldığında aralarından birinin eksik olduğu fark edildi. En sevdikleri birinin. İçlerinde en cesur adam olan Jean Frouvaire. Yaralılar arasında aradılar, bulamadılar. Ölüler arasında arandı, yine bulunmadı, tutsak alındığı belliydi.

Combeferre Enjolras’a:

«Evet, onlar bizim arkadaşımızı aldılar, fakat ajanları da elimizde. Şu polis senin için değerli mi? Onun ölümü senin için zorunlu mu?»

Enjolras:

«Onu öldürmek isterim, fakat Jean Frouvaire’in canı bizim için çok daha değerli.»

Bu konuşma Javert'in bağlı bulunduğu o direğin önünde geçiyordu.

Combeferre:

«O zaman ben bastonuma beyaz bir mendil takıp onlarla konuşmaya gider, pazarlık ederim. Arkadaşımızı teslim etsinler; biz de onlara polislerini veririz.»

Enjolras ürperdi ve elini Combeferre'in koluna koydu:

«Dinle!»

Sokaktan, epey anlamlı bir silah sesi geldi.

Sonra yürekli bir ses:

«Yaşasın Fransa! Yaşasın Gelecek!»

Prouvaire'in sesini tanımışlardı.

Bir şimşek çaktı, bir patlama oldu.

Combeferre:

«Eyvah! Onu öldürdüler!»

Enjolras Javert’in karşısında dikildi ve ona:

«Dostların seni de kurşuna dizdiler!» dedi.

6 HAYATTAN SONRA CAN VEREN ÖLÜM

Böyle savaşların en garip yanı, barikat saldırısının sürekli önden olmasıdır. Saldırganlar hem pusulardan, hem dolambaçlı sokaklara girmekten çekindiklerinden, çevirme hareketinden sürekli kaçınırlar. Bundan dolayı isyancıların yaklaşık hepsi de dikkatlerini en tehlikeli yer olan barikatın cephesine yöneltmişlerdi. Hemen sonra çatışma tekrar başlayacaktı. Bu arada Marius o küçük barikata da bir bakmak istedi, gitti, kimseyi bulamadı. Ama kaldırım taşlarının arasında yanan titrek bir mum vardı. Mondetour Sokağı ve Petite Truanderie ile Cygne sokağının sapağı da çok sakindi.

İzleme işini tamamlayan Marius tam çekileceği anda, karanlıklarda isminin söylendiğini duyar gibi oldu:

«Mösyö Marius!»

Hemen titredi, sesi tanımıştı. İki saat önce kendisini barikata çağıran o sesti.

Fakat ses artık bir soluk gibiydi.

Etrafına bakındı, kimseyi göremedi.

Marius yanıldığını sandı. Bunu da o olağanüstü gerçeklere eklenen bir hayal sandı. Tam oradan gidiyordu ki, ses:

«Mösyö Marius!»

Bu kez artık duyduğuna emindi. Belirgince duymuştu. Tekrar baktı, yine bir şey göremedi.

Ses: «Ayaklarınızın önüne bakın,» dedi.

Delikanlı eğildi ve karanlıkta kendisine doğru sürüklenen bir karartı gördü, kaldırım taşlarında sürüklenen bu karartı konuşmuştu onunla.

Mum ışığında, eski bir gömlek ve kadife bir pantolonu seçti. Bir de kanla oluşmuş küçük bir göl. Marius kendisine doğru yükselen solgun bir baş gördü.

«Beni tanıdınız mı?»

«Hayır.»

«Eponine.»

Marius hızla eğildi, sahiden o zavallı kızdı. Erkek kılığındaydı.

«Buraya nasıl geldiniz? Burada ne arıyorsanız?»

«Ölüyorum!»

Bazı sözler, bazı olaylar en tükenmiş insanları bile canlandırır. Marius ansızın, olduğu yerde sıçrayıp:

«Demek yaralısınız? Durun, sizi salona götüreyim. Yaranıza pansuman yaparız, ağır mı? Canınızı yakmamak için sizi nasıl kucağıma alayım? Nereniz ağrıyor. Yardım edin!»

Kızı kaldırmak için kolunu onun altından geçirmek istedi, eli eline değdi.

Kız usulca bir çığlık attı.

Marius:

«Canınızı mı yaktım?

«Biraz.»

«Evet ama sadece elinize dokundum.»

Kız elini kaldırdı ve Marius onun avucunda büyük bir delik gördü.

«Elinize ne oldu?«

«Delindi.»

«Delindi mi?»

«Evet.»

«Neden? Nasıl?»

«Mermiyle.»

«Nasıl oldu bu?»

«Size ateş etmek için nişan alan tüfeği görmediniz mi?»

«Evet, onu tıkayan eli de gördüm.»

«İşte o benim elimdi.»

Marius titredi.

«Zavallı yavrum! Ne delilik. Ama sadece eliniz yaralıysa önemli değil. Durun sizi bir şeyin üstüne yatırayım. Size pansuman yaparlar. Delik bir el yüzünden ölünmez.»

Kız:

«Kurşun elimi deldi, fakat sırtımdan çıktı. Beni oynatmayın. Bana bir cerrahtan daha faydalı olabilirsiniz. Bakın nasıl. Şu taşın üzerine oturun.»

Marius istediğini yaptı. Kız başını onun dizine koydu ve ona bakmadan:

«Oh ne iyi, ne de rahatladım. İşte artık acım geçti.»

Biraz sessiz durdu, sonra yorgun başını Marius'e çevirip yüzüne baktı:

«Biliyor musunuz, sizin o bahçeye girmeniz beni çok huzursuz ediyordu. Ne aptalca değil mi? Çünkü sizi oraya götüren bendim. Hem de anlamalıydım, sizin gibi birinin... Benim gibi...»

Sustu ve sonra aklındaki düşünceleri önleyip kederle:

«Beni çirkin buluyordunuz değil mi?» deyip sürdürdü:

«Biliyor musunuz, artık her şey bitti. Artık bu barikattan kimse canlı çıkamaz. Fakat sizi buraya ben sürükledim. Öleceksiniz. Bundan eminim. Fakat yine de size nişan aldıklarını görünce dayanamadım, hiç düşünmeden elimi tüfeğin ağzına dayadım. Ne garip değil mi? Çünkü ben sizden önce ölmek istedim, mermiyi yedikten sonra, buraya zorla sürüklendim. Kimseler görmedi beni, kaldırmadılar. Sizi bekledim. Kendi kendime acaba gelmeyecek mi diye düşünüyordum. Ah bilseniz, o kadar acı çekiyordum ki bağırmamak için gömleğimin yakasını ısırıyordum. Sizin odanıza ilk girdiğim zamanı hatırlıyor musunuz? Sizin aynanızda yüzüme bakmıştım. Sonra size caddede şu çamaşırcı kadınların oldukları dere başında rastladığım o gün. Ne hoş bir gündü, kuşlar cıvıldıyorlardı. Demincek, bana beş frank verdiniz ve ben de size paranızı istemem dedim. Paralı biri olmadığınızı biliyorum. En azından yerdeki paranızı aldınız mı? Güneşli bir gündü, üşütmeyen bir gün. Hatırladınız mı Mösyö Marius, oh, ne çok mutluyum. Nasılsa bir gün herkes ölecek!»

Delice, ağırbaşlı ve yürek paralayan bir hali vardı. Eski gömleği çıplak bağrını gösteriyordu. Konuşurken, delik elini delik bağrına bastırıyordu, delikten tıkacı açılmış bir şarap fıçısından akar gibi kanlar fışkırdı.

Marius bu zavallı kıza, koyu bir acıyla baktı. Kız:

«Ah! Başladı!» diye inledi, «ah, tıkanıyorum!..»

Yine gömleğinin yakasını ısırdı ve dizleri titredi.

O sırada küçük Gavroche'un o horoz sesi duyuldu. Çocuk, tüfeğine mermi doldurmak için

bir masaya çıkmıştı ve avazı çıktığınca, o günlerde epey tutulan bir şarkıyı söylüyordu:

Lafayette'i gördüğü an,
Yüzü solan jandarma seslendi:
Tüyelim hemen!

Eponine dirseklerine abanıp doğruldu, kulak kesildi ve sonra keder dolu bir gülümsemeyle:

«Bu o,» dedi.

Marius'e dönüp:

«O benim küçük kardeşim. Ne olur beni görmesin. Buraya geldim diye bana çıkışır.»

Tam o sırada Marius kederli düşüncelere kapılmıştı.

Babasının Thenardier ailesine yardım etme isteğini düşünüyordu.

«Kardeşiniz mi?» dedi. «Kim o?»

«O çocuk.»

«Şu şarkı söyleyen mi?»

«Evet.»

Marius devinir gibi oldu. Kız onun elini tuttu:

«Ne olur gitmeyin, artık fazla vaktim yok.»

Biraz daha doğrulmuştu, fakat sesi hıçkırıklarla bölünüyordu. Kimi zaman boğuk bir hırıltı konuşmasını engelliyordu. Yüzünü Marius'ün yüzüne yaklaştırdı ve:

«Beni dinleyin,» dedi, «size oyun etmek istemem. Cebimde size yazılı bir mektup var. Dünden beri -bana bunu dün verdiler- Postaya atmamı istediler, fakat cebimde tuttum. Mektubu almanızı istememiştim. Fakat biraz sonra öbür dünyada karşılaştığımızda, belki bana içerlerdiniz. Ölümden sonra tekrar buluşma var, değil mi? İşte mektubunuz.»

Marius'ün elini o yaralı eliyle kaptı, fakat artık acı duymuyor gibiydi ve onun elini gömleğinin cebine daldırdı. Marius elinde bir kâğıt sesi duydu.

«Alın işte,» dedi.

Marius aldı.

Kız sevinmiş gibi bir hareket yaptı.

«Zahmetime karşılık bana söz verin,» dedi.

Sonra sustu.

«Ne istersiniz?» diye sordu beriki.

«Söz verin bana.»

«Söz veriyorum.»

«Ben öldükten sonra, alnımdan öpeceğinize söz verin. Ruhum bunu hissedecek!»

Başını yine Marius'ün dizlerine dayadı ve gözlerini kapattı. Marius o biçare ruhun uçtuğunu sandı. Eponine hareketsizdi. Marius onun o son uykusuna daldığını sandığı zaman, gözlerini açtı. Ölümün o dipsiz uçurumunu gösteren gözlerini ona çevirdi ve başka bir dünyadan gelircesine bir sesle:

«Baksanıza Mösyö Marius, sanırım size âşıktım,» dedi, gülümsemek istedi ve son soluğunu verdi.

8 MESAFELERİ HESAPLAYAN GAVROCHE

Marius sözünde durdu. Onun alnından öptü. Bu Cosette'e vefasızlık sayılmazdı, sadece zavallı bir ruha hoşça kal demekti.

Eponine'in kendisine verdiği o mektubu titreyerek almıştı. Bunun önemli olduğunu seziyordu. Okumak için sabırsızlanıyordu. Ah işte, insanoğlunun kalbi böyle yapılmıştı. O zavallı çocuğun gözlerini yeni kapatan Marius, yazılanları okumaya hazırlanıyordu. Kızcağızı usulca yere yatırdı ve uzaklaştı. İçinden bir ses, mektubu bu cesedin önünde okumasının saygısızlık olacağını söylemişti.

Salondaki muma yaklaştı. Bu bir kadının incelikle dörde katladığı beyaz bir kâğıttı. Yazı da bir kadının yazısıydı. Adres şöyleydi:

Mösyö Marius, Pontmercy. Mösyö Courfeyrac eliyle, Verrerie sokak, No: 16.

Hemen mührü kopardı ve okudu:

Sevgilim! Ne yazık ki babam hemen gitmemizi istiyor. Bu akşam Silahlı Adam Sokağı No: 7'de olacağız. Bir hafta sonra İngiltere'ye gidiyoruz. Cosette. 4 Haziran.

O kadar temiz bir aşk yaşamışlardı ki, Marius sevdiğinin yazısını bile ilk kez görüyordu.

Bugüne değin olanları birkaç kelimeyle anlatalım. Her şeyi Eponine düzenlemişti. 3 Haziran akşamı haydutları güç bela o evden uzaklaştırmayı başaran kız, ansızın hem hırsızların planını bozmayı, hem de Marius'ü Cosette'den ayırmayı düşünmüştü. Bundan dolayı, karşılaştığı ilk işçi kılıklı gençle giysi değiştirmiş ve Champs de Mars'a giderek Jean Valjean'ı uyarmıştı. Şu 'taşının' yazısını kendisi yazmıştı. Jean Valjean hemen eve dönmüş ve kızına, «Bu akşam gidiyoruz, hizmetçi kadınla beraber, Silahlı Adam Sokağındaki evimize gidiyoruz. Bir haftaya kalmaz İngiltere'ye geçeriz,» demişti. Cosette bu umulmadık darbeyle, hemen Marius'e iki satır karalamıştı. Fakat bunu postaya nasıl verecekti. Tek başına çıkamazdı? Hizmetçiye verecek olsa, kadın hemen Jean Valjean'a gösterirdi. Cosette bahçede kaygıyla dolaşırken, Plumet Sokağından geçen genç bir işçi görmüş ve onu çağırıp, beş frank vermiş ve mektubu götürmesini istemişti. Eponine de mektubu cebine atmıştı.

Eponine ertesi sabah Courfeyrac'ın evine uğrayıp ondan Marius'ü sormuştu. Ona

mektubu vermek için değil de, her sevenin anlayacağı gibi, yalnızca onu görmek için gitmişti.

Courfeyrac ona, «Barikatlara gidiyoruz» dediğinde, hemen aklına bir düşünce gelmişti. Ölüme atılmak ve kendisiyle beraber Marius'ü de sürüklemek! Courfeyrac'ın ardı sıra gitmiş, barikatın yerini beklemiş ve Marius mektubu almadığına göre, o akşam da her zamanki buluşmaya geleceğini düşünerek Plumet Sokağına dönmüştü. Orada delikanlıyı beklemiş ve ona o çağrıda bulunmuştu. Arkadaşlarının adına onu Chanvrerie Sokağındaki barikata davet etmişti. Cosette'i bulamayan Marius'ün çaresizliğini tahmin ediyordu. Bunda yanılmamıştı. Daha sonra tekrar Chanvrerie Sokağına geri dönecekti. Kendi canı pahasına Marius'ün hayatını nasıl kurtardığını demin gördük. Sevdiklerini de kendileriyle ölüme sürükleyenlerin o ağulu sevinciyle ölmüştü. Sevdiklerini başkasına kaptırmak istemeyen böyle kıskanç yürekler, «Başkası da ona sahip olamayacak!» diye avunur.

Marius sevgilinin bu mektubunu defalarca öptü. Demek Cosette onu seviyordu. Bir ara artık ölmesi gerekmediğini düşündü. Daha sonra içinden «Fakat o gidiyor, babası onu İngiltere'ye sürüklüyor ve benim dedem de bana evlenme iznini vermedi. Kaderimde hiçbir değişim olmadı,» diye düşündü.

Marius gibi hayalcilerin böyle apansız kararları olur. Onun gibi çaresizleşenler ansızın en olmayacak kararlar alırlar. Artık hayatın yorgunluğu ona fazla geliyordu, ölüm çok daha iyi olacaktı.

İşte o zaman, iki görevini düşündü. Hem Cosette'e haber vermek, hem de yaklaşan felaketten şu Eponine'in kardeşi olan küçük çocuğu kurtarmak.

Cebindeki cüzdandan çıkardığı bir kâğıda şunları yazdı:

Evlenmemiz mümkün değil, dedemden izin istedim, vermedi. Benim hiç param yok, herhalde senin de. Bahçeye koştum, seni bulamadım, sana verdiğim sözü unutma. Sözümde duruyor ve ölüyorum. Seni seviyorum. Bu satırları okuduğunda, ruhum seninle olacak ve gülümseyecek.

Mektubu mühürleyecek balmumu bulamadığı için, kâğıdı dörde katladı ve adresi yazdı:

Matmazel Cosette Fauchelevent, Mösyö Fauchelevent'in evi. Silahlı Adam Sokağı, No: 7.

Mektubu katladıktan sonra biraz dalgınca bekledi, daha sonra cüzdanını açıp, aynı kalemle ilk sayfaya şunları yazdı:

İsmim Marius Pontmercy, cesedimi dedem Mösyö Gillenormand'ın evine götürün. Calvaire Kızları Sokağı, No: 65,

Marais Mahallesi.

Cüzdanını tekrar cebine koydu, sonra Gavroche'a seslendi:

«Benim için bir şey yapar mısın?»

Gavroche:

«Bu da soru mu?» dedi. «Siz olmasaydınız ben çoktan öbür dünyadaydım.»

«Şu mektubu gördün mü?»

«Evet.»

«Onu al, hemen barikattan çık.» Gavroche huzursuzlanıp kulağını kaşımaya başladı...

«Ve yarın sabah bu mektubu şu adrese ulaştır: Matmazel Cosette, Silahlı Adam Sokağı No: 7 Mösyö Fauchelevent'in evi.»

Çocuk:

«Evet ama o sırada barikatı yıkacaklar ve ben burada olmayacağım.»

«Anladığım kadarıyla barikata gün doğmadan zarar gelmez, yarın öğleden önce bunu yapma olanakları yok.»

Saldırganların, sahiden pek niyetleri yok gibiydi. Gece savaş

larında böylesi beklentiler olur. Sonra daha çetin bir saldırıya geçilir.

Gavroche:

«Şu mektubu yarın sabah götürsem, olmaz mı?»

«Epey geç olur. O zaman barikat sarılır, bütün sokaklara nöbetçi koyarlar ve sen de hemen çıkamazsın. Haydi, derhal git.»

«Peki,» dedi beriki.

Gavroche Marius'ün bu yorumuna verecek yanıt bulamamıştı. Hızla mektubu aldı.

Gavroche mektubu alırken, aklında bir fikir belirmişti, ama Marius'ün karşı koymaması için bunu açıklamaya çekindi.

Şöyle düşünmüştü: «Henüz erken, gece yarısı, Silahlı Adam Sokağı fazla uzak değil. Mektubu götürür ve hemen dönerim.»

ON BEŞİNCİ KİTAP SİLAHLI ADAM SOKAĞI

1 LAFAZAN BİR KURUTMA KÂĞIDI

Ruhların isyanı karşısında şehirlerin kıvranması ne ki? İnsanoğlu halktan daha derindir.

Jean Valjean şimdi müthiş bir sarsıntıya uğramıştı. Sanki dünyanın bütün uçurumları önünde açılmıştı. O da Paris gibi titriyordu. Müthiş ve karanlık bir isyanın eşiğinde olduğunu biliyordu. Ondaki bu değişiklik için birkaç saat yetmişti. Kaderi ve vicdanı apansız gölgelerle kaplanmıştı. O da şu anda aynen Paris gibi bağrında iki şey saklıyordu. Çarpışan iki prensip. İyilik Meleği, Kötülük Meleği, ikisi de uçurum kıyısında boğuşuyordu. Hangisi diğerini o karanlıklara atacaktı? Kim yenecek? Kim yenilecekti.

Aynı günün öncesinde, 5 Haziranda Jean Valjean Cosette ve hizmetçi kadınla beraber, Silahlı Adam Sokağına taşınmışlardı. Orada kendilerini bir olay, üstelik epey heyecanlı bir olay bekliyordu.

Cosette, Plumet Sokağından ayrılırken epey direnmişti. Beraber yaşamaya başladıklarından beri, genç kız ilk kez babasına karşı koyuyordu. Cosette'in isteğiyle Jean Valjean'ın isteği çarpışmış, daha doğrusu karşılaşmıştı. Bir yandan direniş, öte yandan kabullenme. Bir yabancının Jean Valjean'a attığı ve taşının yazılı kâğıt, adamı o kadar telaşlandırmıştı ki, paniklemişti. İzinin bulunduğuna ve kovalandığına emindi. Cosette babasına bir kez daha evet demek zorunda kaldı.

İkisi de, Silahlı Adam Sokağına derin bir sessizlikle gelmişti.

İkisi de kendi düşüncelerine o kadar dalmıştı ki, Jean Valjean kendi acısı arasında, Cosette'in kederini fark etmemiş, Cosette de kendi acısından babasının telaşını görmemişti.

Jean Valjean hiç yapmadığı bir şey yapmış, hizmetçisini de getirmişti. Belki bir daha artık o eve dönmeyeceğini tahmin ediyordu. Hizmetçi kadını orada yalnız bırakamayacağı için, ona sırrını da veremezdi. Aslında kadının epey güvenilir, vefalı biri olduğunu bilirdi. Hizmetkârdan efendiye, ihaneti başlatan meraktır.

Ama sanki Jean Valjean'a hizmetçilik etmek için yaratılan o kadın, hiç meraklı değildi. O köylü diliyle, kekeleyerek sürekli aynı şeyi söyledi:

«İşte böyleyim ben; işimi yaparım, gerisi neme lazım.» Plumet Sokağından kaçarcasına ayrılan Jean Valjean, naftalin kokulu bavuldan başka bir şey almamıştı yanına. Cosette'in kıskandığı ve «bırakılamaz» dediği o ünlü bavul. Dolu sandıklar için hamal gerekirdi, hamallar da günün birinde tanık olur. Plumet Sokağındaki köşkün Babil Sokağı kapısından bir kira arabasına binip taşınmışlardı.

Hizmetçi kadın, güç bela Cosette için birkaç parça çamaşır ve giyecek paketleyebilmişti. Cosette ise sadece mektup kâğıtlarının kutusuyla, kurutma kâğıdını almıştı.

Babası daha az kuşku çekmek için, Plumet Sokağındaki köşkten karanlık bastırdıktan sonra ayrılmıştı. Bu da Cosette'e Marius'e mektubu yazma fırsatı vermişti. Silahlı Adam Sokağına gecenin geç vaktinde varmışlar ve usulca odalarına gidip yatmışlardı.

Silahlı Adam Sokağındaki daire, bir arka avluya açılıyor, binanın ikinci katını kaplıyordu. İki yatak odası, bir yemek odası odaya bitişik bir mutfağı vardı. Mutfaktaki yükseltide, portatif bir yatak vardı; hizmetçi kadın orada yattı. Yemek odası sofa olarak kullanılır ve diğer iki odayı ayırırdı. Evin gerekli eşyaları vardı.

İnsan kaygılandığı kadar, ferahlar da. İşte Jean Valjean için de aynı şey oldu. Adam henüz Silahlı Adam Sokağına yerleşmişti ki, bütün endişesi silindi.

Ev karanlık bir sokakta, sakin bir mahalledeydi.

İnsanı ferahlatan yerler vardır. Aslında sokak çıkmaz gibiydi, arabaların geçmemesi için, iki direğe oturtulan kalın bir kalasla, ikiye ayrılmıştı. En güneşli havada bile loş olan bu sokak, ihtiyarlar gibi asırlık evlerle çevriliydi. Bu sokakta bir bataklıkta gibi unutulma da vardı. Jean Valjean, geniş bir soluk aldı. Onu burada kimse bulamazdı.

İyi uyudu, gece öğüt verir, aslında geceler huzur da verir. Ertesi sabah uyandığında, kendisini neşeli buldu. Çirkin yemek odası bile güzel göründü. Burada değirmi bir masa, alçak bir dolap, onun üstüne konmuş bir de yuvarlak masa, bir de hizmetçi kadının üstlerine paketlerini bıraktığı birkaç sandalye vardı. Paketlerden birinde Jean Valjean'ın muhafız üniforması görünüyordu.

Cosette gün boyu odasından çıkmadı. Hizmetçi kadının getirdiği bir çorbayla yetindi.

Saat beşte odadan odaya gidip gelen hizmetçi kadın yemek odasındaki masaya haşlanmış bir tavuk bıraktı. Cosette yalnızca babasını kırmamak için biraz yedi. Sonra ağzını silen genç kız, baş ağrısını bahane edip odasına çekilme iznini isteyerek, babasına iyi geceler dedi. Jean Valjean, büyük bir iştahla bir tavuk kanadı yedikten sonra, masaya dirseğini koyup keyifle bakındı.

Yemeğini yerken hizmetçi kadının belli belirsiz sözcüklerini duymuştu:

«Efendim, epey patırtı var, Paris'te çatışma bu!»

Fakat kendi düşüncelerine dalmış ihtiyar bu sözleri umursamadı. Aslında iyice duymamıştı bile.

Kalktı ve düzenli adımlarla pencereden kapıya, kapıdan pencereye gezdi. Giderek neşeleniyordu.

Kalbine dolan huzurda Cosette'in epeyce rolü vardı. Aslında onun başağrısından biraz endişelenmişti, fakat ne de olsa bu inatçı bir kızın gereksiz nazıydı. Birkaç güne kalmaz her şey yoluna girerdi. Her zamanki gibi Cosette'i sevgiyle düşündü. Artık o mutlu hayatlarını sürdürmemeleri için neden kalmamıştı. Zaman zaman her şey olanaksız, zaman zaman ise her şey kolay görünür. İşte Jean Valjean da böyle bir iyimserlik yaşıyordu. Çoğu zaman, bunlar üzüntülü saatleri izler, tıpkı gündüzün geceden sonra gelmesi gibi. Doğayı oluşturan şu art ardalık ve zıtlar yasasıdır bu. Derin düşünmeyen

insanların «karşıtez» dedikleri olgu.

Barındığı şu huzurlu mahallede, uzun zamandır kendisini huzursuz eden gölgelerle kalbi kararan adam nihayet, gökyüzünün maviliğini görebildi. Plumet Sokağından ayrılması epey iyi olmuştu. Belki de bir süre yurtdışına çıkmakta da yarar vardı. Birkaç aylığına Londra'ya geçebilirlerdi. Niye olmasın? Giderlerdi. Ha Fransa olmuş, ha İngiltere; hepsi birdi. Cosette yanında olduktan sonra!

Cosette onun vatanı, her şeyiydi. Cosette onun mutluluğuna yeterdi. Kendisinin de Cosette'in mutluluğuna yettiğine o kadar inanmıştı ki, bunun tersini düşünmüyordu bile.

Eski acılarının miskinliğiyle tam bir iyimserliğe kapılmıştı. Cosette'in yanında oluşu, ona ait olmasıydı bu. Derin bir keyifle aklında İngiltere'ye geçiş planlarını kurmaya başladı.

Odanın içinde dolanırken, bir ara gözü tuhaf bir şeye takıldı, dolabın üstünde duran aynada şunları okumuştu:

Sevgilim! Ne yazık ki babam hemen gitmemizi istiyor. Bu akşam Silahlı Adam Sokak No. 7'de olacağız. Bir hafta sonra da İngiltere'ye gidiyoruz. Cosette. 4 Haziran.

Adam beyninden vurulmuş gibi oldu. Bir gece önce eve geldiğinde, Cosette kurutma kâğıdını dolabın üstüne koymuş ve sıkıntıları arasında bunu kaldırmayı unutmuştu. O kadar şaşkın davranmıştı ki, kâğıdı aralık bıraktığının ayrımında bile değildi. Yazdığı o dört satır aynada görünmüştü. Jean Valjean şu anda Cosette'in o yol işçisine verdiği, Marius'e yazılı mektubu okumuştu.

Mektup her şeyi yansıtmıştı.

Geometride «simetrik görüntü» denilen şey olmuştu. Kurutma kâğıdında ters görünen harfler, aynada düzgünce yansımıştı.

Jean Valjean mektubu baştan sona okudu.

Bu hem epey basit, hem de korkunç bir şeydi. Yıkıcı bir şey!

Jean Valjean aynanın yanına gitti, tekrar okudu, inanamıyordu. Yıldırım çarpmış gibiydi.

Giderek anlamaya başladı. Cosette'in kurutma kâğıdına baktı. Yazılar bundan yansımıştı.

«Evet fakat bunların anlamı yok, burada doğru dürüst yazılı bir şey yok,» diye düşündü. O zaman geniş bir soluk aldı, insan ruhu ne tuhaftır, sürekli kendini aldatmak ister. En korkunç anlarda bile böyle coşkulara yakalananlar olur. Ruh kendisini bırakmadan önce, bütün umutlarını bitirir.

Kurutma kâğıdını tutarken, kendisini mutlu saydı. Demin kapıldığı hayale neredeyse gülecekti. Derken, ayna önünde durduğundan, gözleri aynaya ilişti ve dört satırı olanca

açıklığıyla okudu. Artık bir vehim olamazdı. Bu aynada gerçek halini alan yazıydı. Nihayet bunu anlayabildi.

Adam sendeledi, kurutma kâğıdı düştü elinden ve dolabın yanındaki eski koltuğa çökercesine yığıldı. Başı göğsüne düşmüş, ifadesiz gözleri anlamsızca bakıyordu.

Cosette'in bunu yazdığını düşündü. Ruhunda müthiş bir değişim hissetti ve kederle inledi, bağırdı. Tıpkı kafesteki aslan gibi.

İşin en kederli tarafı ise, şimdi Marius'ün henüz bu mektubu almamasıydı. Tesadüf onu Marius'e iletmeden önce kendisine okutmuştu.

O güne değin hiçbir acı Jean Valjean'ı tam olarak yıkmamıştı. En korkunç sınavlardan geçmiş, kötü kader ondan hiçbir azabı esirgememişti. Zalim kader, bütün toplumsal yanılgılarla birleşip onu kendisine esir olarak seçmiş ve onu ordan oraya atmıştı.

Fakat onu hiçbir şey yıldırmamış. Zamanında her şeye katlanmıştı. Tekrar kavuştuğu kişi dokunulmazlığını feda etmiş, özgürlüğünden vazgeçmiş, canını tehlikeye atmış, her şeyini yitirmiş, her acıyı çekmiş bütün bunlara rağmen, kimseye hınç duymamış ve arzularını yenmeyi başarmıştı. Zaman zaman bir kurban, bir aziz gibi kendi çıkarlarının dışında kalmıştı. Her türlü acıya alışkın vicdanı, yenilmez bir yere yükselmişti, ama şu anda onun içinden geçenleri okuyacak biri olsa, onun zayıfladığını anlardı.

O güne değin çektiği azapların en korkuncu onu bu kıskaç gibi yakalamamıştı. Derinde kalan o gizli hislerinin devindiğini hissetti. Şimdiye değin bilmediği en acı hissi tattı. Şurası gerçek ki henüz çilesi bitmemişti. Kader ona son bir darbe indiriyordu. Fakat bu en amansız, en kötü darbeydi.

Biçare ihtiyar, Cosette'i bir baba gibi severdi. Fakat hayat boyu sevgiden mahrum olan adam, bu sevgide bütün sevgileri toplamıştı. Onu hem kızı, hem de annesi gibi seviyordu, onu kız kardeş gibi de seviyordu. Hem hiçbir zaman ne bir sevgili ne de bir eşi olmadığı için, bu duyguyu da epey belirsiz bir hissin örtüsü altında olarak, ona beslediği sevgiye eklemişti. Burada kabahat kendisinin değildi, bu acımasız yaradılışın kendisine ettiği bir oyundu. Yaradılış epey zalim ve asla karşı konulamayan bir alacaklıdır. İhtiyar da ayrımında değildi, fakat Cosette duyduğu o büyük sevgide, hiç el değmemiş ve lekesiz bir şey gibi, gerçek aşk da vardı.

Bu belli belirsiz ve meleksi, epey arı duru olan Jean Valjean'ın bile aslında farkında olmadığı duyguda hiçbir fenalık yoktu. Aralarında evlilik söz konusu değildi. Ruhlarının evliliği bile, fakat yine de kaderleri ortaktı. Cosette'in dışında, yani çocukluğunun dışında, ihtiyarın seveceği hiçbir şey yoktu. Tutku ve aşk onda hiçbir etki bırakmamıştı. Böylece bir kez daha belirtelim ki, yüksek bir fazileten fışkırdığı bütün bu birlik, Jean Valjean'ın Cosette için bir «Baba» olmasını sağlıyordu. Tuhaf bir baba, dede, evlat, kardeş, ağabey ve eş, evet bütün bu sevgileri kapsıyordu, dahası bu babada bir anne bile vardı diyebiliriz. Cosette'i seven, ona tapan, onu bir ışık, bir aile, bir vatan ve bir cennet gibi gören bir baba.

Fakat bütün bunların bittiğini, kızın elinden gittiğini, bir buluta, bir nehre dönüştüğünü anladığında, aklı bu korkunç gerçeği kabullendiğinde, adam sahiden mahvolduğunu anladı. Acı gerçek, şu müthiş gerçek: Bir başkası onun hayat gayesini elinden almıştı. Bütün varlığını bir isyan dalgası kapladı. Önce baştan ayağa bencilliğinin ayaklandığını hissetti ve adamın ruhunun derinliklerinden şu «Ben» sözü kükredi.

İç yıkımlar vardır. Üzüntü veren bir inancın insanın içine işlemesi çoğu zaman kişiyi oluşturan öğeleri çekip alarak, insanın özünü değiştirir. Acı bu sınıra vardığında, vicdan da kendi derdine düşer. Bütün güçlerin seferber hale geldiği bir durum. Öldürücü krizlerde bazı insanlar hiçbir değişime uğramadan, kendisini kurtarmayı başarır. Yine de sınır geçildiğinde en güçlülerin bile yıkıldığı olur.

Kurutma kâğıdını tekrar eline alan Jean Valjean, artık bir kez daha gerçekle yüz yüze olduğunu anladı. İçinde o kadar yoğun bir bulut vardı ki, bütün ruhunun bunda eridiği duygusunu yaşadı.

Bunu, hayalinin büyütmeleri arasında müthiş bir sakinlikle gözledi. Birkaç ay önceki kaygılarını düşündü. Bunları nasıl delice bir iyimserlikle aklından silip atmıştı. Uçurumu tanıdı evet, o uçurum. Ne yazık ki kendisi artık uçurumun kıyısında değil, dibindeydi.

İşin en tuhaf ve en kederli yanı hiç fark etmeden buraya gelmesi oldu. Hayatının olanca ışıkları sönmüştü, fakat kendisi hâlâ güneşi gördüğünü sanıyordu.

Sonra içgüdülerini harekete geçirdi. Bazı olayları, bazı tarihleri andı. Cosette'in zaman zaman bir gelincik gibi al al olmasını, sonra bembeyaz kesilmesini anımsadı. Bunlar arasında bir ilişki kurdu. Kendi kendisine: «O» dedi. Umutsuzluk ilmi hedefine hemen varan bir yaydır. Bu sır yüklü yay, hedefi vurmuştu, ilk tahmini Marius oldu. İsmini bile bilmediği delikanlıyı tanıdı, bundan emindi. Anılarının en loş gölgelerinden, parkın o aylak delikanlısını tanıdı; hain serseriyi, serüven ardında koşan haytayı. O alçağı... Çünkü babasıyla gezen bir kıza göz koyan biri alçak değilse nedir?

Tüm yıkımının o serseri yüzünden olduğunu anlayan Jean Valjean, bütün geçmişini yadsıyarak yepyeni biri olup çıkan bu üstün, bu kendisini aklatan, ruhunu yükseltmek için epey gayret gösteren bu adam, kalbinin ta dibinde çöreklenmiş hıncı gördü ve ürperdi.

Büyük açılır yanları sıra yorgunluk da getirir, insanın olanca cesaretini yok eder. Böyle bir acıya düşen insan, kişiliğinden bir yığın şeyin eksildiğini bilir. Gerçi bu tür acılar gençlerde bile kasvetlidir, ama ihtiyarlıkta korkunçtur.

Gencin kanı sıcak, saçları siyah, başı dimdik olduğu o hoş yıllarda, hayat ve kaderinin önünde uzayıp gittiği o yıllarda, onarıma vakit vardı. Kadınların gülüşleriyle dolu o günlerde, oyalanabilir, gelecekten bir şeyler umar.

Fakat ne yazık ki, yılların yıkımına varıldığında, çevremizin giderek daraldığı o kocamışlık yıllarında kişi, kabrinin yıldızlarından başka bir şey göremez.

İhtiyar böyle düşünürken, birden hizmetçi kadın girdi. Adam: «Hangi mahallede? Biliyor musunuz?»

Şaşıran kadın ne diyeceğini bilemedi:

«Ne dediniz efendim?»

Jean Valjean tekrar sordu:

«Demin bana dövüştüklerini söylemediniz mi?»

«Aa, evet efendim Saint-Mery civarında.»

Öyle zamanlar olur ki kendimiz bile farkında olmadan, aklımıza ilk gelen düşünceyi robot gibi uygularız. İşte herhalde böyle bir şey sonunda, Jean Valjean beş dakika sonra kendini sokağa attı. Evinin kapısı önünde şapkasız oturdu. Ortalığı dinliyordu. Karanlık çökmüştü.

2 FENERLERE DÜŞMAN HAYLAZ

Bu halde ne kadar kaldı? Bu acıklı düşüncenin sonuçları neydi? Kendisini toparlayabildi mi? Yoksa hâlâ o durumundan çıkamadı mı? Bilemeyeceğiz; aslında bunu kendisi de bilemiyordu.

Sokak bomboştu. Kaygılı şehirliler evlerine, güvenceye dönmek için telaşlanıyordu. Onu orada o halde otururken görmediler bile. Zaten böyle tehlikeli zamanlarında kimse kimseyle ilgilenmez. Fenerleri yakan adam geldi ve 7 numaralı kapının karşısındaki feneri de yaktı. Gölgeler de incelense, şu anda Jean Valjean yaşayan birine benzemiyordu. Orada kapısının önündeki taşın üstünde taş bir heykel gibi oturuyordu. Çaresizlik dondurucudur.

Matem çanını ve heyecanlı gürültüleri duydu. Bütün bu kargaşa sırasında Saint-Paul Kilisesinin çanı gecenin on birini usulca duyurdu. Çünkü matem çanı insan, fakat saat Tanrı’dır. Vaktin geçmesi de Jean Valjean’ı etkilemedi. Oralı bile olmadı. Fakat tam o sıralarda Hal Çarşısı yönünden korkunç bir patlama oldu, bunu da şiddetli bir diğeri izledi. Herhalde demin anlattığımız ve Marius'ün püskürttüğü barikat saldırışıydı.

Gecenin ıssızlığında daha da tekinsiz bir çınlama oluşturan bu sesler Jean Valjean'ı titretti. Önce, gürültünün geldiği yöne başını çevirdi, sonra kollarını göğsünde birleştirdi ve başı göğsüne düştü.

Kendi kendisiyle konuşmayı sürdürdü.

Sonra başını kaldırdı, sokakta yürüyen biri vardı. Hemen arkasından ayak sesleri duydu.

Sokak fenerine doğru baktı, birden, sapsarı, gencecik ve epey şirin ve neşeli bir yüz gördü.

Gavroche, silahlı Adam Sokağına gelmişti.

Gavroche etrafına bakıyor ve bir şeyler aranıyordu. Gerçi Jean Valjean'ı görüyordu, fakat fark etmiyor gibiydi.

Önce, yukarı bakan Gavroche sonra yere baktı. Ayak uçlarında boyunu yükseltip giriş katının kapı ve pencerelerine dokundu. Hepsi de sürgülüydü, çocuk omuzlarını kaldırdı ve kendi kendine:

«Vay canına!» dedi.

Daha sonra tekrar yukarı baktı.

Demin kimseyle konuşamayacak bir ruh hali içinde olan Jean Valjean ansızın bu çocukla konuşma ihtiyacı duydu:

«Küçük,» diye sordu, «ne arıyorsun?»

Gavroche:

«Açım,» dedi ve sonra, «küçük sana derler,» diye ekledi.

Cüzdanını karıştıran Jean Valjean beş franklık bir para çıkarttı.

Bir hacıyatmaz gibi sürekli devinen Gavroche, ansızın başka bir şey yaptı, yerden bir taş aldı ve:

«Şuna bak,» dedi. «Lambalarınız yanıyor. Olmadı, duruma ters bir davranış sayılır. Şunu kıralım...»

Taşı sokak fenerine atıp camı tuzla buz etti. Öyle bir gürültü çıkarmıştı ki evlerinde oturanlar, karşı evin sahipleri «Aman Tanrım bu doksan üçe benziyor!» dediler.

Sokak birden kapkaranlık kesildi.

Gavroche hoş bir gülüşle:

«İyi geceler köhne sokak, haydi geçir başına başlığını, iyi uykular,»

Sonra ihtiyara dönüp:

«Şu karşıdaki o büyük anıt neyin nesi? Ha, öyle ya, Arşiv Binası olmalı! Şu sütunları aşağı indirip bir barikat kurmalı.»

Jean Valjean ona yaklaştı, usulca ve yumuşak bir sesle:

«Zavallı çocuk aç!» dedi.

O beş frankı çocuğun eline bıraktı. Gavroche başını kaldırdı, paranın kocamanlığı onu şaşırtmıştı. Karanlıkta paranın bembeyaz ışıldamasına hayranlıkla baktı; aslında o bu beş franklık gümüş paralardan söz edildiğini duymuş, fakat hiç görmemişti. Birini bu kadar yakından görmek çocuğu epeyce sevindirdi, kendi kendine «Şu kaplanı inceleyelim» dedi.

Bir süre ona beğeniyle baktı, sonra adama dönüp parayı geri verdi ve gururla:

«Hey kenter, paranızı alın,» dedi, «ben lambaları kırmayı isterim. Beni hemen satın alamazsınız. Şu vahşi kaplanınızı da alın, gerçi onun beş tırnağı var fakat bana vız gelir...»

Jean Valjean:

«Ailen var mı?»

Gavroche:

«Belki sizinkinden fazla.»

«Tamam işte, bu parayı onlara götür.»

Gavroche hemen duygulandı, konuşan adamın şapkasının bile olmadığını görmüştü ve bu da kendisine güven verdi.

Gavroche:

«Çok iyi birisiniz,» diyerek parayı cebine koydu. Adama duyduğu güven çoğalıyordu, sordu:

«Siz burada mı oturuyorsunuz?»

«Evet, niye sordun?»

«Bana 7 numaralı evi gösterebilir misiniz?»

«O evle ne işin var?»

Çocuk hemen sustu, çok konuştuğunu düşünüp pişman oldu, sonra parmaklarını saçlarına atıp:

«Öylesine sordum,» dedi.

Sonra Jean Valjean'ın aklı çalıştı. Gömülmüş olduğu acı ona bir kehanet sağlamıştı, sordu:

«Yoksa beklediğim mektubu mu getirdin?»

Gavroche:

«Siz ha, fakat siz kadın değilsiniz ki?»

«Mektup Matmazel Cosette'e değil mi?»

Gavroche:

«Evet sanırım Cosette olacaktı, tuhaf.»

İhtiyar atıldı:

«Tamam, bana ver onu, ben verecektim kıza.»

«Peki o halde, siz de beni barikattan yolladıklarını biliyorsunuzdur?»

«Kuşkusuz,» dedi beriki.

Gavroche elini ceplerinden birine daldırdı ve dörde katlı bir kâğıt çıkardı.

«Mektuba saygı gösterin,» dedi. «Geçici hükümetten geliyor.»

İhtiyar:

«Ver,» dedi.

Gavroche mektubu başının üstünde tuttu.

«Bunun bir aşk mektubu olduğunu düşünmeyin sakın. Bir kadın için fakat halk için. Bizler kadın için savaşır, ona saygı duyarız. Şu salon adamlarından değiliz, hani şu dişi develere aşk mektubu yazan o sütçocuklarından...»

«Ver.»

Gavroche:

«Vereceğim, çünkü siz iyi birisiniz.»

«Haydi, hemen ver.»

«İşte.»

Jean Valjean'a uzattı.

«Haydi çabuk olun efendim, çünkü Matmazel Cosette mektubu bekliyor.»

Gavroche bir kelime oyununu yaptığından, memnunca sırttı.

Beriki sordu:

«Mektubun karşılığı Saint-Mery barikatına mı gelecek?»

Gavroche haykırdı:

«Sakın ha! Korkunç bir gaf yapmış olursunuz. Bu mektup Chanvrerie Sokağındaki barikattan geliyor, ben de oraya dönüyorum. İyi geceler.»

Bu sözlerden sonra gitti, daha doğrusu kanat çırpan bir kuş gibi uçtu. Bir merminin hızıyla o karanlığa daldı. Silahlı Adam Sokağı o eski ıssızlığına büründü. Birkaç dakika içinde, benliğinde gölgeyi ve düşü bağdaştıran bu yüce kalpli çocuk o karanlık evlerle dizilmiş yolda görünmez oldu. Fakat az ötede, bir şıngırtı daha oldu, Gavroche ikinci sokak fenerini de yere devirip çevrede oturanları çileden çıkarıyordu.

3 HİZMETÇİ İLE COSETTE UYKUDA

İhtiyar, elinde Marius'ün mektubu eve girdi. El yordamıyla merdivenleri çıktı, avını sıkıca tutan bir baykuş gibi karanlığı seviyordu. Kapısını usulca örttü ve hiç gürültü duymadığından, hizmetçi kadınla Cosette'in uyumuş olduklarını tahmin etti. Eli o kadar titriyordu ki, çakmağını birkaç kez çakmak zorunda kaldıktan sonra, mumu yaktı ve masaya geçip mektubu okudu.

Böyle koyu heyecanlarla insan okumaz elindeki kâğıdı, yere serili bir kurban gibi sıkıştırır, kırıştırır, ona öfkesinin tırnaklarını geçirir, baştan sona okuduğu halde hiçbir şeyi anlayamaz. İşte Marius'ün Cosette'e yazdığı satırlardan şu kadarını algılayabildi:

…Ölüyorum. Seni seviyorum. Bu satırları okuduğunda ruhum seninle olacak.

Bu iki satırı görünce delice bir sevince kapıldı. Marius'ün mektubu elinde, sevinçten esridi, o nefret ettiği adam ölecekti!

İçin için haykırdı. Oh, demek kâbus bitmişti. Umduğundan çok hızlı gelen bir sonuç. Yazgısını karartan o yaratık demek ölüyordu. Hem de isteyerek.

Jean Valjean'ın onu yok etmek için bir şey yapması gerekmiyordu artık. O ölecekti. Belki de ölmüştü. Birden, hesaplar yaptı. «Yoo, hayır daha ölmedi!» diye söylendi. Çünkü mektup ertesi sabah Cosette'in eline geçecek gibi yazılmıştı. Demek deminki silah sesleri onu öldürmemişti, ondan sonra da başka ses çıkmamıştı. Gece on bir ile on iki arasında, hiçbir patlama olmamıştı. Fakat «O adam» mutlaka ölecekti. Böyle bir çarpışmaya karıştığına göre bundan canlı çıkmazdı. Daha ölmediyse, bile yakında ölürdü. Oh, ne güzel,» diye düşündü.

Fakat bütün bunları kendi kendisine defalarca söyledikten sonra gönlü karardı.

Sonra inip kapıcıyı uyandırdı.

Bir saat sonra Jean Valjean, üzerinde muhafız üniforması, sokağa çıkıyordu. Kapıcı ona kılığını tamamlamak için gereken şeyleri sağlamıştı. Omuzunda dolu bir tüfek, boynunda, kabarık bir mermi çantası vardı. Çarşıya yollandı.

4 GAVROCHE GAYRET EDİYOR

Bu sırada Gavroche'un başına bir bela gelecekti.

O, Chaume Sokağındaki feneri de indirdikten sonra, Vieille Haudriette Sokağına dalmıştı. Orada kimsecikler olmadığı için, hemen aklına gelen bir şarkıyı söylemeye başladı:

Ne lafazandır, şu kuşlar,
Dediler ki, dün Atala
Kaçıp gitmiş bir Rus'la.
Güzel kızlar nereye gider?
Lon-la.
Fazla konuşma dostum Pierrot,
Geçen gün Mila,
Camı vurdu, sesledi beni,
Güzel kızlar nereye gider?
Lon-la

Ne hoştur o sürtükler,

İşveleri büyüledi,

Bay Orfila kafayı buldu.

Nereye gider güzel kızlar?

Lon-la.

Severim aşk işlerini,

Sevdim Agnes'i, sevdim Pamela'yı,

Kışkırtırken beni Lisa, mahvetti kendini,

Aşkın yalımlarında.

Nereye gider güzel kızlar?

Lon-la.

Geçmişte şallarını görürdüm,

Suzette ile Zeila'nın

Ruhun katlarına takıldı,

Nereye gider güzel kızlar?

Lon-la.

Jeanne aynaya baktı,

Kalbim bir gün kanatlandı,

Sanırım Jeanne gönlümü yakaladı,

Güzel kızlar nereye gider?

Lon-la.

Geceleyin balodan sonra,

Stella'yı yıldızlara gösterirdim

Onlara bak, derdim.

Nereye gider güzel kızlar?

Lon-la.

Gavroche bir yandan şarkı söylerken, el kol hareketleriyle eşlik ediyordu. Pandomim de nakaratın dayanağı gibidir. O canlı yüzünde ruhunun olanca coşkusunu gösteriyordu. Rüzgârda dalgalanan bir elbisenin yırtıkları gibi en tuhaf şekillere bürünüyordu yüzü.

Ne yazık ki, geceleyin bir başına olduğundan, bu sanat eğlencesini kimseler göremiyordu. Heder olan, harcanan servetler gibi. Sonra olduğu yerde kalakaldı. «Romansı bırakalım!» dedi.

Karanlığa alışan gözleri gölgelerde karartılar seçmişti, bir adam ve bir el arabası. Arabanın saplarını tutan hamal, arabada uyuyordu herhalde, dut gibi sarhoştu.

Gavroche tecrübeli biri sayılırdı, adamın sünger gibi içtiğini hemen anladı.

«Oh, oh!» diye söylendi, «İşte yaz gecelerinin iyiliği. Hamal arabasını sürerken uyur, ben de Cumhuriyet adına şu el arabasına el koyayım da, görsün. Hamalı monarşiye emanet ediyorum.»

Arabayı barikata götürmeyi düşündü.

Hamal horluyordu.

Gavroche arabayı usulca çekti arkaya, hamalı da ayaklarından itti. Bir dakika sonra hamal kaldırıma serilmiş, uykusunu sürdürüyordu.

El arabası Gavroche'a kalmıştı.

Sürekli umulmayana alışkın olan çocuk yanında her şeyi taşırdı, hemen ceplerini yokladı ve çıkardığı kırmızı kalemle bir kâğıda şunları yazdı:

Fransa Cumhuriyeti Adına,

Arabaya el koyduk (imzaladı): Gavroche.

Daha sonra o makbuzu hâlâ horlayan hamalın cebine tıktı ve arabanın kollarına yapışıp sürmeye başladı. Fakat bu iş epey tehlikeliydi. Çünkü Basımevinin hemen yanında bir karakol vardı. Bu karakolda şehir muhafızları nöbet bekliyorlardı. Zaten adamlar bir şeylerden kuşkulanmalardı. Kırılan iki fenerin gürültüsüyle, avazı çıktığınca bağıran çocuğun şarkısı epeyce şamata çıkarmıştı. Çavuş kulak veriyordu, fakat aklı başında

biri olduğu için durup bekledi.

Tam o sırada kaldırım taşları üzerinde el arabasının sesi artık bardağı taşıran damla oldu. Çavuş duruma bakmak istedi.

«Herhalde kalabalıklar, bir bakalım.»

Anarşinin sayısız kolunun her yere saldırdığı belliydi. Çavuş dikkatle yürüyerek, çevreyi denetlemeye çıktı.

Tam sokak köşesine gelen Gavroche, ansızın karşısında bir üniforma, bir asker şapkası, bir de tüfek gördü.»

«Ya, demek toplumsal düzen, merhame...»

Gavroche'un şaşkınlığı fazla sürmezdi. Çavuş bağırdı:

«Nereye gidiyorsun?»

Gavroche:

«Yurttaş, ben size kenter demedim. Neden bana hakaret ediyorsunuz?»

«Nereye gidiyorsun alçak?»

Gavroche şakayı elden bırakmadı:

«Efendim, belki dün espri anlayışı olan biriydiniz, fakat şu anda ne yazık ki sizi epeyce şeyden mahrum görüyorum,» dedi.

«Sana nereye gidiyorsun diye sordum it?»

Gavroche:

«Ne de güzel konuşuyorsunuz. Hiç de yaşınızı göstermiyorsunuz. Aslında siz saçlarınızı satmalısınız, hiç yoksa beş yüz frank eder. Telini yüz franktan sattığınızda.»

«Nereye gidiyorsun hırsız?»

Gavroche:

«Yüce Tanrım! Ne derin sözler. Sizi ilk emzirdiklerinde ağzınızı daha iyi silsinler.»

Çavuş süngüsüyle yolunu kesti.

«Seni gidi alçak! Nereye gittiğini bana söylemeyecek misin?»

Gavroche eğleniyordu:

«Generalim, doktor çağırmaya gidiyorum, karım doğum sancısı çekiyor!»

Çavuş:

«Silah başına!» dedi.

Sizi mahvedeni bir kurtuluş gereci olarak kullanmak güçlü adamların işidir. Gavroche bir bakışla durumu anladı. Onu yakalatan şu el arabası olduğuna göre, yine onun yardımıyla paçayı kurtarabilirdi.

Çavuşun üstüne atılacağı sırada, çocuk el arabasını bir mermi gibi adamın üzerine devirdi. Tam karnından isabet alan çavuş çamurlara battı, silahı da elinden fırlamış, ötelere düşmüştü.

Çavuşun sesine adamları koştur. Patlayan tüfek genel bir ateşe neden oldu. Bu mermi sağanağı on dakika sürdü ve evlerin camları kırıldı.

Bu arada yakayı kurtaran Gavroche, gözden uzaklaşmış ve Kızıl Çocuklar Sokağı köşesindeki bir taşa oturup dinlenmeye başlamıştı.

Kulak kesildi.

Bir parça dinledikten sonra, silah seslerinin geldiği tarafa döndü ve sol elini burnunun hizasına kaldırıp, sağ eliyle başının arkasına vurup nanik yaptı. Bu da Paris haylazlarının sevinç gösterisidir, yaklaşık elli yıldır sürüp gittiğine göre, daha uzun yıllar modası geçmeyecektir.

Fakat bu neşesini bir düşünce kararttı:

«İnanılır gibi değil! Gülüyorum, keyfim gıcır, şakalar yapıyorum, fakat yolumu da kaybettim. Uzun bir eğri çizmek zorundayım, aman Tanrım, umarım barikata vaktinde yetiştirim.»

Tekrar yürümeye başladı.

Bir yandan koşuyor, bir yandan da kendi kendine:

«Dur bakalım nerede kalmıştım?» diye söyleniyordu.

Seri biçimde sokakta ilerlerken, şarkısını sürdürdü. Sesi karanlığın içinde uzaklaştı:

Mapuslar yok olmadı,
Buna izin vermemeli,
Halk düzenine sarılmalı,
Nereye gider güzel kızlar?

Lon-la.
Kim ister çelik çomak oynamayı,
O büyücek top düştüğünde,
Eski dünya yıkıldı,
Güzel kızlar nereye gider?
Lon-la.
Ey sevgili halk,
Gel harap edelim Louvre Sarayını.
Monarşiyi devirelim.
Güzel kızlar nereye gider?
Lon-la.
Zorladık demir parmaklıkları,
Direnemedi Onuncu Charles,
Çekip gitti.
Güzel kızlar nereye gider?
Lon-la.

Karakolun saldırısı sonucu, el arabasına el kondu, sarhoş hamal tutuklandı. Araba, haciz ambarına çekildi, sarhoş hamal suçortağı olarak savaş divanında sorgulandı. O günlerin savcısı kendisini göstermek için bu konuda abartılı bir gayret harcamıştı.

Gavroche'un bu önemsiz serüveni günlerce konuşuldu. Temple Mahallesi kenterleri arasında, ihtilalin en müthiş anılarından biri olarak anıldı. O kadar ki günlüklerinde bu olaya şöyle dediler: Krallık Basımevine gece baskını.

BEŞİNCİ BÖLÜM -SAVAŞ VR BÜYÜK ŞAFAK

BİRİNCİ KİTAP DUVARLARA SIKIŞAN SAVAŞ

1 ANAFOR VE AKINTI

Toplumsal hastalıkları inceleyen bir uzmanın da ifade edeceği gibi, dikkate değer en önemli iki barikat, romanımızın geçtiği yıllara denk gelmez. Müthiş bir olgunun iki farklı görüntüsü olan söz konusu barikatlar, 1848 Haziran ayaklanmasında yerden biter gibi yükseltildi. Bu isyan, tarihe geçen en zorlu sokak çarpışmasıydı.

Hayatta öyle zamanlar vardır ki, baldırıçıplaklar adı verilen umutsuz yığın ayaklanır; prensiplere, özgürlüğe, eşitliğe, kardeşliğe, evrensel oylamaya, halkın kendisini yönetmesine bile karşı koyar. Bu durum onun düştüğü umutsuzluk batağından, sefaletinden, sorunlarından, yoksulluk ve cehaletinden gelir.

Öyle zamanlarda derin mutsuzluk; yani baldırıçıplaklar direnir ve halk kendisiyle çarpışır.

İt kopuk takımı kamu hakkına saldırır, yoksulluk serseriliğe direnir.

Bugünler epey karanlık günlerdir. Çünkü bu delilikte bile bir ölçüde hak vardır. Bu düello özkıyımdır. Sövgü yerine kullanılan «sefiller», «evsiz barksızlar», «baldırıçıplaklar» sözleri, bu zavallılardan çok, devlet büyüklerinin suçlarına değinir. Burada yoksul halk masumdur. Suç, ayrıcalıklı sınıfın tekelindedir.

Bizler, bu kelimeleri her zaman yüreğimiz yanarak söyleriz.

Bunları saygıyla da seslendiririz, çünkü felsefe bunlara bağlı konumlarla ilgilendiğinde, kaba sabalığın yanı sıra, epey yüce tavırlar da gösterir. Atina, bir sefiller şehriydi, Hollanda'yı evsiz barksızlar kurdu. Roma defalarca yoksullarca kurtarıldı. İsa'nın ardı sıra, köle ve sefiller geldi.

Yeraltının kusursuz manzaralarını düşünmeyen bir bilge gösterilemez.

Şurası kesin ki, Saint-Jerome o bilinmez sözleri ettiğinde, «Şehir yıkıntısı, evrenin düzeni» dediğinde, bütün bu zavallıları amaçlamıştı. Bu sefiller havarilerin ve din şehitlerinin varolma koşullarını hazırladı.

Acılı ve yaralı bu yığının hayatı sayılan prensiplere karşı şiddetle direnişi, halka karşı koyuşu, halk iktidarıdır. Ve bunlar hemen bastırılmalıdır. Namuslu insan, başını bu yola koyar ve bu yığına olan sevgisi yüzünden, onlarla çarpışır. Fakat bunu yaparken bile, onu onaylamadan duramaz. Ona karşı çıkarken bile ona saygısı vardır. Bunlar o kadar bilinmez anlardır ki, insan yapması gerekeni yaparken, kendisini gerileten bir şeyin varlığını duyumsar. Öyle gerektiği için sürdürür, ama vicdanı rahat değildir. Görev yerine getirilir fakat yürekten keder eksik olmaz.

1848 Haziranı, tarihi felsefeye hiç geçmeyen konulardandır. Bu eşsiz isyana değinirken, demin söylediklerimizden uzak durmalıyız. Bu isyanda, hak isteyen emeğin kutsal

endişesi vardır. Bir görev olduğu için, bununla savaşmamak olmazdı, çünkü Cumhuriyet'e karşı çıkılmıştı.

1848 Haziranı aslında ne? Halkın kendi kendisine isyanı. Konudan uzak durmadığımız sürece, konu dışına çıkmış değiliz. Bu nedenle, okurun ilgisini bir süreliğine sözünü ettiğimiz iki barikata çekmek istiyoruz. Şimdiye dek örneği olmayan bu iki farklı barikat, bu isyanı imzaladı.

Bu barikatlardan biri Saint-Antoine Mahallesinin önündeydi. Diğeri, Temple Mahallesine girişi önlüyordu. Mavi gökyüzüne yükselen, korkutucu barikatları görenler, bu iç savaş şaheserlerini hiçbir zaman unutamamışlardır.

Saint-Antoine barikatı, devasaydı. Evlerin üçüncü katlarına yükseliyordu. İki yüz elli metre eninde olan bu koca yığınak, sokağın girişini baştan sona kapatıyordu. Uçurumlarla bezeli, oyuk oyuk, her biri birer burç gibi görünen, artık malzemelerle pekiştirilen sur gibi duvarları mahallenin diğer evlerine dayanan barikat 14 Temmuz'un kanlı çarpışmalarına sahne olan o meydanda yükseliyordu. Arka sokaklarda, asıl barikatın arkasında on dokuz barikat daha vardı. Bunları görmenin insanı üzen bir yanı vardı, çünkü son soluğunu veren bitmez acının yıkıma dönüşeceği hissediliyordu bunlarda. Neler vardı bu barikatın harcında? Altı evin döküntüsü. Bazıları bu evlerin yalnızca bu erek uğruna bilerek yıkıldıklarını savlıyordu; bazıları ise bütün öfkelerin yan yana gelişinden oluştuğunu... Öfkeyle oluşturulan bütün yapılar gibi, bu da bir yıkıntıydı. Bunu kim yaptı diye sorulduğunda, kimler yıktı da, denebilirdi. Bu, fokurdamanın eseriydi.

Şu kapı, şu korkuluk, şu pervaz, şu kalas, şu köhne gazocağı, çatlak tencere. Tümünü verin, atın, itin, devirin, yuvarlayın, eşeleyin, parçalayın, yıkın, yapın... Bu zemin taşıyla, molozun, ağacın, demirin, lahana koçanlarıyla pılı pırtı karışımı bir eserdi. Hem büyüktü, hem de küçük. Kargaşanın üstüne bina edilen bir uçurum. Atomlarla beraber bir yığın, harabe duvar, kırık çanak, bütün atıkların korkunç kardeşliğinin varettiği bir manzara. Sisifos kayasını oraya yuvarlamış, Eyyup peygamber şişesini oraya bırakmıştı.

Korkutucuydu. Burası yoksulların yükselttiği bir anıttı. Alaşağı edilen arabalar bayırı kaplıyordu. Büyücek bir yük arabası, aks'ı göklere yükseltilmiş halde duruyordu. Bir yara izi gibiydi. Bu korku mimarisinde, dehşete haşarılık eklemek istercesine, barikatın üzerine bir yolcu arabası da dikmişlerdi.

Bütün ihtilallerin bileşiminden oluşan bir dağdı bu. 1789'a 1793'ü ekleyin, 10 Ağustos üzerine Thermidor (20 Temmuz-19 Ağustos), 21 Ocak üzerine 18 Brumaire (20 Aralık-18 Ocak) ve 1839 ihtilalinin üzerine tırmanan bir 1848 ihtilali. Aslında benzersiz bir görüntüydü. Burası Bastille'in yok olduğu yerde yükseltilmeye değerdi. Okyanus bentler, mendirekler oluştursa, yalnızca bunun benzerlerini yükseltirdi. Bu biçimsiz tümseklerin üstünde dalganın korkusu seziliyor, hissediliyordu. Burada kargaşa bile, taşlaşmış gibiydi. Şiddetle öne fırlamanın, o devasa arılarını sağırlaştıran vızıltıları geliyordu bu barikattan. Burası bir çalılık mıydı? Ya da bir festival, dayanılmaz bir eğlence mi? Bu kale, bir başdönmesinin kanat darbeleriyle mi oluşmuştu? Bu tabyada bataklık da vardı;

karmaşa ve ilahi bir yücelik de.

Bir çaresizlik içinde, üst üste yığılı mertekler, pencere artıkları, boyalı kâğıtların sırıttığı pervazlar, camlar üstünde pencere çerçeveleri top yağmurunu bekliyordu. Yıkık bacalar, köhne dolaplar, ayağı eksik masalar, sıralar, inleyen, yakınan bir kargaşa. Dilencilerin bile yüz vermeyeceği, öfke ve hınç içeren sayısız artık...

Bunlar halkın pılı pırtısıydı ve Saint-Antoine Mahallesi bütün bunları bağrında biriktirmiş ve bir süpürge darbesiyle bu döküntülerden bir barikat yükseltmişti. Cellat kütüğüne benzeyen bloklar, eski zincirler, darağacı tahtaları, enkazlardan sivrilen araba tekerlekleri. Kargaşa bu eserinde halkın asırlardır çektiği çileyi göstermek istemişti. Saint-Antoine barikatı, elinin değdiği her şeyden silah yaratmıştı. Bir şeylere karşı kullanılacak her şey vardı orada. Bu bir savaş, iç savaş bile sayılmazdı, çaresizliğin zirvesiydi. Barikatı koruyan tüfekler mermi yerine çini parçalarıyla doldurulmuştu. Düğmeler, kemik artıkları, bakır masa halkaları bile vardı. Bu bakır halkalar, mermi kadar tehlikeliydi. Öfkeden delirmişcesine kükreyen bu barikat ortalığa korku salıyordu. Bulutlara bile saldırır gibiydi. Askerleri kışkırtıyordu. Kalabalık ve halkla kuşatılmıştı. Alev yağdıran başlardan bir çelenk oluşturmuştu. Tüfekler ve kılıçlar, sopalar, baltalar, mızrak ve süngülerden oluşma dikenli dirsekleri vardı. Genişçe, devasa bir kırmızı bayrak rüzgârla dalgalanıyor, komutlar, saldırı emirleri, trompet sesleri, hıçkırıklar duyuluyordu. Yığınlar kalabalık ve zindeydi. Cereyan verilen bir hayvan gibi kıvılcımlar saçıyordu.

Tanrı'nın sesini andıran, Halk'ın sesi uğulduyordu burada, ihtilal ruhu bulutlarla sarmıştı bu muhteşem bayırı. Bu döküntü ve süprüntü birikiminde muhteşem bir fiyaka vardı. Burası, sinsiliğin de yurduydu.

Değindiğimiz gibi **ihtilal, ihtilale** saldırıyordu. Tesadüf, kargaşa, yılgınlık uzlaşmazlık; meçhul Anayasa Meclisine, halk iktidarına, evrensel oylama, ulusa ve Cumhuriyet'e aynı anda kafa tutuyordu. 'Marseillaise'ye kafa tutan Carmagnole(*) misali.

(*) Carmagnole: ihtilal günlerinde epeyce beğenilen bir halk ezgisi.

Delilik olabilirdi, fakat yiğitlik yerine geçen bir kafa tutmaydı, çünkü bu eski mahalle benzersiz bir kahramandır.

Mahalle ve barikat birbirlerinin himayecileriydi. Mahalle barikata dayanmış, barikat mahalleden cesaret bulmuştu. Bu devasa barikat Afrika generallerinin strateji bilgilerinin para etmeyeceği bir kayalık gibi uzayıp gidiyordu. Barikatın inleri, oyukları, girintileri, sivilceleri, tümsekleri yüz buruşturuyor, sis arasında sırıtıyordu. Bu biçimsiz öbekte, yaylımateş yok oluyor, gülleler deliyor ve gömülüyordu. Burayı top ateşine tutmanın ne anlamı vardı ki? Savaşların korkunç manzaralarını kanıksayan ordu, bu yabanıl hayvan sürüsüne kaygıyla bakıyordu.

Buraya birkaç yüz metre beride, Château-d'Eau civarındaki caddeye açılan Temple Sokağı köşesinde yürüyen biri, Dallemagne mağazasının önüne doğru gittiğinde, daha ötede Bellevile parmaklığına ulaşan Kanalarkası Sokağında, binaların ikinci katına değin ulaşan engelsiz bir duvarla karşılaşırdı. Her iki yakadaki evleri birbirlerine bağlar gibiydi bu duvar. Sokak da sanki ansızın kendi üstüne kapanmak için yükseltmişti bu en büyük

duvarını. Bu duvar kaldırım taşlarıyla örülmüştü. Dümdüz, rahat, umursamaz, dikçe bir duvardı. Bir mimar bunu iletkiyle çizmiş ve çakülle düzeltmiş gibiydi.

Sıvasızdı fakat Romalılar'ın yükselttiği bazı duvarlarda olduğu gibi, bu onun sadeliğine hiçbir zarar vermemişti. Yüksekliğine bakıp derinliğini de anlayabilirdiniz. Üst yan, zeminine matematiksel biçimde paraleldi. Onun sim renkli yüzeyinde, kapkara iplikleri andıran küçük mazgallar görünüyordu. Mazgal delikleri birbirlerinden eşit mesafelerle ayrılmıştı. Sokak tenhaydı. Bütün pencere ve kapılar sıkıca kapalıydı. En dipte sokağı bir çıkmaz haline getiren bu surumsu duvar seçiliyordu. Sakin ve hareketsiz bir duvar. Kimsecikler görünmüyor, ses duyulmuyordu.

Haziranın göz alıcı güneşi, bu sıkıntı yüklü duvarı ışıkla doldurmuştu.

Burası Temple Sokağının barikatıydı.

Buraya gelen ve onu gören, ne denli atak, ne denli gözüpek olursa olsun, bu sır yüklü görüntü karşısında derin düşüncelere kapılırdı. Bu çekidüzenli, hazır, uyumlu yapı, yine de epey kasvetliydi. Burada bilim gölgelere karışmıştı. Bunu yapan kişinin, bir geometri bilgini, fakat bir hortlak olduğu izlenimine kapılırdı insan. Buraya bakan kısık sesle konuşurdu.

Bazen, bir er, subay ya da halk temsilcisi caddeden geçmeye cesaret etse, ince ve hafif bir vızıltı duyar ve yolcu ölü ya da diri, yere serilirdi. Eğer mucizevi biçimde kurtulacak olsa, o zaman da kapalı bir panjur ya da duvara gömülü mermiler görünürdü. Bazen, bir misket de olabilirdi. Çünkü barikattakiler havagazı borularından bir top yapmışlardı. Barutu yok yere harcamak istemiyorlardı. Atışları sürekli isabetliydi. Kaldırımlarda birkaç ölü, yaralı, taşlarda kan izleri vardı. Hep aklımda, böyle bir korku anında duvardan duvara geçen beyaz bir kelebeği hâlâ görür gibiyim. Demek ki, yaz ayı, hakkını korumak istiyordu.

Kapı önlerinde yaralılar vardı.

Buradan geçen biri adres sormayan bir merminin kendisine doğru geleceğini hissederdi.

Mahalle girişinde, kanalın kemerli köprüsünün hemen ardında, saldırıya hazırlanan askerler pusu kurup, bu müthiş barikata bakıyorlardı. Az sonra ölümle bitecek hareketsiz ve düşünce yüklü bir bekleyiş vardı. Bazı askerler miğferlerini göstermemeye dikkat edip, sürünerek köprünün üstüne değin yaklaşmıştı.

Cesur bir asker olan Albay Monteynard, barikata titreyerek bakıyordu. Beğenisini gösteren bir şeyler söyledi. Yanındaki halk temsilcisine:

«Ne eşsiz bir mimari! Her taş diğerinin üstüne sağlamca konulmuş, çıkıntı yok. Porselenden yapılma bir duvar gibi!»

Tam o sırada bir mermi göğsündeki madalyaya denk geldi ve cesur asker yere

devrildi.

«Tabansızlar, neden kendilerini göstermiyorlar!» diye homurtular duyuluyordu. «Görünmeye cesareti yok hainlerin!»

On bin asker saldırırken, seksen kişi tarafından korunan Temple barikatı üç gün ayakta kaldı. Dördüncü gün Zaatcha ve Constatine'deki tarzı kullandılar. Evlerin damlarından indiler. Barikatı yıktılar. Seksen kişiden biri bile kaçmaya kalkışmadı. Hepsi sırayla öldüler. Evet o hain denenlerin böyle hareket ettiklerini söyleyebiliriz. Aralarından tek kurtulan önderleri Barthelemy oldu, ondan biraz sonra bahsedeceğiz.

Saint-Antoine barikatı uğultu gibiydi. Temple barikatı sakin ve sessiz. Bu iki barikat arasındaki tek fark, korkunç ile tekinsiz arasındaki farktı. Biri vahşi bir hayvanın ağzı ise, öteki bir maskeydi.

Haziran kalkışmasının bir hınç ve bir sırdan oluştuğunu düşünenler için ilk barikat bir ejderha, diğeri bir sfenksti.

Bu iki kale iki farklı adam tarafından kurulmuştu. Biri Cournet, diğeri Barthélemy'di. Cournet Saint-Antoine barikatını, Barthélémy, Temple barikatını yükseltmişti, iki barikat da mimarının karakterine uygundu.

Cournet uzunca boylu, çam yarması bir adamdı. Omuzları enli, yüzü kırmızı, bileği zorlu, cesur, temiz ruhlu, içten bakışlı ve ürkütücüydü. Zinde ve cesur, eliçabuk, insanların en içteni, savaşçıların en yıldırıcı olanıydı. O savaşırken daha kolay soluk alırdı. Savaşmakla keyiflenirdi o. Bir deniz subayı olan Cournet, tavırları ve sesiyle okyanuslardan geldiğini gösterirdi. O fırtınayla oluşmuş gibiydi ve savaşta bunu sürdürürdü. Dehası bir yana, Cournet'yi Danton'la karşılaştırabiliriz. İlahiyat bir yana, Danton'u Hercules'le karşılaştırabileceğimiz gibi.

Barthélémy ise solgun yüzlü, sıska, gösterişsiz, kendi halinde bir delikanlıydı. Biraz haşarı gibiydi. On yedisindeyken, kendisini tokatlayan bir polisi, bir köşede bekleyip öldürmüş ve küreğe yollanmıştı. Cezasını çektikten sonra bu barikatı kurmuştu.

Kaderin acı bir cilvesi, epey sonraları Londra'da sürgünde olan Barthélémy, kendisi gibi orada sürgün olan Courbet'yi öldürecekti. Bu epey tekinsiz bir düello oldu. Bir süre sonra, tutkunun karıştığı bu sır yüklü macerada Fransız adaletinin hafifletici sebepler bulacağı, ama İngiliz adaletinin ölüm cezası vereceği felaketlerden birinde biçare genç ipi boyladı.

Karanlıklar meleği olan, fakat korkunç bir zekâ sahibi bu umutsuz delikanlı, Fransa'da küreğe mahkûm olarak başladığı macerasını İngiltere'de bir darağacında bitirmişti.

Eline fırsat geçtiğinde bu delikanlı tek bir bayrak çekerdi, simsiyah bir bayrak.

2 BARİKATTA KONUŞMAK DIŞINDA NELER YAPILIR?

isyanın bilinmez eğitiminde on altı yıl epey uzun bir süreçtir. 1848 bu açıdan 1832'den daha bilgilidir. Bu nedenle, Chanvrerie Sokağındaki barikat demin taslağını

verdiğimiz o iki barikatın yanında, bir cenin gibiydi, ama zamanına göre hayli yıldırıcıydı.

Asiler Enjolras'ın himayesi altında -çünkü. Marius hiçbir şeyle ilgilenmiyordu-, karanlığı kullanmışlardı. Barikat hem onarılmış, hem de pekiştirilmişti. Bir metre daha yükseltilmişti de. Kaldırımlara konulan sivri uçlu saclar, araya konulmuş mızraklar gibiydi. Her yerden taşınan sayısız döküntü, yapıyı eni konu karmaşıklaştırmıştı. Buranın iç kısmında bir duvar, dışında bir çalılık oluşmuştu.

Zemin taşlarından yapılan merdivenleri yardımıyla bir kale suruna çıkılır gibi zirveye değin çıkılıyordu.

Barikatın iç kısmında de temizlik ve düzenlemeler yapılmıştı. Basık salondaki fazlalıklar atılmıştı, mutfağı revir yerine kullanıyorlardı. Yaralılarla ilgileniliyor, yere dökülen barutlar toplanıyordu. Kurşun eritilerek fişeklerin hazırlandığı masalar siliniyordu. Epeyce sargıbezi yapılmış, cephane dağıtılmış, barikatın içi süpürülmüş, artıklar toplanmış, cesetler dışarı alınmıştı.

Ölüleri Mondetour Sokağının bir kenarına üst üste yığmışlardı. Sokağın köşesinin kaldırımı epey uzun süre kandan kırmızı halde kaldı.

Cesetler arasında, Paris çevresinden gelen dört ulusal muhafız da vardı; Enjolras, onların üniformalarını, cesetlerinin yanına aldırttı.

Enjolras, iki saat uyumayı teklif etmişti. Onun önerisi emir gibiydi. Ama sadece dört-beş kişi onun bu teklifine uydu. Feuilly bu iki saatlik mola boyunca meyhanenin tam karşısındaki duvara şu sözleri kazmakla vakit geçirmişti:

YAŞASIN ULUSLAR!

1848 yılında, bu kelimeler hâlâ duruyordu.

Meyhanedeki üç kadın, gece molasını fırsat bilip, ortadan kaybolmuştu. Bu da asileri hayli sevindirdi, ferahladılar.

Kadınlar çevredeki evlerden birine kapağı atmanın çaresini bulmuşlardı. Yaralıların önemli bir kısmı tekrar çarpışabilecek haldeydi. Aslında kendileri de bunu sürdürmeyi istiyorlardı. Revir yerine kullanılan mutfakta yataklardan ve samanlardan oluşan bir koğuşta, ağır yaralı beş asi vardı. Bunlardan ikisi muhafızdı. Onların yaralarıyla hemen ilgilenildi.

O basık salonda siyah şalın altındaki ölü Mabeuf Baba ile direğe bağlanmış Javert dışında kimse yoktu.

Enjolras, «Burası ölüler koğuşu!» diyordu.

Yalnızca bir mumla aydınlatılan bu sıkıntı yüklü salonun en ucunda, yatay direğe bağlı duran Javert ile onun arkasındaki masaya uzatılan Mabeuf Baba irice bir haç meydana getirmişti.

Silah atışlarıyla epeyce örselenen posta arabasının aks'ı bayrak asacak ölçüde sağlamdı.

Bir lider olarak her zaman sözünde duran Enjolras, buraya Mabeuf Baba'nın mermilerle delik deşik olmuş kanlı ceketini astı.

Erzaksız kalmışlardı. Barikatta oldukları on altı saatten beri, elli kişi, meyhanedeki yiyecekleri bitirmişti. Öyle anlar vardır ki, henüz düşmeyen barikat bir **Meduse(*)** salı haline gelir. Açlığa dayanmaya zorunluydular. Bir cesaret örneği olan 6 Haziran sabahında Saint-Merry barikatını koruyan o yüce yaradılışlı genç kız kendisinden yiyecek isteyenlere şöyle diyordu:

(*) *1816*'**daki bir deniz faciası.** *Meduse* **isimli gemiyi kurtarma olanağı kaybolunca, kazazedeler bir sal yapıp, iki gün boyunca denizde açlık ve susuzluğa karşı direndiler. Nihayet** *Argus* **isimli gemi, salda ölmek üzere olan on iki kişinin hayatını kurtardı. Diğerleri ya suyun dibini boylamış ya da arkadaşları tarafından yenmişlerdi.**

«Yiyecekle ne işiniz var, saat üç, ne de olsa saat dörtte hepimiz öbür dünyaya gitmiş olacağız!»

Erzak bittiği için, Enjolras içeceklere de el koydu. Şarabı yasakladı ve ispirtoyu kısıtlı verdi.

Depoda ağızları mühürlü on beş kadar şarap şişesi bulunmuştu. Enjolras ve Combeferre bunları ilgiyle inceledi. Combeferre yukarı çıktığında:

«İşe bakkal olarak başlayan Hucheloup Baba zamanından kalan leziz şaraplar.»

Bossuet:

«Herhalde yıllanmış şaraptır, iyi ki Grantaire sızdı, yoksa bu şişeleri ondan asla kurtaramazdık.»

Bütün karşı çıkmalara rağmen, Enjolras şişelere ilişmeyi yasakladı. Kimsenin dokunmamasını sağlamak için, onları kutsal bir yere, Mabeuf Baba'nın uzandığı asmanın altına koydu. Sabaha karşı saat ikide sayım yaptılar. Sayıları otuz yediydi. Şafak söküyordu. Demin, kaldırım taşlarından yapılan o siperde yanan meşaleyi söndürmüşlerdi. Barikatın içi, sokak yanındaki bu küçük avlu gölgeler içindeydi ve bir gemi yıkıntısına benziyordu. Savaşçılar kara gölgeler halinde gelip gidiyorlardı. Bu müthiş gögelerin yuvasında evlerin sessizlik içindeki katları ağır ağır beliriyordu. En tepedeki bacaların renkleri her an soluyordu. Gökyüzü epey şirin bir renge, beyazla mavi arası bir renk almıştı. Kuşlar cıvıltılarla uçuşuyorlardı. Barikatın en dibindeki büyük ev, doğuya karşı yükseldiği için, çatısından pembe karartılar yansıtıyordu. Üçüncü katın penceresinden sarkan o ölünün beyaz saçları sabah yeliyle dalgalanıyordu.

Courfeyrac, Feuilly'ye:

«Şu meşaleyi söndürmelerine çok sevindim aslında. Rüzgârla dalgalanması canımı sıkıyordu. Korkuyor gibi görünüyordu. Meşale alevleri ödlek bilgelere benzer, titrediği için az ışık verir.»

Şafak sökerken ruhlar da kuşlar gibi uyanır; tümü birden konuşmaya dalmışlardı.

Bir su yoluna tırmanan kediyi gören Joly:

«Kedi nedir? O bir düzelticidir. Tanrı önce fareyi yarattı ve ansızın, ‘amma saçmaladım ha’ dedi. Sonra yanlışını gidermek için kediyi yarattı. Kedi, farenin düzelticisidir. Fare ve kedi, Tanrı’nın düzeltmeleridir.»

Etrafına öğrenciler ve işçiler toplayan Combeferre, ölülerden saygıyla söz etti. Jean Prouvaire’den, Bahorel'den, Mösyö Mabeuf’ten ve Le Cobue’den bile söz etti. Enjolras’ın dayanılmaz kederini anlattı:

«Harmodius, Arsitogiton, Brutus, Chereas, Stephanus, Cromwell, Charlotte Corday, Sand, bütün bu tanınmış kişiler ölümü görünce keder duydular. O kadar heyecanlıyız ve insan hayatı öyle bir sır ki, çoğunlukla haklı bir cinayet, kurtarıcı bir cinayet bile, birini öldürmenin vicdan azabıdır ve insanlığa edilen hizmeti de unutturur.»

Konudan konuya geçildi, bir ara Jean Prouvaire’in dizelerine değinip, Combeferre Georgiquesler’in çevirilerini karşılaştırmaya başladı. Raux ile Corunand'yı, Cournand ile Dellile’yi kıyasladı. Bunun için de, kimi zaman, Malfolatre tarafından çevrilen birkaç bölümü ezberden okudu. Özellikle Sezar’ın ölümüne ilişkin o kusursuz bölümü. Konu Sezar’a gelince, Brutus’den de söz açıldı.

Combeferre:

«Sezar’ın ölümü yerindeydi. Gerçi ünlü bir konuşmacı olan Ciceron, ona fazla sert davranmadı, fakat bence haklıydı. Onun bu sertliği bir yergi sayılamaz. Zoile’in Homeros’a hakareti, Maevius’un Virgilius’u ayıplaması, Vise’nin Moliere’e hakareti, Pope’un Shakespeare’i suçlaması, Féron’un Voltaire’i yermesi epey anlaşılır şeyler. Aslında bu hayli eski bir kıskançlık ve kin ilkesi. Bütün adamlar genellikle bu şekilde yerilir.

«Fakat Ciceron ve Zoile farklı iki durum. Ciceron haktanırlığı düşünceyle, Brutus kılıçla gerçekleştiriyor. Aslında ben kılıçla yerine getirilen adalet taraflısı değilim. Fakat antik çağlar, bunu da anlayışla karşılardı. Sezar, Rubicon nehrini geçtikten sonra, halkın sunduğu makamları kendisininmiş gibi dağıttı, Senatoda ayağa kalkmadı, Eutrope’un dediği gibi, bir kral gibi, bir zorba gibi davranmakla büyük hata yaptı. Evet, eşsiz bir adamdı. Onun yirmi üç kılıç yarası, bana İsa’nın yüzüne tükürülmesi ölçüsünde dokunmadı. Sezar Senato tarafından bıçaklandı, ama İsa hizmetçiler tarafından tokatlanmıştı. Hakaret çoğaldıkça, Tanrı daha iyi hissedilir.»

Bossuet tüfeği elinde, bir kaldırım taşının üstüne çıkmış, bağırıyordu:

«Ey Cydantheneum, Ey Myrrhisnus, Ey Frobalinthe, Ey Aentide’in perileri ne zaman safkan bir Yunanlı gibi, Homeros’un dizelerini okuyabileceğim? Kim bana bu marifeti bağışlayacak?»

3 KARANLIK VE IŞIK

Enjolras dışarıyı denetlemeye çıkmıştı. Mondétour Sokağına girmiş, evler boyunca yürümüştü.

Asiler umutla doluydu. Gece baskınını püskürtmeleri onları o kadar sevindirmişti ki, sabahki saldırıyı umursamıyorlardı.

Bunu gülerek bekliyorlardı. Davalarını kazanacaklarından emindiler. Hem onlara yardım da gelecekti. Buna bel bağlıyorlardı.

Aslında Fransızların güçlerinden biri olan utku kehanetiyle müjdelenen bu umuttan eminlerdi. Bu nedenle önlerindeki günü üçe böldüler, sabah saat altıda, güvendikleri ve hazırlandıkları alay yardıma gelecekti, öğleyin bütün Paris isyan edecek ve akşamleyin de ihtilal başlayacaktı.

Bir gündür hiç susmayan matem çanının sesini duydular. Saint-Merry barikatı tarafından geliyordu. Hâlâ sağlam olan ve cesur Jeanne'ın savunduğu barikat usulca uğuldayan bir arı kovanı vızıltısı gibi bir sesle bu haberleri veriyordu. Umut yüklü haberleri.

Enjolras geldi. Kaşları çatılmıştı. Dışarıdaki gezintisinden dönmüştü. Kollarını göğsünde birleştirip, bir süre arkadaşlarının sevinçli konuşmalarını dinledi, daha sonra sabahın solgun aydınlığında, pembe yüzü çaresizlikle dolu:

«Paris'teki bütün ordular karşımızda. Ordunun üçte biri, şu bulunduğumuz barikatın karşısında. Ulusal muhafızlar da var. Beşinci Ordu'nun sorguçlarını, Altıncı Alayın sancaklarını seçebildim. Bir saate varmaz saldırıya geçerler. Halk ise dün bizimleydi, fakat ne yazık ki, bugün oralı bile olmuyor. Bekleyecek ve umut edecek bir şey kalmadı. Bize artık kimse yardıma gelemez, ne bir mahalle, ne bir ordu. Terk edildik!«

Bu sözler, topluluğa ulaştığında, arı kovanına düşen sağanak etkisi bıraktı. Hepsi sustu. Kısa bir süre, o kadar lanetli bir sessizlik oldu ki, ölümün kanat seslerini duyar gibi oldular.

Fakat bu durum fazla uzun sürmedi.

Gerilerden bir ses:

«Ne fark eder! Barikatı iki metre daha yükseltelim ve içinde duralım yurttaş. Cesetlerin seslerini yükseltelim. Halk Cumhuriyetçileri öylece bıraksa bile, Cumhuriyetçiler'in halkı yarı yolda bırakmadıklarını onlara gösterelim!»

Bu eşsiz sözler tümünü kuşatan karanlık bulutları dağıttı. Telaşlı alkışlar yükseldi.

Konuşanın kimliği asla bilinemedi, önlüksüz, isimsiz bir işçi, kimseye adını vermemiş olmalıydı, bir kahramandı o. İnsanlık buhranlarına karışan ve vakti geldiğinde kesin ve beklenilen sözü söyledikten sonra tekrar karanlıklara dalan o meçhul kahraman, bir an için, göz açıp kapayıncaya kadar, Tanrı ile Halkı simgelemişti.

Bu yıkılmaz karar, 6 Haziran 1832'nin ruhunu o kadar iyi yansıtıyordu ki, neredeyse aynı anda Saint-Merry barikatında asiler tarihe geçen ve mahkemelerde açıklanan ünlü seslenişle karşı çıkıyorlardı:

«Bize yardım etsinler ya da etmesinler, hepsi bir, burada tek kişi kalıncaya değin savaşacağız!»

Birbirlerine olan uzaklıklarına rağmen, iki barikat fikirbirliği içindeydi.

4 BİR FAZLA, BEŞ EKSİK

O isimsiz kahraman, «Cesetlerin seslenişini» dile getirdikten sonra, her ağızdan aynı ses yükseldi. Anlamı karanlık, ama yengili bir çığlık:

«Yaşasın ölüm! Herkes burada kalsın!»

Enjolras:

«Neden hepimiz kalıyoruz?»

«Hepimiz! Hepimiz!»

Enjolras tekrar:

«Mevkimiz korunaklı. Barikat sağlam, fakat otuz adam yeter, niye kırk adam harcayalım?»

İtirazlar oldu:

«Çünkü buradan gitmek isteyen yok!..»

Enjolras öfkeyle:

«Yurttaşlar, Cumhuriyet gereksiz savurganlıklar yapacak ölçüde varsıl değil. Kibirlenmek de savurganlıktır biraz. Kaldı ki, bazıları için gitmek yerindeyse, onların bunu yapmaları da gerekir.»

Prensiplerinden taviz vermeyen Enjolras, bütün arkadaşlarını etkilemeyi başarmıştı. Fakat bu kez onun olanca yetkilerine rağmen, itirazlar yükseldi.

Karizmatik bir lider olan Enjolras, itirazları duyduğunda, üsteledi, gururlu bir sesle:

«Otuz kişi olmaktan korkan varsa söylesin,» dedi.

Mırıltılar iyice belirginleşti. Biri:

«Aslında çıkıp gitmek güzel, fakat dile kolay. Barikat sarıldı, buradan kim çıkabilir ki?»

Enjolras:

«Çarşı yolu rahat. Mondetour Sokağı açık ve Precheur Sokağından geçip çarşıya doğru kolayca geçilir.»

Gruptan bir ses daha duyuldu:

«Peki çıktık diyelim, orada hemen enseleniriz. Bir muhafız topluluğu bizi sıkıca yakalar. Başında kasket, üzerinde gömlek olan birini görür görmez, yakalarlar. 'Sen barikattan mı geliyorsun ahbap?' Sonra ellerimize bakmaları yeter, 'barut kokuyorsun, gel de, seni kurşuna dizelim' derler.»

Enjolras sessiz kaldı, Combeferre'in omuzuna dokundu, içeri salona girdiler.

Birkaç dakika dolmadan çıktılar. Enjolras öldürdükleri dört muhafızın üniformalarını taşıyordu. Combeferre de onu izliyor palaskaları, sorguçları taşıyordu...

Enjolras:

«Bu üniformaları giyer, kaçarsınız. Alın size dört üniforma.» Üniformaları yere attı.

Ama adamlarda hiçbir hareket olmadı.

Sözü Combeferre aldı:

«Haydi dostlar. Biraz makul olalım. Burada söz konusu olan kimler, biliyor musunuz? Kadınlar, evet onlar söz konusu, kadınlar var mı, evet mi, hayır mı? Çocuklar var mı? Beşikte evlatlarını sallayan, yavrusunu elinden tutan genç anneler var mı? içinizde bir sütninenin emzirdiğini görmeyen, el kaldırsın... Evet, kendinizi öldürtmek istiyorsanız, pekâlâ, evet sizinle konuşan ben de öldürmek istiyorum fakat yine de arkamdan ağlayacak, acıyla hıçkıracak kadınları bırakmak istemem. Ölmek istiyorsunuz değil mi? İyi, ölün. Fakat diğerlerini de öldürmeyin. Burada yaşanacak özkıyımlar sahiden yüce olacak, ama özkıyım da dar fikirlidir, yaygınlaşmak istemez. O sarı saçları düşünün, beyaz saçları da. Dinleyin sözlerimi, Enjolras, bakın ne anlattı, Cygne Sokağından geçerken bir pencerede ışık görmüş ve pencereden sarkan beyaz saçlı bir nine başını. Bütün geceyi gelmeyeni beklemekle geçiren bir ana. Kim bilir belki de bu nine, sîzlerden birinin anasıdır. Haydi hemen çıkıp gidin, rahatlatın onu. Biz burada görevdeyiz.

«Aile geçindirenlerin kendilerinden vazgeçme hakları yok. Bu aileye ihanettir. Ya kızları, ya kız kardeşleri olanlara ne demeli? Evet kendinizi öldürttünüz, öldünüz, sizin için her şey tamam, fakat hayat devam ediyor. Aç kalan kızlar, bunun anlamını biliyor musunuz? Erkek dilenir, kadın satılır. Evet, şu çiçekli başlıklarla cıvıltıyla gülen güzel yaratıklar, evlerimizi hoş kokularıyla dolduran namuslu, tertemiz kızlarımız, kardeşlerimiz, göklerdeki melekleri, dünyadaki bakireleri simgeleyen o kusursuz kızlar, Jeanne, Lise, Mimi, sizin için bir sevinç ve onur kaynağı olan, tapılası kızlar, evet, onları da aç bırakacağınızı düşünemiyor musunuz? Başkaca ne diyebilirim size? Bir körpe et pazarı var Paris kaldırımlarında ve siz gölgelerden çıkıp, onları kurtaramazsınız artık. Sokakları düşünün, yakası açık giysilerle kaldırımları arşınlayan o güzel kızları düşünün. Bu kadınlar da bir zamanlar namusluydular. Kız kardeşlerinizi düşünün, ablaları, kız kardeşleri olanlar unutmasınlar... sefalet fuhuşa götürür. Evet sefalet, fuhuş, sokak köşelerinde, nöbet tutan polisler, kaldırım kadınlarının kapatıldığı Saint-Lazare cezaevini düşünün. Bu ince, kibar kızları, bu güzellik ve şirinlik simgeleri olan bu melekleri işte böyle berbat bir son bekler. Evet, kendinizi öldürtmek istiyorsunuz değil mi? Siz artık yok oldunuz. Halktan kralı aldınız, buna karşılık kızlarınızı, eşlerinizi, kardeşlerinizi polise veriyorsunuz.

«Dostlarım vicdanlarınıza kulak verin, merhamet edin onlara. Kadınların, şu biçare kadınların, düşünmeye vakitleri olmaz. Onlara erkeklerin aldığı eğitim verilmez, onların okumalarına, düşünmelerine, politikayla ilgilenmelerine karşı çıkılır! Tamam, ama ne yazık ki, onların morga gelip cesetlerinizi teşhis etmelerine nasıl engel olacaksınız?

«Dostlar, ev-bark sahibi olanlar anlayışlı olsunlar ve bize yardım edebilmek için evlerine dönsünler. Bizi burada bıraksınlar ki, görevimizi yapalım. Gitmek için cesaret gerektiğini biliyorum. Güç iş, farkındayım, fakat gitmek için kalmaktan daha çok cesaret gerekli. Bazıları, 'tüfeğim var, ben barikatın malıyım, gitmiyorum' diye düşünür, ama bu doğru değildir. Bugünün yarını da var, belki sizler bu yarını göremezsiniz, fakat aileleriniz

onu görecek. Ah, ne kederler, ne kaygılar. Bakın işte yanakları elma gibi, kiraz gibi parlak bir yavru, cıvıldayan, gülen, koşan, oynayan bir çocuk, onu terk ettiğinizde, ona ne olacağını düşündünüz mü? Ben düşündüm. Hiç unutmam, birkaç karış boyunda bir çocuktu. Babası ölmüştü. Fakir bir aile onu evlerine almıştı. Ne yazık ki, bu biçareler çoğu zaman kendilerine bile ekmek bulamazlardı. Çocuk aç, sürekli açtı. Kıştı. Çocuk ağlamıyordu. Fakat her zaman, asla yanmayan sobanın başına geçer ve borusu sarı toprakla sıvalı sobanın başında dururdu. Çocuk küçük parmaklarıyla o sarı topraktan biraz koparıp çiğnerdi. Güçlükle soluk alırdı, yüzünde tek damla kan kalmamıştı, karnı şişti. Kesinlikle konuşmazdı. Ona bir şey sorduklarında da karşılık vermezdi. Sonra öldü. Necker Hastanesine getirdiklerinde ölüm döşeğindeydi, onu gördüm, o zaman hastanede asistandım. Haydi, şimdi aranızda baba olanlar varsa hemen gitsin. Pazarları, çocuklarıyla el ele gezme keyfinden mahrum olmamak için, çekip gitsinler. Demin sözünü ettiğim o ölen çocuk sizin oğlunuz ya da kızınız olabilir. Bunu uzun uzun düşünün. Ah, şu biçare yavruyu unutamıyorum. O ne hazin bir manzaraydı. Onu masaya yatırdıklarında, sadece o minicik kemikleri görünüyordu. Midesinde çamur, dişlerinin arasında küller vardı. Haydi yüreklerinizin sesini dinleyin. İstatistiklere göre, terk edilen çocuk ölümleri yüzde elli beşi buluyormuş. Bir daha söylüyorum, söz konusu analar, genç kızlar, minik yavrular.

«Sizden söz açan var mı? Hepinizin ne kadar cesur olduğunu bilmez miyiz?

Büyük kavgamız için canınızı seve seve vereceğinizi çok iyi biliriz. Bu yengiden pay almak istediğinizi de... Bu yolda ölümü göze aldığınızdan eminim. Fakat dünyada tek başınıza değilsiniz. Düşünmek zorunda olduğunuz insanlar, sayısız sorumluluğunuz var. Bencilce hareket edemezsiniz!»

Herkes başını kaygıyla eğdi.

İnsanların epey anlaşılmaz çelişkileri vardır. Şu anda böyle konuşan Combeferre yetim değildi. Onun da ailesi vardı. Fakat o başkalarının analarını düşünürken, kendisininkini unutuyordu. Kendisini öldürtmeye hazırdı. O «bencilin tekiydi!»

Günlerdir ağzına lokma girmeyen Marius ateşler içindeydi. Bütün umutlarını kaybetmiş, üzüntünün en koyusuna gömülmüş, en şiddetli azaplara doymuştu ve ecelin yaklaşmasını kesif bir sersemlikle bekliyordu.

Bir fizyolojist şimdi, bilimin kabullenip sınıflara ayırdığı bütün belirtileri inceleyebilirdi. Hazzın olduğu gibi, acının da buruk bir kösnüllüğü vardır. Çaresizliğin de bir sarhoşluğu vardır. Marius işte böyle bir ruh hali içindeydi. Bütün bunları dışarıdan izler gibiydi. Önünde olup bitenler ona epey uzaklarda gibi görünüyordu. O bütünü seçiyor, ama ayrıntıları göremiyordu. Bir ateşlenme içinde her şeyi görüyordu. Sesler bir uçurumdan yükselir gibiydi.

Fakat yine de bu yaşananlar onu duygulandırmıştı. Bu sözler onun kalbini deldi ve onu sersemliğinden kurtardı. Onun tek gayesi ölmekti. Bu kararından hiç dönmeyecekti, fakat ölürken bir diğerini kurtarma olanağı olduğunu da sezmişti.

Marius de konuştu:

«Enjolras ve Combeferre haklı. Çok doğru söyledikleri. Gereksiz özverilere yer yok. Ben de onlara katılıyorum fakat seri hareket etmeliyiz. Combeferre size epey yerinde sözler etti. Aranızda aile babası olanlar, anaları, kız kardeşleri, çocukları olanlar vardır. Haydi onlar ellerini kaldırsın.»

Kimse oralı olmadı.

Marius:

«Evli erkekler, aile babaları öne çıksınlar.»

Marius'ün otoritesi işe yaradı. Aslında barikat şefi Enjolras'tı fakat orayı kurtaran da Marius olmuştu.

Enjolras:

«Bu bir emirdir!»

Marius:

«Rica ediyorum.»

İşte o zaman Combeferre'in sözleriyle duygulanan, Enjolras'ın emriyle sarsılan, Marius'ün ricasıyla heyecanlanan bu cesur savaşçılar, birbirlerini ele vermeye başladılar. Genç bir adam daha olgun bir adama:

«Sen aile babası olduğuna göre gitmelisin,» dedi.

Diğer adam:

«Asıl sen git, baktığın iki küçük kız kardeşin var.»

Kahramanlar arasında eşsiz bir didişme başladı. Hiçbiri mezardan çekip gitmek istemiyordu.

Courfeyrac:

«Elimizi çabuk tutalım, birkaç dakika sonra gecikiriz.»

Enjolras:

«Yurttaşlar, burası Cumhuriyet ve burada evrensel oy geçerlidir. Haydi aranızda uzlaşın ve gitmesi gerekenlerin isimlerini söyleyin.»

Buyruğu yerine getirildi. Birkaç dakika sonra içlerinden beş kişi ele verilmişti. Onlar sıralarından ayrıldılar.

«Eyvah! Beş adam!»

Ama sadece dört üniforma vardı.

işte o zaman yine bir tartışma başladı, her biri kalmakta haklı olduğunu ve arkadaşlarının gitmelerinin daha iyi olacağını öne sürüyordu.

«Seni epeyce seven bir karın var... Senin, senden başka kimsesi olmayan çok ihtiyar bir annen var... Sen, senin ailen yok, küçük kardeşlerin nasıl yaşar senden sonra?.. Sen henüz hayli gençsin... Sadece on yedisindesin, yaşamak senin hakkın...»

Bu ihtilal barikatları aynı zamanda kahramanların buluştukları birer lokaldi. En inanılmaz olaylar burada olağan karşılanırdı.

Bu cesur adamlar birbirleri için, kendi canlarından vazgeçmeye hazırdılar.

Courfeyrac:

«Hadi, çabuk olun!»

Marius'e seslendiler:

«Kalacak kişiyi siz önerin. Onaylayacağız.»

Çaresizliğin zirvesinde olan Marius, artık heyecanlanacağını sanmazdı, fakat yine de bir kişiyi ölüme bırakma fikri onun titretti.

Bembeyaz oldu, solgun yüzünde bir damla kan yoktu.

Kendisine gülümseyerek bakan adamlara yaklaştı. Her biri gözleri ışıl ışıl, Thermoplyles'in o gözüpek adamları gibi şöyle bağırıyordu:

«Ben kalayım, ben kalayım.»

Marius aptallaşmıştı, onları tekrar saydı, beş kişiydiler, ayaklarının önünde ise sadece dört üniforma vardı.

Tam o sırada tepeden bir üniforma düştü.

Beşinci delikanlı da kurtulmuştu.

Marius başını kaldırdı ve Mösyö Fauchelevent'i tanıdı.

Jean Valjean o sırada barikata giriyordu.

Bilgi toplayıp sonra ya içgüdüsü, ya da tesadüf onu Mondetour Sokağına getirmişti. Giydiği muhafız üniforması onun engelsizce geçmesine yarıyordu.

Mondetour Sokağındaki nöbetçi kendi başına sokaktan geçen bir muhafız için tehlike işareti vermemişti. Nöbetçi, bu adamın ya yardıma geldiğini, ya da esir alınabileceğini düşünmüştü. Durum öyle kritikti ki, nöbetçi bir an bile yerinden ayrılmaya cesaret edemedi.

Jean Valjean'ın barikata girdiği sırada, kimse onu görmemişti. Bütün gözler seçilen beş kişiyle önlerinden duran dört üniformadaydı. Jean Valjean olanı biteni görmüş, duymuştu. Sonra da usulca üniformasını çıkartıp diğerlerinin üstüne atmıştı.

Heyecan son sınırındaydı.

Bossuet:

«Bu da kim?»

Combeferre:

«Başkalarını kurtaran biri.»

Marius ağırbaşlı bir sesle:

«Ben onu tanıyorum.»

Onun bu sözleri diğerlerine yetti. Hepsi rahatça soluklandılar.

Enjolras, Jean Valjean'ı karşıladı:

«Hoş geldiniz, yurttaş.»

Sonra da:

«Gördüğünüz gibi, burada öleceğiz.»

Jean Valjean yanıt vermedi, sadece kurtardığı asiye üniforma giydirdi.

5 BARİKATIN ÜZERİNDEN GÖRÜNENLER

Bu tekinsiz vakitte, bu zalim yerde hepsinin durumu Enjolras'ın bitimsiz hüznünde toplanıyor ve özetleniyordu.

Enjolras tam olarak ihtilalin ta kendisiydi, ama yine de, eksiklikleri vardı. O Anacharsis Clotz'dan çok Saint-Just gibiydi. Bu arada bütün ABC Dostları gibi, o da bir yerde Combeferre'in etkisindeydi. Onun fikirlerini benimsemeye başlamış, o tutucu dargörüşlülükten uzaklaşıp, kendisini gelişmeye adamıştı. Fransız Cumhuriyeti'nin büyük bir insanlık Cumhuriyetine dönüşmesini kabullenmeye başlamıştı. Buna varabilmek için şiddet gerekecekti ve işte bu konuda o kadar kolay değişmiyordu, o eski anlayışa, '93 İhtilali'nin şiddet ilkelerine bağlı kalmıştı.

Enjolras kaldırımın üstünde, elinde tüfeği ayaktaydı. Düşünüyordu, bazen titriyordu. Ecel yaklaştığında böyle şeyler olur. İç dünyanın ateşiyle dolu o alımlı gözlerinden, ölgün alevler yayılıyordu. Başını geriye attı, bir melek başına benzeyen sarı saçları sabah yeliyle dalgalandı, bir hale parlaklığındaki aslan yelesine benziyordu bu saçlar. Enjolras bağırdı:

«Yurttaşlar, geleceği düşünebiliyor musunuz? Şehir sokakları ışıl ışıl, her kapıda yeşil dallar, kardeş uluslar, haksever insanlar, çocuklarını kutsayan dedeler, bugünü seven bir mazi, bilgeler eni konu özgür, insanlar eşit. Din için gökler, Tanrı aracı kabullenmeyen tek varlık, mihraba dönüşen insan vicdanı, öfke yok. İşlik ve okullarda kardeşlik, her işe uygun dağıtılacak ceza ya da ödül. Herkes için hak, herkese barış. Savaş yok, kan akıtmak yok. Mutlu analar... Maddeyi yenmek iyi, bu ilk adım, ama prensibi hayata geçirmek de ikinci adım. Taş devrinde yaşayan insanlar, denizlerde soluyan ejderhalara, alev köpüren canavara ve kaplan pençelerine, aslan başı ve kartal kanatlarıyla uçan Anka Kuşu'na korkuyla bakarlardı. Ama zeka sahibi insanoğlu, tuzaklarını kurdu ve aklının kutsal kapanında bu canavarları öldürmeyi başardı.

«Evet, su canavarını yendik ve ismi buharlı gemi oldu; canavarı da yendik; o da lokomotif; Anka Kuşu'nu elimizde tutuyoruz, onu da yenmek üzereyiz, yendik bile sayabiliriz, onun da ismi balon. Bu dev eserleri tamamladığımızda, insanoğlu kendi

istemine bu üçlü antik mitolojik canavarlarını -Su, kara ve hava canavarlarını- kendi buyruğu altına aldığı gün, suya, ateşe ve havaya hâkim olacaktır. Bu gün epeyce yakın, işte o zaman insanoğlu yaradalış için eskiçağ ilahlarına dönüşecektir. Cesaret yurttaşlar, ileri! Nereye gidiyoruz? Hükümeti oluşturan bilime, sadece kamu gücüne dönüşen şeylerin gücüne, onaylamasını da, cezasını da bünyesinde toplayan ve gündoğumuna eşit olan gerçeklerin doğumuna gidiyoruz. Ulusların birliğine, insanların eşitliğine gidiyoruz. Artık parazitlere yer yok. Doğru ile yönetilen bir gerçek, işte ereğimiz. Uygarlık yine toplantılarını Avrupa'nın büyük parlamentosunda yapacak. Böyle bir şey çok önceleri de görülmüştü. Yunanistan'da, o antik çağlarda yılda iki kez toplantı yapılırdı, biri ilahların şehri olan Delpheus'da, diğeri de kahramanların yurdu olan Thermopyles'de.

«Avrupa'nın da, dünyanın da böylesi halleri olacak. Fransa bu yüce geleceği kendi bağrına taşıyor. Evet, işte içinde yaşadığımız 19. yüzyılın getireceği bu. Yunanistan'ın bir zamanlar tasarladığını Fransa tamamlayacak.

«Sözlerime kulak ver, Feuilly, sen dostum, en yetkin işçi, cesur yoldaş, senin ailen yoktu, sen de aile olarak kendine insanlığı ve adaleti seçtin. Evet, işte sen şuracıkta can vereceksin, ne dedim, öleceksin, fakat yengiye ulaşacaksın. Evet, yurttaşlar, sonuç ne olursa olsun, yenilgi veya yengimizle bir ihtilal başlattık. Yangınlar şehirleri nasıl aydınlatırsa, ihtilaller de insanlığı öyle aydınlatır. Bütün dünyayı ışığa boğar. Nedir yapacağımız bu ihtilal? Size demin söylediğim gibi bu Gerçek'in ihtilalidir. Siyasal bir tek prensip var: insanoğlunun kendi kendisine egemen olması.

«Benim kendi üstümdeki bu egemenliğimin ismi, özgürlük'tür. Bu egemenliklerden birkaçının birleşmesinden devlet oluşur. Bu birleşmede hiçbir kararsızlık olamaz. Her egemenlik, genel hakkı oluşturmak için kendisinden bir şeyler verir, bundan, herkes için eş miktarda vardır. Herkesin birbirine verdiği bu tavize de eşitlik denir.

«Genel hak, herkesin hakkına sahip çıkan, ona ışık veren bir himayeden başka bir şey değildir. Herkesin birbirini korumasına da kardeşlik denir.

Birleşen bütün bu egemenliklerin kesişmelerine de, toplum adını veririz. Bu kesişme aslında bir birleşim ve bu eksen de bir düğümdür.

«Buna 'Toplumsal Bağ' ismi verilir. Bazıları de buna 'Toplumsal Sözleşmesi' der ki, aynı anlamdadır. Aslında, dilbiliminde sözleşme, bağ ile eşanlamlıdır. Eşitlik üzerinde duralım yurttaşlar. Eğer özgürlük bir zirveyse, eşitlik de temeldir. Evet yoldaşlar, eşitlik her zaman aynı sırada yeşeren bitkiler anlamına gelmez. Uzun ot ve kısa meşelerin toplamı da değildir. Birbirini verimsizleştiren kıskançlıklarda asla yeşermez. Eşitlik aslında hukuksal anlamda olanaklara sahip bütün becerilerin toplamı demektir; politik yönden, eşağırlıktaki bütün oyların toplamı, dinsel açıdan aynı hakka sahip bütün vicdanlar. Eşitliğin organları vardır, parasız ve zorunlu eğitim. Alfabe hakkı, işte bundan başlanacak. İlköğrenim herkes için zorunlu olacak, yine herkese, ortaöğretim. İşte yasa. Aynı değerdeki okullardan eşit bir toplum oluşur. Evet eğitim-öğretim, ışık, herkes için ışık, her şey ışıktan olur, her şey ışığa döner. Yurttaşlar 19. yüzyıl büyüktür, ama 20. yüzyıl mutlu olacaktır. Artık eski tarih, mazide kalan bir şey olacaktır. Bugün olduğu gibi, kimse ne bir savaştan, ne de bir saldırıdan çekinecektir. Kimse başkasının hakkını zorla

almayacak, silahlı saldırılar olmayacaktır. Kral evlenmelerinden kaynaklanan bir medeniyet kesintisine, babadan oğula geçen, o kalıtsal zorbalık doğumlarına, bir kongrenin uygulayacağı uluslar paylaşımına, sülale yıkılmasından oluşacak bir dağılışa meydan verilmeyecektir. Artık ne açlık, ne sömürü, yoksulluktan kaynaklanan fuhuş, grev nedeniyle sefalet, ip, bıçak ve savaşlar, ormanlardaki haydutluk gibi korkunç şeylerle karşılaşılmayacaktır. Artık ürkütücü olaylar yaşanmayacağına göre, herkes mutlu olacaktır. Evrenin yasasını sürmesi gibi, insanoğlunun da yasası sürecektir. Ruh ile yıldız arasında eşsiz bir âhenk sağlanacaktır.

«Ruh gerçeğin etrafında dönecektir, tıpkı yıldızın ışığın çevresinde dönüşü gibi. Yoldaşlar, sizlerle konuştuğum şu an çok karanlık bir andır, ama bunlar geleceğin korkunç alışverişleridir. İhtilal, tıpkı bir geçiş parasına benzer. Evet, insanoğlu kurtulacak, kalkınacak, avutulacaktır.

«Bundan dolayı, bu barikatta yemin ediyoruz. Aşk davetini sadece özveri doruklarından seslendirebiliriz. Evet, yoldaşlar, burası düşünenlerin ve çilekeşlerin randevu yeridir. Bu barikat, taş, kalas ve demir artıklarından yapılmadı, iki yığınla yapıldı. Düşünce ve acılarla. Burada sefalet ve ideal birleşti. Gün geceye sarıldı ve ona şöyle dedi: Ben seninle öleceğim fakat sen de benimle tekrar doğacaksın. Bütün acıların birleşiminden inanç doğar. Acılar buraya ölümlerini, düşüncelerini, ölümsüzlüklerini getirirler. Bunlar burada birleşip bizim ölümümüz olacak. Kardeşler, burada ölen, geleceğin ışığında ölmüş gibidir ve bizler şafakla aydınlanan bir mezara giriyoruz.»

Enjolras susmadı, durdu belki, çünkü hâlâ kendi kendisiyle konuşurcasına dudaklarını oynatıyordu. İşte bu nedenle onu biraz daha dinlemek için hepsi de safi kulak kesilip gözlerini ona çevirdiler. Kimse alkışlamadı, ama bir fısıltı oldu. Söz bir nefes olduğu için, zekânın titremeleri yaprak hışırtılarını andırır.

6 MARİUS MORALSİZ, JAVERT KISA SÖZCÜKLERLE KONUŞUYOR

Marius'ün aklından geçenleri anlatalım.

Onun nasıl bir ruh hali içinde olduğunu hatırlamaya gayret edelim. Demin belirttiğimiz gibi, o kendisine ait bir dünyada yaşıyor, her şeyi görüntü olarak algılıyordu. Anlayışı belirgin değildi. Şunu da eklemek isteriz ki, delikanlı, ölmek üzere olanların üstünde duran gölge kanatların etkisindeydi. O kendini mezara girmiş sayıyordu. Sanki duvarın diğer yanında hissediyordu kendini ve yaşayanları bir ölünün gözüyle görüyordu.

Mösyö Fauchelevent nasıl olmuştu da buralara kadar gelmişti? Niye? Burada ne arıyor olabilirdi? Marius bunları, kendi kendisine sormadı bile, işin aslı şöyle: Derin bir çaresizliğe kapılanlar, başkalarını da bu çaresizlik kanatlarıyla kaplarlar. Marius için herkesin ölmek istemesi, epey alışıldık bir tavırdı.

Ama Cosette'i düşününce kalbi sızladı. Hem, Mösyö Fauchelevent, onunla konuşmadı, ona bakmadı bile. Marius «Onu tanıyorum» dediğinde, başını ondan tarafa çevirmemiş ve duymamazlıktan gelmişti.

Marius'e gelince, Mösyö Fauchelevent'in bu tavrı onu ferahlatmıştı, böyle bir durumda, eğer bir kelime kullanabilirsek, hoşuna bile gitmişti diyebiliriz. Kendisi için hem işkillendiren, hem de görkemli görünen bu sır yüklü adama seslenmekten sürekli çekinmişti. Bir de uzun süredir onu görmemişti, bu da ürkek yapılı delikanlı için, onunla konuşmayı iyice güçleştiriyordu.

Seçilen beş kişi, Mondetour Sokağı ağzından dışarı aktılar. Muhafızlara epeyce benzemişlerdi. Aralarından biri ağlayarak gitti. Gitmeden önce, barikatta kalanlarla kucaklaştı.

Hayata döndürülen beş adam gittikten sonra, Enjolras ölmeye mahkûm ettiği adamı hatırladı. Salona girdi, direğe bağlı Javert düşünüyordu:

«Bir şeye ihtiyacın var mı?» diye sordu Enjolras.

Javert:

«İşimi ne zaman bitireceksiniz?»

«Bekle, şimdilik cephane bizim için değerli.»

Javert:

«O zaman biraz su verin bana,» dedi.

Enjolras ona bir bardak su verdi ve adamın elikolu bağlı olduğundan, suyu içmesine yardım etti. Sonra tekrar sordu:

«Başka isteğin yok mu?»

Javert:

«Burada bağlı olmak beni epeyce rahatsız ediyor. Bütün geceyi böyle geçirdim, bana pek şefkatle davrandığınızı söyleyemem. Beni istediğiniz gibi bağlayın, ama en azından bir masaya yatırın, tıpkı şu ölü gibi...»

Javert baş işaretiyle Mösyö Mabeuf'u gösterdi.

Okurumuz hatırlayacak, salonun alt yanında, üstünde mermi hazırladıkları ve sargıbezlerini kestikleri ince uzun bir masa vardı. Artık sargıbezleri ve mermi yapım işi olmadığına göre, burası boştu.

Enjolras'ın buyruğuyla, dört asi Javert'in iplerini çözdüler. Bu sırada, beşinci bir asi, onun kaçmasını önlemek için bir süngüyü göğsüne dayamıştı. Ellerini yine arkasına bağladılar ve ayaklarına ipe gidenlere yaptıkları gibi ufak adımlar atmasına uygun bir ip geçirdiler, onu salonun ucuna dek götürüp masaya yatırdılar ve belinden sıkıca bağladılar.

Daha da emin olmak için onun boynundan başlayıp, midede çaprazlanan elleriyle bacaklarını da sıkıca sardılar.

Polisi bağladıkları sırada, kapıda dikilmiş bir adam, onu derin

bir ilgiyle süzüyordu. Adamın oluşturduğu gölgeye başını çeviren Javert, gözlerini kaldırdı ve Jean Valjean'ı tanıdı. Ne titredi, ne irkildi, gözlerini gururla eğdi ve: «Bu epey

anlaşılır, tahmin edilir,» demekle kaldı.

7 DURUM GİDEREK KRİTİK HALE GELİYOR

Ortalık giderek ışıyordu. Ama mahallede açık pencere ve kapı yoktu. Bu şafaktı, fakat uyanış değil. Chanvrerie Sokağının diğer ucu askerlerce boşaltılmıştı. Serbest kalan bu yol, geçicilere tekinsiz bir dinginlikle açılmıştı. Saint-Denis Caddesi Thebes'deki Sfenkslerin yolu gibi sessizdi. Gün ışığıyla aydınlanan bu yollarda, tek bir canlı yoktu. Tenha sokakların aydınlığı kasvetlidir.

Hiçbir şey seçilmiyor, fakat duyuluyordu. Epey uzaklarda gizli sesler oluşuyordu. Nazik bir anın yaklaştığı seziliyordu. Bir akşam öncesinde olduğu gibi, nöbetçiler geri döndüler fakat bu kez hepsi birden dönmüşlerdi.

Barikat ilk saldırıdan beri, iyice pekiştirilmişti. O beş adamın gidişinden sonra, barikatı azıcık daha yükseltmişlerdi.

Çarşı mahallelerini kontrol eden nöbetçinin bir uyarısıyla, Enjolras, arkadan saldırıyı önlemek için, bir karara vardı. Şimdiye dek açık olan Mondetour Sokağının dar girişini de kapattırdı. Bunun için, yandaki evlerden birkaç taş daha söküldü. Barikat artık ele geçmeyecek ölçüde güçlenmişti. Önden Chanvrerie Sokağı, solda Cygne ve Petite-Truanderie sokakları ve sağda da şu anda kapatılan Mondetour Sokağıyla, zapt edilemez hale gelmişti. Buraya kapatılmışlardı. Aslında üç önyüzü vardı, fakat çıkışı yoktu artık.

Courfeyrac gülerek, «Kale, fakat aslında bir kapan,» dedi.

Saldırının geleceği tarafta, o kadar koyu bir sessizlik vardı ki, Enjolras arkadaşlarının her birini çarpışma yerine yerleştirdi.

Bu arada, meyhanenin hemen önüne, fazladan sökülmüş otuz kadar kaldırım taşı koydular.

Enjolras bütün arkadaşlarına birer kadeh içki verdi.

Saldırıya hazırlanan bir barikatın görünümü ilginçtir. Herkes tiyatrodaki gibi, istediği yere gider. Herkes birbirine sokulur, birbirlerine dayanak olup omuz verirler. Bazıları kaldırım taşlarından kendilerine birer koltuk yaparlar. Duvarın açısı sizi huzursuz mu etti, hemen oradan uzaklaşırsınız, işte korunabilecek bir yer, şimdi oraya sığının. Böyle hallerde solak olanlar talihlidirler, çünkü diğerlerinin beğenmedikleri yerlere geçerler. Çoğu kişi de, oturarak çarpışmayı seçer.

Öldürebilmek ve ölebilmek için rahat olmayı isterler. Haziran 1848'in o tekinsiz savaşında, epey ürkütücü bir nişancılığı olan bir asi ve bir damdaki alanda konuşlanan bir genç, oraya güzel bir koltuk yerleştirmişti. Bir mitralyöz ateşi geldi, onu orada buldu.

Lider, saldırın buyruğunu bir versin, bütün kargaşa hemen biter. Artık fısıldamalar, birbirini çekiştirmeler, itişmeler kesilir hemen. Tehlikeden önce barikatın içi allak

bullaktı, tehlike anında sıkıdüzen egemen olur. Tehlike düzeni gerektirir.

Aslında iyice cesurlaşmış, gururlanmış gibiydiler. Özverinin buraya dayanmasıyla birer kahraman olmuştu hepsi.

Enjolras, elde tüfek, mazgal gibi bir yerde konuşlanınca herkes sustu. Taş duvarın önünden, kesik, kuru, ufak tefek sesler geliyordu. Bu doldurulan tüfeklerin sesleriydi.

Barikattakilerin yapıp ettikleri, daha güvenli, daha onurluydu. Özveri belli bir sınırı geçince bir sağlamlık getirir. Aslında artık umutları kaybolmuştu fakat bu kez de çaresizlerdi. Bu, zaman zaman utkuya ulaştıran en son silahtır; Latin şair Virgilus belirtmişti bunu. Yüce sonuçlar, yüce kararların meyvesidir. Zaman zaman, ölüme atılmak kazadan kurtuluş demektir. Çoğu zaman tabut kapağı bir kurtuluş tahtası haline gelir.

Bir akşam önceki gibi, bütün dikkatler sokağın köşesindeydi. Güneş epeyce yükseldiğinden dolayı her yer ışık içindeydi.

Bekleyiş fazla sürmedi. Saint-Ley tarafından sesler duyuldu.

Bu ilk saldırının seslerine hiç benzemiyordu. Bir zincir şıngırtısı, bir yığının sarsıntısı, bir bronz şaklaması kaldırımlara yansıyan muhteşem bir gürültü, bir demir yığının yaklaştığını haberliyordu.

Düşünce ve çıkarların bitek seyri için çizilmiş eski sokaklar en içlerinden sarsıldılar, bu sokaklar savaşların korkunç gereçlerinin geçişleri için hazırlıklı sayılmazdı.

Asilerin tümü de koyu bir ilgiyle gözlerini yola çevirdiler.

Bir top arabası göründü.

Topçular arabayı itiyorlardı. Top arabası ateşe hazırdı. Ön tarafı açılmış, iki kişi top kundağını tutuyor, dört kişi de tekerlekleri destekliyor, diğerleri ise arabanın sandığıyla geriden yürüyorlardı. Yanan fitilin dumanları seçiliyordu.

Enjolras:

«Ateş!» diye bağırdı.

Barikattakiler ateş etmeye başladılar. Patlama müthiş oldu, bir duman bulutu topu da, onu taşıyanları da kapladı. Birkaç saniye sonra, dumanlar dağıldı ve top ile topçular tekrar göründü. Topçular usulca topu itmeyi sürdürüyorlardı. Disiplinli davranıyor, telaşsız görünüyorlardı. Yaralanan yoktu. Sonra, topçu birliğinin komutanı, namluyu yükseltmek istedi ve bunu bir astronomun dürbününü ayarlamasının ağırbaşlılığıyla yaptı. Nişan almaya hazırlanıyordu.

Bossuet:

«Bravo topçular!» diye seslendi.

Barikattakiler aynı anda el çırpıp onu alkışladı.

Bir an sonra, yolun tam ortasına getirtilen top atışa hazır halde bekliyordu. O devasa ağzı, barikatın tam karşısındaydı. Courfeyrac:

«Dayanın! İşte vahşet! Önce fiske, sonra yumruk. Ordu o dev pençesini bize uzattı. Barikat cidden sarsılacak. Tüfek yoklar, top çeker götürür.»

Combeferre:

«Bu yeni model, bronz ve sekizlik bir top. Bu parçalar bakır ve kalay karışımıyla yapılır. Fakat yüz ölçü bakıra on ölçüden fazla kalay eklendiğinde çarçabuk patlar. Kalayın fazlalığı onların yumuşamalarına neden olur. Böyle hallarde içlerinde oyuklar, boşluklar vardır. Bu tehlikeye karşı çıkmak için belki de, 14. yüzyılın yöntemlerini kullanıp onları dıştan demirle çemberlemek gerekecek. Bu arada bu hatayı başka yöntemlerle önleme yollarını da buluyorlar. Topun içindeki deliklerin, boşlukların yerlerini saptayıp bunu engelliyorlar. Fakat daha da emin bir yol var ki, o da Gribeauval'in dönen yıldızıdır.»

Bossuet:

«16. yüzyılda topların üstlerine yivler açarlarmış.»

Combeferre:

«Evet, bu balistik gücü çoğaltır, ama bu kez de ıskalama riskini yükseltir. Hem, kısa menzilli atışlarda, yörünge istenilen sertlikte olmadığından, parabol uzaklaşır, mermi de aradakileri vuracak kadar düz değildir. Böyle savaşlarda, düşmanın yakınlığı önemli olduğu gibi, atışın da isabetine epey dikkat etmek gerekir. 16. yüzyılın o yivli toplarındaki bu hata, bu eğrideki gerginlik, toptaki barutun azlığındandı.

«Böylesi toplara yeterince barut koymamak, balistik açıdan zorunluydu, bunu top kundaklarını korumak için yaparlardı. Özetle, top ismini verdiğimiz bu acımasız her zaman istediğini yapamaz. Güç zaman zaman büyük bir zayıflıktır. Bir top güllesi sadece altı yüz fersah ilerler. Oysa ışık, saniyede yetmiş fersahlık yol alır. Bu da İsa'nın Napoleon'dan daha iyi olduğunun kanıtıdır.»

Enjolras:

«Silahlarınızı doldurun!»

Fakat barikatın dış cephesi, toplara nasıl dayanacaktı? Mermi delik açacak mıydı? Bütün mesele buydu. Asiler silahlarını tekrar doldururken, topçular da toplarını doldurdular.

Barikattakiler eni konu kaygılanmışlardı.

Top patladı, ateş açıldı.

Aynı anda, şakrak bir ses:

«Ben geldim!»

Tam o sırada barikatın üstüne topla beraber Gavroche düştü.

O Cygne Sokağı tarafından gelmişti. Petite-Truandrie Sokağındaki daha küçük barikatın üstünden atlamıştı.

Gavroche'un barikatın ortasına düşmesi toptan daha etkiliydi.

Top mermisi o döküntülere saplanmış, kimseye zarar vermemişti. Ama posta arabasının bir tekerleğini daha da parçalamış, bir yük arabasını ikiye ayırmıştı. Olancası bu. Barikattakiler bu duruma kahkahalarla gülmeye başladı.

Bossuet topçulara:

«Dostlar, durmayın!»

8 TOPÇULAR POSTU PAHALIYA SATIYOR

Gavroche'un çevresine sıralandılar.

Fakat onun hiçbir şey anlatacak vakti olmadı, çünkü Marius onu bir kenara çekmişti:

«Burada ne arıyorsun? Neden geri geldin?»

Çocuk ona ağırbaşlıca baktı ve sonra yüz buruşturup:

«Vay canına,» dedi. «Peki siz ne arıyorsunuz burada?»

Daha sonra o destansı cesaretiyle gözlerini Marius'e çevirdi, çocuğun ruhundaki gurur, gözlerinde parlıyordu.

Marius ağırbaşlıca çıkıştı:

«Geri dönmeni kim istedi? En azından mektubu götürdün mü?»

Mektup için Gavroche biraz vicdan azabı çekiyordu... Barikata dönme telaşıyla, mektubu asıl kişiye değil de, önüne ilk çıkana vermişti. Karanlıkta, yüzünü bile yeterince seçemediği bir yabancıya vermekle hata ettiğini kendi kendisine söyledi. Aslında adam şapkalı değildi, fakat bu da yeterli olamazdı. Aslında o bu konuda kendisine bazı sitemlerde bulunuyordu ve Marius'ün kendisine gücenmesinden korktuğundan, en kolay yola başvurdu. Yetmez gibi, müthiş bir yalan attı.

«Yurttaş, mektubu kapıcıya verdim. Matmazel uyuyordu, uyandığında alır.»

Bu mektubu gönderen Marius, bir taşla iki kuş vurmak istemiş, hem Gavroche'u beladan uzaklaştırmayı, hem de Cosette'e hoşça kal demeyi düşünmüştü. Gelgelelim, dileğinin ancak yarısını gerçekleştirebilmişti. Bununla yetinmeye mecburdu.

Mektubu göndermesi ve Mösyö Fauchelevent'in barikata gelmesiyle bir ilişki kurdu. Derken, Gavroche'a, adamı gösterip:

«Sen şu adamı tanıyor musun?» diye sordu.

Gavroche:

«Hayır.»

Tekrar anımsatalım ki, Gavroche, Jean Valjean'ı sadece gece karanlığında görmüştü.

Marius'ün aklında beliren bulanık olasılıklar hızla dağıldı. Aslında o Cosette'in babasına dair ne bilirdi ki? Onu tanımıyordu bile. Kim bilir-belki de adam Cumhuriyetçi'ydi. Bu yüzden, çatışmaya katılmak için barikata gelmişti.

Bu arada barikatın ucundaki Gavroche: «Tüfeğim!» diye bağırıyordu.

Courfeyrac ona tüfeğini verdi.

Gavroche «arkadaşlarına» (onlara öyle sesleniyordu) barikatın sarılmış olduğunu söyledi. Oraya değin gelebilmek için epeyce zorluğa katlanmıştı. Petite-Truandrie Sokağında bir tabur, karşı sokakta ise Muhafız Alayı sokağı izliyordu. Precheur Sokağında şehir askerleri vardı.

Ordunun bütün alayları karşılarındaydı.

Bu sözlerden sonra Gavroche:

«Haydi arkadaşlar, şunlara günlerini gösterelim.»

Enjolras bu sırada, mazgal üstünde kulak verip ortalığı izliyordu. Saldıranlar top ateşini tekrarlamamışlardı.

Topun hemen gerisinde, bir piyade alayı konuşlanmıştı. Askerler de kaldırım taşlarını söküp orada bir duvar yükseltmeye başlamışlardı. Saint-Denis Sokağında bekleyen bir banliyö taburunun askerleri de vardı.

Pusudaki Enjolras, sandıktan misket kutularının çıkarılışındaki sese benzer bir gürültü duydu. Komutanın hedef değişirdiğini ve topun namlusunu biraz sola çevirdiğini görür gibi oldu. Daha sonra topçular mermileri doldurmaya başladılar. Top arabasının komutanı, fitili ışığa doğru kaldırdı.

Enjolras:

«Duvar önüne toplanın, başınızı eğin ve diz çökün!»

Gavroche göründüğünde, mevzilerinden çıkan asiler, allak bullak barikata doğru koştular. Fakat Enjolras'ın buyruğu henüz yerine getirilmeden, top müthiş bir uğultuyla patladı. Bu sahiden mitraiyöz ateşiydi.

Mermiler, tabyanın çatlağına denk gelmişti ve bu ateş iki asinin ölümüne, üçünün yaralanmasına neden oldu. Böyle giderse, barikat düşerdi, içeri mermiler giriyordu.

Bir acı ve kin uğultusu başladı.

Enjolras:

«En azından ikinci atışa izin vermeyelim,» dedi.

Ve silahını omuzlayıp, topu ateşleyen genç komutanı hedef seçti. O sırada genç adam topa eğilmiş, nişan noktasını hesaplıyordu.

Sarışın, alımlı ve gencecik bir çavuştu bu. Tatlı ve akıllı yüzlü delikanlı, dehşetle iyice kusursuzlaşıp yakında savaşı bile öldürecek şu müthiş silahla tam bir uyum içindeydi.

Enjolras'ın hemen yanı başında duran Combeferre, çavuşa beğeniyle baktı:

«Ah ne üzücü,» diye söylendi. «Şu savaş müthiş bir kasaplık yalnızca! Dünyada krallar bittikten sonra, artık savaş da olmaz dilerim. Enjolras şu çavuşu görüyor musun, sanmam. Aslında onu hedef aldın, fakat ona bakmadın bile. O çok şirin biri. Cesur, aklı başında, eğitimli biri. Şu topçu subayları epey bilgili olurlar. Anası, babası, bir ailesi, belki de bir sevgilisi var. En çok yirmi beşinde, senin kardeşin olabilirdi...»

«Evet, kardeşim sayılır,» dedi beriki.

Combeferre sürdürdü:

«Evet, ikimizin de kardeşi. Haydi Enjolras onu öldürme!»

«Bırak beni! İşimi yapmalıyım!»

Enjolras'ın o yontu gibi yüzünde bir gözyaşı belirdi. Tam o sırada tetiği çekti. Şimşek çaktı, topçu çavuşu iki kez olduğu yerde döndü, kollarını ileri uzatmış, havayı solumak istercesine başını kaldırmıştı. Sonra topun üstüne yuvarlandı ve öylece kaldı. Sırtından kanlar fışkırıyordu. Mermi göğsünden girip, sırtından çıkmıştı. Can vermişti.

Onu taşıdılar, başka biri geldi.

Asiler en azından birkaç dakika kazanmıştı.

9 RUHSATSIZ AVCININ ISKALAMAYAN ATIŞLARI

Barikattakiler arasında bir tartışma çıkmıştı. Birazdan top ateşi tekrar başlayacaktı. Bu mitralyöz ateşine, yalnızca on beş dakika dayanabilirlerdi. Bunun önüne geçmek zorunluydu. Enjolras:

«Şu deliği bir şilteyle kapatmalı.»

Combeferre:

«Şiltemiz kalmadı, yaralılardan alamayız.»

Jean Valjean, meyhanenin önünde bir taşın üstüne oturmuş, tüfeği dizlerinin arasına almış, düşünüyordu. O zamana dek savaşa katılmamıştı. Etrafında söylenenleri duymuyor gibiydi. Savaşçıların onun için: «İşe yaramaz bir tüfek» dediklerinden bile habersiz görünüyordu.

Enjolras'ın buyruğunu duyunca yerinden fırladı.

Okurlar hatırlar mı, Chanvererie Sokağında barikat kurulduğunda, yaşlı bir kadın korkusundan, penceresini bir şilteyle kapatmıştı.

O pencere, altı katlı bir evin tavan arasındaydı. Barikatın hemen dışında. Çamaşır asma sırıkları üzerine yerleştirilmiş bu şilte tepeden iki iple tutturulmuştu, öteden bakıldığında iki sicime benzeyen ipler pencerenin dışındaki çivilere bağlıydı. Gökyüzünün maviliğinde bu ipler saçlar gibiydi.

Jean Valjean:

«Biri bana bir çifte verebilir mi?»

Silahını dolduran Enjolras ona uzattı.

Jean Valjean çatı penceresini hedef alıp tetiğe asıldı.

Şiltenin iplerinden biri koptu.

Jean Valjean bir el daha ateş etti, ikinci ip pencere camında şakladı. Şilte, sırıklar arasından sokağa düştü.

Barikattakiler bu yetkin atışları alkışladı:

Aynı anda: «İşte bir şilte!» diye bağırdılar.

Combeferre:

«Peki ama, bu cehennem atışında kim onu gidip alacak?» diye sordu.

Şilte barikatın dışına, saldırganlarla asilerin arasına düşmüştü. Topçu subayının öldürülmesi askerleri öfkelendirmişti, askerler demin oluşturdukları basık yığınağın ardında konuşlanmışlar, ellerinde tüfek, top göreve hazırlanıncaya dek, onun zorunlu sessizliğinden faydalanıp ara vermeden barikata ateş ediyorlardı. Asiler kurşunları ziyan etmemek için onlara yanıt vermiyorlardı. Aslında bu atışlar barikatı delmemiş, mermiler saplanıp kalmıştı, ama sokak geçilecek halde değildi.

Jean Valjean oyuktan çıktı, sokağa daldı, mermi cehennemini geçip şilteye yaklaştı, onu aldı, yüklendi ve barikata döndü.

Şilteleri yarığa kendisi koydu, duvara o kadar yaslanmıştı ki, topçular onu göremiyorlardı.

Bunu da yaptıktan sonra mitralyöz ateşini bekledi.

O da gecikmedi.

Top müthiş bir patlamayla domuz saçmalarını kustu. Fakat bu kez mermi sekmesi yoktu. Şilte mermiyi geri tepti, istenilen sonuç alınmıştı. Barikat bir kez daha kurtulmuştu.

Enjolras, Jean Valjean'a elini uzattı:

«Yurttaş, Cumhuriyet size teşekkürlerini sunar!»

Bossuet epeyce etkilenmişti; beğeniyle güldü:

«Bir şiltenin bu kadar sağlam olması sahiden ahlaka ters. Kırılabilenin, mermi yağdırana zaferi! Fakat yine de yaşasın. Bir top atışını karşılayan şilte yaşasın!»

10 ORTALIK AĞARIRKEN

Cosette o sırada uyanıyordu.

Arka avluya açılan, doğuya bakan büyük pencere, dar ve derlitoplu odayı aydınlatmıştı.

Paris'te neler olduğundan haberi yoktu. Hizmetçi Jean Valjean'a, «Paris'te kargaşa varmış» dediğinde, o kendi odasına çekilmiş, bu sözleri duymamıştı.

Cosette az, fakat iyi uyumuştu. Küçük ve bembeyaz yatağında epey hoş rüyalar görmüştü. Marius ona bir haleyle kuşatılmış halde görünmüştü. Gözlerine giren güneşle uyandı. Bu da ona, geceleyin gördüğü rüyaların devamı gibi geldi.

Uyandığında, rüyasını hatırlayan Cosette, keyifle gülümsedi. Ansızın kendisini güvende hissetti. Bir gün önce, Jean Valjean'ın yaşadığı ruh hali içindeydi, acılara prim vermek istemiyordu. Sebebini bilmeden bütün kalbiyle umutlanmaya başladı. Sonra hemen içi daraldı. Tam üç gündür Marius'ü görmemişti. Fakat sonra, onun kendisine yazmış olduğu mektubu almış olduğunu ve adresini bildiğini düşündü. Marius öyle akıllıydı ki, bir çaresini bulur, onu ziyarete gelirdi.

Cosette, onun o gün, belki o sabah bile gelebileceğini geçirdi içinden.

Güneş ortalığı aydınlatıyordu, ama pencereden giren ışınlar epey yataydı. Genç kız, sabahın epey erken bir vaktinde uyandığını anladı. Fakat Marius geleceğine göre, kalkıp onu karşılamak için hazırlanmalıydı.

Cosette, Marius'suz yaşayamayacağını biliyordu, bu kesindi, Marius gelecekti. Bundan emindi. Aslında üç gün bunca acı çekmesi bile, epey ürkütücü bir şeydi. Yüce Tanrım, bu nasıl olmuştu? Marius tam üç gündür yoktu. Genç kız Tanrı'nın kendisine haşarıca bir oyun oynamak istediğini; fakat artık bu oyunun nihayetine geldiğini düşündü. Marius gelecek ve kendisine güzel haberler verecekti. İşte gençlik böyledir, hemen gözlerini siler, mutlu olmak için gerekçe arar. Acı anlamsızdır, onu istemez.

Gençlik, kendisi gibi meçhul olan gelecek önünde bir gülümseyiştir. Onun nefesi bile umutlarla örülüdür.

Cosette, son görüşmelerini hatırladı. Marius, yalnızca bir gün sürecek bu yokluğu hakkında neler söylemişti ki? Genç kız hatırlamak istedi, fakat bunu başaramadı. Yere düşen bir metal paranın nasıl kaybolduğunu ve onu bulmanın ne kadar zor olduğunu herkes bilir. İşte bazı düşünceler bu metal para gibi beynimizin bir köşesine gizlenir, onu bulmak artık elimizde değildir. Cosette belleğinin bu kadar zayıf olduğunu düşünüp kendisine öfkelendi. Marius'ün sözlerini nasıl unutabilmişti? Kendisini ayıpladı.

Yatağından çıktı, ruh ve beden temizliğini yaptı; dua etti, elini yüzünü yıkandı.

Gerektiğinde, okuru bir zifaf odasına götürebiliriz, ama bir genç kız odasına asla. Şiir

cesaret edemez, nesir de etmemelidir.

Bir genç kızın odası, gül goncası gibidir. Bu gölgede bir beyazlık, henüz güneş görmeden erkek gözlerle bakılması yasak bir zambağın goncası vardır... Henüz gonca halindeki kadın, kutsaldır. Şu açık tertemiz yatak, kendi kendisinden bile korkan şu yarı çıplaklık, bir terliğe sığınan şu kar gibi ayak, sanki aynanın gözü varmış gibi ayna karşısında örtünen şu dolgun göğüsler. Bir eşya çıtırtısından ya da yoldan geçen bir araba sesinden çekinerek hemen omzu kapatan şu gömlek, iliklenen düğmeler, bağlanan kurdeleler, kordonlar, titremeler, korku ve utanç ürpermeleri, tavırlarda beliren şirin korku, hiçbir şey olmadığı halde, kaygılanmalar, gün doğarken gökyüzünü kapatan o pembe bulutlara benzeyen giyinmenin bütün ayrıntıları... Bunları anlatmak uygunsuz olur, buna değinmek de gereksiz.

Erkeğin kalbi, bir genç kızın uyanışıyla sevgiyle dolmalıdır, çünkü bu uyanış bir yıldızın doğumundan daha kutsaldır. Halının şu incecik tüyleri, eriğin ince buğusu, karın kristal taneleri, ipince tüyler serpili kelebek kanadı bile yüceliğinden habersiz bu fazilet karşısında kabadır.

Genç bir kız yontu olmayan bir hayal, bir ışıktır. Yatağı idealin gölgeli yerinde gizlidir. Bakışı, dokunuşu bile bu belirsiz loşluğu üzer. Burada izlemek bile saygısızlıktır.

Biz de bu nedenle genç kızın uyanışını size anlatmayacağız.

Bir Doğu masalının anlattığına göre, Tanrı gülü önce beyaz yaratmış, ama yaprakları aralanırken Adem Babamız ona bakmış, gül de utancından pembeleşmiş. Biz de genç kızlar ve çiçekler önünde duraksayacağız; çünkü onları saygıyadeğer buluyoruz.

Cosette hemen giyindi, tarandı, saçlarını boynunda topladı. O zamanlar saç biçimleri epey yalındı, kadınlar buklelerini, saç örgülerini bigudilerle kabartarak saçlarına teller yerleştirmemişlerdi. Sonra penceresini açtı ve dışarı baktı. Sokağın birazını görebilmek ve Marius'ün yolunu beklemek istemişti. Fakat dışarıdan fazla bir şey görünmüyordu. Bu arada avlu epey yüksek duvarlarla çevrili olduğundan sadece arka bahçeleri görüyordu.

Cosette, bu bahçeleri çok iğrendirici ve kısa hayatında çiçekleri bile çirkin buldu. Ah, sokak köşesindeki yağmur sularından oluşan çamurlar bile ona daha hoş görünecekti. Gökyüzüne bakmayı istedi, Marius oradan inebilirmiş gibi!

Derken gözlerinden yaşlar aktı. Bu bir ruh değişikliğinden kaynaklanmayıp sadece yüreğinin sızlamasından ve kırılan umutlarındandı. Durumunu epey hazin buldu. Hiçbir şeyden emin olmadığını, sevdiğini görmemenin ruhunu kaybetmek gibi olduğunu düşündü. Marius'ün gökyüzünden ona ulaşması deminki gibi cana yakın değil, tam aksine epey kasvetli göründü.

Fakat düşünceleri izleyen bulutlar gibi ansızın içinde bir rahatlama duydu. Derken yeniden huzura kapıldı ve kalbi umutla doldu. Güven dolu bir gülümseyişle gülümsedi.

Evde herkes yatıyordu. Koyu bir sessizlik almıştı her tarafı. Pencerelerin hepsi kapalıydı. Hizmetçi bile uyanmamıştı, Cosette babasının da kalkmadığını düşündü. Herhalde genç kız, epey acı çekmişti ve hâlâ acı çekiyordu ki, babasını kötü biri olmakla suçladı, fakat yine de, Marius'e güveniyordu. Böyle parlak bir güneş tutulamazdı. Dua etti. Arada bir ta ötelerden kısık sesler ve sarsıntılar geldi kulağına. Bu kadar erken bir vakitte konak ve ev kapılarının neden böyle gürültüyle açılıp kapandıklarına şaştı.

Oysa onun duyduğu bu sesler barikata yağdırılan güllelerdi.

Cosette'in penceresinin birkaç karış altında, duvarın çıkıntısında bir kırlangıç yuvası vardı. Yuva saçaktan biraz dışarı taşmıştı. Öyle ki, pencereden bakan, bu küçük cennetin içini görebilirdi.

Ana kuş, kanatlarını yelpaze gibi açıp yavrularının üstüne germişti, baba kuş kanat çırparak gidip geliyor, gagasında çöpler ve öpücükler getiriyordu. Yükselen güneş, bu mutlu tabloyu yaldızlamıştı. Doğanın o kesin yasası «Birleşin, Çoğalın Yasası» gülümsüyordu burada ilahi bir tavırla.

Cosette saçları güneşte parlayıp, gölgelerle dolu ruhu, içten aşk ve dışarıdan şafakla aydınlanmış halde, yuvayı yakından incelemek için penceresinden sarktı. Şu anda fark etmediği halde yine Marius'ü düşünüp bu mutlu çifte, erkek ve dişi kuşa baktı. Bu ana-baba ve yavrular, genç kıza epey tatlı fakat karışık bir coşku aşılamıştı.

11 HİÇ ŞAŞMAYAN FAKAT KİMSENİN CANINI ALMAYAN BİR SİLAH

Saldıranlar ateşe ara vermemişti. Tüfek ve top atışları fazla zarar vermeden barikatı inletmeye başlamıştı. Sadece evin üst penceresi ve çatı katının mertekleri saçmalar ve mermilerle örseleniyordu. O sırada nöbetçi yoktu. Aslında bu da barikat savaşlarının asla şaşmayan bir taktiğidir. Asilerin cephanelerini bitirmek için saldıranlar onları sürekli ateş sağanağı altında tutarlar. Asiler karşılık verme hatasına kapıldıklarında, yandılar! O zaman mahvolurlardı. Atışları seyreldiğinde, asilerin cephaneliğinin azaldığını fark eden düşman, barikatı düşürmek için saldırıya geçecekti. Şu da var ki, işbilir Enjolras, bu tuzağı düşündü ve atışları yanıtsız bıraktı.

Askerlerin her atışlarında, Gavroche diliyle damağını şişiriyordu. Bu da onları küçümsediğinin belirtisiydi.

«Oh, ne iyi,» diyordu, «haydi yırtın bezleri, sargı gerekecek!»

«İyice dağıttın dostum!»

Balolarda olduğu gibi, savaşta da çarpışmalar, şaşırtmayı severler. Şu kesin bir gerçek ki, barikatın bu sessizliği saldıranların merakını çekmişti. Umulmadık ve hiç de hoş olmayan bir sürprizle karşılaşmaktan korktukları için, taşların arkasındakileri görmek istediler. Asiler karşı damın kiremitlerinin üstünde, bir miğfer ışıltısı gördüler. Bacaya yaslanmış bir itfayeci, orada nöbet bekliyor ve barikatın içini izliyordu.

Enjolras:

«Vay canına! Şu gözcüden hoşlanmadım!» dedi.

Aslında, Jean Valjean, Enjolras'a silahını geri vermişti, fakat kendi tüfeği elindeydi.

Sessizce nişan aldı, bir an sonra kurşunun deldiği miğfer sokağa düşüyordu. Ansızın korkan asker de, ortadan kaybolmuştu.

Yerine bir diğeri geçti, bu genç bir subaydı. Jean Valjean ikinci kez ateş etti, bu miğfer de diğeri gibi kaldırımlara düştü.

Subay da üstelemeden geri çekildi. Bu onlara iyi bir ders verdi. Bir daha dama gözcü yollamaya kalkışmadılar. Barikatı izlemekten vazgeçildi.

Bossuet epeyce meraklanmıştı, Jean Valjean'a sordu:

«Onu neden öldürmediniz?»

Jean Valjean yanıt vermedi.

12 DÜZENDEN TARAF OLAN DÜZENSİZLİK

Bossuet bütün bunlara anlam verememişti, Combeferre'in kulağına eğildi:

«Benim soruma yanıt vermedi.»

Combeferre gülerek:

«O tüfek atışlarıyla iyilik eden bir adam.»

Artık maziye karışan o eski yılları hatırlayanlar, banliyödeki Muhafız Alayının epeyce yararlı olduğunu bilirler.

Bu muhafızlar, özellikle 1832'nin Haziran ayının ilk haftasında epey başarılı oldular. Mesela, Pantin, Vertus ya da La Cunette'deki meyhaneciler öfke püskürüyorlardı. Bu isyanlardan dolayı yerlerinin boşalması, onları çileden çıkartmıştı. Yalnızca bu nedenle ölümü bile göze alıyorlardı. Meyhanesinin simgelediği düzeni korumak için çarpışıyor, belaya atılıyordu.

O dönem için, hem kenter hem cesur bir çağ denebilir. Savaşçıları olan düşüncelerin, prensiplerin yanı sıra, çıkarların da epey gözüpek silahşörleri vardı. Nedenin sıradanlığı, hareketin ataklığını lekeliyordu.

Paranın azalması borsacılara 'Marseillaise'i söyletiyordu.

Tezgâhları için kanlarını döküyorlardı ve yiğit bir heyecanla dükkânı, yani vatanın küçücük bir parçasını, eski savaşçıların karşı durulmaz cesaretiyle savunuyorlardı.

Şunu da ekleyelim ki, bütün bunlar alabildiğine kritik durumlar olup, mücadele eden toplumsal öğelerdi. Dengelenecekleri vakti bekliyorlardı. O günlerin bir diğer belirtisi de Hükümetçilikle (Asıl parti için kullanılan vahşi ad) anarşi işbirliği içindeydi. Düzen için çarpışıyorlardı, fakat rastgele. Ulusal Muhafız Alayının herhangi bir subayının emriyle

olmayacak bir anda trompet çalınıyor; aklına esen herhangi bir subay çarpışmaya katılıyordu. Bir muhafız kendi adına dövüşüyordu. Buhran günlerinde kişi liderden emir almaz, kendi içgüdülerine uyardı. Orduda klikler oluşmuştu, kimi Fannicot gibi kılıcıyla çarpışıyor, kimi de Hengi Fonfrede gibi kalem kullanıyordu.

Prensiplere bağlı olmayan, sadece çıkarlarını düşünenler tarafından simgelenen uygarlık, o günlerde epeyce tehlikedeydi. Alarm isteme sesini yükseltti, herkes ona destek olup, onu korumak, savunmak istedi, ama her biri bunu aklına geldiği gibi yapıyordu. Önüne gelen toplumu kurtarma ödevini üstlenmişti.

Bu gözü karalık bazen cinayete kadar gidiyordu. Herhangi bir şehir muhafız taburu, özel yetkesine dayanarak, kendisini askeri mahkeme ilan edip, beş dakika içinde esir alınan bir asiyi kurşuna dizerdi.

işte Jean Prouvaire de böyle uyduruk bir taburca öldürülmüştü. Sayısız hataya neden olan bir linç yasası. Aimé Garnier isimli genç bir ozan, Kraliyet Meydanında süngülü muhafızlarca kovalanmış ve güç bela 6 numaralı konağa sığınarak paçayı sıyırmıştı. Halk ardı sıra şöyle bağırıyordu:

«İşte bir Saint-Simon'cu!» Ve onu linç etmek istemişlerdi. Oysa biçare ozanın elinde zararsız bir yazar olan Birinci Saint-Simon'un, ünlü eseri **Anılar** kitabı vardı. Ulusal bir muhafız kitabın adını okumuş ve onu ihtilalci sanıp: «Öldürelim!» demişti.

Demin adından söz ettiğimiz «Yüzbaşı Farnicot»nun buyruğu altındaki bir birlik 1832'nin 6 Haziran gününde, belki kapris yaparak, belki keyfi olarak Chanvrerie Sokağında ölüme atılmıştı. Bu bilinmez olay, 1832 İsyanından sonra açılan soruşturmada meydana çıktı. Sabırsız ve cesur bir kenter olan Yüzbaşı Fannicot, demin belirttiğimiz gibi gayretli birisi olduğundan, erken ateş edip, kendi başına barikatı düşürme hayaline kapılmıştı. Barikatın üstüne asılan Mösyö Mabeuf'un siyah ceketini siyah bayrak sanıp, hemen öfkelenmiş ve komutanlarından buyruk beklemeden, kendi başına hareket etmek istemişti. Henüz ateş etme vaktinin gelmediğini bildiklerinden, bekleyen general ve müfreze komutanları yüksek sesle ayıplamış ve kendi başına buyruk olmak istemişti.

Kendisi gibi kararlı adamları yönetiyordu. Bir tanığın belirttiği üzere, «Kudurmuş adamlar»dı. Jean Prouvaire'i kurşuna dizen aynı birlikti. En umulmadık zamanda, Yüzbaşı Fannicot askerlerini barikatın üstüne saldırttı. Fakat stratejiden mahrum, sadece gözüpeklikle yapılan bu saldırı onlara epeyce tuzluya geldi. Birlik sokağın daha yarısına gelmeden bir mermi sağanağına yakalandı. Başta koşan en cesur dört kişi barikatın önünde yere devrildi. Aslında epey yiğit, fakat askerlik bilgisinden uzak olan bu muhafızlar, kaldırımlarda on beş ölü bırakıp çekildiler. Onların bu kararsızlığından faydalanan asiler, tüfeklerini bir daha doldurdular ve ikinci bir ateş karşısında sokakta kıstırıldılar. Bu seferki atış daha da kıyıcı olmuştu. Yüzbaşı Fannicot cesur ama önlemsiz bir komutan olduğundan, bu saldırıda öldü, iki ateş arasında kalmıştı, onu öldüren «Top», yani «düzen» oldu.

Aslında o kadar önemli olmayan fakat yine de zorlu olan bu saldırı Enjolras'ı epeyce öfkelendirmişti:

«Hey ahmaklar!» diye homurdandı. «Hem kendi adamlarını öldürttüler, hem de kurşunlarımızı harcattılar!»

Enjolras, safkan bir ihtilal generali gibi konuşmuştu. Haklıydı da. İsyan ile bastırma eşit silahlarla vuruşmaz, isyanın belli sayıda silahları olduğu için, bunu hızla tüketebilir, ordu kadar fazla askeri de yoktur. Boşalan bir fişekliğin, öldürülen bir adamın yerine yenisini koymak hiç kolay değildir.

Oysa arkasında ordu olan güç, adam saymaz. Barikatta olan adam sayısına karşılık, bastırmanın da o miktarda alayları; barikatın dayanıklılığına karşı onun cephanelikleri vardır. Bunlar sürekli yüze karşı bir kişinin çarpışmaları olduğundan, neredeyse her zaman barikat yenik düşer. Yeter ki ihtilal ansızın ortaya çıkıp elinde kurtarıcı meleğin kılıcını parlatmasın. Böylesi haller de olur. İşte o zaman, her şey ayaklanır, kaldırımlarda bir fokurdama başlar. Halk barikatları çarçabuk çoğaltır. Paris içten içe titrer. **Kutsal şeyler** belirir, 10 Ağustos-29 Temmuz havadadır. Göz alıcı bir ışık görünür. Kaba gücün korkunç ağzı geriler ve bir aslan olan ordu, karşısında dikilmiş ve sakin bir peygamber bulur; Fransa.

13 ŞİMŞEKLER

Bir barikatta duygular ve tutkular karışımı arasında her şey vardır: gözü karalık ve gençlik; onur, coşku ve ideal, inanç; kumarbazın inadı ve özellikle arada bir parlayan umutlar... En olmayacak anda, işte böyle bir umut titremesi, Chanverire Sokağı barikatını kuşattı.

Dikkatle ortalığı kollayan Enjolras birden bağırdı:

«Çocuklar, kulak verin, Paris uyanıyor gibi!»

6 Haziranın sabah saatlerinde isyan birkaç saat için bir şiddetlenme işareti gösterdi. Saint-Merry matem çanının üsteleyen vuruşları bazı istemleri canlandırdı. Poirier ve Gravilliers Sokaklarında birkaç barikat daha kuruldu. Saint-Martin Kapısının önünde, silahlı bir delikanlı, kendi başına bir süvari taburuna saldırdı.

Caddenin tam ortasında bir dizini yere koyup, silahını omuzladı. Tabur komutanını vurdu ve sonra başını çevirip: «İşte, en azından artık bize zarar verenlerden bir kişi eksildi!» dedi.

Kılıçla öldürdüler onu.

Saint-Denis Sokağında bir kadın, evinin kapalı panjurları arkasından muhafızlara ateş açıyordu. Panjur tahtalarının sarsıldıkları görülüyordu.

Cassonnerie Sokağında cepleri mermi dolu, on dördünde bir çocuk tutuklandı.

Birçok karakola saldırı yapıldı. Bertin-Poiree Sokağı girişinde, başta General Cavaignac de Baragne'in durduğu bir süvari alayı beklenmedik bir kurşun sağanağına tutuldu. Planche-Mibray Sokağında, alayların üstüne kırık şişeler, bardak-tabak attılar. Bu kötü bir şeydi. Bunu Napoleon'un eski teğmeni olan Mareşal Soult'a söylediklerinde, o yaşlı kurt, kaş çattı ve Saragosse'da Suchet'den duyduğu bir sözü söyledi:

«Yazık, yaşlı kadınlar başlarımıza lazımlıklarını boşalttıklarında işimiz tamam demektir!»

isyanın sınırlı kaldığının düşünüldüğü anda zuhur eden bu genel belirtiler, ansızın kabaran bu öfke buhranı, Paris mahalleleri üzerinde çakan bu şimşekler, bütün bunlar komutanları endişeye sürükledi.

Bu yangın işaretlerini söndürmek için önlem alındı. Bu kıvılcımlar söndürüldükten sonra, harekete geçmek gayesiyle, Maubuee, Chanvrerie ve Saint-Merry barikatlarına saldırıyı bekletme kararına vardılar.

Yollarda karşılaşacakları sevimsizliklere son verip sadece bu barikatlarla baş etmeyi ereklemişlerdi. Ansızın fokurdayan sokaklara birlikler yollandı. Bu birlikler, büyük sokakları aramış, diğerlerini zaman zaman önlemle, zaman zaman saldırarak araştırmıştı. Fakat bu bastırma sessizce olmadı, orduyla halkın çarpışmalarına has gürültüler her yeri sardı. İşte Enjolras bu sesleri duymuştu. Askerler kapıları kırıyordu, bu arada bölükler caddede biriken asileri silah kulanıp dağıtıyordu. Bir ara Enjolras sedyede taşınan yaralıları gördü ve Courfeyrac'a:

«Şu yaralılar bizim barikattan değil!»

Ne yazık ki, umut uzun yaşamadı. Yarım saat ancak geçmişti ki Paris eski havasına döndü. Bu yıldırımsız bir şimşek gibiydi. Kısa süre sonra asiler tepelerine mermilerden bir örtünün tekrar düştüğünü anladılar; bu da, kayıtsız halkın terk ettiği yardımcılarına gösterdiği umursamazlıktır.

Demin sezilen hareketlilik, birden yok oluvermişti. Artık, Savaş Bakanı'nın ve generallerin ilgileri hâlâ direnen barikatlara çevrilebilirdi.

Güneş yükseliyordu.

Asilerden biri Enjolras'a:

«Açız, burada böyle mi öleceğiz?»

Enjolras her zamanki yerinde dikilmiş, bakışları sokakta, başıyla evet dedi.

14 ENJOLRAS'IN SEVGİLİSİNİN İSMİ

Courfeyrac, Enjolras'ın yanında, bir kaldırıma oturmuş, topa hakaretler ediyordu. Her top gürleyişinde, ona sesleniyordu:

«Koca haylaz, yok yere yoruluyorsun, içim sızlıyor, bu şamata anlamsız. Bu uğultu bile değil, sadece bir öksürük.»

Etrafındakiler onun bu şakasına gülüyorlardı.

Courfeyrac ve belayla iyice keyiflenen Bossuet, Madam Scarron'un yıllar önce yapmış olduğu gibi, yiyecek yerine şaka tüketiyorlar, şarap yerine arkadaşlarına neşe sunuyorlardı.

Bossuet:

«Enjolras'a hayranım. Onun bu cesareti beni coşturuyor. O tek başına yaşayan bir

genç, belki de bu nedenle, dul olmaktan yakınıyor.

«Ama bizlerin sevgilisi var. Bizi kimi zaman çıldırtan metreslerimiz var, yani bize cesaret de vermiyorlar. Bir kaplan gibi âşık olunca, bir aslan gibi savaşmak o kadar kolay değil, işte bu alımlı kızlardan intikam almak için bizler de bu yolu seçtik. Roland(*), Angelique'yi üzmemek için kendisini öldürttü. Bütün cesaretimiz kadınlarımızdan gelir. Kadınsız bir erkek, horozsuz bir tabanca gibidir. Kadın erkeğin parçasıdır. Evet fakat Enjolras'ın kadını yok. Âşık değil ama yine de kahraman olabiliyor. Onun gibi olmak, buz gibi soğuk ve ateş gibi sıcak olabilmek eşsiz bir şey.»

(*) Roland: Ortaçağın bir kahramanı, imparator Charlemagne'ın yeğeni olan şövalye.

Enjolras onu dinlemiyor, duymuyor gibiydi, ama epey yakınında olan biri onun kısık sesle söylediği şu sözü duyabilirdi:

«Patria.»(**)

(**) Patria: Yurt.

Bossuet gülüyordu. Courfeyrac duruşma salonundaki bir mübaşir edasıyla seslendi:

«Adım Sekizlik bir top.»

Evet, sahneye başka bir oyuncu girmişti, bu bir top arabasıydı.

Topçular hemen davranıp bu yeni topu da ilkinin yanına koydular.

Sonun yakınlaşmasıydı bu.

Birkaç saniye ancak geçmişti ki, hizmete hazır iki top aynı anda saldırdı. Şehir muhafızları da yaylım ateşiyle top atışlarını destekliyordu.

Biraz ötede bir topun uğultusu daha duyuldu. Chanvrerie barikatına iki top ateş ederken, iki top daha getirtilmiş, bir Saint-Denis Sokağına, diğeri Aybry-Me Bougher Sokağından, Saint-Merry barikatına gülle yağdırıyorlardı. Dört topun sesi birbirlerine karışıyordu.

Bu tekinsiz savaş köpeklerinin havlamaları birbirlerini yanıtlıyordu.

Chanvrerie Sokağındaki barikata ateş açan iki toptan biri salkım(*), diğeri gülle atıyordu.

(*) Salkım: Topla atılan demir parçaları.

Gülle atan top az daha yukarıyı hedeflemişti ve barikatın üst kısmını yıkıyordu. Asilerin üstüne, parçalanan kaldırım taşları ve salkım döküntüleri yağıyordu.

Bu atışın niyeti savaşçıları yerlerinden indirmekti. Onları içte kıstırmak istemişlerdi, bu da saldırının yakın olduğuna işaret ediyordu.

Asiler, güllelerden barikatın tepesinden ve meyhane pencerelerinden gökten yağan salkımlardan dolayı uzaklaştıkları için, saldırganlar sokağa kolayca girebilirlerdi. Hem sokakta görünme tehlikesi bile yoktu. Barikatı rahatça aşabilir ve belki de onları

hazırlıksız avlayarak barikatı düşürürlerdi.

Enjolras:

«Şu toplar can sıkmaya başladı,» dedi. «Onların ateşini seyreltelim, topçulara ateş!»

Hepsi hazır duruyordu. Uzun süredir sessiz kalan barikat birden ateş açtı. Yedi-sekiz kez üst üste ateş açıldı ve birkaç saniye geçti geçmedi, alevlerle karışık koyu dumanda birkaç topçunun topların üstüne devrildikleri görüldü. Canlı kalanlar katı ve sakin işlerini sürdürüyorlardı, artık ateş ağırlaşmıştı.

Bossuet, Enjolras'a:

«Bu iyi, başardık.»

Enjolras başını sallayıp:

«Böyle bir başarıyla yalnızca on dakika daha dayanabiliriz, birazdan barikatta on fişek bile kalmayacak.»

Gavroche, onun bu söylediklerini duymuştu.

15 GAVROCHE BARİKATIN DIŞINDA

Courfeyrac bir süre sonra barikatın dışında, birini mermi yağmuru altında gördü.

Gavroche koluna meyhaneden aldığı bir sepeti takmış, oyuktan dışarı süzülmüş, sokakta öldürülen muhafızların mermilerini kendi sepetine aktarıyordu.

Courfeyrac seslendi:

«Ne yapıyorsun?»

Gavroche:

«Sepet dolduruyorum yurttaş.»

«Ateş edildiğini görmüyor musun?»

Gavroche omuzlarını kaldırdı:

«Eh, ne yapalım, yağmur yağıyor sadece!»

«Haydi geri dön!»

Gavroche:

«Birazdan dönerim,» deyip, sokağa daldı.

Okurumuzun hatırlayacağı üzere, Fannicot birliği gerilerken sayısız ceset bırakmıştı sokakta. Kaldırımlar boyunca yirmiye yakın ceset vardı.

Gavroche için yirmi kadar fişeklik, barikat için eşsiz bir şeydi.

Duman, sokağı koyu bir sisle kapatmıştı. İki dik bayır arasındaki bir boğaza düşen bir bulutu gören biri, yüksek evlerin ortasına sıkışan bu dumana ilişkin bir fikir edinebilir. Sürekli yenilenen bu duman iyice yoğunlaştığı için, direnişçiler sokağı belirgince göremiyorlardı.

Barikata saldırıyı idare edecek komutanların bilerek uyguladıkları bu dumanla karartma Gavroche için epey iyi oldu.

Sade yapılı sıska çocuk, bu dumanda yok olur gibiydi. Görünmeden yedi-sekiz fişek çantasını aktardı sepetine. Tıpkı fındık kıran maymun gibi, çabuk davranıyordu. Şimdilik fazla tehlikede sayılmazdı.

Yerlerde sürünüyor, emekliyor, sepeti elinde, bir yılan gibi kıvrılıp kayıyor ve çantasını cephaneyle dolduruyordu.

Barikattakiler, ilgiyi onun üstüne çekmemek için seslenmeye cesaret edemediler.

Bir onbaşının cesedinde bir barutluk buldu. Bunu hemen sepete koydu:

«Oh oh, susuzluk için bir armut!»(*) diye söylendi.

(*) Barutluk: Fransızca bir kelime oyunu. *Poire,* **yani armut barutluk anlamına gelir. Fransızlar da susuzluğa karşı bir armut der.**

O kadar ilerlemişti ki, sis artık şeffaflaşmaya başlamıştı. Sokakta dizilen askerler dumanlar arasında devinen bir gölge seçtiler.

Gavroche bir çavuşun cephanesini sepetine boşaltırken, cesede bir mermi denk geldi.

Gavroche haşarı bir gülüşle:

«Vay canına!» dedi, «cesetleri öldürüyorlar!»

Başını kaldırdı ve merminin geldiği yana baktı.

Sonra ayağa kalktı. Rüzgâr saçlarını havalandırmıştı. Eli belinde, gözü mermi yağdıran muhafızlarda, bir şarkı söylemeye başladı:

Berbat bir mahalle Nanterre,

Suçlu her zaman Voltaire.

Boğucu bir yer Palaiseau,

Burada da suçlu Rousseau.

Daha sonra yerdeki sepetini aldı, düşen mermileri sırayla yerleştirdi ve her yerde vızıldayan mermiler arasında birkaç adım koşup yeni bir fişekliği boşaltmaya başladı. Orada dördüncü bir kurşun yanından ıslık çalıp geçti. Yine ona denk gelmemişti, Gavroche şarkı söylemeyi sürdürdü:

Ben bir Noter değilim,

Bunun suçlusu Voltaire,

Kuşlar gibi uçarım.

Bunun sorumlusu Rousseau.

Beşinci kurşunda şarkısını kesmemişti:

Yaradılışım keyif demek,

Bunun da suçlusu Voltaire.

Nasibimdir yıkımlar,

Yine suçlu Roussesau.

Biraz daha zaman geçti.

Görüntü korkunç ve sevimliydi. Mermiler arasında oynaşan Gavroche meydan okuyordu. Epeyce eğleniyordu. Avcılara dayılanan bir serçeye benziyordu. Her mermiye yeni bir dörtlükle yanıt veriyordu. Sürekli ona nişan alıyor, fakat hiç denk getiremiyorlardı. Askerler ona nişan alırken, haline gülüyorlardı. Çocuk eğiliyor, bükülüyor, kıvrılıyor, sonra bir evin eşiğine sığınıyor, sekerek sokak ortasında görünüyor, kaçıyor, geri dönüyor, kendisine ateş edenlerle eğleniyor, bulduğu cephaneyi sepetine koyuyordu.

Asiler yürekleri ağızlarında, gözlerini ondan alamıyor, kaygıyla izliyorlardı. Barikat onun için titrerken, o şarkı söylüyordu. O bir çocuk değildi, bir erkek de değildi. Tuhaf bir cin yumurcağı, perilerin oğlu gibiydi. Savaşın kurşun işlemez cücesiydi. Kurşunlar arkasından kovalıyor, o ise onlardan kaçıp kurtulmayı başarıyordu. Ölümle saklambaç oynuyordu. Ecelin her yakınlaşmasında haylaz çocuk ona bir fiske atıyordu.

Nihayet bir kurşun, bu tuhaf çocuğa, bu ateş ışıltısına geldi. Gavroche'un sendelediğini, sonra düştüğünü gördüler. Bütün barikat keder dolu bir çığlık attı, fakat bu küçük yavru benliğinde Antee'yi(*) taşıyordu. Yumurcak için kaldırıma düşmek, devin toprağa düşmesi gibi oldu, Gavroche yerinden kalkmak için düşmüş gibiydi. Bir süre olduğu yerde kaldı, yüzünden kanlar akıyordu, kollarını yukarı kaldırdı, merminin geldiği tarafa baktı sonra sesini yükseltti:

Devrildim ben kara toprağa,

Bunda da suç Voltaire'in.

Yüzüm gözüm çamur içinde,

Bunda da suç...

Tamamlayamadı, ikinci bir kurşun geldi, aynı elden. Bu kez karınüstü yere yuvarlandı ve bir daha kımıldamadı. Bu küçük fakat cesur ruh göçmüştü.

(*) Antee: Yunan Mitolojisinde Hercules'le çarpışan bir dev. Antee ayağı her toprağa değdiğinde, yeniden güçlenirdi.

16 AĞABEYLİKTEN BABALIĞA GEÇİŞ

Facianın gözleri sürekli açık olmalıdır. Tam o sıralarda, parkta el ele yürüyen iki çocuk

vardı. Bunlardan biri olsa olsa yedi, diğeri beş yaşlarında olabilirdi. Yağmurdan ıslanan ufaklıklar kurunmak için güneşte yürüyorlardı. Çocuklardan büyüğü kardeşinin elini tutmuş sürüklüyordu, her ikisinin de yüzleri kansız, kılığı kıyafeti perişandı. Yabankuşlarına benziyorlardı. Küçük, ağabeyine:

«Çok açım,» dedi.

Daha şimdiden himaye eden bir tavır takınan ağabeyi, kardeşinin elini sol eliyle tutuyordu, sağ elindeki bir sopayı salladı.

Bahçede yalnızdılar. Park tenhaydı. Güvenlik önlemi olarak parmaklık kapısı kapanmıştı. Orada üs kuran askerler savaşmaya çıkmışlardı.

Bu çocuklar buraya nasıl gelmişlerdi. Bir karakoldan mı kaçmışlardı? Ya da şehir kapılarında çadır kuran gezginci cambazlardan mı kaçıp kurtulmuşlardı? Kim bilir belki de geceyi, hani şu gazete okunan bir nöbetçi kulübesinde geçirmişlerdi. Gerçek şu ki, şu anda özgür oldukları gibi yeri yurdu olmayan serserilerdi. Özgür, fakat serseri olmak, büyük perişanlıktı. Aynı zamanda, kalacak yerleri olmayan, yollarını kaybeden zavallılardı, bu çocuklar da böyle bir haldelerdi.

Okurumuzun hatırlayacağı gibi, bu çocuklar bir gece Gavroche'un himayesine aldığı iki kardeşti. Magnon Kız'ın baktığı, aslında Thenardierler'in oğulları. Magnon Kız'ın, Mösyö Gillenormand'a attığı bu yavrular, şu sıralarda daldan düşmüş yapraklar gibilerdi. Köksüz bir ağaçtan yuvarlanan ve rüzgârın yerlerde sürüklediği yapraklar...

Kendilerine analık eden Magnon Kız'ın zamanında temiz giyimli olan bu çocuklar, şu anda, pılı pırtı içindeydi.

Bu çocuklar şimdi Paris polisinin kaldırımlarda toplayıp ardiyelere götürdüğü yetim çocuklardı.

Bu sefiller, bunca güzel bir parkta olmalarını, bu karmaşaya borçlu sayılırlardı. Park bekçileri görev yerlerinde olsalar, bu döküntü giyimli çocukları içeri almazlardı. Sefillerin parka girmeye hakları yoktur. Fakat çocuk olarak onların da çiçekler kadar hakları oldukları unutulmamalı.

Kapılar kapalı olduğu için parmaklıklardan girmişlerdi. Aslında kapıların kapalı olması polislere dinlenme fırsatı vermez, ama bu işler de savsaklanıyordu. Paris'te başlayan fırtınayla ilgilenen park bekçileri, çocukları gözden kaçırmışlardı.

Bir gün önce çok yağmur yağmıştı, o sabah bile biraz serpiştirmişti. Fakat haziranda sağanakları önemsemeyiz. Aradan bir saat geçsin bu fırtına aklımızdan çıkar. Bu ışıkta sarışın günün ağladığını görmeyiz bile. Toprak bir bebenin pembe yanağı gibi hemen kurur.

Günün bu öğle vaktinde, güneş yakıyor, ortalığı kasıp kavuruyordu, toprağı emercesine yapışık gibiydi. İnsanın güneşin susadığına inanası geliyordu. Bir sağanak, bir bardak su yerine geçer. Toprak yağmuru hemen içer. Sabahleyin, ıslak olan yerler öğleyin toza batmıştı.

Yağmurun yıkayıp güneşin kuruttuğu bir yeşillik gibi güzel şey yoktur. Bu sıcak bir

yeşillik gibidir. Bahçeler ve çayırlar köklerindeki sudan ve çiçeklerindeki güneşten mis kokulu buketler gibi en hoş kokularını saçarlar. Her şey güler, şarkı söyler ve kendisini doğaya sunar, insan kendisini esrimiş sanır, ilkbahar uçarı bir cennettir. Güneş insana sabrı belletir.

Çoğu kişi daha çoğunu istemez. Bazıları canlı göklerin maviliği bize yeter, derler. Kış soğuklarında, pılı pırtıya bürülü yolcunun üşümesi, bir zavalının eğri omurgasıdır; izbede, çatı katında yaşayan yoksul, ona vız gelir. Cezaevinde soğukta üşüyen genç kızın, pırtılarından ona ne? Ağaçlar altında kendi düşlerine dalmak, olmayacak hayallere kafa yormak varken. Bu huzurlu ama ürkütücü insanlar, acımasızcasına tatmin olurlar, işin en beter yanı da, sonsuzun onlara yetmesidir, insanoğlunun en büyük ihtiyaçlarından biri olan, «son»dan habersizdirler.

Gelişmeyi, şu yüce emeği kabul edenler, bu «son»u benimsemezler.

Sonsuzla sonun ilahi ve insani birleşiminden doğan sınırsızlığı iyi bilmezler. Uçsuz bucaksızla karşılıklı olsunlar, bununla kalır gülümserler. Sevinç asla, sarhoşluk sürekli.

Ölüm, insanlığın tarihi bile onlar için sadece parçalanmış karalamalardır. Bütün yoktur burada, gerçek iyice dışarıda kalır. Bu ayrıntı ile ilgilenmek ne işe yarar? İnsanoğlu! Evet anladık, insanoğlu acı çeker, ama ne yapalım, şu anda gökyüzünde yükselen şu Aldebaran Yıldızı daha önemli sayılmaz mı? Genç lohusanın bebeğini emzirecek sütü yok! Ne iş ama. Yeni doğan bebek ölmüş, dert değil, mikroskop altında parlayan şu çiğdem, ne harika... Bunu kusursuz bir Malines(*) danteliyle karşılaştıramazsınız...

(*) Malines : Belçika'da dantelleriyle ünlü bir şehir.

Böyle düşünenler sevmeyi de unuturlar. Zodyak,(**) onları o kadar etkilemiştir ki, ağlayan bir çocuğu bile fark etmezler. Tanrı onların ruhlarını karartmış. Bunlar hem küçük, hem de yüce ruhlar ailesi: Horace(***) gibi, Goethe gibi. Belki de La Fontaine! Bunlar, sonsuzun kusursuz izleyicileri, acıyı görmeyen kayıtsız egoistler. İyi havalarda Neron'u bile göremezler.

(**) Zodiak: Burçlar toplamı.

(***) Horace : Romalı şair.

Güneş, azizlerin yakıldığı odun yığınını gizler onlardan. Bir giyotinle idamı izlerken bile, burada bir ışık oyunu ararlar. Böyle benciller, ne inlemeyi, ne hıçkırığı, ne de matem çanını duyar. Mayıs ayı boyunca her şeyi hoşgörürler. Başlarının üstünde kızıl bulutlar olduğu sürece, kendilerini mutlu sayarlar. Yıldız parıltısı ve kuş seslerinden sevinç duyarlar.

Bunlar parlak gölgelerdir. Ne kadar zavallı olduklarının ayrımında bile olmazlar. Onlara hem hayranlık duymak, hem de merhamet etmek gerekir, tıpkı benliğinde geceyle gündüzü yan yana getiren bir yaratığa acınacağı gibi. Böyle yaratıkların görecek gözleri yerine, alınlarının ortasında bir yıldız vardır.

Bu bilgelerin umursamazlığı, bazı eleştirmenlere göre üstün bir felsefeymiş. Mümkün, fakat bu üstünlükte bir eksiklik, bir sakatlık vardır, insan hem ilahi, hem de

topal olabilir, yarı-Tanrı Vulcain(*) gibi. İnsan insanüstü olabileceği gibi, insandan aşağı da olabilir. Sonsuz eksik doğada yok mu? Güneşin bir kor olmadığını kim ispat edebilir?

(*) Vulcain: Romalıların ateş ve maden tanrısı.

Evet ama o zaman neye inanmalı? **Güneşin yalancı olduğunu kim söyleyebilir?** Demek bir sürü dâhi, insanüstü, yıldız adamlar bile, zaman zaman yanılabiliyor? Demek göklerde duran ve dünyaya ışık veren güneş bile iyi görmeyecek, az mı görecek? Bu sahiden de cesaret kırıcı. Hayır, ama güneşten de üstün ne var? Tanrı!

1832'nin 6 Haziran gününde, öğleyin saat on bir civarında, tenha olmasına rağmen, park çok güzeldi. Çiçek tarhları yağmurla yıkanmış, havaya en hoş kokularını salmışlardı. Öğle aydınlığında bir eğlencede gibi, ağaç dalları birbirlerine sarılmaya çalışıyordu. Çalıbülbülleri, serçeler yarışırcasına cıvıldaşıyorlar, ağaçkakanlar küçücük gagalarıyla ağaç kabuklarını kemirmeye uğraşıyorlardı.

Çiçek tarhları zambağın egemenliğini kabul etmişlerdi. Kokuların en muhteşemi beyazlıklardan yayılanı değil midir? Karanfillerin o acımtırak kokusu havayı doldurmuştu. «Marie de Medicis»in(**) ihtiyar kuzgunları büyük ağaçlarda çiftleşmeye uğraşıyorlardı. Güneş laleleri parlatmış, üstlerinde ışıklar oluşturmuştu. O laleler, çiçeğe dönüşen alevlerin bir başka manzarasını sergiler. Bu laleler üzerinde altın kanatlı arılar vızıldıyordu. Şu alev çiçekleri de, kıvılcımlara benziyordu.

(**) Marie de Medicis: İtalyan asıllı bir Fransa kraliçesi. O parkta adına bir çeşme vardır. IV. Henri'nin karısı ve XIII. Louis'nin annesidir.

Her şey âhenk ve sevinçten oluşmuştu. Birazdan yağacak yağmur bile, inci çiçekleriyle hanımellerini sulayarak bu ikinci sağanak da hiç korkunç görünmüyordu. Fırtınayı hisseden kırlangıçlar aşağıdan süzülerek uçuşuyorlardı. Bahçede herkes ve her şey mutluluk içindeydi, hayat güzel kokuyor, bütün doğa bir saflık, bir yardım, şefkat saçıyordu. Göklerden yere inen düşünceler, öpülen tombul bir bebek eli gibi tatlıydılar.

Yeşil dallı ağaçlar altında yükselen o mermer yontular bile, ışıkta delikli giysiler giymiş gibiydi. O ilaheler sanki güneşten paçavralar giyinmişlerdi. Her taraflarından gün ışığı sarkıyordu. Sağda solda azıcık toz kaldıracak ölçüde usul bir esinti vardı. Geçen sonbahardan kalan birkaç kuru yaprak birbirleriyle oynaşır gibi uçuşuyordu.

Işık fazlalığı insanın içini açıyor, güven veriyordu. Hayat, usare, ısı, buharlar her yeri dolduruyordu. Aşkla kuşatılan bu nefeslerde, bu yansıma ve ışıklarla, bu ortalığı dolduran altın sıvısında, insan tükenmeyenin tansığını seziyordu. Bir alev örtüsü gibi yükselen bu ihtişamın arkasında, insan Tanrı'yı görebilirdi.

Yolları kapatan kum nedeniyle çamur yoktu. Yağmurdan dolayı kül de yoktu. Çiçekler yıkanmış tazeliklerini göz önüne sermişlerdi. Yerden biten bütün çiçekler kusursuz güzellikteydi. Tertemiz ihtişamdı görünen. Doğanın huzurlu sessizliği doldurmuştu

bahçeyi. Bu sessizlikte âhenkli müziklerin ezgileri yükseliyordu; yuvalardan gelen cıvıltılar, esintinin usulca soluğu...

Mevsimin olanca âhengi, nazik bir beraberlik oluşturmuştu, ilkyazın görünümleri düzenli biçimde sıralanmıştı. Leylaklar açıp solarken, yaseminler çiçek vermeye başlıyordu. Çiçeklerin bazıları gecikmiş, bazıları vaktinden erken gelmişti. Haziranın habercisi olan kızıl kelebekler, mayısın geciken kelebekleriyle, kardeşçe oyunlar oynuyordu. Çınarlar yapraklarını yeşertmiş, bahar rüzgârı kestane ağacının solgun pembe çiçeklerini oynatıyordu. Yandaki kışladan gelen emekli bir subay, parkın parmaklığında durmuş: Bahar, tören üniformasıya selama hazır, diyordu.

Bütün doğanın beslenme vaktiydi. Yaradılış yemek masasına oturmuş vakit ve saat gelip dayanmıştı. Mavi yemek örtüsü gökler, yeşil olan yeryüzü için serilmişti. Güneş ortalığı ışıkla doldurmuş, Tanrı da herkese yemek dağıtıyordu. Her yaratık kendince besleniyordu. Güvercin kenevir tohumu gagalıyor, ispinoz darı yiyor, saka farekulağı arıyordu. Kırlangıçlar, solucan kovalıyordu. Arı çiçeklere dadanmış, sinek çöpleri kovalıyor, çalıbülbülü sinekleri yakalıyordu. Bu hengâmede da herkes bir diğerinden besleniyordu; bu olgu iyiliğe karışan fenalığın sırrıdır. Fakat böcek ve kuşların hiçbirinin kursağı boş değildi.

Terk edilmiş iki kimsesiz çocuk, büyük havuz kenarındaydı.

Bu göz alıcı ışıkla ürken çocuklar gizlenmeye çalışır gibilerdi. Kimsesiz ve lanetlenmişin içgüdüsü gereğince, kuğu kümeslerinin arkasına sığınmışlardı.

Rüzgâr oradan estiğinde, güç işitilir sesler, gürültüler oluyordu. Bunlar silah ve top atışlarıydı. Çarşı Mahallesi civarında gökyüzü sisler içindeydi. Bir davet olan kilisenin çanı aralıksız vuruyordu.

Çocuklar bu sesleri duymuyorlardı, kendi dertlerine düşmüşlerdi. Küçük olanı:

«Havuza doğru gidelim mi?» diye sordu.

Çocuklarla beraber iki kişi daha havuza yaklaştı. Elli yaşlarında bir baba ve elinden tuttuğu oğlu. Çocuk altı yaşlarında olabilirdi...

O yıllarda Madame de Enfer Sokağındaki bazı ev sahiplerinde parkın anahtarı olurdu. Oradakiler kapı kilitli olduğu zamanlarda da parka gelebilirlerdi. Artık bu yok.

Baba-oğul park civarındaki evlerden birinden gelmiş olabilirdi.

Yetimler bu baba-oğulu görünce, biraz gerilediler. Adam bir kenterdi. Belki de bir yıl önce Marius'ün Cosette âşık olduğu günlerde, yine burada karşılaştığı ve oğluna sürekli iyi davranmanın faydasını anlatan adamdı. Adam sevecen ve güler yüzlüydü. Çocuk, ufacık bir parça ısırdığı büyük bir çörek tutuyordu. Doymuş gibi mızmızlanıyordu. Çocuk, isyandan dolayı muhafız kılığındaydı. Baba da önlemli davranmak istediği için, şehirli kılığındaydı.

Baba-oğul, kuğuların yüzdüğü havuz başında durdular. Baba, kuğulara hayrandı. Onlara benziyordu da diyebiliriz, çünkü onlar gibi yürüyordu.

Kuğular yüzüyordu.

Güzel görünüyorlardı.

Çocuklar, ikisinin konuşmalarına kulak verseler ve bunu kavrayacak çağda olsalar, babanın şu sözlerini duyarlardı. Baba:

«Bilge insan azla yetinmeli, gösterişi sevmem, kimse beni sırmalı süslü elbiselerle görmedi. Bu yapay ışıltıyı sıradan insanlara bırakırım.»

Derken çarşı yanından uğultular, çan sesler oldu.

Çocuk:

«Neler oluyor?»

Baba:

«Şenlik var!»

Sonra, pılı pırtı içindeki küçükleri gördü. Kuğu kümeslerinin arkasında öylece duruyorlardı:

«Bu da bir başlangıç,» dedi.

Sonra:

«Parka da kargaşa girdi.»

Çocuk, çöreğinden bir parça daha ısırdı, otların üzerine tükürdü ve ağlamaya başladı.

Baba: «Niye ağlıyorsun?» diye sordu.

«Aç değilim,» dedi çocuk.

Baba:

«Ama çörek yemek için aç olman gerekmiyor.»

«Bu çöreği sevmedim, bayat!»

«İstemiyorsun ha?»

«Evet.»

Baba kuğuları gösterdi:

«O zaman onu kuşlara at.»

Çocuk kararsızdı. Çöreği sevmemişti, fakat bu, onu atmaya yeterli değildi.

Baba:

«Haydi, merhametli davran. Hayvanlara acımalıyız.»

Oğlunun elinden çöreği alıp havuza attı. Çörek kıyıya epey yakın bir yere düştü.

Kuğular havuzun ortasındaydı. Şu sırada kendilerine yiyecek arıyorlardı. Kenter babayı ve atılan çöreği fark etmemişlerdi.

Baba, çöreğe yazık olacağını anlayıp telaşlandı. Kimseye faydası dokunmayacak bu girişimi önlemek için, el ve kol hareketleriyle kuğuların ilgisini çekmeye çalıştı.

Kuşlar suda bir şey görmüşlerdi nihayet, hemen gemiler gibi dönüp, yüzmeye başladılar.

Baba: «Kuğular işaretleri anlar,»(*) dedi, ve kendi yaptığı espriye güldü.

(*) Fransızca bir kelime oyunu: Kuğu, Cygne; işaret, Signes. Her iki kelimenin de okunuşu aynıdır.

Şehirden gelen gürültüler çoğalmıştı. Bazı rüzgârlar diğerlerinden daha belirgin bir dille konuşur. Bu rüzgâr, davul seslerini, mermi vızıltılarını ve bunlara yanıt veren yas çanı ile topun o uğultusunu iyice yakınlaştırmıştı.

Kuğular çöreğe yaklaşmamıştı.

Baba:

«Eve gidelim,» dedi. «Tuilleries Sarayına saldırdılar.»

Oğlunu elinden tutup sürdürdü:

«Tuilleries ile Luxembourg arasındaki yol» krallığı senatodan ayıran uzaklığa denk. Birazdan, mermi sağanağına yakalanırız.»

Sonra göklerdeki bulutlara bakıp:

«Yağmur da yağabilir,» dedi. «Gökyüzü de kargaşaya eklendi. Krallığın küçük kolu mahkûm gibi.»

Çocuk gitmek istemiyordu:

«Ben şu kuğuların çörek yemelerini izlemek istiyorum,» diye mızmızlandı.

Baba:

«Bu dikkatsizce davranmak olur.»

Ve oğlunu elinden sürükleyerek götürdü.

Çocuk başı hâlâ geride, kuğuların yaklaşmalarını izliyordu. Hemen sonra köşeyi döndüler.

Bu arada kuğularla beraber, iki kimsesiz çocuk da havuza yaklaşmışlardı. Çörek henüz su yüzeyindeydi.

Küçük oğlan bakışlarını çörekten alamıyordu, büyüğü, giden adamı izliyordu.

Baba-oğul, Madam Sokağına ve büyük merdivene çıkan yollarda silinmişti.

Onlar uzaklaşınca, büyük kardeş havuzun kenarına uzandı, sol eliyle düşmemek için taşlara tutundu ve sağ elindeki sopayı çöreğe doğru uzattı. Kuğular düşmanı görmüşlerdi, hemen yüzdüler. Onların kanatları suda dalgacıklar oluşturmuştu, dalgalar çöreği çocuğa doğru itti. Ağabey sopayla çöreği kaptı. Çörek epeyce ıslanmıştı fakat çocuklar aç ve susuzdular. Büyüğü, çöreği ikiye ayırdı, küçük parçayı aldı ve büyüğü kardeşine uzatıp:

«Şunu ye,» dedi.

17 ÖLÜ BABA, ÖLMEYE HAZIRLANAN OĞLUNU İZLİYOR

Marius barikat dışındaydı. Combeferre de ardı sıra yürüdü. Fakat geç kalmışlardı. Gavroche ölmüştü. Combeferre çocuğun elinden düşen fişek dolu sepeti aldı, Marius çocuğu kucakladı.

«Yazık!» diye düşündü.

Babanın kendi babasına yaptığını o da yıllar sonra onun oğluna yapıyordu, ama Thenardier onun babasını canlı olarak taşımış, kendisi ölü yavruyu taşıyordu.

Marius, kollarında Gavroche'la barikata girdiğinde, yüzü gözü kan içindeydi; çocuğun yüzü gibi. Çocuğu kaldırmak için eğildiğinde bir kurşun başına denk gelmiş, o, bunu fark etmemişti, yara fazla derin değildi.

Courfeyrac kıravatını açıp Marius'ün alnını sardı. Çocuğun cesedini Mabeuf Baba'nın yanına yatırdılar. Siyah bir şalı da üstüne örttüler. Şal ihtiyarla çocuğa yetecek kadar büyüktü.

Combeferre aldığı sepetteki fişekleri dağıttı. Her birine on beş mermi düşmüştü.

Jean Valjean sürekli aynı yerde, taşın üstünde kımıltısızdı.

Combeferre kendisine mermi uzattığında, bir baş işaretiye istemediğini söyledi.

Combeferre kısık sesle:

«Enteresan biri!» diye söylendi. «Barikatın içinde bile, savaşmamayı başarıyor.»

Enjolras:

«Fakat barikatı savunmaktan geri durmuyor.»

Combeferre:

«Kahramanlığın da çeşitleri var demek,» dedi.

Onların sözlerini duyan Courfeyrac:

«Bu da Mabeuf Baba gibi.»

Olan bitenin en tuhaf yönü, saldırının barikat içinde hiçbir değişikliğe neden

olmamasıydı. Böylesi savaşlara katılmış olmayanlar bu konuda fikir sahibi olamazlar. Müthiş heyecanlara karışan bu durgun anları anlayamazlar. İçeridekiler gelip gidiyor, konuşuyor, şakalaşıyorlardı. Tanıdığımız biri, asinin mermi sağanağı altında kendisine şunları söylediğini anlattı: «Biz burada bekârların toplandıkları bir yemekte gibiyiz.»

Chanvererie Sokağındaki barikat epey sakin görünüyordu. Tüm imkânlar ve çareler bitmişti. Demin tehlikeli olan durumları iyice ağırlaşmıştı.

İşler kötüye gittikçe, barikat daha da kızılımsı bir cesaret ışığıyla kuşatılıyordu. Genç bir Ispartalı'ya benzeyen Enjolras, elde kılıç, bir cesaret örneğiydi.

Beline bir önlük bağlamış olan Combeferre yaralılara pansuman yapıyor, Bossuet ve Feuilly, Gavroche'un ölü onbaşının cesedinden aldığı fişeklerden yenilerini hazırlıyorlardı. Bossuet arkadaşına: «Birazdan posta arabasına binerek başka bir gezegene gideceğiz,» dedi.

Courfeyrac bir genç kızın çekmecesini yerleştirir gibi, Enjolras'ın yanındaki kaldırım taşlarına cephanelerini sıralıyordu. Bastonlu kılıcını, tüfeğini, iki tabancasını yan yana koymuştu.

Jean Valjean, sessiz ve dalgın gözlerini karşı duvara çevirmişti. Bir işçi Hucheloup Ana'dan kalan enli bir hasır şapkayı başına takmış, iple çenesinin altından bağlıyor ve «Güneşten korunmak için» diyordu. Aix Cougourde'ından gelen gençler, şen bir sohbete dalmış, güney ağzıyla son kez konuşuyorlardı. Jolly, Hucheloup Ana'nın aynasında dilini inceledi. Birkaç asi, bir çekmecede buldukları bayat ekmekleri iştahla yiyorlardı. Marius, babasının kendisine dair neler söyleyeceğini düşünerek kaygılanıyordu.

18 AV OLAN ATMACA

Barikata dair psikolojik bir detay verelim. Bu olağanüstü sokak savaşına dair söylenmedik söz kalsın istemeyiz.

Ne ölçüde sakin olursa olsun, barikat yine de tehlikeliydi, hele içinde bulunanlar için.

İç savaşta kıyamet parıltıları olur. İhtilaller birer sfensktir. Bir barikattan geçen bir rüyadan geçmiş gibi hisseder kendini.

Böylesi yerlerdeki insanların hislerini, demin Marius'ün hislerini tanımlarken açıklamıştık. Bu hayattan hem daha fazla, hem de daha eksik bir etki. Barikattan kurtulan biri, yaşadıklarını bilemez. Orada müthiş bir zaman yaşanır fakat hatırlanmaz.

insan suretinde savaşçı düşüncelerle karşılaşıldı, beyinlerde gelecek ışıdı. Yere uzanmış cesetler ve ayakta hortlaklar görüldü.

Zaman geçiyor, sonsuza değin sürecek kadar uzuyor, bitmiyordu. Ölümle yaşandı. Gölgeler gelip geçti. Kimdiler? Kana bulanmış eller vardı, sağır edici bir şamata ve korkunç bir sessizlik... Bağıranlar, susanlar vardı. İnsan, bilinmeyen derinliklerin lanetli sızıntısına dokunduğunu hissederdi. Tırnaklara yapışık kırmızı bir şeyler görür, ama hatırlamaz.

Chanvrerie Sokağındaki barikata dönelim.

İki ateş arasında, ötelerden gelen bir çan duyuldu.

Combeferre:

«Öğlen.»

Henüz on iki vuruş olmuştu ki, Enjolras ayağa kalktı ve barikatın üzerinden bağırdı:

«Taş getirin, pencere kenarlarını ve çatı pencerelerini güçlendirin. Adamlarımızın yarısı silah başına, öbür yarısı kaldırımlara insinler. Yitirecek bir an bile yok.»

O sırada, omuzlarında balta, bir bölük itfayeci belirmişti sokak başında.

Saldırı birliğinin askerleriydiler. Barikat yıkmakla görevli olan adamların ardı sıra, oraya girmeye hazırlanan askerler gelir hep.

Enjolras'ın buyruğu gemilerde ve barikatlarda görülen titizlikle hemen uygulandı. Gemilerden ve barikatlardan kaçmak imkânsız olduğundan, oradakiler buyruklara uyar. Yarım dakika içinde, Enjolras'ın evin kapısının dışına istif ettirdiği kaldırım taşları eve taşındı ve iki dakika sonra üstüste dizilen bu taşlar, ilk kat pencereleriyle tavan arası pencereler önlerinde yığınaklar yaptı. Bunun mimarı olan Feully'nin sanatsal biçimde açık bıraktığı ufak aralıklardan silah namluları geçebiliyordu. Pencereleri dayanıklı kılma işi kolay yapıldı. Çünkü bir süreliğine, karşı taraf ateşkesmişti. iki top aynı anda işleyip bir yarık açmak için, ya da barikatı aşabilmek için gülle atmaya başlamıştı.

Nihai savunma için kaldırım taşları yığıldıktan sonra Enjolras, Mösyö Mabeuf'ün yattığı masanın altına aldığı şarap şişelerini ilk kata çıkardı.

Bossuet:

«Bunları kim içecek?»

«Onlar,» dedi Enjolras.

Alt kat penceresini bir tahtayla pekiştirdiler ve önceden meyhaneyi içeriden kapatan demir sürgüleri hazır tuttular.

Kale inşası bitmişti. Barikat kale; meyhane de burcuydu.

Artan taşlarla yarığı kapattılar.

Barikatçıların cephaneyi dikkatli harcamaya mecbur olduğunu düşman da bildiğinden, barikatçılar hazırlıklarını gergin bir uyumla yapıyorlardı. Üstünlüklerini fark eden düşman, önce yavaştan alıp, alevleri sonra yağdırır.

Fakat bu yavaşlıkları, Enjolras'ın her şeyi tekrar düşünüp iyice sağlam yapmasına yaramıştı. Asiler ne de olsa öleceklerini biliyorlardı fakat postu pahalıya satacaklar ve ölümlerinden birer sanat eseri yaratacaklardı.

Enjolras, Marius'e:

«İkimiz barikatın komutanlarıyız. Ben içerde olacağım, sen dışarıda kal ve izle.»

Marius, barikatın üzerinde gözcülüğe çıktı.

Enjolras, sedye olarak kullandıkları mutfak kapısını da çiviletti.

«Yaralılar mermi sekmelerinden zarar görmesinler,» dedi.

Aşağıdaki meyhanede son emirlerini kısa ve kesin bir sesle verdi. Sakin görünüyordu, Feulliy onu ilgiyle dinliyor ve hepsi adına yanıtlıyordu.

«İlk katta merdiveni kesebilmek için baltaları hazır tutun. Baltanız var mı?»

«Var,» dedi Feuilly.

«Kaç tane?»

«İki balta ve bir keser.»

«Tamam, yirmi altı sağlam savaşçıyız. Kaç silahımız var?»

«Otuz dört.»

«Sekizi fazla, fakat bunları da diğer silahlar gibi doldurun, ateşe hazır tutun. Kılıç ve tabancalarınızı belinize takın. Yirmi kişi barikatta dursun, altı kişi tavan arasında ve ilk kat pencerelerinin ardında konuşlansın ve taşlar arasındaki çatlaklardan barikata sızmak isteyenlere ateş açmaya hazır dursunlar. Burada işe yaramayan hiç kimseyi istemiyorum. Birazdan trampet ateş işareti verdiğinde, aşağıdaki yirmi kişi barikatın girişine koşsunlar. ilk gelenler daha talihli sayılırlar.»

Bu emirleri verdikten sonra Javert'e dönüp:

«Onu unutmuyorum.»

Masanın üstüne bir tabanca atıp:

«Burada kalan son kişi ölmeden önce şunun kafasına bir mermi sıksın.»

Bir ses:

«Onu burada mı temizleyelim?»

«Hayır, onun o pis cesedinin bizimkilerin yanında durmasını istemem. Mondetour Sokağı üstündeki küçük barikat fazla yüksek değil. Rahatça aşar, adamı orada öldürürsünüz. Nasılsa sıkıca bağlı, bir yere gidemez.»

Enjolras kadar sakin diğer kişi Javert idi. Oralı bile olmuyordu.

Derken Jean Valjean göründü.

Asilerin arasındaydı, Enjolras'a sordu:

«Burada komutan sizsiniz değil mi?»

«Evet.»

Demin bana teşekkür etmiştiniz?»

«Cumhuriyet adına size minnetimi bildirdim. Barikatın iki kurtarıcısı oldu. Marius Pontmercy ve siz.»

«Sizce bir ödül hak ettim mi?»

«Kuşkusuz.»

«Öyleyse beni ödüllendirin.»

«Nasıl?»

«Şu adamı öldürmeyi isterim.»

Javert başını kaldırdı Jean Valjean'ı gördü. Derken belli belirsiz titreyip:

«Çok isabetli,» dedi.

Enjolras, tüfeğini doldurmaya başlamıştı. Gözlerini oradakilerde dolaştırıp:

«İtirazı olan var mı?» diye sordu.

Jean Valjean'a:

«Onu alın, sizin,» dedi.

Jean Valjean masanın kıyısına oturup Javert'e sahip çıktı. Tabancayı aldı ve çıkan sesten, mermi doldurduğu belli oldu.

Dışarıdan bir borazan sesi geldi.

Barikatın üstündeki Marius, tehlike işaretini verdi:

«Silahbaşına!»

Javert, kendisine has o sinsi ve sessiz gülüşüyle güldü ve asilerin gözlerinin içine aksice bakıp:

«Sizin durumunz da benimkinden iyi değil,» dedi.

Enjolras:

«Herkes dışarı çıksın!»

Asiler gürültü adımlarla koştular ve çıkarken Javert'in sesini duydular:

«Cehennemde görüşürüz!»

19 JEAN VALJEAN'IN İNTİKAMI

Javert'le baş başa kaldığında, onun iplerini çözdü ve ardı sıra gelmesini söyledi.

Javert, esir alınan otoritenin yoğunlaştırdığı küçümseyen bir gülümseyişle izledi.

Jean Valjean bir atı dizgininden tutar gibi Javert'i yakasından tuttu ve sürükleyerek meyhanenin dışına çıkardı. Fakat hayli yavaş ilerliyorlardı, çünkü ayakları bağlı polis, çok küçük adımlarla yürüyebiliyordu.

Jean Valjean elinde silah tutuyordu.

Barikatı beraberce geçtiler. Saldırıya karşılık vermekle uğraşan asiler onlara bakmıyorlardı bile.

Fakat barikatın solunda dikili olan Marius onları seyretti. Cellatla kurbanın geçişi, lanetli ışıklar içindeydi.

Jean Valjean tutsağını hiç bırakmadan, alçak duvarı güçlükle aştırdı ve Mondetour Sokağına girdiler.

Sokakta baş başalardı, barikattan görünmezlerdi. Evlerin oluşturduğu dirsek onları

saklamıştı. Barikattan atılan cesetler de bir öbek oluşturmuştu. Cesetler arasında, solgun bir yüz, karmakarışık saçlar, delinmiş bir el, yarı çıplak bir göğüs seçti: Eponine'nin cesediydi.

Javert ölü kıza biraz baktı ve alabildiğine sakin:

«Aman Tanrım! Sanırım şu kızı görmüştüm,» dedi.

Jean Valjean tabancasını koltuğu altına aldı ve ona öyle baktı ki: Javert'in «evet, benim!» demesi için konuşması gereksizdi.

Javert:

«Haydi bitir işimi!»

Jean Valjean cebinden bir bıçak çıkardı.

Javert:

«Bir sustalı, evet, senin gibilere yakışır!»

Jean Valjean, Javert'in boynundaki ipleri, bileklerini bağlayan ipleri kesti ve ayaklarındakileri kesmek için yere eğildi. Sonra hemen dikilip:

«Gidebilirsiniz,» dedi.

Javert, kolay şaşıran biri değildi. Fakat soğukkanlılığına rağmen, şimdiki heyecanına engel olamadı. Hayret içinde, ona bakakaldı.

Jean Valjean:

«Buradan sağ çıkabileceğimi sanmıyorum, fakat belki bir mucize olur da çıkarsam, size adresimi veriyorum. Silahlı Adam Sokağı, numara 7. Fauchelevent ismini kullanıyorum.»

Javert kaplan gibi sırıtıp, dişlerini gösterdi ve:

«Kolla kendini!» dedi.

«Gidin, uzaklaşın buradan,» dedi Jean Valjean.

Javert:

«Fauchelevent dedin değil mi? Silahlı Adam Sokağı, 7 numara.»

«Evet.»

Javert yineledi:

«Numara 7.»

Sonra redingotunu çenesine değin ilikledi, omuzlarını bir asker gibi dikleştirdi, topuklarının üstünde döndü, ellerinden birini çenesine koyup, kollarını göğsünde birleştirdi ve Hal Çarşısı tarafında ilerlemeye başladı. Jean Valjean onu izledi. Birkaç adım attıktan sonra, dönüp:

«Uzatıyorsunuz. Haydi öldürün beni, bu iş bitsin!..«

Javert, artık Jean Valjean'la teklifsiz konuşmadığının, ona sen demediğinin, daha

saygılı davrandığının farkında değildi.

Jean Valjean sakince:

«Gidin,» diye tekrarladı. «Uzaklaşın.»

Javert yavaş adımlarla uzaklaştı. Birkaç saniye sonra Precheurs Sokağına varmıştı bile.

Javert, görünmez olduktan sonra, Jean Valjean silahını kaldırdı ve boşa bir el ateş etti.

Sonra barikata dönüp:

«Hesabı görüldü,» dedi.

Onun yokluğunda neler olmuştu?

Marius başka işlerle uğraştığı için, salondaki adama fazla dikkat etmemişti.

Fakat Jean Valjean'la beraber barikatın dışına çıktığında, ona baktı ve hemen tanıdı. Sonra, eski bir anısı canlandı. Pontoise Sokağındaki polisi, Marius'ün barikatta kullandığı ve adamın kendisine verdiği iki silahı hatırladı. Ama adamın yüzünü değil, ismini hatırlamıştı.

Marius'ün aklındaki bütün fikirler gibi bu anı da bulanıktı. Emin olmak amacıyla, kendisine bir soru sordu: «İsminin Javert olduğunu söyleyen polis değil miydi o?» Ama ansızın bundan emin olmak istedi. Acaba aynı adam mıydı? Marius o sırada barikatın ucunda nöbette olan Enjolras'a sordu:

«Enjolras, şu adamın ismi neydi?»

«Hangi adamın?»

«Şu polisin ismi neydi?»

«Javert.»

Ürperdi Marius.

O sırada bir silah sesi duyuldu.

Jean Valjean:

«Hesabı görüldü,» dedi.

Marius'ün yüreğini buzdan bir el tutuyor gibi oldu.

20 ÖLÜLERİN HAKKI VAR; FAKAT DİRİLER DE HAKSIZ SAYILMAZ

Barikat düşmeye başlıyordu.

Olup bitenler, yaşanan anın acıklı ihtişamını sonuçlandırmaya yardımcıydı. Ortalıkta bitmek bilmez bir uğultu, hiçbir yerde görünmeyen fakat sesleri gelen askerlerin gürültüleri vardı. Süvarilerin at koşturma sesleri, devinim halindeki top arabalarının sarsıntıları, birbirine karışan yaylımateş ve top sesleri, parlayıp sönen tehlike parıltıları, Saint-Merry'nin sürekli çalan matem çanı, mevsimin ısıtan ılıklığı, güneş ve bulutlarla

dolu eşsiz yaz günü, evlerin korkulu sessizliği...

Bir gün öncesinden, Chanvrerie Sokağındaki evler duvarlar oluşturmuş gibiydi. Yabanıl duvarlar, kapalı kapılar; pencereler, panjurlar...

Bugün yaşadığımız günlerden epey farklı olan günlerde, vakti geldiğinde, halk uzun süredir var olan bir durumu bitirmek istediğinde, tanınan bir ayrıcalıktan kurtulmayı, yasal bir hükümet, kente evrensel bir öfke yaydığında, şehrin kendisi bile kaldırımlarının isyanına izin verdiğinde, başkaldırma kenterlerin bile hoşuna gittiğinde, şehirde bir dedikodu dolaşırdı ve o zaman Paris asilerle işbirliğine giderdi. Evler de kendisine yaslanan barikata yardımcı olurdu. Fakat koşullar yeterince olgunlaşmadığında, yığın hareketi yoluna girilmediğinde, asilerin işi tamamdı.

Ulusu vaktinden önce yürümeye zorlamak imkânsızdır. Ona bu biçimde davranan mahvolur! Ulus buyruk altına girmez, isyanı kendi haline bırakır. Asiler cüzzamlılara dönüşürler onun katında. Bir ev, bir kale, bir kapı, bir «karşı koyma» kapısıdır, bir cephe duvar oluşturur. Bu duvar görür, duyar, fakat istemez. O isterse aralanıp kurtarabilir. Bu duvar yargıçtır. Size bakar ve yargılar. Şu sıkıca kapalı evler çok karanlık, ölmüş gibi, ama canlıdır. Orada bir süreliğine duran hayat sürer. Yirmi dört saattir, dışarı çıkan yok, ama evdekilerin hepsi orada. Yaşanır, yürünür, yenir, içilir, uyunur, uyanılır, ailece oturulur, korkulur da. Bu durum epey müthiş, korkuları belki bu konuksevmezliği bağışlatabilir. Bu korku hafifletici bir neden gibidir. Bazen epey olağan bir durumdur bu. Korku tutkuya yücelir, ürkeklik kine dönüşür, önlemliliğin azgınlığı getirmesi gibi. Bu epey anlamlı deyiş de: «Sakin olanın azması»ndan gelir. Bu korku ve dehşet parlamalarıyla uğursuz bir duman gibi kin oluşur. Adamların dertleri ne? Asla hoşnut olmazlar. Kendi halinde insanları da tehlikeye atıyorlar. Buraya gelme amaçları nedir? Hemen gitsinler. Canları cehenneme. Kabahat onlarda. Oh olsun, başlarına gelenlere kendileri neden oldu. Bize ne. Sokağımız mermilerle kevgire döndü. İpsiz sapsız bunlar, onlara kapınızı açmayın. O zaman ev de bir mezar gibi sessizleşir. Kapılarda asiler can verir. Mitralyöz ateşini ve kılıçların yaklaşmasını görür, yardım için bağırsa sesinin duyulacağını, fakat kimsenin kendisine yardıma gelmeyeceğini bilir. Kendisini koruyacak duvarların olduğunu, kendisini kurtaracak birilerinin bulunduğunu, fakat kimsenin uğramayacağını da.

Duvarlar et kulaklı, fakat bu adamlar taş kalplidir.

Suç kimde?

Herkes de ve kimsede.

Yaşadığımız bu çağlarda.

Ütopyanın isyana dönüşmesi, her zaman tehlikelidir. Felsefi karşı koyma, silahlı karşı koymaya dönüşür. Minerva, Pallas(*) olur. Sabırsızlanan ve isyan eden de başına geleceği bilir, işte o zaman, uysallaşır ve utku yerine mertçe bir yıkımı kabullenir. Hiç yakınmadan, hizmet eder, kendisine ihanet edenleri bağışlar ve onun yüceliği bu bırakılışa evet demesidir. Zorluklar karşısında yılmaz, ama nankörlüğe uysaldır.

(*) Minerva: Zeus'un kızı. Zekâ, bilim, sanat Tanrıçası. Pallas: Minerva'nın Savaş Tanrıçası olduğunda aldığı isim.

Buna nankörlük diyebilir miyiz?

İnsanlık için, evet.

Bireysel olarak, hayır.

İnsanoğlunun niteliği gelişimdir. Onun genel hayatına ilerleme denir. İlerleme durmaz, o insana ve evrensele ilişkin bir ilahilik durumuna dönüştürür. Bazen duraklar, dağılan sürüyü toparlamak için dinlenir. Çevrende sezilen bir parlaklıkla düşünmeye dalar. Bazı geceler uyur, insan ruhuna gelen bu gölgeleri görmek ve gölgelerde uyuyan bu ilerlemeye ilişmek, onu uyandıramamak bir filozof için üzücüdür.

İlerleme ve Tanrı'yı birbirine karıştıran Gérard de Nerval, bir gün bu eserin yazarına «Tanrı ölmüş olabilir» demişti.

Çaresizleşen haksızdır, ilerleme bir gün uyanacaktır. Uyurken bile onun yürüdüğünü savlayabiliriz, çünkü iyice büyüdü. Onu ayakta gördüğümüzde boyunun epeyce uzadığını görüyoruz. Nehir gibi, ilerlemenin de huzura ihtiyacı var.

Barajlar, ketler yükseltmeyin, içine kayalar yuvarlamayın. Engel suyu şiddetlendirir ve insanlığın coşkusuna neden olur. Karışıklıkların nedeni de budur. Fakat bu kargaşanın sonu geldiğinde, insan hayli ilerlediğini anlar. Evrensel barış adı verilen dünya kuruluncaya değin, yani uyum ve evrensel barışın hâkim kılınacağı gün, ilerlemenin durakları her zaman ihtilal olacaktır.

İlerleme nedir, demin söylemiştik. Bu ulusların varolan hayatı.

Bazen bireylerin hayatı, insanlığın bitimsiz hayatına direnir.

Kendimizi üzüntüye bırakmadan belirtebiliriz ki, bireyin de kendince çıkarları vardır, söz konusu çıkarlarını korumak için kötü bir yola girmeden, önlemler alabilir. Yaşadığımız zamanın anlaşılır miktarda bencili vardır, o anlık hayatın da hakları vardır ve sürekli gelecek için özveride bulunmak zorunda değildir. Dünyada şu an hayatını sürdüren nesil, gelecek nesilleri düşünüp hayatını kısaltmak zorunda tutulamaz. Onlar da kendi zamanları geldiğinde uygun biçimde davranacaklardır. Herkes isimli şu adam: «Ben varım,» diyor, «ben gencim, ben âşığım, ben ihtiyarım, huzur istiyorum, aile babasıyım, çalışıyorum, para kazanıyorum, iyi işler yapıyorum, kiraya vermek istediğim evlerim var, devlete iş yaptım, mutluyum, karım ve çocuklarım var, onların hepsini seviyorum, ben varkalmak istiyorum, gidin başımdan!» Bu saydıklarımız bazen, insanlığın yüksek ruhlu öncülerinin üstüne esen üşütücü esintidir.

İtiraf edelim ki, Ütopya da savaş verip kendisine ihanet etmiştir. O kendisini kuşatan haleden uzak kalmıştır.

Yarının gerçek davranışını savaştan alır, savaş, kısa süre önce onun için hayaldi. Gelecek olan Ütopya da, onun gibi hareket eder. Temiz bir fikir, bir ideal olan Ütopya bir zor aracına dönüşür. Kahramanlığına şiddet ekler ve bu da kendisini vareden prensiplere zıttır ve nihayet bu nedenle ağır ceza alır. Ütopya isyan ve savaş, elinde eski askeri yasa, casusları kurşuna dizer, hainleri asar, canlıları yok edip onları karanlığa fırlatır. Vahim bir durumu, ölümü yardıma çağırır.

Bu tavrıyla Ütopya da, artık karşı konmazlık ve yıkılmazlığını vareden ışınlamaya inanmadığını belirtir. Hançerle vurur. Ama hiçbir hançer sıradan değildir. Her kılıcın iki kesici ağzı vardır. Bir yanda birini, diğer yanda kendi kendisini yaralar.

Açıklamamızdan sonra eklemek istiyorum ki, başarılı ya da başarısız olsunlar, geleceğin bu talihli savaşçılarına hayran olmamak mümkün değil. Yenilseler bile, saygındırlar. Belki de bu durum onlara daha çok ihtişam kazandırır, ilerleme yoluna kazanılan bir utku, ulusların alkışlarını alır, fakat mertçe bir yenilgi onların şefkatini alır. Biri fiyakaysa, diğeri yücedir. Biz ise, başarılı fikir kurbanını, başarılı komutana tercih ederiz. Bize göre John Brown(*) Washington'dan daha yüce; Pisacane(**) ise Garibaldi'den(***) daha tanınmıştır.

(*) John Brown: (1800-1859) Köleliğin kaldırılmasını savunan idealist bir Amerikalı.

(**) Pisacane: idealist İtalyan yazar, gayesine ulaşamadan öldü.

(***) Garibaldi: İtalyanların ulusal kahramanı.

Yenilenlerden yana birileri de olmalı değil mi? Geleceğin bu savaşçıları yenildikerinde, onlara haksızlık yapılır.

Asileri terörizmle suçlarlar. Her biri barikat, suikast gibi görünür. Onların fikirlerini ayıplar, niyetlerinden kuşkulanırlar, onları merhametsizlikle suçlarlar.

Onları toplumsal olana karşı bir fakirlik, acı, haksızlık ve kin yığınları yükseltmekle suçlarlar. Karanlık mafya dünyasını oluşturan sefaletleri kullanıp bir kale yapmakla suçlarlar. Onlara bağırılır: «Cehennem taşlarını söküyorsunuz.» Onlar da şu yanıtı verebilir: «Barikatlarımız bu yüzden iyi niyetle yapıldı!»

Barışçı bir çözüm en iyisi, ama toplumun kendi kendini koruması gerekir. Bu nedenle biz de onun iyi niyetleriyle sesleniyoruz.

Terör gereksiz. Kötülüğü sakince incelemek ve sonra onu sağaltma çaresi aramak. Ulusları buna çağırıyoruz biz.

Ne olursa olsun, utkun olsalar ya da yenik de düşseler Fransa için, o büyük gaye için savaşan bu mert insanlara saygı duymamak imkânsız. Bu ülküye atan yürekler, yüce ruhlar ilerleme için canlarını gönüllü feda eden bu insanlar karşısında saygıyla eğiliyoruz. 14 Temmuz 1789'da başlatılan o kusursuz insancıl davranışa saygı duymamak mümkün mü? O askerler birer papaz gibidir. Fransız ihtilali ise, Tanrı'nın eylemidir.

Başka bir bölümde değindiğimiz gibi, eklemek gerekir ki, ihtilal denilen ve kabul edilen isyanların yanı sıra, geri çevrilenler de vardır ki, bunlar da isyandır. Başlayan bir isyan, halkın karşısında sınava giren bir düşüncedir. Halk bunu geri çevirirse, fikir de olmamış bir meyveye dönüşür ve isyan mağlup olur.

Ütopyanın istediği zaman savaşa girmek de halkın onaylayacağı bir şey olamaz. Uluslar da şehitler, kurbanlar ve kahramanlar yetiştirmezler sürekli.

O daha ılımlı, daha gerçekçi düşünür. Önce isyanı benimsemez, çünkü çoğu zaman bir yıkımla bitimlenir, İkincisi, o sürekli soyut düşünceden kaynaklanır.

Eklemeli ki, ideal ve sadece o temiz yüce fikir için, özveride bulunulur, isyan bir coşkudur. Coşku da öfkelenebilir ve silaha el atabilir!.. Unutmayalım ki, çoğu kez hükümeti ya da bir yönetimi hedefleyen isyanın gözü her zaman daha da ötelere çevrilir.

iyice açıklamak için 1832'deki şeflerin nelerle savaştıklarını düşünelim. Chanvrerie Sokağındaki barikatta canlarını ortaya koyan o heyecanlı gençler aslında Kral Louis-Philippe'e karşı koymamışlardı.

Onların çoğu birbirleriyle dertleştiklerinde, bu hem ihtilal, hem monarşi yanlısı olan açık düşünceli kralı suçlamıyorlardı. Onlar, sadece monarşiye karşı çıkıyordu. Daha önce Charles IX. Karşı çıktıklarında, krallığın büyük koluna saldırmaları gibi, şu an da krallığın ikinci kolunu oluşturan Louis-Philippe'i tahttan devirmeyi amaçlamışlardı. Onların yıkmak istedikleri insanın insan üstüne üstündeki egemenliğine karşı çıkmaktı. Bütün dünyada olduğu gibi, ayrıcalığın haktan üstün tutulmasına izin vermek istemiyorlardı. Kralı olmayan bir Paris, despotsuz bir dünyadır. Onlar, bu düşüncedeydi. Gayelerinin gerçekleşmesine zaman vardı, ama bir hamle yapmak, ileriye sıçramaları kaçınılmazdı.

İnsan çoğu zaman bir hayal yoluna kendini ateşe atar. Onlar, genellikle, bütün insanlığın karışmış olduğu bu yüce hayaller karşısında rahatça canlarından vazgeçerler.

Asi, isyana bir yaldız, bir ışıltı verir. Bu yiğit delikanlılar alayı, kendi düşünceleriyle esrir, belaya sevinçle atılırlar. Kim bilir, başarılı da olabilirler. İsyancılar bir azınlık, karşılarında koca bir ordu var, fakat yine de hakkı savunmaktan geri durmuyorlar. Doğal yasayı, insanın kendi üstündeki egemenliğini, adaleti savunacaklar. Belki de can verecekler. Don Quijote'yi değil fakat Leonidas'ı düşünürler ve öne çıkarlar, bir kez yola çıktıktan sonra gerileme olamaz. Utku fikriyle ilerlemeyi geliştirme gayesi, insanlığın iyice gelişimi, evrensel kurtuluşun düşüyle savaşa atılırlar, tıpkı Thermopyles olduğu gibi olursa itaat ederler.

İlerleme yoluna başlatılan bu silahlı savaş çoğunlukla yenilir. Nedenlerini saydık. Halk şövalyelerin eylemlerine uygun değildir. Halk macera istemez, oysa idealda macera sürekli vardır.

Unutulmaması gereken bir husus daha sayalım. Çıkarlar, her zaman idealin düşmanı olmuştur. Çoğu zaman mide, kalbi taşlaştırır.

Fransa'nın diğer uluslar üzerindeki üstünlüğü onlar ölçüsünde köklenmemiş olmasından kaynaklanır. O belindeki kuşağı sürekli sıkmamıştır. O ilk uyanan ve en son uyuyan ulustur. O öncü, arayıcıdır.

Fransa sanatçıdır.

İdeal mantığın doruğudur. Güzelin gerçeğin doruğu olması gibi. Sanatçı uluslar sürekli en isabetli, en iyi düşünen uluslardır.

Güzeli sevmek ışık ihtiyacıdır. Avrupa'nın, daha doğrusu uygarlığın meşalesini önce Yunanistan taşıdı, sonra İtalya'ya geçirdi, İtalya'dan meşaleyi alan Fransa. Tanrısal uluslar!

Vitai Lampada tradunt.

Bunların en güzel yanı, şiirinin ilerleme unsurunu oluşturmasıdır. Uygarlık hayal gücüne göre düzenlenir.

Çağdaş inancın türü sanattaysa, aracı da bilimdedir. Fakat bilim yoluyla şairlerin, şu yüce görüntüsünü gerçekleştirebileceğiz:

Toplumsal bir güzellik toplamı: «A + B ile cennet bahçesini tekrar kurabiliriz. Uygarlığın giriştiği noktada, kesin bilimin ihtişamı kaçınılmazdır. Sanatçı sezgisi sadece bilimsel olanla bütünlenir. Hayal bile hesaplanmak zorundadır. Kurtarıcı sayılan sanatın dayanak noktası bilimdir.

Tutucu, taşlaşmış ya da ahlakını parayla bozmuş ırklar, uygarlığa engel olur. Bir putun önünde diz çökmek ya da paraya tapmak işleyen kaslara ve ilerleyen isteme engel olur. Boş inançlara bağlı kalmak ya da ticaret yapmak bir ulusu bozar, onun ufuklarını daraltır, düzeyini düşürür ve evrensel hedefe bağlı kalan, hem Tanrısal, hem insanal zekâsını azaltır. Babil'in ideali yoktu, Kartaca'nın ideali olmadı. Fakat Atina ve Roma zamanın yoğunluğuna rağmen, uygarlık ışığını korumayı bildi.

Fransa da Yunanistan ve İtalya gibi bir Latin ülkesi. Güzele duyduğu tutkusuyla Atinalı ve yüceliğe duyduğu istekle Romalı'dır. Hem merhametli ve iyi kalplidir. Kendisinden fazlasıyla sunar. Özveri bakımından diğer uluslardan daha öndedir. Fakat onun bu doğası değişkendir. Yürümek istediğinde, koşanları ve durmak istediğinde yürüyenleri riske atar. Fransa da bazen, maddeci olur. Bazen, Fransız yüceliğini hatırlatan fikirlerden uzak kalıp bir Missouri ya da bir Güney Caroline ayarına düşer. Ne yapmalı. Demek bazen, dev de cüce olmayı istiyor. O yüce Fransa'nın da küçülme kaprislerine kapıldığını söylemeliyiz. Hepsi bu!..

Eklemeliyiz ki, ulusların da yıldızlar gibi karardıkları dönemler olur. Fakat bu durumun geçici olması ve sonunda karanlığın yerini ışığa bırakmasını dileyelim. Karanlık tekrar aydınlandığında her şey düzelir. Şafak ve yeniden doğuş aynı anlama gelen kelimelerdir. Işığın tekrar görünmesi «Ben»in devamı ölçüsünde hakikatlidir.

Bu gerçekler üzerinde yeniden düşünelim. Barikatlardaki ölüm ya da sürgündeki mezar, yine de özveri açısından kabul edilecek şeylerdir. Özverinin asıl adı, kişisel yararları bırakmak. Terk edilmişler, sürgündekiler bu hale katlansın, bize ise yapacak tek iş var. Büyük yüce uluslara yalvarıyoruz, gerilediklerinde fazla abartmasınlar. Sözüm ona anlayışlı olma isteğine kapılıp, bu gerilemelerinden bir düşüş çıkarmasınlar.

Madde var, zaman var, çıkarlar var, mide de var fakat onun asıl bilge olmasına izin vermeyelim. Geçici hayatın da kendince hakkı var, tamam buna evet, fakat varolan hayatın hakkını vermeliyiz. Zirveye çıkmak düşmeyi gerektirmez. Tarihte böylesi haller olmuştur.

Bir ulus tanındı, ideali tattı, fakat çamura da battı ve onu da nefis buldu. Kendisine neden Falstaff'ı(*) Socrates için terk ettiğini sorduklarında, «Devlet adamlarını severim,» der.

(*) Falstaff: Shakespeare'in bir roman kişisi, yalancı, madrabaz biri.

Birkaç söz daha...

Anlattığımız savaş, idealin bir kıvranmasından başka bir şey sayılmaz. Durdurulmuş ilerleme rahatsızlandı, acıklı epilepsi krizleri geçiriyor. İlerlemenin bu rahatsızlığı iç savaş, ona rastladık. Adı ilerleme olan toplumsal acıklının perdesini ve perde arkasını oluşturur.

İlerleme!

Her zaman yükselttiğimiz şu çığlık, bizim bütün düşüncemiz ve dramın şurasında onun içerdiği fikre katılmak zorunda kalınan bir deney gibi. Bu nedenle, bunu gizleyen örtüyü açıp içindeki ışığa göz atmaya mecburuz.

Gözler önüne serilen bu kitap baştan sona ve bütün ayrıntılarıyla beraber eksik ya da yetersiz yanlarına rağmen, yine de fenalığın iyiliğe; haksızlığın hakka; sahtenin gerçeğe; gecenin gündüze, iştahın vicdana; çürümenin hayata; hayvanlığın ödeve; cehennemin cennete; boşluğun Tanrı'ya varmasıdır. Odak noktası madde, varış noktası ruh. Önce şeytan, sonra melek.

21 MANGAL YÜREKLİLER

Bir davul sesi duyuldu.

Saldırı fırtına gibiydi. Bir gün önce, gece karanlığında barikata yılan gibi sokulmuştu. Fakat şimdi, günışığında, bu büyük sokakta sürpriz imkânsız gibiydi. Zor kendini göstermeye ve hissettirmeye başlamıştı bile. Toplar bağırıyordu. Ordu barikata yürüdü. Kin son sınırına varmış bir ustalıktı. Zorlu bir piyade birliği ulusal ve şehir muhafızlarınca iyice güçlenerek sokakta ilerledi. Trampetler çalıyor, borazanlar bağırıyordu, itfaiyeciler elde süngü, bir kalasın duvara fırlatılmasının ağırlığıyla, barikatın üstüne yürüdüler.

Duvar direndi.

Asiler ateş ettiler. Fakat aşılan barikatta şimşekler çaktı. Saldırı o kadar ağırdı ki, bir an için düşmanla doldu, ama aslanın köpekleri geriletmesi gibi, bu saldırıları da geri tepti ve köpüklerin kapladığı taşlar gibi, yine dimdik, yalçın ve karanlık oldu.

Kaçışmak zorunda kalan askerler sokakta kaldı ve barikatı kurşun yağmuruna tuttu. Bunu görenler «demet» denilen yıldırımların çarpışmasından oluşan ışını görmüşlerdir. Bu kez demet dikey değil, yatay alev yağdırıyordu. Bu ateş fıskiyeleri kurşunları, saçmaları, mermileri yağdırmıştı. Barikat böyle bir ateş altında kaldı.

Her iki yanda kararlılık vardı. Cesaret barbarlığa varıyor ve kendini feda etmekle başlayan yiğit bir yabanıllıkla karışıyordu. O yıllarda, bir ulusal muhafız da, bir ordu askeri gibi hevesle savaşıyordu. Askerler bu işe son vermek istiyordu, isyan direnişe kararlıydı. Yaşlarının en güzel ve en sağlıklı çağındaki bu gençler için, ölüm delice bir şeydi. Bu hengâmedeki her biri, eşsiz vaktin yüceliğine bürünmüştü. Sokak cesetlerle doldu.

Barikatın bir ucunda Enjolras, diğerinde Marius vardı. Barikatın idaresine bakan Enjolras kendisini kollamaya çalışıyordu. Görünmeden ateş açtığı üç asker art arda yere devrildiler. Marius açıktaydı. Canlı bir hedefti. Barikattan sarıp ateş açıyordu. Kimse

harcamayı göze alan bir pinti gibi savurgan olamaz. Savaşta en korkunç düşünenler bunlar olur. Marius korkunç ve dalgındı. O bu savaşa, bir rüyaya girer gibi girmişti. Ateş etmek isteyen bir tüfek gibi.

Asilerin cephanesi bitiyordu, fakat nükteler yapmayı bırakmamışlardı. Mezarın eşiğinde bile gülüyorlardı.

Courfeyrac'ın başı açıktı.

Bossuet:

«Şapkan ne oldu?»

Courfeyrac:

«Gülleler uçurdu!»

Ya da daha gurur dolu başka şeyler söylüyorlardı.

Feuilly:

«İnanılır gibi değil şu adamlar,» diyor ve sıralıyordu, bunlar tanınmış adlardı, «bize yardım edeceklerini yeminle söylediler ve verdikleri sözde durmadılar. Onlar bizi yazgımıza terk eden generallerimiz!»

Courfeyrac, kederli bir gülümseyişle:

«Bazıları onursuz,» dedi.

Barikat patlayan fişeklerle doluydu, kar yağmış gibi görünüyordu.

Düşman sayıca fazlaydı ama asilerin durumları daha iyiydi. Bir duvarın üzerinden ateş ediyorlar ve boşa mermi yakmıyorlardı. Askerler tökezliyor, ayakları ölülere, yaralılara takılıyordu. Barikat o kadar sağlamca yapılmıştı, o kadar zorluydu ki, bir elin parmağı kadar adamlar bütün bir orduya karşı çıkabilecek haldeydi. Fakat sayısı sürekli artan askerler ilerliyordu. Ordu, barikatı tornavidanın vidayı sıkması gibi sıkıyordu.

Saldırılar giderek çoğaldı.

Bu sokak savaşında, Chanvrerie Sokağında, eski savaşlara benzeyen bir çarpışma başladı. Troya surlarına yakışır bir çarpışma. Şu gencecik, döküntü kılıklı, yirmi dört saattir yemek yememiş, uyumamış, neredeyse hepsi ya kolundan ya da başından yaralı şu gençler, ceketlerinin deliklerinden kan akıtıp birer Titan(*) oldular.

(*) Titan: Yunan mitolojisinde yarı tanrı sayılan devler. Üstünler için kullanılan bir nitem.

Bunlara dair bir düşünce edinmek için, cesaretlerin artmasını düşünüp, bu yüce yangını izlemek gerekir. Bir çarpışma değil, fırının ağzıydı. Ağızlardan ateşler fışkırıyordu ve bu yalımlar arasında bu savaş salamandralarını(*) izlemek olasıydı. Bu yüce katliamın bütün tablolalarını vermek istemiyoruz. Bunu sadece destan başarabilir. On-on iki bin dizeyle. Veda'nın «Kılıçlar Ormanı» ismini verdiği bu Brahman cehenneminde on yedi uçurumdan en korkuncu olan on yedinci uçurumdalardı.

(**) Salamandra: Bir soba markası, fakat alevlerden yanmadan geçebilen bir tür kertenkele anlamına da gelir.

Yüz yüze çarpışılıyordu tabancayla, kılıçla, hançerle, yakından uzaktan, yukarıda, aşağıda, her yerde. Evlerin çatılarında, meyhane pencerelerinde, mahzenlerde. Altmış askere bir asi düşüyordu. Corinthe Meyhanesinin yarı virane cephesi korkunç görünüyordu. Mermilerle delik deşik olan pencere, çerçevesini ve camlarını kaybetmiş, bir delik oluşturmuştu. Şimdi kaldırım taşlarıyla tıkalıydı. Feuilly, Courfeyrac, Joly öldürüldü, yerdeki yaralı bir askeri kaldırmak için eğilen Combeferre üç kılıç yarası aldı, fakat gökyüzüne bakacak vakti bulup son son soluğunu verdi.

Çarpışmayı bırakmamış olan Marius, sayısız yara almıştı. Özellikle başından kötü biçimde yaralanmıştı, yüzü gözü kan içindeydi. Yüzüne kırmızı bir mendil atmış gibiydi.

Yarası beresi olmayan tek asi Enjolras'tı. Mermisi bittiğinde elini her yere uzatıyor, arkadaşlarından biri onun eline, herhangi bir kılıç veriyordu. Elindeki kılıçlardan sadece dört kılıç kabzası kalmıştı. Marignan'da yenilen I. François'nın elindeki o üç kılıç kalıntısından bir fazla.

Homeros:

«Diomede o güzel Arisba'da yaşayan ve Teuthranis'in oğlu olan Axyle yi öldürür: Mecistee'nin oğlu Dresos ile Opheltius Esepe ve mükemmel Pegasus'u öldürür. O Pegasus'u anası su perisi Abarbaree, cesur Boucolion'dan peydahlamıştı; Ulysse, Percoseli Pidyte'yi yıkar; Antiloque, Ablere'i; Polypaetes Astyale'i; Polydamus, Cyleneli Otos ve Teucer'li Aretaon'u öldürür. Meganthios Euriphle'in mızrağıyla ölür, Kahramanlar kahramanı Agamemnon parlak Satnois Nehrinin suladığı aşılmaz yerde doğan Elatos'u yener,» der.

Şövalyelik destanlarımızda Esplandian elindeki ateşten baltayla dev Swantibore'a saldırır; o da şövalyeyi köklerinden kopardığı kocaman ağaçlarla yaralar.

Şatolarda rastlanan fresklerde iki Brötanyalı Düka'nın resimleri vardır. Atları üzerindeki bu cesur savaşçılar elde balta, zırh, demir maskeler, demir eldivenler, biri sırtında beyaz kürk, diğeri gök mavisi bir örtü, Brötanya Dükası tacının ortasındaki boynuzlar arasındaki aslanı, Bourbon Dükü siperli bir miğferde görünen zambak çiçeğiyle resimlemişlerdi.

Kusursuz olmak için Yvon gibi, düka miğferi takmak, Espaldian gibi elde balta taşımak ya da Polydamas'ın babası Phyles gibi, Kral Euphete'in hediyesi olan bir zırhı Ephyre'den getirmek gerekmez. Hayatını bir ideal, bir inanç yoluna vermek yeter. Fransa'nın rastgele bir yerinden gelme şu saf köylü, şu gencecik adam, dün parktaki genç dadılara bakan çocuk yaştaki asker, elindeki anatomi atlasına eğilmiş şu öğrenci, sarı sakalını makasla kesen şu delikanlı, alın onları, sırayla, alın karşılaştırın, onlara biraz can, görev aşılayın, içlerinden biri bayrağı, diğeri ideali için çarpışacaktır. Biri vatanı için, diğeri inandığı ilkeler için birbirlerini öldüreceklerdir. Bu büyük bir savaş olacak ve insanlığın çarpıştığı o destansı meydanda mızrak ve kılıç, eski zaman yiğitlerine eşit bir cesaretle çarpışacak ve ölümlerini sayısız destan işleyecektir.

22 GÖĞÜS GÖĞÜSE

Enjolras ve Marius dışında canlı lider kalmadığı için; barikatın ortasını savunan Courfeyrac, Joly, Bossuet, Feully ve Combeferre öldükten sonra, barikat geri çekilir gibi oldu. Top, saatlerdir sürdürdüğü o bezdiren atışlarla barikatın ortasında epey büyük bir oyuk açmıştı. Duvarın üstü gülleyle uçmuş ve yıkılmıştı ve iç tarafa ve dış tarafa yuvarlanan taş parçaları barikatın her iki tarafında birer yükselti oluşturmuştu. Biri içten, diğeri dıştan. Dıştaki yükselti barikata girişi rahatlatıyordu.

Oradaki son saldırı epey yıkıcı oldu, eli mızraklı askerler koyu bir duman arasında, yükseltide ortada kaldılar. Bu kez her şey bitmişti. Ortayı savunan asiler de gerilediler.

O an içlerinde bir yaşama isteği uç verdi. Karşılarındaki bu silahları gören gençlerin çoğu hayatta kalmak istedi.

Bu kritik andaki yaşam isteği insanda belirir ve bir an, içinde uyuyan hayvanı uyandırır. Ölümü istemeyen bu delikanlılar barikatın kurulduğu eve itilmişlerdi. Bu ev canlarını kurtarabilirdi. Bu altı katlı ev de sıkıca kapalıydı. Askerler barikata girmeden önce bir kapı açılır ve yine kapanırdı. Beklenmedik bir şimşek çakışı gibi açılıp kapanan kapı, çaresiz kalan bu gençler için sığınak olabilirdi. Evin arkasında sokaklar ve yollar vardı. Kapıyı vurmaya başladılar, sesleniyor, yalvarıyor, bağırıyorlardı, ellerini birleştirip, dua eder gibilerdi. Kapıyı açan olmadı. Üçüncü katın penceresinden uzanan ölü kapıcının başı, eğlenir gibi bakıyordu onlara.

Enjolras, Marius ve asilerden sağ kalan yedi-sekiz kişi onları savunuyordu. Enjolras askerlere: «Gelmeyin!» diye seslendi. Bir subay onu dinlemedi; Enjolras onu öldürdü. Şimdi barikatın içinde, Corinthe evine dayanmıştı, bir elinde tüfeği, diğerinde kılıcı vardı, meyhane kapısını açmış, düşmandan korunuyordu. Çaresiz bekleşen gençlere:

«Tek açık kapı burada!» dedi.

Onları kendi bedeniyle korudu ve kendi başına bir orduya kafa tutup, onları arkasından geçirdi. Kurtulmak için koştular. Enjolras silahını baston gibi kullanarak kendisine engel olmak isteyen süngüleri itiyordu, kapıdan son olarak o girdi. Müthiş bir andı bu. Askerler de eve girmek istediler, fakat kapı o kadar şiddetle kapandı ki, geçmek isteyen bir askerin beş parmağı sıkışıp koptu.

Marius dışarıda kalmıştı. Merminin biri köprücük kemiğini kırmıştı. Bayıldığını hissetti, düşüyordu. Gözlerini kapatmıştı ki, güçlü bir elin kendisini tuttuğunu hissetti ve tam bayılırken tek düşüncesi sevgilisi oldu:

«Tutsak alındım, beni kurşuna dizerler!»

Enjolras eve sığınanların arasında Marius'ü görmemişti, askerlerin eline düştüğünü sandı. Öyle bir an gelip dayanmıştı ki, uzun uzun düşünecek vakit kalmamıştı. Enjolras kapıyı kapattı, demir kolu indirip sürgüledi. Bu sırada dışarıdaki askerler tüfek kabzalarıyla, itfayeciler baltalarla kapıyı kırmak için zorluyorlardı. Düşmanlar kapının önündelerdi. Meyhaneyi kuşatmışlardı.

Askerler epey öfkeliydi.

Enjolras'ın demin vurduğu topçu subayının ölümü onları epeyce öfkelendirmişti.

Saldırıdan önceki birkaç saat içinde, bazı asılsız dedikodular da dolaşmaya başlamıştı. Asilerin esir ettikleri askerleri sakatladıkları söyleniyordu, meyhanede kellesi kopartılmış bir erin cesedinin olduğunu duymuşlardı. Bu yalanlar, iç savaşlarda çabuk yayılır. Ve yine böyle bir iftira sonraki bir tarihte, Transnonnain Sokağındaki yıkıma neden olacaktı.

Kapı iyice ezildiğinde, Enjolras arkadaşlarına:

«Postu pahalıya satalım!» dedi.

Mabeuf Baba ile Gavroche'un serili oldukları masaya yaklaştı. Kara kefen şal altında ihtiyarla çocuğun cesetleri vardı. Biri büyük, diğeri küçük. Kefenden çıkan bir el masadan sarkmıştı. Bu ihtiyarın eliydi.

Enjolras eğildi ve bir gün önce alnını öptüğü adamın, elini öptü.

Hayatında verdiği ilk öpücüktü.

Uzatmayalım. Barikat Yunan destanlarındaki Thebes Kapısı gibi direnmişti. Meyhane de Saragossa'daki ev gibi. Böylesi direnişler çok kararlıca olur. Bağışlanma ihtimali olmadığı gibi, beyaz bayrakla çıkıp teslim olmak da yoktur. Öldürmek şartıyla ölmek isteyen ölür! Suchet «Teslim olun!» dediğinde, Palafox: «Top ateşinden sonra, bıçakla savaşırız!» demişti.

Meyhanenin ele geçirilmemesi için hiçbir gerekçe kalmamıştı Pencerelerden ve çatıdan sokağa atılan kaldırım taşları, askerleri ezerek, onları iyice delirtmişti; mahzenden ve çatından atılan şeylerle ölen askerler fazlaydı. Hücumun şiddetini, savunmanın şiddeti dengeliyordu. Düşmanlar kapıyı kırıp içeri daldılar. Meyhanede sendelediklerinde ve yerdeki molozlarda tökezlediklerinde içerde kimseyi bulamadılar. Baltayla kırılan merdiven yarı yıkıktı. Birkaç yaralı can çekişerek öldü. Merdivenin başlangıcı olan tavandaki delikten kurşunlar yağdı. Fakat bu ateşleme son cephaneyi de eritti. Her biri ikişer şişe şarap aldı, bu şaraplar Enjolras'ın koruduğu şaraplardı, asiler kendilerini bu şişelerle savundular. Asi, her şeyden silah yaratır. Savaş ve korku içinde tercih hakkına kimse bakmaz. Aşağıda olduklarından o kadar avantajlı sayılmazlardı, fakat saldırganların ateşi korkunçtu.

Tavandaki delikten oluk oluk kan aktı, ölü başlardan kanlar boşalıyordu. Gürültü kelimeyle ifade edilecek gibi değildi, sağırlaştırıyordu.

Olup biteni anlatmaya kelime bulunamaz. Bu cehennemi savaşta çarpışanlar insan değildi. Bunlar devlerle savaşan titanlar da değildi. Bu çatışma artık Homeros destanından çok, cehennemi tanımlayan Dante ile Milton'ın yazılarına uygundu, iblisler saldırıyor, hortlaklar direniyorlardı.

Bu, yabanıl bir vuruşmaydı.

23 AÇ VE SARHOŞ

Askerler ve muhafızlardan yirmi kadarı, birbirlerinin omuzlarına çıkıp, yüzleri gözleri kan revan içinde yukarı çıkmayı başardılar. Öfkeden delirmiş bu adamlar, başlarından akan kandan gözleri görmez halde, yabanıllaşmalardı.

İlk kattaki salonda ayakta duran biriyle karşılaştılar. Yaralı olmayan Enjolras’tı bu, barikat komutanı. Ne cephanesi vardı, ne de silahı. Elinde sadece tüfeğinin dipçiği kalmıştı. Askerlerle arasına bilardo masasını almıştı. Salonun köşesine gerilemiş, dimdik başı ve öfke yağdıran gözleriyle elindeki tüfek artığını hâlâ tutuyordu.

Apansız bir çığlık:

«Liderleri o! Barikat komutanı! Topçuyu öldüren o. Durduğu yerde kurşuna dizelim!»

Enjolras:

«Hadi yapsanıza!»

Elindeki şeyi bir kenara attı ve kollarını birleştirip karşılarına dikildi.

Yiğitçe ölümler sürekli heyecan yaratır. Enjolras kollarını birleştirip göğsünü onlara döndüğünde, salondaki sesler kesildi.

Oreste: Kral Agamemnon’un oğlu. Babasını öldüren annesi Clymenstra’dan intikam almak için öldürmüştür.

Pylade: Oreste'nin kuzeni ve en yakın arkadaşı. Oreste ve Pylade sözcükleri yakın iki arkadaşı anlatır.

Silahsız ve cesur Enjolras’ın ihtişamı bütün sesleri susturmuştu. O değişmez bakışının huzurlu otoritesi, tek bir yara almamış eşsiz, kanlar içinde, alımlı genç adamın etrafında bir saygı havası uyandırıyordu.

Onurunun üstün güzelliği ışıklar saçıyordu. Aradan geçen o katlanılmaz yirmi dört saatten sonra, ne yorgun, ne de yaralıydı. Yüzü pembe, saçları yıldızlar saçıyordu. Belki de harp divanında konuşacak biri, onu şu sözlerle anlatmıştı:

«Aralarında bir asi vardı, ondan Apollon(*) diye bahsediyorlardı.»

(*) Apollon: Güneş Tanrısı. Diğer ismi Phoebe’dir. Güzellik ve ışığın simgesi.

O sırada ona nişan almış bir muhafız silahını indirdi:

«Yüce Tanrım! Bir çiçeğe ateş edecekmişim gibi!»

Enjolras’ın karşısındaki duvara on iki asker dizilmiş, hazır bekliyordu.

Başlarındaki bağırdı:

«Nişan alın!»

Bir subay:

«Durun!»

Enjolras'a sordu:

«Gözlerini bağlayalım mı?»

«İstemem!»

«Topçuyu siz mi vurdunuz?»

«Evet!»

Grantaire uyanmıştı.

Okurun hatırlayacağı üzere, Grantaire bir gün öncesinden beri sarhoştu. Yukarıdaki salonda bir yere oturmuş, başı masada, deliksiz uyumuştu.

Şu eski söze, «Sarhoş-ölü» deyimine alabildiğine uygundu. Kana kana içtiği şaraplar onu sarhoşluğun son sınırına getirmişti. Dayandığı masa işe yaramayacak kadar küçük olduğu için, onu oradan kaldırmamışlardı.

Grantaire eski halindeydi. Göğsü masada, başı kollarına dayalı, bardak ve şişelerle dolu bir masadaydı. Her tarafı üşüyen ayının ve karnı doymuş sülüğün derin ve öldürücü uykusundaydı. Hiçbir şey onu uyandırmamıştı, ne top, ne tüfek. Saldırının sesini bile duymamıştı.

Bazen, top seslerine müthiş bir horultuyla yanıt veriyordu. Bir merminin kendisini uyanma zahmetinden kurtarmasını bekliyordu. Sağında solunda birkaç ceset vardı. İlk anda onu da bu cesetlerden ayırmak imkânsızdı.

Gürültü sarhoşa dokunmaz. Onu sessizlik uyandırır.

Çevresinde yıkılanlar Grantaire'in o uykusunu iyice yoğunlaştırmıştı. Bu sesler ona ninni gibi gelmişti. Fakat şimdi Enjolras'ın çevresini saran o sessizlik, bu ağır uykusunda bir sarsıntıya neden oldu. Doludizgin koşan atların çektiği bir arabanın durması gibi bir etki bırakmıştı. Uyuyanlar uyanır. Grantaire irkilerek uyandı, gerinmek için kollarını açtı, gözlerini oğuşturdu, bakındı ve anladı.

Sarhoşluk yırtılan bir perde gibidir. Yirmi dört saatten beri olan bitenlerden habersiz olan sarhoş, gözlerini açar açmaz, her şeyi anlar. Düşünceler aklına doluşur. Sarhoşluğun geçmesiyle zihni körelten bulut da aralanır ve gerçekler ortaya çıkar.

Bir yerde gizli gibi olan ve bilardo masası arkasında olduğundan Enjolras'la ilgilenen askerler onu fark etmemişti. Çavuş buyruğu yinelemeye hazırlanıyordu, «Ateş» diyeceği sırada, ardından bir ses geldi:

«Yaşasın Cumhuriyet! Ben de isyancıyım!»

Grantaire yerinden kalkmıştı.

Kaçırdığı mücadelenin parıltısı, bir anda gözlerinde ışıdı. Kararlı bir sesle:

«Yaşasın Cumhuriyet!» dedi ve kararlı adımlarla yürüyüp Enjolras'ın yanında durdu.

«İkimizi birden öldürün!» dedi.

Enjolras'a döndü ve yumuşak bir sesle:

«Seninle ölmeme izin verir misin?» diye sordu.

Enjolras gülümseyerek onun elini sıktı.

Gülümseyişi dudaklarından silinmemişti ama silahlar patladı. Sekiz kurşunla yaralanan Enjolras çivilenmiş gibi yaslandığı duvarda durdu. Sadece başını eğmişti.

Grantaire yıldırımla vurulmuş gibi onun ayaklarının önüne düştü.

Hemen sonra askerler evin çatısına sığınan son birkaç adamı da ele geçirmişlerdi. Çatı katında tahta bir kafesin arkasından ateş açtılar.

Mücadele çatı katına değin yükselmişti. Henüz ölmemiş bazı yaralıları pencereden aşağı atıyorlardı. Barikatı oluşturan o kırık posta arabasını düzeltmeye çalışan iki asker tavan arasından seken kurşunlarla ölüp arabanın üstüne yığıldılar.

İşçi ceketli, karnından yaralı bir genç yerde can çekişiyordu. Bir askerle bir asi birbirlerine kenetlenmiş gibi, çatının kiremitlerinden düştüler. Birbirlerini bırakmak istememişlerdi. Aynı çarpışma mahzende de devam ediyordu. Haykırışlar, silah atışları, korkunç didişmeler. Sessizlik. Barikat düşmüştü.

Askerler oradaki evleri aramaya başladılar ve kaçanları yakaladılar.

24 ESİR

Marius esir düşmüştü. Jean Valjean'ın esiriydi.

Bayılarak düştüğünde, boynundan tutan el, Jean Valjean'ındı.

O da çatışmaya canını tehlikeye atıp girmişti.

O olmasa yaralılarla ilgilenen çıkmazdı. Onun araya girmesiyle düşen asiler revir gibi kullanılan salona taşınıyor ve pansumanı yapılıyordu. Boş kaldığında barikatı onarıyordu. Fakat hiç kimseye saldırmamış, kendisini savunmak için bile ateş açmamıştı. Yaralı da değildi, birkaç sıyrığı vardı. Mermiler onu beğenmemiş olmalıydı. Barikata gelirken eğer canına kıymayı düşündüyse başarılı sayılmazdı. Fakat dine ters olan canına kıymayı düşünmüş olduğuna inanmıyoruz.

Savaşın o kesif dumanı arasında Jean Valjean Marius'ü görmüyor gibiydi, ama gözü sürekli ondaydı. Marius bir mermiyle yere devrildiğinde, bir kaplan gibi üstüne atılmış ve onu alıp yüklenmişti.

Saldırı o kadar şiddetliydi ki, Enjolras ile meyhane kapısına saldıranlardan hiçbiri Marius'ü taşıyan Jean Valjean'ı görmedi. Adam onu barikatın ve Corinthe Meyhanesinin arkasındaki çıkmaza götürdü.

Okur, hatırlar, sokak orada bir açı oluşturuyor, kurşunlar buraya denk gelmiyordu. Her yangında uzak bir oda vardır, en fırtınalı denizde bile, bir burnun arkasında, sakin bir yer bulunur. Barikatın yaratığı bu iç üçgende Eponine son soluğunu vermişti.

Jean Valjean durdu ve Marius'ü yere uzatıp, arkasını duvara verip bakındı.

Her şey kötüydü.

Şimdilik birkaç dakikalığına, bu duvarın arkası bir sığınak olabilirdi, fakat bu cehennemden nasıl sıyrılacaklardı? Jean Valjean geçmişi düşündü, sekiz yıl öncesine.

Cosette'le beraber Javert ve adamlarından kaçtıkları o geceyi. Nasıl sağ çıkabilmişti? O zaman bile zor olan koşullar şimdi umutsuzdu. Kaçıp kurtulmanın çaresi yoktu. Tam karşısında sessiz, altı katlı bir ev yükseliyordu. Evde, başı pencereden sarkan ölü dışında kimse yoktu. Sağda Petite-Truandrie Sokağını kapatan o basık barikat vardı. Bunu geçmek kolaydı, ama sonra, duvarın arkasından sivrilen süngülerin parıltısı seçiliyordu.

Burada bekleyen asker müfrezesiydi. Barikatı geçmek kurşun yağmurunu göze almaktı. Solda savaş meydanı vardı. Ölüm duvar arkasında, pupusudaydı.

Nasıl davranmalıydı?

Sadece bir kuş oradan kurtarabilirdi onları.

Derhal bir karara varmalı, bir kaçış yolu bulmalıydı. Birkaç adım berisinde çarpışıyorlardı. Ama neyse ki hepsi aynı yere yönelmiş, meyhane kapısına birikmişlerdi. Askerlerden biri başını geriye çevirecek olsa, işi bitikti.

Jean Valjean karşısındaki eve, yanındaki barikata baktı. Sonra, umutsuzca, gözleriyle yerde bir delik açmak ister gibi yere baktı.

O kadar inatla bakmıştı ki, şu can çekişme içinde bir şeyin belirginleştiğini görür gibi oldu. Gözlerinin gücü arzusunu gerçek kılmıştı. Birkaç adım ileride, kırık kaldırım taşlarıyla yarı saklı bir demir ızgara gördü. Kalın demirlerden yapılı bu ızgara birkaç arşın büyüklüğündeydi. Hemen yanındaki taşlar sökülmüş olduğundan, ızgara da kapalı gibi görünmüyordu. Çubuklar arkasında karanlık bir boşluk, bir ocak bacası ya da bir sarnıç ağzına benzeyen bir ara gördü. Jean Valjean ileri atıldı. Firar ustalığı, hemen beynini aydınlattı. Taşları aralamak, demir parmaklığı çıkarmak, hareketsiz Marius'ü yüklenmek ve bu yükle yerin dibine, fazla derin olmayan o kuyuya inmek çok az vaktini aldı. Bir dev gücü ve bir kartal hızıyla giriştiği bu kaçıştan sonra, kendisini yerin altında, üç metre derinlikte, taşlı bir yolda buldu.

Jean Valjean üzerinde baygın Marius'le kendisini bir yeraltı galerisinde buldu.

Burada bitimsiz bir sessizlik vardı; gece.

Derken, o manastır bahçesine duvardan atladığı gecenin duygularını hatırladı. Fakat bu kez kollarındaki Cosette değil, Marius'tü.

Saldırıyla ele geçen meyhanedeki gürültüleri işitmez oldu.

İKİNCİ KİTAP LEVİATHAN'IN(*) BAĞIRSAĞI

(*) Leviathan: incil'de geçen canavar, korkunç bir hayvan.

1 DENİZİN ÖRSELEDİĞİ TOPRAK

Bu şehir yılda yirmi beş milyonu suya atar. Bu simge anlamında değildir. Nasıl peki? Gündüz, gece. Ne için? Hiç için. Hangi düşünceyle? Düşünmeden. Ne diye? Hiçbir şey için. Neyiyle? Bağırsaklarıyla. Bağırsakları nelerdir? Lağım.

Yirmi beş milyon derken abartmıyoruz, istatistik sonuçlar bunlar.

Epey uzun araştırmalardan sonra bilim en bitek en etkin gübrenin insan dışkısı olduğunda birleşti. Eklemeliyiz ki Çinliler bunu bizden önce biliyorlardı. Her Çinli köylü, şehre giderken, omuzlarına asılı kamıştan sarkan iki kova dolusu, pislik dediğimiz atıkları götürür, insan atığı sayesinde Çin'de toprak hâlâ İbrahim Peygamber dönemindeki kadar taze ve bitektir. Çin'de buğday yüze yirmi verir. Hiçbir hayvan gübresi, bir başşehir gübresiyle yanşamaz. Büyük şehir, en büyük gübreliktir. Tarlayı işlemek için şehri kullanmak epey başarılı bir uygulamadır. Bizim altınımız gübreyse, gübremiz de altındır.

Altın olan bu gübreyle ne yaparız? Bunu uçuruma atarız. Epeyce para harcayıp yabanördekleri, fırtınakuşları ve penguen dışkıları toplamak için gemiler yola çıkarılır, fakat elimizin altındaki bu gömüyü sulara fırlatmaktan çekinmeyiz. Dünyanın çıkardığı insan ve hayvan atığı, suya atılacağına toprağa sunulsa, dünyayı doyururdu.

Sokaklardaki döküntüler, geceleri sokaklara sürülen şu çamurlu fıçıları, kaldırımın bizden sakladığı şu yeraltı lağımlarının ne olduğunu düşündünüz mü? Çiçekli çayırlar, yeşil otlar, kekik ve adaçayı, bu av ve davar, bunlar akşamleyin doymuş öküzlerin sevinçli sesleri, hoş kokulu saman, masanızda taze ekmek, damarlarınızda kan, sağlık, sevinç ve hayat. Evet işte sürekli bir değişim halinde olan yaradılış, böyle ister. Dünyada biçim değişikliği, gökyüzünde ruh değişimi.

Bütün bu insan atıklarını büyük bir potaya akıtın, bereket fışkıracaktır. Ovaların gıdası insanların gıdasıdır.

Sizler, bütün bu serveti kaybetmek, beni komik ve ahmak bulmakta özgürsünüz, ama bu da sizin cehaletinizin eseridir.

İstatistiklere göre, Fransa her yıl, nehir ve dereleri yoluyla Atlantik Okyanusuna yarım milyarlık bir yatırım yapmakta. Bunu göz önüne alın, şu beş yüz milyonla bütçe masrafları kapatılabilir. İnsanın ustalığı yanlışa yönetildiğinden, şu beş yüz milyonu çöpe atmayı seçer. Lağımlarımızın o kusmukları damla damla ırmaklara, ırmakların kusmukları dalga dalga okyanuslara götürdüğü halkın özüdür.

Şu lağımların her hıçkırığı bize bin franga gelir. Bunun da iki sonucu var, toprak yoksullaşıyor ve su zehirleniyor. Tarlalar açlık ve ırmak hastalık üretiyor.

Thames Nehrinin Londra'yı zehirlediği kesin.

Paris'e gelince son yıllarda birçok lağım ağızlarını son köprünün akış tarafına taşıdılar. Çift borulu emme düzeni olan subaplı ve pistonlu bir aygıt, insan ciğeri gibi

soluyan bir dizge, kırlardaki saf suyu şehirlerimize ve o zengin suyunu tarlalara ulaştırabilir. İngiltere'nin birçok bucağında kullanılan yöntem olumlu sonuçlar vermiştir. Böyle bir yöntem hem bizim beş yüz milyonu boşa harcamamızı önleyecek, hem de tarlalarımızı bitek yapacaktır. Bunu düşünen yok.

Bugünkü yöntem iyilik yaptığını sanıp fenalık etmekte. Düşünce belki iyi, sonuç kötü. Şehirleri temizlediklerini sanırken, zarar veriyorlar. Lağım bir yanlış anlamadır. Fakat diğer ülkelerde uygulanan o akçalama yöntemiyle, çift görevli boşaltma yöntemi kullanılacak olsa, aldığını veren toprak ürünleri en azından artacak ve sefalet sorunu da ortadan kalkacaktır. Buna bir de parazitlerin yok edilmesi eklendiğinde sorun kalmaz.

Fakat şimdi toplumsal servet nehre ve oradan denize akıyor. Akma doğru bir söz, yani savurganlık. Avrupa işte bu yoldan iflasa gidiyor.

Fransa'ya gelince demin onunla ilgili sayıları söyledik. Paris, Fransa nüfusunun yüzde yirmi beşini kendinde toplar, demek Paris gübresi en iyisi. Bundan dolayı Fransa'nın her yıl savurduğu yarım milyon içinde Paris'in kaybını yirmi beş milyon olarak hesaplayabiliriz. Bu servettir, bunu yoksullara yardım ya da eğlence olarak kullanmakla Paris'in ihtişamı çoğalırdı. Ama şehir bunu çirkeflere harcıyor. Biz de bundan yola çıkıp, Paris'in en önemli savurganlığının, en muhteşem ziyafetinin, şenliğinin, bol keseden altın dağıtımı, fiyakasının, lüksünün ve eşsizliğinin lağımı olduğunu hemen belirtebiliriz.

Geleceği görmekten uzak bir politikanın sonucu. Her birinin refahını suda boğuyorlar. Paris servetini suya atıyor. Halkın servetini koruyabilmek için, Saint-Cloud ağlarına ihtiyaç var.

İktisadi açıdan durumu özetleyebiliriz: Paris delik sepet.

Paris, bu başşehir patronu, her ulusun kopyalamaya heveslendiği ışıklı diyar. İedal metropolü, hamle, deney vatanı, sanat merkezi, ulus şehir, geleceği oluşturacak kovan. Babil ile Corinthe'in birleşimiyle oluşan güzel kentin, bir Çinli köylüce küçümseneceğini söyleyebilir misiniz?

Paris'e öykünün, batarsınız.

Delice ve vakti bilinmeyecek denli eski bir savurganlıkta Paris kendi kendine öykünüyor.

Bu saçmalık yeni sayılmaz. Bu genç bir ahmaklık değildir. Eskiler de çağdaşlar gibi yaparlar. Liebig: «Roma lağımları Romalı köylünün refahını yuttu » der. Roma kırsalı Roma lağımında iflas ettikten sonra, Roma İtalya'yı bitirdi ve İtalya'yı lağıma buladıktan sonra buraya Sicilya ve Sardalya Adalarını attı ve sonra da Afrika'yı ekledi. Roma lağımı dünyayı yuttu. Bu çirkef, şehre ve dünyaya zarar verdi. Sonsuz şehir, derinliği bilinmez lağım.

Böylesi şeyleri başkalarına olduğu gibi Roma örnek vermişti. Bu örneği Paris de sürdürdü, en zekilerin ahmaklığına battı.

Sözünü ettiğimiz şeyin ihtiyaçları için, eklemeliyiz ki Paris'in altında başka bir Paris var: Lağımlar Paris'i. Buranın da sokakları, mahalleleri, meydanları, çıkmazları vardır. Bu

da insandan uzak bir bataktır.

Beğenmek yanlış olur, büyük bir ulusa iltifat etmek doğru olmaz, çünkü ululuk yanında yüz karası da vardır.

Paris gücünün mührü bu, şehrin büyük batakhanesi anıtlar arasında bunu gösterir, insanlıkta Machiavel, Bacon ve Mirabeau gibilerin insanlık ülküsünde oluşturdukları o eşsiz tiksindiriciliği.

Göz yeraltını görebilse, Paris'in zemininde kocaman bir «madrapor»(*) görürdü.

(*) Madrapor: Yeraltındaki kalker polipleri.

Bu kocaman antik şehrin altında, bir süngerin yüzeyindeki girinti ve çıkıntılardan daha fazlasına rastlanır. Kendilerince bir mahzen oluşturan o yeraltı mezarlarına değinmeyeceğiz, hele o gaz boruları, o müthiş boru donatımı ve şehrin çeşmelerine su götüren borular.

Lağımlar sadece Paris'te akan Seine Nehrinin iki kenarında gölgeli bir şebeke oluşturur. Bir dehliz.

Orada, o nemli siste, Paris'in bir ürünü daha vardır: Fare.

2 LAĞIMIN HİKÂYESİ

Şehrin kapağını kaldırdığınızı düşünün. Lağımların yeraltına kuşbakışı, her iki kıyıda, nehre aşılanmış iki büyücek kol oluşturur. Sağdaki kıyıda kuşağı oluşturan lağım bu kolun bedeni olur, ikinci derecedeki dallarda çıkmaz sokakları vardır.

Bu üstünkörü bir benzetmedir, çünkü yeraltı dallanmalarının bildik açısını oluşturan sağ açıya, normal bitkilerde nadiren rastlanır.

Bu tuhaf geometrik plana dair anlaşılır bir fikir edinmek isteyen kişi, bir gölge fonunda karışık bir Doğu alfabesi düşünsün, bunların biçimsiz harflerinin birbirlerine bağlı olduklarını da hesaba katacak olursa, anlatmak istediğimiz şeye dair bir fikri olur.

Yeraltı bataklıkları ve lağımlar, ortaçağda epeyce rol oynamıştı, genellikle Bizans imparatorluğu ile Eskidoğu ülkelerinde. Buradan veba çıkması gibi, zorbaların mezarı da oluyordu. Ölümün canavar beşiği sayılan, bu döküntülerin yatağını dinsel bir korkuyla izlerdi bakanlar. Benares'deki çirkef yuvası, Babil'deki aslanların çukuru ölçüsünde tehlikelidir. Eski İbrani kitaplarına bakılırsa Téglath-Phalasar, Ninova bataklığı üzerine yemin içermiş. Jean de Letde Munster lağımından sahte ayı doğurdu, Kekscheb'in lağım kuyusundan onun Doğulu benzeri Mokanna, Horason'ın peçeli peygamberi sahte güneşini doğdurtmuştu.

İnsanların hikâyeleri lağımların hikâyesine benzer. İşkence merdivenleri Roma'yı anlatmıştır. Paris lağımı epey müthiş bir şey olmuştur. O hem mezar, hem sığınak oldu. Cinayet, zekâ, toplumsal direniş, vicdan özgürlüğü, düşünce, hırsızlık insan kanunlarının kovaladıkları bu çukurda saklanmıştır. XIV. yüzyıldaki savaşçılar XV. yüzyıldaki sokak serserileri, XVI. yüzyıldaki Protestanlar, XVII. yüzyıldaki Morin yanlıları, XVIII. yüzyıldaki ateşçiler. Daha yüz yıl önce, geceleyin oradan bıçaklı caniler çıkıyordu,

kovalanan hırsız oraya giriyordu. Ormanlarda mağara olması gibi, Paris'in de lağımı vardı. Şu Galyalı dilenciler, lağımı Mucizeler Avlusu'nun bir ofisi gibi görmüşlerdi. Geceleyin bu ayak takımı, bu hırsız ve serseri topluluğu, yatak odasına girer gibi bu lağıma girerdi.

İşyerleri Vide-Gousset(*) Çıkmazı ve Coupe-Gorge(**) Sokağı olanların geceleri bu lağımlarda barınmaları olağandı.

(*) Vide-Gousset Sokağı: Fransızca bir kelime oyunu. «Kese boşaltan» anlamında.

(**) Coupe-Gorge: Boğazkesen anlamında. Hırsızlar ve caniler.

Bunlar arkalarında sayısız anı bırakmışlardır. Bu tenha dar koridorlarda sayısız hortlak vardır, her yerde kokuşmuşluk ve pislik, her yerde açık bir ızgara önünde Villon ile söyleşen Rabelais.

Paris lağımı, bütün tüketimin, bütün deneylerin randevu yeri gibidir. Ekonomi politik burada döküntüler bulur, toplumsal felsefe burada karanlık bir düşünceyi aydınlatmaya uğraşır. Lağım şehrin vicdanıdır. Her şey oraya yönelir, orada karşılaşır. Bu renksiz yerde gölgeler vardır, fakat sır yoktur. Pislik yığınının tek özelliği sahtekâr olmamasıdır. Orada saflık vardır. Basile'in maskesini görürsünüz ama altından kartonu çıkar. Sicimleri ve içini olduğu gibi seçersiniz ve dürüst bir çamurla vurgulanmış olduğunu görürsünüz.

Onun yanı sıra Scapin'in(*) yalancı burnuna rastlarsınız. Uygarlığın olanca atığı, işlerini yaptıktan sonra bu gerçekler çukuruna yuvarlanır, orada batar, yayılır da. Bu yayılma bir itiraftır.

(*) Scapin: Moliere'in komedilerinde sürekli efendisi için yalan söyleyen uşak.

Orada sahne yoktur. Pislik gömleğini sıyırır, eşsiz bir çıplaklık, hayal ve imgeleri de kaçırır. Biten bir şeyin tekinsiz yüzünü alan şeyden başkasına burada rastlayamazsınız. Burada kırık bir şişe sarhoşun geçtiğini fısıldar, delik sepet, uşağı anlatır.

Caiphe'in balgamı Falstaff'ın kusmuğuna denk gelir. Kumarhaneden gelen altın para, ihtiyar adamın kendisini astığı ipe karışır. Karnaval gecesi, Operada dans eden pullu bir eteğe sarılı mosmor bir dölüt görülür, insanları yargılamış yargıç başlığı, Margoton'un saten etekliğiyle burada yüzer. Bu, kardeşlikten öte bir içlidışlılıktır. Boyalı olan her şey orada birbirine karışır. Pisliğin bu içtenliği hoşumuza gider, dinlendirir, insan ömür boyu hükümet kararlarının gerekçelerini, andları, siyasal bilgelik, insani adalet, durum güçlükleri, satın alınmaz yargıçların sahte havalarını izledikten sonra, bir lağıma dalıp, bu durumlarla uyum sağlayan yerde ferahlar.

Lağım bir öğreticidir. Değindiğimiz gibi, tarih lağımdan geçer. Saint-Barthelemy katliamları kaldırım taşlarından damla damla sızar. Siyasal tartışmalar, ve dinsel katliamlar uygarlığın bu dehlizinden geçer ve ardında ceset bırakır.

Burada XI. Louis ile Tristan'ı I. François ile Duprat'yı, IX. Charles(**) ile annesi Catherine de Medicis'i, XIII. Louis ile Richelieu'yu, Louvois'yi Letellier'yi. Hébert ve Maillard'ı görebilirsiniz. Orada hepsi de toplanmış, taşlara bulaşan kan lekelerini temizlemek için tırnaklarıyla kazarlar. Bu tavan altında hortlakların süpürge sesleri duyulur. Köşelerde kırmızı ışıltılar vardır. Kanlı ellerin temizlendiği müthiş bir su

şırıldar.

(**) IX. Charles: Annesi İtalyan asıllı Catherine de Medicis'in üstelemesiyle soykırım sayılan Saint-Barthelemy'i başlattı.

Sosyal gözlemci, bu gölgelere karışmak zorundadır. Bunlar laboratuvarıdır onun. Felsefe düşüncenin mikroskobudur. Her şey onu kaçırmak ister, fakat hiçbir şey onun dikkatinden kaçmaz. Oyalanmak işe yaramaz, aslında böyle yapmakla insan neyi gösterir? Utancı. Felsefe da namuslu bakışlarla fenalığı izler ve onun sonsuzda kaybolmasını engeller. Pılı pırtıdan saray giysisini, giysiden kadını yaratır. Lağımdan şehir kurar. Cam kırığından billur testiyi oluşturur. Bir parşömendeki tırnak izinden Yahudi mezhepleri arasındaki farkları görür. Kalanlardan iyiyi, kötüyü, sahteyi, yalanı, kan lekesini mağaradaki mürekkep damlasını, genelevin içyağı bulaşığını, çekilen acıları, ayartılmaları, kusulan sefahatları, alçalan insan ruhunun edindiği potlukları. Roma hamalının ceketi üzerinde Messalina'nın(*) dirsek darbesiyle oluşan o lekeden yüzyıllardan beri kalan her şeyin asıl yüzlerini görür.

(*) Messalina: imparator Neron'un eşi. Ünlü bir fahişe. Messalina fuhuşun simgesidir.

3 BRUNESEAU

Ortaçağda Paris lağımı efsane gibiydi. XVI. yüzyılda, II. Henri başarısız kalan bir sondaj yaptırmayı denedi. Bir asır önce Mercier'e bakılırsa, kendi kendine bırakılan çirkef istediği biçime gelmişti.

Siyasal atışmalara, kararsızlıklara ve araştırmalara bırakılan Paris bu haldeydi. Uzun süre bu ahmaklığı sürdürdü. Epey sonraları, 1789'da aklı işlemeye başladı. O eski çağlarda burası fazla zeki sayılmazdı, ne maddi, ne de manevi açıdan işlerini götüremiyordu. Yolsuzluklardan uzak durmayı bilmediği gibi, çöplerini de temizlemiyordu. Her şey bir engel oluyor, her şey sorun oluyordu. Mesela, lağım herhangi bir plana uymuyordu. Şehirde yolunu bulmak nasıl güçse, lağımda da kaybolmak işten bile değildi. Özetle, dillerin karışıklığının yanında, mahzenler de birbirine karışıyordu. Dedale(*), Babel'e taş çıkartıyordu.

(*) Dédale: Yunan mimar. Girit Adasındaki labirenti yaptı, içiçe geçmiş sokaklara «dedale» denir.

Paris lağımının taştığı da olurdu. Kıymeti bilinmeyen Nil'in kabarması gibi. Korkunç olan lağımların tıkanıp taşmalarıydı. Uygarlık bazen yediklerini hazmedemezdi, o zaman bataklık şehrin boğazına yükselirdi ve Paris'in ağzından berbat kokular çıkardı. Lağımla vicdan azabının benzerliklerinin iyi yanları vardı, Şehir, çamurunun bu kadar küstah olmasına kin duyuyordu. Pisliğin geri tepmesini aklı almıyordu. Onu daha sakin kovmalıydı.

1802 kanalizasyon taşkını, seksen yaşını süren Parisliler için yeni sayılır. Çirkef, haç biçiminde, Victoires Meydanında, XIV. Louis heykelinin ayağının önünden başladı. Champs Elyesses'deki iki lağımı da taşıp Saint-Honorée Sokağına girdi. Saint-Florentin lağımı da aynı isimli sokağı kaplamıştı. Sonnerie lağımı PierreaPoisson Sokağına yayıldıktan sonra Champs Elyesses Caddesinde, otuz beş santimlik yüksekliğe ulaştı ve aynı günü öğlen, aksi yönden tepip Seine Nehrinin tahliye ağzından Mazarine, Echaudée,

Marais Sokaklarına girerek yüz dokuz metrelik bir uzunluğa erişti. Ünlü şair Racine'in evinin kapısında durdu ve böylece kraldan çok şaire saygı gösterdiğini gösterdi. Saint-Pierre Sokağında epeyce yükseldi. Oluk ağzından taş basamaklar üstüne yarım metre değin yükseldi, Saint-Sabin Sokağında, iki yüz otuz sekiz metrelik bir yeri kaplayıp en geniş akıntıyı oluşturdu.

Yüzyılımızın ilk yıllarında Paris lağımı gizemli bir yerdi. Çamur sürekli kötü bir üne sahiptir, fakat burada onun ünü korkuydu. Paris altında korkunç bir galeri olduğunun farkındaydı.

Thébes şehrinde, yedi-sekiz metre boyunda, kocaman kırkayakların kaynaştığı ve Behomoth'e banyo hizmeti görecek korkunç bir bataklık. Lağımcılar bile ayaklarında su geçirmez çizmeleriyle belirli yerlerden ileri gitmeye cesaret edemezlerdi. O günlerde, Saint-Poix ile Créqui markisinin kardeş gibi birleştiği çamur arabalarının lağıma akıtıldığı çağlardı o çağlar. Temizliği yağmurlara bırakmışlardı, yağmursa süpürmekten çok, yolların tıkanmasına neden oluyordu. En azından, eski Roma, çirkef yığınına şiirsel bir isim vermiş, **Gémonies** demişti, ama Paris, kendi lağımına haraketler edip ona «mis kokulu delik» derdi. Bilim ve batıl inançlar ondan iğrenmek için elele vermişlerdi. Bu «pis koku deliği» esnafa olduğu gibi sağlığa da mikrop yayıyordu. Muffetard lağımının çirkefleriyle Moine Bourru'nin meydana çıkmasına neden olması gibi, Marmousetler'in(*) cesetleri de bu lağıma atılmıştı. Fagon, 1685 yılında Paris'i kasıp kavuran sıtmanın nedenini bu lağımlarla ilişkilendirir. Marais lağımının o kocaman ağzı 1833 yılına kadar Saint-Louis çıkışında «Messager Galant» plakası karşısında açık kalmıştı. Morrellerie Sokağının lağımları vebasıyla ünlüydü. Dev dişlerine benzeyen sivri demir çubukla mazgalıyla bu lağım insanların üstüne alev yağdıran bir canavar gibiydi. Halkın hayal gücü, şu karanlık Paris bulaşık çukurunu, gizemli bir sonsuzlukla karıştırırdı. Bu iğrenç yerleri gezmek polisin aklına gelmezdi. Fakat bunu yapmak için bir gönüllü başvurdu. Bu lağımda kendisini keşfedecek bir Christophe Colomb bulacaktı.

(*) Marmouset: Sıradan adamlar. VI. Charles'in danışmanları. Kral çıldırdıktan sonra Burgonya Dükü, çok usta yönetici olan bu adamları sürgüne gönderdi.

1805 yılında bir gün İmparator Napoléon'un Paris'te az göründüğü gününde, içişleri bakanı, imparatoru sabahleyin ziyaret etmişti. Carroussel'de bir kılıç sesi duyuluyordu, Napoléon'un kapısında yiğitler toplanmışlardı. Büyük Cumguriet ve Büyük imparatorluğun cesur savaşçıları, Rhin, Escaut, Adige ve Nil(**) kahramanları, Joubert'in Desaix'in, Marceau'nun, Hoche'un, Kleber'in arkadaşları , Almanya'da, İtalya'da Mısır'da utku üstüne utku kazanan Napoléon'un general ve mareşalleri. İmparatorun bütün ordusu Tuilleries Sarayı önünde toplanmıştı. İmparatorluğun en görkemli dönemiydi Austerlitz kazanılmış, Marengo utkusu yoldaydı.

(**) Rhin, Escaut, Adige, Nil: Nehir isimleri.

Bakan, imparatora yaklaşmış ve kendisini saygıyla selamlayıp:

«Majesteleri,» demişti, «demin imparatorluğunuzun en cesur adamıyla tanıştım.»

İmparator:

«Kim o?»

«Bir şey yapmak istiyor, Majeste...»

«Ne?»

«Paris lağımlarını dolaşacak!»

Adamın ismi Bruneseau idi.

4 BAZI DETAYLAR

Ziyaret gerçekleşti. Bu sahiden korkunç bir gezinti oldu. Veba ve boğulmaya karşı gece savaşı. Aynı zamanda bir keşif gezisi de. O seferden kalanlardan biri, genç ve epey cin bir işçi, çocuk yaşta yaptığı bu geziden Bruneseau'nun raporuna yazmak istemediği bazı detayları aktardı. O dönemde mikrop öldürücü dezenfektan ilaçlar epey yetersizdi. Bruneseau, o yeraltı galerilerinde, birkaç metre gittikten sonra işçilerden sekizi daha fazla yürümeyi istemediler. Operasyon epey karmaşık olduğu için, bu keşif müthiş bir yürek gerektiriyordu. Temizlemek, aramak, su girişlerini parmaklıkları, lağım ağızlarını incelemek gerekirdi. Su kollarını saymak, belirli yerden ayrılan akıntıları işaretlemek, bazı havuzları ölçmek, ana lağıma bağlı küçük lağımları saptamak, galerinin derinliğini tavan altının ve ark tabanının enini ve her su girişinin düzeyini ölçmek, hem lağım ark tabanını, hem de, sokak zeminini ölçmek gerekliydi. Güç bela gidiyorlardı. Çoğu zaman iniş merdivenleri birkaç metrelik balçığa saplanırdı. Bu pislik içinde, fenerler ölü gibi ışık verirdi. Zaman zaman, bir lağımcıyı, kokudan bayılan bir lağım işçisini yukarı taşımak gerekiyordu. Zemin çökmüş, basamaklar yıkılmış, lağım dipsiz bir uçurum olmuştu. Bir ara ayaklar yere sağlam basmaz oldu, bir işçi yok oluverdi, onu zorlukla çıkardılar. Fourcroy'nun önerisine uyup yer yer, epey temiz köşelerde, geniş kafesler içinde reçineye batırılmış üstüpüler yakıyorlardı.

Bazı yerlerde, duvarlar tuhaf kabarcıklarla dolmuştu, ur gibi kabartılar. Bu soluk kesici yerde taşlar bile hasta gibiydi.

Keşif gezisinde Bruneseau akıntıya karşı yürüdü. Grand Hurleur su dağıtıcısının iki kolunun sapağında 1550 tarihini okudu. Bu taş Kral II. Henri tarafından görevlendirilen Philbert Delorma'un ulaştığı yerdi. XVI. yüzyılın mührünü basmıştı.

Daha ötede, XVII. yüzyıl işçiliğini Ponceau kanalıyla Vieille du-Temple Sokaklarının tam altında buldu adam, bunlar 1600 ile 1650 yılları arasında yapılan tonozlardı. XVIII. yüzyıl da burayı imzalamıştı. Toplayıcı kanalın batı kesimindeki duvarlarla kubbeydi bu. Bu iki kubbe özellikle daha az eski olan, 1740'ta yapılan kubbe, 1412 yılında yapılan kemer duvarlarından çok daha oyuk ve eskiceydi. 1412 yılında, Menilmontant'dan akan o duru su deresi, Paris'in ana lağımı mertebesine yükselmişti. Bu da kralın başhizmetçisi rütbesine çıkan bir köylünün yükselişi gibiydi. Lebel'e dönüşen Gros-Jean gibi.

Özellikle, Adliye Sarayının altında petek gözlerine benzeyen lağımda yapılmış eski zindan kalıntıları vardı. Bu hücrelerin birinde demirden bir pıranga duruyordu. Hücrelerin tümünün kapılarını ördürdüler. Bazı olağanüstü şeyler de oldu. Mesela, 1800 yıllarında Paris Hayvanat Bahçesinden kaçan bir orangutanın iskeleti.

Orangutanın kayboluşu, aynı günlerde Bernandins Sokağında şeytanın görünmesiyle ilgiliydi. Zavallı hayvancık kaçmak isterken lağımda boğulmuştu.

Arche-Marion'a varan, uzun galerinin hemen altında, iyi korunmuş bir sepet herkesin ilgisini çekti. Lağımcıların cesurca karıştırmayı başardıkları balçıkta değerli takılar çıkıyordu. Altın ve elmaslar, gümüş ve değerli taşlar, eski zaman paraları. Bu lağıma batmayı göze alacak bir dev, çağların servetini toplamış olurdu. Temple Sokağı ile Sainte-Avoye Sokaklarının oluşturduğu kavşakta, Protestanlar döneminden kalma epey değerli bir bakır madalyon bulunur. Madalyonun bir yüzünde, başında Kardinal şapkasıyla bir domuz, diğer yüzünde başında bir Papalık tacı olan bir kurt vardı.

En şaşılası ve akla ziyan rastlantı ana lağımın ağzındaydı. Bu ağız eski zamanlarda demir bir parmaklıkla kapatılmıştı. Parmaklıktan menteşeler kalmıştı sadece. Menteşelerin birinde bir kumaş parçası vardı. Bruneseau el lambasını yaklaştırıp bu bezi inceledi. Bu epey ince bir patiska parçasıydı.

En sağlam yerinde yedi harfin, LAUBESP harflerinin üstünde bir arma vardı. Taç bir markilik tacıydı, bu yedi harf de LAUBESPİNE olmalıydı. Bu patiskanın Marat'nın kefeninden yırtılan bir parça olduğu çıktı ortaya. Marat gençliğinde epey aşk serüvenleri yaşamıştı. Artois Kontunun sarayında ahırlar veterinerliğini yaptığı yıllarda. Öldüğünde, evinde buldukları en değerli çamaşır olduğundan, onu asil bir hanımdan kendisine kalan bu çarşafta görmüşlerdi. Öldüğünde ihtiyar kadınlar mezarı için bu aşk kalıntısını kundaklamışlardı. Kösnünün izlerinin kaldığı bu güzel çarşaf Halkın Dostu'na kefenbeziydi.

Bruneseau yürüdü. O paçavrayı bıraktı. Belki saygı, belki de hoşgörü. Marat her ikisine de layıktı. Kaderin damgaladığı bu kumaşa dokunmaya cesaretleri yoktu.

Paris'in bu yeraltı lağım kanallarını dolaşmak 1805'ten 1812'ye dek sürdü. Bruneseau bir yandan dolaşıyor, beri yandan önemli işleri belirtiyor, yönetiyor, bitiriyordu. 1808 yılında Ponceau Sokağındaki ızgarayı alçalttı, birçok yeni kollar açıp, lağımı 1809 yılında Saint-Denis Mahallesinde Froid-Manteau Sokağıyla Salpetriere'in altından innocentslar çeşmesinin altına değin ilerletti.

1811'de Neuve des Petits-Peres Sokağı, Mail Sokağı, Echarpe Sokağı ve Kraliyet Meydanının altına değin uzattı. 1812 yılında La paix Sokağının altından La Chaussée Caddesinin altına.

Aynı zamanda lağımı mikroplardan temizliyor ve bütün şebekeyi yeniliyordu. Çalışmalarının ikinci yılında Bruneseau'ya damadı Nargaud da katıldı.

Böylece, bu yüzyılın başında eski sosyete lağımlarını temizleterek, onları daha sağlıklı hale getirdi. En azından lağımlar iyice temizlenmişti. Paris'in eski kanalizasyonu girintili çıkıntılı, çatlak taşlı, yarık ve hendeklerle dolu, tuhaf, yabanıl, karanlık bir boşluktu. Geçmişe bakıldığında şehir lağımından akılda kalan bunlar oldu. Her yönde ayrılan dallar gibi kollar, hendeklerin birleşmeleri, sapaklar, duvarlarda balgamlara benzeyen sızıntılar, tavanlardan damlayan çamurlar, gölgeler hiçbir şey bu eski yeraltı definesinin dehşetini anlatmaya yetmez.

Bir daha söyleyelim: Burası çok eski yıllardan kalma bir lağımdı.

5 İLERLEMELER

Bugün artık lağım temiz ve kusursuzdur. İngiltere'de saygın sözünün anlamına epey denk düşer. Danıştay üyeliğine yükselen bir taciri andırır. Burada göz bile çevreyi seçer. Çamur ve balçık iyi davranır. İlk bakışta burası, eski zamanlarda, mutlu günlerde halkın kralını ve prenslerini sevdiği o günlerde epey yaygın olan ve kralların kaçmasına uygun olan bir yere benzer. Bugünün lağımı çağdaş bir kanalizasyonun ürünüdür. Burada biçem epey sadedir. Şiirde artık istenmeyen klasik on iki heceli dizeler gibi mimariye sığınmışlardır. Bu klasik biçem, bu karanlık tavan altındaki galerinin bütün taşlarına karışmış gibidir. Her su deliği bir kemerdir.

Günümüzde lağım da epey resmi bir ifade aldı. Polis raporlarında bile saygıyla söz ediliyor ondan.

Belediye dili de, onu ağırbaşlı ve ciddi bir görüyor. Eskiden «lağım» denilen yere şimdi «dehliz» deniyor, «delik» yerine «bakış» deniyor. Villon tekrar dünyaya dönse, eski yedek konutunu tanıyamaz. Gelgelelim, lağımlar yine eski yıllarda olduğu gibi kemirici hayvanlarla dolu. Bazen, pos bıyıklı ihtiyar bir fare başını lağım penceresinden uzatır ve Parislileri inceler fakat artık bu fareler bile evcilleşerek o yeraltı sarayında mutlu bir hayat sürerler. Lağım bile eski ilkelliğinden kurtuldu. Önceleri lağımları kirleten yağmur, artık lağımları yıkıyor. Yine de ona fazla güvenmeyin. Orada hâlâ mikroplu hava var. Mükemmel değildir ama riyakârdır. Emniyet Müdürlüğü ve Sağlık Müdürlüğü ellerinden geleni yapar. Fakat temizleme işlemlerinden sonra bile kuşkulu bir koku vardır, itirafından sonra Tartuffe'un(*) yaydığı koku gibi. Belirtmek gerekir ki, bu arındırma lağımın uygarlığa gösterdiği saygının ürünüdür. Bu açıdan da Tartuffe'un vicdanı, Augias'ın(**) ahırlarından daha iyi durumda. Paris lağımının epey ileri bir adım attığı ortada. Bu ilerlemeyi bile aşar, değişim sayılır. Eski ve yeni lağımlar arasındaki bir devrim. Bu devrimi kim yaptı?

Herkesin unuttuğu ve bizim demin ismini koyduğumuz kişi: Bruneseau.

(*) Tartuffe: Moliere'in aynı isimli komedisinin kahramanı, ikiyüzlülüğün simgesi.

(**) Augias: Ahırlarının berbat oluşuyla ünlenen bir kral.

6 GELECEĞİN İLERLEMELERİ

Şehir lağımlarının kazılışı, sıradan bir şey olmadı. Son on yüzyıl çalışıldı, fakat yine de Paris gibi bunu da tamamlayamadılar. Paris'in altındaki kanalizasyon, Paris'in gelişmesinin tepkilerinin etkisindedir. Bu yeraltında oluşan gölgeli şehirle büyüyen bin bir antenli dev bir poliptir(***). Şehir bir sokak açarken, lağım da bir kol uzatır. Eski Monarşi, yirmi üç bin üç yüz metrekarelik bir kanalizasyon kazımıştı. 1806 yılının ocak ayında Paris'teki durum böyle. Söz edeceğimiz bu çağdan sonra, çalışmalar epey olumlu başladı ve gitti. Birazdan vereceğimiz sayılar sahiden ilginçtir. Napoléon dört bin sekiz yüz dört metrelik bir kazı başlattı. XVIII. Louis, beş bin yedi yüz dokuz metre daha ekledi, X. Charles, on bin sekiz yüz otuz sekiz metre ve Louis-Philippe de seksen dokuz bin metre

daha. 1848’in Cumhuriyeti, yirmi üç bin dokuz yüz seksen bir metre ekledi ve bugün de buna ekler yapıldı. İki yüz yirmi altı bin altı yüz metre, yani diğer bir deyimle yaklaşık altmış kilometrelik bir lağıma sahip olduk, Paris’in kocaman bağırsaklarına.

(***) Polip: Üstü yumrulu ur.

Sürekli çalışan, bilinmeyen ve sonsuz bir yapı. Görüldüğü gibi, Paris’in yeraltı galerileri bugün, XIX. yüzyılın ilk yıllarından daha gelişmiş. Bu çirkefi bu duruma getirebilmek için nasıl bir nasıl bir kararlılık ve emek gerektiğini düşünmek şaşırtıcı.

1806'dan önce XVIII. yüzyılın son on yılında bile Devrimci belediye yönetimi sadece beş kilometrelik bir lağım kazabilmişti. Bunu zorlaştıran sayısız engel vardı. Toprak türüyle ilgili, Paris'in çalışkan halkının önyargılarından kaynaklanan engeller. Paris, kazma, kürek, çapa ve iskandile hiç de uygun olmayan bir toprak üstüne kurulmuştur.

Paris dediğimiz o tarihi kuruluşun altında bulunan, jeolojik oluşum, oymaya ve delmeye hiç gelmez. Herhangi bir biçimde çalışma başlarken, bütün engeller belirir. Sıvı, killer, pınarlar, büyük taşlar ve özel bir bilimin «hardal» dediği yumuşak ve yapışkan balçıklardır. Kireçli maden taşları üzerinde, kürek ve kazma çalışamaz. Tarih öncesi sularda gelişen istiridye kabuklarına benzeyen bu şist katmanını delmek epey emek gerektirir. Bazen, tam başlatılan bir tavan altında bir kaynak çıkar ve işçileri ıslatır, ya da marn akıntısı belirir ve bir şelale hızıyla seller akıtarak en büyük kalasları bile kırıp geçer. Son zamanlarda Villette’de kanalı boşaltmadan, toplayıcı lağım borusunu Saint-Martin kanalının altından geçirmek gerektiğinde, kanal küvetinde oluşan bir çatlaktan çıkan su yeraltı şantiyesini sele boğmuştu. Kurutma pompaları yok yere çalışıyordu. Bir dalgıcı suyun dibine indirip çatlağın tamiratını güç bela başarabildiler. Seine Nehri civarında bile, Belleville, Grande-rue ve Lumiere Geçidinde kumlara rastlanır. Burada kuma gömülüp boğulmak an meselesidir. Bu boğulma belasına, o kötü koku ve buharlardan tıkanıp boğulmayı, kayalardan ezilmeleri ekleyecek olursanız, lağımlarda çalışmaya dair fikir sahibi olabilirsiniz, işçilerin habire yuttukları mikroplardan kaynaklanan hastalıkları unutmayalım. Tifüs gibi.

Bugün, bu hastalıktan ölen ustabaşı Monnot’dan bahsetmek istiyorum. Bu yiğit işçi, yeraltının on metre derinliğine inip Clichy dehlizini döşedikten, yıkıntılar arasındaki caddenin altındaki Bievre’yi kemerlerle donattıktan, Blanche kapısından Aubervilliers Caddesine değin lağım kazdıktan ve dört ay boyunca on bir metrelik bir çukurda habire çalıştıktan sonra ölmüştü.

1832'deki lağımlar bugüne göre epey ilkeldir. Bruneseau başlama işaretini vermişti, ama sonraki inşaatın gerçekleşmesinde kolera salgının epey katkısı oldu.

İnanılması zor ama, 1821’de şehri kuşatan lağımdan bir bölüm olan Venedik’teki Büyük Kanal ismini taşıyan bir kanalın Gourdes Sokağında üstü açıktı ve ortalığa kötü kokularını ve hastalık saçıyordu.

1823 yılında Paris kasasında bu pisliği örtecek parayı, iki yüz altmış altı bin seksen frank ve altı santimi bularak bu kötülük kuyusunu kapatmayı başardı. Combat, Cunette ve Saint-Mandé Sokaklarının üç emici kuyusu savakları, donatım ve çirkef kuyuları temizleyen kollarıyla 1836’dan beri işler.

Paris'in hazım sistemi tekrar yapıldı derken, yaklaşık yirmi beş yıldır on kat büyüdüğünü belirtiyoruz.

Otuz yıl oluyor, 5-6 Haziran isyanından beri hâlâ birçok yerde o eski lağımlar bulunuyordu. Günümüzdeki yolların çoğu o zamanlar eski şoselerdi. Çoğu zaman sapaklarda ızgara demirleri geçenlerin adımlarından kaygan ve nemli hale gelen sokak ızgaraları, arabalar için tehlikedir ve atların nallarını kaydırarak yere düşmelerine neden olurdu. Yol ve köprü yönetiminde çalışanlar resmi dilde bu kaygan ızgaralara, epey manidar bir isim vermişti; «kasis.»

1832'de, birçok sokakta, örneğin Etoile, Saint-Louid, Temple, Vieille du Temple, Notre-Dame de Nazareth, Normandiya, Pont Aux Biches, Marais Sokağı; Saint-Martin Mahallesi Notre-Damedes Victoire Sokağı, Montmartre Mahallesi, Grange Bateliere, Champs Elysées de Jabob, Tournon Sokaklarında da eski çirkef hiç utanmadan açık ağızlarını herkese gösteriyordu. Çevreleri büyücek taşlarla çevrili, anıtsal bir küstahlıkla görünen deliklerdi.

1806'da Paris'teki lağımlar, mayıs 1663'tekinden fazla değildi. Beş bin üç yüz yirmi sekiz kulaç.

Bruneseau'dan sonra 1832 yılının ocak ayında kırk bin üç yüz metreye dayandı. 1806'dan 1831'e değin yılda yaklaşık yedi yüz elli metre inşa edilmişti. Bu tarihten sonra her yıl sekiz ya da on bin metrelik galeri kazılıyordu. Anlatmaya başlarken değindiğimiz parasal sorunların yanı sıra, halk sağlığı da bu epey önemli meseleye bağlı: Paris Lağımına.

Paris iki katman arasındadır, su ile hava. Derinlikte yatan fakat iki kez delinerek zorlanan su katmanı tebeşirli Jura kireciyle yeşil kum yığınından oluşmuştur. Bu, yirmi beş kilometre yarıçapında bir daireyle gösterilebilir. Buradan sayısız dere ve nehir sızar. Grenlle'deki bir kuyu suyundaki tek bir bardaktan Seine, Marne, Yonne, Oise, Aisne, Le Cher Lavvienire nehirlerinin sularından bir karışım içilir. Bu su katmanı epey sağlıklıdır, önce gökyüzünden, sonra topraktan gelir, ama hava katmanı sağlıksızdır. Çünkü lağımdan çıkar. Çirkefin pis buğusu şehrin havasına karışır, o kötü koku da bundan gelir. Bilimsel olarak kanıtlanmıştır ki, bir gübre yığınından çıkan koku Paris'in kokusundan sağlıklıdır. Fakat belirli bir süre sonra, ilerlemenin yardımı ve mükemmelleşen mikropları yok etmek için su katmanından yararlanacaklar; lağımı yıkayacaklardır. Bu, pisliğin toprağa geri döndürülmesi demektir, gübrenin toprağa ve tarlalara dağıtılması. Bu eylemle, bütün toplum için sefaletin azalması ve sağlık artışı olacaktır. On yüzyıldır çirkefin Paris hastalığı olduğunu söyleyebiliriz. Lağım Paris'in kanını bozan bir fenalık, bir eksikliktir.

Halkın içgüdüsü hiç yanılmadı. Eski zamanlarda lağımcılık halk arasında neredeyse hayvan parçalamak gibi iğrençti. O kadar ki uzun süre, bu işi cellatlara bırakırlardı. Dülgeri bu pislik çukuruna girmeye razı edebilmek için epey dolgun bir para verilirdi. Sayısız efsaneler anlatırlardı bu dev bulaşık çukuru için. Evren devrimlerinden tutun da, insanların devrimlerinin izlerini taşıyan bu korkunç bataklıkta, taş devrinden kalma kalıntılar vardır. Nuh'un tufanından kalma sedef bir deniz kabuğundan Marat'ın bezine

değin her şeyle karşılaşılır.

ÜÇÜNCÜ KİTAP ÇAMUR FAKAT RUH

1 ÇİRKEFİN BİLİNMEZLERİ

İhtiyar adam, Paris lağımındaydı. Paris'in denizle olan bir ilişkisi de şöyledir. Denizde olduğu gibi, dalgıç burada da yitebilir.

Bütün bunlar akla ziyan şeylerdir. Şehrin tam ortasında olmasına rağmen, Jean Valjean şehir dışına çıkmıştı sanki.

Çarçabuk, bir kapak açılıp tekrar kapanmıştı. Şiddetli ışıktan korkunç bir karanlığa geçmişti. Öğle vaktinde ve Ponceau Sokağındaki olaydan daha tansıksal bir şekilde, en müthiş tehlikeden, güvenli bir yere geçmişti.

Galerinin birine apansız düşüş, Paris zindan kuyusunda kayboluş, ölümün nöbet tuttuğu o sokağı terk edip içinde hayatı taşıyan bir mezara iniş. Bu epey tuhaf bir an oldu. Birkaç saniye sersemler gibi oldu, Jean Valjean afallayarak kulak kesildi. Kurtuluşun tuzak kapısı altında açılmıştı. Tanrı'nın merhameti onu hileyle kurtarmıştı. Tanrı'nın akla ziyan yüceliği...

İhtiyar, taşıdığı adamın durumunu iyi bilmiyordu. Sağ mıydı, ölü mü? Yaralı kımıltısızdı.

Karşılaştığı ilk şey beklenmedik bir körlük oldu. Önce hiçbir şey göremedi. Sonra bir an sağırlaştığını sandı. Hiçbir ses yoktu.

Üstünde, birkaç metre yükseklikte kopan ölüm fırtınası ona değin ulaşmıyordu. Sağlam bir zemine bastığını hissetti, bu da ona yetti. Önce bir kolunu, sonra diğer kolunu uzatıp duvara dokundu ve galerinin dar olduğunu fark etti. Ayağını dikkatle uzattı, bir çukurdan, bir delikten kuşkulanmıştı, taş yolun uzadığını anladı. Tiksindirici bir koku yaktı boğazını ve nerede olduğunu hemen anladı.

Kısa süre sonra, güç bela görmeye başladı. Artık kör değildi. İçeri süzüldüğü o hava deliğinden, biraz ışık giriyordu, gözü bu loşluğa alışmıştı. Bir şeyler görmeye başladı. Gömüldüğü o galeri (bu sözcük epey uygundu) hemen arkasından duvarla kapatılmıştı. Burası bir çıkmazdı, ama «özel dil» burayı iki borunun birleştiği bir sapak olarak görebilirdi. Jean Valjean'ın bulunduğu yerin on-on iki adım berisinde hava deliğinin ışığı bitiyor ve lağımın o rutubetli duvarında beyaz bir leke çiziyordu. Daha ilerisi epeyce karanlıktı, oraya gitmek korkunç bir girişim olabilirdi, giriş de bir uçuruma benziyordu. Fakat bu gölgeler duvarına girmesi gerekiyor, bu mutlak görünüyordu. Acele etmesinin gerektiğini de biliyordu. Jean Valjean buraya inmiş olduğu ızgaranın askerlerin ilgisini çektiği zaman, mahvolacağını anladı. Bir rastlantıyla her şey mahvolurdu. Askerler de yeraltı galerisine girebilir ve orada bir arama yaparlardı. Kaybedecek vakit yoktu, bir an bile. Marius'ü yere bırakmıştı, onu tekrar yüklendi ve yürümeye başladı. Kararlı adımlarla karanlığa yollandı.

İhtiyar adam ve taşıdığı adama kurtulmuş denemezdi, onları farklı tehlikeler bekliyordu. Savaşın o anaforundan sonra, zararlı mikroplar ve tuzaklar galerisi;

karmaşadan sonra lağım. Jean Valjean bir cehennemden bir cehenneme düşmüştü.

Elli adımı güç bela yürümüştü ki, durmaya mecbur kaldı. Bir mesele vardı. Bulunduğu galeri, başka bir başka yolla kesişiyordu. Orada iki yol vardı. Hangisine girecekti? Sola mı, sağa mı? Bu zifiri koyu labirentte yönünü nasıl tayin edecekti?

Önceden değindiğimiz gibi, bu galerinin de bir rehberi vardı, bayırı; bu bayırı izleyerek nehre çıkabilirdi.

İhtiyar bunun farkına hemen vardı.

Nerede bulunduğunu düşündü ve Hal Çarşısı altındaki lağımda olduğunu çıkarsadı. Sola ilerler ve o bayırı izlerse, birkaç dakika içinde, Seine Nehrinin Pint-au-Change ile Pont Neuf arasındaki bir kolunun girişine varırdı. Yani Paris'in kalabalık bir mahallesinde tekrar yerüstüne çıkabilirdi. Belki de bir mahalle ızgarasından çıkardı. Orada karşılaşacağı adamların afallamalarını düşündü. Kan revan içinde, iki adamın yerden, ayaklarının önünden çıktığını göreceklerdi. Jandarmalar gelecek, daha kurtulmadan tekrar yakalanacaklardı. Bundan böyle bu galerinin, daha derinlerine dalmaya ve gerisini Tanrı'ya havale etmeye kararlaştırdı.

Bayırı tırmanıp sağdaki yola saptı. Koridorun köşesini döndü, havalandırma deliğinin o zayıf ışıltısı kayboldu, karanlık bir perde gibi tekrar sardı onu. Fakat yoluna gitti, epey seri adımlarla yürüdü. Marius kollarını onun boynuna atmıştı, ayakları sarkıyordu. Adam, onun iki kolunu bir eliyle tutuyor, diğer eliyle duvarları yokluyordu. Marius yanağını onun yüzüne dayamıştı, yüz kanlıydı. Jean Valjean Marius'ten sızan ve üstüne akan ılık bir sıvının kan olduğunu anladı. Fakat tam kulağının yakınında nemli bir sıcaklık delikanlının soluk aldığını ve canlı olduğunu açıklıyordu. Jean Valjean'ın şu anda yürüdüğü o galeri ilkinden daha genişti. Yine de güç bela ilerliyordu. Bir gün önceki yağmurlar, burada birikmiş ve zeminde küçük bir birikinti oluşturmuştu. O da ayaklarını sudan uzak tutmak için duvarlara sürtünerek ilerlemek zorundaydı. İşte böyle karanlıklar arasında ilerledi. Karanlığın damarlarında kaybolan adam, el yordamıyla yolunu ararken, gece yaratıklarını andırıyordu.

Zamanla, ya uzaktaki hava deliklerinden süzülen ışıklarda, ya da gözlerinin karanlığa alışmasından olmalı, bir şeyleri güç bela seçmeye başladı. Zaman zaman, dayandığı duvarı, zaman zaman altında yürüdüğü tavanı fark eder gibi oldu. Karanlıkta gözbebekleri büyüdüğü için, ışığı görebiliyordu, tıpkı yıkımlarla yoğrulan ruhun genleşip Tanrı'yı hissetmesi gibi.

Bu karanlıkta ilerlemek epeyce zorlu oldu.

Lağımlar da üzerinde bulunan sokakların haritasına uyar. O yıllarda Paris'te iki bin kadar sokak vardı. Bu sokaklar altında kanalizasyon adı verilen, karanlık ağaçlardan oluşma ormanı göz önüne getirmeye çalışın. O yıllardaki atık sistemleri uç uca getirilse, sadece on, on bir kilometrelik bir mesafe yapardı. Daha önce söylediğimiz gibi, yeni çalışmalar yardımıyla şebeke, son otuz yılda altmış kilometreye yükseldi.

İhtiyar adam önce yanıldı, kendisini Saint-Denis Sokağında sandı. Aslında böyle olmaması bir terslikti. Çünkü Saint-Denis Sokağında, ta XIII. Louis devrinden kalan eski bir lağım vardır. Bu lağım doğruca asıl lağım toplayıcısına ulanır.

Sağda bir dirsek vardı, bu, eski «Mucizeler Avlusu» düzeyindeydi. Bir sapakta, Saint-Martin lağımının dört kolu bir haç biçimini alır. Fakat Petite-Truandreie Sokağının altındaki Corinthe Meyhanesinin yakınındaki boru, hiçbir zaman Saint-Denis yeraltı galerisiyle bağlantılı olmamıştır; o doğruca Montmartre kanalizasyonuna gider. İşte Jean Valjean da bu yöne gidiyordu.

Kaybolma olasılıkları sayısızdı burada. Montmartre kanalizasyonu, eski şebekenin en girintili yerlerinden biridir. Neyse ki, Jean Valjean, Hal Çarşısı kanalizasyonunu arkasında bırakmıştı. Önce solda, Platriere kanalizasyonu, karışık bir Çin bulmacasının T ve Z'lerinin karışımını Postalar Otelinin altında kenetler. Buradan Buğday Çarşısına dek uzanarak Seine Nehri altında bir Y ile bitimlenir. ikinci olarak, solda her biri bir çıkmaz olan üç dişli Cadran Sokağının kavisli koridoru vardır. Mail sapağı giderek bir tür çatalla daha da karmaşık bir hale gelip zikzaklar çizerek, Louvre'un büyük yeraltı definesine ulaşır. Üçüncü olarak en sonda, sağda, Jeuneurs Sokağının çıkmazını oluşturan yer bulunur, ama kuşak kanalizasyonuna varıncaya değin, yolda rastlanan küçük bölümleri de göz önüne alması gerekir insanın.

İhtiyar buranın kendisini güvenli bir lağım girişine, bir hava aralığına ulaştıracağını çıkarsadı.

İhtiyar adamın demin söylediklerimize dair en ufak bir fikri olsaydı, duvarı ellemekle Saint-Denis Sokağının altında olmadığını çabucak anlardı. O eski yontma taş yapılı duvar yerine, lağımlara da uygulanan eski muhteşem mimari yerine; kulacı, sekiz yüz lira karşılığında, günün ucuz emeğiyle yükseltilmiş granit taşları ve yağlı kireç sıvalı bir duvarı hisseder ve elinin altında bu ucuz modern pazarlamanın ürününü görürdü, fakat bu konularda bilgisi yoktu.

Kaygılı ama huzurlu biçimde ilerlemeyi sürdürüyordu. Bir şey görmüyor, bir şey bilmiyor, kendisini şansa, daha doğrusu kaderine bırakmış, gidiyordu.

Bazen, korktuğunu da söylemeliyiz. Kendisini kuşatan gölgeler sanki beynini de karartıyordu. Bir bulmacada, bir meçhulde ilerliyordu. Şu çirkeflerin su kemeri sahiden korkunçtur, baş döndürücü biçimde karışıktır. Paris'in bu koyu gölgelerine dalmış olmak inanın sıkıntılı bir durumdur. Jean Valjean, görmeden yolunu bulmak, daha doğrusu yönünü icat etmek zorundaydı. Bu bilinmezdi, attığı her adım son adımı olabilirdi. Buradan nasıl nasıl çıkacaktı?

Çıkışı bulacak mıydı? Taştan gözeneklerle dolu bu yeraltı süngeri onun içine girmesine izin verecek miydi? Yoksa burada karanlığın kendisine hazırladığı pusularla mı karşılaşacaktı? O aşılmaz, o sarp galeriden sağ çıkmayı başarabilecek miydi? Bu arada, sırtında taşıdığı Marius, kan kaybıyla yolda ölecek miydi? Burada ikisi de birden can verip iskeletlerini bu berbat kokulu lağımda mı bırakacaklardı? Jean Valjean, kendi kendisine sorduğu bu sorulara karşılık veremiyordu. Bütün bunları soruyordu, fakat nafile. Paris'in bağırsakları dipsiz bir uçurum gibidir. O da peygamber gibi balığın içindeydi.

Bir sürprizle karşılaştı apansız. En olmayacak anda, sürekli düz yürümekten vazgeçmeden ilerlerken, artık daha fazla yokuş çıkmadığını hissetti, ayakları bileklerine değin su içindeydi. Kanalizasyon artık bayıraşağı iniyor gibiydi. Neden? Yoksa bu gidişle

Seine Nehrine mi varacaktı? Bu tehlike epey büyüktü, ama şu sırada gerilemek daha da belalıydı.

Yürümeye devam etti.

Nehre doğru gitmiyordu. Paris zeminini sağ kıyıya doğru oluşturur ve eşek sırtına benzeyen bayırlarının birini Seine'e akıtır ve diğer yamacını ana lağıma boşaltır. Suların akma noktası olan o en tepedeki nokta, Saint-Avoye lağımına gider. Burası Louvre lağımında yani Michel-Le-Comte sokağındadır. Caddeler yanındaki Montmartre lağımı, Hal Çarşısı civarındadır.

ihtiyar ayrımında olmadan, doğru yoldaydı.

Bir sapakla ne zaman karşılaşsa duvarı yokluyor ve girişi, bulunduğu koridordan daha dar bulursa girmiyor, yoluna gidiyordu. O dar galerilerin bir çıkmaza varacağını düşünüyordu. Bu da kendisini gayesinden uzaklaştırabilirdi. İşte bu yüzden, demin saydığım dört galerinin tuzaklarından uzak durabilmişti.

Paris'in savaştığı ve isyanın sürdüğü mahallelerden uzaklaştığını ve şu anda üzerinde bulunan şehrin, yaşayan olağan bir yer olduğunu hissetti bir an. Başının üstünde, gök gürültüsüne benzeyen sesler duydu, bunlar araba tekerleklerinindi.

Hesaplarına göre, yaklaşık yarım saattir yürüyordu ve henüz mola vermeyi düşünmemişti bile. Fakat Marius'ü tutan elini değiştirmişti. Karanlık iyice koyulaşmıştı, fakat o bunu güvenli buldu.

Derken, kendi gölgesini önünde gördü.

Gölgesi ayaklarının önündeki ark tabanını, başının üstündeki tavanı belli belirsiz bir ışıkla aydınlatan dehlizin duvarlarında titreşen kızıllıkta sivriliyordu. Derin bir hayrete düştü, hızla başını geriye çevirdi.

Polisin karanlık yıldızıydı bu. Lağıma doğan yıldızı.

O yıldızın arkasında, belirsiz birkaç siyah gölge deviniyordu. Çok iyi seçilmemekle beraber, korku veren karartılar.

2 AÇIKLAMA

Haziranın altıncı günü kanalizasyon çukurlarının aranması emri verilmişti. Asilerin oraya sığınacaklarını düşünmüşlerdi ve Vali Gisquet Paris'in gizli yerlerini aramak zorunda kaldı. Bu arada General Bugeaud da yeryüzü Paris'ini araştırıyordu. Bu ikili operasyon, orduyla polisi işbirliğine götürmüştü. Üç polis müfrezesi ve birkaç yüz lağımcı, Paris'in yeraltı koridorlarını araştırdılar. Üç müfrezeye ayrılmışlardı, ilki sağ kıyıyı, İkincisi sol kıyıyı, üçüncüsü de sitenin altına düşen yeri araştırdılar.

Ellerinde tüfekler, topuzlar, coplar ve kılıçlar tutuyorlardı.

İhtiyar adamın gördüğü ışık polisin fenerinden çıkıyordu.

Bu adam, eğik dehlizi ve Cadran Sokağı altındaki üç çıkmazı aramıştı. Polis feneriyle önünü aydınlatırken, Jean Valjean dehlizin köşesini dar bulduğu için, girmemiş, geçmişti.

Cadran Sokağının altındaki dehlizdeki jandarmalar, kuşak lağımı tarafında ayak sesleri duyar gibi olmuşlardı. Sahiden de bunlar Jean Valjean'ın adımlarıydı.

Görevli, fenerini kaldırmış ve bölük sis arasından kendisine ulaşan gürültünün geldiği yere bakmıştı.

İhtiyar adam için tarifsiz bir korku anı oldu bu.

Talih sonucu, o feneri görüyor, ama fener onu kötü görüyordu. Fener aydınlık, kendisi karanlıktı. Hem epey uzaktaydı ve gölgelere karışmıştı. O, epey uzaklarda bulunduğu o koyu karanlıkta güç seçilirdi. Hemen duvara verdi arkasını; kulak kesildi.

Önündekilerin kimler olduğunu yeterince anlayamamıştı. Hiçbir şeyin ayrımında değildi. Uykusuzluk, açlık, telaş onu da bir şeyler görecek hale getirmişti. O bir alevlenme ve bu alev içindeki devinimler seçiyordu. Fakat ne idi bunlar? Kimlerdi? Fazla bir şey çıkaramamıştı.

İhtiyar durdu, sesler kesildi.

Galeriyi tarayanlar, kulak kesilmiş fakat bir şey duymamışlardı. Bakıyorlar ama göremiyorlardı. Birbirleriyle konuşmaya koyuldular.

Montmarte lağımının o bölümünde «Servis Yeri» denilen bir kavşak vardı, şiddetli yağmurlarda sular orada birikir, ufak bir göl oluştururdu, bu nedenle, daha sonra orayı yok ettiler. Devriyeler de oraya girdiler.

İhtiyar adam, gölgelerin birleşip çoğaldıklarını seçer gibi oldu. Başlar yaklaşmıştı.

Toplantıları şöyle sonuçlandı. Yanıldıklarına, hiçbir ses olmadığına karar verdiler, orada kimsenin olmadığına inandıklarını söylediler, bundan dolayı, bu karanlıkta daha fazla oyalanmanın anlamı yoktu. Saint-Merry'nin altına geçmek, daha yerinde olurdu, orada kendilerine göre bir şeyler bulabilirlerdi. Aslında Saint-Merry de o civardaydı, aynı civarda.

Başlarındaki adam sola doğru gitme buyruğu verdi, eğer oradan çıkarken ikiye ayrılmayı düşünecek olsalar, Jean Valjean mahvolurdu, işte her zaman olduğu gibi, yakalanmasına az kala kurtuldu. Kaderi bir ipliğe bağlıydı. Herhalde, bir çarpışma ihtimali için jandarmalara birbirlerinden ayrılmama komutu vermişlerdi. Devriye yoluna gitti, Jean Valjean geride kaldı, kurtulmuştu. İşin en tuhaf yanı, bütün bu olup bitenlerden Jean Valjean'an bir şey anlamamasıydı. O ne büyük bir riskle karşılaştığını hiçbir zaman hesaplayamamıştı.

Oradan ayrılmadan önce jandarma çavuşu, son bir tedbir olarak ve işini yapmış olmak amacıyla silahını gürültünün geldiği tarafa doğru boşalttı. Yani tam Jean Valjean'ın bulunduğu tarafa. Patlama derin yankılarla uzun zaman taş duvarlarda çınladı. Yerdeki su birikintisine düşen bir alçı parçası Jean Valjean'ın dizlerine geldi. O zaman, adam başının üstündeki tavana mermi geldiğini sezdi.

Dikkatli, yavaş adımlar uzun süre ark zemininde gürültüler yaptı. Sonra uzaklaştılar ve sesler kayboldu. Ta ötelerde kızıl bir ışığın titremeleri görüldü, sonra o da kayboldu. Sessizlik yine başladı, karanlık koyulaştı. Körlük ve sağırlık tekrar gölgeleri sardı. Bir süre

hareket etmeye cesaret edemeyen Jean Valjean, dayandığı duvarın yanında bekledi. Hâlâ kulak veriyordu. Gözlerini açıp karanlığı delmeye çalıştı. Devriyenin gözden silinişini izledi.

3 TAKİP

Polisin hakkını teslim etmek gerekir. En belalı anlarda bile işini asla savsaklamaz, hiç şaşmadan yapardı. Bir isyan onun için görevin hoşlanmasını gerektiren bir neden olamazdı. Böyle bir şey oldu diye suçluları öylece bırakamazdı. Hükümet tehlikede diye, kamunun güvenliğini riske atamazdı. Olağanüstü hizmetinin yanı sıra, polis günlük işlerini de yapıyordu. Muhtemel bir ihtilalin öncesinde, ortasında bile polis, yine de de suçluları izlemeye ara vermezdi.

6 Haziran'ın akşam üstü, böyle bir olay olmuştu. Seine Nehrinin sağ bayırında, İnvalidesler Köprüsünde.

Buralarda artık bayır yok, görüntü iyice değişti. Bu bayırda, aralarında belirli bir uzaklık bulunan iki kişi birbirlerini izliyorlardı. Aslında biri diğerinden kaçıyordu. Önden giden uzaklaşmaya çalışıyor, arkadan gelen yaklaşmaya.

Uzaktan oynanan bir satranç oyunu gibiydi bu. ikisi de telaşsızdı ve ağır ağır yürüyorlardı. Sanki kaçan telaşıyla, kovalayanı kışkırtmak istemezcesine.

Bir avı kovalayan bir açlık, bunu fazla belli etmeden yapıyordu. Oysa sinsi av da kendisini koruyordu. Tıpkı kovalan bir sansarla bir av köpeğinin arasında olması gereken mesafe özenle korunuyordu. Kaçmak isteyen yalın, sıska bir adamdı, oysa beriki onu yakalamak isteyen iri kıyım bir adamdı. Onun her açıdan zorlu biri olduğu belliydi.

Kaçan zayıf olduğunu bildiğinden, kaçıyordu, fakat bunu öfkeyle yapıyordu. Onun yakından gören biri gözlerindeki kin parıltısını sezerek bu korkunun tehditle karışık olduğunu hemen anlardı.

Bayır tenhaydı. Kimsecikler yoktu. Hatta karşı yakaya ulaştıran sandalcı bile yoktu. Kıyıda duran kayıklar boştu. Kayıkçılar da görünmüyordu.

Rıhtımı karşıdan izleyen biri o adamları net biçimde seçebilirdi. Bunlardan biri pılı pırtı içinde, saçı sakalına karışmış, zayıf, hırpani bir serseriydi. Diğeri klasik ve resmi kılıklı bir memur. Yetkenin redingotunu ta çenesine değin çekmişti.

Okur, yakından görse, bu iki adamı da hemen tanırdı.

İkincinin gayesi neydi?

Herhalde, kendisinden kaçan o adama daha sıcak giysiler vermek.

Devletin üniformasını giyinmiş memur, pılı pırtı içindeki birini izlerse onu devlet tarafından giydirmeye niyetlidir. Fakat giysinin rengi ne olacaktı? Maviler giymek, onur vericidir, fakat kırmızı uygunsuz!

Baldırıçıplakların, haytaların kızılı vardır ki, ilk kaçan adam böyle sevimsiz bir renge bürünmek istemediğinden, kaçıyordu.

İkincisi, yani izleyen onun uzaklaşmasına, önden yürümesine izin veriyorsa, onun önemli bir iş toplantısına, iş arkadaşlarıyla buluşmasına fırsat vermek içindi. Böylece bir taşla iki kuş vuracaktı.

Bu fikrini pekiştiren bir şey oldu. Ceketi ilikli adam, o anda bayırdan inen bir araba görüp hemen arabacıya işaret etti. Arabacı onu görür görmez, tanımış olmalıydı ki, o da atının başını ters çevirdi ve adım adım o iki adamın ardı sıra gitmeye başladı. O döküntü kılıklı adam, önden gittiği için, bu araba hamlesini fark etmemişti.

Araba, Champs Elysées Caddesinin ağaçları altında gidiyordu. Korkuluk üzerinden, elinde kamçısı arabacının gölgesi görülüyordu.

Polislere verilen önemli ve gizli emirlerinden biri de «daima çevrede bir araba bulundurmaları» emridir.

Eşsiz bir taktikle davranan iki adam, izlenen ve izleyen, rıhtımın bir bayırına yaklaştılar. O yıllarda, Passy'den gelen araba sürücüleri, nehirden atlarına su içirmek için burayı seçerlerdi. Ne yazık ki, artık burayı yok ettiler. Atlar susuzluktan ölüyor, ama manzara biraz bakılır oldu.

Döküntü kılıklı adam şu bayırdan çıkıp Champs-Elysées tarafına kaçmayı düşünüyordu. Gerçi orası ağaçlıydı, fakat hemen her yerde polisler olduğundan, adam kendisine hemen yardım bulurdu, izlenen adam belayı sezdi. Rıhtımın bu noktası Moret tarafından 1824 yılında Albay Brack eliyle getirilen ve I. François Evi denilen eve yakındı.

Orada bir karakol vardı.

ihtiyarın durumu giderek kötülüyordu.

Nehre atlamak dışında umarı yoktu.

Rıhtıma varma şansı da yoktu, ne basamak vardı, ne de bayır. Seine Nehrinin İéna Köprüsüne doğru yarattığı bir dirseğe yakınlardı, orada daha da daralan bayır, suda kayboluyordu. Kaçan hergele, sağda yükselen dik duvar, solda ve karşısında nehir ve ardındaki otorite adamının arasına kıstırılmıştı.

Aslında şöyle bir durum vardı; altı-yedi ayak eninde, bir süprüntü yığını çamurla karışarak yükseliyordu. Yoksa adam, döküntülerin içine girmeyi mi düşünüyordu? Fakat bu da çözüm değildi. Hırsızlar ne kadar saf olsalar, bu kadar ahmak değillerdir.

Moloz artıkları, kıyıda rıhtım duvarına dek burun gibi uzayan bir çıkıntı yapmıştı, izlenen adam, bu çıkıntıya geldi, tepenin arkasına geçip bir an için ortadan kayboldu. Kendisini izleyen adam onu seçemiyordu.

Göze görünmediğini fark eden .izleyici bütün önlemleri savsakladı ve daha seri adımlarla o molozların üstüne tırmandı, orada çevresine baktı ve derin bir hayrete kapıldı, çünkü izlediği adam hemen uçuvermişti.

Molozlu bayır, birkaç adım sonra suda kayboluyordu. Kaçak, suya atlasa kendisini izleyen adam tarafından görülürdü.

Ceketli adam, bayırın ucuna değin yürüdü ve bir süre gözleri suya çevrili, yumrukları

sıkılı durdu. Sonra, eliyle alnına vurdu. Toprakla suyun birleştikleri yerde, kalın bir kilitle kilitli demirlerden yapılma bir ızgara görmüştü. Bu ızgara toprağa olduğu kadar suyun altına da açılıyordu. Altından bataklık gibi, simsiyah bir dere akıyordu. Bu dere de Seine Nehrine giderdi.

Karanlık bir dehliz vardı burada.

Polis, kollarını göğsünde birleştirdi ve yakınan bakışlarını deliğe çevirdi. Demir çubukları kederle izledi.

Hemen sonra, yalnızca bakmakla kalmadı ve ızgarayı itmeyi denedi; sarstı, fakat ızgara epey güçlüydü, dayandı. Herhalde, az önce açılmıştı fakat nedense hiç gürültü duymamıştı, bu kadar paslı bir parmaklığın sessizce açılmış olması tuhaftı. Fakat bir gerçek daha vardı, parmaklık kilitlenmişti.

Demir çubukları nafile sarsan adam bu gerçeği anladı ve heyecanla bağırdı; «Aman Tanrım nasıl olur, hem de devletin anahtarıyla!»

Öfkelendiği gibi yatıştı ve alaylı bir sesle sürekli tek heceli bir söz söyledi:

«Vay canına!»

Sonra ya kaçan adamın tekrar görünmesini bekledi, ya da binleriyle karşılaşma umuduyla, o molozların ardından pusu kurdu. Kendisinin de iyi bilmediği bir sebeple, bekçi köpeği gibi inatla beklemeye başladı.

Onun hızına ayak uyduran sürücü de arabasını rıhtım korkuluğunun önünde durdurdu. Arabacı, müşterisini orada uzun bir bekleyişe başladığını anlamıştı, atlarının burunlarına yulaf torbasını taktı. Parisliler de bu alt kısmı ıslak yemliği iyi bilirler, çünkü kimi zaman hükümet de böyle torbaları onların başına takar.

İena Köprüsünden tek tük geçenler uzaklaşmadan önce başlarını çevirip, manzaranın bu iki ayrıntısına bakıyorlardı. Bayırda duran adam, rıhtımdaki araba.

4 HAÇ TAŞIYAN

Tekrar yürümeye başlayan Jean Valjean, bir daha durmamıştı. Bu yürüyüş iyice zorlaşıyordu. Bu tonozların seviyeleri gidildikçe değişir. Ortalama yükseklik beş ayak vardır, yani bir insan boyu kadar. Fakat kendisi de uzunca olan Jean Valjean, üzerinde taşıdığı Marius'ün başını tonoz tavanına vurmamak için eğilmek durumunda kalıyordu. Bundan dolayı birkaç adımda bir eğiliyor, sonra tekrar doğruluyordu, sürekli duvarı yokluyordu. Taşların nemli olması ve ark tabanının yapışkanlığı elini ve ayağını zorluyordu. Şehrin batağında habire tökezliyordu. Hava deliklerinden süzülen ölgün ışıklar uzun aralıklarla görüldüğünden, en parlak güneş bile burada mehtap oluyordu. Arkada kalan şeyleri hepsi sis, mikrop, donukluk, karanlıktı. Jean Valjean acıkmış, susamıştı. Özellikle susamıştı, fakat bulunduğu yer sulu olmasına karşın, içilmeyen bir suydu. Tıpkı deniz gibi. Bildiğimiz gibi epeyce güçlüydü, dürüst ve sade bir hayat sürmesinden dolayı ilerleyen yaşına karşın bu gücü fazla azalmamıştı fakat yine de artık yorulduğunu anladı. Bitkinleşiyordu ve bu arada gücü azaldıkça yükü de ağır geliyordu. Kim bilir belki de ölü Marius epey ağırlaşmıştı.

İhtiyar, taşıdığı delikanlının rahat soluk alabilmesi için onun bağrına bastı, baskı yapmayacak halde taşıyordu. Bacakları arasında farelerin hızla geçtiklerini hissetti. Hatta biri onu ısırdı. Hareket, arada bir hava deliklerinden sızan temiz hava Jean Valjean'ı zindeleştiriyordu.

Lağımlar kuşağına geldiğinde, ikindinin üçü olmuştu.

Bulunduğu yerin birden genişlemesine şaşırır gibi oldu. Ellerini yanına uzattığında duvara değemiyordu, bulunduğu dehliz bu kadar genişti, hem başı da tavana değmiyordu. Fakat kanalizasyon, sekiz ayak eninde ve yedi ayak yüksekliğindeydi.

Montmartre lağımının, bu ana lağımla birleştiği yerde iki yeraltı koridoru, Provence Sokağı ile Abattoir Sokağı birleşip bir sapak oluşturur. Burada, Jean Valjean kadar zorlu ve doğru fikirli olmayan biri bocalar ve hatalı yola sapardı. Ama Jean Valjean en geniş yolda ilerledi, yani o kuşak kanalizasyonunda. Fakat bu kez de yeni bir mesele vardı, yokuşu çıkmak mı, inmek mi?

Durumun nazikleştiğini, vakit kaybının riskli olacağını düşündü. Her ne pahasına olursa olsun, Seine Nehrine varması gerekiyordu. Yani diğer bir deyimle bayıraşağı inmesi. O da öyle yaptı.

Yerindeydi bu hareketi, çünkü lağımın birinin Bercy'ye, diğerinin Passy'ye açılan iki çıkışı olduğunu düşünmek ve adına yanılıp da onun sağdaki yeraltı kuşağına bağlı olduğunu düşünmek hata olurdu. Hatırlanacağı üzere, eski, Menilmontant çirkefinden başka bir şey olmayan o ana lağım, Menilmontant tepesi altındaki çıkışı olan bir yere ulaşır. Popincoyrt Mahallesinden, Paris sularını toplayan ve onları Seine Nehrine, Amelot lağımıyla döken toplayıcıyla bağlantısı yoktur. Jean Valjean, dehlizdeki o yokuşu çıksaydı, bin bir emekten sonra bitkin ve ölüm halinde karanlıklarda dik bir duvara varacaktı ki, bu da onun yıkımı demekti.

İcap ederse, geldiği yoldan geri dönüp Calvaire Kızları koridoruna girdikten sonra, Saint-Louis galerisine sapıp daha sonra Saint-Sebastian dehlizinden uzak durup, belki Amelot lağımına varırdı ve orada Bastille zindanının altındaki, F harfinde yolunu kaybetmediği zaman, Arsenal çevresindeki Seine Nehri çıkışından kurtulabilirdi. Fakat bu da çok epey zor bir şey olacaktı, bu nedenle, lağım ahtapotunun bütün kollarını, girintilerini ezbere bilmek gerekirdi. Fakat şu durum üzerinde düşünmek isteriz, Jean Valjean, Paris'in altını dolduran bu engin yeraltına ilk kez adım atıyordu, içinde bulunduğu o bitimsiz geceye dair bilgisi yoktu. Kendisine, nerede olduğunu soracak olsalar «Gecede!» derdi.

İçgüdüsüne uydu. İnmek, evet kurtuluş buydu.

Laffitte ve Saint-Georges sokaklarının altındaki pençemsi kollara ayrılan iki dehlizi arkada bıraktı, Antin Caddesinin altındaki dehlize de girmeden, inişe geçti.

Madeleine'in kolu olması gereken bir yerde, biraz dinlendi. Yorgundu. Epey geniş bir hava deliğinden, herhalde Anjou Sokağına açılan bir delikten aşağıya ışık giriyordu. Jean Valjean, bir ağabeyin yaralı kardeşe göstereceği bir sevgiyle, Marius'ü lağımdaki bir taş

sıraya uzattı. Mezar içinin ölü ışığına benzeyen o aydınlıkta Marius'ün kanlı yüzünü gördü; gözleri kapalıydı, saçları alnına yapışmıştı, kurumuş kırmızı boyaya batırılmış fırçalar gibi. Elleri cansız ve sarkıktı, kolları, bacakları buz gibiydi. Dudaklarının kıyısındaki kanlar kurumuştu. Beyaz boyunbağı da kandan kırmızılaşmıştı. Gömleği yaralarının içine girmişti ve ceketinin kaba kumaşı, yaraların kanlı yarıklarına değiyordu. Jean Valjean elini onun göğsüne attı. Kalbi hâlâ atıyordu. Adam gömleğini yırttı ve yaraları alabildiğine sardı, böylece kan kaybını biraz olsun durdurmuştu. Daha sonra bu loşlukta, baygın ve hemen hemen soluksuz gencin üstüne eğilip ona tarifsiz bir öfkeyle baktı.

Onun üstünü ararken, iki şey buldu. Bir gün önce delikanlının unuttuğu ekmek ve cüzdan. Ekmeği yedi ve cüzdanı açtı. Eline gelen bir kâğıdın üstüne onun yazmış olduğu satırları okudu:

ismim Marius Pontmercy. Cesedimi Calvaire Kızları Sokağında oturan dedem Mösyö Gillenormand'ın evine götürün lütfen. Marais Mahallesi No. 6

ihtiyar adam, o ölü ışıkta bunları okudu, bir zaman düşünür gibi oldu ve birkaç kez kendi kendisine tekrarladı: «Calvaire Kızları Sokağı, Mösyö Gillenormand, Marais Mahallesi No. 6.» Daha sonra cüzdanı Marius'ün cebine, aldığı yere koydu. Biraz güçlenmişti. Yediği ekmekle canlanmıştı. Marius'ü tekrar yüklendi, başı sallanmasın diye, boynunun altına yerleştirdi ve lağımdan inmeye başladı.

Menilmontant bayırının toplayıcısı yönüne doğru uzayan ana lağımın yaklaşık iki kilometrelik bir uzunluğu vardır. Birçok yeri taş zeminlidir.

Okuru aydınlatmak için belirtelim ki, Jean Valjean'ın bu yeraltı yürüyüşünde, altından geçtiği sokaklardan oluşan o ışık, ne yazık ki onun elinde değildi. O hangi mahallenin, hangi sokağın altında olduğunu bilmeden gidiyordu. Fakat giderek ışığın solmasından, güneşin ufukta alçaldığını sezebiliyordu. Başının üstünde duyulan o araba sesleri de giderek seyrelmişti. İşte o zaman adam, artık şehir merkezinden uzaklaşmış olduğunu ve dış caddelere yakın olan varoşlara yaklaştığını anladı. Jean Valjean'ın etrafı giderek kararıyordu. Fakat yine de gölgelerde yürümeyi sürdürdü.

Fakat bir zaman geldi ki, bu gölge epey vahim bir görünüme büründü.

5 KADINLAR VE KUMLARIN HAİNCE İNCELİKLERİ

Suya daldığını, ayaklarının altında taş zemin yerine balçık olduğunu hissetti aniden.

Bazen, Brötanya ya da İskoçya'nın kimi kıyılarında bir adam, yolcu veya balıkçı, deniz çekildiğinde, sahilde yürürken, birden adım atmakta zorlandığını hisseder. Ayağının altındaki kum balçık gibidir, tabanı buna yapışır, bu artık kum değil, sanki bir tutkaldır. Aslında kumsal kurudur, ama atılan her adımda ayak kaldırıldığında, kumda bırakılan iz suyla dolar. Göz hiçbir değişiklik fark etmemiştir. O engin kumsal, sakin ve pürüzsüzdür, kum da öyle. Hiçbir şey tabanın sağlam olup olmadığını göstermez. Yolcunun ayakları

etrafında, o deniz böceklerinin keyifle uçuştukları görülür. Adam, yoluna gider, yürür.

Sahile yaklaşmaya uğraşır. Hiç de kaygılı sayılmaz, olması gerekmez ki?

Nedense, attığı her adımda, sanki ayaklarının ağırlaştığını sezer. Sonra gömülür, birkaç parmak kadar. Demek ki sağlam yolda değil. Yönünü saptamak için biraz durur. Sonra ayaklarına bakar, ne görse iyi? Ayakları kaybolmuş. Kuma batmış. Ayaklarını kumdan çeker, geldiği yoldan dönmek ister, iyice derine saplanır. Bu kez kum ayak bileklerini kaplar, sağa gider, kum dizlerine kadar gelir, işte o zaman korkar, kaygan kumlara daldığını, balığın yüzemeyeceği gibi, insanın da yürüyemeyeceği lanetli bir kum batağında olduğunu anlar. Üzerinde yükü varsa fırlatır, batacak bir gemi gibi yüklerinden kurtulur, ama geç kalmıştır, kum dirseklerine kadar çıkar. Seslenir, şapkasını sallar, mendilini dalgalandırır, kum onu iyice yutar. Kıyıları tenhaysa, sağlam zemin uzaklardaysa, çevrede canından vazgeçmeye hazır bir yiğit bulunmuyorsa, bu biçare adam batmaya mahkûmdur. Bu müthiş ve hiç bağışlamayan zalim, önlenmesi olanaksız gömülme onu aldı demektir. Saatler boyu sürecek, yavaş bir ölümle yüz yüzedir. Genç, zinde birini, en olmayacak anda yakalayan bu kaygan zemin, bu bataklık, kurbanını her an içine çeker. Her attığınız çığlık, yaptığınız her hareket, daha çok batmanıza neden olur. Direnmenizden ötürü sizi cezalandırmak istercesine giderek batırır. Böyle bir belayla karşılaşan adamın çevresine ufuklara, ağaçlara, yemyeşil otlaklara, ovadaki köylerin bacalarından yükselen dumanlara, yelkenlilere, gemilere, deniz üzerindeki kuşlara, güneşe göklere bakmaya epeyce vakit bulur. Batmak, kabaran deniz haline gelen bir mezar, toprağın derinliklerinden canlılara değin yükselip onları yutan bir mezardır. Her an acımasız bir kazmacıdır.

Biçare kurban oturmak, yatmak, sürünmek ister, ama habire gömülür. Bu durumu anladığında kederle iç çeker, bulutlara yalvarmak için kollarını yukarı kaldırır, çaresizliğe kapılır. İşte ta karnına değin kumlara gömüldü, ellerini uzatıp, öfkeli çığlıklar atar, tırnaklarını kumlara batırıp tutunmayı dener, kendisini kuşatan bu çemberden çıkmak için, dirsekleriyle kuma abanır, kederle hıçkırır, kum iyice yükselir. Omuzlarına, boynuna çıkar, yalnızca yüzü açıktadır. Ağız bağırır, kum ağza dolup, onu susturur, yine bakar, kum onları da kapatır, sonra alın da yok olur. Birkaç tel saç görünür, bir el kumlardan çıkıp titrer, sallanır ve kaybolur. Bir insanın korkunç mahvoluşu!

Bazen, binici atıyla beraber kumlara batar, bazen, sürücü arabasıyla. Kumsal onları yutar. Bu, su dışındaki bir yerde oluşan deniz kazasıdır. İnsanı öldüren topraktır. Suyla dolan toprak bir tuzak haline gelir. Bir ova gibi görünür, bir su gibi açılır. Uçurumların alçaklıkları...

Denizin rastgele bir sahilinde normal olabilen bu korkunç serüven otuz yıl kadar önce Paris lağımında epeyce görülen korkunç bir olaydı. 1833'te başlatılan o çalışmalardan önce Paris'in yeraltı galerilerinde birden çöküntüler oluşurdu. Fazla sağlam olmayan topraklar su sızdırır, boyuna sızan su da betonu eritirdi. Zemin taş ya da betondan olsun, böyle çöküntülerle sık sık karşılaşılırdı. Böyle bir zeminde bir kıvrım, bir çatlak, bu da çöküntü demekti. Ark zemini belirli bir uzunlukta çökerdi. Bu tür çöküntülere «Fontis» denilirdi. Fontis ne demek? Deniz sahillerindeki kaygan kum, bu bir lağımda Mont Saint-

Michel kumsalıdır. Sürekli ıslanan zemin, sanki kaynama halindedir, bütün molekülleri yumuşak, kaygan bir tabanda sanki boşlukta kalmışlardır. Bu ne toprak, ne de su olur. Zaman zaman, hayli derinliklere gider. Dünyanın en müthiş olayı, böyle bir tesadüfün kurbanı olmaktır. Eğer, böyle balçık ya da kumlarda su oranı daha yüksek ise ölüm daha hızlı olur, eğer toprak, üstün geliyorsa, ölüm kurbanını usulca inleterek, kendine çeker, bu da gömülmek anlamına gelir.

Ölümün böylesini düşünmek de tüyler ürpertir. Sahilde, mavi gökler altında bile, böylesi batmalar korkunç olduğuna göre, bir lağımda bir gömülmenin dehşetini tarif edecek kelime bulunmaz. Açık hava, aydınlık ufuklar, hayatın damla damla sızdığı bulutlar altında, öteden yelkenli ve kayıkları izleyerek, binde bir yardım ihtimali olsa bile, karanlıklar içinde, şu kötü kokular arasında mezarların en tiksindiricisine, en korkuncuna gömülmek katlanılmazdır...

Çirkefe bata bata ölmek, lağımlı bir pençeye yakalanıp taş bir kutuya kapanmak, pislikler içinde can vermek, kumsal yerine çamur, balçık, atıklar; fırtına yerine sülfürlü hidrojen; açık hava yerine lağım; yardım istemek için seslenmek, diş gıcırdatmak, çırpınmak, kıvranmak ve hiçbir şeyden haberi olmayan üzerinizdeki koca şehrin altında ölmek.

Bu halde ölmek ne de kötüdür. Zaman zaman ölüm bile bir tür ağırbaşlılıkla, acımasızlığı gizler. Odun yığınında yakılmak, deniz kazasında ölmek, çoğu zaman yüce bir son olur. Deniz dalgalarında olduğu gibi, alevlerde de bir ihtişam kazanılır. İnsan ölürken en azından gözlerde büyür. Fakat burada bu da imkânsızdı. Tam aksine, ölüm burada çirkefe, onu bile geçen bir tiksindiricilik kazanırdı. Böyle ölmek gurur kırıcıdır. Son anlar bile yüz kızartıcı olur. Çamur utanç demektir. Küçümseyici, çirkin ve hain.

Clarence gibi, bir şarap fıçısında gelen ecele sözümüz yok, ama Escoulbeau gibi lağımda ölmek korkunç. Böyle bir yerde çırpınmak bile iç kaldırıcı olur, insan bir yandan can çekişirken, öte yandan debelenir. Cehennemi oluşturacak kadar gölge bulunduğu gibi, lağımı da oluşturacak pislik vardır. Ölen, öldükten sonra, ne olacağını da bilemez. Bir hortlak mı, yoksa bir kurbağa mı?

Lanetini her yere taşıyan mezar, burada tiksinçtir.

Toprak çöküntülerin derinliklerinin değişkendi, boyları ve derinlikleri bulundukları yere bağlıydı. Bazı çöküntüler bir-bir buçuk metre derinliğindedir, bazıları iki ya da beş metre derinlikte kadar. Daha da derin olabileceği gibi, bazen dibine ulaşılamazdı. Yer yer sağlam olan balçık, ansızın sıvıya dönüşürdü. Mesela, Linkere çöküntüsünde gömülü insan ölünceye dek bütün gün çırpınır, oysa Philippeaux batağında beş dakikada can verirdi.

Çamurlar koyuluğuna göre yük taşır. Örneğin, yetişkin bir erkeğin boğulduğu yerden, bir çocuk kurtulabilir. Kurtuluşun ilk kuralı yüklerden arınmak, ayaklarının altında zeminin yumuşadığını duyan kanalizasyon işçisinin ilk işi, omuzundaki gereç çantasını, küfesini hemen uzağa fırlatmak olurdu. Kendisini kurtarmak için böyle yapmaya mecburdu.

Toprak çöküntülerinin farklı sebepleri olur. Toprağın yumuşaklığı, kişinin erişmediği bir derinlikteki çöküntüler, yaz sağanakları, kışın yağmurlar, karlar. Zaman zaman kanalizasyon halkasının üstünde yükselen evlerin ağırlıkları, özellikle evlerin temelleri kumluk veya marn türü bir topraksa. Çoğu zaman böylesi yükler yeraltı dehlizlerinin kubbelerine basınç yapıp onları çökertirdi. Zaman zaman da tabanı bu yükün altında yarıklar oluştururdu. Yüz yıl önce Pantheon'un yığınları, Sainte-Genevieve Dağındaki galerilerin bir takımınıp aşınmasına neden olmuştu. Evlerin basıncı altında bir lağım çöktüğünde, bu durum önce sokaktan belli olurdu. Sokak kaldırım taşları arasında testere dişleri gibi yarıldıkları görünürdü. Fakat çoğu zaman da bu içten yıkım, dıştan belli olmazdı. İşte o zaman, lağımcılar yandı. Önlem almadan yıkık lağıma girdiklerinde işleri tamamdı. Eski zaman kayıtlarında böyle toprağa gömülmüş lağımcılardan söz edilir. Örneğin, Carme-Prenant Sokağının altındaki balçıkta boğulan lağımcı, Blaise Poutrain isimli biri. Biaise Poutrain, 1785 yılında kapanan İnnocentslar mezarlığında çukur kazan mezarcı Nicolas Poutrain'le kardeşti.

İsmini andığımız sevimli ve alımlı soyludan biraz söz etmek isteriz. Escloubeau Vikontu, Lerida seferinin yiğitlerinden biriydi, kuşatmaya ipekli çoraplar ve kemancılarla katılan Vikont bir gece sevgilisi, ve kuzini düşes de Sourbis'in evinde düşesin kocası tarafından yakalanmamamak için kaçarken Beautreillis lağım çukuruna gizlenmişti. Oradaki bir çirkefte boğuldu. Bu korkunç ölümü duyduğunda, alımlı Vikontun metresi, eter koklamaktan ağlamaya fırsat bulamamıştı. Böyle hallerde aşk da önemsizleşir. Çirkef ateşi söndürür. Héro, Leandre'in cesedini yıkamaktan çekinir, Thisbée Pyrame'in cesedi karşısında burnunu tıkayıp, «İğrenç» diye söylenir.

6 FONTİS

İhtiyar adam, bir çukurun önündeydi.

Champs Elysées Mahallesinin altındaki lağımlarda, o yıllarda sık sık böylesi çöküntüler olurdu. Çünkü oranın toprağı sulu çalışmalara fazla uygun değildir. Epey sulak olan bu yeraltı galerisi, Saint-Georges Mahallesindeki kumların bile kayganlığını geçer. Bu kumlar, sadece su ile karışık beton, Martyrs Mahallesinden, sıvı halinde bulunan gazların çözülmelerini önlemek için dehliz boyu kalın borular döşetildi ve böyle önlendi. 1836 yılında, Saint-Honoré Mahallesinin altını kazdıklarında, şu sırada Jean Valjean'ın içinde yürüdüğü eski taş lağımdaki su taşmaları çalışmaları o kadar aksatmıştı ki, bu çalışma altı aydan fazla sürdü. Orada konakları ve arabaları bulunanlar, buna karşı çıkmışlardı.

İş zor, çok da riskli oldu. Fakat şu gerçeği de akılda tutmak gerekir ki, dört buçuk ay yağmur yağmış ve Seine Nehri üç kez yükselmişti.

İhtiyarın karşılaştığı o lağım çukuruna bir gün önceki yağmurlar neden olmuştu. Alttaki bölüme yerleştirilen taşları birbirine bağlayan kumların sızdırması sonunda, bir su akıntısı oluşmuştu. Bu akıntıdan hemen sonra, çökme oluştu. Parçalanan ark tabanı balçıkta erimişti. Uzunluğunu anlamak imkânsızdı. Fakat burada karanlık epey yoğundu, her yerden daha kesifti.

Gece mağarasında çamur hendeği.

İhtiyar adam, ansızın ayaklarının yerden kesildiğini fark etti.

Bu çamura girdi, yüzeyi çamurdu. Buradan geçmekten başka yolu yoktu. Geri dönmeyi düşünmüyordu. Marius ölmek üzereydi, Jean Valjean yorgundu.

Nereye gidebilirdi ki? Jean Valjean yürüdü. Bataklık fazla derin değildi. Fakat ilerledikçe ayaklarının iyice battığını hissediyordu. Hemen sonra, ayak bileklerine değin çamura ve suya gömüldü.

Yürüyor ve Marius'ün ıslanmasını engellemek için, onu daha yüksekte tutmaya uğraşıyordu. Hemen sonra çamur dizlerine ve su ta beline yükseldi. Ama bela şu ki, artık gerileyemezdi. Giderek çamura batıyordu. Aslında bir adamın yükünü bile taşıyamayacak ölçüde koyu olan bu çirkef iki kişinin yükünü nasıl taşırdı. Marius ve Jean Valjean tek başlarına olsalar buradan kurtulabilirlerdi. Jean Valjean belki de bir ceset olan yükünü taşıyarak yürüdü.

Koltukaltına değin yükselmişti su, az daha batacaktı. İçinde bulunduğu balçıkta, güç bela kımıldayabiliyordu. Marius'ü düşürmemek için epeyce güç harcayarak ilerledi, ilerledi ama giderek de batıyordu, artık yalnızca başı ve Marius'ü taşıyan kolları su dışında kalmıştı. Eski dinsel kitaplarda tufanın böyle bir resmi vardır, çocuğunu başı üstünde taşıyan genç annenin resmi...

iyice battı, soluklanabilmek için boynunu uzatıp başını geriye attı. Onu böyle gören biri, suda yüzen bir maske gördüğünü sanırdı. Jean Valjean kendi başının üstünde tuttuğu Marius'ün o renksiz yüzünü seçebildi, çaresizce çabaladı, ayağını öne attı, derken ayağı sağlam bir şeye takıldı, bir dayanak noktası. Tam vaktiydi.

Hızla dikildi ve hırsla, bu dayanak noktasına kenetlendi. Kendisini yukarı çıkaracak bir basamakta olduğu hissini yaşadı.

Nihayet rastladığı bu dayanak noktası, ark tabanının diğer bayırıydı, kırılmadan su altında kıvrılan bu ark tabanından yukarı çıkabilirdi, iyi yapılan taş zemin, son anda Jean Valjean'la taşıdığı delikanlının canlarını kurtarıyordu. Jean Valjean iyice tutunduğu bu noktadan faydalanacaktı. Artık tehlike yoktu.

Oradan çıkar çıkmaz ayağı bir taşa geldi ve onu dizleri üstüne düşürdü. Fakat Jean Valjean bunu epey uygun buldu. Bir süre ruhunu Tanrı'ya yönelterek dua etmeye başladı.

Tekrar kalktı, üşümüştü, ürperdi, donmuş gibiydi. Kötü kokuyu da, şu çamurla ıslanmış bedeni de hâlâ taşıyordu. Fakat ruhuna tuhaf bir ışık boşalmıştı.

7 KİŞİ KURTULDUĞUNA SEVİNİR SEVİNMEZ, TEKRAR KARAYA OTURUR

O lağımda ölmemiş, ama gücünü tüketmişti. Bu son gayreti, onu dermansız bırakmıştı. O kadar bitkindi ki, birkaç adımda bir soluk almak için durup duvara dayanıyordu.

Bir kezinde Marius'ü daha rahat taşıyabilmek için, taş sıralardan birinin üstüne çöktü ve bir daha kalkamayacağını düşündü. Gücü belki tükenmişti, ama istemi, o güçlü

içgüdüsü onu hâlâ taşıyordu. Yeniden fırladı.

Çaresizlikle hızlı hızlı yürüdü ve başını bile kaldırmadan, yüz adım kadar gitti. Soluk bile almaya korkuyordu. Ansızın duvara çarptı. Lağımın bir başka sapağına varmıştı ve başını kaldırmadan giderken o sarp duvarla karşılaşmıştı. Başını kaldırdı ve yeraltı galerisinin diğer ucunda, ötede, epey uzaklarda bir ışık gördü.

Fakat bu, saatler önce gördüğü lanet ışık gibi korkutucu değildi, gün ışığıydı.

İhtiyar, çıkışı görmüştü.

Daraldığı o cehennem fırınında lanetlenmiş ruh, ansızın nasıl bir kurtuluş yolu görürse, şu anda Jean Valjean'ın duygularını anlardı. Jean Valjean artık yorgunluğunu hissetmediği gibi Marius'ün ağırlığına da hissetmedi. Tüy gibi hafifti. Ansızın kanatlanır gibi oldu. Gerçi giderek daralan tavan daha alçaktı, galeriden dardı. Tünel sanki bir hunide sonlanıyordu. Tıpkı cezaevlerinde olduğu gibi, aslında epey anlamsız ve gereksiz bir daralma. Hem bir kanalizasyon için de anlamı olmayan bir şey.

İhtiyar, o açıklığa vardı.

Orada durdu, görünüşe, paslı menteşelere bakılırsa, orayı açmak kolay değildi.

Çıkışa varmıştı, çıkamıyordu. Ne terslik!

Çıkış kapısı epey sağlamca kilitlenmişti. Anahtar deliği ve kilide girmiş sağlam kilit dili de görünüyordu. Herhalde burasını kilitlemek için, anahtarı iki kez çevirmişlerdi. Bu Paris'te hayli revaçta olan zindan kilitlerindendi.

Korkuluğun dışında açık hava, nehir, gün, ışık, epey dar fakat üstünden yürünecek kadar geniş bayır, ötelerdeki rıhtımlar ve şu rahatça saklanan uçurumu oluşturan Paris görünüyordu. Geniş ufuklar, özgürlük, hayat. Sağda akıntı aşağı, İena Köprüsü, solda Invalidesler Köprüsü. Burası epey elverişli bir yerdi, buradan çıkmak için karanlığı beklemeliydi. Rahat kaçılırdı. Hem Paris'in en tenha yerlerinden biriydi, Gros-Caillou karşısındaki bayır.

Saat akşamın sekiz buçuğu olmalıydı, güneş epeyce alçalmıştı, birazdan batacaktı.

İhtiyar adam, bir süre Marius'ü ark tabanının kuru yerine bıraktı, sonra parmaklığa yaklaşıp demir çubukları yokladı. Sarstı, epeyce sarstı, boşuna, parmaklığı kımıldatamadı. Jean Valjean çubukları tek tek kavradı, en çürüğünü çekip kopartarak, bunu bir kaldıraç gibi kullanmayı düşündü. Belki bununla parmaklığı kaldırır ya da kilidi kırabilirdi. Fakat mümkün değil, hiçbir şey kıpırdamadı. Bu demir parmaklıklar taş gibi sağlamdı. Kaldıraç sağlama umudu da kırıldı, kaçma fırsatı da. Kapıyı açmanın başka çaresi yoktu.

Böyle kalacaklar mıydı? Ne yapacaktı? Bu serüven nasıl sona erecekti? Geri dönmek, o korkunç yoldan tekrar geri dönmek? Jean Valjean'ın buna dermanı yoktu. Demin boğulmaktan güç bela kurtulduğu o lağıma girmeye bir daha asla cesaret edemezdi. Hem oradan geçse bile bu kez galerilerde olan polislerin eline düşerdi! Talihi ona ikinci kez yardım eder miydi?

Bütün çıkışlar bu halde olabilirdi. Buradan kaçmak bir cezaevinden kaçmaktan daha güçtü.

Umutları tükenmişti. Jean Valjean'ın bütün gayreti boşunaydı. Tanrı istemiyordu belki de. Ölümün o büyük ve karanlık örtüsü onları kuşatmıştı. Jean Valjean, korkunç örümceğin o simsiyah iplikleri üzerinde, gölgelerde koştuğunu hissediyordu.

Belini parmaklığa verdi ve kaldırıma oturmak istedi, ama hâlâ hareketsiz duran Marius'ün yanına yığıldı ve başını dizlerinin arasına koydu. Çıkış yoktu. Artık azabı katlanılmaz düzeydeydi.

Epey acı çektiği bu sırada, ne düşünüyordu ki? Sadece genç kızı düşünüyordu.

8 CEKETİN YIRTILAN PARÇASI

Bu kriz anında ansızın bir el omuzuna dokundu ve kısık bir ses:

«Bölüşelim,» dedi.

Bu delikte biri! Hiçbir şey çaresizlik kadar hayale benzemez. Jean Valjean, hayal gördüğünü sandı. Ayak sesi bile duymamıştı. Nasıl olurdu? Ansızın başını kaldırdı.

Tam önünde birini gördü.

Üzerinde yırtık bir gömlek, çıplak ayak, pabuçlarını sol elinde tutan bir adamdı. Herhalde Jean Valjean'in yanına usulca yaklaşmak için çıkarmıştı.

ihtiyar, bir an bile bocalamadı. Hiç olmayacak bir şey olmasına rağmen, o adamı tanıyordu. Sabık hancıydı.

Sarsılarak uyandırılmış biri gibi olan Jean Valjean, her türlü şeye hazır olmasına ve kritik hallerden kurtulmayı bilmesinden dolayı, hemen kendine geldi. Aslında içinde bulunduğu durumdan daha kötüsü olamazdı. Hancı bile bu geceyi artık koyultamazdı.

Bir an sessizlik oldu.

Hancı, elini alnına kaldırıp gözlerini siper etti, daha sonra göz kırpıp, kaş çattı, dudaklarını kıstı ve karşısındakini tanımak isteyen bir yüz ifadesine büründü. Fakat başaramadı. Jean Valjean arkasını ışığa çevirmişti, hem saçı başı o kadar perişan, yüzü çamurla lekeli, kana bulanmış müthiş bir durumdaydı. Gün ışığında bile onu tanımak güçtü.

Çıkıştan süzülen o zayıf ışık, onun solgun yüzüne karanlık gölgeler vermişti, ama Jean Valjean hemen hancıyı tanıdı. Onların durumlarındaki eşitsizlik Jean Valjean için avantajlıydı. Karşılaşma tanınmayan Jean Valjean ile maskesi düşen Thenardier arasında geçiyordu.

ihtiyar adam, onun kendisini tanımamış olduğunu hemen anladı.

Güçlerini karşılaştırmak istercesine, bir süre birbirlerine bakakaldılar. Sessizliği hancı dağıttı:

«Buradan nasıl çıkacaksın?»

Jean Valjean yanıt vermedi.

Beriki sürdürdü:

«Kapıyla uğraşmanın faydası yok, fakat yine de buradan çıkıp gitmeye mecbursun.»

«Evet,» dedi Jean Valjean.

«İşte bu yüzden bölüşelim.»

«Ne demek istiyorsun?»

«Sen adamı öldürdün, bende anahtar var.»

Hancı, parmağıyla Marius'ü gösterdi ve:

«Seni tanımıyorum, fakat yine de sana yardım etmek isterim. Sen bizden biri olmalısın...»

İhtiyar adam, anlamaya başladı, hancı, onu bir katil sanmıştı. Thenardier tekrar başladı:

«Adamı boşuna öldürmedin, cepleri dolu olmalı. Paranın yarısını bana ver, ben de sana kapıyı açayım.»

Adam gömleğinin cebinden büyük bir anahtar çıkarttı. «Kurtuluş anahtarının nasıl olduğunu görmek ister misin? işte, bak.»

İhtiyar, serseme dönmüştü. O kadar ki, bir ara yanlış duyup, yanlış görüp görmediğinden emin olamadı, kader ona güler yüzlü davranıyordu, koruyucu meleği, hancının şekline bürünüp, yerden bitmişti.

Hancı elini yırtık cebine soktu ve epey kalın bir ip alıp Jean Valjean'a uzattı:

«Sana şu ipi de veririm.»

«Ne yapacağım ki?»

«Aptal, cesedi nehre atmayacak mısın? Sana bir ip gerekli. Herifin ayağına bir taş bağla ki dibi bulsun. Yoksa, ceset yüzeye çıkar.»

Jean Valjean robot gibi, ipi aldı. Şu anda ne yaptığının farkında bile değildi.

Hancı aklına yepyeni bir fikir gelmiş gibi, parmaklarını oynattı:

«Ahbap, şu çirkeften çıkabilmeyi nasıl başardın. Ben oradan geçmeyi göze almazdım. Pöf, çok iğrenç kokuyorsun...»

Bir duraklamadan sonra ekledi:

«Sana habire soru soruyorum, yanıtlamamakta haklısın. Hâkimin karşısındaki sınav için bir hazırlık olur. Hem hiç konuşmamak, kısık sesle konuşmaktan iyidir. Aslında umurumda değil, yüzünü görmediğim gibi ismini de bilmiyorum, fakat yine de, senin nasıl biri olduğunu anlamadım sanma. Anlaşıldı, sen şu adamı biraz hırpaladın, şimdi de onu bir yerlere atmak istiyorsun. Sana şu nehir gerekir, nehir sır küpüdür. Ben seni kurtaracağım, başı dertte olan iyi birine yardım etmek epey hoşuma gider.»

İhtiyar sustuğu için onaylarken, bir yandan da onu konuşturmaya çalıştı. Onu yandan görmek için, bir dirsek attı, sesini fazla yükseltmeden:

«Şu çirkeften yakayı kurtardığına göre, sen müthiş birisin! Herifi neden orada

bırakmadın?» dedi.

Jean Valjean sessizdi.

Hancı o zayıf boğazını kravatıyla örterek, ağırbaşlı bir adam ifadesi almak istediğini gösterdi.

«Belki de iyi yaptın. Yarın deliği kapatmak için gelen işçiler orada cesedi bulurlar ve araştırma sonunda senin izini bulurlar. Biri lağımdan geçmiş? Kim? Nasıl biri? Onu çıkarken gören var mı? Polis ahmak değildir, yani... Lağım alçağın biridir, suçluyu hemen yakalatır. Böyle bir olay sık olmadığından, hemen şüphe çeker. Oysa nehir herkesin malı, bütün şehirliler oraya ceset atabilir. Bir ay sonra adamı Saint-Cloud'da ağlardan çıkarırlar. Fakat artık o çürüyüp gitmiştir. Onu kim öldürdü? Paris. Adalet, bunu dert etmez bile, işbilir birisin.»

Hancı konuşuyor, beriki susuyordu. Hancı onun omzunu yumrukladı:

«Haydi bu işi bitirelim. Bölüşelim. Sen anahtarını gördün, bana cüzdanını göster.»

Hancı döküntü paçavralı, yabanıl, tehdit edici, fakat yine de içten davranıyordu. Tuhaf bir tavrı vardı. Davranışları epey şüphe çekiciydi. O kadar rahat görünmüyordu. Gizemli tavırlar takınıyor, yarım sesle konuşurken, arada bir elini dudaklarına atıp «Sus» diyordu. Bunun nedenini anlamak kolay değildi. Çünkü burada ikisi dışında kimse yoktu. Jean Valjean belki başka haydutların da saklanmış olabileceklerini düşündü. Belki de hancı yakınlarda olan arkadaşlarıyla parayı paylaşmak istemiyordu.

Hancı bir daha sordu:

«Haydi uzatma ahbap, şu adamın üstünde ne kadar para vardı?»

İhtiyar, elini ceplerine attı.

Sürekli yanında yüklü para taşırdı. Habire kaçmak zorunda kaldığı yıllardan kalan bir alışkanlık, onda bir ilke olmuştu. Fakat nedense bu kez gafil avlanıyordu. Bir akşam önce o muhafız üniformasını giydiğinde, cüzdanını almayı unutmuştu, yeleğindeki kesede yalnızca bozukluklar vardı. Yaklaşık otuz frank kadar. Çamura batmış ceplerini tersyüz etti ve taş sıranın üstüne bir altın parayla iki beş franklık gümüş ve altı-yedi metelik attı.

Hancı manidar bir küçümsemeyle:

«Vah biçare,» dedi, «yok pahasına gitmiş aslında!»

Sonra, büyük bir utanmazlıkla, Jean Valjean'ın ve Marius'ün ceplerini yoklamaya başladı. Yüzünü göstermemek için, sırtını ışığa veren Jean Valjean bunu engellemedi. Hancı, Marius'ün ceketini yoklarken, Jean Valjean'a sezdirmeden ceketin eteğinden bir parça alıp yırtık gömleğinin altına sakladı. Bir gün, bu kumaş parçasının, katili ve maktülü bulmaya yarayacağını düşünüyordu. Araması da boş çıktı, çünkü o otuz franktan fazlası yoktu.

«İnanılır gibi değil, ikiniz de birbirinizden çulsuzmuşsunuz yani, daha fazla paranız yok ha...»

Demin, «bölüşelim» dediğini unutup, paraların hepsini cebe attı. Bir ara o büyük

metelikleri alıp almamakta bocaladı, sonra homurdanarak onları da aldı:

«Buna beleş cinayet denir.»

Bu beyanından sonra, gömleğinin altındaki anahtarı çıkardı:

«Haydi ahbap, artık çık. Burası panayır gibidir, çıkarken öderler. Sen de ödedin çık.»

Gülmeye başladı.

Tanımadığı birine bu anahtarı vermekle ve bu kapıdan kendisi dışında birini çıkarmakla, bir katili kurtarmak mı istemişti? Bunu iyi niyet ve temiz duygularla mı yapmıştı? Bundan emin değiliz!

Hancı, Jean Valjean'a Marius'ü yüklenmesi için yardım etti ve sessizce, kendisine ardı sıra gelmesini söyledi. Dışarı baktı ve parmağını dudaklarına bastırdı ve bir süre bekledi, izleme işini yaptıktan sonra, anahtarı kilide soktu. Kilidin dili kaydı, kapı kendi üzerinde çevrildi. Ne ses duyuldu, ne de gıcırtı. Bu iş epeyce yavaş oldu. Herhalde bu parmaklık kapısı ve kilit, kimi zaman yağlanıyor ve sanıldığından daha fazla kullanılıyordu. Bu sessizlik, bu yumuşaklıkta, bir uğursuzluk vardı. Gece işi yapan serserilerin bu kapıdan girip çıktıkları anlaşılıyordu.

Bu sessiz parmaklık, bir yataklık gibiydi.

Hancı kapıyı biraz araladı, yalnızca Jean Valjean'ı geçirebilecek ölçüde açtı, parmaklığı kapattı, anahtarı iki kez kilitte döndürdü, daha sonra hiç gürültü çıkarmadan karanlıklara yürüdü.

Bir an sonra kaderin bu korkunç yüzü, bilinmeyende kaybolmuştu.

İhtiyar, dışarıdaydı.

9 İŞBİLİR BİRİ DE MARİUS'Ü ÖLÜ SANIYORDU

Dışarıdalardı.

Marius'ü kıyıdaki bayıra yatırdı.

Atık kokusu, karanlık, korku artık geride kalmıştı. Temiz hava, canlı, neşeli rahat solunan hava, Jean Valjean'a bir bağış gibi geldi. Etrafında huzur vardı, sessizlik ve demin güneşin batmasıyla kızıla boyanan göklerin sessizliği... Gün batmış, gece geliyordu. Gece o eşsiz kurtarıcı, bir kederden kurtulmak için, bir paltoya bürünmek isteyenlerin dostu. Gökyüzü, her yeri huzurla doldurmuştu.

İhtiyar, ayaklarının önünde biten dalgaların sesini bir öpücük sesine benzetti. Champs Elysees'deki ağaçlardaki kuş yuvalarından sesler yükseliyordu. Birbirlerine iyi geceler dileyen kuş cıvıltıları. Zenit'in o solgun mavisinde birkaç yıldız parlamaya başlamıştı. Akşam, Jean Valjean'ın başının üstünde enginlerin olanca güzelliğini gösteriyordu.

Günün en hoş ve en kararsız vakitleriydi. Ne evet, ne de hayır diyen bir an. Öteleri göremeyecek ölçüde karanlık, fakat yakından birbirini tanıyacak ölçüde ışık.

İhtiyar, bir süre kendisini bu muhteşem ve huzur yüklü güzelliğe bıraktı. Öyle

unutma anları gelir ki, acı bile yoksulu hırpalamaktan bıkar, her şey fikre dönüşür, sakinlik de düşünür, bir gece gibi kuşatır. Parlak gün batımında, ışıklanan göklerin altında, ruh yıldızlarla dolar. Jean Valjean da, bir süre nerede olduğunu unutup kendisini kuşatan bu aydınlık ve engin gölgeyi izledi. Derin bir düşünceye dalan adam, sonsuz gökyüzü altında, bir sarhoşluk ve duaya gömüldü. Sonra ansızın, ödev hissini ve sorumluluğunu hatırladı. Eğildi ve nehirden avucuna aldığı suyu Marius'ün yüzüne serpti. Delikanlının gözkapakları kımıldamadı fakat aralı dudaklarından usulca soluklar veriyordu.

İhtiyar, tekrar elini suya daldıracaktı, derken tedirginleşti. Görmediği halde, arkasına birisi var gibiydi.

Daha önce de herkesin kapıldığı bu izlenimden söz etmiştik.

Jean Valjean arkasına döndü.

Evet. Arkasında biri vardı.

Uzunca boylu bir adam, üzerinde uzun bir redingot ve elinde bir topuz, Marius'ün yanı başına çömelmiş duran Jean Valjean'in hemen arkasındaydı.

Jean Valjean onu bir hortlağa benzetti. Rastgele bir adam, bu geç vakitte böyle bir manzaradan korkardı, aklı başında biri de adamın elindeki topuzdan.

Jean Valjean, Javert'i tanıdı.

Okur da onu tanımıştır.

Javert, barikattan o mucizevi kurtuluşundan sonra, polis karakoluna gitmiş ve sözlü raporunu başkomisere vermiş, daha sonra görevine dönmüştü. Hatırlayacağınız üzere, görevi (üzerinde bulunan o kağıtta yazılı olduğu gibi) Seine Nehrinin sağ yakasını, Champs Elysees civarını kollamaktı. Polis, uzun zamandır o kıyıdan kuşkulanıyordu. Javert orada hancıyı görmüş ve onu izlemişti. Gerisini biliyoruz.

Jean Valjean'ın önünde hemen açılan şu lağım ızgarasının kapısı da hancının bir uyanıklığıydı. Hancı, Javert'in hâlâ pusuda kendisini beklediğini biliyordu. Bu av köpeğinin önüne bir kemik atmalıydı, izlenilen adam, asla sekmeyen bir koku duygusuna sahipti. Hem bir de katil, aman ne talih. Bu ateş payı(*) sayılırdı. Hiç vazgeçilmeyen bir şey. Thenardier, Jean Valjean'ı dışarı çıkartmakla, hem polise bir av sunuyor, hem de büyük bir iş verip, kendi izini kaybettirmiş oluyordu. Böylece Javert'i de ödüllendirmiş oluyordu, bu da bir polisi hep gururlandırır, hem durup dururken otuz frank kazanıyor ve bu karmaşada yakayı kurtarmayı kuruyordu.

(*) Ateş Payı: Ateşe tapanlar, yemeklerinin ilk lokmasını ateşe atarlar ve buna «ateş payı» derlerdi.

Jean Valjean yağmurdan kaçarken doluya yakalanmıştı.

İki lanetli rastlantı, üst üste gelen rastlantılar, önce hancı, sonra Javert. Jean Valjean bunu kaderin epey acımasız bir cilvesi olarak göğüsledi.

Javert, Jean Valjean'ı tanımamıştı. Değindiğimiz gibi, adam artık insanlıktan çıkmıştı, kendi kendisine bile benzemiyordu. Javet göğsünde birleştirdiği kollarını indirmedi, sağ

yumruğundaki topuzunu daha sağlamca tuttu ve kesin fakat sakince:

«Kimsiniz?» diye sordu.

«Ben mi?»

«Evet!»

«Jean Valjean.»

Javert elindeki topuzu dişlerinin arasına aldı, dizlerini büktü, başını eğdi ve o güçlü ellerini Jean Valjean'ın omuzlarına attı.

Elleri birer kıskaç gibi, adamın omuzlarını kavradı. Javert onu inceledi, tanıdı. Yüzleri birbirine değiyor gibiydi. Polisin bakışları ürkütücüydü.

Jean Valjean, Javert'i bir sırtlana esir düşen bir aslan gibi hareketsiz durdu.

«Müfettiş Javert,» dedi. «Elinizdeyim, aslında bu sabahtan beri tutuklunuz sayıyorum kendimi. Sizden kaçmak için vermedim size adresimi. Beni alıp götürebilirsiniz, ama sizden tek bir isteğim var.»

Beriki onu duymuyor gibiydi. Jean Valjean'ın üzerine o değişmez gözlerini dikmiş, dudaklarını burnuna değdirecek ölçüde çenesini kısmıştı ki, bu da onda, yabanıl bir düşünce işareti gibiydi. Sonra Jean Valjean'ı bıraktı ve sanki bir rüyada gibi, hiçbir şey sormadı, fısıltıyla:

«Burada ne arıyorsunuz? Bu adam da kim?»

Artık Jean Valjean'a «sen» demiyor, «siz» diyordu.

Jean Valjean yanıtladığında, ses tonu adeta Javert'i dalgınlığından sıyırdı.

«Ben de onun için size rica etmek istemiştim. Bana dilediğinizi yapabilirsiniz, ama çok rica ederim, şu yaralı delikanlıyı evine götürmeme yardım edin, sizden başka bir şey istemiyorum.»

Herhangi bir ödün verdiğinde yaptığı gibi, Javert yüzünü buruşturdu, ama niyeyse «hayır» demedi.

Tekrar eğildi ve mendilini suya batırarak Marius'ün kanlı alnını sildi. Sonra yarım sesle, kendi kendisiyle konuşurcasına:

«Bu genç barikattaydı,» dedi. «Sanırım arkadaşları Marius diye çağırıyorlardı.»

Uzman bir polis olan Javert, kendisini ölümün eşiğinde ve mezarın önünde olduğunu bildiği halde, yine de her şeyi izlemiş, hiçbir ayrıntıyı kaçırmamıştı. Can çekişirken bile izleyecek kadar kusursuz olan bu hafiye, aklına notlar yazmıştı.

Marius'ün elini yakalayıp, nabzını aradı.

Jean Valjean:

«Yaralı.»

Javert:

«Ölü.»

Jean Valjean:

«Hayır, henüz değil.»

Javert şaşkınca sordu:

«Onu barikattan buraya kadar mı taşıdınız?»

Fakat lağımlar yoluyla bu tuhaf kurtarma üzerinde, daha fazla üstelemeyecek kadar derin bir düşünceye dalmış olmalıydı ki, Jean Valjean'ın sessiz kaldığını bile fark etmedi.

Ama Jean Valjean'ın aklında bir tek düşünce vardı:

«Marais Mahallesinde, Calvaire Kızları Sokağında, dedesinin konağında oturuyor. Adamın adını hatırlayamıyorum.»

İhtiyar, Marius'ün ceketini karıştırdı, içindeki cüzdanı çıkarttı. Marius'ün karaladığı o adrese göz attı.

Okumaya izin verecek kadar ışık vardı. Javert'te kedilerin fosforlu gözleri vardı. Marius'ün karaladığı o birkaç satırı okudu ve «Gillenormand, Calvaire Kızları Sokağı, No.6» diye homurdandı. Sonra:

«Arabacı!»

Kendisini bekleyen arabayı okur hatırlar. Araba bayırda duruyordu. Marius'ü arkadaki kanepeye serdiler, Javert ile Jean Valjean öne geçti.

Kapı kapanır kapanmaz, araba süratle uzaklaştı, rıhtımları geride bırakıp Bastille tarafına yola çıktı.

Rıhtımdan ayrılanlar sokaklara girmişlerdi. Arabacı, kara bir gölge oluşturup, atlarını dehledi. Marius kımıltısız, başı göğsüne düşmüş, kolları sarkık, tabuta konmayı bekleyen bir cesede benziyordu. Jean Valjean, sanki gölgelerden, Javert de taştan gibiydi. Gece karanlığıyla örtülü bu araba, her sokak fenerinin önünden geçtiğinde, içinde sanki solgun bir şimşek ışıltısı gösterip, rastlantının şu üç acıklı tablosunu birleştiriyordu: Ceset, Hortlak ve Heykel!

10 HAYATA DÖNÜŞ

Kaldırımlardaki her sarsıntıyla Marius'in başından bir damla kan süzülüyordu yüzüne.

Araba Calvaire Kızları Sokağındaki evin önüne yanaştığında, karanlık eni konu bastırmıştı.

Arabadan ilk inen Javert, bir bakışla konak kapısındaki numarayı inceledi ve sonra demir tokmağı kaldırıp hızla vurdu. Kapı aralandı ve Javert kapıyı itti. Henüz uyanmamış kapıcı, elinde bir mumla, esneyerek boy verdi.

Evdekiler uykudaydı, Marais Mahallesinde herkes erken uyur, özellikle isyan günlerinde. Bu muhteşem mahalle sakinleri, isyandan korkup uykuya sığınırlar, tıpkı cadılardan korkup başlarını yastık altına koyan çocuklar misali.

Jean Valjean ile sürücü, Marius'ü ağır ağır çıkartıyorlardı. Jean Valjean genç adamı koltukaltından, arabacı da ayaklarından tutmuştu.

Delikanlıyı taşırken bir ara Jean Valjean elini onun kalbinin üstüne koyup yaşadığını anladı. Eskiden daha güçlü çarpıyordu bu kalp, arabanın sarsıntısı ona yeni bir hayat vermişti.

Javert bir bozguncunun karşısında bir hükümet adamına uygun bir dille:

«Burada Gillenormand isimli biri var mı?»

«Evet. Neden sordunuz?»

«Ona oğlunu getirdik.»

Kapıcı bön bön:

«Oğlu mu?» diye sordu.

«Evet, ölü.»

Javert'in ardından beliren pılı pırtılara bürülü kir, pas, çamur ve kanlar içindeki Jean Valjean, kapıcıya başıyla «hayır» dedi.

Kapıcı ne Javert'in sözünden, ne de Jean Valjean'ın işaretinden bir şey anlamıştı.

Javert:

«Barikattaydı ve işte sonuç.»

«Barikatta mı?» diye bağırdı kapıcı.

«Kendini orada öldürmüş, haydi uyandırın babayı!»

Kapıcı oralı olmadı:

«Hadisenize!» diyen Javert ekledi:

«Yarın buradan bir cenaze çıkacak.»

Hafiye için, kamu hayatının bütün olayları belirli bölümlere ayrılırdı, bu da ileri görüş ve izlemenin başlangıcını oluştururdu ve her ihtimal da ayrı kısımlara ayrılırdı. Olanaklı olaylar bazı çekmecelerde bulunup, yeri geldiğinde, farklı miktarda çıkarlardı: Sokakta kargaşa, isyan, karnaval ve ölüm kol geziyordu.

Kapıcı, uşak Basque'yi uyandırarak işe başladı. Basque da Nicolette'yi uyandırdı, Nicolette, Gillenormand Teyzesini kaldırdı. Dede'ye gelince, onu uyandırmak istemediler, çünkü ne de olsa her şeyi haber alacaktı.

Delikanlıyı konağın ilk katına taşıdılar, ama mahalledeki evlerin hiçbirinde kimse bunun ayrımında olmadı.

Delikanlıyı, Mösyö Gillenormand'ın bekleme salonundaki eski bir kanepeye yatırdılar. Basque, hekim çağırmaya gitmiş, Nicolette çamaşır dolabını açmaya koyulmuştu ki birden, Javert eliyle Jean Valjean'ın omuzuna el attı.

İhtiyar, hemen anladı. Merdivenden inerken, ardı sıra gelen Javert de kendisini izliyordu.

Kapıcı hâlâ mahmurdu, onları karşıladığı gibi şaşkınca artlarından bakakaldı.

Arabaya bindiler, arabacı da yerine geçti.

Jean Valjean:

«Müfettiş Javert,» dedi, «sizden bir isteğim daha olacak!»

Javert sertçe sordu:

«Nedir?»

«Bir dakika için eve gitmeme izin verin, sonra bana dilediğinizi yapın.»

Javert birkaç dakika düşündü, çenesini ceketinin yakasına sokmuş halde durdu, sonra öndeki camı açıp:

«Arabacı,» dedi, «Silahlı Adam Sokağı Numara 7'ye.»

11 MUTLAK'IN DEPREMİ

Yolda konuşmadılar.

İhtiyar neler kuruyordu? Herhalde, başladığı işi bitirmek, Cosette'e Marius'ün nerede olduğunu söylemek, ona faydalı bilgileri vermek ve bazı hazırlıklar yapmak. Kendisine gelince, artık onun için her şeyin tamam olduğunu anlamıştı. Javert tarafından yakalanmıştı, buna karşı çıkmıyordu bile, fakat kendisinden farklı kişilikte biri olsa bu fırsatta hancının kendisine verdiği ipten faydalanıp, kapatılacağı hücrenin parmaklıklarını belli belirsiz, düşünürdü. Fakat yıllar önceki olaydan, Piskoposla karşılaştığı günden beri, Jean Valjean o kadar değişmişti ki, her kötü niyet karşısında, kendi zararına bile olsa, şiddetten iğreniyordu.

İntihardan bile, bilinmeze karşı bir şiddet eylemi sayılan intihardan bile çekiniyor, bunu ruhun ölümü olarak görüyordu.

Araba, Silahlı Adam Sokağında durdu, sokak arabaların giremeyeceği ölçüde dardı. Javert'le, Jean Valjean indiler.

Arabacı ürkerek, polise, arabasının kadife döşemesinin, öldürülen adamın kanı ve katilin çamur ve çirkefiyle kirlendiğini söyledi.

Bu kadarını anlayabilmişti. Kendisine bir tazminatın gerekli olacağını da söyledi. Bu arada cebinden çıkardığı defterine «durumu belirtir bir belge» yazmasını da rica etti.

Javert, adamın uzattığı defteri itti.

«Bekleme parasını da katarsam, sana ne ödeyeceğim?»

«Yedi saat bekledim efendim, kadifem de yeniydi, seksen frank, efendim.»

Polis, cebinden çıkardığı parayı adama verip savdı.

İhtiyar, polisin kendisini buralarda olan Blanc-Manteaux ya da Arşivler Karakoluna götüreceğini sanmıştı.

Evin bulunduğu sokağa girdiler, her zamanki gibi tenhaydı. Javert, Jean Valjean'in

ardı sıra geliyordu. 7 numaranın önüne geldiler. Jean Valjean, kapıyı çaldı. Açıldı.

«Pekâlâ,» dedi, Javert, «çıkın.»

Zorla konuşuyormuş gibi, yüzünde tuhaf bir ifadeyle:

«Ben burada beklerim.»

İhtiyar, aksice Javert'in yüzüne baktı. Bu tavır onun olağan tavrına o kadar ters düşüyordu ki. Yine de fazla şaşırmadı, demek ki Javert şu anda ona güveniyordu, fareye uzaklaşabilme iznini veren bir kedinin gururlu güveni. Nasılsa Jean Valjean'ın teslim olup işi bitirme kararında olduğunu anlamıştı. Jean Valjean kapıyı itip içeri daldı ve odasındaki ipi çekip kapıyı açan, kapıcıya:

«Benim,» dedi.

İlk katta biraz dinlendi. Keder yollarının da kendilerince durakları vardır. Sahanlıkta, sürgülü pencere açıktı. Çok eski evlerde olduğu gibi merdiven pencereden aydınlanır ve sokağa bakardı. Sokak feneri de tam karşıda olduğu için merdiveni aydınlatma giderinden kurtulunuyordu.

İhtiyar ya soluklanmak için ya da, ne yaptığını bilmeden, pencereden baktı. Kısa ve dar alan sokak feneriyle aydınlanmıştı. Jean Valjean'ın şaşkınlıktan gözleri büyüdü, sokak bomboştu.

12 DEDE

Basque ve kapıcı hâlâ baygın ve hareketsiz, Marius'ü salona taşımış ve kanepeye uzatmışlardı. Çağrılan hekim hemen gelmiş, Gillenormand Teyze yatağından fırlayarak kalkmıştı.

İhtiyar kadın, ellerini yukarı kaldırıp salonda yürüyor, korkuyla, «Aman Tanrım nedir bu başımıza gelenler!» diye söylenmekten başka bir şey yapmıyor, kimi zaman, «Eyvah! Şimdi her yer kan olacak!» diyordu.

İlk şaşkınlıktan çıktıktan sonra, beyninde bir tür felsefe belirdi ve bunu da şu çığlıkla ifade etti: «Olacağı buydu!»

Böyle hallerde epey olağan sayılan o sözü «ben söylemiştim!» demeye çekindi.

Hekimin isteğiyle, salonun bir köşesine taşınabilir bir yatak getirilmişti. Hekim, Marius'ü muayene etti, kalbinin attığını, yaralının göğsünde tehlikeli bir yara olmadığını, dudaklarından sızan kanın ağızdan değil de burun deliklerinden aktığını anladıktan sonra onun solumasını kolaylaştırmak için başıyla ayakları aynı düzeyde, yastıksız yatırttı. Genç adamı beline değin soymuştu. Gillenormand Teyze, Marius'ü soyduklarını görünce, elinde tespihiyle yan odaya kaçtı.

Gövdede tehlikeli bir yara yoktu, mermi cüzdana gelip kaymış ve kötü bir yara açarak kaburgaları kırmıştı. Fakat yara derin değildi, hemen iyileşebilecek gibiydi. Fakat o yeraltında uzun süre taşınmakla hırpalanan genç yaralının köprücük kemiğinde ciddi bir sorun vardı. Kollar da, kılıç ve bıçak yaralarıyla delik deşikti. Yüzde hiçbir yara yoktu, fakat başı kesik ve deliklerle doluydu. Baştaki bu yaralar ne kadar tehlikeliydi? Sadece saç

kökünde, deri altında mı kalıyor, yoksa beyne zarar veriyorlar mıydı? Buna yanıt verilemezdi. En ciddi belirti genç adamın baygınlığıydı, çoğu zaman böylesi baygınlıklardan kurtulamaz hasta. Herhalde kan kaybı da yaralıyı tüketmişti. Belden aşağı yanı, barikat duvarından korunmuştu. Orada bir tırmık izi bile görünmüyordu.

Basque ve Nicolette çarşafları yırtıp sargıbezi hazırlıyorlardı. Nicolette dikiyor, Basque dikilenleri sarıyordu. Pansuman için gazlıbez olmadığından, hekim yaranın kanını durdurmak için pamuk basmıştı.

Hekim, gereçlerini yatağın yanındaki üç mumun yandığı bir masaya sermişti. Önce Marius'ün yüzünü ve saçlarını soğuk suyla yıkadı. Kova bir anda kıpkızıl sıvılarla doldu. Kapıcı elindeki mumla ortalığı ışıtıyordu.

Kederli görünen hekim, derin derin düşünüyordu, kimi zaman kendi kendisine yönelttiği bir soruyu yanıtlarcasına, başıyla olumsuz bir işaret yapıyordu. Hekimin kendi kendisiyle böyle konuşması hasta için iyiye işaret değildir.

Hekim, delikanlının yüzünü silip, gözkapaklarına usulca dokunduğu sırada salon kapısı açıldı ve solgun, uzun bir yüz göründü. Bu «Dede» idi.

İsyan onu iki gündür epeyce üzmüş ve heyecanlandırmıştı. Mösyö Gillenormand, bir gece önce uyuyamamış ve gün boyu ateşi yükselmişti.

Akşam tez vakit odasına çekilmiş, bütün kapıların kilitlenip sürgülenmeleri buyruğunu vermiş ve yorgun olduğu için hemen uyuyakalmıştı.

Yaşlıların uykusu hafif olur. Mösyö Gillenormand'ın odası salonun yanında olduğundan, alınan bütün önlemlere karşın çıkan sesler onu uyandırmıştı.

Kapının altında ışık görmüş, yatağından kalkmış ve el yordamıyla yürüyüp, salona gelmişti.

Eli kapı tokmağında, dikilip duruyordu, başı biraz öne eğik o uzun zayıf bedeni beyaz ve kıvrımsız bir sabahlıkla örtülü bir kefen misali. Bir mezara bakan bir hortlak gibiydi.

Önce yatağı, daha sonra o yaralı genç adamı gördü. Kar gibi bembeyaz kesilen yüzü, kapalı gözleri, yarı aralı dudakları, solgun dudakları seçti. Yarı beline değin çıplak, her yeri kan revan içindeki bu genç bedeni izledi.

Dede ansızın titredi. Yaşın kemikleştirdiği bir bedenin titremesi kocamışlıktan, beyazı bile sararan o gözleri hemen sabitleşti ve yüzü bir iskelet yüzünün görünümünü aldı. Sanki bir yayı kopmuş gibi, kolları iki yanına düştü ve şaşkınlığını o titrek yaşlı ellerini açıp gösterdi. Sabahlığının önü açılıp, o ağarmış kıllarla kaplı cılız bacaklarını ortaya çıkardı. Mırıltı gibi bir sesle:

«Marius!»

Basque:

«Beyefendi,» dedi, «demin kendisini getirdiler, Mösyö barikata gitmiş ve...»

İhtiyar müthiş bir sesle bağırdı:

«Öldü mü, haydut!»

Derken beklenmedik bir değişiklikle şu yüz yaşına yakın ihtiyar bir delikanlı kesildi.

«Mösyö siz hekimsiniz, değil mi? Bana derhal söyleyin, öldü mü?»

Alabildiğine kaygılı olan hekim yanıt vermedi.

Mösyö Gillenormand, müthiş bir kahkahayla:

«Öldü, öldü! Yalnızca benden intikam almak için, gidip kendisini barikatlarda öldürttü. Ah bunu beni mahvetmek için yaptı, ah kan emici, demek bana böyle geri döndü, hayatımı mahvetti, öldü...»

Pencereye gitti, ve tıkanır gibi, camı sonuna kadar açıp, gecede konuşmaya başladı; sokağa bağırıyordu:

«Delinmiş, kılıçlanmış, gırtlaklanmış, didiklenmiş, parçalanmış, ah şu haylazı görüyor musunuz? Onu beklediğimi, onun odasını hazırladığımı ve yatağının ayak ucunda ta bebekliğinden kalan resmini astığımı biliyordu. Kendisine kollarını açmam için, geri dönmesini beklediğimi biliyordu. Yıllardır, onu özlediğimi, akşamları ellerim dizimde ocak başında ne yaptığımı bilmeden onun hasretiyle bunaldığımı biliyordu. Benim ahmağın teki olduğumu da biliyordu. Evet, bütün bunları biliyorum, yalnızca geri dönüp ‘Ben geldim' demesinin yeteceğini, evin beyi olacağını, benim ona boyun eğeceğimi ve her istediğine uyacağımı biliyordu. Şu aptal bunak dedesini parmağında oynatacağını da biliyordu. Evet bütün bunları bilmesine karşın ne yaptı: ‘Hayır o bir Kralcı, gitmeyeceğim!’ dedi ve barikatlara gidip kendini öldürttü. Bunu yalnızca hainlik amacıyla yaptı, yalnızca Berry Dükü için intikam almak için yaptı. Ah, işte bu çok haince bir tavır, haydi yatın ve uyuyun... Öldü ve işte ben de uyandım!»

Hekimin işi iyice zorlaşmıştı, ihtiyar için de üzüldü, şimdi iki hastayla baş başaydı. Mösyö Gillenormand’a yaklaştı ve onu kolundan tuttu. Dede başını çevirdi daha da büyümüş ve kanlı gözlerle ona baktı ve sakince:

«Size teşekkür ederim efendim,» dedi, «ben sakinim. Ben bir erkeğim, ben kralımız XVI. Louis'nin ölümünü gördüm, olayları kıyaslayabilirim. Fakat beni delirten, bütün fenalığın sizin şu gazeteleriniz yüzünden olduğunu bilmek. Sizin şu ahmak yazarlarınız, konuşmacılarınız, avukatlarınız, kürsüleriniz, tartışmalarınız, ışıklarınız, insan haklarınız, basın özgürlüğünüz var, iyi ama işte, bakın çocuklarımızı evlerimize nasıl getiriyorlar? Ah Marius, müthiş bir ölüm bu, hem de senin benden önce ölümünün. Barikat hal.. Ah eşkıya!... Hekim bey, siz bizim mahallede oturuyorsunuz değil mi? Oh, evet, sizi tanırım. Penceremden arabanızın geçtiğini görüyorum. Bakın size söyleyim. Öfkelendim sanmayın. Bir ölüye karşı öfkelenilmez. Aptalca olur. O benim yetiştirdiğim bir çocuktu, daha bebekken, ben epey ihtiyardım. Tuilleries Parkında küçük kovası, küçük iskemlesiyle oynardı. Park bekçileri görmesin diye ben bastonumla onun yaptığı delikleri tıkardım. Bir gün ‘kahrolsun XVIII. Louis!' diye bağırdı ve çıkıp gitti. Benim kabahatim yok ki. Ah ne hoş bir çocuktu, pespembe, sapsarı. Annesi de öldü. Acaba fark ettiniz mi, bütün çocuklar bebekken sarışın olurlar. Bunun nedeni ne ola ki? O, Loire haydutlarından birinin oğlu. Evet, fakat çocuklar babalarının cinayetlerinden sorumlu olamazlar ki. Onun şöyle iki karış olduğu günleri bilirim. Bir türlü 'D’yi söyleyemezdi. O

kadar şirin, o kadar zorlu bir konuşması vardı ki, sanki bir kuş cıvıltısı. Hiç unutmam birinde, parkta heykel önünde, herkes çevresinde sıra olmuş onu beğeniyle izlemişti, o kadar güzel bir çocuktu. Başı tablolardaki başlar gibiydi. Ona bağırır, onu bastonumla korkuturdum, fakat o bunun şaka olduğunu bilirdi. Sabahları odama girdiğimde, onu homurtuyla karşılardım, fakat sanki odama güneş girerdi. Ah, insan bu haylazlara karşı savunmasız oluyor. Sizi her yerinizden sıkıca yakalarlar, artık bir daha kendinizi kurtaramazsınız. Aslında, hiçbir çocuk onun kadar tatlı olmamıştır. Şimdi artık onu öldüren sizin Lafayetteler'iniz, Benjamin Constantlar'ınız ve Tircuir de Corceller'inizin hepinize lanet olsun. Hepsi cehenneme gitsin. Ah, bu böyle gitmez!»

Sürekli kımıltısız ve bembeyaz bir yüzle yatan Marius'e yaklaştı ve tekrar ellerini burkmaya başladı. İhtiyarın o kansız dudakları kıpırdıyor, fakat iniltiden başka ses çıkmıyordu, söyledikleri güç bela duyulabiliyordu:

«Ah yüreksiz, ah teşkilatçı, ah hergele, ah eylül isyancısı!» diye bir can çekişenden, bir cesede sitemler ediyordu.

İçten heyecanların dışavurumlarının kaçınılmazlığı gibi, dedenin sözleri iyice belirginleşti, fakat sanki sesini bile yükseltmeye mecali yok gibiydi. Derin bir uçurumdan gelir gibi yansıyan bir sesle:

«Aslında derdim değil, ne de olsa çok yakında ben de öleceğim. Fakat şu Paris'te, şu haini mutlu etmek için çırpınacak kızların sayısını düşündükçe içim sızlıyor. Ah ne hovarda, gezip eğleneceği, hayatın tadını çıkaracağı yerde git sen bir hayvan gibi savaş ve kendini kurşunlara hedef et. Ne adına? Cumhuriyet. Gençlere yakışacağı gibi gidip Chaumiete'de dans edeceğine, savaşmanın ne gereği vardı. Ah gençliğine yazık, heder edilen o yirmi yaş. Cumhuriyet, işte koca bir ahmaklık daha. Ah zavallı anneler, siz yine güzel çocuklar doğurun. Haydi artık öldü. Neyse yarın, ev kapısından iki cenaze çıkar. Ah ahmak çocuk, bunu da şu General Lamarque'ın güzel gözleri için mi yaptın? Kuzum şu hayta generalden ne hayır gördün? Kaba bir savaşçı, lafazanın biri. Ah, bir ölü için kendini öldürtmek. Tam yirmisinde, geride bıraktıklarını asla düşünmeden, ardına bakmadan. Ah, artık bizim gibi bunaklar da kendi başına ölüme bırakıldılar. Köşende öl ihtiyar hortlak. Aslında bu da benim için iyi ya, ben de bunu bekliyordum hep. Epey ihtiyarım; yüz yaşındayım, yüz bin yaşındayım, uzun zamandır ölümü haketmiştim. Artık bitti, oh benim de işim bitik, ne âlâ. Ona amonyak ve bir yığın ilaç koklatmanın ne anlamı var sersem, hekim? O öldü, bende öldü. Ölü olduğum için, ben bu işten anlarım. İşi yarım kalmadı. Ah, ne beter günler yaşıyoruz, tekinsiz bir çağ. Sizin şu fikirlerinizin, şu yakınmalarınızın, hocalarınızın, bilicilerinizin, hekimlerinizin, o serseri yazarlarınızın, ahmak filozoflarınıza lanet.

«Altmış senedir, Tuilleries kargalarını huylandıran devrimlerinizin de canı cehenneme. Mademki sen bana acımadan kendini öldürttün, oh olsun sana, ben de ölümüne hiç yanmayacağım. Duydun mu beni cani?»

O sırada, Marius gözlerini usulca kaldırdı ve bakışı baygınlığın şaşkınlığıyla buğulu, anlamsız bakan gözlerini Mösyö Gillenormand'a çevirdi.

İhtiyar heyecanla:

«Marius! Yavrum Marius! Çocuğum, sevgili yavrum, gözlerini açtın, bana baktın, yaşıyorsun. Teşekkür ederim!»

Bayıldı.

DÖRDÜNCÜ KİTAP JAVERT'İN BOZGUNU

Javert, Silahlı Adam Sokağından usulca uzaklaşmıştı.

Hayatında ilk kez başını eğmiş, ilk kez ellerini arkasında birleştirmişti. O güne değin, Napoléon'un iki pozundan sadece göğüste birleştirilen pozuna öykünmüş, bocalama belirtisi olan, geride birleşen ellere hiçbir zaman isteklenmemişti. Fakat ne yazık ki, birden onda bir değişiklik oluveriyordu. Javert bocalıyordu. Javert'in bütün varlığını ağır bir kaygı almıştı.

Sessiz sokaklara daldı.

Fakat belirli bir yöne gidiyordu.

En kısa yoldan Seine Nehrine indi. Ormes rıhtımına geldi, orayı geçti, Grèves Meydanından geçti ve Chatelet Meydanındaki karakolun birkaç adım berisinde durakladı.

Seine Nehri orada, bir yandan Notre Dame Köprüsü ile Change Köprüsü, öte yandan Mégisserie rıhtımıyla Çiçekler rıhtımı arasında bir akıntının kuşattığı bir dörtkenarlı bir göl oluşturur.

Seine'in burasındaki akıntı epeyce tehlikedir. Denizcileri epeyce korkutur. Bugün artık olmayan köprü, değirmenin kazıklarından oluşan o anaforun basıncı, akıntıyı iyice şiddetlendirir. İki köprü arasına sıkışan su deli gibi, kemerler altında büyücek büklümler oluşturur, içine düşeni sıkıca yakalayan bu büklümler, onu asla bırakmazlar, orada suya düşen hiç kurtulamaz. En iyi yüzücüler bile orada canlarından olmuşlardır.

Javert, dirseklerini köprü korkuluklarına yasladı, çenesini ellerinin arasına aldı ve derin bir düşünceye daldı. Kalbinin derinliklerinde bir yenilik, bir ihtilal, bir yıkım başlamıştı. Ansızın kendi kendisini izlemesi gerektiğini algıladı.

Javert katlanılmaz acılar içindeydi.

Birkaç saattir, onda müthiş değişiklikler başlamıştı. O, artık o eski Javert değildi. Bütün duyguları karışmış, aklı allak bullak olmuştu. O dar kafalı o beyninin duruluğunu, bir bulut kaplamış gibiydi. Javert vicdanında, görevinin ikiye ayrıldığını hissediyordu, artık bunu saklayacak hali yoktu. Kendi kendisini kandırmak istemiyordu. En olmayacak anda Seine kıyısında Jean Valjean'la karşılaştığında, ansızın kendisini epey mutlu hissetmişti. Av bulan bir kurdun ya da sahibine kavuşan bir köpeğin mutluluğunu yaşamıştı.

Şu anda önünde iki yol vardı, ama bu yollar onu korkutuyordu. Oysa o bütün ömrü boyunca yalnızca bir doğru yol bilmişti. Hem şu iki yol, birbirlerine karşıt yönlere uzanıyordu. Biri sağda, diğeri solda. Bunlardan hangisi doğruydu?

Durumu sahiden anlatılacak gibi değildi...

Bir katile can borçlu olmak, bunu kabullenmek ve buna yanıt vermek, bunu ödemeye mecbur kalmak, onun kendisine «çek git» demesine izin vermek ve yeri geldiğinde de ona «Özgürsün!» diyebilmek. Fakat bu da şahsi nedenler için, işini savsaklamak değil miydi? Vicdanına uymak için topluma ihanet etmiyor muydu? işte bütün bu aptalca gerekçelerin

üstüne yüklenmesi onu eziyordu.

Epey afalladığı şey, Jean Valjean'ın onu affetmesi, ama kendisini daha da afallatan bir diğer durum da kendisinin, Javert'in Jean Valjean'ı bağışlayıp salıvermesiydi.

Bunları nasıl anlamlandıracaktı, neden bu noktaya gelmişti işler? Düşünüyor ve yanıtsız kalıyordu.

Ne yapacaktı? Jean Valjean'ı hâkime teslim etmek çok berbat bir fikirdi, ama onu salıvermek de kötüydü. İlk tavırda yetkenin ajanı, kürek mahkûmundan daha fazla alçalıyor, İkincisinde, mahkûm kendisi üzerinde bir üstünlük sağlıyordu. Her iki hal de, Javert için onur zedeleyen şeylerdi. Her iki tavırda da bir alçalma, bir aşağılanma vardı. Kaderin bazen olanaksız zirveleri olur,

bunun dışında hayat bir uçuruma dönüşür. Javert, işte böyle zirvelerden birindeydi.

En büyük acısı da düşünmek zorunda olmasıydı.

Birbirlerine karşıt şu heyecanların şiddeti, onu düşünmeye yöneltiyordu.

Oysa Javert için düşünmek hiç de alışkın olmadığı ve kendisine epey ters gelen bir şeydi. Hem düşünmek ona acı veriyordu.

Düşüncede genellikle, bir tür iç direnme vardır; Javert içinde bunu duyduğu için öfkeleniyordu.

Dar kafalı polis için, görevinin dışındaki düşünce onun için bir faydasızlık, bir yorgunluktu, fakat geçen gün hakkında düşünmek onun için işkenceydi.

Fakat yine de vicdanını yoklamak ve böyle acılardan sonra kendi duygularını gözlemek durumundaydı.

Ne yaptığını düşünmekle bile tüyleri ürperiyordu. Javert polisliğin bütün kurallarına karşı çıkıp, toplum ve adalet örgütüne zıt daranmış, bütün yasaları yoksayarak, kendi kendisine bir karar verip, bir suçluyu serbest bırakmıştı. Fakat bunu çıkarı olduğu için yapmıştı, demek özel işini, kamu işinden üstün tutmuştu? Bu inanılır şey değildi, bunu her düşündüğünde, kanı donuyordu. Peki, şimdi ne yapacaktı? Tek çaresi vardı, o da hemen Silahlı Adam Sokağına dönüp Jean Valjean'ın tutuklamak. Bunu belirgince hissediyordu, bunu yapması gerekirdi elinden gelmiyordu.

Bir şey yolunu tıkıyordu.

Bir şey? Evet, ama ne? Dünyada, mahkemeler, ceza yasaları, polis bile yetkeden daha başka, daha önemli ne olabilirdi? Javert allak bullaktı.

Kutsal bir kürek mahkûmunu, dokunulmaz birini salıvermişti.

Javert ve Jean Valjean; biri yakıp yıkmak, diğeri dayanmak, biri cezalandırmak, diğeri boyun eğmek için varedilmiş iki adam. Her ikisi de kanunlara bağlı olmaları gereken, kanunun malı olan bu iki adam, ansızın yasaları hiçe saymışlardı, korkunç değil mi?

Yüce Tanrım, demek böyle fena işler olacak ve kimse bunları cezalandırmayacaktı ha? Bütün toplumsal düzenden daha güçlü olan Jean Valjean serbest kalacak ve Javert hâlâ devletten maaş alacaktı.

Düşünceleri alabildiğine korkunçlaştı.

Calvaire Kızları Sokağına taşıdıkları asi de masum değildi, fakat artık bunu düşünmedi bile. Küçük suç o büyük suçta koybolmuştu. Hem o asi herhalde ölüydü. Yasalar gözünde bir ölünün yakalanması gereksizdi.

Jean Valjean!

İşte Javert'in aklındaki mesele!

Bu adam onu şaşırtıyordu. Tüm ömrü boyunca inandığı şeyler, bu adamın karşısında yıkılıyordu. Javert onun kendisine gösterdiği o yücelikle eziliyordu. Bir zamanlar yalan ve delilik saydığı varsayımları, varsaydığı gerçekleri düşündü. Mösyö Madaleine'in ciddi kişiliği, Jean Valjean'ın gerisinde belirdi. Sonra bu iki karakter birleşip saygın bir adama dönüştü. Javert, içinde korkunç bir duygunun uç verdiğini hissetti. Bir kürek mahkûmuna hayrandı. Bir kürek mahkûmuna saygısı vardı, fakat nasıl olurdu? Titriyor, buna inanmak istemiyordu. Fakat her ne denli çırpınsa ve kıvransa da, ta içinden şu sefilin eşsiz biri olduğunu itiraf etmek zorunda kalıyordu. Bu da emin olun korkunç bir şeydi.

Hayırsever bir suçlu, vicdanlı bir kürek mahkûmu, uysal yardımcı, hakbilir, fenalığı iyilikle karşılayan, intikam yerine merhameti seçen, düşmanına fenalık etmektense, kendisini yıkıma götürmeye hazır, kendisini vuranı kurtaran faziletin en son basamağında diz çöken, insandan çok meleksi biri.

İşte Javert böyle bir adamın varlığını kendi kendisine itiraf etti.

Fakat bu böyle gidemezdi.

Şunu ekleyip onu hakkını vermeliyiz ki, o bu canavara, bu müthiş meleğe, bu suçlu kahramana teslim oluncaya değin az karşı koymamıştı.

Arabada onunla yüz yüze giderken, içindeki kaplan uyanmış, belki yirmi kez, onun üstüne saldırmak, yakasına yapışmak, onu yutmak, tutuklamak istemişti. Bu o kadar kolay olurdu ki. Önünden geçtiği ilk karakolda arabayı durdurup, jandarmalara haber verip: «İşte bir firari,» demesi yeterdi. Daha sonra sanki hiçbir şey olmamış gibi, ordan çekip gitmek ve bir daha hiçbir şeye bulaşmamak. Bu adamı da yasaya emanet etmek. Yasa ona dilediğini yapardı. Bundan haklı ne olabilirdi ki? Javert bütün bunları, kendi kendisine söylemişti. Evet işte bütün bunları kurmuş, fakat bir türlü hayata geçirememişti. Elini kaldırıp, Jean Valjean'ın yakasına her yapışmak istediğinde, sanki binlerce kilo ağırlığındaki bu el yanına düşmüştü.

Aklından bir ses şöyle seslenmişti:

«Pekâlâ, kurtarıcını teslim et. Daha sonra Ponce-Pilate'in(*) leğenini getir ve ellerini yıka.»

(*) Ponce-Pilat: Romalı Vali. İsa'yı çarmıha germeleri için Yahudiler'e vermiş ve sonra bu işte kabahatli olmadığını göstermek ister gibi ellerini yıkamıştı. Bunun yanı sıra, Fransızcada «elini yıkamak» hiçbir şeyden sorumlu olmamak anlamındadır.

Daha sonra düşüncelerini kendisine çeviriyor ve o yüceleşen Jean Valjean'ın yanı sıra,

kendisini epey küçülmüş sayıyordu. Bir kürek mahkûmuna minnet borçluydu.

Fakat kendisi de suçlu sayılırdı. Neden onun adamın kendisini kurtarmasına rıza göstermişti? Şu barikatta onun ölmeye hakkı vardı. O, bu hakkı kullanmalı, diğer asilere seslenip onları yardımına çağırarak, Jean Valjean'dan kurtulup kendisini zorla kurşuna dizdirmeliydi. Keşke bunu yapsaydı.

En dayanılmaz acısı, kesin inançlarının kayboluşuydu. Sanki köklerinden kopartılmıştı. Artık yasa, yetkenin üstünlüğü onun elinde sadece bir koçandı. Hiç bilmediği vicdan azaplarıyla kıvranıyordu. Kendisinde apansız bir ihtilal başlamıştı. Duygusal bir ihtilal. O zamana değin belirli ölçüler, bilinen düzeylere uygun yaşamıştı, demek salt dürüst olmak dürüst yetmiyordu. Hiç umulmadık çeşitli olaylar onu etkilerine almışlardı. Ruhu farklı bir dünyaya açılmıştı. Kabullenilen ve yanıt verilen iyilik özveri, merhamet, acımanın yetkeye olan şiddetli baskısı, insanlara duyulması gereken saygı, artık kesin suçlamaları bitirmek, lanetlemeleri bitimi, yasanın gözünde bir damla yaş, insanların adaletine ters düşen bir Tanrı adaleti. Javert karanlıklar içinde hiç bilmediği manevi bir gücün korkunç doğuşunu algılıyordu, bundan hem gözleri kamaşıyor, hem de korkuyordu. Kartal bakışlarına zorlanan bir baykuş.

Birçok şeyi kabullenmek durumunda olduğunu, ayrıcalıkların olduğunu, yetkenin bile yanılabileceğini, bazı olaylar için kuralların bile geçerliliği olmadığı, her şeyin kanunlara uyamayacağı, en olmayacak şeyle karşılaşabileceği, bir kürek mahkûmunun faziletinin bir memur faziletine tuzak kurabileceği, canavar sanılanın ilahi olabileceği, kaderin böyle inanılmaz tuzakları olduğunu düşünüyor ve kendisinin bile böyle bir belaya uğradığını düşünüp çaresizleşiyordu.

İyiliğin varlığına değinmek zorundaydı. Evet bu kürek mahkûmu çok namuslu davranmıştı, hem inanılır gibi değil, kendisi de aynı biçimde davranmıştı. Ahlakı mı bozuluyordu ne...

Kendisini hain buluyor ve iğreniyordu.

Javert için ideal insan olma, yüce olma, benzersiz olma değildi; onun için ideal insan, kusursuzdu.

Oysa kendisi de yanılmıştı.

Nasıl bu hale gelmişti? Bütün bunlar nasıl gerçekleşmişti? O kendisine bile bunu söyleyemiyordu. Başını ellerinin arasına alıyor ve bütün afallamasına rağmen, bu vartayı atlatamıyordu.

O sürekli Jean Valjean'ı kanuna teslim etmeyi düşünmüştü. O kanunlar ki, Jean Valjean'ın esiri olduğu ve kendisinin de kölesi olduğu şeylerdi. Bir an bile Jean Valjean'ı elinde tuttuğunu ve onu salıvereceğini düşünmemişti. Bu öylece oluvermişti. Birden eli açılmış ve onu bırakmıştı, bunu kendisi de fark etmemişti.

Sırları önünde her türlü yenilik seriliyordu. Kendi kendisine soruyor, bunlara karşılık veriyor ve bu karşılıklarla korkuyordu. Kendi kendisine sürekli aynı şeyi soruyordu: «Şu

kürek mahkûmu, habire kovaladığım şu çaresiz sefil adam, beni ayağının altında buldu, rahatça ezebilirdi, intikam alabilirdi, bunu kendi güvenliği için yapmaya mecbur olduğu halde, bana canımı bağışladı? Bununla ne yaptı ki? İşini mi? Hayır, daha çoğunu. Ben onu bağışlarken ne yapmış oluyorum, işimi mi? Hayır, daha çoğunu. Demek işi bile aşan yücelikler bulunuyor!»

Düşünmesi bile ürkütüyordu. Terazi kayıyor, denge bozuluyor, kefelerden biri boşluğa düşüyordu. Diğer kefe gökyüzüne yükseliyordu, iki kefe de korkunçtu, yukarıdaki de aşağıdaki ölçüsünde korkunçtu. Aslında o ne Voltaire yanlısı, ne de filozoftu. inançsız da sayılmazdı, tam aksine, onun kiliseye büyük bir saygısı vardı. Onun için «Din» ve «kilise» de toplum yetkesinden parçalardı. Javert için «düzen» her şeydi, düzen «dogma» idi ve o da bununla kalıyordu. Ergenlik yaşına geldiğinden beri, onun her şeyi işiydi. Bunu söylerken hiç abartmıyoruz, kelimeleri gerçek anlamlarına uygun kullandık, insan sanık olduğu gibi, polis de olur. Onun şefi Emniyet Amiri Mösyö Quisequet'ti, o güne değin, daha büyük bir amiri, Tanrı'yı hiç aklına getirmemişti.

Şimdi henüz şef olan Tanrı'nın ayırdındaydı ve bu da onu tedirgin ediyordu.

Bu hiç umulmadık varlık, onu allak bullak ediyordu, o bu şefi ne yapacaktı? Javert'e göre, yönetici karşısında memur sürekli eğilir, ona asla itaatsiz davranmaz, onu suçlamaz, onunla tartışmazdı. Kendisini bu kadar afallatan bir amir karşısında, istifa etmekten başka yolu yoktu.

Evet ama Tanrı'ya istifasını nasıl sunacaktı?

Ne olursa olsun, dönüp dolaşıyor ve sürekli aynı yere geliyordu. Tek bir gerçekle dehşete düşmüştü, firari bir suçluyu göz göre göre salıvermişti. Bir kürek mahkûmunun gitmesine göz yumuyordu.

Kanunların ilgilenmesi gereken bir adamı kanunlardan uzak tutuyordu. Bunu yapmıştı, ne yapsa anlamıyordu. Kendi kendisinden bile emin değildi. Yaptığının nedenlerini bile anlamlandıramıyordu. O güne değin, gölgeli bir ilkesizliğin doğurduğu o dar kafayla yaşamıştı. Şu anda bu inanç, onu bırakıyor, bu dürüstlük ondan uzaklaşıyordu. Bütün inançları siliniyordu. Hiç istemediği gerçekler aklını karıştırıyordu. Demek artık farklı biri olmalıydı. Derken, gözlerindeki örtünün açıldığını fark etti, vicdanı da böyle bir operasyondan sonra ışıkla dolmuştu.

Ama hiç istemediği şeyler görüyordu. Kendisini boşalmış, beş para etmez, hayattan kopmuş hissediyordu.

Yetkesi öldüğüne göre, artık hayatın anlamı da kalmamıştı. Korkunç bir durum, hislenmek...

Taşlaştıktan sonra kuşkulanmak, yasanın potasında erimiş cezanın heykeli olup da, birden tunç bağrında bir kalbin attığını sezmek, bu ne herzeydi! iyiliğe iyilikle yanıt vermek, o güne değin fenalık olduğunu bildiğinin iyilik olduğunu görmek, bekçi köpeği olduğu halde efendisinin elini yalamak, buz olup gitmek, kıskanç olup da ansızın bir ele dönüşmek. Birden parmaklarının açıldığını hissetmek, bırakmak, Yüce Tanrım, ne dayanılmaz!

Atak biri olup, apansız gerilemek, yolunu kaybetmek.

Kendisine şunu da itiraf etmek durumunda kalmıştı. Aldanmazlığın sürekli olmadığını anlamak. Dogmada bile aldanma mümkün, kanun her şey değildir. Toplum mükemmel olamaz, yetke bile bazı sarsıntılara uğrayabilir, değişmezde bile bir değişim olası. Yargıçlar da eni konu insandırlar, kanun da aldanabilir, mahkemeler de yanlış bir hükme varabilirler... Bu da, tertemiz gökyüzünde bir çatlak anlamına gelir.

Javert epey tuhaf ve ifadesi zor bir ruh hali içindeydi. Sakin bir vicdanın ayartılması, bir ruhun yönelim değişikliği, doğru yolda hızla itilen bir iffetin Tanrı'ya gelip parçalanması. Evet, aslında bu da epey anlaşılmaz bir şeydi. Düzenin devam ettiricisi, yetkenin makinisti, o sarsılmaz ve kör, demir atının üzerinde bir gün ışığıyla atından düşüyordu. Değişmeyen, doğrudan, dümdüz, geometrik, bilinmez, kusursuz, nasıl bükülür, nasıl eğrilirdi? Lokomotif için de farklı bir yol olası mıydı?

Her zaman insanın içinde yaşayan, her zaman sahte vicdana karşı olan o gerçek vicdan Tanrı, kıvılcımı sönmekten men eden, ışığa güneşi anmasını buyuran, yanlış bir kesinle karışan gerçek mutlakı, ruha tanıtmayı sağlayan zor, bu kusursuz olay iç evrenimizin en hoş gösterisi. Javert bunu nasıl anlardı? Javert anlayabiliyor muydu? Hayır. Fakat yine de bu korkunç anlaşmazın karşısında aklının zorlandığını seziyordu.

Kendisi bu tansığın değişkeni değil, kurbanıydı, istemediği halde göğüs geriyordu. Soluğu bile sonsuza kadar daralmıştı.

Başının üstünde bilinmezi taşımak; Javert, buna alışkın değildi. Şimdiye değin hep bilinen şeylerle kuşatılmıştı. Tek bir düzey, şeffaflık içinde hiçbir meçhulün, hiçbir karanlığın bulunmadığı sistemli, dakik, sınırlı, kapalı ve hiçbir sürprizi olmayan bir düzey. Burada, ne düşülür, ne de baş dönerdi. Javert, meçhulü yalnızca altlarda görmüştü. Karmaşık, umulmadık, karmaşanın düzensiz açılışı, bir uçuruma düşme ihtimali, böylesi şeyler isyancıların, kötülerin, sefillerin kaderiydi. Artık kendisi, öteleniyordu ve şu beklenmedik manzarayla dehşete düşüyordu.

Ama nasıl olurdu bu? Her şey parçalanıyor, dağılıyordu. Kime güvenilecek, kime inanılacak? İnanılan şeyler de çöküyordu.

Toplum zırhının hatasını da yüce bir yüce bulup çıkarabiliyordu? Demek kanunların namuslu bir memuru, bir an, kendisini iki cinayet arasında buluyordu. Bir adamın firarına izin verme suçuyla onu enselememe suçu. Devletin memuruna verdiği talimatnamede her şey yazılı değil miydi? Görevde çıkmazlar olabilir miydi? Yüce Tanrım, bütün bunlar nasıl olabilirdi? Eski bir kürek mahkûmunun, mahkûmiyetle ezilen bir adamın, ansızın dikleşmesi ve haklı olabilmesi nasıl ihtimal dahilinde olabilirdi? Bu olacak iş miydi? Demek öyle haller oluyordu ki, kanun bile değişken cinayetin önünde af dileyip geri çekiliyordu.

Bunlar oluyordu, evet. Javert bunları görmüş, bunlara dokunmuştu, bunları inkâr etmek bir yana, buna katılmak zorunda kalmıştı. Bunlar gerçekti, gerçek olayların bu kadar biçim değiştirmesi ne de korkunçtu!

Olgular işlerini yapsalar, kanunun kanıtları olurlardı. Olaylar Tanrı tarafından

başlatılır. Demek artık anarşi de göklerden gelecekti.

Durum böyleydi ve acısının çoğalmasında ve keder bunalımında, izlenimlerini hale yola koyacak her şey siliniyordu. Artık toplum, insanlık ve dünyanın gözleri önünde mide bulandırıcı çizgilerle özetleniyordu. Demek cezalandırma, yargılanma, kanunlara gösterilmesi gereken saygı, en yüce mahkeme kararları, savcılar, hükümet, önyargı ve bastırma, resmi bilgelik, yasal şaşmazlık, yetke ilkesi, siyasal ve sivil emniyete dayalı bütün tanıklar, egemenlik, hak, kanundan sızan mantık, sosyal kesinlik, halk gerçeği, bütün bunlar yıkıntı, parçalar ve karmaşaydı. Kendisi bile, düzen yanlısı Javert, polis hizmetinde o satılmaz, namuslu adam, toplumun o uyanık bekçi köpeği bile yenilmişti. Bütün bu harabe üzerine dikilmiş bir adam vardı, başında yeşil başlık ve alnında bir nur.

İşte ruhunun gördüğü müthiş şey!

Buna nasıl göğüs gerilirdi?

Şiddet yüklü bir durumdu bu. Bundan sıyrılmanın iki çaresi vardı. Biri Jean Valjean'a gidip onu tekrar içeri tıkmak. Ya da...

Javert, başı yukarıda dayandığı korkuluktan ayrıldı ve tok adımlarla en yakın karakol olan Châtelet Meydanındaki karakola gitti.

Oraya varınca, içeride bir belediye çavuşunu gördü ve girdi. Kapının itilme biçimiyle adamlar onu tanıdılar. Javert ismini söyledi, kartını gösterdi ve bir mumla aydınlanmış masaya geçti. Masada kurşundan bir hokka, kalem ve yazılacak tutanaklar için üst üste konmuş boş kâğıtlar...

Hasır bir sandalyeli bu masa bir kurum sayılır, bu her karakolda vardır, içinde testere talaşı olan şimşir kâse ve kırmızı balmumları ile dolu karton bir kutu da masa takımını tamamlar. Devletin yazınsallığı burada başlar.

Javert kalemi aldı, önüne bir kâğıt çekti ve yazmaya başladı:

HİZMET İÇİN BAZI İZLENİMLER:

Sayın müdürün önce şunlara bakmalarını rica ediyorum:

Tutuklular soruşturmaya getirildiklerinde pabuçlarını çıkarıp taşlar üstünde, yalın ayak yürüyorlar ve üşütüyor. Bu da gereksiz revir giderlerine neden oluyor.

İzleme sistemi aralıklı memurlar koyma şartıyla iyidir, fakat önemli hallerde en azından iki memur, birbirlerini gözden kaybetmemelidirler. Adamlardan biri herhangi bir terslik yüzünden görevini hakkıyla

yapamayacak olursa, diğeri onu izleyip yerine geçebilsin.

Madalonette Cezaevi yönetmeliğinin tutukluya parasını kendisi verirse, bir sandalye vermemesinin nedeni anlaşılamıyor.

Madelonette Cezaevi kantininde sadece iki parmaklık var, bu da kantinci kadının elinin tutukluklara değmesine neden oluyor.

Kendilerine «çığırtkanlar» diyen tutuklular diğer mahpusları ziyaret günlerinde, görüşme odasına çağırıyorlar ve bunun için onlardan iki metelik alıyorlar, bu hırsızlıktır.

Kaçan bir iplik için, dokuma işliğinde tutuklunun parasından on metelik kesiyorlar. Bu da üstlenicinin yolsuzluğu; çünkü dokunan kumaş diğerlerinden daha kötü değil.

Force Cezaevi ziyaretçilerinin çocukların avlusundan geçip Sainte-Marie L'lgyptienne salonuna girmeleri epey kötü bir durum.

Müdüriyet avlusunda, jandarmaların her gün tutukluların soruşturmalarından söz ettikleri biliniyor. Kutsal bir görevi olan bir jandarmanın böyle lafazanlık etmesi düzensizliktir.

Kantinci Madam Henri epey iffetli bir hanımdır, kantini de tertemiz, ama bir kadının cezaevinde kantincilik etmesi pek hoş değil. Eşsiz bir uygarlığın cezaevi olan Conciergerie Cezaevine yakışmaz.

Sakince ve çok okunaklı bir yazıyla kalemini kâğıtta cızırdatıp bir şey atlamadan bunları yazdı. Son satırın altına imzasını attı.

JAVERT 1. Sınıf Müfettiş

Châtelet Meydanı Karakolu: 7 Haziran 1832, saat bir, sabah.

Javert, kâğıdın mürekkebini kuruttu, katladı, mühürledi, kâğıdın altına: «Yönetim için Not» diye yazdı ve masada bırakıp, karakoldan ayrıldı. Camlı ve parmaklıklı kapı ardı sıra kapandı.

Châtelet Meydanından tekrar geçti, rıhtıma geri döndü, yaklaşık yirmi dakika önce bıraktığı yere geri döndü ve aynı biçimde dirseğini korkuluğa yasladı, sanki hiç kıpırdamamış, ordan bir an ayrılmamıştı.

Karanlık çökmüştü. Gece yarısından hemen sonraki ölüme benzeyen korkunç vakitteydi. Bulutların örtüsü yıldızları saklıyordu. Gökyüzünde tekinsiz bir karanlık vardı. Oradaki evlerin hiçbirinde ışık yoktu, kimsecikler geçmiyordu oralardan, alabildiğine tenha sokaklar ve bomboş rıhtımlar, Notre Dame Kilisesi ve Adalet Sarayının kuleleri gecede çizgiler çizmişlerdi. Sokak lambası rıhtım taşlarını kızıla boyuyordu. Arka arkaya beliren köprülerin gölgeleri siste biçim değiştirmişti. Yağmurlar nehrin sularını iyice yükseltmişti.

Okurun hatırlayacağı üzere, Javert'in dayandığı korkuluk Seine Nehrinin o tehlikeli girdabının üstündeydi. Burası sonsuz bir hayat gibi, çözülüp tekrar örülen bir anafor getirmişti meydana.

Javert eğilip baktı. Her şey simsiyahtı. Hiçbir şey görünmüyordu. Bir köpük sesi duyuluyor, fakat nehir görünmüyordu. Bu baş döndürücü karanlıkta kimi zaman, bir ışık beliriyordu ve kıvrılarak uzayıp gidiyordu. En zifiri gecede bile, şu ışığı yakalar ve onu bir yılana benzetir. Işık kayboluyor ve her şey tekrar belirsizleşiyordu. Sonsuzluk orada açılmış gibiydi, insanın altında gördüğü şey, su değil uçurumdu. Rıhtım duvarı yalçın ve belirsiz sise karışıp gecenin sonsuzluğuna ekleniyordu.

Hiçbir şey görülmüyor, ama suyun düşmanca soğukluğunu ve nemli taşların küflü kokusu duyuluyordu. Bu uçurumdan, yabanıl bir soluk yükseliyordu. Nehrin kabarması seçilmiyor, seziliyordu. Dalganın acıklı fısıltısı, köprü kemerlerinin sıkıntı yüklü büyüklüğü, bu karanlık boşlukta düşme ihtimali, bütün bu gölgeler korkuyla yüklüydü.

Javert, bir zaman kımıltısız durdu, bu gölgelere bakıp, görünmeyeni ilgiye benzer bir kararsızlıkla izledi. Sular hışırdıyordu.

Sonra şapkasını çıkarttı, rıhtımın üstüne bıraktı. Geciken yayaların bir hortlak sanacakları uzunca boylu ve karanlık bir gölge korkulukta dikildi. Seine Nehrine eğildi, tekrar dikilerek gölgeler arasına düştü. Uğultulu bir su sesi duyuldu ve bu kara gölgenin gizli kıvranışlarını gölgelerden başka gören olmadı.

BEŞİNCİ KİTAP DEDE VE TORUN

1 ÇİNKO KAPLI AĞAÇ

Değindiğimiz olaylardan hemen sonra, Boulatruelle isimli adam, koyu bir heyecan yaşadı.

Bu adam, kitabımızın karanlık bölümlerinde sözü geçen ve Montfermeil'de yaşayan taşçıydı..

Hatırlanacağı üzere, Boulatruelle gece işlerinin adamıydı. O bir yandan taş kırar, öte yandan, yoldan geçenleri soyardı. Hem yol işçisi, hem de hırsız olduğundan, onun bir düşü vardı. O, definelere inanırdı, özellikle Montfermeil ormanında böyle bir gömü olduğuna emindi. Bir gün, toprak altında para bulmayı düşlüyor ve bu arada vakit yitirmemek için, yolcuların ceplerinden bir şeyler çalıyordu.

Şimdilik epeyce tedbirli davranıyordu. Yakayı zor bela kurtarmıştı. Yakalanmasına az kalmıştı. Hancıların inindeki diğer haydutlarla yakalanmış ve kötü bir huyu sayesinde kurtulmuştu. Evet, sarhoşluk onu kurtarmıştı. O anda yapılan bir araştırma sonunda, onun orada ne amaçla bulunduğu kesin biçimde anlaşılmamış, sarhoş adamın hırsız mı, yoksa onların bir kurbanı mı olduğu kanıtlanamamıştı. İşte o tuzak gecesi, böylece paçayı kurtarmış ve serbest kalır kalmaz, hemen Montfermeil çevresine geri dönmüştü. Eski işine başlamıştı, aslında biraz süklüm püklümdü, epeyce de dalgındı, ama yine de dışarıda olmanın mutluluğuyla bir süre başını derde sokabilecek hırsızlık işlerinden uzak kalmaya karar vermişti. Onun geçirdiği o şiddetli heyecanın nedeninden de söz edelim.

Boulatruelle bir sabah, her zamanki gibi, işine gitmek için ormandaki barakasından ayrılmıştı. Epeyce erkenciydi, henüz gün doğmamıştı. Bir ara sadece arkadan bir adamı görür gibi oldu, fakat uzaklık ve alacakaranlığa rağmen, adamın kılığı kıyafetinde kendisine tanıdık gelen bir şeyler vardı. Genellikle sarhoş olmasına karşın, yine de, Boulatruelle'in güçlü bir hafızası vardı. Böyle uyanık olması, onun gibi, kanunla başı sürekli belada olan biri için epey faydalı oluyordu bu.

«Vay canına! Şuna benzer birini ne zaman ve nerede gördüm?» diye söylendi. Fakat buna yanıt bulamadı. Herhalde, tanıdığı birine biraz olsun benziyordu.

Boulatruelle, kim olduğunu çıkaramadığı adama dair aklında bazı yakınlaştırmalar yaptı. Adam buralı değildi, herhalde başka yerden olmalıydı. Çünkü o vakitlerde ilçeden posta arabası geçmezdi. Bütün gece yürümüş olmalıydı. Nereden geliyordu? Fazla uzaklardan olmasa gerek, çünkü üzerinde ne yol çantası vardı, ne başka bir şey.

Paris'ten geliyor olabilirdi. Bu ormanda ne arıyordu? Özellikle herkesin uyuduğu vakitte buraya neden gelmişti?

Boulatruelle'in aklına gelen ilk şey, define oldu. Belleğini araya araya orada bir ışık yanmasına neden oldu. Belli belirsiz, yıllar önce tıpkı buna benzeyen bir adamı, yine bu ormanda görmüş olduğunu hatırlar gibiydi.

Bu derin düşünceler içinde, başı göğsüne inik, dalgınca duruyordu. Tekrar başını kaldırdığında adamın kaybolduğunu gördü. Orman ve gölgeler adamı içlerine

çekmişlerdi.

«Kahrolası!» diye söylendi, «onu bulacağım ve şu adamın inini meydana çıkaracağım. Alacakaranlıkta ormanda yürüyüşler yapan şu ahmağın sırrını çözeceğim. Orman benim ormanım, burada kimsenin gizli kapaklı işler görmeye hakkı olamaz!..»

Epeyce sivriltilmiş olan küreğini kaptı.

Homurdanarak:

«İşte bir adamı da, toprağı da hallaç pamuğu gibi atacak bir silah!»

Bir ipucunu izler gibi, adamın sabahleyin aldığı yolu tahmin ederek çalılar arasında yürümeye başladı.

Yüz adım gitmişti ki, ufukların pembeleştiğini fark etti, ortalık ağarıyordu. Bu aydınlığın da iz arama işinde yardımı oldu. Kum üzerinde bazı taban izleri, çiğnenmiş otlar, ezik çalılar, onlar arasında kırılmış genç fideler, bir iz üzerinde olduğunu gösteriyordu.

Bir süre öylece yürüdü fakat apansız izleri kaybetti. Vakit geçiyordu. Ormanın daha da içine daldı ve küçücük bir tepeye vardı. Ötelerden neşeli bir havayı ıslıkla çalan bir avcının geçtiğini gördü, sonra bir ağaca tırmanmayı akıl etti, ihtiyarlığına rağmen Boulatruelle keçi gibi çevikti. Hemen oracıkta yüksek bir gürgen ağacı gördü. Boulatruelle en yüksek dala çıktı.

İyi fikirdi bu, ormanın o en vahşi kısmını gözleriyle aranırken o esrarengiz yolcuyu fark etti.

Ne yazık ki görmesiyle kaybetmesi bir oldu.

Adam büyücek ağaçlarla sınırlı bir açıklığa girmiş, daha doğrusu kayboluvermişti. Boulatruelle, ormanın o köşesini iyi bilirdi, çünkü burada bir taş kütlesinin hemen yanında, bedeni çinkoyla kaplı hasta bir kestane ağacı vardı. Bu açıklığa bir zamanlar Blaru Tarlası derlerdi. Otuz yıldır herhangi bir şey için oraya yığılan o taşlar kuşkusuz hâlâ oradadır. Hiçbir şey bir taş yığını kadar ömürlü olmaz, belki tahta bir parmaklıkla hayat süresini kıyaslayabiliriz... Ah Tanrım, uzun yaşamak için ne kadar önemli bir gerekçe...

Boulatruelle sevinçten kanatlarla, ağaçtan uçar gibi, kendisini yere attı. Gizlenen avın inini bulmuştu, şimdi sıra yakalamaya gelmişti. Hayalindeki o kusursuz gömü, o büyük define, herhalde oradaydı.

Fakat o açıklığa ulaşmak o kadar kolay değildi.

Binbir zikzak oluşturan yollardan geçmek hiç almasa bir çeyrek saat alırdı. Doğru yolu izleyecek olsanız fazlasıyla dikenli çalılardan geçmek gerektiği için, en azından bir yarım saat sürerdi. Boulatruelle bir ahmaklık etti, bunu anlamak istemedi, düz yola inandı. Aslında çoğu zaman bu yol bir göz yanılgısı olup epey kişiyi mahvetmiştir. O dikenli, sık çalılık ona daha iyi bir yol gibi geldi.

«Rivoli Caddesinin kurtlar kısmından geçelim,» dedi.

Her zaman çetrefil yoldan gitmeyi kendisine kural edinen taşçı, bu kez doğru yolu

izleme gafletine düştü.

Kendisini çalıların arasına attı.

Çobanpüskülleri, ısırganlar, akdikenler, yabangülleri, devedikenleri önünü kesti. Epeyce tırmalandı, hayli hırpalandı.

Bayırın hemen eteğinde bir su birikintisi oluşmuştu, onu dolaşmaya mecbur kaldı.

Nihayet çalılığa geldi. Kırk dakika sonra, Blaru Tarlasına vardığında kan ter içinde, ıslak, soluk soluğa, yüzü gözü kan içinde, yabanıl bir halde açıklığa vardı.

Boulatruelle o taş kütlesine koştu, taşlar öylece duruyorlardı. Kimse dokunmamıştı.

Adam ise ormanda yokolmuş gibiydi. Nerede? Ne tarafta? Hangi çalılıkta? Bunu anlamak mümkün değildi.

İşin en hazin yanı, o çinko plakalı ağacın önündeki taş kütlesinin yakınında, toprağın demin kazıldığı anlaşılıyordu, bir delik, bırakılan bir kazma vardı ve bir de çukur.

Çukur bomboştu.

Boulatruelle sıktığı yumruklarını göklere kaldırdı:

«Hırsız» diye bağırdı.

2 İÇ SAVAŞTAN ÇIKAN MARİUS, AİLE SAVAŞINDA

Delikanlı, uzun süre hayatla ölüm arasında gidip geldi. Birkaç hafta sayıklamalarla karışık ateşlendi, bunlar başındaki yaraların neden olduğu beyin dokusu bozulmalarındandı.

Gece boyu sürekli Cosette'in ismini sayıkladı, bunu can çekişmenin o çaresiz ısrarıyla yineleyip durdu. Bazı doku yaralarının genişliği kritik olduğu için, yaraların ateşi, hastayı öldürebilirdi. Bazı iklim etkileri, hava değişimi, basınçlı ya da fırtınalı hava riskli olabilirdi. Hekim epey kaygılıydı, sürekli aynı şeyi söylüyordu:

«Hastayı heyecanlandırmayın.»

Pansumanlar yorucuydu. O günlerde, gazlıbezlerin yaraya yakıyla yapıştırılması henüz bilinmiyordu. Nicolette sargıbezleri için tavana kadar değecek çarşaf ve çamaşır harcadığını söylüyordu. Klorlu losyonlar ve gümüşnitratlı ilaçlarla kangren güçlükle önlendi. Tehlike olduğu sürece Mösyö Gillenormand torununun başında perişan halde bekledi. O da Marius gibi bir ikilem yaşadı. Ne sağ, ne ölü.

Her gün, hatta zaman zaman günde iki kez, ak saçlı çok şık giyimli (kapıcının tanımlaması), «beyefendi tavırlı bir adam» yaralının haberini almaya geliyor ve epey büyük bir paket bırakıyordu. Sargıbezleri.

Nihayet yedi eylül sabahı Marius'ün dedesine komada getirildiği o geceden dört ay sonra, hekim onun artık kurtulduğunu söyledi. İyileşme dönemi başlıyordu. Fakat yine de o kırık köprücükkemiğinin oluşturduğu bazı komplikasyonlar nedeniyle, Marius daha iki ay daha sırtüstü yatacaktı. Aslında bu sürekli böyledir, sürekli kapanmak bilmeyen bir yara hazırdır.

Uzun sürmüş bu hastalık ve bu uzun iyileşme dönemi, onu sayısız kovalanmalardan kurtaracaktı. Fransa'da altı ay gibi bir süre geçtikten sonra bitmeyen kin yoktur, isyanlar aslında bütün toplumun kabahati sayıldığı için, çoğu zaman bunlara göz yumulur.

Emniyet Amiri Guisquet'nin epey zalimce bir buyruğu, hekimlerin yaralıları ihbar etmesi talimatı, kamuoyunu o kadar öfkelendirmişti ki, en başta kral olmak üzere, yaralılar bu öfke örtüsü altında saklanıp korundular. Savaşta esir olanlar dışındakiler, askeri divan tarafından huzursuz edilmedi. Bundan dolayı da Marius'e karışmadılar.

Mösyö Gillenormand önce acılara, kedere, daha sonra mutluluklara kapıldı. Geceleri sabahlara değin Marius'ün başında beklememesi için bütün ev halkı işbirliği etti. Rahat koltuğunu torununun yatağı yanında taşıtmış, oradan bir yere ayrılmıyordu. Sargıbezleri için kızından konaktaki en nadide, en ince ketenleri kullanmasını buyurdu.

Fakat aklı başında bir kadın olan Gillenormand Teyze, bu hoş çarşafları korumanın bir çaresini buldu. Fakat yine de bunu babasından gizli yaptı. Mösyö Gillenormand sargı ve kompres için patiskanın, amerikanbezi kadar uygun olmadığını, eski ketenin yeni ketenden daha yumuşak olduğunu söylediklerinde bunu dinlemek bile istememişti. Kızının aşırı tutuculuğundan utanıp kaçtığı pansumanlarda sürekli bulunuyordu. Ölü derileri makasla kestiklerinde, «Ay, of» diye inlemesi, yürek parçalıyordu. Titrek elleriyle, yaralı torununa bir fincan ıhlamur uzatışı epey acıklıydı. Hekimi soru yağmuruna tutuyor, sürekli aynı şeyleri üsteleyerek sorduğunu da hemen unutup, tekrar başlıyordu.

Marius'ün belayı atlattığını hekimden duyduğu gün, babacan dede sevinçten delirecek gibi oldu. Kapıcısına üç altın bahşiş verdi. Gece kendi odasına çekildiğinde, parmakların zil gibi kullanarak, bir gavot dansı(*) etti ve şu şarkıyı söyledi:

Jean ne Fougere'de doğmuştu,
Çoban kızları vardır orada,
Ah o elbisesiyle,
Ah, ne de ayartıcıydı!
Asıl aşkı onda buldum,
Gözlerimde onu gördüm,

Okunu attı Mahvetti beni!..
Onu ben her zaman sevdim,
Diana'dan(**) yüce buldum.
Jeanne'nin o biçimli göğüsleri,
Delirtti beni!..

(*) Gavot Dansı: 17. yüzyılın bir dansı

(**) Diana: Ay ve Av Tanrıçası.

Daha sonra bir iskemlenin önüne diz çöktü, onu kapıdan izleyen Basque, dua ettiğini gördü. O güne değin, Mösyö Gillenormand Tanrı'ya inançsızdı.

Torununun iyileşmesinin her devresinde dede, başka çılgınlıklar deniyordu. Nedenini bilmeden, günde kaç kez konağın merdivenlerinden inip çıkıyordu. Bir yığın anlamsız davranış sergiliyordu, komşularından biri olan güzel bir genç kadın, bir sabah ondan koca bir buket çiçek alıp afalladı.

Mösyö Gillenormand göndermişti. Alımlı kadının kocası bir kıskançlık yarattı. Mösyö Gillenormand hizmetçisi Nicolette'yi dizlerine oturtmaya çalışıyor, Marius'e «Mösyö le Baron», diye sesleniyor ve durup dururken «Yaşasın Cumhuriyet!» diye bağırıyordu.

Hekime sürekli:

«Artık tehlike yok, değil mi?» diye soruyor, Marius'e sevecen gözleriyle bakıyordu. Torunu yemek yerken, onu gözleriyle okşuyordu. Artık iyice değişip farklı biri olmuştu. Kendi kendisini unutmuştu. Marius evin beyiydi. Onun bu kendisinden vazgeçmesinde sevinç, mutluluk vardı. O artık torununun torunu gibiydi.

Bu sevinçle çocukların en saygınıydı. Henüz iyileşme döneminde bulunan hastasını yormamak için, arkasına geçip gülümsüyordu. Memnun, mutlu, sevinçli, şirin, genç olmuştu. Yüzünü aydınlatan ışığa, beyaz saçları daha sevimli bir şey katıyordu. Yüzdeki kırışıklara incelik karıştığında, ihtiyarlık epey sevimli olur. Mutlu bir kocamışlıkta bir şafak aydınlığı bulunur.

Marius ise bütün bu şımartmalar, bu ilgi arasında, tek bir düşünceye takılıydı. Sürekli onu düşünüyordu: genç kızı.

Ateşi düşüp sayıklamalardan kurtulduğundan beri onun ismini söylemiyordu ve karşısındakiler onun unutmuş olduğunu sanabilirlerdi. Ama o yalnızca ruhu dolu olduğu için sessizdi.

Genç kızın nerede olduğunu bilmiyordu. Şu Chanvrerie Sokağı onun aklında koyu bir bulut gibiydi. Belli belirsiz bir şeyleri seçer gibi oluyordu: Eponine, Gavroche, Mabeuf Baba, Thenardierler. Sonra barikatın tozuna dumanına karışan yiğit arkadaşları, bu kanlı macerada Mösyö Fauchelevent'in o anlaşılmaz gelişi de onda bir fırtınada oluşan bir bulmaca etkisi bırakıyordu. Kendi hayatına dair hiçbir şey bilmiyor, anlamıyordu. Nasıl ve kim tarafından kurtarıldığını bilmiyordu. Aslında yanındakilerden hiç kimse bu konuda fazla bir şey bilmiyordu. Geceleyin bir kira arabasında dedesinin konağına getirtilmişti. Geçmiş, bugün, gelecek, her şey Marius için belirsiz bir sisle sarılıydı, fakat bunda, hareketsiz bir nokta, belirgin bir çizgi, asla şaşmayan kaya gibi dayanıklı bir yan vardı, Cosette'i tekrar bulmak, Marius için hayat demekti, kalbinin derinliklerinde Cosette'siz bir hayatı düşünmeyeceğine yemin etmişti. Bundan dolayı sabit bir düşünceye saplanmıştı, yaşamasını isteyen herhangi birinden, dedesinden, kaderden, cehennemden, kaybettiği cennet bahçesinin kendisine geri verilmesi için üsteleyecekti.

Engellerin varlığını biliyordu.

Burada bir ayrıntı verelim, dedesinin olanca şefkati ve özenine rağmen, Marius ona karşı yumuşamamıştı, ona yine de kayıtsız davranıyordu. Hem durumunun olanca açıklığını bilmiyordu, o hasta aklının yarattığı kuşkularda dedesinin sevgisinden kuşkulanıyordu. Sanki ihtiyar adamın kendisini yeneceği gibi bir izlenimi vardı. Biçare ihtiyar boşu boşuna, ona tatlı tatlı gülümsüyordu. Marius, kendisi henüz konuşmadığı için dedenin kendisine bu kadar uysal davrandığını aklına koymuştu. Kendisi Cosette'in ismini söyleyecek olsa, dede de hemen değişir, yüzündeki o iyilik maskesini atardı, işte o zaman, yine o eski meseleler ortaya çıkacak, ailevi sorunları çıkacaktı. Bunları düşünen delikanlı giderek katılaşıyordu.

Sağlığı düzelip canlandıkça, eski kinleri de uç veriyordu. Belleğin o eski yaraları açılıyordu. Marius maziyi düşünüyor, babası Albay Pontmercy, dedesiyle arasına giriyordu. Dedesinden hiçbir şey beklemeyeceğini, onun hiçbir zaman iyi biri olmadığını, babasına epey sert, merhametsiz davrandığını unutamıyordu. İyileştikçe dedesine daha da katı davranıyordu, ihtiyarcık tatlı tatlı azaplar içindeydi.

Mösyö Gillenormand esasen duygularını ele vermeden bir şeyin daha farkındaydı. Marius eve getirip kendisine geldiği günden beri, bir kez bile kendisine «Baba» dememişti. Evet, aslında ona «Mösyö» de demiyordu, ama hiçbir şey söylemeden konuşma çaresini bulmuştu.

Şurası belliydi ki, bir buhran geliyordu.

Böyle hallerde sürekli olduğu gibi, Marius savaşa başlamadan önce, küçük hamleler yapmayı denedi. Buna «Zemin denetimi» denir. Bir sabah, gazetesini okuyan Mösyö Gillenormand, Konvansiyon hakkında alaycı bir dille konuştu ve Danton, Saint-Just ve Robespierre hakkında kralcı şeyler söyledi.

Marius aksi bir sesle:

«'93'ün adamlarının hepsi devdi,» dedi.

İhtiyarcık sustu ve bütün gün konuşmadı.

Marius hâla çocukluk yıllarının katı, ödün vermez dedesini hatırladığı için, onun bu sessizliğinde bir kin buldu ve zorlu bir didişme işareti verildiğini düşündü. Aklında savaş planları bile kurdu.

Kararı şuydu: dedesi reddettiğinde yaralarının sargılarını açıp, köprücükkemiğini tekrar dağıtacak, yaralarını açıkta bırakacak ve kendisine verilen yemekleri reddedecekti. Onun yaraları silahlarıydı. Cosette ya da ölüm!

Hastaların o bitmez sabrıyla, bu anı bekledi.

3 MARİUS ATAĞA GEÇİYOR

Gillenormand Teyze, ocağın üstüne fincanları yerleştirirken, dede, torununun yüzüne eğildi ve sevgi dolu bir sesle:

«Dinle yavrum,» dedi, «senin yerinde olsam, balık yerine et yerdim. Kızarmış bir dilbalığı iyileşme için iyi ama bir hastanın ayağa kalkmasını sağlamak için, şöyle pişkin

bir biftek tercih etmeli.»

Eski gücüne kavuşan Marius, olduğu yerde doğruldu, sıktığı yumruklarını yatağının çarşaflarına koydu ve dedesine aksice bakıp, öfkeli bir ifade takındı:

«Size bir şey söylemek istiyorum.»

«Nedir?»

«Evlenmek istiyorum.»

«Malum, bekliyordum bunu,» diyen Mösyö Gillenormand, şen bir kahkaha attı.

«Nereden biliyordunuz?»

«Biliyorum işte, o güzel kız senin olacak.»

Marius şaşırmış ve sanki gözleri kamaşmıştı, bütün bedeni titremeye başladı.

Mösyö Gillenormand anlattı:

«O güzel kıza kavuşacaksın. Aslında o neredeyse her gün, ihtiyar bir adam kılığında gelip senden haber soruyor. Duyduğum kadarıyla, yaralandığından beri, bütün vaktini ağlamak ve sana sargıbezleri hazırlamakla geçiriyormuş. Ben bilgi aldım, sevgilin o güzel kız, Silahlı Adam Sokağında oturuyor. Onu istiyorsun değil mi, senin olacak... seni afallatım değil mi? Sen kendi kendine küçük hesaplar yapmış ve bir düzen kurmuştun: Ben bunu resmen dedeme söylerim, o direktuar mumyasına, şu kart zamparaya, şu eski kaşara, onun da sayısız macerası oldu, onun da işçi kızları, Cosetteler'i oldu. O da kuşlar gibi cıvıldadı, kanat çırptı, ilkbaharlarını yaşadı, onun da bütün bunları hatırlaması gerek. Göreceğiz, savaş istiyorsun ha! Ya demek boğayı boynuzlarından tutmak istedin? Ben sana bir pirzola öneriyorum, sen de bana 'evlenmek istiyorum' diyorsun, işte buna, bir konudan diğerine atlamak denir, demek sen benim karşı çıkacağımı sanmıştın, benim bunağın biri olduğuma emindin. Buna ne dersin? Demek deden sandığından daha ahmak çıktı. Bunu ummuyordun, değil mi? Bana atacağın o söyleve yazık oldu aslında, evet Sayın Avukat, bu epey hain oldu, oh olsun sana, dilediğince hırslan. Ben de senin arzuna uyacağım, kız hakkında bol bol bilgi edindim, o çok alımlı, güzel, aklı başında, hanım hanımcık, sürekli sana sargı bezleri yollayan bir çocuk. Şu subay hikâyesi de mavalmış. Sen biraz iyileşince, onu baş ucuna getirtmeyi düşünmedim değil, ama bu sadece romanlarda olur. Aşk öykülerinde genç kızları alımlı yaralıların odasına sokarlar. Bu uygun olmaz. Hem teyzen ne der buna? Ayrıca çoğu zaman sen yarı çıplak yatıyordun. Senin yanından bir an bile ayrılmayan Nicolette'ye, sor, odaya bir kadın alınmazdı. Üstelik hekim de bunu yerinde bulmazdı. Güzel bir kız hastanın ateşini geçirmez. Peki tamam artık, bu konuyu kapatalım. Kararlaştırıldı, al senin olsun. İşte bak, ben böyle kötü bir dedeyim. Bak dinle, beni sevmediğini anladım. Şu hayvana kendimi sevdirmek için neler yapmalı diye düşündüm, sonra ansızın zihnimde bir ışık çaktı. Vay canına dedim, elimin altında şu küçük Cosette ne güne duruyor? Kızı ona vereyim, şu sevimsiz torun da belki o zaman beni bir parça sever. Ama sen benim karşı duracağımı, hışım dolu bir sesle, sana saldıracağımı sanmıştın? Hiç de değil, aşk mı peki. Cosette mi peki. Ben de bunu istiyordum. Haydi efendim, ne olur evlenme yüceliğini gösterin. Mutlu ol yavrum!»

Bu sözlerden sonra yaşlı adam hıçkırmaya başladı.

Delikanlının başını o titrek elleri arasına aldı ve kollarıyla onu bağrına bastı, ikisi de gözyaşı döktü. Bu da engin mutluluğun bir alametidir.

Marius: «Babacığım,» diye bağırdı.

İhtiyar:

«Demek beni biraz olsun seviyorsun?» dedi.

Kelimelerin tarif edemeyeceği bir an yaşandı. Her ikisi de mutluluktan tıkanmış gibiydi, konuşamadılar.

Nihayet ihtiyar:

«Oh, oh, artık açıldı, 'babacığım' dediğine göre!»

Marius başını dedesinin kollarından usulca kurtardı ve uysal bir sesle:

«Babacığım,» dedi, «artık iyileştiğime göre, onu görebilirim sanki.»

«Buna da peki, onu yarın göreceksin.»

«Babacığım?»

«Ne?»

«Niye bugün değil?»

«Peki istediğin gibi olsun. Öyle ya, niye bugün olmasın? Tamam, bugün göreceksin. Üç kez bana 'Babacığım' dediğine göre bunu hak ettin. Ben bununla ilgilenirim. Kızı sana getirirler. Karar verildi dedim ya, bu da bir ara şiir gibi yayınlanmıştı. Andre Chenier'nin(*) 'Genç Hasta' isimli ağıdının son kısmında. Şu Andre Chenier ki, boğazlanmıştı, '93'ün Hay-Yoo devlerince...»

(*) Andre Chenier: İstanbul'da doğan Fransız bir şair. Büyük ihtilal'de giyotine gitti.

Dede, Marius'ün usulca somurttuğunu görür gibi olmuştu, ama ihtiyar yanılıyordu. Mutluluğun zirvesindeki Marius, şu anda 1793'ü değil, sadece sevgilisini düşünüyordu. Dede, Andre Chenier hakkında bir gaf yaptığını düşünüp hemen sözlerini düzeltmeyi düşündü.

«Boğazlanmak uygun kelime değil. Aslında şu ihtilalci dahiler, o kadar da alçak sayılmazlardı, tümü de kahramanlardı, onlar Andre Chenier'nin kendilerini huzursuz ettiğini düşünmüş olmalı ve onu giyot... yani işte şu büyük adamlar halk yararına Andre Chenier'den 7 Thermidor'da, bir parça uzaklaşmasını...»

Gillenormand Dede bocaladı, bir türlü işin içinden sıyrılamayacağını anlamıştı, ne başladığı tümceyi bitirebildi, ne de sözlerini geri aldı. Bu arada, kızı Gillenormand Teyze,

Marius'ün dağılan yastıklarını düzeltiyordu, ihtiyar, o sıska bacaklarının bütün hızıyla yatak odasından fırladı ve kapıyı ardından kapattı. Yüzü gözü morarmış, ağzından köpükler çıkarıp, tam o sırada Basque ile karşılaştı, uşağını yakasından kavradı ve kinle:

«Canları cehenneme! Haydutlar onu öldürdüler!»

«Kimi, efendim?»

«Andre Chenier'yi!..»

Basque dehşet içindeydi:

«Evet, efendim,» diyerek gitti.

4 MATMAZEL GİLLENORMAND'IN MÖSYÖ FAUCHELEVENT'İN KOLTUĞUNUN ALTINDAKİ PAKETİ GÖRMESİ

Genç kız ve Marius buluştu. Bunu anlatmaya çekiniyoruz. Bazı şeyler tanımlanmaz, güneş de böyledir.

Tüm aile Basque ve Nicolette dahil olmak üzere, Marius'ün odasındalardı.

Genç kız göründü, bir haleyle kuşatılmış gibiydi. Tam o sırada, dede, burnunu silmeye hazırlanıyordu, elinde mendil, kalakaldı, gözlerini Cosette'e çevirip:

«Tapılası bir güzellik, olağanüstü!» diye haykırdı. Sonra burnunu seslice sildi.

Cosette hoşnut, mutluluktan sarhoş, sevinçten uçuyor ama bir parça da korkuyordu. Yüzü hem solgun, hem bir gelincik gibi kırmızıydı. Bir şeyler bekliyor, Marius'ün kollarına atılmak istiyor, yapamıyordu. Kalabalık önünde sevmekten yüzü kızarmıştı.

Mutlu sevgililere karşı merhametsizce davranılır, onları baş başa bırakmak varken, yanlarında durulur. Fakat onların gözleri kendilerinden başkasına bakmaz.

Genç kızın ardı sıra biri girmişti. Ak saçlı, ağırbaşlı, gülümseyen ama etkili bir gülüşle gülümseyen biri. Mösyö Fauchelevent'di, yani eski dostumuz «Jean Valjean.» Kapıcının sürekli söylediği gibi, çok şık giyinmişti. Yepyeni bir siyah elbise ve geniş beyaz kravat. Kapıcı bu şık giyimli kenter kılıklı adamın, 6 Haziran gecesi kucağında Mösyö Marius'ü taşıyan saçı başı perişan, dikenli, kanlı, çamurlu, kötü kokan adam olduğunu nasıl bilebilirdi? Fakat yine de onu görür görmez, karısına:

«Baksana, garip değil mi? Şu adamı bir yerden tanıyorum, onu her gördüğümde daha önce de görmüş gibi bir hisse kapılıyorum.»

Mösyö Fauchelevent salonda, kapının önünde herkesten uzakta kaldı. Kolunun altında sıkıca sarılmış bir paket vardı, herhalde kitap olmalıydı. Paketin zarfı biraz yeşillenmişti ve yosunlu gibiydi.

Kitaplardan fazla hoşlanmayan Matmazel Gillenormand, Nicolette'ye:

«Bu adam sürekli böyle koltuğu altında kitapla mı gezer?»

Mösyö Gillenormand da kızı gibi, yarım sesle araya karıştı:

«Ne var yani, demek ki o bir aydın. Eh, bu suç mu ki? Çok iyi tanıdığım Mösyö Bulard

da, elinde kitapla dolaşır, bağrında hep bir kitap taşırdı.»

Sonra ziyaretçiyi selamladı:

«Mösyö Tranchelevent...»

Gillenormand Baba, özellikle yapmamıştı, ama soyadlarına ilgisizlik onda bir tür aristokratlıktı.

«Mösyö Tranchelevent, torunum Baron Marius Pontmercy için, kızınızı istemekten onur duyarım.»

Mösyö Tranchelevent eğilip selamladı.

Dede:

«Bu da tamam,» dedi.

Kollarını uzatıp kutsamak ister gibi Marius'le Cosette'e döndü ve:

«Birbirinizi taparcasına sevebilirsiniz, izin alındı,» dedi.

Berikiler bunu yineletmediler. Oh olsun. Cıvıltı başladı, yarım sesle konuşuyorlardı. Marius kanepesine yaslı, Cosette hemen onun yanı başında:

«Yüce Tanrım! Sizi tekrar görebildim,» diyordu Cosette. «Sizsiniz, sen. Aman Tanrım gidip savaşmanın ne gereği vardı? Hem, neden? Korkunç bir şey. Tam dört aydır yaşamadım, ölü gibiydim. Şu savaşa katılmak ne beter şey. Ben size ne yapmıştım ki? Sizi affediyorum, fakat bir daha yapmayın. Demin bizi çağırmaya geldiklerinde, öleceğimi sandım, fakat sevinçten ölecektim, ama o kadar acı çekmiştim ki, giyinmeye bile vakit bulamadım. Korkunç görünüyor olabilirim. Aileniz beni kırış kırış bir yakayla görünce kim bilir ne çok kınayacak? Konuşsanıza. Sürekli beni konuşturuyorsunuz. Biz hep aynı yerde oturduk. Omuzunuzun kötü olduğunu duydum. Bir yumruk girecek kadar büyük bir yaraymış. Sonra kuru derileri makaslarla kestiklerini söylediler. Bu da kötü olmalı! O kadar ağladım ki, gözlerim kuruyacaktı az daha... Hiç bunca acı çekebileceğimi düşünemezdim. Dedeniz çok iyi birine benziyor. Huzursuz olmayın, dirseğinize dayanmayın, dikkat edin, yine yaralarınız açılır. Oh ne çok mutluyum. Demek artık acılar bitti. Ne kadar aptalım, aklıma geleni söylüyorum. Beni hâlâ seviyor musunuz? Size bir yığın şey anlatmak istiyordum, tümünü unuttum, ne aptalım. Biz hâlâ aynı sokaktayız, oranın bahçesi yok. Sürekli sargıbezleri hazırladım, bakın, hep sizin kabahatiniz, parmağım nasır bağladı.»

Delikanlı ona beğeniyle bakıyor ve «Meleğim» diyordu. Melek kelimesi hiç eskimez, dilde her zaman vardır.

Hiçbir kelime, sevgililerin bunca kullanımına dayanamaz. Sonra âşıklar birden, tanıklarla çevrili olduklarını görüp, hemen sustular ve hiç konuşmadan el ele oturdular.

Mösyö Gillenormand oradakilere dönüp:

«Haydi, aynı ağızdan konuşsanıza. Haydi artık biraz gürültü yapın ki, şu çocuklar da rahat rahat cıvıldaşsınlar.»

Daha sonra genç sevgililere yaklaşıp göz kırptı:

«Haydi çekinmeyin, birbirinize 'seni' deyin...»

Gillenormand Teyze yıllardır şu sakin hayatına giren bu ışığa afallayarak bakakalmıştı. Aslında onun bu şaşkınlığında kin yoktu, bu bir baykuşun bir kumruya hasetle bakışı değil, sadece ellisindeki ahmak ve saf bir ihtiyar bakirenin bakışlarıydı. Başarısız bir hayatın utku izlencesi...

Babası ona:

«Matmazel Gillenormand, bir gün böyle olacağını söylemiştim,» dedi. «Beni dinlemek istemedin ya, oh olsun sana.» Biraz sustuktan sonra:

«Haydi şimdi sen de başkalarının mutluluğunu izle bakalım.» Dede daha sonra Cosette'le, Marius'e döndü:

«Tanrım, ne alımlı kız, ne kadar şirin. Ne kadar kibar, ne kadar tatlı, sanki Greuze'un bir tablosundan çıkmış gibi. Vay çapkın, demek bütün bunlar senin olacak ha? Ah seni gidi yaramaz, talihlisin doğrusu, benden paçayı kurtardın, görürsün, on beş, yirmi yaş daha genç olsaydım, bu güzel kız için seninle düello ederdim. Bakalım kime nasip olurdu? İşte bakın, size âşık oldum hanımefendi. Eh, bu kadar kolay, bu da sizin hakkınız, ne yapalım bu kadar güzel olmasaydınız? Ah sevgili çocuklarım, size ne hoş, ne kusursuz bir düğün yaptıracağım. Gerçi bizim Saint-Denis Mahallesi Saint-Sacremant Kilisesine bağlı, fakat ben düğünün Saint-Paul Kilisesinde yapılmasını istiyorum. Cizvit rahiplerin kurdukları bu kilise daha süslü, daha ışıklı. Biraque Kardinalinin çeşmesiyle bakışıyor. Aslında cizvit mimarisinin en hoş eseri Namur'dadır. Saint-Loue Kilisesi. Evlendikten sonra gidip görmelisiniz, buna değer. Evet hanımefendi, ben de tıpkı sizin gibi düşünüyorum: kızlar evlenmek için yaratılmıştır. Bundan dolayı şu Sainte-Catherine isimli azizeyi sürekli başı açık görmek isterdim. Kız kalmak iyi ama soğuk. İncil bile, 'Birleşin. Çoğalın!' der. Halkı kurtarmak için Jeanne D'arclar gerekiyor, ama halkı yaşatmak için de Gigogne gerekir. Evet, alımlı kızlar evlenin, aslında kiliselerde bekâr kızlar için yer var. 'Meryem Ana Derneği.' Fakat neme gerek, yine de alımlı bir eş, iyi, yiğit bir genç ve bir yıl sonra sarışın, tombul bir bebek oburcasına süt emen, tombul bacaklı, güneş gibi güzel gülüşüyle pembecik parmaklarıyla göğsünü mıncıklayacak küçük bir melek. Herhalde, akşam duasında mum tutup 'Turris Evurnea' ilahisini okumaktan daha keyifli olur.»

Doksanlık adam, bir delikanlı gibi topukları üstünde döndü ve kurulu bir yay gibi boşaldı:

Alceste demek düşleri bırakıp

Evlenmeye karar verdin...

«Marius, aklımdayken...»

«Evet, babacığım?»

«Senin bir arkadaşın vardı ya?»

«Ne oldu ona?»

«Öldü.»

«Peki.»

Dede gençlerin yanı başlarına oturdu ve kırışık ellerine onların ellerini alıp:

«Şu küçükhanım, çok tatlı, çok zarif, asil ama ne yazık ki Barones olacak, ama Markiz olmak için yaratılmış. Şu kirpiklere bakın! Çocuklarım, en doğru şeyi yaptığınızı unutmayın. Birbirinizi sevin, aşktan saçmalıklar yapın, serseme dönün. Aşk insanın aptallığı ve Tanrı'nın zekâsı. Birbirinizi tapar gibi sevin. Evet ama, ne yazık servetimin yarısından fazlası sadece yaşadığım sürece yeter diyelim, bir de baktınız ki, yirmi yıl sonra öldüm, ah zavallı çocuklar, o zaman beş kuruşsuz kalacaksınız. Evet, Madam Barones, o güzel beyaz ellerinizle parasız kalırsınız!»

Sonra, odanın ucundan ağırbaşlı bir ses yükseldi:

«Matmazel Euphrasie Fauchelevent'in tam altı yüz bin franklık serveti var.»

Jean Valjean'dı konuşan.

Şimdiye değin sesini çıkarmamış, tek kelime etmemişti, varlığını bile unutturmuştu. Kapının önünde ayaktaydı. Mutlu çiftin hemen gerisinde.

Dede şaşkın:

«Matmazel Euphrasie de kim?»

Cosette: «Euphrasie benim,» dedi.

Gillenormand boyun eğip yineledi:

«Altı yüz bin frank mı?»

Jean Valjean:

«Belki altı yüz bin franktan, on dört ya da on beş bin frank noksan. Elindeki paketi Matmazel Gillenormand'ın içinde kitap olduğunu sandığı paketi, masaya bıraktı.

Jean Valjean paketi açtı, içi banknotlarla doluydu. Parayı saydılar. Hesap tamamdı. Bin franklık beş yüz banknot ve yüz altmış adet beş yüz franklık banknot. Tam beş yüz seksen dört bin frank.

Gillenormand:

«Kitap diye buna derim,» dedi, «İyi bir kitap!..»

Gillenormand Teyze:

«Beş yüz seksen dört bin frank mı,» diye mırıldandı.

Dede kızına:

«Bu da pek çok şeyi çözdü değil mi, Matmazel Gillenormand? Şu Marius ahmağı

hayal ağacından bir milyoner bulup getirdi. Ah işte, zamane gençleri, gelin de onlara güvenin. Öğrenciler altı yüz bin franklık milyoner kızlar buluyorlar. Minik Aşk Tanrısı Rostchild'den bile iyi.»

Teyze yineliyordu:

«Beş yüz seksen dört bir frank, canım şuna altı yüz bin diyelim de tam hesap olsun!»

Bu arada Marius'le Cosette, birbirlerine bakıyorlardı, bu detayın farkında olmadılar.

5 PARANIZI ORMANA YATIRMAK BANKAYA YATIRMAKTAN GÜVENLİDİR

Okur, durumu anlamıştır. Champmathieu olayından sonra Jean Valjean ilk kaçışında birkaç günlüğüne Paris'e gelmiş ve Banker Laffitte'de bekleyen Mösyö Madeleine'in hesabındaki parasını çekip tekrar yakalanmak korkusuyla, parayı Montfermeil ormanında kazdığı bir yere gizlemişti. Altı yüz bin franklık para fazla yer kaplamadığından, bir kutuya sığmıştı. Fakat adam kutuyu nemden korumak için, bunu meşe bir kasaya yerleştirmiş ve kasayı da kestane talaşlarıyla doldurmuştu. Aynı kasanın içine, Piskopos'un o gümüş şamdanlarını da koymuştu. Montreuil-sur-Mer'den kaçarken hatırlayacağınız gibi, bu şamdanları da yanında getirmişti. Yıllar önce, akşam karanlığında Boulatruelle'in öteden seçtiği adam Jean Valjean'dı. Daha sonraları ne zaman paraya ihtiyacı olduğunda, Blaru tarlasına gelip, ağaç dibini kazarak kasadan alırdı. İşte arada bir yaptığı kısa gezintilerin sırrı.

Ormanda çalılar arasına bir kazma bırakmıştı, sadece kendisinin bildiği bir yerde. Marius'ün iyileşmeye başladığını görünce, paranın hepsini oradan almayı düşündü. Paranın faydalı olacağı vakit gelip dayanmıştı. Boulatruelle'in bir sabah, alacakaranlıkta ormanda gördüğü yine o idi, fakat artık bu kez akşam değil, sabah erken gelmişti. Kazma da Boulatruelle'e kaldı.

Jean Valjean, bu paradan kendisine sadece beş yüz frank ayırdı, «İşe yarar» diye düşünmüştü.

Bu parayla Banker Laffitte'ye yatırılan paranın farkı, on yıllık giderlere harcanmıştı. 1823'ten 1833 yılına değin. Cosette'in manastırda kaldığı beş yıl da Jean Valjean'a, beş bin franka gelmişti.

Jean Valjean gümüş şamdanları şöminenin üstüne koydu. Hizmetçi, bunlara hayran kaldı.

Jean Valjean Javert'den kurtulduğunu da biliyordu. Kendisine anlattıkları gibi, olayı **Moriiteur** gazetesinde okumuştu. Javert isimli bir polis müfettişinin cesedini Seine nehrinden çıkarmışlardı. Change Köprüsü ile Yeni Köprü arasında çamaşırcıların sandalına takılmıştı ceset. Bu kusursuz ve amirlerince takdir edilen memurun ölmeden yazdığı bir nottan onun ani bir delilik nöbetine karşı çıkamadığı anlaşılmıştı. Jean Valjean, bu habere epey şaşırmıştı. «Beni yakaladıktan sonra salıverdiğine göre, sahiden delirmiş olmalı!» diye düşündü.

6 HER İKİ İHTİYAR DA COSETTE'İN MUTLULUĞU İÇİN ÇALIŞIYOR

Düğün hazırlıkları başladı. Doktora danışıldı, Şubatta Marius'ün evlenebileceğini söylediler. Aralık ayındaydılar. Birkaç mutlu ve tatlı hafta çarçabuk geçti.

En mutlu olan Gillenormand Dede'ydi. Saatlerce Cosette'in karşısında hayran hayran duruyor ve söyleniyordu:

«Aman Tanrım, ne güzel kız. Ne de tatlı ve iyi biri. Ah kalbimin gülü, şimdiye kadar gördüğüm kızların en şirini. Daha sonra, menekşe kokulu faziletini de yayacak. Ah o bir güzellik perisi. Böyle bir eşle sadece aristokrat bir ömür sürülür. Marius, yavrum, sen Baronsun, zenginsin, artık avukatçılık oynama, rica ederim.»

Cosette'le Marius mezardan cennete çıkmışlardı. Artık gelenekleri hiçe sayıyorlardı, fakat bu onlara vız gelirdi. Mutluluktan gözleri kamaşmış gibiydi.

Marius, genç kıza: «Bu olup bitenlerden bir şey anlayabiliyor musun?» diye soruyordu.

Cosette:

«Hayır, fakat artık Tanrı bizi gördü,» diyordu.

Jean Valjean, nikâh işlemlerini tamamladı, çok kritik bir meseleyi de çözdü.

Cosette'in medeni durumunun sırrını biliyordu. Kızın aslında gayrı meşru doğduğunu açıkça söylemek olmazdı, belki de bu evliliğe engel olabilirdi. Cosette'i bütün zorluklardan kurtardı, bütün pürüzleri giderdi. Ölmüş kişilerden bir aile oluşturdu kıza. En azından hiçbir araştırma yapılmazdı. Cosette, soyu tükenen bir ailenin son çocuğuydu. Kendisini baba biliyordu, ama kardeşi olan bir başka Fauchelevent'in kızıydı, iki Fauchelevent kardeş Petit-Picpus Manastırında bahçıvanlık etmişlerdi. Manastıra gidildi, en iyi bilgiler, en saygın referanslar alındı. İyi kalpli rahibeler, babalık sorunuyla fazla ilgilenmediklerinden, Cosette'in hangi Fauchelevent'in kızı olduğunu bile bilmezlerdi. Her ne istediyse, o melek kızlar onu söylediler. Evraklar hazırlandı.

Cosette, kanun karşısında Matmazel Euphrasie Fauchelevent olup çıktı. Ana ve babadan mahrum, öksüz ve yetim. Jean Valjean Fauchelevent ismiyle kızın vasisi ilan edildi. Mösyö Gillenormand da vasi vekiliydi.

Dolgun servete gelince, beş yüz bin seksen dört frank, ismini vermek istemeyen uzak bir akraba tarafından Cosette'e miras bırakılmıştı. Miras, beş yüz doksan bin franktı, ama bunun içinden beş bin frank Cosette'in eğitimine harcanmıştı. Üçüncü bir kişiye emanet edilecek bu miras Cosette ergenlik vakti geldiğinde, ya da evlendiğinde verilecekti.

Cosette yıllardır «Baba» diye seslendiği adamın kızı olmadığını öğrendi. Onun yeğeniydi, babası bir diğer Fauchelevent'ti. Başka bir zamanda olsa, bunu öğrenmek kızı mahvederdi, ama öyle bir mutluluk denizinde yüzüyordu ki, bu yalnızca çabuk dağılan bir yas olarak kaldı. Sevinci de, bu bulutu hemen dağıttı. Onun Marius'ü vardı. Delikanlı görününce ihtiyar adam siliniyordu, hayat böyledir.

Cosette küçük yaşından beri etrafında tuhaf şeyler görmeye alışkındı. Gizemli bir çocukluğu olan kişi, bir şeye şaşırmaz ve çok şeyden vazgeçmeye alışır.

Jean Valjean'ı «Baba» diye çağırmayı sürdürdü.

Mutluluktan uçan Cosette, bu arada Gillenormand Dede'yi de epeyce seviyordu. Nasıl sevmesin, ihtiyar onu şiirlere ve hediyelere boğuyordu. Jean Valjean yetiştirdiği kıza toplumsal bir konum hazırlarken, Gillenormand da çeyiz sepetini doldurmakla ilgileniyordu. Eliaçıklık onu epey mutlu ediyordu. Kendi ninesinden kalan güzel Bibche dantelinden bir tuvalet vermişti genç kıza.

«Eski zaman giysileri moda oluyor, bugünün gençleri çocukluğumuzdaki yaşlı hanımlar gibi giyiniyorlar.»

Yıllardır el sürmediği, kilitli duran şiş karınlı, lakeden Coromandel konsollarını, boşaltıyordu:

«Şu eski zaman kadınlarının günahlarını çıkaralım,» diyordu, «bakalım o şişko göbeklerine neler saklamışlar?»

Heyecanlı bir gürültüyle dolapları açıyor, bütün eşlerinin, sevgililerinin nine ve teyzelerinin tuvaletlerini, dantellerini, süslerini meydana çıkarıyordu. Çin kumaşları, Şam ipeklileri, hareli kumaşlar, yanardöner Tours ipeklisi roblar, suya dayanıklı, sırma tellerle işlenmiş Hint mendilleri, tersi de kullanılabilecek kumaşlar, çiçek işlemeli ipekliler, Venedik ve Alençon dantelleri, antika takılar, küçük savaşların kabartmalarıyla süslü fildişi şeker kutuları, gümüş takılar, kurdeleler, muslinler, ne bulursa Cosette'in önüne atıyordu. Neye uğradığını bilemeyen Cosette, kendisini harikalar diyarında sanıp Marius'ün aşkı, Gillenormand'ın iyiliğinden dolayı sarhoş gibiydi. Saten ve kadife ebiseler içinde bir mutluluk düşlüyordu. Düğün sepeti, gelinlik sepeti, melekler tarafından taşınmıştı. Ruhu da Malines dantelinden kanatlarla uçuyordu.

Sevgililerin, nişanlıların heyecanı, Dede'nin esrimesine denkti. Calvaire Kızları Sokağında bitmek bilmez bir eğlence vardı. Cosette her yeni günde Dede'den yeni hediyeler alıyordu. Bütün süsler, ziynet ve takılar çevresinde çiçekler gibi diziliyordu.

Mutluluğu arasında Marius, bazen ciddi konulara da değiniyordu. Bir gün bir konudan esinlenip:

«Devrim yapan şu kahramanlar o kadar yücedirler ki, çağların saygısını kazandılar, Caton ve Phosio gibi, her biri antik bir anıt.»

Dede:

«Buldum!» diye bağırdı, «şu antika menevişli kumaş. Marius dünden beri bunu düşünüyordum, iyi ki hatırlattın...»

Hemen ertesi gün çay rengi, eski zaman brokarından antika bir kumaş Cosette'in sepetine eklendi.

Dede bunlardan felsefe çıkarıyordu:

«Aşk iyi, aşk güzel fakat başka şeyler de gerek. Mutlulukta ihtiyaç duyulan şeylerin de bulunması gerek. Mutluluk evet, bu sadece bir ihtiyaç fakat fazla lüks de onun baharatı sayılır. Bir saray ve bir kalp. Kalp ve Louvre Sarayı. Sade bir mutluluk kuru ekmeğe benzer. Yenilir, ama tadılmaz. Ben fazlasını, farklı olanı, lüksü istiyorum. Hiç unutmama,

Starsbourg Kilisesine üç katlı bir ev yüksekliğinde büyücek bir saat görmüştüm. Bu saati bildiren saat aslında bunun için yapılmamıştı, öğle vaktini ve gece yarısını çaldıktan sonra, istenilen herhangi bir saati de duyurduktan sonra size ay ve yıldızları, balıkları, Phebus ile Phebee'yi de gösterirdi, bir yuvadan çıkan en olmayacak şeyleri; İsa'nın o on iki havarisini, İmparator Charles-Quint'i Eponine ile Sabinus'u(*) ve trampet çalan bir yığın küçücük adamı da gösterirdi. Ya o saatleri çalarken ortalığa yaydığı o iç açıcı, saat çalgısı. Sadece saatleri bildiren bir saat, bununla karşılaştırılır mı? Evet, ben şu Strasbourg saatinden yanayım onu şu Kara-Orman'ın guguklu tahta saatine üstün buluyorum.»

(*) Eponine ve Sabinus: Galyalı karı-koca. Savaşta yenilen Sabinus ömrünün kalanını yeraltında bir mahzende geçirdi, eşi Eponine de onunla aynı mezara kapandı ve 9 yıl, bir ihanet sonunda eşi düşmana esir düşünceye değin onu avuttu. Ölümünden sonra imparatoru aşağılayıp idamını hazırladı.

Gillenormand, düğün hakkında epey saçmalıyor ve XVIII. yüzyılın görüntülerini allak bullak övgülerle sergiliyordu:

«Siz şenlik sanatı nedir bilmezsiniz. Ah o zamanki gibi, bir mutluluk gününün ne olduğunu hayal bile edemezsiniz. Sizin yüzyılınız epey gevşek, cansız. Aşırılık nedir bilmez, zenginliği bilmez, asaleti bilmez. Her konuda zayıf. Evlenen kenter kızların bütün hayali -onların deyimiyle- güzel bir salon, iyi döşenmiş pelesenk ağacı koltuklar, kadife eşyalar. Yer açın, çekilin. Beyefendi Grigou, Matmazel Grippesou ile evleniyor.»

«İhtişam ve fiyaka, bir kilise mumuna bir altın yapıştırdılar, işte yaşadığımız çağ; ama ben şu Sarmatlardan kaçmak isterdim. Ah 1787'den beri mahvolduğumuzu söylemiştim, dinletemedim. Leon Prensini, Chabot Dükü'nü, Montbazob Dükü'nü, Soubise Markisi'ni ve Fransız Senato üyesi Thour Vikontu'nun Longchamps'a iki kişilik arabayla gittiklerini gördüğümde, böyle olacağını anlamıştım. Meyvelerini hemen verdi. Çağımızda insan işler yapıyor, borsa oyunlarına katılıyor, para kazanıyor, cimrilik ediyor, insan, dış bakımını ihmal etmiyor, iki dirhem bir çekirdek, yıkanmış, tıraş olmuş, taranmış, parlatılmış, fırçalanmış, dış kısım tertemiz, çakıl taşı gibi, pırıl pırıl, sessiz, temiz, ama vicdanlar gübreyle dolu ve eliyle sümüğünü silen bir çoban kadını bile ürpertecek kadar tiksinç. Ben çağımıza şu sözü uygun buluyorum: Pis Temizlik! Sus Marius, kızma, izin ver de konuşayım, gördüğün gibi halkı

eleştirmiyorum, halkın aleyhinde konuşmuyorum, fakat insaf, bırak da şu kenterler hakkında düşündüklerimi söyleyeyim. Çok seven, cezalandırır. Aslında ben de bir kenterim.

«Evet, ne diyordum, bugün herkes evleniyor, ama bu işi de bilmiyorlar. Bütün bunları kederle anıyorum, ah şu eski töreleri ne çok özlüyorum. O incelik, o şövalye tavrı, o kibar davranışlar, herkese özgü iç açıcı lüks, her düğüne eşlik eden müzik, senfoniler, aşağıda duval, danslar, masa başındaki insanların güler yüzleri, saf şiirler, şarkılar, havaifişekler, kahkahalar, şeytani şakalar, kalın kurdele fiyonkları.

«Troya(*) savaşı niye çıktı? Elbette Helene'in dizbağı yüzünden. Erkekler birbirleriyle neden dövüşür?

(*) Troyalı Helen: Bir Grek prensinin eşi olan ve Troya Prensi Paris tarafından kaçırılan Grek kraliçesi, Troya savaşına neden oldu.

Neden Diomede,Tanrısal Diomede, Merionee'nin başında on sivri dikenli tunç miğferi parçaladı? Neden Achilleus ile Hector mızrakla çarpıştı? Çünkü Helene, Paris'e birdizbağını verdi diye. Cosette'in dizbağından sağ olsa Homeros, bir **İliada** daha yazardı. Benim gibi yaşlı bir bunağı de destanına katar ve ona Nestor derdi. Evet, eski günlerde, o güzel eski günlerde, görgüyle evlenilirdi, yerinde bir anlaşma yaparlar ve sonra bir eğlence. Cujas(*) çıkadursun, Gamache(**) kendisini gösterirdi. Değil mi ya, midenin de rolü var; o da hakkını isteyen iyi bir hayvandır. Düğünden niye nasiplenmesin? Nefis yemekler yerlerdi, masadaki kadın komşunuz memelerini gizlemeyen dekolte bir tuvalet giyerdi. Ah o gülen ağızlar, o yıllarda herkes nasıl da keyifli olurdu? Gençlik bir buketti. Her genç bir leylak dalı ya da bir gül buketiyle noktalardı sözlerini. Savaşçılar bile, gönül çobanı olmaya heveslenindi. Bir Dragon yüzbaşısı ne yapar eder, kendisini Florian diye çağırtırdı. Herkes hoş görünmek isterdi. Güzellik bir ödevdi. Süslü giysiler modaydı. Bir kenter bir çiçeğe, bir Marki bir mücevhere benzerdi. Pantolonların ayağı bağlayan kemeri olmadığı gibi, çizme de giyilmezdi. Erkekler parlak, havalı, süslü elbiselerle epey kibar görünürlerdi, fakat bu onların bellerine hançer takmalarını engellemezdi. Sinekkuşunun gagası ve pençeleri yok mu? O yıllar İndes Gallantes gösterileri zamanıydı. Çağın bir yüzü nezaket, diğer yüzü ihtişamdı. Eğlenilirdi, hem de nasıl? Oysa bugün herkes ciddi. Kenter cimri, eşi namusluluk taslayan bir bağnaz. Ah yavrularım, talihli bir çağda yaşıyorsunuz. Neredeyse şu mitolojideki perileri bile bağırları açık diye kovacaklar. Niyedir bilmem güzelliği,

çirkinlik gibi saklıyorlar. Devrimden beri, herkes pantolon giyiyor, dansözler bile. Soytarı bir kız bile ağırbaşlı olmak zorunda, şu dans ezgileri de ukala, ihtişam modası sürüyor, ceketler çeneye değin ilikli, çeneler kıravatta gömülü.

(*) Cujas: Ün salan bir hukukçu.

(**) Gamache: *Don Quijhotte* **romanında, midesine düşkün bir kahraman.**

«Yirmisinde evlenen bir gencin ideali, Beyefendi Royer-Collard'a benzemek. Bütün bu ihtişamın sonu neye dayanır bilir misiniz? Küçülmeye.

«Şunu da unutmayın ki sevinç, sadece neşeli değil yücedir de. Neşeyle âşık olun, evlendiğinizde heyecanla evlenin. Düğününüze mutluluk gürültüsünü, karmaşasını ekleyin. Kiliselerde ağırbaşlılık, tamam, takat dinsel tören biter bitmez, hemen gelinin çevresinde bir rüya evreni yaratın. Bir düğün hem görkemli, hem romantik olmalı. Töreni Reims Kilisesinden, ta Chanteloup pagodasına değin taşımalı. Uyuşuk bir düğün. Tanrıların yaşadığı dağa, Olympos'a tırmanın. Sizler de onlara eş olun. Bir gün için orman, hava, su perisi, cin olun. Gündelik hayatınızı eski bir palto gibi atın. Dostlarım, her genç damat bir Aldobrandini Prensi olmalı. En azından bu tek andan faydalanın, kuğular ve kartallarla masal diyarına uçun, zararı yok, ertesi sabah eski hayatınıza dönüp kurbağalara dönüşebilirsiniz. Düğünde pazarlık etmeyin. Parıldayacağınız o hayatınızın tek gününün parıltısını öldürmeyin.

«Düğün, geçim değildir. Ah keyfimce yapsam, ağaç dallarına kemanlar yerleştirirdim, işte programım, gök mavisi ve gümüş, şenliğe eski ilahları, orman ve su perilerini de eklerdim. Amphitirite'in düğünü pembe bulut, saçları iyi taranmış kır perileri, Tanrıçaya şiirler okuyan bir akademi öğrencisi, deniz ejderlerinin çektiği bir utku arabası:

Triton önden yürür, kabuğundan,

Herkesi sarhoş eden sesler çıkarır.

«İşte bir eğlence programı, bunları çok iyi bilirim...»

Dede, coşkuyla, bu upuzun nutku atarken, Cosette ve Marius birbirlerini gözleriyle okşuyorlardı.

Gillenormand Teyze, bütün bunları her zamanki durağanıyla izliyordu. Birkaç aydır, yeni heyecanlar yaşamıştı. Marius'ün dönüşü, Marius'ün paramparça kanlar içinde, bir barikattan sağ kurtulan Marius, ölü sanılan Marius, canlanan Marius, dedesiyle barışan Marius, nişanlanan Marius, parasız bir kızla nişanlanan Marius, milyoner bir kızla evlenen Marius. Cosette'in çeyizi olan altı yüz bin frank onun sürprizi olmuştu. Sonra bağnazca kayıtsızlığına geri döndü, ilk dinsel törene katılan o küçük kız saflığına kilise ayinlerini hiç kaçırmadan gitti, yanında gençler birbirlerine «seni seviyorum,» diye fısıldarken, o bir kenarda teşbihini çekmeyi sürdürdü. Marius ile Cosette, onun gözünde belirsiz iki gölgeydi. Fakat aslında gölge kendisiydi.

Durgun bir dindarlık hali vardır, miskinliğe alışan ruh hayatın dışında kalır. Hayat diye

adlandırdığımız durumun iyice yabancısı olur. Büyük yıkımlar, zelzele ve felaketler dışında her şeye kayıtsız kalır. Ne mutlulukla ilgilenir, ne de mutsuzlukla. Gillenormand Baba kızına sürekli aynı şeyi söylerdi:

«Senin bağnazlığın nezle gibi. Hayattan hiçbir şey anlamıyorsun, ne kötü kokuyu alıyorsun, ne de iyiyi!»

Altı yüz bin frank teyzenin kararsızlığına nokta koymuştu. Babası onu hiçe saymaya o kadar alışmıştı ki. Marius'ün evliliğine dair ona sormamıştı bile. Her zamanki gibi, yapısına uyarak despotluktan köleliğe geçip, Marius'ü sevindirmek istemişti. Bu ara teyzenin varlığını ve teyzenin de bu konuda bir fikir sahibi olabileceğini düşünmemişti. Aslında çok uysal olan Gillenormand Teyze buna hayli içerlemişti. Fakat kendi kendisine de şu kararı aldı: «Babam, bana sormadan düğün işini hallediyor, ben de miras işini halledeyim.»

İhtiyar kız epey zengindi, babasından daha zengindi. Ölen annesinden kabarık bir servet kalmıştı. Artık bu konuda kesin kararını vermişti. Eğer Cosette meteleksiz bir kız olsa, Matmazel Gillenormand, onlara kuruş koklatmazdı. Marius yoksul bir kız alıyor, ne hali varsa görsün derdi. Fakat Cosette'in şu yarım milyonu teyzenin epey hoşuna gitti ve âşıklara davranışının değişmesine neden oldu. Doğrusu altı yüz bin frank iyi paraydı, kendi parasına ihtiyaçları olmayan bu genç çifte servetini bırakmaktan başka bir şey yapamazdı.

Genç ikilinin dedenin konağında oturmalarına karar verildi. Gillenormand evin en iyi odası olan kendi odasını onlara vermekte üsteledi:

«Bu beni gençleştirecek,» diyordu, «odamda sürekli eğlenmek istedim.»

Odayı sayısız açık saçık bibloyla süsletti. Tavanı tekrar boyattı ve duvarları Utrecht kadifesi sandığı kusursuz bir kumaşla kaplattı. Parlak kadife üstüne ayı kulakları resimleri olan bir kumaştı bu: «Anville Düşesi'nin yatağı böyle bir kumaşla kaplıydı,» diyordu.

Şöminenin üstüne Saxe biblosu koydurttu. Bu çıplak karnında bir kürk manşon tutan güzel bir kadın biblosuydu.

Gillenormand'ın kitaplığı, Marius'ün ihtiyaç duyacağı çalışma odası haline dönüştürüldü.

7 MUTLULUĞA KARIŞAN DÜŞ

Gençler günaşırı görüşüyorlardı. Cosette Faucheleventie geliyordu. «Gelinin damat evine gitmesi dünyanın ters döneceğine işaret.»

Fakat Marius'ün uzun süren iyileşme dönemi, bu alışkanlığı kaçınılmazlaştırmıştı. Calvaire Kızları Sokağındaki konağın rahat koltukları, Silahlı Adam Sokağındaki evin hasır oturaklarından daha rahattı. Marius ve Beyefendi Fauchelevent görüşüyorlar fakat

konuşmuyorlardı. Bunu da kaçınılmaz bir şey gibi görüyorlardı.

Her kızın bir yetişkine ihtiyacı vardır. Cosette, Marius Fauchelevent olmadan nişanlısının evine gelemezdi. Marius için, Beyefendi Fauchelevent Cosette'in olmazsa olmaz şartıydı bu. Bunu kabul ediyordu. Fakat nedense evet ve hayırdan öteye konuşmuyorlardı. Marius bir kez eğitimin bedava ve zorunlu olmasının epey faydalı olduğunu söylediğinde, bunun herkese hava ve güneş gibi sunulmasının gerektiğini açıkladığında her ikisi de hemfikir olduklarını söyleyerek bu konuda epey uzun sohbetler ettiler. O sırada Marius Beyefendi Fauchelevent'in çok ustaca konuştuğunu ve yorumlarından epey bilgili biri izlenimi edindiğini kabul etti. Fakat yine de bir eksiği vardı. Beyefendi Fauchelevent'in bir sosyete adamından eksiği ve biraz fazla şeyleri vardı.

Marius kendisine iyimser, ama katı davranan Fauchelevent hakkında sayısız soru soruyordu. Kendi anıları hakkında kuşkulandığı bile oluyordu. Aklında bir delik var gibiydi, devasa, karanlık bir delik. Şu can çekiştiği dört ay boyunca çok şeyi unutmuştu. Fauchelevent'i sahiden görüp görmediğinden emin değildi. Bu sakin ve ciddi adamın barikatta ne işi vardı?

Mazinin belirip kayboluşlarının tek şaşkınlığı bu değildi. En mutlu ve en sevinçli anımızda bile arkaya bakmamızı gerektiren bellek saplantılarının hepsinden kurtulmamıştı. Silinmiş ufuklara geri çevrilmeyen başlar ne düşünce ne de sevgi içerir. Marius bazen başını ellerinin arasına alıyor, fırtınalı ve belirsiz maziyi beynindeki o loşlukta seçer gibi oluyordu. Mabeuf'ün mermilerle düştüğünü görüyor, ateş altında Gavroche'un keyifle şarkı söylediğini duyuyor, dudaklarının altında Eponine'nin alnının soğukluğunu hissediyordu. Bütün dostları Enjolras, Combeferre, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Bossuet, Grantaire, karşısında duruyorlardı. Sonra hemen siliniyorlardı. Bütün bu sevgili, kederli, atak, şirin yaratıklar, sadece düşlerini süsleyen hayaller miydi, yoksa sahiden yaşamışlar mıydılar? İsyan dumanları her şey alıp götürmüştü. Büyük coşkuların büyük hayalleri vardır. Kendi kendisine sorular soruyordu, kendi kendisini yokluyordu. Şu anda yok olan bütün bu gerçekler, onun başını döndürmüştü. Neredeydi onlar? Herkesin öldüğü doğru muydu? Gölgelere bir düşüş her şeyi alıp götürmüştü. Her şey bir tiyatro perdesinin altında kaybolmuştu. Böyle apansız kapanan perdeler vardır. Tanrı ikinci sahneye geçer.

Peki kendisi de hâlâ o eski genç miydi? Bir zamanların fakir Marius'ü artık varsıldı, kimsesiz olan Marius'ün artık ailesi vardı. Çaresizce çırpınan zavallı genç, artık Cosette'le evleniyordu. Ölü girdiği bir mezardan canlı gibi çıkmıştı. Fakat diğerlerinin hepsi mezarda kalmışlardı. Bazen, mazinin ve günün bu insanları çevresinde bir daire oluşturup, içini karartıyorlardı, işte o zaman genç kızı düşünüyor ve ferahlıyordu. Ancak böyle bir mutluluk, bu korkunç yıkımı silebilirdi.

Fauchelevent de kaybolan kişiler arasındaydı. Marius barikatte Fauchelevent ile Cosette'in yanında sessizce oturan şu canlı Fauchelevent'in aynı insan olduklarından kuşkulanıyordu. Herhalde bu izlenim o sayıklama anlarında kapıldığı bir şeydi. Barikattaki adamla, Cosette'e eşlik eden ihtiyar adam arasında epeyce fark vardı. Marius bu düşünceyi reddediyordu. Aslında ona sormayı düşünmemişti bile. Bu belirtici

detaydan söz etmiştik.

Bir sırrı olan iki kişi, sessiz bir anlaşmayla, bundan kimseye söz etmeyenlere rastlanır.

Sadece bir kez, Marius bir deneme yaptı. Konuşmada sözü Chanvrerie Sokağına getirdi ve Fauchelevent'e sordu:

«O sokağı iyi bilirsiniz değil mi?»

«Hangi sokak?»

«Chanverie Sokağı.»

Beyefendi Fauchelevent son derece doğal bir sesle:

«Bu sokak hakkında, hiçbir düşüncem yok,» dedi. «Bu ad altında bir sokak olduğunu bile bilmiyordum.»

Sokağın adı hakkındaki yanıt, Marius'ü daha da etkilemişti.

«Herhalde düş görmüş olacağım,» dedi, kendi kendisine, «bir sanrı olmalı. O, herhalde Beyefendi Fauchelevent'e benzeyen biriydi. Beyefendi Fauchelevent orada bulunmamış.»

8 BULUNMALARI MÜMKÜN OLMAYAN İKİLİ

Delikanlının o eşsiz mutluluğunun büyüklüğüne rağmen, bazı sıkıntıları da vardı.

Düğün hazırlıklarına girişilirken, bazı araştırmalara başvurdu.

Minnet borçlarını ödemeliydi. Önce babası için, sonra kendisi için. Babasının borcunu ödemek için bulması gereken adamın hancı olduğunu bildiği gibi, kendisini Mösyö Gillenormand'ın evine taşıyan o adamı da bulması gerekiyordu.

Delikanlı bu iki ikisini bulmaya kararlıydı. Bu işleri yapmadan evlenip mutlu olmayacağına emindi.

Geride sefalet bırakıp yeni hayatına başlamak istemiyordu. Geleceğe mutlu halde girebilmek için, öncelikle borçlarını temizlemeyi kendisine bir ödev bildi.

Hancının en adisinden alçak bir madrabaz oluşu, onun yine de Albay Pontmercy'i kurtarmasının iyiliğinden bir şey götürmüyordu.

Toplum için bir utanç olan hancıyı Marius farklı değerlendiriyordu.

Yıllar önce, o savaş tablosunun asıl olaylarını bilmeyen Marius, babasının o adama borçlu olduğuna içtenlikle inanmıştı. Babasının hayatını hancıya borçlu olduğuna inanıyordu.

Delikanlının bu araştırmada kullandığı adamlardan hiçbiri onun izine rastlayamadı. Bu konuda hiç ipucu yoktu. Hancı Kadın, cezaevinde soruşturma sırasında ölmüştü. Thénardier ile kızı Azelma, şu alçak aileden kalan iki kişi de, o karanlıklarda kaybolmuşlardı. Toplumsal meçhul uçurumu onları yutmuştu. Tam bir kayboluş. Oraya bir şey düştüğünü haber verecek, o usulca ürperti, belirsiz bir dalgalanma bile

görünmüyordu. Üstünde yoğunlaşacak hiçbir bir işaret bırakmamışlardı.

Hancı Kadın ölmüş, Boulatruelle paçayı sıyırmış, Claquesous kaybolmuş, diğer suçlular da cezaevinden kaçtıklarına göre, Gorbeau harabesindeki tuzak da başarısızlıkla bitmişti. Yargıçlar, bu davada ikinci düzeyde suçlu sayılan iki hırsızla yetinmek zorunda kalmışlardı. Printanier, Bigrenaille lakaplarıyla bilinen Panchaud, bir de Deux-Milliard adını taşıyan Demi-Liard. Bu iki hırsız on yıl küreğe yollanmışlardı.

Sıvışmayı başaran suçortakları da aynı cezayı almışlardı. Hepsinin lideri olan Thénardier idam cezası almıştı, işte Marius hancıya verilen bu mahkûmiyet dışında şey bilmiyordu. Bu da tabutun yanında sönmek üzere bulunan bir mumun tekinsiz ışığı gibi her şeyi bulandırıyordu.

Thenardier en koyu gölgelere karışıp tekrar yakalanmaktan kurtarıyordu.

Diğeri, Marius'ün o isimsiz kurtarıcısını bulması daha da güç olacaktı. Önce birkaç sonuç bulundu, fakat hepsi bu kadardı. Marius'ü 6 Haziran gecesi eve getiren araba nihayet bulundu. Arabacı 6 Haziran günü bir polisin emriyle Champs Elysees rıhtımda tam üç saat beklediğini söyledi. Ana lağım kapısında beklemişti. Gece saat dokuz civarında lağımlar kapısında, birini yüklenmiş bir adam çıkmış ve oradan nöbette olan ajan, berikini tutuklamış ve omuzlarındaki o ölüye de el koymuştu. Bunların üçü de onun arabasına binmişler, önce Calvaire Kızları Sokağındaki eve gidilmiş, tekrar arabaya binmişlerdi. Arabacı, atlarını kırbaçlamış ve Arşivler Kapısında tekrar durmuş, adamların ikisi de inmişler, sürücünün parası ödenmiş ve polis diğer adamı götürmüş, ikisi de ordan ayrılmışlardı. Arabacı daha çoğunu bilemiyordu, ama o gece ölü sandığı taşıdığı gencin Mösyö Marius olduğunu, onu yeterince tanıdığını da söyledi.

Değindiğimiz gibi, Marius hiçbir şey hatırlamıyordu. O sadece barikatta vurulduğunu, tam düşeceği anda, bir elin saçlarını tutup onu tuttuğunu hatırlıyor, sonra her şey siliniyordu. O sadece dedesinin evinde toparlanabilmişti.

Birçok tahmini vardı.

Kendi kimliğinden kuşkulanamazdı. Evet ama nasıl oluyor da, Chanvrerie Sokağında yaralanarak bayılan Marius, birkaç saat sonra Seine Nehri kıyısında bir polis tarafından bulunuyordu, üstelik invalides Köprüsü yakınlarında? Demek birisi kendisini oralara dek taşımıştı. Evet ama nasıl? Lağımlar yoluyla. Görülmemiş bir özveri!..

Birisi? Ama kim?

Marius'ün aradığı o adam kimdi?

Kurtarıcısına ilişkin hiçbir bilgisi yoktu, ne bir iz, ne bir işaret...

Marius, önlemli olmak zorunda olduğunu bilmesine rağmen, yine de araştırmalarını Emniyet Müdürlüğüne değin sürdürdü. Orada sağlanan bilgiler de bir şeyler açıklamıyordu. Polis arabacının bildiği kadarını bile bilmiyordu. Ana lağım kapısında 6 Haziran akşamı yapılan tutuklamadan kimselerin haberi yoktu. Bu konuda hiçbir hafiyeden rapor gelmemişti. Polis, bu olaya bir maval gibi bakmıştı. Bu mavalı arabacının uydurduğuna emindi. Para koparmak için bir arabacı neler uydurmaz? Fakat Marius tek

bir gerçekten emindi, kendi karakterinden nasıl kuşku duyardı? O gece, o arabada getirilen yaralı genç kendisinden başkası olmadığına göre, bir kurtarıcısı olduğuna emindi.

Yine de bu karmaşık bulmacada yanıtlanması gereken çok şey vardı.

O esrarengiz adam. Arabacının lağım kapısında gördüğü ve kendisini taşıyan o adam. Polisin, bir asiyi kurtarma suçuyla yakaladığı o adam kimdi? Ona ne olmuştu? Hafiye ne olmuştu? Neden bu konuda susmayı tercih ediyordu polis? Tutuklanan o adam kaçıp kurtulmayı başarmış mıydı? Adamı rüşvetle mi susturmuştu? Evet ama neden bu adam hiçbir hayat belirtisi göstermiyordu? Marius ona her şeyini, canını borçluydu. Çıkarcı olmayışı da özverisini silmezdi. Adam kendisini düşünmeyen, iyilik olsun diye özveride bulunan bir melek, bir aziz olmalıydı. Ödülün bile az geleceği ölçüde üstün biri. Evet ama ya, minnet borcu? Kimse bundan üstün olamaz. Bu adam bir daha neden görünmemişti? Neden meydana çıkmıyordu? Ölmüş müydü? Kimse bu konuda bir şey bilmiyordu. Arabacı: «Gece epey karanlıktı,» demişti.

Basque ile Nicolette genç efendilerini kan revan içinde görünce, o kadar perişan olmuşlardı ki, adama bakmayı bile akletmemişlerdi.

Ama gelenlere mum tutan kapıcı, söz konusu adamı görebilmişti ve onu şöyle tarif etti: «Korkunçtu!»

Araştırmalarını sonuçlandırabilmek için, Marius o gün üzerinden çıkardıkları kanlı elbiselerini saklattı. Ceketini incelerken eteğinden bir parçanın yırtık olduğunu gördü. Tuhaf bir yırtıktı.

Marius nişanlısıyla Jean Valjean'ın karşısında bu tuhaf maceradan söz etti bir gün. Topladığı bilgilerden, kurtarıcısını bulmak için çabalarından söz etti. Fakat Mösyö Fauchelevent'in kayıtsız, soğuk yüzü karşısında, sabrı taşıp haykırdı, sesinde öfke vardı:

«Kim olursa olsun, büyük bir adamdı. Bir melek gibi oraya girdi ve ne yaptı, biliyor musunuz? Savaşın ortasına atıldı, beni yakalayıp kaçırdı, lağım ızgarasını açıp. Bir buçuk kilometreden uzun bir yolu o karanlıklarda alıp, çirkef içinde, beni taşıyarak iki kat yürüdü. Hem de bir cesetle. Gayesi neydi? O genci yaşatmak. O genç bendim. Adam kendi kendisine düşünmüş olmalı. Belki şu anda, bir parça soluk vardı, hayatını benim için bir değil belki yirmi kez riske attı. Her adım bir riskti. Hem lağımdan çıkar çıkmaz tutuklandı. Suçu da bir asiyi kurtarmaktı!

«Efendim, bu adamın bütün bunları yaptığını biliyor musunuz? Üstelik ne karşılığında, hangi ödül için. Ben kimdim? Bir asi! Bir mağlup!.. Ah Cosette'in şu altı yüz bin frankı benim olsaydı...»

Jean Valjean sözünü kesti:

«O paralar sizin.»

«İnanın, o adamı bulmak için, bu parayı seve seve harcardım.»

Jean Valjean yanıt vermedi.

ALTINCI KİTAP UYKUSUZ GECE

1 1833'ÜN 13 ŞUBATI

1833'ün 16 şubatını, 17 şubata bağlayan gece, ilahi bir gece oldu. Gökler karanlıkları delmiş, ışık saçmışlardı. Marius ile Cosette'in gerdek gecesi.

Gün de epey iyi geçti.

Düğün günü, Gillenormand Dede'nin hayal ettiği mavi şenlik günü olmadı. Yeni evlileri küçük periler, aşk ilaheleri çevrelemedi. Duvarda süslü bir tablo oluşturmamıştı bu düğün, fakat yine de epey hoş ve zevkli bir düğün oldu.

1833'teki düğünler komşu İngiltere'nin düğünlerine benzemezdi o günlerde. Fransızlar, komşularının eşsiz bir incelikle eşlerini kilise kapısından kaçırıp mutluluklarını gizlemek için posta arabasına binip, tenha bir köşede balaylarını geçirme huyunu daha benimsememişlerdi. Düğün şarkılarının o tatlı ezgisine, bir iflas etmişin sır dolu tavırlarını karıştırmayı daha bilmezdik bizler. İnsanın cennetini bir araba gölgesine saklamakta bulduğu mutluluğu, bir han yatağında gerdek gecesini geçirme nezaketine henüz alışmamıştı. Hayatlarının bu tek ve en güzel gecesinin anılarını han hizmetçisi ve arabacıyla paylaşmasına alışkındır İngiliz dostlarımız.

İçinde yaşadığımız, çağın ikinci yarısında artık göğsünde madalyası ve kordonu bulunan Vali ve giydiği tören cüppesi olan papaz, yasa ve Tanrı artık yeni evlilerin mutluluğuna az geliyor. Bu mutluluğu tamamlamak, göstermek için, Longjumeau'nun arabacısı, klapaları kırmızılı mavili yelekli yeşil deri pantolonlu ve yaldızlı düğmeli arabacıya da ihtiyaç duyuluyor bugün. Kuyrukları kız saçları gibi dikkatle örülü o Normandiya atlarına, dövmelere, yaldızlara, sırmalara, alımlı şapkalara, pudralı saçlara şaklayan kırbaçlara ve uzun çizmelere de artık bu törende yer var. Aslında Fransa, henüz İngiltere'nin bütün geleneklerini benimsemedi, yeni evlilerin arabalarına tabak, çanak, eski terlikler, topukları basılmış eski ayakkabı yağdırma geleneğini almadı. Böylesi gösterilerin henüz yeri yok, fakat biraz sabredelim, o da gelir böyle giderse. Zevklerin bu kadar incelmesinin yankılarına bakılırsa, bunu da benimsersek normal karşılarım.

1833'ün yıllar öncesinde düğünler çarçabuk yapılmazdı. Garip değil mi? O zamanlarda bir evliliği içten ve toplumsal bir eğlence olarak tanımladıkları için, neredeyse sürekli bir aile şöleniyle bitirilirdi.

Aile büyüklerinin de onurlandırdıkları böyle bir eğlence içten ve bağlantılı olduğunda, istediği kadar şen olabilirdi. Sevinç ne ölçüde güçlü olursa olsun, yine de itibarlı bir hava içinde yapılan bu aile toplantısı birleşen iki kaderin ve bir ailenin mayasını oluşturacak bu evliliğin evde yapılması ve yeni ailenin gerdek odasını tanık göstermesi hoş karşılanırdı.

Evet, o günlerde kendi evinde evlenmek gibi genel terbiyeye ters bir şey yaparlardı.

İşte Cosette'le Marius'ün evlilikleri de, Mösyö Gillenormand'ın konağında bu eski biçeme uygundu.

Aslında bu tören epey olağan olmasına rağmen, yine de evrakların hazırlanması, kilise

hazırlıkları bazı karışıklıklara neden olmuştu. Düğün 16 Şubat'ta yapılabildi.

Vakit kaybetmemek için bir ayrıntı daha verelim. Düğün tarihi Karnaval'ın son gününe denk gelmişti. Gillenormand Teyze bu durumdan epeyce tedirgin olmuştu. Bazen duraksayıp kaygılarını iletiyordu.

Dede buna epeyce sevinmişti:

«Oh,» dedi. «Karnavalın son günü olan «Bereketli Salı'da mıyız?»

O tarihte evlenenler için şöyle bir atasözü vardı:

Karnaval salısında evlenin,

Güzel çocuklarınız olsun.

«16 Şubat dedik değil mi? Bir itirazın var mı Marius?»

Âşık genç:

«Hayır babacığım,» dedi.

Dede:

«Tamam, o halde evlenin,» dedi.

Böylece ülkede de bir dinsel yortu ve bir şenlik günü olan o salı günü düğün yapıldı. Hava kapalıydı, yağmur çiseliyordu, fakat gökyüzünde sadece sevgililerin görebilecekleri masmavi bir yer vardı. Davetliler şemsiye altında dursa ne olur?

Jean Valjean bir gün önce, Mösyö Gillenormand'ın yanında, Marius'e o beş yüz seksen dört bin franklık paketi verdi.

Evlilik «Mal Birliği» yönetimine uygun yapıldığından, sözleşmeler de epey yalındı.

Hizmetçi Kadın Jean Valjean için gerekli değildi artık, onun Cosette'le yeni evine gitmesi kararlaştırıldı. O, Cosette'in oda hizmetçisi oldu.

Jean Valjean için Gillenormand evinde güzel bir oda hazırlanmıştı. Cosette «Baba, rica ederim, ne olur kırmayın beni,» diye o kadar yalvarmıştı ki, ona geleceğine söz verdirtmişti.

Düğünden birkaç gün önce, Jean Valjean'ın başına bir kaza geldi. Sağ elinin baş parmağını biraz ezmişti. Bu tehlikeli bir yara sayılmazdı, bundan dolayı kimsenin buna üzülmesini istememişti. Pansuman yapmasını istemediği gibi, bu parmağını kimseye göstermemişti bile, fakat yine de eline bir sargı bağlamış ve nikâhta imza atamamıştı. Cosette'in vasi vekili olan Gillenormand Dede, onun yerine bu işi üstlenmişti.

Okurumuzu evlenme dairesine ve kiliseye götürmeyeceğiz.

Âşıkları izlemek uygun olmaz ve yakasına bir düğün buketi takan acıklı şeylere yüz çevrilir.

Fakat düğün alayının farkında olmadığı bir ayrıntıyı burada vermek istiyoruz. Düğün alayı Calvaire Kızları Sokağında Saint-Paul Kilisesine dek gitmişti.

O günlerde Saint-Louis Caddesinin kaldırım taşları yeniden yapılıyordu. Bu nedenle, Parc-Royal'dan yana olan sokak kapatılmıştı. Düğün arabalarının bu yoldan kiliseye gitmeleri olanaksızdı. Yollarını değiştirmek zorunda kaldılar ve caddeden dolaşmaya karar verdiler. Davetlilerden biri o günün Yortu olduğunu ve yolun arabalarla kapalı olacağını söyledi:

«Niye?» diye sordu Mösyö Gillenormand.

«Maskeler yüzünden, karnaval bitiyor ya!»

Dede buna da sevinmişti:

«Oh, oh, daha iyi,» dedi, «ordan geçelim. Şu evlenen gençler nasılsa hayata başlıyorlar, düğünlerinden önce biraz eğlensinler, şenlik görsünler, şu maskeliler onları neşelendirir.»

Caddeden yola çıkıldı. İlk arabada, Gelin Cosette, Gillenormand Teyze, Mösyö Gillenormand ve Jean Valjean vardı. Törelere göre, nişanlısından ayrı kalmak zorunda olan delikanlı, ikinci arabadaydı. Düğün alayı, Calvaire Kızları Sokağından çıkar çıkmaz, araba konvoyunun ardına takıldı. Bu arabalar Madeleine'den Bastille'ye, Bastille'den Madeleine'e büyük bir sıra oluşturmuştu.

Caddede sayısız maskeli vardı. Paillasse, Pantolon, Gilles(*) yağmura rağmen ortaya çıkmak için üstelemişlerdi. 1833'ün bu hoş kış gününde, Paris kıyafet değiştirip, Venedik olmuştu. Artık bugün bu kadar şen karnaval eğlenceleri olmuyor. Var olan her şey karnaval olduğundan, artık özellikle kutlanmıyor.

(*) Paillase, Pantolon Gilles: İtalyan komikleri.

Ara yollar kalabalık, pencereler meraklılarla doluydu. Tiyatro binalarının teraslarına kadar tıklım tıklımdı her taraf. Maskeliler alayının yanı sıra halk, Bereketli Salı'ya(**) has, o geçit törenini izliyordu. Bu arabalar Polis kurallarına uyup birbirine zincirli gibi, raylar üzerine oturtulmuşçasına ilerliyorlardı. Böyle bir arabada olan hem seyirci, hem de seyredilendir. Belediye Çavuşları kaldırımlarda, trafiği düzenliyorlardı. Şu yukarıdan aşağı, diğeri aşağı, beriki aşağıdan yukarı iki nehir gibi akan şu araba trafiğini denetliyorlardı. Arabaların bir kolu Antin yoluna, diğeri Saint-Antoine Mahallesine yöneliyordu.

(**) Bereketli Salı: Karnavalın bitiş günü. Günler sürmüş Büyük Perhiz'den çıkıldığı için Bereketli Salı (Mardi Gras) ismi verilmiştir.

Fransız parlamenterlerinin armalı arabalarıyla, elçilerin arabaları yolun ortasındaydı, rahatça geçiyorlardı. Aynı ayrıcalık «Semiz Öküz» arabasında da vardı. Paris'in bu neşesinde İngiltere kırbacını vuruyordu. Lord Seymour'un posta arabası, baldırıçıplakların sataşmaları arasında hızla kayıp gitti.

Bu ikili araba konvoyunun tam ortasında Belediye muhafızları, çoban köpekleri gibi tetikte, atlarını süratle koşturuyorlardı. Namuslu orta halli aileler, nineler ve teyzeler eşliğinde, Pierrot ile Pierrete kılıklarında altı-yedi yaşlarında pembebeyaz çocuklarıyla geçtiler. Bu tazecik yavrular, bir günlük iğreti karnaval kılıkları için toplum neşesine katılmanın ve maskaralıklarının sevimliliğiyle epey gururlulardı.

Bazen, kopukluk oluyor, arabalardan birinde bir aksaklık görülüyordu. Sorun giderilinceye dek, trafik biraz duruyor, sonra her şey düzeliyordu.

Düğün alayının arabaları o konvoyda caddenin sağını izleyip Bastille'e gidiyordu. Pont-Aux-Choux çevresinde bir bekleyiş vardı, tam o sırada, karşı kıyıdaki Madeleine'ye doğru çıkan arabalar da biraz durdular. Maskelilerle dolu bir aradaydılar o an.

Maskelileri taşıyan arabalar şehirlilerin epey kanıksadığı bir manzaradır. Karnaval ortasında ya da karnavalın bitiş günlerinde bu arabalar görünmeyecek olsa, halk tedirgin olur ve şöyle bir dedikodu dolaşır: «İşin içinde bir iş var, hükümette bir değişiklik mi oldu acaba?» Araba Cassandralar(*), Arlequinler ve Colombineler'le(**) tıklım tıklımdı.

(*) Cassandre: Troya savaşlarının bilici kadını.

(**) Arlequin, Colombine: İtalyan Komikleri.

Eli kılıçlı Moğol'dan tutun da, Amerikan vahşisine kadar akla gelebilecek her çeşit kılık. Güçlü kollarla, saçları pudralı markizleri yukarı kaldıran güreşçiler, Rabelais'nin(*) bile yüzünü kızartacak küfürler eden eli maşalı kaldırım kadınları, Aristophanes'in(**) bakışlarını yere eğecek yosmalar, solgun sarı peruklar, tozpembe mayolar, şıklık manyağı gençlere has şapkalar, tuhaf gözlükler, bir kelebekle süslü üç köşeli şapkalar, yoldan geçenlere sataşmalar, ellerde, kalçalarda küstah tavırlar, çıplak omuzlar, maskeli yüzler, yakası açıklığın sayısız görüntüsü, çiçeklerle süslü bir arabanın dolaştırdığı bir küstahlık sergisi, işte bu karnaval manzarası...

(*) Rabelais: Ortaçağ yazarlarından. Epey müstehçen bir dili kullanırdı.

(**) Aristophanes: Eskiçağların Yunan ozanı, güldürü ve hicivleriyle ünlenmişti.

Yunanistan Thepis'in(***) arabasına ihtiyaç duyardı, Fransa Vade'nin(****) kiralık arabasına biniyor.

(***) Thespis: Trajedinin yaratıcısı olarak bilinen Yunan ozanı.

(****) Vade: Fransız yazar (1720-1757). Açık saçık şiirler yazan bir şair.

Her şey taklit edilebilir, bir parodi bile. Şu canım antik çağların bir beğeni uyandıran Satürn Şenlikleri bile kabalaşarak Karnavala varır. Eskiden asma yapraklarıyla süslü, güneşe sarılı ilahi bir çıplaklıkta mermer göğüslerini gösteren o antik şarap şenliği, kuzeyin nemli döküntülerinde soysuzlaşıp karnaval haline geldi.

Maskeli insanlar taşıyan arabaların geleneği, monarşinin eski zamanlarından beri süregelir. XI. Louis'nin hesaplarında, saray vekilharcına «Sapaklardaki üç maske arabası için yirmi metelik ödenek ayrıldığı» yazılmıştır. Bugün ise böyle eğlencelere katılmak isteyenler herhangi bir yolcu arabasının en üst katına doluşurlar, bazen, körüğünü indirdikleri bir arabaya binerler. Altı kişilik arabaya yirmi kişi binerler. Arabacının yanındaki yerlere, körüklerde arabanın aks'ına bile tutunurlar. Araba fenerlerine tüneyenler bile görülür, bazısı oturur, bazısı ayakta, bazısının dizleri bükük, kimi bacakları sarkık arabaları doldururlar. Bazısı erkeklerin kucağına otururlar. Başların kaynaşmasında onların oluşturdukları delimsi piramitler seçilir. Bu arabalar kalabalıkta neşe dağları yaratırlar. Argonun iyice zenginleştirdiği Collé, Panard ve Piron'un taşkınlıklarına rastlanır. Arabadakiler bulundukları o yüksek yerden kaldırımlardaki

kalabalığa küfürler ederler. İçerdiği kalabalıktan daha da büyük görünen şu kiralık arabada, bir yengi havası vardır. Önde karmaşa, arkada şamata; şarkılar söylenir, ulunur, mutluluktan kıvranılır, sevinç kükrer, alay ateş saçar, neşe yayılır. İki zayıf ve uyuz beygir, bir tanrılaştırmada çiçek gibi açılan bu güldürüyü taşır. Bu kahkahanın utku taşıtıdır.

İçtenlikli olmayacak kadar inançsız bir gülüş. Evet sahiden de bu kahkaha kuşku çeker. Bu gülüşün bir ödevi var. Parislilere karnavalı göstermek.

Bu arabalar, bilgeyi düşünmeye zorlar. Bunun içinde hükümet olmalı. Genel adamlarla, genel kadınlar arasında bir irtibat vardır.

Yığın yığın kepazeliğin bir neşe toplamı oluşturması, skandali utançla birleştirip halka sunmak, casusluğun kadın ticaretine destek olarak yığınları eğlendirmesi, halkın dört tekerlek üstüne kurulu bir canavarı andıran döküntü kılıklı, pislik ve ışık karışımı, havlayan ve şarkı söyleyen bir topluluğun geçişini izlemesi, hem bu gösteride bütün bunları alkışlamak yürek sızlatıcı. Fakat ne yapalım? Kurdele ve çiçeklerle süslü bu çirkef arabaları, halk tarafından hem devinime, hem genel bağışa uğrar. Herkesin gülüşü dünyevi çöküşün suçortaklığını yapar. Böylesi şenlikler halkı dağıtır, küçültür ve adileştirir. Bu sıradan ayaktakımına da soytarılar gerekir. Kralın Roquelaure'yu var, halkın da palyaçosu olacak. O yüce, o büyük site olmadığı günlerde, Paris çılgın bir yerdir. Karnavalda onun siyasetinin bir parçası. Paris, bayağılık gösterilerini anlayışla karşılar, bunu inkâr edemeyiz. Efendileri, efendileri olduğunda, onlar da sadece tek bir şey ister «beni çamurlara atın» Roma da aynı yapıda bir yerdi. Roma, Néron'u severdi, oysa Néron, koca bir soytarıydı salt.

Değindiğimiz gibi rastlantı işte, büyücek bir arabayı dolduran kılıksız erkek ve kadın salkımları, maskeliler caddenin solunda durmuş, düğün arabası da tam karşıda, kaldırımın sağındaydı. Maskeliler:

«Vay canına, bir düğün!»

Bir diğeri:

«Bu sahte düğün, asıl düğün bizimki!»

Düğün arabasına sataşmayacak kadar ötede olduklarından ve Belediye çavuşlarından çekindiklerinden olmalı, maskeliler başlarını öteye döndürdüler.

Bu karnaval arabası hemen sonra, halkın tezahüratına yanıt vermek durumunda kaldı. Halk onları yuhaladı, bu da topluluğun maskeleri okşaması gibidir. Demin konuşan iki maskeli, arkadaşlarıyla beraber, bu kalabalıkla uğraşmak zorunda kalmışlardı. Onların sataşmalarına esprili yanıtlar vermişlerdi. Maskelilerle halk arasında bir hazırcevaplık yarışı başladı.

Aynı arabada iki maskeli daha; ihtiyar görünümlü, uzunca burunlu bir İspanyol ile gencecik bir kaldırım kızı kılıklı biri, yüzünde kadife bir maskeyle, düğün alayını fark etmişlerdi. Arkadaşları, halkla ağız dalaşı yapadursun, kısık sesle konuşmaya başladılar.

Sözleri kalabalıkta dağılıp gidiyordu. Yağmur, körüğü açık olan arabadakileri

ıslatmıştı. Şubat rüzgârı da sertti. İspanyol'a yanıt veren o zayıf kız, açık yakalı elbisesi içinde titriyor, gülerek öksürüyordu:

«Hey baksana?»

«Ne oldu ahbap?»

«Şu moruğu gördün mü?»

«Hangisini?»

«Şu düğün arabasında, bizim tam karşımıza geleni?»

«Kolu siyah bir kravatla bağlı olan mı?»

«Evet.»

«Ee, ne olmuş?»

«Onu bir yerlerden tanıyorum.»

«Öyle mi!»

«Kesinlikle!»

«Paris bugünlük sadece Pantin.»

«Eğildiğinde gelini görebiliyor musun?»

«Hayır.»

«Damadı?»

«Orada damat yok.»

«İyice baktın mı?»

«Evet, iki ihtiyar var sadece.»

«Başını uzat ve gelini görmeye çalış.»

«Göremiyorum.»

«Ama yine de ön ayağı bağlı ihtiyarı bir yerlerden tanıyorum.»

«Bunun ne yararı var ki?»

«Belli olmaz, gün gelir, işe yarar.»

«İhtiyarları umursamam.»

«Tanıyorum.»

«Nasıl olmuş da düğüne katılmış?»

«Biz de katıldık ya!»

«Bu düğün kimin? Nereden geliyor?»

«Ne bileyim?»

«Dinle!»

«Ne oldu?»

«Arabadan inip şu düğün alayını izlemelisin.»

«O neden?»

«Nereye gittiklerini ve bilmek için. Haydi in kızım, ne de olsa sen gençsin. Durma, koş.»

«Arabadan inemem.»

«Neden?»

«Kiralandım ya!»

«Kahrolası!»

«Polis, beni bir günlüğüne kiraladı.»

«Öyle ya!..»

«Arabadan indiğimde, zarbonun biri yakama yapışır, o zaman yandığımın resmidir. Bilirsin.»

«Evet.»

«Bugün beni Pharos(*) aldı.»

(*) Pharos: Hükümet.

«Olsun, yine de şu ihtiyar canımı sıkıyor.»

«Sen çok mu gençsin! Duyan da seni delikanlı sanacak...» «Hem de ilk arabada.»

«Bize ne bundan?»

«Gelin arabasında.»

«Başka?»

«Demek gelinin babası.»

«Bize ne bundan?»

«Sana kızın babası diyorum.»

«Sanki başka baba yok mu?»

«Dinle.»

«Ne oldu?»

«Bilirsin ben yalnızca bugün çıkabildim, bunu da maskeli olmaya borçluyum.

Bugün Karnaval fakat yarın Küllü Çarşamba(**). Maskelere elveda. Yakalanmam an meselesi, tekrar inime girmeliyim. Fakat sen, sen serbestsin.»

(**) Küllü Çarşamba: dua günü.

«Pek değil.»

«Yine de benim gibi değilsin ya.»

«Peki ne olmuş?»

«Şu düğüne dair bilgi almalısın, nereden gelip, Nereye gittiler?»

«Nereye mi?»

«Evet.»

«Biliyorum.»

«Peki nereye gidiyor ki?»

«Mavi Kadran'a.»

«Kadran o tarafta değil.»

«O zaman Rapee'ye.»

«Belki de başka yere.»

«Düğünlerde serbest değil mi? İstediği yere gidemez mi?»

«Bu kadar kolay değil. Sen söylediğimi yap. Şu düğün kimlerin, bunu tam olarak öğren. Şu ihtiyarın adını ve düğün evinin de adresini al.»

«Başka derdin? Oh, oh, ne âlâ. Sekiz gün sonra Karnaval'ın bitiş gününde, Paris'teki bir düğünün izini bulmak ne de kolay. Bu samanlıkta iğne aramak gibi. Mümkün mü bu?»

«Ne yap et, bana o ihtiyarın adresini al. İşe giriş, duydun mu Azelma?»

Yol açılmıştı, araba konvoyu aksi yönlerden yollarına gittiler ve maskelilerin arabası düğün arabasının izini yitirdi.

2 JEAN VALJEAN'IN KOLUNUN SARGILARI DAHA AÇILMADI

Düşünü gerçekleştirmek! Ah, bu kime kısmet olmuş ki? Gökyüzünde seçimler vardır, haberimiz olmadan, hepimiz adayız, melekler gizlice oy verirler. İşte Cosette ve Marius seçilmişlerdi.

Nikâh dairesinde ve kilisede Cosette epey kusursuz, epey etkileyiciydi. Nicolette'nin yardımıyla hizmetçisi giydirmişti.

Genç kız en şık tuvaletini giymiş, İngiliz dantelinden bir duvak takmıştı. Boynunda bir dizi nefis inci, başında portakal çiçeklerinden bir taç vardı. Her şeyi beyazdı. Bu beyazlıklar arasında, ışıklar saçıyordu. Aydınlıkla yücelen ve giderek daha güzel haller

alan bir ışık. İlahe olmaya sıvanan bir bakire.

Delikanlının o gür saçları pırıltılıydı, hoş kokular saçıyordu. Sağda solda o kalın büklümler arasında, barikatta aldığı yaraların beyaz izleri vardı.

Gillenormand Dede görkemliydi. Barras döneminin olanca inceliğini giysilerinde gösterip, dik başla Cosette'in koluna girmişti. Eli yaralı Jean Valjean'ın yerine, kızın koluna o girmişti.

Siyah giyimli Jean Valjean, gülümseyerek arkada duruyordu.

Dede neşe yayıyordu.

«Mösyö Fauchelevent,» diyordu, «İşte hoş bir gün. Acı ve üzüntülerin bitmesi için oyumu verdim. Artık hiçbir yerde kaygı kalmamalı.

«Neşelenmeyi emrediyorum. Kötülüğün artık geçerliliği kalmadı. Biçarelerin olması, göklerin maviliğini aşağılamadır. Aslında fenalık, içten iyi olan insanoğlundan gelmiyor. Bütün sefaletlerin odağı ve üssü cehennemdir, yani diğer bir deyimle şu kahrolası Tuilleries Sarayı. Yüce Tanrım, işte yine sapıttım, oysa artık benim politik inançlarım yok. Herkes varsıl ve mutlu olsun, başka arzum yok!»

Törenler yapıldıktan, nikâh kıyan vali ile papaz önünde «evet» denilip imzalar atıldıktan, parmaklara yüzükler takılıp, dirsek dirseğe papaz karşısında diz çöküp o beyaz örtü altında tütsü kokularına bürünüp kutsandıktan sonra, el ele, albay apoletli sırma elbiseli hademelerin arasından herkesin beğenisi ve imrenmesini kazanıp, kilisenin kapısının basamaklarından inip de arabalarına binerlerken bile, Cosette yaşadıklarına inanamıyordu. Sevgilisine, kalabalığa bakıyor, başını göklere kaldırıyordu. Uyanmaktan korktuğu bir rüyada gibiydi. Bu afallamış ve ürkek hali de ona iyice büyüleyici bir ifade katmıştı. Geri dönerken, aynı arabaya bindiler, ihtiyar teyze ikinci arabaya bindi. Yeni evliler Gillenormand Dede ile Jean Valjean'ın karşısına geçmişlerdi. ihtiyar:

«Evlatlarım artık Baron ile Barones yılda otuz bin franklık bir gelirle, karı-koca oldunuz.»

Cosette genç kıza sokuldu ve onun kulağına şu büyüleyici sözleri fısıldadı:

«Demek doğru bunlar, benim adım Marius, ben Madam 'sen' oldum.»

Gençler ışık saçıyorlardı, tazeliklerinin ve mutluluklarının doruğundaki hayatlarının en kusursuz anını yaşıyorlardı. Jean Prouvaire'in dizelerini gerçek kılmışlardı. İkisinin yaşları kırkı bulmuyordu. Bu yüce bir evlilikti. Birbirlerini görmüyor, izliyorlardı. Cosette, Marius'ü bir utku duygusuyla görüyor, Marius Cosette'i bir mihrapta görüyordu. Bu mihrap ile, bu utku birleşip, ilahlaştırıyordu onları. Cosette için bir bulut arkasında, Marius için bir alevlenmede, ideal gerçekle birleşmişti, öpücükle rüyanın buluşması, gerdek yatağı.

Bugüne değin çektikleri bütün acıları şu anda bir sarhoşlukla anıyorlardı. Kaygılar, o uykusuz geceler, üzüntü, dehşet, çaresizlik, gözyaşları şu anda okşamalara ve ışıklara dönüşmüştü. Bu da yaklaşan o tatlı vakitleri iyice güzelleştiriyordu. Acılar artık sevinci süsleyen birer hizmetçi gibiydi. Acı çekmek de iyi bir şey sayılırdı. Yıkımları şu anda

mutluluklarına biraz ışık eklemişti. Aşklarının uzun can çekişmesi bir zirveyle bitimlenmişti.

İki ruh da büyülenmişti. Marius kösnü duygularına kapılmış, Cosette'in duygularına utangançlık karışmıştı. Usul sesle birbirlerine sırlar verdiler: «Plumet Sokağındaki o küçük bahçemizi ziyarete gideriz.»

Cosette'in giysi kıvrımları, Marius'ün dizlerini kapatıyordu.

Böyle bir gün bir düş ve bir gerçeğin tarifsiz karışımıdır, insan hem sahip olur, hem de hayal eder. Böyle bir günde, öğle vaktinde bulunup da gece yarısını düşünmek eşsiz bir heyecandır.

Bu mutluluğu bulan yüreklerden süzülen mutluluk, görenlerin içlerini açıyordu.

Saint-Antoine Sokağında, Saint-Paul Kilisesi önünde yürüyenler, arabanın camları arkasında Cosette'in başındaki gelin çiçeklerinin titreşimlerini izlemek için durmuşlardı.

Daha sonra Calvaire Kızları Sokağındaki evlerine geldiler. Marius gelinin yanı sıra, dört ay önce ağır yaralı taşındığı bu merdivenlerden sevinçle çıktı. Kapıda toplanan yoksullar, kendilerine atılan para dolu keseleri paylaşıp gençlere dualar ettiler. Her yerde, çiçekler vardı. Ev de kiliseden daha hoş kokuyordu. Tütsü kokusundan sonra güller. Göklerde şarkı söyleyen sesleri duyar gibilerdi. Tanrı'yı kalplerinde taşıyorlardı. Kader onlara yaldızlı bir kubbe gibi göründü, başlarının üstünde bir pembelik, tam vaktinde doğan güneşin kızıllığını gördüler. Sonra duvar saati çaldı. Marius, Cosette'in güzel, çıplak koluna baktı ve korsesisinin dantelleri arasında seçilen o pembeliklere baktı. Cosette kıpkırmızı kesildi, saç diplerine kadar kızarmıştı.

Gillenormand ailesinin akrabaları ve eski ahbaplarının hepsi düğüne gelmişlerdi. Davetliler yeni gelinin etrafını aldılar, onu «Barones» diye çağırmak için yarışır gibilerdi.

Şu sırada yüzbaşılığa terfi etmiş olan subay Theodule Gillenormand da ta Chartre'daki kışlasından, kuzeni Pontmercy'nin düğününe geldi. Cosette, onu tanımadı bile.

Theodule ise, kadınlar tarafından şımartılmayı kanıksamış genç adam da, Cosette'i hatırlamadı.

Genç kız, Jean Valjean'a karşı hiçbir zaman bu kadar sevgi dolu olmamış, onunla bu kadar içten konuşmamıştı. Ona seslenirken, sesine o çocukluğundaki titreşimleri katmıştı. Bakışlarıyla ihtiyarı okşar gibiydi. Tıpkı Gillenormand Dede gibi, mutluluk saçıyordu. İhtiyar, sevincini atasözleriyle anlatırken, Cosette, etrafına mis gibi bir kokuyla sevgi ve iyilik yayıyordu.

Yemek için bir şölen sofrası hazırdı.

Bol ışık, büyük bir sevincin baharatıdır. Sis ve loşluk mutlu insanlar tarafından benimsenmez. Karanlığı istemezler. Geceye evet, karanlığa hayır. Güneş yoksa, yapay bir güneş var edilir.

Yemek odası hoş şeylerle doluydu. Tam ortada, masanın üstünde tavandan sarkan kocaman bir Venedik avizesi, parlak kristaller, cam mumlar arasında rengârenk, mavi, mor, kırmızı ve yeşil renkli kuşlarla süslüydü. Avizenin etrafında kristal şamdanlar,

duvarda üç ya da baş dallı aplikler. Aynalar, kristaller, camlar, tabak, bardak, porselen, çini ve gümüşler, her şey ışıyor, her şey mutluluk saçıyordu. Şamdanların arasındaki boşlukları, çiçekler dolduruyordu. Yandaki bekleme odasında, üç keman ve bir flüt oda müziği çalıyorlardı. Haydn'ın bir dörtlüsünü.

Jean Valjean salonda, kapının arkasında, bir sandalyeye oturmuştu. Kapının kanadı kapandığında görünmez oluyordu. Masaya oturmadan birkaç dakika önce Cosette, öylesine gibi ve eliyle eteklerini tutup önünde kibar bir selamla diz kırdı. Şakacı ama epey sevecen gözlerle:

«Baba, memnun musunuz?» diye sordu.

«Evet,» dedi Jean Valjean.

«Peki o halde gülün bakalım.»

Jean Valjean gülmeye başladı.

Birkaç dakika sonra, Basque yemeğe davet etti.

Önce Gillenormand Dede, kolunda gelin, ardı sıra konuklar yemeğe geçtiler ve kendilerine ayrılan yerlerine oturdular.

Gelinin sağ ve solunda iki büyük koltuk vardı. Bunlardan biri Gillenormand Dede, diğeri Jean Valjean içindi. Mösyö Gillenormand oturdu, diğer koltuk boş kalmıştı.

Bütün gözler Mösyö Fauchelevent'i aradı.

Yoktu.

Mösyö Gillenormand uşağı Basque'a seslendi:

«Mösyö Fauchelevent'ın nerede olduğunu biliyor musun?»

Basque:

«Evet, ben de size bunu bildirecektim. Mösyö Fauchelevent mesaj bıraktı, yaralı elinin çok acıdığını, sizlerle yemek yiyemeyeceğini bildirmemi istedi benden. Baron ile Barones'ten af dilediğini, yarın sabah uğrayacağını söylememi istedi. Demin çıkıp gitti.»

Boş koltuk düğünün coşkusunu biraz dağıtır gibi olmuştu. Fakat Mösyö Fauchelevent yoksa bile, Gillenormand Dede vardı, o mutluluk saçıyordu. Canı yandığına göre Mösyö Fauchelevent'in erken gitmekle iyi yaptığını ama bu yaranın o kadar sorun olmadığını belirtti. Aslında bu tür bir sevinç taşkınlığında karanlık husus olamazdı. Dedenin bu açıklaması yeter göründü. Cosette ve Marius, çok mutlu anlar yaşıyorlar, sevinç dışında duyguya el vermeyen o bencil ve ilahi anlardan birini sürdürüyorlardı. Sonra Mösyö Gillenormand'ın aklına hoş bir fikir geldi:

«Şu koltuk boş olduğuna göre, oraya sen geç Marius. Aslında burada oturmak Teyzenin

hakkı, ama seve seve böyle bir gecede yerini sana vereceğini buluyorum. Bu hem yasal, hem de epey hoş bir durum. Fortinata'nın yanında Fortunatus(*)»

(*) Fortunata: Şanslı kadın.

Fortunatus: Şanslı erkek.

Masadakiler alkışladı. Marius alımlı gelinin yanına oturdu, Jean Valjean'ın yerini aldı. Yemek salonunun havasında epeyce coşku vardı. Jean Valjean'ın yokluğundan üzüntü duyan Cosette, daha sonra sevinmişti. Marius yanındayken, Cosette Tanrı'yı bile aramazdı. O yumuşacık, ipek ayakkabılı ayağını Marius'ün ayağına koydu.

Mösyö Fauchelvent'in koltuğu da böylece unutuldu ve hiçbir eksikleri olmadı.

Sıra tatlılara geldiğinde, Gillenormand Baba doksan yaşının titremelerinden dolayı dökülmemesi için, elinde yarı dolu bir şampanya kadehi, kalktı ve yeni evlilerin onuruna içti:

«İki vaazdan kurtulamayacaksınız,» diye sevinçle bağırdı. «Önce, papazın vaazını dinlediniz, şimdi benimkini dinleyeceksiniz. Sözlerimi iyi kulak verin, size bir öğüdüm var, birbirinizi sevin, tapar gibi sevin. Ben lafı uzatmadan meseleye geleceğim. Mutlu olun. Yaradılışın en aklı başında canlıları kumrulardır. Filozoflar sevinçlerinizi dizginleyin derler, aman Tanrım ne aptalca, ben de tam aksine, sevinçlerinizi yaşayın derim. İblisler gibi âşık olun. Kudurun, delilikler yapın. İnsan hayatında, güzel kokulardan, açılmış gül goncalarından, bülbüllerden, pembe sabahlardan usanabilir mi? Bu kusursuz şeylerin fazlası olur mu? Fazla sevmekten nasıl usanılır? Birbirinden hoşlanmak günah mı? Dikkatli ol Estelle, sen epey güzelsin, dikkat et, Nemorin de epey yakışıklı. Aman ne büyük bir ahmaklık. Birbirini büyülemenin, okşamanın sevmenin çoğu olur mu? Sevinçlerinizi dizginleyin ha! Kahrolsun Filozoflar. Bilgelik, sevinçten esrimektir. Ah, ödlekler! Robespierre'in canı cehenneme! Hâkim olan kadındır. Ben de bundan böyle bu krallığa tapıyorum. Adem Babamız neydi? Havva Anamızın krallığı oldu. Hem de Havva Anamız için, 89 ihtilali olmadı. Zambakla süslü bir kral asası, üzerinde bir dünya bulunan imparatorluk asası oldu. Charlemagne'ın demirden asası, Louis Le Grand'ın altından asası oldu. İhtilal bunların hepsini büktü, baş ve işaret parmakları arasında çöp gibi kırdı, bitti, kırıldılar, yerdeler. Artık asa namına bir şey yok. Fakat gelin de şu hoş kokan ipek işlemeli mendile karşı bir ihtilal başlatın. Haydi yiğitler görmek isterim. Deneyin bir. Neden bunca sağlam, çünkü bir pılı pırtı. Demek sizler, XIX. yüzyılsınız. Olsun.

«Bizler'de XVIII. yüzyıldık. Biz de, sizler kadar ahmakça davrandık. Birkaç önemli değişiklik yapmakla dünyada bir yığın şey değiştirdiğinizi ve kıyametin geldiğini sanmayın. Aslında her çağda kadını sevmeli. Kadınları sevmeyenlere kafa tutuyorum. Şu dişi şeytanlar aslında bizim meleklerimiz. Evet, aşk, kadın ve öpücük öyle bir halkadır ki, ondan çıkmak isteyenin vay haline! Bana gelince, ah keşke tekrar oraya girebilsem. Aranızda hanginiz göklerde şu uçurumların işveli

Celimene'nin, dalgalar üstünde, gökler altında Venüs yıldızının doğuşuna bakmadı! O Venüs ki, uçurumun uçarı kadını denizlerin, Celimene'dir. Büyük deniz, ah işte o kadar cesur bir âşık fakat hayli hırçındır da... Marius altı ay önce çarpışıyordu, fakat bugün evleniyor. Oh olsun. Evet Marius, evet Cosette, yerden göğe hakkınız var, siz birbiriniz için yaşayın, birbirinizi sevmekten, okşamaktan, öpmekten yorulmayın. Sizler gibi yapmadığımız için bizi de kıskançlıktan öldürün. Tapar gibi sevişin, gagalarınızla evrendeki mutluluk parçacıklarını toplayın ve bunlarla bir yuva yapın. Aman Tanrım, sevmek, sevilmek ne hoş, gençliğin getirdiği bir tansık. Ha, sanmayın ki bunu siz icat ettiniz. Ben de düş kurdum, düşündüm iç çektim, benim de yıllar önce ayışığıyla örülmüş bir ruhum vardı. Aşk tam altı bin yıllık bir çocuk. Aşkın hakkı, uzunca bir sakal. Cupidon'un yanı sıra Mathusalem(*) bir çocuk kalır.

(*) Mathusalem: İncil'de yüz yaşını geride bırakmış bir ihtiyar olarak geçer.

Tam altmış asırdan beri, kadın ve erkek birbirlerini severek beladan kurtulmayı başarabildiler. Aslında şeytan da bu işte yanıldı, insanoğluna kin duydu. Fakat insan ondan daha da zorlu çıkıp kadını sevmeye başladı. Böylece de, şu ahmak şeytan fenalık edeceğini sanıp insanoğluna iyilik etti. Çünkü ona aşkı tattırdı. Evet ahmak şeytanın emeği boşa gitti, işte bu incelik insanoğlunun cennetten kovulmasından beri süregelir. Evet, dostlarım, buluş eski fakat yine de yeni sayılır. Bunu kullanmasını bilin. Philemon ve Baucis(*) olmadan önce, Daphnis ve Chloe(**) olun. Öyle bir hayatınız olsun, hiçbir şey mutluluğunuzu bozmasın. Cosette, Marius'ün güneşi Marius, Cosette'in evreni olsun. Evet Cosette senin için güzel hava kocanın gülüşü olsun, Marius eşinin gözyaşları da senin yağmurun. Yuvanıza hiç yağmur yağdırmayın. Gözyaşlarına hayır. Piyangoda büyük ikramiyeyi aldınız. Tanrı'nın kutsadığı bir aşkı. Bunu iyi koruyun, asla heder etmeyin. Birbirinizi tapar gibi sevin, gerisini dert etmeyin. Bütün bu söylediklerim aklıselime uyar, o hiç yanılmaz. Birbiriniz için bir din olun. Herkesin Tanrı'ya tapma yolları farklıdır. 'Seni seviyorum' işte benim incil'im. Seven dindardır. Şu büyük zampara Kral IX. Henri nasıl oldu da ünlü sövgüsünde, **Ventre Saint-Eris** derken kadını unuttu. Ben bu hafif küfrü hiç tutmam ama. Genç ve kösnül kralın bu sevgisi beni afallatıyor.

(*) Philemon ve Baucis: Zeus'un ödül verip birbirinden ayrılmamaları için uzun bir hayattan sonra ağaç haline getirdiği çift.

(**) Daphnis ve Chloe: Mitolojide sevgililer, çoban ve kız.

«Bana ihtiyar diyorlar, ama kendimi hiç de öyle görmüyorum. Aksine, kendimi o kadar genç hissediyorum ki, şu anda ormanlara gidip gayda dinlemek isterdim. Şu yeni

evlilere, şu genç çocuklara bakmak beni esritiyor.

«Biri beni isteyecek olsa, emin olun hiç durmaz, evlenirdim. Tanrı'nın bizi farklı bir şey için yaratmış olabilme ihtimalini düşünmüyorum.

«Tapar gibi sevmek, kumrular gibi olmak, Evet, birbirinizi sevin, aşk olmasa ilkbahar ne işe yarardı? Ben o zaman Tanrı'ya yalvarır, bize sunduğu o şeyleri geri almasını, bir kutuya çiçeklerle kuşları ve güzel kızları doldurmasını söylerdim. Evet, yavrularım şu, ihtiyar babanın kutsamasını sunuyorum size.»

Gece epey neşeli geçti. Dedenin neşesi hepsine geçmiş gibiydi, eğlenceye iyice coşku kattı. Konukların neredeyse hepsi bu asırlık neşeye uydu. Biraz dans edildi, çokça gülündü.

Önce patırtı gürültü, sonra sessizlik oldu.

Yani evliler ortadan yok oldular.

Gece yarısından hemen sonra Gillenormand evi bir tapınak haline geldi.

Burada duralım. Gerdek gecelerinin kapısında gülümseyen bir melek eli dudaklarında, bize olduğumuz yerde durmamızı buyurur.

Aşk töreninin yapıldığı bu tapınak karşısında ruh da izlenceye dalar. Böylesi evlerin üstünde aylalar olmalı. Bunların kapsadığı sevinç, evlerin duvarlarından ışık halinde süzülür ve gölgeleri parlatır.

Bu ilahi ve kaçınılmaz şenliğin sonsuza bir ışık göndermemiş olması mümkün değildir. Aşk, kadınla erkeğin eridikleri bir kazandır. Tek yaratık, üçlü yaratık, insanoğlunun zorlu varlığı bundan gelir.

İki ruhun tekleşmesi gölgeler için epey heyecanlandırıcı olmalı. Âşık burada rahiptir, bakire hayran, yani aşkın olduğu böyle bir birleşmede, ideal de karışır işe. Gölgelik, yüce hayatın korkunç, şirin hayallerini görebilme gücü olsa, belki de gecenin karanlığında meçhulün kanatlarında, görünmezin mavisinde, simsiyah başların memnun ve mutlu şu ışıklı evin etrafında eğildikleri yeni evlileri kutsarlar ve onların yüzlerini nurlandıran insani mutlulukla gururlanırlardı.

Bu eşsiz vakitte, kendilerini yalnız sanan o heyecanlı evliler kulak verseler, odalarında belirsiz bir kanat sesi duyarlardı. Mutluluk meleklerin yardımıyla oluşur. Bu karanlık aşk yatağının kubbesi göklerdir. Aşkın kutsadığı iki dudak yaratmak için birleştiklerinde, bu doyulmaz öpüşün ardında, yıldızlarda bile bir titreme olur.

Bunlar sahici mutluluklardır. Bunun dışında sevinç yoktur. Aşk biricik sarhoşluk. Geri kalan, gözyaşıdır sadece. Sevmek ya da sevmiş olmak, bir hayata yeter. Başka bir şey dilemeyin. Hayatın karanlık yollarında başka kapı aramayın. Sevmek eksiksiz olmaktır.

3 SADIK DOST

Jean Valjean neredeydi?

Genç kızın şakasına gülüp, kimsenin kendisine bakmadığını fark eden ihtiyar, usulca

bekleme odasına geçmişti. Sekiz ay önce, aynı odaya, çamurlu ve kanlanmış halde, saç baş dağınık, leş gibi girmiş ve dedesine torununu getirmişti.

Oysa bu gün her şey ne kadar farklıydı. Salon duvar kâğıtlarıyla, çiçeklerle süslenmişti. Yaralı Marius'ü yatırdıkları o kanepeye yerleşen müzisyenler çalgılarını akort ediyorlardı. Basque üzerinde siyah ceket, kısa pantolon, ipekli çorap, rugan ayakkabı ve beyaz eldivenle, her tabağın yanına güller bırakıyordu. Jean Valjean ona askıdaki kolunu göstermiş, gidiş nedenini anlatmasını rica etmiş ve oradan ayrılmıştı.

Yemek odasının pencereleri sokağa bakıyordu. Dışarıda Jean Valjean ışıklı pencereler altında, ayakta ve hareketsiz bekledi. Dinliyordu. Şölenin o belli belirsiz duyulan uğultusu kendisine dek ulaşıyordu. Dedenin o gür sesini, kemanları, tabak-bardak şıngırtısını, kahkahaları duyabiliyordu. Bütün bu şakrak seslerde Cosette'in o hoş sesini tanıdı. Calvaire Kızları Sokağından ayrıldı ve Silahlı Adam Sokağına vardı.

Geri dönmek için yolu biraz uzatmış, Saint-Louis, Culture, Saint-Catherine ve Blancs-Manteaux sokaklarından geçmişti. Aslında bu halde yolu uzatmış oluyordu, ama aylardır Cosette'le geçtiği yoldu. Marius'ün evine bu yoldan yürürlerdi.

Cosette'le yürüdüğü bu yol artık onun için kutsaldı.

Başka bir yolu düşünemezdi.

Jean Valjean evine girdi, mumunu yaktı ve yukarı çıktı. Ev boştu. Hizmetçi Kadın da artık burada olmadığına göre, Jean Valjean'ın ayak sesleri daha da gürültü çıkarmıştı boş evde. Dolapların hepsi açıktı. Cosette'in odasına girdi. Yatak takımları bile kaldırılmıştı. Kılıfsız yastık da, toplanan nevresimlerle birlikte şiltenin ayak ucuna konmuştu. Artık kimse burada yatmayacaktı. Cosette, sevdiği bütün şeylerini yanında götürmüştü, burada sadece o dört duvar ile kaba döşemeler kalmıştı. Hizmetçi kadının yatağı da kaldırılmıştı. Tek bir yatak hazır hazır bekliyordu, Jean Valjean'ın yatağı. Jean Valjean duvarlara baktı, dolap kapılarından birkaçını kapattı ve bir odadan diğerine geçti.

Sonra kendisini odasında buldu, mumu bir masaya bıraktı. Kolunu askıdan çıkarır gibi oldu; hiç canı yanmazcasına, sağ elini kullanabiliyordu.

Yatağına yaklaştı, gözleri rastlantıyla mı, ya da bilerek mi o Sadık Dost'un üstünde durdu. Bu, Cosette'in kıskandığını söylediği küçük valizdi. Jean Valjean'ın yanından hiç ayırmadığı bir şey.

4 Haziran gecesi, Silahlı Adam Sokağındaki evine girer girmez ilk yaptığı, bunu ayak ucundaki küçük bir masaya bırakmak olmuştu. Hemen oraya yaklaştı ve cebinden çıkardığı bir anahtarla onun kilidini açtı.

İçinden elbiseleri çıkardı. Bunlar on yıl önce Cosette'in Montfermeil'den ayrılırken giydiği matem giysileriydi. Önce o siyah yünlü robu, siyah şalı, Cosette'in hâlâ giyebileceği (ayakları epey küçüktü) o çocuk pabuçlarını, sonra o kalın yün yeleği, cepli önlüğü ve kışlık çorapları çıkardı. Çoraplarda hâlâ küçük kızın küçük bacağını şekli vardı ve Jean Valjean'ın elinin boyundan uzun değildi. Bunlar simsiyahtı, matem rengi. Bunları Paris'te satın almış ve Montfermeil'e taşımıştı.

Giysileri valizden sırayla çıkarıp, yatağın üzerine koydukça düşünüyordu. Hatırlıyordu. Aralık bitiyordu, buz gibi bir kış... Çocukcağız, o pılı pırtılar içinde titriyordu, o küçücük ayakları nalınlar içinde mosmordu. Jean Valjean, onun bu giydiklerini çıkarttırmış ve ona bu matem giysilerini giydirtmişti. Biçare ana, mezarda, kızının matemini tutmasına sevinirdi ve özellikle onun üşütmeyecek şeyler giydiğini bilmekle mutlu olurdu.

Genç kızla beraber, onun küçük eli kendi elinde, beraber aştıkları o Montfermeil ormanını düşündü. O günün havasını alır gibi oldu, çıplak ağaçları, kuşsuz ormanı, güneşsiz gökyüzünü... Yine de güzel, aydınlık bir gündü. Adam, bütün bu elbiseleri dikkatle yatağının üzerine dizdi, şalı, juponu, çorapları, pabuç ve yeleği... Uzun uzun baktı onlara. Ah Cosette'cik birkaç karış boyundaydı ve o büyük bebeği kollarında taşıyordu, kendisine verdiği o altını da önlüğünün cebine atmıştı. El ele yürüyorlardı. Cosette gülüyordu, şu dünyada Jean Valjean dışında kimsesi yoktu.

O zaman o parlak beyaz başını yatağın üzerine kapadı, şu yiğit yürek parçalandı ve yüzünü Cosette'in giysilerine gömüp kaldı. Biri oradan geçecek olsa epey acıklı hıçkırıklar işitirdi.

4 DİNMEYEN ACI

Jean Valjean'ın kendi içindeki savaşlardan biri tekrar başladı. Jacob sadece bir kere melekle savaştı, ama Jean Valjean kaç kez vicdanın gölgeleriyle savaşmak durumunda kaldı ve kaç kez bu çatışmadan yenik ve güçlenmiş çıktı. Hepimiz bunun şahidiyiz.

Tarifsiz bir mücadele; bazen ayak kayar, bazen zemin, iyiliğe zorlanan bu vicdan defalarca onu yakalayıp ezdi, defalarca boğazına sarıldı, defalarca onu merhametsizce yere serdi. Jean Valjean bu ışıktan yardım istedi. Hiçbir şeyi görmemeyi seçtiği anlarda, Piskopos'un kalbinde yaktığı o ateşten gözleri kamaşmıştı. Savaşta defalarca dikilmiş, kayaya tutunmuş, bilgeciliğe yaslanmış, toz toprak arasında sürünüp, bazen vicdanını yenmiş, bazen yenilmişti. Defalarca, bir anlaşılmazlık aldatıcı bazı karşı koyuşlardan sonra, öfkeli vicdanının kulağına «Alçak, bu bir tokat» demişti. Defalarca, kararın ısrarlılığı, görevin gerçeği karşısında titreyerek inlemişti. Tanrı'ya direnmek. Ecel terleri. Acısını hâlâ çektiği gizli yaralar.

O keder dolu hayatında sayısız sıyrık. Kaç kez, kanlar içinde, parçalanmış fakat yüreği çaresizlikle, ruhu ışıkla dolu halde toparlanıp kalkabilmişti. Mağlup olmasına rağmen, yine de kendisini yenebilmişti. Kendisini dağıtan, örseleyip parçalayan vicdanı karşısında, ışık içinde dikilip, ona: «Haydi, artık huzur içinde git!» demişti.

Fakat bunca sıkıntı verici bir çatışmadan sonra ne kasvetli bir huzur!

Jean Valjean o gece son savaşını verdiğine inandı.

Epey hüzünlü bir sonla karşılaşmıştı.

Kaderimiz ne yazık ki, sürekli dolaysız değildir, dümdüz yollarda uzayıp, dümdüz yollar oluşturmaz. Çıkmazlar, çetin sokaklar oluşturur. Birkaç yol oluşturan karanlık virajlar, korkunç sapaklar açarlar. Jean Valjean şu anda bu sapakların en

tehlikelisindeydi.

İyilik ve fenalığın birleştiği yerdeydi. İşte bu karanlık kesişmenin önündeydi. Bu gece daha önce olduğu gibi, epey acil bir durumla karşılaşmıştı. Önünde iki yol vardı. Biri çekici, ayartıcı, diğeri korkunç. Hangisine yönelecekti?

Bu korkutucu yola her baktığımızda fark ettiğimiz o sır dolu parmak, korkunç yola gitmesini öneriyordu.

Jean Valjean bir kez daha epey zor bir karar almak zorundaydı. O korkunç liman ve o tatlı tuzak arasında bir tercih yapmalıydı.

Demek doğruydu? Ruh sağalabiliyor, kader aynı kalıyordu. Yüce Tanrım, hiçbir zaman sağalmayacak bir kader korkunç bir şey!

Mesele şuydu:

Genç kızın mutluluğuyla ne yapacaktı? Bunu kendisi istemiş, hazırlamış, oluşturmuştu. Hançeri kendisine saplamıştı. Şu anda, bu mutluluğu düşünüp bundan kekre tatlar alıyordu. Tıpkı kendisini öldüren bıçağın kendi imalathanesinde yapıldığını gören bir silah fabrikatörünün acı hazzı gibi.

Cosette delikanlıya sahipti, Marius Cosette'i almıştı. Onlar eşsiz bir mutluluğa erişmişlerdi. Bu onun yapıtıydı.

Fakat artık var olan bu mutlulukta nasıl hareket edecekti kendisi? Yoksa o bu mutlulukta payı olduğunu düşünüp bunu benimseyecek miydi? Aslında artık Cosette bir başkasınındı. Jean Valjean ona eskisi gibi mi davranacaktı? Şimdiye değin olduğu gibi, yaşlı baba rolünü sürdürecek miydi? Cosette'in evine kolayca yerleşip mazisini bu geleceğe katacak mıydı? Hakkı varmış gibi gelip de, bu huzurlu yuvada rahatça yerini alabilecek miydi? Şu iki günahsızın ellerini kendi kederli elleri arasına alacak mıydı? Gillenormand evinin salonundaki ocak demirlerine zincirlerin çürüttüğü ayaklarını uzatabilecek miydi? Kaderini o çocuklarla birleştirecek miydi? Kendi alnındaki karayı iyice yoğunlaştırıp, onların o dümdüz alınlarını da karartacak mıydı? Bencillik yoluna onun mutluluğunu riske mi atacaktı? Susmayı sürdürecek miydi? Uzatmayalım, iki mutlu varlığın yanı başında kaderin kendi halinde habercisi miydi?

Böylesi sorular zihnimizde belirdiğinde, bunların yarattıkları tekinsizliklere alışkın olmak gerekir, iyilik ve fenalık şu katı soru işaretinin arkasında durur. Sfenks sorar: «Nasıl hareket edeceksin?»

Jean Valjean bu acı tecrübelere alışıktı. Göz kırpmadan Sfenks'e bakardı.

O kıyıcı meseleyi bütün açılarıyla inceledi. Cosette, şu şirin faleket, kazazedenin salı gibiydi. Ne yapmalı? Buna tutunmalı mı? Yoksa terk etmeli mi?

Sala tutunduğunda, acıdan kurtuluyor, gün yüzüne çıkıyor, saçlarından ve giyeceklerinden sızan suları kurutuyor, canlanıyordu.

Jean Valjean, kendi düşüncesiyle savaştı. İçtenlikli bir öfkeyle kendi iradesine, inançlarına karşı koydu.

Jean Valjean için ağlayabilmek mutluluk oldu. Belki de bununla aydınlandı. Fakat yine de epey korkunç oldu. Yıllar önce Arras yolundaki gibi, içinde kasırgalar koptu. Fakat bu kezki hayli şiddetliydi. Geçmiş bir daha canlandı. Bu ikisini oranladı ve gözyaşına boğuldu. Onları salıverip kıvrandı.

Bir şey kendisini durdurur gibiydi.

Ne üzücü, bencilliğimizle vicdanımız arasındaki didişmede, değişmez ereğin karşısında böyle afallayıp boyun eğmeye öfkelenip, konumunu korumaya çalışarak, muhtemel bir kurtuluşu arayarak, adım adım gerilediğimizde, ansızın kendimizi sarp bir duvara kıstırılmış bulup titreriz.

İşimize engel olan o ilahi gölgeyi hissetmek!

O zalim görünmezlik! Takıntı.

Ne üzücü, şu vicdan adı verilen şeyle baş edemiyordu insan. Haydi bir karara var Brutus, haydi Caton, ne yapacağını düşün! Vicdan sonsuzdur, o Tanrı'dan da sonsuzdur. Bu kuyuya insan bir hayatın emeğini atar, servetini döker, talih ve başarısını atar, özgürlüğünü, yurdunu, bedenini, neşesini atar.

Eski cehennemlerin gölgelerinde böyle dipsiz bir fıçı olurmuş. Bunu istememek bağışlanmaz mı? Onun bir hakkı olabilir mi? Şu bitmek bilmeyen zincirler, insanoğlunun gücünün üstesinde değil mi?

Kim kınayabilir ki, Jean Valjean'ı «bitsin» dediğinde.

Maddenin itaati, sürtünmekle sınırlıdır, ruhun boyun eğmesinin sınırı yok mu? Eğer sürekli devinim bile olanaksızsa, neden özverinin sonu gelmiyor? ilk adım bir şey değil, esas önemli olan son adım, Cosette'in evlenmesiydi, bunun yanında, Champmathieu meselesi çok önemsizdi. Tekrar içeri girmek bir şey değildi, bu kez boşluğa düşecekti.

Ah ilk merdiven, ne de karanlıksın, ah ikinci merdiven ne de kaygansın!

Bu kez nasıl baş çevrilmesin?

Kendinden vazgeçmek, ilahi bir gaye uğruna ölmek ne yücelmedir. Fakat yakıcıdır. Bu kutsayan bir azaptır. İlk saat buna onay verilir, kızgın demirlere oturulur, başa kızgın demirden taç geçirilir, fakat her şey bu kadarla kalmaz, alevden giysiler giymek de gerek... bir an gelir ki, o düşkün ten isyan eder ve insan işkenceden cayar.

Jean Valjean fırtına öncesi sessizliğe büründü.

Ya şu tertemiz çocuklara kendi mahkûmiyetini bulaştıracak, veya kendisini koyu karanlıklara atacaktı. Başka umarı yoktu. Ya Cosette'i, ya da kendisinden vazgeçecekti!

Hangi çözüme karar verdi? Kaderin o şaşmaz sorusuna hangi kesin karşılığı verdi? Hayatının neresini kapatmaya karar verdi. Nasıl bir ceza kararı aldı? Etrafını saran bu yalçın yamaçlar arasında nasıl bir tercih yaptı? Hangi sonuca ulaştı? Şu uçurumlardan hangisini sessizce kabullendi?

Kasvet veren düşünceleri gece boyunca sürdü. Sabaha kadar aynı halde kaldı. Kaderin yüküyle, iki kat ve ezik!

Çarmıhtan indirilen biri gibi, kolları haç biçiminde iki yana açık, on iki saat kaldı. Uzun bir kış gecesinin on iki saati. Ne başını kaldırmış, ne konuşmuştu.

Ölü gibi kaldı. Bu arada fikri ara ara yerde kıvranıyor, ara ara uçuyordu. Bazen, bir ejderha, bazen bir kartal. Cosette'in elbiselerine yapıştırdığı dudaklarıyla öperken titriyordu. İşte o zaman yaşadığı belli oluyordu.

Onu gören var mıydı? Jean Valjean odasında kendi başına değil miydi? Kendisinden başkası olmadığına göre... Karanlıklar arasındaki görüyordu onu!

YEDİNCİ KİTAP AĞUNUN SON YUDUMLARI

1 DAİRE YEDİ, GÖK SEKİZ

Düğünden sonraki gün sessizdir. Mutluların yalnızlığına saygı vardır.

Şölen ve kutlamaların karmaşası daha sonra başlar. 17 Şubat günü, vakit öğleyi yeni geçiyordu ki, Basque elinde bir tozbezi ve bir süpürgeyle salona girdi, derken, kapıda usulca bir tıkırtı duydu. Kapıyı çalmamışlardı, bu da saygılı bir tavırdı, böyle bir günde. Basque kapıyı açınca, karşısında Mösyö Fauchelevent'i gördü. Onu, bir gün öncesinin coşkusundan savaş meydanına dönmüş salona aldı.

Uşak af dileme ihtiyacı duydu:

«Bağışlayın efendim, bu sabah geç uyandık da...»

Jean Valjean sordu:

«Efendiniz kalktı mı?»

Basque, adamın sağlığını sormak istedi:

«Kolunuz nasıl efendim?»

«Daha iyi. Efendiniz kalktı mı?»

«Hangisi, yenisi mi, eskisi mi?»

«Mösyö Pontmercy.»

Basque:

«Baron mu?»

Efendi, çok zaman hizmetçisi için Baron'dur. Sanki bu unvandan bir parlaklık edinir. Bir filozofun değindiği gibi, unvanın bir onuru da onlara geçer. Bu da onları gururlandırır. Yeri gelmişken, şunu da belirtelim ki, Cumhuriyetçi ve militan olan Marius, şu sırada gönülsüzce baron'du. Ailede küçük bir değişiklik olmuştu ve bu kez dedesi, onun bu unvanı taşımasında üsteliyordu. Marius fazla hevesli değildi ama Albay ölmeden önce şunu yazmıştı: «Oğlum, Baron unvanı alacak.» Bu yüzden Marius, buna karşı çıkamazdı. Hem Cosette de vardı. Kadınlık hisleri uyanmaya başladığında «Taze gelin» de «Barones» diye çağrılmaktan hoşlanacaktı.

Basque:

«Mösyö Baron'u görmek istiyorsunuz ha, gidip bir bakayım? Geldiğinizi söyleyeyim.»

«Hayır, ismimi söylemeyin, sadece kendisiyle özel olarak konuşmak isteyen biri olduğumu söyleyin.»

«Öyle mi!» dedi Basque.

«Ona bir sürprizim var da.»

Basque tekrar bir «Öyle mi!» dedi, ama bu ilkinin açıklaması gibiydi.

Ve çıktı.

Jean Valjean salonda kendi başına kaldı.

Değindiğimiz gibi salon allak bullaktı. Kulak verince bir düğünün gürültülerini duyacak gibi oluyordu insan. Zeminde çelenklerden ve kadınların saçlarından düşen çiçekler vardı. Ta diplerine kadar yanan mumlar, avizelerin kristal kollarına balmumu parçalar ekliyordu. Eşyaların hiçbiri yerinde değildi. Bir köşede üç-dört koltuk bitiştirilmiş, başlayan bir sohbeti sürdürür gibiydi. Salonun bütün manzarası iç açıcı, şirindi. Ölü bir eğlencede tatlı bir albeni vardır. Burada mutlu olunduğu belliydi. Karmakarışık saten kaplı sandalyalerin solan çiçekleri, ölü ışıkların arasında sevincin düşünüldüğü, sevincin yaşandığı belli oluyordu. Güneş, avizenin yerini almış, salonu doldurmuştu.

Birkaç saniye geçti. Jean Valjean, Basque'nin kendisini bıraktığı yerde bekliyordu. Yüzü solgundu. Gözleri çukura batmış, uykusuzluktan görünmez olmuş gibiydi.

Siyah giysisi gece üzerinden çıkarmadığı için kırışmıştı. Dirsekleri çarşafa sürtünmekten, yünlü kumaşlarda olduğu gibi ipliklerinin dökülmesi nedeniyle beyazlaşmıştı. Jean Valjean, ayağının önüne baktı, zeminde güneşin bir pencere çizdiği görülüyordu.

Kapıda bir ses duyuldu, adam başını kaldırdı.

Marius girdi. Başı dikti, yüzü gülüyordu, alnında bir ışık, gözleri utkulu, içeri girdi. O da uyumamıştı.

Jean Valjean'ı görünce:

«Baba siz misiniz?» dedi. «Ahmak Basque, sır dolu sözlerle beni çağırdı. Ama epey erken geldiniz, saat henüz yarım, bir bile olmadı. Cosette uyuyor.»

Marius'ün Mösyö Fauchelevent'i «Baba» diye çağırması onun ne kadar mutlu olduğunun göstergesiydi. Her zaman aralarında bir soğukluk, bir çekinme, kırılacak ya da eriyecek buzlardan oluşan tuhaf bir hava yaşanmıştı. Marius bu sırada mutluluktan o kadar sarhoştu ki, artık aralarındaki bütün engeller kalkmış, buzlar çözülmüş ve Cosette için olduğu gibi, Mösyö Fauchelevent kendisi için de baba olup çıkmıştı.

Delikanlı konuşmayı sürdürdü. Sözler ağzından akar gibiydi, bu da onun ne kadar mutlu olduğuna gösteriyordu:

«Sizi gördüğüme ne çok sevindim. Dün akşam, size o kadar andık ki. Günaydın baba, eliniz nasıl bu sabah? Daha iyice mi?»

Kendi kendisine verdiği o olumlu karşılıktan memnun adamı konuşturmadan sürdürdü:

«Dün akşam sürekli sizden söz etti. Cosette size o kadar seviyor ki. Burada odanızın hazır olduğunu unutmayın. Silahlı Adam Sokağındaki yeri istemiyoruz. Bunun sözünü bile duymak istemiyoruz. Nasıl oldu da, böyle sıkıntılı, kötü gürültülü çirkin bir sokakta oturdunuz? Bir ucunda parmaklık olan, insanı üşüten ve girilmesi zor olan öyle bir sokağa nasıl taşındınız? Hemen buraya taşınacaksınız. Bugünden erkeni yok. Yoksa Cosette'den çekeceğiniz var. O hepimizi parmağında oynatmaya kararlı, unutmayın.

Odanızı gördünüz mü, bizimkine epey yakın, bahçelere açılan pencerelerden bol bol ışık alır, şirin bir odadır. Cosette kapı kilidinizi onarttırdı, yatak da hazır. Cosette yatağınızın baş ucuna arkası yüksek Ultrecht kadifesi kaplı büyücek bir koltuk koydurttu ve ona ‘Babama kolların aç' buyruğu verdi. Baharda pencerenizin önündeki akasyalarda bir bülbül yuva kurar. Geceleyin sizin için öter, gündüzleri Cosette’in cıvıltılarını dinlersiniz. Cosette bütün kitaplarınızı, sizin **Kaptan Cook’un Keşifleri'ni** ve Vancouver’in eserini duvardaki raflara koyacak. Bir de epeyce sevdiğiniz, hiç ayrılmadığınız küçük bir valiz varmış. Onun için de ben, başköşeyi ayırdım. Dedemin sevgisini kazandınız, sizden çok hoşlanıyor. Beraberce yaşarız. Whist(*) oynamasını bilir misiniz? Dedem bu oyunu sever. Sizinle oynar. Adliye Sarayında dava kovaladığım günlerde, Cosette’i gezmeye siz götürürsünüz. Onun koluna girersiniz, hatırladınız mı, o parkta olduğu gibi... Evet baba, siz de bizim mutluluğumuza katılacaksınız, duydunuz mu babacığım? Öğle yemeğini bugün beraber yiyoruz.»

(*) Whist: Bir tür iskambil oyunu.

Jean Valjean geniş bir soluk aldı:

«Efendim,» dedi Jean Valjean, «size bir sözüm var, ben eski bir mahkûmum.»

Duyulan ince ses titreşimleri zihin için aşılabildiği gibi, bazen kulak için de anlaşılır. Şu sözler «Ben eski bir mahkûmum,» Marius’ün beynine çekiç gibi indi. Marius duymadı, bir şeyler söylenmişti kendisine, ama ne? Öyle afallamış halde kalakaldı.

İşte o zaman kendisiyle konuşan adamın epey acınacak halde olduğunu fark etti. Şimdiye değin kendi mutluluğunu düşünen delikanlı, onun bu korkunç solgunluğunu fark etmemişti.

Jean Valjean kolundaki askıyı çözdü ve elini açarak sapasağlam başparmağını gösterdi.

«Elimde yara falan yok,» dedi.

Marius başparmağa baktı.

«Hiçbir zaman da elimi yaralamamıştım,» diye sürdürdü.

Sahiden de yara izi yoktu.

Jean Valjean:

«Düğününüzün dışında kalmalıydım. Elimden geldiğince uzak durmayı başardım, bu yarayı özellikle düşündüm. Nikâhınızda bir sahtekârlık olmaması için imzalamaya çekindim.»

Marius:

«Bütün bunlar ne demek oluyor?»

«Ben bir forsaydım!»

Marius dehşet içindeydi:

«Beni çıldırtıyorsunuz!»

İhtiyar:

«Efendim, tam on dokuz yıl kürekte yaşadım. Oraya bir hırsızlık nedeniyle düşmüştüm, sonra müebbet hapse mahkûm edildim, yine hırsızlık ve suç yineleme yüzünden. Şu sırada bir firariyim.»

Delikanlı duyduklarına ne kadar inanmak istemese de, gerçek karşısında daha fazla gerileyemezdi. Kesik kopuk anlamaya başladı ve sonra böyle hallerde hep olduğu gibi, daha fazlasını da anladı. Hemen ürperdi, beyninde bir şimşek çakmıştı, müthiş bir gerçeği, hayatının ve geleceğinin karardığını anladı.

«Söyleyin!» diye bağırdı, «her şeyi söyleyin bana, siz Cosette'in babasısınız değil mi?»

Apansız dehşete düşmüş gibi iki adım geriledi.

Jean Valjean sırtını dikleştirdi ve başını geriye attı, o kadar görkemli bir duruş almıştı ki, başı az daha tavana değecekti.

«Bana inanmanız gerekiyor, aslında mahkemede bizim gibilerin yeminleri geçerli sayılmaz, fakat yine de...»

Biraz sustu ve sonra egemenlik ve güç yüklü bir tavırla hecelerini vurgulayarak:

«...Sözlerime inanacaksınız, Cosette'in babası ha? Tanrı huzurunda size yemin ederim, efendim. Ben bir köylüyüm. Faverolles'da doğan ve gençliğinde ağaç budayan bir köylü. İsmim

Fauchelevent falan değil, asıl ismim Jean Valjean. Cosette'le hiçbir kan bağım yok, rahatlayın, efendim...»

Marius kekeledi:

«Fakat ya bunun kanıtı?»

«Söylemem yetmez mi!»

Marius adama baktı, hazin ama sakin bir duruşu vardı. Bunca yoğun bir huzurdan hiçbir yalan çıkamazdı. Bunca donmuş birinin içtenliğinden kuşkulanılmaz. Bu kabir soğukluğunda, içtenlik ve gerçek vardı.

Marius önüne baktı:

«Sözlerinize inanıyorum.»

Jean Valjean, buna teşekkür eder gibi başını eğdi ve sürdürdü:

«Cosette için ben neyim ki? Bir yabancı! Rastlantıyla yolları kesişen iki yolcu. On yıl öncesine değin, varlığından bile haberim yoktu. Evet onu seviyorum, bu doğru. İnsan yaşlanmaya başladığında, kendi yetiştirdiği bir kıza bağlanamaz mı? ihtiyarlar her çocuk için yüreklerinde bir dedelik yeri ayırırlar. Herhalde benim de bir kalbim olduğunu kabul edersiniz. Küçük kız kimsesizdi. Bana ihtiyacı vardı, işte bundan dolayı onu sevmeye başladım. Çocuklar o kadar zayıf ve savunmasız olurlar ki, karşılarına ilk çıkan benim gibi biri bile onların himaye edeni olabilir. Ben de, Cosette'e karşı bu insanlık ödevini yaptım.

Bunca sıradan bir şeye iyi bir davranış bile denmez, fakat iyi bir davranış diyelim, evet, işte ben de bunu yaptım. Bunu kabul edin. Artık Cosette'in bana ihtiyacı yok, hayatımdan çıktı, yollarımız ayrılıyor. Artık bugünden sonra onun için hiçbir şey yapamam. O artık Madam Pontmercy oldu, kaderi değişti. Bu değişimde kazanan Cosette. Taşlar yerine oturuyor. Şu emanete gelince, şu altı yüz bin frank, bunun nasıl benim elimde bulunduğunu sormayın. Gerçek ismimi açıklamakla ben işimi yaptım, daha fazlasını sormayın. Kim olduğumu söylemek istedim.»

Jean Valjean gözlerini onun yüzüne çevirdi.

Delikanlının bütün duyguları allak bullaktı. Kaderin bazı rüzgârları ruhumuzda böyle dalgalar oluşturur.

İçimizde her şeyin paramparça olduğu anlar vardır, çoğu zaman ağzımıza ilk geleni söyleriz. Bazen de öyle açıklamalar vardır ki tekinsiz bir mey gibi, insanı sersemce bir esrimeye götürür. Önüne serilen açıklama delikanlıyı korkutmuş, sersemletmiş, korku vermişti, sanki bu itirafına içerlemiş gibi:

«Ama bütün bunları bana anlatmanıza ne gerek var? Buna kim zorladı size? Bu sırrı kendinize saklayabilirdiniz. Sizi ihbar eden olmadığı gibi, kovalanıyor da değilsiniz. Seve isteye böyle bir açıklama yapmanıza nasıl bir gerekçe var ki? Düşünün, bu işin altında daha farklı şeyler olmalı. Bunları neden söylediniz? Hangi gaye için?»

Jean Valjean kendi kendisine konuşurcasına, kısık ve güç işitilir bir sesle:

«Hangi gaye mi? Evet, haklısınız, hangi amaçla, eski kürek mahkûmu bugün karşınıza çıkıp size böyle bir açıklama yaparak size 'Ben eski bir suçluyum' diyor. Evet, şaşıracaksınız, ama dürüst olduğumdan dolayı, yalnızca bunun gerektirdiği bir nedenle. Evet işin en kötü yanı da, yüreğimde beni bağlayan bir bağ var. İnsan kocadıkça böylesi iplikler sağlamlaşıyor. Bütün bir hayat, bu bağla kuruluyor. Kurtulmuştum, uzaklara kaçabilirdim. Boulois Sokağından kalkan posta arabaları var. Sizler mutlusunuz, ben de işimi yaptım, gidiyorum. Evet, bu bağı koparmaya çalıştım, sıkıca çektim, ama kopmadı, o kadar sağlam ki, onunla beraber kalbimi de parçalayacağımı anladım, işte o zaman sordum: Neden kalmayayım? Bana evinizde bir oda verdiniz. Madam Pontmercy beni seviyor, o bir koltuğa buyruk verdi: Babama kollarını aç. Dedeniz benim kalmamı istiyor. Onun doğasına uygun biriyim, hep beraber otururuz, yemek yeriz. Cosette'in pardon alışkanlık, Madam Pontmercy'nin koluna girip, gezmeye götürürüm. Aynı evde yaşarız, bir masada yer ocakta ısınırız. Kış aylarında aynı yerde ellerimizi uzatır, yazları gezeriz. Bu büyük sevincin daha fazlası istenir mi? Ailece yaşardık.»

Bu sözlerden sonra Jean Valjean'ın yüzünü yabanıl bir ifade aldı. Kollarını göğsünde birleştirdi, oracıkta bir uçurum kazmak ister gibi, ayağının altındaki zemine baktı, sonra çınlayan bir sesle:

«Ailece ha... Ama, ne yazık ki ben hiçbir aileden değilim. İnsan ailesinden değilim. Herkesin beraber yaşadığı toplumda ben fazlalığım. Dışarıda kalmaya mahkûmum ben. Bir ailem oldu mu? Şimdi bundan bile emin değilim. Şu kızı evlendirdiğim gün, her şey bitti. Onu mutlu gördüm, sevdiği adamla beraber, evde iyi kalpli bir ihtiyarın olduğunu ve

iki melekten oluşan bir aile, evet bu evde bütün mutluluklar vardı, işte o zaman, ben de kendi kendime, 'İyi, ama sen giremezsin' dedim. Evet yalanı sürdürür, sizi kandırır, Mösyö Fauchelevent olarak kalabilirdim. Söz konusu Cosette olduğu sürece bu kutsal yalanı kesmezdim, artık kendim için yalan söyleyemem, istemiyorum. Evet susmam yeterliydi ve her şey yoluna girecekti. Kimin beni konuşturmaya zorladığını soruyorsunuz, epey inanılmaz bir şey: Vicdanım. Oysa susmak daha kolaydı. Bütün gece, gün doğuncaya değin bunu kendi kendime yok yere söyledim, kendimi buna ikna etmeyi istedim. Siz soruyorsunuz, ben de yanıtlıyorum, dün gece susmak için epeyce etkili nedenlerim vardı. İki şeyi başaramadım, yüreğimdeki o bağı koparabilmek, ikincisi yalnız olduğumda benimle konuşan, bana öğüt veren o sesi susturabilmek. Bu nedenle geldim ve her şeyi yalansızca anlattım. Yani neredeyse hemen her şeyi.

«Kendimden başkasını ilgilendiren şeyleri anlatmanın gereği yok, onlar bana ait, beni ilgilendirir. Önemli olan sizin öğrenmeniz. Ben de sırrımı size açtım ve gözleriniz önünde bu sırrı ifşa ettim.

«Söz konusu Champmathieu olmadığını, ismimi gizlemekle kimseye zararım dokunmadığını yineledi. Fauchelevent ismi, kendisine hizmet ettiğim Fauchelevent tarafından bana verilmişti. Adam bunu bir şükran belirtisi olarak verdi, bunu ebette koruyabilirdim. Bana eliaçıkça verdiğiniz şu odada epeyce mutlu olabilir, kimseyi huzursuz etmez, bir kenarda yaşardım. Bu arada sizin Cosette'niz olacak, ben de onunla aynı damaltında yaşama mutluluğuna erecektim. Herkes kendince bir mutluluk bulacaktı bunda. Mösyö Fauchelevent olmayı sürdürmem herkesin işine yarardı. Fakat ruhum bunu istemedi. Mutlu olacak, ruhumda karanlık gölgeler olacaktı. Mutluluk yetmez, insan memnun da kalmalı. Fauchelevent ismiyle yaşayarak asıl yüzümü sizin şu hoş mutluluğunuzdan saklayacaktım, sürekli karanlıklarda olacaktım. Sıkıntı yüklü ruhumu sizin mutluluğunuza ekleyip sevginize zincirleri karıştırmış olacaktım. Masanızda oturduğumda, asıl kimliğimi öğrendiğinizde beni kovacağınızı düşünecek, uşaklarınızın hizmetlerini kabullenecektim. O uşaklar ki, gerçeği bilseler 'Aman Tanrım, ne korkunç!' diye bağırırdı.

«Dirseğimi dokunduğumda bunu yadırgama hakkınız vardı. Sizinle her el sıkıştığımda sahtekârca davranmış olacaktım. En güzel vakitlerde, bütün kalplerin birbirlerine açıldıkları zamanlarda, dördümüz birlikte olduğumuzda, aranızda sürekli bir yabancı bulunacaktı. Yaşamınızda, sizlerle beraber olduğum halde, sürekli o korkunç sır küpünün kapağını kaldırmamaya dikkat edip üzülecektim. Siz, Cosette ve ben, üçümüz de o yeşil başlığın altında, üç baş olacaktık. Şimdi siz de titremiyorsunuz, şu anda belki yaratıkların en dertlisiyim, fakat o zaman da en merhametsizi olurdum. Bu cinayeti de her gün işleyecek, bu yalanı her gün yaşayacaktım. Bu karanlık gece maskesini hep yüzümde taşıyacaktım.

«Azaplarımla sizi daha çok lekeleyecektim, sizler benim sevdiklerim, yavrularım, masumlarımsınız. Susmak bir şey istemez, sessizliği korumak kolay. Hiç de öyle değil, yalan söyleyen bir sessizlik vardır. Yalanımı, sahtekârlığımı, fenalığımı, alçaklığımı, ihanetimi, cinayetimi her an içecek, tükürecek ve tekrar içecektim. Gece bitirip ertesi gün başlayacaktım. Günaydın demem yalan, iyi geceler demem bir diğeri olacaktı. Bunu bile

bile uyuyacak ve bunu yemeğimle yiyecektim ve Cosette'in yüzüne bakacak ve meleğin gülüşüne lanetlinin sırıtışıyla yanıt verecektim. O zaman alçak bir yalancı olmaz mıydım? Ne için? Mutluluk için. Mutlu olmak mı? Benim mutlu olmaya hakkım var mı? Ben hayat dışıyım Mösyö.»

Sustu. Marius dinliyordu. Böylesi düşünce ve acı dizisini susturmak yakışıksızdır. Jean Valjean tekrar başını eğdi, ama bu kez kısık değil, korkulu bir sesle:

«Niye konuştuğumu soruyorsunuz? Evet, ne ihbar edildim, ne de izleniyorum. Yanılıyorsunuz, biri beni ihbar ediyor, biri beni kovalıyor? Kim mi? Kendim. Yolu kesen benim ve sürüklenen itilen, duran yine ben. Ben de kendi cezamı veriyorum. Kendisini yakalayan kişi, hemen bırakmaz.»

Ceketini yakasından tuttu ve bunu Marius'e doğru itip:

«Şu yumruğu görüyor musunuz?» diye sordu, «şu yakayı hiç bırakmayacak ölçüde sıkı tutmuyor mu? Vicdan da böyle bir şey. Mutlu olmak isteyen, ödev, sorumluluk duygusunu hiç bilmemeli. Öğrendi mi yandı. Ödev zalimdir. Onu anladığınız için sizi cezalandırır, ama bir yandan da ödüllendirir, çünkü sizi öyle bir cehenneme atar ki, Tanrı'yı yanı başınızda bulursunuz. Kalbinizi parçaladınız; hemen arkasından derin bir huzur buldunuz.» Kederle tekrar başladı:

«Efendim, söyleyeceklerim anlamsız görünebilir, fakat yine de namuslu, dürüst biriyim. Kendimi sizin katınızda alçaltırken, değer kazanıyorum. Bir kez daha bununla karşılaşmıştım, bu kadar acı değildi. Evet, ben dürüst bir adamım. Eğer hatam nedeniyle, bana saygı göstermeyi sürdürseydiniz, işte o zaman alçak olurdum. Beni küçümsüyorsunuz, demek dürüstüm. Kaderim bu, çalınmış bir saygınlık hariç, bir şeyim olmadığından, bu durum beni aşağılatıyor ve kemiriyor, kendime saygı duyabilmem için, beni küçümsemeleri gerekiyor. İşte o zaman, ben de ayaklanıyorum. Vicdanına boyun eğen bir eski suçluyum. Bu epey anlamsız geliyor, ama gerçek. Kendi kendime bazı sözler verdim, bunlara uyuyorum. Bizi bağlayan bazı rastlantılar, bizi ödevlere sürükleyen, bazı şeyler olur. Bilseniz Mösyö Pontmercy, hayatımda neler yaşadım?»

Tekrar sustu, sözlerinin katılığını gidermek ister gibi, boğazını temizledi.

«İnsan kendisinden bunca nefret ederse, bunu başkalarına vermeye hakkı olamaz, onların haberleri bile olmadan hele. Ayrımında olmadan başkalarını nasıl uçuruma atabiliriz. O kırmızı kazağı onlara giydirmeye, kişisel durumumuzla, başkalarının mutluluğunu karartmaya hakkımız olamaz. Sağlıklı olanlara yaklaşmak ve karanlıkta görünmeyen yanımızı onlara dokundurmak, ne kötü. Fauchelevent dilediğince bana ismini versin, bunu kullanma hakkım olamaz. Bir isim, bir kimliktir, bir benlik. Kendi kendimi eğittim. Evet bir ismi çalmak ve buna bürünmek eşsiz alçaklıktır. Alfabe harfleri de bir para kesesi ya da altın bir saat gibi çalınabilir. Sahte bir imza olmak, sahte bir anahtar gibi, namuslu insanlar arasına karışmak, kilitlerini zorlamak gibi. Hiçbir zaman kimsenin yüzüne bakamamak, sürekli yan bakmak, alçak olmak hayır, acı çekmeyi bin kez isterim, kanamak, ağlamak, derimi tırnaklarımla lime lime etmek, içimin parçalanması, geceleri sabahlara kadar azapla kıvranmak bin kez evladır. Bundan dolayı, size anlattım, belirttiğiniz gibi seve isteye.»

Göğüs geçirdi ve:

«Bir zamanlar, yaşamak için bir ekmek çalmıştım, ama bugün yaşamak için bir isim çalmak istemiyorum!»

Marius sözünü yarıda bıraktı:

«Yaşamak için mi dediniz? Ama yaşamak için bu isme ihtiyacınız yok ki?»

Jean Valjean başını birkaç kez yukarıdan aşağı sallayıp:

«Ne dediğimi biliyorum,» dedi.

Bir sessizlik oldu. Her biri bir düşünce uçurumuna düşer gibiydi. Marius bir masanın başına geçmiş ve dudaklarını büküp parmaklarına dayamıştı. Jean Valjean gidip geliyordu. Bir ara, aynanın önünde durdu. Daha sonra bir konuşmayı cevaplarcasına, o aynaya bakıp:

«Artık huzur buldum!» dedi.

Tekrar yürümeye başladı, salonun diğer ucuna gitti. Geri dönüyordu ki Marius'ün üzerine çevrili gözleriyle karşılaştı. İşte o zaman tarifsiz bir umutsuzlukla:

«Biraz ayağım aksıyor, bunun nedenini de anlardınız sanırım.»

Ona bakıp:

«Diyelim ki, hiçbir şey demedim, Mösyö Fauchelevent olarak kaldım, evinizde yerimi aldım, sizlerden biri gibi oldum, bana hazırladığınız odada kalıyor, sabahları ayağımda terlikler, kahvaltıya geliyorum. Geceleri tiyatroya gidiyoruz. Madam Pontmercy'ye eşlik ediyorum, Tuileries Parkına, Kraliyet Sarayına gidiyoruz. Beraberiz, siz de beni kendinizden sanıyorsunuz. Bir gün, birlikte gülüp eğlendiğiniz bir an, bir sesin şu ismi haykırdığını duyuyorsunuz, Jean Valjan! Ve polisin zalim eli gölgelerden sıyrılıp benim o aldatıcı maskemi kopardı.»

Sustu. Marius yerinden kalkmıştı. Jean Valjean sordu:

«Buna bir sözünüz var mı?»

Marius'ün suskunluğu yanıttı.

Jean Valjean sürdürdü:

«Gördünüz ya, susmaya hakkım var. Bakın işte, mutlu olun bu ve öbür dünyada bir meleğin meleği olun, güneşlerde yaşayın ve bununla kalıp biçare bir ezilmişle fazla ilgilenmeyin. Bırakın, o göğsüne hançeri saplayıp işini tamamlamak için parçalansın. Karşınızda epey zavallı biri var.»

Delikanlı usulca salonu geçti ve Jean Valjean'a yaklaştığında ona el verdi.

Uzatılan elini sıkmadı. Marius, bunu yakalamak zorunda kaldığında, mermerden bir

el tutar gibi oldu.

Delikanlı:

«Dedemin epey hatırlı ahbapları vardır, bağışlanmanızı sağlayacağım.»

İhtiyar:

«İstemem, nasılsa ölü biliyorlar beni, yeter. Ölüler artık izleme ve kovalamadan kurtulmuş sayılır. Onlar çürümeye bırakılır. Ölüm de bir tür aklanma.»

Onun tuttuğu eli güçlükle çekip ekledi:

«Görevimi yapmak, benim başvuracağım dost, tek bir affa ihtiyacım var, vicdanıma!»

Salonun diğer ucundaki kapı açıldı ve aralıkta Cosette'in başı belirdi. Yalnızca yüzü seçiliyordu, saçları dağınıktı, gözleri mahmurdu. Başını yuvasından çıkaran bir kuş gibi, önce kocasına, sonra Jean Valjean'a baktı ve gülerek seslendi. Bir çiçek gülümsemesi görür gibi oldular.

«Yemin ederim ki politik bir tartışma. Aman ne saçma, benimle olabilirdiniz!»

İhtiyar titredi.

«Cosette!» diye kekeledi Marius. Sonra sustu, iki suçlu gibi yeni gelinin karşısında boyun eğdiler.

Neşe yayan Cosette önce birine, sonra diğerine bakıyordu. Gözlerinde cennet vardı. Cosette başladı:

«İkinizi de suçüstü yakaladım, demin kapı ardında Fauchelevent Babamın sözlerini duydum, 'Vicdan...' diyordu, 'görevini yapmak' dedi. Politika değilse nedir bu? istemiyorum. Bir düğünün ertesi günü bu konuşulmaz. Yakışık almaz, yanlış!»

Delikanlı:

«Yanılıyorsun Cosette, babanla öyle konuşmuyorduk, senin altı yüz bin frank için olumlu, kârlı bir iş düşünüyorduk...»

Cosette:

«Hayır,» dedi, «yanınıza geliyorum. Beni ister misiniz?»

Bu kez kapıyı sonuna değin açıp içeri girdi. Beyaz bir sabahlık giymişti, kolları boyundan başlayıp ayak bileklerine iniyordu. Eski gotik tabloların fonlarında şirin giysilere bürülü böyle melekler görülür.

Boy aynasında kendisini inceledi, hiçbir kelimeyle ifade edilemeyecek bir mutlulukla:

«Bir zamanlar, bir kralla, bir kraliçe varmış. Oh ne kadar sevinçliyim.»

Bu sözlerden sonra, Marius'le Jean Valjean'ın önlerinde, diz kırıp:

«Ben yanımızdaki şu koltuğu geçerim, yarım saat sonra öğle yemeği hazırlanır, istediğiniz şeyden konuşun, erkeklerin ciddi konuşmaları gerektiğini bilirim, uslu otururum.»

Delikanlı onun koluna girdi ve âşık sesiyle:

«İş konuşacağız,» dedi.

Genç kız:

«Ha, demin penceremi açtım. Bahçeye bir yığın serçe girdi. Pierrot(*) girdi, fakat maskeli değil, kuş. Biliyorsunuz, Karnaval bitti; bugün Küllü Çarşamba. Fakat herhalde kuşlar bu dinsel yortuyu kutlamaz.»

(*) Pierrot: İtalyan komedi kahramanlarından biri ve serçe anlamında.

«Canım Cosette, rakamlardan söz ediyorum, iş konuşması. Sıkılırsın.»

«Bu sabah ne de hoş bir kravat takmışsın. Sizin bu kadar şık olduğunuzu bilmezdim. Hayır, rakamlardan sıkılmam.»

«Sıkılırsın, yemin ederim!»

«Hayır, konuşanlar siz olduğunuza göre. İyi anlamam ama dinlerim. Sevdiğimiz sesleri duymak yeterli, anlamak gerekmez. Benim tek istediğim şu anda sizinle olmak. Kalıyorum.»

«Sen benim çok sevdiğim Cosette'imsin, ama hayır.»

«Hayır mı?»

«Evet.»

Genç kız:

«İyi benim de size haberlerim vardı. Dedemin hâlâ uyuduğunu, teyzenin kiliseye gittiğini, Fauchlevent Baba'ya hazırladığımız odanın bacasının tüttüğünü, Nicolette'nin bacacıyı çağırdığını söyleyecektim.

«Hizmetçi Kadın'la Nicolette'nin şimdiden atıştıklarını, Nicolette'nin onun kekemeliğiyle eğlendiğini söyleyecektim. Oh olsun, artık hiçbir şey öğrenemeyeceksiniz. Demek olamazmış ha... Ben de yeri gelince hayır derim, bakın görün kim cezalanacak. Haydi canım Marius, ne olur burada kalayım.»

«Cosette, yemin ederim ki, baş başa kalmak zorundayız!»

«Sizden değil miyim, yabancı mıyım?»

İhtiyar konuşmamıştı, genç kız ona döndü:

«Babacığım önce gelip kucaklayın beni. Neden benden yana çıkacak halde, orda sessizce dikildiniz? Nasıl bir baba oldunuz siz? Evlilikte ne kadar şanssız

olduğumu görüyorsunuz, kocam beni dövüyor. Haydi sarılın bana. Hemen.»

Genç kız kocasına:

«Size gelince, dilimi çıkarıyorum.»

Daha sonra alnını Jean Valjean'a uzattı.

İhtiyar, ona doğru yürüdü.

Genç kız geri çekildi:

«Baba yüzünüz bembeyaz, kolunuz çok mu acıyor?»

«Kolum iyileşti,» dedi.

«İyi uyumadınız mı?»

«Hayır.»

«Bir derdiniz mi var?»

«Yok.»

«O zaman öpün beni. Sağlığınız iyi, güzel uyuyor ve kederli değilseniz size çıkışmayacağım.»

Ona alnını bir daha uzattı.

İhtiyar ilahi bir ışığın parladığı bu alna dudağını yapıştırdı.

«Gülümseyin.»

İhtiyar bunu da yaptı. Bir hayalet gülümsemiş gibiydi.

«Şimdi beni kocama karşı koruyun.»

Delikanlı:

«Cosette...»

«Haydi baba, öfkelenin, ona bir ders verin, kalmam gerektiğini söyleyin. Benim yanımda konuşulmaz mı? Demek beni o kadar ahmak buluyorsunuz. Söyledikleriniz inanılmaz şeyler, işler, para, bankadaki hesap. Yatırımlar. Aman, ne önemli... Şu erkekler de bir bardak suda fırtına koparır. Kalmak istiyorum. Bu sabah epeyce güzelim, bana iyi bak Marius.»

O yuvarlak omuzlarını oynatıp tatlı bir yakınışla Marius'e baktı. O anda şu iki canlı arasında bir şimşek çaktı. Arada biri olmuş, bir diğeri, dert miydi?

«Seni seviyorum,» dedi Marius.

«Sana tapıyorum,» dedi Cosette.

Birbirlerinin kollarına atıldılar, bir güçle itilmişcesine.

Genç kız sabahlığının kırışan kıvrımını düzeltip:

«Kalıyorum,» dedi ve utkulu bir gülüşle dudaklarını araladı.

Delikanlı:

«Olmaz, şu anda bitirmek zorunda olduğumuz önemli bir konu var.»

«Yine mi?»

Delikanlı:

«Cosette, inan bana, imkânsız.»

«Demek sesinizi yükseltip bana bağırdınız. Peki gidiyorum. Size gelince baba, beni Marius'e karşı korumadınız, üzüldüm. Kocam ve babam, ikiniz de zorbasınız. Hemen gidip Dede'ye anlatacağım, o anlar. Tekrar buraya gelip yalvaracağımı sanıyorsanız, avucunuzu yalayın. Benim de onurum var. Ben ayağıma gelmenizi bekleyeceğim. Bensiz nasıl sıkılacaksınız, görürsünüz. Gidiyorum işte, oh olsun!»

Gitti.

Bir an sonra kapı açıldı, o parıltılı başını uzattı ve:

«Çok kızdım!»

Kapı kapandı, her yer kararmış gibiydi.

Gün ışığı doldurur gibi, olmuştu genç kadın odada belirince.

Delikanlı kapının kapanmasını bekledi ve yarım sesle mırıldadı:

«Zavallı Cosette, ne çok üzülecek duyunca...»

Bu ismi duyunca Jean Valjean yaprak gibi titredi. Marius'e kin dolu gözlerle baktı.

«Cosette, evet. Öyle ya, bütün bunları ona anlatmak zorunda kalacaksınız. Kuşkusuz, bu doğru. Ne yapsak? Bunu düşünememiştim. Ah insan bir şey için gereken gücü kendinden buluyor, ötesine gücü az geliyor. Rica ederim, bana söz verin, bu duyduklarınızı Cosette'e söylemeyeceğinize. Sizin bilmeniz yetmiyor mu? Zorlayan olmadığı halde, bunu itiraf ettim, hiçbir şey söylemeyebilirdim, bunu bütün dünyaya söyleyebilirim fakat Cosette'e asla. O bunları duymamalı, dehşete kapılır. Bir forsa! Ona bu anlatmak zorunda kalacaksınız, sürgüne yollanmış biri diyeceksiniz. Aman Tanrım, hayır, olamaz. O bir gün, bu zavallı mahkûmların geçtiğini görmüş, bunun etkisinden uzun zaman çıkamamıştı!»

Yanındaki koltuğa çöker gibi oturdu ve başını ellerinin arasına aldı. Sesi duyulmuyordu fakat omuz hareketinden onun ağladığı görülüyordu. Sessiz gözyaşları, müthiş gözyaşları!

Hıçkırıklarda tıkanabilir insan. Titremeye başladı, soluk almak ister gibi, başını geriye atıp, koltuğa yaslandı. Kollarını aşağı sarkıttı ve gözyaşlarıyla nemlenen yüzünü Marius'e gösterdi. Marius onun derinlerden yükselen çaresiz dolu sesle: «Keşke ölebilsem!» dediğini duydu.

Delikanlı:

«Kaygılanmayın, sırrınızı kendime saklayacak, kimseye açmayacağım.»

Aslında gerektiğinden az duygulanmıştı, fakat bir saattir, umulmayacak ve korkunç bir gerçeğin baskısıyla daralan Marius, duyduklarına inanamıyordu. Mösyö Fauchelevent'in yerine eski bir sabıkalı geçmişti. Delikanlı, bu adamla arasındaki uzaklığı ölçebilmiş ve acı gerçeğin ağusunu tatmıştı. Marius ekledi:

«Bir fikrimi söylemek istiyorum. Bana bıraktığınız şu emanet için teşekkür etmek isterim. Sizin bu onurlu ve dürüst davranışınıza bir ödül vermek gerekir. Fiyatı siz biçin, istediğinizi veririm. Yüksek miktar isteyebilirsiniz.»

İhtiyar:

«Teşekkür ederim, efendim,» dedi.

Bir zaman düşünür gibi göründü, sonra sesini yükselterek:

«Her şey bitti gibi, bir tek şey kaldı»

«Nedir o?»

İhtiyar kararsız gibiydi, güçlükle:

«Olanı biteni öğrendiğinize, yargılarınıza göre Cosette'i görmemek daha mı doğru olur acaba?»

Delikanlı katı bir sesle:

«Evet, görüşmeseniz daha doğru olur.»

«Demek onu bir daha görmeyeceğim!» diye fısıldadı Jean Valjean.

Kalkıp kapıya ilerledi.

Elini kapıya attı, açtı, Jean Valjean, kapıyı çıkabileceği kadar açtı, bir an öylece durdu, sonra kapıyı kapatıp Marius’e yaklaştı.

Yüzüne solgun denmezdi, yeşilimsi bir renk almıştı, ölü bir yüz. Gözlerinde yaş yoktu, fakat tuhaf bir alev, acıklı bir parıltı. Sesi epey durgundu:

«Dinleyin efendim, isterseniz daha az gelirim onu ziyarete. Emin olun, bu tek arzum. Eğer Cosette’in sevgisi olmasa, size deminki itirafları yapmazdım. Her şeyi yalansızca anlattım, çıkıp giderdim, fakat yine de ara sıra onu görmek istediğim için, namuslu davranıp anlattım neler yaşadığımı. Sözlerimi anlıyorsunuz değil mi? Bu hemen anlayacağınız bir şey. Dokuz yıldır beraber yaşıyoruz. Önce, şu caddedeki izbede, manastırda, sonra da Lüxembourg Parkı çevresinde oturduk. Onu orada görmüştünüz. Onun mavi tüylü şapkasını hatırladınız mı? Daha sonra, İnvalides Mahallesinde bir parmaklığın arkasındaki bahçeli evde yaşadık, Plumet Sokağında. Ben köşkte oturmazdım, odam arka taraftaydı, geceleri onun piyano çalmasını dinlerdim. İşte bütün hayatım. Birbirimizden asla ayrılmadık. Dokuz yılımız ve birkaç ayımız böyle geçti. Ben babası gibiydim, o da kızım. Şu andaki hislerimi anlayabilir misiniz, efendim? Artık onu hiç görmemek, onunla konuşamamak, hayatına dair hiçbir şey bilmemek dayanılmaz bir şey olacak. Eğer izniniz olursa, bazen, onu ziyarete gelebilirim. O kadar sık gelmem, uzun uzun da kalmam. Emir verin, beni alt kattaki odaya alsınlar. Aslında uşakların servis

kapısından girerdim, fakat bunu tuhaf karşılarlar. Evet sanırım herkesin girdiği büyük kapıdan girmek daha doğru. Onu arada bir de olsa görmeyi epey isterdim. Sizin istediğiniz vakitlerde gelirim. Ne olur, kendinizi yerime koyun, ondan başka kimsem yok. Dikkatli olmak zorundayız, hemen ayağımı kesmem kuşku çekmez mi? Bunun dedikodusunu ederler, isterseniz akşamları geleyim, karanlık çökünce.»

Delikanlı:

«Her akşam gelebilirsiniz. O sizi bekleyecek.»

İhtiyar:

«Çok iyisiniz, efendim!»

Delikanlı, Jean Valjean'ı selamladı ve mutluluk, çaresizliği uğurladı.

2 İTİRAFIN KARANLIKLARI

Delikanlı allak bullaktı!

Genç kızın yanında gördüğü adama duyduğu soğukluğun gerekçesi belirginleşiyordu. O adamın sırrı Marius'ü hep tedirgin etmişti. Demek bu sır utanç yüklüydü. «Forsa.» Demek Mösyö Fauchelevent, kürek mahkûmu Jean Valjean'dı.

Büyük mutluluğunda, en umulmadık anda, bunca korkunç bir sır bulmak, kumru yuvasında bir akrep bulmak gibi korkunç.

Genç adamla Cosette'in mutluluğu böyle bir komşuluğa mı yargılıydı? Bu bir oldubitti miydi? Evliliğin bitiminde böyle bir adamı kabullenmek zorunluluğu da mı vardı? Yapılacak bir şey var mıydı?

Genç adam bir kürek mahkûmuyla da mı evliydi?

İnsan ne denli ışık ve sevinçle sarılı olursa olsun, hayatın en renkli anlarında bulunsun, mutlu bir aşka böylesi bir gölgenin düşmesi bile sarhoşluk uyandırır, bir Yarı-ilah'ın bile yengisini gölgeler.

Böyle hallerde sürekli olduğu gibi, Marius, kendi kendine de sitemler ediyordu. O da bir şey sezmemiş, dikkatsiz davranmamış mıydı? Öylece salmıştı kendisini. Evet, Cosette'le evlenmesiyle bitimlenen bu aşk serüvenine gözü kapalı girmemiş miydi? Evet, bunu kabul ediyordu. Aslında bu her zaman böyle olmaz mı? Kendi kişiliğimize dair, zamanla edineceğimiz gözlemlerden hayatımızın bazen bizi cezalandırdığını görürüz.

Mairus, Cosette'in aşkına o kadar kapılmıştı ki, Plumet Sokağındaki o bahçedeki gece randevuları sırasında, bir kez bile genç kıza Gorbeau harabesinin şu acıklı tuzağından söz etmemişti. Oysa, yedi-sekiz hafta boyunca neredeyse her gece buluşmuşlardı.

Kurbanın ses çıkarmaması ve polisin gelmesiyle oradan tüymesi kuşku çekecek bir şey değil miydi? Nasıl olur da, Marius, ona hancının ailesinden söz açmamıştı, özellikle Eponine'le karşılaştığı o gün. Şu sırada, o zamanki sessizliğine ne çok pişman oluyordu. Fakat Marius, bunun nedenini biraz olsun anlar gibi oluyordu.

Genç kızın gözlerini nasıl kamaştırdığını, onun yanından aşktan nasıl esridiğini

düşünüyordu. Gizli bir içgüdü ona sevgilisine bu olayı anlatmamasını buyurmuş gibiydi, belki de onu üzmeye yanaşmamış, anlatıcısı ve tanığı olduğu bu hikâyede suçlayıcı istememişti. Taptığı kızın babasına dair nasıl kuşkuları olabilirdi? Hem şu birkaç hafta gözleri aydınlatan bir şimşekten başka bir şey değildi. Birbirlerini sevmek dışında bir şeye vakitleri yoktu ki. Her şeyi uzun uzun düşünüp, bu olayı ona anlatsa, hancıdan söz etse, Jean Valjean'ın da eski bir kürek mahkûmu olduğunu öğrense ne değişecekti ki? Marius mü? Cosette mi? Marius, kızdan uzaklaşacak mıydı? Onu eskisi kadar sevmeyecek miydi? Onunla evlenmeyecek miydi? Hayır. Olanlar bunları değişmeyecekti. Her şey iyi, güzeldi. Şu âşık isimli sarhoşların Tanrısı vardır. Körlük Tanrısı. Marius'ün aklı başında olsa, kendi yolunu çizerdi. Fakat aşk onun gözlerini karartmış ve körlüğe sürüklemişti. Nereye mi? Cennete.

Fakat cennetin cehennemi bir komşusu vardı. Marius'ün genç kızın babasına duyduğu soğukluk, artık dehşete dönüşmüştü. Ondan korkuyordu.

Fakat yine de bunda bir tür şaşkınlık ve merhamet de vardı.

Bu sabıkalı, bu suçlu, bir emaneti sahibine teslim etmişti. Hem de epey yüksek bir meblağı, altı yüz bin frangı. Bu emanetin sırrını başka bilen yoktu, bunun tümünü kendisine alabilirdi, ama o olduğu gibi teslim etmişti.

Kim olduğunu da açıklamıştı. Kimse onu buna zorlamamıştı ki. Onun kim olduğu biliniyorsa, sadece kendi ağzından duyan öğrenmişti. Bu itirafta salt küçümsenme riskinin yanı sıra, bir tehlike riski de vardı. Bir mahkûm için bir maske değil bir sığınaktı. O bu sığınaktan kendi arzusuyla ayrılmıştı. Sahte bir isim teminat demektir, o bu sahte ismi bile istememişti. İstese, o şu eski mahkûm, ömür boyu, tertemiz bir ailede barınabilir, saklanabilirdi. O buna da yüz çevirmişti. Fakat niye? Sadece vicdanı nedeniyle. Evet gerçeğin o şaşmaz içtenliğiyle, bunu kendisi de söylemişti ya. Er geç bu adam ne kadar sefil biri olsa bile, şu anda uyanan bir vicdandı. Uzun zamandır, iyiliğe adımlar atmış, kendisini aklamaya çalışmış olmalıydı ve haline bakılırsa şu sefil mahkûm, vicdanının tutsağıydı. Böylesine doğruluk ve iyilik işaretleri sıradan ruhlarda bulunmaz. Vicdan uyanışı bir ruh yüceliğine işaret eder.

İhtiyar adam içtendi. Bu görmezden gelinemezdi. Onun bu görünür, dokunulur, yadsınmaz içtenliği, kendisine çektirdiği acıyla ortaya çıkıyor, bilgi toplamayı gereksiz kılıyor ve adamın her sözüne hemen inanmaya zorluyordu insanı. Marius için bir durum değişikliği sadece. Mösyö Fauchelevent için ne hissetmişti: Güvensizlik. Ama adam ne veriyordu: Güven!

Delikanlı koyu düşüncelere dalıp, Jean Valjean'ın otopsisini çıkartıyordu. Alacağı hesaplıyor, borcu hesaplıyor, terazide denge kurmaya uğraşıyordu. Fakat hepsi de bir fırtınalar içindeydi. Bu adama ilişkin, kesin bir görüş edinmek isteyen ya Jean Valjean'ı kovalarken yitiriyor ya da lanetli bir sis arasında tekrar buluyordu.

Bir de, kuruşu kuruşuna teslim edilen o para, itirafın dürüstlüğü, bunlar çok iyi şeylerdi. Bu koyu bulutta bir ara oluşturuyor, bulut sonra tekrar kararıyordu.

Delikanlının anıları ne kadar bulanık olursa olsun, yine de bazı lekeler hatırlıyordu.

Hancıların inindeki tuzağın özü neydi? Neden polis gelir gelmez, adam yakınacağına, oradan sıvışmıştı? Marius bu soruya yanıt veriyordu. Çünkü bu adam eski bir suçlu, bir cezaevi firarisiydi.

Diğer soru: Bu adam, Chanvrerie Sokağındaki barikata neden gelmişti? Marius anılarında bunu da belirgince seçiyordu. Gizli mürekkeple yazılan ve ışığa tutulan bir kâğıtta okunduğu gibi bunu da okudu. Barikata gelmiş, ama orada savaşmamıştı, kimseyi öldürmemişti. O halde? Marius, bu sorunun da yanıtını buldu: Javert. Evet karşısındaki bir hayalet vermişti bu cevabı. Marius, Jean Valjean'ın o korkunç halini düşündü, polisi yakasından tutup dışarı sürmüştü ve Mondetour Sokağının arkasında bir silah patlamıştı. Demek mahkûmla polis arasında bitmez bir kin vardı. Biri ötekini huzursuz ediyordu. Jean Valjean da, yalnızca intikam almak için, barikata gelmiş, geç kalmıştı. Javert'in esir edildiğini biliyor olmalıydı. Asla bağışlamayan Korsika kan davası yeraltı dünyasına yerleşmiş ve orda kanunu eline almıştı. Bu intikamı o kadar olağan görürler ki, en iyi niyetliler için bile bu hiç de günah değildir. O kadar ki, bu iyi niyetli insanlara göre suçundan pişman olan bir katil hırsızlık açısından titizlense bile, intikam almaktan vazgeçmez, işte Jean Valjean da böyle bir güdüyle Javert'i öldürmüştü. Bundan emindi.

Son soru... Fakat bunun yanıtını Marius de bulamıyordu. Bu soru da tıpkı bir kıskaç gibi Marius'ü kavramıştı. Nasıl olmuş da Jean Valjean ile Cosette'in hayatı birleşmişti? Kaderin hangi oyunu bu çocuğu bu suçluyla birleştirmişti? Göklerde demek iki kişiyi birbirine zincirleyen kelepçeler vardı? Tanrı, melekle şeytanı birleştirmişti! Yoksunlukların pırangasında bir suç ve bir günahsızlık aynı yerde kalabildi? İnsanlığın kaderi denilen şu mahkûmlar geçidinde, iki alın karşılaşabiliyordu? Biri tertemiz, diğeri korkunç. İlki sabahın ışıklarıyla aydınlanmış, diğeri engin bir şimşekten sonsuza kararmış.

Bu sistemi kuran kimdi? Nasıl ve hangi anlaşılmaz tansık, bu ilahi küçük kızla, bu ihtiyarı aynı ömürde birleştirmişti? Kuzuyu, kurda kim emanet etmiş ve işin en garip yanı, nasıl olmuş da kurt kuzuya bağlanmıştı? Çünkü, kurt kuzuyu seviyordu, o vahşi yaratık, o zayıf varlığı sevmiş ve ona sahip çıkmıştı. Dokuz yıl boyunca melek canavara yaslanmış, ona tutunmuştu. Cosette'in çocukluk ve ergenlik yılları, hayatı kavrayabilmesi, ışığa doğru yükselmesi, sürekli bu biçimsiz özveri yardımıyla olagelmişti. Derken sorular iyice karmaşaklaşıyor, bulmaca haline geliyordu, uçurumların altında başka uçurumlar açılıyor ve Marius müthiş bir baş dönmesiyle Jean Valjean'ın mazisine eğilebiliyordu. Bu uçurum insanı ne tür biriydi?

Dünyanın yaradılışına dair o eski simgeler, ölümsüzdür. Toplumsal hayatta da böyle korundu bu. İki çeşit insan vardır; biri üstün, ikincisi aşağılık. İyi olan Habil, kötü Kabil'dir. Fakat şu sevecen Kabil, kimdi? Kendisini, dokunulmamış bir kızın sevgisine adayan, onu dinsel bir sevgiyle seven, koruyan, büyüten, eğiten bu adam, nasıl biriydi? Kendi kirini ona bulaştırmadan, tertemiz yetiştirmiş, onu masumiyetle sarmalamıştı. Bu saflığı koruyan ve ona kir bulaştırmayan bu bataklık neydi? Cosette'in eğitimini tamamlayan Jean Valjean kimdi? Bir yıldızın doğumunu, her çeşit gölge ve buluttan korumak için gayret eden «Karanlık Yüz», nasıl biriydi?

İhtiyarın sırrı buydu. Bu işlerde Tanrı'nın da eli vardı. Tanrı'nın kendince gereçleri vardır. İstediği gereci kullanır. O insanın karşısında sorumlu tutulamaz. Tanrı'nın nasıl davrandığını nasıl bilebiliriz? Jean Valjean, genç kız üzerinde çalışmış, onun ruhunu iyilikle doldurmuştu. Bu ortadaydı. Ya sonra? İşçi korkunçtu, fakat eseri başyapıt. Marius, bu yanıtları kendi kendisine veriyor ve bunların çok isabetli olduğunu da söylüyordu. Birçok yerde, kendi kendisine itiraf etmese de, Jean Valjean'ı zorlamaya cesaret bulamamıştı. Cosette'i tapar gibi seviyordu. Ona sahipti.

İhtiyar oralardan geçen bir yolcuydu. Bunu kendisi de söylemişti. Rolünü tamamlamıştı ya. Genç kızı korumak için kendisi vardı artık.

Gök mavisinde Cosette benzerini, erkeğini bulmuştu.

Kanat açıp göklerde uçuşan Cosette bir kelebek gibi, o boş kozasını bırakıyordu.

Delikanlının aklını karıştıran düşüncelerde, ne yaparsa yapsın sürekli aynı noktaya dönüyordu. Jean Valjean ona korkuyla geri dönüyordu, kutsal bir korku denebilirdi buna. Çünkü değindiğimiz gibi, o bu adamda «İlahi bir kıvılcımın» yanıp söndüğünü biliyordu. Fakat bu konuda ne düşünürse düşünsün, istediği kadar hafifletici nedenler bulsun, er geç, aynı şeyle karşılaşıyordu. Adam bir mahkûmdu. Bir forsa, yani hiyerarşide yeri olmayacak biri.

İnsanların en adisinden sonra gelir onlar.

Bu tür düşünceleri olan Marius için, Jean Valjean şekilsiz ve iğrençti. Korkunç bir forsaydı. Bu deyim delikanlının kulaklarında bir «Adalet» yargısı borusu gibi öttü. Bundan dolayı Jean Valjean konusunu yeterince düşündükten sonra, son tavrı başını çevirmek oldu.

Şunu da eklemeli ve özellikle vurgulamalıyız ki, Jean Valjean'a sorular soran Marius, ona çok önemli birkaç soruyu sormaya çekinmişti.

Bunları düşünemediğinden değil, sormaya cesaret edemediğinden, vereceği yanıtlardan korktuğu için yapmamıştı: «Barikat? Javert?» bir de şu Jondrette işi vardı? Kim bilir bunlara ne korkunç karşılıklar alırdı. Jean Valjean'ın önünde gerilemeyeceğini biliyordu. Belki de sorup pişman da olabilirdi, bu yüzden çekinmişti.

Hepimiz böylesi olaylar görmüşüzdür. Bazı hallerde bir soru sorup da cevap almamak için kulak tıkadığımız anlar vardır değil mi?

Sevenler böyle davranır. Hayatın vazgeçemeyeceğimiz bir parçasının karıştığı hallerde fazla soru sormak iyi bir şey sayılmaz. Jean Valjean'ın çaresizlik yüklü açıklamalarından korkunç bir gerçek de çıkabilirdi! Kim bilir belki de bu tekinsiz gölge Cosette'e de sıçramış olabilirdi? Belki de şu meleğin bembeyaz alnına bu cehennemden bir leke sıçramıştı! Bir şimşekle oluşan bir leke... Bu bağların acıları o kadar şiddetlidir ki, masumiyet bile renkli ışıkların anlaşılmaz yasasından dolayı istemeden cinayete alet olur. En lekesiz alınlar bile, bu korkunç yakınlığın yansımasını sonsuza taşırlar. Haklı ya da haksız, Marius de bundan korkuyordu. Aşk coşkusuyla aklı başından gitmiş halde Cosette'i kollarından kaçırıyor, Jean Valjean hakkında susuyordu.

Canlı ve müthiş bir geceden çıkıp gelmişti o. Bu gecenin derinliklerine inmeye kim kalkışabilir? Kim dibi arayabilirdi? Gölgeye soru sormak korkutur. Kim bilir nasıl bir karşılık verecek? Bundan sonra da insanın bütün hayatı kararabilir.

işte böyle bir ruh halinde olan Marius için, Jean Valjean'ın bundan sonra Cosette'le herhangi bir ilişkisi olabileceğini düşünmek ürkütücüydü. Neden sert davranmıştı? Kendisine korkunç gelen soruları sormadığı için pişmandı.

Epey uysal, iyi davranmıştı, çok zayıf davranmıştı. İşte bu nedenle, korkunç bir taviz vermeye sürüklenmişti ya. Adama acımıştı. Jean Valjean'ı hayatlarından silip atmaları gerekirdi. Jean Valjean «Ateş Payı»ydı. Ona öyle davranmalıydı. O adamı bir daha evine sokmaması gerekirdi. Marius kendi kendine kızdı. Onu körleştiren, sağırlaştıran ve sürükleyen o duygular anaforunda sürüklendiği için kendi kendisine lanetler etti.

Ne yapacaktı? O adamın ziyaretleri ona epey dokunuyordu. Onun evinde ne işi vardı? Oraya ne diye gelsindi?

Birden yine şaşıyor, aklını iyice karıştırmaktan çekiniyordu. Söz vermişti. Evet fakat bu sözü vermeye gönülsüzce sürüklenmişti. Adam ondan söz almıştı, insan sözünü tutmalı, bir forsaya bile verilse. Sözünde durmak zorundaydı, fakat onun asıl görevi Cosette'e karşı onu korumak değil miydi? Özetle, Marius isimlendiremediği bir iğrenmeye tutulmuştu, buna isyan ediyordu.

Delikanlı bu düşünceler içinde derin bir krize yakalandı. Habire düşünüyor, kesin bir yere gidemiyordu. Bunları Cosette'den gizlemesi hiç kolay olmadı. Fakat aşk sanattır; bunu başardı.

Hiç sezdirmeden genç kıza sorular sordu. Bir kumru gibi beyaz ve saf kızcağız hemen (Bir şeyden kuşkulanmıyordu ki), ona çocukluğundan ve ilkgençlik yıllarından söz etti. Marius, onun bu sözleriyle bir sonuca vardı. Bir insan ne kadar iyi, ne kadar baba, ne kadar şefkatli ve saygın olursa olsun; bu mahkûm, Cosette'e kusursuz bir babalık etmişti. Onun bu konuda kusursuz davrandığına emin oldu. Marius, tahminlerinde yanılmamıştı. O ısırgan, zambağı sevip kollamıştı.

SEKİZİNCİ KİTAP KARARAN UFUKLAR

1 ALT KAT

Sonraki sabah, karanlık çökerken Jean Valjean, Gillenormand evinin sokak kapısını çaldı. Basque onu içeri aldı. Ev sahibi uşağına bazen şöyle bir buyruk verir, «Mösyö bilmem kim geldiğinde, onu içeri alın.»

Basque Jean Valjean'ın eve girmesini beklemeden sordu:

«Baron size sormamı istedi, aşağıda mı kalmak istersiniz, yukarı mı çıkmak istersiniz?»

İhtiyar:

«Aşağıda.»

Basque saygılı bir tavırla, basık tavanlı oda kapısını açıp:

«Geldiğinizi haber vereyim,» dedi.

İhtiyarın girdiği oda alçak tavanlı, nemli, mahzen niyetine kullanılan bir yerdi. Sokaktan ışık alırdı, yerleri kırmızı tuğla döşeli, demir parmaklıklı pencereli bir yerdi.

Buraya süpürgenin girmediği hemen anlaşılıyordu. Toz, burada sakin ve rahattı. Örümceklere azap çektirilmiyordu burada, çünkü ölü sineklerle bezeli kapkara bir ağ pencerelerden birini örtmüştü. Dar ve alçak odanın bir köşesinde, boş şişeler vardı. Açık sarı sıvalı duvarda yer yer yarıklar görünüyordu. Dipte siyah boyalı tahtadan, kenarları dar bir ocak vardı; ateş yakılmıştı. Bunu fark eden Jean Valjean, onu buraya almaya önceden hazırlandıklarını anladı. Herhalde, onun «aşağı kat olsun» demesi bekleniliyordu. Ocağın iki yanına, birer koltuk konulmuştu. Koltukların önünde, epey eski bir kilim vardı, halı yerine. Yatak önlerine serilen bu kilim o kadar eskiydi ki, ilmikleri sayılıyordu. Odada şömineden yayılanla, pencereden giren dışında ışık yoktu.

Jean Valjean yorgundu, günlerdir aç ve uykusuzdu. Uyuyamadığı gibi, ağzına sudan başka bir şey koymamıştı. Koltuklardan birine yığılır gibi oturdu. Derken kapı açıldı, Basque tekrar göründü ve ocak tahtasının üstüne bir mum bıraktı, sonra tekrar çıktı. Jean Valjean, başı önünde çenesi göğsünde, adamın girdiğini bile fark etmemişti. Onu görmediği gibi, odaya getirdiği mumu da.

Sonra, olduğu yerde sıçradı. Cosette onun arkasındaydı.

Onun girdiğini de görmemiş, fakat hissetmişti. Başını çevirdi onu izlemeye başladı. Kız tapılası bir güzellikteydi. Fakat Jean Valjean'ın baktığı onun güzelliği değil, ruhuydu.

Genç kız:

«Baba inanılır gibi değil! Aslında farklı huyların olduğunu bilirim, ama şaşkınım. Marius, bana benimle bu odada görüşmek için üstelediğinizi söyledi.»

«Evet, öyle istedim.»

«Ben de bunu bekliyordum. Kendinizi kollayın, sizinle tartışmaya kararlıyım. Size bir oyun oynayacağım. En baştan başlayalım, baba sarılın bana.»

Pembe yanağını uzattı adama.

İhtiyar kımıltısızdı.

«Kımıldamadığınızın farkındayım, bu da kabahatli olduğunuzun işareti. Ama önemi yok, bu seferlik affediyorum. İsa bile: ‘diğer yanağınızı uzatın’ demiş. İşte yüzüm.»

Sahiden diğer yanağını uzattı.

İhtiyar oralı bile olmadı. Durduğu yere çivili gibiydi.

Genç kız:

«İş kötü,» dedi. «Böyle olmaz. Size ne yaptım ben? Bunu hakaret sayıyorum. Bana bir özür borçlusunuz. Akşam yemeğini beraber yiyoruz.»

«Ben yemeğimi yedim.»

«Olamaz. Mösyö Gillenormand'a söyleyeceğim, size kızsın. Aslında dedelerin görevi babalara kızmaktır. Haydi nazlanmayın, hemen benimle yukarı çıkın.»

«Hayır!»

Cosette o an, bir yenildiğini anlayıp, emretmeyi bıraktı ve soru yağmuruna tuttu:

«Beni görmek için evin en kötü odasını niye seçtiniz? Burası berbat bir yer.»

«Bilirsin...»

İhtiyar sustu ve sözünü düzeltmek istedi:

«Bilirsiniz, ben herkese benzemem, kaprislerim vardır.» Genç kız küçük ellerini birbirine çarptı:

«Bu da nesi? Bunların ne anlamı var? Neler oluyor?» İhtiyar arada kullandığı o kederli gülümseyişlerden biriyle: «İstediğinizi oldunuz,» dedi.

«Evet fakat sizin için değil, baba...»

«Bana bir daha asla baba, demeyin.»

«Anlamadım?»

«Beni Mösyö Jean diye çağırın, isterseniz Jean da diyebilirsiniz.»

«Siz babam değilseniz, ben de Cosette değilim. Mösyö Jean da ne demek? Yüce Tanrım, bunlar inanılmaz, ama neler oldu. Baba gözlerimin içine bakın. Bizimle de kalmak istemiyorsunuz, size ayırdığım odayı da istemiyorsunuz. Size ne yaptım? Bir kabahat mı işledim?»

«Hayır...»

«Öyleyse?»

«Her şey eskisi gibi.»

«İsminizi niye değiştiriyorsunuz?»

«Siz değiştirdiniz ama.»

Yine o acıklı gülümseyişiyle ekledi:

«Siz Madam Pontmercy olduğunuza göre, ben Mösyö Jean niye olmayayım?»

«Anlamadım, bunlar epey saçma. Kocamdan sizi Mösyö Jean diye çağırma iznini isteyeceğim, dilerim buna izin vermez. Beni epeyce üzüyorsunuz. Kaprisleriniz olabilir, peki. Ama şu Cosette'ciğinize bu kadar üzüntüyü niye çektiriyorsunuz. Buna hakkınız yok. Bu çok fena. Sizin gibi birinin kötü olma hakkı olamaz.»

İhtiyar bunu yanıtlamadı.

Genç kadın onun ellerini tuttu ve yüzünün düzeyine kaldırıp, kendi çenesinin altında bastırarak yüzünü sürdü ki, bu da epey derin bir sevgi işaretidir.

«Ah!» diye inledi, «ne olur eskisi gibi iyi davranın bana. Ne demek istediğimi anladınız, kesinlikle. İyi demekle, bana içten olun, gelin burada bizimle kalın, o güzel küçük gezintilerimize başlayalım. Buradaki bahçede de tıpkı Plumet Sokağındaki gibi güzel kuşlar var. Şu Silahlı Adam izbesindeki evi bırakın, sır yüklü tavırlarla beni bulmaca çözmeye mahkûm etmeyin. Herkes gibi yapın, bizimle yemeğe oturun, öğle ve akşam yemeklerini bizimle yiyin. Benim babam olun, eski günlerde olduğu gibi...»

Adam ellerini onun ellerinden kurtardı:

«Artık babaya ihtiyacınız yok,» dedi. «Bir kocanız var.»

Cosette hışımla:

«Babaya ihtiyacım yok mu? Bunlar mantıklı şeyler değil. Sağduyuya ters sözler. Size ne oldu böyle? Ne diyeceğimi bilemiyorum.»

Jean Valjean sanki düşmemek için tutunacak yer arayan birinin çaresizliğiyle:

«Şu anda hizmetçi kadın yanımızda olsa, benim kimselere benzemeyen tuhaf biri olduğumu söylerdi. Her zaman, kendimce davranışlarımın olduğunu söylerdi. Ben her zaman kendime kapanmayı sevdim.»

«Evet fakat burası soğuk, hem de fazla ışık da yok. Bir de

Mösyö Jean olmak istemeniz var, bana 'siz' demenizi istemiyorum.»

Jean Valjean buna farklı bir yanıt verdi:

«Demin buraya gelirken, Saint-Louis Sokağında epey hoşuma giden bir şey gördüm. Alımlı bir kadın olsam, bunu kendime hediye ederdim. Çok kusursuz bir tuvalet masası, modern biçimli, galiba gül ağacı dediğiniz bir tahtadan yapılma, üstü de sedef. Güzel ve büyük bir aynası da var. Çekmeceleri. Çok şık.»

Dişlerini sıkıp, dudaklarını aralayarak, Jean Valjean'ın yüzüne bir soluk üfledi

sevimlice. Bir kediyi taklit eden bir güzellik perisi gibiydi.

Yakınmaya başladı:

«Öfkeden deliriyorum. Dünden beri hepiniz beni öfkelendirmek için yarışır gibisiniz. Çok kızıyor, bir şey anlamıyorum. Siz beni Marius'e karşı korumuyorsunuz. Marius, beni size karşı desteklemiyor. Yetim gibi bir başıma kaldım. Çok güzel bir oda döşüyorum. Fırsatım olsa içine Tanrı'yı bile koyabilirim. Oda benim başıma kalıyor. Kiracım beni yolda bırakıyor. Nicolette'ye nefis bir akşam yemeği ısmarlıyorum, siz istemiyorsunuz. Madam, diyorlar bana. Bu da az gibi, Fauchelevent Babam kendisine Mösyö Jean demem için üsteliyor ve onunla küflü, karanlık bir mahzende buluşmamı istiyor. Duvarlarda küf sakallarının sarktığı kristaller yerine, boş şişelerin durduğu, perde yerine, örümcek ağlarıyla dolu oda. Peki, kimseye benzemiyorsunuz, tuhafsınız, ama en azından, bu kaprislere hemen başlamasaydınız. Yeni evlilere bir mutluluk zamanı vermeli. Demek şu mide bulandırıcı, Silahlı Adam Sokağında epey mesut olacaksınız, ama ben orada epeyce mutsuz oldum. Beni üzüyorsunuz.»

Birden ciddileşip, ona aksice baktı:

«Yoksa mutlu olduğum için mi öfkelisiniz?»

Saflık bazen bilinçsiz halde, derin ve etkileyici olmayı başarır. Pontmercy için sıradan olan bu soru, Jean Valjean için epeyce derindi.

Genç kız tırmalamak istemişti, fakat parçalıyordu.

İhtiyarın rengi iyice attı. Bir süre sessizce bekledi.

Sonra epey etkili bir sesle ve kendi kendisine konuşur gibi:

«Senin mutluluğun hayat gayemdi. Artık Tanrı çıkış kâğıdımı imzalayabilir. Cosette sen mutlusun ya, benim de işim tamam!»

Genç kız haykırdı:

«Oh, hele şükür bana 'sen' dediniz!» ve birden adamın boynuna sarıldı.

İhtiyar, heyecanla bağrına bastı. Sanki ona tekrar sahip olur gibiydi.

Genç kız:

«Teşekkür ederim, babacığım,» dedi.

Derken ihtiyar, durumun giderek daha ağırlaşacağını anlamış gibi, genç kadının kollarından kurtardı kendisini ve şapkasını aldı.

Cosette şaşkın:

«Ne oldu?» diye sordu.

Beriki:

«Sizden ayrılıyorum, sizi yukarıda bekliyorlar.»

Kapıda şunları söyledi:

«Bir an kendimi unutup ‘sen’ dedim, kocanıza söyleyin bunu; yinelemem. Özür dilerim.»

Bu sır yüklü vedanın ardından, Jean Valjean gitti. Cosette hayret içinde, ardı sıra bakakalmıştı.

2 GEÇMİŞE ATILAN ADIMLAR

Ertesi gün aynı vakitte geldi.

Cosette ona bir şey sormadı, şaşkın görünmedi, soğuktan söz etmedi, salondan konuşmadı. Ona baba demedi, fakat «Mösyö Jean» diye de seslenmedi. Kendisine siz denmesine karşı çıkmadı, «Madam» denmesine de, fakat onda bir sevinç eksilmesi olmuş gibiydi. Uygun olsa ona üzüntülü denebilirdi.

Marius’le konuşması sonunda sevilen erkek istediğini ona söylemiş olmalıydı, bir şey anlatmadan, yine de o sevdiği kadının merakını gidermişti. Sevgililerin merakı aşktan öteye değildir.

O aşağı kattaki oda da bir tür süs gibiydi. Basque boş şişeleri alıp atmış, Nicolette, pencerelerdeki örümcek ağlarını almıştı.

Daha sonraki günlerde, neredeyse aynı vakitlerde Jean Valjean oraya geldi. Her gün uğradı, Marius'ün sözlerini harfiyen uygulamak onun da işine gelmişti. Jean Valjean’ın geldiği vakitlerde, Marius bir iş bulup dışarı çıkardı. Evdekiler tuhaf biri olan Mösyö Fauchelevent gibilere alışıktı. Bunda hizmetçi kadının epey yardımcı olmuştu «Mösyö böyle davranır, tuhaf biri» demişti. Gillenormand Dede de ise:

«Enteresan biri!»

Bununla her şeyi ifade etmiş oldu, aslında doksanını geçen biri için yeni bir arkadaşlık kurmak hiç de kolay değildir. Yeni arkadaşa yer yoktur. Mösyö Fauchelevent, Mösyö Tranchelevent, Gillenormand Baba, bu efendiden kurtulduğundan epey memnundu.

«Böyle enteresan adamlar öyle akla ters şeyler yaptıklarına sık rastlanır. Gereksiz yere, öyle olmayacak davranışlarda bulunurlar ki, içinden çıkamazsınız. Hiç unutmam, gençliğimde bir aristokrat vardı. Canaples Markisi, adam bir saray aldı, fakat çatı katında yattı. Bu da bazılarının şaşırtıcı halleridir.»

Kimse biçare adamın davranışının nedenlerini düşünmedi.

Hindistan’da böyle su birikintileri vardır. Hava rüzgârsız olduğu halde, su her zaman ürpertilidir. Yüzeyde nedensiz görünen bu anafora hayretle bakarlar, kimse suyun dibinde sürüklenen o canavarı görmez. Çoğu insanda böyle gizli bir canavar, besledikleri ejderha vardır Gecelerini renkleyen bir çaresizlik. Adamın biri tıpkı bir diğerine benzer, gider gelir, onun içindeki o müthiş acıyı, içini kemiren o bin dişli parazitten kimse kuşkulanmaz. Sonra adam ölüp gider bu dertten. Bu adamın bir uçurum olduğunu da bilmezler, o durağan fakat derindir. Kimi zaman, kimsenin anlamadığı bir bulanıklık suyu dalgalandırır. Sır yüklü kırışık kıvrımlar yaratır, sonra silinir ve tekrar görünür,

havada bir su kabartısı belirir ve patlar. Bu, diplerde yaşayan o meçhul hayvanın solumasıdır.

Herkesten farklı tavırlar, diğerlerinin gittiği vakitlerde gelmek, diğerleri kendilerini gösterdikleri anda, kaybolmak. Neredeyse her fırsatta o duvar renkli örtüye bürünüp tenha yolu seçmek, sohbete katılmamak, kalabalıklarda, eğlenceden kaçmak, varsıl görünmekle beraber, epey yalın bir hayat sürmek, çok zengin olmakla birlikte, anahtarla dolaşmak, kapıcıdan mum alıp, odaya yalnız çıkmak.

İşte tüm bu zararsız görüntüler, çoğu zaman dipteki korkunç bir canavarın varlığından kaynaklanır.

Birkaç hafta bu halde geçti. Cosette, farklı bir hayata başlamıştı. Evlilikten kaynaklanan, yeni tanıdıklar, ziyaretler, ev işlerini denetlemek, davetler, vb. Cosette'in zevkleri o kadar masraflı sayılmazdı, bunlar tek bir yere odaklanırdı. Marius'le beraber olmak, onunla sokağa çıkmak, onunla evde kalmak, bunlar onun hayatının en yoğun işleriydi. Onlar için, kol kola sokağa çıkabilmek, ele güne gezip kimseden gizlenmeden aşklarını göstermek, en büyük hazlardandı. Cosette'in bir sıkıntısı oldu. Nicolette'yle geçinemeyen hizmetçi bir gün çekip gitti. Şu iki kocamış kızın anlaşmaları mümkün olamamıştı. Dedenin sağlığı iyiydi. Marius sağda solda birkaç dava almıştı. Gillenormand Teyze, kendi halinde hayatını sürdürüyordu. Jean Valjean her akşam uğruyordu.

O teklifsizliğin yok olması, Madam, Mösyö Jean, bütün bunları onu epeyce değiştirmişti Cosette artık onu tanıyamıyor gibiydi. Kızı, kendisinden uzaklaştırmak girişimlerinde başarıya ulaşıyordu. Cosette giderek daha az neşeli ve daha az sevgili tavırlar alıyordu. Cosette şöyle dedi bir gün:

«Babamdınız, ansızın babam olmaktan çıktınız, amcam oldunuz, amca olmaktan da vazgeçtiniz. Mösyö Fauchelevent oldunuz. Sonra isminiz Jean oldu, bütün bunlar ne anlama geliyor? Bu sırlardan hoşlanmıyorum. Ne kadar iyi kalpli olduğunuzu bilmesem sizden korkardım.»

Genç kız, oturduğu yere yakın Silahlı Adam Sokağından ayrılmayı bir türlü istemiyordu ihtiyar.

Önceleri onun yanında sadece birkaç dakika kalıp gidiyordu.

Sonra giderek ziyaretlerinin süresini çoğaltmaya başladı. Sanki günlerin uzamalarından faydalanıyordu. Daha erken geliyor, daha geç çıkıyordu.

Cosette, bir gün, ağzından kaçırıp ona «Babacığım» dedi, Jean Valjean'ın ihtiyar yüzünü bir sevinç kapladı. Hemen onu azarladı:

«Mösyö Jean, de!»

Cosette şakrak bir kahkahayla:

«Tabii ya unutmuşum,» dedi, «Mösyö Jean.»

«Tamam,» dedi adam. Gözyaşlarını göstermemek için arkasını döndü.

3 AŞK BAHÇESİNİ UNUTMUYORLAR

Bu sondu. Bundan sonra, koyu bir karanlık. Bir daha, ne candan bir davranış, ne de öpüşle geçen bir selamlama, ne de şu «babacığım» sözü gibi hoş bir çağrı. Jean Valjean yalnızca kendi arzusuyla bütün mutluluklarını uzaklaştırmıştı. Cosette'i, bir günde iyice yitirdiği az gibi, bunu izleyen günlerde parça parça kaybediyordu.

Göz karanlığa alışır. Neredeyse her gün Cosette'i bir kez görmek bile yetiyordu. Onun yanına oturuyor, izliyor, ya da zaman zaman ona eski günlerden, çocukluğundan, manastırdan, orada yaşadıklarından söz ediyordu.

Bir akşam üstü, henüz sıcak nisan ayının ilk günlerinden biriydi. Güneşin en hoş olduğu vakit, Marius'le Cosette'in pencerelerini açtıklarında, bahçelerde uyanışın coşkusu vardı. Akdiken çiçeklenmek üzereydi, tomurcukları patlamıştı, şebboylar paha biçilmez taşlar gibi rengârenk eski duvarlara yayılmışlardı, taş çatlaklarında pembe aslanağızlarının goncaları görünüyordu. Taze otlar arasında, koyungözü isimli güzel papatyalar, sarı sarı açmışlardı, düğünçiçekleri sarı başlarını rüzgârda dalgalandırıyordu. Kelebekler yeni yeni uçmaya başlamıştı. Bitimsiz düğünün müzisyeni olan rüzgâr, eski şairleri «Baharın gelişi» adı verilen eski senfoninin notalarını ağaçlarda deniyordu. Genç sevgililer bunlarla esrimiş gibiydi. Marius Cosette'e:

«Plumet Sokağındaki bahçemizi göreceğiz demiştik, unutmayalım bunu.»

Kırlangıçlar gibi ilkyaza uçuştular. Plumet Sokağındaki bahçe, onlara bir sabah manzarası sunuyordu. Bahçeye ve eve döndüler, orada birbirlerini tekrar bulup saatleri unuttular. Akşam Jean Valjean alışkın olduğu vakitte geldiğinde, Basque:

«Madam, Baronla çıktı. Daha dönmediler,» dedi.

Sessizce oturdu ve bir saat bekledi. Cosette dönmedi. Jean Valjean üzgün halde evine döndü.

Genç kız bir gün önceki gezintiye o kadar sevinmişti ki, «mazinin bir gününü yaşamaktan» esrimişti. Ertesi gün başka bir şey konuşmadı. Jean Valjean'ı bir akşam önce görmediğini bile unutmuştu.

İhtiyar sordu:

«Oraya nasıl gittiniz?»

«Yürüyerek.»

«Nasıl döndünüz?»

«Kiralık arabayla.»

Ne zamandır, Jean Valjean yeni evlilerin epey sınırlı bir hayatları olduğunun ayrımındaydı. Bu onu epey tedirgin ediyordu. Marius sıkı bir disiplinle yaşıyordu. Adamcağız bir soru soracak cesareti buldu:

«Neden bir araba almıyorsunuz? Güzel bir kupa arabası ayda size sadece beş yüz franka gelir. Paranız var.»

Genç kız:

«Bilemiyorum,» dedi.

İhtiyar:

«Bak hizmetçi işi vardı. O gitti, neden onun yerine birini bulmadınız?»

«Nicolette yetiyor.»

«Evet ama, özel bir oda hizmetçisi gerek.»

«Marius giyinmeme yardım ediyor, yetmez mi?»

«Sizin ait bir eviniz, uşaklarınız, hizmetçileriniz olmalı, bir de güzel bir araba. Operada bir locanız da. Hiçbir şey sizin için fazla değildir. Neden paralarınızı harcamazsınız ki? Servetin mutluluğa etkisi vardır.»

Genç kız buna da yanıt vermedi.

İhtiyar ziyaretini uzatmak ve vakti unutturmak istediğinde, genç kadını oyalamak için Marius'ü övüyordu. Onu alımlı, asil, cesur, esprili, iyi konuşur, cesur buluyordu. Cosette de bire bin ekleyip, ona katılıyordu. Şu altı harfli isme ciltler sığardı. Böylece, Jean Valjean, daha uzun oturabiliyordu. Bu da yarasına biraz pansuman oluyordu. Basque kaç kez gelip, Mösyö Gillenormand'ın Madam'ı yemek salonunda beklediklerini söylemişti. Hatta bazı akşamlar Basque iki kez üst üste aşağı inip:

«Barones, Mösyö Gillenormand yemeğin hazır olduğunu söylemem için yolladı,» demişti.

Böyle akşamlarda Jean Valjean epey dalgınca dönerdi evine.

Delikanlının aklında çizilen o kozada hakikat payı var mıydı?

ihtiyar, kozadan çıkan kelebeği sürekli tedirgin edecek bir koza mı yapıyordu?

Bir akşam, her zamankinden daha uzun kaldı. Ertesi gün geldiğinde ocakta ateş yanmadığını gördü. «Vay canına» diye düşündü, «ocağı yakmamışlar.» Ve sonra kendi kendisine bunu açıkladı: «Evet, ama bu çok sıradan bir şey, nisandayız, soğuklar yok.»

Genç kız yeni gelmişti ki bağırdı:

«Aman Tanrım, burası ne de soğuk!»

«Hayır,» dedi Jean Valjean.

«Yoksa ocağı yakmaması için Basque'ye siz mi emir verdiniz?»

«Evet, mayısa giriyoruz.»

«Evet ama bu mahzende haziranda bile ocak yanar. Yıl boyu burası ısıtılmalı, o kadar nemli ki.»

«Ateşin gerekmeyeceğini düşünmüştüm.»

Genç kız:

«İnanılır gibi değil, yine o tuhaf fikirlerinizden biri,» dedi.

Ertesi akşam ocak yakılmıştı, fakat bu kez de koltuklar, odanın önüne, kapıya yakın konmuştu. Jean Valjean, «Bu da ne demek?» diye düşündü.

Koltukları aldı, eski yerlerine taşıdı. Ocağın önüne.

Tekrar yakılan şömine ona cesaret vermişti. Konuşmayı her zamankinden daha da uzun tuttu. Tam gitmek için hazırlanıyordu ki, Cosette, onu durdurdu:

«Dün Marius bana çok tuhaf bir şey sordu.»

«Nasıl?»

«Cosette, ikimizin otuz bin franklık geliri var. Bunun yirmi yedi bin frankı senin, dedem de bana yılda üç bin veriyor. 'Evet' dedim, 'bu otuz bin frank eder.' Sordu: 'sadece üç bin frankla yaşayabilir misin?' evet dedim, 'hiç para olmasın, sen varsın ya' ve şunu da sordum: 'bana neden bunu soruyorsun?', 'öylesine' dedi, 'bilmek istedim.'»

İhtiyar buna verecek yanıt bulmadı. Cosette herhalde, ondan bir açıklama istiyordu, ama kederli bir sessizlikle bekledi. Silahlı Adam Sokağına geldiğinde o kadar afallamıştı ki, kendi evi yerine yandaki evin kapısından girdi, ama iki kat merdiven çıktıktan sonra, aldandığını anlayıp döndü.

Aklı allak bullaktı. Şurası kesindi, Marius bu paranın bir hırsızlıktan geldiğine inanmış olmalıydı; bu nedenle dokunmak istemiyordu. Bu servetin dürüstçe olmadığını Jean Valjean'dan gelen bir paranın mutlaka kirli olduğuna karar vermiş olabilirdi. Bu kirli paraya ilişmekten çekiniyordu, onu kullanmaktansa geçim darlığıyla hayat sürdürmeyi seçiyordu.

Bu da az gibi Jean Valjean, artık akşam ziyaretlerini de pek istenmediğini sezmişti. Kovulmasına az kalmıştı.

Ertesi akşam o mahzen gibi odaya girince gözlerine inanamadı.

Koltuklar yoktu, oturacak tek bir şey bırakmamışlardı. Cosette girer girmez bağırdı:

«Bu da ne, koltuklar yok. Koltuklar nerede?»

İhtiyar:

«Koltuklar konmamış,» dedi.

«İnanılır gibi değil!»

İhtiyar:

«Basque'ye kaldırması için ben buyruk verdim.»

«Neden?»

«Bugün fazla vaktim yok, uzun kalmayacağım.»

«Bu, ayakta beklemek için neden değil.»

«Anladığım kadarıyla Basque bu koltukları salona almak istiyordu.»

«Neden?»

«Bu akşam misafirleriniz gelmiyor mu?»

«Hayır, kimseyi beklemiyoruz.»

İhtiyar konuşmadı.

Genç kız omuzlarını kaldırdı.

«İnanılır gibi değil! O kadar tuhaf şeyler yapıyorsunuz ki? Geçen gün ocağı yaktırmadınız, bugün koltukları kaldırttınız!» İhtiyar solur gibi:

«Hoşça kal.»

«Hoşça kal Cosette,» demedi, ama bu kez «Hoşça kal Madam» da demedi.

Tükenmiş gibi çıktı.

Bu kez emindi.

Ertesi gün gelmedi. Cosette, bunu geceleyin düşündü.

«Vay canına,» diye söylendi, «Jean gelmedi.»

Kalbini bir şey sıkar gibi oldu, fakat Marius'ün sarılmasıyla bunu da unuttu.

İhtiyar ertesi gün de yoktu.

Genç kız farkında bile olmadı. Akşam saatlerini keyifli geçirdi. Her zamanki gibi rahat uyudu. O kadar mutluydu ki. Mösyö Jean'ın evine Nicolette'yi yolladı, onun hasta olup olmadığını sordurmak için. Nicolette hemen sonra geldi. Mösyö Jean, hasta değildi, bazı işleri vardı. Bir süre sonra gelirdi, en kısa zamanda. Zaten epey yakında bir yolculuğa çıkacaktı.

Kendisini düşünmemelerini, merak etmemelerini söylüyordu.

Nicolette adamın evine geldiğinde, hanımının sözlerini Mösyö Jean'a iletmişti:

«Madam dün akşam niye gelmediğinizi merak etti?»

İhtiyar uysalca:

«İki akşamdır gelmiyorum,» dedi.

Fakat onun bu yorumu hizmetçiyi ilgilendirmedi, bundan söz etmedi.

4 TÜKENİŞ

1833'ün ilkbaharının son aylarında ve aynı yılın yazının ilk günlerinde, Marais Mahallesinden geçenler, esnaf ve kapı önlerinde ortalığa bakan işsiz güçsüzler, tertemiz siyahlar giymiş ihtiyar bir adam görürlerdi. Bu adam neredeyse her akşam, gün batımında Silahlı Adam Sokağından çıkar ve Balancs Manteaux Sokağına gider, Echarpe Sokağından geçip Saint-Louis Caddesine inerdi.

Orada başı önde, usulca yürürdü. Hiçbir şey görmez, duymazdı. Bakışlarını sanki kendisi için yıldızlarla kaplı gibi olan bir sokağa diker, yürümeyi sürdürürdü. Onun üsteleyerek baktığı köşe, Calvaire Kızlarının sokak köşesiydi. Buraya yaklaştıkça bakışları parlar gibi olurdu, gizli bir ışık gözbebeklerini büyütürdü. Görmediği biriyle konuşur gibi dudaklarını oynatır, gülümser ve alabildiğince usulca, ağır ağır giderdi.

Oraya varmak istemesine rağmen, yaklaşmaya korkar gibiydi. Adımları o kadar ağırdı ki, yürümüyor gibi olurdu. Başının titremesi ve gözlerindeki sabit bakış kutbu arayan bir pusula ibresi gibiydi. Yolu ne kadar uzatmak isterse istesin yine de, varması gerekiyordu. Calvaire Kızları Sokağına geldiğinde durur ve köşedeki en son evin köşesinde durup başını uzatırdı. Titrediği görülürdü bu anlarda. Bu sokağa uzun uzun bakardı ve onun bu acıklı bakışında, olanaksızlığın göz kamaşmasıyla örtülü bir cennetin yansıması görülürdü. Daha sonra, gözlerine biriken gözyaşları büyüyüp yanağından düşerdi. Bazen, dudaklarının hemen üstünde dururdu. Yaşlı adam, bu gözyaşının kekre tadını duyardı. Donakalmış gibi, birkaç dakika öylece kalır, sonra aynı yoldan giderdi, aynı yavaşlıkla, uzaklaştıkça gözlerinin güçsüzleştiği anlaşılırdı.

Aynı adam, Calvaire Kızları Sokağının köşesine değin yaklaşmaktan birden vazgeçti. Saint-Louis Caddesinin ortasında durmaya başladı, zaman zaman daha uzak, zaman zaman daha yakın. Birinde, Culture Sokağını izlemeye başladı. Sonra çaresiz bir sessizlikle, başını salladı ve geldiği gibi döndü.

Epey sonraları Saint-Louis Caddesine değin de yaklaşmadı. Pavée Sokağına geliyor ve başını sallayıp daha uzağa gitmeye cesareti yokmuş gibi geri dönüyordu. Sonra, Trouis Pavillons Sokağını bile geçmedi, Blancs Manteaux'ya dek uzandı. Sanki kurulması unutulan saatin sarkacı iyice durmadan önce, giderek yavaşlıyordu.

Neredeyse her gün gibi aynı vakitte evinden çıkıyor, aynı yolu yürüyor, ama tamamlamıyordu. Ayrımında bile olmadan her gün bu yolu da azaltıyordu. O kederli yüzü «Ne anlamı var?» dercesine bir ifade almıştı.

Gözlerinin feri sönmüştü, parıltısı yoktu. Gözyaşı da kurumuştu. Dalgın yüzü

kupkuruydu. İhtiyarın başı ileri uzamıştı. Zaman zaman çenesi oynardı. Zayıf boynun sarkık kıvrımları içler acısıydı. Yağmurlu havalarda hiç açmadığı bir şemsiye taşırdı. Mahallenin ihtiyar kadınları onun için, «Aptal» diyorlar, çocuklar gülerek onunla eğleniyorlardı.

DOKUZUNCU KİTAP BÜYÜK ŞAFAK

1 BEDBAHT İNSANLARA ACIYALIM, MESUT İNSANLARI HOŞGÖRELİM

Mutlu olmak korkunç bir şeydir. İnsan bununla kalır, daha çoğunu istemez. Aslında hayatın sahte bir ereği olan mutluluğa sahip olmakla, yaşamın asıl ereği olması gereken ödev duygusu da bir kenara bırakılır.

Marius'ü suçlamak haksızlık olur. Bildiğimiz gibi, Marius evlenmeden önce Mösyö Fauchelevent'e bir şey sormamış ve daha sonra da ona bir şeyler sormaktan korkmuştu. Kendisini bağlayan sözden epeyce pişmandı. Çaresizliğe böyle bir taviz vermekle, güçsüz davrandığı için kendisini kaç kez ayıplamıştı. Jean Valjean'ı giderek kendi evinden uzaklaştırmayı ve Cosette'in kalbindeki anısını silmeyi başarabilmişti. Her zaman ikisinin arasına girmişti, böylece ihtiyar adam siliniyordu belleklerden, silinmekten daha da çoğu. Yok oluyordu.

Delikanlı faydalı ve doğru sandığı şeyi yaptığına emindi. Jean Valjean'a katı davranmadan fakat zaaf da göstermeden, onu usulca uzaklaştırmaya gayret etmişti. Bunun nedenlerini belirttik ve daha sonra sözünü edeceğimiz nedenler de vardı. Tesadüfen, demin baktığı bir davada Laffitte Bankasının eski bir memuruyla karşılaşmış ve istemeyerek bazı bilgiler toplamıştı. Fakat korumaya söz verdiği bu sır yüzünden ve Jean Valjean'ın belalı durumu nedeniyle bu bilgileri doğrulamaya cesaret edememişti. Şu anlarda bir vicdan sorunuyla karşılaşmıştı. Altı yüz bin franga dokunmadan onları asıl sahibine geri vermeyi kuruyordu. Bu şanslı adamı da sessizce aratmaya başlamıştı. Cosette bunlardan habersizdi, ama onu suçlamak haksızlık.

Delikanlıyla karısı arasında o kadar güçlü bir bağ vardı ki, Cosette bilinçsizce, farkında olmadan, Marius'ün istediklerini yapmayı huy edinmişti. Kocasının ona bir şeyler söylemesi gerekmiyordu. O erkeğin belirsiz ereklerinin baskısını sezip bunları uyguluyordu. Genç kadının uysallığı, Marius'ün unuttuklarını hatırlamak oluyordu. Nasıl ve neden olduğunu bilmeden, ruhu karısının ruhuyla o kadar karışmış, yoğrulmuştu ki, delikanlının içinde gölgeler, Cosette'in ruhunda da karanlıklar beliriyordu.

Fakat bu durumu daha fazla uzatmayalım, Jean Valjean hakkındaki bu unutuluş yüzeyseldi. Cosette unutkan değil, afallamıştı... Aslında, yıllar boyunca kendisine baba bildiği ihtiyara epeyce bağlıydı.

Kocasını daha fazla seviyordu, işte bu da çok eğilen bu yüreğin dengesini bozmuştu.

Genç kız bazen, ihtiyardan söz açıp onun çoktandır görünmemesine şaştığını söylerdi. O zaman, kocası onu sakinleştiriyordu:

«Sanırım buralarda değil, kendisi de bir yola gideceğini söylememiş miydi?»

Genç kız da bir süre oyalanır ve şöyle düşünürdü: «Doğru, önceleri de böyle arada bir kaybolurdu, dışarıda hiç bunca uzun kalmazdı ama.»

Nicolette'yi Silahlı Adam Sokağına bir kaç kez gönderdi, Mösyö Jean'dan haber almak için. Jean Valjean, kadına «Hayır» dedirtirdi.

Genç kız bu kadarla kaldı, daha fazlasını sormadı, onun dünyada en büyük ihtiyacı kocasıydı.

Ekleyelim ki, Marius'le Cosette de birkaç günlüğüne Paris'ten

ayrılmışlar, geziye çıkmışlardı. Marius genç karısını Vernon'a götürmüştü, babasının kabrini ziyarete.

Marius, Cosette'i Jean Valjean'dan uzak tutmayı başarmış, Cosette buna karşı çıkmamıştı.

Şunu da söylemeliyiz ki, çocukların nankörlüğü denilen şey aslında sürekli ayıplanmamalı. Aslında, bu doğanın varettiği bir şey. Bildiğiniz gibi doğa sürekli «geleceğe», önüne bakar. Doğa canlıları ikiye ayırır, gelenler ve gidenler. Gidenler karanlıklara doğrudur, gelenlerse ışığa. İşte bu nedenle yaşlılar için kaçınılmaz, gençler için da gönülsüz bir uzaklaşma olur. Önceleri epey belirsiz görünen bu ayrılık, dalların ayrılmasında olduğu gibi giderek, kendisini gösterir. Yeni filizler kökten bütünüyle ayrılmasa da, ağır ağır uzaklaşırlar. Bunun kabahati onların değildir. Gençlik zevkin olduğu yerlere, eğlencelere, parlak ışıklara koşar, aşklarda oyalanır. Kocamışlık kendi sonuna uzanır. Birbirleriyle görüşürler fakat artık o sarılmalar olmaz. Gençler, hayatın soğuduğunu hisseder, ihtiyarlar mezarın soğuğunu. Biçare çocukları suçlamayalım.

2 YAĞI AZALMAYA YÜZ TUTAN KANDİLİN TİTREMELERİ

İhtiyar, bir akşam merdivenleri indi, üç adım yürüdü, bir taşa oturdu, Gavroche'un 5 Haziran'ı 6 Haziran'a bağlayan gece oturduğu yere oturdu. Orada birkaç dakika dinlendikten sonra tekrar odasına çıktı. İşte bu sarkacın son devinimi oldu. Ertesi gün evinden çıkmadı. Daha ertesi gün de.

Kendisine basit yemekler hazırlayan, domuzyağında pişmiş biraz lahana ya da patates pişiren kadın, tepsideki dolu tabaklara baktı ve çığlık attı:

«Ah, beyefendi dün hiçbir şey yememişsiniz?»

«Yedim,» dedi beriki.

«Nasıl olur? Tabağınız dolu.»

«Evet fakat testime bakın, boşaldı.»

«Evet fakat bu yediğinizi değil, içtiğinizi gösterir.»

Jean Valjean dudak büktü:

«Sadece su içmek istedim.»

«Hararetiniz var, insan, yemeden su içerse hasta demektir.»

«Yarın yerim.»

«Yarın olmaz. Ne demek yarın? Niye bugün değil? Aman Tanrım, şu lezzetli yahniye elinizi bile sürmemişsiniz, o kadar da emek vermiştim ki!»

Jean Valjean, kadının elini tuttu, yumuşak sesiyle:

«Size söz veriyorum, yiyeceğim,» dedi.

Kadın homurdandı:

«Sizden hiç de memnun değilim.»

İhtiyar, bu iyi kalpli kadından başka kimseyi görmüyordu. Paris'te kimseciklerin geçmediği sokaklar ve girmediği evler bulunur. Jean Valjean böyle tenha bir sokakta ve böyle bir evde kalıyordu.

Sokağa çıktığı zamanlar, bir bakıcıdan birkaç metelik karşılığında küçük bir haç alıp, yatağının karşısına asmıştı. Böyle bir haçı görmek insanı rahatlatır.

Bir hafta geçti. Jean Valjean odasından dışarı çıkmadı, sürekli yatıyordu.

Hizmetçi kadın, eşine:

«Şu yukarıdaki ihtiyarın vadesi geldi,» diyordu, «sürekli yatıyor, kalkmıyor, yemiyor. Bir acısı olmalı. Kim bilir belki de kızı kötü bir evlilik yaptı!»

Kapıcı bir erkek ve bir koca olmanın bilinciyle:

«Parası varsa hekim çağırsın, yoksa ve hekim çağırmıyorsa ölüp gider.»

«Peki çağırdı diyelim?»

«Yine de ölecek!»

Kapıcı kadın mutfak bıçağıyla kaldırımda yeşeren otları kesmeye girişti ve şöyle homurdandı:

«Yazık, tertemiz bir ihtiyarcıktı. Bir tavuk gibi bembeyaz.»

Tam o sırada, sokak köşesinden geçen mahalle hekimini gördü, onu çağırma ihtiyacı hissetti. Ondan yukarı çıkmasını istedi.

«İkinci katta, kapı açık, itip girin. Şu zavallıcık yerinden kıpırdamıyor, anahtarı kilitte.»

Hekim, adamı gördü, onunla konuştu. Aşağı inerken, kapıcı seslendi:

«Nasıl?»

«Ağır hasta.»

«Nesi var?»

«Hiç ve her şey. Anladığım kadarıyla epey sevdiği birini kaybetmiş, bu insanı öldürebilir.»

«Size ne dedi?»

«Sağlığının iyi olduğunu.»

«Tekrar gelecek misiniz?»

Adam:

«Evet, ama başka birinin gelmesi gerekli.»

3 BİR ZAMANLAR FAUCHELEVENT'İN ARABASINI YÜKLENEN ADAM, BUGÜN KALEMİ BİLE KALDIRAMIYOR

Bir akşam, dirseğinin üstünde doğrulmakta bile zorlandı ihtiyar. Bileğini tuttu ve nabzını bulamadı, sık soluk alıyor ve zaman zaman nefesi kesiliyordu. Şimdiye dek, hiç olmadığı kadar zayıf ve güçsüz olduğunu anladı. İşte o zaman, son bir gayretle doğruldu ve giyinmeye başladı. Eski işçi kılığını giydi. Sokağa çıkmadığına göre, bu elbisenin içinde daha rahat ederdi. Giyinirken dinlenmek için birkaç kez durmak zorunda kaldı. Yeleğini giymekle bile yorulmuştu, alnından terler boşaldı.

Yalnız yaşadığından beri, yatağını kapıya yakın yerleştirmişti, sanki bu bomboş daireden alabildiğine uzaklaşmak ister gibi.

Valizi açtı ve içinden Cosette'in çocukluk elbiselerini çıkardı. Bunları yatağının üzerine yaydı.

Piskopos'un gümüş şamdanları şöminenin üstündeydi. Adam bir çekmeceden aldığı iki mumu şamdanlara koydu, sonra yaz olduğu için, hem aydınlık, hem de sıcaklığa rağmen, bunları yaktı. Ölülerin bulundukları odalarda böyle şeyler görülür.

Her adımı gücünü azaltıyordu. Birkaç kez oturmak zorunda kaldı. Bu yenilmez gücün yorgunluğu delindi, artık yapabileceği son şeyleri düşünüyordu. Bu damla damla akan hayatıydı.

Kendisini bıraktığı sandalyelerden biri, Marius'ün kurtarıcısı sayılan aynanın hemen karşısındaydı. Aylar önce, belki bir yıl önce o aynada Cosette'in ters çevrili mektubunu okumuştu. Marius için talih olan bu ayna, kendisi için çok uğursuzdu. Derken aynada yüzünü gördü ve kendisini tanıyamadı. Seksen yaşında gibiydi. Oysa Marius'le Cosette'in düğünlerinde, ellisinde görünüyordu. Bir yılda sanki otuz yıl yaşlanmıştı. Alnında yaşlılığın kırışmaları değil, ölümün sır yüklü damgası vardı. Burada merhametsiz tırnağın açtığı yarık seçiliyordu. Yanakları sarkmıştı, yüzünün derisi şimdiden toprağa bulanmış gibi korkunç bir renge bürünmüştü. Antik çağlarda mezarlara kazılan maskelerde olduğu gibi, ağzının iki yanından inen hatlar bu yüze bitmez bir acı vermişti. Yakınan gözleri boşluğa çevriliydi. Trajedilerde ağlayan oyuncular gibiydi.

Bu haldeydi. Krizin sınırında, artık kanı akmaz, donmuş gibidir. Ruhunun üzerinde kederden bir damla vardı.

Karanlık çökmüştü, güç bela küçük masayla bir koltuğa sürüklendi ve masaya bir kalem, bir hokka ve bir tutam kâğıt bıraktı.

Bunu da yaptıktan sonra, kısa bir an, kendinden geçti, baygındı. Ayıldığında susamıştı. Testiyi dudaklarına kadar götürecek gücü yoktu, başını eğip bir damla su içti.

Sonra yatağa döndü ve oturduğu yerde, küçük siyah elbiseye baktı.

Böylesi bakışlar saatler sürer, fakat dakikalar kadar kısa görünür. Derken bir ürpertiyle sarsıldı, üşüyor gibiydi. Piskopos'un şamdanlarının aydınlattığı masaya abandı ve kalemi aldı.

Kalem ve mürekkep uzun zamandır kullanılmamıştı. Kalemin ucu kıvrılmış, mürekkep kurumuştu. Kalkıp mürekkebi biraz sulandırması gerekti. Bunu da birkaç kez kalkıp oturarak yapabildi. Arada bir alnındaki terleri siliyordu. Kalem ucunun tersiyle yazmak zorunda kaldı. Ağır ağır birkaç satır birkaç satır karaladı:

Cosette, seni kutsuyorum. Kocan haklı, bana uzaklaşmam gerektiğini söyledi. Aslında düşündüğü şeyde biraz yanlışlık var, fakat haklı. O çok iyi biri. Onu her zaman çok sev, ben öldükten sonra, daha da fazla sev. Mösyö Pontmercy, şu sevgili çocuğumu her zaman çok, çok sev. Cosette, bu kâğıdı sonra bulurlar, sayıları görürsün, eğer hatırlamaya gücüm yeterse. Bu para senin. Durum şöyle: Beyaz kehribar Norveç'ten gelir, siyah kehribar İngiltere'den, şu siyah cam boncuklar Almanya'dan geliyor. Kehribar hem hafif, hem de daha da değerli. Fransa 'da da Almanya'da olduğu gibi taklitleri vardır. Balmumunu yumuşatmak için, iki parmak eninde bir örs ve küçük ispirto ocağı gerek. Eskiden balmumunu reçine ve zift karasıyla yaparlardı ve kilosu dört franka gelirdi. Ben yeni bir şey buldum, gomalak ve terebentin karışımıyla yaptım, hem otuz meteliğe geliyor, hem de daha sağlam. Halkalar siyah bir demire bu balmumuyla yapıştırılan mor renkli bir camdan yapılır. Demir takılar için camlar mor ve altın takılar için siyah olmalı. İspanya bu maldan epeyce satın alır, orası kehribar toprağıdır.

Ansızın durdu, kalemi parmaklarının arasından düştü. Ta yüreğinden kopan sessiz bir hıçkırıkla sarsıldı. Biçare adam başını ellerinin arasına aldı ve düşündü:

«Ah!» dedi. Sadece Tanrı'nın duyduğu bir çığlık. «Artık bitti.

Bir daha göremeyeceğim onu. Karanlıklara gireceğim. Ah, bir dakika, bir an, onun sesini duymak, elbisesine dokunmak, ona bakmak, o meleğe ve ölmek. Ölmek bir şey

değil, kötü olan görmeden ölmek. O bana gülümser, bir şeyler söylerdi. Bunun kime zararı dokunurdu kil Haydi, artık tamam. Asla! Bir başımayım. Tanrım! Ah Tanrım, bir daha onu göremeyeceğim!»

Tam o sırada kapısı çalındı.

4 AKLAMAK İÇİN GEREKEN MÜREKKEP ŞİŞESİ

Aynı gün, hatta aynı akşam, Marius yemek masasından kalkmış ve bir dosyaya bakmak için çalışma odasına gitmişti ki, Basque kendisine bir mektup verip, mektubu yazan kişinin bekleme odasında olduğunu söyledi.

Genç kız, Gillenormand Dede'yle bahçede gezinmeye çıkmıştı.

Bir mektubun da, bir insan gibi kötü bir tarzı olabilir. Kaba bir kâğıt, kılıksız bir kıvrım. Bazı mektuplar insanı gördüğü an iğrendirir. Basque'nin getirdiği mektup böyle bir mektuptu.

Delikanlı eline aldı, kâğıt tütün kokuluydu. Hiçbir şey koku kadar, anıları canlandırmaz. Marius, hemen kokuyu tanıdı. Adresi okudu **Mösyö le Baron Pomercy Konağında.** Tütünü tanıyan Marius, yazıyı da hemen tanıdı. Şaşkınlık da şimşekler oluşturur. Marius, böyle bir şimşekle aydınlanır gibi oldu.

Koku alma hissi, şu sır küpü hafıza, ona geçmişi hatırlatmıştı. Kâğıt aynı, kıvrım aynı elden çıkma, mürekkebin sulu rengi ve özellikle o yazı ve bir de tütün kokusu. Marius'ün gözlerinin önünde Jondrette ini belirdi.

Tesadüfün ne inanılmaz bir işvesiydi bu? Demek aylardır araştırdığı ipuçlarından biri, olanca gayretine rağmen, bulmaktan umut kestiği o ipucu kendiliğinden gelmişti.

Mührü hemen söküp okudu:

Sayın Baron,

Tanrı bana gereken yetenekleri vermiş olsa, şu sırada Enstitü üyesi Baron Therand olabilirdim; bilim akademisinde, fakat kader bu mutluluğu bana fazla gördü. Ben yalnızca sayın baron'la aynı adı taşımaktan gurur duyarım. Umarım ki, ekselansları beni hatırlama yüceliğinde bulunacaklardır. Bana gösterdiğiniz ilgi bedelsiz kalmayacak. Size yakın biri hakkında bildiğim bir sırrı size açıklamayı ödev bilirim. Bu adam size epey yakın olduğu için, size yardımcı olabilirim sanırım. Sayın ailenizin arasından şu alçağı kovmanızın çaresini size göstermek isterim. O

alçağın evinize girmeye hakkı yok, çünkü karınız barones yüksek ve asil bir ailenin kızıdır. Erdem ile cinayet asla yan yana gelemez, birinin silinmesi gerek.

Baron hazretlerinin buyruğunu bekliyorum.

Saygılarımla...

THENARD diye imzalanmıştı.

Bu imza sahte değildi, yalnızca kısaltılmıştı.

O çetin ifade ve bozuk gramer, adamın kimliğini fısıldamıştı bile. Kimlik eksiksizdi. Kuşkuya yer yoktu.

Delikanlı koyu bir heyecana kapıldı. İlk şaşkınlığını atlatınca içini bir sevinç kapladı. Ah, tek bir gayesi vardı, bu kez diğer adamı, kurtarıcısını, kendisini o kötü gecede eve taşıyan adamı bulmak. Marius onu da bulduktan sonra mutluluğunun kusursuz olacağına emindi.

Çekmecelerinden birini açtı, içinden birkaç banknot çıkardı, bunları cebine attı, çekmeceyi kapattı ve zili çaldı, gelen uşağa:

«İçeri alın mektubu getireni!» dedi.

Basque adamı çağırdı:

«Mösyö Thenard!»

Adam girdi.

Marius için bir sürpriz daha. Bu gelen hiç tanımadığı biriydi.

Bu ihtiyarın büyücek bir burnu vardı, çenesi kravatına gömülüydü, gözlerinde çift yeşil taftadan gözlükler, gözlerini kapatıyordu. Tıpkı bir peruk gibi saçları alnının üstünde, kaşlarına değin indirilmişti. İngiltere'de, yüksek sosyete arabacılarının taktıkları bir peruklar gibi. Saçları griydi. Siyahlar giyinmişti. Elbisesi biraz eskiceydi, fakat yine de temizdi, yelek cebinden sarkan kordondan orada bir saat olduğu belliydi. Elinde eski bir şapkayı vardı. Öne eğik yürüyordu ve selamlamaya eğildiğinde, kamburu çıkıyordu.

İlk anda dikkati çeken, çenesine değin ilikli olan ceketin bu adamın ölçüsüne göre yapılmış olmamasıydı.

Burada kısa bir açıklama yapalım.

O günlerde Paris'te, Beautreills Sokağında, Arsenal civarında, çıkmaz bir sokakta epey hünerli bir Yahudi yaşardı. Onun hüneri, hırsız kılıklı kişilere dürüst adam görüntüsü vermekti. Fakat bu yalnızca birkaç günlüğüne yapılırdı, günde otuz metelik karşılığında. Yahudinin ismi Le Changeur idi, yani kuyumcu. Parisli madrabazlar, ona bu lakabı vermişlerdi ve böyle çağırırlardı onu. Onda eksiksiz bir gardrop vardı. Birilerine kiraladığı giysiler, giyilebilir halde olurdu. Farklı çeşitleri, özel kılıkları vardı. Dükkânın her yerinde, kullanılmış, eskimiş ve kırışmış bir papaz kaftanı, banker kostümü, emekli

subay üniforması, daha ötede bir yazar kılığı, onun yanında bir memur giysisi. Bu yaratık Paris'teki kapkaççıların ve alçakların oynadıkları, o zalim oyunların kostümleriydi. Onun ininden hırsızlık çıkar, şarlatanlık girerdi. Herhangi bir hergele pılı pırtıyla girer, otuz meteliği adama verir ve o gün oynamak istediği rol için gerekeni seçerdi.

Merdivenlerden inen o adam artık «Beyefendi» olmuştu. Ertesi gün o kılık tekrar sahibine teslim edilirdi. Her şeyi hırsızlara veren bu adamın hiçbir malı çalınmazdı. Ama kostümlerin bir kusuru vardı, çoğu zaman, giyenlerin ölçüsüne uymazdı. Kimine dar, bol gelir; kiminin bacağına yapışın, kiminin üzerinden

sarkardı. Orta boy ve orta kiloda olmayan herhangi biri onun kılığına uymazdı. Ne aşırı şişman, ne de fazla zayıf olmalıydı. Fazla uzun boylu bir serseri de, kendisine göre giyecek bulmazdı.

Yahudi, sıradan insanlar için giyecek kiralardı, ölçüsünü ilk bulduğu hırsızdan almıştı. Bu nedenle, ne fazla ağır, ne fazla hafif, ne çok uzun boylu, ne de fazla kısa olmak gerekirdi.

Yahudinin müşterileri genellikle zor durumda kalırlar, yine de başlarının çaresine bakmaya uğraşırlardı. Ne yapalım, olağan ölçüde olmayanlar da talihlerine küssünler. Mesela, yukarıdan aşağı düğmeli ve siyah devlet adamı kılığı Pitt için fazla geniş fakat Castelcicala için epey dar olurdu. Yahudinin kataloğunda bu resmi kılığın tanımı şöyleydi: **Siyah dar bir ceket, siyah yünlü pantolon, ipek bir yelek, çizmeler, gömlek.**

Sayfa kıyısında bir çıkma vardı: **Emekli büyükelçi.** Ve de aynen yazdığımız şu hatırlatma: Ayrı bir kutuda, dikkatle kıvırılmış saçlardan peruk, yeşil camlı gözlükler, saat kösteğine takılı madalyalar, pamukla sarılı iki kalem (burun biçimini değiştirmek için). Bunlar da bir zamanlar diplomatlık yapmış emeklilerin giyeceğiydi. Fakat şunu da söylemeli ki, bu giysi, artık bitmişti, dökülüyordu; dikiş yerleri açılmış, dirseklerinden birinde yama vardı. Ceketin bir düğmesi de yoktu. Fakat bu bir ayrıntıydı salt. Devlet adamı elini sürekli göğsünde tutmak zorunda kaldığından, onun bu hareketi, eksik düğmeyi göstermezdi.

Marius'ün Paris'teki bu kostümcüden haberi olsa, Basque'nin içeri soktuğu adamın üzerindekilerin o adamın gardrobundan çıktığını hemen anlardı.

Beklediği dışındaki birini görmenin yarattığı hayal kırıklığı Marius'ü şaşırtmıştı. Geleni somurtarak karşıladı ve onu uzun uzun süzdü. Gelen, yerlere değin eğilip selamlıyordu. Genç adam, epey katı bir sesle:

«Ne istiyorsunuz?» diye sordu.

Adam cana yakın olmaya çalışan bir timsahın gülüşüyle:

«Baron hazretlerine bir yerlerde karşılaşmak onuruna erdi

ğimden eminim. Acaba nerede karşılaşmıştık? Aa, evet, sanırım anımsadım; birkaç yıl önce Prenses Bagration'un(*) salonlarında olmalı, birde kendilerini Senato üyesi Vikont

Dambray'ın evinde görmüştüm.»

(*) Prenses Bagration: Bir Rus prensesi.

Tanınmayan birini tanımış gibi davranmak da, şarlatanların sık kullandıkları hilelerdendir.

Marius adamın konuşmasına kulak kesildi. Adamın sesinde bazı benzerlikler aradı, fakat hayal kırıklığı sürüyordu. Adam genizden gelen bir sesle konuşuyordu. Ama Marius onda Jondrette ve Thenardier'nin kesin, kuru lehçesini arıyordu.

«İsmini söylediğiniz Bagration Prensesini ve Mösyö Dambray'yı tanımıyorum, evlerine de hiç gitmedim.»

Epey kaba bir yanıt vermişti, ama adam yine de zarifçe sürdürdü:

«O zaman Chateaubriand'ın(**) salonunda baron hazretleriyle karşılaşmışadır. Chateaubriand'ı yakından tanırım. Bana sürekli dostça davranır. Kaç kez beni bir şeyler içmeye davet etti: 'Thenard dostum benimle bir kadeh içsene...' dedi.»

(**) Chateubriand: Ünlü Fransız yazar.

Delikanlı somurttu, kesip attı:

«Mösyö Chateaubriand'la görüşme onuruna erişmedim. Uzatmayın, istediğiniz ne?»

Adam iyice sertleşen ses karşısında daha da eğildi.

«Baron hazretleri. Lütfen beni dinlemek onurunu bağışlayın. Amerika'da, Panama civarında, 'La Soya' isimli bir köy vardır. Bu köyde tek bir ev bulunur. Bu ev, güneşte kurutulmuş tuğlalardan yapılmıştır. Üç katlıdır. Bu dört köşe evin her yanı, yüz elli metrekareliktir. Her kat, alttakinden üç metre kadar içerde olduğundan, binayı kuşatan bir teras oluşturur. Evin tam ortasında cephaneliğin ve erzakların bulunduğu iç avlu, pencere yerine mazgallar, merdiven yerinde asma merdivenler, kapısız, ilk kattan İkincisine, oradan üçüncüsüne çıkmak için asma merdivenler kullanılır. Aynı biçimde inilir. Odalarda kapı yerine döşemeden açılan kapaklar vardır. Akşamları kapaklar kapanır, asma merdivenler içeri alınır, mazgallara tüfekler yerleştirilir. İçeri girmeye imkân yoktur, gündüzleri bir ev, geceleri kale. Bütün köyde sekiz yüz kişi yaşar. Neden bu kadar önlemli olurlar ki? Çünkü bu köy epeyce tehlikelidir, yamyamlarla doludur. Peki bu insan etiyle beslenen yamyamların ülkesine niye gelmişler? Çünkü bu ülke olağanüstüdür. Orada altın madenleri bulunur.»

Hayal kırıklığı sabırsızlığa dönüşen Marius, epeyce öfkeliydi:

«Ne anlatmak istiyorsunuz?» diye sordu.

«Baron hazretleri, ben yorgun bir diplomatım. Medeniyet beni yıprattı, bir kez de

vahşileri denemek istedim.»

«Ee?»

«Baron hazretleri, bencillik evrenin kanunudur. Emekçi köylü kadın, posta arabası geçerken başını çevirip bakar. Mal sahibi köylü kadın, oralı olmaz. Yoksulun köpeği zenginin ardı sıra havlar, zenginin köpeği fakire havlar. Çıkarcılık insanoğlunun yasası. Altın, tam bir mıknatıs.»

«Artık bitirin...»

«Ben gidip Joya'ya yerleşmek istiyorum. Tam üç kişilik bir aileyiz. Karım, çok güzel bir kızım var. Yolculuk uzun ve epey pahalı. Bana biraz ödenek verin.»

Delikanlı:

«Benimle ne ilgisi var bunların?»

Adam, bir akbaba gibi boynunu kravatından uzattı ve gülümseyerek:

«Baron hazretleri mektubunu okumadılar mı?»

Bu da yaklaşık gerçekti. Mektubun içerdikleri Marius'ün aklından çıkmış, fazla etkilememişti, şimdi anlıyordu. Bir ipucu bulmuştu, «karım, kızım.» Adama delici gözlerle baktı. Bir hâkim olsa, daha fazla bakmazdı. Onu izlemişti.

«Daha anlaşılır konuşun!»

Adam, ellerini ceplerine soktu, sırtını dikleştirmeden başını kaldırdı, bu arada o yeşil camlı gözlüklerin altından, Marius'ü izlemeyi bırakmamıştı.

«Baron hazretleri, size satacak bir sırrım var...»

«Bir sır mı?»

«Evet.»

«Benimle mi ilgili?»

«Öyle gibi.»

«Peki nedir o?»

Marius adamı ilgiyle dinlerken, onu izlemeyi bırakmıyordu.»

Adam başladı:

«Beleş olandan başlayacağım. Ne ilginç bir bilgi, dinleseniz.»

«Evet...»

«Baron hazretleri, evinizde bir hırsız, bir katil var.»

Marius titredi.

«Evimde mi, hayır!» dedi.

Adam, epey sakin bir hareketle, şapkasıyla dirseğinin tozunu sildi:

«Katil ve hırsız. Dikkat edin Baron hazretleri. Şunu da eklemeliyim ki, ben bu

haydutun eski suçlarından söz etmiyorum. Kanun karşısında zamanaşımına uğramış ve Tanrı nazarında pişmanlıkla silinen suçlardan söz etmiyorum. Benim amaçladığım epeyce yeni olaylar. Adaletin şu anda bilmediği şeyler bunlar. Bu adam, sizin güveninizi kazandı ve ailenize sahte bir isimle girdi. Siz onun asıl ismini söyleyeceğim, hem de bunu parasız yapacağım.»

«Evet.»

«Onun ismi Jean Valjean.»

«Biliyorum.»

«Yine beleşe size onun kim olduğunu söyleyeceğim.»

«Evet.»

«O eski bir kürek mahkûmu.»

«Biliyorum.»

«Evet fakat ben size söyledikten sonra öğrendiniz.»

«Hayır, biliyordum.»

Marius'ün bu soğuk sesi, «biliyorum» demesi, konuşma isteksizliği, adamda korkunç bir öfke oluşturdu. Marius'e epey kinle baktı, fakat sonra hemen bunu maskeledi. Bir anlığına ışıyan bakışı Marius tanımıştı. Böylesi alevlenmeler sadece bu tür ruhlardan çıkar. Düşüncenin penceresi olan gözler bununla aydınlanır. Gözlükler hiçbir şey saklamaz, cehenneme cam takılır mı?

Adam gülümseyerek tekrar başladı:

«Baron hazretlerini yalanlamak işim değil. Benim bu konuda epey bilgili olduğumu göreceksiniz. Şimdi bendeki bu bilgi sadece benim bildiğim bir şey, bu da karınız Barones hazretleriyle ilgili. Bu harika sır satılık. Bunu önce size önermeyi düşündüm. Hem ucuz da, yirmi bin frank...»

Marius sakince:

«Ben bu sırrı da, diğerlerini bildiğim gibi biliyorum.»

Adam, fiyatta indirim yapmayı düşündü:

«Baron hazretleri, şunu on bin yapalım isterseniz ve konuşayım.»

«Bana öğretecek yeni bir şeyinizin olmadığını söylüyorum. Ne söyleyeceğinizi biliyorum.»

Adamın gözlerinde yeni bir şimşek çaktı, bağırdı:

«Yine de bugün bir şeyler yemeliyim. Bu eşsiz bir sır diyorum size, Baron hazretleri, bana yirmi frank verin en azından.»

Marius aksice:

«Sizin şu harika sırrınızı biliyorum, Jean Valjean'ın ismini bildiğim gibi, sizin de asıl isminizi biliyorum.»

«İsmimi mi?»

«Evet.»

«Bu zor değil Baron hazretleri, bunu size hem yazdım, hem de söyledim. Adım Thenard.»

«Dier.»

«Ne?»

«Thenardier.»

«O da ne?»

Tehlikedeki kirpi, dikenlerini çıkarır; tomustanböceği ölü taklidi yapar, muhafız alayı toplanır. Bu adam gülmeye başladı.

Daha sonra parmağıyla ceketinin kolundaki tozu aldı. Marius sürdürdü:

«Siz aynı zamanda işçi Jondrette, oyuncu Fabantou, ozan Genflot, İspanyol asil don Alvarez ve Balizard Ana'sınız.»

«Ne anası, ne?»

«Montfermeil de bir meyhane işlettiniz.»

«Bir meyhane mi, asla?»

«Size Thenardier olduğunuzu söylüyorum.»

«İnkâr ediyorum.»

«Ayrıca, bir dolandırıcısınız.»

Marius cebinden aldığı bir parayı adamın yüzüne attı.

«Teşekkür ederim, bağışlayın, aman Tanrım, beş yüz frank, Baron!»

Allak bullak adam, selamlayarak banknotu aldı, inceledi.

Sevinçten deli gibi: «Beş yüz frank ha!» diye tekrarladı ve kısıkça: «Bu ne kusursuz bir şey!»

Sonra bir karar vermiş gibi: «Tamam,» dedi, «şimdi rahatımıza bakalım.»

Saçlarını geriye attı, gözlüklerini çıkardı, giyeceklerinden sıyrıldı.

Gözleri parladı, o yer yer çıkıntılı korkunç kırışık alın çıktı ortaya, burun bir kuş gagası gibi sivrildi. Hırsızın asıl yüzü ortaya çıktı.

Hiç de genizden gelmeyen, epey normal bir sesle:

«Baron hazretlerinin gözünden hiçbir şey kaçmıyor,» dedi. «Evet, ben Thenardier'yim.»

Kambur belini dikleştirdi.

Thenardier, çünkü sahiden de oydu. Derin bir şaşkınlık içindeydi. Eğer yapabilse belki kaygılanırdı da. O şaşkınlık uyandırmaya gelmiş, kendisi afallamıştı. Bu utancına karşılık

beş yüz frank alıyordu, aslında bunu kabullenmişti, fakat yine de şaşkınlığı giderek çoğalıyordu.

Pontmercy baronunu ilk kez görüyordu ve kılık değiştirmesine rağmen Baron onu tanıyordu, hem de yeterince. Thenardier'yi tanıyan bu Baron, Jean Valjean'a ilişkin de bilgi sahibiydi. Kimdi şu yüzü tüysüz, buz gibi ve şu aşırı eliaçık genç? İnsanların isimlerini bilen, onların her şeyini bilen ve onlara kesesini açan. Madrabazları yargıç gibi hırpalayan ama yine de, onlara bir ahmak gibi para dağıtan şu adam kimdi? Nasıl biriydi?

Okur, belki hatırlar, Thenardier, Marius'le Gorbeau harabesinde komşu olmuştu, fakat onu hiç görmemişti. Böyle komşuluklara, Paris'te çok sık rastlanır. Kızı, ismi Marius olan çok yoksul bir gençten söz etmişti.

Fakat onu tanımadan da bildiğimiz mektubu yazmıştı. Mösyö Marius ile şu anda karşısında duran Baron Mösyö Pontmercy arasında herhangi bir ilişkinin olması aklının ucundan bile geçmiyordu.

Kendisi, «Pontmercy» ismini bile doğru dürüst duymamıştı. Okur hatırlar; o bu ismin, sadece son hecesini duymuş ve yaralı subayın bu sözle kendisine teşekkür ettiğini sanmıştı.

Bir zamanlar, 16 Şubat günü, düğündeki genç evlilerin arkasına taktığı kızı Azelma yardımıyla epeyce bilgi almıştı. Karanlıklar içinde pek çok bilgi. Aklını kullanıp ustalığı yardımıyla, günün birinde ana lağımda, sırtında bir ceset taşıyan adamın kimliğinin sırrını çözmüştü. Pontmercy Baronesinin, eski Cosette olduğunu biliyordu. Fakat bu konuda sessiz olması gerekliydi. Cosette kimdi? Kendisinin de bu konuda fazla bilgisi olmadığından gaf yapmak istemedi. Kızın gayrı meşru bir çocuk olduğunu biliyordu, Fantine'in öyküsü kendisine sürekli karışık görünmüştü. Fakat bundan söz etmenin ne yararı vardı? Suskunluğunu ödetebilirdi, üstelik onun şu anda satacak çok daha kıymetli şeyleri vardı. Baron Pontmercy'nin karşısına dikilip de ona «karınız bir piç» demekle ne geçerdi eline, sadece hakaret gören genç adamdan, kıçına sıkı bir tekme yerdi...

Sabık hancının fikrine göre, Marius'le konuşmaya daha başlamamıştı. Gerilemesi, taktik değiştirmesi gerekiyordu. Fakat önemli bir kaybı yoktu ve üstelik cebinde beş yüz frank vardı ki, bu da uzun zamandır bir arada görmediği bir miktardı. Söyleyecek epey kesin bir sözü vardı. Şu epeyce bilgili ve iyi silahlanmış genç Baron'un bile karşısında kendisini güçlü buluyordu. Bundan dolayı: «Evet, benim adım Thenardier» dedi ve bekledi.

Marius düşünmeye başlamıştı. O kadar üsteleyerek aradığı bu adam kendi ayağıyla gelmişti, karşısındaydı. Albay Pontmercy'nin vasiyetini yerine getirecekti. Fakat içinde bir eziklik vardı. Babasının, o yiğit subayın böyle bir hırsıza can borçlu olması onu çok üzdü. Babasının mezardan gönderdiği o senedin böyle protesto edilmesinden utanıyordu... O kadar tuhaf bir ruh hali yaşıyordu ki, adama karşı beslediği kinden güç bulup, babasının böyle bir hırsız tarafından kurtarılmasının intikamını alabileceğini de düşündü.

Fakat her ne olursa olsun, memnundu. Hiç değilse şu alçak adama borcunu ödeyerek babasının ruhuna huzur serpecekti.

Babasının borç yüzünden cezaevinde olan hatırasını kurtaracaktı.

Bu ödevin yanı sıra, bir ödevi daha vardı. Belki herhangi bir çareyle Cosette'in şu parasının kaynağını da öğrenebilirdi. Bu konuda alçak hırsız bilgi sahibi olabilirdi. Şu adinin ruhunun içini görmenin faydası dokunabilirdi. Öylece başlamak istedi.

Hancı o dolgun avantayı çoktan cebe atmıştı ve Marius'e şefkatli denecek bakışlarla bakıyordu.

Marius:

«Thenardier, size isminizi söyledim. Şimdi de bana söylemek istediğiniz şu sırrı konuşalım. İster misiniz size bazı açıklamalar yapayım. Benim de bilgi kaynaklarım var, inanın Jean Valjean hakkında sizden daha fazlasını biliyorum. Evet, o adam bir hırsız ve bir cani. Hırsız, çünkü çok varsıl bir fabrikatörün servetini çaldı ve onu batmaya sürükledi. Katil, çünkü polis müfettişi Javert'i öldürdü.»

Thenardier afallamıştı:

«Anlayamadım Baron hazretleri,» diye kekeledi.

«Anlatayım. 1822 yıllarında Pas de Caluis'nin bir ilçesinde bir ara polisle bazı anlaşmazlıkları olan bir adam vardı. Madeleine ismini alan bu adam kendisini aklamış ve üstün bir kişilik kazanmıştı. Kelimenin tam anlamıyla bu adam epey hakbilir biri olmuştu. Yeni bir sanayi oluşturup, siyah boncuk üretiminde epey ilginç bir buluşla, tüm bir ilçeyi kalkındırmış, orayı zenginleştirmişti. Kendi servetine gelince, evet kendisine de pay ayırmıştı, fakat şehre kazandırdıklarının yanında önemsiz bir miktar. O yoksulların parababasıydı. Hastaneler kuruyor, okullar yaptırıyor, düşkünleri ziyaret ediyor, evlenen kızlara çeyiz düzüyor, dullara yardım ediyor, öksüzleri büyütüyordu. O bütün şehrin koruyucu azizi olmuştu. Kendisine önerilen 'onur madalyası'nı istememişti, sonunda ona güç bela valilik kabul ettirebilmişlerdi. Eski bir kürek mahkûmu olan adamın bir suçunu biliyordu, onu polise ihbar etti ve bundan faydalanıp Paris'e geldi ve banker Laffitte'den (Bunu kasadardan öğrendim) sahte bir imzayla yarım milyondan fazla tutan bir parayı bankadan çekti. Oysa bu para Mösyö Madeleine'indi. Mösyö Madeleine'in parasını aşıran kürek mahkûmu Jean Valjean'dır. Diğer suç konusunda da bana söyleyecek fazla şeyiniz yok. Bunu da yeterince biliyorum, Jean Valjean Polis Müfettişi Javert'i beyninden vurup öldürdü. Çünkü size bunları anlatan ben, oradaydım.»

Thenardier, Marius'e utkulu bir bakış attı. Yenilgiyi kabulleneceği sırada, bütün kayıplarını geri alan birinin mutluluğunu yaşıyordu. Fakat bu utkuya şımarmış görünmek istemedi. Ne de olsa bir ast, üstü karşısında saygılı olmalı. Uysal bir sesle:

«Baron hazretleri, korkarım hatalı yola giriyoruz,» dedi.

Bu sözleri vurgulamak ister gibi, yeleğinden çıkan zincirleri şıngırdattı.

Marius karşı çıktı:

«Nasıl olur? Bu anlattıklarım doğru. Bunları nasıl yoksayarsınız?»

«Bunlar boş laf. Baron hazretlerinin güvenlerini kötüye kullanmak istemem. Bu konuda kendilerine gerçeği bildirmeyi ödev bilirim. Hem, işlemediği bir suçtan dolayı

suçlanmalara da gelemem. Jean Valjean, Mösyö Madeleine'in parasını hiç çalmadı, hiçbir zaman Javert'i öldürmedi.»

«İnanılır gibi değil? Nasıl olur bu?»

«İki nedenle!»

«Hangi nedenler, hemen anlatın!»

«İşte ilk neden: O Mösyö Madeleine'in servetini çalmadı, çünkü Mösyö Madeleine ismini taşıyan o hayırsever Jean Valjean'ın ta kendisiydi.»

«Neler diyorsunuz böyle?»

«İşte ikinci neden. O hiçbir zaman Javert'i öldürmedi, çünkü Javert'i öldüren kendi kendisi. O canına kıydı.»

«Anlamadım?»

«Evet, o kendisini nehre atıp boğuldu.»

Marius kendinden geçmişti:

«Kanıt. Kanıtlayın bunu!» diye haykırdı.

Hancı, sözlerini şiir gibi hecelere ayırıp:

«Po-lis Aja-nı Ja-vert, Sei-ne Nehrinde, bir ka-yık altında bo-ğul-muş halde bulun-du. Chan-ge Köp-rüsünde.»

«Peki hani kanıt?»

Thenardier cebinden epey geniş bir zarf çıkardı, sakince:

«İşte benim dosyam,» dedi.

Ekledi sonra:

«Baron hazretleri çıkarınız için Jean Valjean'ı çok iyi tanımak istedim. Evet sözlerimden eminim, Jean Valjean ile Vali Madeleine aynı kişi. Javert'in de katili olmadığını söylerken, kanıtlarım var. Hem de yazılı şeyler, el yazısı yanıltıcı olabilir. Fakat benim kanıtlarım baskılı kanıtlar. Gazete kupürleri.»

Hancı konuşurken, zarftan iki gazete çıkardı. Bunlar yılların sarartıp soldurduğu ve tütün kokusu sinmiş gazetelerdi.

Gazetelerden biri paramparça olduğundan, epey eski görünüyordu.

«İki olay, iki kanıt,» diyen sabık hancı gazeteleri Marius'e verdi.

Okur, bu iki gazeteyi hatırlar. Biri, 1823 yılının 23 Temmuz'una aitti. **Beyaz Bayrak** gazetesi. Burada Mösyö Madeleine'le Jean Valjean'ın aynı kişi oldukları yazılıydı. Diğer gazete 1833 yılının 15 Haziran tarihli **Moniteur** gazetesi, Polis müfettişi Javert'in intiharını yazıyordu.

Javert ölmeden önce komiserlikte bıraktığı bir notta intiharının nedenini de söylemişti. Chanvererie Sokağındaki barikatta esir edildiğini ve hayatını eski bir

mahkûma borçlu olduğunu da yazmıştı. Bu adam mermiyi ona sıkacağına boşa ateş etmişti.

Marius okudu. Şurası kesindi ki, bu haberler sadece Thenardier'yi haklı çıkarmak için yazılmamıştı. **Moniteur**'deki rapor komiserliğin bir bildirişiydi. Marius artık emindi. Demek o banka veznedarı da yanılmıştı, tıpkı kendisi gibi. Birden gözlerinde büyüyen JEAN VALJEAN, sarıldığı karanlıklardan parlayarak yükseliyordu. Marius bir sevinç çığlığı kopardı.

«Aman Tanrım! Demek o zavallı adam, harika, üstün biri! Demek bu servet namuslu. O bütün bir ülkeyi kalkındıran, bir şehri koruyan o aziz, o Madeleine Baba, demek Jean Valjean. Eski düşmanı Javert'in kurtarıcısı! O bir yiğit! O bir evliya!»

Thenardier:

«O ne kahraman, ne de bir evliya. O bir hırsız ve katil!»

Derken bazı hakları olan biri gibi konuştu.

«Heyecanlanmayalım!»

Hırsız, katil, Marius yok olduğu sandığı bu suçlamalardan hemen irkilmişti, sordu:

«Ama?»

«Evet, aslında Jean Valjean Madeleine'in servetini çalmadı, fakat yine de o bir hırsız. Gerçi o Javert'i öldürmedi, yine de bir katil!»

Marius ansızın rahat bir nefes almıştı:

«Şu kırk yıl önce çalınan bir ekmekten mi söz etmek istiyorsunuz. Gazetelerden anladığım kadarıyla pişmanlık, çile ve fazilet dolu bir yaşamla aklanan şu azizden mi söz ediyorsunuz?»

«Baron hazretleri ben hırsızlık ve cinayet dedim. Üsteliyorum. Bugünün olaylarından söz ediyorum. Kimsenin bilmediği bir şeyden. Belki de burada, şu Jean Valjean'ın karınız Barones'e ustaca verdiği o servetin kaynağını öğrenebilirsiniz. Ustaca dedim, çünkü, bu hain böyle bir bağıştan sonra zengin bir aileye girebilmesinin ve cinayetini örtbas edip burada korunmayı da başardı. Hırsızlığının tadını çıkarmak, adını saklamak ve kendisine yepyeni bir aile kurmak, ustaca değil mi?»

Marius:

«Sizi susturabilirim, fakat anlatın,» dedi.

«Baron hazretleri, size olanı biteni anlatacağım. Ödülü size bırakıyorum. Bu sır altın değerinde, som altın. Şimdi bana diyeceksiniz ki niye gidip de Jean Valjean'a başvurmadın? Çok basit. Çünkü servetini size geçirdi, onda beş kuruş yok. Gitsem, ona sırdan söz edecek olsam, bana boş cebini gösterir. Ben de kuşkusuz sizi tercih ederim. Hiçbir şeyi olmayan birine gitmektense, her şeyi olan sizi seçerim. Fakat yorgunum, izin verin de şöyle oturayım.»

Marius de yerine geçti ve adama oturmasını söyledi.

Sabık hancı kadife kaplı bir sandalyeye kuruldu, o iki gazeteyi alıp zarfın içine tıktı ve eliyle **Beyaz Bayrak** gazetesini tırnaklayarak ekledi:

«Şunu edinmek için ne çok uğraştım.»

Daha sonra bacaklarını üst üste attı ve söylediklerinden emin halde oturdu. Kelimeleri vurgulayıp başladı:

«Baron hazretleri, 1832'nin 6 Haziran gününde, yaklaşık bir yıl önceki o isyanda adamın biri, Paris lağımındaydı. Lağımın tam Seine Nehrine döküldüğü yerde, İena Köprüsüyle İnvalidesler Köprüsünün hemen ortasında.»

Marius birden sandalyesini onunkine yaklaştırdı. Hancı onun bu heyecanını sezdi ve dinleyicisini meraklandırmak isteyen bir konuşmacı gibi, usulca:

«Bu adam politikayla ilgisiz nedenlerden saklanmak zorunda olduğundan, lağımı kendisine yuva bilirdi. Oranın bir anahtarını bile yaptırmıştı. Yinelemek isterim 6 Haziran günüydü, saat gecenin sekizi civarıydı. Sözünü ettiğim adam lağımda bir ses duydu. Epey şaşırıp bir yere gizlendi ve kulak kesildi. Ayak sesleri vardı, biri gölgelerde yürüyor ve onun bulunduğu yere geliyordu. İşin tuhaf yanı lağımda kendisinden başkasının da olmasıydı. Lağımın çıkış parmaklığı ötede değildi. Oradan giren aydınlık dostumuza, yeni geleni görmesinde yardım etti. Bu adamın sırtında bir şey taşıdığını seçmişti, iki kat yürüyordu. Öyle yürüyen adam, eski bir kürek mahkûmuydu ve taşıdığı bir cesetti. Tam suçüstü yakalanmıştı. Hırsızlığa gelince, kesindi. İnsan kimseyi ucuza öldürmez, beleşe can almaz. İşte bu mahkûm cesedi nehre atacaktı. Burada dikkatinizi bir şeye çekmek isterim, şurası kesin ki oraya gelmeden önce, mahkûm korkunç bir batağa saplanmış olmalıydı, cesedi orada bırakabilirdi, yapmamasının nedeni de sahiden bilinmez. Fakat ertesi sabah kanalizasyon işçileri çalışırken cesedi görebilirdi ki, bu da herhalde onun işine gelmemişti. Bu yüzden omuzundaki o ağırlıkla çirkeften geçmeyi göze almıştı. Bu da müthiş bir gayret gerektirir, kimse canını böyle göz göre göre riske atamaz. Oradan sağ çıkması da tansık, buna inanamıyorum.»

Marius iskemlesini biraz daha yaklaştırdı, beriki bundan faydalanıp soluklandı. Sürdürdü:

«Baron hazretleri, bu lağım çukuru Champ de Mars değildi. Orada insan her şeyden mahrumdur, yerden bile. Orada iki kişi olsa, karşılaşmaları kaçınılmazdır. İşte böyle bir şey oldu. Lağımda yatan ve ev sahibi sayılan adamla, misafir karşılaştılar. Misafir, oranın yerlisine: 'Üzerimdekini gördün. Burdan çıkmak zorundayım. Bana anahtarı ver' dedi. O alabildiğine güçlü biriydi. Diğeri ona karşı çıkamazdı. Fakat yine de anahtarlı adam, vakit kazanmak için bir tartışma çıkardı. Cesede baktı, fazla bir şey göremedi, sadece genç ve şık giyimliydi. Herhalde iyi ailedendi. Yüzü gözü kan içindeydi. Dostumuz konuşurken, bir yandan da kanıt olması için ölünün ceketinden bir parça koparabilmişti. Katil bunu anlamadı bile. Bu da epey sağlam bir kanıt olurdu. Günün birinde bu parça yardımıyla bir şeyler bulabilirdi. Dostumuz zeki bir adamdı. Hemen bu ipucunu cebine attı. Daha sonra anahtarıyla kapıyı açıp, yüklü adamı çıkardı, işin geri kalanına tanık olmayı istemedi. Adamın cesedi sulara attığını görmemek için, hiç vakit yitirmeden kendi inine döndü.

Şimdi anladınız mı? Cesedi taşıyan Jean Valjean'dı; anahtarın sahibi ise, şimdi sizinle konuşan kişi ve işte ceketten alınan o parça...»

Adam, cümlesini bitirmeden koyu lekelerle kaplı delik deşik siyah bir parça çıkardı cebinden; tiksinir gibi başparmağıyla işaret parmağının arasında tutuyordu.

Marius kalktı, yüzünde kan kalmamıştı, güçlükle soluk alıyordu. Gözlerini siyah kumaşa dikmişti, duvara doğru geriledi. Sağ eli arkasında duvara asılı bir anahtarı el yordamıyla alıp dolabı açtı. Bakmadan elini dolaba attı. Gözü hâlâ adamın elinden sarkan o siyah kumaştaydı.

Bu arada adam hâlâ konuşuyordu:

«Baron hazretleri, öldürülen adamın epey paralı bir yabancı olduğundan eminim. Jean Valjean'ın pusuya düşürdüğü bu zavallı epeyce çok taşıyordu.»

«O adam bendim ve işte ceket!» diye bağırdı Marius ve zeminin üstüne o kanlı ceketini attı.

Daha sonra adamın elindeki o yırtık parçayı alıp bunu kapan yere yaklaştırdı. Parça oraya uymuştu.

Hancı afallamıştı, donakaldı ve içinden:

«Aman Tanrım!» diye mırıldandı.

Marius sırtını dikti, titriyordu, çaresizdi. Gözlerinden alevler çıkıyordu.

Elini cebine attı ve hancının üstüne yürüdü. Adamı ahmaklaştıran bir hareketle ona para dolu ellerini uzattı. Elleri beş yüz, bin franklık banknotlarla doluydu.

«Siz bir hain, bir yalancı, çok adi bir haydutsunuz! Şu adamı suçlamaya geldiniz, fakat onu akladınız. Onu mahvetmek istemiştiniz, oysa onu yücelttiniz. Hırsız sizsiniz! Katil olan da siz!

Sizi gördüm Thenardier, Jondrette; Gorbeau harabesinde. Sizi pırangaya yollayacak kadar bilgim var. İstesem tamamen silebilirim. Hadi al şunu alçak, al şu bin frankı!»

Hancının başına bin frank daha attı.

«Evet Jondrette, Thenardier. Bu sana bir ders olsun, seni gidi hırsız! Al sana beş yüz frank daha ve hemen defol! Seni Waterloo koruyor!»

Adam neye uğradığını bilemiyordu, paraları sevinçle aldı, hakaretler umurunda değildi, bir ara söylendi.»

«Waterloo...»

«Evet katil, orada bir albayın canını kurtarmıştın.»

Hancı başını geriye atıp:

«Bir generali kurtardım.»

Marius öfkeyle:

«Albay diyorum sana alçak! General için metelik bile koklatmazdım sana! Buraya

yine pislik saçmaya geldin, oysa tüm fenalıklar senin başının altından çıktı! Git, defol! İşte bunu diyebilirim. Evet canavar işte, al üç bin frank daha. Yarından erkeni yok, Amerika'ya giden bir yelkenliye bineceksin kızınla, çünkü eşin de öldü, seni gidi yalancı, alçak! Senin gittiğini görmek için seni uğurlamaya gelecek ve o anda eline yirmi bin frank daha vereceğim. Haydi git, cehenneme kadar yolun var!»

Hancı yerlere değin eğilip:

«Baron hazretleri, sonsuz minnetimle!»

Adam çıkıp gitti, hiçbir şey anlamamış, üzerine yağan bu para yağmuruyla sersemlemişti. Evet şimşekle vurulmuştu, fakat mutluydu. Böyle bir yıldırıma karşı korunmayı hiç istemezdi.

Bu alçak adam konusunu kapatalım. Anlattığımız olaylardan iki gün sonra Marius'ün tehditleriyle sahte bir isimle, Amerika'ya giden bir yelkenliye kızı Azelma ile bindi. Newyork bankalarından birinde bozdurmak üzere yirmi bin franklık bir senedi vardı cebinde. Fakat asla dürüst yaşayamamıştı. Amerika'da, Avrupa'da olduğu gibi adice bir hayata başladı. Kötü bir adamın dokunması bir iyiliği bile yozlaştırıp, hayırdan fenalık yarattı. Marius'ün verdiği paralarla, Amerika'da köle ticaretine başladı.

Hancı gider gitmez, Marius bahçeye koştu. Cosette orada dolaşıyordu. Sevinçle bağırdı:

«Cosette! Gel, hemen gel. Gidelim. Basque hemen bir araba bul, Cosette gel dedim. Aman Tanrım, demek canımı kurtaran oymuş. Bir dakika bile kaybetmeyelim. Hemen şalını al.»

Cosette delirmiş sandı onu, fakat istediğini yaptı.

Marius soluk alamaz gibiydi. Kalp çarpıntısını yavaşlatmak istercesine, elini bağrına bastırmıştı. Deli gibi oradan oraya koşuyor, Cosette'e sarılıyordu.

«Ah Cosette! Ben alçağın tekiyim!» diye söylendi.

Marius kendinden geçmişti. Jean Valjean'ın asıl kimliğini görebiliyordu. O ne yüce, ne ilahi biriydi. Sonsuz bir fazilet. Yüce ve yumuşak, kibirsiz. Kürek mahkûmu İsa'ya dönüşmüştü. Marius'ün bu tansıkla gözleri kamaştı. Ne gördüğünü tam olarak anlamamakla birlikte, yine de epey üstün bir şeyler gördüğünü biliyordu.

Bir an sonra araba konağın kapısına durdu.

Marius, Cosette'i bindirdi, kendisi de atıldı:

«Arabacı!» dedi, «Silahlı Adam Sokağı, numara yedi.»

Araba kalktı.

Cosette sevinçle bağırdı:

«Silahlı Adam Sokağı mı! Çok mutluyum! Sana söylemeye cesaretim yoktu. Demek

Mösyö Jean’ı ziyarete gidiyoruz, oh ne iyi!»

«Baban Cosette! Her zamankinden fazla baban. Sen şu Gavroche’la yolladığım yazıyı hiç almadığını söylemiştin. Herhalde, bu mektup onun için bir ihtiyaç olduğundan, bu arada sadece beni değil başkalarını da kurtardı. Javert’i kurtardı. Beni o cehennemden alıp sana getirdi. Şu korkunç lağımda beni sırtında taşıdı. Ah Cosette, ben ne nankörüm. Bir acımasız, bir canavar! Sana koruyucu meleklik ettikten sonra, beni korudu kurtardı. Düşünebiliyor musun, lağımda bir çirkef vardı, yüz kez boğulma pahasına beni taşıyarak oradan geçti. Canını benim yoluma riske attı. Ben baygındım, bir şey görmüyor, duymuyordum. Kendi serüvenim hakkında en ufak fikrim bile yoktu. Onu getireceğiz, istesin istemesin, yanımıza alacağız. Artık onun benim başımın üzerinde yeri var. Umarım, onu evde buluruz. Hayatımın kalan yıllarını onu sevmek, onu saymakla geçireceğim. Evet, Cosette, böyle olmalı. Herhalde Gavroche mektubu ona verdi. Her şey anlaşıldı, çok basit. Anladın mı?»

Cosette bir şey anlamamıştı:

«Evet,» dedi.

Bu arada araba gidiyordu.

5 IŞIĞI GETİREN KARANLIK

Kapıdaki sesleri duyan Jean Valjean başını kaldırdı.

Ölü bir sesle:

«Giriniz,» dedi.

Kapı açıldı, Cosette ve Marius göründüler.

Cosette odaya koştu.

Marius kapıda kalmış, duvara dayanmıştı.

Jean Valjean:

«Cosette!» diyerek yerinde doğruldu. Titreyerek kollarını açtı. Yüzü bembeyazdı, kötü görünüyordu. Fakat gözlerinde engin bir sevinç vardı.

Coşkudan tıkanan Cosette, Jean Valjean’ın göğsüne kapandı.

«Babacığım!» dedi.

Jean Valjean kekeledi:

«Cosette. O, siz, madam, ah, sen geldin. Ah Tanrım!»

Adam, Cosette kollarında bağırdı:

«Sen geldin! Sen! Demek beni affettin!»

Marius gözyaşlarını önlemek için gözlerini kapattı. Bir adım yürüdü ve hıçkırıklarına engel olmak için yarım sesle:

«Babacığım!»

«Demek siz de beni affettiniz!» diye söylendi.

Marius verecek yanıt bulamadı. Jean Valjean ekledi:

«Sağ olun.»

Cosette şalıyla şapkasını yatağa attı:

«Şöyle rahatlayayım,» dedi.

Yaşlı adamın dizlerine oturup, şirin bir hareketle onun o ak saçlarını geriye itip nurlu alnından öptü.

Şaşırmış, sevinçten esrimiş Jean Valjean, buna engel olmadı.

Olanı biteni biraz anlayan Cosette, sanki okşamalarıyla Marius'ün borcunu vermek istemişti.

Jean Valjean:

«Aman Tanrım! İnsan ne kadar ahmak oluyor. Onu göremeyeceğim, sanıyordum.»

«Düşünebiliyor musunuz Mösyö Pontmercy, tam girdiğiniz sırada, kendi kendime, artık tamam. İşte onun o küçük elbisesi. Ben sefilin biriyim. Bir daha onu göremeyeceğim, diyordum. Ben bunları söylerken, siz merdivenlerdeymişsiniz. Ne ahmakça değil mi? İşte insan çoğu zaman böyle ahmakça davranır. Tanrı'yı dikkate almaz. Hayır, bu böyle olmaz, şu biçare adamcağızın bir meleğe ihtiyacı var. Melek geri geldi ve Cosette'ciğimi gördüm. Yüce Tanrım! Ne kadar çaresizdim!»

Biraz konuşmadı ve sonra:

«Sahiden ara sıra Cosette'i görmeye ihtiyacım vardı. Bir yürek de arada bir, kemirecek bir şey ister. Fakat aranızda fazla olduğumu biliyordum, kendi kendime gerekçeler uydurdum. Artık sana ihtiyaçları yok. Sen köşende kal, habire onları rahatsız etmeye hakkın yok. Ah yüce Tanrım, onu tekrar görüyorum. Cosette, biliyor musun, kocan epey yakışıklı. Senin de şu işlemeli yakan çok güzel. Şu kurdeleyi çok beğendim, sanırım bunu da kocan seçti senin için, öyle mi?»

«Sana yünlü şallar gerek. Mösyö Pontmercy izin verin de, ona 'sen' diyeyim. Fazla vaktim kalmadı.»

Cosette yakınıyordu:

«Bizi böyle bırakmakla ne kadar kötü ettiniz. Uzun zamandır nerelerde gezdiniz böyle. Eskiden gezileriniz iki günden uzun sürmezdi, en çok üç gün. Nicolette'yi her

yolladığımda, sizin dışarıda olduğunuzu söylüyordu. Ne zaman döndünüz? Neden bize haber vermediniz? Baba sizi epeyce değişmiş buldum. Ah yaramaz babam benim, hastalandı da bana söylemedi. Marius tut babamın elini, bak ne de soğuk!..»

İhtiyar sordu:

«Demek beni bağışladınız, Mösyö Pontmercy?»

Jean Valjean'ın bu sözlerinin ardından, sanki Marius'ün içindekiler çıkmak için bir kapı buldular. Hemen coştu:

«Cosette, onun sözlerini duydun mu? Benden af diliyor. Bunca kibirsiz. Benden bağışlanma diliyor. Bütün yaptıklarından sonra! Aman Tanrım! Onun ne yaptığını biliyor musun? Beni, canımı kurtardı. Fazlasını da yaptı, seni bana verdi. Beni kurtarıp ve sana verdikten sonra o ne yaptı? Kendini feda etti. İşte böyle biri. Benim gibi birine, benim gibi acımışız birine, ne diyor, 'teşekkür ederim'. Cosette, ömrümün sonuna kadar bu adamın dizinin dibinde otursam ona olan borcumu ödeyemem. O barikat, lağım, bataklık, çirkef, hepsini canımı kurtarmak için geçti. Beni kurtarmak yoluna kendisini sayısız belaya attı. Bütün cesaretler, bütün yücelikler, bütün cesaret onda toplanmış. Cosette, o bir insan değil, ermiş!..»

Jean Valjean usulca:

«Susun!» dedi, «bunları niye söylüyorsunuz?»

Marius saygının karıştığı bir sesle:

«Siz niye sustunuz? Niye kimliğinizi sakladınız? Bütün kabahat sizde. Siz insanın hayatını kurtarıyor ve bunu bir suç gibi saklıyorsunuz. Fazlasını da yapıyorsunuz, sözüm ona, açıklamak bahanesiyle kendinize iftiralar ediyorsunuz. Bu korkunç!»

Jean Valjean:

«Ben gerçeği söyledim,» dedi.

«Hayır, gerçek, gerçeğin tamamıdır. Oysa siz en önemli yerini sakladınız. Siz Mösyö Madeleine idiniz; bütün bir şehrin koruyucu azizi. Bunu neden söylemediniz? Javert'in hayatını kurtarmıştınız? Neden bunu anlatmadınız? Size can borçluydum. Neden bahsetmediniz?»

«Çünkü sizin gibi düşünmüştüm. Sizi haklı buluyorum. Gitmeliydim. O lağım işini duyacak olsanız, beni yanınızdan ayırmazdınız. İşte ben de susmak zorunda olduğumu anladım. Konuşacak olsam her şey mahvolurdu. Sizi tedirgin ederdim.»

«Tedirgin mi? Neyi? Kimi? Burada kalacağınızı mı sanıyorsunuz? Sizi götürüyoruz. Araba aşağıda bekliyor. Yüce Tanrım! Bunları tesadüfen öğrendiğimi düşündükçe delirecek gibi oluyordum. Bu akşam alçak adamın teki gelmese, hiçbir şey bilmeyecektim. Sizi götürüyorum. Siz artık bizimsiniz. Bundan kurtulmak yok. Siz Cosette'in babasısınız, benim babamsınız. Şu korkunç evde bir gün daha kalmanıza izin vermem. Yarın burada olacağınızı düşünmeyin!»

Jean Valjean:

«Yarın burada olmayacağım, fakat sizin evinizde de olmayacağım!»

Marius:

«Ne! Yine mi geziye çıkıyorsunuz? Yo, hayır artık bizden ayrılmanız yasak. Bizden ayrılmayacaksınız. Sizi yakaladık bir daha hiç bırakmayız. Siz artık bizimsiniz.»

Cosette:

«İnanın öyle. Aşağıda araba duruyor, sizi kaçıracağız. Gerekirse güç kullanırız.»

Gülerek ona sarılmak ister gibi bir hareket yaptı.

«Evimizde odanız sizi bekliyor, ah babacığım bilseniz, şu mevsimde bahçe ne hoş. Açelyalar çiçeklendi, şebboylar güzel kokuyor, bahçe yolları nehir kumuyla kaplı, mor sedef kabuklar var. Çiçekleri elimle suluyorum. Artık Madamlara, Mösyö Jean'a hayır. Ne demek! Ah baba, bilseniz, ne çok üzüldüm. Duvarın bir deliğinde yuva kurmuş çok tatlı bir saka vardı. Pis bir kedi onu boğdu. Ah o şirin kuşcağız başını uzatıp ufacık gözleriyle bana bakardı. Onu bir daha asla göremeyeceğim. Ağladım, o kötü kediyi öldürebilirdim. Fakat artık kimse ağlamıyor. Herkes gülüyor, herkes şen. Bizimle geleceksiniz. Dede de buna ne çok sevinecek. Bahçede size bir yer ayarlarız. Oraya çiçekler ekersiniz, bakalım sizinkiler benimkiler kadar güzel olacak mı? Her arzunuza uyacağım ve siz de beni dinleyeceksiniz.»

Jean Valjean onu sessizce dinliyordu. Sözlerinin anlamından fazla, sesinin müziğini duyuyordu. Ruhun siyah incileri olan büyücek bir gözyaşı belirdi. Fısıltıyla:

«İşte Tanrı'nın yüceliğinin bir kanıtı daha, işte bak, o geldi.»

Cosette:

«Babacığım, dedi.

Jean Valjean söze başladı:

«Ah, doğru, beraberce yaşamak ne hoş olurdu. Ağaçlar dolusu kuşlar var. Cosette'le kol kola gezerdim. Beraber yaşayan insanlardan kurulu bir aile olmak, birbirine sabahları günaydın diyebilmek, bahçede birbirine seslenebilmek, ne tatlı, ne sevimli bir hayat! Her gün birbirini görebilmek. Herkesin ekip biçeceği bir yerinin olması. Bana çileklerinden yedirirdi, ben ona güllerimden demetler verirdim. Ah ne hoş olurdu, fakat ne yazık ki!..»

Sustu ve epey kısıkça:

«Evet, çok üzücü!» dedi.

O gözyaşı yanaktan düşmedi, kurudu. Jean Valjean bu kez gülümsedi.

Genç kız onun ellerini ellerinin içine aldı.

«Yüce Tanrım,» diye söylendi, «elleriniz iyice soğumuş. Hasta mısınız, bir yeriniz mi ağrıyor?»

İhtiyar, neredeyse keyifle:

«Hayır, çok iyiyim,» dedi, «ama sadece...»

Sustu.

«Sadece ne? Neyiniz var?»

«Birazdan öleceğim!..»

Cosette ve Marius titrediler.

Delikanlı:

«Ne dediniz? Ölmek mi?»

İhtiyar:

«Evet, ama önemli değil,» dedi.

Soluk aldı, gülümsedi ve konuştu:

«Cosette benimle konuşuyordun, haydi anlat, susma. Şu sakanın ölümüne epey üzüldüğünü söylemiştin. Anlat, sesini duyayım.»

Delikanlı donakalmış gibi, ona baktı.

Genç kız üzüntü dolu bir çığlık attı:

«Baba! Babacığım! Yaşayacaksınız! Evet yaşayacaksınız! Bunu istiyorum, duydunuz mu?»

İhtiyar yoğun bir sevgiyle baktı:

«Evet, peki. Ölmemi yasakla. Kim bilir belki de buna uyarım. Siz gelmeden önce ölmek üzereydim. Fakat geldiniz ve hâlâ yaşıyorum, sanki tekrar doğdum!»

Delikanlı:

«Güçlüsünüz. Sağlığınız iyi. Ölmeyi de nereden çıkardınız. Ölüm öyle kolay mı? Böyle durup dururken ölünür mü? Bir sıkıntınız oldu. Bundan sonra hiçbir sıkıntınız olmayacak. Bunu sizden rica ediyorum. Önünüzde diz çöküp. Yaşayacaksınız. Bizimle yaşayacaksınız, hem de yıllarca. Sizi geri alıyoruz. İkimizin bundan sonraki tek gayesi mutluluğunuz olacak.»

Genç kız gözlerinden yağmur gibi yaşlar döküp:

«Duyuyor musunuz, baba,» dedi. «Marius ölmeyeceğinizi söylüyor.»

İhtiyar gülümsemeyi sürdürüyordu:

«Mösyö Pontmercy, beni alıp evinize götürdünüz diyelim. Bu neyi değiştirir ki, yine de beni ben olmaktan kurtarır mı? Hayır. Tanrı da sizin ve benim gibi düşündü ve asla bunu değiştirmeyecek. Artık gitmeliyim. Ölüm çoğu zaman uygun bir düzenlemedir. Tanrı, bizim iyiliğimizi daha iyi bilir. Siz mutlu olun. Mösyö Pontmercy, Cosette'le yaşasın, gençlik sabahla evlensin, yollarınız çiçek ve bülbülle dolsun. Hayatınız güneşte parlayan bir çimenlik olsun ve cennetin tüm güzellikleri yüreklerinize aksın ve artık hiçbir işe yaramayan ben, ben de gideyim. Bütün bunların en iyi ve en doğru olduğundan emin olun. Haydi siz de anlayışlı olun, yapılacak bir şey yok. Ben bile her şey bitti diyor ve bunu hissediyorum. Bir saat önce bayıldım ve geçen gece şu yatağımın baş ucundaki

testinin suyunu içtim. Kocan ne kadar iyi kalpli Cosette, onun yanında benimle olduğundan daha mutlu olacaksın.»

Kapıda bir ses duyuldu, gelen hekimdi.

İhtiyar gülerek selamladı:

«Hoş geldiniz ve güle güle. Bakın, bunlar benim çocuklarım.»

Delikanlı hekime yaklaştı, ona tek kelime etti: «Mösyö.» Fakat bunu söyleyişinde, bir soru vardı.

Hekim bu soruyu epey anlamlı bir bakışla yanıtladı.

İhtiyar:

«Hoşlanmadığımız bazı şeyler oluyor diye, Tanrı'ya haksızlık etmeyelim.»

Bir sessizlik başladı. Bütün kalpler sıkıntılıydı.

İhtiyar, Cosette'e döndü. Sanki sonsuza değin onu yanında götürmek ister gibi, ona uzun uzun baktı, içinde bulunduğu gölgelere rağmen, yine de Cosette'i izlerken hayranlık duyabiliyordu.

Şu sevimli yüzün yansıması onun solgun yüzünü aydınlatmıştı.

Hekim, hastanın nabzını saydı.

Eşlere bakıp:

«Ona sizin gelmeniz gerekirdi. Size ihtiyacı vardı.»

Marius'ün kulağına eğildi ve soluk gibi bir sesle:

«Çok geç!» diye fısıldadı.

İhtiyar, Cosette'e bakmakla birlikte, katı bir yüz ifadesiyle hekimle Marius'e baktı. Daha sonra onun şu sözünü duydular:

«Ölmek önemli değil, hayat korkunç!»

Ansızın yerinden kalktı. Bu güçlenmeler, bazen can çekişme işaretidir. Kararlı adımlarla duvara doğru yürüdü, kendisine yardım etmek isteyen hekimle, Marius'ü itti. Duvarda asılı duran bakır haçı aldı ve yerine dönüp oturdu. Haçı masaya bırakmıştı:

«İşte en büyük kurban!» dedi. «Epeyce çekti.»

Daha sonra sanki mezarın arzusuna uyarcasına başı önüne düştü. Bağrı çöktü. Dizlerine bıraktığı elleri tırnaklarıyla pantolonun kumaşını tırmaladı.

Genç kız onu korumak ister gibi, omuzlarından tutmuş, hıçkırıklarla ağlıyor, ona bir şeyler anlatmak istiyor, beceremiyordu. Gözyaşlarıyla köpüren o acı sıvılara karışan kopuk sözler duyuldu:

«Baba, ne olur bizi bırakmayın! Aman Tanrım! Sizi kaybetmek için mi tekrar bulduk?»

Can çekişmenin de evreleri vardır. Gelir gider, mezara yaklaşır, hayata geri döner.

Ölmekte bile bir tür el yordamıyla yürümek vardır.

Bu yarı baygınlığın ardından, ihtiyar toparlandı. Gölgeleleri alnından silkelemek ister gibi, başını salladı ve iyice ayıldı. Cosette'in kolunun ucunu yakalayıp öptü.

Delikanlı:

«Toparlanıyor, ayıldı.»

İhtiyar konuşmak istedi:

«İkiniz de iyisiniz. Bakın nelere üzüldüğümü söyleyeyim. Evet, Mösyö Pontmercy, Cosette'in parasına ilişmemeniz beni epeyce üzdü. Bu para tamamen onun. Hem de alınteriyle kazanılan, dürüst para. İşte bu nedenle, sizleri görüp anlatabileceğim için de ayrıca seviniyorum. Siyah kehribar İngiltere'den, beyaz kehribar Norveç'ten gelir. Bunları şu kâğıda yazdım. Sonra okursunuz. Bileziklere gelince, lehimli sac halkaların yerine daha karmaşık sac halkalar yaptım. Hem daha iyi duruyor, hem daha ucuz. Bu yoldan epeyce para kazanılır, anladınız mı? Cosette'in serveti onundur, temiz para. Rahatlayın diye bunları söylüyorum.»

Kapıcı kadın yukarı çıkmış, aralı kapıdan başını uzatmıştı. Hekim onu aşağı savmak istedi, ama bu iyi kalpli kadın inmeden önce seslendi:

«Bir rahip getireyim mi?»

İhtiyar:

«Sağ olun kadınım, benim rahibim var.»

Parmağıyla tavanı gösterdi, sanki orada biri vardı.

Herhalde Piskopos da bu can çekişmeye katılmıştı.

Genç kız onu rahatlatmak için beline bir yastık koydu usulca.

Jean Valjean:

«Evet, Mösyö Pontmercy, rahat olun, o altı yüz bin frank Cosette'in çeyizi. Eğer bu parayı kullanmazsanız, hayatımı boşa harcamış olacağım! Şu camdan boncuklarda epey başarılı olmuştun. Hatta Berlin'in takılarıyla rekabete başlamıştık. Almanların siyah boncuklarıyla yarışamaz kimse, fakat biz de epey ilerletmiştik bu işi. Bin iki yüz iyi kesilmiş boncuğu kapsayan on iki düzine sadece üç franka geliyordu.»

Epeyce sevdiğimiz, bizim için değerli birinin öleceğini bildiğimizde, ona tutunmak ister gibi bakarız. Gençlerin ikisi de acıdan dilleri tutulmuş, ölüm karşısında bekleştiler. Cosette, Marius'ün elini tutuyordu.

İhtiyar giderek tükeniyordu. O karanlık ufka yaklaşmıştı. Soluğu bazen tıkanıyor, hırıltılar çıkıyordu. Kollarını oynatamıyor, ayakları kımıldamıyordu. Yorgunluğu çoğalırken, ruhun ihtişamı beliriyordu. O bilinmez âlemin olanca aydınlığı gözlerindeydi.

Her an solan yüzünde üzüntülü ve tatlı bir gülümseme vardı. Artık onda can yoktu, fakat farklı bir şey vardı. Soluğu kısılıyor, bakışı güçleniyordu. Kanatlanan bir ölü gibiydi.

Genç kıza, yaklaşması için işaret verdi. Daha sonra Marius'ü de çağırdı. Herhalde

artık son anı gelmişti. Onlarla konuşmaya başladı. Sesi o kadar hafif çıkıyordu ki, onunla o gençler arasında bir duvar var gibiydi:

«Yaklaşın, ikiniz de. İkinizi de çok seviyorum. Böyle ölmek ne iyi. Sen de beni seviyorsun Cosette'ciğim, çocuğum! Şu yaşlı adamcağıza sürekli sevgin olduğuna eminim. Belime şu yastığı koyman çok iyi oldu. Ne iyisin. Arkamdan biraz ağlarsın değil mi? Fakat fazla ağlama, istemem. Senin bir sıkıntın olmasına gelemem. Çok iyi vakit geçirmenizi, bahtiyar olup, eğlenmenizi isterim. Söylemeyi unutmuştum. Şu tokasız küpeler epeyce kârlıydı. On iki düzinesi on franka geliyor ve altmış franga satılıyor. Çok iyi bir işti yani. Evet, Mösyö Pontmercy, bunları size özellikle şu altı yüz bin franka dair kuşkularınızı gidermek için anlatıyorum. Bu tertemiz bir para. Rahat rahat zenginliğinizin tadını çıkarabilirsiniz. Bir araba alın, tiyatrolarda bir loca. Sevgili Cosette kendisine şık giysiler yaptır, balo tuvaletleri al, sonra dostlarınıza akşam yemekleri, şölenler verin, mutlu olun.

«Demin Cosette'e yazmaya başlamıştım. Cosette yazdıklarımı oku. Şu gümüş şamdanları da Cosette'e bırakıyorum. Gümüş, fakat benim için altın, elmastan bile kıymetli. Üzerlerine takılan mumları değiştirip, kutsal mumlara dönüştürürler; kilise mumlarına. Bunları bana veren kutsal adam, acaba benden memnun kaldı mı? Yukarıda, cennette beni bekliyor mu? Elimden geleni yaptım. Yavrularım benim fakir bir adam olduğumu hiç unutmayın. Beni öylesine bir yere gömün. Sadece bir taş koyarsınız yeter. Bu benim arzum. Taşın üzerinde isim de yazmayın. Cosette, kimileyin beni ziyarete gelirsen çok sevinirim. Siz de Mösyö Pontmercy. Şunu da söylemek isterim ki, sizi her zaman fazla sevmedim, bu nedenle affınızı dilerim. Fakat artık siz ve Cosette benim için bütün sayılırsınız. Size epeyce minnettarım. Cosette'i mutlu ettiğinizi biliyorum ve bu da beni sevindiriyor. Ah Mösyö Pontmercy, bilseniz onun o pembe yanakları benim için ne hoştu. Onu solgun görecek olsam üzülürdüm.

Şu çekmecede, kendime ayırdığım beş yüz franklık bir para var, ona el sürmedim, onu yoksullara verir misiniz? Cosette, bak senin şu siyah giysin yatağın üstünde, tanıdın mı? On yıl geçti. Zaman ne çabuk geçiyor. Beraber epeyce mutlu olduk. Ama artık tamam. Evlatlarım artık ağlamayın. Fazla uzaklara gidecek değilim, olduğum yerden sizi hep izleyeceğim. Geceleyin göklere baktığınızda benim gülümsediğimi görürsünüz. Cosette, Monfermeil'i unutma. Karanlık ormandaydın. Ne çok korkmuştun. Yaprak gibi titriyordun. Kovanın sapını tuttuğumda, senin o ufacık elini de tutmuştum. O minik elin ne de soğuktu. O günlerde ellerin kıpkırmızıydı. Fakat artık bembeyaz, küçük madam... Hele o büyücek bebek, hatırladın mı? Onu 'Catherine' diye çağırırdın. Onu da yanında manastıra götürmediğin için, sızlanıp durdun. Ah tatlı meleğim benim, beni ne çok güldürürdün. Yağmur yağdığında saman parçalarını küçük derelere atar, yüzmelerini izlemeye başlardın. Hiç unutmam, bir gün, sana küçük bir raket almıştım, rengârenk tüylerden yapılmış topları vardı, onunla oynardın. Unuttun değil mi? Ah küçükken, sen çok şakacı, çok tatlı bir kızdın! Sürekli oynardın, kulaklarına kirazlardan küpeler takardın, bütün bunlar artık mazide kaldı. Evet insanın çocuğuyla geçtiği ormanlar, altında gezilen ağaçlar, gizlenilen manastırlar, oyunlar, çocukluğun o gamsız kahkahaları, artık bütün bunlar maziye karıştı. Fakat ben bütün bunları kendime ait bellemiştim. İşte

bu da benim yanlışım, ne ahmaklık değil mi? Şu hancılar sana çok kötü davrandılar, fakat onları da affet. Cosette, işte sana annenin ismini söyleme vakti geldi. Onun ismi Fantine'di. Bu ismi her söylediğinde diz çök. Asla unutma, Fantine. Onu dualarında an. Bütün ömrü bitimsiz bir çileydi. Bazılarının yazgısı böyledir. Tanrı işini bilir, senin mutluluğuna karşılık annen yıkım ve acıdan başka bir şey görmedi. Evet ama, Tanrı yukarıda görüyor ve o kocaman yıldızlarının arasında ne yaptığını yeterince biliyor. Evet işte ben de, artık gidiyorum yavrularım. Birbirinizi her zaman sevin. Hayatta aşk kadar güzel şey yoktur. Bazen, bir şuracıkta ölen ihtiyarcığı da düşünün. Cosette, şu son günlerde seni sık sık görmediysem, benim kabahatim değildi. Yüreğim parçalanıyordu, senin sokağının köşesine değin gidip, bekliyordum. Görenler deli sandılar. Öyle de gibiydim. Bir seferinde şapkasız çıkmıştım, hâlâ aklımda. Yavrularım, artık sizi iyi göremiyorum, başka sözlerim de vardı, unuttum. Beni biraz olsun düşünün. Sizler ilahi varlıklarsınız. Ne olduğunu anlayamadım, fakat bir ışık görüyorum. Birazcık yaklaşın, bahtiyar ölüyorum. Şu güzel başlarınızı bana uzatın, ellerimle onlara dokunayım...»

Gençler kedere boğulup, onun önünde diz çöktüler. İhtiyar ikisinin de birer elini tutmuştu. Bu kutsal eller hareketsizdi artık.

Başı geriye düşmüştü, mumların ışığı onu aydınlatıyordu. Bembeyaz yüzü göklere çıkmıştı. Cosette'le Marius onun ellerini öpücüklere boğdular; son soluğunu vermişti.

Karanlık, yıldızsız bir geceydi. Orada kanat çırpan bir melek o yüce ruhun yanı başındaydı.

6 OTLAR GİZLER, YAĞMUR TEMİZLER

Pere-Lachaise Mezarlığında, fakirlerin kabirlerine yakın bir yerde, kabirler şehrinin varsıllar mahallesinin ötesinde, ölümün yüzüne bakılmaz modasını sonsuza seren o mezarlardan ötede, tenha bir köşede, yıkık bir duvarın altında, ayrıkotlarıyla yosunlar arasında, kahkahaçiçekleriyle dolu bir selvinin altında bir taş vardır. Suyun yeşile boyadığı ve havanın kararttığı bu taş da diğer taşlar gibi yıllardan, nemden, yosundan, kuş pisliklerinden ötede kalmamıştır. Oraya giden bir yol olmadığı için, kimse oraya değin gitmek istemez. Çünkü orada, otlar epeyce yüksektir ve insanın ayakları suya batar. Güneş birazcık yüzünü gösterdiğinde, kertenkeleler üşüşür oraya. Taşın çevresinde yabani yulaf hışırtıları olur, ilkyazda, ağaç dallarında çalıbülbülleri cıvıldaşır.

Kabirtaşı süssüzdür, yontarken, onun sadece bir kabirtaşı olacağını düşünmüşler ve bu taşı sadece bir adamın üstünü örtecek ölçüde tutmuşlar.

İsimsiz bir kabirdir.

Fakat yıllar önce bilinmeyen bir el, oraya kurşunkalemle dizeler yazmıştı. Yağmur ve tozdan okunmazlaşan bu dizeler bugün belki de tamamen silinmiştir:

UYUYOR, KADERİ ONA NELER YAPTI,

YAŞADI, MELEĞİ TERK EDİNCE, GÖÇTÜ.

GÜNÜN GECE OLMASI GİBİ,
BU İŞ ÖYLECE OLUVERDİ.

SON

İçindekiler

Kitabın başına dönmek için aşağıya tıklayınız: Başa Dön